

पाणिग्रन्थमाला

(३)

विसुद्धिमग्गो

[पठस्रो भागो]

परमत्थमञ्जूसाटीका

सहितो

सम्पादको संसोधको च

डॉ० रेवतधम्मो

वाराणसीसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी ।

Pāli-Granthamālā—3

BUDDHAGHOSĀCARIYA'S

VISUDDHIMAGGO

[Vol. 1]

WITH

PARAMATTHAMAÑJŪSĀTĪKĀ

OF

Bhadantācariya Dhammapāla

General Editor

BADARI NĀTH SHUKLA

Director : Research Institute

Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya

Edited & Revised

by

Dr. REWATADHAMMA

M. A., Ph. D.,

SĀSANADHAJA SIRIPAVARA DHAMMĀCARIYA

VARANASI.

Published by:
Director: Research Institute,
Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya,
Varanasi—2.

First Edition : 1000 Copies
Price Rs. 36/-

Printed by:
G. S. Upadhyaya
Manager.
Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya Press,
Varanasi.

पालि-ग्रन्थमाला—३

बुद्धघोसाचरियविरचितो

विसुद्धिमग्गो

[पठमो भागो]

भदन्ताचरियधम्मपालत्थेरेन कता

परमत्थमञ्जूसानामविसुद्धिमग्गमहाटीका

सहितो

पधानसम्पादको

पण्डितबदरीनाथशुक्लः

अनुसन्धानसंस्थानसञ्चालकः-

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी

सम्पादको संसोधको च

डॉ० रेवतधम्मो

एम० ए०, पीएच० डॉ०,

सासनधजसिरिपवरधम्माचरियो

वाराणसियं

प्रकाशकः

सञ्चालकः

अनुसन्धानसंस्थानम्

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी-२

24312
छद्म 1 नि-1

प्रथमसंस्करणम् १००० प्रतयः

मूल्यम् ३६) रूप्यकाणि

प्राप्तिस्थानम्

प्रकाशनविभागः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी-२

मुद्रकः

घनश्याम उपाध्यायः

व्यवस्थापकः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालय मुद्रणालयः

वाराणसी-२

प्रारम्भिकं निवेदनम्

बौद्धसाहित्यं भारतीयसाहित्यस्य महनीयतमो भागः । भगवतो बुद्धस्य 'त्रिपिटक' संज्ञया संगृहीतमुपदेशवचनं तत्साहित्यस्यादिमं स्रोतः । तदाश्रयेण प्रवृत्तो विपुलो ग्रन्थराशि-भारतस्य भव्यतमा सम्पत् । तत्र भारतस्य मूलभूता शाश्वती जीवनदृष्टिः सविकासं वर्णिता । मानवतायाः वास्तवं स्वरूपं, तस्य पूर्णताया उपायः, तदायत्तीकरणस्य समग्रो विधिश्चैव-मादयो विषया बौद्धवाङ्मयस्य प्राधान्येन प्रतिपाद्याः । बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च तस्य जगत्यवतारः प्रसारश्च । एतत्सर्वसम्मत्तं सत्यमाश्रित्यैव पालिवाङ्मयालङ्कारभूतः **विमुद्धिमग**—**विशुद्धिमार्ग**—नामा ग्रन्थो बौद्धाचार्येण तत्र भवता बुद्धघोषेण प्रणीतः । यस्याभिनवं प्रकाशनं बौद्धज्ञानामृतपिपासूनां प्रमोदाय समुपक्रम्यमाणं विद्यते ।

बुद्धघोषः—

बुद्धघोषः पालिवाङ्मयस्य युगस्रष्टा परमाचार्यः । अनेन बुद्धदेशनाया व्यापकप्रचाराय चिरजीवनाय लोकजीवनेऽवतारणाय च यः प्रयासो विहितः स प्रायः सर्वानेव पालिसाहित्य-कारान् ततोऽवरान् प्रमापयति । चतुर्थशताब्दथाश्वरमे पञ्चमशताब्दथाः प्रथमे भागे च लङ्कां प्रशासतो 'महानाम' नाम्नो नरेशस्य समये महास्थविरो बुद्धघोषो लङ्कामुपेत्य महास्थविर-महेन्द्रेण सिंहलीभाषायां संगृहीताः 'त्रिपिटकस्य' प्रामाणिकी अट्टकथाः—अर्थकथाः—व्याख्याः पालिभाषायामवतारयामासेति सुविश्रुतानुश्रुत्यनुसारेण स चतुर्थपञ्चमशताब्दोरवत-तेतीतिवृत्तविद्भिः सप्रयत्नमवधारितम् ।

प्रकृतस्य 'विमुद्धिमग' नाम्नो ग्रन्थस्य निगमनभागे समुपलभ्यमानस्य "बुद्धघोसो ति गरूहि गहितनामधेय्येन थेरेन मोरण्डखेटकवत्तब्बेन कतो विमुद्धिमगो नाम" इति वचनस्य साक्ष्येण दक्षिणभारतस्थिते 'मोरण्डखेटक—मोरंडखेड़ा' नाम्नि ग्रामे,

मज्झिमनिकाय—मध्यमनिकाय—स्य अट्टकथा—अर्थकथा—यां प्राप्यमाणस्य

"आयाचितो सुमतिना थेरेन भदन्तबुद्धमित्तेन ।

पुब्बे मयूरदूतपट्टनम्हि सद्धिं वसन्तेन" ॥

इत्यादिवचनस्यानुसारेण तेलगुप्रदेशस्थे 'मयूरदूतपट्टन' नामकग्रामे,

अंगुत्तरनिकाय—अङ्गोत्तरनिकाय—स्य अट्टकथा—अर्थकथा—यां सम्प्राप्यमाणस्य

"आयाचितो सुमतिना थेरेन भदन्तजोतिपालेन ।

कञ्चिपुरादीसु मया पुब्बे सद्धिं वसन्तेन" ।

इत्यादिवचनस्यानुसारेण काञ्चीपुरनाम्नि नगरे च बुद्धघोषस्यावस्थितेः परिज्ञाय-मानतया तदोयजीवनस्याधिकतमो भागो दक्षिणभारते व्यतीयायेति निर्णयन्तोऽपीतिहासविदो

नाद्याप्येतदवधारणे प्रभवोऽभूवन् यत्तेनात्मनो जनुषा भारतस्य दक्षिणोत्तरयोः कतरो भागो व्यभूष्यत । 'महावंस' ग्रन्थस्य परिशिष्टकल्पे 'चूलवंश' भागे समुपन्यस्तं

“बोधिमण्डसमीपमिह जातो ब्राह्मणमाणवो ।”

इति वचनात्प्रतीयमानं बुद्धगयासमीपे तज्जन्मनो भवनं तस्य जन्मस्थानसमस्याया विषमतापादने पर्याप्तो हेतुः ।

विसुद्धिमग्नो-विशुद्धिमार्गः—

अयं ग्रन्थो बुद्धघोषस्य सर्वेषां ग्रन्थानां मूर्धन्यः । यद्यप्येष संयुक्त-संयुक्त-निकायस्य

“अन्तो जटा बहि जटा जटाय जटिता पजा ।

तं तं गोतम पुच्छामि को इमं विजटये जटं” ति ? ॥

इति श्रावस्तमधिवसन्तं तथागतं प्रति देवपुत्रेणोपन्यस्तायाः प्रश्नगाथायाः,

“सीले पतिट्ठाय नरो सप्पञ्जो चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।

आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जटं” ति ॥

इति भगवता तथागतेन देवपुत्रं प्रत्युपन्यस्ताया उत्तरगाथायाश्च व्याख्यात्मको ग्रन्थः, तथाप्यस्य रचना तथाऽस्ति, अत्र विषयाणामुपन्यासस्तथा विद्यते, बौद्धधर्मस्य बौद्ध-दर्शनस्य च सर्वेषां विशदं विस्तृतं च प्रतिपादनं तथा वर्तते यथाऽयं सर्वथा नूतनो नितान्तं मौलिकश्चेति निस्संशयं वक्तुं शक्यते ।

ग्रन्थोऽयं त्रयोविंशतिपरिच्छेदेषु विततो विद्यते । तत्राद्ययोः द्वयोः परिच्छेदयोः शीलस्य-सदाचारस्य, तृतीयादित्रयोदशान्तपरिच्छेदेषु समाधेः, चतुर्दशादित्रयोविंशत्यन्तपरिच्छेदेषु च प्रज्ञायाः निरूपणं निपुणतया कृतं वर्तते । तदित्थं शीलस्कन्ध-समाधिस्कन्ध-प्रज्ञास्कन्धसंज्ञके स्कन्धत्रये प्राप्तविस्तरोऽयं महाग्रन्थो बौद्धधर्मस्य शीलसमाधिप्रज्ञात्मकं प्रसिद्धं शिक्षात्रयं परमरमणीयतयाऽवभासयन् समग्रां मानवजातिं सुचिरमुपकरोति ।

सोऽयं स्थविरवादवाङ्मयस्यानर्घ्यमणिस्वरूपो महानिबन्धोऽनुरूपव्याख्याया सार्धम-प्रकाशिततया जिज्ञासुजनानामतितरां दुरवगाह आसीत् । अतो बुद्धघोषरचनानां रहस्यविदा एकादशशताब्दामवस्थितेन धम्मपाल-धर्मपालनाम्ना बौद्धाचार्येण अस्य ग्रन्थस्य परमत्थ-सञ्ज्ञा-परमार्थमञ्जूषा-नामिका महाटीका निर्मिता । किन्तु अस्य टीकाग्रन्थस्य प्रकाशनमद्यावधि कुत्रापि न जातम् । फलतया ग्रन्थस्य अनेकैः शास्त्रिणं रहस्यतयैवाविद्यन्त । किं बहुना, १९४० तमे ख्रिष्टाब्दे श्रीधर्मनिन्दकौशास्त्रिभूमिहोदयेन मुद्राप्य प्रकाशितो मूलग्रन्थोऽति दुष्प्रापतां गतः शीलादिरत्नानां ज्योतिः प्रसारणाद् व्यरम् ।

तदिमां दुरवस्थां दूरीकर्तुं कामेन वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य सुयोग्यस्नातकेन बंमदेशस्य धर्माचार्येण ‘भदन्त श्रीरत्नधम्म’ महोदयेन ग्रन्थस्य दुष्प्रापताया दुरवगाहतायाश्च परिहाराय आचार्य ‘धम्मपाल’ कृतया महाटीकया सार्धं बौद्धाचार्य ‘श्रीबुद्धघोस’ प्रणीतस्य

‘विमुद्धिमगा’ नाम्नो महनीयतमग्रन्थस्य पालिबौद्धवाङ्मयविश्वकोशकल्पस्य सम्पादनप्रकाशनयोरायोजनं विहितम् । तदीययोजनानुसारेण विश्वविद्यालयः स्वकीये मुद्रणालये ग्रन्थमेनं चतुर्षु भागेषु प्रकाशयितुं यतमान आस्ते । एतद्ग्रन्थरत्नप्रेक्षवो माऽधिकं प्रतीक्षाक्लेशेन कदर्थ्येरन्निति धिया ग्रन्थस्य प्रथमो भागः शीलस्य समाधेश्चाष्टपरिच्छेदानां निरूपणपरोऽधुना प्रकाश्यते । समाधेः शेषपरिच्छेदानां प्रतिपादनपरो द्वितीयो भागः, प्रज्ञानिरूपणपरस्तृतीयो भागः, भूमिकया, ग्रन्थस्य संक्षिप्तसारैः, भारतीयेतरदर्शनानां साधनाग्रन्थैरस्य ग्रन्थस्य तुलनात्मकाध्ययनेन पारिभाषिकशब्दानां निर्वचनादिना च प्रसाधयिष्यमाणश्चतुर्थो भागश्च क्रमेण शीघ्रतरमेव प्रकाशयिष्यते । एतद्ग्रन्थस्य प्रकाशनसम्बद्धान्यन्यानि ज्ञातव्यानि सम्पादकस्य श्रीरेवतधम्मस्य भूमिकया वेदितव्यानीति सप्रश्रयं विज्ञापयति

अनुसंधानसंस्थानम्
वा० सं० वि० वि०
वाराणसी
२७-३-६९

}

बदरीनाथशुक्लः
(सञ्चालकः)

THE FIRST PART OF THE HISTORY OF THE
CITY OF LONDON, FROM THE
BEGINNING OF THE CITY, TO THE
PRESENT TIME, IN TWO VOLUMES.
BY JOHN STOW.
LONDON, Printed by J. Stow, at the
Sign of the Sun, in St. Dunstons Church,
in the Strand, 1687.

(PART I.)

THE CITY OF LONDON, FROM THE
BEGINNING OF THE CITY, TO THE
PRESENT TIME, IN TWO VOLUMES.
BY JOHN STOW.
LONDON, Printed by J. Stow, at the
Sign of the Sun, in St. Dunstons Church,
in the Strand, 1687.

विज्जापनं

विमुद्धिमग्गो नामयं गन्थो पिटकत्तयसारभूतो सकललोके पटिपत्तिदीपकगन्थानं अगो होति सेट्ठो पमुखो उत्तमो पवरो चाति पण्डितेहि पसत्थो । तत्थ हि सङ्गीतित्तया-
रूढहस्स तेपिटकबुद्धवचनस्स अत्थं संखिपित्वा सिक्खत्तयसङ्गहितं ब्रह्मचरियं परिपुण्णं
सुविसदं पकासितं च ।

अयं गन्थवरो आचरियबुद्धघोसत्थेरेन तेपिटकसङ्गहट्ठकथाकारेन कतो । सो हि
दसमे बुद्धवस्ससतके (पञ्चमे खरिसवस्ससतके-5th A. D.) दक्खिणभारते मोरण्डगामे
ब्राह्मणकुले जातो । सो तीसु वेदेसु चैव सब्बविज्जासिप्पगन्थेसु च पारङ्गतो हुत्वा
बुद्धसासनधम्मं सुत्वा तस्मिं उगगणिहत्तुकामो तस्मिं येव दक्खिणभारते एकस्मिं थेरवादिक-
विहारे महाविहारवासीनं भदन्तरेवतत्थेरप्पमुखानं भिक्खूनां सन्तिके पब्बज्जञ्चैव उपसम्पदञ्च
गणिहत्वा पिटकत्तयपाळि उगगणिह ।

सो एवं पिटकत्तयपाळि उगगण्हन्तो येव अज्जासि—“अयमेकायनमग्गो दस्सन-
विमुद्धिया निब्बानसच्छिकिरियाया” ति । आचरियपज्झाया च तस्स विसिट्ठब्राणप्पभाव-
सम्पन्नभावं जत्वा “इमस्स बुद्धसासने कित्तिघोसो बुद्धस्स विय पवत्तिस्सती” ति सम्प-
स्समाना “बुद्धघोसो” ति नामं अकंसु । तथा हि तेन वुत्तं—“बुद्धघोसो ति गरुहि
गहितनामधेय्येना” ति ।

सो मद्रसनगरसमीपट्टानभूतो मयूरदूतपट्टनम्हि च कच्चिपुरादीसु च वसन्तो अन्ध-
कट्टकथाय परिचयं कत्वा ताय असन्तुट्ठचित्तो सीहळट्टकथासु पि परिचयं कातुकामो ता
च पाळिभासायं समारोपेत्वा अभिनवीकातुं आसीसन्तो सीहळदीपं अगमासि । तस्मिं काले
सीहळदीपे महानामो नाम राजा रज्जं कारेति ।

आचरियो सीहळदीपं पत्तकाले महाविहारमेव गत्वा तत्थ सीहळमहाथेरानं
सन्तिके सीहळट्टकथायो सुणि । एवं सीहळट्टकथायो सुणन्तस्सेव आचरियबुद्धघोसस्स तिक्ख-
गम्भीरजवनजाणप्पभावविसेससम्पन्नभावं जत्वा तंसवनकिञ्चपरिनिट्ठितकाले संघपालादयो
थेरा तं विमुद्धिमग्गादिगन्थानं करणत्थाय आयार्चिसु ।

आचरियबुद्धघोसो संघपालत्थेरेन अज्झेसितो महाविहारस्स दक्खिणभागे पधानघरे
महानिगमस्सामिनो पासादे वसन्तो विमुद्धिसङ्घातनिब्बानकामानं साधुजनानं सील-
समाधिपज्जासङ्घातस्स विमुद्धिमग्गस्स याथावतो जाननत्थाय इमं गन्थवरं अकासि ।
तेन वुत्तं आचरियेन—

“सुदुल्लभं लभित्वान पब्बज्जं जिनसासने ।

सीलादिसङ्गहं खेमं उज्जुं मग्गं विमुद्धिया ॥

यथाभूतं अजानन्ता सुद्धिकामापि ये इध ।
 विसुद्धिं नाधिगच्छन्ति वायमन्तापि योगिनो ॥
 तेसं पामोज्जकरणं सुविसुद्धविनिच्छयं ।
 महाविहारवासीनं देसनानयनिस्सितं ॥
 विसुद्धिमगं भासिस्सं तं मे सक्कच्च भासतो ।
 विसुद्धिकामा सब्बे पि निसामयथ साधवो” ति ॥

तत्थ हि विसुद्धिमगं कुरुमानो आचरियो महाविहारवासीनं देसनानयसद्भाता पञ्चन्नं पि निकायानं पोरणट्टकथायो निस्साय तासु वुत्तं गहेतब्बं सब्बं विनिच्छयं समा-
 हरित्वा अकासि । तस्मा या या एत्थ पदवण्णना वा विनिच्छयो वा साधकवत्थु वा
 दस्सीयति, तं सब्बं तस्स तस्स निद्धारितपाळिपदस्स निकायसंवण्णनाभूताय पोरणसीहळ-
 ट्टकथातो आनेत्वा भासापरिवत्तनवसेनेव दस्सितं ति वेदितब्बं । अयं पि हि विसुद्धिमगो
 न आचरियस्स ज्ञाणप्पभावेन कतो, विसुं पकरणभावेन च, अथ खो चतुन्नं पि
 आगमट्टकथानं अवयवभावेनेव कतो ति अधिप्पायो । आचरियो पन न केवलं इमं विसुद्धि-
 मगमेव, अञ्जा पि तिपिटकट्टकथायो अकासि ।

तादिसेहि गुणेहि समन्नागतो अयं विसुद्धिमगगन्थप्पवरो अनेकाहि टीकाहि परिबुतो
 आकासे नक्खत्तेहि परिबुतं चन्दमण्डलं विय बुद्धसासने पटिमण्डितो सुपाकटो च । तासु
 परमत्थमञ्जूसा नाम विसुद्धिमगस्स अत्थसंवण्णनाभूता महाटीका अतिवित्थारा विञ्जूहि
 पसंसिता च । सा हि पन्नरसमे सोळसमे वा बुद्धवस्ससतके (दसमे एकादसमे वा खरिस-
 वस्ससतके—10th A. D. 11th A. D.) दक्खिणभारते बदरतिथविहारवासिना
 नागपट्टने धम्मासोकमहाराजविहारवासिना वा भदन्ताचरियधम्मपालत्थेरेन कता । आचरियो
 हि तस्स विसुद्धिमगस्स गुळ्हत्थं च विनिच्छयं च पकासेतुं पुरातनं कथामगं निस्साय
 इमं टीकं अकासि । तेन वुत्तं आचरियेन—

“आयाचितो सिद्धगामपरिवेणनिवासिना ।

थेरेन दाठानागेन सुद्धाचारेन धीमता ॥

बदरतिथविहारवासिना आचरियधम्मपालेन कता परमत्थमञ्जूसा नाम विसुद्धि-
 मगमहाटीका समत्ता” ति ।

अपि च आचरियधम्मपालेनेव रचितायं नेत्तिपकरणट्टकथायं पि—

“सद्धम्मोत्तरणट्टाने पट्टने नागसव्हये ।

धम्मासोकमहाराजविहारे वसता मया ॥

इति बदरतिथविहारवासिना आचरियधम्मपालेन कता नेत्तिपकरणस्स अत्थ-
 संवण्णना समत्ता” ति वुत्तं । आचरियधम्मपालेन पन न केवलं परमत्थमञ्जूसा
 नाम विसुद्धिमगमहाटीका येव कता, अथ खो अनेका अट्टकथायो चेव टीका-अनु-
 टीकायो च अकासि ।

विसुद्धिमगो नामयं गन्धप्पवरो आचरियधम्मानन्दकोसम्बिनामेन विचक्खणेन चत्तलीसाधिकएकूनवीसतिवस्ससतमे खरिससंवच्छरे (1940) भारते सम्पादेत्वा पकासितो । परमत्थमञ्जुसा नाम विसुद्धिमगमहाटीका भारते अण्णकासितपुब्बा येव ।

मया सद्धम्मचिरट्टितिया बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च ते सोधेत्वा सुनिम्मले सुपरिसुद्धे च कत्वा पकासनत्थाय एको उपक्कमो (Scheme) मुद्दणकम्मादिकिच्चं सुट्ठुतरं समत्थे बाराणसियसक्कटविस्सविज्जालये समुदापितो । तस्मिं काले अस्स सक्कटविस्स-विज्जालयस्स उपकुलपतिमहासयो तं उपक्कमं पुनप्पुनं विचारेत्वा मुद्दणादिभारं पग्गण्हितुं कतसन्निट्ठानो अहोसि । ततो परं तेन नानादेसियपोत्थकेहि संसन्दित्वा सम्पादनत्थाय आधुनिकनयेन पकासनत्थाय च मं सम्मानितसम्पादकभावेन उच्चिनित्वा विसोधन-पटिसोधनादिकम्मं मय्हं समप्पितं । अहं पन मरम्मरट्टे (ब्रह्मदेसे) बुद्धसासनसमितिया मुद्दणयन्तालये मुद्दापितं छट्ठसङ्गायनमूलपोत्थकं निस्साय विसोधनपटिसोधनादिकम्मं कत्वा तं हत्थलिपि (Manuscript) सक्कटविस्सविज्जालयमुद्दणयन्तालये समप्पेसि सुट्ठु मुद्दापणाय ।

अयं गन्धप्पवरो सुनियोजित-उपक्कमानुसारेण चतुसु भागेषु विभाजितो, यथा—
सीलनिद्देसतो अनुस्सत्तिकम्मट्ठाननिद्देसपरियन्तं अट्ठहि निद्देसेहि पटिमण्डितो पठमो भागो ।
ब्रह्मविहारनिद्देसतो इन्द्रियसच्चनिद्देसपरियन्तं अट्ठहि निद्देसेहि पटिमण्डितो दुतियो भागो ।
पञ्जाभूमिनिद्देसतो पञ्जाभावनानिसंसनिद्देसपरियन्तं सत्तहि निद्देसेहि पटिमण्डितो च ततियो भागो ।
चतुत्थभागो पन परिसिट्ठो विसेसभागो भविस्सति । तस्मिं भागे सवित्थार-निदानकथा, विसुद्धिमगस्स संखेपकथा, अञ्जेहि पटिपत्तिदीपकगन्थेहि संसन्दित्वा परि-सीलनं विनिच्छयकथा च, अन्ते पारिभासिकपदानं, गाथानं, उद्धरितगन्थादीनं सुट्ठु निबद्धा अनुक्कमणिक्का च भविस्सती ति ।

“यदेत्थ दिस्सते किञ्चि पमादेन भमेन वा ।

खलितं अवसिट्ठं तं संसोधेन्तु विचक्खणा” ॥

चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो

बासणसी

२७-३-६६

भदन्तरेवतधम्मो

विसुद्धिमग्नो परमथमञ्जूसाटीका च

पठमो भागो

मातिका		पिठङ्का
निदानादिकथावण्णना	१-२७
	१. सीलनिद्देशो	२८-१४१
सीलसरूपादिकथावण्णना	२८-३५
सीलानिसंस्कथावण्णना	३५-३९
सीलप्पभेदकथावण्णना	३९-५२
पातिमोक्खसंवरसीलवण्णना	५२-६३
इन्द्रियसंवरसीलवण्णना	६४-७०
आजीवपारिसुद्धिसीलवण्णना	७०-८३
पच्चयसन्निस्सितसीलवण्णना	८३-९६
चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधिवण्णना	९७-११६
पठमसीलपञ्चकवण्णना	११६-१२२
दुतियसीलपञ्चकवण्णना	१२३-१२९
सीलसंकिलेसवोदानवण्णना	१२९-१४१
	२. धुतङ्गनिद्देशो	१४३-१८५
धुतङ्गनिद्देशवण्णना	१४३-१४८
पंसुकूलिकङ्गकथावण्णना	१४९-१५२
तेचीवरिकङ्गकथावण्णना	१५३-१५५
पिण्डपातिकङ्गकथावण्णना	१५५-१५७
सपदानचारिकङ्गकथावण्णना	१५८-१५९
एकासनिकङ्गकथावण्णना	१६०-१६१
पत्तपिण्डिकङ्गकथावण्णना	१६१-१६३
खलुपच्छाभत्तिकङ्गकथावण्णना	१६३-१६४
अरञ्जिकङ्गकथावण्णना	१६४-१६८
हक्खमूलिकङ्गकथावण्णना	१६८-१७०

मातिका			पिटङ्का
अम्भोकासिकङ्गकथावण्णना	१७०-१७२
सोसानिकङ्गकथावण्णना	१७२-१७५
यथासन्थतिकङ्गकथावण्णना	१७५-१७७
नेसज्जिकङ्गकथावण्णना	१७७-१७८
घुतङ्गपकिण्णकथावण्णना	१७८-१८५
३. कम्मट्टानग्गहणनिद्देसो			१८७-२५१
समाधिकथावण्णना	१८७-१८०
समाधि एककुदुकवण्णना	१८१-१८२
समाधितिकवण्णना	१८२-१८४
समाधिचतुक्कवण्णना	१८४-२००
दसपल्लिबोधकथावण्णना	२००-२१२
कम्मट्टानदायकवण्णना	२१२-२१८
चरियावण्णना	२१८-२३५
चत्तालीसकम्मट्टानवण्णना	२३५-२५१
४. पथवीकसिणनिद्देसो			२५३-३५८
अनुरूपविहारवण्णना	२५४-२५६
अनुरूपविहारवण्णना	२५६-२६०
खुद्दकपल्लिबोधवण्णना	२६१
भावनाविधानवण्णना	२६१-२७१
सत्तसप्पयवण्णना	२७१-२७४
दसविध-अप्पनाकोसल्लवण्णना	२७४-२८२
निमित्ताभिमुखपट्टिपादनवण्णना	२८२-२८४
पठमज्ज्ञानकथावण्णना	२८४-३१०
पञ्चङ्गविप्पहीनादिवण्णना	३१०-३१३
तिविधकल्याणवण्णना	३१३-३२०
चिरट्टितिसम्पादनवण्णना	३२०-३२४
निमित्तवड्डननयवण्णना	३२५-३२७
पञ्चवसीकथावण्णना	३२७-३३०
दुतियज्ज्ञानकथावण्णना	३३०-३३७
ततियज्ज्ञानकथावण्णना	३३७-३४७
चतुत्थज्ज्ञानकथावण्णना	३४८-३५५
पञ्चकज्ज्ञानकथावण्णना	३५६-३५८

मातिका

पिटुका

५. सेसकसिणनिहेसो

३५९-३७२

आपोकसिणकथावण्णना
तेजोकसिणकथावण्णना
वायोकसिणकथावण्णना
नीलकसिणकथावण्णना
पीतकसिणकथावण्णना
लोहितकसिणकथावण्णना
ओदातकसिणकथावण्णना
आलोककसिणकथावण्णना
परिच्छिन्नाकासकसिणकथावण्णना
पकिण्णककथावण्णना

३५९-३६०

३६०-३६१

३६१-३६२

३६३

३६४

३६४

३६५

३६५

३६६-३६७

३६७-३७२

६. असुभकम्मट्टाननिहेसो

३७३-४०८

उद्धुमातकादिपदत्थवण्णना
उद्धुमातककम्मट्टानवण्णना
विनिच्छयकथावण्णना
विनीलकादिकम्मट्टानवण्णना
पकिण्णककथावण्णना

३७३-३७५

३७५-३८७

३८७-३९६

३९६-४०२

४०२-४०८

७. छअनुस्सतिनिहेसो

४०९-५०२

बुद्धानुस्सतिकथावण्णना
धम्मानुस्सतिकथावण्णना
संघानुस्सतिकथावण्णना
सीलानुस्सतिकथावण्णना
चागानुस्सतिकथावण्णना
देवतानुस्सतिकथावण्णना
पकिण्णककथावण्णना

४०९-४६८

४६८-४८४

४८४-४९०

४९०-४९२

४९३-४९६

४९६-४९८

४९८-५०२

८. अनुस्सतिकम्मट्टाननिहेसो

५०३-६२६

मरणस्सतिकथावण्णना
कायगतस्सतिकथावण्णना
कोट्टासववत्थापनकथावण्णना
आनापानस्सतिकथावण्णना
उपसमानुस्सतिकथावण्णना

५०३-५२२

५२२-५३६

५३६-५६२

५६२-६२१

६२१-६२६

संकेतविवरणं उद्धरितगन्थसूची च

अं०—१	अङ्गुत्तरनिकायो पठमो भागो, नालन्दापालिपकासनमण्डलेन पकासिता ।
अं०—२	अङ्गुत्तरनिकायो दुतियो भागो, नालन्दा ।
अं०—३	अङ्गुत्तरनिकायो ततियो भागो, नालन्दा ।
अं०—४	अङ्गुत्तरनिकायो चतुर्थो भागो, नालन्दा ।
अं० टु०	अङ्गुत्तरनिकायटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि०	अभिधम्मपिटकं ।
अभि०—१	अभिधम्मपिटके धम्मसङ्गणियालि, नालन्दा ।
अभि०—२	अभिधम्मपिटके विभङ्गियालि, नालन्दा ।
अभि०—३	अभिधम्मपिटके धातुकथापालि, नालन्दा ।
अभि०—४	अभिधम्मपिटके पुग्गलपञ्चत्तिपालि, नालन्दा ।
अभि०—५	अभिधम्मपिटके कथावत्थुपालि, नालन्दा ।
अभि०—६:१	अभिधम्मपिटके यमकपालि पठमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—६:२	अभिधम्मपिटके यमकपालि दुतियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—६:३	अभिधम्मपिटके यमकपालि ततियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:१	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि पठमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:२	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि दुतियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:३	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि ततियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:४	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि चतुर्थो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:५	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि पञ्चमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:६	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि छट्ठो भागो, नालन्दा ।
अभि० टु०—	अभिधम्मटुकथा ।
अभि० टु०—१	धम्मसङ्गणिटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि० टु०—२	विभङ्गटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि० टु०—३	पञ्चपकरणटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
क०	कत्थचि पोत्थके ।
क० म०	कत्थचि मरम्मपोत्थके ।
क० सी०	कत्थचि सीहलपोत्थके ।
खु०	खुद्दकनिकायो ।
खु०—१	खुद्दकनिकाये पठमो भागो, खुद्दकपालि-धम्मपद-उदान-इतिवुत्तक-सुत्तनिपा- तपालि, नालन्दा ।

- खु०—२ खुद्कनिकोये दुतियोभागो, विमानवत्थु-पेतवत्थु, थेरगाथा-थेरीगाथापालि, नालन्दा ।
- खु०—३:१ खुद्कनिकाये ततिये भागे पठमो खण्डो--जातकपालि (पठमो भागो), नालन्दा ।
- खु०—३:२ खुद्कनिकाये ततियेभागे दुतियो खण्डो-जातकपालि (दुतियो भागो), नालन्दा ।
- खु०—४:१ खुद्कनिकाये चतुत्थभागे पठमो खण्डो-महानिद्देसपालि, नालन्दा ।
- खु०—५ खुद्कनिकाये पञ्चमो भागो, पटिसम्भिदाग्गपालि, नालन्दा ।
- खु०—६ खुद्कनिकाये छट्ठो भागो, अपदानपालि (पठमो भागो), नालन्दा ।
- खु०—७ खुद्कनिकाये सत्तमो भागो, अपदानपालि (दुतियो भागो), बुद्धवंसचरियापिटकपालि, नालन्दा ।
- खु०—११ खुद्कनिकाये मिलिन्दपञ्हापालि, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- टु० अटुकथा ।
- दी०—१ दीघनिकायपालि पठमो भागो, सीलक्खन्धवग्गो, नालन्दा ।
- दी०—२ दीघनिकायपालि दुतियो भागो, महावग्गो, नालन्दा ।
- दी०—३ दीघनिकायपालि ततियो भागो, पाथिकवग्गो नालन्दा ।
- दी० टु० दीघनिकायटुकथा-मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- ने०, नेत्ति० खुद्कनिकाये नेत्तिपकरणपालि, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता । अयं गन्थो नालन्दा देवनागरी पालिगन्थमालायं असङ्गहितं ।
- प० पस्सितब्बं ।
- म० मरम्मपोत्थके ।
- म०—१ मज्झिमनिकायपालि पठमो भागो (मूलपण्णासकं) नालन्दा ।
- म०—२ मज्झिमनिकायपालि दुतियो भागो (मज्झिमपण्णासकं), नालन्दा ।
- म०—३ मज्झिमनिकायपालि ततियो भागो (उपरिमपण्णासकं), नालन्दा ।
- म० टु० मज्झिमनिकायटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- महानि० टु० महानिद्देसटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- मि० पञ्हे० मिलिन्द पञ्हा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता । अयं गन्थो पि नालन्दा देवनागरी पालिगन्थमालायं असङ्गहितं ।
- रो० रोमनपोत्थके देवनागरी विसुद्धिमग्गे च ।
- वि०—१ विनयपिटके पाराजिकपालि, नालन्दा ।
- वि०—२ विनयपिटके पाचित्तियपालि, नालन्दा ।
- वि०—३ विनयपिटके महावग्गपालि, नालन्दा ।
- वि०—४ विनयपिटके चुल्लवग्गपालि, नालन्दा ।

वि०—५	विनयपिटके परिवारपालि, नालन्दा ।
वि० ढु०	विनयपिटकटुकथा, मरम्भरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
विसु०	विसुद्धिमग्गो ।
विसु० महा०	विसुद्धिमग्गमहाटीका ।
सं०—१	संयुत्तनिकायपालि पठमो भागो (सगाथवग्गो), नालन्दा ।
सं०—२	संयुत्तनिकायपालि दुतियो भागो (निदानवग्गो खन्धवग्गो च), नालन्दा ।
सं०—३	संयुत्तनिकायपालि ततियो भागो (सल्लायतनवग्गो) नालन्दा ।
सं०—४	संयुत्तनिकायपालि चतुत्थो भागो (महावग्गो), नालन्दा ।
सं० ढु०	संयुत्तनिकायटुकथा, मरम्भरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
सा० टी०	सारथदीपनी टीका, मरम्भरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
सी०	सीहलपोत्थके ।
स्या०	स्यामपोत्थके ।

विसुद्धिमग्गो

[सीलनिद्देसतो अनुस्सतिकम्मट्ठाननिद्देसपरियन्तं]

विसुद्धिमग्गमहाटीका

[सीलनिद्देसवण्णनाय अनुस्सतिकम्मट्ठाननिद्देसवण्णनापरियन्तं]

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

विसुद्धिमग्गो

निदानादिकथा

“सोले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो
चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु
सो इमं विजटये जटं” ति’ ॥

विसुद्धिमग्गमहाटीका

गन्थारम्भकथा

सद्धम्मरंसिमाली यो विनेय्यकमलाकरे ।
विबोधेसि महामोहतमं हन्त्वान सब्बसो ॥
आणातिसयबिम्बं तं विसुद्धकरुणारुणं ।
वन्दित्वा निरुपकलेसं बुद्धादिच्चं महोदयं ॥
लोकालोककरं धम्मं गुणरस्मिसमुज्जलं ।
अरियसंघञ्च सम्फुल्लं विसुद्धकमलाकरं ॥
वन्दनाजनितं पुञ्जं इति यं रतनत्तये ।
हतन्तरायो सब्बत्थं हुत्वाहं तस्स तेजसा ॥
सम्पन्नसीलाचारेण धीमता सुचिवुत्तिना ।
अज्जेसितो दाठानागत्येरेण थिरचेतसा ॥
विसुद्धचरितो नाथो यं विसुद्धिमनुत्तरं ।
पत्वा देसेसि करुणासमुस्साहितमानसो ॥
तस्सा अधिगमूपायो विसुद्धनयमण्डितो ।
विसुद्धिमग्गो यो वुत्तो सुविसुद्धपदकमो ॥

सुविसुद्धं असंकिण्णं निपुणत्थविनिच्छयं ।
 महाविहारवासीनं समयं अविलोमयं ॥
 तस्स निस्साय पोराणं कथामग्गं अनाकुलं ।
 तन्तिनयानुगं सुद्धं करिस्सामत्थवण्णनं ॥
 इति आकङ्खमानस्स सद्धम्मस्स चिरद्धिति ।
 विभजन्तस्स तस्सत्थं निसामयथ साधवो ति ॥

निदानादिकथावण्णना

१. स्वायं विसुद्धिमग्गे यं सुत्तपदं निस्साय पट्ठपीयति, तं ताव निक्खिपित्वा तस्स निदानादिनिद्धारणमुखेन नानप्पकारतो अत्थं संवण्णेत्तुं—“सीले पत्तिट्ठाया” ति आदि आरद्धं । धम्मं संवण्णेन्तेन हि आदितो तस्स निदानं वत्तब्बं । ततो पयोजनं पिण्डत्थो पदत्थो सम्बन्धो अधि-
 प्पायो चोदना सोधनं वत्तब्बं । तथा चेव आचरियेन पटिपन्नं । एत्थ हि भगवन्तं किरा ति आदि देसनाय निदानपयोजननिद्धारणं, विसुद्धिमग्गं भासिस्सं ति आदि पिण्डत्थनिद्धारणं, सीले ठत्वा ति आदि पदत्थसम्बन्धाधिप्पायविभावना । किं सीलं ति आदि चोदना, ततो परं सोधनं । समाधिपञ्चाकथासु पि एसेव नयो । कस्मा पनेत्थ विस्सज्जनगाथा आदिग्धि निक्खित्ता, न पुच्छागाथा । पुच्छापुब्बिका हि विस्सज्जना ति ? वुच्चते—तदत्थस्स मङ्गलभावतो, सासनस्स आदिकल्याणादिभावविभावनतो, भयादिउपह्वनिवारणेन अन्तरायविधमनतो, उपरि संवण्णे-
 तब्बधम्मसङ्गहतो चा ति वेदितब्बं ।

एत्थाह—कस्मा पनायं विसुद्धिमग्गकथा वत्थुपुब्बिका आरद्धा, न सत्थुथोमनापुब्बिका ति ? वुच्चते—विसुं असंवण्णनादिभावतो । सुमङ्गल विलासिनीआदयो विय हि दीघनि-
 कायादीनं नायं विसुं संवण्णना, न पकरणन्तरं वा अभिधम्मावतारसुमतावतारादि विय । तासं येव पन सुमङ्गलविलासिनीआदीनं विसेसभूता । तेनेवाह—“मज्झे विसुद्धिमग्गे” ति आदि^१ । अथ वा थोमनापुब्बिका पि चायं कथा न वत्थुपुब्बिका वा ति दट्ठब्बं । सासने हि वत्थु-
 कित्तनं न लोके विय केवलं होति, सासनसम्पत्तिकित्तनत्ता पन सत्थु अविपरीतधम्मदेसना-
 भावविभावनेन सत्थुगुणसंकित्तनं उल्लिङ्गन्तमेव पवत्तति । तथा हि वक्खति—“एत्तावता तिस्रो सिक्खा” ति आदि । सोतापन्नादिभावस्स च कारणं ति एत्थ हि आदि-सद्देन सम्बसकदा-

इति हिदं वुत्तं, कस्मा पनेतं वुत्तं ? भगवन्तं किर सावत्थियं विहरन्तं
रत्तिभागे अञ्जतरो देवपुत्तो उपसङ्कमित्वा अत्तनो संसयसमुग्घाटत्थं—

“अन्तो जटा बहिजटा जटाय जटिता पजा,

तं तं गोतम पुच्छामि, को इमं विजटये जटं” ति^१ ?

इमं पञ्हं पुच्छि ।

गामिअनगामिनो विय सब्बे पि अरहन्तो सङ्गहन्ति विभागस्स अनुद्धत्ता । तेन तिण्णम्पि
बोधिसत्तानं निब्बेधभागिया सीलादयो इध “सीले पतिट्ठाया” ति आदिवचनेन सङ्गहिता ति
दट्ठब्बं । तिण्णम्पि हि नेसं चरिमभवे विसेसतो संसारभयिक्खणं, यथासकं सीले पतिट्ठाया समथ-
विपस्सनं^२ उस्सुक्कापेत्वा तण्हाजटाविजटनपटिपत्तिं च समाना ति । अथ वा “सो इमं विजटये जटं” ति
साधारणवचनेन सातिसयं निरतिसयञ्च तण्हाजटाविजटनं गहितं । तत्थ यं निरतिसयं
सवासनपहानताय । तेन सत्थु पहानसम्पदा कित्तिता होति, तन्निमित्ता जाणसम्पदा
च । तदुभयेन नानन्तरिकताय^३ अनुभावसम्पदादयो पी ति । एवम्पि थोमनापुब्बिकायं
कथा ति वेदितब्बं । अथ वा थोमनापुब्बिका एवायं कथा ति दट्ठब्बं, “सब्बधम्मेषु
अप्पटिहत्तजाणचारो” ति आदिना सत्थु थोमनं पुरक्खत्वा संवण्णनाय आरद्धता ।
सा पनायं यस्मा पुच्छन्तस्स अञ्ज्ञासयानुरूपं व्याकरणसमत्थताय विभावनवसेन
पवत्तिता, आधिण्णञ्चेतं आचरियस्स यदिदं संवण्णे तब्बधम्ममानुकूलं संवण्णनारम्भे सत्थु
अभित्थवनं । तस्मा इमिना कारणेन एवमेत्थ थोमना पवत्तिता ति । थोमनाकारस्स वुच्चमानस्स
कारणं उद्धरन्तेन पठमं विसज्जनगाथं निक्खिपित्वा तस्सा निदानचोदनामुखेन पुच्छागाथं
सरूपतो च अत्थतो च दस्सेत्वा तस्सा पुच्छाय अविपरीतव्याकरणसमत्थभावावजोतनं भगवतो
थोमनं पुरक्खत्वा यथाधिप्पेतधम्मसंवण्णना कता । तेनाह—“सीले पतिट्ठाया” ति आदि । तत्थ
गाथाय अत्थो परतो आवि भविस्सति ।

इती ति आदीसु इती ति अयं इति-सदो हेतुपरिसमापनादिपदत्थविपरियाय पकाराव-
धारणनिदस्सनादिअनेकत्थप्पभेदो । तथा हेस—“रूपती ति खो भिक्खवे तस्मा ‘रूपं’ ति
वुच्चती” ति आदीसु^४ हेतुम्हि आगतो । “तस्मातिह मे भिक्खवे धम्मदायादा भवथ, मा आमिस-

१. सं० १-१४ ।

२. विपस्सनानि —स्या० ।

३. नन्तरिकताय—सी० ।

४. सं० २-३१२ ।

दायादा । अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा 'किं ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं, नो आमिसदायादा' ति" आदीसु^१ परिसमापने । "इति वा इति एवरूपा नच्चगीतवादितविसूकदस्सना पटिविरतो" ति आदीसु^२ आदिअत्थे । "मागण्डियो ति तस्स ब्राह्मणस्स सङ्घा समञ्जा पञ्जत्ति वोहारो नामं नामकम्मं नामधेय्यं निरुत्ति व्यञ्जनं अभिलापो" ति आदीसु^३ पदत्थविपरियाये । "इति खो भिक्खवे सप्पटिभयो बालो, अप्पटिभयो पण्डितो । सउपद्दवो बालो, अनुपद्दवो पण्डितो । सउपसग्गो बालो, अनुपसग्गो पण्डितो" ति आदीसु^४ पकारे । "अत्थि इदप्पच्चया जरामरणं ति इति पुट्ठेन सता आनन्द अत्थी तिस्स वचनीयं, किं पच्चया जरामरणं ति इति चे वदेय्य, जातिपच्चया जरामरणं ति 'इच्चस्स वचनीयं' ति आदीसु^५ अवधारणे, सन्निट्ठाने ति अत्थो । "अत्थी ति खो कच्चान अयमेको अन्तो, नत्थी ति खो कच्चान अयं दुतियो अन्तो" ति आदीसु^६ निदस्सने । इधा पि निदस्सने दट्ठब्बो, पकारे ति पि वत्तुं वट्ठेव । पठमो पन इति-सद्दो परिसमापने दट्ठब्बो । ही ति अवधारणे । इदं ति आसन्नपच्चक्खवचनं यथाधिगतस्स सुत्तपदस्स अभिमुखीकरणतो ।

वुत्तं ति अयं वुत्त-सद्दो सउपसग्गो, अनुपसग्गो च वप्पनवापसमीकरणकेसोहारण-जीवितवुत्तिपमुत्तभावपावचनपवत्तितअञ्जेसनकथनादीसु दिस्सति । तथा हि अयं—

“गावो तस्स पजायन्ति खेत्ते वुत्तं विरूहति ।

वुत्तानं फलमस्सा ति यो मित्तानं न दुब्भती” ति—

आदीसु^७ वप्पने आगतो । “नो च खो पटिवुत्तं” ति आदीसु^८ अट्ठदन्तकादीहि वापसमीकरणे । “कापटिको माणवो दहरो वुत्तसिरो” ति आदीसु^९ केसोहारणे । “पन्नलोमो परदत्त-वुत्तो मिगभूतेन चेतसा विहरती” ति आदीसु^{१०} जीवितवुत्तियं । “सेय्यथा पि नाम पण्डुपलासो बन्धना पवुत्तो अमब्बो हरितत्थाया” ति आदीसु^{११} बन्धनतो पमुत्तभावे । “येसमिदं एतरहि पोरणं मन्तपदं गीतं पवुत्तं समिहितं” ति आदीसु^{१२} पावचनभावेन पवत्तिते । लोके पन “वुत्तो गुणो वुत्तो पारायनो” ति आदीसु अञ्जेसने । ‘वुत्तं खो पनेतं भगवता—‘धम्मदायादा मे भिक्खवे भवथ, मा आमिसदायादा’ ति” आदीसु^{१३} कथने । इधा पि कथने एव दट्ठब्बो ।

१. म०—१-१८ । २. दी०—१-८, ५७ (थोकं विसदिसं) । ३. खु०—४-१-१५६ । ४. म०—

३-१२४ । ५. दी०—२-४४ । ६. सं०—२-१७; ७. खु०—३-२—१५७ । ८. वि०—१—१८९ ।

९. म०—२—४३१ । १०. वि०—४—२८२ । ११. म०—३—४८; वि०—२—२९१ ।

१२. दी०—१—९०, म०—२—४३३; वि०—३—२९५ । १३. म०—१—१८ ।

२. तस्मायं सङ्क्षेपस्थो—जटा ति तण्हाय जालिनिया एतं अधिवचनं, सा हि रूपादीसु आरम्भणेषु हेट्टु-परियवसेन पुनपुनं उपपज्जनतो संसिब्बनट्ठेन वेळुगुम्वादीनं साखाजालसङ्घाता जटा विया ति जटा, सा पनेसा सकपरिक्खार-परपरिक्खारेसु सकअत्तभाव-परअत्त-भावेसु अज्झत्तिकायतन-वाहिरायतनेसु च उपपज्जनतो अन्तो जटाबहिजटा ति बुच्चति । ताय एव उपपज्जमानाय जटाय जटिता पजा । यथा

तस्मा “इति हि एवमेव इदं सुत्तं देसितं”ति यथानिक्खित्तं गाथं देसितभावेन निदस्सेति । तस्सा वा देसिताकारं अवधारेति ।

कस्मा ति हेतुमिह निस्सक्कं । पना ति वचनालङ्कारमत्तं । उभयेना पि कारणं पुच्छति । एतं ति यथावुत्तं सुत्तपदं पच्चामसति । वुत्तं ति पुच्छानिमित्तं । तदत्थस्स अत्तनो बुद्धियं विपरिवत्तमानतं उपादाय “इदं” ति वत्वा पुन भगवता भासिताकारं सन्धाय “एतं” ति वुत्तं । सकलेन पनानेन वचनेन देसनाय निदानं जोतितं होति । परतो^१ तस्सा देसकदेसकाल-पटिग्गाहके विभावेतुं “भगवन्तां किरा”ति आदि वुत्तं । तत्थ किरा ति अनुस्सवनत्थे निपातो । तेन बुच्चमानस्सत्थस्स अनु अनु सुय्यमानतं दीपेति । रत्तिभागो ति रत्तिया एकस्मिं कोट्ठासे, मज्झिमयामे ति अधिप्पायो । वेस्सवणादयो विय अपाकटनामधेय्यत्ता अञ्जतरो । देवो एव देवपुत्तो । संसयसमुग्घाटत्थं ति विचिकिच्छासल्लसमुद्धरणत्थं पुच्छी ति योजना । “संसय-समुग्घाटत्थं” ति च इमिना पञ्चसु पुच्छासु अयं विमतिच्छेदनापुच्छा ति दस्सेति ।

२. येन अत्थेन तण्हा “जटा” ति वुत्ता, तमेव अत्थं दस्सेतुं—“जालिनिया” ति आदि वुत्तं । सा हि अट्ठसत्तण्हाविचरितप्पमेदो अत्तनो अवयवभूतो एव जालो एतिस्सा अत्थी ति “जालिनी” ति बुच्चति ।

इदानिस्सा जटाकारेण पवत्ति दस्सेतुं—“सा ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ रूपादीसु आरम्भणेषु ति तस्सा पवत्तिट्ठानमाह, रूपादिछळारम्भणविनिमुत्तस्स तण्हाविसयस्स अभावतो । हेट्टुपरियवसेना ति कदाचि रूपाय्मणे कदाचि याव धम्मारम्भणे कदाचि धम्मारम्भणे कदाचि याव रूपाय्मणे ति एवं हेट्ठा उपरि च पवत्तिवसेन । देसनाक्कमेन चेत्य हेट्टुपरियता दट्ठब्बा । कदाचि कामभवे कदाचि रूपभवे कदाचि अरूपभवे कदाचि वा अरूपभवे...प...’

नाम वेळुगुम्बजटादीहि वेळुआदयो, एवं ताय तण्हाजटाय सब्बा पि अयं सत्तनिकायसङ्गाता^१ पजा जटिता विनद्धा, संसिब्बिता ति अत्थो । यस्मा च एवं जटिता । तं तं गोतम पुच्छामी ति तस्मा तं पुच्छामी । गोतमा ति भगवन्तं गोत्तेन आलपति । को इमं विजटये जटं ति इमं एवं तेधातुकं जटेट्वा ठितं जटं को विजटयेय, विजटेतुं को समत्थो ति पुच्छति ।

कदाचि कामभवे ति, एवमेत्थ हेट्ठपर्यवसेन पवत्ति वेदितब्बा । सम्बसङ्खारानं खणे खणे भिज्जनसभावत्ता अपरापरुपपत्ति एत्थ संसिब्बनं ति आह—“पुनपुनं उप्पज्जनतो” ति । “संसिब्बनट्ठेना” ति इदं येन सम्बन्धेन जया विया ति जया ति जटातण्हानं उपमूपमेय्यता, तं दस्सनं । अयं हेत्थ अत्थो—यथा जालिनो वेळुगुम्बस्स साखा, कोससञ्चयादयो च अत्तना अत्तनो अवयवेहि संसिब्बिता विनद्धा “जटा” ति बुच्चन्ति, एवं तण्हा पि संसिब्बनसभावेना ति, “संसिब्बितट्ठेना” ति वा पाठो, अत्तनाव अत्तनो संसिब्बितभावेना ति अत्थो । अयं हि तण्हा कोसकारकिमि विय अत्तनाव अत्तानम्मि संसिब्बन्ती पवत्तति । तेनाह भगवा—रूपतण्हा लोके पियरूपं सातरूपं एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एत्थ निविसमाना निविसती” ति आदि^३ । इमे सत्ता “मम इदं” ति परिग्गहितं वत्थुं अत्तनिब्बिसेसं मज्झमाना अब्भन्तरिमं करोन्ति । अब्भन्तरत्थो च अन्तोसदो ति सकपरिक्खारे उप्पज्जमाना पि तण्हा “अन्तोजटा” ति वुत्ता । पण्वजितस्स पत्तादि, गहट्ठस्स हत्थिआदि सकपरिक्खारो ।

“अत्ता” ति भवति एत्थ अभिमानो ति^४ अत्तभावो, उपादानक्खन्धपञ्चकं । सरीरं ति केचि । मम अत्तभावो सुन्दरो, असुकस्स विय मम अत्तभावो भवेय्या ति वा आदिना सकअत्तभावादीसु तण्हाय उप्पज्जमानाकारो वेदितब्बो । अत्तनो चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि । अत्तनो परेसञ्च रूपादीनि बाहिरायतनानि । परेसं सब्बानि वा सपरसन्ततिपरियापन्नानि वा चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि । तथा रूपादीनि बाहिरायतनानि । परित्तमहगगतभवेसु पवत्तिया पि तण्हाय अन्तोजटाबहिजटाभावो वेदितब्बो । कामभवो हि कस्सचि पि

१. सत्तकायसङ्गाता-सी० । २. पुच्छी ति-क० । ३. दी०—२—२३५; म०—१—८६
मरम्मपोत्थके, अयं पाठो देवनागरीपोत्थके न दिस्सति; अभि०—२—१३० । ४. अभिधा-
नो ति-स्या० ।

३. एवं पुट्टो पनस्स सब्बधम्मेषु अप्पटिहतजाणचारो देवदेवो
सकानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा चतुवेसारज्जविसारदो दसबलधरो
अनावरणजाणो समन्तचक्खु भगवा, तमत्थं विस्सज्जेन्तो—

किलेस्स अविक्खम्भितत्ता कथञ्चि पि अविमुत्तो अज्झत्तग्गहणस्स विसेसपच्चयो
ति “अज्झत्तं, अन्तो” ति च वुच्चति । तच्चपरियायतो रूपारूपभवो “बहिद्धा, बही”
ति च । तेनाह भगवा—“अज्झत्तसंयोजनो पुग्गलो, बहिद्धासंयोजनो पुग्गलो” ति^१ ।
विसयभेदेन पवत्तिआकारभेदेन च अनेकभेदभिन्नमपि तण्हं जटाभावसामञ्जेन एकं ति गहेत्वा
“ताय एवं उप्पज्जमानाय जटाया” ति वुत्तं । सा पन “पजा” ति वुत्तसत्तसन्तानपरियापन्ना
एव हुत्वा पुनपुनं तं जटेन्ती विनन्धन्ती पवत्तती ति आह—“जटाय जटिता पजा” ति ।
तथा हि परमत्थतो यदि पि अवयवव्यतिरेकेन समुदायो नत्थि । एकदेसो पन समुदायो
नाम न होती ति अवयवतो समुदायं भिन्नं कत्वा उपमूपमेय्यं दस्सेन्तो—“यथा नाम
वेळुजटादीहि...प...संसिन्धिता” ति आह । इमं जटं ति सम्बन्धो । तीसु धातूसु
एकमपि असेसेत्वा संसिन्धनेन तेधातुकं जटेत्वा ठितं । तेनस्सा महाविसयतं, विजटनस्स
च सुदुक्करभावमाह—विजटेतुं को समत्थो” ति इमिना “विजटये” ति पदं सत्तिअत्थं, न
विधिआदि अत्थं ति दस्सेति ।

३. एवं “अन्तोजटा”ति आदिना पुट्टो पन अस्स देवपुत्तस्स इमं गाथमाहा ति
सम्बन्धो । “एदिसो इमं पड्हं विस्सज्जेय्या”ति सत्थारं गुणतो दस्सेन्तो—“सब्बधम्मेषु अप्पटि-
हतजाणचारो”ति आदिमाह । तत्थ सब्बधम्मेषू ति अतीतादिभेदभिन्नेसु सब्बेषु ज्ञेयधम्मेषु ।
अप्पटिहतजाणचारो ति अनवसेसज्ञेयावरणप्पहानेन निस्सङ्गचारत्ता नविहतजाणपवत्तिको ।
एतेन तीसु कालेषु अप्पटिहतजाणताविभावनेन आदितो तिण्णं आवेणिकधम्मनं गहणेनेव
तदेकलक्खणताय तदविनाभावतो च भगवतो सेसावेणिकधम्मनमपि गहितभावो वेदितव्वो ।
दिब्बन्ति कामगुणादीहि कीळन्ति, लळन्ति, तेषु वा विहरन्ति । विजयसमत्थतायोगेन पच्चत्थिके
विजेतुं इच्छन्ति । इस्सरियधनादिसक्कारदानग्गहणं, तं तं अत्थानुसासनञ्च करोन्ता वोहरन्ति,
पुञ्जातिसययोगानुभावप्पत्ताय जुत्तिया जोतन्ति, पथाधिप्पेतञ्च विसयं अप्पटिघातेन गच्छन्ति,
यथिच्छित्तनिष्फादने च सक्कोन्ती ति देवा । अथ वा देवनीया तं तं व्यसनन्तिथरणत्थिकेहि

“सीले पतिट्ठाय नरो सप्पञ्जो
चिचं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु
सो इमं विजटये जटं” ति—

इमं गाथमाह ।

सरणं परायणन्ति गमनीया, अभित्थवनीया वा, सोभाविसेसयोगेन कमनीया ति वा देवा ।
ते तिविधा—सम्मुत्तिदेवा, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा ति । भगवा पन निरतिसयाय, अभिञ्जा-
कीलाय उत्तमेहि दिब्बब्रह्मअरियविहारेहि सपरसन्तानगतपञ्चविधमारविजयिच्छानिप्पत्तिया
चित्तिस्सरियसत्तधनादिसम्मापटिपत्ति अवैच्चपसादसक्करदानग्गहणसङ्घातेन, धम्मसभावपुग्गल-
ज्ज्ञासयानुरूपानुसासनीसङ्घातेन च वोहारातिसयेन परमाय पञ्जासरीरप्पभासङ्घाताय ज़ुतिया,
अनञ्जसाधारणाय ज्ञाणसरीरगतिया, मारविजयसब्बसब्बञ्जुगुणपरहितनिप्पादनेसु अप्पटिहताय
सत्तिया च समन्नागतत्ता सदेवकेन लोकेन “सरणं” ति गमनीयतो, अभित्थवनीयतो, भत्तिव-
सेन कमनीयतो च सब्बे ते देवे तेहि गुणेहि अभिभुय्य ठितत्ता तेसं देवानं सेट्ठो उत्तमो देवो ति
देवदेवो । सब्बदेवेहि पूजनीयतरो देवो ति वा, विसुद्धिदेवभावस्स वा सब्बञ्जुगुणालङ्कारस्स
वा अधिगतत्ता अञ्जेसं देवानं अतिसयेन देवो ति देवदेवो ।

अपरिमाणसु लोकधातुसु अपरिमाणानं सक्कानं, महाब्रह्मानञ्च गुणाभिभवनतो अधिको
अतिसयो अतिरेकतरो वा सक्को ब्रह्मा चा ति सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा ।
ज्ञाणप्पहानदेसनाविसेसेसु सदेवके लोके केनचि अविकल्मम्मनीयद्वानताय कुतोचि पि उत्रस्ताभावतो
चतूहि वेसारज्जेहि विसारदो ति चतुवेसारज्जविसारदो । यं सन्धाय वुरां—“सम्मासम्बुद्धस्स
ते पटिज्ज्ञानतो इमे धम्मा अनभिसम्बुद्धा ति तत्र वत मं समणो वा...प...वेसारज्जप्पत्तो
विहरामी” ति^१ । ठानाठानाणादीहि दसहि ज्ञाणबलेहि समन्नागतत्ता दसबलधरो । यं सन्धाय
वुत्तं—“इध तथागतो ठानञ्च ठानतो, अट्ठानञ्च अट्ठानतो यथाभूतं पज्जानाती” ति आदि^२ ।
यं किञ्चि अेय्यं नाम, तत्थ सब्बत्थेव अनावट्ठाणताय अनावरणज्जाणो । तञ्च सब्बं समन्ततो

१. म०—१—१०१; अं०—२—१८ ।

२. अं०—४—१२५; अभि०—२—३९८ ।

४. इमिस्सा दानि गाथाय,
कथिताय महेसिना ।
वर्णयन्तो यथाभूतं,
अर्थं सीलादि भेदनं ॥

सम्बाकारतो हत्थतले आमलकं विय पच्चक्खतो दस्सनसमत्थेन जाणचक्खुना समन्नागतत्ता समन्तचक्खु, सम्बञ्जु ति अत्थो । इमेहि पन द्वीहि पदेहि पच्छिमानि द्वे असाधारणजाणानि गहितानि । भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि भगवा । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो बुद्धानुस्सति-निद्देसे^१ वित्थारतो आगमिस्सति ।

एत्थ च “सम्ब धम्मेषु अप्पट्ठित्ताणचारो”ति इमिना तियद्धारुहानं पुच्छानं भगवतो व्याकरणसमत्थताय दस्सिताय किं देवतानग्घि पुच्छं व्याकातुं समत्थो भगवा ति आसङ्काय तन्निवत्तनत्थं “देवदेवो” ति वुत्तं । देवानं अतिदेवो सक्को देवानमिन्दो देवतानं पञ्चं विस्सज्जेति । “ततो इमस्स को विसेसो ?” ति चिन्तेन्तानं तन्निवत्तनत्थं “सक्कानं अतिसक्को” ति वुत्तं । सक्केन पि पुच्छितमत्थं सनङ्कुमारादयो ब्रह्मानो विस्सज्जेन्ति । “ततो इमस्स को अतिसयो”ति चिन्तेन्तानं तन्निवत्तनत्थं “ब्रह्मानं अतिब्रह्मा”ति वुत्तं । अयं चस्स विसेसो चतुवेसारज्जदसवलजाणेहि पाकटो जातो ति दस्सनत्थं—“चतु...प...धरो” ति वुत्तं । इमिना च जाणानि इमस्स जाणद्वयस्स अधिगमेन सहेव सिद्धानी ति दस्सनत्थं “अनावरणजाणो समन्तचक्खु” ति वुत्तं । तयिदं जाणद्वयं पुञ्जजाणसम्भारूपचयसिद्धाय भग्गदोसताय सिद्धं ति दस्सेन्तो “भगवा” ति अबोचा ति । एवमेतेसं पदानं गहणे पयोजनं, अनुपुब्बि च वेदितव्वा । यं पनेतं पच्छिमं अनावरणजाणं सम्बञ्जुतजाणं ति जाणद्वयं, तं अत्थतो अभिन्नं । एकमेव हि तं जाणं विसयपवत्तिमुखेन अज्जे हि असाधारणभावदस्सनत्थं द्विधा कत्वा वुत्तं । अनवसेससङ्गता-सङ्गतसम्मुतिधम्मारम्भणताय सम्बञ्जुतजाणं तत्थावरणभावतो निसङ्गचारमुपादाय “अनावरणजाणं” ति पि वुत्तं । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो बुद्धानुस्सतिनिद्देसे^१ वक्खाम ।

४. महन्ते सीलक्खन्धादिके एसी गवेसी ति महेसि, भगवा । तेन महेसिना । वर्णयन्तो ति विवरन्तो वित्थारेन्तो । यथाभूतं ति अविपरीतं । सीलादिभेदनं ति सील-समाधिपञ्चादिविभागं । सुदुल्लभं ति अट्ठक्खणवज्जितेन नवमेन खणेन लद्धव्वत्ता सुट्ठु दुल्लभं ।

१ उपरि छअनुस्सतिनिद्देसे पस्सितव्वं ।

सुदुल्लभं लभित्वान,
 पव्वज्जं जिन सासने ।
 सीलादि सङ्गहं खेमं,
 उजुं मग्गं विमुद्धिया ॥
 यथाभूतं अजानन्ता,
 सुद्धिकामापि ये इध ।
 विमुद्धिं नाधिगच्छन्ति,
 वायमन्ता पि योगिनो ॥
 तेसं पामोज्जकरणं,
 सुविमुद्धं विनिच्छयं ।

सीलादिसङ्गहं ति सीलादिकखन्धत्तयसङ्गहं । अरियमग्गे हि तीहि खन्धेहि सङ्गहितो सप्पदेसत्ता नगरं विय रज्जेन, न तयो खन्धा अरियमग्गेन निप्पदेसत्ता । वुत्तहेतं—“न खो आवुसो विसाख अरियेन अट्ठङ्गिकेन मग्गेन तयो खन्धा सङ्गहिता । तीहि च खो आवुसो विसाख खन्धेहि अरियो अट्ठङ्गिको मग्गे सङ्गहितो” ति^१ । किलेसचोरेहि अपरिपन्थनीयताय^२ खेमं । अन्तद्वयपरिवज्जनतो मायादिकायवङ्कादिप्पहानतो च उजुं । सब्बेसं संकिलेसधम्मनं मारणवसेन गमनतो पवत्तनतो, निब्बानस्स मग्गनतो, निब्बानत्थिकेहि मग्गितव्वतो च मग्गं । विमुद्धिया ति निब्बानाय, विमुद्धिभावाय वा, अरहत्ताया ति अत्थो ।

यथाभूतं अजानन्ता ति एवं सीलविमुद्धिआदिविमुद्धिपरम्पराय अधिगन्तव्वो एवरूपो एवंकिच्चको एवमत्थो ति याथावतो अनवबुज्झन्ता । सकलसंकिलेसतो, संसारतो च सुद्धिं विमुत्तिं कामेन्ति पत्थेन्ती ति सुद्धिकामा । अपि-सद्धो सम्भावने । तेन न केवलं सीलमत्तेन परितुट्ठा, अथ खो विमुद्धिकामा पि समाना ति दस्सेति । इधा ति इमस्मिं सासने । भावनाय युत्तपयुत्तताय योगिनो वायमन्ता पि विमुद्धिं उद्दिस्स पयोगं परक्कमं करोन्ता पि उपायस्स अनधिगतत्ता विमुद्धिं नाधिगच्छन्ती ति योजना । तेसं ति योगीनं । कामञ्चायं विमुद्धिमग्गे, समन्तभद्दक्ता सवनधारणपरिचयादिप्पसुतानं सब्बेसम्पि पामोज्जकरो, योगीनं पन सातिसयं

१. म०—१—३७१ ।

२. अपरिवन्थनीयताय—क० ।

महाविहार वासीनं,
 देसनानय निस्सितं ॥
 विसुद्धिमग्गं भासिस्सं,
 तं मे सक्कच्च भासतो ।
 विसुद्धिकामा सब्बे पि,
 निसामयथ साधवो ति ॥

५. तत्थ विसुद्धी ति सब्बमलविरहितं अच्चन्तपरिसुद्धं निब्बानं

पमोदहेतू ति आह—“तेसं पामोज्जकरणं”ति । बाहिरकनिकायन्तरल्लोहि^१ असम्मिस्सताय सुट्ठुविसुद्धविनिच्छयत्ता सुविमुद्धविनिच्छयं । महाविहारवासीनं ति अत्तनो अपस्सयभूतं निकायं दस्सेति । देसनानयनिस्सितं ति धम्मसंवण्णनानयसंनिस्सितं । एत्थ च “तेसं पामोज्जकरणं” तिआदिना सब्बसंकिलेसमलविसुद्धताय विसुद्धिं निब्बानं पत्थेन्तानं योगीनं एकंसेन तदावहत्ता पामोज्जकरो जाणुत्तरेहि सम्पापटिपन्नेहि अधिष्ठितत्ता^२ सुट्ठु सम्पाविसुद्धविनिच्छयो महाविहारवासीनं कथामग्गो ति दस्सेति । सक्कच्चं मे भासतो सक्कच्चं निसामयथा ति योजेतब्बं ।

एत्थ च “इमिस्सा दानि गाथाया”ति इमिना विसुद्धिमग्गभासनस्स निस्सयं, “कथिताय महेसिना”ति इमिना तस्स पमाणभावं, “यथाभूतं अत्थं सीलादिभेदनं”ति इमिना अविपरीतपिण्डत्थं, “सुदुल्लभंपयोगिनो”ति इमिना निमित्तं, “तेसं पामोज्जकरणं” ति इमिना पयोजनं, “वण्णयन्तो अत्थं, सुविमुद्धविनिच्छयं महाविहारवासीनं देसनानयनिस्सितं, सक्कच्चं” ति च इमिना करणप्पकारं दस्सेत्वा, “विसुद्धिकामा सब्बे पि, निसामयथ साधवो” ति इमिना तत्थ सक्कच्चसवने साधुजने नियोजेति । साधुकं सवनपटिबद्धा हि सासनसम्पत्ति ।

५. वचनत्थविभावेनेन पवेदितविसुद्धिमग्गसामञ्जत्थस्स विसुद्धिमग्गकथा बुच्चमाना अभिरुचि उप्पादेती ति पदत्थतो विसुद्धिमग्गं विभावेतुं—“तत्थ विशुद्धी” तिआदि आरब्धं । तत्थ तत्था ति यदिदं “विसुद्धिमग्गं भासिस्सं” ति, एत्थ विसुद्धिमग्गपदं^३ बुत्तं, तत्थ ।

१. बाहिय०, बाहिर०—क० ।

२. अधिकतत्ता—स्या० ।

३. विसुद्धिपदं—क० ।

वेदितव्वं । तस्सा विमुद्धिया मग्गो ति विमुद्धिमग्गो । मग्गो ति अधिगमूपायो बुच्चति । तं विमुद्धिमग्गं भासिस्सामी ति अत्थो ।

६. सो पनायं विमुद्धिमग्गो कत्थचि विपस्सनामत्तवसेनेव देसितो । यथाह—

“सब्बे सङ्खारा अनिच्चा ति,
यदा पञ्जाय पस्सति ।
अथ निब्बिन्दति दुक्खे,
एस मग्गो विमुद्धिया” ति ॥

सब्बमलविरहितं ति सब्बेहि रागादिमलेहि, सब्बेहि संकिलेसमलेहि च विरहितं विवित्तं । ततो एव अचचन्तपरिसुद्धं; सब्बदा, सब्बथा च विमुद्धं ति अत्थो । यथाबुत्तं विमुद्धि मग्गति गवेसति अधिगच्छति एतेना ति विमुद्धिमग्गो । तेनाह—“मग्गो ति अधिगमूपायो बुच्चती” ति । विमुद्धिमग्गो ति च निप्परियायेन लोकुत्तरमग्गो वेदितव्वो, तदुपायत्ता पन पुब्ब भागमग्गो, तन्निस्सयो कथापबन्धो च तथा बुच्चति ।

६. स्वायं विमुद्धिमग्गो सत्थारा देसनाविलासतो, वेनेय्यज्झासयतो च नानानयेहि देसितो, तेसु अयमेको नयो गहितो ति दस्सेतुं—“सो पनायं” तिआदि आरद्धं । तत्थ कत्थची ति किस्मिञ्चि सुत्ते । विपस्सनामत्तवसेनेवा ति अवधारणेन समथं निवत्तेति । सो हि तस्सा पटियोगी, न सीलादि । मत्त-सद्देन च विसेसनवत्तिअत्थेन सविसेसं समाधिं निवत्तेति । सो उपचारप्पनाभेदो विपस्सनायानिकस्स देसना ति कत्वा न समाधिमत्तं । न हि खणिकसमाधिं विना विपस्सना सम्भवति । विपस्सना ति च तिविधा पि अनुपस्सना वेदितव्वा, न अनिच्चानुपरस्सनाव । न हि अनिच्चदस्सनमत्तेन सच्चाभिसमयो सम्भवति । यं पन गाथायं अनिच्चलक्खणस्सेव गहणं कतं, तं यस्स तदेव सुट्टतरं पाकटं हुत्वा उपट्ठाति, तादिसस्स वसेन । सोपि हि इतरं लक्खणद्वयं विभूततरं कत्वा सम्मसित्वा विसेसं अधिगच्छति, न अनिच्चलक्खमेव ।

सब्बे सङ्खारा ति सब्बे तेभूमकसङ्खारा, ते हि सम्मसनीया । अनिच्चा ति न निच्चा अद्दुवा इत्तरा खणभङ्गुरा ति । पञ्जाया ति विपस्सनापञ्जाय । पस्सति सम्मसति । अथ पच्छा उदयव्वयज्जणादीनं उप्पत्तिया उत्तरकालं^२ । निब्बिन्दति दुक्खे ति तस्मिं येव अनिच्चा-

कथञ्चि भानपञ्चावसेन । यथाह—

“यम्हि ज्ञानञ्च पञ्चा च, स वे निब्बानसन्तिके” ति^१ ।

कथञ्चि कम्मादिवसेन । यथाह—

“कम्मं विज्जाच धम्मो च, सीलं जीवितमुत्तमं ।

एतेन मच्चा सुज्झन्ति, न गोत्तेन धनेन वा” ति^२ ॥

कथञ्चि सीलादिवसेन । यथाह—

“सब्बदा सीलसम्पन्नो, पञ्चवा सुसमाहितो ।

आरद्धवीरियो पहितत्तो, ओधं तरति दुत्तरं” ति^३ ॥

कारतो दिष्टे “सब्बे सङ्खारा” ति वुत्ते तेभूमके खन्धपञ्चकसङ्घाते दुक्खे निब्बिन्दति निब्बिदावाणं पटिलमति । एस मग्गो विमुद्धिया ति एस निब्बिदानुपस्सनासङ्घातो विरागादीनं कारणभूतो निब्बानस्स अधिगमूपायो ।

ज्ञानपञ्चावसेना ति समथविपस्सनावसेन । ज्ञानं ति चेत्य विपस्सनाय पादकभूतं ज्ञानं अधिप्पेतं । यम्ही ति यस्मिं पुग्गले । ज्ञानञ्च पञ्चा चा ति, एत्थायमत्थो—यो पुग्गलो ज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा तं उस्सुक्कापेति । स वे निब्बानसन्तिके ति सो व्यत्तं निब्बानस्स समीपे एकन्ततो निब्बानं अधिगच्छती ति ।

कम्मं ति मग्गचेतना । सा हि अपचयगामिताय सत्तानं सुद्धिं आवहति । विज्जा ति सम्मादिट्ठि । सीलं ति सम्मावाचाकम्मन्ता । जीवितमुत्तमं ति सम्माआजीवो । धम्मो ति अवसेसा चत्तारो अरियमग्गधम्मा । अथ वा कम्मं ति सम्माकम्मन्तस्स गहणं । “या चावुसो विसाख सम्मादिट्ठि, यो “च सम्मासङ्कप्पो, इमे धम्मा पञ्चाक्खन्धे सङ्गहिता” ति^४ वचनतो । विज्जा ति सम्मादिट्ठि-सम्मासङ्कप्पानं गहणं । धम्मो ति समाधि “एवं धम्मा ते भगवन्तो अहेसुं” तिआदीसु^५ विय । तग्गहणेनेव “यो चावुसो विसाख सम्मावायामो, या च सम्मासति, यो च सम्मासमाधि, इमे धम्मा समाधिक्खन्धे सङ्गहिता” ति^६ वचनतो सम्मावायामसतीनम्पि

१. खु०—१—५२ । २. म०—३—३५०; सं०—१—३२ । ३. सं०—१—५१ ।

४. म०—१—३७१ । ५. सं०—४—१३६ । ६. म०—१—३७१ ।

कथञ्चि सतिपट्टानादिवसेन । यथाह—

“एकायनो अयं भिक्खवे मग्गो सत्तानं विसुद्धिया...प...निब्बानस्स सच्छिकिरियाय, यदिदं चत्तारो सतिपट्टाना” ति^१

सम्मपपधानादीसु पि एसेव नयो । इमस्मिं पन पञ्हाव्याकरणे^२ सीलादिवसेन देसितो ।

गहणं दट्ठब्बं । सीलं ति सम्मावाचाजीवानं । जीवितमुत्तमं ति एवरूपस्स अरियपुग्गलस्स जीवितं उत्तमं जीवितं ति एवमेत्थ अट्ठङ्गिको अरियमग्गो वुत्तो ति वेदितव्वो ।

सीलादिवसेना ति सील-समाधि-पञ्जा-वीरियवसेन । सब्बदा ति समादानतो पभुति सब्बकालं । सीलसम्पन्नो ति चतुपारिसुद्धिसीलसम्पदाय सम्पन्नो समन्नागतो । पञ्चवा ति लोकियलोकुत्तराय पञ्चाय समन्नागतो । सुसमाहितो ति तंसम्पयुत्तेन समाधिना सुदु समाहितो । आरद्धवीरियो ति अकुसलानं धम्मानं पहानाय, कुसलानं धम्मानं उपसम्पदाय पग्गहितवीरियो । पहितत्तो ति निब्बानं पतिपेसितत्ताय काये च जीविते च निरपेक्खचित्तो । ओघं ति कामोघादिचतुर्विधमपि ओघं, संसारमहोघमेव वा ।

एकायनो ति एकमग्गो । मग्गपरिपायो हि इध अयन-सदो, तस्मा एकपथभूतो^३ अयं भिक्खवे मग्गो, न द्वेधापथभूतो ति अत्थो । एकं वा निब्बानं अयति गच्छती ति एकायनो, एकेन वा गणसङ्गणिकं पहाय विवेकट्ठेन अयितव्वो पटिपज्जितव्वो ति एकायनो, अयं ति तेना ति वा अयनो, एकस्स सेट्ठस्स भगवतो अयनो ति एकायनो, तेन उप्पादितत्ता, एकस्मिं वा इमस्मिं येव धम्मविनये अयनो ति एकायनो । सत्तानं विसुद्धिया ति रागादिमलेहि, अभिज्झाविसमलौभादिउपक्किलेसेहि च सत्तानं विसुद्धत्थाय विसुज्जनत्थाय । यदिदं ति निपातो, ये इमे ति अत्थो । पुब्बे सरणलक्खणेन^४ मग्गट्ठेन च मग्गो ति वुत्तस्सेव कायादिविसयभेदेन चतुर्विधत्ता “चत्तारो सतिपट्टाना” ति वुत्तं । सम्मपपधानादीसू ति एत्थ आदि-सद्देन अप्पमादाभिरितिआदीनं सङ्गहो वेदितव्वो । अप्पमादाभिरितिआदिवसेना पि हि कथञ्चि विसुद्धिमग्गो देसितो । यथाह—

“अप्पमादरतो भिक्खु पमादे भयदस्सि वा ।

अभव्वो परिहानाय निब्बानस्सेव सन्तिके” ति^५ ॥

१. दी०—२—२१७ ।

२. पञ्हाव्याकरणे—सी० ।

३. मग्गभूतो—सी० स्या० ।

४. सरसलक्खणेन—स्या०, क० ।

५. खु०—१—२० ।

७. तत्रायं सङ्क्षेपवर्णना—सीले पतिट्टाया ति सीले ठत्वा, सीलं परि-
पूरयमानोयेव चेत्थ सीले ठितो^१ ति बुच्चति, तस्मा सीलपरिपूरणेन सीले
पतिट्टाहित्वा ति अयमेत्थ अत्थो । नरो ति सत्तो । सपञ्जो ति कम्मज^२-
तिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय पञ्जवा । चित्तं पञ्जञ्च भावयं ति समा-
धिञ्चेव विपस्सनञ्च भावयमानो, चित्तसीसेन हेत्थ समाधि निदिट्ठो ।

७. तत्रा ति तस्सं गाथायं । उपरि बुच्चमाना गाथाय वित्थारसंवर्णना निर्देशपटि-
निर्देशनानिया, ततो संखिततरा अत्थवर्णना उद्देशनानिया ति आह—“अयं सङ्क्षेपवर्णना”
ति । यथाउद्दिष्टस्स हि अत्थस्स निर्देशपटिनिर्देशा सुकरा, सुबोधा च होन्ती ति । सीले पतिट्टाया
ति एत्थ सीले ति कुसलसीले । यदि पि “कतमे च थपति^३ अकुसला सीला” तिआदीसु
अकुसला धम्मा पि सीलं ति आगता । बुच्चमानाय पन चित्तपञ्चाभावनाय अधिष्ठानायोग्यताय
किरियसीलानमि असम्भवो, कुतो इतरेसं ति कुसलसीलमेवेत्थ अधिप्पेतं । सीलं परिपूरय-
मानो तिआदीसु परिपूरयमानो ति परिपालेन्तो, परिवट्ठेन्तो वा, सब्बभागेहि संवरन्तो,
अवीतिकमन्तो चा ति अत्थो । तथा भूतो हि तं अविजहन्तो तत्थ पतिट्ठितो नाम होति ।
“सीले” ति हि इदं आधारे भुम्मं । पतिट्टाया ति दुविधा पतिट्टा निस्सयूपनिस्सयभेदतो । तत्थ
उपनिस्सयपतिट्टा लोकिया, इतरा लोकुत्तरा अभिन्दित्वा गहणे । भिन्दित्वा पन गहणे यथा
लोकियचित्तुप्पादेसु सहजातानं पुरिमपच्छिमानञ्च वसेन निस्सयूपनिस्सयपतिट्टा सम्भवति, एवं
लोकुत्तरेसु हेट्ठिममगगलसीलवसेन उपनिस्सयपतिट्टा पि सम्भवति । “पतिट्टाया” ति च पदस्य
यदा उपनिस्सयपतिट्टा अधिप्पेता, तदा “सद्धं उपनिस्साया” तिआदीसु^४ विय पुरिमकाल
किरियावसेन अत्थो वेदितब्बो । तेनाह—“पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो
सुपरिसुद्धो होती” ति^५ । यदा पन निस्सयपतिट्टा अधिप्पेता, तदा “चक्खुञ्च पटिच्चा”
तिआदीसु^६ विय समानकालकिरियावसेन अत्थो वेदितब्बो । सम्मावाचादयो हि अत्तना
सम्पयुत्तानं सम्मादिट्ठिआदीनं सहजातवसेनेव निस्साय पच्चया होन्ती ति ।

१. पतिट्ठितो—सी० । २. कम्मजाय—सी० ।

३. गहपति—क०, म०—२—२५०—पिट्ठे पस्सितब्बं ।

४. अभि० ७-१—१३५ ।

५. म०—३—३९१ ।

६. म०—१—१४९; म० ३—३८१; सं०—३—२९ ।

पञ्जानामेन च विपस्सना ति । आतापी ति वीरियवा । वीरियञ्चिह किले-
सानं आतापनपरितापनद्वेन आतापो ति बुच्चति । तदस्स अत्थी ति
आतापी । निपक्को ति नेपक्कं बुच्चति पञ्जा, ताय समन्नागतो ति अत्थो ।
इमिना पदेन पारिहारिकपञ्जं^१ दस्सेति । इमस्मिञ्चिह पञ्हाव्याकरणे
तिक्खत्तुं पञ्जा आगता । तत्थ पठमा जाति पञ्जा, दुतिया विपस्सना पञ्जा,
ततिया सब्बकिच्चपरिणायिका पारिहारिकपञ्जा । संसारे भयं इक्खती ति

नरति नेती ति नरो, पुरिसो । यथा हि पठमपकतिभूतो सत्तो, इतराय पकतिया
सेट्ठेन पुरि उच्चे ठाने सेति पवत्तती ति “पुरिसो” ति बुच्चति । एवं नयनद्वेन “नरो” ति
बुच्चति । पुत्तभातुभूतो पि हि पुग्गलो मातुजेट्ठभगिनीनं नेतुट्ठाने^२ तिष्ठति, पगेव इतरो इतरासं ।
नरेन योगतो, नरस्स अयं ति वा नारी, इत्थी । सा पि चेत्थ कामं तण्हाजटाविजटनसमत्थता
अत्थि, पधानमेव पन सत्तं दस्सेन्तो—“नरो” ति आह यथा—“सत्थादेव मनुस्सानं” ति^३ ।
अट्ठकथायं पन अविभागेन पुग्गलपरियायो अयं ति दस्सेतुं—“नरो ति सत्तो” ति बुत्तं ।
सपञ्जो ति विपाकभूताय सह पञ्जाय पवत्तती ति सपञ्जो । ताय हि आदितो पट्टाय सन्तान-
वसेन बहुलं पवत्तमानाय अयं सत्तो सविसेसं “सपञ्जो” ति वत्तब्बत्तं अरहति । विपाक-
पञ्जा पि हि सन्तानविसेसनेन भावनापञ्जुप्पत्तिया उपनिस्सयो होति अहेतुकद्विहेतुकानं
तदभावतो । सम्पजञ्जसङ्घाताय च तं तंकिच्चकारिकाय पञ्जाय वसेन “सपञ्जो” ति वत्तुं वट्ठति ।
अट्ठकथायं पन निपकसद्देन पारिहारिकपञ्जा गह्यती ति विपाकपञ्जावसेनेवेत्थ अत्थो बुत्तो ।
कम्मजतिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाया ति कम्मजाय तिहेतुकपटिसन्धियं पञ्जाया ति एवं तिहेतुक-
सद्दो पटिसन्धि-सद्देन सम्बन्धितब्बो, न पञ्जा-सद्देन; न हि पञ्जा तिहेतुका अत्थि । पटिसन्धितो
पसुति पवत्तमाना पञ्जा “पटिसन्धियं पञ्जा” ति बुत्ता तंमूलकत्ता, न पटिसन्धिकखणे
पवत्ता एव ।

चित्तेति आरम्भणं उपनिज्झायती ति चित्तं, समाधि । सो हि सातिसयं उपनिज्झान-
किच्चो । न हि वितक्कादयो विना समाधिना तमत्थं साधेन्ति, समाधि पन तेहि विना पि
साधेती ति । पगुणबलवभावापादनेन पच्चयेहि चित्तं, तथा सन्तानं चिनोती ति पि चित्तं, समाधि ।

१. पारिहारिकपञ्जं—सी०, रो० ।

२. पितुट्ठाने—स्या०, क० ।

३. दी०—१—४३, ७६ पिट्ठादीसु ।

भिक्षु^१ । सो इमं विजटये जटं ति सो इमिना च सीलेन इमिना च चित्तसीसेन निदिट्टसमाधिना इमाय च तिविधाय पञ्जाय इमिना च आतापेना ति छहि धम्मेहि समन्नागतो भिक्षु । सेय्यथापि नाम पुरिसो पथवियं पतिट्ठाय सुनिसितं सत्थं उक्खिपित्वा महन्तं वेळुगुम्भं विजटेय्य, एवमेव सीलपथवियं पतिट्ठाय समाधिसिलायं सुनिसितं विपस्सनापञ्जासत्थं वीरियबलपग्गहितेन पारिहारिकपञ्जाहत्थेन उक्खिपित्वा सब्बम्पि तं अत्तनो

पठमज्झानादिवसेन चित्तविचित्ताय, इद्विविधादिचित्तकरणेन च समाधि चित्तं ति विना पि परोपदेसेनस्स^१ चित्तपरियायो लब्भतेव । अट्ठकथायं पन चित्त-सद्दो विज्जाणे निरूळ्हो ति कत्वा वुत्तं—“चित्तसीसेन हेत्थ समाधि निदिट्ठो” ति । यथासभावं पकारेहि जानाती ति पञ्चा । सा यदि पि कुसलादिभेदतो बहुविधा । “भावयं” ति पन वचनतो भावेतब्बा इधाधिप्पेता ति तं दस्सेतुं—“विपस्सनं” ति वुत्तं । “भावयं” ति च इदं पच्चेकं योजेतब्बं—“चित्तञ्च भावयं, पञ्चञ्च भावयं” ति । तयिदं द्वयं किं लोकियं, उदाहु लोकुत्तरं ति ? लोकुत्तरं ति दट्ठब्बं उक्कट्टनिर्देशतो । तं हि भावयमानो अरियमग्गक्खणे तण्हाजटं समुच्छेदवसेन विजटेती ति वुच्चति, न लोकियं । नानन्तरियभावेन पनेत्थ लोकिया पि गहिताव हौन्ति लोकियसमथविपस्सनेय्य विना तदभावतो । समथयानिकस्स हि उपचारप्पनाप्पभेदं समाधिं, इतरस्स खणिकसमाधिं, उभयेसम्पि विमोक्खमुखत्तयं विना न कदाचि पि लोकुत्तराधिगमो सम्भवति । तेनाह—“समाधिञ्चेव विपस्सनञ्च भावयमानो” ति । तत्थ यदा लोकिया समथविपस्सना अधिप्पेता, तदा “भावयं” ति इदं भावनाकिरियाय हेतुभावकथनं, भावनाहेतू ति अत्थो । तंभावनाहेतुका हि विजटनकिरिया ति । यदा पन लोकुत्तरा अधिप्पेता, तदा केवलं वत्तमान-भावनिर्देशो^२ । तदुभयभावनासमकालमेव हि तण्हाजटाविजटनं ।

“आतापी निपको” ति इदं यथावुत्तभावनाय उपकारकधम्मकित्तनं । कम्मट्ठानं अनु-युज्जन्तस्स हि वीरियं सति सम्पज्जंति ति इमे तयो धम्मा बहूपकारा । वीरियुपत्थङ्गिहि कम्मट्ठानं सतिसम्पज्जानुपालितं न परिपतति, उपरि च विसेसं आवहति । पतिट्ठासिद्धिथा चेत्थ सद्धासिद्धि, सद्धूपनिस्सयत्ता सीलस्स, वीरियादिसिद्धिया च । न हि सद्धेय्यवत्थुं असद्वहन्तस्स यथावुत्त-

१. परोपदेसेन—सी०, क० ।

२. विजटनभावनिर्देशो—क० ।

सन्ताने पतितं तण्हाजटं विजटेय्य सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्य । मग्गवखणे
पनेस तं जटं विजटोति नाम । फलवखणे विजटितजटो सदेवकस्स लोकस्स
अग्गदक्खिणेय्यो होति ।

वीरियादयो सम्भवन्ति, तथा समाधि पि । यथा हि हेतुभावतो वीरियादीहि सद्वासिद्धि, एवं
फलभावतो तेहि समाधिसिद्धि । वीरियादीसु हि सम्पज्जमानेसु समाधिसम्पन्नो व होति असमाहि-
तस्स तदभावतो । कथं पनेत्थ सतिसिद्धि ? निपक्कगहणतो । तिक्खविसदभावप्पत्ता हि सति
“नेपक्कं” ति बुच्चति । यथाह—“परमेन सतिनेपक्केन समन्नागतो” ति । अट्ठकथायं पन
“नेपक्कं पञ्जा” ति अयमत्थो दस्सितो । तग्गहणेनेव सति पि गहिता व होति । न हि सतिविरहिता
पञ्जा अत्थी ति । अपरे पन “सपञ्जो” ति इमिनाव पारिहारिकपञ्जा पि गय्हती ति “निपको”
ति पदस्स “सतो” ति अत्थं वदन्ति । यदि पि किलेसानं प्हानं आतापनं, तं सम्मादिद्धिआदीनम्पि
अत्थेव । आतापसद्दो विय पन आताप-सद्दो वीरियेयेव निरूळ्हो ति आह—“आतापी ति
वीरियवा” ति । अथ वा पटिपक्खप्पहाने सम्पयुत्तधम्मानं अब्भुस्सहनवसेन पवत्तमानस्स
वीरियस्स सातिसयं तदातापनं ति वीरियमेव तथा बुच्चति, न अञ्जे धम्मा । आतापी ति
चायमीकारो पसंसाय, अतिसयस्स वा दीपको । वीरियवा ति वा-सद्दो पि तदत्थो एव दट्ठब्बो ।
तेन सम्मप्पधानसमङ्गिता बुत्ता होति । तेनाह—“किलेसानं आतापनपरितापनट्ठेना”
ति । आतापनग्गहणेन चेत्य आरम्भधातुमाह आदितो वीरियारम्भो ति कत्वा, परितापनग्गहणेन
निक्कमपरक्कमधातुयो सब्बसो पटिपक्खतो निक्खन्ततं, उपरूपरि विसेसप्पत्तिञ्च उपादाय ।
निपयति’ विसोसेति पटिपक्खं, ततो वा अत्तानं निपाति रक्खती ति निपको, सम्पज्जानो ।
कम्मट्ठानस्स परिहरणे नियुत्ता ति पारिहारिका ।

अभिक्रमादीनि सब्बकिञ्चानि सात्थकसम्पज्जआदिवसेन परिच्छिज्ज नेती ति सब्बकिञ्च-
परिणायिका । कम्मट्ठानस्स वा उग्गहो परिपुच्छा भावनारम्भो मनसिकारविधि, तत्थ च
सक्कच्चकारिता सातच्चकारिता सप्पायकारिता निमित्तकुसलता पहितत्तता अन्तराअसङ्कोचो
इन्द्रियसमत्तपटिपादना वीरियसमतापादनं वीरियसमतायोजनं ति एवमादीनं सब्बेसं किञ्चानं
परिणायिका सब्बकिञ्चपरिणायिका । भयं इक्खती ति भिक्खू ति साधारणतो भिक्खु-

तेनाह भगवा—

“सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो,
चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु,
सो इमं विजटये जटं” ति ॥

लक्खणकथनेन पटिपत्तियाव भिक्खुभावो, न भिक्खकभिन्नपटधरादिभावेना ति दस्सेति । एवं हि कतकिच्चानं सामणेरादीनं, पटिपन्नानञ्च अपव्वजितानम्पि सङ्गहो कतो होति । इध पन पटिपज्जनकवसेन अत्थो वेदितव्वो । भिन्दति पापके अकुसले धम्मे ति वा भिक्खु । सो इमं विजटये ति यो नरो सपञ्जो सीले पतिट्ठाय आतापी निपको चित्तं पञ्जञ्च भावयं ति वुत्तो, सो भिक्खु इमं तण्हाजटं विजटये ति सम्बन्धो । इदानीं तम्पि विजटनं वेळुगुम्भविजटनेन उपमेत्वा दस्सेतुं गाथाय यथावुरो सीलादिधम्मे “इमिना च सीलेना” तिआदिना पञ्चामसति । तत्थ यस्मा योगावचरसन्तानगता नानाक्खणिका मिस्सका सीलादिधम्मा गाथाय गहिता, तस्मा ते एकच्चं गण्हन्तो—“छहि धम्मोहि समन्नागतो” ति आह । न हि ते छ धम्मा एकस्मिं सन्ताने एकस्मिं खणे लब्धन्ति । यस्मा च पुग्गलाधिष्ठानेन गाथा भासिता, तस्मा पुग्गलाधिष्ठानमेव उपमं दस्सेन्तो—“सेय्यथापि नाम पुरिसो” ति आदिमाह । तत्थ सुनिसितं ति सुट्ठु निसितं; अतिविय तिखणं ति अत्थो । सत्थस्स निसानसिलायं निसिततरभावकरणं, बाहुवलेन चस्स उक्खिपनं ति उभयम्पेत्तं अत्थापन्नं कत्वा उपमा वुत्ता ति तदुभयं उपमेय्ये दस्सेन्तो—समाधिसीलायं सुनिसितं प...पञ्चाहत्थेन उक्खिपित्वा” ति आह । समाधिगुणेन हि पञ्जाय तिक्खभावो । तेनाह भगवा—“समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति^१ । वीरियञ्चस्सा उपत्थम्मकं पगण्हनतो । विजटयेया ति विजटेतुं सक्कुण्येय्य । वुट्ठानगामिनिविपस्सनाय हि वत्तमानाय योगावचरो तण्हाजटं विजटेतुं समत्थो नाम । विजटनं चेत्थ समुच्छेदवसेन पहानं ति आह—“सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्या” ति दक्खिणं अरहती ति दक्खिण्येयो, अग्गो च सो दक्खिण्येयो चा ति अग्गदक्खिण्येयो । अग्गा वा दक्खिणा अग्गदक्खिणा तं अरहती ति अग्गदक्खिण्येयो ।

८. तत्रायं याय पञ्जाय सपञ्जो ति वुत्तो, तत्रास्स करणीयं नत्थि । पुरिमकम्मानुभावेनेव हिस्स सा सिद्धा । आतापी निपको ति एत्थ वुत्तवीरियवसेन पन तेन सातच्चकारिना पञ्जावसेन च सम्पजानकारिना हुत्वा सीले पतिट्ठाय चित्तपञ्जावसेन वुत्ता समथविपस्सना भावेतब्बा ति इममत्र भगवा सीलसमाधिपञ्जामुखेन विसुद्धिमग्गं दस्सेति ।

९. एत्तावता हि तिस्सो सिक्खा तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्जतादीनं उपनिस्सयो, अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेवनानि, अपायादिसम-
तिक्कमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिककमादीनं पटिपक्खो, संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणं पकासितं होति ।

८. तत्रा ति तस्सं गाथायं । अयं ति “नरो” ति च “भिक्षू” ति^१ च वुत्तो योगा-
वचरो । पुन तत्रा ति तस्सं पञ्जायं । अस्सा ति भिक्षुनो । कत्तरि चेतं सामिवचनं,
अनेना ति अत्थो । करणीयं नत्थि विसेसाधानस्स तिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय अभावतो । तेनाह—
“पुरिमकम्मानुभावेनेव हिस्स सा सिद्धा” ति । तेना ति योगिना । भावनायं सततपवसित-
वीरियताय सातच्चकारिना । पञ्जावसेना ति यथावुत्तनेपक्कसङ्घातपञ्जावसेन । यं किञ्चि
कत्तब्बं, तस्स सब्बस्स सम्पजानवसेनेव करणसीलो, तत्थ वा सम्पजानकारो एतस्स अत्थि,
सम्पजानस्स वा असम्मोहस्स कारको उप्पादको ति सम्पजानकारी, तेन सम्पजानकारिना ।
अत्रा ति अस्सं गाथायं । सीलादिसम्पादने वीरियस्स तेसं अङ्गभावतो तं विसुं अगगहेत्वा
“सीलसमाधिपञ्जामुखेना” ति वुत्तं ।

९. “विसुद्धिमग्गं दस्सेती” ति अविभागतो देसनाय पिण्डत्थं वत्वा पुन तं विभागतो
दस्सेतुं—“एत्तावता” तिआदि वुत्तं । तत्थ एत्तावता ति एत्ताय देसनाय । सिक्खा ति सिक्खि-
तब्बट्ठेन सिक्खा । सिक्खनं चेत्य आसेवनं दट्ठब्बं । सीलादिधम्मेहि संवरणादिवसेन आसेवन्तो
ते सिक्खती ति वुच्चति । सासनं ति पटिपत्तिसासनं । उपनिस्सयो बलवकारणं । वज्जनं अनुप-
गमनं । सेवना भावना । पटिपक्खो ति पहायकपटिपक्खो । यदि पि गाथायं “सीले” ति
सामञ्जतो वुत्तं, न “अधिसीले” ति । तं पन तण्हाजटाविजटनस्स पतिट्ठाभूतं अधिप्पेतं ति

१०. कथं ? एत्थ हि सीलेन अधिसीलसिक्खा पकासिता होति, समाधिना अधिचित्तसिक्खा, पञ्जाय अधिपञ्जासिक्खा ।

सीलेन च सासनस्स आदिकल्याणता पकासिता होति । “को चादि कुसलानं धम्मानं, सीलञ्च सुविसुद्धं” ति^१ हि वचनतो, “सब्बपापस्स अकरणं” ति^२ आदिवचनतो च सीलं सासनस्स आदि, तञ्च कल्याणं, अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता । समाधिना मज्झेकल्याणता पकासिता होति । “कुसलस्स उपसम्पदा” ति^३ आदिवचनतो हि समाधि सासनस्स मज्झे,

आह—“सीलेन अधिसीलसिक्खा पकासिता” ति । भवगामि हि सीलं सीलमेव, विभवगामिसीलं अधिसीलसिक्खा । सामञ्जसोतना हि विसेसे अवतिट्ठती ति । एस नथो सेससिक्खासु पि ।

१०. सीलेना ति अधिसीलसिक्खाभूतेन सीलेन । तं हि अनञ्जसाधारणताय सासनस्स आदिकल्याणतं पकासेति, न यमनियमादिमत्तं । तेन वृत्तं—“सीलञ्च सुविसुद्धं, सब्बपापस्स अकरणं” ति च । कुसलानं ति मग्गकुसलानं । कुसलानं ति वा अनवज्जानं । तेन अरिय-फलधम्मानम्पि सङ्गहो सिद्धो होति । सब्बपापस्स अकरणं ति सब्बस्सा पि सावज्जस्स अकिरिया अनज्जापज्जनं । एतेन चारित्तवारित्तभेदस्स सब्बस्स सीलस्स गहणं कतं होति । कत्तब्बाकरणम्पि हि सावज्जमेवा ति । आदिवचनतो ति गाथायं वृत्तसमाधिपञ्चानं आदिमिह वचनतो । आदिभावो चस्स तम्मूलकत्ता उत्तरिमनुस्सधम्मानं । आदीनं वा वचनं आदिवचनं । आदि-सद्देन चेत्थ “सीलं समाधि पञ्जा च, विमुत्ति च अनुत्तरा” ति^४ एवमादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । सीलस्स विसुद्धत्ता विप्पटिसारादिहेतूनं दूरीकरणतो अविप्पटिसारादिगुणावहं । “अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता” ति एतेन न केवलं सीलस्स कल्याणता व विभाविता, अथ खो आदिभावो पी ति दट्ठम्बं । तथा हिस्स सुत्ते^५ अविप्पटिसारादीनं विमुत्तिजाणपरियोसानानं परम्परपच्चयता वृत्ता । समाधिना ति अधिचित्तसिक्खाभूतेन समाधिना । सकलं सासनं सङ्गत्वा पवत्ताय गाथाय आदिपदेन आदिमिह पटिपज्जितम्बस्स सीलस्स, ततियपदेन परियोसाने पटिपज्जितम्बाय पञ्जाय गहितत्ता मज्झे पटिपज्जितम्बो समाधि पारिसेसतो दुतियपदेन गह्णती ति

१. सं-४-१२३ । २. दी०-२-२९; खु०-१-३५ । ३. दी०-२-९५ ।

४. वि०-५-२९०; दी०-३-२३३; अ'०-१-२२५; अ'०-३-९ ।

सो च कल्याणो, इद्विविधादिगुणावहत्ता । पञ्जाय सासनस्स परियोसान-
कल्याणता पकासिता होति । सच्चित्तपरियोदापनं, एतं बुद्धान सासनं” ति^१
हि वचनतो, पञ्जुत्तरतो च पञ्जा सासनस्स परियोसानं, सा च कल्याणं,
इद्वानिद्वेसु तादिभावावहनतो ।

“सेलो यथा एकधनो, वातेन न समीरति ।

• एवं निन्दापसंसासु, न समिञ्जन्ति पण्डिता” ति^२ —
हि वुत्तं ।

११. तथा सीलेन तेविज्जताय उपनिस्सयो पकासितो होती । सील-
सम्पत्तिञ्चि निस्साय तिस्सो विज्जा पापुणाति, न ततो परं । समाधिना

“कुसलस्स उपसम्पदा ति आदिवचनतो हि समाधि सासनस्स मज्जे” ति वुत्तं । न
कुसलसद्वस्स समाधिपरियायता । पुब्बूपनिस्सयवतो हि समाहिततादिअट्ठङ्गसमन्नागमेन अभिनी-
हारक्खमता समाधिस्स इद्विविधादिगुणावहत्तं, अग्गमग्गपञ्जाय अधिगताय यदत्थं पब्बजति,
तं परियोसितं ति पञ्जा सासनस्स परियोसानं । तेनाह भगवा—“सिक्खानिसंसमिदं
भिक्षवे ब्रह्मचरियं वुस्सति सद्धाधिपतेय्यं पञ्जुत्तरं विमुत्तिसारं” ति^३ । सकं चित्तं सच्चित्तं,
सच्चित्तस्स सब्बसो किलेसानं समुच्छिन्दनेन विसोधनं सच्चित्तपरियोदापनं । एवं पन
पञ्जाकिञ्चे मत्थकप्पतो उत्तरि करणीयाभावतो सासनस्स पञ्जुत्तरता वेदितव्वा । तादिभावावहनतो
ति यादिसो इद्वेसु, लाभादीसु च अनुनयाभावतो, तादिसो अनिद्वेसु, अलाभादीसु च
पटिघाभावतो । ततो एव वा यादिसो अनापाथगतेसु इद्वानिद्वेसु, तादिसो आपाथगतेसु पी ति
तादी । तस्स भावो तादिभावो, तस्स आवहनतो । वातेना ति वातहेतु । न समीरती ति
न चलति । न समिञ्जन्ती ति न फन्दन्ति, कुतो चलनं ति अधिप्पायो ।

११. तथा ति यथा सीलादयो अधिसीलसिक्खादीनं पकासका, तथा तेविज्जतादीनं
उपनिस्सयस्सा ति तेसं पकासनाकारूपसंहारत्थो तथा-सद्दो । यस्मा सीलं विमुज्झमानं सतिसम्प-
जञ्जवलेन, कम्मस्सकतजाणवलेन च संकिलेसमलतो विमुज्झति पारिपूरिञ्च गच्छति, तस्मा
सीलसम्पदा सिञ्जमाना उपनिस्सयसम्पत्तिभावेन सतिबलं, जाणवलञ्च पच्चुपट्टपेती ति तस्सा

सल्लभिञ्जताय उपनिस्सयो पकासितो होति । समाधिसम्पदञ्चिह निस्साय छ अभिञ्जा पापुणाति, न ततो परं । पञ्जाय पटिसम्भिदापभेदस्स उपनिस्सयो पकासितो होति । पञ्जासम्पत्तिञ्चिह निस्साय चतस्सो पटिसम्भिदा पापुणाति, न अञ्जेन कारणेन ।

सीलेन च कामसुखल्लिकानुयोगसङ्घातस्स अन्तस्स वज्जनं पकासितं होति । समाधिना अत्तकिलमथानुयोगसङ्घातस्स । पञ्जाय मज्झिमाय पटिपत्तिया सेवनं पकासितं होति ।

विज्जत्तयूपनिस्सयता वेदितव्वा सभागहेतुसम्पादनतो । सतिनेपक्केन हि पुब्बेनिवासविज्जासिद्धि, सम्पज्जन्नेन सम्बकिञ्चेसु सुदिट्ठकारितापरिचयेन चुत्तूपपातजाणानुबन्धाय दुतियविज्जासिद्धि, वीतिक्कमाभावेन संकिलेसप्पहानसम्भावतो विवट्ठूपनिस्सयतावसेन अज्झासयसुद्धिया ततियविज्जासिद्धि । पुरेतरं सिद्धानं समाधिपञ्जानं पारिपूर्णिं विना सीलस्स आसवक्खयजाणूपनिस्सयता सुक्खविपस्सकखीणासवेहि दीपेतव्वा । समाधिपञ्जा विय अभिञ्जापटिसम्भिदानं सीलं न सभागहेतू ति कत्वा वुत्तं—“न ततो परं” ति । “समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति^१ वचनतो समाधिसम्पदा लल्लभिञ्जताय उपनिस्सयो । पञ्जा विय पटिसम्भिदानं समाधि न सभागहेतू ति वुत्तं—“न ततो परं” ति । “योगा वे जायते भूरी” ति^२ वचनतो पूब्बयोगेन, गरुवासदेसभासाकोसल्लउग्गहपरिपुच्छादीहि च परिभाविता पञ्जासम्पत्ति पटिसम्भिदापभेदस्स उपनिस्सयो पच्चेकवोधिसम्मासम्बोधियो पि पञ्जासम्पत्तिसन्निस्सया ति पञ्जाय अनधिगन्तव्वस्स विसेसस्स अभावतो, तस्सा च पटिसम्भिदापभेदस्स एकन्तिककारणतो हेट्ठा विय “न ततो परं” ति अवत्वा “न अञ्जेन कारणेना” ति वुत्तं ।

एत्थ च “सीलसम्पत्तिञ्चिह निस्साया” ति वुत्तत्ता यस्स समाधिविजम्भनभूता अनवसेसा छ अभिञ्जा न इज्झन्ति, तस्स उक्कट्टपरिच्छेदवसेन न समाधिसम्पदा अत्थी ति । सति पि विज्जानं अभिञ्जेकदेसभावे सीलसम्पत्तिसमुदागता एव तिस्सो विज्जा गहिता । यथा हि पञ्जासम्पत्तिसमुदागता चतस्सो पटिसम्भिदा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्झन्ति । मग्गक्खणे एव तासं पटिलभित्तव्वतो, एवं सीलसम्पत्तिसमुदागता तिस्सो विज्जा समाधिसम्पत्तिसमुदागता

१. सं०—२-२५२, ३-७४; सं०—४-३५५; मि०—३८; ने०—५० ।

२. खु—१-४२ ।

१२. तथा सीलेन अपायसमतिक्रमनुपायो पकासितो होति, समाधिना कामधातुसमतिक्रमनुपायो, पञ्जाय सब्भवसमतिक्रमनुपायो ।

सीलेन च तदङ्गप्पहानवसेन किलेसप्पहानं पकासितं होति, समाधिना विक्खम्भनप्पहानवसेन, पञ्जाय समुच्छेदप्पहानवसेन ।

च छ अभिञ्जा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्झन्ती ति मग्गाधिगमेनेव तासां अधिगमो वेदितव्वो । पच्चेकबुद्धानं, सम्मासम्बुद्धानञ्च पच्चेकबोधिसम्मासम्बोधिसमधिगमसदिसा हि इमेसं अरियाणं इमे विसेसाधिगमा ति । विनयसुत्ताभिधम्मेषु सम्मापटिपत्तिया तेविज्जतादीनं उपनिस्सयता पि यथावुत्तविधिना वेदितव्वा ।

सम्पन्नसीलस्स कामसेवनाभावतो सीलेन पठमन्तविवज्जनं वुत्तं । येमुय्येन हि सत्ता कामहेतु पाणातिपातादिवसेना पि असुद्धपयोगा होन्ति । ज्ञानसुखलाभिनो कायकिलमथस्स सम्भवो एव नत्थी ति समाधिना दुतियन्तविवज्जनं वुत्तं ज्ञानसमुद्धानपणीतरूपकुटकायत्ता । पञ्जाया ति मग्गपञ्जाय । उक्कट्टनिद्देसेन हि एकंसतो अरियमग्गोव मज्झिमा पटिपत्ति नाम । एवं सन्ते पि लोकियपञ्जावसेन पि अन्तद्वयविवज्जनं विभावेतव्वं ।

१२. सीलं तंसमङ्गिनो कामसुगतीसु^१ येव निव्वत्तापनतो चतूहि अपायेहि विमुत्तिया कारणं ति आह—“सीलेन अपायसमतिक्रमनुपायो पकासितो होती” ति । न हि पाणातिपातादिपटिविरति दुग्गतिपरिकिलेसं आवहति । समाधि तंसमङ्गिनो महग्गतभूमियं येव निव्वत्तापनेन सकलकामभवतो विमोचेती ति वुत्तं—“समाधिना कामधातुसमतिक्रमनुपायो पकासितो होती” ति । न हि कामावचरकम्मस्स अनुबलप्पदायीनं कामच्छन्दादीनं विक्खम्भकं ज्ञानं कामधातुपरिकिलेसावहं होति । न चेत्थ उपचारज्ज्ञानं निदस्सेतव्वं । “अप्पनासमाधिस्स अधिप्पेतत्ता । ना पि “सीलेनेव अतिक्रमितव्वस्स अपायभवस्स समाधिना अतिक्रमितव्वता” ति वचनोकासो । सुगतिभवम्पि अतिक्रमन्तस्स दुग्गतिसमतिक्रमेन का कथा ति । सब्भवसमतिक्रमनुपायो ति कामभवादीनं नवन्नम्पि भवानं समतिक्रमनुपायो सीलसमाधीहि अतिक्रन्ता पि भवा अनतिक्रन्ता एव, कारणस्स अपहीनत्ता । पञ्जाय पनस्स सुप्पहीनत्ता ते समतिक्रन्ता एव ।

तदङ्गप्पहानवसेना ति दीपालोकेनेव तमस्स पुञ्जकिरियवत्थुगतेन तेन तेन कुसलज्जेन तस्स तस्स अकुसलज्जस्स पहानवसेन । समाधिना विक्खम्भनप्पहानवसेना

१३. तथा सीलेन किलेसानं वीतिक्रमपटिपक्खो पकासितो होति, समाधिना परियुट्ठानपटिपक्खो, पञ्जाय अनुसयपटिपक्खो ।

सीलेन च दुच्चरितसंकिलेसविसोधनं पकासितं होति, समाधिना तण्हासंकिलेसविसोधनं, पञ्जाय दिट्ठिसंकिलेसविसोधनं ।

ति उपचारप्पनाभेदेन समाधिना पवत्तिनिवारणेन घटप्पहारेनेव जलतले सेवालस्स तेसं तेसं नीवरणादिधम्मानं पहानवसेन । पञ्जाया ति अरियमग्गपञ्जाय । समुच्छेदप्पहानवसेना ति चतुन्नं अरियमग्गानं भावितत्ता तं तं मग्गवतो अत्तनो सन्ताने “दिट्ठिगतानं पहानाया” तिआदिना^१ वुत्तस्स समुदयपक्खयस्स किलेसगणस्स अच्चन्तं अप्पवत्तिसङ्घातसमुच्छिन्दनप्पहानवसेन ।

१३. किलेसानं वीतिक्रमपटिपक्खो ति संकिलेसधम्मानं, कम्मकिलेसानं वा यो काय-वचीद्वारेसु वीतिक्रमो अज्झाचारो, तस्स पटिपक्खो सीलेन पकासितो होति, अवीतिक्रम-सभावत्ता सीलस्स । ओकासादानवसेन किलेसानं चित्ते कुसलप्पवत्तिं परियादित्वा उट्ठानं परियुट्ठानं । तं समाधिविक्खम्भेती ति आह—“समाधिना परियुट्ठानपटिपक्खो पकासितो होती” ति, समाधिस्स परियुट्ठानप्पहायकत्ता । अप्पहीनभावेन सन्ताने अनु अनु सयनतो^२ कारणलाभे उप्पत्तिरहा अनुसया, ते पन अनुरूपं कारणं लद्धा उप्पज्जनारहा थामगता कामरागादयो सत्त किलेसा वेदितब्बा । ते अरियमग्गपञ्जाय सब्बसो पहीयन्ती ति आह—“पञ्जाय अनुसयपटिपक्खो पकासितो होती” ति ।

कायदुच्चरितादि दुट्ठ चरितं, किलेसेहि वा दूसितं चरितं ति दुच्चरितं, तमेव यत्थ उप्पन्नं, तं सन्तानं संकिलेसेति विबाधति, उपतापेति चा ति संकिलेसो, तस्स विसोधनं सीलेन तदङ्गवसेन पहानं, वीतिक्रमपटिपक्खत्ता सीलस्स । तण्हासंकिलेसस्स विसोधनं विक्खम्भनवसेन पहानं परियुट्ठानपटिपक्खत्ता समाधिस्स, तण्हाय चस्स उज्जुविपच्चनिकभावतो । दिट्ठिसंकिलेसस्स विसोधनं समुच्छेदवसेन पहानं अनुसयपटिपक्खत्ता पञ्जाय, दिट्ठिगतानञ्च अयाथावगाहीनं याथावगाहिनिया पञ्जाय उज्जुविपच्चनिकभावतो ।

१. अभि०—१-७४ ।

२. सयनका—सी०, स्या० ।

१४. तथा सीलेन सोतापन्नसकदागामिभावस्स कारणं पकासितं होति, समाधिना अनागामिभावस्स, पञ्जाय अरहत्तस्स । सोतापन्नो हि “सीलेसु परिपूरकारी” ति बुत्तो, तथा सकदागामी । अनागामी पन “समाधिस्मिं परिपूरकारी” ति । अरहा पन “पञ्जाय परिपूरकारी” ति ।

१४. कारणं ति उपनिस्सयपच्चयो । सीलेसु परिपूरकारी ति मग्गब्रह्मचरियस्स आदि-भूतत्ता आदिब्रह्मचरियकानं पाराजिकसंघादिसेससङ्घातानं महासीलसिक्खापदानं अवीतिकमनतो खुदानुखुद्दकानं आपज्जने सहसा व तेहि बुद्धानेन सीलेसु यं कत्तव्वं, तं परिपूरं समत्थं करोती ति सीलेसु परिपूरकारी । तथा सकदागामी ति “सीलेसु परिपूरकारी” ति एतं उपसंहरति तथा-सद्देन । एते हि द्वे अरिया समाधिपरिपन्थिकानं कामरागव्यापादानं पञ्जापरिपन्थिकस्स सच्चपटिच्छादकमोहस्स सब्बसो असमूहतत्ता समाधिं, पञ्चञ्च भावेन्ता पि समाधिपञ्जासु यं कत्तव्वं, तं मत्तसो पमाणेन पदेसमत्तमेव करोन्ती ति समाधिस्मिं पञ्जाय च मत्तसो कारिनो “सीलेसु परिपूरकारिनो” इच्चेव वुच्चन्ति । अनागामी पन कामरागव्यापादानं समुच्छिन्नत्ता समाधिस्मिं परिपूरकारी । अरहा सब्बसो सम्मोहस्स सुसमूहतत्ता पञ्जाय परिपूरकारी ।

वुत्तं हेतं भगवता—

“इध भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं मत्तसो कारी, पञ्जाय मत्तसो कारी; सो यानि तानि खुदानुखुद्दकानि सिक्खापदानि, तानि आपज्जति पि वुट्ठाति पि । तं किस्स हेतु ? न हि मेत्थ भिक्खवे अभव्वता वुत्ता । यानि च खो तानि सिक्खापदानि आदिब्रह्मचरियकानि ब्रह्मचरियसारूपानि, तत्थ धुवसीलो च होति ठितसीलो च, समादाय सिक्खति सिक्खापदेसु । सो तिण्णं संयोजनानं परिकखया सोतापन्नो होति अविनिपातधम्मो नियतो सम्मोधिपरायणो । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसुप सो तिण्णं संयोजनानं परिकखया रागदोसमोहानं तनुत्ता सकदागामी होति । सकिदेव इमं लोकं आगन्त्वा दुक्खस्सन्तं करोति । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्जाय मत्तसो कारी । सो यानि तानिप सिक्खति सिक्खापदेसु । सो पञ्चन्नं ओरम्भागियानंप अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी,

१५. एवं एत्तावता तिस्सो सिक्खा, तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्ज-
तादीनं उपनिस्सयो, अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेवनानि, अपायादि-
समतिकमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिक्रमादीनं पटिपक्खो,
संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणं ति इमे नव, अज्जे
च एवरूपा गुणत्तिका पकासिता होन्ती ति ।

पञ्चाय परिपूरकारी । सो यानि तानि खुदानुखुद्धानिप.....सिक्खति
सिक्खापदेसु । सो आसवानं खयाप.....उपसम्पज्ज विहरती” ति ।

१५. “कथं” ति पुच्छित्वा सिक्खादिके विभजित्वा वृत्तमेवार्थं निगमेतुं—“एवं” तिआदि
वृत्तं । तत्थ अज्जे चा ति तयो विवेका, तीणि कुसलमूलानि, तीणि विमोक्खमुखानि, तीणि
इन्द्रियानी ति एवमादयो सिक्खत्तिकादीहि अज्जे च गुणत्तिका । एवरूपा ति यादिसका सिक्खत्ति-
कादयो इध सीलादीहि पकासिता होन्ति, एदिसा ।

एत्थ हि विवट्टसन्निस्सितस्स सीलस्स इधाधिप्पेतत्ता सीलेन कायविवेको पकासितो
होति, समाधिना चित्तविवेको, पञ्चाय उपधिविवेको । तथा सीलेन अदोसो कुसलमूलं पकासितं
होति, तित्तिक्खप्पधानताय, अपरूपघातसभावताय च सीलस्स । समाधिना अलोभो कुसलमूलं,
लोभपटिपक्खतो, अलोभपधानताय च समाधिस्स । पञ्चाय पन अमोहो येव । सीलेन च
अनिमित्तविमोक्खमुखं पकासितं होति । अदोसप्पधानं हि सीलसम्पदं निस्साय दोसे आदीनव-
दस्सिनो अनिच्चानुपस्सना सुखेनेव इज्झति, अनिच्चानुपस्सना च अनिमित्तविमोक्खमुखं ।
समाधिना अप्पणिहितविमोक्खमुखं । पञ्चाय सुज्जतविमोक्खमुखं । अलोभप्पधानं हि कामनिस्सरणं
समाधिसम्पदं निस्साय कामेसु आदीनवदस्सिनो दुक्खानुपस्सना सुखेनेव इज्झति, दुक्खानु-
पस्सना च अप्पणिहितविमोक्खमुखं । पञ्चासम्पदं निस्साय अनत्तानुपस्सना सुखेनेव इज्झति,
अनत्तानुपस्सना च सुज्जतविमोक्खमुखं । तथा सीलेन अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियं पकासितं
होति । तं हि सीलेसु परिपूरकारिनो अट्ठमकस्स इन्द्रियं । समाधिना अज्जिन्द्रियं । तं हि उक्कंस-
गतं समाधिस्मिं परिपूरकारिनो अनागामिनो, अग्गमग्गट्ठस्स च इन्द्रियं । पञ्चाय अज्जाता-
विन्द्रियं पकासितं होति । तदुपत्तिया हि अरहा पञ्चाय परिपूरकारी ति । इमिना नयेन अज्जे च
एवरूपा गुणत्तिका सीलादीहि पकासेतब्बा ।

१-सीलनिद्देसो

सीलसरूपादिकथा

१६. एवं अनेकगुणसङ्गाहकेन सीलसमाधिपञ्चामुखेन देसितो पि पनेस विमुद्धिमग्गे अतिसङ्खेपदेसितो येव होति । तस्मा नालं सब्बेसं उपकाराया ति वित्थारमस्स दस्सेतुं सीलं ताव आरब्भ इदं पञ्हाकम्मं^१ होति ।

किं सीलं ? केनट्ठेन सीलं ? कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि ? किमानिसंसं सीलं ? कतिविधं चेत्तं सीलं ? को चस्स संकिलेसो ? किं वोदानं ति ?

१. सीलनिद्देसवण्णना

सीलसरूपादिकथावण्णना

१६. एवं ति वुत्तप्पकारेन । अनेकगुणसङ्गाहकेना ति अधिसीलसिक्खादीनं, अञ्जे-सञ्च अनेकेसं गुणानं सङ्गाहकेन । सीलसमाधिपञ्चामुखेना ति “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा” तिआदीसु^२ विय विपस्सनामत्तादिमुखेन सङ्खेपतो अदेसित्वा सीलसमाधिपञ्चामुखेन देसितो पि, सत्तत्तिंसाय पि वा बोधिपक्खियधम्मानं विमुद्धिमग्गन्तो गधत्ता तत्थ सीलसमाधि-पञ्चामुखं पमुखं कत्वा देसितो पि । एतेन सीलसमाधिपञ्चासु अवसेसबोधिपक्खियधम्मानं सभावतो, उपकारतो च अन्तो गधभावो दीपितो ति वेदितव्वं । अतिसङ्खेपदेसितो येव होति सभावविभागादितो अविभावितत्ता । नालं ति न परियत्तं न समत्थं । सब्बेसं ति नाति-सङ्खेपनातिवित्थाररुचीनम्पि, विपञ्चितञ्जु^३ नेय्यानम्पि वा; सङ्खेपदेसना हि संखित्तरुचीनं, उग्घटितञ्जूनं येव च उपकाराय होति, न पनितरेसं । अस्स विमुद्धिमग्गत्स । पुच्छनट्ठेन पञ्हा, किरिया करणं कम्मं, पञ्हा व कम्मं पञ्हाकम्मं, पुच्छनपयोगो ।

किं सीलं ति सरूपपुच्छा । केनट्ठेन सीलं ति केन अत्थेन सीलं ति वुच्चति, “सीलं” ति पदं कं अभिधेय्यं निस्साय पवत्तं ति अत्थो । तयिदं सीलं सभावतो, किच्चतो, उपट्टाना-

१. पञ्हाकम्मं—सी० ।

२. खु०—१-४३; खु०—२-३३७ ।

३. विपञ्चितञ्जु—सी०, स्या०; वित्थाररुचीचम्पि विपञ्चितञ्जु—क० ।

१७. तत्रिदं विस्सज्जनं । किं सीलं ति पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतनादयो धम्मा । वुत्तञ्जेतं पटिसम्भि-
दायं—“किं सीलं ति ? चेतना सीलं, चेतसिकं सीलं, संवरो सीलं, अवीतिक्रमो
सीलं” ति ।

तत्थ चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्त-
पटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतना । चेतसिकं सीलं नाम पाणातिपातादीहि
विरमन्तस्स विरति । अपि च चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीनि
पजहन्तस्स सत्त कम्मपथचेतना । चेतसिकं सीलं नाम “अभिज्झं पहाय

कारतो, आसन्नकारणतो च कथं जानितव्वं ति आह—“कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्ठानानी” ति । पटिपत्ति नाम दिट्ठानिसंसे एव होती ति आह—“किमानिसंसं” ति ।
कतिविधं ति पभेदपुच्छा । विभागवन्तानं हि सभावविभावनं विभागदस्सनमुखेनेव होती ति ।
बोदानं विसुद्धि । सा च संकिलेसमलविमुत्ति । तं इच्छन्तेन यस्मा उपायकोसल्लत्थिना अनु-
पायकोसल्लं विय संकिलेसो जानितव्वो ति आह—“को चस्स संकिलेसो” ति ।

१७. तत्रा ति तरिंमं, तस्स वा पञ्हाकम्मस्स । विस्सज्जनं ति विवरणं । पुच्छितो हि
अत्थो अविभावितत्ता निगुल्लो मुट्ठियं कतो विय तिट्ठति । तस्स विवरणं विस्सज्जनं विभूतभाव-
कारणतो । पाणातिपातादीहि ति एत्थ पाणो ति बोहारतो सत्तो, परमत्थतो जीवितिन्द्रियं ।
तस्स सरसेनेव पतनसभावस्स अन्तरे एव अतिव पातनं अतिपातो, सणिकं पतितुं अदत्त्वा
सीघ्रं पातनं ति अत्थो, अतिक्रम्म वा सत्थादीहि अभिभवित्वा पातनं अतिपातो, पाणघातो ।
आदि-सद्देन अदिन्नादानादिं सङ्गहाति । तेहि पाणातिपातादीहि दुस्सील्यकम्मेहि । विरमन्तस्सा
ति समादानविरतिवसेन, सम्पत्तविरतिवसेन च ओरमन्तस्स । वत्तपटिपत्तिं ति उपज्झायवत्तादि-
वत्तकरणं । चेतनादयो धम्मा ति सङ्खेपतो वुत्तमत्थं पाळिवसेन विभजित्वा दस्सेतुं—
“वुत्तञ्जेतं” तिआदि वुत्तं । तत्थ चेतयती ति चेतना, अत्तना सम्पयुत्तधम्मेहि सद्धिं आरम्भणे
अभिसन्दहती ति अत्थो ।

चेतनाय अनुकूलवसेनेव हि तं सम्पयुत्ता धम्मा आरम्भणे पवत्तन्ति । चेतना कामं
कुसलत्तिकसाधारणा; इध पन सीलचेतना अधिप्पेता ति कत्वा “कुसला” ति वेदितव्वा ।

विगताभिज्जेन चेतसा विहरती” ति^१ आदिना नयेन वुत्ता अनभिज्झा-
व्यापादसम्मादिट्ठिधम्मा । संवरो सीलं ति एत्थ पञ्चविधेन संवरो
वेदितव्यो पातिमोक्खसंवरो, सतिसंवरो, जाणसंवरो, खन्तिसंवरो, वीरिय-
संवरो ति । तत्थ “इमिना पातिमोक्खसंवरेण उपेतो होति समुपेतो” ति^२ अयं
पातिमोक्खसंवरो । “रक्खति चक्खुन्दिअं, चक्खुन्दिअे संवरं आपज्जती”
ति^३ अयं सति संवरो ।

“यानि सोतानि लोकस्मिं (अजिता ति भगवा ।)

सति तेसं निवारणं ।

चेतसि नियुत्तं चेतसिकं, चित्तसम्पयुत्तं ति अत्थो । चेतनाय सति पि चेतसिकत्ते “चेतना
सीलं” ति विसुं गहितत्ता तदञ्जमेव विरति अनभिज्झादिकं चेतसिकं सीलं दट्ठव्वं गोबलीवद्-
जायेन । संवरणं संवरो । यथा अकुसला धम्मा चित्ते न ओतरन्ति, तथा पिदहनं । अवीतिक्रमो
वीतिक्रमस्स पटिपक्खभूता अवीतिक्रमवसेन पवत्तचित्तचेतसिका । तत्थ चेतना सीलं नामा
तिआदि यथावुत्तस्स^४ सुत्तपदस्स विवरणं । विरमन्तस्स चेतना ति विरतिसम्पयुत्तं पधानभूतं
चेतनमाह । पूरेन्तस्स चेतना ति वत्तपटिपत्ति आयूहिनी । विरमन्तस्स विरती ति
विरतिया पधानभावं गहेत्वा वुत्तं ।

एत्थ हि यदा “तिविधा भिक्खवे कायसञ्चेतना कुसलं कायकम्म” ति^५ आदि वचनतो
पाणातिपातादीनं पटिपक्खभूता तब्बिरतिविसिद्धा चेतना तथापवत्ता पधानभावेन पाणाति-
पातादिपटिविरतिसाधिका होति; तदा तंसम्पयुत्ता विरतिअनभिज्झादयो च चेतनापक्खिका
वा, अब्बोहारिका वा ति इममत्थं सन्धाय चेतनासीलं वुत्तं । यदा पन पाणातिपातादीहि
सङ्कोचं आपज्जन्तस्स ततो विरमणाकारेण पवत्तमाना चेतनाविसिद्धा विरति, अनभिज्झादयो
च तत्थ तत्थ पधानभावेन किञ्चसाधिका होन्ति; तदा तंसम्पयुत्ता चेतना विरतिआदिपक्खिका
वा होति, अब्बोहारिका वा ति इममत्थं सन्धाय चेतसिकसीलं वुत्तं ।

इदानि सुत्ते आगतनयेन कुसलकम्मपथवसेन चेतनाचेतसिकसीलानि विभजित्वा
दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं । पजहन्तस्सा ति समादानवसेन “इतो पट्ठाय न करि-

१. दी० १-६३ ।

२. अमि० २-२६१ ।

३. दी० १-६२ ।

४. यथाभतस्स—सी०, स्या० ।

५. अमि०—५-३४५ ।

सोतानं संवरं ब्रूमि, पञ्जायेते पिधिय्यरे” ति ।

अयं जाणसंवरो । पच्चयपटिसेवनम्पि एत्थेव समोधानं गच्छति । यो पनायं “खमो होति सीतस्स उण्हस्सा” ति आदिना नयेन आगतो, अयं खन्तिसंवरो नाम । “यो चायं उप्पन्नं कामवितकं नाधिवासेती” ति आदिना नयेन आगतो, अयं वोरियसंवरो नाम । आजीवपारिसुद्धिं पि एत्थेव समोधानं गच्छति । इति अयं पञ्चविधो पि संवरो, या च पापभीरुकानं कुलपुत्तानं सम्पत्तावत्थुतो विरति, सब्बम्पेतं संवरसीलं ति वेदितव्वं ।

स्सामी” ति सम्पत्तावत्थुकानि पि अनञ्ज्जाचरणेन पजहन्तस्स । सत्त कम्मपथचेतना ति पाणातिपातादिपहानसाधिका पटिपाटिया सत्त कुसलकम्मपथचेतना । अभिज्झादिवसेन यं परदारगमनादि करीयति, तस्स पहायका अनभिज्झादयो सीलं ति आह—“चेतसिकं सीलं नाम अनाभिज्झा प सम्मादिट्ठिधम्मा” ति । यथा हि अभिज्झाव्यापादवसेन मिच्छाचारपाणातिपातादयो करीयन्ति, एवं मिच्छादिट्ठिवसेना पि ते पुत्तमुखदस्सनादिअत्थं करीयन्ति । तेसञ्च पजहनका अनभिज्झादयो ति । पातिमोक्खसंवरो चारित्तवारित्तविभागं विनयपरियापन्नं सिक्खापदसीलं । सतिसंवरो मनच्छट्ठानं इन्द्रियानं आरक्खा, सा च तथापवत्ता सति येव । जाणसंवरो पञ्जा । खन्तिसंवरो अधिवासना, सा च तथापवत्ता अदोसपधाना खन्धा, अदोसो एव वा । वीरियसंवरो कामवितक्कादीनं विनोदनवसेन पवत्तं वीरियं । पातिमोक्खसंवरसतिसंवरादीसु यं वत्तव्वं, तं परतो आवि भविस्सति ।

सोतानी ति तण्हादिट्ठिअविजादुच्चरितअवसिद्धकिलेससोतानि । “सोतानं संवरं ब्रूमी” ति वत्वा “पञ्जायेते पिधिय्यरे” ति वचनेन सोतानं संवरो पिदहनं समुच्छेदनं जाणं ति विज्जायति ।

इदमस्थिकत्तं मनसि कत्वा येन जाणेन योनिस्सो पच्चवेक्खित्वा पच्चया पटिसेवीयन्ति । तं पच्चयपटिसेवनम्पि जाणसभावत्ता, एत्थेव जाणसंवरो एव, समोधानं सङ्गहं गच्छति । खमति अधिवासेती ति खमो । उप्पन्नं ति तस्मिं तस्मिं आरम्भणे जातं निव्वत्तं । कामवितकं ति कामूपसंहितं वितकं । नाधिवासेती ति चित्तं आरोपेत्वा अब्भन्तरे न वासेति ।

१. पिधिय्यरे-स्या०; पिधीयरे-सी०; पिधीयरे-रो० । २. खु० १-४२४ पिट्ठे ।

३. म० १-१५; अ०-३-९८ । ४. म०-१-१६; अ०-३-९८

अवीतिकम्मो सीलं ति समादिन्नसीलस्स कायिकवाचसिको अनतिकम्मो ।
इदं ताव किं सीलं ति ? पञ्चहस्स विस्सज्जनं ।

१८. अवसेसेसु केनट्ठेन सीलं ति सीलनट्ठेन सीलं । किमिदं
सीलनं नाम ? समाधानं वा, कायकम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णता

आजीवपारिसुद्धि पी ति बुद्ध पटिकुट्टं मिच्छाजीवं पहाय अनवज्जेन पच्चयपरियेसनेन
सिञ्जनकं आजीवपारिसुद्धिसीलम्पि, एत्थेव वीरियसंवरे एव, समोधानं गच्छति वीरियसाधनत्ता ।
एत्थ च यथा आणं तण्हादिसोतानं पवत्तिनिवारणतो पिदहनट्ठेन संवरणतो संवरो च, परतो
पवत्तनकगुणानं आधारादिभावतो सीलनट्ठेन सीलं; एवं खन्ति अनधिवासनेन उप्पज्जनक-
किलेसानं अधिवासनेन संवरणतो संवरो च, खमनहेतुउप्पज्जनकगुणानं आधारादिभावतो
सीलनट्ठेन सीलं; वीरियं विनोदेतब्बानं पापधम्मानं विनोदनेन संवरणतो संवरो च,
विनोदनहेतुउप्पज्जनकगुणानं आधारादिभावतो सीलनट्ठेन सीलं ति वेदितब्बं । यथा पन
पातिमोक्खसीलादि तस्स तस्स पापधम्मस्स पवत्तितुं अप्पदानवसेन संवरणं पिदहनं, तं^१ उपादाय
संवरो; एवं असमादिन्नसीलस्स आगत^२वत्थुतो विरमणम्पी ति आह—“या च पापभीरु-
कानं^३ प^४ संवरसीलं ति वेदितब्बं” ति । न वीतिकमति एतेना ति अवीतिकम्मो ।
तथापवत्तो कुसलचित्तुप्पादो ।

१८. अवसेसेसु पन पञ्हेसु । समाधानं सण्ठपनं । दुस्सील्यवसेन हि पवत्ता काय-
कम्मादयो सम्पति, आयतिञ्च अहितदुक्खावहा, न सग्मा ठपिता ति असण्ठपिता विप्पकिण्णा
विसया च नाम होन्ति; सुसील्यवसेन पन पवत्ता तन्निपरियायतो सण्ठपिता अविप्पकिण्णा
अविसया च नाम होन्ति यथा तं ओक्खित्तचक्खुता अबाहुप्पचालनादि । तेनाह—“काय-
कम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णता ति अत्थो” ति । एतेन समाधिकिच्चतो^५ सीलनं
विसेसेति । तस्स हि समाधानं सम्पयुत्तधम्मानं अविकखेपहेतुता । इदं कायकम्मादीनं सण्ठपनं
संयमनं । उपधारणं अधिष्ठानं मूलभावो । तथा हिस्स आदिचरणादिभावो बुत्तो । तेन
पथवीधातुकिच्चतो सीलनं विसेसितं होति । सा हि सहजातरूपधम्मानं सन्धारणवसेन पवत्तति ।
इदं पन अनवज्जधम्मानं मूलाधिष्ठानभावेन । तेनाह—“कुसलानं धम्मानं” ति आदि ।

१. अवीतिकम्मो—सी० ।

२. संवरणप्पधानतं—सी०; पधानतं—स्या०, क० ।

३. अङ्गागत—सी० ।

४. समाधितो—क० ।

ति अत्थो । उपधारणं वा, कुसलानं धम्मनं पतिट्ठानवसेन आधारभावो ति अत्थो । एतदेव हेत्थ अत्थद्वयं सदलक्खणविदू अनुजानन्ति । अञ्जे पन सिरट्ठो^१ सीलत्थो, सीतलट्ठो^२ सीलत्थो ति एवमादिना पि नयेनेत्थ अत्थं वर्णयन्ति ।

१९. इदानीं कानस्स लक्खणरसपञ्चुपट्ठानपदट्ठानानी ति ?

एत्थ—

सीलनं लक्खणं तस्स भिन्नस्सा पि अनेकधा ।

सनिदस्सनचं रूपस्स यथा भिन्नस्सनेकधा ॥

यथा हि नीलपीतादिभेदेन अनेकधा भिन्नस्सा पि रूपायतनस्स सनिदस्सनचं लक्खणं, नीलादिभेदेन भिन्नस्सा पि सनिदस्सनभावान-

तत्थ कुसलधम्मा नाम सपुब्बभागा महग्गतानुत्तरा धम्मा । अञ्जे पन आचरिया । सिरट्ठो ति यथा सिरसि छिन्ने सब्बो अत्तभावो विनस्सति, एवं सीले भिन्ने सब्बं गुणसरीरं विनस्सति, तस्मा तस्स उत्तमङ्गट्ठो सीलट्ठो । “सिरो सीसं” ति वा वत्तब्बे निरुत्तिनयेन “सीलं” ति वुत्तं ति अधिप्पायो । सीतलट्ठो परिळाहवूपसमनट्ठो । तेन त-कारस्स लोपं कत्वा निरुत्तिनयेनेव “सीलं” ति वुत्तं ति दस्सेति । तथा हिदं पयोगसम्पादितं सब्बकिलेसपरिळाह-वूपसमकरं होति । एवमादिना ति आदि-सहेन सयन्ति^३ अकुसला एतस्मिं सति अपविट्ठा^४ होन्ती ति सीलं, सुप्पन्ति वा तेन विहतुस्साहानि सब्बदुच्चरितानी ति सीलं, सब्बेसं वा कुसल-धम्मनं पवेसारहसाला ति सीलं ति एवमादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

१६. “सीलनट्ठेन सीलं” ति पुब्बे सदत्थुद्वारेन^५ पकासितो पि भावत्थो एवा ति आह—
“सीलनं लक्खणं तस्सा” ति । न हि तस्स चेतनादिभेदभिन्नस्स अनवसेसतो सङ्गाहको ततो अञ्जो अत्थो अत्थि, यो लक्खणभावेन बुच्चेय्य । ननु च अनेकभेदसङ्गाहकं सामञ्ज-लक्खणं नाम सिया, न विसेसलक्खणं ति अनुयोगं मनसि कत्वा आह—“सनिदस्सनचं रूपस्स, यथा भिन्नस्सनेकधा” ति ।

१. सिरत्थो—सी० ।

२. सीतलत्थो—सी०

३. सलन्ति—सी०, क० ।

४. अपविट्ठा—सी० ।

५. सदत्थुद्वारेन—सी० ।

तिक्कमनतो । तथा सीलस्स चेतनादिभेदेन अनेकधा भिन्नस्सा पि यदेतं कायकम्मादीनं समाधानवसेन कुसलानञ्च धम्मानं पतिट्ठानवसेन वुत्तं सीलनं, तदेव लक्खणं; चेतनादिभेदेन भिन्नस्सा पि समाधानपतिट्ठानभावानतिकमनतो । एवं लक्खणस्स पनस्स—

दुस्सील्यविद्धंसनता अनवज्जगुणो तथा ।

किच्चसम्पत्ति अत्थेन रसो नाम पवुच्चति ॥

तस्मा इदं सीलं नाम किच्चट्ठेन^१ रसेन दुस्सील्यविद्धंसनरसं, सम्पत्ति-अत्थेन रसेन अनवज्जरसं ति वेदितव्वं । लक्खणादीसु हि किच्चमेव सम्पत्ति वा रसो ति वुच्चति ।

सोचेय्यपच्चुपट्ठानं तथिदं तस्स विञ्जुहि ।

ओचाप्पञ्च हिरी चेव पदट्ठानं ति वणिणतं ।

यथा हि नीलादिवसेन अनेकभेदभिन्नस्सा पि रूपायतनस्स सनिदस्सनत्तं विसेसलक्खणं तदञ्जधम्मासाधारणतो । न अनिच्चतादि विय, रूपपनं विय वा सामञ्जलक्खणं, एवमिधा पि दट्ठव्वं । किं पनेतं सनिदस्सनत्तं नाम ? दट्ठव्वता चक्खुविञ्जाणस्स गोचरभावो । तस्स पन रूपायतनतो अनञ्जते पि अञ्जेहि धम्मेहि रूपायतनं विसेसेतुं अञ्जं विय कत्वा सह निदस्सनेन सनिदस्सनं ति वुच्चति । धम्मसभावसामञ्जेन हि एकीभूतेसु धम्मेसु यो नानत्तकरो सभावो, सो अञ्जं विय कत्वा उपत्तरितुं युत्तो । एवं हि अत्थविसेसावबोधो होती ति । अथ वा “सह निदस्सनेना” ति एत्थ तव्भावत्थो सह-सहो यथा नन्दिरागसहगता ति^२ ।

दुस्सील्यविद्धंसनरसं ति कायिकअसंवरादिभेदस्स दुस्सील्यस्स विधमनकिच्चं । अनवज्जरसं ति अगारहसम्पत्तिकं अगरहितव्वभावेन सम्पजनकं, अवज्जपटिपक्खभावेन वा सम्पजनकं । लक्खणादीसू ति लक्खणरसादीसु वुच्चमानेसु किच्चमेव, सम्पत्ति वा रसो ति वुच्चति, न रसायतनरसादी ति अधिप्पायो । केचि पन “किच्चमेवा” ति अवधारणं तस्स इतररसतो बलवभावदस्सनत्थं ति वदन्ति, तं तेसं मतिमत्तं । किच्चमेव, सम्पत्ति एव वा रसो ति इमस्स अत्थस्स अधिप्पेतत्ता ।

१. किच्चत्थेन-सी० ।

२. सं०—४—३६१, वि०—३—१३, खु०—५—३९८ ।

तयिदं^१ सीलं “कायसोचेय्यं वचीसोचेय्यं मनोसोचेय्यं” ति एवं वुत्ता-
सोचेय्यपच्चुपट्टानं, सोचेय्यभावेन पच्चुपट्टाति गहणभावं गच्छति । हिरोत्तपं
च पनस्स विञ्जूहि पदट्टानं ति वण्णितं, आसन्नकारणं ति अत्थो ।
हिरोत्तपे हि सति सीलं उप्पज्जति चेव तिट्ठति च । असति नेव उप्पज्जति,
न तिट्ठती ति । एवं सीलस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि वेदितव्यानि ।

सीलानिसंसकथा

२०. किमानिसंसं सीलं ति अविप्पटिसारादिअनेकगुणपटिला-

सोचेय्यपच्चुपट्टानं ति कायादीहि सुचिभावेन पच्चुपट्टाति । गहणभावं ति गहे-
तब्बभावं । तेन उपट्टानाकारेण पच्चुपट्टानं वुत्तं, फलहेन पन अविप्पटिसारपच्चुपट्टानं,^४
समाधिपच्चुपट्टानं वा । सीलं हि सम्पति येव अविप्पटिसारं पच्चुपट्टापेति, परम्पराय समाधिं ।
इमस्स पन आनिसंसफलस्स आनिसंसकथायं वक्खमानत्ता इध अग्गहणं दट्ठब्बं । केचि पन
फलस्स अनिच्छितत्ता इध अग्गहणं ति वदन्ति, तदयुत्तं फलस्स अनेकविधत्ता, लोकियादि-
सीलस्सा पि विभजियमानत्ता । तथा हि वक्खति—“निस्सितानिस्सितवसेना” ति आदि । यथा
पथवीधातुया कम्मादि दूरकारणं, सेसभूतत्तयं आसन्नकारणं, यथा च वत्थस्स तन्तवायतुरिवेम-
सलाकादि दूरकारणं, तन्तवो आसन्नकारणं, एवं सीलस्स सद्धम्मसवनादि दूरकारणं,
हिरीओत्तप्पमस्स आसन्नकारणं ति दस्सेन्तो आह—“हिरोत्तपञ्च पना” ति आदि ।
हिरोत्तपे ही ति आदि तस्स आसन्नकारणभावसाधनं । तत्थ उप्पज्जति समादानवसेन,
तिट्ठति अवीतिकमवसेना ति वेदितब्बं ।

सीलानिसंसकथावण्णना

२०. अविप्पटिसारादी ति एत्थ विप्पटिसारपटिपक्खो कुसलचित्तुप्पादो अविप्पटि-
सारो । सो पन विसेसतो “लौभा वत मे, सुलद्धं वत मे, यस्स मे सुपरिसुद्धं सीलं” ति

१. तं हिदं—सी०, स्वा० रो० ।

२. अं—१-२५२-२५३ । ३. सुचिभावेन—सी० रो० ।

४. सारादि०—स्वा०, क० ।

भानिसंसं । वुत्तञ्हेतं—“अविप्पटिसारत्थानि खो आनन्द कुसलानि सीलानि अविप्पटिसारानिसंसानी” ति^१ ।

२१. अपरम्पि वुत्तं—“पञ्चिमे गहपतयो आनिसंसा सीलवतो सीलसम्पदाय । कतमे पञ्च ? इध गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो अप्पमादाधिकरणं महन्तं भोगक्खन्धं अधिगच्छति, अयं पठमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवतो सीलसम्पन्नस्स कल्याणो कित्तिसद्दो अब्भुग्गच्छति, अयं दुतियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो यञ्जदेव परिसं उपसङ्कमति, यदि खत्तियपरिसं यदि ब्राह्मणपरिसं यदि गहपतिपरिसं यदि समणपरिसं, विसारदो उपसङ्कमति अमङ्कुभूतो, अयं ततियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो असम्मूळ्हो कालं करोति, अयं चतुत्थो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जति, अयं पञ्चमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाया” ति ।

अत्तनो सीलस्स पच्चवेक्खणवसेन पवत्तो ति वेदितव्वो । आदि-सद्देन पामोज्जभोगसम्पत्तिकित्तिसद्दादिं सङ्गहति । अविप्पटिसारत्थानी ति अविप्पटिसारप्पयोजनानि । कुसलानी ति अनवज्जानि । अविप्पटिसारानिसंसानी ति अविप्पटिसारुद्धानि । एतेन अविप्पटिसारो नाम सीलस्स उद्दयमत्तं, संवड्ढितस्स रुक्खस्स छायापुप्फसदिसं । अञ्जो एव पनानेन निप्फादेतव्वो समाधिआदिगुणो ति दस्सेति ।

२१. सीलवतो सीलसम्पदाया ति परिसुद्धं परिपुण्णं कत्वा सीलस्स सम्पादनेन सीलवतो, ताय एव सीलसम्पदाय । अप्पमादाधिकरणं ति अप्पमादकारणा । भोगक्खन्धं ति भोगरासिं । कल्याणो कित्तिसद्दो अब्भुग्गच्छतो ति “इति पि सीलवा, इति पि कल्याणधम्मो” ति सुन्दरो थुतिघोसो उद्दहति, लोकं पत्थरति । विसारदो ति अत्तनि किञ्चि गरहितव्वं

१. अ०—४-३५७-पिट्ठे ।

२. दी०—२-६९; अ०—२-४९२; वि०—३-२४३ ।

२२. अपरे पि—“आकङ्क्षेय्य चे भिक्खवे भिक्खु सव्रह्मचारीनं पियो च अस्सं मनापो च^१ गरु च भावनीयो चा ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी” ति^२ आदिना नयेन पियमनापतादयो आसवक्खयपरियोसाना अनेका सीलानिसंसा बुत्ता । एवं अविप्पटिसारादिअनेकगुणानिसंसं सीलं ।

२३. अपि च—

सासने कुलपुत्तानं, पतिट्ठा नत्थि यं विना ।

आनिसंसं परिच्छेदं, तस्स सीलस्स को वदे ॥

उपवदितब्बं अपस्सन्तो विगतसारजो निब्भयो । अमङ्कुभूतो ति अविलक्खो । असम्मूळ्हो ति “अकतं वत मे कल्याणं” ति^३ आदिना विप्पटिसाराभावतो, कुसलकम्मादीनं येव च तदा उपट्ठानतो अमूळ्हो पसन्नमानसो एव कालं करोति । कायस्स भेदा ति उपादिन्नक्खन्धपरिच्चागा, जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदा । परं मरणा ति चुतितो उद्धं । सुगतिं ति सुन्दरं गतिं । तेन मनुस्सगति पि सङ्गहति । सगं ति देवगतिं । सा हि रूपादीहि विसयेहि सुट्ठु अग्गो ति सग्गो, लोकियति एत्थ उल्लारं पुञ्जफलं ति लोको ति च बुच्चति ।

२२. आकङ्क्षेय्य चे ति यदि इच्छेय्य । पियो च अस्सं ति पियायितब्बो पियचक्खूहि पस्सितब्बो पेमनियो भवेय्यं ति अत्थो । मनापो ति सव्रह्मचारीनं मनवड्ढनको, तेसं वा मनेन पत्तब्बो, मेत्ताचित्तेन फरितब्बो ति बुत्तं होति । गरु ति गरुट्ठानियो पासाणछत्तसदिसो । भावनीयो ति “अद्धा अयमायस्मा जानं जानाति, पस्सं पस्सती” ति सम्भावनीयो । सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी ति चतुपारिसुद्धिसीलेसु एव परिपूरकारी अस्स, अनूनकारी परिपूरणाकारेण समन्नागतो भवेय्य । “आदिना नयेना” ति एतेन “अज्झत्तं चेतोसमथमनुयुत्तो अनिराकतज्ज्ञानो विपस्सनाय समन्नागतो ब्रूहेता सुञ्जागारानं” ति^४ एवमादिके सीलथोमनमुत्तागते सत्तरस सीलानिसंसे सङ्गहति ।

२३. इदानि न केवलमिमे एव अविप्पटिसारादयो, अथ खो अज्जे पि बहू सीलानिसंसा विज्जन्ती ति ते दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि आरब्धं । तत्थ सासने ति इमस्मि सकललोकिय-

१. मनापो गरु—सी०; मनापो गरु च—रो०, क० ।

२. म० १-४४-पिट्ठे ।

३. म०—३-२३५ ।

४. म०—१-४४, ४७ ।

न गङ्गा यमुना चापि, सरभू वा सरस्वती ।
 निन्नगा वा चिरवती, मही वापि महानदी ॥
 सक्कुणन्ति विसोधेतुं, तं मलं इध पाणिनं ।
 विसोधयति सत्तानं, यं वे सीलजलं मलं ॥
 न तं सजलदा वाता, न चापि हरिचन्दनं ।
 नेव हारा न मणयो, न चन्दकिरणङ्कुरा ॥
 समयन्तीध सत्तानं परिळाहं सुरक्खितं ।
 यं समेति इदं अरियं सीलं अच्चन्तसीतलं ॥
 सीलगन्धसमो गन्धो, कुतो नाम भविस्सति ।
 यो समं अनुवाते च, पट्टिवाते च वायति ॥
 सगमारोहणसोपानं, अञ्जं सीलसमं कुतो ।
 द्वारं वा पन निब्बाननगरस्स पवेसने ॥
 सोभन्तेवं न राजानो मुत्तामणि विभूसिता ।
 यथा सोभन्ति यतिनो सीलभूसन भूसिता ॥

लोकुत्तरगुणावहे सत्थुसासने । आचारकुलपुत्तानं यं सीलं विना^१ पत्तिट्ठा अवट्ठानं नत्थि,
 तस्स एवं महानुभावस्स सीलस्स आनिसत्तानं परिच्छेदं परिमाणं को वदे को वत्तुं सक्कुणेत्या
 ति अत्थो । एतेन सब्वेसं येव लोकियलोकुत्तरानं गुणानं सीलमेव मूलभूतं ति दस्सेत्वा ततो
 परमि मलविसोधनेन, परिळाहवूपसमनेन, सुचिगन्धवायनेन, सगनिब्बानाधिगमूपायभावेन,
 सोभालङ्कारसाधनताय भयविधमनेन, कित्तिपामोज्जनेन च सीलसदिसं अञ्जं सत्तानं हित-
 सुखावहं नत्थी ति दस्सेन्तो—“न गङ्गा” ति आदिका गाथा अभासि ।

तत्थ सरभू ति एका नदी, “यं लोके सरभू”^२ ति वदन्ति । निन्नगा वा चिरवती
 ति “अचिरवती” ति एवं नामिका नदी, वा ति सब्वत्थ वा-सद्धो अनियमत्थो । तेन अबुत्ता
 गोधावरीचन्दभागादिका सङ्गण्हाति । पाणनट्ठेन पाणीनं सत्तानं यं मलं सीलजलं विसोध-

१. सीलविनासे सामञ्जसो धंसनतो—सी० ।

२. सरयू—सी० ।

अत्तानुवादादिभयं विद्धंसयति सब्वसो ।
 जनेति कित्तिहासञ्च, सीलं सीलवतं सदा ॥
 गुणानं मूलभूतस्स, दोसानं बलघातिनो ।
 इति सीलस्स विज्जेय्यं, आनिसंस कथामुखं ति ॥

सीलप्पभेदकथा

२४. इदानीं यं वुत्तं, कतिविधंचेतं सीलं ति, तत्रिदं विस्सज्जनं ।
 सब्वमेव ताव इदं सीलं अत्तनो सीलनलक्खणेन एकविधं ।

चारित्तवारित्तवसेन दुविधं, तथा आभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियक्-
 वसेन, विरतिअविरतिवसेन, निस्सितानिस्सितवसेन, कालपरियन्त-
 आपाणकोटिकवसेन, सपरियन्तापरियन्तवसेन, लोकियलोकुचर-
 वसेन च ।

यति, तं मलं विसोधेतुं न सककुणं ति गङ्गादयो नदीयो ति पठमगाथाय न-कारं आनेत्वा
 सम्बन्धितब्बं । हारा ति मुत्ताहारा । मणयो ति वेळुरियादिमणयो । अरियं ति विसुद्धं ।
 सीलसमुद्धानो कित्तिसदो गन्धो मनोहरभावतो, दिसासु अभिब्यापनतो च “सीलगन्धो” ति
 वुत्तो । सो हि पटिवाते पि पवत्तति । तेनाह भगवा—“सतञ्च गन्धो पटिवातमेती” ति^१ । दोसानं
 बलं नाम वत्थुज्झाचारो, तं तेसं कातुं अदेन्तं सीलं दोसानं बलं घातेती ति वेदितब्बं ।

सीलप्पभेदकथावण्णना

२४. “कतिविधं” ति एत्थ विध-सदो कोट्टासपरियायो “एकविधेन रूपसङ्गहो”
 ति^२ आदीसु विय, पकारत्थो वा, कतिप्पकारं कित्तका सीलस्स पकारभेदा ति अत्थो ।
 सीलनलक्खणेना ति सीलनसङ्घातेन सभावेन ।

चरन्ति तेन सीलेसु परिपूरकारितं उपगच्छन्ती ति चरित्तं, चरित्तमेव चारित्तं । वारि-
 ततो तेन अत्तानं तायन्ति रक्खन्ती ति वारित्तं । अधिको समाचारो अभिसमाचारो, तत्थ
 नियुत्तं, सो वा पयोजनं एतस्सा ति आभिसमाचारिकं । आदि ब्रह्मचरियस्सा ति आदिब्रह्म-

१. खु० १-२२, अ०—१-२१०, खु०—११—३१७, मि० पन्हे ।

२. अभि०—१—१४७ ।

तिविधं हीनमज्झिमपणीतवसेन, तथा अत्ताधिपतेय्यलोकाधि-
पतेय्यधम्माधिपतेय्यवसेन, परामट्टापरामट्टपटिप्पस्सद्विवसेन, विसुद्धा-
विसुद्धवेमतिकवसेन, सेक्खासेक्खनेवसेक्खनासेक्खवसेन च ।

चतुर्विधं हानभागियठितिभागियविसेसभागिय निब्बेधभागिय-
वसेन, तथा भिक्खुभिक्खुनीअनुपसम्पन्नगहट्टसीलवसेन, पकतिआचार-
धम्मतापुब्बहेतुकसीलवसेन, पातिमोक्खसंवरइन्द्रियसंवरआजीवपारिसुद्धि-
पच्चयसन्निस्सितसीलवसेन च ।

पञ्चविधं परियन्तपारिसुद्धिसीलादिवसेन । वुत्तम्पि चेत्तं पटिसम्भि-
दायं—“पञ्च सीलानि, परियन्तपारिसुद्धिसीलं, अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं,
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं, अपरामट्टपारिसुद्धिसीलं, पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं”
ति^१ । तथा पढानवेरमणीचेतनासंवरावीतिकमवसेन ।

चरियं, तदेव आदिब्रह्मचरियकं । विरमति एताय, सयं वा विरमति, विरमणं वा विरति,
न विरतीति अविरति । निस्सयतीति निस्सितं, न निस्सितंति अनिस्सितं । परियन्तो एतस्स
अत्थीति परियन्तं, कालेन परियन्तं कालपरियन्तं, यथापरिच्छिन्नो वा कालो परियन्तो
एतस्साति कालपरियन्तं । याव पाणनं जीवनं कोटि एतस्साति आपाणकोटिकं । अत्तनो
पच्चयेहि लोके नियुत्तं, तत्थ वा विदितंति लोकियं । लोकं उत्तरतीति लोकोत्तरं । पच्चयतो
फलतो च मज्झिमपणीते हि निहीनं, तेसं वा गुणेहि परिहीनंति हीनं । अत्तनो पच्चयेहि पधान-
भावं नीतंति पणीतं । उभिनमेव वेमज्जे भवं मज्झिमं । अत्ताधिपतितो आगतं अत्ताधिप-
तेय्यं । सेसपदद्वये पि एसेव नयो । तण्हाय, दिट्ठिया वा परामट्टं पधंसितंति परामट्टं ।
तप्पटिक्खेपतो अपरामट्टं । पटिप्पस्सद्विकिलेसं पटिप्पस्सद्वं । सिक्खासु जातं, सेक्खस्स इदं
ति वा सेक्खं । परिनिद्धितसिक्खा किच्चताय असेक्खधम्मपरियापन्नं असेक्खं । तदुभय-
पटिक्खेपेन नेवसेक्खनासेक्खं । हानं भजति, हानभागो वा एतस्स अत्थीति हानभागियं ।
सेसेसु पि एसेव नयो । अप्पपरिमाणत्ता परियन्तवन्तं, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं परियन्तपारिसुद्धि-
सीलं । अनप्पपरिमाणत्ता^२ अपरियन्तं, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं ।
सब्बसो पुण्णं^३, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं ।

१. सु० ५-४७ पटिसम्भिदायं ।

२. अपरिमाणत्ता—स्या०, क० ।

३. परिपुण्णं—क० ।

२५. तत्थ एकविधकोट्टासे अत्थो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । दुविध-
कोट्टासे यं भगवता “इदं कत्तब्बं” ति पञ्जत्तसिक्खापदपूरणं, तं
चारित्तं । यं “इदं न कत्तब्बं” ति पटिक्खित्तस्स अकरणं, तं वारित्तं ।
तत्रायं वचनत्थो—चरन्ति तस्मिं, सीलेसु परिपूरकारिताय पवत्तन्ती ति
चारित्तं । वारित्तं तायन्ति रक्खन्ति तेना ति वारित्तं । तत्थ सद्धावीरिय-
साधनं चारित्तं, सद्धासाधनं^१ वारित्तं । एवं चारित्तवारित्तवसेन दुविधं ।

२६. दुतियदुके, अभिसमाचारो ति उत्तमसमाचारो । अभिसमाचारो
एव आभिसमाचारिकं । अभिसमाचारं वा आरब्ध पञ्जत्तं आभिसमा-

२५. वुत्तनयेना ति “सीलनट्ठेन सीलं” ति^२ आदिना हेट्ठा वुत्तेन नयेन । इदं कत्तब्बं
ति पञ्जत्तसिक्खापदपूरणं ति इदं आभिसमाचारिकं कत्तब्बं पटिपज्जितब्बं ति एवं पञ्ज-
त्तस्स सिक्खापदसीलस्स पूरणं । सिक्खापदसीलं हि पूरेन्तो सिक्खापदं पि पूरेति पालेति
नाम । सिक्खा एव वा सिक्खित्तब्बतो, पटिपज्जितब्बतो च सिक्खापदं । तस्स पूरणं ति पि
योजेतब्बं । इदं न कत्तब्बं ति पटिक्खित्तस्स अकरणं ति इदं दुच्चरितं न कत्तब्बं ति भगवता
पटिक्खित्तस्स अकरणं विरमणं । चरन्ति तस्मिं ति तस्मिं सीले तं समङ्गिनो चरन्ती ति सीलस्स
अधिकरणतं विभावेन्तो तेसं पवत्तिट्ठानभावं दस्सेति । तेनाह—“सीलेसु परिपूरकारिताय
पवत्तन्ती” ति । वारित्तं ति इदं न कत्तब्बं ति पटिक्खित्तं अकप्पियं । तायन्ती ति अकरणेनेव
तायन्ति । तेना ति वारित्तसीलमाह । वारेति वा सत्था एत्थ, एतेन वा ति वारित्तं, सिक्खा-
पदं । तं अविकोपेन्तो तायन्ति तेना ति वारित्तं । सद्धावीरियसाधनं ति सद्धाय, उट्ठान-
वीरियेन च साधेतब्बं । न हि असद्धो, कुसीतो च वत्तपटिपत्तिं परिपूरेति, सद्धो एव सत्थारा
पटिक्खित्तो अणुमत्तो पि वज्जे भयदस्सावी समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू ति आह—“सद्धा-
साधनं वारित्तं” ति ।

२६. अधिसीलसिक्खापरियापन्नत्ता अभिविसिद्धो समाचारो ति अभिसमाचारो ति आह—
“उत्तमसमाचारो” ति । अभिसमाचारो व आभिसमाचारिकं, यथा वेनयिको ति^३ अधि-

१. सद्धासत्तिसाधनं—रो० ।

२. विसु०—१-३२ ।

३. अ०—३-२८९; वि०—१-५ ।

चारिकं, आजीवट्टमकतो अवसेससीलस्सेतं अधिवचनं । मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभावभूतं ति आदिब्रह्मचरियकं, आजीवट्टमकसीलस्सेतं अधिवचनं । तच्चिह मग्गस्स आदिभावभूतं, पुब्बभागे येव परिसोधेतव्वतो । तेनाह—
“पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो सुपरिसुद्धो होती” ति ।

यानि वा सिक्खापदानि “खुद्दानुखुद्दकानी” ति वुत्तानि, इदं अभिसमाचारिकसीलं । सेसं आदिब्रह्मचरियकं । उभतोविभङ्गपरियापन्नं वा आदिब्रह्मचरियकं । खन्धकवत्तपरियापन्नं अभिसमाचारिकं । तस्स सम्पत्तिया आदिब्रह्मचरियकं सम्पज्जति । तेनेवाह—“सो वत भिक्खवे भिक्खु अभिसमाचारिकं धम्मं अपरिपूरेत्वा आदिब्रह्मचरियकं धम्मं परिपूरेस्सती ति नेतं ठानं विज्जती” ति । एवं अभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियकवसेन दुविधं ।

प्यायो । अभिसमाचारो उक्कट्ठनिद्देसतो मग्गसीलं फलसीलञ्च, तं आरब्ध उद्दिस्स तदत्थं तप्पयोजनं पञ्चत्तं अभिसमाचारिकं । सुपरिसुद्धानि तीणि कायकम्मनि, चत्तारि वचीकम्मनि, सुपरिसुद्धो आजीवो ति इदं आजीवट्टमकं । तत्थ कामं आजीवहेतुकतो सत्तविधदुच्चरिततो विरति सम्माआजीवो ति सो पि सत्तविधो होति, सम्माजीवतासामञ्जेन पन तं एकं कत्वा वुत्तं । अथ वा तिविधकुहनवत्थुसन्निरसयतो मिच्छाजीवतो विरति एकज्झं कत्वा वुत्तो—“आजीवो सुपरिसुद्धो” ति । सेट्ठचरियभावतो मग्गो एव ब्रह्मचरियं ति मग्गब्रह्मचरियं, तस्स । आदिभावभूतं ति आदिग्हि भावेतव्वतं निष्फादेतव्वतं भूतं पत्तं आदिभावभूतं । किञ्चा पि देसनानुक्रमेण सम्मादिट्ठि आदि, पटिपत्तिक्रमेण पन आजीवट्टमकसीलं आदी ति । तस्स सम्पत्तिया ति अभिसमाचारिकस्स सम्पज्जनेन परिपूरणेन आदिब्रह्मचरियकं सम्पज्जति । यो हि लहुकानि पि अप्पसावज्जानि परिवज्जेति, सो गरुकानि महासावज्जानि बह्वादीनवानि परिवज्जेस्सती ति वत्तव्वमेव नत्थी ति । सुत्तं पन एतमत्थं व्यतिरेकवसेन विभावेति । तत्थ धम्मं ति सीलं; तं हि उपरिगुणविसेसानं धारणहेन धम्मो ति वुच्चति ।

१. म० ३-३९१ पिट्ठे ।

२. अ० २-२८४ पिट्ठे ।

२७. ततियदुके, पाणातिपातादीहि वेरमणिमत्तं विरतिसीलं । सेसं चेत-
नादि अविरतिसीलं ति एवं विरतिअविरतिवसेन दुविधं ।

२८. चतुत्थदुके, निस्सयो ति द्वे निस्सया, तण्हानिस्सयो च दिट्ठि
निस्सयो च । तत्थ यं “इमिनाहं सीलेन देवो वा भविस्सामि, देवञ्जतरो वा”
ति एवं भवसम्पत्तिं आकङ्खमानेन पवत्तितं, इदं तण्हानिस्सितं । यं
“सीलेन सुद्धी” ति एवं सुद्धिदिट्ठिया पवत्तितं, इदं दिट्ठिनिस्सितं । यं पन
लोकुत्तरं लोकियञ्च तस्सेव सम्भारभूतं, इदं अनिस्सितं ति एवं निस्सिता-
निस्सितवसेन दुविधं ।

२९. पञ्चमदुके, कालपरिच्छेदं कत्वा समादिन्नं सीलं कालपरियन्तं ।
यावजीवं समादियित्वा तथेव पवत्तितं आपाणकोटिकं ति एवं काल-
परियन्तआपाणकोटिकवसेन दुविधं ।

२७. विरतिसीलस्स इतरसीलेन सति पि सम्पयोगादिके असम्मिस्सकतादस्सनत्थं
“वेरमणिमत्तं” ति वुत्तं ।

२८. “निस्सितानिस्सितवसेना” ति एत्थ लब्धमाननिस्सयं ताव दस्सेतुं—“निस्सयो” ति
आदि वुत्तं । तत्थ तण्हाचरितेन निस्सयितव्यतो तण्हा व तण्हानिस्सयो । तथा दिट्ठिनिस्सयो ।
दिट्ठिचरितो हि असति पि दिट्ठिया तण्हाविरहे दिट्ठिनिस्सितो व पवत्ति । देवो ति चतुमहाराज-
सकसुमायादिपाकटदेवमाह । देवञ्जतरो ति अपाकटं । तण्हं एव निस्सितं ति तण्हानिस्सितं ।
तण्हाय निस्सितं ति च केचि वदन्ति । तेसं “द्वे निस्सया” ति आदिना विरुद्धति । सुद्धिदिट्ठिया
ति “इति संसारसुद्धि भविस्सती” ति एवं पवत्तिदिट्ठिया, लोकुत्तरं सीलं ति अधिष्णायो । तस्सेवा
ति लोकुत्तरस्सेव सम्भारभूतं कारणभूतं, विवट्ठूनिस्सयं ति अत्थो ।

२९. कालपरिच्छेदं कत्वा ति “इमञ्च रत्तिं, इमञ्च दिवं” ति^१ आदिना विय कालवसेन
परिच्छेदं कत्वा । कालपरिच्छेदं अकत्वा समादिन्नम्पि अन्तराविच्छिन्नं सम्पत्तिविरतिवसेन याव-
जीवं पवत्तितम्पि आपाणकोटिकं न होती ति दस्सेतुं—“यावजीवं समादियित्वा तथेव
पवत्तितं” ति वुत्तं ।

१. दी०—३-१८५; म० १-१३८; अ० २-४५८, ३-१९५ पिट्ठेसु ।

२. अ०—३-३४७ ।

३०. छट्ठदुके, लाभयसत्तातिअङ्गजीवितवसेन दिट्ठपरियन्तं सपरियन्तं नाम । विपरीतं अपरियन्तं । वुत्ताम्पि चेत्तं पटिसम्भिदायं—“कतमं तं सीलं सपरियन्तं ? अत्थि सीलं लाभपरियन्तं, अत्थि सीलं यसपरियन्तं, अत्थि सीलं जातिपरियन्तं, अत्थि सीलं अङ्गपरियन्तं, अत्थि सीलं जीवितपरियन्तं । कतमं तं सीलं लाभपरियन्तं ? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चा लाभकारणा यथासमादिन्नं सिक्खापदं वीतिकमति, इदं तं सीलं लाभपरियन्तं” ति^१ । एतेनेव उपायेन इतरानि पि वित्थारेतब्बानि । अपरियन्तविस्सज्जने पि वुत्तं—“कतमं तं सीलं न लाभपरियन्तं ? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चा लाभकारणा यथासमादिन्नं सिक्खापदं वीतिकमाय चित्ताम्पि न उप्पादेति, किं सो वीतिकमिस्सति ? इदं तं सीलं न लाभपरियन्तं” ति^२ एतेनेव उपायेन इतरानि पि वित्थारेतब्बानि । एवं सपरियन्तापरियन्तवसेन दुविधं ।

३१. सत्तामदुके, सब्बम्पि सासवं सीलं लोकियं, अनासवं लोकुत्तरं । तत्थ लोकियं भवविसेसावहं होति, भवनिस्सरणस्स च सम्भारो । यथाह—“विनयो संवरत्थाय, संवरो अविप्पटिसारत्थाय, अविप्पटिसारो पामोज्जत्थाय, पामोज्जं पीतत्थाय, पीति पस्सद्वत्थाय, पस्सद्वि सुखत्थाय, सुखं

३०. लाभयसत्तातिअङ्गजीवितवसेना ति लाभयसानं अनुप्पन्नानं उप्पादनवसेन, उप्पन्नानं रक्खणवसेन चेव वट्ठनवसेन च जातिअङ्गजीवितानं अविनासनवसेन । किं सो वीतिकमिस्सती ति यो वीतिकमाय चित्ताम्पि न उप्पादेति, सो कायवाचाहि वीतिकमिस्सती ति किं इदं, नत्थेतं ति अत्थो । पटिक्खेपे हि अयं किं—सदो ।

३१. आरम्भणभावेन वणो विय आसवे कामासवादिके पग्घरती ति सम्पयोगभावाभावे पि सहासवेही ति सासवं । तेभूमकधम्मजातं ति सीलं तप्परियापन्नं ति आह—“सासवं सीलं लोकियं” ति । भवविसेसा सम्पत्तिभवा । विनयो ति विनयपरियत्ति, तत्थ वा आगतसिक्खापदानि । पामोज्जं तरुणपीति । यथाभूतव्याणदस्सनं सपच्चयनामरूपदस्सनं, तदधि-

१. खु० ५-४८ पटिसम्मिदायं ।

२. खु० ५-४८ ।

समाधत्थाय, समाधि यथाभूतजाणदस्सनत्थाय, यथाभूतजाणदस्सनं निब्बिद-
त्थाय, निब्बिदा विरागत्थाय, विरागो विमुत्तत्थाय, विमुत्ति विमुत्तिजाण-
दस्सनत्थाय, विमुत्तिजाणदस्सनं अनुपादापरिनिब्बानत्थाय । एतदत्था
कथा, एतदत्था मन्तना, एतदत्था उपनिसा, एतदत्थं सोतावधानं, यदिदं
अनुपादाचिचास्स विमोक्खो” ति^१ लोक्कुत्तरं भवनिस्सरणावहं होति पच्च-
वेक्खणजाणस्स च भूमी ति एवं लोकियलोक्कुत्तरवसेन दुविधं ।

३२. तिकेसु पठमत्तिके, हीनेन छन्देन चित्तेन वीरियेन वीमंसाय
वा पवचितं हीनं । मज्झिमेहि छन्दादीहि पवचितं मज्झिमं । पणीतेहि पणीतं ।
यसकामताय वा समादिन्नं हीनं । पुञ्जफलकामताय मज्झिमं । कच्चब्बमेविदं
ति अरियभावं निस्साय समादिन्नं पणीतं । “अहमस्मि सीलसम्पन्नो^२, इमे
पनञ्जे भिक्खू दुस्सीला पापधम्मा” ति एवं अत्तुकंसनपरवम्भनादीहि उपक्कि-
लिट्ठं वा हीनं । अनुपक्किलिट्ठं लोकियं सीलं मज्झिमं । लोक्कुत्तरं पणीतं ।

छाना वा तरुणविपस्सना । निब्बिदा ति निब्बिदाजाणं, तेन बलवविपस्सनमाह । विरागो
मग्गो । विमुत्ति अरहत्तफलं । विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चवेक्खणा । कथा ति विनयकथा ।
मन्तना ति विनयविचारणा । उपनिसा ति यथावुत्तकारणपरम्परासङ्घातो उपनिस्सयो ।
लोक्कुत्तरं मग्गफलचित्तसम्पयुत्तं आजीवद्धमकसीलं । तत्थ मग्गसीलं भवनिस्सरणावहं होति,
पच्चवेक्खणजाणस्स च भूमि, फलसीलं पन पच्चवेक्खणाजाणस्सेव भूमि ।

३२. हीनाधिमुत्तिवसेन छन्दादीनम्पि हीनता । पणीताधिमुत्तिवसेन पणीतता । तदुभय-
वेमज्झतावसेन मज्झिमता । यथेव हि कम्मं आयूहनवसेन हीनादि भेदभिन्नं होति, एवं
छन्दादयो पि पवत्तिआकारवसेन; सो च नेसं पवत्तिआकारो अधिमुत्तिभेदेना ति दट्ठब्बं ।
यसकामताया ति कित्सिलोकाभिरतिया, परिवारिच्छाय वा । “कथं नाम मादिसो ईदिंसं
करेय्या” ति पापजिगुच्छाय अरियभावं निस्साय । अनुपक्किलिट्ठं ति अत्तुकंसनपरवम्भनाहि,
अञ्जेहि च उपक्किलेसेहि अनुपक्किलिट्ठं । भवभोगत्थाया ति भवसम्पत्तिअत्थञ्चेव भोगसम्पत्ति-

१. वि० ५-२९० पिट्ठे ।

२. सीलवा कल्याणधम्मो (म० १-२५०)

तण्हावसेन वा भवभोगत्थाय पवत्तितं हीनं । अत्तनो विमोक्खत्थाय पवत्तितं मज्झिमं । सब्बसत्तानं विमोक्खत्थाय पवत्तितं पारमितासीलं पणीतं ति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन तिविधं ।

३३. दुतियचिके, अत्तनो अननुरूपं पजहितुकामेन अत्तागरुना अत्तनि-
गारवेन पवत्तितं अत्ताधिपतेय्यं । लोकापवादं परिहरितुकामेन लोकगरुना
लोके गारवेन पवत्तितं लोकाधिपतेय्यं । धम्ममहत्तं पूजेतुकामेन धम्म-
गरुना धम्मगारवेन पवत्तितं धम्माधिपतेय्यं ति एवं अत्ताधिपतेय्यादि-
वसेन तिविधं ।

३४. ततियचिके, यं दुकेसु निस्सितं ति बुत्तं, तं तण्हादिट्ठीहि परा-
मट्ठत्ता परामट्ठं । पुथुज्जनकल्याणकस्स मग्गसम्भारभूतं सेक्खानञ्च मग्गसम्प-
युत्तं अपरामट्ठं, सेक्खासेक्खानं फलसम्पयुत्तं पटिपस्सच्चं ति एवं परामट्ठा-
दिवसेन तिविधं ।

अथञ्च । अत्तनो विमोक्खत्थाय पवत्तितं ति सावकपच्चेकवोधिसत्तसीलमाह । सब्ब-
सत्तानं विमोक्खत्थाया ति सब्बसत्तानं संसारबन्धनतो विमोचनत्थाय । पारमितासीलं
महावोधिसत्तसीलं; या करुणूपायकोसल्लपरिग्गहिता महावोधिं आरब्ध पवत्ता परमुक्कंसगत-
सोचेय्यसल्लेखादेसकालसत्तादिविकप्परहिता सीलपारमिता ।

३३. अननुरूपं ति असारुप्पं । अत्ता एव गरु अधिपति एतस्सा ति अत्तगरु,
लजाधिको । अत्ताधिपतितो आगतं अत्ताधिपतेय्यं । लोको अधिपति गरु एतस्सा ति
लोकाधिपति, ओत्तप्पाधिको । धम्मो नामायं महानुभावो एकन्तनिय्यानिको; सो च पटिपत्तिया
व पूजेतब्बो । तस्मा “नं सीलसम्पदाय पूजेस्सामी” ति एवं धम्ममहत्तं पूजेतुकामेन ।

३४. परामट्ठत्ता ति पराभववसेन आमट्ठत्ता । तण्हादिट्ठियो हि “इमिनाहं सीलेन देवो वा
भविस्सामि देवञ्जतरो वा, इमिना मे सीलेन संसारसुद्धि भविस्सती” ति पवत्तस्स सीलं पराम-
सन्तियो तं पराभवं पापेन्ति मग्गस्स अनुपनिस्सयभावकरणतो । पुथुज्जनकल्याणकस्सा ति
पुथुज्जनेसु कल्याणकस्स । सो हि पुथुज्जनोव हुत्वा कल्याणेहि सीलादीहि समन्नागतो । परामसन-

३५. चतुत्थत्तिके, यं आपत्तिं अनापज्जन्तेन पूरितं, आपज्जित्वा वा पुन^१ कतपटिकम्मं, तं विसुद्धं । आपत्तिं आपन्नस्स अकतपटिकम्मं अविसुद्धं । वत्थुम्हि वा आपत्तिया वा अज्झाचारे वा वेमतिकस्स सीलं वेमतिकसीलं नाम । तत्थ योगिना अविसुद्धं सीलं विसोधेतब्बं, वेमतिके वत्थुज्झाचारं अकत्वा विमति पटिविनेतब्बा—“इच्चस्स फासु भविस्सती” ति एवं विसुद्धादिवसेन तिविधं ।

३६. पञ्चमतिके, चतूहि अरियमग्गेहि तीहि च सामञ्जफलोहि सम्पयुत्तं सीलं सेक्खं । अरह्णकलसम्पयुत्तं असेक्खं, सेसं नेवसेक्खनासेक्खं ति एवं सेक्खादिवसेन तिविधं ।

किलेसानं विक्खम्भनतो, समुच्छिन्दनतो च तेहि न परामट्ठं ति अपरामट्ठं । तस्स तस्स किलेसदरथस्स पटिप्पस्सम्भनतो वूपसमनतो पटिप्पस्सद्धं ।

३५. कतपटिकम्मं ति बुद्धान्देसनाहि यथाधम्मं कतपटिकारं । एवं हि तं सीलं पटिपाक-तिकमेव होति । तेनाह—“तं विसुद्धं” ति । “कतपटिकम्मं” ति इमिना च “न पुनेवं करिस्सं” ति अधिद्धानम्पि सङ्गहितं ति दट्ठब्बं । “अच्छमंसं नु खो, सूकरमंसं नु खो” ति आदिना वत्थुम्हि वा, “पाचित्थिं नु खो, दुक्कटं नु खो” ति आदिना आपत्तिया वा, “मया तं वत्थु^२ वीतिकन्तं नु खो, न नु खो वीतिकन्तं” ति आदिना अज्झाचारे वा वेमतिकस्स संसयापन्नस्स । विसोधेतब्बं यथाधम्मं पटिकम्मेन । विमति एव वेमतिकं, तस्मिं वेमतिके सति, विमतिया उप्पन्नाया ति अत्थो । विमति पटिविनेतब्बा ति सयं वा तं वत्थुं विचारेत्वा, विनयधरे वा पुच्छित्वा कङ्काविनोदेतब्बा । निक्कङ्गेन पन कप्पियं चे कातब्बं, अकप्पियं चे छड्ढेतब्बं । तेनाह—“इच्चस्स फासु भविस्सती” ति ।

३६. “चतूहि अरियमग्गेही” ति आदिना मग्गकलपरियापन्नं सीलं मग्गकलसम्पयुत्तं वुत्तं । समुदायेसु पवत्तवोहारा अवयवेसु पि पवत्तन्ती ति । सेसं ति सब्बं लोकियसीलं ।

३. प०—अभिधर्मदीपे—१९४, १९५, पिट्ठेसु ।

१. तं वत्थुं—स्या० ।

३७. पटिसम्भिदायं पन, यस्मा लोके तेसं तेसं सचानं पकति पि सीलं ति वुच्चति, यं सन्धाय—“अयं सुखसीलो, अयं दुक्खसीलो, अयं कलहसीलो, अयं मण्डनसीलो” ति भणन्ति, तस्मा तेन परियायेन—“तीणि सीलानि, कुसलसीलं अकुसलसीलं अब्याकतसीलं” ति^१। एवं कुसलादिवसेन पि तिविधं ति वुत्तं। तत्थ अकुसलं इमस्मिं अत्थे अधिप्पेतस्स सीलस्स लक्खणादीसु एकेन पि न समेती ति इध न उपनीतं, तस्मा वुत्तनयेनेवस्स तिविधता वेदितव्वा।

३८. चतुक्केसु पठमचतुक्के,

योध सेवति दुस्सीले, सीलवन्ते न सेवति।
 वत्थुवीतिक्रमे दोसं न पस्सति अविद्दसु ॥
 मिच्छासङ्कप्पबहुलो इन्द्रियानि न रक्खति।
 एवरूपस्स वे सीलं जायते हानभागियं ॥
 यो पनत्तमनो होति सीलसम्पत्तिया इध।
 कम्मट्ठानानुयोगमिह न उप्पादेति मानसं ॥
 तुड्ढस्स सीलमत्तेन अघटन्तस्स उत्तरि।
 तस्स तं ठित्तिभागियं सीलं भवति भिक्खुनो ॥

३७. पकति पी ति सभावो पि। सुखसीलो सखिलो सुखसंवासी। तेन परियायेना ति पकतिअत्थवाचकत्थेन। एकच्चं अब्याकतं सीलं इधाधिप्पेतसीलेन एकसङ्गहं ति अकुसलस्सेवा-युज्जमानतं दस्सेतुं—“तत्थ अकुसलं” ति आदि वुत्तं। तथा हि सेक्खत्तिकं इध गहितं, इध न उपनीतं कुसलत्तिकं ति अधिप्पायो। वुत्तनयेनेवा ति वुत्तेनेव नयेन कुसलत्तिकं अगहेत्वा हीनत्तिकादीनं पञ्चन्नं तिकानं वसेन अस्स सीलस्स तिविधता वेदितव्वा।

३८. योधा ति यो इध। वत्थुवीतिक्रमे ति आपत्तिया वत्थुनो वीतिक्रमने अज्झा-चारे। कामसङ्कप्पादयो नव महावितक्का मिच्छासङ्कप्पा। एवरूपस्सा ति एदिसस्स। तस्स हि सीलवन्ते अनुपसङ्कमित्वा दुस्सीले सेवन्तस्स ततो एव तेसं दिट्ठानुगतिं आपज्जनेन पण्णत्तिवीतिक्रमे अदोसदस्साविनो मिच्छासङ्कप्पबहुलाय मनच्छट्ठानि इन्द्रियानि अरक्खतो

१. खु०—५-४९, पिट्ठे। कुसलं सीलं अकुसलं सीलं अब्याकतं सीलं ति—रो०।

सम्पन्नसीलो घटति समाधत्थाय यो पन ।
 विसेसभागियं सीलं होति एतस्स भिक्खुनो ॥
 अतुट्ठो सीलमत्तेन निब्बिदं योनुयुञ्जति ।
 होति निब्बेधभागियं सीलमेतस्स भिक्खुनो ति ॥

एवं हानिभागियादिवसेन चतुर्विधं ।

३९. दुतियचतुक्के, भिक्खू आरब्भ पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च नेसं भिक्खुनीनं पञ्जत्तितो रक्खितव्वानि, इदं भिक्खुसोलं । भिक्खुनियो आरब्भ पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च तासं भिक्खूनं पञ्जत्तितो रक्खितव्वानि, इदं भिक्खुनोसीलं । सामणेरसामणेरीनं दससीलानि अनुपसम्पन्नसीलं । उपासकउपासिकानं निच्चसीलवसेन पञ्चसिक्खापदानि, सति वा उस्साहे दस, उपोसथङ्गवसेन अट्ठा ति इदं गहट्ठसीलं ति । एवं भिक्खुसीलादिवसेन चतुर्विधं ।

सीलं एकसेनेव हानभागियं होति, न ठितिभागियं, कुतो विसेसादिभागियता । सीलसम्पत्तिया ति सीलपारिपूरिया चतुपारिखुद्धिसीलिन । अघटन्तस्स उत्तारी ति उत्तरि विसेसाधिगमाय अवायमन्तस्स । ठितिभागियं सीलं भवति असमाधिसंवत्तनियत्ता । सम्पादिते हि समाधिस्मिं सीलस्स समाधिसंवत्तनियत्ता निच्छियति । समाधत्थाया ति समथवसेन समाधानत्थाय । निब्बिदं ति विपस्सनं, बलवविपस्सनादस्सनत्थं निब्बिदागहणं तावता पि सीलस्स निब्बेधभागियभावसिद्धितो ।

३६. यनि च सिक्खापदानि नेसं रक्खितव्वानी ति सम्बन्धो, तानि पन असाधारणपञ्जत्तितो अञ्जानि^१ । नेसं ति “रक्खितव्वानी” ति पदं अपेक्खित्वा कत्तरि सामिवचनं, तेहि भिक्खूही ति अत्थो । सति वा उस्साहे ति उस्सक्खित्वा सीलानि रक्खितुं उत्साहे सति । दसा ति सामणेरेहि रक्खितव्वसीलमाह घटिकारादीनं विय । अट्ठा ति नच्चादिमालादिवेरमणिं एकं कत्वा सम्बपच्छिमवज्जानि अट्ठ ।

१. दससीलानि, इदं—सी० ।

२. एकव्वानि—सी० स्या० ।

४०. ततियचतुक्के, उत्तरकुरुकानं मनुस्सानं अवीतिकमो पकतिसीलं। कुलदेसपासण्डानं अत्तनो अत्तनो मरियादाचारित्तं आचारसीलं। “धम्मता एसा आनन्द यदा बोधिसत्तो मातुकुच्छं ओक्कन्तो होति, न बोधिसत्तमातु पुरिसेसु मानसं उप्पज्जि कामगुणूपसंहितं” ति एवं वुत्तं बोधिसत्तमातुसीलं धम्मतासीलं। महाकस्सपादीनं पन सुद्धसत्तानं, बोधिसत्तस्स च तासु तासु जातीसु सीलं पुब्बहेतुकसीलं ति। एवं पकतिसीलादिवसेन चतुब्बिधं।

४१. चतुत्थचतुक्के, यं भगवता “इध भिक्खु पातिमोक्खसंवरसंवुतो

४०. अवीतिकमो ति पञ्चन्नं सीलानं अवीतिकमो। पकतिसीलं ति सभावसीलं। तत्रूपपत्तिनियतं हि सीलं उत्तरकुरुकानं। मरियादाचारित्तं ति तस्स तस्स सावजस्स अकरणे मरियादभूतं, तत्थ तत्थ कुलादीसु पुब्बपुरिसेहि ठपितं चारित्तं। कुलदेसपासण्डधम्मो हि “आचारसीलं” ति अधिप्पेतं। तत्थ कुलधम्मा ताव ब्राह्मणादीनं अमज्जपानादि, देसधम्मो एकच्चजनपदवासीनं अहिंसनादि, पासण्डधम्मो तित्थियानं यमनियमादि। तित्थियमतं^२ हि दिट्ठिपासेन, तण्हापासेन च डेति पवत्तति, पासं वा बाधं अरियविनयस्स डेती ति “पासण्डं” ति वुच्चति। “पकतिया सीलवती होती” ति^३ वचनतो बोधिसत्तमातु पञ्चसिक्खापदसीलं परिपुण्णमेव। इदं पन उक्कंसगतं बोधिसत्तपितरि पि चित्तुप्पादमत्तेन पि असंकिण्ठं “धम्मतासीलं” ति वुत्तं। कामगुणूपसंहितं ति कामकोट्टासेसु अस्सादूपसंहितं कामस्सादगधितं। धम्मतासीलं ति धम्मताय कारणनियामेन आगतं सीलं। सीलपारमि हि परमुक्कंसं पापेत्वा कुच्छिगतस्स महाबोधिसत्तस्स सीलतेजेन गुणानुभावेन बोधिसत्तमातु सरसेनेव परमसल्लेखपत्तं सीलं होति। महाकस्सपादीनं ति आदि-सद्देन भद्दादिके सङ्गहाति। ते किर सुचिरं कालं सुपरिसुद्धसीला एव हुत्वा आगता। तेनाह—“सुद्धसत्तानं” ति। तासु तासु जातीसु ति सीलवराजमहिंसराजादिजातीसु। पूब्बे पुरिमजातियं सिद्धो हेतु एतस्सा ति पुब्बहेतुकसीलं। इदं पन पकतिसीलादिसमादानेन विना अवीतिकमलक्खणं सम्पत्तविरतिसङ्गहं दट्ठब्बं।

४१. यं भगवता एवं वुत्तं सीलं ति सम्बन्धो। इधा ति वक्खमानसीलपरिपूरकस्स पुगलस्स

१. धम्मता एसा भिक्खवे यदा—दी० २-१२ पिट्ठे; यदा आनन्द—म० ३-१८५ पिट्ठे।

२. तित्थिकरमतं—क०।

३. दी०—२-१२।

विहरति, आचारगोचरसम्पन्नो अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी समादाय
सिक्खति सिक्खापदेस्स” ति एवं वुत्तं सीलं, इदं पातिमोक्खसंवरसीलं
नाम । यं पन “सो चक्खुना रूपं दिस्वा न निमित्ताग्गाही होति नानु-
व्यञ्जनग्गाही, यत्वाधिकरणमेनं चक्खुन्द्रियं असंवृतं विहरन्तं अभिज्झा-
दोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा अन्वास्सवेय्युं, तस्स संवराय पटिपज्जति,
रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जति । सोतेन सदं सुत्वा...
प...घानेन गन्धं घायित्वा...प...जिह्वाय रसं सायित्वा...प...कायेन फोड्डव्वं
फुसित्वाप...प...मनसा धम्मं विज्जाय न निमित्ताग्गाही...प...मनिन्द्रिये संवरं
आपज्जती” ति वुत्तं, इदं इन्द्रियसंवरसीलं । या पन आजीवहेतुपञ्च-

सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनं, अज्जसासनस्स च तथाभावपटिसेधनं । वुत्तं हेतं “इधेव भिक्खवे
समणो...प...सुज्जा परप्पवादा समणेभि अज्जेही” ति^१ । भिक्खू ति तस्स सीलस्स परिपूरक-
पुगलपरिदीपनं । पातिमोक्खसंवरसंवृतो ति इदमस्स पातिमोक्खसीले पतिट्ठितभावपरि-
दीपनं । विहरती ति इदमस्स तदनुरूपविहारसमङ्गिभावपरिदीपनं । आचारगोचरसम्पन्नो
ति इदं पातिमोक्खसंवरस्स, उपरिअधिगन्तव्वगुणानञ्च उपकारकधम्मपरिदीपनं । अणुमत्तेसु-
वज्जेसु भयदस्सावी ति इदं पातिमोक्खतो अचवनभावपरिदीपनं । समादाया ति सिक्खा-
पदानं अनवसेसतो आदानपरिदीपनं । सिक्खती ति सिक्खाय समङ्गिभावपरिदीपनं ।
सिक्खापदेसू ति सिक्खितव्वधम्मपरिदीपनं । यं पनेत्थ वत्तव्वं तं परतो आवि भविस्सति ।

सो ति पातिमोक्खसंवरसीले पतिट्ठितभिक्खु । तेन यादिसस्स इन्द्रियसंवरसीलं
इच्छितव्वं, तं दस्सेति । चक्खुना ति यतो सो संवरो, तं दस्सेति । रूपं ति यत्थ सो संवरो,
तं दस्सेति । दिस्वा न निमित्ताग्गाही होति नानुव्यञ्जनग्गाही ति संवरस्स उपायं
दस्सेति । यत्वाधिकरण...प...अन्वास्सवेय्युं ति संवरस्स पटिपक्खं तत्थ आदीनवं दस्सेति ।
संवराय पटिपज्जती ति पगेव सतिया उपट्ठपेतव्वतं दस्सेति । रक्खति चक्खुन्द्रियं ति
सतिया उपट्ठापनमेव चक्खुन्द्रियस्स आरक्खा ति दस्सेति । चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जती

१. अभि०—२-२९४; दी० १-५५ पिट्ठदीसु ।

२. म० १-१४, ३३०; दी० १-६२; अ० २-२२३ पिट्ठादीसु ।

३. दी०—२-११७; म०—१-९०; अ०—२-२५३ ।

चानं छन्नं सिक्खापदानं वीतिकमस्स, “कुहना लपना नेमिक्किता निप्पे-
सिकता लाभेन लाभं निजिगीसनता” ति एवमादीनश्च पापधम्मानं वसेन
पवत्ता मिच्छाजीवा विरति, इदं आजोवपारिसुद्धिसीलं । “पटिसङ्घा
योनिसो चीवरं पटिसेवति, यावदेव सीतस्स पटिघाताया” ति आदिना नयेन
बुत्तो पटिसङ्घानपरिसुद्धो चतुपच्चयपरिभोगो पच्चयसन्निस्सितसीलं नाम ।

पातिमोक्खसंवरसीलं

४२. तत्रायं आदितो पट्टाय अनुपुब्बपदवण्णनाय सद्धिं विनिच्छय-
कथा । इधा ति इमस्मिं सासने । भिक्खू ति संसारे भयं इक्खणताय

ति तथाभूता सतियेवेत्थ संवरो ति दस्सेति । वीतिकमस्स वसेना ति सम्बन्धो । छन्नं सिक्खा-
पदानं ति “आजीवहेतु आजीवकारणा असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं उल्लपती” ति^२
आदिना आगतानं छन्नं पाराजिकादिपटिसंयुत्तानं सिक्खापदानं । सामन्तजप्पनादिना तिविधेन
कुहनवत्थुना विग्हापनं कुहना । अत्तानं दायकानं वा उक्खिपित्वा यथा सो किञ्चि ददाति,
एवं कथनं लपना । निमित्तं बुच्चति पच्चयदानसञ्जुप्पादकं कायवचीकम्मं, तेन निमित्तेन चरति,
निमित्तं वा करोती ति नेमिक्किो, तस्स भावो नेमिक्किता । गन्धादयो विय लाभाय परेसं
अक्कोसनादिना निपिसती ति निप्पेसो, निप्पेसोव निप्पेसिको, तस्स भावो निप्पेसिकता ।
महिच्छताय अत्तना लद्धलाभेन परतो लाभपरियेसना लाभेन लाभं निजिगीसनता^४ ।
एवमादीनं ति आदि-सद्धेन अनुप्पियभाणिताचाटुकम्यतादिं सङ्गण्हाति । पटिसङ्घानेन
पच्चवेक्खणाय परिसुद्धो असंकिलिद्धो पटिसङ्घानपरिसुद्धो । चत्तारो पच्चया परिभुञ्जीयन्ति
एतेना ति चतुपच्चयपरिभोगो, तथापवत्ता अनवज्जेतना ।

पातिमोक्खसंवरसीलवण्णना

४२. तत्रा ति तेसु पातिमोक्खसंवरादीसु । आदितो पट्टाया ति “इध भिक्खू” ति^५
• आदिना आगतदेसनाय आदितो पभुति । विनिच्छयकथा ति तत्थ संसयविधमनेन

१. म० १-१४; अ० २-९७ पिट्ठेसु । २. वि०—५—१८१ ।

३. भहादयो—सी०; भट्टादयो—क०—सी० ।

४. निजिगिसनता—सी०, स्या० ।

५. अमि०—२—२९४, दी०—१—५५ ।

वा भिन्नपटधरादिताय वा एवं लद्धवोहारो सद्भापब्बजितो कुलपुत्तो ।
पातिमोक्खसंवरसंबुतो ति एत्थ पातिमोक्खं ति सिक्खापदसीलं । तं
हि यो नं पाति रक्खति, तं मोक्खेति, मोचयति आपायिकादीहि दुक्खेहि,
तस्मा पातिमोक्खं ति बुच्चति । संवरणं संवरो, कायिकवाचिकस्स

विनिच्छयावहा कथा । पटमस्स अत्थस्स सब्बसाधारणत्ता असाधारणं पब्बजितावेणिकं
परियायं दस्सेन्तो—“छिन्नभिन्नपटधरादिताय वा” ति आह । एवं हिस्स परिपुण्णपाति-
मोक्खसंवरयोग्यता दस्सिता होति । भिन्नपटधरादिभावो च नाम दल्लिहस्सा पि निग्गहितस्स^२
होती ति ततो विसेसेत्तुं—“सद्भा पब्बजितो” ति क्त्वा पटिपत्तिया योग्यभावदस्सनत्थं “कुलपुत्तो”
ति बुत्तं । आचारकुलपुत्तो वा हि पटिपजितुं सक्कोति जातिकुलपुत्तो वा । सिक्खापदसीलं
ति चारिवावचित्तपमेदं सिक्खापदवसेन पब्बत्तं सीलं । यो ति अनियमनिर्देशो यो कोचि पुग्गलो ।
नं ति विनयपरियापन्नं सीलं । तं ति पुग्गलं । मोक्खेति सहकारिकारणभावतो । अपाये भवानि
आपायिकानि । आदि-सद्देन तदञ्चं सब्बसंसारदुक्खं सङ्गह्णाति । संवरणं कायवचीद्वारानं
पिदहनं । येन ते संबुता पिहिता होन्ति, सो संवरो । यस्मा पन सो सत्तन्नं आपत्तिक्खन्धानं
अवीतिक्रमो वीतिक्रमपटिपक्खो ति क्त्वा, तस्मा बुत्तं—“कायिकवाचिसिक्खस्स अवीतिक्र-
मस्सेतं नामं” ति । पातिमोक्खसंवरेन संबुतो ति पातिमोक्खसंवरेन पिहितकायवचीद्वारो ।
तथाभूतो च यस्मा तं उपेतो तेन च समङ्गी नाम होति, तस्मा बुत्तं—“उपगतो
समन्नागतो ति अत्थो” ति ।

अपरो नयो—किलेसानं बलवभावतो, पापकिरियाय सुकरभावतो, पुञ्जकिरियाय च
दुक्करभावतो बहुक्खत्तुं अपायेसु पतनसीलो ति पाती, पुथुज्जनो । अनिच्चताय वा भवादीसु
कम्मवेगक्खित्तो घटियन्तं विय अनवद्धानेन परिब्भमन्तो गमनसीलो ति पाती, मरणवसेन वा
तम्हि तम्हि सत्तानिकाये अत्तभावस्स पातनसीलो ति पाती, सत्तासन्तानो, चित्तमेव वा । तं
पातिनं संसारदुक्खतो मोक्खेती ति पातिमोक्खं । चित्तास्स हि विमोक्खेन सत्तो “विमुत्तो” ति
बुच्चति । बुत्तं हि “चित्तवोदाना विसुज्झन्ती” ति^३, “अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुत्तं”

१. छिन्नभिन्नपटधरादिताय—क० ।

२. निग्गतिकस्स—सी०; निगतिकस्स—स्या० ।

३. सं०—२—३६७ । [संयुक्तनिकाये—चित्तवोदाना सत्ता विसुज्झन्ती ति पाठो ।]

अवीतिकमस्सेतं नामं । पातिमोक्खमेव संवरो पातिमोक्खसंवरो । तेन पातिमोक्खसंवरेण संबुतो पातिमोक्खसंवरसंबुतो, उपगतो समन्नागतो ति अत्थो । विहरतो ति इरियति । आचारगोचरसम्पन्नो ति आदीनं अत्थो पाळियं आगतनयेनेव वेदितव्यो । बुचच्चेतं—

ति^१ च । अथ वा अविज्जादिना हेतुना संसारे पतति गच्छति पवचती ति पाती । “अविज्जानी-
वरणानं सत्तानं तण्हासंयोजनानं सन्धावतं संसरतं” ति^२ हि बुचं । तस्स पातिनो सत्तास्स
तण्हादिसंकिलेसत्तायतो मोक्खो एतेना ति पातिमोक्खं । “कण्ठेकाळो” ति आदीनं वियस्स
समाससिद्धि वेदितव्या । अथवा पातेति विनिपातेति दुक्खेति पाती, चित्तं । बुचं हि “चित्तेन
नीयति लोको, चित्तेन परिकस्सती” ति^३ । तस्स पातिनो मोक्खो एतेना ति पातिमोक्खं,
पतति वा एतेन अपायदुक्खे संसारदुक्खे चा ति पाती, तण्हादि संकिलेसो । बुचं हि “तण्हा
जनेति पुरिसं^४, तण्हा दुतियो पुरिसो” ति^५ च आदि । ततो पातितो मोक्खो ति पातिमोक्खं ।
अथवा पतति एत्था ति पातीनि, छ अज्झत्तिकवाहिरानि आयतनानि । बुचं हि “छसु लोको
समुप्पन्नो, छसु कुब्बति सन्धव” ति^६ । ततो छअज्झत्तिकवाहिरायतनसङ्घाततो पातितो मोक्खो
ति पातिमोक्खं । अव वा पातो विनिपातो अस्स अत्थी ति पाती, संसारो । ततो मोक्खो ति
पातिमोक्खं; अथ वा सब्बलोकधिपतिभावतो धम्मस्सरो भगवा “पती” ति बुचति ।
मुच्चति एतेना ति मोक्खो, पतिनो मोक्खो तेन पञ्चत्ता ति पतिमोक्खो, पतिमोक्खो एव
पातिमोक्खं । सब्बगुणानं वा मूलभावतो उत्तमद्वेन पति च सो यथाबुत्तेनत्थेन मोक्खो चा ति
पतिमोक्खो, पतिमोक्खो एव पातिमोक्खं । तथा हि बुचं “पातिमोक्खं ति मुखमेतं पमुखमेतं”
ति^७ वित्थारो ।

अथ वा प-इति प्रकारे, अती-ति अचन्तत्थे निपातो, तस्मा प्रकारेहि अचन्तं मोक्खेती
ति पातिमोक्खं । इदं हि सीलं सयं तदङ्गवसेन, समाधिसहितं पञ्जासहितं च विक्खम्भनवसेन,
समुच्छेदवसेन च अचन्तं मोक्खे ति मोचेती ति पातिमोक्खं, पति पति मोक्खो ति वा पति-

१. वि०—३—२० ।

२. सं०—२—१५१ ।

३. सं०—१—३७ ।

४. सं०—१—३५ ।

५. खु०—१—१८९,

; अ०—२—१२; खु०—४—१—२८६; खु०—४—२—२२३ ।

६. सं०—१—३८; खु०—१—२९४ ।

७. वि०—३—१०६ ।

४३. “आचारगोचरसम्पन्नो ति अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो ।

तत्थ कतमो अनाचारो ? कायिको वीतिकमो, वाचसिको वीतिकमो, कायिकवाचसिको वीतिकमो, अयं वुच्चति अनाचारो । सब्बम्पि दुस्सील्यं अनाचारो । इधेकच्चो वेळुदानेन वा पत्तदानेन वा पुप्फफलसिनानदन्तकट्टुदानेन वा चाटुकम्पताय वा मुग्गसूप्यताय वा पारिभट्टयताय वा जङ्घपेस-निकेन वा अञ्जतरञ्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाअजीवेन जीविकं^१ कप्पेति, अयं वुच्चति अनाचारो ।

मोक्खो, तम्हा तम्हा वीतिकमदोसतो पच्चेकं मोक्खो ति अत्थो, पतिमोक्खो एव पातिमोक्खं । मोक्खो ति वा निब्बानं, तस्स मोक्खस्स पटिविम्बभूतो ति पतिमोक्खो । सीलसंवरो हि सूरियस्स अरुणुग्गमनं विय निब्बानस्स उदयभूतो तप्पटिभागो विय यथारहं किलेसनिब्बापनतो, पतिमोक्खो येव पातिमोक्खं । अथ वा मोक्खं पति वत्तति, मोक्खाभिमुखं ति वा पतिमोक्खं, पतिमोक्खमेव पातिमोक्खं ति एवमेत्थ पातिमोक्ख-सदस्स अत्थो वेदितव्वो । इरियती ति अत्तभावं पवरोति । “विहरती” ति इमिना पातिमोक्खसंवरसीले ठितस्स भिक्खुनो इरियापथ-विहारो दस्सितो । पाळियं ति ज्ञानविभङ्गपाळियं^२ ।

४३. तत्थ कामं समणचारं समणगोचरं च दस्सेतुं—“आचारगोचरसम्पन्नो” ति वुत्तं । यथा पन मग्गं आचिकखन्तो “वामं मुञ्च, दक्खिणं गण्हा” ति वज्जेतव्वपुब्बकं गहेतव्वं वदेय्य, यथा वा ससीसन्धानेन पहीनसेदमलजल्लिकस्स मालागन्धविलेपनादिविभूसनसंविधानं युत्तरूपं, एवं पहीनपापधम्मस्स कल्याणधम्मसमायोगो युत्तरूपो ति “अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो” ति द्वयं उद्दिशित्वा अनाचारं ताव विभजितुं—“तत्थ कतमो अनाचारो” ति आदि वुत्तं । तत्थ कायिको वीतिकमो ति तिविधं कायदुच्चरित । वाचसिको वीतिकमो ति चतुर्विधं वचीदुच्चरितं । कायिकवाचसिको ति तदुभयं ।

एवं आजीवट्ठमकसीलस्स वीतिकमो दस्सितो । इदानीं मानसं अनाचारं दस्सेतुं—“सब्वम्पि दुस्सील्यं अनाचारो” ति क्त्वा तत्थ एकच्चियं दस्सेन्तो—“इधेकच्चो वेळुदानेन वा” ति आदिमाह । तत्थ वेळुदानेना ति पच्चयुप्पादनत्थेन वेळुदानेन । पत्तदानादीसु पि एसेव

१. जीवितं—स्या०, ३०, क० ।

२. अभि०—२—२९६ ।

तत्थ कतमो आचारो ? कायिको अवीतिकमो, वाचसिको अवीतिकमो, कायिकवाचसिको अवीतिकमो, अयं वुच्चति आचारो । सब्बोपि सीलसंवरो आचारो । इधेक्कच्चो न वेळुदानेन वा न पत्तं, न पुप्फं, न फलं, न सिनानं, न दन्तकट्टुदानेन वा न चाटुकम्पताय वा न मुग्गसूप्यताय वा न पारिभट्टताय वा न जङ्घपेसनिकेन वा न अञ्जतरञ्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाआजीवेन जीविकं कप्पेति, अयं वुच्चति आचारो ।

गोचरो ति अत्थि गोचरो, अत्थि अगोचरो ।

नयो । वेळू ति मनुस्सानं पयोजनावहो यो कोचि वेळुदण्डो । पत्तं गन्धिकादीनं गन्धपल्लिवेठनादिअत्थं वा, तालनाल्लिकेरादिपत्तं वा । पुप्फं यं किञ्चि मनुस्सानं पयोजनावहं । तथा फलं । सिनानं सिरीसचुण्णादिन्हानियचुण्णं । मत्तिका पि एत्थेव सङ्गहं गच्छति । दन्तकट्टं यं किञ्चि मुखसोधनत्थं दन्तपोनं । चाटुकम्पता अत्तानं दासं विय नीचद्वाने ठपेत्वा परस्स खलितवचनं सण्ठपेत्वा पियकामताय पग्गहवचनं । मुग्गसूप्यता ति मुग्गसूपसमता^१ सच्चालिकेन जीवितकप्पनं । यथा हि मुग्गसूपे पच्चन्ते बहू मुग्गा पच्चन्ति, कतिपया न पच्चन्ति, एवं सच्चालिकेन जीवितकप्पने बहु अलिकं होति, अप्पकं सच्चं ति । परिभट्टी ति परिभट्टो, परेसं दारके परिहरन्तो । परिभट्टस्स कम्मं पारिभट्ट्यं, सा एव पारिभट्ट्यता, अलङ्कारादिना कुलदारकपरिहरणस्सेतं नाम । तेसं तेसं गिहीनं गामन्तरदेसन्तरादीसु सासनपटिसासनहरणं जङ्घपेसनिकं । अञ्जतरञ्जतरेना ति एतेसं वा वेळुदानादीनं वेज्जकम्मभण्डागारिककम्मपिण्डपटिपिण्डकम्मसंघुत्पादचेतियुत्पादपट्टपनादीनं वा मिच्छाजीवेन जीवितकप्पनकमभ्भानं येन केनचि । बुद्धपटिकुट्टेना ति बुद्धेहि गरहिनेन पटिसिद्धेन । मिच्छाजीवेना ति न सम्माआजीवेन । अयं वुच्चति अनाचारो ति अयं सब्बो पि “अनाचारो” ति कथीयति । आचारनिद्देसो वुत्तपटिपक्खनयेनेव वेदितब्बो ।

गोचरनिद्देसे पि पठमं अगोचरस्स वचने कारणं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । गोचरो ति पिण्डपातादीनं अत्थाय उपसङ्कमितुं युत्तद्वानं । अयुत्तद्वानं अगोचरो । वेसिया गोचरो अस्सा ति वेसियागोचरो, मित्तसन्थववसेन उपसङ्कमितव्वद्वानं ति अत्थो । वेसिया नाम रूपूप-

तत्थ कतमो अगोचरो ? इधेक्कच्चो वेसियागोचरो वा होति, विधवा-
थुल्लकुमारिकापण्डकभिक्षुनीपानागारगोचरो वा होति, संसट्ठो विहरति
राजूहि राजमहामत्तोहि तित्थियेहि, तित्थियसावकेहि, अननुलोमिकेन
संसग्गेन^१, यानि वा पन तानि कुलानि अस्सद्धानि अप्पसन्नानि
अक्कोसकपरिभासकानि अनत्थकामानि अहितकामानि अफासुककामानि
अयोगक्खेमकामानि भिक्खुनं भिक्खुनीनं उपासकानं उपासिकानं,
तथारूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरुपासति, अयं वुच्चति अगोचरो ।

तत्थ कतमो गोचरो ? इधेक्कच्चो न वेसियागोचरो वा होति...प...

जीविनियो, ता मित्तसन्थववसेन न उपसङ्कमितब्बा; समणभावस्स अन्तरायकरत्ता, परिसुद्धा-
सयस्सा पि गरहहेतुतो; तस्मा दक्खिणादानवसेन सति उपट्ठपेत्वा व उपसङ्कमितब्बा । विधवा
वुच्चन्ति मतपतिका, पवुत्थपतिका वा । थुल्लकुमारिका ति महल्लिका अनिविद्धकुमारियो^२ ।
पण्डका ति नपुंसका । ते हि उत्सन्नक्किलेसा अवूपसन्तपरिळाहा लोकामिससन्निस्सितकथा-
बहुला, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा । भिक्खुनियो नाम उत्सन्नब्रह्मचरिया । तथा भिक्खू पि ।
तेसं अञ्जमञ्जं विसभागवत्थुभावतो सन्थववसेन उपसङ्कमने कतिपाहेनेव ब्रह्मचरियन्तरायो
सिया, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा । गिलानपुच्छनादिवसेन उपसङ्कमने सतोकारिना भवितव्वं ।
पानागारं ति सुरापानघरं^३ । तं सोण्डजनेहि अविवित्तं होति । तत्थ तेहि सोण्डतादिवसेन न
उपसङ्कमितव्वं ब्रह्मचरियन्तरायकरत्ता । संसट्ठो विहरति राजूही ति आदीसु राजानो नाम
ये रज्जमनुसासन्ति । राजमहामत्ता राजिस्सरियसदिसाय इस्सरियमत्ताय समन्नागता । तित्थिया
ति विपरीतदस्सना बाहिरकपरिव्वाजका । तित्थियसावका ति तेसु दळ्ढभत्ता पच्चयदायका ।
अननुलोमिकेन संसग्गेना ति तिस्सन्नं सिक्खानं अननुलोमिकेन पच्चनीकभूतेन संसग्गेन
संसट्ठो विहरति, येन ब्रह्मचरियन्तरायं वा सल्लेखपरिहानिं वा पापुणाति ।

इदानी अपरेन पि परियायेन अगोचरं दस्सेतुं—“यानि वा पन तानी” ति आदि
वुत्तं । तत्थ अस्सद्धानी ति बुद्धादीसु सद्भाविरहितानि । ततो एव अप्पसन्नानि, कम्मकम्म-

१. गिहिसंसग्गेन—स्था०, रो०, क० ।

२. अनिविद्धकुमारियो—क० ।

३. सुरागारं—क०; अमि-ट्ठ०—२-३२५; महानि-ट्ठ०—४०१ पिट्ठेसु पस्सितव्वं ।

न पानागारगोचरो वा होति, असंसद्वो विहरति राजूहि...प...तिस्थियसाव-
केहि अननुलोमिकेन संसग्गेन यानि वा पन तानि कुलानि सद्धानि
पसन्नानि ओपानभूतानि कासावपज्जोतानि इसिवातपटिवातानि^१ अत्थ-
कामानि...प...योगक्खेमकामानि भिक्खून्...प...उपासिकानं, तथा-
रूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरूपासति, अयं वुच्चति गोचरो । इति
इमिना च आचारेण इमिना च गोचरेण उपेतो होति समुपेतो उपगतो
समुपगतो उपपन्नो सम्पन्नो समन्नागतो, तेन वुच्चति “आचारगोचर-
सम्पन्नो” ति^२ ।

फलसद्दाय वा अभावेन अस्सद्धानि । रतनत्तयप्पसादाभावेन अप्पसन्नानि । अक्कोसकपरिभा-
सकानी ति अक्कोसवत्थूहि अक्कोसकानि चेव भयदस्सनेन सन्तजनकानि च । अत्थं न इच्छन्ति
अनत्थमेव इच्छन्ती ति अनत्थकामानि । हितं न इच्छन्ति अहितमेव इच्छन्ती ति
अहितकामानि । फासुं न इच्छन्ति अफासुं येव इच्छन्ती ति अफासुककामानि । योगक्खेमं
निब्भयं न इच्छन्ति^३, अयोगक्खेममेव इच्छन्ती ति अयोगक्खेमकामानि । भिक्खून् ति
एत्थ सामणेरानम्पि सङ्गहो । भिक्खुनीन् ति एत्थ सिक्खमानसामणेरीन् । सब्बेसं हि
सासनिकानं अनत्थकामतादीपनपदमिदं वचनं । तथारूपानि कुलानि ति तादिसानि खत्तिय-
कुलादीनि । सेवती ति निस्साय जीवति । भजती ति उपसङ्गमति । पयिरूपासती ति
पुनप्पुनं उपगच्छति । अयं वुच्चती ति अयं वेसियादिको, राजादिको, अस्सद्दकुलादिको च
तं तं सेवन्तस्स तिप्पकारो पि अयुत्तो गोचरो ति अगोचरो । एत्थ हि वेसियादिको पञ्चकाम-
गुणनिस्सयतो अगोचरो । यथाह—“को च भिक्खवे भिक्खुनो अगोचरो^४ परविसयो ? यदिदं
पञ्च कामगुणा” ति^५ । राजादिको समणधम्मस्स अनुपनिस्सयतो, लाभसक्कारासनिविचक्क-
निष्पोथनदिट्ठिविपत्तिहेतुतो^६ च । अस्सद्दकुलादिको सद्दाहानिचित्तसन्तासावहतो अगोचरो ।

गोचरनिद्देसे “न वेसियागोचरो” ति आदीनि वुत्तपटिपक्खवसेन वेदितव्वानि ।
ओपानभूतानी ति उदपानभूतानि भिक्खुसंघस्स भिक्खुनीसंघस्स च चतुमहापथे खतपोक्खरणी

१. इसिवातपरिवातानि—सी० ।

२. अभि० २-२९६ पिट्ठे ।

३. योगक्खेमन्ति निब्भयं, तं न इच्छन्ति—क० ।

४. अविसयो—क० ।

५. सं०—४—१२७ ।

६. लाभसक्कारपणिधिचक्क०—क० ।

४४. अपि चेत्थ इमिना पि नयेन आचारगोचरा वेदितव्वा । दुविधो हि अनाचारो, कायिको वाचसिको च । तत्थ कतमो कायिको अनाचारो ? “इधेक्खो संघगतो पि अचिच्चीकारकतो थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि तिट्ठति, घट्टयन्तो पि निसीदति, पुरतो पि तिट्ठति, पुरतो पि निसीदति, उच्चे पि आसने निसीदति, ससीसं पि पारुपित्वा निसीदति, ठितको पि भणति, बाहाविकखेपको पि भणति थेरानं भिक्खूनं अनुपाहनानं चङ्कमन्तानं सउपाहनो चङ्कमति, नीचे चङ्कमे चङ्कमन्तानं उच्चे चङ्कमे चङ्कमति, छमायं चङ्कमन्तानं चङ्कमे चङ्कमति थेरे भिक्खू अनुपखज्जा पि तिट्ठति, अनुपखज्जा पि निसीदति, नवे पि भिक्खू आसनेन पटिवाहति, जन्ताघरे पि थेरे भिक्खू अनापुच्छा कट्ठं पक्खिपति, द्वारं पिदहति, उदकतित्थे पि थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि ओतरति, पुरतो पि ओतरति, घट्टयन्तो पि न्हायति, पुरतो पि न्हायति, घट्टयन्तो पि उत्तरति, पुरतो पि उत्तरति, अन्तरघरं पविंसन्तो पि थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि गच्छति, पुरतो पि गच्छति, वोक्कम्म च थेरानं भिक्खूनं पुरतो पुरतो गच्छति, यानि पि तानि हान्ति कुलानं ओवरकानि गूळ्हानि च पटिच्छन्नानि च यत्थ कुलित्थियो कुलकुमारियो निसीदन्ति, तत्थ पि सहसा पविसति, कुमारकस्स पि सीसं परामसति”, अयं वुच्चति कायिको अनाचारो ।

विय यथासुखं ओगाहनक्खमानि । कासावपज्जोतानी ति भिक्खूनं भिक्खुनीनं च निवत्थ-
पारुतकासावानं येव पमाहि एकोभासानि । इसिवातपटिवातानी ति गेहं पविसन्तानं
निक्खमन्तानं च भिक्खुभिक्खुनीसङ्घातानं इसीनं चीवरवातेन चेव समिञ्जनपसारणादिजनित-
सरीरवातेन च पटिवातानि पवायितानि विनिद्धुकिब्बिसानि वा ।

४४. इदानीं निर्देशे आगतनयेना पि आचारगोचरे दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि
आरब्धं । एत्था ति एतस्मिं पातिमोक्खसीलनिर्देशे । इमिना पि नयेना ति इदानीं वुच्चमानविधिना
पि । संघगतो ति संघसन्निपातं गतो । अचिच्चीकारकतो ति अकतचिच्चीकारो, अकतगारवो ति
अत्थो । घट्टयन्तो ति सरीरेन चीवरेन वा घंसन्तो । पुरतो पि तिट्ठति अचिच्चीकारकतो ति
सम्बन्धितव्वं । ठितको पी ति उपरि तिट्ठन्तो विय आसन्नतरद्धाने ठितको पि भणति ।

तत्थ कतमो वाचसिको अनाचारो ? “इधेक्खो संघगतो पि अचिच्चीकारकतो थेरे भिक्खू अनापुच्छा धम्मं भणति, पण्हं विस्सज्जेति, पातिमोक्खं उद्दिसति, ठितको पि भणति, बाहाविकखेपको पि भणति, अन्तरघरं पविट्ठो पि इत्थिं वा कुमारिं वा एवमाह—इत्थन्नामे, इत्थंगोत्ते, किं अत्थि ? यागु अत्थि ? भत्तं अत्थि ? खादनीयं अत्थि ? किं पि विस्साम ? किं खादिस्साम ? किं भुज्जिस्साम ? किं वा मे दस्सथा” ति विप्पलपत्ति”, अयं बुच्चति वाचसिको अनाचारो । पटिपक्खवसेन पनस्स आचारो वेदितव्वो ।

४५. अपि च भिक्खु सगारवो सप्पतिस्सो हिरोत्तप्पसम्पन्नो सुनिवत्थो सुपारुतो, पासादिकेन अभिक्कन्तेन पटिक्कन्तेन आलोकितेन विलोकितेन समिञ्जितेन^१ पसारितेन ओक्खित्तचक्खु इरियापथसम्पन्नो, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो,

बाहाविकखेपको ति बाहुं विक्खिपन्तो । अनुपाहनानं ति अनादरे सामिवचनं । सउपाहनो ति उपाहनाकळ्हो । थेरे भिक्खू अनुपखज्जा ति थेरानं भिक्खूनं ठितट्ठानं अनुपविस्सित्वा तेसं आसन्नतरट्ठानं उपगन्त्वा । कट्ठं पक्खिपति अग्गिकुण्डे । वोक्कम्मा ति पस्सतो अतिक्रमिन्त्वा । गूळहानि सभावतो पटिच्छन्नानि साणिपाकारादिना पटिच्छादितानि । अनापुच्छा ति अनापुच्छित्वा । अस्सा ति अनाचारस्स ।

४५. अपि च भिक्खू ति आदि सब्बस्सेव भिक्खुनो आचारदस्सनवसेन पवत्तं अट्ठकथावचनं, न निद्देसपाळि । सद्धासीळसुतचागादिगुणहेतुको गरुभावो गरुकरणं वा गारवो, सह गारवेना ति सगारवो । गरुट्ठानियेषु गारवसारजादिवसेन पटिस्सायना पतिस्सा, सप्पतिस्सवपटिपत्ति । सह पतिस्साया ति सप्पतिस्सो । सविसेसं हिरीमनताय, ओत्तप्पिभावेन च हिरोत्तप्पसम्पन्नो । सेखियधम्मपारिपूर्खिसेन सुनिवत्थो सुपारुतो । पासादिकेना ति पसादावहेन, इत्थम्भूतलक्खणे चेतं करणवचनं । एसेव नयो इतो परेषु पि छसु पदेसु । अभिक्कन्तेना ति अभिक्कमेन । इरियापथसम्पन्नो ति सम्पन्न इरियापथो । तेन सेसइरियापथानग्गि पासादिकतमाह । इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो ति चक्खुन्द्रियादीसु छसु द्वारेसु सुसंविहितारक्खो । भोजने मत्तञ्चू ति

१. खु० ४:१—१९१ महानिद्देसे तन्निरसय पाळि ।

२. समिञ्जितेन—सी०, स्या० ।

भोजने मत्तञ्जू, जागरियमनुयुत्तो, सतिसम्पज्जेन समन्नागतो, अप्पिच्छो, सन्तुट्ठो, आरद्धवीरियो, आभिसमाचारिकेसु सक्कचकारी, गरुचिच्चीकार-बहुलो विहरति, अयं वुच्चति आचारो । एवं ताव आचारो वेदितब्बो ।

४६. गोचरो पन तिविधो—उपनिस्सयगोचरो आरक्खगोचरो उप-निबन्धगोचरो ति । तत्थ कतमो उपनिस्सयगोचरो ? दसकथावत्थुगुण-समन्नागतो कल्याणमित्तो, यं निस्साय अस्सुतं सुणाति, सुतं परियोदापेति, कङ्कं वितरति, दिट्ठिं उजुं करोति, चित्तं पसादेति । यस्स वा पन अनुसिक्ख-मानो सद्दाय वड्ढति, सीलेन, सुतेन, चागेन, पञ्जाय वड्ढति, अयं वुच्चति उपनिस्सयगोचरो ।

परिभुजितव्वतो भोजनसञ्जिते चतुर्विधे पि पच्चये परिसेसनपटिग्गहणपरिभोगादिवसेन सब्बसो पमाणञ्जू । जागरियमनुयुत्तो ति पुब्बरत्तापररत्तं भावनामनसिकारसङ्घातं जागरियं सातच्च-कारितावसेन अनु अनु युत्तो तत्थ युत्तपयुत्तो । सतिसम्पज्जेन समन्नागतो ति आदि यथावुत्तस्स आचारस्स सम्भारदस्सनं । तत्थ अप्पिच्छो ति निइच्छो । सन्तुट्ठो ति यथालाभादि-वसेन सन्तोसेन तुट्ठो । सक्कचकारी ति आदरकारी । गरुचिच्चीकारबहुलो ति गरुट्ठानियेसु गरुकरणबहुलो । अयं वुच्चति आचारो ति अयं सगारवतादिअत्थकामेहि आचरितव्वतो आचारो ।

४६. सीलादीनं गुणानं उपनिस्सयभूतो उपनिस्सयगोचरो । सतिसङ्घातो चित्तस्स आरक्खभूतो एव गोचरो आरक्खगोचरो । कम्मट्ठानसङ्घातो चित्तस्स उपनिबन्धनट्ठानभूतो गोचरो उपनिबन्धगोचरो । अप्पिच्छतादीहि दसहि विवट्ठनिस्सिताय कथाय वत्थुभूतेहि गुणेहि समन्नागतो दसकथावत्थुगुणसमन्नागतो । ततो एव कल्याणो सुन्दरो मित्तो ति कल्याण-मित्तो । तस्स लक्खणं परतो आगमिस्सति । अस्सुतं सुतगेय्यादिं । सुणाती ति सुतमयं जाणं उप्पादेति । सुतं परियोदापेती ति तमेव यथासुतं अविशदताय अपरियोदातं पुनपुनं परि-पुच्छनादिना विसोषेति निजट्ठं निगुम्भं करोति । तत्थ च ये कङ्कट्ठानिया धम्मा, तेसु संसयं छिन्दन्तो कङ्कं वितरति । कम्मकम्मफलेसु रतनत्तये च सम्मादिट्ठिया उजुकरणेन दिट्ठिं उजुं करोति । ततो एव च दुविधाय पि सद्दासम्पदाय चित्तं पसादेति । अथ वा यथासुतं धम्मं परियोदपेत्वा तत्थागते रूपारूपधम्मे परिग्गहेत्वा सपच्चयं नामरूपं परिग्गहन्तो सत्तदिट्ठिवङ्क-

कतमो आरक्खगोचरो ? इध-भिक्षु अन्तरघरं पविट्ठो वीथिं पटिपन्नो ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सावी सुसंवुतो गच्छति, न हत्थि ओलोकेन्तो, न अस्सं, न रथं, न पत्तिं, न इत्थिं, न पुरिसं ओलोकेन्तो, न उद्धं उल्लोकेन्तो, न अधो ओलोकेन्तो, न दिसाविदिसं पेक्खमानो गच्छति, अयं वुच्चति आरक्खगोचरो ।

कतमो उपनिबन्धगोचरो ? चत्तारो सतिपट्टाना यत्थ चित्तं उपनिबन्धति । वुत्ताहेतं भगवता—“को च भिक्खवे भिक्खुनो गोचरो सको पेत्तको विसयो ? यदिदं चत्तारो सतिपट्टाना” ति^१, अयं वुच्चति उपनिबन्धगोचरो । इति इमिना च आचारेण इमिना च गोचरेण उपेतो...प...समन्नागतो । तेन पि वुच्चति आचारगोचरसम्पन्नो ति ।

विधमनेन दिट्ठिं उजुं करोति । धम्मानं पच्चयपच्चयुप्पन्नतामत्तदस्सनेन तीसु पि अद्वासु कङ्कं वितरति । ततो परं च उदयब्बयजाणादिवसेन विपस्सं वड्ढेत्वा अरियभूमिं ओक्कमन्तो अवेच्चपसादेन रतनत्तये चित्तं पसादेति । तथाभूतो व तस्स कल्याणमिच्छस्स अनुसिक्खनेन सद्धादीहि गुणेहि न हायति, अज्जदत्थु वड्ढतेव । तेनाह—“यस्स वा” ति आदि ।

अन्तरघरं ति अन्तरे अन्तरे घरानि एत्थ, तं एतस्सा ति वा “अन्तरघरं” ति लद्धनामं गोचरगामं पविट्ठो । तत्थ घरे घरे भिक्खापरियेसनाय वीथिं पटिपन्नो । ओक्खित्त-चक्खू ति हेट्ठाखित्तचक्खु । कित्तेन पन ओक्खित्तचक्खु होती ति आह—“युगमत्तदस्सावी” ति । सुसंवुतो ति संयतो । यथा पनेत्थ सुसंवुतो नाम होति, तं दस्सेतुं—“न हत्थि ओलोकेन्तो” ति आदि वुत्तं ।

यत्था ति येसु सतिपट्टानेसु । चित्तं भावना चित्तं । उपनिबन्धती ति उपनेत्वा निबन्धति । वुत्ताहेतं—

“यथा थम्मे निबन्धेय्य वच्छं दमं नरो इध ।

बन्धेय्येवं सकं चित्तं सतियारम्भणे दळ्हं” ति^२ ॥

१. सं० ४-१२७ पिट्ठे ।

२. विसु० अनुस्सत्तिनिद्देशे; दी० टु०—२-३५३; म० टु०—१-२५२; वि० टु०—२-१२; पटि० टु०—२-८८ पिट्ठेसु ।

४७. अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्संवी ति अणुप्पमाणेसु असञ्चिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसु वज्जेसु भयदस्सनसीलो । समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू ति यं किञ्चि सिक्खापदेसु सिक्खितव्वं, तं सव्वं सम्मा आदाय सिक्खति । एत्थ च “पातिमोक्खसंवरसंवुतो” ति एत्तावता च पुग्गलाधिष्ठानाय देसनाय पातिमोक्खसंवरसीलं दस्सितं । “आचारगोचरसम्पन्नो” ति आदि पन सव्वं यथापटिपन्नस्स तं सीलं सम्पज्जति, तं पटिपत्तिं दस्सेतुं वुत्तं ति वेदितव्वं ।

सतिपट्टानानं उपनिबन्धगोचरभावं दस्सेतुं—“वुत्तञ्हेतं” ति आदि वुत्तं । तत्थ सको पेत्तिको विसयो ति अत्तनो पितु सम्मासम्बुद्धस्स सन्तको, तेन दिट्ठो दस्सितो च विसयो ।

४७. अणुप्पमाणेसू ति परमाणुप्पमाणेसु । असञ्चिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसू ति असञ्चिच्च आपन्नसेखियेसु अकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसू ति एवं असञ्चिच्चगहणं सेखियविसेसनं दट्ठव्वं । सेखियगहणेन चेत्य वत्तक्खन्धकादीसु^१ आगतवत्तादीनमि गहणं । ते पि हि सिक्खितव्वद्वेन “सेखिया” ति इच्छिता । तथा हि मात्तिकायं पाराजिकादीनं विय सेखियानं परिच्छेदो न कतो । एवञ्च कत्वा “असञ्चिच्च आपन्नसेखिया” ति असञ्चिच्चगहणं समत्थितं होति । न हि मात्तिकायं आगतेसु पञ्चसत्तातिया सेखियेसु नोसञ्जाविमोक्खो नाम अत्थि । असञ्चिच्चगहणेनेव चेत्य असतिअजाननानमि सङ्गहो कतो । केचि पनेत्थ असञ्चिच्च आपन्नगहणेन अचित्तापत्तियो गहिता ति वदन्ति । तं तेसं मतिमत्तं । गरुकापत्तीसु पि कासञ्चि अचित्तकभावसम्भावतो, अधिष्ठानाविकम्मस्स देसनाविकम्मस्सेव वा सव्वलहुकस्स वज्जस्स इधाधिप्पेतत्ता । तेनाह—“यानि तानि वज्जानि अप्पमत्तकानि ओरमत्तकानि लहुकानि लहुसम्मतानी” ति आदि । आदि-सहेन पातिमोक्खसंवरविसुद्धत्थं अनतिक्रमनीयानं अनापत्ति-गमनीयानं सङ्गहो दट्ठव्वो । भयदस्सनसीलो ति परमाणुमत्तं वज्जं अट्ठसङ्खियोजनसतसहसुब्बेध-सिनेरुपव्वतसदिसं कत्वा दस्सनसभावो, सव्वलहुकं वा दुब्भासितमत्तं पाराजिकसदिसं कत्वा दस्सनसभावो । यं किञ्ची ति मूलपञ्जत्तिअनुपञ्जत्तिसव्वत्थपञ्चत्तिपदेसपञ्जत्तिआदिभेदं यं किञ्चि सिक्खितव्वं पटिपज्जितव्वं पूरेतव्वं सीलं । सम्मा आदाया ति सम्मदेव सकक्कं, सव्वसो च

१. एत्तावता—रो० ।

२. वि०—४-३११ ।

इन्द्रियसंवरसीलं

४८. यं पनेतं तदनन्तरं “सो चक्खुना रूपं दिस्वा” ति आदिना नयेन दस्सितं इन्द्रियसंवरसीलं, तत्थ सो ति सो पातिमोक्खसंवरसीले ठितो भिक्खु । चक्खुना रूपं दिस्वा ति कारणवसेन चक्खु ति लद्धवो-
हारेण रूपदस्सनसमत्थेन चक्खुविज्जाणेन रूपं दिस्वा । पोराना पनाहु—
“चक्खु रूपं न पस्सति, अचित्तकत्ता; चित्तं न पस्सति, अचक्खुकत्ता;

आदित्वा । अयं पन आचारगोचरसम्पदा किं पातिमोक्खसीले परियापन्ना, उदाहु अपरियापन्ना ति ? परियापन्ना । यदि एवं तस्मा पुन वुत्ता ति चोदनं सन्धायाह—“एत्थ चा” ति आदि ।

इन्द्रियसंवरसीलवण्णना

४८. इन्द्रियसंवरसीलं पातिमोक्खसंवरसीलस्स सम्भारभूतं, तस्मिं सति येव इच्छि-
तव्वं ति वुत्तं “सो ति पातिमोक्खसंवरसीले ठितो भिक्खु” ति । सम्पादिते हि एतस्मिं
पातिमोक्खसंवरसीलं सुगुत्तं सुरक्खितमेव होति, सुसंविहितकण्टकवति विय सस्सं ति ।
कारणवसेना ति असाधारणकारणस्स वसेन । असाधारणकारणवसेन हि फलं अपदिसीयति,
यथा यवङ्कुरो भेरिसद्वो ति । निस्सयवोहारेण वा एतं निस्सितवचनं, यथा मञ्चा उक्कुट्ठिं करोन्ती
ति । रूपं ति रूपायतनं । चक्खुना रूपं दिस्वा ति एत्थ यदि चक्खु रूपं पस्सेय्य,
अञ्चविज्जाणसमङ्गिनो पि पस्सेय्युं, न चेत्तं अत्थि, कस्मा ? अचेतनत्ता चक्खुस्स । तेनाह—
“चक्खु रूपं न पस्सति अचित्तकत्ता” ति । अथ विज्जाणं रूपं पस्सेय्य, तिरोकुट्टादिगतम्पि
न पस्सेय्य अप्पटिघभावतो, इदम्पि नत्थि सब्बस्स विज्जाणस्स दस्सनाभावतो । तेनाह—“चित्तं
न पस्सति अचक्खुकत्ता” ति । तत्थ यथा चक्खुसन्निसितं विज्जाणं पस्सति, न यं किञ्चि ।
तच्च केनचि कुट्टादिना अन्तरिते न उप्पज्जति, यत्थ आलोकस्स विवग्घो । यत्थ पन न विवग्घो
फलिकगम्भपटलादिके, तत्थ अन्तरिते पि उप्पज्जतेव । एवं चक्खुविज्जाणाधिद्धितं चक्खु
पस्सति, न यं किञ्ची ति विज्जाणाधिद्धितं चक्खुं सन्धायेतं वुत्तं—“चक्खुना रूपं दिस्वा” ति ।

द्वारारम्भणसङ्घट्टे ति द्वारस्स आरम्भणेन संघट्टे सति, चक्खुस्स रूपारम्भणे
आपाथगते ति अधिप्पायो । पसादवत्थुकेन चित्तेना ति चक्खुपसादवत्थुकेन तन्निस्साय
पवत्तेन विज्जाणेन, यं “चक्खुविज्जाणं” ति वुत्तति । पस्सती ति ओलोकेति । चक्खु-

द्वारारम्भणसंघट्टे पन चक्खुपसादवत्थुकेन चित्तेन पस्सति । ईदिसी पनेसा 'धनुना विज्झती' ति आदीसु विय ससम्भारकथा नाम होति, तस्मा चक्खु-विज्जाणेन रूपं दिस्वा ति अयमेवेत्थ अत्थो" ति । न निमित्तग्गाही ति इत्थिपुरिसनिमित्तं वा सुभनिमिच्चादिकं वा किलेसवत्थुभूतं निमित्तं न गण्हाति, दिट्ठमत्तो येव सण्ठाति । नानुव्यञ्जनग्गाही ति किलेसानं

पसादसन्निस्सये हि विज्जाणे आलोकानुगहितं रूपारम्भणं सन्निस्सयगुणेन ओभासेन्ते तंसमङ्गिपुग्गलो "रूपं पस्सती" ति बुच्चति । ओभासनञ्चेत्थ आरम्भणस्स यथासभावतो विभावनं, यं "पच्चक्खतो गहणं" ति बुच्चति । उसुना लक्खस्स वेधे सिज्झन्ते तस्स सम्भारभूतेन धनुना विज्झती ति वचनं विय विज्जाणेन रूपदस्सने सिज्झन्ते चक्खुना रूपं पस्सती ति ईदिसी ससम्भारकथा नामेसा होति । ससम्भारा कथा ससम्भारकथा, दस्सनस्स कारणसहिता ति अत्थो । ससम्भारस्स वा दस्सनस्स कथा ससम्भारकथा । तस्मा ति यस्मा केवलेन चक्खुना, केवलेन वा विज्जाणेन रूपदस्सनं नत्थि, तस्मा ।

इत्थिपुरिसनिमित्तं वा ति एत्थ इत्थिसन्ताननिस्सितरूपमुखेन गच्छमानं सण्ठानं थनमंसाविसदता निम्मस्सुमुखता केसवन्धनवत्थग्गहणं अविसदट्ठानगमनादि च सब्बं "इत्थी" ति सञ्ज्ञाननस्स कारणभावतो इत्थिनिमित्तं । वुत्तविपरियायतो पुरिसनिमित्तं वेदितब्बं । सुभनिमिच्चादिकं वा ति एत्थ रागुप्पत्तिहेतुभूतो इट्ठाकारो सुभनिमित्तं । आदि-सद्देन पटिघनिमित्तादीनं सङ्गहो । सो पन दोसुप्पत्तिआदिहेतुभूतो अनिट्ठादिआकारो वेदितब्बो । कामञ्चेत्थ पाळियं अभिज्झादोमनस्साव सरूपतो आगता, उपेक्खानिमित्तस्सा पि पन सङ्गहो इच्छितब्बो, असमपेक्खनेन उप्पज्जनकमोहस्सा पि असंवरभावतो । तथा हि वक्खति "मुट्ठसच्चं वा अज्जाणं वा" ति । उपेक्खानिमित्तं ति चेत्थ अज्जाणुपेक्खाय वत्थुभूतं आरम्भणं, तच्चस्स असमपेक्खनवसेन वेदितब्बं । एवं सङ्खेपतो रागदोसमोहानं कारणं "सुभनिमित्तादिकं" ति वुत्तं । तेनाह—"किलेसवत्थुभूतं निमित्तं" ति । दिट्ठमत्तो येव सण्ठाती ति "दिट्ठे दिट्ठमत्तं भविस्सती" ति^१ सुत्ते वुत्तनयेन वर्णायतने चक्खुविज्जाणेन, वीथिचित्तेहि च गहित-मत्तो येव तिष्ठति, न ततो परं किञ्चि^२ सुभादिआकारं परिकप्पेति । पाकटभावकरणतो ति

१. सु०—१-७१ ।

२. वंकिञ्चि—स्या० ।

अनुअनुव्यञ्जनतो^१ पाकटभावकरणतो अनुव्यञ्जनं ति लद्धवोहारं हत्थपाद-
सितहसितकथितआलोकितविलोकितादिभेदं आकारं न गण्हाति, यं तत्थ
भूतं, तदेव गण्हाति, चेतियपव्वतवासी महातिस्सथेरो विय ।

४९. थेरं^२ किर चेतियपव्वता अनुराधपुरं पिण्डचारत्थाय आगच्छन्तं
अञ्जतरा कुलसुण्हा सामिकेन सद्धिं भण्डित्वा सुमण्डितपसाधिता
देवकञ्जा विय कालस्सेव अनुराधपुरतो निक्खमित्वा जातिघरं गच्छन्ती
अन्तरामग्गे दिस्वा विपल्लत्थचिन्ना महाहसितं हसि । थेरो किमेतं ति
ओलोकेन्तो तस्सा दन्तट्टिके असुभसञ्जं पटिलमित्वा अरहचं पापुणि ।
तेन वुचं—

“तस्सा दन्तट्टिकं दिस्वा पुव्वसञ्जं अनुस्सरि ।
तत्थेव सो ठितो थेरो अरहचं अपापुणी” ति ॥

परिव्यक्तभावकरणतो विभूतभावकरणतो । विसभागवत्थुनो हि हत्थादि अवयवेषु सुभादितो
परिकल्पेन्तस्स अपरापरं तत्थ उप्पज्जमाना किलेसा परिव्यत्ता होन्ती ति ते तेसं अनुव्यञ्जना
नाम । ते पन यस्मा तथा तथा सन्निविट्ठानं भूतुपादायरूपानं सन्निवेसाकारो । न हि तं
मुञ्चित्वा परमत्थतो हत्थादि नाम कोचि अत्थि । तस्मा वुचं—“हत्थपाद...प...आकारं न
गण्हाती” ति । किं पन गण्हाती ति आह—“यं तत्थ भूतं, तदेव गण्हाती” ति । यं तस्मिं
सरीरे विज्जमानं केसलोमादि भूतुपादायमत्तं वा, तदेव याथावतो गण्हाति । तत्थ असुभाकार-
गहणस्स निदस्सनं दस्सेन्तो—“चेतियपव्वतवासी” ति आदिना महातिस्सत्थेरवत्थुं आहरि ।

४९. तत्थ सुमण्डितपसाधिता ति सुट्ठु मण्डिता पसाधिता च । आभरणादीहि आहारि-
मेहि मण्डनं । सरीरस्स उच्छादनादिवसेन पटिसङ्खरणं पसाधनं ति वदन्ति, आभरणेहि पन
वत्थालङ्कारादीहि च अलङ्करणं पसाधनं । ऊनट्ठानपूरणं मण्डनं । विपल्लत्थचिन्ना ति रागवसेन
विपरीतचित्ता । ओलोकेन्तो ति थेरो कम्मट्ठानमनसिकारेनेव गच्छन्तो सदकण्टकता पुव्वभाग-
मनसिकारस्स हसितसद्धानुसारेण “किमेतं” ति ओलोकेन्तो । असुभसञ्जं ति अट्टिकसञ्जं ।

१. अनुव्यञ्जनतो—सी०, स्या० ।

२. तं—स्या० ।

सामिको पि खो पनस्सा अनुमगं गच्छन्तो थेरं दिस्वा “किञ्चि”
भन्ते इत्थिं पस्सथा” ति पुच्छि । तं थेरो आह—

“नाभिजानामि इत्थी वा पुरिसो वा इतो गतो” ।

अपि च अट्टिसङ्घातो गच्छतेसमहापथे” ति ॥

५०. यत्वाधिकरणमेनं ति आदिमिह यंकारणा यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु एतं पुगलं सतिकवाटेन चक्खुन्द्रियं असंबुतं अपिहितचक्खुद्वारं हुत्वा विहरन्तं एते अभिज्झादयो धम्मा अन्वास्सवेय्युं, अनुबन्धेय्युं । तस्स संवराय पटिपज्जतो ति तस्स चक्खुन्द्रियस्स सतिकवाटेन पिदहनत्थाय पटिपज्जति । एवं पटिपज्जन्तो येव च रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आरज्जतो ति पि वुच्चति । तत्थ किञ्चापि चक्खुन्द्रिये संवरो वा असंवरो वा नत्थि । न हि चक्खुपसादं निस्साय सति वा मुट्ठसच्चं वा उपपज्जति ।

अट्टिककम्मट्ठानं हि थेरो तदा परिहरति । अरहत्तं पापुणी ति थेरो किर तस्सा हसन्तिया दन्तट्ठिदस्सनेनेव पुब्बभागभावनाय सुभावितत्ता पटिभागनिमित्तं, सातिसयं च उपचारज्झानं लभित्वा यथाठितो व तत्थ पटमज्झानं अधिगन्त्वा तं पादकं कत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा मग्गपरम्पराय आसवक्खयं पापुणि । पुब्बसज्जं अनुस्सरी ति पुब्बकं यथारद्धं कालेन कालं अनुयुज्जियमानं अट्टिककम्मट्ठानं अनुस्सरी समन्नाहरि । अनुमगं ति अनुपथं तस्सा पदानुपदं । थेरस्स किर भावनाय पगुणभावतो दन्तट्ठिदस्सनेनेव तस्सा सकलसरीरं अट्टिकसङ्घातभावेन उपट्ठासि । न तं “इत्थी” ति वा “पुरिसो” ति वा सज्जानि । तेनाह—“नाभिजानामि” प” महापथे” ति ।

५०. “यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतू” ति वत्वा पुन “तस्स चक्खुन्द्रियस्स सतिकवाटेन पिदहनत्थाया” ति वुरां, न असंवरस्सा ति । यदिदं यं चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु अभिज्झादिअन्वास्सवनं दस्सितं, तं असंबुतचक्खुन्द्रियस्सेव हेतु पवरां दस्सितं ति कत्वा वुरां । चक्खुद्वारिक्खस्स हि अभिज्झादिअन्वास्सवनस्स तंद्वारिकविज्जाणस्स विय चक्खुन्द्रियं पधानकारणं ।

१. कच्चि—सी०, स्या०, रो० ।

२. इत्थिं वा, परिसं वा इतो गतं—स्या० ।

३. अनुपबन्धेय्युं—सी०; अनुबन्धेय्युं अज्झोत्थरेय्युं—रो० ।

४. चक्खुन्द्रियं कारणं—सी०, स्या० ।

अपि च यदा रूपारम्भणं चक्खुस्स आपाथं आगच्छति, तदा भवङ्गे द्विक्खत्तुं उप्पजित्वा निरुद्धे किरियमनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना उप्पजित्वा निरुज्झति । ततो चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं, ततो विपाकमनोधातु सम्पटिच्छनकिच्चं, ततो विपाकाहेतुकमनोविज्जाणधातु सन्तीरणकिच्चं, ततो किरियाहेतुकमनोविज्जाणधातु वोढुब्बनकिच्चं साधयमाना उप्पजित्वा निरुज्झति, तदनन्तरं जवनं जवति ।

५१. तत्रा पि नेव भवङ्गसमये, न आवज्जनादीनं अज्जतरसमये संवरो वा असंवरो वा अत्थि । जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा मुट्टसच्चं वा अज्जाणं वा अक्खन्ति वा कोसज्जं वा उप्पजति, असंवरो होति । एवं होन्तो पन सो चक्खुन्द्रिये असंवरो ति वुचति ।

चक्खुन्द्रियस्स असंबुतत्ते सति ते अन्वास्सवन्ती ति असंवरियमानचक्खुन्द्रियहेतुको सो असंवरो तथा वुत्तो ति । यत्वाधिकरणं ति हि यस्स चक्खुन्द्रियस्स कारणा^१ ति अत्थो । कीदिसस्स च कारणा ति ? असंबुतस्स, किञ्च असंबुतं ? यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु अभिज्झादयो अन्वास्सवन्ति, तस्स संवराया ति अयमेत्थ योजना ।

५१. जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा ति आदि पुन अवचनत्थं इधेव सब्बं वुत्तं ति छसु द्वारेसु यथासम्भवं वेदितव्वं । न हि पञ्चद्वारे कायवचीदुच्चरितसङ्घातं दुस्सील्यं अत्थि, तस्मा दुस्सील्यासंवरो मनोद्वारवसेन, सेसासंवरो छद्वारवसेन योजेतव्वो । मुट्टसच्चादीनं हि सतिपटिपक्खाकुसलधम्मादिभावतो सिया पञ्चद्वारे उप्पत्ति, न त्वेव कायिकवाचसिकवीतिक्रमभूतस्स दुस्सील्यस्स तत्थ उप्पत्ति, पञ्चद्वारिकजवनानं अविज्जत्तिजनकत्ता । दुस्सील्यादयो चेत्थ पञ्च असंवरा सीलसंवरादीनं पञ्चन्नं संवरानं पटिपक्खभावेन वुत्ता । तस्मिं सती ति तस्मिं असंवरे सति ।

यथा किं ति येन पकारेन जवने उप्पजमानो असंवरो “चक्खुन्द्रिये असंवरो” ति वुचति, तं निदस्सनं किं ति अत्थो । यथा ति आदिना नगरद्वारे असंवरे सति तंसम्बन्धानं घरादीनं असंबुतता विय जवने असंवरे सति तंसम्बन्धानं द्वारादीनं असंबुतता ति एवं अज्जासंवरे अज्जासंबुतता सामञ्जमेव निदस्सेति, न पुब्बापरसामञ्जं, अन्तोबहिसामञ्जं वा । सति

कस्मा ? यस्मा तस्मिं सति द्वारम्पि अगुप्तं होति, भवङ्गम्पि आव-
ज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । यथा किं ? यथा नगरे चतसु द्वारेषु असं-
वृतेषु किञ्चापि अन्तोघरद्वारकोटुकगम्भादयो सुसंवृता होन्ति, तथा पि
अन्तोनगरे सब्बं भण्डं अरक्खितं अगोपितमेव होति । नगरद्वारेण हि पवि-
सित्वा चोरा यदिच्छन्ति, तं करेय्युं, एवमेव जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु
तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुप्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि
वीथिचित्तानि ।

वा द्वारभवङ्गादिके पुन उप्पज्जमानं जवनं बाहिरं विय कत्वा नगरद्वारसमानं वुत्तं, इतरञ्च अन्तो-
नगरे घरादिसमानं^१ । पच्चयभावेण हि पुरिमनिष्फन्नं जवनकाले असन्तम्पि भवङ्गादि चक्खादि
विय फलनिष्फत्तिया सन्तं येव नाम होति । न हि धरमानं येव “सन्तं” ति वुच्चति । “बाहिरं विय
कत्वा” ति च परमत्थतो जवनस्स बाहिरभावे, इतरस्स च अब्भन्तरभावे असति पि “पभस्सर-
मिदं भिक्खवे चित्तं, तञ्च खो आगन्तुकेहि उपक्किलिद्धं” ति^३ आदि वचनतो आगन्तुकभूतस्स
कदाचि कदाचि उप्पज्जमानस्स जवनस्स बाहिरभावो, तच्चिधुरसभावस्स इतरस्स अब्भन्तरभावो
एकेन^४ परियायेन होती ति कत्वा वुत्तं । जवने वा असंवरे उप्पन्ने ततो परं द्वारभवङ्गादीनं
असंवरहेतुभावापत्तितो । असंवरस्स हि उप्पत्तिया द्वारभवङ्गादीनं तस्स हेतुभावो पञ्जायती
ति । नगरद्वारसदिसेन जवनेन पविसित्वा दुस्सील्यादिचोरानं द्वारभवङ्गादीसु मुसुनं कुसल-
भण्डविनासनं कथितं । यस्मिं हि द्वारे असंवरो उप्पज्जति, सो तत्थ द्वारादीनं संवरूपनिस्सयभावं
उपच्छिन्दन्तो येव पवत्तती ति । द्वारभवङ्गादीनं जवनेन सह सम्बन्धो एकसन्ततिपरियापन्नतो
दट्ठब्बो ।

एत्थ च चक्खुद्वारे रूपारम्भणे आपाथगते नियमितादिवसेन कुसलाकुसलजवने
सत्तक्खत्तुं उप्पज्जित्वा भवङ्गं ओतिण्णे तदनुरूपमेव मनोद्वारिकजवने तस्मिं येवारम्भणे सत्तक्खत्तुं
येव उप्पज्जित्वा भवङ्गं ओतिण्णे पुन तस्मिं येव द्वारे तदेवारम्भणं निस्साय “इत्थी पुरिसो” ति
आदिना ववत्थपेन्तं पसादरज्जनादिवसेन सत्तक्खत्तुं जवनं जवति । एवं पवत्तमानं जवनं सन्धाय—
“जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुप्तं” ति आदि वुत्तं ।

१. यदिच्छित्तं—क० ।

२. अन्तोनगरसमानं—सी०, स्या० ।

३. अ०—१-१० ।

४. एतेन—सी०, स्या० ।

५२. तस्मिं पन सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि गुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । यथा किं ? यथा नगरद्वारेसु सुसंबुतेसु किञ्चापि अन्तो घरादयो असंबुता होन्ति, तथा पि अन्तोनगरे सब्बं भण्डं सुरक्खितं सुगोपितमेव होति । नगरद्वारेसु हि पिहितेसु चोरानं पवेसो नत्थि, एवमेव जवने सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि गुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । तस्मा जवनक्खणे उप्पज्जमानो पि चक्खु-
न्द्रिये संवरो ति बुत्तो ।

सोतेन सद्दं सुत्वा ति आदीसु पि एसेव नयो । एवमिदं सङ्खेपतो रूपादीसु किलेसानुबन्धनिमित्तादिग्गाहपरिवज्जनलक्खणं इन्द्रियसंवरसीलं ति वेदितव्वं ।

आजीवपारिसुद्धिसीलं

५३. इदानीं इन्द्रियसंवरसीलानन्तरं बुत्ते आजीवपारिसुद्धिसीले

५२. तस्मिं पन जवने । सीलादीसू ति सीलसंवरसतिसंवरजाणसंवरखन्तिसंवरवीरियसंवरेसु उप्पन्नेसु । यथा हि पगेव सतिआरक्खं अनुपट्ठपेन्तस्स दुस्सील्यादीनं उप्पत्ति, एवं पगेव सति-
आरक्खं उपट्ठपेन्तस्स सीलादीनं उप्पत्ति वेदितव्वं । सद्दादीसुपि यथारहं निमित्तानुव्यञ्जनानि वेदि-
तव्वानि । सोतविज्जाणेन हि सद्दं सुत्वा “इत्थिसद्दो” ति वा “पुरिससद्दो” ति वा इट्ठानिट्ठादिकं
वा किलेसवत्थुभूतं निमित्तं न गण्हाति, सुतमत्ते एव सण्ठाति । यो च गीतसद्दादिकस्स किलेसानं
अनु अनु व्यञ्जनतो “अनुव्यञ्जनं” ति लद्धवोहारो मन्दतारादिवसेन ववत्थितो छज्जादिभेदभिन्नो
आकारो, तम्पि न गण्हाती ति । एवं गन्धादीसु पि यथारहं वत्तव्वं । मनोद्वारे पन सावजनभवङ्गं
मनोद्वारं तस्मिं द्वारे धम्मारम्भणे आपाथगते तं जवनमनसा व विज्जाय विजानित्वा ति आदिना
योजेतव्वं । किलेसो अनुबन्धो एतस्सा ति किलेसानुबन्धो, सो एव निमित्तादिगाहो, ततो
परिवज्जनलक्खणं किलेसानुबन्धनिमित्तादिग्गाहपरिवज्जनलक्खणं । आदि-सद्देन अनुव्यञ्जनं
सङ्गण्हाति ।

आजीवपारिसुद्धिसीलवण्णना

५३. बुत्ते ति इधेव उद्देसवसेन पुब्बे बुत्ते । तथा हि “आजीवहेतु पञ्चत्तानं छन्नं
सिक्खापदानं” ति पट्ठुद्धारं कत्वा तानि पाळिवसेनेव दस्सेतुं—“यानि तानो” ति आदि आरब्धं ।

आजीवहेतु पञ्जत्तानं छन्नं सिक्खापदानं ति यानि तानि “आजीवहेतु आजीवकारणा पापिच्छो इच्छापकतो असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं उल्लपति, आपत्तिपाराजिकस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा सञ्चरित्तं समापज्जति, आपत्तिसंघादिसेसस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा ‘यो ते विहारे वसति, सो भिक्खु अरहा’ ति भणति, पटिविजानन्तस्स आपत्ति थुल्लचयस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खु पणीतभोजनानि अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति पाचित्तियस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खुनी पणीतभोजनानि अगिलाना अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति पाटिदेसनियस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा सूपं वा ओदनं वा अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति दुक्कटस्सा” ति एवं पञ्जत्तानि छ सिक्खापदानि, इमेसं छन्नं सिक्खापदानं ।

तत्थ यानि तानि एवं पञ्जत्तानि छ सिक्खापदानी ति सम्बन्धो । आजीवहेतु ति जीविकनिमित्तं, “एवाहं पचयेहि अकिलमन्तो जीविस्सामी” ति अधिप्पायेन^२ । आजीवकारणा ति तस्सेव वेवचनं । पापिच्छो ति पापिकाय असन्तगुणसम्भावनिच्छाय समन्नागतो । इच्छापकतो ति इच्छाय अपकतो उपदुतो, अभिभूतो वा । असन्तं ति अविज्जमानं । अभूतं ति अनुपपन्नं । अनुपपन्नता हि तस्स तं असन्तं ति पुरिमस्स पच्छिमं कारणवचनं । उत्तरिमनुस्सधम्मं ति उत्तरिमनुस्सानं उक्कटपुरिसानं धम्मं, मनुस्सधम्मतो वा उत्तरि उक्कटं । उल्लपती ति उग्गतायुको लपति । सीलं हि भिक्खुनो आयु, तं तस्स तथालपनसमकालमेव विगच्छति । तेनाह—“आपत्ति पाराजिकस्सा” ति पाराजिकसङ्घाता आपत्ति अस्स, पाराजिकसञ्चित्तस्स वा वीतिकमस्स आपज्जनं उल्लपनं ति अत्थो । सञ्चरित्तं समापज्जती ति सञ्चरणभावं आपज्जति, इत्थिया वा पुरिसमतिं, पुरिसस्स वा इत्थिमतिं आरोचेती ति अधिप्पायो । “इमेसं छन्नं सिक्खापदानं वीतिकमस्स वसेना” ति सम्बन्धो हेट्ठा दस्सितो एव ।

२. वि० ५-१८१ पिट्ठे । १. अधिप्पायो—स्या० ।

३. उत्तरि—स्या० ।

५४. कुहना ति आदीसु अयं पाळि—“तत्थ कतमा कुहना ? लाभ-
सकारसिलोकसन्निस्सितस्स पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या पच्चयपटिसेवन-
सङ्घातेन वा सामन्तजप्पितेन वा इरियापथस्स वा अट्टपना, ठपना, सण्ठपना
भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहितत्तं, अयं वुच्चति कुहना ।

तत्थ कतमा लपना ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स पापि-
च्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं आलपना, लपना, सल्लपना, उल्लपना,
समुल्लपना, उन्नहना, समुन्नहना, उकाचना, समुकाचना, अनुप्पियभाणिता,
चाटुकम्पता, मुग्गसूप्पता, पारिमद्यता, अयं वुच्चति लपना ।

तत्थ कतमा नेमिक्तिकता ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स
पापिच्छस्स इच्छापकतस्स यं परेसं निमिच्चं, निमिच्चकम्मं, ओभासो,
ओभासकम्मं, सामन्तजप्पा, परिकथा, अयं वुच्चति नेमिक्तिकता ।

तत्थ कतमा निप्पेसिकता ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स
पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं अक्कोसना, वम्भना, गरहना, उक्खेपना,
समुक्खेपना, खिपना, संखिपना, पापना, सम्पापना, अवण्णहारिका, परपिट्ठि-
मंसिकता, अयं वुच्चति निप्पेसिकता ।

तत्थ कतमा लाभेनलाभं निजिगीसनता ? लाभसकारसिलोक-
सन्निस्सितो पापिच्छो इच्छापकतो इतो लद्धं आमिसं अमुत्र हरति, अमुत्र
वा लद्धं आमिसं इध आहरति, या एवरूपा आमिसेन आमिसस्स एट्ठि,
गवेट्ठि, परियेट्ठि, एसना, गवेसना, परियेसना, अयं वुच्चति लाभेनलाभं
निजिगीसनता” ति^५ ।

५४. कुहना ति आदीसू ति हेट्ठा उद्धिट्ठपाळिया व पदुद्धारो । अयं पात्ती ति अयं
विभङ्गे^६ आगता निद्देसपाळि ।

१. पटिसेवनसङ्घातेन सी० (सञ्चत्थ) ।

२. भाकुटिता—सी० ।

३. अवण्णहारिता—सी० ।

४. निजिगीसनता—सी०, स्या०, रो० ।

५. अभि० २-४२० पिट्ठे ।

६. अभि० २-४१९ ।

५५. इमिस्सा पन पाळिया एवं अत्थो वेदितव्वो । कुहननिद्देसे ताव लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितस्सा ति लाभश्च सक्कारश्च कित्तिसदश्च सन्निस्सितस्स, पत्थयन्तस्सा ति अत्थो । पापिच्छस्सा ति असन्त-
गुणदीपनकामस्स । इच्छापकतस्सा ति इच्छाय अपकतस्स, उपदुत्तस्सा
ति अत्थो ।

५६. इतो परं यस्मा पच्चयपटिसेवनसामन्तजप्पनइरियापथसन्निस्सित-
वसेन महानिद्देसे तिविधं कुहनवत्थु आगतं, तस्मा तिविधं पेतं दस्सेतुं
पच्चयपटिसेवनसङ्घातेन वा ति एवमादि आरद्धं । तत्थ चीवरादीहि निमन्ति-
तस्स, तदत्थिकस्सेव सतो पापिच्छतं निस्साय पटिक्खपनेन, ते च गह-
पतिके अत्तनि सुप्पतिट्ठितसद्धे अत्था पुन तेसं “अहो अय्यो अप्पिच्छो, न
किञ्चि पटिग्गण्हितुं इच्छति, सुलद्धं वत नो अस्स सचे अप्पमत्तकं पि किञ्चि
पटिग्गण्हेय्या” ति नानाविधेहि उपायेहि पणीतानि चीवरादीनि उपनेन्तानं
तदनुग्गहकामतं येव आविक्त्वा पटिग्गहणेन च ततो पभुति अपि सकट-
भारेहि उपनामनहेतुभूतं विम्हापनं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु ति
वेदितव्वं ।

५५. चीवरादिपच्चया लब्धन्ती ति लाभा । ते एव सकच्चं आदरवसेन दिव्यमाना
सक्कारा । पत्थययसता कित्तिसदो । तं लाभश्च सक्कारश्च कित्तिसदश्च । सन्निस्सितस्सा ति
एत्थ तण्हानिस्सयो अधिप्पेतो ति आह—“पत्थयन्तस्सा” ति । असन्तगुणदीपनकामस्सा ति
असन्ते अत्तनि अविजमाने सद्धादिगुणे सम्भावेतुकामस्स । असन्तगुणसम्भावनतालक्खणा,
पटिग्गहणे च अमत्तञ्जुतालक्खणा हि पापिच्छता । इच्छाय अपकतस्सा ति पापिकाय
इच्छाय सम्माआजीवतो अपेतो कतो ति अपकतो । तथाभूतो च आजीवूपदवेन उपदुत्तो ति
क्त्वा आह—“उपदुत्तस्सा ति अत्थो” ति ।

५६. कुहनमेव पच्चयुप्पादनस्स वत्थु ति कुहनवत्थु । तिविधम्पेतं तत्थ आगतं तस्स
निस्सवभूताय इमाय पाळिया दस्सेतुं ति एवमत्थो दद्वब्बो । तदत्थिकस्सेवा ति तेहि चीवरा-
दीहि अत्थिकस्सेव । पटिक्खपनेना ति चीवरादीनं पटिक्खपनहेतु । अस्सा ति भवेय्य ।
पटिग्गहणेन चा ति च-सद्देन पूब्बे वुत्तं पटिक्खपनं समुच्चिनोति ।

५७. बुचञ्हेतं महानिदेसे—

“कतमं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु ? इध गहपतिका भिक्खुं निमन्तेन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेहि । सो पापिच्छो इञ्छापकतो अत्थिको चीवर... प... परिक्खारानं भिय्योकम्यतं उपादाय चीवरं पच्चक्खाति, पिण्डपातं पच्चक्खाति, सेनासनं पच्चक्खाति, गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं पच्चक्खाति । सो एवमाह—“किं समणस्स महग्घेन चीवरेन ? एतं सारुप्पं यं समणो सुसाना वा सङ्कारकूटा वा पापणिका वा नन्तकानि उच्चिन्तिवा सङ्घाटिं कत्वा धारेय्य । किं समणस्स महग्घेन पिण्डपातेन ? एतं सारुप्पं यं समणो उञ्छाचरियाय पिण्डियालोपेन जीविकं कप्पेय्य । किं समणस्स महग्घेन सेनासनेन ? एतं सारुप्पं यं समणो रुक्खमूलिको वा अस्स अम्भोकासिको वा । किं समणस्स महग्घेन गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेन ? एतं सारुप्पं यं समणो पूतिमुत्तेन वा हरीटकीखण्डेन वा ओसधं करेय्या” ति । तदुपादाय लूखं चीवरं धारेति, लूखं पिण्डपातं परिभुञ्जति, लूखं सेनासनं पटिसेवति, लूखं गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं पटिसेवति । तमेनं गहपतिका एवं जनन्ति—“अयं समणो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो पविविच्चो असंसट्ठो आरद्धवीरियो धुतवादो” ति । भिय्यो भिय्यो निमन्तेन्ति चीवर... प... परिक्खारेहि । सो एवं आह—“तिण्णं सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुञ्जं पसवति, सद्धाय सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुञ्जं पसवति, देय्यधम्मस्स... प... दक्खिण्येय्यानं सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुञ्जं पसवति । तुम्हाकञ्चेवायं सद्धा अत्थि, देय्यधम्मो च संविज्जति, अहञ्च पटिग्गाहको, सचेहं न पटिग्गहेस्सामि,

५७. भिय्योकम्यतं ति बहुकामतं । यं ति किरियापरामसनं, तस्मा “धारेय्या” ति एत्थ यदेतं सङ्घाटिं कत्वा धारणं, एतं समणस्स सारुप्पं ति योजना । पापणिकानी ति आपणतो छड्डितानि । नन्तकानी ति अन्तरहितानि चोळखण्डानि । उच्चिन्तिवा ति उञ्छनेन चिन्तिवा सङ्गहेत्वा । उञ्छाचरियाया ति उञ्छाचरियाय लद्धेन । गिलानस्स पच्चयभूता भेसज्जसङ्घाता जीवितपरिक्खारा गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारा । पूतिमुत्तं ति पुराणस्स अपुराणस्स च

एवं तुम्हे पुञ्जेन परिवाहिरा भविस्सथ, न मय्हं इमिना अत्थो, अपि च तुम्हाकं येव अनुकम्पाय पटिग्गण्हामी' ति । तदुपादाय बहुम्पि चीवरं पटिग्गण्हाति, बहुम्पि पिण्डपातं...प...भेसज्जपरिक्खारं पटिग्गण्हाति । या एवरूपा भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहितचं, इदं पच्चय-पटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थू' ति ।

५८. पापिच्छस्सेव पन सतो उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमपरिदीपनवाचाय तथा तथा विम्हापनं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू ति वेदितव्वं । यथाह—

“कतमं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थु ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो, ‘एवं मं जनो सम्भावेस्सती’ ति अरिय-धम्मसन्निस्सितं वाचं भासति ‘यो एवरूपं चीवरं धारेति, सो समणो महेसक्खो’ ति भणति । ‘यो एवरूपं पचं, लोहथालकं, धम्मकरणं^१, परिस्सावनं, कुञ्चिकं, कायवन्धनं, उपाहनं धारेति, सो समणो महेसक्खो’ ति

सब्बस्स गोमुत्तस्सेतं नामं । पूतिमुत्तेना ति पूतिभावेन मुत्तेन परेहि छड्डितेन, पूतिभूतेन वा गोमुत्तेन । धुतवादो ति परेसम्पि धुतगुणवादी । सम्मुखीभावा ति सम्मुखतो विज्जमानत्ता, लब्भमानताया ति अत्थो ।

५८. अत्तानं उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमस्स सामन्ते कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पनं । महेसक्खो ति महानुभावो, उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमेना ति अधिप्पायो । “मित्तो” ति सामञ्जसतो क्त्वा पुन तं विसेसेति “सन्दिद्धो सम्भत्तो” ति । दिट्ठमत्तो हि मित्तो सन्दिद्धो । दड्ढभत्तिको सम्भत्तो । सहायो ति सह आयनको, सखा ति अत्थो । सत्तपदिनो हि “सखा” ति बुच्चन्ति । विहारो पाकारपरिच्छिन्नो सकलो आवासो । अट्ठयोगो दीघपासादो, गरुलसण्ठानपासादो ति पि वदन्ति । पासादो चतुरस्सपासादो । हम्मियं मुण्डच्छदनपासादो । कूटागारं द्वीहि कणिकाहि कत्तब्बपासादो । अट्ठो पटिराजूनम्पि पटिवाहनयोग्यो चतुपञ्चभूमको पटिस्सयविसेसो । माळो एककूटसङ्गहितो अनेककोणवन्तो पटिस्सयविसेसो । उट्ठण्डो^३ अगम्भिका एकद्वारा दीघसाला

१. खु० ४:१-१८८ ।

२. धम्मकरणं—सी० ।

३. उट्ठण्डो—स्या०

भणति । यस्स एवरूपो उपज्झायो, आचरियो', समानुपज्झायको, समाना-
चरियको, मित्तो, सन्दिट्ठो, सम्भत्तो, सहायो' । यो एवरूपे विहारे वसति
अड्ढयोगे, पासादे, हम्मिये, गुहायं, लेणे, कुटिया, कूटागारे, अट्टे, माळे,
उट्टण्डे', उपट्टानसालायं, मण्डपे, रुक्खमूले वसति, सो समणो महेसक्खो
ति भणति । अथ वा कोरजिककोरजिको भाकुटिकभाकुटिको कुहककुहको,
लपकलपको, मुखसम्भाविको, अयं समणो इमासं एवरूपानं सन्तानं विहारसमा-
पत्तीनं लाभो' ति तादिसं गम्भीरं गूळ्हं निपुणं पटिच्छन्नं लोकुत्तरं सुज्जता-
पटिसंयुत्तं कथं कथेसि । या एवरूपा भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहा-
यना, कुहितत्तं, इदं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू' ति' ।

ति वदन्ति । अपरे पन भणन्ति—विहारो नाम दीघमुखपासादो । अड्ढयोगो एकपस्सेन
छदनकसेनासनं । तस्स किर एकपस्से भित्ति उच्चतरा होति, इतरपस्से नीचा, तेन तं एकपस्स-
छदनकं होति । पासादो आषट्चतुरस्सपासादो । हम्मियं मुण्डच्छदनं चन्दिकङ्गणयुत्तं । गुहा
केवला पव्वतगुहा । लेणं द्वारवद्धं । कूटागारं यो कोचि कण्णिकावद्धपासादो । अट्टो बहल-
भित्तिगेहं । यस्स गोपानसियो अग्गहेत्वा इट्ठकाहि एव छदनं होति । अट्टालकाकारेण करीयती ति
पि वदन्ति । माळो वट्टाकारेण कतसेनासनं । उट्टण्डो एको पटिस्सयविसेसो । यो “मण्डसाला,
उदोसितं” ति पि बुच्चति । उपट्टानसाला सन्निपतनट्टानं ।

कुच्छित्तरजभूताय पापिच्छताय निरत्थकं कायवचीविप्पन्दनिग्गण्हनं कोरजं, तं एतस्स
अत्थी ति कोरजिको, कोहज्जेन संयतकायो', अतिविय अभिण्हं वा कोरजिको कोरजिक-
कोरजिको । अतिपरिसङ्कितो ति केचि । अतिविय कुहो कुहककुहको, सातिसयविम्हापको
ति अत्थो । अतिविय लपो लपनको लपकलपको । मुखसम्भाविको ति कोरजिककोरजिकादि-
भावेन पवत्तवचनेहि अत्तनो मुखमत्तेन अज्जेहि सम्भाविको । सो एवरूपो एवरूपताय एव
अत्तानं परं विय कत्वा “अयं समणो” ति आदीनि कथेति । गम्भीरं ति आदि तस्सा कथाय
उत्तरिमनुस्सधम्मपटिबद्धताय युत्तं ।

१.—१. एवरूपा समानुपज्झायका...प०...सम्भत्ता । सहाया—ख० ४:१-१८९ ।

२. उट्टण्डे—स्या० रो०, क० ।

३. ख०—४:१-१८९ पिट्ठे ।

४. संयतकारो—स्या०, क० ।

५९. पापिच्छस्सेव पन सतो सम्भावनाधिप्पायकतेन इरियापथेन विम्हापनं इरियापथसन्निस्सितं कुहनवत्थू ति वेदितव्वं । यथाह—“कतमं इरियापथसङ्घातं कुहनवत्थू ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो ‘एवं मं जनो सम्भावेस्सती’ ति गमनं सण्ठपेति, ठानं सण्ठपेति, निसज्जं सण्ठपेति, सयनं सण्ठपेति, पणिधाय गच्छति, पणिधाय तिट्ठति, पणिधाय निसीदति, पणिधाय सेय्यं कप्पेति, समाहितो विय गच्छति, समाहितो विय तिट्ठति, निसीदति, सेय्यं कप्पेति, आपाथकज्झायी च होति, या एवरूपा इरियापथस्स अट्ठपना, ठपना, सण्ठपना, भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहितचं, इदं इरियापथसङ्घातं कुहनवत्थू” ति ।

६०. तत्थ पच्चयपटिसेवनसङ्घातेना ति पच्चयपटिसेवनं ति एवं सङ्घातेन पच्चयपटिसेवनेन वा सङ्घातेन । सामन्तजप्पितेना ति समीपभणितेन । इरियापथस्स वा ति चतुइरियापथस्स । अट्ठपना ति आदि ठपना, आदरेन वा ठपना । ठपना ति ठपनाकारो । सण्ठपना ति अभिसङ्खरणा, पासादिकभावकरणं ति वुचं होति । भाकुटिका ति

५९. सम्भावनाधिप्पायकतेना ति “कथं नु खो मं जनो ‘अरियो’ ति वा ‘विसेसलाभी’ ति वा सम्भावेय्या” ति इमिना अधिप्पायेन कतेन । गमनं सण्ठपेती ति विसेसलाभीनं गमनं विय अत्तनो गमनं सक्कच्चं ठपेति, सतो सम्पजानो व गच्छन्तो विय होति । पणिधाय ति “अरहा ति मं जानन्तू” ति चित्तं सण्ठपेत्वा पत्थेत्वा वा । समाहितो विया ति ज्ञानसमाधिना समाहितो विय । आपाथकज्झायी ति मनुस्सानं आपाथकाने समाधिसमापन्नो विय निसीदन्तो आपाथके जनस्स पाकट्टाने ज्ञायी । इरियापथसङ्घातं ति इरियापथसण्ठपनसङ्घातं ।

६०. पच्चयपटिसेवनसङ्घातेना ति अयौनिसो उप्पादितानं पच्चयानं पटिसेवनं ति एवं कथितेन, तेन वा पच्चयपटिसेवनेन सङ्घातव्वेन कथितव्वेन । अज्झं विय कत्वा अत्तनो समीपे

पधानपुरिमट्टितभावदस्सनेन^१ भाकुटिकरणं, मुखसङ्कोचो ति वुचं होति । भाकुटिकरणं सीलमस्सा ति भाकुटिको, भाकुटिकस्स भावो भाकुटियं । कुहना ति विम्हापना । कुहस्स आयना कुहायना । कुहितस्स भावो कुहितचं ति ।

६१. लपनानिद्देसे आलपना ति विहारं आगते मनुस्से दिस्वा “किम-
त्थाय भोन्तो आगता ? किं भिक्खू निमन्तितुं ? यदि एवं^२ गच्छथ रे, अहं
पच्छतो पचं गहेत्वा^३ आगच्छामी” ति एवं आदितो व लपना । अथ वा
अत्तानं उपनेत्वा “अहं तिस्सो, मयि राजा पसन्नो, मयि असुको च असुको
च राजमहामन्नो पसन्नो” ति एवं अत्तुपनायिका लपना अलपना । लपना
ति पुट्टस्स सतो वुत्तप्पकारमेव लपनं^३ । सल्लपना ति गहपतिकानं उक्कण्ठने
भीतस्स ओकासं दत्वा दत्वा सुट्ठु लपना । उल्लपना ति महाकुटुम्बिको
महानाविको महादानपती ति एवं उद्धं कत्वा लपना । समुल्लपना ति
सव्वतोभागेन उद्धं कत्वा लपना ।

उन्नहना ति “उपासका पुब्बे ईदिसे काले नवदानं देथ, इदानि
किं न देथा” ति एवं याव “दस्साम भन्ते ओकासं न लभामा” ति
आदीनि वदन्ति, ताव उद्धं उद्धं नहना, वेठना ति वुचं होति । अथ वा

भणनं सामन्तजपितं । आ-कारस्स रस्सत्तं कत्वा “अट्ठपना” ति वुत्तं । कुहनं कुहो, तस्स
अयना पवत्ति कुहायना, कुहस्स वा पुग्गलस्स अयना गति किरिया कुहायना । कुहेति
कुहेन वा इतो ति कुहितो, कुहको ।

६१. पुट्टस्सा ति “को तिस्सो, को राजपूजितो” ति पुट्टस्स । उद्धं कत्वा ति उक्खिपित्वा
विभवसम्पत्तिआदिना पग्गहेत्वा ।

उन्नहना ति उद्धं उद्धं बन्धना पलिवेठना । द्वे किर भिक्खू एकं गासं पविसित्वा
आसनसालाय निसीदित्वा एकं कुमारिकं पक्कोसिंसु । ताथ आगताय तत्रेको एकं पुच्छि “अयं

१. पधानपरिमथित०—सी०, रो०, पधानपरमट्टित०—स्या० ।

२-२. गच्छथ अहं पच्छतो गहेत्वा—सी०, रो०; गच्छथ अहं पच्छतो भिक्खू गहेत्वा—स्या०

३. लपन—सी०

उच्छुहत्थं दिस्वा “कुतो आभतं उपासका” ति पुच्छति । उच्छुखेचातो भन्ते ति । किं तत्थ उच्छु मधुरं ति ? खादित्वा भन्ते जानितब्बं ति । “न उपासक भिक्खुस्स उच्छुं देथा” ति वत्तुं वट्ठती ति । या एवरूपा निब्बेठेन्तस्सा पि वेठनकथा, सा उन्नहना । सब्बतोभागेन पुनप्पुनं उन्नहनाः समुन्नहना ।

उक्काचना ति “एतं कुलं मं येव जानाति । सचे एत्थ देय्यधम्मो उपपज्जति, मय्हमेव देती” ति एवं उक्खिपित्वा काचना उक्काचना । उदीपना ति वुत्तं होति । तेलकन्दरिकवत्थु चेत्थ वत्तब्बं^२ । सब्बतोभागेन पन पुनप्पुनं उक्काचना समुक्काचना ।

अनुप्पियभाणिता ति सच्चानुरूपं धम्मानुरूपं वा अनपलोकेत्वा पुनप्पुनं पियभणनमेव । चाटुकम्यता ति नीचवुचिता अत्तानं हेट्ठतो हेट्ठतो ठपेत्वा वचनं । मुग्गसूप्यता ति मुग्गसूपसदिसता । यथा हि मुग्गेषु पच्चमानेषु कोचिदेव न पच्चति, अवसेसा पच्चन्ति, एवं यस्स पुग्गलस्स वचने किञ्चिदेव सच्चं होति, सेसं अलीकं, अयं पुग्गलो मुग्गसूप्यो ति वुच्चति, तस्स भावो मुग्गसूप्यता । पारिभट्ट्यता ति पारिभट्ट्यभावो । यो हि कुलदारके धाति विय अङ्गेन वा खन्धेन वा परिभट्टति, धारेती ति अत्थो, तस्स परिभट्टस्स कम्मं पारिभट्ट्यं, पारिभट्ट्यस्स भावो पारिभट्ट्यता ति ।

भन्ते कस्स कुमारिका” ति । अम्हाकं उपट्ठायिकाय तेलकन्दरिकाय धीता, इमिस्सा माता मयि गेहं गते सपिं ददमाना घटेनेव देति, अयमपि माता विय घटेन देती” ति उक्काचेसि^३ । इमं सन्धाय वुत्तं—“तेलकन्दरिकवत्थु चेत्थ वत्तब्बं” ति ।

धम्मानुरूपा वा ति मत्तावचनानुरूपं वा । मत्तावचनं हि “धम्मो” ति वुच्चति । यथाह—“सुभासितं उत्तममाहु सन्तो, धम्मं भणे नाधम्मं तं दुतिय” ति^४ । तेन बहुं विप्पलपनमाह, सच्चतो वा अब्जा सुभासिता वाचा “धम्मो” ति वेदितब्बो । मुग्गसूपसदिसकम्मो

१. पुनप्पुननहना—क०—सी० ।

३. अभि० टु०—२-४६४ ।

२. कथेतब्बं—सी०; वेदितब्बं—क० ।

४. खु०-१-३३३; सं०-१-१८९ ।

६२. नेमिचित्तानिद्देसे निमित्तं ति यं किञ्चि परेसं पच्चयदानसञ्जा-
जनकं कायवचीकम्मं । निमित्तकम्मं ति खादनीयं गहेत्वा गच्छन्ते
दिस्वा “किं खादनीयं लभित्था” ति आदिना नयेन निमिच्चकरणं ।
ओभासो ति पच्चयपटिसंयुत्तकथा । ओभासकम्मं ति वच्छपालके
दिस्वा “किं इमे वच्छा खीरगोवच्छा उदाहु तक्कगोवच्छा” ति पुच्छित्वा
“खीरगोवच्छा भन्ते ति” वुत्ते “न खीरगोवच्छा, यदि खीरगोवच्छा
सियुं, भिक्खु पि खीरं लभेय्युं” ति एवमादिना नयेन तेसं दारकानं माता-
पितॄन् निवेदेत्वा खीरदापनादिकं ओभासकरणं । सामन्तजप्पा ति समीपं
कत्वा जप्पनं । कुलूपकभिक्खु वत्थु चेत्थ वत्तावं ।

कुलूपको किर भिक्खु भुञ्जितुकामो गेहं पविसित्वा निसीदि । तं
दिस्वा अदातुकामा घरणी “तण्डुला नत्थी” ति भणन्ती तण्डुले आहरितु-
कामा विय पटिविस्सकवरं गता । भिक्खु पि अन्तोगम्भं पविसित्वा ओलो-
केन्तो कवाटकोणे उच्छुं, भाजने गुळं, पिटके लोणमच्छफाले, कुम्भियं
तण्डुले, घटे घतं दिस्वा निक्खमित्वा निसीदि । घरणी “तण्डुले नालत्थं”
ति आगता । भिक्खु “उपासिके ‘अज्ज भिक्खा न सम्पज्जिस्सती’ ति पटि-
कचेव निमित्तं अहसं” ति आह । किं भन्ते ति ? कवाटकोणे निक्खित्तं
उच्छुं विय सप्पं अहसं, ‘तं पहरिस्सामी’ ति ओलोकेन्तो भाजने ठपितं
गुळपिण्डं विय पासाणं, लेड्डुकेन पहेटेन सप्पेन कतं पिटके निक्खित्तलोण-
मच्छफालसदिसं फणं, तस्स तं लेड्डुं डंसितुकामस्स कुम्भिया तण्डुलसदिसे

पुगलो मुग्गसूयो । तेनाह—“अयं पुगलो मुग्गसूयो ति वुच्चती” ति । परिभटस्स कम्मं
पारिभट्थं, तदेव पारिभट्थता ।

६२. निमित्तेन चरन्तो जीवन्तो वा निमित्तको, तस्स भावो नेमिचित्ता । अत्तनो
इच्छाय पकासनं ओभासो । को पन सो ति ? “अज्ज भिक्खून् पच्चया दुल्लभा जाता” ति
आदिका पच्चयपटिसंयुत्तकथा । इच्छितवत्थुस्स समीपे कथनं सामन्तजप्पा ।

१. मातापितॄन्—सी० ।

२. ठपितगुळपिण्डके विय पासाणलेड्डुके—सी०, ठपितगुळपिण्डकेन विय पासाणलेड्डुकेन—स्या० ।

दन्ते, अथस्स कुपितस्स घटे पक्खित्तघतसदिसं मुखतो निक्खमन्तं विसमिस्सकं खेळं ति । सा “न सका मुण्डकं वञ्चेतु” ति उच्छुं दत्वा ओदनं पचित्वा घतगुळमच्छेहि सद्धिं सब्बं अदासी ति । एवं समीपं कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पा ति वेदितब्बं । परिकथा ति यथा तं लभति तस्स परिवरोत्वा कथनं ति ।

६३. निप्पेसिकतानिर्देशे अक्कोसना ति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसनं । वम्भना ति परिभवित्वा कथनं । गरहणा ति अस्सद्धो अप्पसन्नो ति आदिना नयेन दोसारोपना । उक्खेपना ति मा एतं एत्थ कथेथा ति वाचाय उक्खिपनं । सब्बतोभागेन सवत्थुकं सहेतुकं कत्वा उक्खेपना समुक्खेपना । अथ वा अदेन्तं दिस्वा “अहो^१ दानपती” ति एवं उक्खिपनं उक्खेपना । महादानपती ति एवं सुट्ठु उक्खेपना समुक्खेपना । खिपना ति किं इमस्स जीवितं बीजभोजिनो ति एवं उप्पण्डना । संखिपना ति किं इमं अदायको ति भणथ, यो निच्चकालं सब्बेसम्पि नत्थी ति वचनं देती ति सुट्ठुतरं उप्पण्डना । पापना ति अदायकत्तस्स अवण्णस्स वा पापनं । सब्बतोभागेन पापना सम्पापना । अवण्णहारिका ति एवं मे अवण्णभया पि दस्सती ति गेहतो गेहं, गामतो गामं, जनपदतो जनपदं अवण्णहरणं । परपिट्ठिमंसिकता ति पुरतो मधुरं भणित्वा परम्मुखे अवण्णभासिता । एसा हि अभिमुखं ओलोकेतुं असक्कोन्तस्स परम्मुखानं पिट्ठिमंसखादनमिव होति, तस्मा परपिट्ठिमंसिकता ति बुत्ता । अयं बुच्चति निप्पेसिकता ति अयं यस्मा वेळुपेसिका विय

६३. अक्कोसनभयेना पि ददेय्या ति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसनं । तथा वम्भना-दयो । उपेक्खना उपासकानं दायकादिभावतो बहि छड्डना । खिपना ति खेपवचनं । तं पन अवहसित्वा वचनं होती ति आह—“उप्पण्डना” ति । पापना ति अदायकत्तस्स अवण्णस्स वा पतिट्ठापनं । परेसं पिट्ठिमंसखादनसीलो परपिट्ठिमंसिको, तस्स भावो परपिट्ठिमंसिकता ।

१. वेदितब्बा—स्या०, रो०, क०—सी० ।

२. अदेन्तं अहो—सी० ।

अब्भङ्गं, परस्स गुणं निप्पेसेति निपुञ्छति, यस्मा वा गन्धजातं निपिसित्वा' गन्धमग्गना विय परगुणे निपिसित्वा' विचुण्णत्वा एसा लाभमग्गना होति, तस्मा निप्पेसिकता ति बुचती ति ।

६४. लाभेन लाभं निजिगीसनतानिद्देसे निजिगीसनता ति मग्गना । इतो लद्धं ति इमम्हा गेहा लद्धं । अमुत्रा ति अमुकम्हि गेहे । एट्ठी ति इच्छना । गवेट्ठी ति मग्गना । परियेट्ठी ति पुनप्पुनं मग्गना । आदितो पट्ठाय लद्धं लद्धं भिक्खं तत्र तत्र कुलदारकानं दत्वा अन्ते खीरयागुं लभित्वा गतभिक्खुवत्थु चेत्थ कथेतब्बं । एसना ति आदीनि^२ एट्ठीआदीनमेव वेवचनानि । तस्मा एट्ठी ति एसना, गवेट्ठी ति गवेसना, परियेट्ठी ति परियेसना । इच्चेवमेत्थ योजना वेदितव्वा । अयं कुहनादीनं अत्थो ।

६५. इदानी एवमादीनञ्च पापधम्मानं ति एत्थ आदिसद्देन "यथा वा पनेके भोन्तो समणब्राह्मणा सद्दादेय्यानि भोजनानि भुञ्जित्वा ते एवरूपाय तिरच्छानविज्जाय मिच्छाजीवेन जीविकं कप्पेन्ति । सेय्यथिदं—अङ्गं, निमित्तं, उप्पातं, सुपिनं, लक्खणं, मूसिकच्छिन्नं, अग्गिहोमं, दब्बिहोमं" ति^३ आदिना नयेन ब्रह्मजाले वुत्तानं अनेकेसं पापधम्मानं गहणं वेदितव्वं ।

अब्भङ्गं ति अब्भञ्जनं । निपिसित्वा गन्धमग्गना विया ति अनिप्पिसिते अलब्भमानस्स गन्धस्स निप्पिसने लाभो विय परगुणे अनिप्पिसिते अलब्भमानानं पच्चयानं निप्पिसनेन लाभो दट्ठव्वो ति ।

६४. निकत्तुं अप्पेन लाभेन बहुकं वञ्चेत्वा गहेतुं इच्छनं निजिगीसनं, तस्स भावो निजिगीसनता । तस्सेव इच्छनस्स पवत्तिआकारो, तं सहजातं वा गवेसनकम्मं ।

६५. अङ्गं ति हत्थपादादिअङ्गानि उद्दिस्स पवत्तं विज्जं । निमित्तं ति निमित्तसत्थं । उप्पातं ति उक्कापातदिसाडाहभूमिचालादिउप्पातपटिबद्धविज्जं । सुपिनं ति सुपिनसत्थं । लक्खणं ति इत्थिपुरिसानं लक्खणजाननसत्थं । मूसिकच्छिन्नं ति कथादीनं असुकभागे

१. निपिसित्वा—सी०; निप्पिसित्वा—स्या० ।

२. एसनादीनि—सी० ।

३. दी० १-९ ।

इति खायं इमेसं आजीवहेतु पञ्जत्तानं छन्नं सिक्खापदानं वीतिकमवसेन, इमेसञ्च “कुहना, लपना, नेमित्तिकता, निप्पेसिकता, लाभेन लाभं निजिगी-सनता” ति एवमादीनं पापधम्मनं वसेन पवत्तो मिच्छाजीवो, या तस्मा सब्बप्पकारा पि मिच्छाजीवा विरति, इदं आजीवपारिसुद्धिसीलं । तत्रायं वचनत्थो—एतं आगम्म जीवन्ती ति आजीवो । को सो ? पञ्चयपरियेसन-वायामो । पारिसुद्धी ति परिसुद्धता । आजीवस्स पारिसुद्धि आजीव-पारिसुद्धि ।

पञ्चयसन्निस्सितसीलं

६६. यं पनेतं तदनन्तरं पञ्चयसन्निस्सितसीलं वुत्तं, तत्थ पटिसङ्खा योनिसो ति उपायेन पथेन पटिसङ्खाय जत्वा, पञ्चवेक्खित्वा ति अत्थो । एत्थ च सीतस्स पटिघाताया ति आदिना नयेन वुत्तपञ्चवेक्खणमेव “योनिसो पटिसङ्खा” ति वेदितव्वं^१ ।

मूसिकच्छेदे सति इदं नाम फलं होती ति जाननकसत्थं । पलासग्गिआदीसु इमिना नाम अग्गिना हुते इदं नाम होती ति अग्गिवसेन होमविधानं अग्गिहोमं । इमिना नयेन दब्बिहोमं वेदितव्वं । आदि—सद्देन थुसहोमादीनं, अञ्जेसञ्च सुत्ते आगतानं मिच्छाजीवानं सङ्गहो दट्ठव्वो । वीरियसाधनत्ता आजीवपारिसुद्धिसीलस्स “पञ्चयपरियेसनवायामो” ति वुत्तं । तस्स पारिसुद्धि अनवज्जभावो, येन धम्मेन समेन पञ्चयलाभो होति । न हि अलसो जायेन पञ्चये परियेसितुं सक्कोती ति ।

पञ्चयसन्निस्सितसीलवण्णना

६६. पटिसङ्खा ति अयं “सयं अभिञ्जा” ति^२ आदीसु विथ य—कारलोपेन निर्देशो । योनिसो ति चेत्थ उपायत्थो योनिसोसद्दो ति दस्सेन्तो आह—“उपायेन पथेना” ति । “पटिसङ्खाय जत्वा” ति वत्वा तयिदं पटिसङ्खानं पञ्चवेक्खणं ति दस्सेतुं—“पञ्चवेक्खित्वा ति अत्थो” ति आदि वुत्तं । यथा हि पञ्चवेक्खित्वा ति सीतपटिघातादिकं तं तं पयोजनं पति

तत्थ चीवरं ति अन्तरवासकादीसु यंकिञ्चि । पटिसेवती ति परिभुञ्जति, निवासेति वा पारुपति वा । यावदेवा ति पयोजनाधि-
परिच्छेदनियमवचनं, एत्तकमेव हि योगिनो चीवरपटिसेवने पयोजनं
यदिदं सीतस्स पटिघाताया ति आदि, न इतो भिय्यो । सीतस्सा ति
अज्झत्तधातुक्खोभवसेन वा बहिद्वाउतुपरिणामनवसेन वा उप्पन्नस्स यस्स
कस्सचि सीतस्स । पटिघाताया ति पटिहननत्थं । यथा सरीरे आबाधं
न उप्पादेति, एवं तस्स विनोदनत्थं । सीतम्भाहते हि सरीरे विक्खित्तचित्तो
योनिस्सो पदहितुं न सक्कोति, तस्मा सीतस्स पटिघाताय चीवरं पटिसेवितव्वं
ति भगवा अनुज्जासि । एस नयो सब्बत्थ । केवलं हेत्थ उण्हस्सा ति
अग्गिसन्तापस्स । तस्स वनदाहादीसु सम्भवो वेदितव्वो । ङंसमकस-
वातातपसरीसपसम्फस्सानं ति एत्थ पन ङंसा ति ङंसनमक्खिका,

पति अवेक्खित्वा, जाणेन पस्सित्वा ति अत्थो, एवं पटिसङ्गाया ति तदेव पयोजनं पति पति
सङ्गाय, जानित्वा ति अत्थो । जाणपरियायो हि इध सङ्गा-सदो ति । एत्थ च “पटिसङ्गा
योनिस्सो” ति आदि कामं पच्चयपरिभोगकालेन वुच्चति, धातुवसेन पन पटिकूलवसेन वा पच्च-
वेक्खणाय पच्चयसन्निस्सितसीलं सुज्झती ति अपरे, भिजती ति केचि, एके पन पठमं एव
परियत्तं ति वदन्ति, वीमंसितव्वं । “चीवरं” ति एकवचनं एकत्तमत्तं वाचकं ति अधिप्पायेन
“अन्तरवासकादीसु यंकिञ्चि” ति वुत्तं, जातिसद्दताय पन तस्स पाळियं एकवचनं ति यत्तकानि
चीवरानि योगिना परिहरितव्वानि, तेसं सब्बेसं एकज्झं गहणं ति सक्का विज्जातुं, यंकिञ्चि ति
वा अनवसेसपरियादानमेतं, न अनियमवचनं^१ । “निवासेति वा पारुपति वा” ति विकप्पनं
पन पटिसेवनपरियायस्स परिभोगस्स विभागदस्सनं ति तं पज्जपेत्वा सयननिसीदनचीवर-
कुटिकरणादिवसेना पि परिभोगस्स सङ्गहो दट्ठव्वो ।

पयोजनानं मरियादा पयोजनावधि, तस्स परिच्छिन्दनवसेन यो नियमो, तस्स वचनं
पयोजना प वचनं । इदानी तं नियमं विवरित्वा दस्सेतुं—“एत्तकमेव ही” ति आदि
वुत्तं । तत्थ अवधारणेन लीळाविभूसाविलम्बनानटम्बरादिवसेन वत्थपरिभोगं निसेधेति । तेनाह—

अन्धमक्खिका ति पि बुच्चन्ति । मकसा मकसा एव । वाता ति सरज-
अरजादिभेदा । आतपो ति सूरियातपो । सरोसपा^१ ति ये केचि सरन्ता
गच्छन्ति दीघजातिका सप्पादयो, तेसं दट्ठसम्फस्सो च फुट्ठसम्फस्सो चा-
ति दुविधो सम्फस्सो, सो पि चीवरं पारुपित्वा निसिन्नं न बाधति, तस्मा
तादिसेसु ठानेसु तेसं पटिघातत्थाय पटिसेवति । यावदेवा ति पुन एतस्स
वचनं नियतपयोजनावधिपरिच्छेददस्सनत्थं, हिरिकोपीनपटिच्छादनं हि
नियतपयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि होन्ति । तत्थ हिरिकोपीनं ति
तं तं सम्बाधट्ठानं । यस्मिं यस्मिं हि अङ्गे विवरियमाने हिरी कुप्पति
विनस्सति, तं तं हिरिं कोपनतो हिरिकोपीनं ति बुच्चति । तस्स च हिरि-
कोपीनस्स पटिच्छादनत्थं ति हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं । हिरिकोपीनं
पटिच्छादनत्थं ति पि पाठो ।

“न इतो भिय्यो” ति । लीळावसेन हि एकच्चे सत्ता वत्थानि परिदहन्ति चेव उपसंविनन्ति^२
च । यथा तं योव्वने ठिता नागरिकमनुस्सा । एकच्चे विभूसनवसेन, यथा तं रूपूपजीविनि-
आदयो । विलम्बनवसेन विलम्बका । नटम्बरवसेन भोजादयो । अज्झत्ताधातुक्खोभो
सीतरोगादिउप्पादको । उतुपरिणासनवसेना ति उतुनो परिवत्तनवसेन विसभागसीतउतु-
समुट्ठानेन । वा-सद्देन हेमन्तादीसु हिमपातादिवसेन पवत्तस्स सङ्गहो दट्ठब्बो, न उप्पादेति
सीतं ति अधिप्पायो । यदत्थं पन तं विनोदनं, तं मत्थकप्पत्तं दस्सेतुं—“सीतब्भाहते” ति
आदि वुत्तं । सव्वत्था ति “उण्हस्स पटिघाताया” ति आदीसु सव्वेसु सेसपयोजनेसु ।
यदि पि सूरियसन्तापो पि उण्हो व, तस्स पन आतपग्गहणेन गहितत्ता “अग्गिसन्तापस्सा” ति
वुत्तं । एकच्चो दावग्गिसन्तापो कायं चीवरेन पटिच्छादेत्वा सक्का विनोदेतुं ति आह—“तस्स
वनदाहादीसु सम्भवो वेदितब्बो” ति । ङंसा ति पिङ्गलमक्खिका । ते पन यस्मा ङंसन-
सीला, तस्मा वुत्तं “ङंसनमक्खिका” ति । सप्पादयो ति सप्पसतपदिउण्णनाभिसरबू-
विच्छिकादयो । फुट्ठसम्फस्सो ति फुट्ठविसमाह । तिविधा हि सप्पा दट्ठविसा फुट्ठविसा दिट्ठ-
विसा । तेसु पुरिमका द्वे एव गहिता । सतपदिआदीनप्पि तादिसानं सङ्गण्हनत्थं । नियत-

१. सिरिसपा—सी०, स्या० रो० ।

२. उपसंविनन्ति—स्या०; उपसंवरन्ति, उपसेवियन्ति—क० ।

६७. पिण्डपातं ति यंकिञ्चि आहारं । यो हि कोचि आहारो भिक्खुनो पिण्डोल्येन पत्ते पतितत्ता पिण्डपातो ति बुच्चति । पिण्डानं वा पातो पिण्डपातो, तत्थ तत्थ लद्धानं भिक्खानं सन्निपातो समूहो ति बुच्चं होति । नेव दवाया ति न गामदारकादयो विय दवत्थं, कीळानिमित्तं ति बुच्चं होति । न मदाया ति न मुट्टिकमल्लादयो विय मदत्थं, बलमदनिमित्तं पोरिसमदनिमित्तञ्चा ति बुच्चं होति । न मण्डनाया ति

पयोजनं एकन्तिकं सव्वकालिकञ्च पयोजनं । हिरी कुप्पति निज्जता सण्ठाति । तेनाह—
“विनस्सती” ति । कूपावतरणं^१ वा पटिच्छादनं अरहती ति कोपिनं । हिरियितब्बेन हिरी च तं कोपिनञ्चा ति हिरिकोपिनं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । तस्स चा ति च—सहो पुब्बे वुत्तपयोजनानं सम्पिण्डनत्थो ।

६७. यंकिञ्चि आहारं ति खादनीयभोजनीयादिभेदं यं किञ्चि आहरितव्ववत्थुं । पिण्डाय भिक्खाय उलती ति पिण्डोलो, तस्स कम्मं पिण्डोल्यं । तेन पिण्डोल्येन भिक्खाचरियाय । पतितत्ता ति पक्खितत्ता । पिण्डपातो पत्ते पक्खित्तभिक्खाहारो । पिण्डानं वा पातो ति घरे घरे लद्धभिक्खानं सन्निपातो । “नत्थि दवा” ति^२ आदीसु सहसा किरिया पि “दवा” ति बुच्चति, ततो विसेसनत्थं “दवत्थं, कीळानिमित्तं ति बुच्चं होती” ति आह । मुट्टिकमल्ला मुट्टियुद्धयुज्जनका । आदि-सदेन निबुद्धयुज्जनकादीनं गहणं । बलमदनिमित्तं ति बलं निस्साय उप्पजनकमदो बलमदो । तं निमित्तं, बलस्स उप्पादनत्थं ति अत्थो । पोरिसमदनिमित्तं ति पोरिसमदो बुच्चति पुरिसमानो “अहं पुरिसो” ति उप्पजनकमानो । असद्धम्मसेवनासमत्थतं निस्साय पवत्तो मानो, रागो एव वा पोरिसमदो ति केचि । तं निमित्तं । अन्तेपुरिका राजोरोधा । सव्वेसं सन्निवेसयोग्यताय वेसियो रूपपजीविनियो । मण्डनं नाम इधावयव-पारिपूरी ति आह—“अङ्गपच्चङ्गानं पीणभावनिमित्तं” ति, परिब्रूहनहेतू ति अत्थो । नटा नाम रङ्गनटा । नच्चका लङ्घकादयो । विभूसनं सोभासमुप्पादनं ति आह—“पसन्नच्छविवण्णतानिमित्तं” ति ।

एतं पदं । मोहूपनिस्सयप्पहानत्थं ति मोहस्स उपनिस्सयतापहानाय । दवा हि मोहेन होति, मोहञ्च वट्ठेती ति तस्सा वज्जेनेन मोहस्स अनुपनिस्सयता । दोसूपनिस्सयप्पहानत्थं

न अन्तेपुरिकवेसियादयो विय मण्डनत्थं, अङ्गपच्चङ्गानं पोणनभावनिमिचं
ति वुचं होति । न विभूसनाया ति न नटनच्चकादयो विय विभूसनत्थं,
पसन्नच्छविण्णतानिमिचं ति वुचं होति । एत्थ च नेव दवाया ति एतं
मोहूपनिस्सयप्पहानत्थं वुचं । न मदाया ति एतं दोसूपनिस्सयप्पहानत्थं ।
न मण्डनाय न विभूसनाया ति एतं रागूपनिस्सयप्पहानत्थं । नेव दवाय
न मदाया ति चेतं अत्तानो संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । न मण्डनाय न
विभूसनाया ति एतं परस्स पि संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । चतूहि
पि चेतेहि अयोनिस्सो पटिपत्तिया कामसुखल्लिकानुयोगस्स च पहानं वुचं
ति वेदितव्वं ।

६८. यावदेवा ति वुत्तत्थमेव । इमस्स कायस्सा ति एतस्स चतु-
महाभूतिकस्स रूपकायस्स । ठितिया ति पवन्धट्ठितत्थं । यापनाया

ति इदं बलमदस्स पुरिसमदस्स च दोसहेतुनो वसेन वुत्तं, इतरस्स पन वसेन “रागूपनिस्स-
यप्पहानत्थं” ति वत्तव्वं । मण्डनविभूसनपटिक्खेपो सिया मोहूपनिस्सयप्पहानाय पि, रागूपनिस्स-
यताय पन उजुपटिपक्खो ति वुत्तं—“रागूपनिस्सयप्पहानत्थं” ति । यदि पि एकच्चस्स दवमदे
आरब्भ परस्स पटिघसंयोजनादीनं उप्पत्ति होति येव मनोपदोसिकदेवादीनं विय, अत्तनो पन
दवमदे आरब्भ येसं सविसेसं रागमोहमानादयो पापधम्मा उप्पज्जन्ति । ते सन्धाय—“अत्तानो
संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं” ति वत्वा मण्डनविभूसनानि पटिच्च सविसेसं परस्स पि राग-
मोहादयो पवत्तन्ती ति “परस्स पि संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं” ति वुत्तं । अयोनिस्सो
पटिपत्तिया ति एत्थ कामसुखल्लिकानुयोगं मुञ्चित्वा सब्बा पि मिच्छापटिपत्ति अयोनिस्सो
पटिपत्ति । पुरिमेहि द्वीहि पदेहि अयोनिस्सो पटिपत्तिया, पच्छिमेहि द्वीहि कामसुखल्लिकानुयोगस्स
पहानं वुत्तं ति वदन्ति । “चतूहि पि चेतेही” ति पन वचनतो सब्बेहि उम्भन्नपि पहानं वुत्तं
ति वेदितव्वं । कामकीळा पि दवन्तो गधा^२ होति येव, पुरिसमदो पि कामसुखल्लिकानुयोगस्स
हेतु येवा ति ।

६८. चातुमहाभूतिकस्सा ति चतुमहाभूते सन्निस्सितस्स । रूपकायस्सा ति चतुसन्तति-
रूपसमूहस्स । ठितिया ति ठितत्थं । सा पनस्स ठितिपवन्धवसेन इच्छिता ति आह—“पवन्ध-

ति पवत्तिया अविच्छेदत्थं, चिरकालद्धितत्थं वा । धरूपत्थम्भमिव हि जिणघरसामिको, अक्खम्भञ्जनमिव च साकटिको कायस्स ठितत्थं यापनत्थञ्चेस पिण्डपातं पटिसेवति, न दवमदमण्डनविभूसनत्थं । अपि च ठिती ति जीवितिन्द्रियस्सेतं अधिवचनं, तस्मा इमस्स कायस्स ठितिया यापनाया ति एत्तावता एतस्स कायस्स जीवितिन्द्रियपवत्तापनत्थं ति पि वुचं होती ति वेदितव्वं । विहिंसूपरतिया ति विहिंसा नाम जिघच्छा आबाधट्टेन; तस्सा उपरमत्थम्पेस पिण्डपातं पटिसेवति, वणालेपनमिव उण्हसीतादीसु तप्पटिकारं विय च । ब्रह्मचरियानुगगाया ति सकल-सासनब्रह्मचरियस्स च मग्गब्रह्मचरियस्स च अनुगहत्थं । अयं हि

द्धितत्थं” ति । पवत्तिया ति जीवितिन्द्रियपवत्तिया । तथा हि जीवितिन्द्रियं “यापना वत्तना” ति च निदिद्धं । तस्सा च अविच्छेदो आहारूपयोगेन होति । कायस्स चिरतरं याव आयुक्कप्पो, ताव अवत्थानं यापना ति दस्सेन्तो—“चिरकालद्धितत्थं वा” ति आह । इदानीं वुत्तमेवत्थं पाकटतरं कातुं—“धरूपत्थम्भमिवा ति आदि वुत्तं । तत्थायं योजना—यथा जिणघरसामिको घरस्स उपत्थम्भनं करोति तस्स अपतनत्थं, यथा च साकटिको अक्खम्भञ्जनं करोति तस्स सम्पवत्तनत्थं, एवमेस योगी कायस्स ठितत्थं यापनत्थञ्च पिण्डपातं पटिसेवति परिभुज्जती ति । एतेन ठिति नाम अपतनं यापना पवत्ती ति दस्सेति । न दवमदमण्डनविभूसनत्थं ति इदं “यावदेवा” ति अवधारणेन निवत्तितत्थदस्सनं । तिद्धन्ति उपादिन्नधम्मा एताया ति ठिति, आयू ति आह—“ठिती ति जीवितिन्द्रियस्सेतं अधिवचनं” ति । तथा हि तं आयु “ठिती” ति निदिद्धं, ठितिया यापनाया ति कायस्स ठितिहेतुताय “ठिती” ति लद्धवोहारस्स जीवितिन्द्रियस्स पवत्तनत्थं ति अत्थो । तेनाह—“जीवितिन्द्रियपवत्तापनत्थं” ति । आबाधट्टेना ति विबाधनट्टेन रागट्टेन वा । जिघच्छापरमा हि रोगा । उपरमत्थं ति वूपसमत्थं । वणालेपनमिव वणिको । उण्हसीतादीसु अभिभवन्तेसु तप्पटिकारं सीतुण्हं विय पटिसेवती ति सम्बन्धो । मग्गब्रह्मचरियं ठपेत्वा सिक्खत्तयसङ्गहा सासनावचरितव्वा अनुसासनी सासन-ब्रह्मचरियं ति आह—“सकल सासन ब्रह्मचरियस्स च मग्गब्रह्मचरियस्स चा” ति । अनुगहणत्थं ति अनु अनु गण्हनत्थं सम्पादनत्थं । कायबलं निस्साया ति यथासमारब्धं

पिण्डपातपटिसेवनपच्चया कायबलं निस्साय सिक्खत्तयानुयोगवसेन भवकन्तारनित्थरणत्थं पटिपज्जन्तो ब्रह्मचरियानुगहाय पटिसेवति, कन्तार-
नित्थरणत्थिका पुत्तमंसं^१ विय, नदीनित्थरणत्थिका कुल्लं^२ विय, समुद्द-
नित्थरणत्थिका नावमिव च ।

६९. इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गमि नवञ्च वेदनं न उप्पा-
देस्सामी ति एतं इमिना पिण्डपातपटिसेवनेन पुराणञ्च जिघच्छावेदनं
पटिहङ्गमि, नवञ्च वेदनं अपरिमितभोजनपच्चयं आहरहत्थकअलंसाटक-
तत्रवट्टककाकमासकभुत्तावमितकब्राह्मणानं अञ्जतरो विय न उप्पादेस्सामी

गुणविसेसपारिपूरिहेतुभूतं कायबलमत्तं निस्साय । तेनाह—“सिक्खत्तयानुयोगवसेना” ति
आदि । कन्तारनित्थरणत्थिका जायम्पतिका, नदीसमुद्दनित्थरणत्थिका च पुत्तमंसादीनि यथा
अगिद्धा अमुच्छिता केवलं तं तं अत्थसिद्धिमेव अवेक्खन्ता पटिसेवन्ति तेहि विना असिज्जनतो,
एवमयम्पि केवलं भवकन्तारनित्थरणत्थिको अगिद्धो अमुच्छितो तेन विना असिज्जनतो
पिण्डपातं पटिसेवती ति उपमासंसन्दनं ।

६६. इती ति पकारत्थे निपातपदं । तेन पटिसेवियमानस्स पिण्डपातस्स पटिसेवनाकारो
गृह्णीती ति आह—“एवं इमिना पिण्डपातपटिसेवनेना” ति । पुराणं ति भोजनतो
पुरिमकालिकत्ता पुरातनं । पटिहङ्गमामी ति पटिहनिस्सामी । नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी
ति पटिसेवती ति योजना । कीदिसं, कथञ्चा ति आह—“अपरिमितं पञ्च अञ्जतरो
विया” ति । अपरिमितं अपरिमाणं भोजनं पच्चयो एतिस्सा ति अपरिमितभोजनपच्चया,
तं अपरिमितभोजनपच्चयं अत्तनो गृहणीतेजपमाणतो अतिक्रन्तपमाणभोजनहेतुकं ति अत्थो ।
यो बट्टु भुज्जित्वा अत्तनो धम्मताय उट्ठातुं असक्कोन्तो “आहर हत्थं” ति वदति, अयं
आहरहत्थको । यो भुज्जित्वा अच्चुद्धुमातकुच्छिताय उट्ठितो पि साटकं निवासेतुं न सक्कोति,
अयं अलंसाटको । यो भुज्जित्वा उट्ठातुं असक्कोन्तो तत्थेव परिवत्तति, अयं तत्रवट्टको ।
यो यथा काकेहि आमसितुं सक्का, एवं याव मुखद्वारं आहारेति, अयं काकमासको । यो
भुज्जित्वा मुखे सन्धारेतुं असक्कोन्तो तत्थेव वमति, अयं भुत्तावमितको । एतेसं अञ्जतरो विय ।
अथ वा पुराणवेदना नाम अभुत्तपच्चया उप्पज्जनकवेदना । तं “पटिहनिस्सामी” ति

ति पि पटिसेवति, भेसज्जमिव गिलानो । अथ वा या अधुना असप्पाया-
परिमितभोजनं निस्साय पुराणकम्मपच्चयवसेन उप्पज्जनतो पुराणवेदना
ति बुच्चति । सप्पायपरिमितभोजनेन तस्सा पच्चयं विनासेन्तो तं पुराणं च
वेदनं पटिहङ्गामि । या चायं अधुना कतं अयुत्तपरिभोगकम्मपच्चयं निस्साय
आयतिं उप्पज्जनतो नववेदना ति बुच्चति । युत्तपरिभोगवसेन तस्सा मूलं
अनिब्बत्तेन्तो तं नवश्च वेदनं न उप्पादेस्सामी ति एवम्पेत्य अत्थो दट्ठब्बो ।
एत्तावता युत्तपरिभोगसङ्गहो अत्तकिलमथानुयोगप्पहानं धम्मिकसुखा-
परिच्चागो च दीपितो होती ति वेदितब्बो ।

पटिसेवति । नववेदना नाम अतिभुत्तपच्चयेन उप्पज्जनकवेदना । तं “न उप्पादेस्सामी” ति
पटिसेवति । अथ वा नववेदना नाम अभुत्तपच्चयेन उप्पज्जनकवेदना, तस्सा अनुप्पन्नाय
अनुप्पज्जनत्थमेव पटिसेवति । अभुत्तपज्जया उप्पज्जनका ति चेत्तं खुदाय विसेसनं । यस्सा अप्पवचि
भोजनेन कातब्बा, तस्सा दस्सनत्थं । अभुत्तपच्चयेन भुत्तपच्चयेन च उप्पज्जनकानुप्पज्जनक-
वेदनासु पुरिमा यथापवत्ता जिघच्छानिमित्ता वेदना । सा हि अभुज्जन्तस्स भिय्योपवट्ठनवसेन
उप्पज्जति । पच्छिमा पि खुदानिमित्ता व अङ्गदाहसूलादिवेदना पवत्ता । सा हि भुत्तपच्चया पुब्बे
अनुप्पन्ना व नुप्पज्जिस्सती ति अयमेतासं विसेसो । विहिंसानिमित्ता चेतासं विहिंसाय विसेसो ।

या वेदना । अधुना ति एतरहि । असप्पायापरिमितभोजनं निस्साया ति
असप्पायापरिमितस्स आहारस्स भुज्जनपयोगं आगम्म उप्पज्जती ति अत्थो । पुराणकम्मपच्चय-
वसेना ति पुब्बे पुरिमजातियं कतत्ता पुराणस्स कम्मस्स पच्चयतावसेन पयोगविपत्तिं आगम्म
उप्पज्जनारहताय तं^१ वज्जेत्वा पयोगसम्पत्तिया उपट्ठापनं दुक्खवेदनापच्चयवातो पटिहननञ्च
होती ति आह—“तस्सा पच्चयं विनासेन्तो तं पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामी” ति ।
अयुत्तपरिभोगो पच्चये अपच्चवेक्खित्वा परिभोगो । सो एव कतूपचितकम्मताय कम्मूपचयो ।
तं निस्साय पटिच्च आयतिं अनागते काले उप्पज्जनतो या चायं “नववेदना” ति बुच्चती ति
योजना । युत्तपरिभोगवसेना ति पच्चवेक्खित्वा पच्चयानं परिभोगवसेन, तस्सा नववेदनाय
मूलं अयुत्तपरिभोगकम्मं अनिब्बत्तेन्तो सब्बेन सब्बं अनुप्पादेन्तो । एत्तावता ति “इति पुराणं”
ति आदिना बुत्तेन पदद्वयेन । “विहिंसूपरतिया” ति आदिना वा पदचतुक्केन युत्तपरिभोग-

७०. यात्रा च मे भविस्सतो ति परिमितपरिभोगेन^१ जीवितिन्द्रियु-
पच्छेदकस्स इरियापथभञ्जकस्स वा परिस्सयस्स अभावतो चिरकालगमन-
सङ्घाता यात्रा च मे भविस्सति इमस्स पचयायत्तवुत्तिनो कायस्सा ति
पि पटिसेवति, याप्यरोगी विय तप्पच्चयं । अनवज्जता च फासुविहारो चा
ति अयुत्तपरियेसनपटिग्गहणपरिभोगपरिवज्जनेन अनवज्जता, परिमितपरिभोगेन

सङ्गहो पव्वजितानुच्छविकस्स पचयपरिभोगस्स वुत्तत्ता । अत्तकिलमथानुयोगप्पहानं
जिघच्छादिदुक्खपटिघातस्स भासितत्ता । ज्ञानसुखादीनं पचयभूतस्स कायसुखस्स अविस्सजनतो
धम्मिकसुखापरिच्चागो च दीपितो होति ।

७०. असप्पायापरिमितूपयोगेन^२ जीवितिन्द्रियुपच्छेदको इरियापथभञ्जनको वा सिया
परिस्सयो, सप्पायपरिमितूपयोगेन पन सो न होति । तथा सति चिरकालप्पवत्तिसङ्घाता
सरीरस्स यात्रा यापना भविस्सती ति इममत्थं दस्सेन्तो—“परिमितपरिभोगेन प^३
भविस्सती” ति आह । यो रोगो साद्धो असाद्धो^३ च न होति, सो याप्यरोगो, सो एतस्स
अत्थी ति याप्यरोगी । सो हि निच्चकालं भेसज्जं उपसेवति, तथा अयम्पी ति । यदि यात्रा पि
यापना, पुब्बे पि “यापनाया” ति वुत्तं, को एत्थ विसेसो ति ? पुब्बे “यापनाया” ति
जीवितिन्द्रियापना अधिप्पेता, इध पन चतुज्जम्पि इरियापथानं अविच्छेदसङ्घाता यापना
यात्रा ति अयमेत्थ विसेसो । बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाजीवेन पचयपरियेसना अयुत्तपरियेसना ।
दायकदेय्यधम्मानं, अत्तनो च पमाणं अजानित्वा पटिग्गहणं, सद्धादेय्यविनिपातनत्थं वा
पटिग्गहणं अयुत्तपटिग्गहणं, येन वा आपत्तिं आपज्जति । अपच्चवेक्खित्वा परिभोगो
अयुत्तापरिभोगो । तेसं परिवज्जनं धम्मेन समेन पचयुप्पादनादिवसेन वेदितव्वं । धम्मेन हि
पच्चये^३ परियेसित्वा धम्मेन पटिग्गहेत्वा पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जनं अनवज्जता नाम ।

अरती ति उक्कण्ठा । पन्तसेनासनेसु अधिकुसलधम्मेसु च अनभिरति । तन्दी ति
पचलायिका निद्धा । विजम्भिता ति थिनमिद्धाभिभवने कायस्स विजम्भना । विञ्जूहि गरहा
विञ्जूगरहा । एकच्चो हि अनवज्जं येव सावज्जं करोति, “लद्धं मे” ति पमाणाधिकं भुज्जित्वा
तं जीरापेतुं असक्कोन्तो उद्धंविरेचनअधोविरचनादीहि किलमति, सकलविहारे भिक्खू तस्स

१. हितपरिमितपरिभोगेन—सी० ।

२. -परिमितपरिभोगेन—क० ।

३. साध्यो असाध्यो—स्या०, याप्यो अयाप्यो—क० ।

फासुविहारो । असप्पायापरिमितपरिभोगपचया अरतितन्दीविजम्भिता^१ । विञ्जुगरहादिदोसाभावेन वा अनवज्जता, सप्पायपरिमितभोजनपचया काय-बलसम्भवेन फासुविहारो । यावदत्थउदरावदेहकभोजनपरिवज्जनेन वा सेय्य-सुखपस्ससुखमिद्वसुखानं प्हानतो अनवज्जता, चतुपञ्चालोपमत्तऊनभोजनेन चतुइरियापथयोग्यभावपटिपादनतो फासुविहारो च मे भविस्सती ति पि पटिसेवति । वुत्तम्पि हेतं—

सरीरपटिजग्गनभेसज्जपरियेसनापसुता होन्ति । अज्जे ते “किं इदं” ति पुच्छित्वा “असुकस्स उदरं उद्धुमातं” ति आदीनि सुत्वा “निच्चकालमेस एवं पकतिको अत्तनो कुच्छिपमाणं नाम न जानाती” ति निन्दन्ति, एवं अनवज्जं येव सावज्जं करोति । एवं अकत्वा “अनवज्जता च भविस्सती” ति पटिसेवति । अत्तनो हि पकतिअग्गिबलार्दि जानित्वा “एवं मे अरतिआदीनं अभावेन काय-सुखता अगरहितव्वता च भविस्सती” ति पमाणयुत्तमेव पटिसेवति । यावतको भोजनेन अत्थो, तस्स साधनेन यावदत्थं उदरस्स परिपूरणेन उदरावदेहकं भोजनं यावदत्थउदरावदेहकभोजनं, तस्स परिवज्जनेन । सेय्याय सयनेन लद्धव्वसुखं सेय्यसुखं, उभोहि पस्सेहि सम्परिवत्तनकं सयन्तस्स उप्पज्जनसुखं पस्ससुखं, मिद्धेन निदायनेन उप्पज्जनसुखं मिद्धसुखं, तेसं सेय्य...प...सुखानं प्हानतो चतुन्नं इरियापथानं योग्यभावस्स पटिपादनं कायस्स चतुइरियापथयोग्या-भावपटिपादनं, ततो । सुखो इरियापथविहारो फासुविहारो । पच्छिमे विकप्पे सब्बविकप्पेसु वा वुत्तं फासुविहारलक्खणं आगमेन समत्थेतुं—“वुत्तम्पि हेतं” ति आदि वुत्तं । तीसु पि विकप्पेसु आहारस्स ऊनपरिभोगवसेनेव हि फासुविहारो वुत्तो ति ।

एत्तावता ति “यात्रा” ति आदिना वुत्तेन पदत्तयेन । “यात्रा च मे भविस्सती” ति पयोजनपरिग्गहदीपना । यात्रा हि नं आहारूपयोगं पयोजेती ति । धम्मिकसुखापरिच्चाग-हेतुको फासुविहारो मज्झिमा पटिपदा अन्तद्वयपरिवज्जनतो । इमस्मिं पन ठाने अट्ठ अङ्गानि समोधानेतव्वानि—“नेव दवाया” ति एकं अङ्गं, “न मदाया” ति एकं, “न मण्डनाया” ति एकं, “न विभूसनाया” ति एकं, “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया यापनाया” ति एकं, “विहिंसूपरतिया ब्रह्मचरियानुग्गहाया” ति एकं, “इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामि, नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी” ति एकं, “यात्रा च मे भविस्सती” ति एकं । “अनवज्जता च

“चत्तारो पञ्च आलोपे अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय पहितत्तस्स भिक्खुनो” ति' ॥

एत्तावता च पयोजनपरिग्गहो मज्झिमा च पटिपदा दीपिता होती ति वेदितव्वा ।

७१. सेनासनं ति सेनश्च आसनश्च । यत्थ यत्थ हि सेति विहारे वा अङ्गुयोगादिमिह वा, तं सेनं । यत्थ यत्थ आसति निसीदति, तं आसनं । तं एकतो क्त्वा सेनासनं ति बुच्चति । उतुपरिस्सयविनोदनपटिसल्लानारामत्थं ति परिसहनट्टेन उतु येव उतुपरिस्सयो । उतुपरिस्सयस्स विनोदनत्थश्च पटिसल्लानारामत्थश्च । यो सरीराबाधच्चिक्खेपकरो असप्पायो उतु सेनासनपटिसेवनेन विनोदेतव्वो होति, तस्स विनोदनत्थं एकीभाव-

फासुविहारो चा” ति अयमेत्थ भोजनानिसंसो । महासिवत्थेरो पनाह—“हेट्ठा चत्तारि अङ्गानि पटिक्खेपो नाम, उपरि पन अट्ठङ्गानि समोधानेतव्वानी” ति । तत्थ “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया” ति एकं अङ्गं, “यापनाया” ति एकं, “विहिंसूपरतिया” ति एकं, “ब्रह्मचरियानुग्गहाया” ति एकं, इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामी” ति एकं, “नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी” ति एकं, “यात्रा च मे भविस्सती” ति एकं, “अनवज्जता चा” ति एकं । फासुविहारो पन भोजनानिसंसो ति । एवं अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं आहारेन्तो पटिसङ्खा योनिस्सो पिण्डपातं पटिसेवति नाम ।

७१ यत्थ यत्था ति भुम्मनिद्देसेन सेन-सहस्स अधिकरणत्थवुत्तिमाह । तथा आसन-सहस्सा ति । अङ्गुयोगादिमिह ति आदि सहेन पासादादिं मञ्चादिञ्च सङ्गण्हाति । यत्थ यत्थ विहारे वा अङ्गुयोगादिमिह वा आसती ति विहारअङ्गुयोगादिके आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । इध आदि-सहेन पीठसन्थतादीनमपि सङ्गहो वेदितव्वो । परिसहनट्टेना ति अभिभवनट्टेन, विबाधनट्टेना ति अत्थो । उतु येव उतुपरिस्सयो ति सीतुण्हादि उतु येव असप्पायो वुत्तनयेन उतुपरिस्सयो, तस्स उतुपरिस्सयस्स विनोदनत्थं, अनुप्पन्नस्स अनुप्पादनत्थं, उप्पन्नस्स वृप्पसमनत्थञ्चा ति अत्थो । नानारम्मणतो पटिसंहरित्वा कम्मट्ठानभूते एकस्मिं येव आरम्मणे चित्तस्स सम्मदेव लयनं पटिसल्लानं, तत्थ आरामो अभिरति पटिसल्लानारामो, तदत्थं ।

सुखत्थञ्चा ति बुचं होति । कामञ्च सीतपटिघातादिना व उतुपरिस्सय-
विनोदनं बुचमेव । यथा पन चीवरपटिसेवने हिरिकोपीनपटिच्छादनं नियत-
पयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि भवन्ती ति बुचं, एवमिधापि नियतं
उतुपरिस्सयविनोदनं सन्धाय इदं बुचं ति वेदितव्वं । अथ वा अयं बुचाप्प-
कारो उतु उतु येव । परिस्सयो पन दुविधो पाकटपरिस्सयो च पटिच्छन्न-
परिस्सयो च^१ । तत्थ पाकटपरिस्सयो सीहव्यग्घादयो, पटिच्छन्नपरिस्सयो
रागदोसादयो । ये यत्थ अपरिगुत्तिया च असप्पायरूपदस्सनादिना च
आबाधं न करोन्ति, तं सेनासनं एवं जानित्वा पच्चवेक्खित्वा पटिसेवन्तो
भिक्खु पटिसङ्गा योनिसो सेनासनं उतुपरिस्सयविनोदनत्थं पटिसेवती ति
वेदितव्वो ।

७२. गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं ति एत्थ रोगस्स पटिअयनट्ठेन

सेनासनं हि विवित्तं योगिनो भावनानुकूलं सुञ्जागरभावतो । तं पनेतं अत्थद्वयं विभावेतुं—
“यो सरीराबाधचित्तविकल्पकरो” ति आदि बुत्तं । तत्थ एकीभावसुखत्थं ति एकीभाव-
हेतुकं सुखं एकीभावसुखं, तदत्थं । गणसङ्गणिककिलेससङ्गणिकाभावेन उप्पजनकसुखं ।

यदि उतु येव उतुपरिस्सयो, “उतु च सीतुण्हं” ति सीतुण्हपटिघातं क्त्वा उतुपरिस्सय-
विनोदनं कस्मा बुत्तं ति चोदनं सन्धायाह—“कामञ्चा” ति आदि । तत्थ “नियतं उतुपरिस्सय-
विनोदनं” ति एतेन “सीतस्स पटिघाताय उण्हस्स पटिघाताया” ति एत्थ बुत्तं सीतुण्हं
अनियतं कदाचि कदाचि उप्पजनकं, उतुपरिस्सयो पन सम्बदाभावी अधिप्पेतो ति दस्सेति ।
बुत्तप्पकारो ति “सीतादिको, असप्पायो” ति च एवं बुत्तप्पकारो विवटङ्गणरुक्खमूलादीसु
निसिन्नस्स अपरिगुत्तिया असंबुतद्वारादिताय पाकटपरिस्सया, असप्पायरूपदस्सनादिना
अपाकटपरिस्सया च भिक्खुस्स कायचित्तानं आबाधं करेय्युं । यत्थ गुत्तो सेनासने आबाधं
न करोन्ति । एवं जानित्वा ति उभयपरिस्सयरहितं ति एवं जत्वा पटिसेवन्तो भिक्खु
वेदितव्वो ति सम्बन्धो ।

७२. धातुक्खोभलक्खणस्स, तंहेतुकदुक्खवेदनालक्खणस्स वा रोगस्स पटिपक्खभावो
पटिअयनट्ठो । तेनाह—“पच्चनीकगमनट्ठेना ति अत्थो” ति, वूपसमनट्ठेना ति बुत्तं होति ।

पच्यो, पचनीकगमनद्वेना ति अत्थो । यस्स कस्सचि सप्पायस्सेतं अधिवचनं । भिसक्कस्स कम्मं तेन अनुञ्जातत्ता ति भेसज्जं । गिलान-पच्यो व भेसज्जं गिलानपच्यभेसज्जं, यंकिञ्चि गिलानस्स सप्पायं भिसक्क-कम्मं तेलमधुफाणितादी ति वुचं होति । परिकखारो ति पन “सत्तहि नगरपरिकखारेहि सुपरिकखत्तं^१ होती” ति^२ आदीसु परिवारो वुचति । “रथो सीलपरिकखारो ज्ञानक्खो चक्खीरियो” ति^३ आदीसु अलङ्कारो । “ये च खो इमे^४ पव्वजितेन जीवितपरिकखारा समुदानेतब्बा” ति^५ आदीसु सम्भारो । इध पन सम्भारो पि परिवारो पि वट्टति । तं हि गिलानपच्यभेसज्जं जीवि-तस्स परिवारो पि होति, जीवितनासकाबाधुप्पत्तिया अन्तरं अदत्वा रक्ख-णतो सम्भारो पि । यथा चिरं पवत्तति, एवमस्स कारणभावतो, तस्मा परि-क्खारो ति वुचति । एवं गिलानपच्यभेसज्जञ्च तं परिकखारो चा ति गिलानपच्यभेसज्जपरिकखारो । तं गिलानपच्यभेसज्जपरिकखारं । गिलानस्स

यस्स कस्सची ति सप्पिआदीसु यस्स कस्सचि । सप्पायस्सा ति हि तस्स विकारवूपसमेना ति अधिप्पायो । भिसक्कस्स कम्मं तेन विधातव्वतो । तेनाह—“तेन अनुञ्जातत्ता” ति । नगरपरिकखारेही ति नगरं परिवारेत्वा रक्खणकेहि । विवटपरिकखेपो^६ परिकखा उड्डापो पाकारो एसिका पल्लो पाकारपत्थण्डिलं ति सत्त “नगर परिकखारा” ति वदन्ति । सीलपरिकखारो^७ ति सुविमुद्धसीलालङ्कारो । अरियमग्गो हि इध “रथो” ति अधिप्पेतो । तस्स च सम्मावाचादयो अलङ्कारद्वेन “परिकखारो” ति वुत्ता । जीवितपरिकखारा ति जीवितस्स पवत्तिकारणानि । समुदानेतब्बा ति सम्मा उद्धं उद्धं आनेतब्बा परिसेसितब्बा । परिवारो पि होति अन्तरायानं परितो वारणतो । तेनाह—“जीवित...प...रक्खणतो” ति ।

तत्थ अन्तरं ति विवरं, ओकासो ति अत्थो । वेरिकानं अन्तरं अदत्वा अत्तनो सामिकानं परिवारेत्वा ठितसेवका विध रक्खणतो । अस्सा ति जीवितस्स । कारणभावतो

१. सुपरिखत्तं—सी०; सुपरिखित्तं (सव्वत्थ) पालि पन पस्सितब्बा ।

२. अ० ३-२३४ ।

३. सं०—४-७ ।

४. येचिमे—स्या०; ये केचि—स्या०, रो०, क० ।

५. म० १-१४१ ।

६. कवाटपरिकखेपो—सी०, तटउपरिकखेपो—स्या० ।

७. सेतपरिकखारो—स्या०, क० ।

यंकिञ्चि सप्पायं भिसक्कानुञ्जातं तेलमधुफाणितादिजीवितपरिक्खारं ति वुचं होति ।

उप्पन्नानं ति जातानं भूतानं निव्वत्तानं । वेय्यावाधिकानं ति एत्थ व्यावाधो ति धातुक्खोभो, तं समुट्ठाना च कुट्टगण्डपीळकादयो । व्यावाधतो उप्पन्नत्ता वेय्यावाधिका । वेदनानं ति दुक्खवेदना अकुसलविपाकवेदना । तासं वेय्यावाधिकानं वेदनानं । अब्याबज्झपरमतायां ति निदुक्खपरमताय । याव तं दुक्खं सब्बं पहीनं होति तावा ति अत्थो ।

एवमिदं सङ्घेपतो पटिसङ्घा योनिसो पच्चयपरिभोगलक्खणं पच्चयसन्निस्सितसीलं वेदितव्वं । वचनत्थो पनेत्थ—चीवरादयो हि यस्मा ते पटिच्च निस्साय परिभुञ्जमाना पाणिनो अयन्ति पवत्तन्ति, तस्मा पच्चया ति वुच्चन्ति । ते पच्चये सन्निस्सितं ति पच्चयसन्निस्सितं ।

ति चिरप्पवत्तिया कारणभावतो । रसायनभूतं हि भेसजं सुच्चिरमपि कालं जीवितं पवत्तेति येव । यदि पि अनुप्पन्ना एव दुक्खवेदना भेसजपरिभोगेन पटिहज्जन्ति, न उप्पन्ना तासं सरसेनेव भिज्जनतो, उप्पन्नसदिसा पन “उप्पन्ना” ति वुच्चन्ति । भवति हि तंसदिसेसु तब्बोहारो, यथा सा एव तित्तिरि, तानि येव ओसधानी ति । तस्मा वुचं—“उप्पन्नानं ति जातानं भूतानं निव्वत्तानं” ति । सञ्चयतो पट्टाय सो धातुक्खोभो समुट्ठानं एतेसं ति तंसमुट्ठाना । “दुक्खवेदना” ति वत्वा सा अकुसलसभावा पि अत्थी ति ततो विसेसेतुं—“अकुसलविपाकवेदना” ति वुचं । व्यावाधनट्ठेन व्यावाधो, व्यावाधो व व्यावज्झं, दुक्खं ति अत्थो । नत्थि एत्थ व्यावज्झं ति अब्यावज्झं, निदुक्खता । तेनाह—“अव्यावज्झपरमताया” ति निदुक्खपरमताया ति । तं दुक्खं ति रोगनिमित्तकं दुक्खं ।

चीवरादीनं पच्चयानं निस्सयनं परिभोगो एवा ति दस्सेतुं—“ते पटिच्च निस्साया” ति वत्वा “परिभुञ्जमाना” ति वुचं । पवत्तन्ती ति जीवन्ति । जीवनमपि हि पवत्तनं^१, यतो जीवितिन्द्रियं “पवत्तनरसं” ति वुच्चति ।

१. अव्यापज्झ—सी०, स्या०, रो०, अव्यापज्झ—क० ।

२. जीवनं पवत्तनं—सी०, स्या०; जीवनमपि पवत्तनं—क० ।

चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधि

७३. एवमेतस्मिं चतुर्विधे सीले सद्भाय पातिमोक्खसंवरो सम्पादे-
तब्बो । सद्भासाधनो हि सो, सावकविसयातीतत्ता सिक्खापदपञ्ज-
त्तिया । सिक्खापदपञ्जत्तियाचनपटिक्खेपो चेत्थ निदस्सनं । तस्मा यथा
पञ्जत्तं सिक्खापदं अनवसेसं सद्भाय समादियित्वा जीविते पि अपेक्खं
अकरोन्तेन साधुकं सम्पादेतब्बं । बुत्ताम्पि हेतं—

“किकी व अण्डं चमरी व वालधिं
पियं व पुत्तं नयनं व एककं ।
तथेव सीलं अनुरक्खमानका
सुपेसला होथ सदा सगारवा” ति ॥

चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधिवर्णना

७३. एवं पातिमोक्खसंवरादिभेदेन निदिष्टं सीलं पुन साधनविभागेन दस्सेतुं—
“एवमेतस्मिं” ति आदिमारब्धं । तत्थ साधीयति सम्पादयति एतेना ति साधनं, सद्भा साधनं
एतस्सा ति सद्भासाधनो । ननु च वीरियसतिपञ्चाहि पि विना पातिमोक्खसंवरो न सिज्झती
ति ? सच्चं न सिज्झति, सद्भाय पन विसेसहेतुभावं सन्धाय एवं बुत्तं ति दस्सेन्तो आह—“सावक-
विसयातीतत्ता सिक्खापदपञ्जत्तिया” ति । गरुकलहुकादिभेदे ओतिण्णे वत्थुस्मिं तस्स
तस्स अपराधस्स अनुरूपं सिक्खापदपञ्जापनं नाम सावकानं अविसयो, बुद्धानं एव विसयो ।
सिक्खापदपञ्जापनं ताव तिष्ठतु, तस्स कालो पि नाम सावकानं अविसयो, बुद्धानं एव विसयो
ति दस्सेन्तो—“सिक्खापदपञ्जत्तियाचनपटिक्खेपो चेत्थ निदस्सनं” ति आह । तथा
हि बुत्तं—“आगमेहि त्वं सारिपुत्त, आगमेहि त्वं सारिपुत्त, तथागतोव तत्थ कम्मं जानिस्सती”
ति^१ । तत्थ च-सद्दो समुच्चयत्थो । तेन “अपञ्जत्तं न पञ्जपेम, पञ्जत्तं न समुच्छिन्दाम,
यथापञ्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तामा” ति^२ एवमादीनं सङ्गहो दद्वब्बो । सद्भाया ति
सद्दहनेन^३ सत्थरि, धम्मे च सद्भाय पच्चुपट्टापनेन^४ । जीविते पि पगेव जीवितपरिक्खारे
ति अधिप्पायो ।

१. वि०—१-१२ ।

२. वि०—१-३३० ।

३. सद्दागहनेन—क० ।

४. पच्चुपट्टापनेन—क० ।

७४. अपरम्पि वुत्तं—“(००) एवमेव खो पहाराद^२ यं मया साव-
कानं सिक्खापदं पञ्जत्तं, तं मम सावका जीवितहेतु पि नातिक्रमन्ती” ति^१ ।
इमस्मिञ्च पनत्थे अटवियं चोरेहि बद्धथेरानं वत्थूनि वेदितव्वानि ।

महावत्तानिअटवियं किर थेरं चोरा काळवल्लीहि बन्धित्वा निपज्जा-
पेसुं । थेरो यथानिपन्नो व सत्त दिवसानि विपस्सनं वट्टेत्वा अनागामिफलं
पापुणित्वा तत्थेव कालं कत्वा ब्रह्मलोके निव्वत्ति ।

७५. अपरम्पि थेरं तम्बपणिदीपे पूतिलताय बन्धित्वा निपज्जापेसुं ।
सो वनदाहे आगच्छन्ते वल्लि अच्छिन्दित्वा व विपस्सनं पट्टपेत्वा समसीसी

किक्की व अण्डं ति किक्कीसकुणिका विय अत्तनो अण्डं । सा किर जीवितम्पि
परिचजित्वा अण्डमेव रक्खति । चमरी व वालधिं ति चमरीमिगो^४ विय अत्तनो वालधि ।
चमरीमिगा किर ब्याधेन परिपातियमाना जीवितम्पि परिचजित्वा कण्डककुम्भादीसु लग्गं अत्तनो
वालमेव रक्खन्ति । पियं व पुत्तं एककं ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । यथा हि एकपुत्तको
कुटुम्बिको तं एकपुत्तं, एकनयनो च^५ तं एकनयनं सुदुतरं रक्खति । तथेव सीलं अनुरक्ख-
मानका ति अनुकम्पनवसेन वुत्तं । सुपेसला ति सुट्टु पियसीला । सदा सब्बकालं दहरमज्झि-
मथेरकालेसु । लब्धम्पि गारवानं वसेन सगारवा, गरुकारवन्तो ति अत्थो ।

७४. एवमेव खो ति यथा महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिक्रमति, एवमेव । मम
सावका ति अरियसावके सन्धायाह । ते हि ध्रुवसीला । इमस्मिं अत्थे ति जीवितहेतु पि
सीलस्स अबीतिक्रमने ।

महावत्तानिअटवी नाम विज्झाटवी । हिमवन्तपस्से अटवी ति केचि । थेरं ति
नामगोत्तवसेन अपञ्चातं एकं थेरं । निपज्जापेसुं गन्त्वा कस्सचि मा आरोचेय्या ति ।

७५. पूतिलताया ति गळोचिलताय । समसीसी ति जीवितसमसीसी । यस्स हि
किलेससीसं अविज्जं मग्गपटिपाटिया अरहत्तमग्गो परियादियति, ततो एकूनवीसतिमे पच्चवेक्खण-

१. (सेय्यथापि महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिक्रमति) स्या० ।

२. महाराज—सी०, रो०, क० । ३. अ०—३-३०९ ।

४. मिगी—सी० ।

५. एकनयनोव—स्या० ।

हुत्वा परिनिब्बायि । दीघभाणकअभयत्थेरो पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं
आगच्छन्तो^१ दिस्वा थेरस्स सरीरं ज्ञापेत्वा चेति यं कारापेसि । तस्मा अञ्जो
पि सद्धो कुलपुत्तो—

पातिमोक्खं विसोधेन्तो अप्पेव जीवितं जहे ।

पञ्जरां लोकनाथेन न भिन्दे सीलसंवरं ॥

७६. यथा च पातिमोक्खसंवरो सद्भाय, एवं सति या इन्द्रियसंवरो
सम्पादेतव्वो । सति साधनो हि सो, सति या अधिष्ठितानं इन्द्रियानं
अभिज्ञादीहि अनन्वास्सवनीयतो । तस्मा “वरं भिक्खवे तत्ताय
अयोसलाकाय आदिताय सम्पज्जलिताय सज्जोतिभूताय चक्खुन्द्रियं
सम्पलिमट्ठं, न त्वेव चक्खुविज्जेय्येसु रूपेसु अनुव्यञ्जनसो निमित्तग्गाहो”
ति^२ आदिना नयेन आदितापरियायं समनुस्सरित्वा रूपादिसु विसयेसु चक्खु-
द्वारादिपवत्तस्स विज्जाणस्स अभिज्ञादीहि अनन्वास्सवनीयं निमित्तादिग्गाहं

आणे पत्तिट्ठाय भवङ्गोत्तरणे वट्ठसीसं जीवितिन्द्रियं चुतिचिरं परियादियति, सो इमाय वारसमताय
“जीवितसमसीसी” ति वुच्चति । सो च थेरो तथा परिनिब्बायि । तेन वुत्तं—“समसीसी हुत्वा
परिनिब्बायी” ति । अभयत्थेरो किर महाभिज्जो, तस्मा चेति यं कारापेसी ति वदन्ति ।
अप्पेवा ति अप्पेव नाम अरानो जीवितमपि जहेय्य, न भिन्दे ति न भिन्देय्य, न वीतिकमेय्य ।

७६. सति या अधिष्ठितानं ति पगेव उपट्ठिताय सति या आरक्खवसेन अधिष्ठितानं
इन्द्रियानं । अनन्वास्सवनीयतो ति द्वारभावेन अभिज्ञादीहि अनुवन्धितव्वतो । वरं ति
सेट्ठं । तत्ताया ति उण्हाय^३ । आदिताया ति आदितो पट्ठाय दिताय । सम्पज्जलिताया ति
समन्ततो जलन्ति या । सज्जोतिभूताया ति एकजालीभूताय । सम्पलिमट्ठं ति सब्बसो आमट्ठं,
अद्धितं ति अत्थो । न त्वेव वरं ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । रूपेसू ति रूपारम्भणेषु ।
अनुव्यञ्जनसो निमित्तग्गाहो ति किलेसानं अनु अनु व्यञ्जनवसेन उप्पादनेन पाकटीकरण-
वसेन^४ सुभादिनिमित्तग्गाहो, अथ वा अनुव्यञ्जनसो ति हत्थपादादिअनुव्यञ्जनतो, निमित्त-
ग्गाहो ति इत्थिपुरिसादिसुभादिनिमित्तग्गाहणं । चक्खुद्वारादिपवत्तस्सा ति चक्खुद्वारादीहि

१. गच्छन्तो—सो, स्या० ।

२. सं०—३-१५२ ।

३. दड्ढाय—क० ।

४. पाकट०—स्या०, क० ।

असम्पुट्टाय सतिया निसेधेन्तेन एस साधुकं सम्पादेतब्बो । एवं असम्पादिते हि एतस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अनद्धनियं होति अचिरट्टितिकं, असंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । हज्जते चायं किलेसचोरेहि, विवट्टद्वारो विय गामो परस्स हारीहि । चित्ताञ्चस्स रागो समतिविज्झति, दुच्छन्नमगारं बुट्ठि विय । बुत्ताम्पि हेतं—

“रूपेसु सहेसु अथो रसेसु
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।
एते हि द्वारा विवटा अरक्खिता
हनन्ति गामं व परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं दुच्छन्नं बुट्ठी समतिविज्झति ।
एवं अभावितं चित्तं रागो समतिविज्झती” ति ॥

७७. सम्पादिते पन तस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अद्धनियं होति चिरट्टितिकं, सुसंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । न हज्जते चायं किलेसचोरेहि, सुसंबुतद्वारो विय गामो परस्स हारीहि । न चस्स चित्तं रागो समतिविज्झति, सुच्छन्नमगारं बुट्ठि विय । बुत्ताम्पि चेत्तं—

पवत्तस्स । विज्जाणस्सा ति जवनविज्जाणस्स । निमित्तादिग्गाहं निसेधेन्तेन सम्पादेतब्बो ति सम्बन्धो । असंविहितसाखापरिवारं ति सम्मा अविहितवतिपरिक्खेपं । परस्स हारीही ति परसन्तकावहारकेहि चोरेहि । समतिविज्झती ति सब्बसो अतिविज्झति अनुपविसति ।

रूपेसू ति रूपहेतु रूपनिमित्तं । उप्पज्जनकअनत्थतो रक्ख इन्द्रियं ति सम्बन्धो । एवं सेसेसु । एते हि द्वारा ति एते चक्खादिद्वारा । सतिकवाटेन असंबुतत्ता विवटा । ततो एव अरक्खिता । किलेसुप्पत्तिया हेतुभावेन तंसमज्झिनं हनन्ती ति कारणूपचारेनेव बुत्तं । एते वा रूपादयो । किलेसानं आरम्भणभूता द्वारा चक्खादिद्वारा^२ । ते कीदिसा विवटा अरक्खिता असंबुतचक्खादिहेतुं तंसमज्झिनं हनन्ती ति कारणूपचारेनेव बुत्तं । अगारं ति गेहं । दुच्छन्नं ति न सम्मा छादितं । अभावितं ति लोकुत्तरभावनारहितं ।

७७. सम्पादिते ति आदिस्स^३ बोदानपक्खस्स अत्थो बुत्तविपरियायेन वेदितब्बो ।

“रूपेसु सदेसु अथो रसेसु
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।
एते हि द्वारा पिहिता सुसंबुता
न हन्ति गामं व परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं सुच्छन्नं बुद्धी न समतिविज्झति ।
एवं सुभावितं चित्तं रागो न समतिविज्झती” ति^१ ॥

७८. अयं पन अतिउक्कट्टदेसना । चित्तं नामेतं लहुपरिचं, तस्मा
उप्पन्नं रागं असुभमनसिकारेण विनोदेत्वा इन्द्रियसंवरो सम्पादेतब्बो, अधुना-
पब्बजितेन वज्झीसत्थेरेण विय । थेरस्स किर अधुनापब्बजितस्स पिण्डाय
चरतो एकं इत्थिं दिस्वा रागो उप्पज्झति । ततो आनन्दत्थेरं आह—

“कामरागेण डय्हामि चित्तं मे परिडय्हति ।
साधु निब्बापनं ब्रूहि अनुकम्पाय गोतमा” ति^२ ॥

थेरो आह—

७८. अयं पन सब्बसो किल्लेसानं अनुप्पादो अतिउक्कट्टदेसना मग्गेनागतसदिसत्ता ।
सम्पादेतब्बो ति “न पुनेवं करिस्सं” ति अधिष्ठानसुद्धिया सम्पादेतब्बो ।

अधुनापब्बजितेना ति न चिरपब्बजितेन, नवपब्बजितेना ति अत्थो । काम-
रागेणडय्हामी ति कामरागग्गिना परिडय्हामि । सो च पन दाहो इदानि चित्तगतो ति
दस्सेन्तो आह—“चित्तं मे परिडय्हती” ति । साधू ति आयाचना । निब्बापनं ति तस्स
निब्बापनुपायं । गोतमा ति थेरं गोत्तेन आरुपति ।

सञ्जाय विपरियेसा ति “असुभे सुभं” ति पवत्तसञ्जाविपरियेसहेतु विपरीत-
सञ्जानिमित्तं । निमित्तं परिवज्जेहि कीदिसं ? रागूपसञ्चित्तं रागुप्पत्तिहेतुभूतं सुभनिमित्तं
परिवज्जेहि न मनसि करोहि । न केवलं सुभनिमित्तस्सामनसिकारो एव, अथ खो असुभभाव-
नाय अत्तनो चित्तं भावेहि । कथं ? एकग्गं सुसमाहितं यथा तं असुभारम्भणे विक्खेपा-

“सञ्जाय विपरियेसा चित्तं ते परिडय्हति ।
 निमिच्चं परिवज्जेहि सुभं रागूपसंहितं ।
 असुभाय चित्तं भावेहि एकगं सुसमाहितं ॥
 सङ्गारे परतो पस्स दुक्खतो नो च अत्ततो ।
 निब्बापेहि महारागं मा डय्हित्थो पुनप्पुनं” ति ॥

थेरो रागं विनोदेत्वा पिण्डाय चरि ।

७९. अपि च इन्द्रियसंवरपूरकेन भिक्खुना कुरण्डकमहालेणवासिना चित्तगुत्तथेरेन विय चोरकमहाविहारवासिना महामित्तथेरेन विय च भवितव्वं । कुरण्डकमहालेणे किर सत्ताञ्चं बुद्धानं अभिनिक्खमनचिक्काकम्मं मनोरमं अहोसि, सम्बहुला भिक्खू सेनासनचारिकं आहिण्डन्ता चिक्काकम्मं दिस्वा “मनोरमं भन्ते चिक्काकम्मं” ति आहंसु । थेरो आह—“अतिरेकसट्ठि मे आवुसो वस्सानि लेणे वसन्तस्स चिक्काकम्मं अत्थी ति पि’ न जानामि, अज्ज दानि चक्खुमन्ते निस्साय जातं” ति । थेरेन किर एत्ताकं अद्धानं वसन्तेन चक्खुं उम्मीलेत्वा लेणं न उल्लोकितपुब्बं । लेणद्वारे चस्स महानागरुक्खो पि अहोसि । सो पि थेरेन उद्धं न उल्लोकितपुब्बो । अनुसंवच्छरं भूमियं केसरनिपातं दिस्वावस्स पुप्फितभावं जानाति ।

भावेन एकगं, सुट्ठु अप्पितभावेन सुसमाहितञ्च होति, एवं भावेही ति । एवं समयभावनाय कामरागस्स विक्खम्भनं दस्सेत्वा इदानीं समुच्छेदनविधिं दस्सेतुं—“सङ्गारे” ति आदि हुत्तं । तत्थ सङ्गारे परतो पस्सा ति सब्बे पि सङ्गारे अविवेक्यताय “परे” ति पस्स । अनिच्चताय पन उदयव्वयपटिपीळितत्ता दुक्खतो, अनत्तसभावत्ता अत्तविरहतो च नो अत्ततो पस्स । एवं लक्खणत्तयं आरोपेत्वा विपस्सनं वड्ढेन्तो मग्गपटिपाटिया चतुत्थमग्गेन सब्बसो निब्बापेहि महारागं तेभूमकस्स अभिभवन्तो महाविसयताय महारागं वूपसमेहि । यथा एतरहि, एवं मा डय्हित्थो पुनप्पुनं ति दळ्हतरं रागविनोदने नियोजेसि ।

७६. एवं इन्द्रियसंवरसीलस्स सम्पादने विधिं दस्सेत्वा एवं तं सुसम्पादितं होती ति नयं दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदिना तत्थ परिपूरकारिणो थेरे निदस्सेति । तत्थ “लेणं न उल्लो-

राजा थेरस्स गुणसम्पत्तिं सुत्वा वन्दितुकामो तिवक्खुत्तुं पेसेत्वा अनागच्छन्ते थेरे तस्मिं गामे तरुणपुत्तानं इत्थीनं थने बन्धापेत्वा लञ्छापेसि “ताव दारका थञ्जं मा लभिसु, याव थेरो न आगच्छती” ति । थेरो दारकानं अनुकम्पाय महागामं अगमासि । राजा सुत्वा “गच्छथ भणे थेरं पवेसेथ सीलानि गण्हिस्सामी” ति अन्तेपुरं अभिहरापेत्वा वन्दित्वा भोजेत्वा “अञ्ज भन्ते ओकासो नत्थि, स्वे सीलानि गण्हिस्सामी” ति थेरस्स पचां गहेत्वा थोकं अनुगन्त्वा देविया सद्धिं वन्दित्वा निवत्ति । थेरो राजा वा वन्दतु देवी वा, “सुखी होतु महाराजा ति” वदति । एवं सत्तादिवसा गता । भिक्खु आहंसु—“किं भन्ते तुम्हे रज्जे पि वन्दमाने देविया पि वन्दमानाय, “सुखी होतु महाराज” इच्चेव वदथा ति । थेरो “नाहं आवुसो राजा ति वा देवी ति वा ववत्थानं करोमी” ति वत्वा सत्ताहातिकम्मेन “थेरस्स इध वासो दुक्खो” ति रज्जा विस्सज्जितो कुरण्डकमहालेणं गन्त्वा रत्तिभागे चङ्कमं आरूहि । नागरुक्खे अधिवत्था देवता दण्डदीपिकं गहेत्वा अट्ठासि । अथस्स कम्मट्ठानं अतिपरिसुद्धं पाकटं अहोसि । थेरो “किं नु मे अञ्ज कम्मट्ठानं अतिविय पकासती” ति अत्तामनो मज्झिमयामसमनन्तरं सकलं पव्वतं उन्नादयन्तो अरहत्तं पापुणि । तस्मा अञ्जो पि अत्तात्थकामो^१ कुलपुत्तो—

कितपुब्बं” ति इदं सब्बथेव थेरस्स युगमत्तदस्सिताय वुत्तं । किं पन थेरो सेनासनं न सोधेति ? उल्लोका पठमं ओहारेत्तव्वं” ति हि वुत्तं, अन्तेवासिकादयो एव किरस्स सेनासनं सोधेन्ति । अस्स नागरुक्खस्स ।

तस्मिं गामे ति महागामे । तरुणा थञ्जपिवनका पुत्तधीतरो यासं ता तरुणपुत्ता, तासं । लञ्छापेसी ति थनपट्टिकाय थने बन्धापेत्वा राजमुद्धिकाय लञ्छापेसि । राजा थेरं चिरतरं दट्ठु कालविवक्खेपं करोन्तो—“स्वे सीलानि गण्हिस्सामी” ति आह । थेरो रज्जो^२ च देविया च वन्दनकाले सत्ताकारमत्तं गण्हाति । इत्थी पुरिसो ति पन विवेकं न करोति । तेनाह—“ववत्थानं न करोमी” ति । “अहो सुपरिसुद्धसीलो वतायं अय्यो” ति दण्डदीपिकं

मकटो व अरञ्जमिह वने भन्तमिगो^१ विय ।
 बालो विय च उत्रस्तो न भवे लोललोचनो ॥
 अधो खिपेप्य चक्खुनि युगमत्तादसो सिया ।
 वनमकटलोलस्स न चित्तस्स वसं वजे ॥

८०. महामित्तत्थेरस्सापि मातु विसगण्डकरोगो^२ उप्पज्जि, धीता
 पिस्सा भिक्खुनीसु पब्बजिता होति । सा तं आह—“गच्छ अय्ये भातु
 सन्तिकं गन्त्वा मम अफासुफभावं आरोचेत्वा भेसज्जं आहरा” ति । सा
 गन्त्वा आरोचेसि । थेरो आह—“नाहं मूलभेसज्जादीनि संहरित्वा भेसज्जं
 पचितुं जानामि, अपि च ते भेसज्जं आचिक्खिस्सं—अहं यतो पब्बजितो,
 ततो पट्ठाया न मया लोभसहगतेन चित्तेन इन्द्रियानि भिन्दित्वा विसभागरूपं
 ओलोकितपुब्बं, इमिना सच्चवचनेन मातुया मे फासु होतु, गच्छ इदं
 वत्वा उपासिकाय सरीरं परिमज्जा” ति । सा गन्त्वा इममत्थं आरोचेत्वा
 तथा अकासि । उपासिकाय तं खणं येव गण्डो फेणपिण्डो विय विलीयित्वा
 अन्तरधायि, सा उट्ठित्वा “सचे सम्मासम्बुद्धो धरेय्य, कस्मा मम
 पुत्तासदिसस्स भिक्खुनो जालविचित्रेन हत्थेन सीसं न परामसेय्या” ति
 अत्तामनवाचं निच्छारेसि । तस्मा—

कुलपुत्तमानि अञ्जो^३ पि पब्बजित्वान सासने ।
 मित्तत्थेरो व तिट्ठेय्य वरे इन्द्रियसंवरे ॥

गहेत्वा अट्ठासि । अतिपरिसुद्धं पाकटं ति सप्पायलाभेन कम्मद्वानं अतिविय परिसुद्धं विभूतं
 अहोसि । सकलं पब्बतं उन्नादयन्तो ति पथविकम्पनेन सकलं पब्बतं एकं निन्नादं करोन्तो ।
 तन्निवासिदेवतानं साधुकारदानेना ति केचि । भन्तो ति अनवट्ठितो । बालो ति तरुणदारको ।
 उत्रस्तो ति जातकेहि विनाभावेन सन्नस्तो ।

८०. विसगण्डकरोगो ति थनकन्दलरोगमाह । मासरोगादिको पि^३ विसगण्डकरोगो ति
 वदन्ति । यतो पब्बजितो, ततो पट्ठाया पब्बजितकालतो पभुती ति अत्थो । इन्द्रियानी ति

१. भन्तो मिगो—स्या०, क० ।

२. विसगण्डरोगो—सी०, स्या० ।

३. पापरोगादिको—सी० ।

८१. यथा पन इन्द्रियसंवरो सतिया, तथा वीरियेन आजीवपारि-
सुद्धि सम्पादेतब्बा । वीरियसाधना हि सा, सम्मारद्धवीरियस्स मिच्छा-
जीवप्पहानसम्भवतो । तस्मा अनेसनं अप्पतिरूपं पहाय वीरियेन पिण्ड-
पातचरियादीहि सम्मा एसनाहि एसा सम्पादेतब्बा परिसुद्धुप्पादे येव
पच्चये पटिसेवमानेन अपरिसुद्धुप्पादे आसीविसे विय परिवज्जयता । तत्थ
अपरिग्गहितधुतङ्गस्स संघतो, गणतो, धम्मदेसनादीहि चस्स गुणेहि
पसन्नानं गिहीनं सन्तिका उप्पन्ना पच्या परिसुद्धुप्पादा नाम । पिण्डपात-
चरियादीहि पन अतिपरिसुद्धुप्पादा येव । परिग्गहीतधुतङ्गस्स पिण्डपात-
चरियादीहि धुतगुणे चस्स पसन्नानं सन्तिका धुतङ्गनियमानुलोमेन
उप्पन्ना परिसुद्धुप्पादा नाम । एकव्याधिवूपसमत्थञ्चस्स पृतिहरिट्ठी-
चतुमधुरेसु उप्पन्नेसु “चतुमधुरं अञ्जे पि सन्नञ्चचारिनो परिभुञ्जिस्सन्ती” ति

इन्द्रियसंवरसीलानि । तेसु हि भिन्नेसु इन्द्रियानि पि भिन्नानि ति बुच्चन्ति आरक्खाभावतो,
इन्द्रियानेव वा निमित्तानुव्यञ्जनग्गाहस्स द्वारभूतानि भिन्नानि नाम तंसमङ्गिनो अनत्थुप्पत्तितो,
विपरियायतो अभिन्नानि ति वेदितब्बानि । इन्द्रियानं वा अयोनिस्सो उपसंहारो भेदनं, योनिस्सो
उपसंहारो अभेदनं ति अपरे । मित्तत्थेरो वा ति महामित्तत्थेरो विय । वरे ति सेट्ठे ।

८१. तथा वीरियेना ति तथा—सद्देन वीरियं विसेसेति । यथा सति अनवज्जलक्खणा व
इन्द्रियसंवरसाधनं, तथा वीरियं अनवज्जलक्खणं आजीवपारिसुद्धिसाधनं ति । वीरियापेक्खमेव
विसेसनं दट्ठब्बं । तेनेवाह—“सम्मार्द्धवीरियस्सा” ति । अयुत्ता एसना अनेसना,
यथावुत्तमिच्छाजीवसङ्गहा^१ । सा एव सत्थुसासनस्स न पतिरूपा ति अप्पतिरूपं, तं अनेसनं
अप्पतिरूपं । अथ वा पतिरूपविरोधिनी अप्पतिरूपा, परिग्गहितधुतङ्गस्स धुतङ्गनियमविरोधिनी
यस्स कस्सचि सल्लेखविकोपिनी पटिप्पत्ति । इमस्मिं पक्खे च—सद्दो लुत्तनिहिट्ठो, अनेसनं
अप्पतिरूपं च पहाया ति । पटिसेवमानेन परिवज्जयता सम्पादेतब्बा ति सम्बन्धो । “परि-
सुद्धुप्पादे” ति इमिनाव धम्मदेसनादीनं परिसुद्धाय समुद्धानता दीपिता होती ति “धम्मदेसना-
दीहि चस्स गुणेहि पसन्नानं” ति वुत्तं । आदि—सद्देन बाहुसच्चवत्तपरिपूरणहरियापथसम्पत्ति-

१. धुतङ्गगुणे—सी०, स्या० ।

२. मिच्छाजीवसभावा—सी० ।

चिन्तेत्वा हरितकीखण्डमेव परिभुञ्जमानस्स धुतङ्गसमादानं पतिरूपं होति । एस हि “उत्तमअरियवंसिको भिक्खू” ति बुच्चति ।

ये पनेते चीवरादयो पच्चया, तेसु यस्स कस्सचि भिक्खुनो आजीवं परिसोधेन्तस्स चीवरे च पिण्डपाते च निमित्तोभासपरिकथा-विञ्जत्तियो न वट्टन्ति । सेनासने पन अपरिग्गहितधुतङ्गस्स निमित्तोभास-परिकथा वट्टन्ति ।

तत्थ निमित्तं नाम सेनासनत्थं भूमिपरिकम्मादीनि करोन्तस्स “किं भन्ते करियति, को कारापेती” ति गिहीहि बुत्ते “न कोची” ति पटिवचनं, यं वा पनञ्जम्पि एवरूपं निमित्तकम्मं । ओभासो नाम “उपासका तुम्हे कुहिं वसथा” ति ? पासादे भन्ते ति । “भिक्खून् पन उपासका पासादो न वट्टती” ति वचनं, यं वा पनञ्जम्पि एवरूपं ओभास-कम्मं । परिकथा नाम “भिक्खुसंघस्स सेनासनं सम्बाधं” ति वचनं, या वा पनञ्जा पि एवरूपा परियायकथा । भेसज्जे सब्बम्पि वट्टति । तथा उप्पन्नं पन भेसज्जं रोगे वूपसन्ते परिभुञ्जितुं वट्टति, न वट्टती ति ?

आदीनं गहणं वेदितव्वं । धुतगुणे चस्स पसन्नानं ति एत्था पि एसेव नयो । पिण्डपात-चरियादीही ति आदि-सदेन मित्तसुहज्जपसुकूलचरियादीनं सङ्गहो दट्ठव्वो । धुतङ्गनियमानु-लोमेना ति तं तं धुतङ्गनियताय^१ पटिपत्तिया अनुलोमवसेन, अविकोपनवसेना ति अत्थो । महिच्छस्सेव मिच्छाजीवेन जीविका, न अप्पिच्छस्स । अप्पिच्छताय उक्कंसगताय मिच्छाजीवस्स असम्भवो एवा ति दस्सेतुं—“एकव्याधिवूपसमत्थं” ति आदि बुत्तं । तत्थ पूतिहरितकी ति पूतिमुत्तपरिभावितं, पूतिभावेन वा छड्डितं हरितकं । अरियवंसो एतस्स अत्थो ति, अरियवंसे वा नियुत्तो ति अरियवंसिको, पच्चयगेधस्स दूरसमुस्सारितत्ता उत्तमो च सो अरियवंसिको चा ति उत्तमअरियवंसिको । यस्स कस्सची ति परिग्गहितापरिग्गहितधुतङ्गेषु यस्स कस्सचि ।

निमित्तं नाम पच्चये उद्दिस्स यथा अधिप्पायो जायति एवं निमित्तकम्मं । ओभासो नाम उज्जुक्मेव अकथेत्वा यथा अधिप्पायो विभूतो होति, एवं ओभासनं । परिकथा नाम परियायेन कथनं । तथा उप्पन्नं ति निमित्तादिवसेन उप्पन्नं ।

८२. तत्थ विनयधरा “भगवता द्वारं दिन्नं, तस्मा वट्ठती” ति वदन्ति । सुत्तन्तिका पन “किञ्चापि आपत्ति न होति, आजीवं पन कोपेति, तस्मा न वट्ठति” च्चेव वदन्ति ।

यो पन भगवता अनुज्जाता पि निमित्तोभासपरिकथाविज्जत्तियो अकरोन्तो अप्पिच्छतादिगुणे येव निस्साय जीवितक्खये पि पच्चुपट्ठिते अज्जत्रेव ओभासादीहि उप्पन्नपच्चये पटिसेवति, एस “परमसल्लेखवुत्ती” ति वुत्तति, सेय्यथा पि थेरो सारिपुत्तो ।

८३. सो किरायस्मा एकस्मिं समये पविवेकं ब्रूयमानो महामोग्गल्लान्त्येरेन^१ सद्धिं अज्जतरस्मिं अरज्जे विहरति, अथस्स एकस्मिं दिवसे उदरवाताबाधो उप्पज्जित्वा अतिदुक्खं जनेसि । महामोग्गल्लान्त्येरो सायन्हसमये तस्सायस्मतो उपट्ठानं गतो थेरं निपन्नं दिस्वा तं पवत्ति पुच्छित्वा “पुब्बे ते आवुसो केन फासु होती” ति पुच्छि । थेरो आह— “गिहिकाले मे आवुसो माता सप्पिमधुसक्करादीहि योजेत्वा असम्भिन्न-खीरपायासं अदासि, तेन मे फासु अहोसी” ति । सो पि आयस्मा “होतु आवुसो, सचे मय्हं वा तुम्हं वा पुज्जं अत्थि, अप्पेव नाम स्वे लभिस्सामा” ति आह ।

८२. द्वारं दिन्नं ति रोगसीसेन परिभोगस्स द्वारं दिन्नं । तस्मा अरोगकाले पि परिमुञ्जितुं वट्ठति, आपत्ति न होती ति अत्थो । तेनाह— “किञ्चापि आपत्ति न होती” ति आदि । न वट्ठती ति सल्लेख पटिपत्तिर्यं ठितस्स न वट्ठति, सल्लेखं कोपेती ति अधिप्पायो । “आजीवं पन कोपेती” ति इमिना व सेनासनपटिसंयुतधुतङ्गधरस्स निमित्तादयो न वट्ठन्ती ति वदन्ति । तदज्जधुतङ्गधरस्सापि न वट्ठन्ति येवा ति अपरे । अकरोन्तो ति यथासकं अनुज्जातविसये पि अकरोन्तो । अज्जत्रे वा ति ठपेत्वा एव ।

८३. गणवासं पहाय अरज्जायतने पटिप्पस्सद्धिविवेकस्स मुद्धभूताय अगगफलसमापत्तिया विहरन्तो महाथेरो “पविवेकं ब्रूयमानो” ति वुत्तो । उदरसन्निस्सितो वाताबाधो उदर-वाताबाधो । असम्भिन्नं खीरं एतस्सा ति असम्भिन्नखीरं, तदेव पायासं ति असम्भिन्नखीर-

इमं पन नेसं कथासल्लापं चङ्कमनकोटियं रुक्खे अधिवत्था देवता सुत्वा “स्वे अय्यस्स पायासं उप्पादेस्सामी” ति तावदेव थेरस्स उपट्ठाक-कुलं गन्त्वा जेट्टपुत्तस्स सरीरं आविसित्वा पीळं जनेसि । अथस्स तिकिच्छानिमित्तं सन्निपतिते आतके आह—“सचे स्वे थेरस्स एवरूपं नाम पायासं पटियादेथ, तं मुञ्चिस्सामी” ति । ते “तया अवुत्ते पि मयं थेरानं निवद्धं भिक्खं देमा” ति वत्वा दुतियदिवसे तथारूपं पायासं पटियादियिंसु ।

महामोग्गल्लानत्थेरो पातो व आगन्त्वा “आवुसो याव अहं पिण्डाय चरित्वा आगच्छामि, ताव इधेव होही” ति वत्वा गामं पाविसि । ते मनुस्सा पच्चुगन्त्वा थेरस्स पत्तं गहेत्वा वुत्तप्पकारस्स पायासस्स पूरेत्वा अदंसु । थेरो गमनाकारं दस्सेसि । ते “भुञ्जथ भन्ते तुम्हे, अपरम्पि दस्सामा” ति थेरं भोजेत्वा पुन पत्तपूरं अदंसु । थेरो गन्त्वा “हन्दावुसो सारिपुत्त परिभुञ्जा” ति उपनामेसि । थेरो पि तं दिस्वा “अतिमनापो पायासो, कथं नु खो उप्पन्नो” ति चिन्तेन्तो तस्स उप्पत्तिमूलं दिस्वा आह—“आवुसो मोग्गल्लान अपरिभोगारहो^२ पिण्डपातो” ति । सो पायस्मा “मादिसेन नाम आभतं पिण्डपातं न परिभुञ्जती” ति चित्तम्पि

पायासं, उदकेन असम्मिस्सखीरेन पक्कपायासं ति अत्थो । तस्सा ति पायासस्स । उप्पत्तिमूलं ति “गिहिकाले मे आवुसो माता सप्पिमधुसक्करादीहि योजेत्वा असम्मिन्नखीरपायासं अदासि, तेन मे फासु अहोसी” ति अतानो वचीनिच्छारणसङ्घातं उप्पत्तिहेतुं । “अपरिभोगारहो पिण्डपातो” ति कस्मा वुत्तं, ननु थेरस्स ओभासनादि चित्तुप्पत्ति येव नत्थी ति ? सच्चं नत्थि, अञ्ज्ञासयं पन अजानन्ता एकच्चे पुथुज्जना तथा मज्जेय्युं, अनागते च सब्रह्मचारिनो एवं मम दिट्ठानुगतिं आपज्जेय्युं ति पटिक्खिपि । अपि च महाथेरस्स परमुक्कंसगता सल्लेखपटिपत्ति । तथा हि दहरभिक्खुनो “कस्स सम्पन्नं^३ न मनाप” ति^४ वचनं निस्साय याव परिनिब्बाना पिट्ठखादनीयं न खादति ।

१. हरावुसो—स्या०, क०—सी० ।

२. अपरिभोगारहोयं—क०—सी० ।

३. रस सम्पन्नं—क० ।

४. वि०—२-१०३; १२३, २६०, ४८२, ४८४; वि०—४-२९७ ।

अनुष्पादेत्वा एकवचनेनेव परं मुखवद्वियं गहेत्वा एकमन्ते निकुञ्जेसि ।
पायासस्स सह भूमियं पतिट्ठाना थेरस्स आवाधो अन्तरधायि, ततो पट्ठाय
पञ्चचत्तालीस वस्सानि^१ न पुन उप्पज्जि । ततो महामोग्गल्लानं आह—
“आवुसो वचीविञ्जत्तिं निस्साय उप्पन्नो पायासो अन्तेसु निक्खमित्वा
भूमियं चरन्तेसु पि परिभुञ्जितुं अयुत्तरूपो” ति । इमञ्च उदानं उदानेसि—

“वचीविञ्जत्तिविष्कारा उप्पन्नं मधुपायसं^२ ।

सचे भुत्तो भवेय्याहं साजीवो गरहितो मम ॥

यदि पि मे अन्तगुणं निक्खमित्वा बहि चरे ।

नेव भिन्देय्यमाजीवं चजमानो पि जीवितं” ॥

आराधेमि सकं चित्तं विवज्जेमि अनेसनं ।

नाहं बुद्धप्पटिकुट्टं काहामि च अनेसनं” ति ॥

८४. चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरवत्थु^३ पि चेत्थ कथेतब्बं ।

एवं सब्बथा पि ।

वचीविञ्जत्तिविष्कारा ति वचीनिच्छारणहेतु । अत्थविञ्जापनवसेन पवत्तमानो
हि सद्दो असति पि विञ्जत्तिया तस्स केनचि पच्चयेन पच्चयभावे वचीविञ्जत्तिवसेनेव पवत्तती
ति “वचीविञ्जत्तिविष्कारो” ति बुच्चति । भुत्तो ति भुत्तवा सचे भवेय्यं अहं । सा ति
अस्स । अकारलोपेन हि निर्देशो “एवंस ते” ति^४ आदीसु विय । अन्तगुणं ति अन्तभोगो ।
बहिचरे ति आसयतो निक्खमित्वा गोचरगगहणवसेन बहि यदि विचरेय्य । परमप्पिच्छं
दस्सेतुं लोकवोहारेनेवमाह । लोके हि अयुत्तमोजनं ओदरियं^५ गरहन्ता एवं वदन्ति “किंसु नाम
तस्स अन्तानि बहि चरन्ती” ति । आराधेमि ति आदितो पट्ठाय राधेमि^६, वसे वत्तेमी
ति अत्थो ।

८४. महातिस्सत्थेरो किर दुब्भिमक्खकाले मग्गं गच्छन्तो भत्ताच्छेदेन मग्गकिलमथेन च

१. चत्तालीसवस्सानि—क०—सी० ।

२. मधुपायासं—रो०, क० ।

३. चीवरगुम्ब० सी०, स्या० । चीरगुम्ब०—रो० ।

४. म०—१-१५; अ०—३-९७; अ०—३-२७८ पिट्ठादीसु ।

५. उदरियं—स्या० ।

६. साधेमि—सी०, क० ।

“अनेसनाय चित्ताम्पि अजनेत्वा विचक्खणो ।

आजीवं परिसोधेय्य सद्धापब्बजितो यती” ति ॥

८५. यथा च वीरियेन आजीवपारिसुद्धि, तथा पच्चयसन्निस्सितसीलं पञ्जाय सम्पादेतब्बं । पञ्जासाधनं हि तं, पञ्जवतो पच्चयेसु आदीन-
वानिसंसदस्सनसमत्थभावतो । तस्मा पहाय पच्चयगेधं धम्मेन समेन
उप्पन्ने पच्चये यथावुत्तेन विधिना पञ्जाय पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जन्तेन
सम्पादेतब्बं ।

किलन्तकायो दुब्बलो अञ्जचारस्स फलितस्स अम्बस्स मूले निपज्जि, बहूनि अम्बफलानि तहं
तहं पतितानि होन्ति । तत्थेको बुद्धतरो उपासको थेरस्स सन्तिकं उपगन्त्वा परिस्समं जत्वा
अम्बपानं पायेत्वा अत्तनो पिट्ठि आरोपेत्वा वसनट्ठानं नेति । थेरो—

“न पिता न पि ते माता न जाति न पि बन्धवो ।

करोतेतादिसं किच्चं सीलवन्तस्स कारणा” ति^१—

अत्तानं ओवदित्वा सम्मसनं आरभित्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा तस्स पिट्ठिगतो एव
मग्गपटिपाटिया अरहत्तं सच्छाकासि । इमं सन्धाय वुत्तं—“अम्बखादकमहातिस्सत्थेरवत्थु पि
चेत्थ कथेतब्बं” ति । सब्बथा पी ति सब्बप्पकारेण पि अनेसनवसेन चित्तुप्पशिवसेन पि,
पगेव कायवचीविप्फन्दितवसेना ति अधिप्पायो । तेनाह—“अनेसनाया” ति आदि ।

८५. अपच्चवेक्खितपरिभोगे ण्णपरिभोगआपत्तिआदीनवरस्स, तब्बिपरियायतो पच्चवे-
क्खितपरिभोगे आनिसंसस्स च दस्सनं आदीनवानिसंसदस्सनं । तस्स पन पच्चयाधिकारत्ता
वुत्तं—“पच्चयेसू” ति । कारणकारणम्पि हि कारणभावेन वुच्चति यथा तिणेहि भत्तं सिद्धं ति ।
येन कारणेन भिक्खुनो अपच्चवेक्खितपरिभोगो नाम सिया, तस्मिं वज्जिते पच्चयसन्निस्सितसीलं
सिज्झति विमुज्झति चा ति दस्सेतुं—“तस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ पच्चयगेधं ति गेधग्गहणेनेव
सम्मोहो पि गहितो ति दट्ठब्बो तेन सह पवत्तनतो तदुपनिस्सयतो च । धम्मेन समेन उप्पन्ने
ति इदं पच्चयानं आगमनसुद्धिदस्सनं, न पच्चयसन्निस्सितसीलविमुद्धिदस्सनं । पच्चयानं हि
इदमत्थितं उपधारेत्वा परिभुञ्जनं पच्चयसन्निस्सितसीलं । यस्मा पन ते पच्चया जायाधिगता
एव भिक्खुना परिभुञ्जितत्वा, तस्मा वुत्तं—“धम्मेन समेन उप्पन्ने पच्चये” ति । यथावुत्तेन
विधिना ति “सीतस्स पटिघाताया” ति^२ आदिना वुत्तविधिना ।

८६. तत्थ दुविधं पच्चवेक्खणं, पच्चयानं पटिलाभकाले परिभोग-
काले च । पटिलाभकाले पि हि धातुवसेन वा पटिकूलवसेन वा पच्च-
वेक्खित्वा ठपितानि चीवरादीनि ततो उचारि' परिभुञ्जन्तस्स अनवज्जो व
परिभोगो, परिभोगकाले पि । तत्रायं सन्निट्ठानकरो विनिच्छयो—

८७. चत्तारो हि परिभोगा—थेय्यपरिभोगो, इणपरिभोगो, दायज्ज-
परिभोगो, सामिपरिभोगो ति । तत्र संघमज्जे पि निसीदित्वा परिभुञ्जन्तस्स
दुस्सीलस्स परिभोगो थेय्यपरिभोगो नाम । सीलवतो अपच्चवेक्खित्वा^१
परिभोगो इणपरिभोगो नाम । तस्मा चीवरं परिभोगे परिभोगे पच्च-

८६. धातुवसेन वा ति “यथापच्चयं वत्तमानं धातुमत्तमेवेतं, यदिदं चीवरादि तदुप-
भुञ्जको च पुग्गलो” ति एवं धातुमनसिकारवसेन वा । पटिकूलवसेन वा ति पिण्डपाते ताव
आहारे पटिकूलसञ्जावसेन । “सब्बानि पन इमानि चीवरादीनि अजिगुच्छनीयानि, इमं पूतिकायं
पत्वा अतिविय जिगुच्छनीयानि जायन्ती” ति एवं पटिकूलमनसिकारवसेन वा । ततो उत्तरी
ति पटिलाभकालतो उपरि । अनवज्जो व परिभोगो आदितोव पञ्चाय परिसोधितत्ता
अधिद्वहत्वा ठपितपराचीवरानं विया ति । पच्चवेक्खणाय आदिसुद्धिदस्सनपरमेतं, न परिभोग-
काले पच्चवेक्खणपटिक्खेपपरं । तेनाह—“परिभोगकाले पो” ति आदि । तत्रा ति तस्मि
परिभोगकाले पच्चवेक्खणे । सन्निट्ठानकरो ति असन्देहकरो एकन्तिको ।

८७. थेय्यपरिभोगो नाम अनरहस्स परिभोगो । भगवता पि अत्तनो सासने सीलवतो
पच्चया अनुज्जाता, न दुस्सीलस्स । दायकानम्पि सीलवतो एव परिच्चागो, न दुस्सीलस्स ।
अत्तनो कारानं महप्फलभावस्स पच्चासीसनतो । इति सत्थारा अननुज्जातत्ता दायकेहि च
अपरिच्चत्तत्ता दुस्सीलस्स परिभोगो थेय्याय परिभोगो थेय्यपरिभोगो । इणवसेन परिभोगो
इणपरिभोगो, पटिग्गाहकतो दक्खिणा विसुद्धिया अभावतो इणं गहेत्वा परिभोगो विया ति
अत्थो । तस्मा ति “सीलवतो” ति आदिना वुत्तमेवत्थं कारणभावेन पच्चामसति । चीवरं
कायतो मोचेत्वा परिभोगे परिभोगे पुरेभत्त...प...पच्छिमयामेसु पच्चवेक्खित्तब्बं ति सम्बन्धो ।
तथा असक्कोन्तेन यथावुत्तकालविसेसवसेन एकदिवसे चतुक्खत्तुं तिक्खत्तुं द्विक्खत्तुं सकिं येव वा
पच्चवेक्खित्तब्बं । सचे अरुणं उग्गच्छति, इणपरिभोगद्वाने तिट्ठति । हिंयो यं मया

वेक्खितब्बं, पिण्डपातो आलोपे आलोपे, तथा असक्कोन्तेन पुरेभत्तापच्छाभत्ता
पुरिमयाममज्झिमयामपच्छिमयामेसु । सच्चस्स अपच्चवेक्खतो व अरुणं
उग्गच्छति, इणपरिभोगट्टाने तिट्ठति । सेनासनम्पि परिभोगे परिभोगे
पच्चवेक्खितब्बं । भेसज्जस्स पटिग्गहणे पि परिभोगे पि सतिपच्चयता व
वट्ठति । एवं सन्ते पि पटिग्गहणे सतिं कत्वा परिभोगे अकरोन्तस्सेव
आपत्ति, पटिग्गहणे पन सतिं अकत्वा परिभोगे करोन्तस्स
अनापत्ति ।

८८. चतुब्बिधा हि सुद्धि—देसनासुद्धि, संवरसुद्धि, परियेद्धिसुद्धि,
पच्चवेक्खणसुद्धी ति । तत्थ देसनासुद्धि नाम पात्तिमोक्खसंवरसीलं । तं
हि देसनाय सुज्झनतो देसनासुद्धी ति वुच्चति । संवरसुद्धि नाम इन्द्रिय-
संवरसीलं । तं हि “न पुन एवं करिस्सामी” ति चित्ताधिट्ठानसंवरेनेव

चीवरं परिभुत्तं, तं यावदेव सीतस्स पटिघाताय ...प...हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं । हिय्यो यो
मया पिण्डपातो परिभुत्तो, सो “नेव दवाया” ति आदिना सचे अतीतपरिभोगपच्चवेक्खणं
न करेय्या ति वदन्ति, तं वीमंसितब्बं । सेनासनम्पि परिभोगे परिभोगे ति पवेसे पवेसे ।
सति पच्चयता ति सतिया पच्चयभावो पटिग्गहणस्स परिभोगस्स च पच्चवेक्खणसतिया
पच्चयभावो युज्जति, पच्चवेक्खित्वा व पटिग्गहेतब्बं परिभुज्जितब्बञ्चा ति अत्थो । तेनेवाह—
“सतिं कत्वा” ति आदि । एवं सन्ते पी ति यदि पि द्वीसु पि ठानेसु पच्चवेक्खणा युत्ता, एवं
सन्ते पि । अपरे पनाहु—सति पच्चयता ति सति भेसज्जपरिभोगस्स पच्चयभावे, सति पच्चये
ति अत्थो । एवं सन्ते पी ति पच्चये सति पी ति । तं तेसं मतिमत्तं । तथा हि पच्चयसन्निस्सित-
सीलं पच्चवेक्खणाय विसुज्झति, न पच्चयस्स भावमत्तेन ।

८८. एवं पच्चयसन्निस्सितसीलस्स विसुद्धिं दस्सेत्वा तेनेव पसङ्गेन सब्बा पि विसुद्धियो
दस्सेतुं—“चतुब्बिधा हि सुद्धी” ति आदिमाह । तत्थ सुज्झति एताया ति सुद्धि, यथाधम्मं
देसना व सुद्धि देसनासुद्धि । बुट्ठानस्सा पि चेत्थ देसनाय एव सज्जहो दट्ठब्बो । छिन्नमूलापत्तीनं^१
पन अभिक्खुतापटिज्जा व देसना^२ । अधिट्ठानविसिद्धो संवरो व सुद्धि संवरसुद्धि । धम्मेन समेन

सुज्जनतो संवरसुद्धौ ति वुच्चति । परियेद्विसुद्धि नाम आजीवपारि-
सुद्धिसीलं । तज्झि अनेसनं पहाय धम्मेन समेन पच्चये उप्पादेन्तस्स
परियेसनाय सुद्धत्ता परियेद्विसुद्धी ति वुच्चति । पच्चवेक्खणसुद्धि नाम
पच्चयसन्निस्सितसीलं^१ । तज्झि वुत्ताप्पकारेण पच्चवेक्खणेण सुज्जनतो
पच्चवेक्खणसुद्धी ति वुच्चति । तेन वुत्तं—“पटिग्गहणे पन सतिं अक्त्वा
परिभोगे करोन्तस्स अनापत्ती” ति ।

८९. सत्तानं सेक्खानं पच्चयपरिभोगो दायज्जपरिभोगो नाम । ते हि
भगवतो पुत्ता, तस्मा पितुसन्तकानं पच्चयानं दायदा हुत्वा ते पच्चये
परिभुञ्जन्ति । किं पनेते भगवतो पच्चये परिभुञ्जन्ति, उदाहु गिहीनं
पच्चये परिभुञ्जन्ती ति ? गिहीहि दिन्ना पि भगवता अनुज्जातत्ता भगवतो
सन्तका होन्ति, तस्मा भगवतो पच्चये परिभुञ्जन्ती ति वेदितव्वा ।
धम्मदायादसुत्तञ्चेत्थ साधकं । खीणासवानं परिभोगो सामिपरिभोगो
नाम । ते हि तण्हाय दासव्यं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुञ्जन्ति ।

पच्चयानं परियेद्वि एव सुद्धि परियेद्विसुद्धि । चतुसु पि पच्चयेसु वुत्तविधिना पच्चवेक्खणा व
सुद्धि पच्चवेक्खणसुद्धि । एस ताव सुद्धीसु समासनयो । सुद्धिमन्तेसु पन देसना सुद्धि
एतस्सा ति देसनासुद्धि । सेसेसु पि एसेव नयो । सुद्धि-सदो पन वुत्तनयो व । एवं ति संवर-
भेदं सन्धायाह । पहाया ति वज्जेत्वा, अक्त्वा ति अत्थो ।

८९. दातव्वेन दायं, तं आदियन्ती ति दायदा । अननुज्जातेसु सब्बेन सब्बं
परिभोगाभावतो, अनुज्जातेसु एव च परिभोगसम्भवतो भिक्खूहि परिभुञ्जितव्वपच्चया भगवतो
सन्तका । “धम्मदायादा मे भिक्खवे भवथ मा आमिसदायादा । अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा
‘किं ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं नो आमिसदायादा’ ति”^२ एवं पवत्तं धम्मदायाद-
सुत्तञ्च एत्थ एतस्मिं अत्थे साधकं ।

अवीतरागानं तण्हापरवसताय पच्चयपरिभोगे सामिभावो नत्थि, तदभावेन वीतरागानं
तत्थ सामिभावो यथारुचिपरिभोगसम्भवतो । तथा हि ते पटिकूलग्गि अप्पटिकूलाकारेण,

१. पच्चयपरिभोगसन्निस्सितसीलं—स्या०, क० ।

२. म०—१-१८ ।

१०. इमेसु परिभोगेसु सामिपरिभोगो च दायजपरिभोगो च सब्बेसं वट्ठति । इणपरिभोगो न वट्ठति । श्रेय्यपरिभोगे कथा येव नत्थि । यो पनायं सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो, सो इणपरिभोगस्स पच्चनीकत्ता आणण्यपरिभोगो वा होति, दायजपरिभोगे येव वा सङ्गहं गच्छति । सीलवा पि हि इमाय सिक्खाय समन्नागतत्ता सेक्खो त्वेव संख्यं गच्छति । इमेसु पन परिभोगेसु यस्मा सामिपरिभोगो अग्गो, तस्मा तं पत्थयमानेन भिक्खुना वुत्तप्पकाराय पच्चवेक्खणाय पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जन्तेन पच्चयसन्निस्सित-सीलं सम्पादेतब्बं । एवं करोन्तो हि किच्चकारी होति । वुत्तप्पि चेत्तं—

“पिण्डं विहारं सयनासनञ्च आपञ्च सङ्घाटिरजूपवाहनं^१ ।

सुत्त्वान धम्मं सुगतेन देसितं सङ्घाय सेवे वरपञ्जसावको ॥

अप्पटिकूलप्पि पटिकूलाकारेण, तदुभयम्पि वज्जेत्वा अञ्छुपेक्खनाकारेण पच्चये परिभुञ्जन्ति, दायकानञ्च मनोरथं परिपूरेन्ति । तेनाह—“ते हि तण्हाय दासव्यं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुञ्जन्ती” ति ।

६०. सब्बेसं ति अरियानं पुथुज्जनानञ्च । कथं पुथुज्जनानं इमे परिभोगा सम्भवन्ति ? उपचारवसेन । यो हि पुथुजनस्सा पि सल्लेखपटिपत्तिं ठितस्स पच्चयगेधं पहाय तत्थ तत्थ अनुपलित्तेन चित्तेन परिभोगो, सो सामिपरिभोगो विय होति । सीलवतो पन पच्चवेक्खितपरिभोगो दायजपरिभोगो विय होति, दायकानं मनोरथस्स अविराधनतो । तथा हि वुत्तं—“दायजपरिभोगे येव वा सङ्गहं गच्छती” ति । कल्याण पुथुजनस्स परिभोगे वत्तब्बमेव नत्थि, तस्स सेक्खसङ्गहतो । सेक्खसुत्तं^२ हेतस्सत्थस्स साधकं । तेनाह—“सीलवा पि ही” ति आदि । पच्चनीकत्ता ति यथा इणाधिको अत्तनो रुचिया इच्छित-देसं गन्तुं न लभति, एवं इणपरिभोगयुत्तो लोकतो निस्सरितुं न लभती ति तप्पटिपक्खत्ता सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो आणण्यपरिभोगो ति आह—“आणण्यपरिभोगो वा” ति । एतेन निष्परियायतो चतुपरिभोगविनिमुत्तो विसुं येवायं परिभोगो ति दस्सेति । इमाय सिक्खाया ति सीलसङ्घाताय सिक्खाय । किच्चकारी ति पटिञ्जानुरूपं पटिपज्जनतो युत्तापत्तकारी ।

तस्मा हि पिण्डे सयनासने च
 आपे च सङ्घाटिरजूपवाहने ।
 एतेसु धम्मेषु अनुपलितो
 भिक्खु यथा पोक्खरे वारिबिन्दु^१ ॥
 कालेन लद्धा परतो अनुगहा
 खजेसु भोजेसु च सायनेसु च ।
 मत्तं स^२ जञ्जा सततं उपट्ठितो
 वणस्स आलेपनरूहने यथा ॥

“कन्तारे पुत्तमंसं व अक्खस्सम्भञ्जनं यथा ।
 एवं आहारे^३ आहारं यापनत्थममुच्छित्तो” ति ॥

इदानीं तमेव किञ्चकारितं सुत्तपदेन विभावेतुं—“वुत्तम्पि चेत्तं” ति आदि वुत्तं । तत्थ
 विहारं ति पत्तिस्सयं । सयनासनं ति मञ्चादि । उभयेन पि सेनासनमेव वुत्तं । आपं ति
 उदकं । सङ्घाटिरजूपवाहनं ति पंसुमलादिनो सङ्घाटिगतस्स धोवनं । सुत्तवान् धम्मं
 सुगतेन देसितं ति चीवरादीसु^४ “पटिसङ्घा योनिसो चीवरं पटिसेवति सीतस्स पटिघाताया”
 ति^५ आदिना नयेन भगवता देसितं धम्मं सुत्वा । सङ्घाय सेवे वरपञ्चसावको ति “पिण्डं”
 ति वुत्तं पिण्डपातं, विहारादिपदेहि वुत्तं सेनासनं, “पिपासागेलञ्जस्स वूपसमनतो पानीयम्पि
 गिलानपच्चयो” ति आपमुखेन दस्सितं गिलानपच्चयं, सङ्घाटियादिचीवरं ति चतुब्बिधं पच्चयं
 सङ्घाय “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया” ति^६ आदिना नयेन पच्चवेक्खित्वा । सेवे^७ सेवितुं
 सक्कुण्येय्य उत्तमपञ्चस्स भगवतो सावको सेवो वा पुथुज्जनो वा ।

यस्मा च सङ्घाय सेवी वरपञ्चसावको, तस्मा हि पिण्डे^१ प^२ पोक्खरे वारिबिन्दु,
 तथा होति । कालेना ति अरियानं भोजनकाले । लद्धा ति लभित्वा । परतो ति अञ्जतो

१. खु०—१-३२६ ।

२. सो—स्या०, रो०, मत्तसो—क० ।

३. आहारे—रो०, क०, आहरि—सी०, स्या० ।

४. सन्वासवसंवरादीसु—सी० ।

५. म०—१-१४; अ०—२-९७; खु०—४-१-४ ३५ ।

६. म०—१-१५; म०—२-२३; म०—३-६२; सं०—३-९६; अ०—२-९७; अभि०—१-२९०;

खु०—४-१-४ ३५ ।

७. सचे पि—स्या०; क० ।

९१. इमस्स च पच्चयसन्निस्सितसीलस्स परिपूरकारिताय भागिनेय्य-
संघरक्खितसामणेरस्स वत्थु कथेतब्बं । सो हि सम्मा पच्चवेक्खित्वा परि-
भुञ्जि । यथाह—

“उपज्झायो मं भुञ्जमानं सालिकूरं सुनिब्बुतं ।
मा हेव त्वं सामणेर जिह्वं ज्ञापेसि असञ्जतो ॥
उपज्झायस्स वचो सुत्वा संवेगमलभिं तदा ।
एकासने निसीदित्वा अरहत्तं अपाप्पुणिं ॥
सो हं परिपुण्णसङ्कप्पो चन्दो पन्नरसो यथा ।
सब्बासवपरिक्खीणो नत्थि दानि पुनब्भवो” ति ॥
“तस्मा अञ्जो पि दुक्खस्स पत्थयन्तो परिक्खयं ।
योनिस्सो पच्चवेक्खित्वा पटिसेवेथ पच्चये” ति ॥
एवं पातिमोक्खसंघरसीलादिवसेन चतुर्विधं ।

पठमसीलपञ्चकं

९२. पञ्चविधकोट्टासस्स पठमपञ्चके अनुपसम्पन्नसीलादिवसेन
अत्थो वेदितब्बो । वुत्तञ्हेतं पटिसम्भिदायं—

दायकतो । अनुग्गहा ति अनुकम्पाय बहुग्गि उपनीते मत्तं स जब्बा जानेय्य सतत्तं
सव्वकालं उपट्ठितो उपट्ठितस्सति । आलेपनरूहने यथा ति भेसज्जलेपनेन वणस्स रुहने विय,
मत्तं जानेय्या ति योजना । आहरे ति आहरेय्य । आहरेय्याहार” ति वा पाठो । यापनत्थं
ति सरीरस्स यापनाय । अमुच्छित्तो ति तण्हामुच्छाय अमुच्छित्तो गेधं तण्हं अनापन्नो ।

६१. अत्तनो मातुलस्स संघरक्खितथेरस्सेव नामस्स गहितत्ता भागिनेय्यसंघरक्खित-
सामणेरो । सालिकूरं ति सालिभत्तं । सुनिब्बुतं ति सुसीतलं । असञ्जतो ति अपच्च-
वेक्खणं सन्धायाह । सब्बासवपरिक्खीणो ति परिक्खीणसब्बासवो ।

पठमसीलपञ्चकवण्णना

६२. परियन्तो एतेसं अत्थी ति परियन्तानि, परियन्तानि सिक्खापदानि येसं ते परियन्त-
सिक्खापदा, तेसं परियन्तसिक्खापदानं । उपसम्पन्नानं ति ठपेत्वा कल्याणपुथुजन-

“कतमं परियन्तपारिसुद्धिसीलं ? अनुपसम्पन्नानं परियन्तसिक्खा-
पदानं, इदं परियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं ?
उपसम्पन्नानं अपरियन्तसिक्खापदानं, इदं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं ? पुथुज्जनकल्याणकानं कुसलधम्मं युत्तानं सेक्खपरि-
यन्ते परिपूरकारीनं काये च जीविते च अनपेक्खानं परिच्चराजीवितानं, इदं
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं ? सत्तानं सेक्खानं, इदं
अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं । कतमं पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं ? तथागतसावकानं
खीणासवानं पच्चेकबुद्धानं तथागतानं अरहन्तानं सम्मासम्बुद्धानं, इदं
पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं” ति^१ ।

९३. तत्थ अनुपसम्पन्नानं सीलं गणनवसेन सपरियन्तत्ता परियन्त-
पारिसुद्धिसीलं ति वेदितव्वं । उपसम्पन्नानं—

“नव कोटिसहस्सानि असीति^२ सतकोटियो ।

पञ्चास^३ सतसहस्सानि छत्तिंसा च पुनापरे ॥

सेक्खासेक्खे तदञ्जेसं उपसम्पन्नानं । सामञ्जसोत्तना पि हि विसेसे तिष्ठति । कुसलधम्मं
युत्तानं ति विपस्सनाचारे युत्तपयुत्तानं सेक्खधम्मा परियन्ता परमा मरियादा एतस्सा ति
सेक्खपरियन्तो । नामरूप परिच्छेदतो, कुसलधम्मसमादानतो वा पन पट्टाय याव गोत्रभू,
ताव पवत्तकुसलधम्मप्यबन्धो सेक्खधम्मो आहच्च ठितो सेक्खपरियन्तो । सेक्खधम्मानं वा
हेट्ठिमन्तभूता सिक्खितव्वा^४ लोकिया तस्सो सिक्खा सेक्खपरियन्तो, तस्मिं सेक्खपरियन्ते ।
परिपूरकारीनं ति किञ्चि पि सिक्खं अहापेत्वा पूरेन्तानं । उपरिविसेसाधिगमत्थं काये च
जीविते च अनपेक्खानं । ततो एव सीलपारिपूरिअत्थं परिच्चत्तजीवितानं । दिट्ठिसंकिलेसेन
अपरामसनीयतो पारिसुद्धिवन्तं सीलं अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं । किलेसानं सब्बसो पटि-
प्पस्सद्विया पारिसुद्धिवन्तं सीलं पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं ।

९३. अनुपसम्पन्नानं असेक्खानं सेक्खानं कल्याणपुथुज्जनानञ्च सीलं महानुभावताय
आनुभावतो अपरियन्तमेवा ति आह—“गणनवसेन सपरियन्तत्ता” ति । कायवाचानं

१. खु०—५-४७ ।

२. असीति—सी० ।

३. पञ्चासं—सी० ।

४. सेक्खकप्पा—सी० ।

एते संवरविनया सम्बुद्धेन पकासिता ।

पेय्यालमुखेन निदिट्ठा सिक्खा विनयसंवरे” ति ॥

एवं गणनवसेन सपरियन्तम्पि अनवसेसवसेन समादानभावश्च लाभ-
यसजातिअङ्गजीवितवसेन अदिट्ठपरियन्तभावश्च सन्धाय अपरियन्त-
पारिसुद्धिसीलं ति वुत्तं, चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरस्स
सीलमिव । तथा हि सो आयस्मा—

“धनं चजे^२ अङ्गवरस्स हेतु^३ अङ्गं चजे जीवितं रक्खमानो ।

अङ्गं धनं जीवितञ्चापि सव्वं चजे नरो धम्ममनुस्सरन्तो” ति ॥

इमं सप्पुरिसानुस्सतिं अविजहन्तो जीवितसंसये पि सिक्खापदं
अवीतिकम्म तदेव अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं निस्साय उपासकस्स पिट्ठिगतो
व अरहत्तं पापुणि । यथाह—

संवरणतो विनयनतो च संवरविनया । पेय्यालमुखेन निदिट्ठा ति तत्थ तत्थ सत्थारा
देसितवित्थारनयेन यथावुत्तगणनतो निदिट्ठा । सिक्खा ति सीलसङ्घाता सिक्खा । विनयसंवरे
ति विनयपिट्ठके । गणनवसेन सपरियन्तम्पि उपसम्पन्नानं सीलं ति हेट्ठा वुत्तं आनेत्वा
सम्बन्धितव्वं । यंकिञ्चि हि उपसम्पन्नेन सिक्खितव्वं सीलं नाम, तत्थ कस्सचि पि अनवसेसतो
अनवसेसवसेन । समादानभावं ति समादानसम्भावं । लाभ ‘प’ वसेन अदिट्ठ-
परियन्तभावो लाभादिहेतु सीलस्स अवीतिकम्मो ।

धनं चजे अङ्गवरस्स हेतु पारिपन्थिकचोरादीहि उपद्दुतो । अङ्गं चजे जीवितं
रक्खमानो सप्पदट्ठादिकाले । अङ्गं धनं जीवितञ्चापि सव्वं चजे नरो धम्ममनुस्सरन्तो
सुतसोममहाबोधिसत्तादयो विय । तेनाह—“इमं सप्पुरिसानुस्सतिं अविजहन्तो” ति ।
जिघ्रच्छापरिस्समेन जीवितसंसये सति पि । सिक्खापदं अवीतिकम्मा ति अस्सामिकेसु
अम्बफलेसु भूमियं पतितेसु समीपे येव सन्तेसु पि पटिग्गाहकाभावेन अपरिभुजन्तो पटिग्गाहण-
सिक्खापदं^३ अवीतिकमित्वा ।

१. वेदितव्वं—सी०, स्या०, रो० ।

२-२. यो पन अङ्गहेतु—सी० ।

३. वि०—२-१२६ ।

“न पिता न पि ते माता न जातिं न पि बन्धवो^२ ।
 करोतेतादिसं किञ्च सीलवन्तस्स कारणा ॥
 संवेगं जनयित्वान सम्मसित्वान योनिसो ।
 तस्स पिट्ठिगतो सन्तो अरहत्तं अपापुणी^३” ति ॥

९४. पुथुज्जनकल्याणकानं सीलं उपसम्पदतो पट्टाय सुधोतजातिमणि
 विय सुपरिकम्मकतसुवण्णं विय च अतिपरिसुद्धत्ता चित्तुप्पादमत्तकेन
 पि मलेन विरहितं अरहत्तस्सेव पदट्ठानं होति, तस्मा परिपुण्णपारिसुद्धी
 ति वुच्चति, महासंधरक्खितभागिनेय्यसंधरक्खितत्थेरानं विय ।

महासंधरक्खितत्थेरं किर अतिकन्तसट्ठिवस्सं मरणमञ्चे निपन्नं
 भिक्खुसंधो लोकुत्तराधिगमं पुच्छि । थेरो—“नत्थि मे लोकुत्तरधम्मो” ति
 आह । अथस्स उपट्ठाको दहरभिक्खु आह—“भन्ते तुम्हे परिनिव्वुता
 ति समन्ता द्वादसयोजना मनुस्सा सन्निपतिता, तुम्हाकं पुथुज्जनकाल-
 किरियाय महाजनस्स विप्पटिसारो भविस्सती” ति । आवुसो “अहं
 मेत्थेय्यं भगवन्तं पस्सिस्सामी” ति न विपस्सनं पट्टपेसिं । तेन हि मं
 निसीदापेत्वा ओकासं करोही ति । सो थेरं निसीदापेत्वा बहि निक्खन्तो,
 थेरो तस्स सह निक्खमना^४ व अरहत्तं पत्वा अच्छरिकाय सज्जं अदासि ।
 संधो सन्निपतित्वा आह—“भन्ते एवरूपे मरणकाले लोकुत्तरधम्मं
 निव्वचेन्ता दुक्करं करित्था” ति । नावुसो एतं दुक्करं, अपि च वो दुक्करं
 आचिक्खिस्सामि—“अहं आवुसो पब्बजितकालतो पट्टाय असतिया

सीलवन्तस्सा ति सीलवन्तभावस्स कारणा, सीलवन्तस्स वा तुय्हं एतादिसं अंसेन
 वाहणादिकं किञ्च करोति, कारणा^५ सीलस्सा ति अधिप्पायो ।

९४. सुधोतजातिमणि विया ति चतूसु पासाणेसु^६ सम्मदेव धोतजातिमणि विय ।
 महासंधरक्खितभागिनेय्यसंधरक्खितत्थेरानं विया ति महासंधरक्खितत्थेरस्स, तस्सेव

१. न जाति—सी०, क० ।

२. न पि बन्धवा—स्या०, क० ।

३. अपापुणि—रो० ।

४. सह बहि निक्खमना—सी० ।

५. किस्स कारणा—स्या०, क० ।

६. चतूसु पि साणेसु—क० ।

अञ्जाणपकतं कम्मं नाम न पस्सामी”^१ ति । भागिनेय्यो पिस्स पञ्चास-
वस्सकाले एवमेव अरहत्तं पापुणी ति ।

“अप्पस्सुतो पि चे होति सीलेसु असमाहितो ।
उभयेन नं गरहन्ति सीलतो च सुतेन च ॥
अप्पस्सुतो पि चे होति सीलेसु सुसमाहितो ।
सीलतो नं पसंसन्ति तस्स^२ सम्पज्जते सुतं ॥
बहुस्सुतो पि चे होति सीलेसु असमाहितो ।
सीलतो नं गरहन्ति नास्स^३ सम्पज्जते सुतं ॥
बहुस्सुतो पि चे होति सीलेसु सुसमाहितो ।
उभयेन नं पसंसन्ति सीलतो च सुतेन च ॥
बहुस्सुतं धम्मधरं सम्पज्जं बुद्धसावकं ।
नेक्खं जम्बोनदस्सेव को तं निन्दितुमरहति ।
देवा पि नं पसंसन्ति ब्रह्मणा पि पसंसितो” ति^४ ॥

९५. सेक्खानं पन सीलं दिट्ठिवसेन अपरामद्वृत्ता, पुथुज्जनानं वा

भागिनेय्यसंघरक्खितत्थेरस्स विय च । “किमत्थं मयं इधागता” ति महाज्जनस्स विप्पटिसारो
भविस्सती ति अधिष्पायो । अच्छरिकाया ति अङ्गुलिफोटनेन । असत्तिया ति सतिसम्मोसेन ।
अञ्जाणपकतं ति अञ्जाणेन अपरज्झित्वा कतं, अजानित्वा कतं ति अत्थो ।

अप्पस्सुतो पि चे होती ति सुत्तगेय्यादिसुतरहितो होति चे । सीलेसु असमाहितो
ति पातिमोक्खसंवरादिसीलेसु पि न सम्मा पतिट्ठितो होति चे । नास्स सम्पज्जते सुतं ति
अस्स सीलरहितस्स पुग्गलस्स सुतं अत्तनो परेसञ्च कथचि भवसम्पत्तिआवहं न होति ।
“दुस्सीलीयं पुरिसपुग्गलो” ति हि सिक्खाकामा न तस्स सन्तिकं उपसङ्कमन्ति । बहुस्सुतो पि
चे ति एत्थ चे—ति निपातमत्तं । पसंसितो ति पसंसितो एव नाम ।

९५. रागवसेन^५ अपरामद्वृत्तहणेन तण्हापरामासाभावमाह । तथारूपं ति रागवसेन

१. न सरामी—सी०, स्या० । २. नास्स । ३. तस्स—सी०, स्या० क० ।

४. अ०—२-९ ।

५. भववसेन—सी०, क० ।

पन रागवसेन^१ अपरामट्टसीलं अपरामट्टपारिसुद्धो^२ ति वेदितव्वं,
कुटुम्बियपुत्तात्तिस्सत्थेरस्स सीलं विय । सो हि आयस्सा तथारूपं सीलं
निस्साय अरहत्ते पतिट्ठातुकामो वेरिके आह—

“उभो पादानि भिन्दित्वा सञ्जपेस्सामि^३ वो अहं ।

अट्टियामि हरायामि सरागमरणं अहं” ति^४ ॥

“एवाहं चिन्तयित्वान सम्मसित्वान योनिसो ।

सम्पत्ते अरुणुग्गम्हि अरहत्तं अपाणुणिं” ति^५ ॥

अञ्जतरो पि महाथेरो बाळहगिलानो सहत्था आहारम्पि परि-
भुज्जितुं असक्कोन्तो सके मुत्ताकरीसे पलिपन्नो सम्परिवत्ताति, तं दिस्वा
अञ्जतरो दहरो—“अहो दुक्खा जीवितसङ्घारा” ति आह । तमेनं महाथेरो
आह—“अहं आवुसो इदानि मिय्यमानो सग्गसम्पत्तिं लभिस्सामि,
नत्थि मे एत्थ संसयो, इमं पन सीलं भिन्दित्वा लद्धसम्पत्तिनाम सिक्खं
पच्चक्खाय पटिलद्धगिहिभावसदिसी” ति वत्वा “सीलेनेव सद्धिं मरिस्सामी”
ति तत्थेव निपन्नो तमेव रोगं सम्मसन्तो अरहत्तं पत्वा भिक्खुसंघस्स इमाहि
गाथाहि व्याकासि—

अपरामट्टं । भिन्दित्वा ति हनित्वा । सञ्जपेस्सामी ति सञ्जत्तिं करिस्सामि, अप्पकं वेलं
मं विस्सेज्जेतुं ति अधिप्पायो । अट्टियामी ति जिगुच्छामि । हरायामी ति लज्जामि ।

पलिपन्नो ति सीदन्तो, सम्मक्खितो वा । सीलेनेव सद्धिं मरिस्सामी ति सीलं
अविनासेन्तो तेन सहेव मरिस्सामि, न इदानि कदाचि पि तं परिच्चजिस्सामि । सति हि
भवादाने सीलेन वियोगो सिया, भवमेव नादियिस्सामी ति अधिप्पायो । रोगं सम्मसन्तो
ति रोगभूतं वेदनं वेदनामुखेन सेसारूपधम्म रूपधम्मे च परिग्गहेत्वा विपस्सन्तो ।

१. भववसेन—सी०, स्या० ।

२. संसमेस्सामि—सी०; सञ्जमिस्सामि—स्या०; पञ्जपेस्सामि—क० ।

३. ति—सद्दो स्या० पोत्थके नत्थि । ४. दी—ट्ट०—२-३३९; म-ट्ट० १० सुत्ते च ।

५. ०सदिसं—क० ।

“फुट्टस्स मे अज्जतरेन व्याधिना
 रोगेन बाळ्हं दुखितस्स रूपतो ।
 परिसुस्सति खिप्पमिदं कळेवरं
 पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कतं ॥
 अजज्जं जज्जसङ्घातं असुचिं सुचिसम्मत्तं ।
 नानाकुणपपरिपूरं जज्जरूपं अपस्सतो ॥
 धिरत्थु मं आतुरं पूतिकायं
 दुग्गन्धियं असुचिं व्याधिधम्मं ।
 यत्थप्पमत्ता अधिमुच्छिता पजा
 हापेन्ति मग्गं सुगतूपपत्तिया” ति ॥

९६. अरहन्तादीनं पन सीलं सब्बदरथप्पटिप्पस्सद्विया परिसुद्धता^१
 पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धी ति वेदितब्बं । एवं परियन्तपारिसुद्धिआदिवसेन
 पञ्चविधं ।

रूपतो ति विकारं आपादियमानसरीरस्स । परिसुस्सती ति समन्ततो सुस्सति ।
 यथा किं ? पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कतं सूरियातपसन्तत्ते पंसुनि ठपितं सिरीसादिपुप्फं^२
 विया ति अत्थो । अजज्जं ति अमनुज्जं जिगुच्छनीयं । जज्जसङ्घातं ति बालेहि “जज्जं” ति
 एवं किरितं । जज्जरूपं अपस्सतो ति यथाभूतं अपस्सतो^३ अविद्दसुनो “जज्जं” ति पसंसितं ।
 धिरत्थुमं ति धि अत्थु इमं, धि-सद्दयोगेन सब्बत्थ उपयोगवचनं, इमस्स पूतिकायस्स
 धिकारो होतु ति अत्थो । दुग्गन्धियं ति दुग्गन्धिकं दुग्गन्धवन्तं । यत्थ यथावुत्ते पूतिकाये
 रागहेतु पमत्ता पमादं आपन्ना । पजा ति सत्ता । हापेन्ति मग्गं सुगतूपपत्तिया ति
 सुगतूपपत्तिया मग्गं सीलप्पि हापेन्ति, पगेव ज्ञानादिं ति अधिप्पायो ।

९६. केवलं “अरहन्तो” ति वराब्बा सावकखीणासवा, इतरे पन पच्चेकबुद्धा
 सम्मासम्बुद्धा ति सह विसेसनेना ति आह—“अरहन्तादीनं” ति । सब्बदरथप्पटिप्पस्सद्विया
 ति सब्बकिलेसदरथप्पटिप्पस्सद्विया ।

१. ०च— रो०, क० ।

२. सिरीसपुप्फं—क० ।

३. अपस्सतो—म० ।

दुतियसीलपञ्चकं

९७. दुतियपञ्चके पाणातिपातादीनं पहानादिवसेन अत्थो वेदितव्वो ।
वुत्तञ्हेतं पटिसम्भितं—

“पञ्चसीलानि पाणातिपातस्स पहानं सीलं, वेरमणी सीलं, चेतना सीलं, संवरो सीलं, अवीतिकमो सीलं । अदिन्नादानस्स, कामेसु मिच्छा-
चारस्स, मुसावादस्स, पिसुणाय वाचाय, फरुसाय वाचाय, सम्फप्पलापस्स,
अभिज्झाय, व्यापादस्स, मिच्छादिट्ठिया, नेक्खम्मेन कामच्छन्दस्स,
अव्यापादेन व्यापादस्स, आलोकसञ्जाय थिनमिद्धस्स, अविकखेपेन

दुतियसीलपञ्चकवर्णना

६७. पाणातिपातादीनं ति आदि-सहेन अदिन्नादानादीनं अग्गमग्गवज्झकिलेस-
परियोसानानं सङ्गहो दट्ठव्वो । पहानादी ति आदि-सहेन वेरमणि आदीनं चतुन्नं ।
केसुचि पोत्थकेसु “पहानवसेना” ति लिखन्ति, सा पमादलेखा । पाणातिपातस्स पहानं सीलं
ति हिरोत्ताप्पकरुणालोभादिपमुखेन येन कुसलचित्तुप्पादेन पाणातिपातो पहीयति, तं पाणाति-
पातस्स पहानं सीलनट्ठेन सीलं । तथा पाणातिपाता विरति वेरमणि सीलं । पाणातिपातस्स
पटिपक्खचेतना चेतना सीलं । पाणातिपातस्स संवरणं पवेसद्वारपिधानं संवरो सीलं ।
पाणातिपातस्स अवीतिकमनं अवीतिकमो सीलं । अदिन्नादानस्सा ति आदीसुपि एसेवनयो ।
अभिज्झादीनं पन अनभिज्झादिवसेन पहानं वेदितव्वं । वेरमणी चेतना तं सम्पयुत्ता
संवरावीतिकमा तप्पमुखा धम्मा ।

एवं दसकुसलकम्मपथवसेन पहानसीलादीनि दस्सेत्वा इदानीं सउपायानं अट्ठन्नं
समापत्तीनं, अट्ठारसन्नं महाविपस्सनानं, अरियमग्गानञ्च वसेन तानि दस्सेतुं—“नेक्खम्मेना” ति
आदि आरब्धं । तत्थ नेक्खम्मेना ति अलोभप्पधानेन कुसलचित्तुप्पादेन । कुसला हि धम्मा
कामपटिपक्खा इध “नेक्खम्मं” ति अधिप्पेता । तेनाह—“कामच्छन्दस्स पहानं सीलं” ति
आदि । तत्थ पहानसीलादीनि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वानि । विसेसमेव वक्खाम ।
अव्यापादेना ति मेत्ताय । आलोकसञ्जाया ति विभूतं कत्वा मनसिकरणेन उपट्ठितआलोक-
सञ्ज्ञानेन । अविकखेपेना ति समाधिना । धम्मववत्थानेना ति कुसलादिधम्मानं याथा-
वनिच्छयेन । सपच्चयनामरूपववत्थानेना ति पि वदन्ति ।

उद्धचस्स, धम्मववत्थानेन विचिकिच्छाय, जाणेन अविज्जाय, पामोज्जेन अरतिया, पठमेन ज्ञानेन नीवरणानं, दुतियेन ज्ञानेन वितक्कविचारानं, ततियेन ज्ञानेन पीतिया, चतुत्थेन ज्ञानेन सुखदुक्खानं, आकासानञ्चायतनसमापत्तिया रूपसञ्जाय पटिघसञ्जाय नानत्तासञ्जाय, विज्जाणञ्चायतनसमापत्तिया आकासानञ्चायतनसञ्जाय, आकिञ्चञ्जायतनसमापत्तिया विज्जाणञ्चायतनसञ्जाय, नेवसञ्जानासञ्जायतनसमापत्तिया आकिञ्चञ्जायतनसञ्जाय,

एवं कामच्छन्दादिनीवरणप्पहानेन “अभिज्झं लोके पहाया” ति^१ आदिना वुत्ताय पठमज्ज्ञानाधिगमस्स उपायभूताय पुब्बभागपटिपदाय वसेन पहानसीलादीनि दस्सेत्वा इदानीं सउपायानं अट्ठसमापत्तिआदीनं वसेन दस्सेतुं—“जाणेना” ति आदि वुत्तं । नामरूपपरिग्गहकङ्खा-वितरणानं हि विवन्धभूतस्स मोहस्स दूरीकरणेन जातपरिज्जाय ठितस्स अनिच्चसञ्जादयो सिज्जन्ति । तथा ज्ञानसमापत्तीसु अभिरतिनिमित्तेन पामोज्जेन । तत्थ अनभिरतिया विनोदि-ताय ज्ञानादीनं समधिगमो ति समापत्तिविपस्सनानं अरतिविनोदनअविज्जापदालनादिना उपायो ति—वुत्तं “जाणेन अविज्जाय, पामोज्जेन अरतिया” ति । उप्पटिपाटिनिहेत्तो पन नीवरण-समावाय अविज्जाय हेट्टानीवरणेसु पि सङ्गहदस्सनत्थं ति दट्ठब्बं ।

“पठमेन ज्ञानेन नीवरणानं” ति आदीसु कथं ज्ञानानं सीलभावो, कथं वा तत्थ विरतिया सम्भवो । सुविसुद्धकायकम्मादिकस्स हि चित्तसमादानवसेन इमानि ज्ञानानि पवत्तन्ति, न परिचकुसलानि विय कायकम्मादिविसोधनवसेन, नापि मग्गफलधम्मा विय दुच्चरितदुराजीव-समुच्छेदपटिप्पसम्मनवसेना ति ? सच्चमेतं । महग्गतधम्मेसु निप्परियायेन नत्थि सीलनट्ठो, कुतो विरमणट्ठो । परियायेन पनेतं वुत्तं ति दट्ठब्बं । को पन सो परियायो ? यदग्गेन महग्गता कुसलधम्मा पटिपक्खे पज्जहन्ति, तदग्गेन ततो ओरता । ते च यथा चिरं नारोहन्ति, एवं संवुता^२ नाम होन्ति । परियुट्ठानसङ्कातो मनोद्वारे वीतिक्कमो नत्थि एतेसू ति अवीतिक्कमा ति च वुच्चन्ति, चेतना पन तंसम्पयुत्ता ति । सोयमत्थो परतो आगमिस्सति । एवञ्च कत्वा वितक्कादिपहानवचनमपि समत्थितं होति । न हि निप्परियायतो सीलं कुसलधम्मानं पहायकं युज्जति, न चेत्थ अकुसलवितक्कादयो अधिप्पेता । किञ्चापि पठमज्ज्ञानूपचारे येव दुक्खस्स चतुत्थज्ज्ञानूपचारे च सुखस्स पहानं होति, अतिसयपहानं पन सन्धाय वुत्तं—“चतुत्थेन

अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जाय, दुक्खानुपस्सनाय सुखसञ्जाय, अनच्चानु-
पस्सनाय अत्तसञ्जाय, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दिया, विरागानुपस्सनाय
रागस्स, निरोधानुपस्सनाय समुदयस्स, पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानस्स,
खयानुपस्सनाय घनसञ्जाय, वयानुपस्सनाय आयूहनस्स, विपरिणामानु-
पस्सनाय धुवसञ्जाय, अनिमित्तानुपस्सनाय निमित्तस्स, अप्पणिहितानुस्सनाय

ज्ञानेन सुखदुक्खानं पहानं” ति । “ आकासानञ्जायतनसमापत्तिया” ति आदीसु यं
वत्तब्बं तं आरुप्पकथायं^१ आगमिस्सति ।

अनिच्चस्स, अनिच्चं ति वा अनुपस्सना अनिच्चानुपस्सना । तेभूमिकधम्मानं अनिच्चतं
गहेत्वा पवत्ताय विपस्सनायेतं नामं । निच्चसञ्जाया ति “सङ्खतधम्मा^२ निच्चा सस्सता” ति
एवं पवत्ताय मिच्छासञ्जाय, सञ्जागगहणेनेव दिट्ठिचित्तानम्पि गहणं दट्ठब्बं । एस नयो इतो
परासु पि । निब्बिदानुपस्सनाया ति सङ्खारेसु निब्बिन्दनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय ।
नन्दिया ति सप्पीतिकतण्हाय । विरागानुपस्सनाया ति विरज्जनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय ।
रागस्सा ति सङ्खारेसु रागस्स । निरोधानुपस्सनाया ति सङ्खारानं निरोधस्स अनुपस्सनाय ।
यथा वा सङ्खारा निरुज्झन्ति येव, आयति पुनब्भववसेन न उप्पज्जन्ति, एवं अनुपस्सना निरोधानु-
पस्सना । तेनेवाह—“निरोधानुपस्सनाय निरोधे ति नो समुदेती” ति^३ । मुञ्चितुकामताय हि
अयं बलप्पत्ता । सङ्खारानं पटिनिस्सज्जनाकारेन पवत्ता अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना ।
पटिसङ्खासन्तिट्ठना हि अयं । आदानस्सा ति निच्चादिवसेन गहणस्स । सन्ततिसमूहकिच्चारम्मण-
वसेन एकत्तगहणं घनसञ्जा, तस्सा घनसञ्जाय । आयूहनस्सा ति अभिसङ्खरणस्स ।
सङ्खारानं अवत्थादिविसेसापत्ति विपरिणामो । धुवसञ्जाया ति थिरभावगहणस्स ।
निमित्तस्सा ति समूहादिघनवसेन सक्किच्चपरिच्छेदताय च सङ्खारानं सविग्गहाय । पणिधिया
ति रागादिपणिधिया, तण्हावसेन सङ्खारेसु निन्नताया ति अत्थो । अभिनिवेसस्सा ति अन्तानु-
दिट्ठिया । अनिच्चदुक्खादिवसेन सब्बतेभूमकधम्मतिरणा अधिपञ्चाधम्मविपस्सना ।
सारादानाभिनिवेसस्सा ति असारेसु सारगहणविपल्लासस्स । यथाभूतञ्जाणदस्सनं थिरभाव-
पत्ता अनिच्चादि अनुपस्सना व । उदयव्वयजाणं ति केचि । सप्पच्चयनामरूपदस्सनं ति

१. विसु०—आरुप्पनिर्देशे ।

२. सङ्खतधम्मेसु—क० ।

३. सु०—९५ ।

पणिधिया, सुञ्जतानुपस्सनाय अभिनिवेसस्स, अधिपञ्जाधम्मविपस्सनाय सारादानाभिनिवेसस्स, यथाभूतजाणदस्सनेन सम्मोहाभिनिवेसस्स, आदीन-
वानुपस्सनाय आलयाभिनिवेसस्स, पटिसङ्खानुपस्सनाय अप्पटिसङ्खाय,
विवट्टानुपस्सनाय संज्जोगाभिनिवेसस्स, सोतापत्तिमग्गेन दिट्ठेकट्टानं
किलेसानं, सकदागामिमग्गेन ओळारिकानं किलेसानं, अनागामिमग्गेन

अपरे । “इस्सरकुत्तादिवसेन^१ लोको समुप्पन्नो” ति अभिनिवेसो सम्मोहाभिनिवेसो ।
उच्छेदस्सताभिनिवेसो ति केचि । “अहोसिं नु खो अहमतीतमद्धानं” ति^२ आदिनयप्पवत्ता
संसयापत्तिं सम्मोहाभिनिवेसो ति अपरे । सङ्खारेसु ताणलेणभावगहणं आलयाभिनिवेसो ।
“आलयरता आलयसम्मदिता” ति^३ वचनतो आलयो तण्हा । सा एव चक्खादीसु रूपादीसु च
अभिनिविसनवसेन पवत्तिया आलयाभिनिवेसो ति अपरे । “एवं ठिता ते^४ सङ्खारा पटि-
निस्सजीयन्ती” ति पवत्तं जाणं पटिसङ्खानुपस्सना । अप्पटिसङ्खा पटिसङ्खाय पटिपक्खभूता
मोहप्पधाना अकुसलधम्मा । वट्ठतो विगतत्ता विवट्ठं निब्बानं, तत्थ निन्नभावसङ्खातेन अनु-
पस्सनेन पवत्तिं विवट्टानुपस्सना, सङ्खारुपेक्खा चेव अनुलोमजाणञ्च । सञ्जोगाभिनिवेसो
संयुजनवसेन सङ्खारेसु अभिनिविसनं ।

दिट्ठेकट्टानं ति दिट्ठिया सहजेकट्टानञ्च पहानेकट्टानञ्च । ओळारिकानं ति उपरिमग्ग-
वज्जे किलेसे उपादाय वुत्तं । अञ्जथा दस्सनेन पहातब्बा पि दुतियमग्गवज्जेहि ओळारिका ।
अणुसहगतानं ति अणुभूतानं, इदं हेट्ठिमग्गवज्जे उपादाय वुत्तं । सब्बकिलेसानं ति
अवसिद्धसब्बकिलेसानं । न हि पठममग्गादीहि पहीना किलेसा पुन पहीयन्ति ।

“चित्तस्स अविप्पटिसाराय संवत्तन्ती” ति आदीसु संवरो अविप्पटिसारत्थाय ।
“अविप्पटिसारत्थानि खो आनन्द कुसलानि सीलानी” ति^५ वचनतो चेतसो अविप्पटिसारत्थाय
भवन्ति । अविप्पटिसारो पामोजत्थाय । “योनिस्सो मनसि करोतो पामोजं जायती” ति^६

१. इस्सरियकत्तादिवसेन—स्या०; इस्सरियकुत्तादिवसेन—क० ।

२. म०—१-१२; सं०—२-२५; खु०—४:१-३६१ ।

३. दी०—२-३०; म०—१-२१७; म०—२-३३२; सं०—१-१३७; वि०—३-६, ८, ९ ।

४. ठिते—सी० ।

५. अ०—४-९९, ३५९ ।

६. म०—३-२३३ ।

अनुसहगतानं^१ किलेसानं, अरहत्तामग्गेन सब्बकिलेसानं पहानं सीलं, वेरमणी, चेतना, संवरो, अवीतिकमो सीलं । एवरूपानि सीलानि चित्तास्स अविप्पटिसाराय संवत्तन्ति, पामोज्जाय, पीतिया, पस्सद्विया, सोमनस्साय, आसेवनाय, भावनाय, बहुलीकम्माय, अलङ्काराय, परिक्वाराय, परिवाराय,

वचनतो पामोज्जाय संवत्तन्ति । पामोजं पीतिया । “पमुदितस्स पीति जायती” ति^२ वचनतो पीतिया संवत्तन्ति । पीति पस्सद्वत्थाय । “पीतिमनस्स कायो पस्सम्भती” ति^२ वचनतो पस्सद्विया संवत्तन्ति । पस्सद्वि सुखत्थाय । “पस्सद्विकायो सुखं वेदेती” ति^३ वचनतो सोमनस्साय संवत्तन्ती ति । “सुखत्थाय सुखं वेदेती “ति चेत्थ सोमनस्सं “सुखं” ति वुत्तं । आसेवनाया ति समाधिस्स आसेवनाय । निरामिसे हि सुखे सिद्धे “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^२ वचनतो समाधि सिद्धो येव होति, तस्मा समाधिस्स आसेवनाय पगुणबलव-
भावाय संवत्तन्ती ति अत्थो । भावनाया ति तस्सेव समाधिस्स वड्डिया । बहुलीकम्माया ति पुनपुनं किरियाय । अलङ्काराया ति तस्सेव समाधिस्स पसाधनभूतसद्धिन्द्रियादिनिष्फत्तिया अलङ्काराय संवत्तन्ति । परिक्वाराया ति अविप्पटिसारादिकस्स समाधिसम्भारस्स सिद्धिया तस्सेव समाधिस्स परिक्वाराय संवत्तन्ति । सम्भारत्थो हि इध परिक्वार-सद्दो । “थे च खो इमे पञ्चजितेन जीवितणरिक्खारो समुदानेतब्बा” ति^३ आदीसु विय सम्भारो ति च पञ्चयो वेदितब्बो । कामञ्चायं परिक्वार-सद्दो “रथो सीलपरिक्वारो” ति^४ आदीसु अलङ्कारत्थो । “सत्ता हि नगरपरिक्वारेहि सुपरिक्खत्तं होती” ति^५ आदीसु परिवारत्थो वुत्तो । इध पन अलङ्कारपरिवारानं विसुं गहितत्ता “सम्भारत्थो” ति वुत्तं । परिवाराया ति मूलकारणभावेनेव समाधिस्स परिवारभूत सतिवीरियादिधम्मविसेससाधनेन परिवारसम्पत्तिया संवत्तन्ति । पारि-
पूरिया ति वसीभावसम्पापनेन, विपस्सनाय पदट्ठानभावापादनेन च परिपुण्णभावसाधनतो समाधिस्स पारिपूरिया संवत्तन्ति ।

एवं सुपरिसुद्धसीलमूलकं सब्बाकारपरिपूरं समाधिं दस्सेत्वा इदानीं “समाहितो पजानाति पस्सति, यथाभूतं जानं पस्सं निब्बिन्दति, निब्बिन्दं विरज्जति, विरागा विमुच्चती”

१. अनुसहगतानं—सी०, क० ।

२. दी०—१-१७५; दी०—३-२३३; अ०—१-२२५; अ०—३-९; अ०—४-३७६ ।

३. म०—१-१४१ ।

४. सं०—३-२३३ ।

५. अ०—३-२३५ ।

पारिपूरिया, एकन्तनिब्बिदाय, विरागाय, निरोधाय, उपसमाय, अभिञ्जाय, सम्बोधाय, निब्बानाय संवचन्ती” ति^१ ।

९८. एत्थ च पहानं ति कोचि धम्मो नाम नत्थि अञ्जत्र वुत्तप्प-
कारानं पाणातिपातादीनं अनुप्पादमत्ततो । यस्मा पन तं तं पहानं तस्स
तस्स कुसलधम्मस्स पतिट्ठानट्ठेन उपधारणं होति, विकम्पाभावकरणेन
च समाधानं, तस्मा पुब्बे वुत्तेनेव उपधारणसमाधानसङ्घातेन सीलनट्ठेन
सीलं ति वुत्तं । इतरे चचारो धम्मा ततो ततो वेरमणिवसेन, तस्स तस्स
संवरवसेन, तदुभयसम्पयुत्तचेतनावसेन, तं तं अदीतिकमन्तस्स अवीतिक-
मनवसेन च चेतसो पवत्तिसम्भावं सन्धाय वुत्ता । सीलट्ठो पन तेसं पुब्बे
पकासितो येवा ति । एवं पहानसीलादिवसेन पञ्चविधं ।

ति^२ वचनतो सीलमूलकानि समाधिपदट्ठानानि पयोजनानि दस्सेतुं—“एकन्तनिब्बिदाया” ति
आदि वुत्तं । निब्बिदाय हि दस्सिताय तस्सा पदट्ठानभूतं यथाभूतजाणदस्सनं दस्सितमेव होति,
तस्मि असति निब्बिदाय असिञ्जनतो । निब्बिदादयो अत्थतो विभक्ता एव । यथाभूतजाणदस्सनं
ति पनेत्थ सप्पच्चयनामरूपदस्सनं अधिप्पेतं । एवमेत्थ अमतमहानिब्बानपरियोसानं सीलस्स
पयोजनं दस्सितं ति वेदितव्यं ।

९८. इदानीं पहानादीसु सीलत्थं दस्सेतुं—“एत्थ चा” ति आदि आरब्धं । तत्थ पजहन्
अनुप्पादनिरोधो पहानं ति तस्स भावसाधनत्वं सन्धाय—“पहानं ति कोचि धम्मो नाम
नत्थी” ति वुत्तं । यथा पनस्स धम्मभावो सम्भवति, तथा हेट्ठा संवणितमेव । एवं हिस्स
सीलभावो सुट्ठु युज्जति । तं तं पहानं ति “पाणातिपातस्स पहानं, अदिन्नादानस्स पहानं”
ति एवं वुत्तं तं तं पहानं । तस्स तस्स कुसलधम्मस्सा ति पाणातिपातस्स पहानं मेत्तादिकुसल-
धम्मस्स, अदिन्नादानस्स पहानं चागादिकुसलधम्मस्सा ति एवं तस्स तस्स कुसलधम्मस्स ।
पतिट्ठानट्ठेना ति पतिट्ठानभावेन । पहानं हि^३ तस्मि सति होति, असति न होति, तस्स
“पतिट्ठानं” ति वचनवत् लभती ति कत्वा यस्मि सन्ताने पाणातिपातादयो तस्स पक्कम्पहेतवो
ति तप्पहानं विकम्पाभावकरणेन च समाधानं वुत्तं । एवं सेसपहानेसु पि वचनं । समाधानं

१. खु०—५-५१ ।

२. अ०—४-१०१; सं०—२-२५८ ।

३. पहानं हि यो—सी० ।

एचावता च किं सीलं ? केनट्ठेन सीलं ? कानस्स लक्खणरस-
पच्चुपट्टानपदट्टानानि ? किमानिसंसं सीलं ? कतिविधञ्चेतं सीलं ति इमेसं
पञ्चानं विस्सज्जनं निट्ठितं ।

सीलसंकिलेसवोदानं

९९. यं पन वुत्तं “को चस्स संकिलेसो किं वोदानं ?” ति ।
तत्र वदाम—खण्डादिभावो सीलस्स संकिलेसो, अखण्डादिभावो वोदानं ।
सो पन खण्डादिभावो लाभयसादिहेतुकेन भेदेन च सत्ताविधमेथुनसंयोगेन
च सङ्गहितो । तथा हि यस्स सत्तासु आपत्तिकखन्धेसु आदिमिह वा अन्ते
वा सिक्खापदं भिन्नं होति, तस्स सीलं परियन्ते छिन्नसाटको विय खण्डं
नाम होति । यस्स पन वेमज्जे भिन्नं, तस्स मज्जे छिद्दसाटको विय छिद्दं
नाम होति । यस्स पटिपाटिया द्वे तीणि भिन्नानि, तस्स पिट्टिया वा
कुच्छिया वा उट्ठितेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अञ्जतरसरीरवण्णा
गावी विय सबलं नाम होति । यस्स अन्तरन्तरा भिन्नानि, तस्स
अन्तरन्तरा विसभागवण्णविन्दुविचित्रा गावी विय कम्मासं नाम होति ।
एवं ताव लाभोदिहेतुकेन भेदेन खण्डादिभावो होति ।

सण्ठपनं, संयमनं वा । इतरे चत्तारो ति वेरमणिआदयो चत्तारो धम्मा न पहानं विय
वोहारमत्तं ति अधिप्पायो । ततो ततो ति तम्हा तम्हा पाणातिपातादितो । तस्स तस्सा ति
पाणातिपातादिकस्स संवरणवसेन, तस्स तस्स वा संवरस्स वसेन । तदुभयसम्पयुत्तचेतनावसेना
ति वेरमणीहि संवरधम्मेहि च सम्पयुत्ताय चेतनाय वसेन । तं तं अवीतिकमन्तस्सा ति तं तं
पाणातिपातादिं अवीतिकमन्तस्स पुग्गलस्स, धम्मसमूहस्स वा वसेन चेतसो पवत्तिसम्भावं
सन्धाय वुत्ता । तस्मा एकक्खणे पि लब्भन्ती ति अधिप्पायो ।

सीलसंकिलेसवोदानवण्णना

९९. संकिलिस्सति तेना ति संकिलेसो । को पन सो ति आह—“खण्डादिभावो
सीलस्स संकिलेसो” ति । वोदायति विमुञ्जति एतेना ति वोदानं, अखण्डादिभावो ।
लाभयसादी ति आदि—सद्देन जातिअङ्गजीवितादीनं सङ्गहो । सत्तसु आपत्तिकखन्धेसु
आदिमिह वा अन्ते वा वेमज्जे ति च इदं तेसं उद्देसादिपाळिवसेन वुत्तं । न हि अञ्जो कोचि

१००. एवं सत्ताविधमेथुनसंयोगवसेन । वुत्तञ्चि भगवता—

“इध ब्राह्मण एकच्चो समणो वा ब्राह्मणो वा सम्मा ब्रह्मचारी पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति, अपि च खो मातुगामस्स उच्छादनं परिमदनं न्हापनं सम्बाहनं सादियति, सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति । इदम्पि खो ब्राह्मण ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पि । अयं वुच्चति ब्राह्मण अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति संयुत्तो मेथुनेन संयोगेन, न परिमुच्चति जातिया । जराय मरणेन...प...न परिमुच्चति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति । न पि मातुगामस्स उच्छादनं...प...सादियति । अपि च खो मातुगामेन सद्धिं सज्जग्घति संकीळति संकेलायति, सो तदस्सादेति...प...न परिमुच्चति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति । न पि मातुगामस्स उच्छा-

आपत्तिकखन्धानं अनुक्रमो अत्थि । खण्डं ति खण्डवन्तं, खण्डितं वा । छिद्दं ति एत्था पि एसेव नयो । परियन्ते छिन्नसाटको विया ति वत्थन्ते,^१ दसन्ते वा छिन्नवत्थं विय ।

१००. एवं ति इदानि वुच्चमानाकारेन । मेथुनसंयोगवसेना ति रागपरियुट्ठानेन सदिसमावापत्तिया मिथुनानं इदं ति मेथुनं, निबन्धनं^२ । मेथुनवसेन समायोगो मेथुनसंयोगो । इध पन मेथुनसंयोगो विया ति मेथुनसंयोगो, तस्स वसेन । इधा ति इमस्मिं लोके । एकच्चो ति एको । समणो वा ब्राह्मणो वा ति पव्वज्जामत्तेन समणो वा जातिमत्तेन ब्राह्मणो वा । द्वयं द्वयसमापत्तिं ति द्वीहि द्वीहि समापज्जितव्वं, मेथुनं ति अत्थो । न हेव खो समापज्जती ति सम्बन्धो । उच्छादनं उव्वरानं । सम्बाहनं परिमदनं । सादियती ति अधिवासेति । तदस्सादेती ति तं उच्छादनादिं अभिरमति । निकामेती ति इच्छति । वित्तिं ति वुट्ठि ।

१. मत्तन्ते वा—सी०; पात्रन्ते वा—स्या०; पत्रन्ते—क० ।

२. निधुवनं—सी० ।

दनं...प...सादियति । न पि मातुगामेन सद्धिं सञ्जग्घति संकीळति संकेलायति । अपि च खो मातुगामस्स चक्खुना चक्खुं उपनिज्झायति पेक्खति, सो तदस्सादेति...प...न परिमुच्चति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन । न पि मातुगामस्स । न पि मातुगामेन । न पि मातुगामस्स...प...पेक्खति । अपि च खो मातुगामस्स सद्दं सुणाति तिरोकुट्टा वा तिरोपाकारा वा हसन्तिया वा भणन्तिया वा गायन्तिया वा रोदन्तिया वा, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन । न पि मातुगामस्स । न पि मातुगामेन । न पि मातुगामस्स...प...रोदन्तिया वा । अपि च खो यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन...प...न पि मातुगामस्स...प...न पि यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति । अपि च

इदम्पि खो ति एत्थ इदं ति यथावुत्तं सादियनादिं खण्डभावादिवसेन एकं कत्वा वुत्तं । पि—सद्दो वक्खमानं उपादाय समुच्चयत्थो । खो—सद्दो अवधारणत्थो । इदं वुत्तं होति—यदेतं ब्रह्मचारीपटिञ्जस्स असति पि द्वयं द्वयसमापत्तियं मातुगामस्स उच्छादनन्हापनसम्भाहनसादियनादि, इदम्पि एकस्सेन तस्स ब्रह्मचरियस्स खण्डादिभावापादनतो खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी ति । एवं पन खण्डादिभावापत्तिया सो अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति, न परिसुद्धं, संयुत्तो मेथुनसंयोगेन, न विसंयुत्तो । ततो चस्स न जातिआदीहि परिमुत्ती ति दस्सेन्तो—
“अयं वुच्चती” ति आदिमाह ।

सञ्जग्घती ति किलेसवसेन महाहसितं हसति । संकीळती ति कायसंसग्गवसेन कीळति । संकेलायती ति सब्बसो मातुगामं केलायन्तो विहरति । चक्खुना ति अत्तनो

खो पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितं समङ्गीभूतं परिचारयमानं, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन...प...न पि पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा...प...परिचारयमानं । अपि च खो अञ्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरति 'इमिनाहं सीलेन वा वतेन वा तपेन वा ब्रह्मचरियेन वा देवो वा भविस्सामि देवञ्जतरो वा' ति । सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति । इदम्पि खो ब्राह्मण ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिदम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी' ति ।

एवं लाभादिहेतुकेन भेदेन च सत्तविधमेथुनसंयोगेन च खण्डादिभावो सङ्गहितो ति वेदितव्यो ।

१०१. अखण्डादिभावो पन सब्वसो सिक्खापदानं अभेदेन, भिन्नानश्च सप्पटिकम्मानं पटिकम्मकरणेन, सत्तविधमेथुनसंयोगाभावेन च, अपराय

चक्खुना । चक्खुं ति मातुगामस्स चक्खुं । उपनिज्झायती ति उपेच्च निज्झायति ओलोकेति । तिरोकुट्टा ति कुट्टस्स परतो । तथा तिरोपाकारा । मत्तिकामया भित्ति कुट्टं, इडकामया पाकारो ति वदन्ति । या काचि वा भित्ति पोरिसतो दियदुरतनुच्चप्पमाणा कुट्टं, कुट्टतो अधिको पाकारो ।

अस्सा ति ब्रह्मचारीपटिञ्जस्स । पुब्बे ति वतसमादानतो पुब्बे । कामगुणेही ति कामकोट्टासेहि । समप्पितं ति सुट्ठु अप्पितं सहितं । समङ्गीभूतं ति समन्नागतं । परिचारयमानं ति कीळन्तं, उपट्टहियमानं वा । पणिधाया ति पत्थेत्वा । सीलेना ति आदीसु यमनियमादिसमादानवसेन सीलं । अवीतिक्रमवसेन वत्तं । उभयम्पि सीलं । दुक्करचरियवसेन पवत्तितं वत्तं । तंतंअकिच्चसम्मत्ततो वा निवत्तिलक्खणं सीलं । तंतंसमादानवतो वेसभोजनकिच्चकरणादिविसेसपटिपत्ति वत्तं । सब्वथा पि दुक्करचरिया तपो । मेथुनविरति ब्रह्मचरियं ।

१०१. सब्वसो ति अनवसेसतो, सब्वेसं वा । अभेदेना ति अवीतिक्रमेन । अपराय च पापधम्मानं अनुप्पत्तिया, गुणानं उप्पत्तिया सङ्गहितो ति योजना । तत्थ कुब्भनलक्खणो कोथो । उपनब्धनलक्खणो उपनाहो । परेसं गुणमक्खनलक्खणो मक्खो । युगाग्गाहलक्खणो

च “कोधो उपनाहो मक्खो पळासो इस्सा मच्छरियं माया साठेर्यं थम्भो सारम्भो मानो अतिमानो मदो पमादो” ति आदीनं पापधम्मानं अनुप्पत्तिया, अप्पिच्छतासन्तुट्ठितासल्लेखतादीनञ्च गुणानं उप्पत्तिया सङ्गहितो ।

१०२. यानि हि सीलानि लाभादीनम्पि अत्थाय अभिन्नानि, पमाद-
दोसेन वा भिन्नानि पि पटिकम्मकतानि, मेथुनसंयोगेहि वा कोधूपनाहादीहि
वा पापधम्मेहि अनुपहृतानि, तानि सब्बसो अखण्डानि अच्छिद्धानि
असबलानि अकम्मासानी ति वुच्चन्ति । तानि येव भुजिस्सभावकरणतो
च भुजिस्सानि, विञ्जूहि पसत्थत्ता विञ्जुपसत्थानि, तण्हादिट्ठीहि
अपरामद्धत्ता अपरामट्टानि, उपचारसमाधिं वा अप्पनासमाधिं वा संवत्त-
यन्ती ति समाधिसंवत्तनिकानि च होन्ति । तस्मा नेसं एस ‘अखण्डादि-
भावो बोदानं’ ति वेदितव्वो ।

तं पनेतं बोदानं द्वीहाकारेहि सम्पज्जति—सीलविपरिया च
आदीनवदस्सनेन, सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेन । तत्थ “पञ्चिमे

पळासो । परसम्पत्तिउसूयनलक्खणो इस्सा । अत्तसम्पत्तिनिगूहनलक्खणं मच्छरियं ।
सन्तदोसपटिच्छादनलक्खणा माया । असन्तगुणसम्भावनलक्खणं^१ साठेर्यं । चित्तस्स थद्ध-
भावलक्खणो थम्भो । करणुत्तरियलक्खणो सारम्भो । उन्नतिलक्खणो मानो । अम्भुन्नति-
लक्खणो अतिमानो । मज्जनलक्खणो मदो । चित्तवोसग्गलक्खणो पमादो । आदि-सद्देन
लोभमोहविपरीतमनसिकारादीनं सङ्गहो ।

१०२. इदानी “अखण्डादिभावो पना” ति आदिनावुत्तमेवत्थं पाकटतरंकातुं—“यानि ही”
ति आदिमाह । तत्थ अनुपहृतानी ति अनुपदुदुतानि । विवट्ठुपनिस्सयथाय तण्हादासव्यतो
मोचनेन भुजिस्सभावकरणं । अविञ्जूनं अप्पमाणत्ता वुत्तं—“विञ्जूहि पसत्थत्ता” ति ।
समाधिसंवत्तनं वा एतेसं पयोजनं, समाधिसंवत्तने वा नियुत्तानी ति समाधिसंवत्तनिकानि ।
निदानेन^२ सस्ससम्पत्ति विय पटिपक्खविगमेन सीलसम्पदा, सा च तत्थ सति दोसदस्सने ति

१. पभावनलक्खणं—सी० ।

२. निसदानेन—स्या०, क० ।

भिक्षुवे आदीनवा दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया” ति^१ एवमादिसुत्तनयेन सील-
विपत्तिया आदीनवो दट्ठब्बो ।

१०३. अपि च दुस्सीलो पुग्गलो दुस्सील्यहेतु अमनापो होति देव-
मनुस्सानं, अननुसासनीयो सत्रद्वचारीनं, दुक्खितो दुस्सील्यगरहासु, विप्पटि-
सारी सीलवतं पसंसासु, तां च पन दुस्सील्यताय साणसाट्ठको विय
दुब्बण्णो होति । ये खो पनस्स दिट्ठानुगतिं आपज्जन्ति, तेसं दीघरत्तं
अपायदुक्खावहनतो दुक्खसम्फस्सो । येसं देय्यधम्मं पटिगणहाति, तेसं न
महफलकरणतो अप्पग्घो । अनेकवस्सगणिकगूथकूपो विय दुब्बिसोधनो^२ ।
छवालातमिव उमतो परिवाहिरो । भिक्षुभावं पटिजानन्तो पि अभिक्षु
येव गोगणं अनुबन्धगद्रभो विय सततुब्बिग्गो सब्बवेरिक्कपुरिसो विय ।
असंवासारहो मतकळेवरं^३ विय । सुतादिगुणयुत्तो पि सत्रद्वचारीनं अपूजारही
सुसानग्गि विय ब्राह्मणानं । अभब्बो विसेसाधिगमे अन्धो विय रूपदस्सने ।

आह—“सीलविपत्तिया च आदीनवदस्सनेना” ति । निसम्मकारीनं पयोजनगरुक्कताय
दिट्ठगुणे येव सम्पापटिपत्ती ति बुत्तं—“सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेना” ति ।

१०३. तत्थ सीलविपत्तिया आदीनवो सीलसम्पदाय हेट्ठा दस्सितआनिसंसपटिपक्खतो
वेदितब्बो, तं सुविज्जेय्यं ति अवित्थारेत्वा पकारन्तरेहि दस्सेतुं—“अपि चा” ति आरब्धं ।
तत्थ यथा सीलसम्पदा सत्तानं मनुज्जभावकारणं, एवं सीलविपत्ति अमनुज्जभावकारणं ति आह—
“दुस्सीलो प” देवमनुस्सानं” ति । अननुसासनीयो जिगुच्छितग्गतो । दुक्खितो ति
सज्जातदुक्खो । विप्पटिसारी ति “अकतं वत मे कल्याणं” ति आदिना पच्चानुतापी । दुब्बण्णो
ति गुणवण्णेन कायवण्णेन च विरहितो । अस्सा ति दुस्सीलस्स । सम्फस्सितानं दुक्खो
दुक्खावहो सम्फस्सो एतस्सा ति दुक्खसम्फस्सो । गुणानुभावाभावतो अप्पं अग्घती ति
अप्पग्घो । अनेकवस्सगणिकगूथकूपो विया ति अनेकवस्ससमूहे सञ्चितुक्कारावाटो विय ।
दुब्बिसोधनो सोधेतुं असक्कुण्यो । छवालातं छवडाहे सन्तजनुमुक्कं । उमतो परिवाहिरो
ति सामज्जतो गिहिभोगतो च परिहीनो । सब्बेसं वेरी, सब्बे वा वेरी एतस्सा ति सब्बवेरी,

१. दी०—२-६९; अ०—२-४९१ पिट्ठादीसु ।

२. दुब्बिसोधो—स्या० ।

३. मतकळेवरं—सी० ।

निरासो सद्धम्मे चण्डालकुमारको विय रञ्जे । सुखितोस्मी ति मञ्जमानो पि दुक्खितो व अग्गिक्खन्धपरियाये वुत्तदुक्खभागिताय ।

१०४. दुस्सीलानं हि पञ्चकामगुणपरिभोगवन्दनमाननादिसुखस्साद-
गधितचित्तानं^१ तप्पच्चयं अनुस्सरणमरोनापि हृदयसन्तापं जनयित्वा
उण्हलोहितुगारप्पवत्तनसमत्थं अतिकटुकं दुक्खं दस्सेन्तो सब्बाकारेन पच्चक्ख-
कम्मविपाको भगवा आह—

“पस्सथ नो तुम्हे भिक्खवे अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं
सम्पञ्जलितं सजोतिभूतं ति ? एवं भन्ते ति । तं किं मञ्जथ भिक्खवे,
कतमं नु खो वरं यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं सम्पञ्जलितं
सजोतिभूतं आलिङ्गित्वा^२ उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, यं खत्ति-
यकज्जं वा ब्राह्मणकज्जं वा गृहपतिकज्जं वा मुदुतलुनहत्थपादं आलि-
ङ्गित्वा उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा ति ? एतदेव भन्ते वरं
यं खत्तियकज्जं वा...प...उपनिपज्जेय्य वा । दुक्खं हेतं भन्ते यं अमुं
महन्तं अग्गिक्खन्धं...प...उपनिपज्जेय्य वा ति । आरोचयामि वो
भिक्खवे, पटिवेदयामि वो भिक्खवे, यथा एतदेव तस्स वरं दुस्सीलस्स
पापधम्मस्स असुचिसङ्कस्सरसमाचारस्स पटिच्छन्नकम्मन्तस्स अस्समणस्स

सो एव सब्बवेरिको, पुरिसो । संवासं नारहती ति असंवासारहो । सद्धम्मे ति पटिपत्ति-
सद्धम्मे पटिवेधसद्धम्मे च ।

१०४. “अग्गिक्खन्धपरियाये वुत्तदुक्खभागिताया” ति सङ्क्षेपेन वुत्तामत्थं वित्थारतो
दस्सेतुं—“दुस्सीलानं ही” ति आदि आरब्धं । पञ्चकामगुणपरिभोगसुखे, परेहि कयिरमानवन्दन-
माननादिसुखे च अस्सादेन गधितचित्ता पञ्चकाम...प...गधितचित्ता, तेसं । ते
यथावुत्तसुखस्सादा पच्चया एतस्सा ति तप्पच्चयं । दुक्खं ति सम्बन्धो ।

पस्सथ नो ति पस्सथ नु, अपि पस्सथ । महन्तं ति विपुलं । अग्गिक्खन्धं ति

१. सुखस्सादगधित०—सी० ।

२. आलिङ्गित्वा—सी०, स्या० ।

समणपटिञ्जस्स अब्रह्मचारिस्स ब्रह्मचारिपटिञ्जस्स अन्तोपूतिकस्स^१ अवस्सुतस्स कसम्बुजातस्स यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं...प...उपनिपज्जेय्य वा । तं किस्स हेतु ? ततो निदानं हि सो भिक्खवे मरणं वा निगच्छेय्य मरण-मत्तं वा दुक्खं, न त्वेव तप्पच्चया कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्या” ति ।

एवं अग्गिक्खन्धुपमाय इत्थिपटिवद्धपञ्चकामगुणपरिभोगपच्चयं दुक्खं दस्सेत्वा एतेनेव उपायेन—

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो दळ्हाय वाळरज्जुया उभो जङ्घा वेठेत्वा घंसेय्य, सा छविं छिन्देय्य, छविं छेत्वा चम्मं छिन्देय्य, चम्मं छेत्वा मंसं छिन्देय्य, मंसं छेत्वा न्हारं छिन्देय्य, न्हारं छेत्वा अट्ठिं छिन्देय्य, अट्ठिं छेत्वा अट्ठिमिज्झं आहच्च तिट्ठेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपति-महासालानं वा अभिवादनं सादियेय्या” ति च ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तिण्हाय सत्तिया तेलघोताय पच्चोरस्मिं पहरेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा अज्जलिकम्मं सादि-येय्या” ति च ।

अग्निसमूहं । आदित्तं ति पदित्तं । सम्पज्जलितं ति समन्ततो पज्जलितं अच्छिविष्कुलिङ्गानि मुच्चन्तं । सजोतिभूतं ति सपभं समन्ततो उट्ठिताहि जालाहि एकप्पभासमुदयभूतं । तं किं मज्जथा ति तं इदानि मया बुच्चमानमत्थं किं मज्जथा ति अनुमतिगहणत्थं पुच्छति । आलिङ्गेत्वा ति उपगूहत्वा । उपनिसीदेय्या ति तेनेव आलिङ्गनेन उपेच्च निसीदेय्य । यदत्थमेत्थ सत्था अग्गिक्खन्धालिङ्गनं कज्जालिङ्गनञ्च आनेसि, तमत्थं विभावेतुं—“आरोच-यामी” ति आदिमाह । तत्थ आरोचयामी ति आमन्तेमि । वो ति तुम्हे । पटिवेदयामी ति पवोवेमि । दुस्सीलस्सा ति निस्सीलस्स सीलविरहितस्स । पापधम्मस्सा ति दुस्सीलत्ता एव

१. अन्तोपूतिस्स—सी०, स्या० ।

२. अ०—३-२५१ ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोपट्टेन आदिचेन सम्पज्जलितेन सजोतिभूतेन कायं सम्पलिवेठेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं चीवरं परिभुज्जेय्या” ति च ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोसङ्कुना आदिचेन सम्पज्जलितेन सजोतिभूतेन मुखं विवरित्वा तत्तं लोहगुळं आदिचं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं मुखे पक्खिपेय्य, तं तस्स ओट्टम्पि डहेय्य, मुखम्पि, जिह्वम्पि, कण्ठम्पि, उदरम्पि डहेय्य; अन्तम्पि अन्तगुणम्पि आदाय अधोभागं निक्खमेय्य, यं वा खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं पिण्डपातं परिभुज्जेय्या” ति च ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो सीसे वा गहेत्वा खन्धे वा गहेत्वा तत्तं अयोमञ्चं वा अयोपीठं वा आदिचं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं अभिनिसीदापेय्य वा अभिनिपज्जापेय्य वा, यं वा खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं मञ्चपीठं परिभुज्जेय्या” ति च ।

हीनज्ज्ञासयताय लामकसभावस्स । असुचिसङ्कुस्सरसमाचारस्सा ति अपरिसुद्धकायसमाचारा-
दिताय असुचिस्स दुत्वा सङ्काय सरित्त्वसमाचारस्स । दुस्सीलो हि किञ्चिदेव असारुपं दिस्वा
“इदं असुकेन कतं भविस्सती” ति परेसं आसङ्कनीयोव होति, केनचिदेव वा करणीयेन
मन्तयन्ते भिक्खू दिस्वा “कच्चि नु खो इमे मया कतं कम्मं जानित्वा मन्तेन्ती” ति अत्तनो येव
सङ्काय सरित्त्वसमाचारो ति । पटिच्छन्नकम्मन्तस्सा ति लज्जितव्वताय पटिच्छादेतव्व-
कम्मन्तस्स । अस्समणस्सा ति न समणस्स । सलाकगगहणादीसु “अहम्पि समणो” ति
मिच्छापटिज्जाय समणपटिज्जस्स । असेट्ठचारिताय अब्रह्मचारिस्स । उपोसथादीसु “अहम्पि
ब्रह्मचारी” ति मिच्छापटिज्जाय ब्रह्मचारिपटिज्जस्स । पूतिना कम्मेन सीलविप्पत्तिया अन्तो
अनुपविट्ठत्ता अन्तोपूतिकस्स । छहि द्वारेहि रागादिकिलेसानुवस्सनेन तिन्तत्ता अवस्सुतस्स ।

“तं किं मञ्जथ भिक्षवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो
उद्धंपादं अधोसिरं गहेत्वा तत्ताय अयोकुम्भिया पक्खिपेय्य आदिचाय
सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय, सो तत्थ फेणुद्देहकं पच्चमानो सकिम्पि
उद्धं गच्छेय्य, सकिम्पि अधो गच्छेय्य, सकिम्पि तिरियं गच्छेय्य, यं वा
खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्वादेय्यं विहारं परिभुज्जेय्या”
ति चा ति’ ।

१०५. इमाहि वालरज्जुतिण्हसत्तिअयोपट्टअयोगुलअयोमञ्चअयोपीठ-
अयोकुम्भीउपमाहि अभिवादनअञ्जलिकम्मचीवरपिण्डपातमञ्चपीठविहार-
परिभोगपच्चयं दुक्खं दस्सेसि ।

तस्मा—

अग्गिक्खन्धालिङ्गन-दुक्खादिकदुक्खकटुकफलं ।
अविजहतो कामसुखं सुखं कुतो भिन्नसीलस्स ॥
अभिवादनसादने^२ किं नाम सुखं विपन्नसीलस्स ।
दळ् हवाळरज्जुधंसन-दुक्खाधिकदुक्खभागिस्स ॥
सद्धानं अञ्जलिकम्मसादने^३ किं सुखं असीलस्स ।
सत्तिप्पहारदुक्खाधिमत्तदुक्खस्स यं हेतु ॥
चीवरपरिभोगसुखं किं नाम असंयतस्स येन चिरं ।
अनुभवितव्वो निरये जलितअयोपट्टसम्फस्सो ॥

सञ्जातरागादिकचवरत्ता, सीलवन्तेहि छड्डेतव्वत्ता च कसम्बुजातस्स । अग्गिक्खन्धूपमाय
हीनूपमभूताया ति अत्थो । तेनाह भगवा—“एतदेव तस्स वरं” ति । भगवा दुक्खं दस्सेत्वा
दुक्खं दस्सेती ति सम्बन्धो ।

१०५. वालरज्जुया ति वालेहि कतरज्जुया । सा हि खरतरा होति । धंसेय्या ति
पधंसनवसेन धंसेय्य । तेलधोताया ति तेलेन निसिताया । पच्चोरस्मि ति पतिउरस्मि
उराभिमुखं, उरमञ्जे ति अधिप्पायो । अयोसङ्कुना ति सण्डासेन । फेणुद्देहकं ति फेणं उद्देहेत्वा,
अनेकवारं फेणं उट्टपेत्वा ति अत्थो ।

मधुरोऽपि पिण्डपातो हलाहलविषूपमो असीलस्स ।
 आदिचागिलितब्बा अयोगुळा येन चिररत्तं ॥
 सुखसम्मतोऽपि दुक्खो असीलिनो मञ्चपीठपरिभोगो ।
 यं वाधिस्सन्ति चिरं जलितअयोमञ्चपीठानि ॥
 दुस्सीलस्स विहारे सद्वादेय्यमिह का निवासरति ।
 जलितेसु निवसितब्बं येन अयोकुम्भिमज्जेसु ॥
 सङ्कसरसमाचारो कसम्बुजातो अवस्सुतो पापो ।
 अन्तोपूती ति च यं निन्दन्तो आह लोकगरु ॥
 धी जीवितं असञ्जतस्स तस्स समणजनवेसधारिस्स ।
 अस्समणस्स उपहतं खतमत्तानं वहन्तस्स ॥
 गूथं विय कुणपं विय मण्डनकामा विवज्जयन्तीध ।
 यं नाम सीलवन्तो सन्तो किं जीवितं तस्स ॥
 सब्बभयेहि अमुत्तो मुत्तो सब्बेहि अधिगमसुखेहि ।
 सुपिहितसग्गद्वारो अपायमग्गं समारुळ्हो ॥
 करुणाय वत्थुभूतो कारुणिकजनस्स नाम को अञ्जो ।
 दुस्सीलसमो दुस्सीलताय इति बहुविधा^२ दोसा ति ॥

१०६. एवमादिना पञ्चवेक्खणेन सीलविपत्तिं आदीनवदस्सनं
 वुत्ताप्पकारविपरीततो सीलसम्पत्तिया आनिसंसदस्सनञ्च वेदितब्बं ।

अग्गिक्खन्धालिङ्गनदुक्खतोऽपि अधिमत्तदुक्खताय कटुकभूतं दुक्खं फलं एतस्सा ति
 अग्गिक्खन्धालिङ्गनदुक्खाधिकदुक्खकटुकफलं । कामसुखं अविजहतो भिन्नसीलस्स
 दुस्सीलस्स कुतो तस्स सुखं नत्थेवा ति अधिप्पायो । सादने ति सादियने । यं ति अञ्जलि-
 कम्मसादनं । असीलिनो ति दुस्सीलस्स । उपहतं ति सीलव्यसनेन उपदुदुतं । खतं ति
 कुसलमूलानं खणनेन खतं, खणितं वा गुणं सरीरे ति अधिप्पायो । सब्बभयेही ति अचानु-
 वादादिसब्बभयेहि । उपचारज्ज्ञानं उपादाय सब्बेहि अधिगमसुखेहि ।

१०६. वुत्ताप्पकारविपरीततो ति सीलविपत्तिं वुत्ताकारपटिपक्खतो “मनापो होति

अपि च—

तस्स पासादिकं होति पत्तचीवरधारणं ।
 पव्वज्जा सफला तस्स यस्स सीलं सुनिम्मलं ॥
 अत्थानुवादादिभयं सुद्धसीलस्स भिक्खुनो ।
 अन्धकारं विय रविं हृदयं नावगाहति ॥
 सीलसम्पत्तिया भिक्खु सोभमानो तपोवने ।
 पभासम्पत्तिया चन्दो गगने विय सोभति ॥
 कायगन्धो पि पामोज्जं सीलवन्तस्स भिक्खुनो ।
 करोति अपि देवानं सीलगन्धे कथा व का ॥
 सब्बेसं गन्धजातानं सम्पत्तिं अभिभुय्यति ।
 अविघाती दिसा सब्बा^१ सीलगन्धो पवायति ॥
 अप्पका पि कता कारा सीलवन्ते महप्फला ।
 होन्ती ति सीलवा होति पूजासकारभाजनं ॥
 सीलवन्तं न बाधन्ति आसवा दिट्ठधम्मिका ।
 सम्परायिकदुक्खानं मूलं खणति सीलवा ॥
 या मनुस्सेसु सम्पत्ति या च देवेषु सम्पदा ।
 न सा सम्पन्नसीलस्स इच्छतो होति दुल्लभा ॥
 अच्चन्तसन्ता पन या अयं निब्बानसम्पदा ।
 मनो सम्पन्नसीलस्स^२ तमेव अनुधावति ॥
 सब्बसम्पत्तिमूलमिह सीलमिह इति पण्डितो ।
 अनेकाकारवोकारं आनिसंसं विभावये ति ॥

देवमनुस्सानं” ति आदिना । कायगन्धो पि पामोज्जं, सीलवन्तस्स भिक्खुनो । करोति
 अपि देवानं ति एत्थ “गन्धो इसीनं चिरदिक्खितानं” ति^३ आदिका गाथा वित्थारेतब्बा ।
 अविघाती ति अप्पटिघाती । वधवन्धादिपरिकिल्लेसा दिट्ठधम्मिका आसवा उपद्वा ।

१. दसदिसा—सी०, स्या० ।

२. सम्पन्नसीलस्स मनो—सी०, स्या० ।

३. खु०—३:२-८ ।

एवं हि विभावयतो सीलविपत्तितो उब्बिज्जित्वा सीलसम्पत्तिनिर्भ्रं
मानसं होति । तस्मा यथावुचं इमं सीलविपत्तिया आदीनवं इमञ्च सील-
सम्पत्तिया आनिसंसं दिस्वा सब्वादरेण सीलं बोदापेतब्बं ति ॥

एचावता च “सीले पत्तिट्ठाया नरो सपञ्जो” ति इमिस्सा गाथाय
सीलसमाधिपञ्जामुखेन देसिते विसुद्धिमग्गे सीलं ताव परिदीपितं होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे
सीलनिर्देशो नाम पठमो परिच्छेदो ।

सम्परायिकदुक्खानं मूलं नाम दुस्सील्यं । अन्तमतिक्रन्तं अच्चन्तं, अच्चन्तं सन्ता
अच्चन्तसन्ता किलेसपरिळाहसङ्घातदरथानं अभावेन सब्बदा सन्ता । उब्बिज्जित्वा ति
आणुत्रासेन उचसित्वा । बोदापेतब्बं ति विसोधेतब्बं ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं
सीलनिर्देशवण्णना निट्ठिता ।

२-धुतङ्गनिर्देशो

१. इदानीं येहि अपिच्छतासन्तुट्टितादीहि गुणेहि बुचाप्पकारस्स सीलस्स वोदानं होति, ते गुणे सम्पादेतुं यस्मा समादिण्णसीलेन योगिना धुतङ्गसमादानं कातब्बं एवं हिस्स अपिच्छतासन्तुट्टितासल्लेखपविवेकापचय-विरियारम्भसुभरतादिगुणसलिलविक्खालितमलं सीलञ्चेव सुपरिसुद्धं भविस्सति, वतानि च सम्पज्जिस्सन्ति । इति अनवज्जसीलब्बतगुणपरिसुद्धसब्बसमाचारो पोराने अरियवंसत्तये पतिट्ठाय चतुत्थस्स भावनारामतासङ्घातस्स अरियवं-सस्स अधिगमारहो भविस्सति, तस्मा धुतङ्गकथं आरभिस्साम ।

२-धुतङ्गनिर्देशवण्णना

१. अप्पा इच्छा एतस्सा ति अपिच्छो, पच्चयगेधरहितो । तस्स भावो अपिच्छता, अलोभज्जासयता ति अत्थो । समं तुट्ठि, सन्तेन सकेन वा तुट्ठि सन्तुट्ठि । सन्तुट्ठि एव सन्तुट्ठिता, अज्जं अपत्थेत्वा यथालब्धेहि इतरीतरेहि पच्चयेहि परितुस्सना । सन्तुट्ठितादीही ति त-कारो वा पदसन्धि करो । “सन्तुट्ठिआदीही” ति वा पाठो । ते गुणे ति ते सीलवोदानस्स हेतुभूते अपिच्छतादिगुणे । सम्पादेतुं ति सम्पन्ने कातुं । ते हि सीलविसुद्धिया पटिलद्धमत्ता हुत्वा धुत-धम्मेहि सम्पन्नतरा होन्ति । धुतङ्ग समादानं ति किलेसानं धुननकअङ्गानं विद्धंसनकारणानं सम्मदेव आदानं । एवं ति एवं सन्ते, धुतङ्गसमादाने कते ति अत्थो । अस्स योगिनी । सल्लेखो किलेसानं सम्मदेव लिखना छेदना तनुकरणं । पविवेको चित्तविवेकस्स उपायभूता विवेकट्ठकायता । अपचयो यथा पट्टिपज्जनतो किलेसा नं अपचिनं ति न आचिनं ति, तथा पटिपज्जना । वीरियारम्भो अनुप्पन्नानं पापधम्मानं अनुप्पादनादिवसेन आरद्धवीरियता । सुभरता यथावुत्तअपिच्छभावादिसिद्धा उपट्ठकानं सुखभरणीयता सुपोसता । आदि-सद्देन अपकिच्चतासल्लहुकवुत्तिआदिके सङ्गहाति । सीलञ्चेव यथासमादिन्नं पटिपक्खधम्मानं दूरीभावेन सुपरिसुद्धं भविस्सति । वतानि च धुतधम्मा च सम्पज्जिस्सन्ति सम्पन्ना भविस्सन्ति, निप्फज्जिस्सन्ति वा । या थिरभूता इतरीतरचीवरपिण्डपातसेनासनसन्तुट्ठि पोरानानं बुद्धादीनं अरियानं पवेणिभावेन ठिता, तत्थ पतिट्ठितभावं सन्धायाह—“पोराने अरियवं-

२. भगवता हि परिचत्तलोकामिसानं काये च जीविते च अनपेक्खानं अनुलोमपटिपदं येव आराधेतुकामानं कुलपुत्तानं तेरसधुतङ्गानि अनुज्जातानि । सेय्यथिदं—पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, पिण्डपातिकङ्गं, सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं, परापिण्डिकङ्गं, खलुपच्छाभरिकङ्गं, आरञ्जिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, अब्भोकासिकङ्गं, सोसानिकङ्गं, यथासन्थतिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं ति ।

तत्थ—

अत्थतो लक्खणादीहि समादानविधानतो ।

पभेदतो भेदतो च तस्स तस्सानिसंसतो ॥

कुसलत्तिकतो चेव धुतादीनं विभागतो ।

समासव्यासतो चापि विज्जातब्बो विनिच्छयो ॥

३. तत्थ अत्थतो ति ताव रथिकसुसानसंकारकूटादीनं यत्थ कत्थचि पंसुनं उपरि ठित्ता अब्भुगतट्ठेन तेसुतेसु पंसुकूलमिवा ति पंसुकूलं । अथ वा पंसु विय कुच्छितभावं उलती ति पंसुकूलं, कुच्छितभावं गच्छती ति वुत्तं होति । एवं लद्धनिव्वचनस्स पंसुकूलस्स धारणं पंसुकूलं, तं सीलमस्सा

सत्तये पतिट्ठाया” ति । भावना आरमितव्वट्ठेन आरामो एतस्सा ति भावनारामो, तब्भावो भावनारामता, समथविपस्सनाभावनासु युत्तप्पयुत्तता । यस्मा अधिगमारहो भविस्सति, तस्मा ति सम्बन्धो ।

२. लाभसक्कारादितण्हाय आमसितव्वतो लोकपरियापन्नताय च लोकामिसं । निब्बानाधिगमस्स अनुलोमतो अनुलोमपटिपदा विपस्सनाभावना । अत्थतो ति वचनत्थतो । पभेदतो ति विभागतो । भेदतो ति विनासतो । धुतादीनं ति धुतधुतवादधुतधम्मधुतङ्गानं । समासव्यासतो ति सङ्खेपवित्थारतो ।

३. रथिका ति रच्छा । सङ्कारकूटादीनं ति निद्वारणे सामिवचनं । अब्भुगतट्ठेना ति उस्सितट्ठेन । “नदिया कूलं” ति आदीसु विय समुस्सयत्थो कूल-सद्दो ति आह—“पंसुकूलमिव पंसुकूलं” ति । कु-सद्दो कुच्छायं उल-सद्दो गति अत्थो ति आह—“कुच्छितभावं गच्छती ति वुत्तं होती” ति, पंसु विय कुच्छितं उलति पवत्तती ति वा पंसुकूलं । पंसुकूलस्स

ति पंसुकूलिको । पंसुकूलिकस्स अङ्गं पंसुकूलिकङ्गं । अङ्गं ति कारणं
बुचति । तस्मा येन समादानेन सो पंसुकूलिको होति, तस्सेतं अधिवचनं
ति वेदितव्वं । एतेनेव नयेन संघाटिउत्तरासंगअन्तरवासकसङ्घातं तिचीवरं
सीलमस्सा ति तेचीवरिको । तेचीवरिकस्स अङ्गं तेचीवरिकङ्गं ।

भिक्षासङ्घातानं पन आमिसपिण्डानं पातो ति पिण्डपातो, परेहि
दिग्गानं पिण्डानं पत्ते निपतनं ति बुचं होति । तं पिण्डपातं उञ्छति तं
तं कुलं उपसङ्गमन्तो गवेसती ति पिण्डपातिको । पिण्डाय वा पतितुं
वतमेतस्सा ति पिण्डपाती, पतितुं ति चरितुं, पिण्डपाती एव पिण्डपातिको ।
पिण्डपातिकस्स अङ्गं पिण्डपातिकङ्गं ।

दानं बुचति अवखण्डनं, अपेतं दानतो ति अपदानं, अनवखण्डनं
ति अत्थो । सह अपदानेन सपदानं, अवखण्डनरहितं अनुधरं ति बुचं
होति । सपदानं चरितुं^१ इदमस्स सीलं ति सपदानचारी, सपदानचारी एव
सपदानचारिको । तस्स अङ्गं सपदानचारिकङ्गं ।

धारणं पंसुकूलं उत्तरपदलोपेन, तं सीलमस्सा ति पंसुकूलिको, यथा—“आपूपिको” ति ।
अङ्गति अत्तनो फलं पटिच्च हेतुभावं गच्छती ति अङ्गं, कारणं । येन पुग्गलो “पंसुकूलिको”
ति बुचति, सो समादानचेतनासङ्घातो धम्मो पंसुकूलिकस्स अङ्गं ति पंसुकूलिकङ्गं ।
तेनाह—“पंसुकूलिकस्सा” ति आदि । तस्सा ति समादानस्स । समादियति एतेना ति
समादानं, चेतना ।

एतेनेव नयेना ति यथा पंसुकूलधारणं पंसुकूलं, तं सीलो पंसुकूलिको, तस्स अङ्गं
समादानचेतना “पंसुकूलिकङ्गं” ति बुचं । एवं एतेनेव वचनत्थनयेन तिचीवरधारणं तिचीवरं,
तं सीलो तेचीवरिको, तस्स अङ्गं समादानचेतना “तेचीवरिकङ्गं” ति वेदितव्वं । संघाटि-
आदोसु एव तीसु चीवरेसु तिचीवरसमञ्जा, न कण्डुपटिच्छादिवस्सिकसाटिकादीसु ति तानि
सरूपतो दस्सेन्तो—“संघाटिउत्तरासङ्गअन्तरवासकसङ्घातं” ति आह ।

तं पिण्डपातं ति परेहि दिव्यमानानं पिण्डानं पत्ते पतनसङ्घातं पिण्डपातं, तं
उञ्छती ति पिण्डपातिको, यथा बादरिको सामाकिको । पिण्डपाति एव पिण्डपातिको,

एकासने भोजनं एकासनं, तं सीलमस्सा ति एकासनिको । तस्स अङ्गं एकासनिकङ्गं ।

दुतियभाजनस्स पटिक्खित्ता केवलं एकस्मिं येव पत्ते पिण्डो पत्त-
पिण्डो । इदानि पत्तापिण्डगहणे पत्तापिण्डसञ्जं कत्वा पत्तापिण्डो सीलमस्सा
ति पत्तापिण्डिको । तस्स अङ्गं पत्तापिण्डिकङ्गं ।

खलू ति पटिसेधनत्थे निपातो । पवारितेन सता पच्छा लद्धं भत्तं
पच्छाभत्तं नाम, तस्स पच्छाभत्तस्स भोजनं पच्छाभत्तभोजनं, तस्मिं पच्छा-
भत्तभोजने पच्छाभत्तसञ्जं कत्वा पच्छाभत्तं सीलमस्सा ति पच्छाभत्तिको ।
न पच्छाभत्तिको खलुपच्छाभत्तिको । समादानवसेन पटिक्खित्तातिरिक्त-
भोजनस्सेतं नामं । अट्ठकथायं पन वुत्तं—खलू ति एको सङ्कुणो, सो मुखेन
फलं गहेत्वा तस्मिं पतिते पुन अञ्जं न खादति, तादिसो अयं ति खलु-
पच्छाभत्तिको । तस्स अङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गं ।

अरञ्जे निवासो सीलमस्सा ति आरञ्जिको । तस्स अङ्गं
आरञ्जिकङ्गं ।

रुक्खमूले निवासो रुक्खमूलं । तं सीलमस्सा ति रुक्खमूलिको ।
रुक्खमूलिकस्स अङ्गं रुक्खमूलिकङ्गं । अब्भोकासिकसोसानिकङ्गेसु
पि एसेव नयो ।

यथा भद्दो एव भद्दको । अवखण्डनं विच्छिन्दनं निरन्तरमप्पवत्ति । तप्पटिक्खेपतो
अनवखण्डनं अविच्छिन्दनं निरन्तरमप्पवत्ति । सह अपदानेना ति सह अनवखण्डनेन ।
सपदानं ति पदस्स किरिया विसेसनभावं यत्थ च तं अनवखण्डनं, तच्च दस्सेतुं—
“अवखण्डनरहितं अनुघरं ति वुत्तं होती” ति वुत्तं । एकासने ति इरियापथन्तरेन
अनन्तरिताय एकाय येव निसजाय । पत्ते पिण्डो ति एत्थ वत्थुभेदो इधाधिप्पेतो, न सामञ्जं ।
एव-कारो च उत्तनिहिद्धो ति दस्सेन्तो—“केवलं एकस्मिं येव पत्ते” ति आह । उत्तरपदलोपं
कत्वा अयं निहेसो ति दस्सेन्तो—“पत्तापिण्डगहणे पत्तापिण्डसञ्जं कत्वा” ति आह ।
एस नयो इतो परेसु पि ।

पच्छाभत्तं नाम पवारणतो पच्छा लद्धभत्तं एव । खलु—सदस्स पटिसेधत्थवाचकत्ता
तेन समानत्थं न-कारं गहेत्वा आह—“न पच्छाभत्तिको” ति । सिक्खापदस्स विसयो

यदेव सन्थतं यथासन्थतं, इदं तुर्यं पापुणातीति एवं पठमं उद्दिष्टसेनासनस्सेतं अधिवचनं । तस्मिन् यथासन्थते विहरितुं सीलमस्साति यथासन्थतिको । तस्स अङ्गं यथासन्थतिकङ्गं ।

सयनं पटिक्खित्वा निसज्जाय विहरितुं सीलमस्साति नेसज्जिको । तस्स अङ्गं नेसज्जिकङ्गं ।

४. सब्बानेव पनेतानि तेन तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतंति लद्धवोहारं जाणं अङ्गं एतेसंति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिदुननतो अङ्गानि च पटिपत्तियाति पि धुतङ्गानि । एवं तावेत्थ अत्थतो विज्जातवो विनिच्छयो ।

सब्बानेव पनेतानि समादानचेतनालक्खणानि । वुत्तम्पि चेत्तं—“यो समादियति, सो पुग्गलो । येन समादियति, चित्तचेतसिका एते

सिक्खापदेनेव पटिक्खित्तो । यो तस्स अविसयो, सो एव समादानस्स विसयोति आह—“समादानवसेन पटिक्खित्तातिरित्तभोजनस्सा”ति । अब्भोकासे निवासो अब्भोकासो । सुसाने निवासो सुसानं, तं सीलं अस्साति आदिना सब्बं वत्तव्वंति आह—“एसेव नयो”ति यथासन्थतं विय यथासन्थतं, आदितो यथा उद्दिष्टं । तं हेस “इदं बहुमङ्कुणं^२ दुग्गन्धपवातं”ति आदि वसेन अप्पटिक्खित्वाव सम्पटिच्छति । तेनेवाह—“इदं तुर्यं”ति आदि । सयनंति निपज्जनमाह ।

४. तेन तेन समादानेनाति तेन तेन पंसुकूलिकङ्गादिकस्स समादानेन । धुतकिलेसत्ताति विद्धंसितकिलेसत्ता, तदङ्गवसेन पहीनतण्हुपादानादिपापधम्मत्ताति अत्थो । येहि तं किलेसधुननं, तानि येव इध धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानीति अधिप्पेतानि, न अज्जानि यानि कानिचि, अज्जेन वा धुतस्साति अयमत्थो अत्थतो आपन्नो । “जाणं अङ्गं एतेसं”ति इमिना जाणपुब्बकत्तं तेसं समादानस्स विभावेति । पटिपत्तियाति सीलादिसम्मापटिपत्तिया । समादियति एतेनाति समादानं, समादानवसेन पवत्ता चेतना, तं लक्खणं एतेसंति समादानचेतनालक्खणानि । वुत्तम्पि चेत्तं अट्ठकथायं—“समादानकिरियाय साधक-

धम्मा । या समादानचेतना, तं धुतङ्गं । यं पटिक्खिपति, तं वत्थुं^१ ति । सब्बानेव च लोलुप्पविद्धंसनरसानि, निल्लोलुप्पभावपच्चुपट्टानानि, अप्पिच्छ-
तादिअरियधम्मपदट्टानानि । एवमेत्थ लक्खणादीहि वेदितव्वो
विनिच्छयो ।

५. समादानविधानतो ति आदीसु पन पञ्चसु सब्बानेव धुतङ्गानि
धरमाने भगवति भगवतो व सन्तिके समादातव्वानि । परिनिब्बुते महा-
सावकस्स सन्तिके । तस्मिं असति खीणासवस्स, अनागामिस्स, सकदा-
गामिस्स, सोतापन्नस्स, तिपिटकस्स, द्विपिटकस्स, एकपिटकस्स, एकसंगीति-
कस्स^२, अट्ठकथाचरियस्स । तस्मिं असति धुतङ्गधरस्स, तस्मिं अपि असति
चेतियङ्गणं सम्मज्झित्वा उक्कुटिकं निसीदित्वा सम्मासम्बुद्धस्स सन्तिके
वदन्तेन विय समादातव्वानि । अपि च सयम्पि समादातुं वट्टति एव ।
एत्थ च चेतियपव्वते द्वे भातिकत्थेरानं जेट्ठकभातु धुतङ्गप्पिच्छताय वत्थुं^३ कथे-
तव्वं । अयं ताव साधारणकथा ।

तमभावतो । सम्पयुत्तधम्मा येना ति करणभावेन दस्सिता^४ ति । समादानचेतनाय गहणं
तंमूलकत्ता परिहरणचेतना पि धुतङ्गमेव । अत्तना परम्मुखेन च कुसलभण्डस्स भुसं विलुप्पनट्ठेन
लोलुप्पं तण्हाचारो, तस्स विधंसनकिच्चत्ता लोलुप्पविद्धंसनरसानि । ततो एव निल्लोलुप्प-
भावेन पच्चुपतिट्ठन्ति, तं वा पच्चुपट्टापेन्ती ति निल्लोलुप्पभावपच्चुपट्टानानि ।
अरियधम्मपदट्टानानी ति परिसुद्धसीलादिसद्धम्मपदट्टानानि ।

५. भगवतो व सन्तिके समादातव्वानी ति इदं अन्तरा अविच्छेदनत्थं बुत्तं,
रञ्जो सन्तिके पटिञ्जातारहस्स अत्थस्स तदुपजीविनो एकंसतो अविस्वादनं विय ।
सेसानं सन्तिके समादाने पि एसेवनयो । एकसङ्गितिकस्सा ति पञ्चसु दीघनिकायादीसु
निकायेसु एकनिकायिकस्स । अट्ठकथाचरियस्सा ति यस्स अट्ठकथातन्ति येव विसेसतो
पगुणा, तस्स । एत्था ति अत्तना पि समादानस्स रहने । जेट्ठकभातु धुतङ्गप्पिच्छताय
वत्थुं ति सो किर थेरो नेसज्जिको, तस्स तं न कोचि जानाति । अथेकदिवसं रत्तिंया सयनपिट्ठे

१. एकसङ्गितिकस्स एकागमस्स—सी०, क० ।

२. म० टु०—२-एथविनीतसुत्तवण्णनायं ।

१-पंसुकूलिकङ्ककथा

६. इदानीं एकेकस्स समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसे वण्णयिस्साम ।
पंसुकूलिकङ्कं ताव “गहपतिदानचीवरं पटिक्खिपामि, पंसुकूलिकङ्कं समादि-
यामी” ति इमेसु द्वीसु वचनेसु अञ्जतरेन समादिन्नं होति । इदं तावेत्थ
समादानं ।

७. एवं समादिन्नधुतङ्गेन पन तेन सोसानिकं, पापणिकं, रथियचोळं,
सङ्कारचोळं, सोत्थियं, न्हानचोळं, तित्थचोळं, गतपच्चागतं, अग्गिडडुं,
गोखायितं, उपचिकाखायितं, उन्दूरखायितं, अन्तच्छिन्नं, दसाच्छिन्नं, धजाहटं,
थूपचीवरं, समणचीवरं, आभिसेकिकं, इद्धिमयं, पन्थिकं, वाताहटं, देवदत्तियं,
सामुदियं ति एतेसु अञ्जतरं चीवरं गहेत्वा फालेत्वा दुब्बलट्ठानं पहाय
थिरट्ठानानि धोवित्वा चीवरं कत्वा पोराणं गहपतिचीवरं अपनेत्वा
परिभुञ्जितव्वं ।

निसिन्नं विज्जुलतोभासेन दिस्वा इतरो पुच्छि—“किं भन्ते तुम्हे नेसजिका” ति । थेरो
धुतङ्गप्पिच्छताय तावदेव निपजित्वा पच्छा समादियी ति एवमागतं वत्थु ।

१-पंसुकूलिकङ्ककथावण्णना

६. गहपतिदान चीवरं ति एत्थ दायकभावेन समणा पि उक्कट्टस्स गहपतिपक्खं
येव पविट्ठा ति दट्ठव्वं । “पब्बजितो गण्हस्सती” ति ठपितकं सिया गहपतिचीवरं, न पन
गहपतिदानचीवरं ति तादिसं निवत्तेतुं दानग्गहणं । अञ्जतरेना ति एत्थ समादानवचनेन
ताव समादिन्नं होतु, पटिक्खेपवचनेन पन कथं ति ? अत्थतो आपन्नत्ता । यथा “देवदत्तो दिवा
न भुञ्जती” ति वुरो “रत्तियं भुञ्जती” ति अत्थतो आपन्नमेव होति, तस्स आहारेन विना
सरीरद्धिति नत्थी ति, एवमिधापि भिक्खुनो गहपतिदानचीवरे पटिक्खितो तदञ्जचीवरप्पटिग्गहो
अत्थतो आपन्नो एव होति, चीवरेन विना सासने ठिति नत्थी ति ।

७. एवं समादिन्नधुतङ्गेना ति आदिविधानं पंसुकूलिकङ्के पटिपज्जनविधि । सुसाने
लद्धं सोसानिकं । तं पन यस्मा तत्थ केनचि छट्ठितत्ता पतितं होति, तस्मा वुत्तं—“सुसाने-

तत्थ सोसानिकं ति सुसाने पतितकं । पापणिकं ति आपणद्वारे पतितकं । रथियचोळं ति पुञ्जत्थिकेहि वातपानन्तरेण रथिकाय छड्डितचोळकं । सङ्कारचोळं ति सङ्कारद्वाने छड्डितचोळकं । सोत्थियं ति गम्भमलं पुञ्जित्वा छड्डितवत्थं । तिस्सामच्चमाता किर सतग्घनकेन वत्थेण गम्भमलं पुञ्जापेत्वा “पंसुकूलिका गण्हिस्सन्ती” ति तालवेळिमग्गे छड्डापेसि । भिक्खू जिण्णकट्टानत्थमेव गण्हन्ति । न्हानचोळं ति यं भूतवेज्जेहि ससीसं न्हापिता^१ काळकण्णिचोळं ति छड्डेत्वा गच्छन्ति । तित्थचोळं ति न्हानतित्थे छड्डितपिलोतिका । गतपच्चागतं ति यं मनुस्सा सुसानं गन्त्वा पच्चागता न्हत्वा^२ छड्डेन्ति । अग्गिडड्डं ति अग्गिना डड्डप्पदेसं । तं हि मनुस्सा छड्डेन्ति । गोखायितादीनि पाकटानेव । तादिसानि पि हि मनुस्सा छड्डेन्ति । धजाहटं ति नावं आरोहन्ता धजं बन्धित्वा आरूहन्ति । तं तेसं दस्सनातिकमे गहेतुं वट्ठति । यम्पि युद्धभूमियं धजं बन्धित्वा ठपितं, तं द्विन्नम्पि सेनानं गतकाले गहेतुं वट्ठति ।

थूपचोवरं ति वम्मिकं परिक्खिपित्वा बलिकम्मं कतं । समणचोवरं ति भिक्खुसन्तकं । आभिसेकिकं ति रज्जो अभिसेकद्वाने छड्डितचीवरं । इद्धिमयं ति एहिभिक्खुचीवरं । पन्थिकं ति अन्तरामग्गे पतितकं । यं पन सामिकानं सतिसम्मोसेन पतितं, तं थोकं रक्खित्वा गहेतब्बं । वाताहटं ति वातेन पहरित्वा दूरे पातितं । तं पन सामिके अपस्सन्तेन गहेतुं वट्ठति । देवदत्तियं ति यं अनुरुद्धत्थेरस्स विय देवताहि दिन्नकं । सामुद्धियं ति समुद्धीचीहि थले उस्सारितं ।

पतितकं” ति । एवं पापणिकम्पि दट्ठब्बं । तालवेळिमग्गे नाम महागामे एका वीथि । अनुराधपुरे ति च वदन्ति । डड्डो पदेसो एतस्सा ति डड्डपदेसं, वत्थं । मग्गे पतितकं बहुदिवसातिक्रन्तं गहेतब्बं ति वदन्ति । “द्वत्तिदिवसातिक्रन्तं” ति अपरे । थोकं रक्खित्वा ति कतिपयं कालं आगमेत्वा । वाताहतम्पि सामिकानं सतिसम्मोसेन पतितसदिसं ति—“सामिके अपस्सन्तेन गहेतुं वट्ठती” ति वुत्तं । तस्मा थोकं आगमेत्वा गहेतब्बं ।

८. यं पन संवस्स देमा ति दिन्नं, चोळकभिक्षाय वा चरमानेहि लद्धं, न तं पंसुकूलं । भिक्षुदत्तिये पि यं वस्सग्गेन गाहेत्वा वा दीयति, सेनासनचीवरं वा होति, न तं पंसुकूलं । नो गाहापेत्वा दिन्नमेव पंसुकूलं । तत्र पि यं दायकेहि भिक्षुस्स पादमूले निक्खित्तं, तेन पन भिक्षुना पंसुकूलिकस्स हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तं एकतोसुद्धिकं नाम । यं भिक्षुनो हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तेन पन पादमूले ठपितं, तम्पि एकतोसुद्धिकं । यं भिक्षुनो पि पादमूले ठपितं, तेनापि तथेव दिन्नं, तं उमतोसुद्धिकं । यं हत्थे ठपेत्वा लद्धं, हत्थे येव ठपितं, तं अनुक्कट्टचीवरं नाम । इति इमं पंसुकूलभेदं अत्वा पंसुकूलिकेन चीवरं परिभुञ्जितब्बं ति इदमेत्थ विधानं ।

९. अयं पन पभेदो—तयो पंसुकूलिका, उक्कट्टो मज्झिमो मुदू ति । तत्थ सोसानिकं येव गणहन्तो उक्कट्टो होति । पब्बजिता गण्हस्सन्ती ति ठपितकं गणहन्तो मज्झिमो । पादमूले ठपेत्वा दिन्नकं गणहन्तो मुदू ति ।

१०. तेसु यस्स कस्सचि अत्तनो रुचिया गिहिदिन्नकं सादितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

८-१०. “संवस्स देमा” ति दिन्नं, चोळकभिक्षावसेन लद्धञ्च लद्धकालतो पट्टाय “समणचीवरं सिया नु खो, नो” ति आसङ्गं निवत्तेतुं—“न तं पंसुकूलं” ति वुत्तं । न हि तं तेवीसतिथा उप्पत्तिट्ठानेसु कत्थचि परियापन्नं । इदानि इमिना व पसङ्गेन यं भिक्षुदत्तिये लक्खणपत्तं पंसुकूलं, तस्स च उक्कट्टानुक्कट्टविभागं दस्सेतुं—“भिक्षुदत्तिये पी” ति आदि वुत्तं । तत्थ गाहेत्वा वा दीयती ति संवस्स वा गणस्स वा देन्तेहि यं चीवरं वस्सग्गेन पापेत्वा भिक्षुन दीयति । सेनासनचीवरं ति सेनासनं कारेत्वा^१ “एतस्मि सेनासने वसन्ता परिभुञ्जन्तू” ति दिन्नचीवरं । न तं पंसुकूलं ति अपंसुकूलभावो पुब्बे वुत्तकारणतो, गाहेत्वा दिन्नत्ता च । तेनाह—“नो गाहापेत्वा दिन्नमेव पंसुकूलं” ति । तत्र पी ति यं गाहेत्वा न दिन्नं भिक्षुदत्तियं, तत्र पि येन भिक्षुना चीवरं दीयति, तस्स लाभे दाने च विसुं विसुं उभयत्थ आदरगारवानं सम्भावतो, तदभावतो च भिक्षुदत्तियस्स एकतोसुद्धि उमतोसुद्धि

१. पब्बजितो गण्हस्सती ति—स्या०, रो० । पब्बजितोव गण्हस्सती ति—क० ।

२. करित्वा—स्या० ।

११. अयं पनानिसंसो—“पंसुकूलचीवरं निस्साय पब्बज्जा” ति^१ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, पठमे अरियवंसे पतिट्ठानं, आरक्ख-
दुक्खाभावो, अपरायचवुत्तिता, चोरभयेन अभयता, परिभोगतण्हाय अभावो,
समणसारूपपरिक्खारता, “अप्पानि^२ चेव सुलभानि च तानि च अन-
वज्जानी”^३ ति भगवता संवणितपच्चयता, पासादिकता, अप्पिच्छतादीनं
फलनिष्फत्ति, सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहन्, पच्छिमाय जनताय दिट्ठानुगति-
आपादनं ति ।

मारसेनाविघाताय पंसुकूलधरो यति ।

सन्नद्धकवचो युद्धे खत्तियो विय सोभति ॥

पहाय कासिकादीनि वरदत्थानि धारितं ।

यं लोकगरुना को तं पंसुकूलं न धारये ।

तस्माहि अचानो भिक्खु पटिज्जं समनुस्सरं ।

योगाचारानुकूलमिह पंसुकूले रतो सिया ति ॥

अयं ताव पंसुकूलिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

अनुकट्टता होन्ती ति इममत्थं दस्सेतुं—“यं दायकेही” ति आदि वुत्तं, पादमूले ठपेत्वा
दिन्नकं समणेना ति अधिप्पायो । यस्स कस्सची ति उक्कट्टादीसु यस्स कस्सचि । रुचिया ति
छन्देन । खन्तिया ति निब्बानकखन्तिया ।

११. निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो ति उपसम्पन्नसमनन्तरं आचरियेन
वुत्तेसु चतुसु निस्सयेसु अत्तना यथापटिज्जातदुतियनिस्सयानुरूपाय पटिपत्तिया विज्रमानता ।
आरक्खदुक्खाभावो ति चीवरारक्खनदुक्खस्स अभावो पंसुकूलचीवरस्स अलोभनीयत्ता ।
परिभोगतण्हाय अभावो सविसेसल्लसभावत्ता । पासादीकता ति परेसं पसादावहता ।
अप्पिच्छतादीनं फलनिष्फत्ति धुतङ्गपरिहरणस्स अप्पिच्छतादीहि येव निष्पादेतव्वतो ।
धुतधम्मे समादाय वचनं यावदेव उपरि सम्मापटिपत्तिसम्पादनाया ति वुत्तं—“सम्मापटिपत्तिया
अनुब्रूहन्” ति । मारसेनाविघाताया ति मारस्स मारसेनाय च विहननाय विद्धंसनाय ।
कायवाचाचित्तेहि यतो संयतो ति यति, भिक्खु । धारितं यं लोकगरुना पंसुकूलं, तं को न

२—तेचीवरिकङ्ककथा

१२. तदनन्तरं पन तेचीवरिकङ्कं “चतुत्थकचीवरं पटिक्खिपामि, तेचीवरिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

१३. तेन पन तेचीवरिकेन चीवरदुस्सं लभित्वा याव अफासुकभावेन कातुं वा न सकोति, विचारकं वा न लभति, सूचिआदीसु वास्स^१ किञ्चि न सम्पज्जति, ताव निक्खिपितव्वं । निक्खित्तपच्चया दोसो नत्थि । रजितकालतो पन पट्टाय निक्खिपितुं न वट्टति, धुतङ्गचोरो नाम होति । इदमस्स विधानं ।

१४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन रजनकाले पठमं अन्तरवासकं वा उत्तरासङ्गं वा रजित्वा तं निवासेत्वा इतरं रजितव्वं । तं पारुपित्वा सङ्घाटि रजितव्वा । सङ्घाटिं पन निवासेतुं न वट्टति । इदमस्स गामन्तसेनासने वचं । आरञ्जके पन द्वे एकतो धोवित्वा रजितुं वट्टति । यथा पन किञ्चि दिस्वा सकोति कासावं आकड्ढित्वा उपरि कातुं, एवं आसन्ने ठाने निसीदितव्वं । मज्झिमस्स^२ रजनसालायं

धारये, यस्मा वा लोकगरुना पंसुकूलं धारितं, तस्मा को तं न धारये ति योजना, यं तं सदानं एकन्तसम्बन्धिभावतो । पटिञ्जं समनुस्सरं ति उपसम्पदमाळे “आम भन्ते” ति आचरियपमुखस्स संघस्स सम्मुखा दिन्नं पटिञ्जं समनुस्सरन्तो ।

इति पंसुकूलिकङ्ककथावण्णना

२—तेचीवरिकङ्ककथावण्णना

१२-१६. चतुत्थकचीवरं ति निवासनपारुपनयोग्यं चतुत्थकचीवरं ति अधिप्पायो, अंसकासावस्स अप्पटिक्खिपितव्वतो । अञ्जतरवचनेना ति एत्थ यं वक्तव्वं, तं हेट्ठा वुचनयमेव । याव न सकोति, याव न लभति, याव न सम्पज्जती ति पच्चेकं याव-सद्दो सम्बन्धितव्वो । न सम्पज्जती ति न सिञ्जति । निक्खित्तपच्चया दोसो नत्थी ति निचय-सन्निधिधुतङ्गसंकिलेसदोसो नत्थि । आसन्ने ति चीवरस्स आसन्ने ठाने । रजनक्खणे

१. वार्य—स्या०, रो०, क० ।

२. मज्झिमस्स पन—स्या०, रो० क० ।

रजनकासावं नाम होति, तं निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वट्टति । मुदुक्कस्स सभागभिक्षून् चीवरानि निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वट्टति । तत्रट्ठकपच्चत्थरणम्पि तस्स वट्टति, परिहरितुं पन न वट्टति । सभागभिक्षून् चीवरम्पि अन्तरन्तरा परिभुञ्जितुं, वट्टति । धुतङ्गतेचीवरिकस्स पन चतुत्थं वत्तमानं अंसकासावमेव वट्टति । तच्च खो वित्थारतो विदत्थि, दीघतो तिहत्थमेव वट्टति ।

१५. इमेसं पन तिण्णम्पि चतुत्थकचीवरं सादितक्खणे येव धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

१६. अयं पनानिसंसो—तेचीवरिको भिक्षु सन्तुट्ठो होति काय-परिहारिकेन चीवरेन, तेनस्स पक्खिनो विय समादा येव गमनं, अप्प-समारम्भता, वत्थसन्निधिपरिवज्जनं, सल्लहुकबुत्तिता, अतिरेकचीवरलोलुप्प-प्पहानं, कप्पिये मत्तकारिताय सल्लेखबुत्तिता, अप्पिच्छतादीनं फलनिष्फत्ती ति एवमादयो गुणा सम्पज्जन्ती ति ।

अतिरेकवत्थतण्हं पहाय सन्निधिविवज्जितो धीरो ।
सन्तोससुखरसञ्जू तिचीवरधरो भवति योगी ॥
तस्मा सपत्तचरणो पक्खी व सचीवरो व योगिवरो ।
सुखमनुविचरितुकामो चीवरनियमे रतिं कयिरा ति ॥

अयं तेचीवरिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

परिभुञ्जनकासावं रजनकासावं । तत्रट्ठकपच्चत्थरणं नाम अत्तनो, परस्स वा सन्तकं सेनासने पच्चत्थरणवसेन अधिष्ठितं । “अंसकासावं परिक्रारचोळं होति, इति पच्चत्थरणं, अंसकासावं ति इमानि द्वे पि अतिरेकचीवरद्वाने ठितानि पि धुतङ्गभेदं न करोन्ती” ति अट्ठकथायं वुत्तं ति वदन्ति । परिहरितुं पन न वट्टती ति रजनकाले एव अनुज्जातत्ता निच्चपरिभोगवसेन न वट्टति तेचीवरिकस्स । अंसकासावं ति खन्वे ठपेतब्बकासावं । कायपरिहारिकेना ति वातातापादिपरिस्सयतो कायस्स परिहरणमत्तेन । समादाये वा ति गहेत्वा एव । अप्पसमा-रम्भता ति अप्पकिच्चता । कप्पिये मत्तकारिताया ति निसीदनादिवसेन परिक्रारचोळवसेन

३—पिण्डपातिकङ्ककथा

१७. पिण्डपातिकङ्कम्पि “अतिरेकलाभं पटिक्खिपामि, पिण्डपातिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

१८. तेन पन पिण्डपातिकेन “संघभत्तं, उद्देसभत्तं, निमन्तनभत्तं, सलाकभत्तं, पक्खिक्कं, उपोसथिकं, पाटिपदिकं, आगन्तुकभत्तं, गमिकभत्तं, गिलानभत्तं, गिलानुपट्टाकभत्तं, विहारभत्तं, धुरभत्तं, वारकभत्तं ति एतानि चुद्दस भत्तानि न सादितव्वानि । सचे पन “संघभत्तं गण्हथा” ति आदिना नयेन अवत्वा “अम्हाकं गेहे संघो भिक्खं गण्हातु, तुम्हे पि भिक्खं गण्हथा” ति वत्वा दिन्नानि होन्ति, तानि सादितुं वड्डन्ति । संघतो निरामिससलाका पि विहारे पक्कभत्तम्पि वड्डति येवा ति । इदमस्स विधानं ।

१९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कटो पुरतो पि पच्छतो पि आहट्ठिक्खं गण्हति, पत्तद्वारे^२ ठत्वा पत्तं गण्हन्तानम्पि

च बहूसु चीवरेसु अनुञ्जातेसु पि तिचीवरमत्ते ठितत्ता । सह पत्तचरणाया ति सपत्तचरणो । पक्खी सपक्खको ।

इति तेचीवरिकङ्ककथावण्णना

३—पिण्डपातिकङ्ककथावण्णना

१७-२०. अतिरेकलाभं ति “पिण्डियालोपभोजनं निस्ताया” ति^३ एवं बुत्ता भिक्खाहारलाभतो अतिरेकलाभं, संघभत्तादिं ति अत्थो । सकलस्स संघस्स दातव्वभत्तं संघभत्तं । कतिपये भिक्खू उद्दिस्सित्वा दातव्वभत्तं उद्देसभत्तं । एकरिंम पक्खे एकदिवसं दातव्वभत्तं पक्खिक्कं । उपोसथे उपोसथे दातव्वभत्तं उपोसथिकं । पटिपददिवसे दातव्वभत्तं पाटिपदिकं । विहारं उद्दिस्स दातव्वभत्तं विहारभत्तं । धुरगेहे एव ठपेत्वा दातव्वभत्तं धुरभत्तं । गामवासीआदीहि वारेन दातव्वभत्तं वारकभत्तं । “संघभत्तं गण्हथा ति आदिना”

१. भिक्खम्पि—स्या०, रो०, क० ।

२. पद्वारे—क०—सी०; परद्वारे—स्या०; बहिद्वारे—रो०, क० ।

३. वि०—३-५५, १०० ।

देति, पटिक्कमनं^१ आहरित्वा दिन्नभिक्षुमपि गण्हति, तं दिवसं पन निसी-
दित्वा भिक्षुं न गण्हति । मज्झिमो तं दिवसं निसीदित्वा पि गण्हति,
स्वातनाय पन नाधिवासेति । मुदुको स्वातनाय पि पुनदिवसाय पि
भिक्षुं अधिवासेति । ते उभो पि सेरिविहारसुखं न लभन्ति, उक्कटो व^२
लभति । एकस्मिं किर गामे अरियवंसो होति, उक्कटो इतरे आह—
“आयामाबुसो धम्मसवनाया” ति । तेषु एको एकेनमिह भन्ते मनुस्सेन
निसीदापितो ति आह । अपरो मया भन्ते स्वातनाय एकस्स भिक्षा अधि-
वासिता ति । एवं ते उभो परिहीना । इतरो पातो व पिण्डाय
चरित्वा गन्त्वा धम्मरसं पटिसंवेदेसि ।

२०. इमेसं पन तिण्णमपि संघभत्तादिअतिरेकलामं सादितक्खणे व
धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

२१. अयं पनानिसंसो—“पिण्डियालोपभोजनं निस्साय पब्बज्जा”
ति^३ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, दुत्तिये अरियवंसे पतिट्ठानं,

ति आदि—सहेन उद्देसभत्तादिं सङ्गहति । सादितुं वट्टन्ती ति भिक्षापरियायेन वुत्तत्ता ।
भेसज्जादिपटिसंयुत्ता निरामिससलाका । याव कालिकवज्जा ति च वदन्ति । विहारे पक्कभत्तम्पी
ति उपासका इधेव भत्तं पचित्वा “सब्बेसं अय्यानं दस्सामा” ति विहारे येव भत्तं सम्पादेन्ति,
तं पिण्डपातिकानमपि वट्टति । आहरित्वा ति पत्तं गहेत्वा गेहतो आनेत्वा । तं दिवसं निसी-
दित्वा ति “मा भन्ते पिण्डाय चरित्थ, विहारे येव भिक्षा आनीयती” ति वदन्तानं
सम्पटिच्छनेन तं दिवसं निसीदित्वा । सेरिविहारसुखं ति अपरायत्तविहारितासुखं । अरियवंसो
ति अरियवंससुत्त^४पतिसंयुत्ता धम्मकथा । धम्मरसं ति धम्मूपसञ्चितं पामोज्जादिरसं ।

२१. जङ्घवलं निस्साय पिण्डपरियेसनतो कोसज्जनिम्महनता । “यथा पि भमरो
पुष्पं” ति^५ आदिना वुत्तविधिना आहारपरियेसनतो परिसुद्धाजीवता । निच्चं अन्तरघरं पवि-

१. पटिक्कमने—स्या०; पटिक्कमं—रो०, ।

२. उक्कटो पन—रो०, सी०, उक्कटो—क० ।

४. दी०—३-१७५, अ०—२-३० ।

३. वि०—३-५५, १०० ।

५. खु०—१-२२ ।

अपरायत्तवुत्तिता, “अप्पानि चेव सुलभानि च तानि च अनवज्जानी”^१ ति भगवता संवण्णितपच्चयता, कोसज्जनिम्मदनता^२, परिसुद्धाजीवता, सेखियपटिपत्तिपूरणं, अपरपोसिता, परानुग्गहकिरिया, मानप्पहानं, रसतण्हा-निवारणं, गणभोजनपरम्परभोजनचारित्तसिक्खापदेहि अनापत्तिता, अप्पिच्छ-तादीनं अनुलोमवुत्तिता, सम्मापटिपत्तिब्रूहनं, पच्छिमजनतानुकम्पनं ति ।

पिण्डियालोपसन्तुट्ठो अपरायत्तजीविको ।
पहीनाहारलोलुप्पो होति चातुद्दिसो यति ॥
विनोदयति कोसज्जं आजीवस्स विसुज्जति ।
तस्मा हि नातिमञ्जेय्य भिक्खाचरियाय सुमेधसो ॥

एवरूपस्स हि—

“पिण्डपातिकस्स भिक्खुनो अत्तभरस्स अनञ्जपोसिनो ।
देवापि पिहयन्ति तादिनो नो चे लाभसिलोकनिस्सितो”^३ ति ॥
अयं पिण्डपातिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

सन्तस्सेव सुप्पटिच्छन्नगमनादयो सेखियधम्मा सम्पज्जन्ती ति सेखियपटिपत्तिपूरणं । पटिग्ग-हणे मत्तञ्जुताय संसद्धविहाराभावतो ज्ञ अपरपोसिता । कुले कुले अप्पकअप्पकपिण्डगहणेन परानुग्गहकिरिया । अन्तिमाय जीविकाय अवट्टानेन मानप्पहानं । वुत्तहेतं—“अन्तमिदं भिक्खवे जीविकानं, यदिदं पिण्डोल्ल” ति^४ आदि । मिस्सकमत्तेन यापनतो रसतण्हानिवारणं । निमन्तनासम्पटिच्छनतो गणभोजनादिसिक्खापदेहि अनापत्तिता ।

अप्पटिहतवुत्तिताय चतूसु पि दिसासु वत्तनट्ठेन चातुद्दिसो । आजीवस्स विसुज्जती ति आजीवो अस्स विसुज्जति । अत्तभरस्सा ति अप्पानवज्जसुलभरूपेहि पच्चयेहि अत्तनो भरणतो अत्तभरस्स । ततो एव एकविहारिताय सद्धिविहारिकादीनम्पि अञ्जेसं अपोसनतो अनञ्जपोसिनो । पदद्वयेनापि कायपरिहारिकेन चीवरेण कुच्छिपरिहारिकेन पिण्डपातेन विचरणतो सल्लहुकवुत्तिंतं, सुभरतं, परमअप्पिच्छतं, सन्तुट्ठिच्च दस्सेति । देवा पि पिहयन्ति

१. अं०—२-२९; खु०—१-२५२ ।

२. ० निम्मथनता—स्या० ।

३. सद्धिसिलोकनिस्सितो ति—खु०—१-९८ ।

४. खु—१-२४२; सं—२-३१९ ।

४-सपदानचारिकङ्कथा

२२. सपदानचारिकङ्कम्पि “लोलुप्पचारं पटिक्खिपामि, सपदान-
चारिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

२३. तेन पन सपदानचारिकेन गामद्वारे ठत्वा परिस्सयाभावो
सल्लक्खेतब्बो । यस्सा रच्छाय वा गामे वा परिस्सयो होति, तं पहाय
अञ्जत्थ चरितुं वड्ढति । यस्मिं घरद्वारे वा रच्छाय वा गामे वा किञ्चि न
लभति, अगामसञ्जं कत्वा गन्तव्वं । यत्थ किञ्चि लभति, तं पहाय गन्तुं
न वड्ढति । इमिना च भिक्खुना कालतरं पविसितव्वं, एवं हि अफासुकट्ठानं
पहाय अञ्जत्थ गन्तुं सक्खिस्सति । सचे पनस्स विहारे दानं देन्ति,
अन्तरामग्गे वा आगच्छन्ता मनुस्सा पत्तं गहेत्वा पिण्डपातं देन्ति वड्ढति ।
इमिना च मग्गं गच्छन्तेनापि भिक्खाचारवेलायं सम्पत्तगामं अनतिक्रमित्वा
चरितव्वमेव । तत्थ अलभित्वा वा थोकं लभित्वा वा गामपटिपाटिया
चरितव्वं ति । इदमस्स विधानं ।

२४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो पुरतो
आहट्ठभिक्खम्पि पच्छतो आहट्ठभिक्खम्पि पटिक्कमनं आहरित्वा दिट्ठ-

तादिनो ति तादिसस्स भुसं अतिविय सन्तकायवचीमनोकम्मताय उपसन्तस्स परमेन सतिने-
पक्केन समन्नागमतो सब्बकालं सतिमतो पिण्डपातिकस्स भिक्खुस्स सक्कादयो देवा पि पिहयन्ति
पत्थेन्ति । तस्स सीलादिगुणेषु बहुमानं उप्पादेन्ता आदरं जनेन्ति, पगेव मनुस्सा । सचे सो
लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितो न होति, तदभिकङ्खी न होती ति अत्थो ।

इति पिण्डपातिकङ्कथावण्णना

४-सपदानचारिकङ्कथावण्णना

२२-२६. इमिना ति सपदानचारिकेन । कालतरं ति कालस्सेव । अफासुकट्ठानं ति
सपरिस्सयादिवसेन दुप्पवेसनट्ठानं । पुरतो ति वीथियं गच्छन्तस्स पुरतो धरं अपविट्ठस्सेव ।
पत्तविस्सट्ठानं ति पेसकारवीथियं पेसकारभावं निम्मिनित्वा ठितस्स सक्कस्स घरद्वारे पत्त-
विस्सट्ठानं । उक्कट्ठपिण्डपातिको तं दिवसं न भिक्खं आगमयमानो निसीदति, तस्मा तं

मानम्पि न गण्हति, पत्तद्वारे^१ पन पत्तं विस्सज्जेति । इमस्मिं हि धुतङ्गे महाकस्सपत्थेरेन सदिसो नाम नत्थि । तस्स पि पत्तविस्सट्ठट्ठानमेव पज्जायति^२ । मज्झिमो पुरतो वा पच्छतो वा आहटम्पि पटिकमनं आहटम्पि गण्हति, पत्तद्वारे पि पत्तं विस्सज्जेति, न पन भिक्खं आगमयमानो निसीदति । एवं सो उक्कट्टपिण्डपातिकस्स अनुलोमेति । सुदुको तं दिवसं निसीदित्वा आगमेति ।

२५. इमेसं पन तिण्णम्पि लोलुप्पचारे उप्पन्नमरो धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

२६. अयं पनानिसंसो—कुलेसु निचनवकता, चन्दूपमता, कुलमच्छेरप्पहानं, समानुकम्पिता^३, कुलूपकादीनवाभावो, अव्हानानभिनन्दना, अभिहारेण अनत्थिकता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुचिता ति ।

चन्दूपमो निचनवो कुलेसु अमच्छरी सब्बसमानुकम्पो ।
कुलूपकादीनवविप्पमुत्तो होतीध भिक्खु सपदानचारी ॥
लोलुप्पचारश्च पहाय^४ तस्मा ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सी ।
आकङ्खमानो भुवि सेरिचारं चरेय्य धीरो सपदानचारं ति ॥

अयं सपदानचारिकङ्के समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

अनुलोमेति । कत्थचि पि कुले निबद्धं उपसङ्कमनाभावतो परिचयाभावेन कुलेसु निचनवकता । सब्बत्थ अलग्गमानसताय च सोम्मभावेन च चन्दूपमता । कुलेसु परिग्गहचिता भावेन तत्थ मच्छेरप्पहानं । हितेसिताय विभागाभावतो समानुकम्पिता । कुलानं सङ्गहनसंसट्ठतादयो कुलूपकादीनवा । अव्हानानभिनन्दना ति निमन्तनवसेन अव्हानस्स असम्पटिच्छना । अभिहारेणा ति भिक्खाभिहारेण । सेरिचारं ति यथारुचि विचरणं ।

इति सपदानचारिकङ्कथावण्णना

१. पद्दारे—स्या०; सद्दारे—रो०, क० । २. सु०—१-९६, ९६ ।

३. समानानुकम्पिता—क० । ४. लोलुप्पचारं पजहाय—स्या०; लोलुप्पचारं उपहाय—क० ।

५-एकासनिकङ्ककथा

२७. एकासनिकङ्कम्पि “नानासनभोजनं पटिक्खिपामि, एकासनिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

२८. तेन पन एकासनिकेन आसनसालायं निसोदन्तेन थेरासने अनिसीदित्वा इदं मय्हं पापुणिस्सती ति पटिरूपं आसनं सल्लक्खेत्वा निसीदितव्वं । सचस्स विप्पकते भोजने आचरियो वा उपज्झायो वा आगच्छति, उट्ठाय वचं कातुं वट्ठति । तिपिटकचूलाभयत्थेरो पनाह— “आसनं वा रक्खेय्य भोजनं वा, अयञ्च विप्पकतभोजनो, तस्मा वचं करोतु, भोजनं पन मा भुञ्जतू” ति । इदमस्स विधानं ।

२९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कटो अप्पं वा होतु बहु वा, यम्हि भोजने हत्थं ओतारेति, ततो अञ्जं गण्हितुं न लभति । सचे पि मनुस्सा “थेरेन न किञ्चि भुत्तं” ति सप्पिआदीनि आहरन्ति, भेसज्जत्थमेव वट्ठन्ति, न आहारत्थं । मज्झिमो याव पचे भत्तं न खीयति, ताव अञ्जं गण्हितुं लभति । अयं हि भोजनपरियन्तिको नाम होति । सुदुको याव आसना न बुट्ठाति, ताव भुञ्जितुं लभति । सो हि उदक-

५-एकासनिकङ्ककथावण्णना

२७-३१. नानासनभोजनं ति अनेकस्मिं आसने भोजनं, एक निसजाय एव अभुञ्जित्वा विसुं विसुं निसजासु आहारपरिभोगं ति अत्थो । पतिरूपं ति युत्तरूपं अनुट्ठापनीयं । वत्तं कातुं वट्ठती ति वत्तं कातुं युजति । वत्तं नाम गट्ठानीये कत्तव्वमेव । तत्थ पन पटिपज्जनविधिं दस्सेतुं यं थेरवादं आह— “आसनं वा रक्खेय्य भोजनं वा” ति आदि । तस्सत्थो— एकासनिकं भिक्खुं भुञ्जन्तं आसनं वा रक्खेय्य, धुतङ्गभेदतो याव भोजनपरियोसाना न बुट्ठातव्वं ति वुत्तं होति । भोजनं वा रक्खेय्य धुतङ्गभेदतो, अभुञ्जियमानं^१ याव भुञ्जितुं नारमति, ताव बुट्ठातव्वं ति अत्थो । यस्मा तयिदं द्वयं इध नत्थि, तस्मा वत्तकरणं धुतङ्गं न रक्खती ति

परियन्तिको वा होति याव पचाधोवनं न गण्हाति ताव भुञ्जनतो,
आसनपरियन्तिको वा याव न बुद्धाति ताव भुञ्जनतो ।

३०. इमेसं पन तिण्णम्पि नानासनभोजनं भुत्ताखणे धुतङ्गं भिज्जति ।
अयमेत्थ भेदो ।

३१. अयं पनानिसंसो—अप्पाबाधता, अप्पातङ्कता, लहुट्टानं,
बलं, फासुविहारो, अनतिरिचपच्चया अनापचि, रसतण्हाविनोदनं,
अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

एकासनभोजने रतं न यतिं भोजनपच्चया रुजा ।

विसहन्ति रसे अलोलुपो परिहापेति न कम्ममत्तनो ॥

इति फासुविहारकारणे सुचिसल्लेखरतूपसेविते ।

जनयेथ विसुद्धमानसो रतिमेकासनभोजने यती ति ॥

अयं एकासनिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

६—पत्तपिण्डिकङ्गकथा

३२. पत्तपिण्डिकङ्गम्पि “दुतियभाजनं पटिक्खिपामि, पचापिण्डि-
कङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

अधिप्पायो । तेनाह—“अयञ्चा” ति आदि । “भेसज्जत्यमेवा” ति इमिना भेसज्जपरिभोग-
वसेनेव सप्पिआदीनि पि वट्टन्ती ति दस्सेति । अप्पाबाधता ति अरोगता । अप्पातङ्कता ति
अकिच्छजीविता सरीरदुक्खाभावो । लहुट्टानं ति कायस्स लहुपरिवत्तिता । बलं ति सरीरबलं ।
फासुविहारो ति सुखविहारो । सब्बमेतं बहुक्खत्तुं भुञ्जनपच्चया उप्पज्जनविकारपटिक्खेपपदं^१ ।
रुजा ति रोगा । न कम्ममत्तनो ति अत्तनो योगकम्मं पुरेभत्तं पच्छाभत्तं च न परिहापेति,
बहुसो भोजने अव्यावटभावतो अरोगभावतो चा ति अधिप्पायो ।

इति एकासनिकङ्गकथावर्णना

६—पचापिण्डिकङ्गकथावर्णना

३२-३६. अप्पटिकूलं कत्वा भुञ्जितुं वट्टति पटिकूलस्स भुत्तास्स अगण्हनम्पि^२ सिया ति

१. सदाति—क०—सी० ।

२. ०परं—सी० ।

३. असण्हानम्पि—सी०, स्या० ।

३३. तेन पन पत्तपिण्डकेन यागुपानकाले भाजने ठपेत्वा व्यञ्जने लद्धे व्यञ्जनं वा पठमं खादितब्बं, यागु वा पातब्बा । सचे पन यागुयं पक्खिपति, पूतिमच्छकादिमिह व्यञ्जने पक्खिचो यागु पटिकूला होति । अप्पटिकूलमेव च कत्वा परिभुञ्जितुं वड्ढति । तस्मा तथारूपं व्यञ्जनं सन्धाय इदं वुत्तं । यं पन मधुसक्करादिकं अप्पटिकूलं होति, तं पक्खिपितब्बं । गण्हन्तेन च पमाणयुत्तमेव गण्हितब्बं । आमकसाकं हत्थेन गहेत्वा खादितुं वड्ढति । तथा पन अकत्वा पचो येव पक्खिपितब्बं । दुतियकभाजनस्स पन पटिक्खित्तत्ता अञ्जं रुक्खपण्णम्पि न वड्ढती ति । इदमस्स विधानं ।

३४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स अञ्जत्र उच्छुखादनकाला कचवरम्पि छड्ढेतुं न वड्ढति, ओदनपिण्डमच्छमंसपूवे पि भिन्दित्वा खादितुं न वड्ढति । मज्झिमस्स एकेन हत्थेन भिन्दित्वा खादितुं वड्ढति, हत्थयोगी नामेस । सुदुको पन पत्तयोगी नाम होति, तस्स यं सक्का होति पचो पक्खिपितुं, तं सब्बं हत्थेन वा दन्तेहि वा भिन्दित्वा खादितुं वड्ढति ।

३५. इमेसं पन तिण्णम्पि दुतियकभाजनं सादितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

३६. अयं पनानिसंसो—नानारसतण्हाविनोदनं, अत्रिच्छताय पहानं, आहारे पयोजनमत्तदस्सिता, थालकादिपरिहरणखेदाभावो^१, अविक्खित्ता-भोजिता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

अधिप्पायो । पमाणयुत्तमेव गण्हितब्बं ति “एकभाजनमेव गण्हामी” ति बहुं गहेत्वा न छड्ढेतब्बं । नानारसतण्हाविनोदनं ति नानारसभोजने तण्हाय विनोदनं । अत्र अत्र नानाभाजने ठिते नानारसे इच्छा एतस्सा ति अत्रिच्छो, तस्स भावो अत्रिच्छता, तस्सा अत्रिच्छताय पहानं । आहारे पयोजनमत्तदस्सिता ति असम्भिनानारसे गेधं अकत्वा आहारे सत्थारा अनुञ्जातपयोजनमत्तदस्सिता । विसुं विसुं भाजनेसु ठितानि व्यञ्जनानि गण्हतो

नानाभाजनविक्षेपं हित्वा ओक्खित्तलोचनो ।
 खणन्तो विय मूलानि रसतण्हाय सुब्बतो ॥
 सरूपं विय सन्तुट्ठिं धारयन्तो सुमानसो ।
 परिभुञ्जेय्य आहारं को अञ्जो पत्तापिण्डको ति ॥
 अयं पत्तापिण्डकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

७—खलुपच्छाभक्तिकङ्ककथा

३७. खलुपच्छाभक्तिकङ्कम्पि “अतिरिक्ताभोजनं पटिक्खिपामि,
 खलुपच्छाभक्तिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिब्रं
 होति ।

तेन पन खलुपच्छाभक्तिकेन पवारत्वा पुन भोजनं कप्पियं कारेत्वा
 न भुञ्जितव्वं । इदमस्स विधानं ।

३९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो यस्मा
 पठमपिण्डे पवारणा नाम नत्थि, तस्मि पन अञ्जोहरियमाने अञ्जं पटिक्खि-
 पतो होति, तस्मा एवं पवारितो पठमपिण्डं अञ्जोहरित्वा दुतियपिण्डं न
 भुञ्जति । मज्झिमो यस्मिं भोजने पवारितो, तदेव भुञ्जति । सुदुको पन
 याव आसना न वुट्ठाति ताव भुञ्जति ।

तत्थ तत्थ सामोगताय सिया विक्खित्तभोजिता, न तथा इमस्स एकपत्तागतसञ्जिनो ति वुत्तां—
 “अविक्खित्तभोजिता” ति । ओक्खित्तलोचनो ति पत्तासञ्जिताय हेट्ठाखित्तचक्खु ।
 परिभुञ्जेय्या ति परिभुञ्जितुं सकुणेय्य ।

इति पत्तापिण्डकङ्ककथावर्णना

७—खलुपच्छाभक्तिकङ्ककथावर्णना

३७—४१. भुञ्जन्तस्स यं उपनीतं, तस्स पटिक्खेपेन तं अतिरिक्तं भोजनं ति अतिरिक्त-
 भोजनं । पुन भोजनं कप्पियं कारेत्वा न भुञ्जितव्वं, तव्विसयत्ता इमस्स धुतङ्गस्स ।
 तेनाह—“इदमस्स विधानं” ति । यस्मिं भोजने ति यस्मिं भुञ्जियमाने भोजने । तदेव
 भुञ्जति, न अञ्जं । अनतिरिक्ताभोजनपच्चया आपसि अनतिरिक्तभोजनापत्ति, ततो दूरी-

४०. इमेसं पन तिण्णम्पि पवारितानं कप्पियं कारापेत्वा भुत्ताक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

४१. अयं पनानिसंसो—अनतिरिक्ताभोजनापत्तिया दूरभावो, ओदरिक्ताभावो, निरामिससन्निधिता, पुनपरियेसनाय अभावो, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

परियेसनाय खेदं न याति न करोति सन्निधिं धीरो ।

ओदरिक्कं पजहति खलुपच्छाभत्तिको योगी ॥

तस्मा सुगतपसत्थं सन्तोसगुणादिवुद्धिसञ्जननं ।

दोसे विधुनितुकामो भजेय्य योगी धुतङ्गमिदं ति ॥

अयं खलुपच्छाभत्तिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

८—आरज्जिकङ्गकथा

४२. आरज्जिकङ्गम्पि “गामन्तसेनासनं पटिक्खिपामि, आरज्जिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

भावो अनापज्जनं । ओदरिक्कं घस्मरभावो^१ कुच्छिपूरकता, तस्स अभावो एकपिण्डेना पि यापनतो । निरामिससन्निधिता निहितस्स अभुञ्जनतो । पुन परियेसनवसेन परियेसनाय खेदं न याति । अभिसल्लेखकानं सन्तोसगुणादीनं बुद्धिया सञ्जननं सन्तोसगुणादिवुद्धिसञ्जननं । इदं ति खलुपच्छाभत्तिकङ्गं ।

इति खलुपच्छाभत्तिकङ्गकथावण्णना

८—आरज्जिकङ्गकथावण्णना

४२-४६. गामन्तसेनासनं पहाय अरञ्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं ति एत्थ गामन्तं, अरञ्जञ्च सरूपतो दस्सेतुं—“तत्थ सद्धिं उपचारेना” ति आदि आरद्धं । तत्थ गामपरियापन्नत्ता गामन्तसेनासनस्स “गामो येव गामन्तसेनासनं” ति वुत्तं । यो कोचि सत्थो पि गामो नामा ति सम्बन्धो । इन्दखीला ति उम्मारा । तस्सा ति लेडुपातस्स । विनयपरियायेन

१. ओदरिक्कत्तसम्मत्तभावो—स्या०; ओदरिक्कत्तसम्मत्तभावो—क० ।

४३. तेन पन आरञ्जिकेन गामन्तसेनासनं पहाय अरञ्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं ।

तत्थ सद्धिं उपचारेन गामो येव गामन्तसेनासनं । गामो नाम यो कोचि एककुटिको वा अनेककुटिको वा परिक्खित्तो वा अपरिक्खित्तो वा समनुस्सो वा अमनुस्सो वा अन्तमसो अतिरेकचातुमासनिविट्ठो यो कोचि सत्थो पि ।

गामूपचारो नाम परिक्खित्तास्स गामस्स सचे अनुराधपुरस्सेव द्वे इन्दखीला होन्ति, अब्भन्तरिमे इन्दखीले ठितस्स थाममज्झिमस्स पुरिसस्स लेड्डुपातो । तस्स लक्खणं यथा तरुणमनुस्सा अचानो बलं दस्सेन्ता बाहं पसारेत्वा लेड्डुं खिपन्ति, एवं खित्तास्स लेड्डुस्स पतनट्ठानब्भन्तरं ति विनयधरा । सुत्तान्तिका पन काकनिवारणनियमेन खित्तास्सा ति वदन्ति । अपरिक्खित्तगामे यं सब्बपच्चन्तिमस्स घरस्स द्वारे ठितो मातुगामो भाजनेन उदकं छड्ढेति, तस्स पतनट्ठानं घरूपचारो । ततो वुत्तनयेन एको लेड्डुपातो गामो, दुतियो गामूपचारो ।

अरञ्जं पन विनयपरियाये^१ ताव “ठपेत्वा गामं च गामूपचारं च सब्बमेतं अरञ्जं” ति^२ वुत्तं । अभिधम्मपरियाये^३ “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला, सब्बमेतं अरञ्जं” ति^४ वुत्तं । इमस्मिं पन सुत्तान्तिकपरियाये^५ “आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं ति इदं लक्खणं । तं आरोपितेन आचरियधनुना परिक्खित्तास्स गामस्स इन्दखीलतो अपरि-

अरञ्जलक्खणं अदिन्नादानपाराजिके^६ आगतं । तत्थ हि “गामा वा अरञ्जा वा” ति अनवसेसतो अवहारट्ठानपरिगहे तदुभयं असङ्करतो दस्सेतुं—“ठपेत्वा गामञ्चा” ति आदि वुत्तं । गामूपचारो हि लोके गामसङ्गमेव गच्छती ति । निष्परियायतो पन गामविनिमुत्तं ठानं अरञ्जमेव होती ति अभिधम्मे^७ गामा “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला, सब्बमेतं अरञ्जं” ति

१. विनयपरियायेन—सी० ।

२. वि०—१-५७ ।

३. अभिधम्मपरियायेन—सी०, स्या० ।

४. अभि०—२—३०२ ।

५. परिियायेन—सी०, स्या० ।

६. वि०—१-५७ ।

७. अभि०—२—३०२ ।

क्खित्तस्स पठमलेड्डुपाततो पट्टाय याव विहारपरिक्खेपा मिनित्वा ववत्थपेतब्बं ।

सचे पन विहारो अपरिक्खित्तो होति, यं सब्बपठमं सेनासनं वा भत्तासाला वा धुवसन्निपातट्टानं वा बोधि वा चेतियं वा दूरे चे पि सेनासनतो होति, तं परिच्छेदं कत्वा मिनितब्बं ति विनयट्ठकथासु वुत्तं । मज्झिमट्ठकथायं पन विहारस्स पि गामस्सेव उपचारं नीहरित्वा उभिन्नं लेड्डुपातानं अन्तरा मिनितब्बं ति वुत्तं । इदमेत्थ पमाणं । सचे पि आसन्ने गामो होति, विहारे ठितेहि मानुसकानं सद्दो सुय्यति, पब्बतनदीआदीहि पन अन्तरितत्ता न सका उज्जुं गन्तुं । यो तस्स पकतिमग्गो होति, सचे पि नावाय सञ्चरितब्बो, तेन मग्गेन पञ्चधनुसतिकं गहेतब्बं । यो पन आसन्नगामस्स अङ्गसम्पादनत्थं ततो ततो मग्गं पिदहति, अयं धुतङ्गचोरो होति ।

सचे पन आरज्जिकस्स भिक्खुनो उपज्झायो वा आचरियो वा गिलानो होति, तेन अरज्जे सप्पायं अलभन्तेन, गामन्तसेनासनं नेत्वा उपट्टातब्बो । कालस्सेव पन निक्खमित्वा अङ्गयुत्ताट्टाने अरुणं उट्टापेतब्बं । सचे अरुणुट्टानवेलायं तेसं आवाधो बड्ढति, तेसं येव किच्चं कातब्बं । न धुतङ्गसुद्धिकेन भवितब्बं ति । इदमस्स विधानं ।

४४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन सब्बकालं अरज्जे अरुणं उट्टापेतब्बं । मज्झिमो चचारो वस्सिके मासे गामन्ते वसितुं लभति । सुदुको हेमन्तिके पि ।

वुत्तं । सुत्तन्तिकपरियायेन आरज्जकसिक्खापदे “पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं” ति आगतं आरज्जिकं भिक्खुं सन्वाय । न हि सो विनयपरियायिके “अरज्जे वसनतो आरज्जिको पन्तसेनासनो” ति सुत्ते वुत्तो । अयञ्च सुत्तसंवण्णना ति इध सब्बत्थ सुत्तन्तिकथा व पमाणं । तस्मा तत्थ आगतमेव लक्खणं गहेतब्बं ति दस्सेन्तो—“तं आरोपितेन आचरियधनुना” ति आदिना मिननविधि आह । तेनेव हि मज्झिमट्ठकथानयो व^२ इदमेत्थ पमाणं ति च वुत्तो ।

४५. इमेसं पन तिण्णम्पि यथापरिच्छिन्ने कालं अरञ्जतो आगन्त्वा गामन्तसेनासने धम्मस्सवनं^१ सुणन्तानं अरुणे उट्ठिते पि धुतङ्गं न भिज्जति । सुत्वा गच्छन्तानं अन्तरामग्गे उट्ठिते पि न भिज्जति । सचे पन उट्ठिते पि धम्मकथिके सुहुत्तं निपज्जित्वा गमिस्सामा ति निदायन्तानं अरुणं उट्ठहति, अत्तनो वा रुचिया गामन्तसेनासने अरुणं उट्ठपेन्ति, धुतङ्गं भिज्जती ति अयमेत्थ भेदो ।

४६. अयं पनानिसंसो—आरञ्जिको भिक्खु अरञ्जसञ्जं मनसि-
करोन्तो भब्बो अलद्धं वा समाधिं पटिलद्धुं, लद्धं वा रक्खितुं, सत्था पिस्स
अत्तमनो होति । यथाह—“तेनाहं नागित तस्स भिक्खुनो अत्तमनो होमि
अरञ्जविहारेना”^२ ति । पन्तसेनासनवासिनो चस्स असप्पायरूपादयो चित्तं
न विक्खिपन्ति, विगतसन्तासो होति, जीवितनिकन्ति जहति, पविवेक-
सुखरसं अस्सादेति, पंसुकूलिकादिभावो पि चस्स पतिरूपो होती ति ।

पविवित्तो असंसट्ठो पन्तसेनासने रतो ।

आराधयन्तो नाथस्स वनवासेन मानसं ॥

एको अरञ्जे निवसं यं सुखं लभते यति ।

रसं तस्स न विन्दन्ति अपि देवा सइन्दका ॥

ततो ततो मग्गं ति तत्थ तत्थ खुदकमग्गं पिदहति । धुतङ्गसुद्धिकेन धुतङ्ग-
सोधनपसुतेन । यथा परिच्छिन्ने काले ति उक्कट्टस्स तयो पि उत्तु, मज्झिमस्स द्वे, मुदुकस्स
एको उतु । तत्थ पि धुतङ्गं न भिज्जति सउस्साहत्ता । निपज्जित्वा गमिस्सामा ति
चित्तस्स सिथिलभावेन धुतङ्गं भिज्जती ति वुत्तं । अरञ्जसञ्जं मनसि करोन्तो ति “अहं
विवेकवासं वसिस्सामि, यथा लद्धो व कायविवेको सात्थको कातब्बो” ति मनसिकारसम्भावतो
“भब्बो...प...रक्खितुं” ति वुत्तं । अस्स आरञ्जिकस्स चित्तं न विक्खिपन्ति आपाथ-
मनुपगमन्तो । विगतसन्तासो होति विवेकपरिचयतो । जीवितनिकन्ति जहति
बहुपरिस्सये अरञ्जे निवासेनेव मरणभयस्स दूरीकरणतो । पविवेकसुखरसं अस्सादेति

१. धम्म—सी०, स्या० ।

२. अ०—३-५८; ३-४२५ ।

पंसुकूलं च एसो व कवचं विय धारयं ।

अरञ्जसङ्गामगतो अवसेसधुतायुधो ॥

समत्थो न चिरस्सेव जेतुं मारं सवाहिनिं ।

तस्मा अरञ्जवासम्हि रतिं कयिराथ पण्डितो ति ॥

अयं आरञ्जिकङ्गे समादानविधानपभेदभेदानिसंसवण्णना ।

९-रुक्खमूलिकङ्गकथा

४७. रुक्खमूलिकङ्गम्पि “छन्नं पटिक्खिपामि, रुक्खमूलिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

४८. तेन पन रुक्खमूलिकेन सीमन्तरिकरुक्खं, चेतियरुक्खं, निर्यासरुक्खं, फलरुक्खं, वग्गुलिरुक्खं, सुसिररुक्खं, विहारमज्झे ठितरुक्खं ति इमे रुक्खे विवज्जेत्वा विहारपचन्ते ठितरुक्खो गहेतब्बो ति । इदमस्स विधानं ।

४९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टो यथारुचितं रुक्खं गहेत्वा पटिजग्गापेतुं न लभति । पादेन पण्णसटं^२ अपनेत्वा

अनुभवति जनसंसग्गाभावतो । आराधयन्तो ति अनुनयन्तो^३ । यथानुसिद्धं पटिपत्तिया विवेकस्स अधिष्ठानभावतो आरञ्जिकङ्गयोगिनो वाहनसदिसं ति कत्वा बुरं—“अवसेसधुतायुधो” ति, अवसिद्धधुतधम्मायुधो ति अत्थो ।

इति आरञ्जिकङ्गकथावण्णना

९-रुक्खमूलिकङ्गकथावण्णना

४७-५०. छन्नं ति इट्ठकालदनादीहि छादितं, आवसथं ति अत्थो । सीमन्तरिकरुक्खो ति द्विन्नं राजून् रजसीमाय ठितरुक्खो । तत्थ हि तेसं राजून् बलकायो उपगन्त्वा अन्तरन्तरा युद्धं करेय्य, चोरा पि पारिपन्थिका समोसरन्ता भिक्खुस्स सुखेन निसीदितुं न देन्ति । चेतियरुक्खो “देवताधिद्धितो” ति मनुस्सेहि सम्मतरुक्खो पूजेतुं उपगतेहि मनुस्सेहि

१. सवाहिणि—सी; सवाहनं—स्था०, रो०, क० ।

२. पण्णसटं—क० ।

३. आनन्दयन्तो—सी० ।

वसितब्बं । मज्झिमो तं ठानं सम्पत्तेहि येव पटिजग्गापेतुं लभति । सुदुकेन
आरामिकसमणुद्देसे पकोसित्वा सोधापेत्वा समं कारापेत्वा वालुकं ओकिरा-
पेत्वा पाकारपरिक्खेपं कारापेत्वा द्वारं योजापेत्वा वसितब्बं । महदिवसे
पन रुक्खमूलिकेन तत्थ अनिसीदित्वा अञ्जत्थ पटिच्छन्ने ठाने निसीदितब्बं ।

५०. इमेसं पन तिण्णम्पि छन्ने वासं कप्पितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति ।
जानित्वा छन्ने अरुणं उट्ठापितमत्ते ति अङ्गुत्तरभाणका । अयमेत्थ भेदो ।

५१. अयं पनानिसंसो—“रुक्खमूलसेनासनं निस्साय पब्बज्जा”
ति^१ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, अप्पानि चेव सुलभानि च
तानि च अनवज्जानी ति^२ भगवता संवण्णितपच्चयता, अभिण्हं तरुपण्णविकार-
दस्सनेन अनिच्चसञ्जासमुट्ठापनता, सेनासनमच्छेरकम्मरामतानं अभावो,
देवताहि सहवासिता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुचिता ति ।

वण्णितो बुद्धसेट्ठेन निस्सयो ति च भासितो ।

निवासो पविविचास्स रुक्खमूलसमो कुतो ॥

आवासमच्छेरहरे देवता परिपालिते ।

पविविचो वसन्तो हि रुक्खमूलम्हि सुब्बतो ॥

अविवित्तो होति । निग्यासरुक्खो सजरुक्खादि । वग्गुलिरुक्खो वग्गुलिनिसेवितो ।
सीमन्तरिकरुक्खादयो सपरिस्सया दुल्लभविवेका चा ति आह—“इमे रुक्खे विवज्जेत्वा”
ति । पण्णसटं ति रुक्खतो पतितपण्णं । पटिच्छन्ने ठाने निसीदितब्बं रुक्खमूलिकभावस्स
पटिच्छादनत्थं । छन्ने वासकप्पना धम्मस्सवनादीनमत्थाय पि होति । तस्मा “जानित्वा अरुणं
उट्ठापितमत्ते” ति वुत्तं ।

५१. अभिण्हं तरुपण्णविकारदस्सनेना ति अभिक्खणं तरुसु, तरुनं वा पण्णेसु
विकारस्स खणभङ्गस्स दस्सनेन । सेनासनमच्छेरकम्मरामतानं ति आवासमच्छरियनव-
कम्मरतभावानं । देवताही ति रुक्खदेवताहि । ता पि हि रुक्खवृद्धविमानेषु वसन्तियो रुक्खेषु
वसन्ति । अयम्पि रुक्खे ति सहवासिता । वण्णितो ति “अप्पानि चेवा” ति आदिना

१. वालिकं—सी०, रो० ।

२. वि०—३-१०० ।

३. अ०—२-२९, खु०—१-२५२ ।

४. सज्जुलरुक्खादि—स्या०, क० ।

अभिरत्तानि नीलानि पण्डूनि पतितानि च ।
 पस्सन्तो तरुपण्णानि निच्चसञ्जं पनूदति ॥
 तस्मा हि बुद्धदायज्जं भावनाभिरतालं ।
 विविचं नातिमञ्जेय्य रुक्खमूलं विचक्खणो ति ॥

अयं रुक्खमूलिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

१०—अब्भोकासिकङ्गकथा

५२. अब्भोकासिकङ्गम्पि “छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च पटिक्खिपामि,
 अब्भोकासिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

५३. तस्स पन अब्भोकासिकस्स धम्मस्सवनाय^१ वा उपोसथत्थाय
 वा उपोसथागारं पविसितुं वट्टति । सचे पविट्ठस्स देवो वस्सति, देवे
 वस्समाने अनिक्खमित्वा वस्सुपरमे निक्खमितब्बं । भोजनसालं वा अग्नि-

पसंसितो । “रुक्खमूलसेनासनं निस्साय पब्बजा” ति^२ एवं निस्सयो ति च भासितो ।
 अभिरत्तानि तरुणकाले, नीलानि मज्झिमकाले, पण्डूनि जिण्णकाले । पतितानि मिलायन-
 वसेन । एवं पस्सन्तो तरुपण्णानि पच्चक्खतो एव निच्चसञ्जं पनूदति पजहति, अनिच्चसञ्जा
 एवस्स सण्ठाति । यस्मा भगवतो जातिबोधिधम्मचक्रपवत्तनपरिनिब्बानानि रुक्खमूले येव
 जातानि, तस्मा वुत्तं—“बुद्धदायज्जं रुक्खमूलं” ति ।

इति रुक्खमूलिकङ्गकथावण्णना

१०—अब्भोकासिकङ्गकथावण्णना

५२-५३. “रुक्खमूलं पटिक्खिपामी” ति एत्तके वुत्ते छन्नं अप्पटिक्खित्तमेव होती ति
 “छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च पटिक्खिपामी” ति वुत्तं । धुतङ्गस्स सब्बसो पटियोगिपटिक्खेपेन
 हि समादानं इज्झति, नो अञ्जथा ति । “धम्मस्सवनाया” ति इमिना व धम्मं कथेन्तेनापि
 उपोसथदिवसादीसु सुणन्तानं चित्तानुरक्खणत्थं तेहि याचितेन छन्नं पविसितुं वट्टति, धम्मं
 पन कथेत्वा अब्भोकासो व गन्तब्बो । रुक्खमूलिकस्सापि एसेव नयो । उपोसथत्थाया ति

सालं वा पविसित्वा वचं कातुं, भोजनसालाय श्रेरे भिक्खू भरोेन आपु-
च्छितुं, उद्दिसन्तेन वा उद्दिसापेन्तेन वा छन्नं पविसितुं, बहि दुन्निक्खित्तानि
मश्रपीठादीनि अन्तोपवेसेतुश्च वट्टति । सचे मग्गं गच्छन्तेन बुद्धतरानं
परिक्खारो गहितो होति, देवे वस्सन्ते मग्गमज्जे ठितं सालं पविसितुं
वट्टति । सचे न किञ्चि गहितं होति, सालाय ठस्सामी ति^१ वेगेन गन्तुं
न वट्टति । पकतिगतिया गन्त्वा पविट्ठेन पन याव वस्सूपरमा ठत्वा गन्तव्वं
ति । इदमस्स विधानं । रुक्खमूलिकस्सापि एसेव नयो ।

५४. पम्भेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स रुक्खं
वा पव्वतं वा गेहं वा उपनिस्साय वसितुं न वट्टति । अब्भोकासे येव चीवर-
कुटिं कत्वा वसितव्वं । मज्झिमस्स रुक्खपव्वतगेहानि उपनिस्साय अन्तो
अप्पविसित्वा वसितुं वट्टति । मुदुकस्स अच्छन्नमरियादं पम्भारम्पि साखा-
मण्डपो पि पीठपटो पि खेचारक्खकादीहि छड्ढिता तत्रट्टककुटिका पि
वट्टती ति ।

५५. इमेसं पन तिण्णम्पि वासत्थाय छन्नं वा रुक्खमूलं वा^२ पविट्ठ-

उपोसथकम्माय । उद्दिसन्तेना ति परेसं उद्देसं देन्तेन । उद्दिसापेन्तेना ति सयं उद्देसं
गण्हन्तेन । मग्गमज्जे ठितं सालं ति सीहळदीपे विय मग्गा अनोक्कम्म उज्जुकेव पविसितव्व-
सालं । वेगेन गन्तुं न वट्टति असारुप्पत्ता । याव वस्सूपरमा ठत्वा गन्तव्वं, न ताव
धुतङ्गमेदो होती ति अधिप्पायो ।

५४. रुक्खस्स अन्तो नाम रुक्खमूलं । पव्वतस्स पन पम्भारसदिसो पव्वतपदेसो ।
अच्छन्नमरियादं ति यथा वस्सोदकं अन्तो न पविसति, एवं छदनसङ्खेपेन उपरि
अकतमरियादं । अन्तो पन पम्भारस्स वस्सोदकं पविसति चे, अब्भोकाससङ्खेपमेवा ति तत्थ
पविसितुं वट्टति । साखामण्डपो ति रुक्खसाखाहि विरळच्छन्नमण्डपो । पीठपटो
खलित्थद्धसाटको ।

५५-५६. पविट्ठक्खणे धुतङ्गं भिज्जति यथावुत्तपम्भारादिके ठपेत्वा ति अधिप्पायो ।

१. वसामी ति—स्या०, क० ।

२. छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च—स्या०, रो०, क० ।

क्खणे धुतङ्गं भिज्जति । जानित्वा तत्थ अरुणं उट्ठापितमचे ति अङ्गुत्तर-
भाणका । अयमेत्थ भेदो ।

५६. अयं पनानिसंसो—आवासपलिबोधुपच्छेदो, थिनमिद्धपनूदनं,
“मिगा विय असङ्गचारिनो, अनिकेता विहरन्ति भिक्खवो” ति^१ पसंसाय
अनुरूपता, निस्सङ्गता, चातुदिसता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

अनगारियभावस्स अनुरूपे अदुल्लभे ।

तारामणिवित्तानमिह चन्ददीपप्पभासिते ॥

अब्भोकासे वसं भिक्खु मिगभूतेन चेतसा ।

थिनमिद्धं विनोदेत्था भावनारामतं सितो ॥

पविवेकरसस्सादं नचिरस्सेव विन्दति ।

यस्मा तस्मा हि सप्पञ्जो अब्भोकासरतो सिया ति ॥

अयं अब्भोकासिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

११—सोसानिकङ्गकथा

५७. सोसानिकङ्गम्पि “न सुसानं पटिक्खिपामि, सोसानिकङ्गं समा-
दियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

जानित्वा ति धम्मस्सवनादिअत्थं छन्नं रुक्खमूलं पविसित्वा निसिन्नो “इदानीं अरुणो
उट्ठहती” ति जानित्वा । रुक्खमूले पि कत्थचि अत्थेव निवासफासुकता ति सिया तत्थ आसङ्ग-
पुब्बको^२ आवासपलिबोधो, न पन अब्भोकासे ति इधेव आवासपलिबोधुपच्छेदो आनिसंसो
वुत्तो । पसंसायानुरूपता ति अनिकेता ति वुत्तपसंसाय अनालयभावेन अनुच्छविकता ।
निस्सङ्गता ति आवासपरिग्गहाभावेनेव तत्थ निस्सङ्गता । असुकदिसाय वसनट्ठानं नत्थि,
तस्मा तत्थ गन्तुं नेव सक्का ति एदिसस्स परिवितक्कस्स अभावतो चातुदिसो । मिगभूतेना ति
परिग्गहाभावेन मिगस्स विय भूतेन । सितो ति निस्सितो । विन्दती ति लभति ।

इति अब्भोकासिकङ्गकथावण्णना

११—सोसानिकङ्गकथावण्णना

५७-६०. न सुसानं ति असुसानं । अञ्जत्थो न-कारो, सुसानलक्खणरहितं वसनट्ठानं

५८. तेन पन सोसानिकेन यं मनुस्सा गामं निवेसन्तां “इदं सुसानं” ति ववत्थपेन्ति, न तत्थ वसितब्बं । न हि मतसरीरे अज्झापिते तं सुसानं नाम होति, ज्ञापितकालतो पन पट्ठाय सचे पि द्वादसवस्सानि छड्डितं, तं सुसानमेव ।

तस्मिं पन वसन्तेन चङ्कममण्डपादीनि कारेत्वा मञ्चपीठं पञ्जपेत्वा पानीयपरिभोजनीयं उपट्ठापेत्वा धम्मं वाचेन्तेन न वसितब्बं । गरुकं हि इदं धुतङ्गं, तस्मा उपपन्नपरिस्सयविघातत्थाय संघत्थेरं वा राजयुत्तकं वा जानापेत्वा अप्पमत्तेन वसितब्बं । चङ्कमन्तेन अद्धक्खिकेन आळाहनं ओलोकेन्तेन चङ्कमितब्बं ।

सुसानं गच्छन्तेनापि महापथा उक्कम्म उप्पथमग्गेन गन्तब्बं । दिवा येव आरम्भणं ववत्थपेतब्बं । एवञ्चिहस्स तं रत्तिं भयानकं न भविस्सति,

ति अधिप्पायो । न तत्था ति “सुसानं” ति ववत्थपितमत्ते ठाने न वसितब्बं । न हि नाममत्तेन सुसानलक्खणं सिज्जति । तेनाह—“न ही” ति आदि । ज्ञापितकालतो पन पट्ठाय प... सुसानमेव छवेन सयितमत्ताय सुसानलक्खणप्पत्तितो । छवसयनं हि “सुसानं” ति बुच्चति ।

सोसानिकेन नाम अप्पकिच्चेन सल्लहुकबुत्तिना भवितब्बं ति दस्सेतुं—“तस्मिं पन वसन्तेना” ति आदि बुत्तं । गरुकं ति दुप्परिहारं । तमेव हि दुप्परिहारभावं दस्सेतुं—“तस्मा” ति आदि बुत्तं । तत्थ उपपन्नपरिस्सयविघातत्थाया ति “सुसानं नाम मनुस्स-राहस्सेय्यक” ति चोरा कतकम्मा पि अकतकम्मा पि ओसरन्ति, तत्थ चोरेसु भण्डसामिके दिस्वा भिक्खुसमीपे भण्डं छड्डेत्वा पलातेसु मनुस्सा भिक्खुं “चोरो” ति गहेत्वा पोथेय्युं, तस्मा विहारे संघत्थेरं वा गोचरगामे रज्जा नियुत्तं राजयुत्तकं वा अत्तनो सोसानिकभावं जानापेत्वा यथा तादिसो, अज्जो वा परिस्सयो न होति, तथा अप्पमत्तेन वसितब्बं । चङ्कमन्तस्स यदा आळाहनं अभिमुखं न होति, तदा पि संवेगजननत्थं तत्थ दिट्ठि^२ विस्सज्जेतब्बा ति दस्सेतुं—“अद्धक्खिकेन आळाहनं ओलोकेन्तेना” ति बुत्तं ।

१. निवेसेत्वा—मी० ।

२. अत्तदिट्ठि—स्या०, क० ।

अमनुस्सा रत्तिं विरवित्वा विरवित्वा आहिण्डन्ता पि न केनचि पहरितब्बा । एकदिवसम्पि सुसानं अगन्तुं न वट्ठति । मज्झिमयामं सुसाने खेपेत्वा पच्छिमयामे पटिक्कमितुं वट्ठती ति अङ्गुत्तरभाणका । अमनुस्सानं पियं तिलपिट्ठमासभत्तमच्छमंसखीरतेलगुळादिखज्जभोज्जं न सेवितब्बं । कुलगेहं न पविसितब्बं ति । इदमस्स विधानं ।

५९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन यत्थ धुवडाहधुवकुणपधुवरोदनानि अत्थि, तत्थेव वसितब्बं । मज्झिमस्स तीसु एकस्मिम्पि सति वट्ठति । सुदुकस्स वुत्तनयेन सुसानलक्खणं पत्तमचो वट्ठति ।

६०. इमेसं पन तिण्णम्पि न सुसानम्हि वासं कप्पनेन धुतङ्गं भिज्जति । सुसानं अगतदिवसे ति अङ्गुत्तरभाणका । अयमेत्थ भेदो ।

६१. अयं पनानिसंसो—मरणस्सतिपटिलाभो, अप्पमादविहारिता, असुभनिमित्ताधिगमो, कामरागविनोदनं, अभिण्हं कायसभावदस्सनं, संवेग-

उप्पथमग्गेन गन्तब्बं अत्तनो सोसानिकभावस्स अपाकतभावत्थं । आरम्मणं ति तस्मिं सुसाने “अयं वम्मिको, अयं रुक्खो, अयं खाणुको” ति आदिना दिवा येव आरम्मणं ववत्थपेतब्बं । भयानकं ति भयजनकं वम्मिकादिं । केनचि लेड्डुपासाणादिना आसन्ने विचरन्ती ति न पहरितब्बा । तिलपिट्ठं वुच्चति पललं । मासमिस्सं भत्तं मासभत्तं । गुळादी ति आदि—सद्देन तिलसंगुलिकादिघनपुवञ्च^१ सङ्गहाति । कुलगेहं न पविसितब्बं ति पेतधूमेन वासितत्ता, पिसाचानुबन्धत्ता च कुलगेहस्स अब्भन्तरं न पविसितब्बं । देवसिकं छवडाहो धुवडाहो । मतजातकानं तत्थ गन्त्वा देवसिकं रोदनं धुवरोदनं । वुत्तनयेना ति “ज्ञापितकालतो पन पट्ठाया” ति वुत्तनयेन । “पच्छिमयामे पटिक्कमितुं वट्ठती” ति इच्छितत्ता “सुसानं अगतदिवसे” ति अङ्गुत्तरभाणका ।

६१. सुसाने निच्चकालं सिवथिकदस्सनेन मरणस्सतिपटिलाभो । ततो एव अप्पमादविहारिता । तत्थ छड्डितस्स मतकळेवरस्स दस्सनेन असुभनिमित्ताधिगमो ।

१. तिलसंगुलिकादिघतपुवञ्च—स्या०, क०; तिलसंगुलिकादिगतपुवञ्च—क०—खी० ।

बहुलता, आरोग्यमदादिप्पहानं, भयभेरवसहनता, अमनुस्सानं गरुभावनीयता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

सोसानिकङ्क मरणानुसतिप्पभावा

निदागतम्पि न फुसन्ति पमाददोसा ।

सम्पस्सतो च कुणपानि बहूनि तस्स

कामानुभाववसगम्पि^१ न होति चिचं ॥

संवेगमेति विपुलं न मदं उपेति

सम्मा अथो घटति निब्बुतिमेसमानो ।

सोसानिकङ्कमितिनेक- गुणावहचा

निब्बाननिन्नहदयेन निसेवितब्बं ति ॥

अयं सोसानिकङ्के समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ॥

१२-यथासन्थतिकङ्ककथा

६२. यथासन्थतिकङ्कम्पि “सेनासनलोलुप्पं पटिक्खिपामि, यथा-सन्थतिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

ततो एव कामरागविनोदनं । बहुलं सरीरस्स असुचिदुग्गन्धजेगुच्छभावसल्लक्खणतो अभिण्हं कायसभावदस्सनं । ततो मरणस्सतिपटिलाभतो च संवेगबहुलता । व्याधिकानं जराज्जिण्णानञ्च मतानं तत्थ दस्सनेन आरोग्ययोब्बनजीवितमदप्पहानं । खुदकस्स महतो च भयस्स अभिभवनतो भयभेरवसहनता । संविग्गस्स योनिसो पदहनं सम्भवती ति अमनुस्सानं गरुभावनीयता । निदागतम्पी ति सुत्तम्पि, सुपिनन्ते पी ति अधिप्पायो ।

इति सोसानिकङ्ककथावण्णना

१२-यथासन्थतिकङ्ककथावण्णना

६२-६६. सेनासनगाहणे परे उट्ठापेत्वा गहणं, “इदं सुन्दरं, इदं न सुन्दरं” ति परितुलयित्वा पुच्छना ओलोकना च सेनासनलोलुप्पं । तुट्ठब्बं ति तुस्सितब्बं । विहारस्स परियन्तभावेन दूरे ति वा बहूनां सन्निपातद्वानादीनं अञ्चासन्ने ति वा पुच्छितुं न लभति,

६३. तेन पन यथासन्थतिकेन यदस्स सेनासनं “इदं तुय्हं पापु-
णाती” ति गाहितं होति, तेनेव तुट्ठब्बं, न अञ्जो उट्ठापेतब्बो । इदमस्स
विधानं ।

६४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो अरानो
पत्तसेनासनं दूरे ति वा अच्चासन्ने ति वा अमनुस्सदीघजातिकादीहि उपहु-
तं ति वा उण्हं ति वा सीतलं ति वा पुच्छितुं न लभति । मज्झिमो
पुच्छितुं लभति । गन्त्वा पन ओलोकेतुं न लभति । मुदुको गन्त्वा
ओलोकेत्वा सचस्स तं न रुच्चति, अञ्जं गहेतुं लभति ।

६५. इमेसं पन तिण्णम्पि सेनासनलोलुप्पे उप्पन्नमत्ते धुतङ्गं भिज्जती
ति । अयमेत्थ भेदो ।

६६. अयं पनानिसंसो—“यं लद्धं तेन तुट्ठब्बं” ति^१ वुत्तोवाद-
करणं, सब्रह्मचारीनं हितेसिता, हीनपणीतविकप्पपरिच्चागो, अनुरोधविरोध-
प्पहानं, अत्रिच्छताय द्वारपिदहनं, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

यं लद्धं तेन सन्तुट्ठो यथासन्थतिको यति ।

निब्बिकप्पो सुखं सेति तिणसन्थरकेसु पि ॥

न सो रज्जति सेट्ठमिहि हीनं लद्धा न कुप्पति ।

सब्रह्मचारिनवके हितेन अनुकम्पति ॥

पुच्छनेन पिस्स धुतङ्गस्स संकिलिस्सन्तो । ओलोकेतुं ति लोलुप्पवसेन पस्सितुं । स चस्स तं
न रुच्चती ति अस्स यथासन्थतिकस्स तं यथागाहितं सेनासनं अपासुकभावेन सचे न रुच्चति,
मुदुकस्स असति रोगे यथागाहितं पहाय अञ्जस्स सेनासनस्स गहणं लोलुप्पं, मज्झिमस्स गन्त्वा
ओलोकना, उक्कट्ठस्स पुच्छना । सब्बेसम्पि उट्ठापेत्वा गहणे वत्तब्बमेव नत्थि ।

उपट्ठापनीयानम्पि अनुट्ठापनेन सब्रह्मचारीनं हितेसिता । तां करुणाविहारानु-
गुणता । सुन्दरासुन्दरविभागाकरणतो हीनपणीतविकप्पपरिच्चागो । तेन तादिलक्खणा-

तस्मा अरियसताचिण्णं मुनिपुङ्गववण्णितं ।
 अनुयुञ्जेथ मेधावी यथासन्थतरामतं ति ॥
 अयं यथासन्थतिकङ्गे समादानविधानप्पमेदभेदानिसंसवण्णना ।

१३—नेसज्जिकङ्गकथा

६७. नेसज्जिकङ्गम्पि “सेय्यं पटिक्खिपामि, नेसज्जिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

६८. तेन पन नेसज्जिकेन रत्तिया तीसु यामेसु एकं यामं उट्ठाय चङ्कमितब्बं । इरियापथेसु हि निपज्जितुमेव न वट्ठति । इदमस्स विधानं ।

६९. पमेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स नेव अपस्सेनं, न दुस्सपल्लत्थिका, न आयोगपट्टो वट्ठति । मज्झिमस्स इमेसु तीसु यंकिञ्चि वट्ठति । सुदुकस्स अपस्सेनम्पि दुस्सपल्लत्थिका पि आयोगपट्टो पि विब्बोहनम्पि पञ्चङ्गो पि सत्तङ्गो पि वट्ठति । पञ्चङ्गो पन पिट्ठिअपस्सयेन

नुरुणता । ततो एव अनुरोधविरोधप्पहानं । द्वारपिदहनं ओकासादानतो । यथासन्थतरामतं ति यथागाहिते यथानिदिट्ठे सेनासने अभिरतभावं ।

इति यथासन्थतिकङ्गकथावण्णना

१३—नेसज्जिकङ्गकथावण्णना

६७-७०. सेय्यं ति इरियापठलक्खणं सेय्यं । तप्पटिक्खेपेनेव हि तदत्था “मञ्जो भिसी” ति एवमादिका^१ सेय्या पटिक्खित्ता एव होन्ति । “नेसज्जिको” ति च सयनं पटिक्खित्त्वा निसजाय एव विहरितुं सीलमस्सा ति इमस्स अत्थस्स इध अधिपेतत्ता सेय्या एवेत्थ पटियोगिनी, न इतरे तथा अनिट्ठत्ता असम्भवतो च । कोसजपक्खियो हि इरियापथो इध पटियोगिभावेन इच्छितो, न इतरे । न च सका ठानगमनेहि विना निसजाय एव यापेतुं तथा पवत्तेतुं ति सेय्यावेत्थ पटियोगिनी । तेनाह—“तेन पना” ति आदि । चङ्कमितब्बं न “नेसज्जिको अहं” ति सम्बरत्ति निसीदितब्बं । इरियापथन्तरानुगहितो हि कायो मनसिकारक्खमो होति ।

सद्धिं कतो । सत्तङ्गो नाम पिट्ठिअपस्सयेन च उभतोपस्सेसु अपस्सयेहि च सद्धिं कतो । तं किर मिळाभयत्थेरस्स अकंसु । थेरो अनागामी हुत्वा परिनिब्बायि ।

७०. इमेसं पन तिण्णम्पि सेय्यं कप्पितमत्ते धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

७१. अयं पनानिसंसो—“सेय्यसुखं पस्ससुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरती” ति^१ वुत्तस्स चेतसो विनिबन्धस्स उपच्छेदनं, सब्बकम्मट्ठानानु-योगसप्पायता, पासादिकइरियापथता, वीरियारम्भानुकूलता, सम्मापटि-पत्तिया अनुब्रूहं ति ।

आभुजित्वान पल्लङ्गं पणिधाय उजुं तनुं ।

निसीदन्तो विकम्पेति मारस्स हृदयं यति ॥

सेय्यसुखं मिद्धसुखं हित्वा आरद्धवीरियो ।

निसज्जाभिरतो भिक्खु सोभयन्तो तपोवनं ॥

निरामिसं पीतिसुखं यस्मा समधिगच्छति ।

तस्मा समनुयुञ्जेय्य धीरो नेसज्जिकं वतं ति ॥

अयं नेसज्जिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

चत्तारो पादा पिट्ठिअपस्सयो चा ति इमेहि पञ्चहि अङ्गेहि पञ्चङ्गो । चतूहि अट्ठ-नीहि पिट्ठिअपस्सयेन च पञ्चङ्गो ति अपरे । उभोसु पस्सेसु पिट्ठिपस्से च यथासुखं अपस्साय विहरतो नेसज्जिकस्स “अनेसज्जिकतो को विसेसो” ति गाहं निवारेतुं अभयत्थेरो निदस्सितो “थेरो अनागामी हुत्वा परिनिब्बायी” ति ।

७१. उपच्छेदीयति एतेना ति उपच्छेदनं ति विनिबन्धुपच्छेदस्स साधकतमभावो दट्ठब्बो । सब्बकम्मट्ठानानुयोगसप्पायता अलीनानुद्धचपक्खिकत्ता निसज्जाय । ततो एव पासादिकइरियापथता । वीरियारम्भानुकूलता वीरियसमतायोजनस्स अनुच्छविकता । ततो एव सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहता । पणिधाया ति ठपेत्वा । तनुं ति उपरिमकायं । विकम्पेती ति चालेति, इच्छाविधातं करोती ति अधिष्णायो । वतं ति धुतङ्गं ।

इति नेसज्जिकङ्गकथावण्णना

धुतङ्गपकिण्णककथा

७२. इदानी—

कुसलत्तिकतो चेव धुतादीनं विभागतो ।

समासव्यासतो चापि विज्जातब्बो विनिच्छयो ति ॥

इमिस्सा गाथाय वसेन वण्णना होति ।

तत्थ कुसलत्तिकतो ति सब्बानेव हि धुतङ्गानि सेक्खपुथुज्जन-
खीणासवानं वसेन सिया कुसलानि, सिया अव्याकतानि, नत्थि धुतङ्गं
अकुसलं ति ।

यो पन वदेय्य “पापिच्छो इच्छापकतो आरज्जिको होती ति
आदिवचनतो’ अकुसलम्पि धुतङ्ग” ति । सो वत्तब्बो—न मयं “अकुसल-
चित्तेन अरज्जे न वसती” ति वदाम । यस्स हि अरज्जे निवासो, सो
आरज्जिको । सो च पापिच्छो वा भवेय्य अप्पिच्छो वा । इमानि पन तेन

धुतङ्गपकिण्णककथावण्णना

७२. सेक्खपुथुज्जनानं वसेन सिया कुसलानि, खीणासवानं वसेन सिया अव्या-
कतानि । तत्थ सेक्खपुथुज्जना पटिपत्तिपूरणत्थं, खीणासवा फासुविहारत्थं धुतङ्गानि परिहरन्ति ।
अकुसलम्पि धुतङ्गं ति अकुसलचित्तेनापि धुतङ्गसेवना अत्थो ति अधिप्पायो । तं न युत्तं,
येन अकुसलचित्तेन पब्बजितस्स आरज्जिकत्तं, तं धुतङ्गं नाम न होति । कस्मा ? लक्खणा-
भावतो । यं हिदं किलेसानं धुननतो धुतस्स पुग्गलस्स जाणस्स चेतनाय वा अङ्गत्तं, न तं
अकुसलधम्मेसु सम्भवति । तस्मा अरज्जवासादिमत्तेन आरज्जिकादयो ताव होन्तु, आरज्जि-
कङ्गादीनि पन न होन्ती ति इममत्थं दस्सेतुं—“न मयं” ति आदि वुत्तं । तत्थ इमानी ति
धुतङ्गानि । वुत्तं हेट्ठा वचनत्थनिर्देशे । न च अकुसलेन कोचि धुतो नाम होति,
किलेसानं धुननहेता ति अधिप्पायो । यस्स भिक्खुनो एतानि समादानानि अङ्गानि । एतेन
पठमेना पि अत्थविकप्पेन “नत्थि अकुसलं धुतङ्ग” ति दस्सेति । न च अकुसलं किञ्चि
धुनाती ति अकुसलं किञ्चि पापं न च धुनाति एव, अप्पटिपक्खतो । येसं समादानानं तं

तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतं ति लद्धवोहारं जाणं अङ्गमेतेसं ति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिद्धुननतो अङ्गानि च पटिपत्तिया ति पि धुतङ्गानी ति वुत्तं । न च अकुसलेन कोचि धुतो नाम होति, यस्सेतानि अङ्गानि भवेय्युं, न च अकुसलं किञ्चि धुनाति, येसं तं अङ्गं ति कत्वा धुतङ्गानी ति वुच्चेय्युं । नापि अकुसलं चीवरलोलुप्पादीनि चैव निद्धुनाति, पटिपत्तिया च अङ्गं होति, तस्मा सुवुत्तामिदं “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं” ति ।

“येसम्पि कुसलत्तिकविनिमुत्तं धुतङ्गं, तेसं अत्थतो धुतङ्गमेव नत्थि । असन्तं कस्स धुननतो धुतङ्गं नाम भविस्सति । धुतगुणे समादाय वच्चाती ति वचनविरोधो पि च नेसं आपज्जति, तस्मा तं न गहेतब्बं” ति अयं ताव कुसलत्तिकतो वण्णना ।

७३. धुतादीनं विभागतो ति धुतो वेदितब्बो, धुतवादो वेदितब्बो, धुतधम्मा वेदितब्बा, धुतङ्गानि वेदितब्बानि, कस्स धुतङ्गसेवना सप्पाया ति वेदिब्बं ।

अकुसलं जाणं विय अङ्गं ति कत्वा तानि धुतङ्गानी ति वुच्चेय्युं । इमिना दुतियेनापि अत्थविकप्पेन “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं” ति दस्सेति । नापि अकुसलं ति आदि ततिय-अत्थविकप्पवसेन योजना । तस्मा ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनं ।

येसं ति अभयगिरिवासिके सन्धायाह । तेहि धुतङ्गं नाम पञ्जत्ती ति वदन्ति । तथा सति तस्स परमत्थतो अविज्जमानत्ता किलेसानं धुननद्धो पि न सिया, समादातब्बता चा ति तेसं वचनं पालिया विरुज्जती ति दस्सेतुं—“कुसलत्तिकविनिमुत्तं” ति आदि वुत्तं । तस्मा ति यस्मा पञ्जत्तिपक्खे एते दोसा दुब्बिवारा, तस्मा तं तेसं वचनं न गहेतब्बं । वुत्तनयो चेतनापक्खो येव गहेतब्बो ति अत्थो । यस्मा एते धुतगुणा कुसलत्तिके पठमततिय-पदसङ्गहिता, तस्मा सिया सुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता, सिया अदुक्खमसुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता, सिया विपाकधम्मधम्मा, सिया नेवविपाकनविपाकधम्मधम्मा, सिया अनुपादिन्नुपादानिया, सिया असंकलिद्धसंकिलेसिका ति एवं सेसतिकदुकपदेहि पि नेसं यथारहं सङ्गहो विभावेतब्बो ।

७३-७६. कामं सब्बो पि अरहा धुतकिलेसो, इध पन धुतङ्गसेवनामुखेन किलेसे विधुनित्वा ठितो खीणासवो “धुतकिलेसो पुग्गलो” ति अधिप्पेतो । तथा सब्बो पि अरियमग्गे

७४. तत्थ धुतो ति धुतकिलेसो वा पुग्गलो किलेसधुननो वा धम्मो ।

७५. धुतवादो ति एत्थ पन अत्थि धुतो न धुतवादो, अत्थि न धुतो धुतवादो, अत्थि नेव धुतो न धुतवादो, अत्थि धुतो चेव धुतवादो च ।

तत्थ यो धुतङ्गेन अचानो किलेसे धुनि, परं पन धुतङ्गेन न ओवदति, नानुसासति वाक्कुलत्थेरो विय, अयं धुतो न धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा वाक्कुलो धुतो न धुतवादो” ति । यो पन न धुतङ्गेन अचानो किलेसे धुनि, केवलं अज्जे धुतङ्गेन ओवदति अनुसासति उपनन्दत्थेरो विय, अयं न धुतो धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा उपनन्दो सकयपुत्तो न धुतो धुतवादो” ति । यो उभयविपन्नो लाळुदायी^१ विय, अयं नेव धुतो न धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा लाळुदायी नेव धुतो न धुतवादो” ति । यो पन उभयसम्पन्नो धम्मसेनापति विय, अयं धुतो चेव धुतवादो च । यथाह—“तयिदं आयस्मा सारिपुत्तो धुतो चेव धुतवादो चा” ति ।

निप्परियायेन किलेसधुननो धम्मो, विसेसतो अग्गमग्गो । परियायेन पन विपस्सनाजाणादि । हेट्ठिमपरिच्छेदेन धुतङ्गचेतनासम्पयुत्तजाणं दट्ठब्बं । एवं धुतं दस्सेत्वा धुतवादं दस्सेतब्बं यस्मा धुतवादभेदेन धुतो विय धुतभेदेन धुतवादो पि दुविधो, तस्मा तेसं तदुभयपटिक्खेपस्स च वसेन चतुक्कमेत्थ सम्भवती ति तं दस्सेतुं—“अत्थि धुतो” ति आदि वुत्तं ।

तयिदं ति निपातो, तस्स “सो अयं” ति अत्थो । धुतधम्मा नामा ति धुतङ्गसेवनाय पटिपक्खभूतानं पापधम्मानं धुननवसेन पवत्तिया “धुतो” ति लद्धनामाय धुतङ्गचेतनाय उपकारका धम्मा ति कत्वा धुतधम्मा नाम । असम्पत्तसम्पत्तेसु पच्चयेसु अलुब्भनाकारेण पवत्तनतो अप्पिच्छता सन्तुट्ठिता च अत्थतो अलोभो^२ । पच्चयगेधादिहेतुकानं लोळतादीनं संकिलेसानं सम्मदेव लिखनतो छेदनतो गणसङ्गणिकादिभेदतो संसग्गतो चित्तस्स विवेचनतो सल्लेखता पविवेकता च अलोभो अमोहो ति^३ इमेसु द्वीसु धम्मेषु अनुपत्तं ति तदन्तो गधा तप्परियापन्ना होन्ति, तदुभयस्सेव पवत्तिविसेसभावतो । इमेहि कुसलधम्मेहि अत्थी इदमत्थी,

१. लोळुदायि—स्या०; लाळुदायि—क० ।

२. अलोभे—सी० ।

३. अलोभे अमोहे—सी० ।

७६. धुतधम्मा वेदितब्बा ति अप्पिच्छता, सन्तुट्ठिता, सल्लेखता, पविवेकता, इदमत्थिता ति इमे धुतङ्गचेतनाय परिवारका पञ्च धम्मा “अप्पिच्छतं येव निस्साया” ति^१ आदि वचनतो धुतधम्मा नाम, तत्थ अप्पिच्छता च सन्तुट्ठिता च अलोभो^२ । सल्लेखता च पविवेकता च द्वीसु धम्मेसु अनुपतन्ति अलोभे च अमोहे च । इदमत्थिता जाणमेव । तत्थ च अलोभेन पटिक्खेपवत्थूसु लोभं, अमोहेन तेस्वेव आदीनवपटिच्छादकं मोहं धुनाति । अलोभेन च अनुञ्जातानं पटिसेवनमुखेन पवत्तं काम-सुखानुयोगं, अमोहेन धुतङ्गेषु अतिसल्लेखमुखेन पवत्तं अचाकिलमथानुयोगं धुनाति । तस्मा इमे धम्मा धुतधम्मा ति वेदितब्बा ।

७७. धुतङ्गानि वेदितब्बानि ति तेरसधुतङ्गानि वेदितब्बानि—पंसुकूलिकङ्गं...प...नेसज्जिकङ्गं ति । तानि अत्थतो लक्खणादीहि च वुचानेव ।

७८. कस्स धुतङ्गसेवना सप्पाया ति रागचरितस्स चेव मोहचरितस्स च । कस्मा ? धुतङ्गसेवना हि दुक्खापटिपदा चेव सल्लेखविहारो च ।

येन जाणेन पब्बजितेन नाम पंसुकूलिकङ्गादीसु पतिट्ठितेन भवितव्वं ति यथानुसिद्धं धुतगुणे समादिथति चेव परिहरति च, तं जाणं इदमत्थिता । तेनाह—“इदमत्थिता जाणमेवा” ति । पटिक्खेपवत्थूसू ति गहपतिचीवरादीसु तेहि तेहि धुतङ्गेहि पटिक्खितवत्थूसु । लोभं ति तण्हं । तेस्वेव वा ति पटिक्खेपवत्थूसु एव । आदीनवपटिच्छादकं ति आरक्खदुक्ख-पराधीनवुत्तिचोरभयादिआदीनवपटिच्छादकं । अनुञ्जातानं ति सत्थारा निच्छन्दराग-परिभोगवसेन अनुञ्जातानं सुखसम्पत्सअत्थरणपावुरणादीनं । पटिसेवनमुखेना ति पटिसेवन-द्वारेण, तेन लेसेना ति अत्थो । अतिसल्लेखमुखेना ति अतिविय सल्लेखपटिपत्तिमुखेन, उक्कट्टस्स वत्तनकानप्पि पटिक्खिपनवसेना ति अत्थो ।

७७-७८. सुखुमकरणसन्निस्सयो^२ रागो दुक्खाय पटिपत्तिया पतिट्ठं न लभती ति आह—“दुक्खापटिपदञ्च निस्साय रागो वूपसम्मती” ति । सल्लेखो नाम सम्पजानस्स

दुक्खापटिपदञ्च निस्साय रागो वूपसम्मति । सल्लेखं निस्साय अप्पमत्तस्स मोहो पहीयति । आरब्जिकङ्गरुक्खमूलिकङ्गपटिसेवना वा एत्थ दोसचरितस्सापि सप्पाया । तत्थ हिस्स असंघट्टियमानस्स विहरतो दोसो पि वूपसम्मती ति अयं धुतादीनं विभागतो वण्णना ।

७९. समासव्यासतो ति इमानि पन धुतङ्गानि समासतो तीणि सीसङ्गानि, पञ्च असम्भिन्नङ्गानी ति अट्ठेव होन्ति । तत्थ सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं अब्भोकासिकङ्गं ति इमानि तीणि सीसङ्गानि । सपदानचारिकङ्गञ्चि रक्खन्तो पिण्डपातिकङ्गम्पि रक्खिस्सति । एकासनिकङ्गञ्च रक्खतो परापिण्डिकङ्गखलुपच्छाभारिकङ्गानि पि सुरक्खनीयानि भविस्सन्ति । अब्भोकासिकङ्गं रक्खन्तस्स किं अत्थि रुक्खमूलिकङ्गयथासन्धतिकङ्गेषु रक्खितव्वं नाम । इति इमानि तीणि सीसङ्गानि, आरब्जिकङ्गं, पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं, सोसानिकङ्गं ति इमानि पञ्च असम्भिन्नङ्गानि चा ति अट्ठेव होन्ति ।

पुन द्वे चीवरपटिसंयुत्तानि, पञ्च पिण्डपातपटिसंयुत्तानि, पञ्च सेनासनपटिसंयुत्तानि, एकं वीरियपटिसंयुत्तं ति एवं चचारो व होन्ति । तत्थ नेसज्जिकङ्गं वीरियपटिसंयुत्तं । इतरानि पाकटानेव ।

पुन सब्बानेव निस्सयवसेन द्वे होन्ति पच्चयनिस्सितानि द्वादस, वीरियनिस्सितं एकं ति । सेवितव्वासेवितव्ववसेन पि द्वे येव होन्ति । यस्स हि धुतङ्गं सेवेन्तस्स कम्मट्ठानं वड्ढति, तेन सेवितव्वानि । यस्स सेवतो हायति, तेन न सेवितव्वानि । यस्स पन सेवतो पि असेवतो पि वड्ढतेव, न हायति, तेनापि पच्छिमं जनतं अनुकम्पन्तेन सेवितव्वानि । यस्सापि

होति, सतिसम्पज्ज्जे मोहो अपतिट्ठो व अप्पमादसम्भवतो ति वुत्तं—“सल्लेखं निस्साय अप्पमत्तस्स मोहो पहीयती” ति । एत्था ति एतेसु धुतङ्गेषु । तत्था ति अरब्जिकुक्खमूलेसु ।

७६. सीसङ्गानी ति सीसभूतानि अङ्गानि, परेसम्पि केसञ्चि नानन्तरिकताय सुकरताय च सङ्गण्हनतो उत्तमङ्गानी ति अत्थो । असम्भिन्नङ्गानी ति केहिचि सम्भेदरहितानि, विसुं येव अङ्गानी ति वुत्तं होति । कम्मट्ठानं वड्ढति रागचरितस्स मोहचरितस्स दोसचरितस्सापि,

सेवतो पि असेवतो पि न वड्ढति, तेनापि सेवितब्बानि येव आयतिं वासनत्थाया ति ।

एवं सेवितब्बासेवितव्वसेन दुविधानि पि सब्बानेव चेतनावसेन एकविधानि होन्ति । एकमेव हि धुतङ्गं समादानचेतना ति । अट्ठकथा-यम्पि वुत्तं—“या चेतना, तं धुतङ्गं ति वदन्ती” ति ।

८०. व्यासतो पन भिक्खूनं तेरस, भिक्खुनीनं अट्ठ, सामणेरां द्वादस, सिक्खमानसामणेरीनं सत्ता, उपासकउपासिकानं द्वे ति द्वाचत्तालीस होन्ति । सचे पन अब्भोकासे आरब्जिकङ्गसम्पन्नं सुसानं होति, एको पि भिक्खु एकप्पहारेण सब्बधुतङ्गानि परिभुञ्जितुं सक्कोति । भिक्खुनीनं पन आरब्जिकङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गञ्च द्वे पि सिक्खापदेनेव पटिक्खित्तानि; अब्भोकासिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, सोसानिकङ्गं ति इमानि तीणि दुप्परि-हारानि । भिक्खुनिया हि दुतियिकं विना वसितुं न वड्ढति । एवरूपे च ठाने समानच्छन्दा दुतियिका दुल्लभा^१ । सचे पि लभेय्य संसट्ठविहारतो न मुचेय्य । एवं सति यस्सत्थाय धुतङ्गं सेवेय्य, स्वेवस्सा अत्थो न सम्पजेय्य । एवं परिभुञ्जितुं असक्कुणेय्यताय पञ्च हापेत्वा भिक्खुनीनं अट्ठेव होन्ती ति वेदितब्बानि । यथावुत्तेसु पन ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं सेसानि द्वादस

तं एकच्च धुतङ्गं सेवन्तस्सा ति अधिप्पायो । हायति कम्मट्ठानं सुकुमारभावेन लूखपटिप्पत्ति असहन्तस्स । वड्ढतेव महापुरिसजातिकस्सा ति अधिप्पायो । न वड्ढति कम्मट्ठानं उपनिस्सय-रहितस्स । एकमेव हि धुतङ्गं यथा किलेसधुननट्ठेन, एवं चेतनासभावत्ता । तेनाह—
“समादानचेतना” ति ।

८०. तेरसा पि धुतङ्गानि समादाय परिहरन्तानं पुग्गलानं वसेन “द्वाचत्तालीस होन्ती” ति वत्वा भिक्खूनं तेरसन्नम्पि परिहरणस्स एकज्ज्ञं येव सम्भवं दस्सेतुं—“सचे ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ “एकप्पहारेण सब्बधुतङ्गानि परिभुञ्जितुं सक्कोती” ति वुत्तं । कथं अब्भोकासे विहरन्तस्स रुक्खमूलिकङ्गं ? “छन्नं पटिक्खित्तामि, रुक्खमूलिकङ्गं समादियामी”^४

१. एकायेव हि धुतङ्ग—स्या० । २. दुल्लभाव—क० । ३. परिहरितुं—क—सी० ।

४. विसु०—१६८ ।

सामणेरां, सत्त सिक्खमानसामणेरीनं वेदितव्वानि । उपासकउपासिकानं
पन एकासनिकङ्ग, पत्तपिण्डिकङ्गं ति इमानि द्वे पतिरूपानि चेव सक्का च
परिभुज्जितुं ति द्वे धुतङ्गानी ति एवं व्यासतो द्वेचचालीस होन्ती ति अयं
समासव्यासतो वण्णना ।

एचावता च “सीले पटिठ्ठाय नरो सपञ्जो” ति इमिस्सा गाथाय
सीलसमाधिपञ्जामुखेन देसिते विसुद्धिमग्गे येहि अप्पिच्छतासन्तुट्ठितादीहि
गुणेहि बुत्ताप्पकारस्स सीलस्स वोदानं होति, तेसं सम्पादनत्थं समादातव्व-
धुतङ्गकथा भासिता होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे
धुतङ्गनिर्देशो नाम दुतियो परिच्छेदो ।

ति वचनतो छन्ने अरुणं उत्थापितमत्ते धुतङ्गं भिज्जति, न अब्भोकासे, तस्मा भेदहेतुनो
अभावेन तम्पि अरोगमेव । तथा सेनासनलोलुपस्स अभावेन यथासन्थतिकङ्गं ति दट्ठव्वं ।
आरब्बिकङ्गं गणम्हा ओहीयनसिक्खापदेन^१ पटिक्खत्तं, खलुपच्छाभत्तिकङ्गं अनति-
रित्तभोजनसिक्खापदेन^२ । पवारिताय हि^३ भिक्खुनिया अतिरित्तं कत्वा भुज्जितुं न लब्भति ।
कप्पिये च वत्थुस्मिं लोलतापहानाय धुतङ्गसमादानं, न अकप्पिये, सिक्खापदेनेव पटिक्खत्तत्ता ।
अट्ठेव होन्ति भिक्खुनिया संकच्चिकचीवरादीहि सद्धिं पञ्च पि तिचीवरसङ्गमेव गच्छन्ती ति
कत्वा । यथा बुत्तेसू ति भिक्खूनं बुत्तेसु तेरससु तिचीवराधिष्ठानविनयकम्माभावतो ठपेत्वा
तेचीवरिकङ्गं द्वादस सामणेरां । सत्ता ति भिक्खुनीनं बुत्तेसु अट्ठसु एकं पहाय सत्त
तिचीवराधिष्ठानविनयकम्माभावतो । “ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं” ति हि इमं अनुवत्तमानमेव कत्वा
“सत्त सिक्खमानसामणेरीनं” ति बुत्तं । पतिरूपानी ति उपासकभावस्स अनुच्छविकानि ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

धुतङ्गनिर्देशवण्णना निट्ठिता

१. कथिता—सी०; स्या० ।

२. वि०—२-३०६ ।

३. वि०—२-११६ ।

४. परिहायति—स्या०, क० ।

३—कम्मट्टानग्गहणनिद्देशो

समाधिकथा

१. इदानीं यस्मा एवं धुतङ्गपरिहरणसम्पादितेहि अप्पिच्छतादीहि गुणेहि परियोदाते इमस्मिं सीले पतिट्ठितेन “सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो चित्तं पञ्जञ्च भावयं” ति वचनतो चित्तसीसेन निदिट्ठो समाधि भावेतब्बो । सो च अतिसङ्गोपदेसितत्ता विज्जातुं पि ताव न सुकरो, पगेव भावेतुं, तस्मा तस्स वित्थारं च भावनानयं च दस्सेतुं इदं पञ्हाकम्मं होति ।

को समाधि ? केनट्ठेन समाधि ? कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टान-पदट्टानानि ? कतिविधो समाधि ? को चस्स संकिलेसो ? किं वोदानं ? कथं भावेतब्बो ? समाधिभावनाय को आनिसंसो ति ?

२. तत्रिदं विसज्जनं—को समाधी ति ? समाधि बहुविधो नानप्प-कारको । तं सब्बं विभावयितुं आरब्भमानं विस्सज्जनं अधिप्पेतं चेव अत्थं

३—कम्मट्टानग्गहणनिद्देशवण्णना

समाधिकथावण्णना

१. अप्पिच्छतादीही ति अप्पिच्छतासन्तुट्ठिसल्लेखपविवेकापचयवीरियारम्भादीहि । परियोदाते ति सुविसुद्धे निरुपक्विलेसे । इमस्मिंसीले ति यथावुत्ते चतुपारिसुद्धिसीले । “चित्तं भावयं” ति इममेव देसनं सन्धायाह—“अतिसङ्गोपदेसितत्ता” ति । को समाधी ति सरूपपुच्छा । केनट्ठेन समाधी ति केन अत्थेन समाधी ति वुच्चति, “समाधी” ति पदं कं अभिधेय्यत्थं निस्साय पवत्तं ति अत्थो । कतिविधो ति पभेदपुच्छा ।

२. “को समाधी” ति कामञ्चायं सरूपपुच्छा, विभागवन्तानं पन सरूपविभावनं विभागदस्सनमुखेनेव होती ति विभागो ताव अनवसेसतो दस्सेतब्बो । तंदस्सने च अयमादीनवो ति दस्सेतुं—“समाधि बहुविधो” ति आदि वुत्तं । तत्थ बहुविधो ति कुसलादिवसेन अनेकविधो । नानप्पकारको ति आलम्बनमनसिकारछन्दपणिधिअधिमोक्ख-अभिनीहारसञ्ज्ञानानत्तादिनानप्पकारो । न साधेय्या ति लोकीयसमाधिस्स भावना इध

न साधेय्य, उत्तरि च विक्खेपाय संवत्तेय्य, तस्मा इधाधिप्पेतमेव सन्धाय वदाम, कुसलचिक्केकगता समाधि ।

३. केनट्टेन समाधो ति ? समाधानट्टेन समाधि । किमिदं समाधानं नाम ? एकारम्मणे चित्तचेतसिकानं समं सम्मा च आधानं, ठपनं ति वुत्तं होति । तस्मा यस्स धम्मस्सानुभावेन एकारम्मणे चित्तचेतसिका समं सम्मा च अविक्खिपमाना अविप्पकिण्णा च हुत्वा तिट्ठन्ति, इदं समाधानं ति वेदितव्वं ।

अधिप्पेतत्थो, तच्च न साधेय्य । ज्ञानविमोक्खादीसु हि समाधिं उद्धरित्वा तस्स लब्धमानेहि विभागेहि विस्सज्जने करियमाने ज्ञानविभङ्गादीसु^१ आगतो सब्बो समाधिपभेदो विस्सज्जेतव्वो सिया । तथा च सति ख्यायं लोकियसमाधिस्स भावनाविधि अधिप्पेतो, तस्स विस्सज्जनाय ओकासो व न भवेय्य । किञ्च येनस्स तिकचकुक्कज्ञानिकेन हीनादिभेदभिन्नेन पवत्तिविभागेन ब्रह्मपारिसज्जादिवसेन नवविधो, पञ्चमज्झानिकेन वेहप्फलादिवसेन दसविधो वा एकादसविधो वा भवप्पभेदो निप्पज्जति^२ । स्वास्स^३ पवत्तिविभागो अयं सो ति निद्धारेत्वा वुच्चमानो विक्खेपाय सिया, यथा तं अविसये । तेनाह— “उत्तरि च विक्खेपाय संवत्तेय्या” ति । कुसलचित्तेकगता ति कुसला अनवज्जसुखविपाकलक्खणा चित्तेकगता ।

३. चित्तचेतसिकानं समं अविसारवसेन^४ सम्पिण्डेन्तस्स विय आधानं समाधानं । अविसारलक्खणो^५ हि समाधि, सम्पिण्डनरसो च । सम्मा अविक्खिपनवसेन आधानं समाधानं । अविक्खेपलक्खणो वा हि समाधि, विक्खेपविद्धंसनरसो चा ति । स्वायं यस्मा एकारम्मणे चित्तस्स ठितिहेतु, तस्मा “ठपनं ति वुत्तं होती” ति आह । तथा हेस “चित्तस्स ठिति सण्ठिति अवट्ठिती” ति^६ निहिट्ठो । एकारम्मणगगहणं चेत्थ समाधिस्स सन्तानट्ठितिभावदस्सन्तत्थं । तथा हिस्स अट्ठकथायं^७ दीपच्चिट्ठिति^८ निदस्सिता । आनुभावेना ति बलेन, पच्चयभावेना ति अत्थो । अविक्खिपमाना ति न विक्खिपमाना वूपसमाना । उपसमपच्चु-

१. अभि०—२-२९४-पिट्ठादीसु ।

२. निप्पज्जति—क०-सी० ।

३. स्वार्थं—क० ।

४. अविसरण०—सी० ।

५. अविसरण०—सी० ।

६. अभि०—१-२० ।

७. अभि० टु०—१-१६२ ।

८. दीपच्चिचिरट्ठिति—सी०; चिरट्ठिती ति—क०-सी० ।

४. कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानी ति एत्थ पन अविकखेपलक्खणो समाधि, विक्खेपविद्धंसनरसो, अविकम्पनपच्चुपट्टानो । “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१ वचनतो पन सुखमस्स पदट्टानं ।

५. कतिविधो समाधो ति ? अविकखेपलक्खणेन ताव एकविधो । उपचारअप्पनावसेन दुविधो, तथा लोकियलोकुत्तरवसेन सप्पीतिकनिप्पीतिक-पट्टानो हि समाधि । एतेनस्स विक्खेपपटिपक्खतं दस्सेति । अविप्पकिण्णा ति अविसया । एतेन अविसारलक्खणतं ।

४. सयं^२ न विक्खिपति, सम्पयुत्ता वा न विक्खिपति एतेना ति अविकखेपो । सो लक्खणं एतस्सा ति अविकखेपलक्खणो । विक्खेपं विद्धंसेति, तथा वा सम्पज्जती ति विक्खेप-विद्धंसनरसो । उद्धच्चे अविकम्पनवसेन पच्चुपतिट्ठति, सम्पयुत्तानं वा तं पच्चुपट्ठपेती ति अविकम्पनपच्चुपट्टानो । सुखं ति निरामिसं सुखं दट्ठब्बं ।

५. अविकखेपलक्खणं नाम समाधिस्स आवेणिको सभावो, न तेनस्स कौचि विभागो लब्धती ति आह—“अविकखेपलक्खणेन ताव एकविधो” ति सम्पयुत्तधम्मो आरम्भणे अप्पेत्तो विय पवत्तती ति वित्तको अप्पना । तथा हि सो “अप्पना व्यप्पना” ति^३ निहिट्ठो । तप्पमुखतावसेन पन सब्बस्मिं महग्गतानुत्तरे ज्ञानधम्मो “अप्पना” ति अट्ठकथावोहारो । तथा तस्स अनुप्पत्तिट्टानभूते परित्तज्ञाने उपचारवोहारो । गामादीनं समीपट्टाने गामूपचारादिसमञ्जा विया ति आह—“उपचारप्पनावसेन दुविधो” ति । इध पन समाधिवसेन वेदितब्बं । लज्जन-पलुज्जनहेन लोको ति बुच्चति वट्ठं, तप्परियापन्नताय लोके नियुत्तो, तत्थ वा विदितो ति लोकियो । तत्थ अपरियापन्नताय लोकतो उत्तरो उत्तिण्णो ति लोकुत्तरो । कामञ्चेत्थ लोकियसमाधि भवि-तब्बभावेन गय्हति, उभयं पन एकज्झं गहेत्वा ततो इतरं निद्वारेत्तुं—“लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधो” ति बुत्तं । सप्पीतिकनिप्पीतिकवसेना ति सह पीतिया वत्तती ति सप्पीतिको, पीति-सम्पयुत्तो । नत्थि एतस्स पीती ति निप्पीतिको, पीतिविप्पयुत्तो । तेसं वसेन । सुखेन सह एकुप्पादादिभावं गतो ति सुखसहगतो, सुखसम्पयुत्तो ति अत्थो । उपेक्खासहगते पि एसेव नयो । उपेक्खा ति चेत्थ अदुक्खमसुखवेदना अधिप्पेता । सा हि सुखदुक्खाकारपवत्ति उपेक्खति

१. दी०—१-६५ ।

२. कत्तं चि सयं—इति सद्दो न दिहत्तति ।

३. अभि०—१-१९ ।

वसेन सुखसहगतउपेक्खासहगतवसेन च । तिविधो हीनमज्झिमपणीत-
वसेन, तथा सवितक्कसविचारादिवसेन पीतिसहगतादिवसेन परित्तमहग्गत-
प्पमाणवसेन च । चतुर्विधो दुक्खापटिपदादन्धाभिज्जादिवसेन, तथा
परित्तपरित्तारम्मणादिवसेन चतुश्चानङ्गवसेन हानभागियादिवसेन कामा-
वचरादिवसेन अधिपतिवसेन च । पञ्चविधो पञ्चकनये पञ्चज्ञानङ्ग-
वसेना ति ।

मज्झत्ताकारसण्ठितत्ता । सुखसहगत-पदेन चेत्थ सप्पीतिको, निप्पीतिकेकदेसो च सङ्गहितो,
उपेक्खासहगत-पदेन पन निप्पीतिकेकपदेसो वा ति अयमेतेसं पदानं विसेसो ।

सभावतो पच्चयतो फलतो च मज्झिमपणीतेहि निहीनो, तेसं वा गुणेहि
परिहीनो ति हीनो । अत्तनो पच्चयेहि पधानभावं नीतो पणीतो । उभिन्नं मज्झे
भवो मज्झिमो । सम्पयोगवसेन पवत्तमानेन सह वितक्केन सवितक्को, सह विचारेण सविचारो,
सवितक्को च सो सविचारो चा ति सवितक्कसविचारो । आदि—सहेन अवितक्कविचारमत्तो,
अवितक्काविचारो च गहितो । तत्थ विचारतो उत्तरि वितक्केन सम्पयोगाभावतो अवितक्को च सो
विचारमत्तो चा ति अवितक्कविचारमत्तो । विसेसनिवत्तिअत्थो वा मत्त-सद्दो । सवितक्कसविचारो
हि समाधि वितक्कविसिद्धेन विचारेण सविचारो, अयं पन विचारमत्तेन वितक्कसङ्घातविसेसरहितेन,
तस्मा अवितक्कविचारमत्तो । अथ वा भावनाय पहीनत्ता वितक्कभावेनायं विचारमत्तो, न विचारतो
अञ्जस्स अत्तनो सम्पयुत्तधम्मस्स कस्सचि अभावा ति दस्सेतुं अवितक्क-वचनेन विचारमत्त-पदं
विसेसेत्वा वुत्तं । उभयरहितो अवितक्कविचारो । पीतिसहगतादिवसेना ति पीतिसहगतसुख-
सहगतउपेक्खासहगतवसेन । यदेत्थ वत्तब्बं, तं सुखसहगतदुके वुत्तनयमेव । पटिपक्खेहि समन्ततो
खण्डितत्ता परित्तो । परित्तं ति वा अप्पमत्तकं वुत्तति, अयम्पि अप्पानुभावताय परित्तो विया ति
परित्तो । किलेसविक्खम्भनतो, विपुलफलतो, दीधसन्तानतो च महन्तभावं गतो, महन्तेहि वा
उल्लारच्छन्दादीहि गतो पटिपन्नो ति महग्गतो । आरम्मकरणवसेनापि नत्थि एतस्स पमाण-
करधम्मा, तेसं वा पटिपक्खो ति अप्पमाणो ।

पटिपज्जति ज्ञानं एताया ति पटिपदा, पुब्बभागभावना । दुक्खा किच्छा पटिपदा एतस्सा ति
दुक्खापटिपदो । पकतिपञ्चाय अभिविसिद्धत्ता अभिज्जा नाम अप्पनावहा भावनापञ्चा, दन्धा
मन्दा अभिज्जा एतस्सा ति दन्धाभिज्जो । दुक्खापटिपदो च सो दन्धाभिज्जो चा ति दुक्खा-

समाधि एककदुकानि

६. तत्थ एकविधकोट्टासो उत्तानत्थो येव । दुविधकोट्टासे छन्नं अनुस्सतिट्ठानानं मरणस्सतिया उपसमानुस्सतिया आहारे पटिकूलसञ्जाय चतुधातुववत्थानस्सा ति इमेसं वसेन लद्धचित्तेकग्गता, या च अप्पनासमाधीनं पुब्बभागे एकग्गता, अयं उपचारसमाधि । “पठमस्स ज्ञानस्स परिकम्मं पठमस्स ज्ञानस्स अनन्तरपच्चेन पच्चेयो” ति आदि वचनतो पन या परिकम्मानन्तरा एकग्गता, अयं अप्पनासमाधी ति एवं उपचारप्पनावसेन दुविधो ।

७. दुतियदुके—तीसु भूमिसु कुसलचित्तेकग्गता लोकियो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एकग्गता लोकुत्तरो समाधी ति एवं लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधो ।

८. ततियदुके—चतुक्कनये द्वीसु पञ्चकनये तीसु ज्ञानेसु एकग्गता सप्पीतिको समाधि । अवसेसेसु द्वीसु ज्ञानेसु एकग्गता निप्पीतिको समाधि ।

पटिपदादन्धाभिञ्ज्यो, समाधि । तदादिवसेन । चतुज्ज्ञानङ्गवसेना ति चतुन्नं ज्ञानानं अङ्गभाववसेन, चतुक्कनयवसेन चेतं वुत्तं । हानभागियादिवसेना ति हानकोट्टासिकादिवसेन ।

समाधि एककदुकवण्णना

६. छन्नं अनुस्सतिट्ठानं ति बुद्धानुस्सातिआदीनं छन्नं अनुस्सतिकम्मट्ठानानं । इमेसं वसेना ति इमेसं दसन्नं कम्मट्ठानानं वसेन । “पुब्बभागे एकग्गता” ति इमिना अप्पनाय उपकारकनानावज्जनुपचारस्स पि सङ्गहो दट्ठव्वो, न एकावज्जनस्सेव । अप्पनासमाधीनं ति उपकत्तव्वउपकारकसम्बन्धे सामिवचनं “पुरिसस्स अत्थो” ति आदीसु विय । परिकम्मं ति गोत्रसु । अपरित्तो समाधी ति दस्सेतुं—“पठमस्य भानस्सा” ति आदि वुत्तं ।

७-६ तीसु भूमीसू ति कामरूपारूपभूमीसु । कुसलचित्तेकग्गताय अधिप्पेतत्ता “अरियमग्गसम्पयुत्ता” ति वुत्तं । सिया सप्पीतिको, सिया निप्पीतिको ति अनियमवचनं उपचारसमाधिसामञ्जेन सब्बेसम्पि वा ज्ञानानं नानावज्जनवीथियं उपचारसमाधि सिया सप्पीतिको,

उपचारसमाधि पन सिया सप्पीतिको, सिया निप्पीतिको ति एवं सप्पीतिक-
निप्पीतिकवसेन दुविधो ।

९. चतुत्थदुके—चतुक्कनये तीसु पञ्चकनये चतूसु ज्ञानेसु एकग्गता
सुखसहगतो समाधि । अवसेसस्मि उपेक्खासहगतो समाधि । उपचार-
समाधि पन सिया सुखसहगतो, सिया उपेक्खासहगतो ति एवं सुखसहगत-
उपेक्खासहगतवसेन दुविधो ।

समाधितिकानि

१०. तिकेसु पठमत्तिके—पटिलद्धमत्तो हीनो, नातिसुभावितो
मज्झिमो, सुभावितो वसिप्पतो पणीतो ति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन
तिविधो ।

सिया निप्पीतिको । एकावज्जनवीथियं पन आदितो दुक्कतिकज्झानानं उपचारसमाधि सप्पीतिको
व, इतरेसं निप्पीतिको व, विसमागवेदनस्स चित्तस्स आसेवनपञ्चयताभावतो, एकवीथियं वेदना-
परिवत्तनाभावतो च । सिया सुखसहगतो, सिया उपेक्खासहगतो ति एत्थापि वुत्तनयेनेव
अत्थो वेदितब्बो । तत्थ पन “दुक्कतिकज्झानानं” ति वुत्तं, इध “तिकचतुक्कज्झानानं” ति
वत्तब्बं ।

समाधितिकवण्णना

१०. पटिलद्धमत्तो ति अधिगतमत्तो अनासेवितो अवहुलीकतो । सो हि परिदुब्बल-
भावेन हीनो होति । नातिसुभावितो ति अतिविय पगुणभावं अपापितो । सुभावितो ति सुट्ठ-
भावितो सम्मदेव पगुणतं उपनीतो । तेनाह—“वसिप्पत्तो” ति । छन्दादीनं हीनतादिवसेनापि
इमेसं हीनादिता वेदितब्बा । तथा हि उल्लारपुञ्जफलकामतावसेन पवत्तितो हीनो, लोकियाभिञ्जा
सम्पादनाय पवत्तितो मज्झिमो, विवेककामताय अरियभावे ठितेन पवत्तितो पणीतो । अत्त-
हिताय भवसम्पत्तिअत्थं पवत्तितो वा हीनो, केवलं अलोभज्झासयेन पवत्तितो मज्झिमो, परहिताय
पवत्तितो पणीतो । वट्टज्झासयेन वा पवत्तितो हीनो, विवेकज्झासयेन पवत्तितो मज्झिमो,
विवट्टज्झासयेन लोकुत्तरपादकत्थं पवत्तितो पणीतो ।

११. दुतियत्तिके—पठमज्ज्ञानसमाधि सद्धि उपचारसमाधिना सवितकसविचारो । पञ्चकनये दुतियज्ज्ञानसमाधि अवितकविचारमत्तो । यो हि वितकमत्ते येव आदीनवं दिस्वा विचारे अदिस्वा केवलं दितकप्पहानमत्तं आकङ्खमानो पठमज्ज्ञानं अतिकमति, सो अवितकविचारमत्तं समाधिं पटिलमति । तं सन्धायेतं वुत्तं । चतुक्कनये पन दुतियादीसु, पञ्चकनये ततियादीसु तीसु ज्ञानेसु एकग्गता अवितकाविचारो समाधी ति एवं सवितकसविचारो दिवसेन तिविधो ।

१२. ततियत्तिके—चतुक्कनये आदितो द्वीसु पञ्चकनये च तीसु ज्ञानेसु एकग्गता पीतिसहगतो समाधि । तेस्वेव ततिये च चतुत्थे च ज्ञाने एकग्गता सुखसहगतो समाधि । अवसाने उपेक्खासहगतो । उपचारसमाधि पन पीतिसुखसहगतो वा होति उपेक्खासहगतो वा ति एवं पीतिसहगतादिवसेन तिविधो ।

१३. चतुत्थत्तिके—उपचारभूमियं एकग्गता परित्तो समाधि । रूपाव-

११. सद्धि उपचारसमाधिना ति सब्बेसम्पि ज्ञानानं उपचारसमाधिना सह । वितकमत्ते येव आदीनवं दिस्वा ति वितके येव ओळारिकतो उपट्टहन्ते “चित्तस्स खोभकरधम्मो अयं” ति आदीनवं दिस्वा विचारञ्च सन्ततो मनसिकरित्वा । तेनाह—“विचारे अदिस्वा” ति । तं सन्धाया ति तं एवं पटिलद्धं समाधिं सन्धाय । एतं “अवितकविचारमत्तो समाधी” ति दुतियपदं वुत्तं । तीसु ति आदितो तीसु ।

१२. तेस्वेवा ति तेसु एव चतुक्कपञ्चकनयेसु । ततिये चतुत्थे ति चतुक्कनये ततिये, पञ्चकनये चतुत्थे ति योजेतब्बं । अवसाने ति द्वीसु पि नयेसु परियोसानज्ज्ञाने । यथाक्कम्मं चतुत्थे, पञ्चमे वा । पीतिसुखसहगतो वा ति एत्थापि हेट्ठा वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । एत्थ च सति पि पीतिसहगतस्सापि समाधिस्स सुखसहगतत्ते तीणि पि पदानि असङ्करतो दस्सेतुं निष्पीतिकमुखतो सप्पीतिकमुखस्स विसेसदस्सनत्थं सत्थु पीतिसुखदेसना ति निष्पीतिकस्सेव सुखस्स वसेन सुखसहगतो समाधि गहितो ति^१ दट्ठब्बो ।

१३. उपचारभूमियं ति उपचारज्ज्ञानसम्पयुत्तचित्तुप्पादे । चित्तुप्पादो हि सहजातधम्मानं

चरारूपावचरकुसले एकग्गता महग्गतो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एक-
ग्गता अप्पमाणो समाधी ति एवं परित्तमहग्गतप्पमाणवसेन तिविधो ।

समाधिचतुक्कानि

१४. चतुक्केसु पठमचतुक्के—अत्थि समाधि दुक्खापटिपदो दन्धा-
भिञ्जो, अत्थि दुक्खापटिपदो खिप्पाभिञ्जो, अत्थि सुखापटिपदो दन्धा-
भिञ्जो, अत्थि सुखापटिपदो खिप्पाभिञ्जो ति ।

तत्थ पठमसमन्नाहारतो पट्टाय याव तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारं
उप्पज्जति, ताव पवत्ता समाधिभावना पटिपदा ति बुच्चति । उपचारतो
पन पट्टाय याव अप्पना, ताव पवत्ता पज्जा अभिञ्जा ति बुच्चति । सा
पनेसा पटिपदा एकच्चस्स दुक्खा होति, नीवरणादिपच्चनीकधम्मसमुदाचार-
गहणताय किच्छा असुखासेवना ति अत्थो । एकच्चस्स तदभावेन सुखा ।
अभिञ्जा पि एकच्चस्स दन्धा होति मन्दा असीघप्पवत्ति । एकच्चस्स
खिप्पा अमन्दा सीघप्पवत्ति ।

तत्थ यानि परतो सप्पायासप्पायानि च पल्लिबोधुपच्छेदादीनि पुब्ब-
किच्चानि च अप्पनाकोसल्लानि च वण्णयिस्साम, तेसु यो असप्पायसेवी
होति, तस्स दुक्खा पटिपदा दन्धा च अभिञ्जा होति । सप्पायसेविनो
सुखा पटिपदा खिप्पा च अभिञ्जा । यो पन पुब्बभागे असप्पायं सेवित्वा

उप्पत्तिट्ठानताय “भूमी” ति बुच्चति “सुखभूमियं कामावचरे” ति^१ आदोसु विय । परित्तो
समाधि कामावचरभावतो ।

समाधिचतुक्कवण्णना

१४. पठमसमन्नाहारो भावनं आरभन्तस्स “पथवी पथवी” ति आदिना कम्मट्ठाने
पठमाभिनिवेशो । तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारं ति नीवरणवितक्कविचारनिकन्तिआदीनं वूपसमे
थिरभूतं कामावचरज्झानं । “याव अप्पना” ति इमिना पुब्बभागपज्जाय एव अभिञ्जाभावो बुत्तो
विय दिस्सतो ति वदन्ति । अप्पनापज्जा पन अभिञ्जा व । यदग्गेन हि पुब्बभागपज्जाय दन्ध-

अपरभागे सप्पायसेवी होति, पुब्बभागे वा सप्पायं सेवित्वा अपरभागे असप्पायसेवी, तस्स वोमिस्सकता वेदितव्वा । तथा पलिवोधुपच्छेदादिकं पुब्बकिच्चं असम्पादेत्वा भावनमनुयुत्तस्स दुक्खा पटिपदा होति विपरियायेन सुखा । अप्पनाकोसल्लानि पन असम्पादेन्तस्स दन्धा अभिञ्जा होति । सम्पादेन्तस्स खिप्पा ।

अपि च तण्हाअविज्जावसेन समथविपस्सनाधिकारवसेन चापि एतासं पमेदो वेदितव्वो । तण्हाभिभूतस्स हि दुक्खा पटिपदा होति । अनभिभूतस्स सुखा । अविज्जाभिभूतस्स च दन्धा अभिञ्जा होति । अनभिभूतस्स खिप्पा । यो च समथे अकताधिकारो, तस्स दुक्खा पटिपदा होति । कताधिकारस्स सुखा । यो पन विपस्सनाय अकताधिकारो होति, तस्स दन्धा अभिञ्जा होति, कताधिकारस्स खिप्पा ।

सीघता, तदग्गेन अप्पनापञ्चाय पी ति । समुदाचारगहणताया ति समुदाचारस्स गहणभावेन, पवत्तिवाहुल्लतो ति अत्थो । असुखासेवना ति कसिरभावना ।

पलिवोधुपच्छेदादीनी ति आदि-सद्देन भावनाविधानपरिहापनादिं सङ्गहति । असप्पायसेवी ति उपचाराधिगमतो पुब्बे असप्पायसेविताय दुक्खा पटिपदा । पच्छा असप्पायसेविताय दन्धा अभिञ्जा होति । सप्पायसेविनो ति एत्था पि एसेव नयो । पुब्बभागे ति उपचारज्ज्ञानाधिगमतो ओरभागे । अपरभागे ति ततो उद्धं । तस्स वोमिस्सकता ति यो पुब्बभागे असप्पायं सेवित्वा अपरभागे सप्पायसेवी, तस्स दुक्खा पटिपदा खिप्पाभिञ्जा । इतरस्स सुखा पटिपदा दन्धाभिञ्जा होति । एवं पठमचतुत्थानं वोमिस्सकताय दुतियततिया ति अत्थो । अकत-पलिवोधुपच्छेदस्स सपरिपन्थताय पटिपदा दुक्खा होति, इतरस्स सुखा । असम्पादितअप्पनाकोसल्लस्स आणस्स अविस्सदताय दन्धा अभिञ्जा होति, विस्सदताय खिप्पा अभिञ्जा ।

तण्हाअविज्जावसेना ति तण्हाअविज्ज्ञानं अभिभवानभिभववसेन । समथविपस्सनाधिकारवसेना ति समथविपस्सनासु असतो सतो च अधिकारस्स वसेन । तण्हाय समाधिस्स उजुपटिपक्खत्ता सा समथपटिपदाय परिपन्थिनी' ति आह—“तण्हाभिभूतस्स हि दुक्खा पटिपदा होती” ति । अभिभवो चस्सा इतरकिलेसेहि अधिकताय अनभिभूतस्स तण्हाया ति

किलेसिन्द्रियवसेन चापि एतासं पभेदो वेदितव्वो । तिब्बकिलेसस्स हि मुदिन्द्रियस्स दुक्खा पटिपदा होति दन्धा च अभिञ्जा, तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिञ्जा । मन्दकिलेसस्स च मुदिन्द्रियस्स सुखा पटिपदा होति दन्धा च अभिञ्जा । तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिञ्जा ति ।

इति इमासु पटिपदाअभिञ्जासु यो पुग्गलो दुक्खाय पटिपदाय दन्धाय च अभिञ्जाय समाधिं पाप्पुणाति, तस्स सो समाधिं दुक्खापटिपदो दन्धाभिञ्जो ति बुच्चति । एस नयो सेसत्तये पो ति एवं दुक्खापटिपदा दन्धाभिञ्जादिवसेन चतुब्बिधो ।

१५. दुतियचतुके—अत्थि समाधिं परित्तो परित्तारम्मणो, अत्थि परित्तो अप्पमाणारम्मणो, अत्थि अप्पमाणो परित्तारम्मणो, अत्थि अप्पमाणो अप्पमाणारम्मणो ति । तत्थ यो समाधिं अप्पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो

अधिकारतो वेदितव्वं । तथा अविज्ञा पञ्चाय उज्जुपटिपक्खा ति तदभिभूतस्स दन्धाभिञ्जता बुत्ता । अकताधिकारो ति भवन्तरे अकतपरिचयो यथा पगुणं कत्वा विस्सट्ठगन्थो अप्पमत्तकेन पयोगेन सुप्पवन्ति वाचुग्गतो व होति, एवं पुब्बे कतपरिचयस्स भावना अप्पकसिरेनेव इज्झती ति आह—“कताधिकारस्स सुखा” ति । स्वायं अकतो कतो च अधिकारो समथनिस्सितो पटिपदायं बुत्तो समाधिप्पधानत्ता पटिपदाय । विपस्सनानिस्सितो अभिञ्जायं जाणप्पधानत्ता अप्पनाय । किलेसिन्द्रियवसेना ति तिक्खातिक्खानं किलेसिन्द्रियानं वसेन । तेनाह—“तिब्बकिलेसस्सा” ति आदि । तत्थ किलेसा कामल्लन्दादयो, इन्द्रियानि सद्दादीनि ।

यथाबुत्ता पटिपदाभिञ्जा पुग्गलाधिष्ठाना ति धम्मनिद्देसम्पि पुग्गलाधिष्ठानमुखेन दस्सेतुं—“यो पुग्गलो” ति आदि बुत्तं ।

१५. अप्पगुणो ति न सुभावितो वसीमावं अपापितो । तेनाह—“उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं न सक्कोती” ति । अयं परित्तो ति अयं समाधिं अप्पानुभावताय परित्तो । अवड्डिते ति एकङ्कुलद्वङ्कुलमत्तम्पि न वड्डिते यथाउपड्डिते आरम्मणे । एकङ्कुलमत्तम्पि हि वड्डितं अप्पमाणमेवा ति वदन्ति । “पगुणो सुभावितो” ति वत्वा “उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्कोती” ति इमिना यथा पगुणो पि उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं असक्कोन्तो समाधिं परित्तो येव होति, न अप्पमाणो, एवं जाणुत्तरस्स एकासनेनेव उपरिज्ञाननिब्बत्तनेना ति सुभावितो पि उपरिज्ञानस्स पच्चयभावसङ्गाताय सुभावितकिच्चसिद्धिया “अप्पमाणो” त्वेव बुच्चति । अपरे पन सचे

भवितुं न सक्रोति, अयं परित्तो । यो पन अवड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं परित्तारम्मणो । यो पगुणो सुभावितो, उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्रोति, अयं अप्पमाणो । यो च वड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं अप्पमाणारम्मणो । वुत्तलक्खणवोमिस्सताय पन वोमिस्सकनयो वेदितव्वो । एवं परित्तपरित्तारम्मणादिवसेन चतुव्विधो ।

१६. ततियचतुक्के—विकखम्भितनीवरणानं वितक्कविचारपीतिसुख-समाधीनं वसेन पञ्चङ्गिकं पठमं ज्ञानं, ततो वूपसन्तवितक्कविचारं तिवङ्गिकं दुतियं, ततो विरत्तपीतिकं दुवङ्गिकं ततियं, ततो पहीनसुखं उपेक्खावेदना-सहितस्स समाधिनो वसेन दुवङ्गिकं चतुत्थं । इति इमेसं चतुन्नं ज्ञानानं अङ्गभूता चत्तारो समाधी होन्ति । एवं चतुज्ज्ञानङ्गवसेन चतुव्विधो ।

१७. चतुत्थचतुक्के—अत्थि समाधि हानभागियो, अत्थि ठित्ति-भागियो, अत्थि विसेसभागियो, अत्थि निव्वेधभागियो । तत्थ पच्चनीक-

सुभावितो पगुणो वसीभावं पत्तो उपरिज्ञानस्स पच्चयो अहोन्तो पि अप्पमाणो एव, पमाणकरानं रागादिपटिपक्खानं सुविदूरभावतो ति वदन्ति । वुत्तलक्खणवोमिस्सताया ति सो अप्पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं न सक्रोति, वड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं परित्तो अप्पमाणारम्मणो । यो पन पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्रोति, अवड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं अप्पमाणो परित्तारम्मणो ति एवं पठमचतुत्थसमाधीनं वुत्तलक्खणस्स वोमिस्सकभावेन दुतिय-ततियसमाधिसङ्गाहको वोमिस्सकनयो वेदितव्वो ।

१६. ततो ति ततो पठमज्ज्ञानतो उद्धं । विरत्तपीतिकं ति अतिकन्तपीतिकं वा जिगुच्छि-तपीतिकं वा । अवयवो समुदायस्स अङ्गं ति बुच्चति, “सेनङ्गं रथङ्गं” ति आदीसु विया ति आह—“चतुन्नं ज्ञानानं अङ्गभूता चत्तारो समाधी” ति ।

१७. हानं भजती ति हानभागियो, हानभागो वा एतस्स अत्थी ति हानभागियो, परिहानकोट्टासिको ति अत्थो । आलयस्स अपेक्खाय अपरिचज्जनतो ठित्तिं भजती ति ठित्तिभागियो । विसेसं भजती ति विसेसभागियो । पच्चनीकसमुदाचारवसेना ति तस्स तस्स ज्ञानस्स पच्चनी-कानं नीवरणवितक्कविचारादीनं पवत्तिवसेन । तदनुधम्मताया ति तदनुरूपभूताय सति या । सण्ठान-वसेना ति सण्ठहनवसेन पतिष्ठानवसेन । “सा पन तदस्सादसङ्गाता, तदस्सादसम्पयुक्तक्खन्ध-

समुदाचारवसेन हानभागियता, तदनुधम्मताय सतिया सण्ठानवसेन ठिति-
भागियता, उपरिविसेसाधिगमवसेन विसेसभागियता, निब्बिदासहगत-
सञ्जामनसिकारसमुदाचारवसेन निब्बेधभागियता च वेदितव्वा । यथाह—
पठमस्स ज्ञानस्स लामी कामसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हान-
भागिनी पञ्जा । तदनुधम्मता सति सन्तिट्ठति ठितिभागिनी पञ्जा ।
अवितक्कसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पञ्जा ।
निब्बिदासहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विरागूपसंहिता, निब्बेध-
भागिनी पञ्जा” ति^१ । ताय पन पञ्जाय सम्पयुत्ता समाधी पि चत्तारो
होन्ती ति । एवं हानभागियादिवसेन चतुब्बिधो ।

१८. पञ्चमचतुक्के—कामावचरो समाधि, रूपावचरो समाधि, अरूपाव-
चरो समाधि, अपरियापन्नो समाधी ति एवं चत्तारो समाधी । तत्थ सब्बा-

सङ्गाता वा मिच्छासती” ति सम्मोहविनोदनियं^२ वुत्तं । तत्थ सापेक्खस्स उपरि विसेसं निब्बत्तेतुं
असक्कुण्णेत्यात्ता अविगतनिकन्तिका तं तं परिहरण सती ति पि वत्तुं वट्ठति । एवञ्च कत्वा “सतिया
वा निकन्तियावा” ति विकप्पवचनञ्च युत्तं होति । विसेसाधिगमवसेना ति विसेसाधिगमस्स
पच्चयभाववसेन, विसेसं वा अधिगच्छति एतेना ति विसेसाधिगमो, तस्स वसेन । निब्बिदासह-
गतसञ्जामनसिकारसमुदाचारवसेना ति आदीनवदस्सनपुब्बज्जमनिब्बिन्दनआणसम्पयुत्त-
सञ्जाय आभोगस्स च पवत्तिवसेन । निब्बेधभागियता ति सच्चानं निब्बिज्जनपक्खिकता
विपस्सनाय संवत्तती ति अत्थो ।

कामसहगता ति कामारम्भणा, कामसञ्जाहि वा वोकिण्णा । अवितक्कसहगता ति
“कथं नु खो मे अवितक्कं ज्ञानं भावेय्या” ति एवं अवितक्कारम्भणा अवितक्कविसया । कामञ्चायं
“पठमस्स ज्ञानस्सा” ति आदिको पाठो पञ्जावसेन आगतो, समाधिस्सापि पनेत्थ सङ्गहो
अत्थेवा ति उदाहरणस्स सात्थकत्वं दस्सेतुं—“ताय पन पञ्जाय सम्पयुत्ता समाधी पि
चत्तारो होन्ती” ति तेसं वसेन एवं वुत्तं ति अत्थो ।

१८-१९. भावनामयस्स समाधिस्स इधाधिप्पेतत्ता उपचारेकगता “कामावचरो
समाधी” ति वुत्तं । अधिपतिं करित्वा ति “छन्दवतो चे समाधि होति, मय्हम्पि एवं होती” ति

पि उपचारेकगता कामावचरो समाधि, तथा रूपावचरादिकुसलचित्तेकगता इतरे तयो ति एवं कामावचरादिवसेन चतुर्विधो ।

१९. छट्चतुर्वके—“छन्दं चे भिक्षु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगतं, अयं वुच्चति छन्दसमाधिं...प...वीरियं चे भिक्षु...प...चिचं चे भिक्षु...प...वीमंसं चे भिक्षु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगतं, अयं वुच्चति वीमंसासमाधिं” ति एवं अधिपतिवसेन चतुर्विधो ।

२०. पञ्चके—यं चतुक्कभेदे वुत्तं दुतियं ज्ञानं, तं वितक्कमचातिकमेन दुतियं, वितक्कविचारातिकमेन ततियं ति एवं द्विधा भिन्दित्वा पञ्च ज्ञानानि वेदितव्वानि । तेसं अङ्गभूता च पञ्च समाधी ति एवं पञ्चज्ञानङ्गवसेन पञ्चविधता वेदितव्वा ।

२१. को चस्स संकिलेसो किं वोदानं ति एत्थ पन विस्सज्जनं विभङ्गे वुरामेव । वुराज्झि तत्थ—“संकिलेसं ति हानभागियो धम्मो ।

छन्दं अधिपतिं, छन्दं धुरं जेड्ढकं पुव्वङ्गमं कत्वा । लभति समाधिं ति एवं यं समाधिं लभति, अयं वुच्चति छन्दसमाधिं, छन्दाधिपतिस्माधी ति अत्थो । एवं वीरियसमाधिआदयो पि वेदितव्वो ।

२०. चतुक्कभेदे ति चतुक्कवसेन समाधिपभेदनिर्देशे । अज्जत्थ सम्पयोगवसेन विचारेन सह वत्तमानो वितक्को पञ्चकनये दुतियज्ज्ञाने वियोजितो पि न सुट्ठु वियोजितोति, तेन सद्धिं येव विचारसमतिकमं दस्सेतुं वुत्तं—“वितक्कविचारातिकमेन ततियं” ति । द्विधा भिन्दित्वा चतुक्कभेदे वुत्तं दुतियं ज्ञानं ति योजना । पञ्चज्ञानङ्गवसेना ति पञ्चज्ञं ज्ञानानं अङ्गभाववसेन समाधिस्स पञ्चविधता वेदितव्वा ।

२१. विभङ्गे ति जाणविभङ्गे । तत्थ हि “ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं^२ संकिलेस-वोदानं” ति, एत्थ “संकिलेसं” ति आदि वुत्तं । तत्थ हानभागियो धम्मो ति

१. अभि०—२-२६४; सं०—२-४८७ पिट्ठेसु पस्सितव्वं ।

२. ज्ञानसमाधि०—सी० ।

वोदानं ति विसेसभागियो धम्मो” ति^१ । तत्थ “पठमस्स ज्ञानस्स लाभो कामसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हानभागिनी पञ्चा” ति^२ इमिना नयेन हानभागियधम्मो वेदितव्वो । “अवितक्कसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पञ्चा” ति^३ इमिना नयेन विसेसभागियधम्मो वेदितव्वो ।

दसपलिबोधकथा

२२. कथं भावेतव्वो ति एत्थ पन यो ताव अयं लोकियलोकुत्तर-वसेन दुविधो ति आदीसु अरियमग्गसम्पयुत्तो समाधि वुत्तो, तस्स भावनानयो पञ्चाभावनानयेनेव सङ्गहितो । पञ्चाय हि भाविताय सो भावितो होति । तस्मा तं सन्धाय एवं भावेतव्वो ति न किञ्चि विसुं वदाम ।

अपगुणेहि पठमज्ज्ञानादीहि बुद्धितस्स सञ्जामनसिकारानं कामादिअनुपक्खन्दनं^४ । विसेस-भागियो धम्मो ति पगुणेहि पठमज्ज्ञानादीहि बुद्धितस्स सञ्जामनसिकारानं दुतियज्ज्ञानादि-अनुपक्खन्दनं । तेनाह—“पठमस्स ज्ञानस्स लाभं” ति आदि । तस्सत्थो^५—अपगुणस्स पठमस्स ज्ञानस्स लाभो^६ ततो बुद्धितं आरम्भणवसेन कामसहगता हुत्वा सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति चोदेन्ति तुदन्ति, तस्स कामानुपक्खन्दनं सञ्जामनसिकारानं वसेन सा पठमज्ज्ञान-पञ्चा हायति, तस्मा हानभागिनी पञ्चा । अवितक्कसहगता ति अवितक्कं दुतियं ज्ञानं सन्ततो पणीततो मनसि करोतो आरम्भणवसेन अवितक्कसहगता समुदाचरन्ति पगुणपठमज्ज्ञानतो बुद्धितं दुतियज्ज्ञानाधिगमत्थाय चोदेन्ति तुदन्ति, तस्स दुतियज्ज्ञानानुपक्खन्दनं सञ्जामन-सिकारानं वसेन पठमज्ज्ञानपञ्चा विसेसभूतस्स दुतियज्ज्ञानस्स उप्पत्तिथा पदट्ठानताय विसेस-भागिनी पञ्चा । तं सम्पयुत्ता समाधि इधाधिप्पेतो । इमिना नयेना ति इमिना पठमज्ज्ञाने वुत्तेन विधिना दुतियज्ज्ञानादीसु पि हानभागियधम्मो विसेसभागियधम्मो च वेदितव्वो ।

दसपलिबोधकथावण्णना

२२-२४. अरियमग्गसम्पयुत्तो ति लोकुत्तरअप्पमाणअपरियापन्नग्गहणेन लोकियेहि

१. अभि०—२-४०६ ।

२. अभि०—२-३९२ ।

३. पक्खन्तानं—सी०, पक्खनानं—क०—सी० । ४. अभि० टु०—२-४४४ । ५. लाभो, तं—क० ।

२३. यो पनायं लोकियो, सो वुचानयेन सीलानि विसोधेत्वा सुपरिसुद्धे सीले पतिट्ठितेन खास्स दससु पल्लिवोधेषु पल्लिवोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा कम्मट्ठानदायकं कल्याणमिच्चं उपसङ्कमित्वा अचानो चरियानुकूलं चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसु अञ्जतरं कम्मट्ठानं गहेत्वा समाधि-भावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेन खुदकपल्लिवोधुपच्छेदं कत्वा सब्बं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतब्बो ति अयमेत्थ सङ्खेपो ।

२४. अयं पन वित्थारो, यं ताव वुत्तं—“खास्स दससु पल्लिवोधेषु पल्लिवोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा” ति, एत्थ—

आवासो च कुलं लाभो गणो कम्मं च पञ्चमं ।

अद्धानं जाति आवाधो गन्थो इद्धी ति ते दसा ति ॥

इमे दस पल्लिवोधा नाम । तत्थ आवासो येव आवासपल्लिवोधो । एस नयो कुलादीसु ।

२५. तत्थ आवासो ति एको पि ओवरको वुच्चति एकं पि परिवेणं सकलो पि संघारामो । स्वायं न सब्बस्सेव पल्लिवोधो होति । यो पनेत्थ नवकम्मादीसु उस्सुकं वा आपज्जति, बहुमण्डसन्निचयो वा होति, येन केनचि वा कारणेन अपेक्खवा पटिबद्धचित्तो,^१ तस्सेव पल्लिवोधो होति, न इतरस्स ।

असाधारणतो, सप्पीतिकादिग्गहणेन साधारणतो च अरियमग्गसम्पयुत्तो समाधि वुत्तो । भावितो होति सञ्जाय सम्पयुत्तत्ता । तं ति अरियमग्गसमाधिं । विसुं ति पञ्चाभावनाय विसुं कत्वा न वदाम ।

कम्मट्ठानभावनं परिबुन्धेति उपरोधेति पवत्तितुं न देती ति पल्लिवोधो र-कारस्स ल-कारं कत्वा, परिपन्थो^२ ति अत्थो । उपच्छिन्दित्वा ति समापनेन, सङ्गहणेन वा उपरुन्धित्वा, अपल्लिवोधं कत्वा ति अत्थो ।

२५. आवसन्ति एत्था ति आवासो । परिच्छेदवसेन वेणियति^३ दिस्सती ति परिवेणं ।

तत्रिदं वत्थु—द्वे किर कुलपुत्ता अनुराधपुरा निक्खमित्वा अनुपुब्बेन थूपारामे पब्बजिंसु । तेसु एको द्वेमातिका पगुणा कत्वा पञ्चवस्सिको हुत्वा पवारेत्वा पाचीनखण्डराजिं नाम गतो । एको तत्थेव वसति । पाचीनखण्डराजिगतो तत्थ चिरं वसित्वा थेरो हुत्वा चिन्तेसि “पटिसल्लानसारुप्पमिदं ठानं, हन्द नं सहायकस्सापि आरोचेमी” ति । ततो निक्खमित्वा अनुपुब्बेन थूपारामं पाविसि । पविसन्तं येव च नं दिस्वा समानवस्सिकत्थेरो पच्चुग्गन्त्वा पत्तचीवरं पटिग्गहेत्वा वत्तं अकासि ।

आगन्तुकत्थेरो सेनासनं पविसित्वा चिन्तेसि “इदानी मे सहायो सपिं वा फाणितं वा पानकं वा पेसेस्सति । अयं हि इमस्मि नगरे चिरनिवासी” ति । सो रत्तिं अलद्धा पातो चिन्तेसि “इदानी उपट्ठकेहि गहितं यागुखज्जकं पेसेस्सती” ति । तं पि अदिस्वा “पहिणन्ता नत्थि, पविट्ठस्स मज्जे दस्सती” ति पातो व तेन सद्धिं गामं पाविसि । ते द्वे एकं वीथिं चरित्वा उल्लुङ्कमत्तं यागुं लभित्वा आसनसालायं निसीदित्वा पिंविंसु ।

ततो आगन्तुको चिन्तेसि “निबद्धयागु मज्जे नत्थि, भत्तकाले इदानी मनुस्सा पणीतं भत्तं दस्सन्ती” ति । ततो भत्तकाले पि पिण्डाय चरित्वा लद्धमेव भुञ्जित्वा इतरो आह—“किं भन्ते सब्बकालं एवं यापेथा” ति ? आमावुसो ति । भन्ते पाचीनखण्डराजि फासुका, तत्थ गच्छामा ति । थेरो नगरतो दक्खिणद्वारेन निक्खमन्तो कुम्भकारगाममग्गं पटिपज्जि । इतरो आह—“किं पन भन्ते इमं मग्गं पटिपन्नत्था” ति ? ननु त्वं

विहारे भिक्खून् तं तं वसनट्ठानं । स्वायं आवाप्तो । नवकम्मादीसू ति आदि-सद्देन आवासस्स तदञ्चं अभिवुद्धिकारणं^२ सङ्गहाति । कारणेना ति “छायूदकसम्पन्नं सुलभभिक्खं” ति आदिना कारणेन । अपेक्खवा ति सालयो ।

तत्रा ति तस्मिं पल्लिबोधाभावे । पाचीनखण्डराजिं ति पुरत्थिमदिसायं पब्बतखण्डानं अन्तरे वनराजिट्ठानं । “नामा” ति इमिना तस्स पदेसस्स अयं समञ्चा ति दस्सेति । पटिसा-मितमेवा ति निच्चकालं पटिसामेत्वा व विहारतो निक्खमामी ति दस्सेति । धातुनिधानट्ठानं ति

आवुसो पाचीनखण्डराजिया वण्णं अभासी ति ? किं पन भन्ते तुम्हाकं एत्तकं कालं वसितट्टाने न कोचि अतिरेकपरिक्खारो अत्थी ति ? आमावुसो मञ्चपीठं संधिकं, तं पटिसामितमेव, अञ्जं किञ्चि नत्थी ति । मय्हं पन भन्ते कचारदण्डो तेलनाळिउपाहनत्थविका च तत्थेवा ति । तया आवुसो एकदिवसं वसित्वा एत्तकं ठपितं ति ? आम भन्ते ।

सो पसन्नचिचो थेरं वन्दित्वा “तुम्हादिसानं भन्ते सब्बत्थ अरञ्ज-वासो येव । थूपारामो चतुन्नं बुद्धानं धातुनिधानट्टानं, लोहपासादे सप्पायं धम्मस्सवनं महाचेतियदस्सनं थेरदस्सनं च लब्भति, बुद्धकालो विय पवचति । इधेव तुम्हे वसथा” ति दुतियदिवसे पचाचीवरं गहेत्वा सयमेव अगमासी ति । ईदिसस्स आवासो न पलिवोधो होति ।

२६. कुलं ति जातिकुलं वा उपट्ठाककुलं वा । एकच्चस्स हि उपट्ठाक-कुलं पि “सुखितेसु सुखितो” ति^१ आदिना नयेन संसट्ठस्स विहरतो^२ पलि-बोधो होति, सो कुलमानुसकेहि विना धम्मस्सवनाय सामन्तविहारं पि न गच्छति । एकच्चस्स मातापितरो पि पलिवोधा न होन्ति, कोरण्डक-विहारवासित्थेरस्स भागिनेय्यदहरभिक्षुनो विय ।

सो किर उद्देसत्थं रोहणं अगमासि । थेरभगिनी पि उपासिका सदा थेरं तस्स पवत्तिं पुच्छति । थेरो एकदिवसं दहरं आनेस्सामी ति रोहणा-भिमुखो पायासि ।

कायबन्धनधम्मकरणन्धानसाटिकअक्खकधातुसङ्घातानं परिभोगसरीरधातूनं निदहितट्टानं । ईदिसस्स अयं थेरो विय अलङ्गचित्तस्स । एतेन “भिक्षुना नाम आवासे एवरूपेन भवितव्वं” ति ओवादो दिन्नो होति । इतो परेसु पि वत्थूसु एसेव नयो ।

२६. कुलं ति कुलग्गहणेन कुलमनुस्सानं गहणं गामग्गहणेन गामवासीनं विय । उपट्ठाक-कुलं पी ति पि-सद्देन पगेव आतिकुलं ति दस्सेति । उद्देसत्थं ति उद्दिसापनत्थं, पाठं उद्दिसापेत्वा

१. अभि०—२-४२५; सं०—२-१५१ ।

२. संसट्ठविहारतो—रो०, क० ।

दहरो पि “चिरं मे इधं बुत्थं, उपज्झायं दानि पस्सित्वा उपासिकाय च पवत्तिं अत्वा आगमिस्सामी” ति रोहणतो निक्खमि । ते उभो पि गङ्गातीरे समागच्छिंसु । सो अज्जतरस्मिं रुक्खमूलं थेरस्स वचं कत्वा “कुहिं यासी” ति पुच्छितो तमत्थं आरोचेसि । थेरो सुट्ठु ते कतं, उपासिका पि सदा पुच्छति, अहं पि एतदत्थमेव आगतो, गच्छ त्वं, अहं पन इधेव इमं वस्सं वसिस्सामी ति तं उय्योजेसि । सो वस्सूपनायिकदिवसे येव तं विहारं पत्तो । सेनासनं पिस्स पितरा कारितमेव पत्तं ।

अथस्स पिता दुतियदिवसे आगन्त्वा “कस्स भन्ते अम्हाकं सेनासनं पत्तं” ति पुच्छन्तो “आगन्तुकस्स दहरस्सा” ति सुत्वा तं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा आह—“भन्ते अम्हाकं सेनासने वस्सं उपगतस्स वचं अत्थी” ति । किं उपासका ति ? तेमासं अम्हाकं येव घरे भिक्खं गहेत्वा पवारेत्वा गमनकाले आपुच्छितब्बं ति । सो तुण्हिभावेन अधिवासेसि । उपासको पि घरं गन्त्वा “अम्हाकं आवासे एको आगन्तुको अय्यो उपगतो सक्कच्चं उपट्ठातब्बो” ति आह । उपासिका “सायू” ति सम्पटिच्छित्वा पणीतं खादनीयं भोजनीयं पटियादेसि । दहरो पि भत्तकाले जातिघरं अगमासि । न नं कोचि सज्जानि ।

सो तेमासं पि तत्थ पिण्डपातं परिभुञ्जित्वा वस्संबुत्थो “अहं गच्छामी” ति आपुच्छि । अथस्स जातका “स्वे भन्ते गच्छथा” ति^२ दुतियदिवसे घरे येव भोजेत्वा तेलनाळिं पूरेत्वा एकं गुळपिण्डं नवहत्थं च साटकं दत्वा “गच्छथ भन्ते” ति आहंसु । सो अनुमोदनं कत्वा रोहणा-

सज्जायितुं ति अत्थो । इधेवा ति इमस्मिं येव पदेसे, यत्थ कत्थचि विहारेति अत्थो । तं विहारं ति तं कोरण्डकविहारं ।

उपगतो ति वस्सं उपगतो । सदा ति गतकालतो पभुति विसेसतो पवारितदिवसतो पट्टाय सब्बदा दिवसे दिवसे । परिदेवमाना ति तं तं विलपनवसेन विविधं परिदेवन्ती । सब्बं पवत्ति ति अत्तना तत्थ दिट्ठकालतो पट्टाय पच्छा समागमपरियोसानं दहरस्स सब्बं पवत्ति ।

भिमुखो पायासि ।

उपज्झायो पिस्स पवारेत्वा पटिपथं आगच्छन्तो पुब्बे दिट्ठिद्वाने येव तं अद्दस । सो अज्जतरस्मिं रुक्खमूले थेरस्स वत्तं अकासि । अथ नं थेरो पुच्छि “किं भद्दमुख दिट्ठा ते उपासिका” ति ? सो “आम भन्ते” ति सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा तेन तेलेन थेरस्स पादे मक्खेत्वा गुळेन पानकं कत्वा तं पि साटकं थेरस्सेव दत्त्वा थेरं वन्दित्वा “मय्हं भन्ते रोहणं येव सप्पायं” ति अगमासि । थेरो पि विहारं आगन्त्वा दुतियदिवसे कोरण्डक-
गामं पाविसि ।

उपासिका पि “मय्हं भाता मम पुत्तं गहेत्वा इदानी आगच्छती” ति सदा मग्गं ओलोकयमाना व तिट्ठति । सा तं एककमेव आगच्छन्तं दिस्वा “मतो मे मज्जे पुत्तो, अयं^२ थेरो एकको व आगच्छती” ति थेरस्स पादमूले निपतित्वा परिदेवमाना रोदि^३ । थेरो “नूनं दहरो अप्पिच्छताय अत्तानं अजानापेत्वा व गतो” ति तं समस्सासेत्वा सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा पचात्थविकतो तं साटकं नीहरित्वा दस्सेति ।

उपासिका पसीदित्वा पुत्तेन गतदिसाभिमुखा उरेन निपज्जित्वा नमस्समाना आह—“मय्हं पुत्तसदिसं वत मज्जे भिक्खुं कायसक्खिं कत्वा भगवा रथविनीतपटिपदं^४, नालकपटिपदं^५, तुवट्टकपटिपदं^६, चतुपच्चयसन्तोस-

कायसक्खिं ति “पस्स इमं” ति मुखपटिगहकं कत्वा । रथविनीतपटिपदं ति दसकथा-
वत्थुक्कित्तनपुब्बिकं रथविनीतूपमाहि विभावितं रथविनीतसुत्ते^७ आगतं सत्तविसुद्धिपटिपदं ।
नालकपटिपदं ति “मोनेय्यं ते उपज्जिस्स” ति^८ आदिना सत्थारा नालकथेरस्स देसितपटिपदं ।
तुवट्टकपटिपदं ति “मूलं पपञ्चसङ्खाया” ति^९ आदिना भगवता देसितपटिपदं । तत्थ हि
यथाक्कमं—

१. आगच्छिस्सती—रो० ।

३. परोदि—सी० ।

५. म०—१-१९२ ।

७. खु०—१-४१०-४११ ।

२. यं—सी० ।

४. ननु—स्या०, रो०, क० ।

६. खु०—१-३७७-३७८ ।

भावनारामतादीपकं महाअरियवंसपटिपदं^१ च देसेसि । विजातमातुया नाम गेहे तेमासं भुञ्जमानो पि 'अहं पुत्तो त्वं माता' ति न वक्खति, अहो अच्छरियमनुस्सो" ति । एवरूपस्स मातापितरो पि पलिबोधा न होन्ति; पगेव अञ्जं उपट्ठाककुलं ति ।

२७. लाभो ति चत्तारो पच्चया । ते कथं पलिबोधा होन्ति ? पुञ्ज-
वन्तस्स हि भिक्खुनो गतगतट्ठाने मनुस्सा महापरिवारे पच्चये देन्ति । सो
तेसं अनुमोदेन्तो धम्मं देसेन्तो समणधम्मं कातुं ओकासं न लभति । अरुणु-
ग्गमनतो याव पठमयामो, ताव मनुस्ससंसग्गो न उपच्छिज्जति । पुन बलव-
पच्चूसे येव बाहुल्लिकपिण्डपातिका^२ आगन्त्वा "मन्ते असुको उपासको
उपासिका अमच्चो अमच्चधीता तुम्हाकं दस्सनकामा^३" ति वदन्ति । सो
गण्ह आबुसो पत्तचीवरं ति गमनसज्जो व होती ति निच्चव्यावटो ।
तस्वेव ते^४ पच्चया पलिबोधा होन्ति । तेन गणं पहाय यत्थ नं न जानन्ति,
तत्थ एक्केन चरितव्वं । एवं सो पलिबोधो उपच्छिज्जती ति ।

"न मुनी गाममागम्म कुलेसु सहसा चरे ।

घासेसनं छिन्नकथो न वाचं पयुतं भणे"^५

"गामे च नाभिसज्जेय्य, लाभकम्या जनं न लपयेय्या" ति^६ ।

एवमादिका परमप्पिच्छकथा आगता । चतुपच्चयसन्तोसभावनारामतादीपकं ति
चीवरादीसु चतसु पच्चयेसु सन्तोसस्स, भावनारामताय च पकासकं ।

२७. लभती ति लाभो । तेनाह—"चत्तारो पच्चया" ति । महापरिवारे ति विपुल-
परिवारे । पिण्डपातं ताव देन्ता बुद्धपूजापत्तचीवरादीनि तस्स परिवारानि कत्वा देन्ति, तथा
चीवरादिदाने पि । बाहुल्लिकपिण्डपातिका ति पिण्डपातिका हुत्वा पच्चयबाहुल्लिका । वदन्ती ति
पुरिमदिवसे भिक्खाय आहिण्डनकाले यथासुतं वदन्ति । निच्चव्यावटो उपासकादीनं सज्जहने ।

१. अं—२-३०; दो०—३-१७५-१७६ ।

३. दट्टकामा—क० ।

५. खु०—१-३७७ ।

२. बाहुल्लिक०—सी० ।

४. तस्सेवं ते—सी०, रो०; तस्सेवन्ते—स्या०

६. खु०—१-४११ ।

२८. गणो ति सुचान्तिकगणो वा आभिधम्मिकगणो वा, यो तस्स उदेसं वा परिपुच्छं वा देन्तो समणधम्मस्स ओकासं न लभति, तस्सेव गणो पलिवोधो होति, तेन सो एवं उपच्छिन्दितव्वो—सचे तेसं भिक्खूनं बहु^१ गहितं होति, अप्पं अवसिट्ठं, तं निट्ठपेत्वा अरञ्जं पविसितव्वं । सचे अप्पं गहितं, बहु अवसिट्ठं, योजनतो परं अगन्त्वा अन्तोयोजनपरिच्छेदे अञ्जं गणवाचकं उपसङ्गमित्वा “इमे आयस्मा उदेसादीहि सङ्गहत्” ति वचव्वं । एवं अलभमानेन “मय्हं आवुसो एकं किच्चं अत्थि, तुम्हे यथाफासुकट्टानानि गच्छथा” ति गणं पहाय अचानो कम्मं कचव्वं ति ।

२९. कम्मं ति नवकम्मं । तं करोन्तेन वड्ढकीआदीहि लद्धालद्धं जानितव्वं, कताकते उस्सुककं आपज्जितव्वं ति सब्बदा^२ पलिवोधो होति । सो पि एवं उपच्छिन्दितव्वो—सचे अप्पं अवसिट्ठं होति निट्ठपेतव्वं । सचे बहु, संधिकं चे नवकम्मं, संधस्स वा संधभारहारकभिक्खूनं वा निरय्यादेतव्वं^३ । अत्तनो सन्तकं चे, अचानो भारहारकानं निरय्यादेतव्वं । तादिसे अलभन्तेन संधस्स परिचजित्वा गन्तव्वं ति ।

३०. अद्धानं ति मग्गगमनं । यस्स हि कत्थचि पव्वज्जापेक्खो वा होति, पच्चयजातं वा किञ्चि लद्धव्वं होति । सचे तं अलभन्तो न सक्कोति

२८. तस्सा ति गणस्स । सो ति गणपलिवोधो । एवं ति इदानि बुच्चमानाकारेण गणवाचकस्स परियेसनप्पि लद्धकमेव इच्छितव्वं ति आह—“योजनतो परं अगन्त्वा” ति । अत्तनो कम्मं ति समणधम्ममाह ।

२९. कताकते ति कते च अकते च कम्मे जाननवसेन उस्सुककं आपज्जितव्वं, कताकते ति वा अप्पके च महन्ते च कते, यथा “फलाफले” ति । सचे बहुं अवसिट्ठंति सम्बन्धो । भारहारा संधकिच्चपरिणायका ।

३०. पव्वज्जापेक्खो ति सीहलदीपे किर कुलदारकानं पव्वज्जा आवाहविवाहसदिता, तस्मा तं परिच्छिन्नदिवसं अतिक्रमेतुं न सक्का । “सचे तं अलभन्तो न सक्कोति अधि-

१. बहुं—रो० (सम्बत्थ) ।

२. सब्बथा पि—सी०, स्या० ।

३. निरय्यादेतव्वं—को० ।

अधिवासेतुं, अरञ्जं पविसित्वा समणधम्मं करोन्तस्स पि गमिकचिचं नाम दुप्पटिविनोदनीयं^१ होति, तस्मा गन्त्वा तं किच्चं तीरेत्वा व समणधम्मो उस्सुक्कं कातब्बं ति ।

३१. जानी ति विहारे आचरियुपज्झायसद्विविहारिकअन्ते-
वासिकसमानुपज्झायकसमानाचरियका, घरे माता पिता भाता ति एव-
मादिका । ते गिलाना इमस्स पलिवोधा होन्ति, तस्मा सो पलिवोधो उपट्ठ-
हित्वा तेसं पाकतिककरणेन उपच्छिन्दितब्बो ।

तत्थ उपज्झायो ताव गिलानो सचे ल्हुं न बुद्धाति, यावजीवम्पि पटि-
जग्गितब्बो । तथा पब्बज्जाचरियो उपसम्पदाचरियो सद्विविहारिको उपसम्पा-
दितपब्बाजितअन्तेवासिकसमानुपज्झायका च । निस्सयाचरियउद्देसाचरिय-
निस्सयन्तेवासिकउद्देसन्तेवासिकसमानाचरियका पन याव निस्सयउद्देसा अनु-
पच्छिन्ना, ताव पटिजग्गितब्बा । प्होन्तेन ततो उद्धम्पि पटिजग्गितब्बा एव ।

मातापितूसु उपज्झाये विय पटिपज्जितब्बं । सचे पि हि ते रज्जे ठिता
होन्ति, पुत्ततो च उपट्ठानं पच्चासीसन्ति^२, कातब्बमेव । अथ तेसं मेसज्जं
नत्थि, अत्तनो सन्तकं दातब्बं । असति भिक्खाचरियाय परियेसित्वा पि
दातब्बमेव । भातुभगिनीनं पन तेसं सन्तकमेव योजेत्वा दातब्बं । सचे
नत्थि अत्तनो सन्तकं तावकालिकं दत्त्वा पच्छा लभन्तेन गण्हितब्बं । अल-
भन्तेन न चोदेतब्बा । अज्जातकस्स भगिनिसामिकस्स^३ मेसज्जं नेव कातुं
न दातुं वट्ठति । “तुय्हं सामिकस्स देही” ति वत्वा पन भगिनिया दातब्बं ।

वासेतुं” ति आदिना समापनेन पलिवोधुपच्छेदो बुत्तो, व्यतिरेकतो पन “सचे तं अलभन्तो
सक्कोति अधिवासेतुं, अरञ्जं पविसित्वा समणधम्मो व कातब्बो” ति अयमत्थो दस्सितो ति सज्ज-
हणेन पलिवोधुपच्छेदो वेदितब्बो । एस नयो सेसेसु पि ।

३१. तथा ति यथा उपज्झायो गिलानो यावजीवं उपट्ठातब्बो, तथा उपसम्पादितअन्ते-
वासिको अत्तनो कम्मवाचं वत्वा उपसम्पादितो ।

१. दुप्पटिविनोदयं—सी० ।

२. पच्चासिसन्ति—सी०, स्या०; पच्चासिसन्ति—क० ।

३. भगिनिया—सी० ।

भातुजायाय पि एसेव नयो । तंसं पन पुत्ता इमस्स जातका एवा ति तेसं कातुं वट्ठती ति ।

३२. आबाधो ति यो कोचि रोगो । सो बाध्यमानो पलिवोधो होति, तस्मा भेसज्जकरणेन उपच्छिन्दितब्बो । सचे पन कतिपाहं भेसज्जं करोन्तस्स पि न वूपसम्मति, “नाहं तुय्हं दासो, न भटको, तं येव हि पोसेन्तो अनमतगो संसारवट्ठे दुक्खं पत्तो” ति अत्ताभावं गरहित्वा समणधम्मो कातब्बो ति ।

३३. गन्थो ति परियत्तिहरणं^१ । तं सज्झायादीहि निच्चव्यावटस्स पलिवोधो होति, न इतरस्स । तन्निमानि वत्थूनि—मज्झिमभाणकदेवत्थेरो^२ किर मलयवासिदेवत्थेरस्स^३ सन्तिकं गन्त्वा कम्मट्ठानं याचि । थेरो कीदिसोसि आबुसो परियत्तियं ति पुच्छि । मज्झिमो मे भन्ते पगुणो ति । आबुसो मज्झिमो नामेसो दुप्परिहारो, मूलपण्णासं सज्झायन्तस्स मज्झिमपण्णासको आगच्छति, तं सज्झायन्तस्स उपरिपण्णासको, कुतो तुय्हं कम्मट्ठानं ति ? भन्ते तुम्हाकं सन्तिके कम्मट्ठानं लभित्वा पुन न ओलोकेस्सामी ति कम्मट्ठानं गहेत्वा एकूनवीसतिवस्सानि सज्झायं अकत्वा वीसतिमे वस्से अरहत्तां पत्वा सज्झायत्थाय आगतानं भिक्खूनं “वीसतिं^४ मे आबुसो वस्सानि परियत्तिं अनोलोकेन्तस्स, अपि च खो कतपरिचयो अहमेत्थ आरभथा” ति वत्वा आदितो पट्ठाय याव परियोसाना एकव्यञ्जने पिस्स कट्ठा नाहोसि ।

३२. यो कोचि रोगो ति मूलभूतो अनुबन्धो वा अत्तनो उप्पन्नो । अनमतगो ति अनु अनु अमतगो अनादिमति ।

३३. “गन्थो” ति इमिना गन्थपलिवोधो इध वुत्तो ति आह—“परियत्तिहरणं”ति । सज्झायादीही ति सज्झायधारणपरिचयपुच्छादीहि । इतरस्सा ति अब्यावटस्स । यस्स गन्थधुरं विस्सज्जेत्वा ठितस्सापि गन्थो वत्ततेव, न तस्स गन्थो पलिवोधो । यथा तम्हि तम्हि वत्थुम्हि

१. परियत्तिपरिहरणं—सी०, स्या०, रो०, क० ।

२. ऽरेवत्थेरो—रो०, क० ।

३. ऽरेवत्थेरस्स—रो०, क० ।

४. वीसतिं—सी० ।

करुळियगिरिवासीनागत्येरो^१ पि अट्टारसवस्सानि परियत्तिं छुड्ढेत्वा भिक्खुसंघो धातुकथं उद्दिंसि । तेसं गामवासिकत्थेरेहि सद्धिं संसन्देन्तानं एकपञ्चो पि उप्पट्ठिपाटिया आगतो नाहोसि ।

महाविहारे पि तिपिटकचूलाभयत्थेरो नाम अट्टकथं अनुगगहेत्वा व पञ्चनिकायमण्डले तीणि पिटकानि परिवत्तेस्सामी ति सुवण्णभेरिं पहरापेसि । भिक्खुसंघो कतमाचरियानं उग्गहो, अत्तनो आचरियुग्गहञ्जेव वदतु, इत्थं वत्तुं न देमा ति आह । उपज्झायो पि नं अत्तनो उपट्ठानं आगतं पुच्छि “त्वं आवुसो भेरिं पहरापेसी” ति ? आम भन्ते । किं कारणा ति ? परियत्तिं भन्ते परिवत्तेस्सामी ति । आवुसो अभय आचरिया इदं पदं कथं वदन्ती ति ? एवं वदन्ति भन्ते ति । थेरो हुं ति पटिवाहि । पुन सो अञ्जेन अञ्जेन परियायेन एवं वदन्ति भन्ते ति तिक्खत्तुं आह । थेरो सब्बं हुं ति पटिवाहित्वा “आवुसो तया पठमं कथितो एव आचरियमग्गो, आचरियमुखतो पन अनुगगहितत्ता, एवं आचरिया वदन्ती ति सण्ठातुं नासक्खि । गच्छ अचानो आचरियानं सन्तिके सुणाहो” ति । कुहिं भन्ते गच्छामी ति ? गङ्गाय परतो रोहणजनपदे तुलाधारपब्बतविहारे सब्बपरियत्तिको महाधम्मरक्खितत्थेरो नाम वसति, तस्स सन्तिकं गच्छा ति । साधु भन्ते ति थेरं वन्दित्वा पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा निसीदि । थेरो कस्मा आगतोसी ति पुच्छि । धम्मं सोतुं भन्ते ति । आवुसो अभय दीधमज्झिमेसु मं कालेन कालं पुच्छन्ति । अवसेसं पन मे तिसमत्तानि वस्सानि

आगतत्थेरानं, नापि सब्बेन सब्बं अगन्थपसुतस्स । मज्झिमपण्णासको आगच्छति, सुत्तपदेसानं वारानञ्च सदिसताय व्यामुह्यन्तो । पुन न आलोकेस्सामी ति कम्मट्ठानं गहेत्वा गन्थधुरं विस्सज्जेमी ति अत्थो ।

गामवासिकत्थेरेही ति अनुराधपुरवासीहि । अनुगगहेत्वा ति अगगहेत्वा तत्थ परिचयं अक्त्वा । पञ्चनिकायमण्डले ति दीघागमादिके पञ्च पि निकाये सिक्खितपरिसाय । परिवत्तेस्सामी ति वण्णयिस्सामि । सुवण्णभेरिं ति सेट्ठभेरिं । कतमाचरियानं उग्गहो ति कतमेसं

१. कारुळियगिरिवासी०—सी०, करुळियगिरिवासि०—रो०, कुरुन्धियगिरिवासी०—स्या० ।

न ओलोकितपुब्बं । अपि च त्वं रत्तिं मम सन्तिके परिवचोहि । अहं ते दिवा कथयिस्सामी ति । सो साधु भन्ते ति तथा अकासि ।

परिवेणद्वारे महामण्डपं कारेत्वा गामवासिनो दिवसे दिवसे धम्मसव-
नत्थाय आगच्छन्ति । थेरो रत्तिं परिवचि । तं दिवा कथयन्तो अनुपुब्बेन
देसनं निदुपेत्वा अभयत्थेरस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा “आवुसो मय्हं
कम्मट्ठानं कथेही” ति आह । भन्ते किं भणथ ? ननु मया तुम्हाकमेव
सन्तिके सुतं ? किमहं तुम्हेहि अज्जातं कथेस्सामी ति ? ततो नं थेरो अज्जो
एस आवुसो गतकस्स मग्गो नामा ति आह ।

अभयत्थेरो किर तदा सोतापन्नो होति । अथस्स सो कम्मट्ठानं दत्वा
आगन्त्वा लोहपासादे धम्मं परिवचोन्तो थेरो परिनिव्वुतो ति अस्सोसि ।
सुत्वा “आहरथावुसो चीवरं” ति चीवरं पारुपित्वा “अनुच्छविको आवुसो
अम्हाकं आचरियस्स अरहत्तमग्गो । आचरियो नो आवुसो उज्जु आजानीयो ।
सो अत्तनो धम्मन्तेवासिकस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा ‘मय्हं कम्मट्ठानं
कथेही’ ति आह । अनुच्छविको आवुसो थेरस्स अरहत्तमग्गो” ति । एवरूपानं
गन्थो पल्लिवोधो न होती ति ।

३४. इद्धी ति पोथुज्जनिका इद्धि । सा हि उत्तानसेय्यकदारको विय
तरुणसस्सं विय च दुप्परिहारा होति । अप्पमत्ताकेनेव भिज्जति । सा पन विप-

आचरियानं उग्गहो, केन परिवत्तीयती ति अधिप्पायो । आचरियमग्गो ति आचरियानं कथामग्गो ।
अत्तनो आचरियानं ति अत्तनो कथेतुं युत्तानं आचरियानं । सुविनिच्छिता सन्ना तिपिटक-
परियत्ति एतस्मिं अत्थी ति सन्वपरियत्तिको, तेपिटको ति अत्थो । पीठे निसिन्नो ततो ओत-
रित्वा भूमियं तट्टिकाय निसीदित्वा । गतकस्सा ति पटिपत्तिगमनेन गतस्स दिट्ठसच्चस्स ।
चीवरं पारुपित्वा ति आचरियस्स अपचित्तिदस्सनत्थं परिमण्डलं चीवरं पारुपित्वा । साठेय्या-
भावतो उज्जु । कारणाकारणस्स आजाननतो आजानीयो ।

३४. पोथुज्जनिका ति पुथुज्जने भवा । दुप्परिहारा बहुपरिस्सयताय । तथा हिस्सा
उत्तानसेय्यकदारको तरुणसस्सञ्च निदस्सितं । विपस्सनाय पल्लिवोधो समययानिकस्स,

स्सनाय पलिबोधो होति, न समाधिस्स, समाधिं पत्वा पचाब्बतो । तस्मा^१ विपस्सनत्थिकेन इद्धिपलिबोधो उपच्छिन्दितब्बो, इतरेन अवसेसा ति । अयं ताव पलिबोधकथाय वित्थारो ।

कम्मट्ठानदायको

३५. कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा ति एत्थ पन दुविधं कम्मट्ठानं, सब्बत्थककम्मट्ठानं पारिहारियकम्मट्ठानं च । तत्थ सब्बत्थककम्मट्ठानं नाम भिक्खुसंघादीसु मेत्ता मरणस्सति च । असुभसज्जा ति पि एके ।

कम्मट्ठानिकेन हि भिक्खुना पठमं ताव परिच्छिन्दित्वा सीमट्ठक-भिक्खुसंघे सुखिता होन्तु अब्यापज्जा ति मेत्ता भावेतब्बा । ततो सीमट्ठक-देवतासु, ततो गोचरगाममिह इस्सरजने, ततो तत्थ मनुस्से उपादाय सब्ब-सत्तेसु । सो हि भिक्खुसंघे मेत्ताय सहवासीनं मुदुचित्तं जनेति । अथस्स ते सुखसंवासा होन्ति । सीमट्ठकदेवतासु मेत्ताय मुदुकतचिच्चाहि देवताहि धम्मिकाय रक्खाय सुसंविहितरक्खो^२ होति । गोचरगाममिह इस्सरजने मेत्ताय मुदुकतचिच्चासन्तानेहि^३ इस्सरेहि धम्मिकाय रक्खाय सुरक्खितपरि-क्खारो होति । तत्थ मनुस्सेसु मेत्ताय पसादितचिच्चेहि तेहि अपरिभूतो हुत्वा

न विपस्सनायानिकस्स । येभुय्येन हि ज्ञानलाभी समथयानिको व होति विपस्सनासुखतो^४ । इतरेना ति समथत्थिकेन । अवसेसा नव पलिबोधा ।

कम्मट्ठानदायकवण्णना

३५. कम्मट्ठाने नियुत्तो कम्मट्ठानिको, भावनमनुयज्जन्तो । तेन कम्मट्ठानिकेन । परि-च्छिन्दित्वा ति “इमस्मिं विहारे सब्बे भिक्खू” ति एवं परिच्छिन्दित्वा । सहवासीनं भिक्खूनां मुदुचित्तं ति अत्तनि मुदुचित्तं जनेति । अयञ्च सहवासीनं चित्तमद्ववजननादिअत्थो “मनुस्सानं पियो होती” ति आदिनयप्पवत्तेन मेत्तानिसंससुत्तेन^५ दीपेतब्बो । अनोलीन-

१. तस्मा हि—स्या०, क० ।

२. सुसंविहितारक्खो—सी०, स्या०, रो० ।

३. मुदुकतसन्तानेहि—रो०, क० ।

४. सुखतो—क०—सी० ।

५. अं०—४—३८३; खु०—५—३७९; खु०—११—१९५ ।

विचरति । सब्बसत्तेसु मेत्ताय सब्बत्थ अप्पटिहतचारो होति । मरणस्सतियो पन अब्बसं मया मरितव्वं ति चिन्तेन्तो अनेसनं पहाय उपरूपरि वड्डमानसंवेंगो अनोलीनवुत्तिको होति । असुभसञ्जापरिचितचित्तस्स पनस्स दिब्बानि पि आरम्मणानि लोभवसेन चित्तं न परियादियन्ति ।

एवं बहूपकारत्ता सब्बत्थ अत्थयितव्वं इच्छितव्वं ति च अधिप्पेतस्स योगानुयोगकम्मस्स ठानं चा ति सब्बत्थककम्मट्ठानं ति वुच्चति ।

३६. चत्तालीसाय पन कम्मट्ठानेसु यं यस्स चरियानुकूलं, तं तस्स निच्चं परिहरितव्वत्ता उपरिमस्स च उपरिमस्स भावनाकम्मस्स पदट्ठानत्ता पारिहारिकम्मट्ठानं ति वुच्चति । इति इमं दुविधं पि कम्मट्ठानं यो देति, अयं कम्मट्ठानदायको नाम, तं कम्मट्ठानदायकं ।

३७. कल्याणमिच्चं ति—

“पियो गरु भावनीयो वत्ता च वचनक्खमो ॥

गम्भीरं च कथं कत्ता नो चट्ठाने नियोजको” ति ।

एवमादिगुणसमन्नागतं एकन्तेन हितेसिं बुद्धिपक्खे ठितं कल्याणमिच्चं ।

वुत्तिको होति सम्मापटिपत्तियं । दिब्बानि पि आरम्मणानि पगेव इतरानि । सब्बत्थ सब्बस्मि समणकरणीये, सब्बस्मि वा कम्मट्ठानानुयोगे । पुब्बासेवनवसेन अत्थयितव्वं । योगस्स भावनाय अनुयुञ्जनं योगानुयोगो, तदेव करणीयत्वेन कम्मं, तस्स योगानुयोगकम्मस्स ठानं निष्फत्तिहेतु ।

३६-३७. निच्चं परिहरितव्वत्ता ति सब्बत्थककम्मट्ठानं विय एकदा व अननुयुञ्जित्वा सब्बकालं परिहरणीयत्ता अनुयुञ्जितव्वत्ता । एवमादिगुणसमन्नागतं ति पियभावादीहि गुणेहि सम्पन्नं । कल्याणमिच्चो हि सद्दासम्पन्नो होति सीलसम्पन्नो सुतसम्पन्नो चागसम्पन्नो वीरियसम्पन्नो सतिसम्पन्नो समाधिसम्पन्नो पञ्जासम्पन्नो । तत्थ सद्दासम्पत्तिया सद्वृत्ति तथागतस्स बोधिं कम्मफलञ्च, तेन सम्मासम्बोधिया हेतुभूतं सत्तेसु हितेसितं न परिचज्जति । सीलसम्पत्तिया सत्तानं पियो होति गरु भावनीयो चोदको पापगरही वत्ता वचनक्खमो, सुतसम्पत्तिया सच्चपटिच्चसमुप्पादादिपटिसंयुत्तानं गम्भीरानं कथानं कत्ता होति, चाग-

३८. “ममं हि आनन्द कल्याणमित्रं आगम्म जातिधम्मा सत्ता जातिया परिमुच्चन्ती” ति^१ आदिवचनतो पन सम्मासम्बुद्धो येव सब्बाकार-सम्पन्नो कल्याणमित्रो । तस्मा तस्मिं सति तस्सेव भगवतो सन्तिके गहित-कम्मट्ठानं सुगहितं होति । परिनिब्बुते पन तस्मिं असीतिया महासावकेसु यो धरति, तस्स सन्तिके गहेतुं वट्टति । तस्मिं असति यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो होति, तस्सेव वसेन चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्बत्तेत्वा ज्ञानपद-ट्ठानं विपस्सनं वट्टेत्वा आसवक्खयप्पत्तस्स^२ खीणासवस्स सन्तिके गहेतव्वं ।

किं पन खीणासवो अहं खीणासवो ति अत्तानं पकासेती ति ? किं वत्तव्वं ? कारकभावं हि जानित्वा पकासेति । ननु अस्सगुत्तत्थेरो आरद्ध-कम्मट्ठानस्स भिक्खुनो “कम्मट्ठानकारको अयं”^३ ति जानित्वा आकासे चम्म-खण्डं पञ्चापेत्वा तत्थ पल्लङ्गेन निसिन्नो कम्मट्ठानं कथेसी ति ?

तस्मा सचे खीणासवं लभति, इच्चेतं कुसलं । नो चे लभति, अना-गामिसकदागामिसोतापन्नज्ञानलामीपुथुज्जनतिपिटकधरद्विपिटकधरएकपिटक-

सम्पत्तिया अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो पविचित्तो असंसट्ठो, वीरियसम्पत्तिया आरद्धवीरियो होति अत्तहितपरहितपटिपत्तियं, सतिसम्पत्तिया उपट्ठितस्सति होति, समाधिसम्पत्तिया अविक्खित्तो समाहितचित्तो, पञ्चासम्पत्तिया अविपरीतं पजानाति । सो सतिया कुसलाकुसलानं धम्मानं गतियो समन्नेसमानो पञ्चाय सत्तानं हिताहितं यथाभूतं जानित्वा समाधिना तत्थ एकगचित्तो हुत्वा वीरियेन सत्ते अहितं निसेधेत्वा हिते नियोजेति । तेनबुत्तं—“पियो...प...नियोजको ति एवमादि-गुणसमन्नागतं” ति ।

३८. तं पन कल्याणमित्तं परमुक्कंसगतं दस्सेतुं—“ममं ही” ति आदि बुत्तं । कारकभावं योगकम्मस्स । पकासेति अत्तानं पटिपत्तिया अमोघभावदस्सनेन समुत्तेजनाय सम्पहंसनाय च, ननु कथेसि पवेणिपालनत्थं ति अधिप्पायो । एवरूपो ति पेसलो हुत्वा बहुसुतो । तन्तिधरो ति सुत्तधरो तत्थ केहिचि पि असंहीरो । वंसानुरक्खको ति बुद्धानुबुद्धवंसस्स अनुरक्खको । पवेणिपालको ति

१. सं०-१-८७, सं०-४-४ ।

२. आसवक्खयं पत्तस्स-सी० रो० ।

३. आरद्धं इमस्स भिक्खुनो कम्मट्ठानं, कारको अयं-सी०, स्या० ।

धरेसु पुरिमस्स पुरिमस्स सन्तिके । एकपिटकधरे पि असति, यस्स एकसङ्गीति पि अट्ठकथाय सिद्धिं पगुणा, सयं च लज्जी होति, तस्स सन्तिके गहेतब्बं । एवरूपो हि तन्तिधरो वंसानुरक्खको पवेणीपालको आचरियो आचरियमतिको व होति, न अत्तनोमतिको होति । तेनेव पोराणकत्थेरा “लज्जी रक्खिस्सति लज्जी रक्खिस्सती” ति तिक्खत्तुं आहंसु ।

३९. पुब्बे वुत्तखीणासवादयो चेत्थ अत्तना अधिगतमग्गमेव आचिक्खन्ति । बहुस्सुतो पन तं तं आचरियं उपसङ्कमित्वा उग्गहपरिपुच्छानं विसोधितत्ता इतो चितो च सुत्तं च कारणं च सल्लक्खेत्वा सप्पायासप्पायं योजेत्वा गहनट्टाने गच्छन्तो महाहत्थी विय महामग्गं दस्सेन्तो कम्मट्ठानं कथेस्सति । तस्मा एवरूपं कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्रं उपसङ्कमित्वा तस्स वत्तपटिपत्तिं कत्वा कम्मट्ठानं गहेतब्बं ।

४०. सचे पनेतं एकविहारे येव लभति, इच्चेतं कुसलं । नो चे लभति, यत्थ सो वसति, तत्थ गन्तब्बं । गच्छन्तेन च न धोतमक्खितेहि पादेहि उपाहना आरूढित्वा छत्तं गहेत्वा तेलनाळिमधुफाणितादीनि गाहापेत्वा अन्तेवासिकपरिवुत्तेन गन्तब्बं । गमिकवत्तं पन पूरेत्वा अत्तनो पत्तचीवरं सयमेव गहेत्वा अन्तरामग्गे यं यं विहारं पविसति सब्बत्थ वत्तपटिपत्तिं कुरुमानेन सल्लहुकपरिक्खारेन परमसल्लेखवुत्तिना हुत्वा गन्तब्बं ।

तं विहारं पविसन्तेन अन्तरामग्गे येव दन्तकट्ठं कप्पियं कारापेत्वा गहेत्वा पविसितब्बं । न च “मुहुत्तं विस्समित्वा पादधोवनमक्खनादीनि कत्वा आचरियस्स सन्तिकं गमिस्सामी” ति अञ्जं परिवेणं पविसितब्बं । कस्मा ? सचे हिस्स तत्र आचरियस्स विसभागा भिक्खू भवेय्युं, ते आगमन-

पवेणिया आचरियुग्गहणस्स अनुपालको । आचरियमतिको ति आचरियमतियं नियुत्तो तस्सा अनतिवत्तनतो । न अत्तनोमतिं पकासेति कथेती ति न अत्तनोमतिको, अत्तनो मतिं पग्गह्व वत्ता न होती ति अत्थो ।

३६-४५ “पुब्बे वुत्तखीणासवादयो” ति आदि एकचखीणासवतो बहुस्सुतो व कम्मट्ठानदाने सेय्यो ति दस्सनत्थं आरब्धं । तत्थ पुब्बे वुत्तखीणासवादयो ति “यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो”

कारणं पुच्छित्वा आचरियस्स अवण्णं पकासेत्वा—“नट्ठोसि सचे तस्स सन्तिकं आगतो” ति विप्पटिसारं उप्पादेय्युं, येन ततो व पटिनिवत्तेय्य । तस्मा आचरियस्स वसनट्ठानं पुच्छित्वा उजुकं तत्थेव गन्तब्बं ।

४१. सचे आचरियो दहरतरो होति, पत्तचीवरपटिग्गहणादीनि न सादितब्बानि । सचे बुद्धतरो होति, गन्त्वा आचरियं वन्दित्वा ठातब्बं । “निक्खिण्णपावुसो पत्तचीवरं” ति बुत्तेन निक्खिण्णितब्बं । “पानीयं पिवा” ति बुत्तेन सचे इच्छति पातब्बं । “पादे धोवाही” ति बुत्तेन न ताव पादा धोवितब्बा । सचे हि आचरियेन आभतं उदकं भवेय्य, न सारुण्यं सिया । “धोवाहावुसो न मया आभतं, अञ्जेहि आभतं” ति बुत्तेन पन यत्थ आचरियो न पस्सति, एवरूपे पटिच्छन्ने वा ओकासे, अब्भोकासे विहारस्सां पि वा एकमन्ते निसीदित्वा पादा धोवितब्बा ।

४२. सचे आचरियो तेलनाळिं आहरति, उट्ठित्वा उभोहि हत्थेहि सकच्चं गहेतब्बा । सचे हि न गण्हेय्य, “अयं भिक्खु इतो एव पट्टाय सम्भोगं कोपेती ति आचरियस्स अञ्जथत्तं भवेय्य । गहेत्वा पन न आदितो व पादा मक्खेतब्बा । सचे हि तं आचरियस्स गत्तम्भञ्जनतेलं भवेय्य, न सारुण्यं सिया । तस्मा सीसं मक्खेत्वा खन्धादीनि मक्खेतब्बानि । “सब्बपारिहारियतेलमिदं आवुसो, पादे पि मक्खेही” ति बुत्तेन पन थोकं सीसे कत्वा पादे मक्खेत्वा “इमं तेलनाळिं ठपेमि भन्ते” ति वत्वा आचरिये गण्हन्ते दातब्बा ।

४३. आगतदिवसतो पट्टाय कम्मट्ठानं मे भन्ते कथेथ इच्चेवं न वत्तब्बं । दुतियदिवसतो पन पट्टाय, सचे आचरियस्स पकतिउपट्ठाको ति आदिना वुत्तखीणासवादिका । उग्गहपरिपुच्छानं विसोधितत्ता ति उग्गहेतव्वतो “उग्गहो” ति लद्धनामाय कम्मट्ठानुपकाराय पाळिया, तदत्थं परिपुच्छन्तो “परिपुच्छा” ति लद्धसमञ्जाय अत्थसंवण्णनाय च विसेसतो सोधितत्ता निग्गुम्बं निज्जटं कत्वा गहितत्ता । इतो चितो च सुत्तञ्च कारणञ्च सल्लक्खेत्वा ति पञ्चसु पि निकायेसु इतो चितो च तस्स तस्स कम्मट्ठानस्स अनुरूपं

अत्थि, तं याचित्वा वत्तं कातब्बं । सचे याचितो पि न देति, ओकासे लद्धे येव कातब्बं । करोन्तेन च खुद्दकमज्झिममहन्तानि तीणि दन्तकट्टानि उपनामेतब्बानि । सीतं उण्हं ति दुविधं मुखधोवनउदकं च न्हानोदकं च पटियादेतब्बं । ततो यं आचरियो तीणि दिवसानि परिभुञ्जति, तादिसमेव निच्चं उपनामेतब्बं । नियमं अक्त्वा यं वा तं वा परिभुञ्जन्तस्स यथालद्धं उपनामेतब्बं । किं बहुना वुत्तेन ? यं तं भगवता “अन्तेवासिकेन भिक्खवे आचरियम्हि सम्मा वत्तितब्बं । तत्रायं सम्मा वत्तना । कालस्सेव उट्ठाय उपाहना ओमुञ्चित्वा एकसं उत्तरासङ्गं करित्वा दन्तकट्टं दातब्बं, मुखोदकं दातब्बं, आसनं पञ्जापेतब्बं । सचे यागु होति, भाजनं धोवित्वा यागु उपनामेतब्बा” ति^१ आदिकं खन्धके सम्मा वत्तं पञ्चत्तं, तं सब्बम्पि कातब्बं ।

४४. एवं वत्तसम्पत्तिया गरुं आराधयमानेन सायं वन्दित्वा याही ति विस्सज्जितेन गन्तब्बं । यदा सो किस्सागतोसी ति पुच्छति, तदा आगमनकारणं कथेतब्बं । सचे सो नेव पुच्छति, वत्तं पन सादियति, दसाहे वा पक्खे वा वीतिवत्ते एकदिवसं विस्सज्जितेनापि अगन्त्वा ओकासं कारेत्वा आगमनकारणं आरोचेतब्बं । अकाले वा गन्त्वा किमत्थं आगतोसी ति पुट्ठेन आरोचेतब्बं । सचे सो पातो व आगच्छा ति वदति, पातो व गन्तब्बं ।

४५. सचे पनस्स ताय वेलाय पित्ताबाधेन वा कुच्छि परिडय्हति,

सुत्तपदञ्चेव सुत्तानुगतं युत्तिञ्च सुट्ठु उपलक्खेत्वा । सप्पायासप्पायं योजेत्वा ति यस्स कम्मट्ठानं आचिक्खति, तस्स उपकारानुपकारं युत्तिं मग्गनेन योजेत्वा, समादाय वा सम्मदेव हृदये ठपेत्वा ति अत्थो । महामग्गं दस्सेन्तो ति कम्मट्ठानविधिं^२ महामग्गं कत्वा दस्सेन्तो ।

सब्बत्था ति तत्थ तत्थ विहारे । वत्तपटिपत्तिं कुरुमानेना ति पविट्ठकाले आगन्तुकवत्तं, निक्खमनकाले गमिकवत्तं ति यथारहं तं तं वत्तं पूरेन्तेन । सब्बपारिहारियतेलं ति सब्बेसं

अग्गिमन्दताय वा भत्तं न जीरति, अञ्जो वा कोचि रोगो बाधति, तं यथा-
भूतं आविक्त्वा^१ अत्तनो सप्पायवेलं आरोचेत्वा ताय वेलाय उपसङ्कमितब्बं ।
असप्पायवेलाय हि बुच्चमानं पि कम्मट्ठानं न सका होति मनसिकातु ति ।
अयं कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा ति एत्थ वित्थारो ।

चरिया

४६. इदानी अत्तनो चरियानुकूलं ति एत्थ चरिया ति छ चरिया
रागचरिया, दोसचरिया, मोहचरिया, सद्वाचरिया, बुद्धिचरिया, वितक्क-
चरिया ति । केचि पन रागादीनं संसग्गसन्निपातवसेन अपरा पि चतस्सो,
तथा सद्वादीनं ति इमाहि अट्ठहि सद्धिं चुद्दस इच्छन्ति । एवं पन भेदे
बुच्चमाने रागादीनं सद्वादीहि पि संसग्गं कत्वा अनेका चरिया होन्ति ।

अङ्गानं, सब्बेसं वा भिक्खूनं अत्थाय परिहरितब्बतेलं । ठपेमी ति अनुजानापनं । यं तं सम्मावत्तं
पञ्चत्तं ति सम्बन्धो । एकदिवसं सायं विस्सज्जितेनापी ति योजना । आरोचेतब्बं आगमन-
कारणं । सप्पायवेला सरीरचित्तानं कल्लसमयो ।

चरियावण्णना

४६. सन्ताने रागस्स उस्सन्नभावेन चरणं पवत्ति रागचरिया, सा सस्सतासयादयो विय
दट्ठब्बा । तथा दोसचरियादयो । संसग्गो सम्पयोगारहवसेन वेदितब्बो, यथा “रागमोहचरिया
दोसमोहचरिया” ति आदि । सन्निपातो एकसन्ततिपरियापन्नतावसेन, यथा “रागदोसचरिया
रागदोसमोहचरिया” ति आदि । इमा एव हि सन्धाय “अपरा पि चतस्सो” ति बुत्तं । तथा ति यथा
रागादीनं, तथा सद्वादीनं संसग्गसन्निपातवसेन सद्वाबुद्धिचरिया सद्वावितक्कचरिया बुद्धिवितक्क-
चरिया सद्वाबुद्धिवितक्कचरिया ति इमा अपरा पि चतस्सो । एवं ति संसग्गसन्निपातवसेन । संसग्गं
ति संसज्जनं मिस्सीकरणं “रागसद्वाचरिया दोससद्वाचरिया” ति आदिना । अनेका ति तेसद्धि, ततो
अतिरेका पि वा, ता पन असम्मोहन्तेन संयुत्तसुत्तटीकायं वित्थारतो दस्सिता ति तत्थ बुत्तनयेन
वेदितब्बा । “पक्कती” ति इमिना असति पटिपक्खभावनायं तत्थ तत्थ सन्ताने चरियाय सभाव-

तस्मा सङ्क्षेपेन छळेव चरिया वेदितव्या । चरिया, पकति, उस्सन्नता ति अत्थतो एकं । तासं वसेन छळेव पुग्गला होन्ति रागचरितो, दोसचरितो, मोहचरितो, सद्वाचरितो, बुद्धिचरितो, वितक्कचरितो ति ।

४७. तत्थ यस्मा रागचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये सद्वा बलवती होति, रागस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे रागो सिनिद्धो^१ नातिल्लखो, एवं कुसलपक्खे सद्वा । यथा रागो वत्थुकामे परियेसति, एवं सद्वा सीलादिगुणे । यथा रागो अहितं न परिच्चजति, एवं सद्वा हितं न परिच्चजति, तस्मा रागचरितस्स सद्वाचरितो सभागो ।

४८. यस्मा पन दोसचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये पञ्ञा बलवती होति, दोसस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे दोसो निस्सिनेहो न आर-

भूततं दस्सेति । उस्सन्नता अञ्ञधम्मोहि रागादीनं अधिकता, यथा रागचरियादीनं पच्चयसमवाये रागादयो बलवन्तो होन्ति, अभिण्हञ्ञ पवत्तन्ति । तासं वसेना ति छन्नं मूलचरियानं वसेन छळेव पुग्गला होन्ति । अञ्ञथा अनेकपुग्गला सियुं, तथा च सति अधिप्पेतत्थसिद्धि च न सिया ति अधिप्पायो ।

४७. सद्वा बलवती होति रागुस्सन्ने सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स नियोगतो अधिकभावसम्भवतो । तेनाह—“रागस्स आसन्नगुणत्ता” ति, सिनेहपरियेसनापरिच्चज्जेहि सभागधम्मत्ता ति अत्थो । सभागो हि दूरे पि आसन्ने येवा ति सभागतालक्खणमिध आसन्नग्गहणं । तत्थ सद्वाय सिनिह्नं पसादवसेन अकलुस्सियं अल्लखता, रागस्स पन रञ्ञनवसेन । सद्वाय परियेसनं अधिमुच्चनवसेन तन्निन्नता, रागस्स तण्हायनवसेन । सद्वाय अपरिच्चजनं ओक्कप्पनवसेन अनुपक्खन्दनं, रागस्स अभिसङ्गवसेना ति एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अल्लखतादिसामञ्ञेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं ति आह—“रागचरितस्स सद्वाचरितो सभागो” ति ।

४८. पञ्ञा बलवती होति दोसुस्सन्ने सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स नियोगतो अधिकभावसम्भवतो । तेनाह—“दोसस्स आसन्नगुणत्ता” ति, अनल्लीयनपरियेसनपरिवज्जेहि सभागधम्मत्ता ति अत्थो । तत्थ पञ्ञाय आरम्भणस्स अनल्लीयनं तस्स यथासभाववबोधवसेन विसं-

१. असिनिद्धो—रो०, सिनिद्धो—क० ।

म्मणं अल्लीयति, एवं कुसलपक्खे पञ्ञा । यथा च दोसो अभूतं पिं दोसमेव परियेसति, एवं पञ्ञा भूतं दोसमेव । यथा दोसो सत्तपरिवज्जनाकारेण पवत्तति, एवं पञ्ञा सङ्खारपरिवज्जनाकारेण, तस्मा दोसचरितस्स बुद्धिचरितो सभागो ।

४९. यस्मा पन मोहचरितस्स अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मनं उप्पा-
दाय वायममानस्स येभुय्येन अन्तरायकरा वितक्का उप्पज्जन्ति, मोहस्स आसन्नलक्खणत्ता । यथा हि मोहो परिव्याकुलताय अनवट्ठितो, एवं वितक्को नानप्पकारवितक्कनताय । यथा च मोहो अपरियोगाहनताय चञ्चलो, तथा वितक्को लहुपरिकप्पनताय, तस्मा मोहचरितस्स वितक्कचरितो सभागो ति ।

५०. अपरे तण्हामानदिट्ठिवसेन अपरा पि तिस्सो चरिया वदन्ति ।

सद्वता, दोसस्स पन व्यापज्जनवसेन । पञ्ञाय परियेसनं यथाभूतदोसपविचयो, दोसस्स अभूतदोस-
निज्जिगीसा । पञ्ञाय परिवज्जनं निब्विन्दनादिवसेन जाणुवासो, दोसस्स अहिताधानवसेन लड्डुनं ति
एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अनल्लीयनादिसामञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं
ति आह—“ दोसचरितस्स बुद्धिचरितो सभागो” ति ।

४६. अन्तरायकरा वितक्का ति मिच्छावितक्का मिच्छासङ्कप्पा उप्पज्जन्ति मोहुस्सन्ने
सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स येभुय्येन पवत्तिसम्भावतो । तेनाह—“मोहस्स आसन्नलक्खणत्ता”
ति, अनवट्ठानचञ्चलभावेहि सभागधम्मत्ता ति अत्थो । तत्थ वितक्कस्स अनवट्ठानं परिकप्पवसेन
सविप्फारताय, मोहस्स सम्मूळहतावसेन व्याकुलताय । तथा वितक्कस्स लहुपरिवितक्कनेन तदङ्ग-
चलताय चञ्चलता, मोहस्स अनोगाळहताया ति एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अनवट्ठानादिसा-
मञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं ति आह—“मोहचरितस्स वितक्कचरितो
सभागो” ति ।

५०. तण्हा रागो येव सभावतो, तस्मा रागचरियाविनिमुत्ता तण्हाचरिया नत्थी ति अत्थो ।
तंसम्पयुत्तो ति तेन रागेन सम्पयुत्तो, दोसादयो विय तेन विप्पयुत्तो नत्थी ति अधिप्पायो । तदुभयं
ति तण्हामानद्वयं । नातिवत्तती ति सभावतो सम्पयोगवसेन च न अतिक्रमिन्वा वट्ठति । कामञ्चेत्थ
यथा रागदोसेहि सम्पयोगवसेन सह वत्तमानस्स पि मोहस्स उस्सन्नतावसेन विसुं चरियाभावो, न

तत्थ तण्हा रागो येव, मानो च तंसम्पयुत्तो ति तदुभयं रागचरियं नाति-
वत्तति । मोहनिदानत्ता च दिट्ठिया दिट्ठिचरिया मोहचरियमेव
अनुपत्तति ।

५१. ता पनेता चरिया किं निदाना ? कथं च जानितव्वं “अयं
पुग्गलो रागचरितो, अयं पुग्गलो दोसादीसु अञ्जतरचरितो” ति ? किं चरि-
तस्स पुग्गलस्स किं सप्पायं ति ?

५२. तत्र पुरिमा ताव तिस्सो चरिया पुब्बाचिण्णनिदाना धातुदोस-
निदाना चा ति एकच्चे वदन्ति । पुब्बे किर इट्ठप्पयोगसुभकम्मबहुलो राग-
चरितो होति, सग्गा वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे छेदनवधवन्धनवेरकम्म-
बहुलो दोसचरितो होति, निरयनागयोनीहि वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे
मज्जपानबहुलो सुतपरिपुच्छाविहीनो च मोहचरितो होति, तिरच्छानयोनिया
वा चवित्वा इधूपपन्नो ति एवं पुब्बाचिण्णनिदाना ति वदन्ति । द्विन्नं
पन धातूनं उस्सन्नत्ता पुग्गलो मोहचरितो होति, पथवीधातुया च आपो-
धातुया च । इतरासं द्विन्नं उस्सन्नत्ता दोसचरितो । सव्वासं समत्ता पन

केवलं मोहस्सेव, तथा सद्भावुद्धिवितक्कानं । एवं रागेन सति पि सम्पयोगे मानस्सा पि विसुं चरिया-
भावो युत्तो सिया, एवं सन्ते पि रागपटिघमानदिट्ठिविचिकिच्छाविज्जानं विय अनुसयट्ठो
इमेसं रागादीनं येव आवेणिको चरियट्ठो ति, नत्थेव मानचरिया । यतो चरिया “पकती” ति
वुत्ता । पकति च सभावो ति । एतेनेव दिट्ठिया पि विसुं चरियाभावाभावो संवण्णितो ति दट्ठव्वो ।
अट्ठकथायं पन मोहचरियन्तो गधा व दिट्ठिचरिया ति दस्सेतुं—“मोहनिदानत्ता चा” ति
आदि वुत्तं । तत्थ च—सद्देन सम्पयोगं समुच्चिनोति मोहनिदानत्ता, मोहसम्पयुत्तत्ता चा ति ।

५१-५२. किं सप्पायं ति कीदिसं सेनासनादिसप्पायं । पुब्बाचिण्णं पुरिमजातीसु
आचरितं । एकच्चे ति उपत्तिस्सत्थेरं सन्धायाह । तेन हि विमुत्तिमग्गे तथा वुत्तं । पुब्बे किरा
ति किर-सद्दो अरुचिसूचनत्थो । इट्ठप्पयोगो मनापकिरिया । सुभकम्मबहुलो येभुय्येन
सोभनकम्मकारी । न सव्वे रागचरिता एव होन्ति, अलुब्धानपि पुब्बे इट्ठप्पयोगसुभकम्म-

रागचरितो ति । दोसेसु च सेम्हाधिको रागचरितो होति । वाताधिको मोहचरितो सेम्हाधिको वा मोहचरितो । वाताधिको रागचरितो ति एवं धातुदोसनिदाना ति वदन्ति ।

५३. तत्थ यस्मा पुब्बे इट्ठप्पयोगसुभकम्मबहुला^१ पि सग्गा चवित्वा इधूपपन्ना^२ पि च न सब्बे रागचरिता येव होन्ति, न इतरे वा दोसमोहचरिता । एवं धातूनं च यथावुत्तेनेव नयेन उस्सदनियमो नाम नत्थि । दोसनियमे च रागमोहद्वयमेव वुत्तं, तं पि च पुब्बापरविरुद्धमेव । सद्वाचरियादीसु च एकस्सा पि निदानं न वुत्तमेव, तस्मा सब्बमेतं अपरिच्छिन्नवचनं ।

५४. अयं पनेत्थ अट्ठकथाचरियानं मतानुसारेण विनिच्छयो, वुत्त-

बहुलतासम्भवतो सग्गा चवित्वा इधूपपत्तिसम्भवतो च । एतेन असति पुब्बहेतुनियामे यथावुत्तकारणमत्तेन न तेसं लुद्धता लुद्धभावहेतुका च रागचरिया ति इममत्थं दस्सेति ।

५३. इतरे ति छेदनादिकम्मबहुला निरयादितो इधूपपन्ना च न सब्बे दोसमोहचरिता एव होन्ती ति योजना । इधा पि यथावुत्तकारणस्स कोधनभावे, मूलहभावे च अनेकन्तिकता दोसमोहचरितताय पि अनेकंसिकता वेदितव्वा । धातूनं उस्सदनियमो यदि पमाणतो, सो नत्थि, अथ सामत्थियतो, सो पि एकंसिको न उपलब्धती ति दस्सेन्तो आह—“यथावुत्तेनेव नयेन उस्सदनियमो नाम नत्थी” ति । तत्थ यथावुत्तेनेवा ति “द्विन्नं पन धातूनं” ति आदिना वुत्तप्पकारेणैव । दोसनियमे ति सेम्हादिदोसाधिकताय रागादिचरितो होती ति दोसवसेन चरियानियमे “सेम्हाधिको रागचरितो” ति क्त्वा पुन “सेम्हाधिको मोहचरितो” ति, “वाताधिको मोहचरितो” ति क्त्वा पुन “वाताधिको रागचरितो” ति च वुत्तत्ता तं पि दोसवसेन नियम-वचनं पुब्बापरविरुद्धमेव । अपरिच्छिन्नवचनं ति परिच्छेदकारिकाय पञ्चाय न परिच्छिन्दित्वा वुत्तवचनं, अनुपपरिक्खितवचनं ति अत्थो ।

५४. उस्सदक्कित्तने ति विपाककथायं गहितउस्सदक्कित्तने । पुब्बहेतुनियामेना ति पुरिमभवे पवत्तलोभादिहेतुनियामेन । नियामो ति च तेसं येव लोभादीनं पट्टिनियतो लुब्भनादिसभावो दट्ठव्वो । लोभो उस्सदो एतेसं ति लोभुस्सदा, उस्सन्नलोभा लोभाधिका ति

ज्हेतं उस्सदक्कित्ते^१ “इमे सत्ता पुब्बहेतुनियामेन लोभुस्सदा, दोसुस्सदा, मोहुस्सदा, अलोभुस्सदा, अदोसुस्सदा, अमोहुस्सदा च होन्ति ।

५५. यस्स हि कम्मायूहनक्खणे लोभो बलवा होति अलोभो मन्दो, अदोसामोहा बलवन्तो दोसमोहा मन्दा, तस्स मन्दो अलोभो लोभं परियादातुं न सक्कोति । अदोसामोहा पन बलवन्तो दोसमोहे परियादातुं सक्कोति । तस्मा सो तेन कम्मेन दिन्नपटिसन्धिवसेन निब्बत्तो लुद्धो होति सुखसीलो अक्कोधनो पञ्जवा वजिरूपमजाणो ।

५६. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे लोभदोसा बलवन्तो होन्ति

अत्थो । अमोहुस्सदा चा ति एत्थ च—सद्दो सम्पिण्डनत्थो । तेन ये इमे लोभुस्सदादीनं पच्चेकं वोमिस्सतो च चुदस पभेदा इच्छिता, ते अनवसेसतो सम्पिण्डेति यथावुत्तेसु छस्वेव तेसं अन्तोगधत्ता । फलभूता चेत्थ लोभुस्सदादयो दट्ठब्बा ।

५५. इदानीं तं नेसं लोभुस्सदादीनं पच्चेकं वोमिस्सकतादिं विभागेन दस्सेतुं—“यस्स ही” ति आदि आरब्धं । कम्मायूहनक्खणे ति कम्मकरणवेलायं । लोभो बलवा ति लोभो तज्जाय पच्चयसामग्गिया सामत्थियतो अधिको होति । अलोभो मन्दो ति तप्पटिपक्खो अलोभो दुब्बलो । कथं पनेते लोभालोभा अज्जमज्जं उज्जुविपच्चनीकभूता एकक्खणे पवत्तन्ती ति ? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं “एकक्खणे पवत्तन्ता” ति । निकन्तिकखणं पन आयूहनपक्खियमेव कत्वा एवं वुत्तं । एसेव नयो सेसेसु पि । परियादातुं ति अभिभवितुं न सक्कोति । यो हि “एवंमुन्दरं एवंविपुलं एवंमहग्घञ्च न सक्का दातुं” ति आदिना अमुत्तचागतादिवसेन पवत्ताय चेतनाय सम्पयुत्तो अलोभो, सो सम्मदेव लोभं परियादातुं न सक्कोति । दोसमोहानं अनुप्पत्तिया, तादिसपच्चयलाभेन च अदोसामोहा बलवन्तो । तस्मा ति लोभादोसामोहानं बलवभावतो, अलोभदोसमोहानञ्च दुब्बलभावतो ति वुत्तमेव कारणं पच्चाससति । सो ति तंसमङ्गीपुग्गलो । तेन कम्मेना ति तेन लोभादिउपनिस्सयवता कुसलकम्मुना । सुखसीलो ति सखिलो । तमेवत्थं “अक्कोधनो” ति परियायेन वदति ।

५६-६२. पुरिमनयेनेवा ति पुब्बे वुत्तनयानुसारेण मन्दा अलोभादोसा लोभदोसे परियादातुं न सक्कोन्ति, अमोहो पन बलवा मोहं परियादातुं सक्कोती ति एवं तत्थ तत्थ वारे

अलोभादोसा मन्दा, अमोहो बलवा मोहो मन्दो, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दुट्ठो च । पञ्जवा पन होति वजिरूपमज्जाणो दत्ताभयत्थेरो विय ।

५७. यस्स^१ कम्मायूहनक्खणे लोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दन्धो च, सीलको^२ पन होति अक्कोधनो बाकुलत्थेरो विय^३ ।

५८. तथा यस्स कम्मायूहनक्खणे तयो पि लोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति अलोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति, दुट्ठो च मूळ्हो च ।

५९. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे अलोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो अप्पकिलेसो होति, दिब्बारम्मणं पि दिस्वा निच्चलो, दुट्ठो पन होति दन्धपञ्जो च ।

६०. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे अलोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति

यथारहं अतिदेसत्थो वेदितब्बो । दुट्ठो ति कोधनो । दन्धो ति मन्दपञ्जो । सीलको ति सुखसीलो ।

एत्थ च लोभवसेन, दोस, मोह, लोभदोस, लोभमोह, दोसमोह, लोभदोसमोहवसेना ति तयो एकका, तयो दुका, एको तिको ति लोभादिउस्सदवसेन अकुसलपक्खे येव सत्तवारा, तथा कुसलपक्खे अलोभादिउस्सदवसेना ति चुद्दसवारा लब्भन्ति । तत्थ अलोभदोसमोहा, अलोभा दोसमोहा, अलोभदोसमोहा बलवन्तो ति आगतेहि कुसलपक्खे ततियदुत्तियपठमवारेहि दोसुस्स-दमोहुस्सददोसमोहुस्सदवारा गहिता एव होन्ति, तथा अकुसलपक्खे लोभादोसमोहा, लोभदोसा-मोहा लोभादोसमोहा बलवन्तो ति आगतेहि ततियदुत्तियपठमवारेहि अदोसुस्सदअमोहुस्सद-अदोसमोहुस्सदवारा गहिता एवा ति अकुसलकुसलपक्खेसु तयो तयो वारे अन्तो गधे कत्वा अट्ठेव वारा दस्सिता । ये पन उभयेसं मिस्सतावसेन लोभालोभुस्सदवारादयो अपरे एकूनपञ्जास वारा दस्सेतब्बा, ते अलब्भनतो एव न दस्सिता । न हि एकस्मि सन्ताने अन्तरेन अवत्थन्तरं “लोभो च

१. यस्स पन—क० ।

२. सुखसीलको—अभि०टु०—१, म०टु०—२ ।

३. बहुलत्थेरो विय—रो०, सी०, स्या० योत्थकेसु पन अयं उपमा नत्थि ।

इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति अदुद्धो सीलको च, दन्धो पन होति ।

६१. तथा यस्स कम्मायूहनक्खणे अलोभदोसामोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति पञ्जवा च, दुद्धो च पन होति कोधनो ।

६२. यस्स^१ पन कम्मायूहनक्खणे तयो पि अलोभादोसामोहा बलवन्तो होन्ति लोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव महासंधरक्खितत्थेरो विय, अलुद्धो अदुद्धो पञ्जवा च होती” ति ।

६३. एत्थ च यो लुद्धो ति वुत्तो, अयं रागचरितो । दुद्धदन्धा दोसमोहचरिता । पञ्जवा बुद्धिचरितो । अलुद्धअदुद्धा पसन्नपकतिताय

बलवा, अलोभो चा” ति आदि युज्जती ति, पटिपक्खवसेन वा हि एतेसं बलवदुब्बलभावो, सहजातधम्मवसेन वा । तत्थ लोभस्स ताव पटिपक्खवसेन अलोभेन अनधिभूतताय बलवभावो, तथा दोसमोहानं अदोसामोहेहि । अलोभादीनं पन लोभादिअभिभवनतो, सब्बेसञ्च समानजातियमभिभुय्य पवत्तिवसेन सहजातधम्मतो बलवभावो । तेन वुत्तं अट्ठकथायं—“लोभो बलवा अलोभो मन्दो, अदोसामोहा बलवन्तो दोसमोहा मन्दा” ति । सो च नेसं मन्दबलवभावो पुरिमूपनिस्सयतो तथा आसयस्स परिभावितताय वेदितव्वो ।

६३. यो लुद्धोति वुत्तो ति यो उस्सदकित्तेन “लुद्धो” ति वुत्तो, अयं इध चरियाविचारे “रागचरितो” ति वेदितव्वो । दुद्धदन्धा ति “दुद्धो, दन्धो” ति च वुत्ता यथाक्कमं दोसमोहचरिता । पञ्जवा ति सातिसयं सप्पञ्जो । यतो सद्भावितक्केसु विज्जमानेसु पि बुद्धिचरितो ति वुच्चति । अलोभादोसानं बलवभावो सद्धूपनिस्सयताय विना न होती ति आह—“अलुद्धअदुद्धा पसन्नपकतिताय सद्धाचरिता” ति ।

अयञ्च नयो साधारणतो वुत्तो ति निब्वत्तितपुब्बहेतुनियामवसेनेव बुद्धिचरितादिके पि दस्सेतुं—“यथा वा” ति आदि वुत्तं । तत्थ अमोहपरिवारेना ति अमोहपरिक्खित्तेन, उपनिस्सयतो सम्पयोगतो च पञ्जाय अभिसङ्खतेना ति अत्थो । सेसपदत्तये पि एसेव नयो ।

सद्वाचरिता । यथा वा अमोहपरिवारेण कम्मणा निव्वत्तो बुद्धिचरितो, एवं बलवसद्वापरिवारेण कम्मणा निव्वत्तो सद्वाचरितो, कामवित्कादिपरिवारेण कम्मणा निव्वत्तो वितक्कचरितो, लोभादिना वोमिस्सपरिवारेण कम्मणा निव्वत्तो वोमिस्सचरितो ति । एवं लोभादीसु अञ्जतरञ्जतरपरिवारं पटि-
सन्धिजनकं कम्मं चरियानं निदानं ति वेदितव्वं ।

६४. यं पण वुत्तं कथं च जानितव्वं अयं पुग्गलो रागचरितो ति आदि । तत्रायं नयो—

इरियापथतो किच्चा भोजना दस्सनादितो ।

धम्मप्पवत्तितो चेव चरियायो विभावये ति ॥

लोभादिना वोमिस्सपरिवारेणा ति एत्थ लोभमोहादिना अञ्जमञ्जअविरुद्धवोमिस्सपरिवारेणा ति अत्थो । अविरोधो च युग्गाहवसेन अप्पवत्तिया वेदितव्वो । तथा हि सद्धानुसारिधम्मानु-
सारिगोत्तानि अञ्जमञ्जप्पि भिन्नसभावानेव । एकसेन च मिस्सकचरिया पि सम्पटिच्छितव्वा पुव्वहेतुनियामेन चरियासिद्धितो । तथा चेव उस्सदक्कित्तनं पवत्तं यथारहं लोभालोभादीनं विपाकस्स पच्चयभावतो । तेनाह पटिसन्धिदामग्गे—

“गतिसम्पत्तिया ज्ञाणसम्पयुत्ते कतमेसं अट्ठन्नं हेतून् पच्चया उपपत्ति होति ? कुसलकम्मस्स जवनक्खणे तयो हेतू कुसला तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति कुसलमूलपच्चया पि सङ्कारा । निकन्तिकखणे द्वे हेतू अकुसला तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति अकुसलमूलपच्चया पि सङ्कारा । पटिसन्धिकखणे तयो हेतू अब्याकता तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति नामरूपपच्चया पि विज्जाणं, विज्जाणपच्चया पि नामरूपं” ति^१—

आदि । पुव्वहेतुनियामेन च यथा तिहेतुकस्स पञ्चावेय्यत्तियं, न तथा दुहेतुकस्स । यथा च दुहेतुकस्स इतिक्तव्वता नेपक्कं, न तथा अहेतुकस्स । एवं लोभुस्सदादयो पुग्गला रागचरिता-
दयो होन्ती ति निट्ठमेत्थ गन्तव्वं ति । यथावुत्तमत्थं निगमवसेन दस्सेतुं—“एवं लोभादीसू”
ति आदि वुत्तं ।

६४-६५. तत्रा ति तस्मिं पुच्छावचने । नयो ति जानननयो । पुग्गलाधिद्वानेन वुत्तो पि अत्थो धम्ममुखेनेव पञ्चायती ति धम्माधिद्वानेनाह—“चरियायो विभावये” ति । पकति-

६५. तत्थ इरियापथतो ति रागचरितो हि पकतिगमनेन गच्छन्तो चातुरियेन गच्छति, सणिकं पादं निक्खिपति, समं निक्खिपति, समं उद्धरति, उक्कुटिकं चस्स पदं होति । दोसचरितो पादग्गेहि खणन्तो विय गच्छति, सहसा पादं निक्खिपति, सहसा उद्धरति, अनुकड्डितं चस्स पदं होति । मोहचरितो परिव्याकुलाय गतिया गच्छति, छम्भितो विय पदं निक्खिपति, छम्भितो विय उद्धरति, सहसानुपीळितं चस्स पदं होति । वुत्तं पि चेत्तं मागण्डियसुत्तुप्पत्तियं—

“रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे

दुट्ठस्स होति अनुकड्डितं पदं^२ ।

मूळहस्स होति^३ सहसानुपीळितं,

विवट्ठच्छदस्स इदमीदिसं^४ पदं^५ ति ॥

ठानं पि रागचरितस्स पासादिकं होति मधुराकारं, दोसचरितस्स थद्दाकारं, मोहचरितस्स आकुलाकारं । निसज्जाय पि एसेव नयो । रागचरितो च अतरमानो समं सेय्यं पञ्जापेत्वा सणिकं निपज्जित्वा अङ्गपचङ्गानि समोधाय पासादिकेन आकारेण सयति, वुट्ठापियमानो च सीधं अवुट्ठाय सङ्कितो विय सणिकं पटिवचनं देति । दोसचरितो तरमानो यथा वा तथा वा सेय्यं पञ्जापेत्वा पक्खित्तकायो भाकुटिं कत्वा सयति, वुट्ठापिय-

गमनेना ति अकित्तिमेन सभावगमनेन । चातुरियेना ति चातुरभावेन सिङ्गारेण । उक्कुटिकं ति असम्फुट्टमज्झं । खणन्तो विया ति भूमिं खणन्तो विय । अनुकड्डितं ति पादनिक्खेपसमये कड्डन्तो विय पादं निक्खिपति । तेनस्स पदं अनुकड्डितं पच्छतो अज्झितं होति । परिव्याकुलाया ति परितो आलुळिताया । छम्भितो विया ति वित्थायन्तो विय । भीतो विया ति केचि । सहसानुपीळितं ति अग्नपादेन, पण्हया च सहसाव सन्निरुज्झितं । विवट्ठच्छदस्सा ति विनिवट्ठच्छदनस्स पहीनकिलेसस्स । इदमीदिसं पदं ति भगवतो पदं दिस्वा वदति ।

१. मागन्धिय०—सी०, रो०; मागन्धिय०—क० ।

२. पदं अनुकड्डितं—क० ।

३. पदं—क० ।

४. विवट्ठच्छदस्सी दमीदिसं—सी० ।

५. सुत्तनिपातदृक्कायं ।

मानो च सीधं बुढाय कुपितो विय पटिवचनं देति । मोहचरितो दुस्सण्ठानं सेय्यं पञ्जापेत्वा विक्खित्तकायो बहुलं अधोमुखो सयति, बुढापियमानो च हुङ्कारं करोन्तो दन्धं बुढाति । सद्धाचरितादयो पन यस्मा रागचरितादीनं समागा, तस्मा तेसं पि तादिसो व इरियापथो होती ति । एवं ताव इरियापथतो चरियायो विभावये ।

६६. किच्चा ति सम्मज्जनादीसु च किच्चेसु रागचरितो साधुकं सम्मज्जनिं गहेत्वा अतरमानो वालिकं अविप्पकिरन्तो 'सिन्दुवारकुसुमसन्थर-मिव' सन्थरन्तो सुद्धं समं सम्मज्जति । दोसचरितो गाळ्हं सम्मज्जनिं गहेत्वा तरमानरूपो उभतो वालिकं उस्सारेन्तो खरेन सदेन असुद्धं विसमं सम्मज्जति । मोहचरितो सिथिलं सम्मज्जनिं गहेत्वा सम्परिवत्तकं आलोळयमानो असुद्धं विसमं सम्मज्जति ।

यथा सम्मज्जने, एवं चीवरधोवनरजनादीसु पि सब्बकिच्चेसु निपुण-मधुरसमसकच्चकारी रागचरितो, गळ्हथद्धविसमकारी दोसचरितो, अनि-पुणव्याकुलविसमापरिच्छिन्नकारी मोहचरितो । चीवरधारणं पि च राग-चरितस्स नातिगाळ्हं नातिसिथिलं होति पासादिकं परिमण्डलं । दोस-चरितस्स अतिगाळ्हं अपरिमण्डलं । मोहचरितस्स सिथिलं परिब्याकुलं । सद्धाचरितादयो तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तंसमागत्ता ति । एवं किच्चतो चरियायो विभावये ।

पासादिकं ति पसादावहं । मधुराकारं ति इट्ठाकारं । थद्धाकारं ति थम्भिताकारं । अतरमानो ति नतरमानो, सणिकं ति अत्थो । समोधाया ति सम्मदेव ओधाय अविक्खित्तिपित्वा । निपज्जित्वा ति कायपसारणलक्खणाय निपजाय सेय्याय निपज्जित्वा सयति निदायति । पक्खित्तकायो ति अवक्खित्तकायो अवसो विय सहसा पतितकायो । दुस्सण्ठानं ति विरूपसन्निवेशं । विक्खित्तकायो ति इतो चितो च खित्तअङ्गपच्चङ्गो ।

६६. सम्परिवत्तकं ति सम्परिवत्तित्वा । आलोळयमानो वालिकाकचवरानि आकुलयन्तो ।

६७. भोजना ति रागचरितो सिनिद्धमधुरभोजनपियो^१ होति, भुञ्जमानो च नातिमहन्तं परिमण्डलं आलोपं कत्वा रसपटिसंवेदी^२ अतरमानो भुञ्जति, किञ्चिदेव च सादुं लभित्वा सोमनस्मं आपञ्जति । दोसचरितो लूखअम्बिलभोजनपियो होति, भुञ्जमानो च मुखपूरकं आलोपं कत्वा अरसपटिसंवेदी तरमानो भुञ्जति, किञ्चिदेव च असादुं लभित्वा दोमनस्मं आपञ्जति । मोहचरितो अनियतरुचिको होति, भुञ्जमानो च अपरिमण्डलं परिचमालोपं कत्वा भाजने छड्ढेन्तो मुखं मक्खेन्तो विक्खित्तचित्तो तं तं वितक्केन्तो भुञ्जति । सद्वाचरितादयो पि तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तं सभागत्ता ति । एवं भोजनतो चरियायो विभावये ।

६८. दस्सनादितो ति रागचरितो ईसकं पि मनोरमं रूपं दिस्वा विम्हयजातो विय चिरं ओलोकेति, परिचे पि गुणे सज्जति, भूतं पि दोसं न गण्हाति, पक्कमन्तो पि अमुञ्चितुकामो व हुत्वा सापेक्खो पक्कमति । दोसचरितो ईसकं पि अमनोरमं रूपं दिस्वा किलन्तरूपो विय न चिरं ओलोकेति, परित्ते पि दोसे पटिहञ्जति, भूतं पि गुणं न गण्हाति, पक्कमन्तो पि मुञ्चितुकामो व हुत्वा अनपेक्खो पक्कमति । मोहचरितो यं किञ्चि रूपं दिस्वा परपच्चयिको होति, परं निन्दन्तं सुत्वा निन्दति, पसंसन्तं सुत्वा पसंसति, सयं पन अञ्जाणुपेक्खाय उपेक्खको व होति । एस नयो सदसवनादीसु पि । सद्वाचरितादयो पन तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तं सभागत्ता ति । एवं दस्सनादितो चरियायो विभावये ।

निपुणमधुरसमसक्कचकारी ति सुकोसल्लं सुन्दरं अविसमं साभिसङ्खारञ्च करणसीलो । गालह्थद्धविसमकारी ति थिरं असिथिलं विसमञ्च करणसीलो । अपरिच्छिन्नं अपरिनिद्धितं ।

६७. मुखपूरिकं ति मुखस्स पूरणं महन्तं । अरसपटिसंवेदी ति नरसपटिसंवेदी । भाजने छड्ढेन्तो ति भोजनभाजने स्थितानि छड्ढेन्तो । मुखं मक्खेन्तो ति बहिमुखं मक्खेन्तो ।

६८. किलन्तरूपो विया ति तस्स असहनेन खेदप्पत्तो विय । अञ्जाणुपेक्खाया ति अञ्जाणभूताय उपेक्खाय । अञ्जाणसङ्काताय उपेक्खाया ति केचि ।

६९. धम्मप्पवत्तितो चेवा ति रागचरितस्स च माया, साठेय्यं, मानो, पापिच्छता, महिच्छता, असन्तुट्ठिता, सिङ्गं, चापल्यं ति एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्ति । दोसचरितस्स कोधो, उपनाहो, मक्खो, पळासो, इस्सा, मच्छरियं ति एवमादयो । मोहचरितस्स थिनं, मिद्धं, उद्धच्चं, कुकुच्चं, विचिकिच्छा, आदानग्गाहिता, दुप्पट्टिनिस्सग्गिता ति एवमादयो । सद्धाचरितस्स मुत्तचागता, अरियानं दस्सनकामता, सद्धम्मं सोतुकामता, पामोज्जवहुलता, असठता, अमायाविता, पसादनीयेसु ठानेसु पसादो ति एवमादयो । बुद्धि चरितस्स सोवचस्सता, कल्याणमित्तता, भोजने मत्तञ्जता, सतिसम्पजञ्जं, जागरियानुयोगो, संवेजनीयेसु ठानेसु संवेगो, संविग्गस्स च योनिसो पधानं ति एवमादयो । वितक्कचरितस्स भस्सवहुलता,

६६. मायादीसु सन्तदोसपटिच्छदनलक्खणा माया । असन्तगुणपकासनलक्खणं साठेय्यं । उन्नतिलक्खणो मानो । असन्तगुणसम्भावनामुखेन पटिग्गहणे अमत्तञ्जुतालक्खणा पापिच्छता । सन्तगुणसम्भावनामुखेन पटिग्गहणे अमत्तञ्जुतालक्खणा महिच्छता । सकलामेन असन्तुस्सनलक्खणा असन्तुट्ठिता । विज्झनद्वेने सिङ्गं, सिङ्गारतानागरिकभावसङ्घातं किलेससिङ्गं । अत्तनो सरीरस्स, चीवरादिपरिक्खारस्स च मण्डनवसेन पवत्तं लोडुप्पं चापल्यं । एवमादयो ति एत्थ आदि-सद्देन अहिरिकानोत्तप्पमदप्पमादादयो सङ्गहन्ति ।

परापराधस्स उपनय्हनलक्खणो उपनाहो । परेसं गुणमक्खणलक्खणो मक्खो । परस्स गुणे ङसित्वा अपनेन्तो विय युगग्गाहलक्खणो पळासो । परसम्पत्तिउसूयनलक्खणा इस्सा । अत्तासम्पत्तिनिगूहनलक्खणं मच्छरियं । इध आदि-सद्देन दोवचस्सतापापमित्ततादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

अनुस्साहनं^१ थिनं । असत्तिविधातो^२ मिद्धं चेतसो अवूपसमो उद्धच्चं । विप्पटिसारो कुक्कुच्चं । संसयो विचिकिच्छा । अयोनिसो दळ्हुग्गाहो आधानग्गाहिता । यथागहितस्स मिच्छागाहस्स दुब्बिवेठियता दुप्पट्टिनिस्सग्गिता । इध आदि-सद्देन मुट्ठसच्चअसम्पजञ्जादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

मुत्ताचागता ति विस्सट्ठचागता निस्सङ्गंपरिच्चागो । यथा मायादयो, तथा पवत्ता अकुसलक्खन्धा, यथा अरियानं दस्सनकामतादयो, तथा पवत्ता कुसलक्खन्धा वेदितब्बा ।

१. अनुस्साहसंहननं—सी०, स्या०, क० ।

२. अरतिविधातो—स्या० ।

गणारामता, कुसलानुयोगे अरति, अनवट्टितकिच्चता^१, रत्तिं धूमायना^२, दिवा पज्जलना, हुराहुरं धावना ति । एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्ती ति । एवं धम्मप्पवत्तितो चरियायो विभावये ।

७०. यस्मा पन इदं चरियाविभावनविधानं सब्वाकारेण नेव पाळियं, न अट्टकथायं आगतं, केवलं आचरियमतानुसारेण वुत्तं, तस्मा न सारतो पच्चेतब्बं । रागचरितस्स हि वुत्तानि इरियापथादीनि दोसचरितादयो पि अप्पमादविहारिनो कातुं सक्कोन्ति । संसट्टचरितस्स च पुग्गलस्स एकस्सेव भिन्नलक्खणा इरियापथादयो न उपपज्जन्ति^३ । यं पनेतं अट्टकथासु चरिया-विभावनविधानं वुत्तं, तदेव सारतो पच्चेतब्बं । वुत्तञ्जेतं—“चेतोपरिय-जाणस्स लाभो आचरियो चरियं जत्वा कम्मट्ठानं कथेस्सति, इतरेण अन्ते-वासिको पुच्छितब्बो” ति । तस्मा चेतोपरियजाणेन वा तं वा पुग्गलं पुच्छित्वा जानितब्बं, अयं पुग्गलो रागचरितो, अयं दोसादीसु अज्जतर-चरितो ति ।

पसादनीयट्ठानं नाम वत्थुत्तयं । संवेजनीयट्ठानानि जातिआदीनि । कुसलानुयोगे ति कुसलधम्मभावनायं । “एवञ्च एवञ्च करिस्सामी” ति किच्चानं रत्तिभागे परिवितक्कनं रत्तिं धूमायना । तथावितक्कितानं तेसं दिवसभागे अनुट्ठानं दिवा पज्जलना । हुराहुरं धावना ति इतो चितो च तत्थ तत्थ आरम्भणे चित्तवोसग्गो । तेनेवाह—“इदं पुरे चित्तमचारिचारिकं, येनिच्छकं यत्थकामं यथासुखं” ति^४ “चित्तमस्स विधावीत” ति^५ च ।

७०. धम्मप्पवत्तिदस्सनादि च पाळियं, अट्टकथायञ्च अनागतमेवा ति न सक्का वत्तुति “सब्वाकारेणा” ति वुत्तं । किञ्चि किञ्चि आगतम्पि अत्येवा ति हि अधिप्पायो । “न सारतो पच्चेतब्बं” ति वत्त्वा तत्थ कारणं दस्सेन्तो—“रागचरितस्स ही” ति आदिमाह । अप्पमाद-विहारिनो ति तत्थ विनिधाय भावं पटिपज्जनेन अप्पमादकारिनो । भिन्नलक्खणा इरियापथा-दयोति चातुरियेन अचातुरियेन सणिकं सहसा च गमनादयो । न उपपज्जन्ती ति न युजन्ति । पुच्छित्वा जानितब्बं ति धम्मप्पवत्तिआदि पुच्छित्वा जानितब्बं ।

१. अनवट्टितचित्ता—सी० ।

२. धूपायना—सी०, रो० ।

३. सम्पज्जन्ति—सी० ।

४. खु०—१-४७ ।

५. सं०—१-३५ ।

७१. किं चरितस्स पुग्गलस्स किं सप्पायं ति एत्थ पन सेनासनं ताव रागचरितस्स अधोतवेदिकं भूमट्टकं अकतपम्भारकं तिणकुटिकं पण्णसालादीनं अज्जतरं रजोकिण्णं जतुकाभरितं ओलुग्गविलुग्गं अतिउच्चं वा अतिनीचं वा उज्जङ्गलं सासङ्कं असुचिविसममग्गं, यत्थ मञ्चपीठं पि मङ्गुणभरितं^१ दुरुपं दुब्बण्णं, यं ओलोकेन्तस्सेव जिगुच्छा उप्पज्जति, तादिसं सप्पायं । निवासनपारुपनं अन्तच्छिन्नं ओलम्बविलम्बसुत्तकाकिण्णं जालपूर्वसदिसं साणि विय खरसम्फस्सं किलिट्ठं भारिकं किच्छपरिहरणं सप्पायं । पत्तो पि दुब्बण्णो मत्तिकापत्तो वा आणिगण्ठिकाहतो अयोपत्तो वा गरुको दुस्सण्ठानो सीसकपालमिव जेगुच्छो वट्ठति । भिक्खाचारमग्गे पि अमनापो अनासन्नगामो विसमो वट्ठति । भिक्खाचारगामो पि यत्थ मनुस्सा अपस्सन्ता विय चरन्ति, यत्थ एककुले पि भिक्खं अलभित्वा निक्खमन्तं “एहि भन्ते” ति आसनसालं पवेसेत्वा यागुभत्तं दत्वा गच्छन्ता गावी विय वजे पवेसेत्वा अनवलोकेन्ता गच्छन्ति, तादिसो वट्ठति । परिविसकमनुस्सा पि दासा वा कम्मकरा वा दुब्बण्णा दुदसिका किलिट्ठवसना दुग्गन्धा जेगुच्छा, ये अचिच्चीकारेण यागुभत्तं छड्ढेन्ता विय परिविसन्ति, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकं पि लूखं दुब्बण्णं सामाककुदूसककणाजकादिमयं पूतितकं विलङ्गं जिण्णसाकसूपेय्यं यं किञ्चिदेव केवलं उदरपूरमत्तं वट्ठति । इरियापथो पिस्स ठानं वा चङ्कमो वा वट्ठति । आरम्मणं नीलादीसु वण्णकसिणेषु यं किञ्चि अपरिसुद्धवण्णं ति । इदं रागचरितस्स सप्पायं ।

७२. दोसचरितस्स सेनासनं नातिउच्चं नातिनीचं छायूदकसम्पन्नं सुविभत्तभित्तिथम्भसोपानं सुपरिनिद्धितमालाकम्मलताकम्मं नानाविध-

७१-७२. सप्पायं हितं, किलेसविधाती ति अत्थो । अधोतवेदिकं ति अपरिसुद्धपरिकखे-पवेदिकं । भूमट्टकं ति भूमितले येव उद्घापितं उपरिमतलरहितं । एकतो ओनतस्स पम्भतपादस्स हेट्ठामागो अकतभिच्चिभूमिपरिकम्मो अकतपम्भारो । जनुकाभरितं ति अधोमुखाहि ओलम्ब-

चित्रकम्मसमुज्जलं समसिनिद्धमुदुभूमितलं, ब्रह्मविमानमिव कुसुमदाम-
विचित्रवर्णवेलवितानसमलङ्कृतं सुपञ्जत्तसुचिमनोरमत्थरणमश्र्वपीठं तत्थ
तत्थ वासत्थाय निक्खिच्चकुसुमवासगन्धसुगन्धं यं दस्सनमचेनेव पीति-
पामोज्जं जनयति, एवरूपं सप्पायं ।

तस्स पन सेनासनस्स मग्गो पि सब्बपरिस्सयविमुत्तो सुचिसमतलो
अलङ्कृतपटियत्तो व वड्ढति । सेनासनपरिक्खारो पेत्य कीटमङ्कुणदीघजाति-
मूसिकानं^१ निस्सयपरिच्छिन्दनत्थं नातिबहुको, एकमश्र्वपीठमचमेव
वड्ढति । निवासनपारुपनं^२ पिस्स चीनपट्टसोमारपट्टकोसेय्यकप्पासिक-
सुखुमखोमादीनं यं यं पणीतं, तेन तेन एकपट्टं वा दुपट्टं वा सल्लहुकं
समणसारूपेण सुरत्तं सुद्ववणं वड्ढति । पत्तो उदकपुप्फुलमिव^३ सुस-
ण्ठानो मणि विय सुमट्ठो निम्मलो, समणसारूपेण सुपरिसुद्ववणो अयो-
मयो वड्ढति । भिक्खाचारमग्गो परिस्सयविमुत्तो समो मनापो नातिदूर-
नाच्चासन्नगामो वड्ढति । भिक्खाचारगामो पि यत्थ मनुस्सा “इदानि अय्यो
आगमिस्सती” ति सित्तसम्मट्ठे पदेसे आसनं पञ्जापेत्वा पच्चुग्गन्त्वा पचं
आदाय घरं पवेसेत्वा पञ्जत्तासने निसीदापेत्वा सक्कच्चं सहत्था परिविसन्ति,
तादिसो वड्ढति ।

परिवेसका पनस्स ये होन्ति अभिरूपा पासादिका सुन्हाता सुविलित्ता
धूपवासकुसुमगन्धसुरभिनी^४ नानाविरागसुचिमनुज्जवत्थाभरणपटिमण्डिता
सक्कच्चकारिनो, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकं पि वर्णगन्धरससम्पन्नं

मानमुखाहि खुद्दकवग्गुलीहि परिपुण्णं । ओलुग्गविलुग्गं ति छिन्नभिन्नं । उज्जङ्गलं लखधूसरं
छापूदकरहितं । सीहव्यग्धादिभयेन सासङ्कं । दुरूपं ति विरूपं । दुब्बवणं ति असुन्दरवणं,
दुस्सण्ठानं वा । जालाकारेण कतपूर्वं जालपूर्वं । साणि विय खरसम्फस्सं ति साणिफलको
विय दुक्खसम्फस्सं । भारिकभावेन, अन्तरन्तरा तुन्नकरणेन च किच्छपरिहरणं । आणिगण्ठ-

१. मूसिकादीनं—सी० ।

२. पापुरणं—क०—सी० ।

३. बुब्बुलमिव—सी०, रो०; बुब्बुलमिव—स्या० ।

४. धूमवास०—क० ।

ओजवन्तं मनोरमं सन्वाकारपणीतं यावदत्थं वट्टति । इरियापथो पिस्स सेय्या वा निसज्जा वा वट्टति, आरम्मणं नीलादीसु वण्णकसिणेषु यं किञ्चि सुपरिसुद्धवण्णं ति । इदं दोसचरितस्स सप्पायं ।

७३. मोहचरितस्स सेनासनं दिसामुखं असम्बाधं वट्टति, यत्थ निसिन्नस्स विवटा दिसा खायन्ति^१, इरियापथेषु चङ्कमो वट्टति । आरम्मणं पनस्स परिचं सुप्पमचं सरावमचं वा खुद्दकं^२ न वट्टति । सम्बाधस्मिं हि ओकासे चिचं भिय्यो सम्मोहं आपज्जति, तस्मा विपुलं महाकसिणं वट्टति । सेसं दोसचरितस्स वुत्तसदिसमेवा ति । इदं मोहचरितस्स सप्पायं ।

७४. सद्वाचरितस्स सब्बं पि दोसचरितमिह वुत्तविधानं सप्पायं । आरम्मणेषु चस्स अनुस्सतिट्ठानं पि वट्टति ।

७५. बुद्धिचरितस्स सेनासनादीसु इदं नाम असप्पायं ति नत्थि ।

७६. वितकचरितस्स सेनासनं विवटं दिसामुखं यत्थ निसिन्नस्स आरामवनपोक्खरणीरामण्येयकानि गामनिगमजनपदपटिपाटियो^३ नीलोभासा च पब्बता पञ्जायन्ति, तं न वट्टति । तं हि वितकविधावनस्सेव पच्चयो होति, तस्मा गम्भीरे दरीमुखे^४ वनपटिच्छन्ने हत्थिकुच्छिपम्भारमहिन्दगुहासदिसे सेनासने वसितब्बं । आरम्मणं पिस्स विपुलं न वट्टति ।

काहतो ति आणिना गण्ठया च हतसोभो । इदं रागचरितस्स सप्पायं, एवमस्स किलेससमुदाचारो न होतो ति अधिप्पायो । एसेव नयो सेसेसु पि ।

७३-७६. दिसामुखं ति दिसाभिमुखं, अब्भोकासाभिमुखं ति अधिप्पायो । महाकसिणं ति महन्तं कसिणमण्डलं । सेसं सेनासनादीसु यं वत्तब्बं मोहचरितस्स, तं दोसचरितस्स वुत्तसदिसमेव ।

वितकविधानस्सेव पच्चयो होति यथा तं आयस्मतो मेघियत्थेरस्स । दरीमुखे ति पब्बतविवरे । परिचं ति सुप्पसरावमचं ।

१. पञ्जायन्ति—सी० ।

२. खुद्दकं—स्या०, रो०; क० पोत्थकेसु अयं सद्दो न दिस्सति ।

३. पटिपाटिया—क० ।

४. दरिमुखे—स्या० क० ।

तादिसं हि वितक्कवसेन सन्धावनस्स^१ पच्चयो होति । परिचं पन वडुति ।

सेसं रागचरितस्स बुचासदिसमेवा ति । इदं वितक्कचरितस्स सप्पायं । अयं अचनो चरियानुकूलं ति एत्थ आगतचरियानं पभेदनिदानविभावन-सप्पायपरिच्छेदतो वित्थारो । न च ताव चरियानुकूलं कम्मट्टानं सव्वाकारेन आविकतं । तं हि अनन्तरस्स मातिकापदस्स वित्थारे सयमेव आवि-भविस्सति ।

चत्तालीसकम्मट्टानानि

७७. तस्मा यं वुचं चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु अञ्जतरं कम्मट्टानं गहेत्वा ति एत्थ सङ्घातनिर्देशतो, उपचारप्पनावहतो, ज्ञानप्पभेदतो, समतिक्रमतो, वडुनावडुनतो, आरम्भणतो, भूमितो, गहणतो, पच्चयतो, चरियानुकूलतो ति इमेहि ताव दसहाकारेहि कम्मट्टानविनिच्छयो वेदितव्वो ।

पभेदपरिच्छेदतो निदानपरिच्छेदतो विभावनपरिच्छेदतो सप्पायपरिच्छेदतो पच्चकं परिच्छेद-सदो योजेतव्वो । विभावना ति “अयं रागचरितो” ति आदिना ज्ञानविभावना । एकच्चकसिणानुस्सतिट्ठानमत्तस्स पसङ्गेन कथितत्ता वुत्तं—“न च ताव चरियानुकूलं कम्मट्टानं सव्वाकारेन आविकतं”ति ।

चत्तालीसकम्मट्टानवण्णना

७७. सङ्घातनिर्देशतो ति सङ्घातानं “चत्तालीसाया” ति सङ्ख्यावसेन गहितानं उद्दिष्टानं निर्देशतो । “एत्थ एत्तकानि उपचारज्ज्ञानावहानि, एत्तकानि अप्पनाज्ज्ञानावहानी” ति उपचारप्पनावहतो । “एत्तकानि एकज्ज्ञानिकानि, एत्तकानि दुक्तिकज्ज्ञानिकानि, एत्तकानि सकलज्ज्ञानिकानी” ति ज्ञानप्पभेदतो । “एतेसु अङ्गसमतिक्रमो, एतेसु आरम्भणसमतिक्रमो” ति एवं समतिक्रमतो । “एत्तकानेत्य वडुतव्वानि, एत्तकानि न वडुतव्वानी” ति वडुनावडुनतो । आरम्भणतो ति सभावधम्मनिमित्त नवत्तव्ववसेन, चलिताचलितवसेन च आरम्भण-विभागतो । भूमितो ति कामावचरादिभूमिविभागतो । गहणतो ति दिट्ठादिवसेन गहण-विभागतो । पच्चयतो ति आरुप्पादीनं यथारहं पच्चयभावतो^२ । चरियानुकूलतो ति रागचरियादीनं अनुकूलभावतो ।

१. सन्धावनाय—ती०, स्या०, रो० ।

७८. तत्थ सङ्घातनिदेसतो ति चचालीसाय कम्मट्ठानेसू ति हि वुचं, तत्रिमानि चचालीस कम्मट्ठानानि दस कसिणा, दस असुभा, दस अनुस्सतियो, चचारो ब्रह्मविहारा, चचारो आरुप्पा, एका सज्जा, एकं ववत्थानं ति ।

तत्थ पथवीकसिणं, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, नीलकसिणं, पीतकसिणं, लोहितकसिणं, ओदातकसिणं, आलोककसिणं, परिच्छिन्नाकासकसिणं ति इमे दस कसिणा । उद्धुमातकं, विनीलकं, विपुब्बकं, विच्छिद्दकं, विक्खायितकं, विक्खिराकं, हतविक्खितकं, लोहितकं, पुल्लुवकं, अट्टिकं ति इमे दस असुभा । बुद्धानुस्सति, धम्मनुस्सति, संधानुस्सति, सीलानुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति, मरणानुस्सति, कायगतासति, आनापानस्सति^१, उपसमानुस्सती ति इमा दस अनुस्सतियो । मेत्ता, करुणा, मुदिता, उपेक्खा ति इमे चत्तारो ब्रह्मविहारा । आकासानञ्जायतनं, विज्जाणञ्जायतनं, आकिञ्चञ्जायतनं, नेवसज्जानासञ्जायतनं ति इमे चत्तारो आरुप्पा । आहारे पटिकूलसज्जा एका सज्जा । चतुधातुववत्थानं एकं ववत्थानं ति एवं सङ्घातनिदेसतो विनिच्छयो वेदितव्वो ।

७९. उपचारप्पनावहतो ति ठप्त्वा कायगतासतिं च आनापानस्सतिं च अवसेसा अट्ट अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसज्जा, चतुधातुववत्थानं ति इमानेव हेत्थ दस कम्मट्ठानानि उपचारावहानि, सेसानि अप्पनावहानि । एवं उपचारप्पनावहतो ।

८०. भानप्पभेदतो ति अप्पनावहेसु चेत्थ आनापानस्सतिया सद्धिं दस कसिणा चतुक्कज्ज्ञानिका होन्ति । कायगतासतिया सद्धिं दस असुभा पठमज्ज्ञानिका । पुरिमा तयो ब्रह्मविहारा तिकज्ज्ञानिका । चतुत्थ-

७८-८०. कम्मट्ठानानी ति आरम्भणभावेन योगकम्मस्स पवत्तिट्ठानानि । चतुक्कज्ज्ञा-

१. मरणसति—सी० (पाब्बिया समेति) ।

२. आनापानसति—सी०, रो० (सव्वत्थ) ।

ब्रह्मविहारो चत्तारो च आरुप्पा चतुत्थज्ज्ञानिका ति एवं ज्ञानप्प-
भेदतो ।

८१. समतिक्रमतो ति द्वे समतिक्रमा अङ्गसमतिक्रमो च
आरम्भणसमतिक्रमो च । तत्थ सब्बेसु पि तिकचतुक्कज्ज्ञानिकेसु कम्म-
ट्टानेसु अङ्गसमतिक्रमो होति वितक्कविचारादीनि ज्ञानज्ञानि समतिक्रमित्वा
तेस्वेवारम्भणेसु दुतियज्ज्ञानादीनं पत्तव्वतो, तथा चतुत्थब्रह्मविहारे । सो
पि हि मेत्तादीनं येव आरम्भणे सोमनस्सं समतिक्रमित्वा पत्तव्वो ति ।
चतूसु पन आरुप्पेसु आरम्भणसमतिक्रमो होति । पुरिमेसु हि नवसु
कसिणेषु अज्जतरं समतिक्रमित्वा आकासानश्चायतनं पत्तव्वं,
आकासादीनि च समतिक्रमित्वा विज्जाणश्चायतनादीनि । सेसेसु
समतिक्रमो नत्थी ति एवं समतिक्रमतो ।

८२. वड्डनावड्डनतो ति इमेसु चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु दस
कसिणानेव वड्डेतव्वानि । यत्तकं हि ओकासं कसिणेन फरति, तदब्भन्तरे
दिब्बाय सोतधातुया सद्दं सोतुं, दिब्बेन चक्खुना रूपानि पस्सितुं, परसत्तानं
च चेतसा चित्तमज्जातुं समत्थो होति ।

कायगतासति पन असुभानि च न वड्डेतव्वानि । कस्मा ? ओका-
सेन परिच्छिन्नत्ता आनिसंसाभावा च । सा च नेसं ओकासेन
परिच्छिन्नत्ता भावनानये आविभविस्सति । तेसु पन वड्डितेसु कुण-
परासि येव वड्डति, न कोचि आनिसंसो अत्थि । वुत्तं पि चेतं सोपाक-
पज्हाव्याकरणे—“विभूता भगवा रूपसज्जा, अविभूता अट्टिकसज्जा”

निका ति चतुब्बिधरूपावचरज्ज्ञानवन्तो, तेसं आरम्भणभूता ति अत्थो । चतुक्कनयवसेन चेतं वुत्तं ।

८१. तिकचतुक्कज्ज्ञानिकेसू ति तिकज्ज्ञानिकेसु पुरिमेसु ब्रह्मविहारेसु, चतुक्कज्ज्ञानिकेसु
आनापानकसिणेषु । सेसेसू ति वुत्तावसेसेसु एकवीसतिया कम्मट्टानेसु ।

८२. दिब्बचक्खुना दिट्ठहृदयरूपस्स सत्तस्स चित्तं आदिकम्मिको चेतोपरियजाणेन परि-
च्छिन्दितुं सक्कोति, न इतरस्सा ति कसिणफरणं चेतोपरियजाणस्स पच्चयो होति । तेन वुत्तं—
“परसत्तानं च चेतसा चित्तमज्जातुं समत्थो होती” ति । ओकासेन परिच्छिन्नत्ता ति

ति । तत्र हि निमित्तवड्डुनवसेन रूपसञ्जा विभूता ति बुत्ता, अट्टिकसञ्जा अवड्डुनवसेन अविभूता ति बुत्ता ।

यं पनेतं “केवलं अट्टिकञ्जाय अफरी पथविं इमं” ति^१ बुत्तं, तं लाभिस्स सतो उपट्ठानाकारवसेन बुत्तं । यथेव हि धम्मासोककाले करवीकसकुणो समन्ता आदासभितीसु अत्तनो छायं दिस्वा सब्बदिसासु करवीकसञ्जी हुत्वा मधुरं गिरं निच्छारेसि, एवं थेरो पि अट्टिकञ्जाय लाभित्ता सब्बदिसासु उपट्ठितं निमित्तं पस्सन्तो केवला पि पथवी अट्टिक-भरिता ति चिन्तेसी ति ।

यदि एवं या असुभज्झानानं अप्पमाणारम्मणता बुत्ता सा विरुज्झती ति । सा च न विरुज्झति । एकच्चो हि उद्धुमातके वा अट्टिके वा महन्ते निमित्तं गण्हाति, एकच्चो अप्पके । इमिना परियायेन एकच्चस्स परित्तारम्मणं ज्ञाणं होति, एकच्चस्स अप्पमाणारम्मणं ति । यो वा एतं वड्डुने आदीनवं अपस्सन्तो वड्डेति । तं सन्धाय “अप्पमाणारम्मणं” ति बुत्तं । आनिसंसाभावा पन न वड्डेतव्वानी ति ।

अत्तनो ठितोकासेन परिच्छिन्नत्ता । तथा उग्गहकोसल्लस्स सम्पादितत्ता परिच्छिन्नाकारेनेव तानि उपतिष्ठन्ति, तस्मा न तत्थ वड्डुना ति अधिप्पायो । सचे पन कोचि वड्डेय्य, न तेन कोचि गुणो ति दस्सेन्तो आह—“आनिसंसाभावा चा” ति । “तेसु पना” ति आदिना तमेव आनिसंसाभावं विवरति । यस्मा वड्डितेसु कुणपरासि येव वड्डति, अवड्डिते पि कामरागविकल्मभना होति येव, तस्मा आनिसंसाभावो । विभूता ति विपुलारम्मणताय सुपाकटा, वड्डितनिमित्तताय अप्पमाणारम्मणभावेन परिब्यत्ता ति अत्थो ।

केवलं ति सकलं अनवसेसं । “पथविं इमं” ति वचनं उपट्ठानाकारेन बुत्तं, न निमित्तस्स वड्डुनेना ति अधिप्पायो । लाभित्ता ति सातिसयं लाभिताय, उक्कंसगतवसिभावतो ति अत्थो । थेरो हि परमाय वसिपत्तिया अस्समण्डले अस्सं सारेन्तो विय यत्थ तत्थ निसिन्नो पि ठितो पि तं ज्ञानं

यथा च एतानि, एवं सेसानि पि न वड्ढेतब्बानि । कस्मा ? तेषु हि आनापाननिमित्तं ताव वड्ढयतो वातरासि येव वड्ढति, ओकासेन च परिच्छिन्नं । इति सादीनवत्ता ओकासेन च परिच्छिन्नत्ता न वड्ढेतब्बं । ब्रह्मविहारा सत्तारम्मणा, तेषं निमित्तं वड्ढयतो सत्तरासि येव वड्ढेय्य, न च तेन अत्थो अत्थि, तस्मा तं पि न वड्ढेतब्बं । यं पन वुत्तं—“मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा” ति आदि, तं परिग्गहवसेनेव वुत्तं । एकावासद्वि-आवासादिना हि अनुकमेन एकस्सा दिसाय सत्ते परिग्गहेत्वा भावेन्तो एकं दिसं फरित्वा ति वुत्तो । न निमित्तं वड्ढेन्तो । पटिभागनिमित्तमेव चेत्थ नत्थि । यदयं वड्ढेय्य, परित्तअप्पमाणरम्मणता पेत्थ परिग्गहवसेनेव वेदितब्बा ।

आरुप्पारम्मणेषु पि आकासं कसिणुग्घाटिमत्ता । तं हि कसिणापगमवसेनेव मनसि कातब्बं । ततो परं वड्ढयतो पि न किञ्चि होति । विज्जाणं सभावधम्मत्ता । न हि सक्का सभावधम्मं वड्ढेतुं । विज्जाणापगमो विज्जाणस्स अभावमत्तत्ता । नेवसज्जानासज्जायतनारम्मणं सभावधम्मत्ता येव न

समापज्जेतेव । तेनस्स समन्ततो निमित्तं वड्ढितं विय उपट्ठासि । तेन वुत्तं—“सब्बदिसास” ति आदि ।

वुत्ता ति धम्मसङ्गहे^२ वुत्ता । महन्ते ति विपुले । निन्नथलादिवसेन हि एकदेसे अट्ठत्वा समन्ततो गहणवसेन सकलसरीरे निमित्तं गण्हन्तस्स तं महन्तं होति । महन्ते वा सरीरे । अप्पके ति सरीरस्स एकदेसे निमित्तं गण्हाती ति योजना । अप्पके वा खुद्दके दारकसरीरे । एतं ति असुभनिमित्तं । आदीनवं ति “असुभरासि एव वड्ढति, न च कोचि आनिसंसो” ति वुत्तं आदीनवं ।

सेसानि पि न वड्ढेतब्बानी ति सङ्खेपतो वुत्तमत्थं उपपत्तितो विवरितुं “कस्मा” ति आदि वुत्तं । पिच्चुपिण्डादिवसेन उपट्ठहन्तग्गि निमित्तं वातसङ्घातसन्निसयं ति कत्वा वुत्तं—“वातरासि येव वड्ढती” ति । ओकासेन परिच्छिन्नं ति नासिकगमुखनिमित्तादिओकासेन

वड्ढेतब्बं । सेसानि अनिमित्तत्ता । पटिभागनिमित्तं हि वड्ढेतब्बं नाम भवेय्य । बुद्धानुस्सतिआदीनं च नेव पटिभागनिमित्तं आरम्मणं होति । तस्सा तं न वड्ढेतब्बं ति एवं वड्ढनावड्ढनतो ।

८३. आरम्मणतो ति इमेसु च चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसु दस कसिणा, दस असुभा, आनापानस्सति, कायगतासती ति इमानि द्वावीसति पटिभागनिमित्तारम्मणानि, सेसानि न पटिभागनिमित्तारम्मणानि । तथा दससु अनुस्सतीसु ठपेत्वा आनापानस्सतिं च कायगतासतिं च अवसेसा अट्ठ अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसञ्जा, चतुधातुववत्थानं, विञ्जाणञ्चायतनं, नेवसञ्जानासञ्जायतनं ति इमानि द्वादस सभावधम्मारम्मणानि । दस कसिणा, दस असुभा, आनापानस्सति, कायगतासती ति इमानि द्वावीसति

सपरिच्छेदं । वायोकसिणवड्ढने विय न एत्थ कोचि गुणो, केवलं वातवड्ढनमेवा ति आह—“सादी-
नवत्ता” ति । तेसं ति ब्रह्मविहारानं । निमित्तं ति आरम्मणं । न च तेन अत्थो अत्थी ति
तेन सत्तरासिवड्ढनेन पथवीकसिणादिवड्ढने विय किञ्चि पयोजनं नत्थि । परिग्गहवसेना ति
अपरिग्गहितस्स भावनाविसयस्स परिग्गहवसेन, न निमित्तवड्ढनवसेन । तेनाह—“एकावा-
सद्विआधासादिना”ति आदि । एत्था ति ब्रह्मविहारभावनायं । यदयं ति यं पटिभागनिमित्तं
अयं योगी । सीमासम्भेदेनेव हेत्थ उपचारञ्ज्ञानुप्पत्ति, न निमित्तुप्पत्तिया । यदि एवं कथं
परित्तादिआरम्मणता ज्ञानस्सा ति आह—“परित्तअप्पमाणारम्मणता पेत्थ परिग्गहवसेना”
ति, कतिपये सत्ते परिग्गहेत्वा पवत्ता मेत्तादयो परित्तारम्मणा, बहुके अप्पमाणारम्मणा ति
अत्थो । आकासं कसिणुग्घाटिमत्ता न वड्ढेतब्बं ति योजना । वक्खति वा यं तेन सम्बन्धि-
तब्बं । परिकप्पजमेव आरम्मणं वड्ढेतुं सक्का, न इतरं ति आह—“न हि सक्का सभावधम्मं
वड्ढेतु” ति । आरुप्पानं परित्तअप्पमाणारम्मणता परित्तकसिणुग्घाटिमाकासे, विपुलकसिणुग्घा-
टिमाकासे च पवत्तिया वेदितब्बा । सेसानि बुद्धानुस्सतिआदीनि दस कम्मट्ठानानि । अनि-
मित्तत्ता ति पटिभागनिमित्तभावा ।

८३. पटिभागनिमित्तारम्मणानी ति पटिभागनिमित्तभूतानि आरम्मणानि । सेसानि
अट्ठारस । सेसानि छा ति चत्तारो ब्रह्मविहारा, आकासानञ्चायतनं, आकिञ्चञ्जायतनं ति इमानि
सेसानि छ । विस्सन्दमानपुब्बताय विपुब्बकं । पग्घरमानलोहितताय लोहितकं, किमीनं पचल-

निमित्तारम्मणानि । सेनानि छ न वत्तव्वारम्मणानि । तथा विपुब्बकं, लोहितकं, पुळुवकं, आनापानस्सति, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, यं च आलोककसिणे सूरियादीनं ओभासमण्डलारम्मणं ति इमानि अट्ट चलितारम्मणानि, तानि च खो पुब्बभागे, पटिभागं पन सन्निसिन्नमेव होति । सेसानि न चलितारम्मणानी ति एवं आरम्मणतो ।

८४. भूमितो ति एत्थ च दस असुभा, कायगतासति, आहारे पटिकूलसञ्जा ति इमानि द्वादस देवेसु नप्पवत्तन्ति । तानि द्वादस आनापानस्सति चा ति इमानि तेरस ब्रह्मलोके नप्पवत्तन्ति । अरूपभवे पन ठपेत्वा चत्तारो आरूपे अञ्जं नप्पवत्तति । मनुस्सेसु सब्बानि पि पवत्तन्ती ति एवं भूमितो ।

८५. गहणतो ति दिट्ठफुट्टसुतगहणतो पेत्य विनिच्छयो वेदितब्बो । तत्र ठपेत्वा वायोकसिणं सेसा नव कसिणा, दस असुभा ति इमानि एकूनवीसति दिट्ठेन गहेतव्वानि । पुब्बभागे चवखुना ओलोकेत्वा^१ निमित्तं नेसं गहेतव्वं ति अत्थो । कायगतासतियं तचपञ्चकं दिट्ठेन, सेसं सुतेना ति एवं तस्सा आरम्मणं दिट्ठसुतेन गहेतव्वं । आनापानस्सति

नेन पुळुवकं, चलितारम्मणं वुत्तं । वातपानविवरादीहि अन्तोपविट्ठस्स सूरियालोकादिकस्स चलनाकारो पञ्चायती ति ओभासमण्डलारम्मणं पि चलितारम्मणं वुत्तं । पुब्बभागे ति पटिभागनिमित्तपवत्तिया पुब्बभागे । सन्निसिन्नमेवा ति सन्तं निच्चलमेव ।

८६. देवेसू ति कामावचरदेवेसु, तत्थ असुभानं पटिकूलस्स च आहारस्स अभावतो । अस्सासपस्सासानं ब्रह्मलोके अभावतो “आनापानस्सति चा” ति वुत्तं ।

८७. दिट्ठेना ति दिट्ठेन वत्थुना कारणभूतेन । गहेतव्वानी ति उग्गहेतव्वानि, उप्पादेतव्वउग्गहनित्तानी ति अत्थो । तेनाह—“पुब्बभागे” ति आदि । तस्सा ति कायगतासतिया । उच्छुसस्सादीनं पत्तेसु पचलमानवण्णगहणमुखेन वा तस्स गहेतव्वत्ता वुत्तं—“वायोकसिणं दिट्ठफुट्ठेना” ति । न आदिकम्मिकेन गहेतव्वानी ति आदिकम्मिकेन

फुट्टेन, वायोकसिणं दिट्ठफुट्टेन, सेसानि अट्टारस सुतेन गहेतब्बानि । उपे-
क्खाब्रह्मविहारो चत्तारो आरुप्पा ति इमानि चेत्थ न आदिकम्मिकेन
गहेतब्बानि, सेसानि पञ्चतिसं गहेतब्बानी ति एवं गहणतो ।

८६. पच्चयतो ति इमेसु पन कम्मट्ठानेसु ठपेत्वा आकासकसिणं
सेसा नव कसिणा आरुप्पानं पच्चया होन्ति । दस कसिणा अभिज्ज्ञानं । तयो
ब्रह्मविहारा चतुत्थब्रह्मविहारस्स । हेट्ठिमं हेट्ठिमं आरुप्पं उपरिमस्स उपरिमस्स ।
नेवसज्जानासज्जायतनं निरोधसमापत्तिया । सब्बानि पि सुखविहारविपस्सना-
भवसम्पत्तीनं ति एवं पच्चयतो ।

८७. चरियानुकूलतो ति चरियानं अनुकूलतो पेत्य विनिच्छयो
वेदितब्बो । सेय्यथिदं—रागचरितस्स ताव एत्थ दस असुभा कायगतासती
ति एकादस कम्मट्ठानानि अनुकूलानि । दोसचरितस्स चत्तारो ब्रह्मविहारा
चत्तारि वण्णकसिणानी ति अट्ठ । मोहचरितस्स वितक्कचरितस्स च एकं
आनापानस्सतिकम्मट्ठानमेव । सद्धाचरितस्स पुरिमा छ अनुस्सतियो ।
बुद्धिचरितस्स मरणसति उपसमानुस्सति चतुधातुववत्थानं आहारे

न गहेतब्बानि, भावनारम्भवसेन न पट्टपेतब्बानि, हेट्ठिमे तयो ब्रह्मविहारे, कसिणेषु रुपावचर-
चतुत्थज्ज्ञानञ्च अनधिगन्त्वा सम्पादेतुं असक्कुण्येयत्ता ।

८६. इमेसु पन कम्मट्ठानेसू ति एत्थ कम्मट्ठानगहणेन यथारहं आरम्भणानं,
ज्ञानानञ्च गहणं वेदितब्बं । सुखविहारस्सा ति दिट्ठधम्मसुखविहारस्स ।

८७. “एकादस कम्मट्ठानानि अनुकूलानी” ति उज्जुविपच्चनीकवसेन चेत्तं वुत्तं । एवं
सेसेसु पि । वक्खति हि “सब्बञ्चेत्तं” ति आदि । अनुकूलानि रागविकल्मसस्य उपायभावतो ।
अट्ठ अनुकूलानी ति योजना । एवं सेसेसु । एकं ति इदं अनुस्सतिअपेक्खं अनुस्सतीसु एकं ति, न
मोहचरितवितक्कचरितापेक्खं तेसं अज्जस्सापि अनुकूलस्स अलम्भनतो ।

“सद्धाचरितस्स पुरिमा छ अनुस्सतियो” ति इदं अतिसप्पायवसेन वुत्तं । इमस्सेव
उज्जुविपच्चनीकं इमस्स अतिसप्पायं ति गहेतब्बस्स विसेसस्स अभावतो सब्बचरितानं
अनुकूलानि । परित्तं ति सरावमत्तं, अप्पमाणं ति ततो अधिकपमाणं । परित्तं वा सुप्पसराव-
मत्तं, अप्पमाणं अधिकपमाणं खलमण्डलादिकसिणभावेन परिगहितं ।

पटिकूलसञ्जा ति चत्तारि । सेसकसिणानि चत्तारो च आरुप्पा सब्बचरितानं अनुकूलानि । कसिणेषु च यंकिञ्चि परित्तं वितक्कचरितस्स, अप्पमाणं मोहचरितस्सा ति ।

एवमेत्थ चरियानुकूलतो विनिच्छयो वेदितव्वो ति सब्बं चेतं उज्जु-
विपच्चनीकवसेन च अतिसप्पायवसेन च वुचं । रागादीनं पन अविकखम्भिका
सद्वादीनं वा अनुपकारा कुसलभावना नाम नत्थि । वुचं पि चेतं मेधिय-
सुत्ते—“चत्तारो धम्मा उत्तरि^१ भावेतव्वा । असुभा भावेतव्वा रागस्स
पहानाय । मेत्ता भावेतव्वा व्यापादस्स पहानाय । आनापानस्सति भावे-
तव्वा वितक्कुपच्छेदाय । अनिच्चसञ्जा भावेतव्वा अस्मिमानसमुग्धा-
ताया” ति^२ ।

राहुलसुत्ते पि—“मेत्तं राहुल भावनं भावेही” ति^३ आदिना नयेन
एकस्सेव सत्त कम्मट्टानानि वुत्तानि । तस्मा वचनमत्ते अभिनिवेसं अक्त्वा
सब्बत्थ अधिप्पायो परियेसितव्वो ति । अयं कम्मट्टानं गहेत्वा ति एत्थ
कम्मट्टानकथाविनिच्छयो ।

चत्तारो धम्मा ति चत्तारो मनसिकरणीया धम्मा । उत्तरी ति सीलसम्पदा, कल्याण-
मित्तता, सप्पायधम्मस्सवनं, वीरियं, पञ्जा ति इमेसु पञ्चसु धम्मेसु पटिट्ठानतो उपरि । असुभा
ति असुभभावना एकादससु असुभकम्मट्टानेषु भावनानुयोगा । मेत्ता ति अनोधिसो, ओधिसो
वा पवत्ता मेत्ताभावना । आनापानस्सती ति सौलसवत्थुका आनापानस्सतिसमाधिभावना ।
वितक्कुपच्छेदाया ति मिच्छावितक्कानं उपच्छिन्दनत्थाय । अनिच्चसञ्जा ति “सब्बे सङ्गारा
अनिच्चा” ति^४ एवं पवत्ता अनिच्चानुपस्सना । अस्मिमानसमुग्धाताया ति “अस्मी” ति उप्पज्ज-
नकस्स नवविधस्सापि मानस्स समुच्छिन्दनाय । एत्थ हि एकस्सेव चत्तारो धम्मा भावेतव्वा
वुत्ता, न एकस्स चतुचरियताय । तेन विज्जायति “सब्बानि पि कम्मट्टानानि सब्बाकुसल-
विकखम्भनानि सब्बकुसलपरिब्रूहानानी” ति ।

१. उत्तरि—सी०, स्या०, रो० ।

२. अस्मिमानस्स समुग्धाताया ति—रो०, क० (खु०—१-१०५) ।

३. म०—२—१०४ ।

४. अं०—१-२६६, खु०—१-४१, खु०—४-१-७८ ।

८८. गहेत्वा ति इमस्स पन पदस्स अयमत्थदीपना^१ । “तेन योगिना कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा” ति एत्थ वुत्तनयेनेव वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा, बुद्धस्स वा भगवतो, आचरियस्स वा अत्तानं निर्यातेत्वा सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिमुत्तिना च हुत्वा कम्मट्ठानं याचितव्वं ।

८९. तत्र “इमाहं भगवा अत्तभावं तुम्हाकं परिचजामी” ति एवं बुद्धस्स भगवतो अत्ता निर्यातेतव्वो । एवं हि अनिर्यातेत्वा पन्तेसु सेनासनेसु विहरन्तो भेरवारम्मणे आपाथमागते सन्थम्भितुं असक्कोन्तो गामन्तं ओसरित्वा गिहीहि संसट्ठो हुत्वा अनेसनं आपजित्वा अनयव्यसनं पापुणेय्य^२ । निर्यातितत्तभावस्स पनस्स भेरवारम्मणे आपाथमागते पि भयं न उप्पज्जति । “ननु तथा पण्डित पुरिममेव^३ अत्ता बुद्धानं निर्यातितो” ति पच्चवेक्खतो पनस्स^४ सोमनस्समेव उप्पज्जति ।

यथा हि पुरिसस्स उत्तमं कासिकवत्थं भवेय्य । तस्स तस्मिं मूसिकाय वा कीटेहि वा खादिते उप्पज्जेय्य दोमनस्सं । सचे पन तं अचीवरकस्स भिक्खुनो ददेय्य, अथस्स तं तेन भिक्खुना खण्डाखण्डं करियमानं दिस्वा पि सोमनस्समेव उप्पज्जेय्य । एवं सम्पदमिदं वेदितव्वं ।

९०. आचरियस्स निर्यातेन्तेना पि “इमाहं भन्ते अत्तभावं तुम्हाकं परिचजामी” ति वत्तव्वं । एवं अनिर्यातितत्तभावो हि अतज्जनीयो वा होति

एकस्सेव सत्त कम्मट्ठानानि वुत्तानि, न चायस्मा राहुलो सब्बचरितो ति अधिप्पायो । वचनमत्ते ति “असुककम्मट्ठानं असुकचरितस्स अनुकूलं” ति एवं वुत्तवचनमत्ते । अधिप्पायो ति तथावचनस्स अधिप्पायो । सो पन “सव्वं चेतं” आदिना विभावितो एव ।

८८-८९. “पियो गरू” ति^५ आदिना वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं । “अत्तनो पत्तचीवरं सयमेव गहेत्वा” ति आदिना वुत्तनयेन उपसङ्कमित्वा । सोमनस्समेव उप्पज्जति “एवं बहुपरिस्स-योयं अत्तभावो ठाने येव मया निर्यातितो” ति । तेनाह—“यथा ही” ति आदि ।

१. अयमत्थपरिदीपना—सी०, स्या० ।

२. आपज्जेय्य—रो०, क० ।

३. पुरिमदिवसमेव—सी०, स्या० ।

४. च पनस्स—रो०, क० ।

५. अं०-३-१७७ ।

दुब्बचो वा अनोवादकरो, येन कामङ्गमो वा आचरियं अनापुच्छा व यत्थि-
च्छति तत्थ गन्ता । तमेनं आचरियो आमिसेन वा धम्मेन वा न सङ्ग-
ण्हाति, गूळ्हं गन्थं न सिक्खापेति । सो इमं दुविधं सङ्गहं अलभन्तो
सासने पतिट्ठं न लभति, न चिरस्सेव दुस्सील्यं वा गिहिभावं वा पापुणाति ।
निय्यातितत्तभावो पन नेव अतज्जनीयो होति, न येन कामङ्गमो, सुवचो
आचरियायच्चुचि येव होति । सो आचरियतो दुविधं सङ्गहं लभन्तो
सासने बुद्धिं विरुद्धिं वेपुल्लं पापुणाति चूळपिण्डपातिकतिस्सत्थेरस्स
अन्तेवासिका विय ।

९१. थेरस्स किर सन्तिकं तयो भिक्खू आगमंसु । तेसु एको “अहं
भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुचो सतपोरिसे पपाते पतितुं उस्सहेय्यं ति आह ।
दुतियो “अहं भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुचो इमं अराभावं गण्हितो पट्ठाया
पासाणपिट्ठे धंसेन्तो निरवसेसं खेपेतुं उस्सहेय्यं ति आह । ततियो “अहं
भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुत्ते अस्सासपस्सासे उपरुन्धित्वा^२ कालकिरियं
कातुं उस्सहेय्यं ति आह । थेरो भव्वावतिमे भिक्खू ति कम्मट्टानं कथेसि ।
ते तस्स ओवादे ठत्वा तयो पि अरहत्तं पापुणिस्स ति अयमानिसंसो

अतज्जनीयो ति न तज्जेतब्बो न निग्गहेतब्बो । स्वायं अतज्जनीयभावो दोवचस्सताय
वा सिया, आचरिये अनिविद्धपेमताय वा ति तदुभयं दस्सेतुं—“दुब्बचो वा” ति आदि वुत्तं ।
यो हि आचरियेन तज्जियमानो कोपं च दोसं च अपच्चयं च पातुकरोति, यो वा “किमस्स सन्तिके
वासेना” ति पक्कमति, अयं दुविधो पि अतज्जनीयो । धम्मेना ति ओवादानुसासनधम्मेन ।
गूळ्हं गन्थं ति कम्मट्टानगन्थं सच्चपटिच्चसमुप्पादादिसहितं गम्भीरं सुञ्जतापटिसंयुत्तं च ।

तुम्हाकमत्थाया ति वुत्ते ति “सतपोरिसे पपाते पतनेन तुम्हाकं कोचि अत्थो होती”
ति केनचि वुत्ते । धंसेन्तो ति “मनुस्सकक्केन तुम्हाकं कोचि अत्थो” ति वुत्ते धंसेन्तो निरवसेसं
अत्तभावं खेपेतुं उस्सहेय्यं । “मम अस्सासपस्सासानिरुन्धनेन^४ तुम्हाकं कोचि रोगवूपसमादिको

१. वुत्तिरव—सी०, रो०; देव—क० । २. उपरुम्भित्वा—क०; सन्निरुम्भित्वा—स्या० ।

३. कालं किरियं—क० ।

४. ०सं निरुम्भनेन—सी०, ०सं निरुद्धनेन—स्या० ।

अचानिन्यातने । तेन वुचं—“बुद्धस्स वा भगवतो आचरियस्स वा अचानं निन्यातेत्वा” ति ।

९२. सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिमुत्तिना च हुत्वा ति एत्थ पन तेन योगिना अलोभादीनं वसेन छहाकारेहि सम्पन्नज्झासयेन भवितव्वं । एवं सम्पन्नज्झासयो हि तिस्सन्नं बोधीनं अञ्जतरं पापुणाति । यथाह—“छ अज्झासया बोधिसत्तानं बोधिपरिपाकाय संवचन्ति, अलोभ-

अत्थो अत्थी” ति केनचि वुत्ते । तीहि पि भिक्खूहि आचरिये भत्तिपवेदनमुखेन वीरियारम्भो एव पवेदितो ।

९२. अञ्जत्थ पवत्तिवा पि चित्तं आगम्म यत्थ सेति, सो तस्स आसयो “मिगासयो” विय, आसयो एव अज्झासयो । सो दुविधो विपन्नो सम्पन्नो ति । तत्थ विपन्नो सस्सतादिमिच्छाभिनिवेसनिस्सितो । सम्पन्नो दुविधो वट्टनिस्सितो, विवट्टनिस्सितो ति । तेषु विवट्टनिस्सितो अज्झासयो “सम्पन्नज्झासयेना” ति इधाधिप्पेतो । इदानि नं विभागेन दस्सेतुं—“अलोभादीनं वसेना” ति आदि वुत्तं । तत्थ छहाकारेही ति अलुब्भनादीहि छहि आकारेहि । सम्पन्नज्झासयेना ति पुव्वभागियानं सीलसम्पदादीनं साधनवसेन लोकुत्तरानं उपनिस्सयभावेन च सम्पन्नो अज्झासयो एतस्सा ति सम्पन्नज्झासयो, तेन । अलोभादयो हि अनेकदोसविधमनतो अनेकगुणावहतो च सत्तानं बहुकारा विसेसतो योगिनो । तथा हि अलोभादयो मच्छेरमलादीनं पटिपक्खभावेन पवत्तन्ति । वुत्तं हेतं—

“अलोभो मच्छेरमलस्स पटिपक्खो, अदोसो दुस्सील्यमलस्स, अमोहो कुसलेसु धम्मेषु अभावनाय । अलोभो चेत्य दानहेतु, अदोसो सीलहेतु, अमोहो भावनाहेतु । तेषु च अलोभेन अनधिकं गण्हाति लुद्धस्स अधिकग्गहणतो, अदोसेन अनूनं दुद्धस्स ऊनग्गहणतो, अमोहेन अविपरीतं मूलहस्स विपरीतग्गहणतो ।

अलोभेन चेत्य विज्जमानं दोसं दोसतो धारेन्तो दोसे पवत्तति, लुद्धो हि दोसं पटिच्छादेति । अदोसेन विज्जमानं गुणं गुणतो धारेन्तो गुणे पवत्तति, दुद्धो हि गुणं मक्खेति । अमोहेन याथावसभावं याथावसभावतो^१ धारेन्तो याथावसभावे पवत्तति, मूलो हो हि

१. याथावं याथावतो—सी०, स्या०, क० ।

ज्ज्ञासया च बोधिसत्ता लोभे दोसदस्साविनो । अदोसज्ज्ञासया च बोधिसत्ता दोसे दोसदस्साविनो । अमोहज्ज्ञासया च बोधिसत्ता मोहे दोसदस्साविनो । नेक्खम्मज्ज्ञासया च बोधिसत्ता घरावासे दोसदस्साविनो । पविवेकज्ज्ञासया च बोधिसत्ता सङ्गणिकाय दोसदस्साविनो । निस्सरण-

तच्छं “अतच्छं” ति, अतच्छं च “तच्छं” ति गण्हाति । अलोभेन च पियविप्पयोगदुक्खं न होति दुद्धस्स पियसम्भावतो पियविप्पयोगासहनतो च, अदोसेन अप्पियसम्पयोगदुक्खं न होति दुद्धस्स अप्पियसम्भावतो अप्पियसम्पयोगासहनतो च, अमोहेन इच्छितालाभदुक्खं न होति, अमूळहस्स हि “तं कुतेत्थ लब्भा” ति एवमादिपच्चवेक्खणसम्भावतो ।

अलोभेन चेत्थ जातिदुक्खं न होति अलोभस्स तण्हापटिपक्खतो तण्हामूलकत्ता च जातिदुक्खस्स, अदोसेन जरादुक्खं न होति तिक्खदोसस्स खिप्पं जरासम्भवतो, अमोहेन मरणदुक्खं न होति, सम्मोहमरणञ्चि दुक्खं, न च तं अमूळहस्स होति । अलोभेन च गहट्ठानं, अमोहेन पब्बजितानं, अदोसेन पन सब्बेसं पि सुखसंवासता होति ।

विसेसतो चेत्थ अलोभेन पेत्तिविसये उपपत्ति न होति, येभुर्येन हि सत्ता तण्हाय पेत्तिविसयं उपपज्जन्ति, तण्हाय च पटिपक्खो अलोभो । अदोसेन निरये उपपत्ति न होति, दोसेन हि चण्डजातिताय^१ दोससदिसं निरयं उपपज्जन्ति, दोसस्स च पटिपक्खो अदोसो । अमोहेन तिरच्छानयोनियं निब्बत्ति न होति, मोहेन हि निच्चसम्मूळहं तिरच्छानयोनिं उपपज्जन्ति, मोहपटिपक्खो च अमोहो । एतेसु च अलोभो रागवसेन उपगमनस्स अभावकरो, अदोसो दोसवसेन अपगमनस्स, अमोहो मोहवसेन अमज्झत्तभावस्स ।

तीहि पि चेतेहि यथापटिपाटिया नेक्खम्मसञ्जा अब्यापादसञ्जा अविहिंसासञ्जा ति इमा तिस्सो, असुभसञ्जा अप्पमाणसञ्जा धातुसञ्जा ति इमा च तिस्सो सञ्जायो होन्ति । अलोभेन पन कामसुखत्तिकानुयोगअन्तस्स, अदोसेन अत्तकिलमथानुयोगअन्तस्स परिवज्जनं होति, अमोहेन मज्झिमाय पटिपत्तिया पटिपज्जनं, तथा अलोभेन अभिज्झाकायगन्थस्स पभेदनं होति, अदोसेन ब्यापादकायगन्थस्स, अमोहेन सेसगन्थद्वयस्स । पुरिमानि च द्वे सतिपट्टानानि पुरिमानं द्विन्नं आनुभावेन, पच्छिमानि पच्छिमस्सेव आनुभावेन इज्जन्ति ।

ज्ज्ञासया च बोधिसत्ता सब्बभवगतीसु दोसदस्साविनो” ति । ये हि केचि
अतीतानागतपच्चुप्पन्ना सोतापन्नसकदागामिअनागामिस्त्रीणासवपच्चेक-
बुद्धसम्मासम्बुद्धा, सब्बे ते इमेहेव छहाकारेहि अत्तना अत्तना
पत्तब्बं विसेसं पत्ता । तस्मा इमेहि छहाकारेहि सम्पन्नज्ज्ञासयेन
भवितव्वं ।

अलोभो चेत्थ आरोग्यस्स पच्चयो होति, अलुद्धो हि लोभनीयं पि असप्पायं न सेवति,
तेन अरोगो होति । अदोसो योब्वनस्स, अदुद्धो हि वलितपलितावहेन दोसग्गिना अड्य्हमानो
दीघरत्तं युवा होति । अमोहो दीघायुकताय, अमूळ्हो हि हिताहितं जत्वा अहितं परिवज्जेन्तो,
हितं च पटिसेवमानो दीघायुको होति ।

अलोभो चेत्थ भोगसम्पत्तिया पच्चयो चागेन भोगपटिलाभतो, अदोसो मित्तसम्पत्तिया
मेत्ताय मित्तानं पटिलाभतो अपरिहानतो च, अमोहो अत्तसम्पत्तिया, अमूळ्हो हि अत्तनो
हितमेव करोन्तो अत्तानं सम्पादेति । अलोभो च दिब्बविहारस्स पच्चयो होति, अदोसो
ब्रह्मविहारस्स, अमोहो अरियविहारस्स ।

अलोभेन चेत्थ सकपक्खेसु सत्तसङ्गारेसु निब्बुतो होति तेसं विनासेन अभिसङ्गहेतुकस्स
दुक्खस्स अभावा, अदोसेन परपक्खेसु, अदुद्धस्स हि वेरीसु पि वेरिसञ्जाय अभावतो, अमोहेन
उदासीनपक्खेसु अमूळ्हस्स सब्बाभिसङ्गताय अभावतो ।

अलोभेन च अनिच्चदस्सनं होति, लुद्धो हि उपभोगासाय अनिच्चे पि सङ्गारे
अनिच्चतो न पस्सति । अदोसेन दुक्खदस्सनं, अदोसज्ज्ञासयो हि परिच्चत्ताघातवत्थुपरिग्गहो
सङ्गारे येव दुक्खतो पस्सति । अमोहेन अनत्तदस्सनं, अमूळ्हो हि याथावगहणकुसलो
अपरिणायकं खन्धपच्चकं अपरिणायकतो बुज्झति । यथा च एतेहि अनिच्चदस्सनादीनि, एवं एते
पि अनिच्चदस्सनादीहि होन्ति । अनिच्चदस्सनेन हि अलोभो होति, दुक्खदस्सनेन अदोसो,
अनत्तदस्सनेन अमोहो । को हि नाम “अनिच्चमिदं” ति सम्मा जत्वा तस्सत्थाय पिहं उप्पादेय्य,
सङ्गारे वा “दुक्खं” ति जानन्तो अपरं पि अच्चन्ततिखिणं कोधदुक्खं उप्पादेय्य, अत्तसुज्जतं च
बुज्झित्वा पन सम्मोहं आपज्जेय्या ति^१ ।

तेन बुत्तं — “पुव्वभागियानं सीलसम्पदादीनं साधनवसेन लोकुत्तरानं उपनिस्सयभावेन

तदधिमुत्ताया पन अधिमुत्तिसम्पन्नेन भवितव्वं । समाधाधिमुत्तेन समाधिगरुकेन समाधिपम्भारेन, निब्बानाधिमुत्तेन निब्बानगरुकेन निब्बान-पम्भारेन च भवितव्वं ति अत्थो ।

९३. एवं सम्पन्नज्झासयाधिमुत्तिनो पनस्स कम्मट्टानं याचतो चेतो-परियव्वाणलाभिना आचरियेन चित्ताचारं ओलोकेत्वा चरिया जानितव्वा । इतरेण किं चरितोसि ? के वा ते धम्मा बहुलं समुदाचरन्ति ? किं वा ते

च सम्पन्नो अज्झासयो एतस्सा ति सम्पन्नज्झासयो” ति । तेनाह—“एवं तिस्सन्नं बोधीनं अब्बतरं पापुणा ती” ति ।

इदानीं ते अज्झासये पाळिया व विभावेतुं “यथाहा” ति आदि बुत्तं । तत्थ छा ति गणन-परिच्छेदो । अज्झासया ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं । उभयं पन एकज्झं कत्वा छब्बिधा अज्झासया ति अत्थो । बोधिसत्ता ति बुज्जनकसत्ता, बोधिया वा नियतभावेन सत्ता लग्गा, अधिमुत्ता तन्निन्ना तप्पोणा ति अत्थो । बोधिपरिपाकाय संवत्तन्ती ति यथाभिनीहारं अत्तना पत्तव्व-बोधिया परिपाचनाय भवन्ति । अलोभज्झासया ति अलुब्भनाकारेण पवत्तअज्झासया, आदितो “कथं नु खो मयं सब्बत्थ सब्बदा च अलुब्बा एव हेस्सामा” ति मज्जे च अलुब्भनवसेनेव पच्छा च तस्सेव रोचनवसेन पवत्तअज्झासया । लोभे दोसदस्साविनो ति लुब्भनलक्खणे लोभे सब्बप्पकारेण आदीनवदस्साविनो । इदं तस्स अज्झासयस्स एकदेसतो ब्रूहनाकारदस्सनं । लोभे हि आदीनवं, अलोभे च आनिसंसं पस्सन्तस्स अलोभज्झासयो पदिवट्ठति, स्वायं तत्थ आदीनवानि-संसदस्सनविधि विभावितो येव । सेसपदेसु पि इमिना नयेन अत्थो वेदितव्वो । अयं पन विसेसो—नेक्खम्मं ति इध पव्वज्जा । पविवेको तदङ्गविवेको विक्खम्मनविवेको कायविवेको चित्तविवेको च । निस्सरणं निब्बानं । सब्बभवगतीसू ति सब्बेसु भवेसु सब्बासु च गतीसु । तदधिमुत्ताया ति यदत्थं भावनानुयोगो यदत्था च पव्वज्जा, तदधिमुत्तेन । तेनेवाह—समाधि-मुत्तेना” ति आदि ।

९३. “किं चरितोसी” ति पुच्छितो सचे “न जानामी” ति वदेय्य, “के वा ते धम्मा बहुलं समुदाचरन्ती” ति पुच्छितव्वो । किं वा ति किं असुभं वा अनुस्सतिट्ठानं वा अज्झं वा । किं ते मनसिकरोतो फासु होती ति चित्तस्स एकगभावेन मुखं होति । चित्तं नमती ति पकतिया

मनसिकरोतो फासु होति ? कतरस्मिं वा ते कम्मट्ठाने चित्तं नमती ति एवमादीहि नयेहि पुच्छित्वा जानितब्बा । एवं जत्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं कथेतब्बं ।

९४. कथेन्तेन च तिविधेन कथेतब्बं । पकतिया उग्गाहितकम्मट्ठानस्स एकं द्वे निसज्जानि सज्झायं कारेत्वा दातब्बं । सन्तिके वसन्तस्स आगतागतक्खणे कथेतब्बं । उग्गहेत्वा अज्जत्र गन्तुकामस्स नातिसङ्घित्तं नातिवित्थारिकं कत्वा कथेतब्बं ।

तत्थ पथवीकसिणं ताव कथेन्तेन चत्तारो कसिणदोसा, कसिणकरणं, कतस्स भावनानयो, दुविधं निमित्तं, दुविधो समाधि, सत्तविधं सप्पाया-सप्पायं, दसविधं अप्पनाकोसल्लं, वीरियसमता, अप्पनाविधानं ति इमे नव आकारा कथेतब्बा । सेसकम्मट्ठानेषु पि तस्स तस्स अनुरूपं कथेतब्बं । तं सब्बं तेसं भावनाविधाने आविभविस्सति ।

९५. एवं कथियमाने पन कम्मट्ठाने तेन योगिना निमित्तं गहेत्वा सोतब्बं ।

निमित्तं गहेत्वा ति इदं हेट्ठिमपदं, इदं उपरिमपदं, अयमस्स अत्थो, अयमधिप्पायो, इदमोपम्मं ति एवं तं तं आकारं उपनिबन्धित्वा ति

व अभिरतिवसेन नमति । एवमादीही ति आदि-सहेन इरियापथादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । ते पि हि न सब्बस्स एकंसतो व्याभिचारिनो एव । तथा हि समुदाचारो पुच्छितब्बो वुत्तो । “असुकं च असुकं च मनसिकारविधिं कतिपयदिवसं अनुयुज्जाही” ति च वत्तब्बो ।

९४-९५. “पकतिया उग्गाहितकम्मट्ठानस्सा” ति इदं यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो, तत्थ सज्झायवसेन वा मनसिकारवसेन वा कतपरिचयं सन्धाय वुत्तं । एकं द्वे निसज्जानी ति एकं वा द्वेवा उण्हासनानि । सज्झायं कारेत्वा अत्तनो सम्मुखा व अधीयापेत्वा दातब्बं । सो चे अज्जत्थ गन्तुकामो ति अधिप्पयो । तेनाह—“सन्तिके वसन्तस्सा” ति । आगतागतक्खणे कथेतब्बं, पवत्ति सुत्वा ति अधिप्पायो ।

पथवीकसिणं ति पथवीकसिणकम्मट्ठानं । कतरस्सा ति कतस्स कसिणस्स । तं तं आकारं ति आचरियेन कम्मट्ठाने वुच्चमाने पदपदत्थाधिप्पायऔपम्मादिकं अत्तनो जाणस्स पच्चुपट्ठितं

अत्थो । एवं निमित्तं गहेत्वा सकच्चं सुणन्तेन हि कम्मट्टानं सुगहितं
होति । अथस्स तं निस्साय विसेसाधिगमो सम्पज्जति, न इतरस्सा ति ।
अयं गहेत्वा ति इमस्स पदस्स अत्थपरिदीपना ।

एत्तावता कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्र्वा अत्तनो चरियानुकूलं
चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु अञ्जतरं कम्मट्टानं गहेत्वा ति इमानि
पदानि सब्बाकारेण वित्थरितानि होन्ती ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
कम्मट्टानग्गहणनिर्देशो नाम ततियो परिच्छेदो ।

तं तं आकारं, यं यं निमित्तं ति वुत्तं । उपनिबन्धित्वा ति उपनेत्वा निबद्धं विय कत्वा, हृदये
ठपेत्वा अपमुस्सन्तं कत्वा ति अत्थो । एवं सुट्ठु उपद्धितस्सतिताय निमित्तं गहेत्वा तत्थ
सम्पज्जनकारिताय सकच्चं सुणन्तेन । तं ति तं यथावुत्तं सुगहितं निस्साय । इतरस्सा ति तथा
अगण्हन्तस्स । सब्बाकारेणा ति कस्सचि पि पकारस्स तत्थ असेसितत्ता वुत्तं ।

परमत्थमञ्जूसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

कम्मट्टानग्गहणनिर्देशवण्णना

निर्दिता ।

४-पथवीकसिणनिद्देसो

१. इदानीं यं वुत्तं “समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना” ति एत्थं^१ यस्स ताव आचरियेन सद्धिं एकविहारे वसतो फासु होति, तेन तत्थेव कम्मट्ठानं परिसोधेन्तेन वसितव्वं । सचे तत्थ फासु न होति, यो अब्बो गावुते वा अड्डुयोजने वा योजनमत्ते पि वा सप्पायो विहारो होति, तत्थ वसितव्वं । एवं हि सति कम्मट्ठानस्स किस्मिञ्चिदेव ठाने सन्देहे वा सतिसम्मोसे वा जाते कालस्सेव विहारे वत्तं कत्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा भत्तकिच्चपरियोसाने येव आचरियस्स वसनट्ठानं गन्त्वा तं दिवसं आचरियस्स सन्तिके कम्मट्ठानं सोधेत्वा दुतियदिवसे आचरियं वन्दित्वा निक्खमित्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा अकिलमन्तो येव अत्तनो वसनट्ठानं आगन्तुं सक्खिस्सति । यो पन योजनप्पमाणे पि फासुकट्ठानं न लभति, तेन कम्मट्ठाने सव्वं गण्ठिट्ठानं छिन्दित्वा सुविसुद्धं आवज्जनपटिबद्धं कम्मट्ठानं कत्वा दूरं पि गन्त्वा समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहातव्वं ।

४. पथवीकसिणनिद्देसवण्णना

१. फासु होती ति आवाससप्पायादिलाभेन मनसिकारफासुता भावनानुकूलता होति । परिसोधेन्तेना ति तेसं तेसं गण्ठिट्ठानानं छिन्दनवसेन विसोधेन्तेन । अकिलमन्तो येवा ति अकिलन्तकायो एव । सति हि कायकिलमथे सिया कम्मट्ठानमनसिकारस्स अन्तरायो ति अधिप्पायो । गण्ठिट्ठानं ति अत्थतो अधिप्पायतो च दुब्बिनिवेधताय गण्ठिभूतं ठानं । छिन्दित्वा ति याथावतो अत्थस्स अधिप्पायस्स च विभावेन छिन्दित्वा, विभूतं सुपाकटं कत्वा ति अधिप्पायो । सुविसुद्धं ति सुट्ठु विसुद्धं, निगुम्भं निज्जटं ति अत्थो ।

अननुरूपविहारो

२. तत्थ अननुरूपो नाम अट्टारसन्नं दोसानं अञ्जतरेण समन्नागतो । तत्रिमे अट्टारस दोसा—महत्तं, नवत्तं, जिण्णत्तं, पन्थनिसिस्तत्तं, सोण्डी, पण्णं, पुण्फं, फलं, पत्थनीयता, नगरसन्निसिस्तता, दारुसन्निसिस्तता, खेत्तसन्निसिस्तता, विसभागानं पुगलानं अत्थिता, पट्टनसन्निसिस्तता, पच्चन्तसन्निसिस्तता, रज्जसीमसन्निसिस्तता, असप्पायता, कल्याणमित्तानं अलाभो ति इमेसं अट्टारसन्नं दोसानं अञ्जतरेण दोसेन समन्नागतो अननुरूपो नाम, न तत्थ विहातब्बं ।

३. कस्मा ? महाविहारे ताव बहू नानाछन्दा सन्नपतन्ति । ते अञ्जमञ्जं पटिविरुद्धताय वत्तं न करोन्ति, बोधियङ्गणादीनि^१ असम्मट्टानेव होन्ति, अनुपट्ठापितं पानीयं परिभोजनीयं । तत्रायं गोचरगामे पिण्डाय चरिस्सामी ति पत्तचीवरं आदाय निक्खन्तो सचे पस्सति वत्तं वा अकत्तं, पानीयघटं वा रिक्तं, अथानेन वत्तं कातब्बं होति, पानीयं उपट्ठापेतब्बं । अकरोन्तो वत्तमेदे दुक्कटं आपज्जति, करोन्तस्स कालो अतिकमति, अतिदिवा पविट्ठो निट्ठिताय भिक्खाय किञ्चि न लभति । पटिसिद्धानगतो पि सामणेर-दहरभिक्खूनं उच्चासदेन संघकम्मेहि^२ च विक्खिपति । यत्थ पन सब्बं वत्तं कतमेव होति, अवसेसा पि च संघट्टना नत्थि । एवरूपे महाविहारे पि विहातब्बं^३ ।

४. नवविहारे बहु^४ नवकम्मं होति, अकरोन्तं उज्झायन्ति । यत्थ^५

अननुरूपविहारवण्णना

२-५. अञ्जतरेणा ति अञ्जतरेणा पि, पगेव अनेकेही ति अधिप्पायो । महन्तभावो महत्तं । तथा सेसेसु । सोण्डवा सोण्डी । तथा पण्णं ति आदीसु । बोधियङ्गणादीसु कातब्बं इध “वत्तं” ति अधिप्पेतं ति आह—“पानीयघटं वा रिक्तं” ति । निट्ठिताया ति

१. बोधियङ्गणादीनि—सी०, रो० ।

२. सङ्घट्टनकम्मेहि—स्या० ।

३. न विहातब्बं—क० ।

४. बहुं—सी०, स्या०, रो० ।

५. यव—स्या०, क० ।

पन भिक्षू एवं वदन्ति “आयस्मा यथासुखं समणधम्मं करोतु, मयं नवकम्मं करिस्सामा” ति एवरूपे विहातब्बं ।

५. जिण्णविहारे पन बहु पटिजग्गितब्बं होति, अन्तमसो अत्तनो सेनासनमचं पि अप्पटिजग्गन्तं उज्झायन्ति, पटिजग्गन्तस्स कम्मट्ठानं परिहायति ।

६. पन्थनिस्सिते महापथविहारे रचिन्दिवं आगन्तुका सन्निपतन्ति । विकाले आगतानं अचनो सेनासनं दत्वा रुक्खमूले वा पासाणपिट्ठे वा वसितब्बं होति, पुनदिवसे पि एवमेवा ति कम्मट्ठानस्स ओकासो न होति । यत्थ पन एवरूपो आगन्तुकसम्बाधो न होति, तत्थ विहातब्बं ।

७. सोण्डो नाम पासाणपोक्खरणी होति । तत्थ पानीयत्थं महाजनो समोसरति, नगरवासीनं राजकुल्लूपकत्थेरानं अन्तेवासिका रजनकम्मत्थाय आगच्छन्ति, तेसं भाजनदारुदोणिकादीनि पुच्छन्तानं असुके च असुके च ठाने ति दस्सेतब्बानि होन्ति, एवं सब्बकालं पि निच्चव्यावटो होति ।

८. यत्थ नानाविधं साकपण्णं होति, तत्थस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा दिवाविहारं निसिन्नस्सा पि सन्तिके साकहारिका गायमाना पण्णं उच्चिन्तियो विसभागसद्दसंघट्टनेन कम्मट्ठानन्तरायं करोन्ति ।

९. यत्थ पन नानाविधा मालागच्छा सुपुण्फिता होन्ति, तत्रा पि तादिसो येव उपद्दवो ।

१०. यत्थ नानाविधं अम्भजम्बुपनसादिफलं होति, तत्थ फलत्थिका

पविट्ठपविट्ठानं दानेन परिकलीणाय । जिण्णविहारे पि यत्र भिक्षू एवं वदन्ति—“आयस्मा यथासुखं समणधम्मं करोतु, मयं पटिजग्गिस्सामा” ति । एवरूपे विहातब्बं ति अयम्पि नयो लब्धमिति, वुत्तनयत्ता पन न वुत्तो ।

६-१०. महापथविहारे ति महापथसमीपे विहारे । भाजनदारुदोणिकादीनि ति रजनभाजनानि, रजनत्थाय दारु, दारुमय दोणिका, रजनपचनट्ठानं, धोवनफलकं ति एवमादीनि ।

आगन्त्वा याचन्ति, अदेन्तस्स कुञ्जन्ति, बलकारेण वा गणहन्ति । सायन्ह-
समये विहारमज्झे चङ्कमन्तेन ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा” ति
वुत्ता यथारुचि अक्कोसन्ति । अवासाय पिस्स परक्कमन्ति ।

११. पत्थनीये पन लेणसम्मते^१ दक्खिणागिरिहत्थिकुच्छिचेतिय-
गिरिचिचालपब्बतसदिसे विहारे विहरन्तं अयमरहा ति सम्भावेत्वा वन्दि-
तुकामा मनुस्सा समन्ता ओसरन्ति, तेनस्स न फासु होति । यस्स पन तं
सप्पायं होति, तेन दिवा अज्जत्र^२ गन्त्वा रत्तिं वसितब्बं ।

१२. नगरसन्निस्सिते विसभागारम्मणानि आपाथमागच्छन्ति,
कुम्भदासियो पि घटेहि निघंसन्तियो गच्छन्ति, ओकमित्वा मग्गं न देन्ति,
इस्सरमनुस्सा पि विहारमज्झे साणिं परिक्खिपित्वा निसीदन्ति ।

१३. दारुसन्निस्सये पन यत्थ कट्टानि च दब्बूपकरणरुक्खा च
सन्ति, तत्थ कट्टहारिका पुब्बे वुत्तसाकपुप्फहारिका विय अफासुं करोन्ति,
विहारे रुक्खा सन्ति, ते छिन्दित्वा घरानि करिस्सामा ति मनुस्सा आग-
न्त्वा छिन्दति । सचे सायन्हसमयं पधानघरा निक्खमित्वा विहारमज्झे
चङ्कमन्तो ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा” ति वदति, यथारुचि
अक्कोसन्ति, अवासाय^३ पिस्स परक्कमन्ति ।

साकहारिका ति साकहारिनियो इत्थियो । विसभागसद्दो कामगुणूपसंहितो गीतसद्दो
ति वदन्ति, केवलो पि इत्थिसद्दो विसभागसद्दो एव । तत्रा ति पुप्फवन्ते विहारे । तादिसो येवा
ति “तत्थस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा” ति आदिना यादिसो पण्णवन्ते विहारे उपहवो वुत्तो,
तादिसो येव । “पुप्फहारिकायो पुप्फं ओचिनन्तियो” ति पन वत्तब्बं । अयमिध विसेसो ।

११. पत्थनीये ति तत्थ वसन्तेसु सम्भावनावसेन उपसङ्कमनादिना पत्थेतब्बे ।
तेनाह—“लेणसम्मते^४” ति । दक्खिणागिरी ति मगधविसये दक्खिणागिरी ति वदन्ति ।

१२-१३. विसभागारम्मणानि इट्ठानि अनिट्ठानि च । अनिट्ठानं हि दस्सनत्थं
“घटेहि निघंसन्तियो” ति आदि वुत्तं । दब्बूपकरणयोग्गा रुक्खा दब्बूपकरणरुक्खा ।

१. लोक०—रो०, क० ।

३. अनावासाय—स्या० ।

२. अज्जत्र—सी०, रो० ।

४. लोकसम्मते—सी०, स्या०, क० ।

१४. यो पन खेत्तासन्निस्सितो होति समन्ता खेत्तेहि परिवारितो, तत्थ मनुस्सा विहारमज्जे येव खलं कत्वा धज्जं मद्दन्ति, पमुखेसु सयन्ति, अज्जं पि बहुं अफासुं करोन्ति । यत्रा पि महासंघभोगो होति, आरामिका कुलानं गावो रुन्धन्ति, उदकवारं परिसेधेन्ति, मनुस्सा वीहिसीसं गहेत्वा “पस्सथ तुम्हाकं आरामिकानं कम्म” ति संघस्स दस्सेन्ति, तेन तेन कारणेन राजराजमहामत्तानं घरद्वारं गन्तव्वं होति । अयं पि खेत्तासन्निस्सितेनेव सङ्गहितो ।

१५. विसंभागानं पुग्गलानं अत्थिता ति यत्थ अज्जमज्जं विसंभागवेरीभिक्षु विहरन्ति, ये कलहं करोन्ता मा भन्ते एवं करोथा ति वारियमाना एतस्स पंसुकूलिकस्स आगतकालतो पट्ठाय नट्ठाम्हा ति वत्तारो भवन्ति ।

१६. यो पि उदकपट्टनं वा थलपट्टनं वा निस्सितो होन्ति, तत्थ अभिण्हं नावाहि च सत्थेहि च आगतमनुस्सा ओकासं देथ, पानीयं देथ, लोणं देथा ति घट्टयन्ता अफासुं करोन्ति ।

१७. पच्चन्तसन्निस्सिते पन मनुस्सा बुद्धादीसु अप्पसन्ना होन्ति ।

१८. रज्जसीमसन्निस्सिते राजभयं होति । तं हि पदेसं एको राजा न मय्हं वसे वत्तती ति पहरति, इतरो पि न मय्हं वसे वत्तती ति । तत्रायं भिक्षु कदाचि इमस्स^१ रज्जो विजिते विचरति, कदाचि एतस्स^२ । अथ नं “चरपुरिसो अयं” ति मज्जमाना अनयव्यसनं पापेन्ति ।

१४-१५. यो पन विहारो । खलं ति धज्जकरणट्टानं । गावो रुन्धन्ति “सस्सं खादिसू” ति । उदकवारं ति केदारेषु सस्सानं दातव्वउदकवारं । अयं पी ति महासंघभोगो पि विहारो । वारियमाना कम्मट्ठानिकेन भिक्षुना ।

१६-१८. समुद्दसागुदिकनदीनिस्सितं उदकपट्टनं । महानगरानं आयद्वारभूतं अट्ट-विमुखादिनिस्सितं थलपट्टनं । अप्पसन्ना होन्ति । तेनस्स तत्थ फासुविहारो न होती ति अधिष्ठायो । मज्जमाना राजमनुस्सा ।

१९. असप्पायता ति विसभागरूपादिआरम्मणसमोसरणेन वा अमनुस्सपरिग्गहितताय वा असप्पायता । तत्रिदं वत्थु—एको किर थेरो अरञ्जे वसति । अथस्स एका यक्खिनी पण्णसालद्वारे ठत्वा गायि । सो निक्खमित्वा द्वारे अट्ठासि । सा गन्त्वा चङ्कमनसीसे गायि । थेरो चङ्कमनसीसं अगमासि । सा सतपोरिसे पपाते ठत्वा गायि । थेरो पटिनिवत्ति । अथ नं सा वेगेनागन्त्वा गहेत्वा “मया भन्ते न एको न द्वे तुम्हादिसा खादिता” ति आह ।

२०. कल्याणमित्तानं आलाभो ति यत्थ न सक्का होति आचरियं वा आचरियसमं वा उपज्झायं वा उपज्झायसमं वा कल्याणमित्तं लद्धं । तत्थ सो कल्याणमित्तानं अलाभो महादोसो येवा ति इमेसं अट्टारसन्नं दोसानं अञ्जतरेन समन्नागतो अननुरूपो ति वेदितव्वो । वुत्तं पि चेत्तं अट्ठकथासु—

“महावासं नवावासं जरावासं च पन्थनिं ।

सोण्डि पण्णं च पुण्णं च फलं पत्थितमेव च ॥

नगरं दारुना खेचं विसभागेन पट्टनं ।

पच्चन्तसीमासप्पायं यत्थ मित्तो न लब्धति ॥

१९. समोसरणेना ति इतो चित्तो सञ्चरणेन । पपाते ति पपातसीसे ठत्वा गायि “गीतसद्देन इधागतं पपाते पातेत्वा खादिस्सामी” ति । वेगेन गहेत्वा ति वेगेनागन्त्वा “कुहि यासी” ति खन्वे गहेत्वा ।

२०. यत्था ति यस्मिं विहारे, विहारसामन्ता वा न सक्का होति कल्याणमित्तं लद्धं, तत्थ विहारे सो अलाभो महादोसो ति योजना ।

पन्थनिं ति पन्थे नीतो पवत्तितो ति पन्थनी, मग्गनिस्सितो विहारो, तं पन्थनिं । सोण्डि ति सोण्डिसहितो विहारो सोण्डी, तं सोण्डिं । तथा पण्णं ति आदीसु । नगरनिस्सितं नगरं ति वुत्तं उत्तरपदलोपेन यथा “भीमसेनो भीमो” ति । दारुना ति दारुनिस्सितेन सह । विसभागेना ति यो विसभागेहि वुसीयति, विसभागानं वा निवासो, सो विहारो विसभागो । तेन विसभागेन सद्धिं । पच्चन्तनिस्सितं च सीमानिस्सितं च असप्पायं च पच्चन्तसीमासप्पायं ।

अट्टारसेतानि ठानानि इति विञ्जाय पण्डितो ।

आरका परिवर्ज्येय मग्गं सप्पटिभयं यथा" ति ॥

अनुरूपविहारो

२१. यो पन गोचरगामतो नातिदूरनाच्चासन्नतादीहि पञ्चहि अङ्गेहि समन्नागतो, अयं अनुरूपो नाम । बुत्तञ्हेतं भगवता—“कथञ्च भिक्खवे सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होति ? इध भिक्खवे सेनासनं नातिदूरं होति नाच्चासन्नं गमनागमनसम्पन्नं, दिवा अप्पाकिण्णं^२ रत्तिं अप्पसदं अप्पनिग्घोसं, अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं, तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स अप्पकसिरेनेव उप्पज्जन्ति चोवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चय-भेसज्जपरिक्खारा, तस्मिं खो पन सेनासने थेरा भिक्खू विहरन्ति बहुस्सुता

यत्थ मित्तो न लब्भति, तं पी ति सब्बत्थ ठान-सद्दापेक्खाय नपुंसकनिर्देशो । इति विञ्जाया ति “भावनाय अनुरूपानी” ति एवं विजानित्वा ।

अनुरूपविहारवर्णना

२१. अयं अनुरूपो नामा ति अयं विहारो भावनाय अनुरूपो नाम । नातिदूरं ति गोचरद्वानतो अट्टगावुत्ततो ओरभागताय न अतिदूरं । नाच्चासन्नं ति पच्छिमेन पमाणेन गोचरद्वानतो पञ्चधनुसतिकताय न अतिआसन्नं । ताय च पन नातिदूरनाच्चासन्नताय गोचरद्वानं परिस्सयादिरहितमग्गताय च गमनस्स च आगमनस्स च युत्तरूपत्ता गमनागमनसम्पन्नं । दिवसभागे महाजनसंकिण्णताभावेन दिवा अप्पाकिण्णं । अभावत्थो हि अयं अप्प-सद्दो “अप्पिच्छो” ति^४ आदीसु विय । रत्तियं जनालापसद्दाभावेन रत्तिं अप्पसदं । सब्बदा पि जनसन्निपातनिग्घोसाभावेन अप्पनिग्घोसं । अप्पकसिरेना ति अकसिरेन सुखेनेव । सीलादिगुणानं थिरभावप्पत्तिया थेरा । सुत्तगेय्यादि बहु सुतं एतेसं ति बहुस्सुता । वाचुग्गतकरणेन, सम्मदेव गरूनं सन्तिके आगमितभावेन च आगतो परियत्तिधम्मसङ्घातो

१. पट्ठिभयं—सा०, स्या०, रो० ।

२. आपोकिण्णं—क०—सी०, रो०, क०; अप्पकिण्णं—क०—सी०, स्या० ।

३. ०होति (सब्बत्थ)—पाळि पन पस्सितब्बा ।

४. म०—१—२६५ ।

आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा, ते कालेन कालं उपसङ्क-
मित्वा परिपुच्छति परिपञ्चति 'इदं भन्ते कथं इमस्स को अत्थो' ति,
तस्स ते आयस्मन्तो अविवटञ्चेव विवरन्ति, अनुत्तानीकतश्च उत्तानीकरोन्ति,
अनेकविहितेसु च कङ्खट्टानियेसु धम्मेषु कङ्खं पटिविनोदेन्ति । एवं खो
भिक्षवे सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होती' ति' । अयं "समाधिभावनाय
अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना" ति एत्थ वित्थारो ।

खुद्दकपलिबोधा

२२. खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा ति एवं पतिरूपे विहारे विह-
रन्तेन ये पिस्स ते होन्ति खुद्दकपलिबोधा, ते पि उपच्छिन्दितव्वा ।
सेय्यधिदं—दीधानि केसनखलोमानि छिन्दितव्वानि । जिण्णचीवरेसु
दढ्हीकम्मं वा तुन्नकम्मं वा कातव्वं । किलिट्टानि वा रजितव्वानि । सचे
पत्ते मलं होति, पत्तो पचितव्वो । मञ्चपीठादीनि सोधेतव्वानी ति । "अयं
खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा" ति एत्थ वित्थारो ।

आगमो एतेसं ति आगतागमा । सुत्ताभिधम्मसङ्घातस्स धम्मस्स धारणेन धम्मधरा ।
विनयस्स धारणेन विनयधरा । तेसं येव धम्मविनयानं मातिकाय धारणेन मातिकाधरा । तत्थ
तत्थ धम्मपरिपुच्छाय परिपुच्छति । अत्थपरिपुच्छाय परिपञ्चति वीमंसति विचारेति । इदं
भन्ते कथं इमस्स को अत्थो ति परिपुच्छनपरिपञ्चाकारदस्सनं । अविवटञ्चेव पाळिया
अत्थं पदेसन्तरपाळिदस्सनेन आगमतो विवरन्ति । अनुत्तानीकतं च युत्तिविभावेनेन उत्तानी
करोन्ति । कङ्खट्टानियेसु धम्मेषु संसयुप्पत्तिया हेतुताय गण्ठिट्टानभूतेसु पाळिपदेसेसु
याथावतो विनिच्छयदानेन कङ्खं पटिविनोदेन्ति । एत्थ च "नातिदूरं, नाच्चासन्नं, गमना-
गमनसम्पन्नं" ति एकं अङ्गं, "दिवा अप्पाकिण्णं, रत्तिं अप्पसदं अप्पनिग्घोसं" ति एकं,
"अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं" ति एकं, "तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स प...
परिक्खारा" ति एकं, "तस्मिं खो पन सेनासने थेरा...प...कङ्खं पटिविनोदेन्ती" ति एकं ।
एवं पञ्च अङ्गानि वेदितव्वानि ।

भावनाविधानं

२३. इदानीं सव्वं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतव्वोति एत्थ अयं पथवीकसिणं आदिं कत्वा सव्वकम्मट्टानवसेन वित्थारकथा होति । एवं उपच्छिन्नखुदकपलिबोधेन हि भिक्खुना पच्छामत्तं पिण्डपातपटिकन्तेन भत्तसम्मदं पटिविनोदेत्वा पविचित्ते ओकासे सुखनिसिन्नेन कताय वा अकताय वा पथविया निमित्तं गण्हितव्वं ।

२४. वुत्तञ्हेतं—

“पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो पथवियं निमित्तं गण्हाति कते वा

खुदकपलिबोधवर्णना

२२. खुदकपलिबोधुपच्छेदे पयोजनं परतो आगमिस्सति । अगगळअनुवातपरिमण्डदानादिना दळ्हीकम्मं वा । तन्तच्छेदादीसु तुन्नकम्मं वा कातव्वं ।

भावनाविधानवर्णना

२३. सव्वकम्मट्टानवसेना ति अनुक्कमेन निदिसियमानस्स चत्तालीसविधस्स सवस्स कम्मट्टानस्स वसेन । पिण्डपातपटिकन्तेना ति पिण्डपातपरिभोगतो पटिनिवत्तेन, पिण्डपातभुत्ताविना ओनीतपत्तपाणिना ति अत्थो । भत्तसम्मदं पटिविनोदेत्वा ति भोजननिमित्तं परिस्समं विनोदेत्वा । आहारे हि आसयं पविट्ठमत्ते तस्स आगन्तुकताय येभुर्येन सिया सरीरस्स कोचि परिस्समो, तं वूपसमेत्वा । तस्मिं हि अवूपसन्ते सरीरखेदेन चित्तं एकगगतं न लभेय्या ति । पविचित्ते ति जनविवित्ते । सुखनिसिन्नेना ति पल्लङ्कं आभुजित्वा उजुं कायं पणिधाय निसज्जाय सुखनिसिन्नेन । वुत्तञ्हेतं ति यं “कताय वा” ति आदिना पथविया निमित्तगगहणं इध वुच्चति, वुत्तं हेतं पोराणकथायं ।

२४. इदानीं तं अट्ठकथापालिं दस्सेन्तो—“पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो” ति आदिमाह । तत्थायं सङ्खेपत्थो—पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो ति उग्गहनिमित्तभावेन पथवीकसिणं गण्हन्तो आदियणतो, उग्गहनिमित्तभूतं पथवीकसिणं उप्पादेन्तो ति अत्थो । उप्पादनं चेत्थ तथानिमित्तस्स उपट्ठापनं दट्ठव्वं । पथवियं ति वक्खमानविसेसे पथवीमण्डले । निमित्तं गण्हाती ति तत्थ चक्खुना आदासतले सुखनिमित्तं विय भावनाजाणेन वक्खमानविसेसं

अक्ते वा सान्तके नो अनन्तके, सकोटिये नो अकोटिये, सवट्टुमे नो अवट्टुमे, सपरियन्ते नो अपरियन्ते, सुप्पम्मत्ते वा सरावमत्ते वा । सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमित्तं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा आनिसंसदस्सावी रतनसञ्जी हुत्वा चित्तीकारं उपट्टपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं उपनिबन्धति 'अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा मुच्चिस्सामी' ति । सो विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती' ति^१ ।

पथवीनिमित्तं गण्हाति । “पथवियं” ति वत्वा पि मण्डलापेक्खाय नपुंसकनिद्देशो । कते ति वक्खमानविधिना अभिसङ्गते ति अत्थो । वा-सद्दो अनियमत्थो । अक्ते ति पाकतिके खल-मण्डलादिके पथवीमण्डले । सान्तके ति सअन्तके एव, सपरिच्छेदे एवा ति अत्थो । सावधारणञ्हेतं वचनं । तथा हि तेन निवर्त्तितं दस्सेतुं—“नो अनन्तके” ति वुत्तं । सकोटिये ति आदीनि पि तस्सेव वेवचनानि । सुप्पम्मत्ते वा ति आदीसु सुप्पसरावानि सम्प्यमाणानि इच्छितानि । केचि पन वदन्ति “सरावमत्तं विदत्थिचतुरङ्गुलं होति, सुप्पम्मत्तं ततो अधिकप्पमाणं ति । कित्तमं कसिणमण्डलं हेट्ठिमपरिच्छेदेन सरावमत्तं, उपरिमपरिच्छेदेन सुप्पम्मत्तं, न ततो अधो उद्धं वा ति परित्तप्पमाणमेदसङ्गण्हनत्थं—‘सुप्पम्मत्ते वा सरावमत्ते वा’ ति वुत्तं” ति । यथाउपट्ठिते आरम्मणे एकङ्गुलमत्तं पि वड्डितं अप्पमाणमेवा ति वुत्तो वायमत्थो । केचि पन “छत्तमत्तं पि कसिणमण्डलं कातब्बं” ति वदन्ति ।

सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोती ति सो योगावचरो तं पथवीमण्डलं सुग्गहितं निमित्तं करोति । यदा चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा तत्थ निमित्तं गहेत्वा निम्मीलेत्वा आवज्जेन्तस्स उम्मीलेत्वा ओलोकितक्खणे विय उपट्ठाति, तदा सुग्गहितं करोति नाम । अथेत्थ सत्तिं सूपट्ठितं कत्वा अवहिगतेन मानसेन पुनप्पुनं सल्लक्खेन्तो सूपधारितं उपधारेति नाम । एवं उपधारितं पन नं पुनप्पुनं आवज्जेन्तो मनसि करोन्तो तमेवारब्ध आसेवनं भावनं बहुलं पवत्तेन्तो सुववत्थितं ववत्थपेति नाम । तस्मिं आरम्मणे ति एवं सुग्गहितकरणादिना

२५. तत्थ येन अतीतभवे पि सासने वा इसिपब्बज्जाय वा पब्बजित्वा पथवीकसिणे चतुक्कपञ्चकज्झानानि निव्वत्तितपुब्बानि, एवरूपस्स पुञ्जवतो उपनिस्सयसम्पन्नस्स अकताय पथविया कसितट्टाने वा खलमण्डले वा निमित्तं उप्पज्जति, मल्लकत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो कसितट्टानं ओलोकेन्तस्स तंठानप्पमाणमेव निमित्तं उदपादि । सो तं वड्ढेत्वा पञ्चकज्झानानि निव्वत्तेत्वा ज्ञानपदट्टानं विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणि ।

२६. यो पनेवं अकताधिकारो होति, तेन आचरियस्स सन्तिके उग्गहितकम्मट्टानविधानं अविराधेत्वा चत्तारो कसिणदोसे परिहरन्तेन कसिणं कातब्बं । नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेन हि चत्तारो पथवीकसिणदोसा । तस्मा नीलादिवण्णं मत्तिकं अग्गहेत्वा गङ्गावहे मत्तिकासदिसाय अरुणवण्णाय मत्तिकाय कसिणं कातब्बं । तच्च खो विहारमज्झे सामणेरादीनं सञ्चरणट्टाने न कातब्बं । विहारपच्चन्ते पन पटिच्छन्नट्टाने पम्भारे वा पण्णसालाय वा संहारिमं वा तत्रट्टकं वा कातब्बं ।

सम्भदेव उपट्ठिते तस्मिं पथवीकसिणसञ्जिते आरम्भणे । चित्तं उपनिबन्धती ति अत्तनो चित्तं उपचारज्झानं उपनेत्वा निबन्धति अञ्जारम्मणतो विनिवत्तं करोति । अद्धा इमाया ति आदि आनिसंसदस्सावितादस्सनं ।

२५. इदानीं यथादस्सितस्स अट्ठकथापाठस्स अत्थप्पकासनेन सद्धिं भावनाविधिं विभावितुकामो अकते ताव निमित्तगगहणं दस्सेन्तो—“तत्थ येन अतीतभवे पी” ति आदिमाह । तत्थ तत्था ति तस्मिं अट्ठकथापाठे । चतुक्कपञ्चकज्झानानी ति चतुक्कपञ्चकनयवसेन वदति । पुञ्जवतो ति भावनामयपुञ्जवतो । उपनिस्सयसम्पन्नस्सा ति तादिसेनेव उपनिस्सयेन समन्नागतस्स । खलमण्डले ति मण्डलाकारे धञ्जकरणट्टाने । तंठानप्पमाणमेवा ति ओलोकितट्टानप्पमाणमेव ।

२६. अविराधेत्वा ति अविरज्झित्वा बुत्तविधिना एव । नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेना ति नीलादिवण्णाहि मत्तिकाहि पच्चेकं एकज्झं च संसग्गवसेन । गङ्गावहे ति गङ्गासोते । सीहळदीपे किर रावणगङ्गा^१ नाम नदी, तस्सा सोतेन छिन्नतट्टाने मत्तिका अरुण-

तत्र संहारिमं चतूसु दण्डकेषु पिलोतिकं वा चम्मं वा कटसारकं वा बन्धित्वा तत्थ अपनीततिणमूलसक्खरकथलिकाय सुमदिताय मत्तिकाय बुत्तप्पमाणं वट्टं लिम्पेत्वा कातब्बं । तं परिकम्मकाले भूमियं अत्थरित्वा ओलोकेतब्बं । तत्रट्टकं भूमियं पदुमकणिकाकारेण खाणुके आकोटेत्वा वल्लीहि विनन्धित्वा कातब्बं । यदि सा मचिका नप्पहोति, अधो अञ्जं पक्खिपित्वा उपरिभागे सुपरिसोधिताय अरुणवण्णाय मचिकाय विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं वट्टं कातब्बं । एतदेव हि पमाणं सन्धाय — “सुप्पमत्तं वा सरावमत्तं वा” ति बुत्तं । “सान्तके नो अनन्तके” ति आदि पनस्स परिच्छेदत्थायं बुत्तं ।

२७. तस्मा एवं बुत्तप्पमाणपरिच्छेदं कत्वा रुक्खपाणिका^१ विसभागवण्णं समुट्ठपेति, तस्मा तं अगगहेत्वा—पासाणपाणिकाय धंसेत्वा समं भेरीतलसदिसं कत्वा तं ठानं सम्मच्चित्वा न्हत्वा आगन्त्वा कसिणमण्डलतो अट्ठुतेय्यहत्थन्तरे पदेसे पञ्चत्ते विदत्थिचतुरङ्गुलपादके सुअत्थते पीठे निसीदितब्बं । ततो दूरतरे निसिन्नस्स हि कसिणं न उपट्ठाति, आसन्नतरे

वण्णा । तं सन्धाय बुत्तं—“गङ्गावहे मत्तिकासदिसाय अरुणवण्णाया” ति । अरुणवण्णाय अरुणनिभाय, अरुणप्पभावण्णाया ति अत्थो ।

एवं कसिणदोसे दस्सेत्वा इदानीं कसिणकरणादिके सेसाकारे दस्सेतुं—“तच्च खो” ति आदि बुत्तं । संहारिमं ति संहारितब्बं गहेत्वा चरणयोगं । तत्रट्टकं ति यत्र कतं, तत्थेव तिट्ठनकं । बुत्तप्पमाणं ति “सुप्पमत्ते वा सरावमत्ते वा” ति बुत्तप्पमाणं । वट्टं ति मण्डलसण्ठानं । परिकम्मकाले ति निमित्तुगहणाय भावनाकाले । एतदेवा ति यं विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं, एतदेव पमाणं सन्धाय—“सुप्पमत्तं वा सरावमत्तं वा” ति बुत्तं । सुप्पं हि नातिमहन्तं सरावं च महन्तं^३ चाटिपिधानप्पहोनकं ति समप्पमाणं होति ।

२७. तस्मा ति परिच्छेदत्थाय बुत्तत्ता । एवं बुत्तपमाणं परिच्छेदं ति यथा-बुत्तप्पमाणं विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं परिच्छेदं कत्वा, एवं बुत्तप्पमाणं वा कसिणमण्डलं विसभागवण्णेन परिच्छेदं कत्वा । रुक्खपाणिका ति कुचन्दनादिरुक्खपाणिका अरुणवण्णस्स विसभागवण्णं समुट्ठपेति । तस्मा तं अगगहेत्वा ति बुत्तं । पकतिरुक्खपाणिका पन

१—परिच्छेददस्सनत्थाय—सी० । २—रुक्खपाणिकाय—स्या०, क० । ३. अतिमहन्तं—स्या०, क० ।

कसिणदोसा पञ्जायन्ति^१ । उच्चतरे निसिन्नेन गीवं ओनमित्वा^२ ओलोकेतब्बं होति, नीचतरे जण्णुकानि रुजन्ति ।

२८. तस्मा वुत्तनयेनेव निसीदित्वा “अप्पस्सादा कामा” ति आदिना नयेन कामेसु आदीनवं पच्चवेक्खित्वा कामनिस्सरणे सब्बदुक्खसमतिकमस्स उपायभूते नेक्खम्मो जाताभिलासेन बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन पीतिपामोज्जं जनयित्वा “अयं दानि सा सब्बबुद्धपच्चेकबुद्ध-अरियसावकेहि पटिपन्ना नेक्खम्मपटिपदा” ति पटिपत्तिया सज्जातगारवेन

पासाणपाणिकागतिका व । निज्जतट्टानाभावेन भेरीतलसदिसं कत्वा । ततो दूरतरे ति आदि यथावुत्ततो पदेसतो पीठतो च अञ्जस्मि आदीनवदस्सनं । कसिणदोसा ति हत्थपाणिपदादयो इध कसिणदोसा ।

२८. वुत्तनयेनेवा ति “अट्ठतेय्यहत्थन्तरे पदेसे, विदत्थिचतुरङ्गुलपादके पीठे” ति च वुत्तविधिना व । कामेसु आदीनवं ति “कामा नामेते अट्ठिकङ्कल्लपमा निरस्सादहेन, तिण्णुकूपमा अनुदहनहेन, अङ्गारकासूपमा महाभितापहेन, सुपिनकूपमा इत्तरपच्चुपट्टानहेन, याचितकूपमा तावकालिकहेन, सक्खफलूपमा सब्बङ्गपच्चङ्गपलिभञ्जनहेन, असिसूनूपमा अधिकुट्टनहेन, सत्तिवुल्लपमा विनिविज्झनहेन, सप्पसिरूपमा सपटिभयहेना” ति^३ आदिना “अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा” ति^४ आदिना “कामसुखं च नामेतं बहुपरिस्सयं, सासङ्कं, सभयं, संकिलिद्धं, मीळइपरिभोगसदिसं^५, हीनं, गम्मं, पोथुज्जनिकं, अनरियं, अनत्थ-संहितं” ति आदिना च अनेकाकारवोकारं वत्थुकामकिलेसकामेसु आदीनवं दोसं पच्चवेक्खित्वा । कामनिस्सरणे ति कामानं निस्सरणभूते, तेहि वा निस्सटे । अगमगगस्स पादकभावेन सब्बदुक्खसमतिकमस्स उपायभूते । नेक्खम्मो ति ज्ञाने । जाताभिलासेन सज्जातच्छन्देन । “सम्मासम्बुद्धो वत भगवा अविपरीतधम्मदेसनत्ता, स्वाक्खातो धम्मो एकन्त-नित्यानिकत्ता, सुप्पटिपन्नो संघो यथानुसिद्धं पटिपज्जनतो” ति एवं बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन

१. ०दीसो पञ्जायति—सी० ।

२. ओणमित्वा—क० ।

३. वि० ८०—३-१३९; म० ८०—२-१० पिट्ठादीसु ।

४. वि०—२-१८१ । म०—१-१७४ । म०—२-३३ पिट्ठादीसु ।

५. पीळ०—स्या०, क० ।

“अद्वा इमाय पटिपदाय^१ पविवेकसुखरसस्स भागी भविस्सामी” ति उस्साहं जनयित्वा समेन आकारेन चक्खुनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गण्हन्तेन भावेतब्बं ।

२९. अतिउम्मीलयतो हि चक्खु किलमति, मण्डलञ्च अतिविभूतं होति, तेनस्स निमित्तं नुप्पज्जति । अतिमन्दं उम्मीलयतो मण्डलं अविभूतं होति, चित्तञ्च लीनं होति, एवमपि निमित्तं नुप्पज्जति । तस्मा आदा-

रतनत्तयविसयं पीतिपामोडजं जनयित्वा । नेक्खम्मं पटिपज्जति एताया ति नेक्खम्म-
पटिपदा । सउपचारस्स ज्ञानस्स विपस्सनाय मग्गस्स निब्बानस्स च अधिगमकारणं ति अत्थो । पुब्बे पन पठमज्ज्ञानमेव नेक्खम्मं ति वुत्तत्ता वुत्तावसेसा सब्बे पि नेक्खम्मधम्मा ।
यथाह—

“पुब्बज्जा पठमं ज्ञानं निब्बानं च विपस्सना ।

सब्बे पि कुसला धम्मा ‘नेक्खम्म’ ति पवुच्चरे” ति^२ ॥

पविवेकसुखरसस्सा ति चित्तविवेकादिविवेकजस्स सुखरसस्स । एवमेतेहि—पञ्चहि पदेहि “आनिसंसदस्सावी” ति आदीनं पदानं अत्थो दस्सितो ति दद्वब्बं । समेन आकारेना ति अतिउम्मीलनअतिमन्दालोचनानि वज्जेत्वा नातिउम्मीलननातिमन्दालोचनसङ्घातेन समेन आलोचनाकारेन । निमित्तं गण्हन्तेना ति पथवीकसिणे चक्खुना गहितनिमित्तं मनसा गण्हन्तेन । भावेतब्बं ति तथापवत्तं निमित्तग्गहणं वड्ढेतब्बं आसेवितब्बं बहुली-
कातब्बं ।

२९. चक्खु किलमति अतिसुखुमं अतिभासुरं च रूपगतं उपनिज्झायतो विय । अतिविभूतं होति अत्तनो सभावाविभावतो । तथा च वण्णतो वा लक्खणतो वा उपतिद्वेय्य । तेन वुत्तं—“तेनस्स निमित्तं नुप्पज्जती” ति । अविभूतं होति गजनिम्मीलनेन पेक्खन्तस्स रूपगतं विय । चित्तं च लीनं होति दस्सने मन्दव्यापारताय कोसज्जपाततो । तेनाह—
“एवं पि निमित्तं नुप्पज्जती” ति । आदासतले मुखनिमित्तदस्सिना विया ति यथा आदासतले मुखनिमित्तदस्सी पुरिसो न तत्थ अतिगाळ्हं उम्मीलति, नापि अतिमन्दं, न आदासत-
लस्स वण्णं पच्चवेक्खति, नापि लक्खणं मनसि करोति, अथ खो समेन आकारेन ओलेकेन्तो

सतले मुखनिमित्तदस्सिना विय समेन आकारेन चक्खुनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गण्हन्तेन भावेतब्बं ।

न वर्णो पञ्चवेक्खितब्बो, न लक्खणं मनसि कातब्बं । अपि च वर्णं अमुञ्चित्वा निस्सयसवर्णं कत्वा उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे चित्तं पट्टपेत्वा मनसि कातब्बं । पथवी^१, मही, मेदिनी, भूमि, वसुधा, वसुन्धरा ति आदीसु पथवीनामेसु यं इच्छति, यदस्स सञ्जानुकूलं होति, तं वत्तब्बं । अपि च पथवी ति एतदेव नामं पाकटं, तस्मा पाकटवसेनेव पथवी पथवी ति भावेतब्बं । कालेन उम्मीलेत्वा कालेन निम्मीलेत्वा आव-

अत्तनो मुखनिमित्तमेव पस्सति, एवमेव अयं पि पथवीकसिणं समेन आकारेन ओलोकेन्तो निमित्तगगहणप्पसुतो येव होति, तेन वुत्तं—“समेन आकारेना” ति आदि । न वर्णो पञ्चवेक्खितब्बो ति यो तत्थ पथवीकसिणे अरुणवर्णो, सो न चिन्तेतब्बो । चक्खुविज्जाणेन पन गहणं न सक्का निवारेतुं । तेनेवेत्थ ‘न ओलोकेतब्बो’ ति अवत्वा पञ्चवेक्खणगगहणं कतं । न लक्खणं मनसि कातब्बं ति यं तत्थ पथवीधातुया थद्धलक्खणं, तं न मनसि कातब्बं ।

दिस्वा गहेतब्बत्ता “वर्णं अमुञ्चित्वा” ति वत्वा पि वर्णवसेनेत्थ आमोगो न कातब्बो, सो पन वर्णो निस्सयगतिको कातब्बो ति दस्सेन्तो आह—“निस्सयसवर्णं कत्वा” ति । निस्सयेन समानाकारसन्निस्सितो सो वर्णो ताय पथविया समानगतिकं कत्वा, वर्णेन सहेव “पथवी” ति मनसि कातब्बं ति अत्थो । उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे ति पथवीधातुया उस्सन्नभावेन सत्तितो अधिकभावेन ससम्भारपथवियं “पथवी” ति यो लोकवोहारो, तस्मिं पण्णत्तिधम्मे चित्तं पट्टपेत्वा “पथवी पथवी” ति मनसि कातब्बं । यदि लोकवोहारेन पण्णत्तिमत्ते चित्तं ठपेतब्बं, नामन्तरवसेन पि पथवी मनसि कातब्बा भवेय्या, ति होतु को दोसो ति दस्सेन्तो—“मही मेदिनी” ति आदिमाह । तत्थ यं इच्छती ति यं नामं वत्तुं इच्छति, तं वत्तब्बं । तं च खो यदस्स सञ्जानुकूलं होति यं नामं अस्स योगिनो पुब्बे तत्थ गहितसञ्जावसेन अनुकूलं पचुरताय, पगुणताय वा आगच्छति, तं वत्तब्बं । वत्तब्बं ति च पठमसमन्नाहारे कस्सचि वचीमेदो पि होती ति कत्वा वुत्तं, आचरियेन वा वत्तब्बतं

१—पठवी—प्री०, स्या० । २—मेदिनी—स्या०, क० ।

ज्जितब्बं । याव उग्गहनिमित्तं नुप्पज्जति, ताव कालसतम्पि काल-
सहस्सम्पि ततो भिय्यो पि एतेनेव नयेन भावेतब्बं ।

३० तस्सेवं भावयतो यदा निम्मीलेत्वा आवज्जन्तस्स उम्मीलितकाले
विय आपाथं आगच्छति, तदा उग्गहनिमित्तं जातं नाम होति । तस्स
जातकालतो पट्ठाय न तस्मिं ठाने निसीदितब्बं । अत्तनो वसनट्ठानं पवि-
सित्वा तत्थ निसिन्नेन भावेतब्बं । पादधोवनपपञ्चपरिहारत्थं पनस्स
एकपटलिकुपाहना च कत्तरदण्डो च इच्छितब्बो । अथानेन सचे तरुणो
समाधि केनचिदेव असप्पायकारणेन नस्सति, उपाहना आरूयहं
कत्तरदण्डं गहेत्वा तं ठानं गन्त्वा निमित्तं आदाय आगन्त्वा
सुखनिसिन्नेन भावेतब्बं, पुनप्पुनं समन्नाहरितब्बं, तक्काहतं वितक्काहतं
कातब्बं ।

सन्धाय । किं वा बहुना, पाकटभावो येवेत्थ पमाणं ति दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं ।
कालेन उम्मीलेत्वा कालेन निम्मीलेत्वा ति किञ्चि कालं चक्खुं उम्मीलेत्वा निमित्तगहण-
वसेन पथवीमण्डलं ओलोकेत्वा पुन किञ्चि कालं चक्खुं निम्मीलेत्वा आवज्जितब्बं । येनाकारेन
ओलोकेत्वा गहितं, तेनाकारेन पुन तं समन्नाहरितब्बं ।

३०. आपाथमागच्छती ति मनोद्वारिकजवनानं गोचरभावं उपगच्छति । तस्स
उग्गहनिमित्तस्स । न तस्मिं ठाने निसीदितब्बं । कस्मा ? यदि उग्गहनिमित्ते जाते पि पथवी-
मण्डलं ओलेकेत्वा भावेति, पटिभागनिमित्तुप्पत्ति न सिया । समीपट्ठेन च न ओलोकेतुं न
सक्का । तेन वुत्तं—“अत्तनो वसनट्ठानं पविसित्वा” ति आदि । निस्सद्भावाय एकपटलि-
कूपाहना गहणं, परिस्सयविनोदनत्थं कत्तरदण्डगहणं । सचे नस्सति, अथानेन भावेतब्बं
ति सम्बन्धो । वक्खमानेसु असप्पायेसु केनचिदेव असप्पायेन कारणभूतेन । निमित्तं आदाया
ति यथाजातं उग्गहनिमित्तं गहेत्वा । समन्नाहरितब्बं ति आवज्जितब्बं निमित्तं ति अधिप्पायो,
सम्मा वा अनु अनु आहरितब्बं कम्मट्ठानं ति अत्थो । तक्काहतं वितक्काहतं ति तक्कनतो, सविसेसं
तक्कनतो च “तक्को, वितक्को” ति च एवं लद्धनामेन भावनाचित्तसम्पयुत्तेन सम्मासङ्कप्पेन
आहननपरियाहननकिच्चेन अपरापरं वत्तमानेन कम्मट्ठानं आहतं परियाहतं च कातब्बं,

तस्स एवं करोन्तस्स अनुक्रमेण नीवरणानि विक्खम्भन्ति, किलेसा सन्निसीदन्ति, उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति, पटिभागनिमित्तं उपपज्जति ।

३१. तत्रायं पुरिमस्स च उग्गहनिमित्तस्स इमस्स च विसेसो । उग्गहनिमित्ते कसिणदोसो पज्जायति । पटिभागनिमित्तं थविकतो नीहटा-
दासमण्डलं विय सुधोतसङ्गथालं विय बलाहकन्तरा निक्खन्तचन्दमण्डलं
विय, मेघमुखे बलाका विय, उग्गहनिमित्तं पदालेत्वा निक्खन्तमिव ततो
सतगुणं सहस्सगुणं सुपरिसुद्धं हुत्वा उपट्ठाति । तच्च खो^१ नेव वर्णवन्तं,
न सण्ठानवन्तं । यदि हि तं ईदिसं भवेय्य, चक्खुविज्जेय्यं सिया ओळारिकं
सम्मसनुपगं तिलक्खणब्भाहतं । न पनेतं तादिसं । केवलं हि समाधिलाभिणो
उपट्ठानाकारमत्तं सञ्जजमेतं ति ।

बलपत्तवितक्को मनसिकारो बहुलं पवत्तेतब्बो ति अत्थो । एवं करोन्तस्सा ति एवं कम्मद्वानं
तक्काहतं वितक्काहतं करोन्तस्स । यथा भावना पुब्बेनापरं विसेसं आवहति, एवं अनुयुञ्जन्तस्स ।
अनुक्रमेणा ति भावनानुक्रमेण । यदा सद्धादीनि इन्द्रियाणि सुविसदानि तिक्खानि पवत्तन्ति,
तदा अस्सद्धियादीनं दूरीभावेन सातिसयथामप्पत्तेहि सत्तहि बलेहि लद्धुपत्थम्भानि वितक्कादीनि
कामावचरानेव ज्ञानज्ञानि बहूनि हुत्वा पातुभवन्ति । ततो एव तेसं उज्जुविपच्चनीकभूता
कामच्छन्दादयो सद्धि तदेकट्ठेहि पापधम्मेहि विवूरी भवन्ति, पटिभागनिमित्तुप्पत्तिया सद्धि तं
आरम्भ उपचारज्ज्ञानं उपपज्जति । तेन वुत्तं—“नीवरणानि विक्खम्भन्ती” ति आदि ।
तत्थ सन्निसीदन्ती ति सम्मदेव सीदन्ति, उपसमन्ती ति अत्थो ।

३१. इमस्सा ति पटिभागनिमित्तस्स । अङ्गुलिपदपाणिपदादिको कसिणदोसो ।
आदासमण्डलपमादीहि उग्गहनिमित्ततो पटिभागनिमित्तस्स सुपरिसुद्धं सण्हसुखुमतं च दस्सेति ।
तं च खो पटिभागनिमित्तं नेव वर्णवन्तं न सण्ठानवन्तं अपरमत्थसभावत्ता । ईदिसं ति
वर्णसण्ठानवन्तं । तिलक्खणब्भाहतं ति उप्पादादिलक्खणत्तयानुपविट्ठं, अनिच्चतादिलक्खणत्त-
यङ्कितं वा । यदि न पनेतं तादिसं वर्णादिवन्तं, कथं ज्ञानस्स आरम्भभावो ति आह—

३२ उपपन्नकालतो च पनस्स पट्टाय नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्ना व, उपचारसमाधिना चित्तं समाहितमेवा ति ।

३४. दुविधो हि समाधि उपचारसमाधि च अप्पनासमाधि च । द्वीहा-
कारेहि चित्तं समाधियति, उपचारभूमियं वा पटिलाभभूमियं वा । तत्थ
उपचारभूमियं नीवरणप्पहानेन चित्तं समाहितं होति, पटिलाभभूमियं
अङ्गपातुभावेन ।

३४. द्विन्नं पन समाधीनं इदं नानाकरणं । उपचारे अङ्गानि न थाम-
जातानि होन्ति, अङ्गानं अथामजातत्ता, यथा नाम दहरो कुमारको उक्खि-
पित्वा ठपियमानो पुनप्पुनं भूमियं पतति, एवमेव उपचारे उपपन्ने चित्तं
कालेन निमित्तं आरम्भणं करोति, कालेन भवङ्गं ओतरति । अप्पनायं पन
अङ्गानि थामजातानि होन्ति, तेसं थामजातत्ता, यथा नाम बलवा पुरिसो
आसना बुट्टाय दिवसम्पि तिट्ठेय्य, एवमेव अप्पनासमाधिम्हि उपपन्ने चित्तं

“केवलं ही” ति आदि । सञ्जजं ति भावनासञ्जाजनितं, भावनासञ्जाय सञ्जातमत्तं ।
न हि असभावस्स कुतोचि समुद्धानं अत्थि । तेनाह—“उपट्टानाकारमत्तं” ति ।

३२-३३. विक्खम्भितानेव सन्निसिन्ना व, न पन तदत्थं उस्साहो कातब्बो ति
अधिप्पायो । “उपचारसमाधिना” ति बुत्ते इतरो पि समाधि अत्थी ति अत्थतो आपन्नं ति
तं पि दस्सेतुं—“दुविधो हि समाधी” ति आदि आरब्धं । द्वीहाकारेही ति ज्ञानधम्मानं
पटिपक्खदूरीभावो थिरभावप्पत्ति चा ति इमेहि द्वीहि कारणेहि । इदानी तानि कारणानि
अवत्थामुखेन दस्सेतुं—“उपचारभूमियं वा” ति आदि बुत्तं । उपचारभूमियं ति उपचारा-
वत्थायं । यदि पि तदा ज्ञानङ्गानि पटुतरानि महग्गतभावप्पत्तानि न उपपज्जन्ति, तेसं पन
पटिपक्खधम्मानं विक्खम्भनेन चित्तं समाधियति । तेनाह—“नीवरणप्पहानेन चित्तं समाहितं
होती” ति । पटिलाभभूमियं ति ज्ञानस्स अधिगमावत्थायं । तदा हि अप्पनापत्तानं ज्ञान-
धम्मानं उपपत्तिया चित्तं समाधियति । तेनाह—“अङ्गपातुभावेना” ति । चित्तं समाहितं होती
ति सम्बन्धो ।

३४. न थामजातानी ति न जातथामानि, न भावनाबलं पत्तानी ति अत्थो । चित्तं
ति ज्ञानचित्तं । केवलं पि रत्तिं केवलं पि दिवसं तिट्ठती ति समापत्तिवेलं सन्धायाह ।

सकिं भवङ्गवारं छिन्दित्वा केवलं पि रत्तिं केवलं पि दिवसं तिष्ठति,
कुसलजवनपटिपाटिवसेनेव पवत्तती ति ।

तत्र यदेतं उपचारसमाधिना सद्धिं पटिभागनिमित्तं उप्पन्नं, तस्स
उप्पादनं नाम अतिदुक्करं । तस्मा सचे तेनेव पल्लङ्गेन तं निमित्तं वड्ढेत्वा
अप्पनं अधिगन्तुं सक्कोति, सुन्दरं । नो चे सक्कोति, अथानेन तं निमित्तं
अप्पमत्तेन चक्कवत्तिगम्भो विय रक्खितब्बं । एवं हि—

निमित्तं रक्खतो लद्धपरिहानि न विज्जति ।

आरक्खम्हि असन्तम्हि लद्धं लद्धं विनस्सति ॥

सत्तसप्पाया

३५. तत्रायं रक्खणविधि—

आवासो गोचरो भस्सं पुग्गलो भोजनं उतु ।

इरियापथो ति सत्तेते असप्पाये विवज्जये ॥

सप्पाये सत्त सेवेथ एवं हि पटिपज्जतो ।

नचिरेनेव कालेन होति कस्सचि अप्पना ॥

तत्रस्स यस्मिं आवासे वसन्तस्स अनुप्पन्नं वा निमित्तं नुपज्जति,
उप्पन्नं वा विनस्सति, अनुपट्ठिता च सति न उपट्ठाति, असमाहितश्च चित्तं
न समाधियति, अयं असप्पायो । यत्थ निमित्तं उप्पज्जति चेव थावरश्च
होति, सति उपट्ठाति, चित्तं समाधियति नागपण्डितवासीपधानियतिस्सत्थे-

उपचारभूमियं निमित्तवड्ढनं युत्तं ति कत्वा युत्तं—“निमित्तं वड्ढेत्वा” ति । लद्धपरिहानी
ति लद्धउपचारज्ज्ञानपरिहानि । निमित्ते अविनस्सन्ते तदारम्भणज्ञानं पि अपरिहीनमेव होति,
निमित्ते पन आरक्खाभावेन विनष्टे लद्धं लद्धं ज्ञानं पि विनस्सति तदायत्तवुत्तितो । तेनाह—
“आरक्खम्ही” ति आदि ।

सत्तसप्पायवण्णना

३५. “थावरं च होती” ति कत्वा यथा थावरं होति, तं दस्सेतुं—“सति उपट्ठाति,
चित्तं समाधियती” ति युत्तं । यथालद्धज्झि निमित्तं तत्थ सति सूपट्ठितं कत्वा एकगगतं

रस्स विय, अयं सप्पायो । तस्मा यस्मिं विहारे बहू आवासा होन्ति, तत्थ एकमेकस्मिं तीणि तीणि दिवसानि वसित्वा यत्थस्स चित्तं एकगं होति, तत्थ वसितब्बं । आवाससप्पायताय हि तम्बपणिदीपमिह चूलनागलेणे वसन्ता तत्थेव कम्मट्ठानं गहेत्वा पञ्चसता भिक्खू अरहत्तं पापुणिसु । सोतापन्नादीनं पन अञ्जत्थ अरियभूमिं पत्वा तत्थ अरहत्तपत्तानञ्च गणना नत्थि । एवं अञ्जेसु पि चित्तलपव्वतविहारादीसु ।

३६ गोचरगामो पन यो सेनासनतो उत्तरेन वा दक्खिणेन वा नातिदूरे दियड्डकोसब्भन्तरे होति सुलभसम्पन्नभिक्खो, सो सप्पायो । विपरीतो असप्पायो ।

३७. भस्सं ति द्वात्तिसतिरच्छानकथापरियापन्नं असप्पायं । तं हिस्स निमित्तन्तरधानाय संवत्तति । दसकथावत्थुनिस्सितं सप्पायं, तम्पि मत्ताय भासितब्बं ।

३८. पुग्गलो पि अतिरच्छानकथिको सीलादिगुणसम्पन्नो, यं

विन्दन्तस्स थिरं नाम होति, सुरक्खितं च । सति—ग्गहणेन चेत्य सम्पज्झं, समाधिग्गहणेन वीरियं च सङ्गहितं होति नानन्तरियभावतो । तत्था ति तेसु आवासेसु । तीणि तीणी ति एकैकस्मिं आवासे अबुत्थअबुत्थट्ठाने वसननियामेन तयो तयो दिवसे वसित्वा ।

३६. उत्तरेन वा दक्खिणेन वा ति वुत्तं गमनागमने सूरियाभिमुखभावनिवारणत्थं ति । सहस्सधनुप्पमाणं दियड्डकोसं ।

३७. द्वात्तिस तिरच्छानकथा ति राजकथादिके^१ सन्धायाह । ता हि पाळियं सरूपतो अनागता पि अरञ्जपव्वतनदीदीपकथा इति—सद्देन सङ्गहेत्वा सग्गमोक्खानं तिरच्छानभावतो “द्वात्तिस तिरच्छानकथा” ति वुत्ता । दसकाथावत्थुनिस्सितं ति “अप्पिच्छता, सन्तुट्ठि, पविवेको, असंसग्गो, वीरियारम्भो, सीलसमाधिपञ्चाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनं” ति इमानि अप्पिच्छकथादीनं वत्थूनि, तन्निस्सितं भस्सं सप्पायं ।

३८. अतिरच्छानकथिको ति नतिरच्छानकथिको, तिरच्छानकथा विधुरं धम्मिकं

१. दी०—१—८ । म०—२—२११ । सं०—४—३५९ । अं०—४—२०१ । वि०—२—२१८ ।

निस्साय असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समाहितं वा चित्तं थिरतरं होति, एवरूपो सप्पायो । कायदल्ल्हीबहुलो^१ पन तिरच्छानकथिको असप्पायो । सो हि तं कदमोदकमिव अच्छं उदकं, मलीनमेव करोति, तादिसञ्च आगम्म कोटपव्वतवासीदहरस्सेव समापत्ति पि नस्सति, पगेव निमित्तं ।

३९. भोजनं पन कस्सचि मधुरं, कस्सचि अम्बिलं सप्पायं होति । उतु पि कस्सचि सीतो, कस्सचि उण्हो सप्पायो होति । तस्मा यं भोजनं वा उतुं वा सेवन्तस्स फासु होति, असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समाहितं वा चित्तं थिरतरं होति, तं भोजनं सो च उतु सप्पायो । इतरं भोजनं इतरो च उतु असप्पायो ।

४०. इरियापथेसु पि कस्सचि चङ्कमो सप्पायो होति, कस्सचि सयनट्टाननिसज्जानं अञ्जतरो । तस्मा तं आवासं विय तीणि दिवसानि उपपरिक्खित्वा यस्मिं इरियापथे असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समा-

कम्मट्टानपटिसंयुत्तमेव कथं कथेतीति अधिष्पायो । सीलादिगुणसम्पन्नोति सीलसमाधि-
आदिगुणसम्पन्नो । यो हि समाधिकम्मट्टानिको, समाधिकम्मट्टानस्स वा पारं पत्तो, सो इमस्स योगिनो सप्पायो । तेनाह—“यं निस्साया”ति आदि । कायदल्ल्हीबहुलोति कायस्स सन्तप्पनपोसनप्पसुतो । यं सन्धाय वुत्तं—“यावदत्थं उदरावदेहकं भुज्जित्वा सेय्यसुखं पस्ससुखं मिद्वसुखं अनुयुत्तो विहरती”^२ति ।

३९. भोजनं येभुय्येन मधुरम्बिलरसवसेन सत्तानं उपयोगं गच्छति दधिआदीसु तथा दस्सनतो । कटुकादिरसा पन केवलं अभिसङ्खारका एवाति आह—“कस्सचि मधुरं, कस्सचि अम्बिलं सप्पायं होती”ति ।

४०. यस्मिं इरियापथे आधारभूते वत्तमाने वा यस्मिं वा इरियापथे पवत्तमानस्स । निमित्तासेवनबहुलस्साति निमित्ते आसेवनावहुलस्स पटिभागनिमित्ते विसयभूते भावना-

१—कायदल्ल्हीबहुलो—सी० ।

२. दी०—३—१८५ । म०—१—१३८ । अं०—२—४८८ पिट्ठादीसु ।

हितं वा चित्तं थिरतरं होति, सो सप्पायो । इतरो असप्पायो ति वेदितब्बो ।

इति इमं सत्तविधं असप्पायं वज्जेत्वा सप्पायं सेवितब्बं । एवं पटिपन्नस्स हि निमित्तासेवनबहुलस्स नचिरेनेव कालेन होति कस्सचि अप्पना ।

दसविध-अप्पनाकोसल्लं

४१. यस्स पन एवम्पि पटिपज्जतो न होति, तेन दसविधं अप्पना-कोसल्लं सम्पादेतब्बं । तत्रायं नयो—दसहाकारेहि अप्पनाकोसल्लं इच्छित-तब्बं, वत्थुविसदकिरियतो, इन्द्रियसमत्तपटिपादनतो, निमित्तकुसलतो, यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतब्बं तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतब्बं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितत्बं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति, यस्मिं समये चित्तं अज्झु-पेक्खितत्बं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनतो, समाहितपुग्गलसेवनतो, तदधिमुत्तितो ति ।

४२. तत्थ वत्थुविसदकिरिया नाम अज्झत्तिकवाहिरानं वत्थूनं विसदभावकरणं । यदा हिस्स कैसनखलोमानि दीघानि होन्ति, सरीरं वा सेदमलगहितं, तदा अज्झत्तिक वत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । यदा पन

मनसिकारं बहुलं आसेवन्तस्स, निमित्तस्स वा गोचरासेवन वसेन आसेवनाबहुलस्स । येन हि भावेन्तस्स भावनासेवना, तेन गोचरासेवना पि इच्छितत्वा ति ।

दसविधअप्पनाकोसल्लवण्णना

४१. न होति अप्पना । येन विधिना अप्पनायं कुसलो होति, सो दसविधो विधि अप्पनाकोसल्लं, तन्निब्वत्तं वा आणं । वत्थुविसदकिरियतो ति वत्थूनं विसदभावकरणतो अप्पनाकोसल्लं इच्छितत्बं ति सम्बन्धो । एवं सेसेसु पि ।

४२. चित्तचेतसिकानं हि पवत्तिट्ठानभावतो सरीरं, तप्पटिबद्धानि चीवरादीनि च इध “वत्थूनी” ति अधिप्पेतानि । तानि यथा चित्तस्स सुखावहानि होन्ति, तथा करणं तेसं विसदभावकरणं । तेन बुत्तं—“अज्झत्तिकवाहिरानं” ति आदि । सरीरं वा ति वा-सदो

अस्स चीवरं जिण्णं किलिङ्गं दुग्गन्धं होति, सेनासनं वा उक्कापं होति, तदा बाहिरवत्थु अविसेदं होति अपरिसुद्धं । अज्झत्तिकवाहिरे च वत्थुम्हि अविसेदे उप्पन्नेसु चित्तचेतसिकेसु जाणम्पि अपरिसुद्धं होति, अपरिसुद्धानि दीपकपल्लिकवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । अपरिसुद्धेन जाणेन सङ्गारे सम्मसतो सङ्गारा पि अविभूता होन्ति, कम्मट्ठानमनुयुज्जतो कम्मट्ठानम्पि बुद्धिं विरूळ्हिं वेपुल्लं न गच्छति । विसदे पन अज्झत्तिकवाहिरे वत्थुम्हि उप्पन्नेसु चित्तचेतसिकेसु जाणम्पि विसदं होति परिसुद्धं, परिसुद्धानि दीपकपल्लिकवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । परिसुद्धेन च जाणेन सङ्गारे सम्मसतो सङ्गारा पि विभूता होन्ति, कम्मट्ठानमनुयुज्जतो कम्मट्ठानम्पि बुद्धिं विरूळ्हिं वेपुल्लं गच्छति ।

अट्ठानप्पयुत्तो, सरीरं सेदमल्लग्गहितं वा अज्जेन वा अवस्सुतकिच्चेन विबाधितं ति अधिप्पायो । सेनासनं वा ति वा-सदेन पत्तादीनं पि सङ्गहो दट्ठब्बो । ननु चायं नयो खुद्दकपल्लिवोधुपच्छेदेन सङ्गहितो, पुन कस्मा बुत्तो ? ति सच्चं सङ्गहितो, सो च खो भावनाय आरम्भकाले । इध पन आरद्धकम्मट्ठानस्स उपचारज्झाने ठत्वा अप्पनापरिवासं वसन्तस्स कालन्तरे जाते तथापट्ठिप्पति अप्पनाकोसल्लाय बुत्ता । अविसेदे सति, विसयभूते वा । कथं भावनमनुयुज्जन्तस्स तानि विसयो ? अन्तरन्तरा पवत्तनकचित्तुप्पादवसेनेवं बुत्तं । ते हि चित्तुप्पादा चित्तेकग्गताय अपरिसुद्धभावाय संवत्तन्ति । चित्तचेतसिकेसु निस्सयादिपच्चयभूतेसु । ज्ञाणं पी ति पि-सदो सम्पिण्डने । तेन “न केवलं तं वत्थु येव, अथ खो तस्मिं अपरिसुद्धे ज्ञाणं पि अपरिसुद्धं होती” ति दस्सितं । तंसम्पयुत्तानं पन अपरिसुद्धता अबुत्तसिद्धा, ज्ञाणस्स च विसुं गहणं अप्पनाय बहुकारत्ता । तथा हि ज्ञानं “दन्धाभिञ्जं, खिप्पाभिञ्जं” ति ज्ञाणमुखेन निदिट्ठं । निस्सय-निस्सयो पि निस्सयोत्वेव बुच्चती ति आह—“दीपकपल्लिकवट्टितेलानि निस्साया” ति । जाणे अविसेदे विपस्सनाभावना विय समाधिभावना पि परिदुब्बला होती ति दस्सेतुं—“अपरिसुद्धेन जाणेना” ति आदि बुत्तं । तत्थ कम्मट्ठानं ति समथकम्मट्ठानं आह । बुद्धिं अङ्गपातुभावेन, विरूळ्हिं गुणभावेन, वेपुल्लं सब्बसो वसिभावप्पत्तिया वेदितब्बं । विसदे पना ति सुक्कपक्खो, तस्स बुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो ।

४३. इन्द्रियसमत्तपटिपादनं नाम सद्वादीनं इन्द्रियानं समभावकरणं । सचे हिस्स सद्धिन्द्रियं बलवं होति इतरानि मन्दानि, ततो वीरियिन्द्रियं पग्गहकिच्चं, सतिन्द्रियं उपट्टानकिच्चं, समाधिन्द्रियं अविक्खेपकिच्चं, पञ्चिन्द्रियं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति, तस्मा तं धम्मसभावपञ्चवेक्खणेन वा यथा वा मनसिकरोतो बलवं जातं, तथा अमनसिकारेण हापेतब्बं । वक्कलित्थेरवत्थु चेत्थ निदस्सनं । सचे पन वीरियिन्द्रियं बलवं होति, अथ नेव सद्धिन्द्रियं अधिमोक्खकिच्चं कातुं सक्कोति, न इतरानि इतरकिच्चमेदं, तस्मा तं पस्सद्वादिभावनाय हापेतब्बं । तत्रापि सोणत्थेर-

४३. समभावकरणं ति किच्चतो अनूनाधिकभावकरणं । यथापञ्चयं सद्धेय्यवत्थुस्मिं अधिमोक्खकिच्चस्स पटुतरभावेन, पञ्चाय अविस्सदताय, वीरियादीनं च सिथिलतादिना सद्धिन्द्रियं बलवं होति । तेनाह—“इतरानि मन्दानी” ति । ततो ति तस्मा सद्धिन्द्रियस्स बलवभावतो इतरेसं च मन्दत्ता । कोसज्जपक्खे पतितुं अदत्वा सम्पयुत्तधम्मानं पग्गहणं अनुबलप्पदानं पग्गहो, पग्गहो व किच्चं, पग्गहकिच्चं कातुं न सक्कोती ति सम्बन्धितब्बं । आरम्भणं उपगन्त्वा ठानं अनिस्सज्जनं वा उपट्टानं, विक्खेपपटिपक्खो । येन वा सम्पयुत्ता अविक्खित्ता होन्ति, सो अविक्खेपो । रूपगतं विय चक्खुना येन याथावतो विसयसभावं पस्सति, तं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्को ति बलवता सद्धिन्द्रियेन अभिभूतत्ता । सहजातधम्मेषु हि इन्दृष्टं कारेन्तानं सहपवत्तमानानं धम्मानं एकरसतावसेनेव अत्थसिद्धि, न अज्जया । तस्मा ति बुत्तमेवत्थं कारणभावेन पञ्चामसति । तं ति सद्धिन्द्रियं । धम्मसभावपञ्चवेक्खणेना ति यस्स सद्धेय्यवत्थुनो उल्लासतादिगुणे अधिमुच्चनस्स सातिसयप्पवत्तिथा सद्धिन्द्रियं बलवं जातं, तस्स पञ्चयपञ्चयुप्पन्नादिविभागतो याथावतो वीमंसनेन । एवञ्चि एवंधम्मतानयेन सभावरसतो परिग्गारह्माने सविण्फारो अधिमोक्खो न होति, “अयं इमेसं धम्मानं सभावो” ति परिजाननवसेन पञ्चाव्यापारस्स सातिसयत्ता । धुरियधम्मेषु हि यथा सद्वाय बलवभावे पञ्चाय मन्दभावो होति, एवं पञ्चाय बलवभावे सद्वाय मन्दभावो होती ति । तेन बुत्तं—“तं धम्मसभावपञ्चवेक्खणेन हापेतब्बं” ति ।

तथा अमनसिकारेना ति येनाकारेण भावनमनुयुञ्जन्तस्स सद्धिन्द्रियं बलवं होति, तेनाकारेण भावनाय अननुयुञ्जनतो ति बुत्तं होति । इध दुविधेन सद्धिन्द्रियस्स बलवभावो,

वत्थु दस्सेतब्बं । एवं सेसेसु पि एकस्स बलवभावे सति इतरेसं अत्तनो किच्चेसु असमत्थता वेदितब्बा । विसेसतो पनेत्थ सद्भापञ्ञानं समाधि-
वीरियानञ्च समतं पसंसन्ति । बलवसद्दो हि मन्दपञ्ञो मुद्दप्पसन्नो होति,
अवत्थुस्मिं पसीदति । बलवपञ्ञो मन्दसद्दो केराटिकपक्खं भजति, भेसज्ज-
समुद्धितो विय रोगो अतेकिच्छो होति । उभिन्नं समताय वत्थुस्मिं येव
पसीदति । बलवसमाधिं पन मन्दवीरियं समाधिस्स कोसज्जपक्खत्ता
कोसज्जं अभिभवति । बलववीरियं मन्दसमाधिं वीरियस्स उद्धच्चपक्खत्ता

अत्तनो वा पच्चविसेसतो किञ्चुत्तरियेन^१ वीरियादीनं वा मन्दकिच्चताय । तत्थ पठमविकप्पे
हापनविधि दस्सितो, दुतियविकप्पे पन यथा मनसि करोतो वीरियादीनं मन्दकिच्चताय सद्धिन्द्रियं
बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन वीरियादीनं पट्टकिच्चभाववहेन मनसिकारेन सद्धिन्द्रियं तेहि
समरसं करोन्तेन हापेतब्बं । इमिना नयेन सेसिन्द्रियेसु पि हापनविधि वेदितब्बो ।

वक्कलित्थेरवत्थू ति सो हि आयस्मा सद्धाधिमुत्तताय कताधिकारो सत्थु रूपकाय-
दस्सनप्पसुतो एव हुत्वा विहरन्तो सत्थारा “किं ते वक्कलि इमिना पूतिकार्येन दिट्ठेन । यो खो
वक्कलि धम्मं पस्सति, सो मं पस्सती” ति आदिना^२ ओवदित्वा कम्मट्ठाने नियोजितो पि तं
अननुयुञ्जन्तो पणामितो अत्तानं विनिपातेतुं पपातट्ठानं अभिरुहि । अथ नं सत्था यथानिसिन्नो
व ओभासं विसज्जेन्तो अत्तानं दस्सेत्वा—

“पामोज्जबहुलो भिक्खु पसन्नो बुद्धसासने ।

अधिगच्छे पदं सन्तं सङ्खारूपसमं सुखं” ति^३ ॥

गाथं क्त्वा “एहि वक्कली” ति आह । सो तेन अमतेनेव अभिसित्तो हट्ठतुट्ठो हुत्वा
विपस्सनं पट्टपेसि । सद्धाय पन बलवभावतो विपस्सना वीथिं न ओतरि । तं जत्वा भगवा
इन्द्रियसमतं पटिपादेन्तो कम्मट्ठानं सोधेत्वा अदासि । सो सत्थारा दिन्ननयेन विपस्सनं उस्तुक्का-
पेत्वा मग्गपटिपाटिया अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं—“वक्कलित्थेरवत्थू चेत्थ निदस्सनं” ति ।

इतरकिच्चभेदं ति उपट्ठानादिकिच्चविसेसं । पस्सद्वाद्री ति आदि-सद्देन समाधि-
उपेक्खासम्बोज्झङ्गानं सङ्गहो दट्ठब्बो । हापेतब्बं ति यथा सद्धिन्द्रियस्स बलवभावो धम्म-
सभावपच्चवेक्खणेन हायति, एवं वीरियिन्द्रियस्स अधिमत्तता पस्सद्धिआदिभावनाय हायति,

उद्धृचं अभिभवति । समाधि पन वीरियेन संयोजितो कोसज्जे पतितुं न लभति । वीरियं समाधिना संयोजितं उद्धृचे पतितुं न लभति, तस्मा तदुभयं समं कातब्बं । उभयसमताय हि अप्पना होति ।

अपि च समाधिकम्मिकस्स बलवती पि सद्धा वड्ढति । एवं सद्दहन्तो ओकप्पेन्तो अप्पनं पापुणिस्सति । समाधिपञ्जासु पन समाधिकम्मिकस्स एकग्गता बलवती वड्ढति । एवं हि सो अप्पनं पापुणाति । विपस्सनाकम्मि-

समाधिपक्खियत्ता तस्सा । तथा हि सा समाधिन्द्रियस्स अधिमत्तत्तं कोसज्जपाततो रक्खन्ती वीरियादिभावना विय वीरियिन्द्रियस्स अधिमत्तत्तं उद्धृच्चपाततो रक्खन्ती एकंसतो हापेति । तेन बुत्तं—“पस्सद्धादिभावनाय हापेतब्बं” ति ।

सोणत्थेरस्स वत्थू ति' सुकुमारस्स सोणत्थेरस्स वत्थू । सो हि आयस्सा सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा सीतवने विहरन्तो “मम सरीरं सुखुमालं, न च सक्का सुखेनेव सुखं अधिगन्तुं, कायं किलमेत्वा पि समणधम्मो कातब्बो” ति ठानचङ्कममेव अधिद्वाय पधानमनुयुज्जन्तो पादतलेसु फोटेसु उद्धितेसु पि वेदनं अज्झपेक्खित्वा दळ्हं वीरियं करोन्तो अच्चारद्धवीरियताय विसेसं निब्बत्तेतुं नासक्खि । सत्था तत्थ गन्त्वा वीणोवादेन ओवदित्वा वीरियसमतायोजनविधिं दस्सेन्तो कम्मट्ठानं सोधेत्वा गिञ्जकूटं गतो । थेरो पि सत्थारा दिन्ननयेन वीरियसमतं योजेन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन बुत्तं—“सोणत्थेरस्स वत्थू दस्सेतब्बं” ति ।

सेसेसु पी ति सतिसमाधिपञ्चिन्द्रियेसु पि । एकस्सा ति एकेकस्स । सामञ्जनिद्देसोवायं दट्ठब्बो । एवं पञ्चन्नं इन्द्रियानं पञ्चेकं अधिमत्तताय पन हापनवसेन समतं दस्सेत्वा इदानीं तत्थ येसं विसेसतो असाधारणतो साधारणतो च समता इच्छितब्बा, तं दस्सेतुं—“विसेसतो पना” ति आदि बुत्तं । एत्था ति एतेसु पञ्चसु इन्द्रियेसु । समतं ति सद्धापञ्जानं अञ्जमञ्जं अनूनाधिकभावं । तथा समाधिवीरियानं । यथा हि सद्धापञ्जानं विसुं विसुं धुरियधम्मभूतानं किञ्चित्तो अञ्जमञ्जानतिवत्तनं विसेसतो इच्छितब्बमेव, यतो नेसं समधुरताय अप्पना सम्पज्जती ति, एवं समाधिवीरियानं कोसज्जउद्धृच्चपक्खिकानं समरसताय सति अञ्जमञ्जू पत्थम्भनतो सम्पयुत्तधम्मनं अन्तद्वयपाताभावेन सम्मदेव अप्पना इज्झति । “बलवसद्दो ही” ति आदि निदस्सनवसेन बुत्तं । तस्सत्थो—यो बलवतिया सद्धाय समन्नागतो अविसदजाणो,

कस्स पञ्ञा बलवती वट्टति । एवं हि सो लक्खणपटिवेधं पापुणाति । उभिन्नं पन समताय पि अप्पना होति येव । सति पन सब्बत्थ बलवती वट्टति । सति हि चित्तं उद्धच्चपक्खिकानं सद्धावीरियपञ्ञानं वसेन उद्धच्चपाततो कोसज्जपक्खेन च समाधिना कोसज्जपाततो रक्खति, तस्मा सा लोणधूपनं विय सब्बव्यञ्जनेसु, सब्बकम्मिकअमच्चो विय च सब्बराजकिच्चेसु सब्बत्थ

सो मुद्धप्पसन्नो होति, न अवेच्चप्पसन्नो । तथा हि सो अवत्थुस्मिं पसीदति सेप्यथापि तित्थियसावका । केराटिकपक्खं ति साठेय्यपक्खं भजति । सद्धाहीनाय पञ्ञाय अतिधावन्तो “देय्यवत्थुपरिच्चागेन विना चित्तुप्पादमत्तेन पि दानमयं पुञ्ञं होती” ति आदीनि परिकप्पेति हेतुपटिरूपकेहि वञ्चितो । एवंभूतो पन सुक्खतक्कविलुत्तचित्तो पण्डितानं वचनं नादियति, सञ्ञत्तिं न गच्छति । तेनाह—“भेसज्जसमुद्धितो विय रोगो अतेकिच्छो होती” ति । यथा चेत्थ सद्धापञ्ञानं अञ्ञमञ्ञविरहो न अत्थावहो अनत्थावहो च, एवमिधा पि समाधि-वीरियानं अञ्ञमञ्ञविरहो न अविकखेपावहो विक्खेपावहो चा ति वेदितव्वं । कोसज्जं अभिभवति, तेन अप्पनं न पापुणाती ति अधिप्पायो । उद्धच्चं अभिभवती ति एत्थापि एसेव नयो । तदुभयं ति तं सद्धापञ्ञाद्वयं समाधिवीरियद्वयं च । समं कातव्वं ति समरसं कातव्वं ।

समाधिकम्मिकस्सा ति समथकम्मट्ठानिकस्स । एवं ति एवं सन्ते, सद्धाय तेसं बलवभावे सती ति अत्थो । सद्दहन्तो ति “पथवी पथवी” ति मनसिकरणमत्तेन कथं ज्ञानुपत्ती ति अचिन्तेत्वा “अद्धा सम्मासम्बुद्धेन वुत्तविधि इज्झिस्सती” ति सद्दहन्तो सद्धं जनेन्तो । ओकप्पेन्तो ति आरम्मणं अनुपविसित्वा विय अधिमुच्चनवसेन ओकप्पेन्तो पक्खन्दन्तो । एकगता बलवती वट्टति समाधिपधानत्ता ज्ञानस्स । उभिन्नं ति समाधिपञ्ञानं, समाधिकम्मिकस्स समाधिना अधिमत्तता पि इच्छितव्वं ति आह—“समतायपी” ति, समभावेनापी ति अत्थो । अप्पना ति इधाधिप्पेतअप्पना । तथा हि^१ “होति येवा” ति सासङ्कं वदति, लोक्कुत्तरप्पना पन तेसं समभावेनेव इच्छिता । यथाह—“समथविपस्सनं युगनद्धं भावेती” ति^२ ।

यदि विसेसतो सद्धापञ्ञानं समाधिवीरियानं च समता इच्छिता, कथं सती ति आह—“सति पन सब्बत्थ बलवती वट्टती” ति । सब्बत्था ति लीनुद्धच्चपक्खेसु पञ्ञसु इन्द्रि-

इच्छित्त्वा । तेनाह—“सति च पन सब्बत्थिका वुत्ता भगवता । किं कारणा ? चित्तं हि सतिपटिसरणं, आरक्खपच्चुपट्टाना च सति, न विना सतिया चित्तस्स पग्गहनिग्गहो होती” ति ।

४४. निमित्तकोसल्लं नाम पथवीकसिणादिकस्स चित्तेकगगता-
निमित्तस्स अकतस्स करणकोसल्लं, कतस्स च भावनाकोसल्लं, भावनाय
लद्धस्स रक्खणकोसल्लञ्च, तं इध अधिप्पेतं ।

४५. कथञ्च यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं, तस्मिं समये चित्तं
पग्गण्हाति ? यदास्स अतिसिथिलवीरियतादीहि लीनं चित्तं होति, तदा
पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति ।
वुत्तञ्हेतं भगवता—

येसु । उद्धचपक्खिये^१ गण्हन्तो—“सद्धावीरियपब्बान” ति आह । अञ्जथा पी ति च गहेतव्वा
सिया । तथा हि “कोसज्जपक्खेन समाधिना” इच्चेव वुत्तं, न “पस्सद्विसमाधिउपेक्खाही”
ति । सा सति । सब्बेसु राजकम्मेसु नियुत्तो सब्बकम्मिको । तेन कारणेन सब्बत्थ
इच्छित्तव्वत्थेन । आह अट्ठकथायं । सब्बत्थ नियुत्ता सब्बत्थिका, सब्बेन वा लीनुद्धचपक्खियेन
बोज्झङ्गगहणेन अत्येतव्वा सब्बत्थिया, सब्बत्थिया व सब्बत्थिका । चित्तं ति कुसलचित्तं ।
तस्स हि सति पटिसरणं परायणं अण्णत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय । तेना—
“आरक्खपच्चुपट्टाना” ति आदि ।

४४. चित्तेकगगतानिमित्तस्सा ति चित्तेकगगताय निमित्तस्स चित्तेकगगतासङ्घातस्स च
निमित्तस्स । चित्तस्स हि समाहिताकारं सल्लक्खेत्वा समथनिमित्तं रक्खन्तो येव कसिणनिमित्तं
रक्खति । तस्मा पथवीकसिणादिकस्सा ति आदि-सद्देन न केवलं पटिभागनिमित्तस्सेव, अथ
खो समथनिमित्तस्सापि गहणं दट्ठव्वं । तं ति रक्खणकोसल्लं । इध अण्णनाकोसल्लकथायं
“निमित्तकोसल्लं” ति अधिप्पेतं, करणभावनाकोसल्लानं पगेव सिद्धता ति अधिप्पायो ।

४५. अतिसिथिलवीरियतादीही ति आदि-सद्देन पमोदनसंवेजनविपरियाये^२
सङ्गण्हाति । लीनं ति सङ्कुचितं कोसज्जपक्खपतितं । चित्तं ति भावनाचित्तं । धम्म-

१. उद्धचपक्खियेकदंसे—सी०, स्या० ।

२. ०संवेदन०—सी०, स्या०, क० ।

“सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च कडानि पक्खिपेय्य, उदकवातञ्च ददेय्य, पंसुकेन च ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुं ति ? नो हेतं भन्ते । एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, अकालो समाधि...प...अकालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? लीनं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि दुसमुट्ठापयं होति । यस्मिञ्च खो भिक्खवे लीनं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? लीनं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि सुसमुट्ठापयं होति । सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ सुक्खानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च कडानि पक्खिपेय्य, सुक्खातञ्च ददेय्य, न च पंसुकेन ओकिरेय्य, भब्बो नु

विचय सम्बोज्झङ्गादयो भावेती ति एत्थ “तयो” ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । यथा पन ते भावेतव्वा, तं सयमेव वक्खति ।

परित्तं ति अप्पकं । उज्जालेतुकामो ति पदीपेतुकामो । उदकवातं ददेय्या ति उदकमिस्सं वातं उपनेय्य । अकालो ति नकालो, अयुत्तकालो वा । सतिआदिधम्मसामग्गि-सङ्काताय बोधिया बुज्झति एताया ति कत्वा तंसमङ्गिनो वा बुज्झती ति बोधिनो योगिनो अङ्गं ति बोज्झङ्गो, पसत्थो सुन्दरो वा बोज्झङ्गो सम्बोज्झङ्गो । कायचित्तदरथवूपसमलक्खणा पस्सद्वि यैव सम्बोज्झङ्गो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो, तस्स पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स । समाधिसम्बोज्झङ्गादीसु पि एसेव नयो । अयं पन विसेसो—समाधिस्स ताव पदत्थलक्खणानि हेट्ठा आगतानेव । उपपत्तितो इक्खती ति उपेक्खा । सा पनायं अत्थतो तत्रमज्झत्तुपेक्खा व इध बोज्झङ्गुपेक्खा वेदि-तव्वा । दुसमुट्ठापयं ति समुट्ठापेतुं उप्पादेतुं असक्कुण्णय्यं । धम्मानं धम्मेसु वा विचयो

खो सो भिक्खवे पुरिसो परिच्छं अग्गि उज्जालेतुं ? ति एवं भन्ते” ति^१ ।
एत्थ च यथासकं आहारवसेन धम्मविचयसम्बोज्झङ्गदीनं भावना
वेदितव्वा । वुत्तञ्हेतं—

“अत्थि भिक्खवे कुसलाकुसला धम्मा सावज्जानवज्जा धम्मा हीन-
प्पणीता धम्मा कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा । तत्थ योनिसो मनसिकार-
बहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय
उप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय
पारिपूरिया संवत्तती” ति^२ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे आरम्भधातु निक्कमधातु परक्कमधातु ।
तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा वीरिय-
सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय
वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तति” ति^३ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानिया धम्मा । तत्थ
योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स

धम्मविचयो, पज्जा ति अत्थो । वीरस्स भावो कम्मं वा विधिना वा ईरेतब्बं पवत्तेतब्बं ति
वीरियं उत्साहो । पीणेति कायं चित्तं च सन्तप्पेती ति पीति ।

यं यं सकं यथासकं, अत्तनो अत्तनो ति अत्थो । आहारवसेना ति पचयवसेन ।
भावना ति उप्पादना वड्डना च । कुसलाकुसला ति कोसल्लसम्भूतद्धेन कुसला, तप्पटिपक्खतो
अकुसला । ये अकुसला, ते सावज्जा । ये कुसला, ते अनवज्जा । अकुसला हीना, इतरे पणीता ।
कुसला पि वा हीनेहि छन्दादीहि आरद्धा हीना, इतरे पणीता । कण्हा ति काळका चित्तस्स
अपमस्सरभावकरणा, सुक्का ति ओदाता चित्तस्स पमस्सरभावकरणा । कण्हाभिजातिहेतुतो वा
कण्हा, सुक्काभिजातिहेतुतो सुक्का । ते एव सप्पटिभागा । कण्हा हि उज्जुविपच्चनीकताय
सुक्केहि सप्पटिभागा । तथा सुक्का पि इतरेहि । अथ वा कण्हा च सुक्का च सप्पटिभागा च
कण्हसुक्कसप्पटिभागा । सुखा हि वेदना दुक्खाय वेदनाय सप्पटिभागा, दुक्खा च वेदना सुखाय
सप्पटिभागा ति । अनुप्पन्नस्सा ति अनिब्बत्तस्स । उप्पादाया ति उप्पादनत्थाय । उप्पन्नस्सा ति

उप्पादाय उप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति^१ ।

४६. तत्थ सभावसामञ्जलक्खणपटिवेधवसेन पवत्तमनसिकारो कुसलादीसु योनिसो मनसिकारो नाम । आरम्भधातुआदीनं उप्पादन-
वसेन पवत्तमनसिकारो आरम्भधातुआदीसु योनिसो मनसिकारो
नाम । तत्थ आरम्भधातू ति पठमवीरियं वुच्चति । निक्कमधातू ति
कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं । परक्कमधातू ति परं परं ठानं
अक्कमनतो ततो पि बलवतरं । पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानिया धम्मा ति पन

निव्वत्तस्स । भिय्योभावाया ति पुनपुनभावाय । वेपुल्लाय ति विपुलभावाय । भावनाया
ति वड्डिया । पारिपूरिया ति परिपूरणत्थाय ।

४६. तत्था ति “अत्थि भिक्खवे” ति आदिना दस्सितपाठे । सभावसामञ्ज-
लक्खणपटिवेधवसेना ति एकज्झं कत्वा गहणे अनवज्जसुखविपाकादिकस्स विसुं विसुं पन
फुसनादिकस्स सभावलक्खणस्स अनिच्चादिकस्स सामञ्जलक्खणस्स च पटिविज्जनवसेन ।
पवत्तमनसिकारो ति कुसलादीनं तंतंसभावलक्खणादिकस्स याथावतो अबुज्जनवसेन उप्पन्न-
जवनचित्तुप्पादो । सो हि अविपरीतमनसिकारताय “योनिसो मनसिकारो” ति वुत्तो ।
तदाभोगताय आवज्जना पि तग्गतिका व । रूपनलक्खणादिकं पि इध सामञ्जलक्खणेनेव
सङ्गहितं ति दट्ठब्बं । कुसलकिरियाय आदिआरम्भवसेन पवत्तवीरियं धितिसभावताय “धातू” ति
वुत्तं ति आह—“आरम्भधातू ति पठमवीरियं वुच्चती” ति । लद्धासेवनं वीरियं बलप्पत्तं
हुत्वा पटिपक्खं विधमती ति आह—“कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं” ति ।
अधिमत्ताधिमत्ततरानं पटिपक्खधम्मानं विधमनसमत्थं पटुपटुतरादिभावप्पत्तं होती ति वुत्तं—
“परं परं ठानं अक्कमनतो ततो पि बलवतरं” ति । तिष्ठति पवत्तति एत्था ति ठानिया,
पीतिसम्बोज्झङ्गस्स ठानिया पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानिया । ठातब्बो वा ठानियो पीतिसम्बोज्झङ्गो
ठानियो एतेसू ति पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानिया । अपरापरं वत्तमाना पीतिसम्बोज्झङ्गसम्पयुत्ता
धम्मा । यस्मा पन तेसु पीति येव पीतिसम्बोज्झङ्गस्स विसेसकारणं, तस्मा वुत्तं—“पीतिया एव

पीतिया एव एतं नामं । तस्सापि उप्पादकमनसिकारो व योनिस्सो मनसिकारो नाम ।

४७. अपि च सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति परिपुच्छकता, वत्थुविसदकिरिया, इन्द्रियसमत्तपटिपादना, दुप्पञ्ज-पुग्गलपरिवज्जना, पञ्चवन्तपुग्गलसेवना, गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा, तदधिमुत्तता ति ।

४८. एकादस धम्मा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति अपायादिभयपच्चवेक्खणता, वीरियायत्तलोकियलोकुत्तरविसेसाधिगमानिसंस-

एतं नामं” ति । उप्पादकमनसिकारो ति यथा मनसि करोतो अनुप्पन्ना पीतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति, उप्पन्नो च वड्ढति, तथा पवत्तमनसिकारो ।

४७. परिपुच्छकता ति परियोगाहेत्वा पुच्छकभावो । पञ्च पि हि निकाये उग्गहित्वा आचरिये परियुपासित्वा तस्स तस्स अत्थं परिपुच्छन्तस्स ते वा सह अट्ठकथाय परियोगाहेत्वा यं यं तत्थ गण्ठिष्ठानं, तं तं “इदं भन्ते कथं, इमस्स को अत्थो” ति पुच्छन्तस्स धम्मविचय-सम्बोज्झङ्गो उप्पज्जती ति । वत्थुविसदकिरिया इन्द्रियसमत्तपटिपादना सङ्खेपतो वित्थारतो च पकासिता एव । तत्थ पन समाधिसंवत्तनियभावेन आगता, इध पञ्चासंवत्तनियभावेन । यदग्गेन हि समाधिसंवत्तनिका, तदग्गेन पञ्चासंवत्तनिका समाधिस ज्ञापच्चुप्पट्टानतो । “समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति’ वुत्तं । दुप्पञ्जपुग्गलपरिवज्जना नाम दुप्पञ्जानं मन्दबुद्धीनं भत्तनिक्खित्तकाकमंसनिक्खित्तसुनखसदिसानं मोमूहपुग्गलानं दूरतो परिचजना । पञ्चवन्तपुग्गलसेवना नाम पञ्चाय कताधिकारानं सच्चपटिच्चसमुप्पादादीसु कुसलानं अरियानं विपस्सनाकम्मिकानं वा महापञ्चानं कालेन कालं उपसङ्कमनं । गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा ति गम्भीरजाणेहि चरित्तवानं खन्वायतनधातादीनं सच्चपच्चयाकारादिदीपनानं वा सुञ्जता-पटिसंयुत्तानं सुत्तन्तानं पच्चवेक्खणा । तदधिमुत्तता ति पञ्चाधिमुत्तता पञ्चाय निन्नपोण-पम्भारता ति अत्थो ।

४८. अपायादी ति आदि-सद्देन जातिआदि अतीते वट्टमूलकं दुक्खं, अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेद्धिमूलकं च दुक्खं सङ्गहाति वीरियायत्तस्स लोकिय-

दस्सिता, “बुद्धपच्चेकबुद्धमहासावकेहि गतमग्गो मया गन्तव्वो, सो च न सक्का कुसीतेन गन्तुं” ति एवं गमनवीथिपच्चवेक्खणता, दायकानं महप्फलभावकरणेन पिण्डापचायनता, “वीरियारम्भस्स वण्णवादी मे सत्था सो च अनतिक्रमनीयसासनो, अम्हाकञ्च बहूपकारो, पटिपत्तिया च पूजियमानो पूजितो होति, न इतरथा” ति एवं सत्थु महत्तपच्चवेक्खणता, “सद्धम्मसङ्घातं मे महादायज्जं गहेतव्वं, तञ्च न सक्का कुसीतेन गहेतुं” ति एवं दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणता, आलोकसञ्जामनसिकारइरियापथपरिवत्तनअब्भोकाससेवनादीहि थिनमिद्धविनोदनता, कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता, आरद्धवीरियपुग्गलसेवनता, सम्मप्पधानपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तता ति ।

४९. एकादस धम्मा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति, बुद्धानुस्सति, धम्म...संघ...सील...चाग...देवतानुस्सति, उपसमानुस्सति, लोकुत्तरविसेस्स अधिगमो एव आनिसंसो, तस्स दस्सनसीलता वीरियायत्त...प...दस्सिता । सपुब्बभागो निब्बानगामिमग्गो गमनवीथि गन्तव्वा पटिपज्जितव्वा पटिपदा ति कत्वा । दायकानं महप्फलभावकरणेन पिण्डापचायनता ति पच्चयदायकानं अत्तनि कारस्स अत्तनो सम्मापटिपत्तिया महप्फलकारभावस्स करणेन पिण्डस्स भिक्खाय पटिपूजना । इतरथा ति आमिसपूजाय । कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता ति अलसानं भावनाय नाममत्तं पि अजानन्तानं कायदळहीबहुलानं यावदत्थं भुज्जित्वा सेय्यसुखादिअनुयुज्जनकानं तिरच्छानकथिकानं पुग्गलानं दूरतो परिच्चजना । आरद्धवीरियपुग्गलसेवनता ति “दिवसं चङ्कमेन निसज्जाया” ति^१ आदिना भावनारम्भवसेन आरद्धवीरियानं दळ्हरक्कमानं पुग्गलानं कालेन कालं उपसङ्कपपना । सम्मप्पधानपच्चवेक्खणता ति चतुर्विधसम्मप्पधानानुभावस्स पच्चवेक्खणता । तदधिमुत्तता ति तस्मिं वीरियसम्बोज्झङ्गं अधिमुत्ति सन्निरियापथेसु निन्नपोणपम्भारता । एत्थ च थिनसिद्धविनोदनकुसीतपुग्गलपरिवज्जनआरद्धवीरियपुग्गलसेवनतदधिमुत्तता पटिपक्खविधमनपच्चयूपसंहारवसेन अपायादिभयपच्चवेक्खणादयो समुत्तेजनवसेन वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादका दट्ठव्वा ।

४६. बुद्धादीसु पसादसिनेहाभावेन थुसखरहदया^२ लूखपुग्गला, तव्विपरियायेन सिनिद्धपुग्गला वेदितव्वा । बुद्धादीनं गुणपरिदीपना सम्पसादनीयसुत्तादयो^३ पसादनीय-

१. अभि०—२-३०० । अं०—१-१०५ ।

२. धूसरहदया—सी०, धूसखरहदया—स्या० ।

३. दी०—३-७७ ।

लूखपुग्गलपरिवज्जनता, सिनिद्धपुग्गलसेवनता, पसादनियसुत्तन्तपच्चवेक्ख-
णता, तदधिमुत्तता ति । इति इमेहि आकारेहि एते धम्मे उप्पादेन्तो
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं
तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति ।

५०. कथं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं
निग्गण्हाति ? यदास्स अचारद्धवीरियतादीहि उद्धतं चित्तं होति, तदा
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो भावेति ।

बुत्तञ्हेतं भगवता—

“सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुकामो
अस्स, सो तत्थ सुक्खानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य...प...न च पंसुकेन
ओकिरेय्य, भव्वो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं
निब्बापेतुं ति ? नो हेतं भन्ते । एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये उद्धतं
चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय,
अकालो वीरिय...प...अकालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स
हेतु ? उद्धतं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि दुव्वपसमयं होति । यस्मिं च
खो भिक्खवे समये उद्धतं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बो-
ज्झङ्गस्स भावनाय, कालो समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो उपेक्खा-
सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? उद्धतं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि
धम्मेहि सुव्वपसमयं होति । सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं
निब्बापितुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य...प...

सुत्तन्ता । इमे हि आकारेही ति यथाबुत्तेहि कुसलादीनं सभावसामञ्जलक्खणपटिविज्झनादि-
आकारेहि चैव परिपुच्छकतादिआकारेहि च । एते धम्मे ति एते कुसलादीसु योनिसोमनसि-
कारादिके चैव धम्मत्थञ्जुतादिके च ।

५०. अचारद्धवीरियतादीही ति अतिविय पग्गहितवीरियतादीहि । आदि-सहेन

पंसुकेन च ओकिरेय्य, भवो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो महन्तं
अग्गिक्खन्धं निव्वापेतुं ति ? एवं भन्ते” ति^१ ।

एत्थापि यथासकं आहारवसेन पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादीनं भावना
वेदितव्वा ।

बुत्तञ्हेतं भगवता—

“अत्थि भिक्खवे कायपस्सद्वि चित्तपस्सद्वि । तत्थ योनिसो
मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स
उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय
भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति^२ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे समथनिमित्तं अव्यग्गनिमित्तं । तत्थ योनिसो
मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स
उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय
भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति^३ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे उपेक्खासम्बोज्झङ्गट्टानिया धम्मा । तत्थ
योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उपेक्खा-
सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय
वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति^४ ।

५१. तत्थ यथास्स पस्सद्विआदयो उप्पन्नपुब्बा, तं^५ आकारं
सल्लक्खेत्वा तेसं उप्पादनवसेन पवत्तमनसिकारो^६ व तीसु पि पदेसु

संवेजनपमोदनादि सङ्गहाति । उद्धतं ति समाधिआदीनं मन्दताय अवूपसन्तं । दुवूपसमयं ति
वूपसमेतुं समाधातुं असक्कुण्यं ।

५१. तं आकारं सल्लक्खेत्वा ति येनाकारेण अस्स योगिनो पस्सद्वि समाधि उपेक्खा
ति इमे पस्सद्विआदयो धम्मा पुब्बे यथारहं तस्मिं तस्मिं काले उप्पन्नपुब्बा, तं चित्ततंसम्पयुत्त-
धम्मानं पस्सद्वाकारं समाहिताकारं अञ्जुपेक्खिताकारं च उपलक्खेत्वा उपधारेत्वा । तीसु पि

योनिस्सो मनसिकारो नाम । समथनिमित्तं ति च समथस्सेवेतं अधिवचनं । अविकखेपट्टेन च तस्सेव अब्यग्गनिमित्तं ति ।

५२. अपि च सत्त धम्मा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति पणीतभोजनसेवनता, उतुसुखसेवनता, इरियापथसुखसेवनता, मज्झत्तापयोगता, सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनता, पस्सद्धकायपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तता ति ।

५३. एकादस धम्मा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति वत्थुविसदता, निमित्तकुसलता, इन्द्रियसमत्तपटिपादनता, समये चित्तस्स निग्गहणता, समये चित्तस्स पग्गहणता, निरस्सादस्स चित्तस्स सद्धासंवैग-

पदेसू ति “अत्थि भिक्खवे कायप्पस्सद्धी” ति आदिना आगतेसु तीसु पि वाक्येसु, तेहि वा पकासितेसु तीसु धम्मकोट्टासेसु । यथासमाहिताकारं सल्लक्खेत्वा गय्हमानो समथो एव समथनिमित्तं ति आह—“समथनिमित्तं ति च समथस्सेवेतमधिवचनं” ति । नानारम्भणे परिभमनेन विविधं अग्गं एतस्सा ति व्यग्गो, विक्खेपो । तथा हि सो अनवट्टानरसो भन्तता-पच्चुप्पट्टानो च वुत्तो । एकग्गताभावतो व्यग्गपटिपक्खो ति अब्यग्गो, समाधि । सो एव निमित्तं ति पुब्बे विय वत्तब्बं । तेनाह—“अविकखेपट्टेन च तस्सेव अब्यग्गनिमित्तं ति अधिवचनं” ति ।

५२. सरीरावत्तं^१ जत्वा मत्तसो परिभुत्तो पणीताहारो काललहुतादीनं समुट्ठापनेन पस्सद्धिया पच्चयो होति, तथा उतुसप्पायं इरियापथसप्पायं च सेवितं, पयोगो च कायिको पवत्तितो ति आह—“पणीतभोजनसेवनता” ति आदि । पयोगसमतादीनं अभावेन सदरथकायचित्ता पुग्गला सारद्धपुग्गला । वुत्तविपरियायेन पस्सद्धकाया पुग्गला वेदितव्वा ।

५३. निरस्सादस्सा ति भावनस्सादरहितस्स । भावना हि वीथिपटिपन्ना पुब्बेनापरं विसेसवती पवत्तमाना चित्तस्स अस्सादं उपसमसुखं आवहति, तदभावतो निरसादं चित्तं होति । सद्धासंवैगवसेना ति सद्धावसेन संवैगवसेन च । सम्पहंसनता ति सम्मदेव पहंसनता संवेजनपुब्बकपसादुप्पादनेन भावनाचित्तस्स तोसना । सम्मापवत्तस्सा ति लीनुद्धच्चविरहेन समथवीथिपटिपत्तिया च समं सविसेसं च पवत्तिया सम्मदेव पवत्तस्स भावना-

वसेन सम्पहंसनता, सम्मापवत्तस्स अज्झुपेक्खणता, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता, समाहितपुग्गलसेवनता, ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तता ति ।

५४. पञ्च धम्मा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति सत्तमज्झत्तता, सङ्खारमज्झत्तता, सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तता ति । इति इमेहाकारेहि एते धम्मे उप्पादेन्तो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति ।

५५. कथं यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितव्वं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति ? यदास्स पञ्जापयोगमन्दताय वा उपसमसुखानधिगमेन वा निरस्सादं चित्तं होति, तदा नं अट्ठसंवगेवत्थुपच्चवेक्खणेन संवेजेति । अट्ठ संवेगवत्थूनि नाम जातिजराव्याधिमरणानि चत्तारि, अपायदुक्खं पञ्चमं, अतीते वट्ठमूलकं दुक्खं, अनागते वट्ठमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने

चित्तस्स । अज्झुपेक्खनता ति पग्गनिग्गहसम्पहंसनेसु अब्यावटता । ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता ति पठमादीनि ज्ञानानि पच्चनीकधम्मेहि सुट्ठु विमुत्ततादिना ते येव विमोक्खा तेसं “एवं भावना एवं समापज्जना एवं अधिद्वानं एवं बुद्धानं एवं संकिलेसो एवं वोदानं” ति पति पति अवेक्खणा ।

५४. सत्तमज्झत्तता ति सत्तेसु पियद्वानियेसु पि गहट्ठपव्वजितेसु मज्झत्ताकारो अज्झुपेक्खना । सङ्खारमज्झत्तता ति अज्झत्तिकेसु चक्खादीसु बाहिरेसु पत्तचीवरादीसु मज्झत्ताकारो अज्झुपेक्खना । सत्तसङ्खारानं ममायनं सत्तसङ्खारकेलायनं । इमेहाकारेही ति इमेहि यथावुत्तेहि कायचित्तानं पस्सद्धाकारसल्लक्खणादिआकारेहि चेव सप्पायाहारसेवनादिआकारेहि च । एते धम्मे ति एते पस्सद्विआधिधम्मे ।

५५. पञ्जापयोगमन्दताया ति पञ्जाव्यापारस्स अप्पभावेन । यथा हि दानसीलानि अलोभादोसप्पधानानि, एवं भावना अमोहप्पधाना विसेसतो अप्पनावहा । तत्थ यदा पञ्जा न बलवती होति, तदा भावनाचित्तस्स अनभिसङ्गतो विय आहारो पुरिसस्स अभिरुचिं न जनेति, तेन तं निरस्सादं होति । यदा च भावना पुब्बेनापरं विसेसावहा न होति सम्मदेव अवीथिपटिपत्तिया, तदा उपसमसुखस्स अलाभेन चित्तं निरस्सादं होति । तदुभयं सन्धायाह—

आहारपरियेद्विमूलकं दुक्खं ति । बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन चस्स पसादं जनेति । एवं यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितब्बं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति ।

५६. कथं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति ? यदास्स एवं पटिपज्जतो अलीनं अनुद्धतं अनिरस्सादं आरम्भणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं चित्तं होति, तदास्स पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु न व्यापारं आपज्जति, सारथि विय समप्पवत्तेसु अस्सेसु । एवं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति ।

५७. असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता नाम नेक्खम्मपटिपदं अना-
रूढहपुब्बानं अनेककिच्चपसुतानं विक्खित्तहृदयानं पुग्गलानं आरका
परिचागो ।

५८. समाहितपुग्गलसेवनता नाम नेक्खम्मपटिपदं पटिपन्नानं
समाधिलामीनं पुग्गलानं कालेन कालं उपसङ्कमनं ।

“पञ्चापयोगमन्दताया” ति आदि । नं ति चित्तं । जातिजराव्याधिमरणानि यथारहं सुगतियं दुग्गतियं च होन्ती ति तदञ्जमेव पञ्चविधबन्धनादिखुप्पिपासादिअञ्जमञ्जविबाधनादिहेतुकं अपायदुक्खं दट्ठब्बं । तयिदं सब्बं तेसं तेसं सत्तानं पच्चुप्पन्नभवनिस्सितं गहितं ति अतीते अनागते च काले वट्टमूलकदुक्खानि विसुं गहितानि । ये पन सत्ता आहारूपजीविनो, तत्थ च उट्ठानफलूपजीविनो, तेसं अञ्जेहिं असाधारणं जीवितदुक्खं अट्ठमं संवेगवत्थु बुत्तं ति दट्ठब्बं ।

५६. अस्सा ति चित्तस्स । अलीनं ति आदीसु कोसज्जपक्खियानं धम्मानं अनधि-
मत्तताय अलीनं । उद्धच्चपक्खिकानं धम्मानं अनधिमत्तताय अनुद्धतं । पञ्चापयोगसम्पत्तिया उपसमसुखादिगमेन च अनिरस्सादं । पुब्बेनापरं अविसेसं ततो एव आरम्भणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं च । तत्थ अलीनताय पग्गहे, अनुद्धतताय निग्गहे, अनिरस्सादताय सम्पहंसने न व्यापारं आपज्जति । अलीनानुद्धतताय हि आरम्भणे समप्पवत्तं अनिरस्सादताय समथवीथिपटिपन्नं । समप्पवत्तिया वा अलीनं अनुद्धतं, समथवीथिपटिपत्तिया अनिरस्सादं ति दट्ठब्बं ।

५७-५८. नेक्खम्मपटिपदं ति ज्ञानपटिपत्ति ।

५९. तदधिमुत्तता नाम समाधि अधिमुत्तता, समाधिगरुसमाधि-
निन्नसमाधिपोणसमाधिपम्भारता ति अत्थो ।

एवमेतं दसविधं अप्पनाकोसल्लं सम्पादेतब्बं ।

६०. एवं हि सम्पादयतो अप्पनाकोसल्लं इमं ।

पटिलद्धे निमित्तस्मिं अप्पना सम्पवत्तति ॥

एवं हि पटिपन्नस्स सचे सा नप्पवत्तति ।

तथा पि न जहे योगं वायमेथेव पण्डितो ॥

हित्वा हि सम्मावायामं विसेसं नाम मानवो ।

अधिगच्छे परित्तम्पि ठानमेतं न विज्जति ॥

चित्तप्पवत्तिआकारं तस्मा सल्लक्खयं बुधो ।

समतं वीरियस्सेव योजयेथ पुनप्पुनं ॥

ईसकम्पि लयं यन्तं पग्गण्हेथेव मानसं ।

अच्चारद्धं निसेधेत्वा सममेव पवत्तये ॥

रेणुम्हि उप्पलदले सुत्ते नावाय नाळिया ।

यथा मधुकरादीनं पवत्ति सम्मवणिता' ॥

५९. समाधिअधिमुत्तता ति समाधिनिब्वत्तने ज्ञानाधिगमे युत्तप्पयुत्तता । सा
पन यस्मा समाधिं गरुं कत्वा तत्थ निन्नपोणपम्भारभावेन पवत्तिया होति, तस्मा “समाधिगरु”
ति आदि बुत्तं ।

६०. पटिलद्धे निमित्तस्मिं एवं हि सम्पादयतो अप्पनाकोसल्लं इमं अप्पना सम्पवत्तती
ति सम्बन्धो । सा ति अप्पना । हित्वा ही ति हि-सद्दो हेतुअत्थो । यस्मा ठानमेतं न
विज्जति, तस्मा चित्तप्पवत्तिआकारं भावनाचित्तस्स लीनुद्धतादिवसेन पवत्तिआकारं,
सल्लक्खयं उपधारेन्तो । समतं वीरियस्सेव वीरियस्स समाधिना समरसतं येव योजयेथ ।
कथं पन योजयेथा ति आह—“ईसकं पी” ति आदि । तत्थ लयं ति लीनभावं, सङ्कोचं ति
अत्थो । यन्तं ति गच्छन्तं, पग्गण्हेथेव समभावाया ति अधिप्पायो । तेनाह—“अच्चारद्धं
निसेधेत्वा सममेव पवत्तये” ति । कथं पन सममेव पवत्तये ति आह—“रेणुम्ही” ति आदि ।
यथा ति रेणुआदीसु यथा मधुकरादीनं पवत्ति उपमाभावेन अट्ठकथायं सम्मवणिता,

लीनउद्धतभावेहि मोचयित्वान सव्वसो ।

एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयेति ॥

निमित्ताभिमुखपटिपादनं

६१. तत्रायं अत्थदीपना—यथा हि अछेको^१ मधुकरो असुकस्मिं रुक्खे पुप्फं पुप्फितं ति अत्वा तिव्वेन वेगेन पक्खन्दो^२ तं अतिकमित्वा पटिनिवत्तेन्तो खीणे रेणुम्हि सम्पापुणाति । अपरो अछेको मन्देन जवेन पक्खन्दो खीणे येव सम्पापुणाति । छेको पन समेन जवेन पक्खन्दो सुखेन पुप्फरासिं सम्पत्वा यावदिच्छकं^३ रेणुं आदाय मधुं सम्पादेत्वा मधुरसं अनुभवति ।

६२. यथा च सल्लकत्तअन्तेवासिकेसु उदकथालगते उप्पलपत्ते सत्थ-
कम्मं सिक्खन्तेसु एको अछेको वेगेन सत्थं पातेन्तो उप्पलपत्तं द्विधा वा छिन्दति, उदके वा पवेसेति । अपरो अछेको छिज्जनपवेसनभया सत्थकेन

एवं लीनुद्धतभावेहि मोचयित्वा वीरियसमतायोजनेन निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादये
पटिभागनिमित्ताभिमुखं भावनाचित्तं सम्पादेय्या ति अत्थो ।

निमित्ताभिमुखपटिपादनवण्णना

६१. तत्रा ति तस्मि “रेणुम्ही” ति आदिना बुत्तगाथाद्वये । अत्थदीपना उपमू-
मेय्यत्थविभावना । अछेको ति अकुसलो । पक्खन्दो ति धावितुं आरब्धो । विकसनक्खणे येव
सरसं कुसुमपरागं^४ होति, पच्छा वातादीहि परिपतति, विरसं वा होति । तस्मा निवत्तने रेणु
खीयती ति आह—“खीणे रेणुम्हि सम्पापुणातो” ति । पुप्फरासिं ति रुक्खसाखासु
निस्सितं पुप्फसञ्चयं ।

६२. सल्लकत्तअन्तेवासिकेसू ति सल्लकत्तआचरियस्स अन्तेवासिकेसु । उदक-
थालगते ति उदकथालियं ठपिते । सत्थकम्मं ति सिरावेधनादिसत्थकम्मं । फुसितुं पि उप्पलपत्तं

१—अतिछेको—सी०; अतिच्छेको—स्या०; अच्छेको—रो०, (एवमुपरि पि)

२—पक्खन्तो—सी०, स्या०, रो० [सव्वत्थ] ।

३—यावदिच्छकं—सी०, स्या० ।

४. सरागं कुसुमं सरसं—स्या०, क० ।

फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन समेन पयोगेन तत्थ सत्थपहारं^१ दस्सेत्वा परियोदातसिप्पो हुत्वा तथारूपेसु ठानेसु कम्मं कत्वा लाभं लभति ।

६३. यथा च यो चतुव्यामप्पमाणं मक्कटकसुत्तं आहरति, सो चत्तारि सहस्सानि लभतीति रज्जा वुत्ते एको अछेकपुरिसो वेगेन मक्कटकसुत्तं आकड्डन्तो तहिं तहिं छिन्दति येव । अपरो अछेको छेदनभया हत्थेन फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन कोटितो पट्टाय समेन पयोगेन दण्डके वेधेत्वा आहरित्वा लाभं लभति ।

६४. यथा च अछेको नियामको^२ बलववाते लङ्कारं^३ पूरेन्तो नावं विदेसं पक्खन्दापेति । अपरो अछेको मन्दवाते लङ्कारं ओरोपेन्तो नावं तत्थेव ठपेति । छेको पन मन्दवाते लङ्कारं पूरेत्वा बलववाते अड्डलङ्कारं कत्वा^४ सोत्थिना इच्छितट्टानं पापुणाति ।

६५. यथा च यो तेलेन अछड्डेन्तो नाळिं पूरेति, सो लाभं लभतीति आचरियेन अन्तेवासिकानं वुत्ते एको अछेको लाभलुद्धो वेगेन पूरेन्तो तेलं छड्डेति । अपरो अछेको तेलछड्डनभया आसिञ्चितुम्पि न विसहति । छेको पन समेन पयोगेन पूरेत्वा लाभं लभति ।

६६. एवमेव एको भिक्खु उप्पन्ने निमित्ते सीधमेव अप्पनं पापुणिस्सामीति गाळ्हं वीरियं करोति । तस्स चित्तं अचारद्धवीरियत्ता उद्धचे

ति सम्बन्धो । समेनाति पुरिमका वियं गरं मन्दं च पयोगं अक्त्वा सम्पमाणेन पयोगेन । तत्थाति उप्पलपत्ते । परियोदातसिप्पोति सुविसुद्धसिप्पो निप्फन्नसिप्पो ।

६३-६६. मक्कटकसुत्तंति दूतसुत्तं । नियामको नावासारथी । लङ्कारंति किलङ्गादिमयं नावाकटसारकं । तेलेन अछड्डेन्तो नाळिं पूरेतीति सरावादिगतेन तेलेन अछड्डेन्तो सुखमच्छिद्दकं तेलनाळिं पूरेति । एवमेवाति यथा ते आदितो वुत्तमधुकरसल्लकत्तअन्तेवासिसुत्ताकड्डकनियामकतेलपूरका वेगेन पयोगं करोन्ति, एवमेव यो भिक्खु “सीधं अप्पनं

१-सत्थपदं—सी०, स्या० ।

२-नियामको—स्या०, रो०; नीय्यामको—सी० ।

३-लङ्कारं—सी०, स्या० ।

४-पूरेत्वा—रो०, क० ।

पतति, सो न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । एको अचारद्ववीरियताय दोसं दिस्वा, किं दानि मे अप्पनाया ति वीरियं हापेति । तस्स चित्तं अतिलीन-वीरियत्ता कोसज्जे पतति, सो पि न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । यो पन ईसकम्पि लीनं लीनभावतो उद्धतं उद्धत्ततो मोचेत्वा समेन पयोगेन निमित्ताभिमुखं पवत्तेति, सो अप्पनं पापुणाति । तादिसेन भवितब्बं ।

इममत्थं सन्धाय एतं वुत्तं—

रेणुम्हि उप्पलदले सुत्ते नावाय नाळिया ।

यथा मधुकरादीनं पवत्ति सम्मवण्णिता ॥

लीनउद्धतभावेहि मोचयित्वान सब्बसो ।

एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयेति ॥

पठमज्झानकथा

६७. इति एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयतो पनस्स इदानी अप्पना इज्झिस्सती ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा पथवी पथवी ति अनुयोग-वसेन उपट्ठितं तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उप्प-ज्जति । ततो तस्मिं येवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति । तेसु अवसाने एकं रूपावचरं, सेसानि कामावचरानि । पकतिचित्तेहि बलवतर-

पापुणिस्सामी” ति गाळहं वीरियं करोति, यो मज्झे वुत्तमधुकरादयो विय वीरियं न करोति इमे द्वे पि वीरियसमताभावेन अप्पनं पापुणितुं न सक्कोन्ति । यो पन अवसाने वुत्तमधुकरादयो विय समप्पयोगो, अयं अप्पनं पापुणितुं सक्कोति वीरियसमतायोगतो ति उपमासंसन्दनं वेदितब्बं । तेन वुत्तं—“एको भिक्खू” ति आदि । लीनं भावनाचित्तं ति अधिष्णायो ।

पठमज्झानकथावण्णना

६७. एवं ति वुत्तप्पकारेण । वीरियसमतायोजनवसेन वीथिपटिपन्नं भावना मानसं पटिभागनिमित्ते येव ठपनवसेन निमित्ताभिमुखं पटिपादयतो अस्स योगिनो । इज्झिस्सती ति समिज्झिस्सति, उप्पज्झिस्सती ति अत्थो । अनुयोगवसेना ति भावनावसेन । सेसानी ति सेसानि तीणि, चत्तारि वा । पकतिचित्तेही ति पकतिकेहि कामावचरचित्तेहि । बलव...

वितक्कविचारपीतिसुखचित्तेकगतानि यानि अप्पनाय परिकम्मत्ता परि-
कम्मानी ति पि, यथा गामादीनं आसन्नपदेसो गामूपचारो नगरूपचारो ति
बुच्चति, एवं अप्पनाय आसन्नत्ता समीपचारित्ता वा उपचारानी ति पि,
इतो पुब्बो परिकम्मानं, उपरि अप्पनाय च अनुलोमतो अनुलोमानी ति
पि बुच्चन्ति । यश्चेत्थ सब्वन्तिमं, तं परित्तगोत्ताभिभवनतो महग्गतगोत्त-
भावनतो च गोत्रभू ति पि बुच्चति ।

अग्गाहितग्गहणेन पनेत्थ पठमं परिकम्मं, दुतियं उपचारं, ततियं
अनुलोमं, चतुत्थं गोत्रभु । पठमं वा उपचारं, दुतियं अनुलोमं, ततियं
गोत्रभु, चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं । चतुत्थमेव हि पञ्चमं वा अप्पेति,
तश्च खो खिप्पाभिञ्जदन्धाभिञ्जवसेन । ततो परं जवनं पतति, भवङ्गस्स
वारो होति ।

प...चित्तेकगतानि भावनाबलेन पटुतरसभावप्पत्तिया । परिकम्मत्ता ति पटिसङ्खारकत्ता ।
यदि आसन्नत्ता उपचारता, गोत्रभुनो एव उपचारसमञ्जा सिया ति आह—“समीपचारित्ता
वा” ति । अनच्चासन्नो पि हि नातिदूरपवत्ती समीपचारी नाम होति । अप्पनं उपेच्च चरन्ती
ति उपचारानि । इतो पुब्बे परिकम्मानं ति नानावज्जनवीथियं परिकम्मानं । एत्था ति
एतेसु परिकम्मुपचारानुलोमसञ्जितेसु । सब्वन्तिमं ति ततियं, चतुत्थं वा । परित्तगोत्ताभि-
भवनतो ति परित्तस्स गोतस्स अभिभवनतो । गं तायती ति हि गोत्तं, “परित्तं” ति पवत्तमानं
अभिधानं बुद्धिं च एकंसिकविसयताय रक्खती ति परित्तगोत्तं । यथा हि बुद्धि आरम्भणभूतेन
अत्थेन विना न पवत्तति, एवं अभिधानं अभिधेय्यभूतेन । तस्मा सो तानि तायति रक्खती ति
बुच्चति । तं पन महग्गतानुत्तरविधुरं कामतण्हाय गोचरभूतं कामावचरधम्मानं आवेणिकरूपं
दट्ठब्बं । महग्गतगोत्ते पि इमिना नयेन अत्थो वेदितव्वो । भावनतो ति उप्पादनतो ।

अविसेसेन सब्बेसं सब्बा समञ्जा ति पठमनयो गहितग्गहणं होती ति आह—
“अग्गाहितग्गहणेना” ति आदि । नानावज्जनपरिकम्ममेव परिकम्मं ति अधिप्पायेन “पठमं
वा उपचारं” ति आदि बुत्तं । चतुत्थं अप्पनाचित्तं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं पुब्बे
वुत्तनयेन सचे चतुत्थं गोत्रभु होती ति अत्थो । पञ्चमं वा ति वा सद्दो अनियमे । स्वायं
अनियमो इमिना कारणेना ति दस्सेतुं—“तश्च खो खिप्पाभिञ्जदन्धाभिञ्जवसेना” ति

६८. आभिधम्मिकगोदत्तत्थेरो पन “पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं धम्मानं आसेवनपच्चयेन पच्चयो” ति^१ इमं सुत्तं वत्वा आसेवनपच्चयेन पच्छिमो पच्छिमो धम्मो बलवा होति, तस्मा छट्ठे पि सत्तमे पि अप्पना होती ति आह । तं अट्ठकथासु अत्तनो मतिमत्तं थेरस्सेतं ति वत्वा पटिक्खित्तं ।

चतुत्थपञ्चमेसु येव पन अप्पना होति, परतो जवनं पतितं नाम होति, भवङ्गस्स आसन्नत्ता ति वुत्तं । तं एवं विचारेत्वा वुत्तत्ता न सका पटिक्खपितुं । यथा हि पुरिसो छिन्नपपाताभिमुखो^२ धावन्तो ठातुकामो पि परियन्ते पादं कत्वा ठातुं न सक्कोति पपाते एव पतति, एवं छट्ठे वा सत्तमे वा अप्पेतुं न सक्कोति, भवङ्गस्स आसन्नत्ता । तस्मा चतुत्थपञ्चमेसु येव अप्पना होती ति वेदितव्वा ।

वुत्तं । तत्थ खिप्पाभिञ्जस्स चतुत्थं अप्पेति, दन्धाभिञ्जस्स पञ्चमं । कस्मा पन चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पेति, न ततो परं ति आह—“ततो परं जवनं पतती” ति । ततो पञ्चमतो परं छट्ठं सत्तमं च जवनं पतन्तं विय होति परिक्खीणजवत्ता ति अधिप्पायो ।

६८. यथा अलद्धासेवनं पठमजवनं दुब्बलत्ता गोत्रभुं न उप्पादेति, लद्धासेवनं पन बलवभावतो दुतियं, ततियं वा गोत्रभुं उप्पादेति, एवं लद्धासेवनताय बलवभावतो छट्ठं, सत्तमं पि अप्पेती ति थेरस्स अधिप्पायो । तेनाह—“तस्मा छट्ठे पि सत्तमे पि अप्पना होती” ति । तं ति थेरस्स वचनं । सुत्तसुत्तानुलोमआचरियवादेहि अनुपत्थम्भितत्ता वुत्तं—“अत्तनोमतिमत्तं” ति । “पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा” ति^१ पन सुत्तपदमकारणं आसेवनपच्चयलाभस्स बलवभावे अनेकन्तिकत्ता । तथा हि अलद्धासेवना पि पठमचेतना दिट्ठधम्मवेदनीया होति, लद्धासेवना दुतिय-चेतना याव छट्ठचेतना अपरापरियवेदनीया । चतुत्थपञ्चमेसु येवा ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स युत्तिदस्सनमुखेन निगमनत्थं वुत्तं । तत्थ यदि छट्ठसत्तमं जवनं पतितं नाम होति परिक्खीण-जवत्ता, कथं सत्तमजवनचेतना उपपज्जवेदनीया आनन्तरिया च होती ? ति नायं विसेसो आसेवनपच्चयलाभेन बलप्पत्तिया । किञ्चरहि किरियावत्थाविसेसतो । किरियावत्था हि आरम्भ-मज्झपरियोसानवसेन तिविधा । तत्थ च परियोसानावत्थाय सन्निष्ठापकचेतनाभावेन उपपज्ज-

९६. सा च पन एकचित्तक्खणिका येव । सत्तासु हि ठानेसु अद्धान-
परिच्छेदो नाम नत्थि पठमप्पनायं, लोकियाभिञ्जासु, चतूसु मग्गेसु,
मग्गानन्तरे फले, रूपारूपभवेसु भवङ्गज्ज्ञाने, निरोधस्स पच्चये नेवसञ्जाना-
सञ्जायतने, निरोधा बुद्धहन्तस्स फल समापत्तियं ति । एत्थ मग्गानन्तरं
फलं तिण्णं उपरि न होति । निरोधस्स पच्चयो^१ नेवसञ्जानासञ्जायतनं
द्विन्नं उपरि न होति । रूपारूपेसु भवङ्गस्स परिमाणं नत्थि । सेसट्ठानेसु
एकमेव चित्तं ति । इति एकचित्तक्खणिका येव अप्पना, ततो भवङ्गपातो ।
अथ भवङ्गं वोच्छिन्दित्वा ज्ञानपच्चवेक्खणत्थाय आवज्जनं, ततो ज्ञानपच्च-
वेक्खणं^२ ति ।

एत्तावता च^३ पनेस “विवच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि
सवितकं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति”^४ ।
एवमनेन पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं
पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

वेदनीयादिता होति, न बलवभावेना ति दट्ठब्बं । पटिसन्धिया अनन्तरपच्चयभाविनो विपाक-
सन्तानस्स अनन्तरपच्चयभावेन तथा अभिसङ्कृतत्ता ति च वदन्ति । तस्मा छट्सत्तमानं
पपाताभिमुखताय परिक्लीणजवता न सक्का निवारेतुं । तथा हि “यथा हि पुरिसो” ति
आदि वुत्तं ।

९६. सा च पन अप्पना । अद्धानपरिच्छेदो ति कालपरिच्छेदो । सो पनेत्थ सत्तसु
ठानेसु कत्थचि अपरिमाणचित्तक्खणताय, कत्थचि अतिइत्तरखणताय नत्थी ति वुत्तो । न
हेत्थ सम्पुण्णजवनवीथि अद्दा लब्भति । तेनेवाह—“एत्थ मग्गानन्तरफलं” ति आदि ।
सेसट्ठानेसू ति पठमप्पना लोकियाभिञ्जा मग्गक्खणो निरोधा बुद्धहन्तस्स फलक्खणो ति एतेसु
चतूसु ठानेसु ।

एत्तावत्ता ति एत्तकेन भावनाक्रमेण एस योगावचरो पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति ।
एवं विहरता च अनेन तदेव पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवी कसिणं ति सम्बन्धो ।

१. पच्चयं—स्या०, क० ।

२. वेक्खणा—सी० ।

३. स्या० पोल्यके नत्थि ।

४. अभि०—१-४५; दी—१-६५ ।

७०. तत्थ विविच्चेव कामेही ति कामेहि विविच्चित्वा विना हुत्वा अपक्कमित्वा । यो पनायमेत्थ एवकारो, सो नियमत्थो ति वेदितब्बो । यस्मा च नियमत्थो, तस्मा तस्मिं पठमज्झानं उपसम्पज्ज विहरणसमये अविज्जमानानम्पि कामानं तस्स पठमज्झानस्स पटिपक्खभावं कामपरिच्चागेनेव चस्स अधिगमं दीपेति ।

कथं ? विविच्चेव कामेही ति एवं हि नियमे करियमाने इदं पज्जायति, नून ज्ञानस्स कामा पटिपक्खभूता येसु सति इदं नप्पवत्ताति, अन्धकारे सति पदीपोभासो विय । तेसं परिच्चागेनेव चस्स अधिगमो होति, ओरिमतीरपरिच्चागेन पारिमतीरस्सेव, तस्मा नियमं करोती ति ।

७१. तत्थ सिया—कस्मा पनेस पुब्बपदे येव वुत्तो, न उच्चारपदे ? किं अकुसलेहि धम्महेहि अविविच्चा पि ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्या ति ? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं । तं निस्सरणतो हि पुब्बपदे एस वुत्तो । कामधातुसमतिक्रमनतो हि कामरागपटिपक्खतो च इदं ज्ञानं कामानमेव निस्सरणं । यथाह—“कामानमेतं निस्सरणं यदिदं नेक्खम्म” ति । उत्तरपदे पि पन

७०. तत्था ति तस्मिं ज्ञानपाठे । विविच्चित्वा ति विसुं हुत्वा । तेनाह—“विना हुत्वा अपक्कमित्वा” ति, पजहनवसेन अपसकित्वा ति अत्थो । विविच्चेव कामेही ति एत्थ “विविच्चा” ति इमिना विवेचनं ज्ञानक्खणे कामानं अभावमत्तं वुत्तं । “विविच्चेवा” ति पन इमिना एकंसतो कामानं विवेचेतब्बतादीपनेन तप्पटिपक्खता ज्ञानस्स कामविवेकस्स च ज्ञानाधिगमूपायता दस्सिता होती ति इममत्थं दस्सेतुं—“पठमं ज्ञानं” ति आदिं वत्वा तमेवत्थं पाकटतरं कातुं—“कथं” ति आदि वुत्तं । “अन्धाकारे सति पदीपोभासो विया” ति एतेन यथा पदीपोभासाभावेन रत्तियं अन्धकाराभिभवो, एवं ज्ञानाभावेन सत्तसन्ततिथं कामाभिभवो ति दस्सेति ।

७१. एतं ति पुब्बपदे येव अवधारणवचनं । न खो पन एवं दट्ठब्बं “कामेहि एवा” ति अवधारणस्स अकतत्ता । निस्सरन्ति निगच्छन्ति एतेन एत्थ वा ति निस्सरणं । के निगच्छन्ति ? कामा, तेसं कामानं निस्सरणं पहानं तन्निस्सरणं, ततो । कथं पन समाने विक्खम्भेन कामानमेवेतं निस्सरणं, न व्यापादादीनं ति चोदनं युत्तितो आगमतो च सोधेतुं—“कामधातू” ति

यथा “इधेव भिक्खवे समणो, इध दुतियो समणो” ति^१ । एत्थ एवकारो आनेत्वा वुच्चति, एवं वचाब्बो । न हि सका इतो अज्जेहि पि नीवरण-सङ्घातेहि अकुसलेहि धम्मेहि अविविच्च ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्मा “विविच्चेव कामेहि विविच्चेव अकुसलेहि धम्मेही” ति एवं पदद्वये पि एस दट्ठब्बो । पदद्वये पि च किञ्चापि विविच्चा ति इमिना साधारणवचनेन तदङ्गविवेकादयो कायविवेकादयो च सब्बे पि विवेका सङ्गहं गच्छन्ति, तथा पि कायविवेको चित्तविवेको विक्खम्भनविवेको ति तयो एव इध दट्ठब्बा ।

७२. कामेही ति इमिना पन पदेन ये च निर्देशे “कतमे वत्थु-कामा ? मनापिया रूपा” ति^२ आदिना नयेन वत्थुकामा वुत्ता, ये च तत्थेव विभङ्गे च “छन्दो कामो, रागो कामो, छन्दरागो कामो, सङ्कप्पो

आदि वुत्तं । तत्थ कामधातु—समतिक्रमनतो ति सकलस्सपि कामभवस्स समतिक्रमपटि-पदाभावतो । तेन इमस्स ज्ञानस्स कामपरिञ्चाभावमाह । कामरागपटिपक्खतो ति वक्ख-मानविभागस्स किलेसकामस्स पच्चत्थिकभावतो । तेन यथा मेत्ता व्यापादस्स करुणा विहिंसाय, एवमिदं ज्ञानं कामरागस्स उज्जुविपचनीकभूतं ति दस्सेति । एवमत्तनो पवत्तिया विपाकप्पवत्तिया च कामरागतो कामधातुतो च विनिवत्तसभावत्ता इदं ज्ञानं विसेसतो कामानमेव निस्सरणं । स्वायमत्थो पाठगतो एवा ति आह—“यथाहा” ति आदि । कामञ्चेतमत्थं दीपेतुं पुरिमपदे-येव अवधारणं गहितं, उत्तरपदे पि पन तं गहेतब्बमेव तथा अत्थसम्भवतो ति दस्सेतुं—“उत्तर-पदेपी” ति आदि वुत्तं । इतो ति कामच्छन्दतो । एस नियमो । साधारणवचनेना ति अविसेसवचनेन । तदङ्गविक्खम्भनसमुच्छेदप्पटिपस्सद्धिनिस्सरणविवेका तदङ्गविवेकादयो । चित्तकायउपधिविवेका चित्तविवेकादयो । तयो एव इध ज्ञानकथायं दट्ठब्बा समुच्छेद-विवेकादीनं असम्भवतो ।

७२. निर्देशे ति महानिर्देशे^३ । तत्थ हि “उद्धानतो द्वे कामा वत्थुकामा किलेसकामा चो” ति उद्दिसित्वा “तत्थ कतमे वत्थुकामा ? मनापिया रूपा...प...मनापिया फोढब्बा” ति आदिना वत्थुकामा निर्दिष्टा । ते पन कामीयन्ती ति कामा ति वेदितब्बा । तत्थेवा ति

कामो, रागो कामो, सङ्कप्परागो कामो इमे वुच्चन्ति कामा” ति^१ एवं किलेसकामा वुत्ता, ते सब्बे पि सङ्गहिता इच्चेव दट्ठ्वा । एवं हि सति विविच्चेव कामेही ति वत्थुकामेहि पि विविच्चेवा ति अत्थो युज्जति, तेन कायविवेको वुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्मेही ति किलेसकामेहि सब्बाकुसलेहि वा विविच्चा ति अत्थो युज्जति, तेन चित्तविवेको वुत्तो होति । पुरिमेन चेत्थ वत्थुकामेहि विवेकवचनतो एव कामसुखपरिचागो, दुतियेन किलेसकामेहि विवेकवचनतो नेक्खम्मसुखपरिग्गहो विभावितो होति ।

एवं वत्थुकामकिलेसकामविवेकवचनतो येव च एतेसं पठमेन संकिलेसवत्थुप्पहानं, दुतियेन संकिलेसप्पहानं । पठमेन लोलभावस्स हेतु-

निद्देसे एव । विभङ्गे ति ज्ञानविभङ्गे^२ । पत्थनाकारेण पवत्तो दुब्बलो लोभो छन्दनट्ठेन छन्दो, ततो बलवा रञ्जनट्ठेन रागो, ततो पि बलवतरो बहलरागो छन्दरागो । निमित्तानुव्यञ्जनानि सङ्कप्पेति एतेना ति सङ्कप्पो, तथापवत्तो लोभो, ततो बलवा रञ्जनट्ठेन रागो, सङ्कप्पनवसेनेव पवत्तो ततो पि बलवतरो सङ्कप्परागो ति । स्वायं पभेदो एकस्सेव लोभस्स पवत्तिआकारवसेन अवत्थाभेदवसेन च वेदितव्वो यथा “वच्छो दम्भो बलीवद्दो” ति । इमे किलेसकामा । कामेन्ती ति कामा, कामेन्ति एतेही ति वा ।

एवंहि सती ति एवं उभयेसं पि कामानं सङ्गहे सति । वत्थु कामेहि पी ति “वत्थु कामेहि विविच्चेवा” ति पि अत्थो युज्जती ति एवं युज्जमानत्थन्तरसमुच्चयत्थो पि-सद्दो, न किलेसकामसमुच्चयत्थो । कस्मा ? इमस्मिं अत्थे किलेसकामेहि विवेकस्स दुतियपदेन वुत्तत्ता । तेना ति वत्थुकामविवेकेन । कायविवेको वुत्तो होति पुत्तदारादिपरिग्गहविवेकदीपनतो । पुरिमेना ति कायविवेकेन । एत्था ति “विविच्चेव कामेहि, विविच्च अकुसलेहि धम्मेही” ति एतस्मिं पदद्वये, इतो वा निद्धारिते विवेकद्वये । अकुसल-सद्देन यदि पि किलेसकामा सब्बा-कुसला पि वा गहिता, सब्बथा पन किलेसकामेहि विवेको वुत्तो ति आह—“दुतियेन किलेस-कामेहि विवेकवचनतो” ति । दुतियेना ति च चित्तविवेकेना ति अत्थो । एतेसं ति यथावुत्तानं द्विजं पदानं, निद्धारणे चेतं सामिवचनं । तण्हादिसंकिलेसानं वत्थुनो पहानं

परिचागो, दुतियेन बालभावस्स । पठमेन च पयोगसुद्धि, दुतियेन आसय-
पोसनं विभावितं होती ति विज्जातब्बं । एस ताव नयो कामेही ति एत्थ
वुत्तकामेसु वत्थुकामपक्खे ।

७३. किलेसकामपक्खे पन छन्दो ति च रागो ति च एवमादीहि
अनेकभेदो कामच्छन्दो येव कामो ति अधिप्पेतो । सो च अकुसलपरियापन्नो
पि समानो “तत्थ कतमो कामो ? छन्दो कामो” ति^१ आदिना नयेन
विभज्जे ज्ञानपटिपक्खतो विसुं वुत्तो । किलेसकामत्ता वा पुरिमपदे वुत्तो,
अकुसलपरियापन्नत्ता दुतियपदे । अनेकभेदतो चस्स कामतो ति अवत्त्वा
कामेही ति वुत्तं ।

७४. अज्जेसम्पि च धम्मनं अकुसलभावे विज्जमाने “तत्थ कतमे
अकुसला धम्मा ? कामच्छन्दो” ति^१ आदिना नयेन विभज्जे उपरि ज्ञानज्ञानं

संकिलेसवत्थुप्पहानं । लोलभावो नाम तत्थ तत्थ रूपादीसु तण्हुप्पादो, तस्स हेतु वत्थुकामा
एव वेदितब्बा । बालभावो अविज्जा, दुच्चिन्तितच्चिन्तितादि वा, तस्स अयोनिसोमनसिकारो
सब्बे पि वा अकुसला धम्मा हेतु । कामगुणाधिगमहेतु पि पाणातिपातादिअसुद्धपयोगो होती ति
तब्बिवेकेन पयोगसुद्धि विभाविता । तण्हासंकिलेससोधनेन विवट्ठूपनिस्सयसंवट्ठनेन च
अज्ज्ञासयविसोधनं आसयपोसनं । कामे^२ ति निद्वारणे भुम्मं ।

७५. अनेकभेदो ति कामासवकामरागसंयोजनादिवसेन रूपतण्हादिवसेन च अनेकप्प-
भेदो । कामच्छन्दो येवा ति कामसभावो येव छन्दो, न कतुकम्यताछन्दो, ना पि कुसलच्छन्दो
ति अधिप्पायो । ज्ञानपटिपक्खतो ति ज्ञानस्स पटिपक्खभावतो तंहेतु तन्निमित्तं विसुं वुत्तो ।
अकुसलभावसामज्जेन अगगहेत्वा विसुं सरूपेन गहितो । यदि किलेसकामो व पुरिमपदे वुत्तो
कथं बहुवचनं ति आह—“अनेकभेदतो” ति आदि ।

७६. अज्जेसं पि दिट्ठिमानअहिरिकानोत्तप्पादीनं तंसहितफस्सादीनं च । उपरि
वुच्चमानानि ज्ञानज्ञानि उपरिज्ञानज्ञानि, तेसं अत्तनो पच्चनीकानं पटिपक्खभावदस्सनतो
तप्पच्चनीकनीवरणवचनं । नीवरणानि हि ज्ञानङ्गपच्चनीकानि तेसं पवत्तिनिवारणतो ।

पचनीकपटिपक्खभावदस्सनतो नीवरणानेव वुत्तानि । नीवरणानि हि ज्ञानङ्गपचनीकानि, तेसं ज्ञानङ्गानेव पटिपक्खानि, विद्दंसकानि विघातकानी ति वुत्तं होति । तथा हि “समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो, पीति व्यापादस्स, वितक्को थिनमिद्धस्स, सुखं उद्धच्चकुक्कुच्चस्स, विचारो विचिकिच्छाया” ति पेटके^१ वुत्तं ।

एवमेत्थ विविच्चेव कामेही ति इमिना कामच्छन्दस्स विक्खम्भन-विवेको वुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्मेही ति इमिना पञ्चन्नम्पि नीवरणानं, अगहितग्गहणेन पन पठमेन कामच्छन्दस्स, दुतियेन सेसनीवरणानं । तथा पठमेन तीसु अकुसलमूलेसु पञ्चकामगुणभेदविसयस्स लोभस्स, दुतियेन आघातवत्थुभेदादिविसयानं दोसमोहानं । ओघादीसु वा धम्मेसु पठमेन कामोघकामयोगकामासवकामुपादानअभिज्झाकायगन्थकामरागसंयोजनानं, दुतियेन अवसेसओघयोगासवउपादानगन्थसंयोजनानं । पठमेन च तण्हाय तंसम्पयुत्तकानञ्च, दुतियेन अविज्जाय तंसम्पयुत्तकानञ्च । अपि च पठमेन लोभसम्पयुत्तानं अट्टन्नं चित्तुप्पादानं, दुतियेन सेसानं चतुन्नं अकुसलचित्तुप्पादानं विक्खम्भनविवेको वुत्तो होती ति वेदितव्यो ।

समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो रागप्पणिधिया उज्जुविपचनीकभावतो, नानारम्मणेहि पलोभितस्स परिग्गमन्तस्स चित्तस्स समाधानतो च । पीति व्यापादस्स पटिपक्खा पामोब्जेन समानयोगक्खेमत्ता । वितक्को थिनमिद्धस्स पटिपक्खो योनिसोसङ्कप्पनवसेन सविप्फारपवत्तितो । सुखं अवूपसमानुतापसभावस्स उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पटिपक्खं वूपसन्तसीतलसभावत्ता । विचारो विचिकिच्छाय पटिपक्खो आरम्भणे अनुमज्जनवसेन पञ्जापटिरूपसभावत्ता । महाकच्चानत्थेरेन देसितं पिटकानं संवण्णना पेटकं, तस्मिं पेटके ।

पञ्चकामगुणभेदविसयस्सा ति रूपादिपञ्चकामगुणविसेसविसयस्स । आघातवत्थुभेदादिविसयानं ति व्यापादविवेकवचनेन “अनत्थं मे अचरी” ति^२ आदि आघातवत्थुभेदविसयस्स दोसस्स, मोहादिकेहि थिनमिद्धादीहि विवेकवचनेन पटिच्छादनवसेन दुक्खादिपुब्बन्तादिभेदविसयस्स मोहस्स विक्खम्भनविवेको वुत्तो । कामरागव्यापादतदेकद्वयथिनमिद्धादिविक्खम्भ-

१. परियंसितव्वं । २. दी०—३-२०२ ; अं—४-४८ । अभि०—२-४६८ पिट्ठादीसु ।

अयं ताव विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेही ति एत्थ अत्थ-
प्पकासना ।

७५. एत्तावता च पठमस्स ज्ञानस्स पहानङ्गं दस्सेत्वा इदानीं सम्प-
योगङ्गं दस्सेतुं सवितक्कं सविचारं ति आदिं वुत्तं । तत्थ वितक्कनं
वितक्को, ऊहनं ति वुत्तं होति । स्वायं आरम्मणे चित्तस्स अभिनिरोपन-
लक्खणो, आहननपरियाहननरसो । तथा हि तेन योगावचरो आरम्मणं
वितक्काहतं वितक्कपरियाहतं करोती ति वुच्चति । आरम्मणे चित्तस्स आनयन-
पच्चुपट्टानो ।

कञ्चेतं सब्बाकुसलपटिपक्खसभावत्ता । सब्बाकुसलानं तेन सभावेन सब्बाकुसलप्पहायकं होति,
होतं पि कामरागादिविक्खम्भनसभावमेव होति तंसभावत्ता ति अविसेसेत्वा नीवरणाकुसल-
मूलादीनं “विक्खम्भनविक्को वुत्तो होती” ति आह ।

७५. यथापच्चयं पवत्तमानानं सभावधम्मानं नत्थि काचि वसवत्तिता ति वसवत्तिभाव-
निवारणत्थं “वितक्कनं वितक्को” ति वुत्तं । तथिदं “वितक्कनं ईदिसमिदं” ति आरम्मणस्स
परिकप्पनं ति आह—“ऊहनं ति वुत्तं होती” ति । यस्मा चित्तं वितक्कबलेन आरम्मणं अभि-
निरुद्धं विद्य होति, तस्मा सो आरम्मणाभिनिरोपनलक्खणो वुत्तो । यथा हि कोचि
राजवल्लभं तंसम्बन्धिनं मित्तं वा निस्साय राजगेहं आरोहति अनुपविसति, एवं वितक्कं
निस्साय चित्तं आरम्मणं आरोहति । यदि एवं कथं अवितक्कं चित्तं आरम्मणं आरोहती ति ?
वितक्कबलेनेव । यथा हि सो पुरिसो परिचयेन तेन विना पि निरासङ्को राजगेहं पविसति एवं
परिचयेन वितक्केन विना पि अवितक्कं चित्तं आरम्मणं आरोहति । परिचयेना ति च सन्ताने
पवत्तवितक्कभावनासङ्घातेन परिचयेन । वितक्कस्स हि सन्ताने अभिण्हं पवत्तस्स वसेन चित्तस्स
आरम्मणाभिरुहणं चिरपरिचित्तं । तेन तं कदाचि वितक्केन विना पि तत्थ पवत्तेव । यथा तं
आणसहितं हुत्वा सम्मसनवसेन चिरपरिचित्तं कदाचि आणविरहितं पि सम्मसनवसेन पवत्तति,
यथा वा किलेससहितं हुत्वा पवत्तं सब्बसो किलेसरहितं पि परिचयेन किलेसवासनावसेन पवत्तति,
एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं । आदितो अभिमुखं वा हननं आहननं । परितो परिवत्तेत्वा वा आहननं
परियाहननं । “रूपं रूपं, पथवी पथवी” ति आकोटेन्तस्स विद्य पवत्ति “आहननं परियाहननं”
ति च वेदितब्बं । आनयनं चित्तस्स आरम्मणे उपनयनं, आकड्डनं वा ।

७६. विचरणं विचारो, अनुसञ्चरणं ति वुचं होति । स्वायं आरम्भणानुमज्जनलक्खणो, तत्थ सहजातानुयोजनरसो, चित्तस्स अनुप्पबन्धनपच्चुपट्टानो ।

७७. सन्ते पि च नेसं कत्थचि अविप्पयोगे, ओळारिकट्टेन पुब्बङ्गमट्टेन च घण्डाभिघातो विय चेतसो पठमाभिनिपातो वितक्को । सुखुमट्टेन अनुमज्जनसभावेन च घण्डानुरवो विय अनुप्पबन्धो विचारो । विप्फारवा चेत्थ वितक्को पठमुप्पत्तिकाले परिप्फन्दनभूतो चित्तस्स, आकासे उप्पतितु-कामस्स पक्खिनो पक्खविकखेपो विय, पदुमाभिमुखपातो विय च गन्धानुबन्ध-चेतसो भमरस्स । सन्तवुत्ति विचारो नातिपरिफन्दनभावो चित्तस्स, आकासे उप्पतितस्स पक्खिनो पक्खप्पसारणं विय, परिब्भमनं विय च पदुमाभिमुख-पतितस्स भमरस्स पदुमस्स उपरिभागे ।

दुकनिपातट्ठकथायं पन “आकासे गच्छतो महासकुणस्स उभोहि पक्खेहि वातं गहेत्वा पक्खे सन्निसीदापेत्वा गमनं विय आरम्भणे चेतसो अभिनिरोपनभावेन पवत्तो वितक्को । वातग्गहणत्थं पक्खे फन्दापयमानस्स

७६. अनुसञ्चरणं अनुपरिब्भमनं । स्वायं विसेसो सन्तानग्धि लब्धमानो एव सन्ताने पाकटो होती ति दट्ठब्बो । सेसेसु पि एसेव नयो । अनुमज्जनं आरम्भणे चित्तस्स अनुमसनं, परिमज्जनं ति अत्थो । तथा हि विचारो “परिमज्जनहत्थो विय, सञ्चरणहत्थो विया” ति च वुत्तो । तत्था ति आरम्भणे । सहजातानं अनुयोजनं आरम्भणे अनुविचारणसङ्घातानुमज्जन-वसेनेव वेदितब्बं । अनुप्पबन्धनं आरम्भणे चित्तस्स अविच्छिन्नस्स विय पवत्ति । तथा हि सो “अनुसन्धानता” ति^२ निदिट्ठो । तेनेव च “घण्डानुरवो विय, परिब्भमनं विया” ति च वुत्तो ।

७७. कत्थची ति पठमज्ज्ञाने परित्तचित्तुप्पादेसु च । विचारतो ओळारिकट्टेन विचारस्सेव च पुब्बङ्गमट्टेन अनुरवतो ओळारिको तस्स च पुब्बङ्गमो घण्डाभिघातो विय वितक्को । यथा हि घण्डाभिघातो पठमाभिनिपातो होति, एवं आरम्भणाभिमुखनिरोपनट्टेन वितक्को चेतसो पठमाभिनिपातो होति । अभिघात-ग्गहणेन चेत्थ अभिघातजो सहो गहितो ति वेदितब्बो । विप्फारवा ति विचलनयुत्तो सपरिफन्दो । परिब्भमनं विय परिस्सया-

गमनं विय अनुमज्जनभावेन^१ पवत्तो विचारो” ति बुत्तं, तं अनुप्पबन्धेन पवत्तियं युज्जति । सो पन नेसं विसेसो पठमदुतियज्ज्ञानेसु पाकटो होति ।

७८. अपि च मलग्गहितं कंसभाजनं एकेन हत्थेन दळ्हं गहेत्वा इतरेन हत्थेन चुण्णतेलवालण्डुपकेन परिमज्जन्तस्स दळ्हगहणहत्थो विय वितक्को, परिमज्जनहत्थो विय विचारो । तथा कुम्भकारस्स दण्डप्पहारेन चकं भमयित्वा भाजनं करोन्तस्स उप्पीळनहत्थो विय वितक्को, इतो चितो च सञ्चरणहत्थो विय विचारो । तथा मण्डलं करोन्तस्स मज्झे सन्निरुम्भित्वा^२ ठितकण्टको विय अभिनिरापनो वितक्को, बहि परिब्भमनकण्टको विय अनुमज्जनो विचारो ।

इति इमिना च वितक्केन इमिना च विचारेन सह वत्तति रुक्खो विय पुप्फेन फलेन चा ति इदं ज्ञानं “सवितकं सविचारं” ति बुच्चति । विभङ्गे पन “इमिना च वितक्केन इमिना च विचारेन उपेतो होति समु-

भाववीमंसनत्थं । अनुप्पबन्धेन पवत्तियं ति उपचारे वा अप्पनायं वा सन्तानेन पवत्तियं । तत्थ हि वितक्को निच्चलो हुत्वा आरम्भणं अनुपविसित्वा विय पवत्तति, न पठमाभिनिपाते । पाकटो होती ति वितक्कस्स विसेसो अभिनिरापनाकारो ओळारिकत्ता पठमज्ज्ञाने पाकटो होति, तदभावतो पञ्चकनये दुतियज्ज्ञाने विचारस्स विसेसो अनुमज्जनाकारो पाकटो होति ।

७९. वालण्डुपकं एळकलोमादीहि कतचुम्भटकं । उप्पीळनहत्थो ति पिण्डस्स उप्पीळनहत्थो । तस्सेव इतो चितो च सञ्चरणहत्थो । मण्डलं ति कंसभाजनादीसु किञ्चि मण्डलं वट्टलेखं करोन्तस्स । यथा पुप्फफलसाखादिवयवविनिमुत्तो अविजमानो पि रुक्खो “सपुप्फो, सफलो” ति बोहरीयति, एवं वितक्कादिअङ्गविनिमुत्तं अविजमानं पि ज्ञानं “सवितकं, सविचारं” ति बोहरीयति ति दस्सेतुं—“रुक्खो विया” ति आदि बुत्तं । ज्ञानभावनाय पुग्गलवसेन देसेतब्बत्ता “इध भिक्खु विविच्चेव कामेही” ति आदिना पुग्गलाधिद्वानेन ज्ञानानि उद्दिट्ठानीति । यदि पि विभङ्गे^३ पुग्गलाधिद्वाना देसना कता, अत्थो पन तत्रा पि विभङ्गे पि यथा

१. अनुमज्जनसभावेन, स्या०, रो० क० ।

२. सन्निरुज्झित्वा—रो०, क० ।

३. अभि०—२-३०९ ।

पेतो” ति आदिना नयेन पुग्गलाधिष्ठाना देसना कता । अत्थो पन तत्रा
पि एवमेव दट्ठब्बो ।

७६. विवेकजं ति एत्थ विवित्ति विवेको, नीवरणविगमो ति
अत्थो । विवित्तो ति वा विवेको, नीवरणविवित्तो ज्ञानसम्पयुत्ताधम्म-
रासी ति अत्थो । तस्मा विवेका, तस्मिं वा विवेके जातं ति विवेकजं ।

८०. पीतिसुखं ति एत्थ पीणयती ति पीति । सा सम्पियायन-
लक्खणा, कायचित्तपीणनरसा, फरणरसा वा, ओदग्यपच्चुपट्टाना । सा
पनेसा खुदिकापीति, खणिकापीति, ओक्कन्तिकापीति, उब्बेगापीति,
फरणापीती ति पञ्चविधा होति । तत्थ खुदिकापीति सरीरे लोमहंसमरा-
मेव कातुं सक्कोति । खणिकापीति खणे खणे विज्जुप्पादसदिसा होति ।
ओक्कन्तिकापीति समुद्दीरं वीचि विय कायं ओक्कमित्वा ओक्कमित्वा
भिज्जति । उब्बेगापीति बलवती होति, कायं उद्धग्गं कत्वा आकासे
लङ्घापनप्पमाणप्पत्ता ।

तथा हि पुण्णवल्लिकवासी महातिस्सत्थेरो पुण्णमदिवसे सायं चेत-
यङ्गणं गन्त्वा चन्दा लोकं दिस्वा महाचेतियाभिमुखो हुत्वा “इमाय वत

इध “इमिना च वितक्केना” ति आदिना धम्मवसेन वुत्तो, एवमेव दट्ठब्बो, परमत्थतो
पुग्गलस्सेव अभावतो ति अधिप्पायो । अत्थो प...दट्ठब्बो ज्ञानसमङ्गिनो वितक्कविचार-
समङ्गितादस्सनेन ज्ञानस्सेव च सवितक्कसविचारताय वुत्तत्ता ति एवं वा एत्थ अत्थो
दट्ठब्बो ।

७६. विवेका ति विवेका हेतुभूता ति विवेक-सदस्स भावसाधनतं सन्धायाह । विवेके
ति क्तुसाधनतं, कम्मसाधनतं वा । “विवित्तो” ति हि इमिना नीवरणेहि विनाभूतो तेहि विवेचितो
ति च साधनद्वयं पि सङ्गहितमेवा ति ।

८०. पीणयती ति तप्पेति, वट्टेति वा । सम्पियायनलक्खणा ति परितुस्सन-
लक्खणा । पीणनरसा ति परिब्रूहनरसा । फरणरसा ति पणीतरूपेहि कायस्स व्यापनरसा ।

वेलाय चतस्सो परिसा महाचेतियं वन्दती” ति पकतिया दिट्ठारम्मणवसेन बुद्धारम्मणं उब्बेगापीतिं उप्पादेत्वा सुधातले पट्टचित्रगेण्डुको विय आकासे उप्पत्तिवा महाचेतियङ्गणे येव पतिट्ठासि ।

तथा गिरिकण्डकविहारस्स उपनिस्सये वत्तकालकगामे एका कुलधीता पि बलवबुद्धारम्मणाय उब्बेगापीतिया आकासे लङ्घेसि ।

८१. तस्सा किर मातापितरो सायं धम्मस्सवनत्थाय विहारं गच्छन्ता “अम्म त्वं गरुभारा अकाले विचरितुं न सक्कोसि, मयं तुय्हं पत्तिं कत्वा धम्मं सोस्सामा” ति अगमंसु । सा गन्तुकामा पि तेसं वचनं पटिवाहितुं असक्कोन्ती घरे ओहीयित्वा घराजिरे ठत्वा चन्दालोकेन गिरिकण्डके आकासचेतियङ्गणं ओलोकेन्ती चेतियस्स दीपपूजं अदस, चतस्सो च परिसा मालागन्धादीहि चेतियपूजं कत्वा पदक्खिणं करोन्तियो भिक्खुसंघस्स च गणसज्झायसदं अस्सोसि । अथस्सा “धज्जा वति मे ये विहारं गन्त्वा एवरूपे चेतियङ्गणे अनुसञ्चरितुं, एवरूपञ्च मधुरधम्मकथं सोतुं लभन्ती” ति मुत्तरासिसदिसं चेतियं पस्सन्तिया एव उब्बेगापीति उदपादि । सा आकासे लङ्घित्वा मातापितूनं पुरिमतरं येव आकासतो चेतियङ्गणे ओरुय्ह चेतियं वन्दित्वा धम्मं सुणमाना अट्ठासि ।

अथ नं मातापितरो आगन्त्वा “अम्म त्वं कतरेन मग्गेन आग-

उदग्गभावो ओदग्गं । खुद्धिका लहुं लोमहंसनमत्तं कत्वा भिन्ना न पुन उप्पज्जति । खणिका बहुलं उप्पज्जति । उब्बेगतो फरणा निच्चलत्ता चिरट्ठितिकत्ता च पणीततरा । चेतियङ्गणं गन्त्वा ति पुण्णवल्लिकविहारे चेतियङ्गणं गन्त्वा । पकतिया दिट्ठारम्मणवसेना ति पुब्बे महाचेतियं गहितारम्मणवसेन । चित्रगेण्डुको विचित्राकारेण कतगेण्डुको । उपनिस्सये ति समीपे, तस्स वा विहारस्स निस्सयभूते, गोचरट्ठानभूते ति अत्थो ।

८१. घराजिरे ति गेहङ्गणे । पब्बतसिखरे कतचेतियं “आकासचेतियं”^२ ति वुत्तं । गहितनिमित्तेनेवा ति चेतियवन्दनं धम्मस्सवनं च उद्दिस्स “धज्जा वतिमे” ति आदिना

१. ०चेतियं—रो० ।

२. आकासचेतियङ्गणं—अट्टकथायं वुत्तं ।

तासी” ति पुच्छिं सु । सा “आकासेन आगतामिह, न मग्गेना” ति वत्वा “अम्म आकासेन नाम खीणासवा सञ्चरन्ति, त्वं कथं आगता” ति बुत्ता आह—“मय्हं चन्दालोकेन चेतियं ओलोकेन्तिया ठिताय बुद्धारम्मणा बलवपीति उप्पज्जि । अथाहं नेव अत्तनो ठितभावं, न निसिन्नभावं अब्जासिं, गहितनिमित्तेनेव पन आकासे लङ्घित्वा चेतियङ्गणे पतिट्ठिताम्ही” ति । एवं उब्बेगापीति आकासे लङ्घापनप्पमाणा होति ।

फरणापीतिया पन उप्पन्नाय सकलसरीरं धमित्वा पूरितवत्थि विय महता उदकोधेन पक्खन्दपब्बतकुच्छि विय च अनुपरिप्फुटं होति ।

८२. सा पनेसा पञ्चविधा पीति गब्भं गणहन्ती परिपाकं गच्छन्ती दुविधं पस्सद्वि परिपूरेति, कायपस्सद्विश्च चित्तपस्सद्विश्च । पस्सद्वि गब्भं गणहन्ती परिपाकं गच्छन्ती दुविधम्पि सुखं परिपूरेति, कायिकश्च चेतसिकश्च । सुखं गब्भं गणहतं परिपाकं गच्छन्तं तिविधं समाधिं परिपूरेति—खणिकसमाधिं, उपचारसमाधिं, अप्पनासमाधिं ति । तासु या अप्पनासमाधिस्स मूलं हुत्वा वड्डमाना समाधिसम्पयोगं गता फरणापीति, अयं इमस्मिं अत्थे अधिप्पेता पीती ति ।

८३. इतरं पन सुखनं सुखं, सुट्ठु वा खादति खणति च कायचित्तावाधं ति सुखं । तं सातलक्खणं, सम्पयुत्तानं उपब्रूहनरसं, अनुग्गह-

गहितकुसलनिमित्तैनेवकारणभूतेन । गहितं वा निमित्तं एतेना ति गहितनिमित्तं, बुत्ताकारेन पवत्तचित्तं, तेन गहितनिमित्तेनेव चित्तेन सह । पक्खन्दं ति अनुपविट्ठं । अनुपरिप्फुटं ति अनु अनु समन्ततो फुटं, सब्बसो अनुविसटं ति अत्थो ।

८२. पस्सद्विया निमित्तभावेन गब्भं गणहन्ती । परिपाचनवसेन परिपाकं गच्छन्ती । अप्पनासम्पयुत्ता व पीति अप्पनासमाधिपूरिका । खणिकसमाधिपूरिका च उपचारसमाधिपूरिका च अप्पनासमाधिस्स विदूरतरा ति तदुभयं अनामसन्तो “तासु या अप्पनासमाधिस्सा” ति आदिमाह । समाधिसम्पयोगं गता ति पुब्बे उपचारसमाधिना सम्पयुत्ता हुत्वा अनुक्कमेन वड्ढित्वा अप्पनासमाधिना सम्पयोगं गता ।

८३. सुखयती ति सुखं, अत्तना सम्पयुत्तधम्मो लद्धस्सादे करोती ति अत्थो । स्वायं

पच्युत्पट्टानं । सति पि च नेसं कत्थचि अविप्पयोगे इट्ठारम्मणपटिलाभ-
तुट्ठि पीति । पटिलद्धरसानुभवनं^१ सुखं । यत्थ पीति, तत्थ सुखं । यत्थ
सुखं, तत्थ न नियमतो पीति । सङ्खारक्खन्धसङ्गहिता पीति । वेदेनाक्खन्ध-
सङ्गहितं सुखं । कन्तारखिन्नस्स वनन्तुदकदस्सनसवनेसु विय पीति । वनच्छाया-
पवेसनउदकपरिभोगेसु विय सुखं । तस्मिं तस्मिं समये पाकटभावतो चेतं वुचं
ति वेदितब्बं । इति अयश्च पीति इदश्च सुखं अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने
अत्थी ति इदं ज्ञानं पीतिसुखं ति वुच्चति ।

८४. अथ वा पीति च सुखश्च पीतिसुखं, धम्मविनयादयो विय ।
विवेकजं पीतिसुखमस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने अत्थी ति एवम्पि विवेकजं
पीतिसुखं । यथेव हि ज्ञानं, एवं पीतिसुखम्पेत्य विवेकजमेव होति ।

कत्तुनिर्देशो परियायलद्धो धम्मतो अञ्जस्स कत्तु निवत्तनत्थो, निप्परियायेन पन भावसाधनमेव
लब्धती ति “सुखनं सुखं” ति वुत्तं । इट्ठसभावत्ता तंसमङ्गीपुग्गलं सम्पयुत्तधम्मे वा अत्तनि
सादयती ति सातं द-कारस्स त-कारं कत्वा । सातं “मधुरं” ति वदन्ति । सातं लक्खणं एतस्सा
ति सातलक्खणं । उपब्रूहं सम्पयुत्तधम्मानं संवड्ढं । दुक्खं विय अविस्सज्जेत्वा अदुक्खम-
सुखा विय अनञ्छुपेक्खित्वा अनु अनु गण्हं, उपकारिता वा अनुगगहो । कत्थचि पठमज्ज्ञा-
नादिके । पटिलाभतुट्ठी ति पटिलाभवसेन उप्पज्जनकतुट्ठि । पटिलद्धरसानुभवनं ति
पटिलद्धस्स आरम्मणरसस्स अनुभवनं ति सभावतो पीतिसुखानि विभजित्वा दस्सेति । यत्थ पीति,
तत्थ सुखं ति वितक्कस्स विय इतरेण पीतिया सुखेन अच्चन्तसंयोगमाह । “यत्थ सुखं,
तत्थ न नियमतो पीती” ति विचारस्स विय वितक्केन सुखस्स पीतिया अनच्चन्तसंयोगं । तेन
अच्चन्तानच्चन्तसंयोगिताय पीतिसुखानं विसेसं दस्सेति । कं तारेन्ति एत्था ति कन्तारं, निरु-
दकमरुट्ठानं । वनमेव वनन्तं । तस्मिं तस्मिं समये ति इट्ठारम्मणस्स पटिलाभसमये
पटिलद्धस्स रसानुभवनसमये वनच्छायादीनं सवनदस्सनसमये पवेसपरिभोगसमये च । पाकट-
भावतो ति यथाक्कमं पीतिसुखानं विभूतभावतो ।

८५. विवेकजं पीतिसुखं ति एत्थ पुरिमस्मिं अत्थे विवेकजं ति ज्ञानं वुत्तं । पीति-
सुखसद्दतो च अत्थि अत्थविसेसतो “अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने” ति एत्थ अ-कारो

तच्चस्स अत्थि, तस्मा एकपदेनेव “विवेकजं पीतिसुखं” ति पि वत्तुं युज्जति । विभङ्गे पन “इदं सुखं इमाय पीतिया सहगतं” ति आदिना नयेन वुत्तं । अत्थो पन तत्था पि एवमेव दट्ठब्बो ।

८५. पठमं भानं ति इदं परतो आविभविस्सति । उपसम्पज्जा ति उपगन्त्वा, पापुणित्वा ति वुत्तं होति । उपसम्पादयित्वा वा, निष्फादेत्वा ति वुत्तं होति । विभङ्गे पन “उपसम्पज्जा ति पठमस्स ज्ञानस्स लाभो पटिलाभो पत्ति सम्पत्ति फुसना सच्छिकिरिया उपसम्पदा” ति वुत्तं । तस्सा पि एवमेव अत्थो दट्ठब्बो ।

विहरती ति तदनुरूपेण इरियापथविहारेण इतिवुत्ताप्पकारज्ञानसमङ्गी हुत्वा अत्तभावस्स इरियं वुत्तिं पालनं यपनं यापनं चारं विहारं अभि- निष्फादेति । वुत्तञ्हेतं विभङ्गे—“विहरती ति इरियति वत्तति पालेति यपेति यापेति चरति विहरति, तेन वुत्तति विहरती” ति ।

पञ्चङ्गविप्पहीनादि

८६. यं पन वुत्तं “पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं ति, तत्थ

दट्ठब्बो । दुत्तिथे पीतिसुखमेव विवेकजं । “विवेकजं पीतिसुखं” ति च अञ्जपदत्थसमासो, पच्चत्तनिद्देसस्स च अलोपो कतो । लोपे वा सति “विवेकजपीतिसुखं” ति पाठो ति अयं विसेसो ।

८५. “उपसम्पज्जा ति एत्थ उप-सं-सद्दा “उपलब्भति, संभुज्जती” ति आदीसु विय निरत्थका ति दस्सेतुं—“उपगन्त्वा” ति आदि वत्त्वा पुन तेसं सात्थकभावं दस्सेतुं—“उप-सम्पादयित्वा” ति आदि वुत्तं, तस्मा पत्त्वा, साधेत्वा ति वा अत्थो । इरियं ति किरियं । वुत्ति आदीनि तस्सेव वेवचानि । पालना ति हि एकं इरियापथ बाधनं इरियापथन्तरेहि रक्खणा ।

पञ्चङ्गविप्पहीनादिवण्णना

८६. पञ्च अङ्गानि विक्खम्भनवसेन पहीनानि एतस्सा ति पञ्चङ्गविप्पहीनं । “अग्या-

कामच्छन्दो, व्यापादो, थिनमिद्धं, उद्धचकुक्कुच्चं, विचिकिच्छा ति इमेसं पञ्चन्नं नीवरणानं पहानवसेन पञ्चङ्गविष्पहीनता वेदितव्या । न हि एतेसु अप्पहीनेसु ज्ञानं उप्पज्जति । तेनस्सेतानि पहानज्ज्ञानी ति बुच्चन्ति । किञ्चापि हि ज्ञानक्खणे अज्जे पि अकुसला धम्मा पहीयन्ति, तथा पि एतानेव विसेसेन ज्ञानन्तरायकरानि ।

कामच्छन्देन हि नानाविसयप्पलोभितं चित्तं न एकत्तारम्मणे समाधियति । कामच्छन्दाभिभूतं वा तं न कामधातुप्पहानाय पटिपदं पटिपज्जति । व्यापादेन चारम्मणे पटिहज्जमानं न निरन्तरं पवत्तति । थिनमिद्धाभिभूतं अकम्मज्जं होति । उद्धचकुक्कुच्चपरेतं अवूपसन्तमेव हुत्वा परिब्भमति । विचिकिच्छाय उपहतं ज्ञानाधिगमसाधिकं पटिपदं नारोहति । इति विसेसेन ज्ञानन्तरायकरत्ता एतानेव पहानज्ज्ञानी ति बुत्तानी ति ।

हितो” ति एत्थ आहित-सहस्स विय विष्पहीन-सहस्सेत्थ परवचनं दट्ठव्वं, पञ्चहि अज्जेहि विष्पहीनं ति वा पञ्चङ्गविष्पहीनं । ननु अज्जे पि अकुसला धम्मा इमिना ज्ञानेन पहीयन्ति, अथ कस्मा पञ्चङ्गविष्पहीनता व बुच्चती ति आह—“किञ्चापी” ति आदि । ज्ञानलाभिनो पि अज्ञानसमङ्गिकाले ज्ञानपटिपक्खलोभचित्तादीनं पवत्तिसम्भावतो “ज्ञानक्खणे” ति बुत्तं । पहीयन्ती ति विगच्छन्ति, नप्पवत्तन्ती ति अत्थो । एकत्तारम्मणे ति पथवीकसिणादिवसेन एकसभावे, एकगतासङ्घाते एकत्तावहे वा आरम्मणे । तं ति तं नानाविसयप्पलोभितं चित्तं । कामधातुप्पहानाया ति नानाविसयसमूपव्यूह्हाय कामधातुया पहानाय समतिक्रमाय पटिपदं ज्ञानं नप्पटिपज्जति । निरन्तरं ति विक्खेपेन अनन्तरितं, सहितं^१ ति अत्थो । अकम्मज्जं ति अकम्मनीयं, भावनाकम्मस्स अयोग्यं ति अत्थो । उद्धचकुक्कुच्चपरेतं ति उद्धचकुक्कुच्चेन अभिभूतं । परिब्भमति अनवट्ठानतो, अवट्ठानस्स समाधानस्स अभावतो ति अत्थो । विचिकिच्छाय उपहतं ति सातिसयस्स विचारस्स अभावतो “सम्मासम्बुद्धो नु खो भगवां, ननु खो” ति, “पथवी पथवी” ति आदिना मनसिकारेण, “ज्ञानं सिया नु खो, ननु खो” ति आदिना च पवत्ताय विचिकिच्छाय उपहतं । नारोहति अप्पटिपत्तिनिमित्ता । विसेसेन ज्ञानन्तरायकरत्ता ति समाधिआदीनं उज्जविपच्चनीकभावेन ज्ञानाधिगमस्स अन्तरायकरणतो ।

८७. यस्मा पन वित्तको आरम्मणे चित्तं अभिनिरोपेति, विचारो अनुप्पवन्धति, तेहि अविकखेपाय सम्पादितपयोगस्स चेतसो पयोगसम्पत्ति-सम्भवा पीति पीणनं, सुखञ्च उपब्रूहनं करोति । अथ नं ससेससम्पयुत्तधम्मं एतेहि अभिनिरोपनानुप्पवन्धनपीणनउपब्रूहनेहि अनुगगता एकगता एकत्तारम्मणे समं सम्मा च आधियति, तस्मा वित्तको विचारो पीति सुखं चित्तेकगता ति इमेसं पञ्चन्नं उप्पत्तिवसेन पञ्चङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा ।

उप्पन्नेसु हि एतेसु पञ्चसु भानं उप्पन्नं नाम होति । तेनस्स एतानि पञ्च समन्नागतङ्गानी ति बुच्चन्ति । तस्मा न एतेहि समन्नागतं अञ्जदेव ज्ञानं नाम अत्थी ति गहेतव्वं । यथा पन अङ्गमत्तवसेनेव चतुरङ्गिणी सेना, पञ्चङ्गिकं तुरियं, अट्टङ्गिको च मग्गो ति बुच्चति, एवमिदम्पि अङ्गमत्तवसेनेव पञ्चङ्गिकं ति वा पञ्चङ्गसमन्नागतं ति वा बुच्चती ति वेदितव्वं ।

८८. एतानि च पञ्चङ्गानि किञ्चापि उपचारक्खणे पि अत्थि, अथ खो उपचारे पकतिचित्ततो बलवतरानि । इध पन उपचारतो पि बलवतरानि

८७. तेही ति ज्ञानाधिगमस्स पच्चयभूतेहि वित्तक्खिचारेहि । अविकखेपाय सम्पादितपयोगस्सा ति ततो एवं समाधानाय निष्कादितभावनापयोगस्स । चेतसो पयोगसम्पत्तिसम्भवा ति यथावुत्तभावनापयोगसम्पत्तिसमुद्धाना । पीति पीलनं भावनावसेन तप्पनं । उपब्रूहनं भावनावसेन परिवुद्धिं चेतसो करोती ति सम्बन्धो । नं ति चित्तं । ससेससम्पयुत्तधम्मं ति अवसिद्धफस्सादि धम्मसहितं, समं सम्मा च आधियती ति सम्बन्धो । इन्द्रियसमतावसेन समं, पटिपक्खधम्मानं । दूरीभावे लीनुद्धच्चाभावेन सम्मा च ठपेती ति अत्थो । एकगता हि समाधानकिञ्चेन चित्तं सम्पयुत्तधम्मे च अत्तानं अनुवत्तापेन्ती ज्ञानक्खणे सातिसयं समाहिते करोती ति । उप्पत्तिवसेना ति यथापच्चयं उप्पज्जनवसेन । एतेसु वित्तकादीसु ज्ञानं उप्पन्नं नाम होति तत्थेव ज्ञानवोहारतो । तेनाह—“तस्मा” ति आदि । “यथा पना” ति आदिना पि उपमावसेन तमेवत्थं पाकटतरं करोति ।

८८. पकतिचित्ततो ति पाकतिकामावचरचित्ततो । सुविसदेना ति सुद्धु विसदेन,

रूपावचरलक्षणपत्तानि । एतत् हि वित्तको सुविसदेन^१ आकारेण आरम्भणे चित्तं अभिनिरोपयमानो उप्पज्जति । विचारो अतिविय आरम्भणं अनुमज्जमानो । पीतिसुखं सब्बावन्तम्पि कायं फरमानं । तेनेवाह—“नास्स किञ्चि सब्बावतो कायस्स विवेकजेन पीतिसुखेन अप्फुटं होती” ति^२ । चित्तेकग्गता पि हेट्ठिमम्हि समुग्गपटलं उपरिमं समुग्गपटलं विय आरम्भणेसु फुसिता हुत्वा उप्पज्जति, अयमेतेसं इतरेहि विसेसो ।

तत्थ चित्तेकग्गता किञ्चापि सवितक्कं सविचारं ति इमस्मि पाठे न निदिट्ठा, तथा पि विभङ्गे “ज्ञानं ति वित्तको विचारो पीति सुखं चित्तस्सेकग्गता” ति^३ एवं वुत्तत्ता अङ्गमेव । येन हि अधिप्पायेन भगवता उद्देशो कतो, सो येव तेन विभङ्गे पकासितो ति^४ ।

तिविधकल्याणं

८९. तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं ति एतत्थ पन आदिमज्झ-

पटुतरेना ति अत्थो । सब्बावन्तं ति सब्बावयवन्तं, अनवसेसं ति अत्थो । अप्फुटं ति असम्फुटं । आरम्भणेसु फुसिता ति अप्पनावसेन पवत्तमाना चित्तेकग्गता समन्ततो आरम्भणं फरन्ती विय होती ति कत्वा वुत्तं । कस्मा पनेत्थ ज्ञानपाठे अग्गहिता चित्तेकग्गता गहिता ति अनुयोगं सन्धाय—“तत्थ चित्तेकग्गता” ति आदि वुत्तं । तत्था ति तेषु ज्ञानङ्गेषु । न निदिट्ठा ति सरूपतो न निदिट्ठा, सामञ्जसो पन ज्ञानग्गहणेन गहिता । एवं वुत्तत्ता ति सरूपेनेव वुत्तत्ता, अङ्गमेव चित्तेकग्गता ति सम्बन्धो । येन अधिप्पायेना ति येन वितक्कादीहि सह वत्तन्तं धम्मं दीपेतुं तस्स पकासनाधिप्पायेन “सवितक्कं, सविचारं” ति आदिना उद्देशो कतो । सो एव अधिप्पायो तेन भगवता विभङ्गे “चित्तेकग्गता” ति निदिसन्तेन पकासितो । तस्मा सा ज्ञानपाठे अग्गहिता ति न चिन्तेतब्बं ।

तिविधकल्याणवर्णना

८६. आदिमज्झपरियोसानवसेना ति ज्ञानस्स आदिमज्झपरियोसानवसेन ।

१. सुविसुद्धेन—सी० ।

२. दी०—१-६५ ।

३. अभि०—२-३०९ ।

४. पकासितो होती ति—सी०; पकासितो होति—स्या० ।

परियोसानवसेन तिविधकल्याणता । तेसं येव च आदिमज्झपरियोसानानं
लक्खणवसेन दसलक्खणसम्पन्नता वेदितव्वा ।

तत्रायं पाळि —

“पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, उपेक्खानुब्रूहना मज्झे,
सम्पहंसना परियोसानं, पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, आदिस्स
कति लक्खणानि ? आदिस्स तीणि लक्खणानि, यो तस्स परिपन्थो,^१
ततो चित्तं विसुज्झति, विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं
पटिपज्जति, पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं पक्खन्दति । यश्च परिपन्थतो चित्तं
विसुज्झति, यश्च विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, यश्च
पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं पक्खन्दति । पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि
आदि, आदिस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं
आदिकल्याणश्चेव होति तिलक्खणसम्पन्नश्च ।

पठमस्स ज्ञानस्स उपेक्खानुब्रूहना मज्झे, मज्झस्स कति लक्खणानि ?
मज्झस्स तीणि लक्खणानि, विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति, समथपटिपन्नं
अज्झुपेक्खति, एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । यश्च विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति,
यश्च समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति, यश्च एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । पठमस्स
लक्खणवसेना ति तेसं येव अप्पनायं लक्खितव्वभाववसेन ।

तत्रा ति तस्मिं कल्याणतालक्खणानं विभावने । पटिपदाविसुद्धी ति पटिपज्जति
ज्ञानं एताया ति पटिपदा, गोत्रभुपरियोसानो पुब्बभागियो भावनानयो । परिपन्थतो विसुज्झनं
विसुद्धि, पटिपदाय विसुद्धि पटिपदाविसुद्धि । सा पनायं यस्मा ज्ञानस्स उप्पादक्खणे लब्धति,
तस्मा वुत्तं—“पटिपदाविसुद्धि आदी” ति । उपेक्खानुब्रूहना ति विसोधेतव्वतादीनं
अभावतो ज्ञानपरियापन्नाय तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किञ्चिनिष्फत्तिया अनुब्रूहना । सा पनायं विसेसतो
ज्ञानस्स ठितिक्खणे लब्धति । तेन वुत्तं—“उपेक्खानुब्रूहना मज्झे” ति । सम्पहंसना ति
तत्थ धम्मानं अनतिवत्तनादिसाधकस्स जाणस्स किञ्चिनिष्फत्तिवसेन परियोदपना । सा पन यस्मा
ज्ञानस्स ओसानक्खणे पाकटा होति, तस्मा वुत्तं—“सम्पहंसना परियोसानं” ति । इमानि
तीणि लक्खणानी ति परिपन्थतो चित्तस्स विसुज्झनाकारो, मज्झिमस्स समथनिमित्तस्स

ज्ञानस्स उपेक्खानुब्रूहना मज्झे, मज्झस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं मज्झेकल्याणञ्चैव होति तिलक्खणसम्पन्नञ्च ।

पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स कति लक्खणानि ? परियोसानस्स चत्तारि लक्खणानि, तत्थ जातानं धम्मनं अनतिवचनट्टेन सम्पहंसना, इन्द्रियानं एकरसट्टेन सम्पहंसना, तदुपगवीरियवाहनट्टेन सम्पहंसना आसेवनट्टेन सम्पहंसना । पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स इमानि चत्तारि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं परियोसानकल्याणञ्चैव होति चतुलक्खणसम्पन्नञ्चा” ति ।

९०. तत्र पटिपदाविसुद्धि नाम ससम्भारिको उपचारो । उपेक्खानुब्रूहना नाम अप्पना । सम्पहंसना नाम पच्चवेक्खणा ति एवमेके वर्णयन्ति । यस्मा पन “एकत्तागतं चित्तं पटिपदाविसुद्धिपक्खन्दञ्चैव होति

पटिपज्जनाकारो, तत्थ पक्खन्दनाकारो ति इमानि तीणि ज्ञानस्स आदितो उप्पादक्खणे अप्पनापत्तिलक्खणानि तेहि आकारेहि विना अप्पनापत्तिया अभावतो असति च अप्पनाय तदभावतो । आदिकल्याणं चैव विसुद्धिपटिपदत्ता । यथावुत्तेहि लक्खणेहि समन्नागतत्ता सम्पन्नलक्खणत्ता च तिलक्खणसम्पन्नं च । इमिना नयेन मज्झपरियोसनलक्खणानं च योजना वेदितव्वा ।

९०. सम्भरीयति ज्ञानं एतेना ति सम्भारो, नानावज्जनपरिकम्मं । सह सम्भारेना ति ससम्भारो, सो एव ससम्भारिको । उपचारो ति एकावज्जनूपचारमाह । पग्गहादिकिच्चस्स पुब्बभागे भावनाय एव साधितत्ता या तत्थ एकावज्जनूपचारे सिद्धा अज्झुपेक्खना, सा ज्ञानक्खणे परिब्रूहिता नाम होती ति वुत्तं—“उपेक्खानुब्रूहना नाम अप्पना” ति । यथाधिगतं ज्ञानं निस्साय यो पट्टाकारो चित्तस्स परितोसो, तं पच्चवेक्खणवसेन पवत्तं सन्धायाह—“सम्पहंसना नाम पच्चवेक्खणा” ति । एके ति अभयगिरिवासिनो । ते हि एवं पटिपदाविसुद्धिआदिके वर्णयन्ति, तदयुत्तं । तथा हि सति अज्झानधम्मोहि ज्ञानस्स गुणसंकिन्नं नाम कतं होति । न हि भूमन्तरं भूमन्तरपरियापन्नं होति । पाळिया चेतं विरुद्धं ति दस्सेतुं—“यस्मा

उपेक्खानुब्रूहितञ्च जाणेन च सम्पहंसितं^२ ति पाळियं बुत्तं, तस्मा अन्तो-
अप्पनायमेव आगमनवसेन पटिपदाविसुद्धि, तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किञ्चवसेन
उपेक्खानुब्रूहना, धम्मनं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स जाणस्स
किञ्चनिप्फत्तिवसेन सम्पहंसना च वेदितव्वा ।

९१. कथं ? यस्मिं हि वारे अप्पना उप्पज्जति, तस्मिं यो नीवरण-
सङ्घातो किलेसगणो तस्स ज्ञानस्स परिपन्थो, ततो चित्तं विसुज्जति । विसु-
द्धत्ता आवरणविरहितं हुत्वा मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति । मज्झिमं
समथनिमित्तं नाम समप्पवत्तो अप्पनासमाधि येव । तदनन्तरं पन पुरिम-

पना” ति आदि बुत्तं । तत्थ एकत्तगतं चित्तं ति इन्द्रियानं एकरसभावेन एकगताय च
सिक्खप्पत्तिया तदनुगुणं एकत्तं गतं ति एकत्तगतं, ससम्पयुत्तं अप्पनापत्तचित्तं । तस्सेव
पटिपदाविसुद्धिपक्खन्दतादि अनन्तरमेव बुच्चति । तस्मा ति यस्मा एकस्मिं येव अप्पना-
चित्तक्खणे पटिपदाविसुद्धिआदि पाळियं बुत्तं, तस्मा आगमनवसेना ति परिकम्मागमनवसेन ।
अनतिवत्तनादी ति आदि-सद्देन इन्द्रियेकरसतातदुपगवीरियवाहनासेवनानि सङ्गण्हाति ।
परियोदापकस्सा ति परिसोधकस्स पभस्सरभावकरस्स । अनतिवत्तनादिभावसाधनमेव
चेत्थ जाणस्स किञ्चनिप्फत्ति वेदितव्वा ।

९१. तस्मिं ति तस्मिं वारे, चतुपञ्चचित्तपरिमाणाय अप्पनावोधियं ति अत्थो । ततो
परिपन्थतो । चित्तं विसुज्जती ति यदि पि आगमनं गहेतुं अविसेसेन विय बुत्तं, परिकम्म-
विसुद्धितो पन अप्पनाविसुद्धि सातिसया व । तेनाह—“विसुद्धत्ता” ति आदि । आवरण-
विरहितं हुत्वा ति येनावरणेन आवटत्ता चित्तं ततो पुब्बे मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जितुं
न सक्कोति, तेन विवित्तं हुत्वा, तं विक्खम्भेत्वा ति अत्थो । लीनुद्धच्चसङ्घातानं उभित्तं अन्तानं
अनुपगमनेन मज्झिमो, सविसेसं पच्चनीकधम्मनं वूपसमनतो समथो योगिनो सुखविसेसानं
कारणभावतो निमित्तं चा ति मज्झिमं समथनिमित्तं । तेनाह—“समप्पवत्तो अप्पना-
समाधि येवा” ति । तदनन्तरं पन पुरिमचित्तं ति तस्स अप्पनाचित्तस्स अनन्तरपच्चवभूतं
पुरिमं चित्तं, गोत्रभुचित्तं ति अत्थो । एकसन्ततिपरिणामनयेना ति यथा “तदेव खीरं

चित्तं एकसन्ततिपरिणामनयेन तथत्तं उपगच्छमानं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति नाम एवं पटिपन्नत्ता तथत्तमुपगमनेन तत्थ पक्खन्दति नाम । एवं ताव पुरिमचित्ते विज्जमानाकारनिष्फादिका पठमस्स ज्ञानस्स उप्पाद-
क्खणे येव आगमनवसेन पटिपदाविसुद्धि वेदितव्वा ।

९२. एवं विसुद्धस्स पुन तस्स पुन विसोधेतव्वाभावतो विसोधने व्यापारं अकरोन्तो विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति नाम । समथभावुपगमनेन समथपटिपन्नस्स पुन समाधाने व्यापारं अकरोन्तो समथपटिपन्नं अज्झु-
पेक्खति नाम । समथपटिपन्नभावतो एव चस्स किलेससंसग्गं पहाय एकत्तेन उपट्ठितस्स पुन एकत्तुपट्ठाने व्यापारं अकरोन्तो एकत्तुपट्ठानं अज्झुपेक्खति नाम । एवं तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किच्चवसेन उपेक्खानुब्रूहता वेदितव्वा ।

दधिसम्पन्नं” ति, एवं सति पि परित्तमहमगतभावभेदे पच्चयपच्चयुपपन्नभावभेदे च एकस्सा एव सन्ततिया परिणामूपगमननयेन एकत्तनयवसेन । तथत्तं ति तथभावं अप्पनासमाधिबसेन समाहितभावं । एवं पटिपन्नत्ता ति बुत्ताकारेण पटिपज्जमानत्ता । यस्मिञ्चिह् खणे तथत्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, तस्मिं येव खणे तथत्तुपगमनेन अप्पनासमाधिना समाहितभावूपगमनेन तत्थ पक्खन्दति नाम । पुरिमचित्ते ति अप्पनाचित्तस्स पुरिमस्मिं चित्ते गोत्रभुचित्ते । विज्जमा-
नाकारनिष्फादिका ति तस्मिं चित्ते विज्जमानानं परिपन्थविसुद्धिमज्झिमसमथपटिपत्तिपक्खन्दना-
कारानं निष्फादिका, तेनाकारेण निष्फज्जमाना ति अत्थो । ते येव हि आकारा पच्चयविसेसतो ज्ञानक्खणे निष्फज्जमाना “पटिपदाविसुद्धी” ति लद्धसमञ्जा ज्ञानस्स तं विसेसं निष्फादेन्ता विय बुत्ता । उप्पादक्खणे येवा ति अत्तलाभवेलायमेव । यदि एवं कथं ते आकारा निष्पज्जन्ती ति आह—“आगमनवसेना” ति ।

९२. तस्सा ति चित्तस्स । “विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खती” ति पाञ्चियं^१ पुगलाधिष्ठानेन आगता ति “व्यापारं अकरोन्तो” ति आह । समथपटिपत्तितथत्तुपगमनं च इध समथ-
भावापत्ति येवा ति आह—“समथभावूपगमनेना” ति । किलेससंसग्गं पहाय एकत्तेन उपट्ठितस्सा ति पुब्बे “कथं नु खो किलेससंसग्गं पजहेय्यं” ति पटिपन्नस्स इदानीं समथ-
पटिपत्तिया तस्स पहीनत्ता किलेससङ्गणिकाभावेन एकत्तेन उपट्ठितस्स ज्ञानचित्तस्स । परिपन्थ-

९३. ये पनेते एवं उपेक्खानुब्रूहिते तत्थ जाता समाधिपञ्जासङ्घाता युगनद्धधम्मा अञ्जमञ्जं अनतिवत्तमाना हुत्वा पवत्ता, यानि च सद्वादीनि इन्द्रियाणि नानाकिलेसेहि विमुत्तत्ता विमुत्तिरसेन एकरसानि हुत्वा पवत्तानि, यञ्चेस तदुपगं तेसं अनतिवत्तनएकरसभावानं अनुच्छविकं वीरियं वाहयति, या चस्स तस्मिं खणे पवत्ता आसेवना, सब्बे पि ते आकारा यस्मा जाणेन संकिलेसवोदानेसु तं तं आदीनवञ्च आनिसंसञ्च दिस्वा तथा तथा सम्पहंसितत्ता विसोधितत्ता परियोदापितत्ता निष्फन्ना व, तस्मा “धम्मानं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स जाणस्स किञ्चनिष्फत्तिवसेन सम्पहंसना वेदितव्वा” ति वुत्तं ।

९४. तत्थ यस्मा उपेक्खावसेन जाणं पाकटं होति । यथाह—“तथा-पग्गहितं चित्तं साधुकं अञ्जुपेक्खति, उपेक्खावसेन पञ्जावसेन पञ्जिन्द्रियं

विसुद्धिमज्झिमसमथपटिपत्तिपक्खन्दनेहि बुद्धिप्पत्तिया अनुब्रूहिते ज्ञानचित्ते लद्धोकासा तत्र-मञ्जत्तुपेक्खा सम्पयुत्तेसु समवाहितभावेन पवत्तमाना ते अनुब्रूहेन्ती विय होती ति आह—“तत्र मञ्जत्तुपेक्खाय किञ्चवसेन उपेक्खानुब्रूहना वेदितव्वा” ति ।

९३. ये पनेते युगनद्धधम्मा ति सम्बन्धो । तत्था ति तस्मिं ज्ञानचित्ते । अञ्ज-मञ्जानतिवत्तनवसेन किञ्चकरणतो युगे नद्धा बद्धा विय युगनद्धा । विमुत्तिरसेना ति विमुच्चन-किञ्चेन, विमुच्चनसम्पत्तिया वा । एस योगी । वाहयती ति पवत्तेति । अस्सा ति ज्ञानचित्तस्स । तस्मिं खणे ति भङ्गखणे । उप्पादकखणे अतीते हि ठितिक्खणतो पट्टाय आसेवना पवत्तति नाम । ते आकारा ति अञ्जमञ्जानतिवत्तनादयो तत्थ धम्मानं पवत्तिआकारा । आसेवना पि हि आसेवनपच्चयभावीनं धम्मानं पवत्तिआकारो येव । संकिलेसवोदानेसू ति समाधि-पञ्जानं समरसताय अकरणं भावनाय संकिलेसो, करणं वोदानं । तथा सेसेसु पि । एवमेतेसु संकिलेसवोदानेसु तं तं आदीनवञ्च दोसं आनिसंसं गुणं पुरेतारं पाटिहारियज्जानेन दिस्वा यथा अञ्जमञ्जानतिवत्तनादयो होन्ति, तथा भावनाय सम्पहंसितत्ता तेनेव जाणेन विसोधितत्ता । विसोधनं हेत्थ सम्पहंसनं । ते आकारा यस्मा निष्फन्ना, तस्मा “धम्मानं...प...वेदितव्वा ति वुत्तं” ति लक्खणसंवण्णनाय आदिग्घि वुत्तं निगमनवसेन दस्सेति ।

९४. “यस्मा उपेक्खावसेन जाणं पाकटं होती” ति को सम्बन्धो । कस्मा सम्पहंसना व परियोसानं ति वुत्ता, न उपेक्खानुब्रूहना ति चोदनं सन्धाय—“तत्थ यस्मा उपेक्खावसेन

अधिमत्तं होति, उपेक्खावसेन नानाकिलेसेहि चित्तं विमुच्चति, विमोक्ख-
वसेन पञ्जावसेन पञ्चिन्द्रियं अधिमत्तं होति । विमुत्तत्ता ते धम्मा एकरसा
होन्ति । एकरसद्वेन भावना”^१ ति । तस्मा जाणकिच्चभूता सम्पहंसना परियो-
सानं ति वुत्ता ।

आणं पाकटं होती” ति वुत्तं । तत्था ति तस्मिं भावनाचित्ते । उपेक्खावसेन आणं पाकटं
होती ति अप्पनाकाले भावनाय सम्पवत्तिया पटिपक्खस्स च पहानतो पग्गहादीसु व्यापारस्स
अकातव्वतो अज्झुपेक्खना व होति । यं सन्धाय वुत्तं—“समये चित्तस्स अज्झुपेक्खना, विसुद्धं
चित्तं अज्झुपेक्खती” ति च आदि । सा पनायं अज्झुपेक्खना आणस्स किच्चसिद्धिया होति,
विसेसतो जाणसाधनत्ता अप्पनाव्यापारस्सा ति फलेन कारणानुमानायेन । यस्मा उपेक्खावसेन
आणं पाकटं होति, तस्मा जाणकिच्चभूता सम्पहंसना परियोसानं ति वुत्ता ति सम्बन्धो ।

इदानीं यथावुत्तमर्थं पाळिया समत्येतुं—“यथाहा” ति आदि वुत्तं । तथापग्गहितं
चित्तं ति यथा भावनाचित्तं कोसज्जपक्खे न पतति, तथा विरियसम्बोज्झङ्गानियानं धम्मानं
बहुलीकारवसेन पग्गहितं । साधुकं अज्झुपेक्खती ति पग्गहन्तेना पि समाधिस्स वीरिय-
समतायोजनवसेन पग्गहितत्ता सक्कच्चं अज्झुपेक्खति, तत्रमज्झत्तुपेक्खा ओकासं लभति । तं
पन अज्झुपेक्खनं उपेक्खावसेन पुब्बे पवत्तपारिहारियपञ्जावसेन अप्पनापञ्जाय किच्चाधिकता
ति आह—“पञ्जावसेन पञ्चिन्द्रियं अधिमत्तं होती” ति । तस्स अधिमत्तत्ता एव
अज्झुपेक्खन्तस्सेव नानासभावेहि नीवरणपमुखेहि किलेसेहि अप्पना चित्तं विमुच्चति ।
विमोक्खवसेन विमुच्चनवसेन । पञ्जावसेना ति पुब्बे पवत्तपारिहारियपञ्जावसेन ।
विमुत्तत्ता ति नानाकिलेसेहि विमुत्तत्ता एव । ते धम्मा सद्धादयो विसेसतो सद्धापञ्जावीरिय-
समाधयो च एकरसा समानकिच्चा होन्ति । एवमयं इन्द्रियानं एकरसद्वेन भावना निष्फज्ज
माना जाणव्यापारो ति आह—“जाणकिच्चभूता सम्पहंसना परियोसानं” ति । एवं
तिविधाय पटिपदाविमुद्धिया लद्धविसेसाय तिविधाय उपेक्खानुब्रूहनाय सातिसयं पञ्चिन्द्रियस्स
अधिमुत्तभावेन चतुब्बिधा पि सम्पहंसना सिञ्जती ति आगमनुपेक्खा जाणकिच्चवसेन दस पि
आकारा ज्ञाने एव वेदितव्वा ।

९५. इदानीं पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ति एत्थ गणनानुपुब्बता पठमं, पठमं उप्पन्नं ति पि पठमं । आरम्मणूप-निज्ज्ञानतो पच्चनीकज्ञापनतो वा ज्ञानं । पथवीमण्डलं एन सकलद्वेन पथवी-कसिणं ति बुच्चति, तं निस्साय पटिलद्वनिमित्तम्पि, पथवीकसिणनिमित्तो-पटिलद्वज्ञानम्पि । तत्र इमस्मिं अत्थे ज्ञानं पथवीकसिणं ति वेदितव्वं । तं सन्धाय बुच्चं—“पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं” ति ।

चिरट्टितिसम्पादनं

९६. एवमधिगते पन एतस्मिं तेन योगिना वालवेधिना विय सूदेन विय च आकारा परिग्गहेतव्वा । यथा हि सुकुसलो धनुग्गहो वालवेधाय कम्मं कुरुमानो यस्मिं वारे वालं विज्झति, तस्मिं वारे अक्कन्तपदानञ्च

९५. गणनानुपुब्बता ति गणनानुपुब्बताय, गणनानुपुब्बतामत्तं वा पठमं ति इदं ति अत्थो । तेन देसनाक्कमं उल्लिङ्गंति । “पठमं उप्पन्नं ति पठमं” ति इमिना पटिपत्तिक्कमं, उप्पन्नं ति हि अधिगतं ति अत्थो । “पठमं समापज्जितव्वं ति पठमं” ति इदं पन न एकन्त-लक्खणं ति अट्ठकथायं पटिसिद्धता इध न गहितं । आरम्मणूपनिज्ज्ञानं लक्खणूपनिज्ज्ञानं ति दुविधे ज्ञाने इधाधिप्पेतज्ज्ञानमेव दस्सेतुं—“आरम्मणूपनिज्ज्ञानतो” ति बुच्चं । पथवी-कसिणसङ्घातस्स अत्तनो अत्तनो आरम्मणस्स रूपं विय चक्खुना उपनिज्ज्ञायनतो । पच्चनी-कज्ञापनतो ति नीवरणादीनं पच्चनीकधम्मानं दहनतो विक्खम्मनवसेन पज्जहनतो । सकलद्वेना ति हेट्ठा बुत्तनयेन कते वा अकते वा परिच्छिज्ज गहिते पथवीभागे पथवीमण्डले सकलारम्मण-करणद्वेन । न हि तस्स एकदेसमारम्मणं करीयति । पथवीकसिणसन्निस्सयताय निमित्तं पथवीकसिणं यथा—“मञ्चा उक्कुट्ठिं करोन्ती” ति । तंसहचरणतो ज्ञानं पथवीकसिणं यथा—“कुन्ता पचरन्ती” ति ।

चिरट्टितिसम्पादनवण्णना

९६. लक्खणद्वाने ठितं सरेन वालं विज्झती ति वालवेधी । इध पन अनेकधामिन्नस्स वालस्स अंसुं विज्झन्तो “वालवेधी” ति अधिप्पेतो । तेन वालवेधिना । सूदेना ति भत्तकारेन ।

धनुदण्डस्स च जियाय च सरस्स च आकारं परिगणहेय्य । “एवं मे ठितेन एवं धनुदण्डं एवं जियं एवं सरं गहेत्वा वालो विद्धो” ति । सो ततो पट्टाय तथेव ते आकारे सम्पादेन्तो अविराधेत्वा वालं विज्जेय्य । एवमेव योगिना पि “इमं नाम मे भोजनं भुञ्जित्वा एवरूपं पुग्गलं सेवमानेन एवरूपे सेनासने इमिना नाम इरियापथेन इमस्मिं काले इदं अधिगतं” ति एते भोजनसम्पादादयो आकारा परिगणहेतव्वा । एवं हि सो नट्टे वा तस्मिं ते आकारे सम्पादेत्वा पुन उप्पादेतुं, अप्पगुणं वा पगुणं करोन्तो पुनप्पुनं अप्पेतुं सक्खिस्सति ।

९७. यथा च कुसलो सूदो भत्तारं परिविसन्तो तस्स यं यं रुचिया भुञ्जति, तं तं सल्लक्खेत्वा ततो पट्टाय तादिसं येव उपनामेन्तो लाभस्स भागी होति, एवमयम्पि अधिगतक्खणे भोजनादयो आकारे गहेत्वा ते सम्पादेन्तो नट्टे नट्टे पुनप्पुनं अप्पनाय लाभी होति । तस्मा तेन वालवेधिना विय सूदेन विय च आकारा परिगणहेतव्वा ।

वुत्तम्पि चेतं भगवता—

“सेय्यथा पि भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो राजानं वा राजमहामचं वा नानच्चयेहि सूपेहि पच्चुपट्ठितो अस्स

“आकारा परिगणहेतव्वा” ति सङ्खेपतो बुत्तमत्थं विवरितुं “यथा ही” ति आदि बुत्तं । तत्थ सुकुसलो ति सुट्ठु छेको । धनुग्गहो ति इस्सासो । कम्मं ति योग्यं । अक्कन्तपदानं ति विज्जनकाले अक्कमनवसेन पवत्तपदानं । आकारं ति धनुजियासरानं गहिताकारं । परिगणहेय्या ति उपधारेय्य । भोजनसम्पादादयो ति आदि—सदो अबुत्ताकारानं पि सङ्गाहको दट्ठव्वो । तेन उतुभावनानिमित्तादीनं^१ पि परिगणहनं बुत्तं होति । तस्मिं ति तस्मिं तरुणसमाधिभि ।

९७. भत्तारं ति सामिनं, भत्तवेत्तनादीहि पोसकं ति अत्थो । परिविसन्तो ति भोजेन्तो । तस्स रुचित्वा भुञ्जनाकारं सल्लक्खेत्वा तस्स उपनामेन्तो ति योजना । अयं पि योगी । अधिगतक्खणे भोजनादयो आकारे ति पुब्बे ज्ञानस्स अधिकतक्खणे किच्चसाधके

१. उतुभोजनानिमित्तादीनं—स्या०, क० ।

अम्बिलग्गेहि पि तित्तकग्गेहि पि कटुकग्गेहि पि मधुरग्गेहि पि खारिकेहि
 पि अखारिकेहि पि लोणिकेहि पि अलोणिकेहि पि । स खो सो भिक्खवे
 पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति 'इदं वा मे
 अज्ज भत्तु सूपेय्यं रुच्चति, इमस्स वा अभिहरति, इमस्स वा बहुं गण्हाति,
 इमस्स वा वण्णं भासति, अम्बिलग्गं वा मे अज्ज भत्तु सूपेय्यं रुच्चति,
 अम्बिलग्गस्स वा अभिहरति, अम्बिलग्गस्स वा बहुं गण्हाति, अम्बिलग्गस्स
 वा वण्णं भासति' प' अलोणिकस्स वा वण्णं भासती' ति । स खो सो
 भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो लाभी चेव होति अच्छादनस्स,
 लाभी वेतनस्स, लाभी अभिहारानं । तं किस्स हेतु ? तथा हि सो भिक्खवे
 पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति । एवमेव
 खो भिक्खवे इधेकच्चो पण्डितो व्यत्तो कुसलो भिक्खु काये कायानुपस्सी
 विहरति । वेदनासु वेदना । चित्ते चित्ता । धम्मेषु धम्मानुपस्सी
 विहरति आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं ।
 तस्स धम्मेषु धम्मानुपस्सिनो विहरतो चित्तं समाधियति, उपक्किलेसा पही-
 यन्ति, सो तं निमित्तं उग्गण्हाति । स खो सो भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो
 कुसलो भिक्खु लाभी चेव होति दिट्ठधम्मसुखविहारानं, लाभी सतिसम्प-
 जञ्जस्स । तं किस्स हेतु ? तथा हि सो भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो
 भिक्खु सकस्स चित्तस्स निमित्तं उग्गण्हाती" ति ।

भोजनादिगते आकारे । गहेत्वा ति परिग्गहेत्वा सल्लक्खेत्वा । नट्ठे नट्ठे समाधिग्घि पुनप्पुनं
 अप्पनाय ।

महानसविज्जापरिचयेन पण्डितो । तत्थ विसदञ्जाणताय व्यत्तो । ठानुप्पत्तिककोसल्ल-
 योगेन कुसलो । नानच्चयेही ति नानच्चयेहि नानासभावेहि, नानासेही ति अत्थो ।
 तेनाह—“अम्बिलग्गेही” ति आदि । सूपेही ति व्यञ्जनेहि । अम्बिलग्गेही ति अम्बिल-
 कोट्टासेहि, ये वा अम्बिलरसा हुत्वा अग्गभूता, तेहि चतुरम्बिलादिमिस्सेहि । एस नयो
 तित्तकग्गादीसु पि । खारिकेही ति वातिङ्गणकळीरादिमिस्सेहि । निमित्तं ति आकारं

९८. निमित्तगहणेन चस्स पुन ते आकारे सम्पादयतो अप्पनामत्तमेव इज्झति, न चिरद्वानं । चिरद्वानं पन समाधिपरिपन्थानं धम्मानं सुवि-
सोधितत्ता होति ।

यो हि भिक्खु कामादीनवपच्चवेक्खणादीहि कामच्छन्दं न सुट्ठु विक्खम्भेत्वा, कायपस्सद्विवसेन कायदुट्ठुल्लं न सुप्पटिपस्सद्वं^३ कत्वा, आरम्भ-
धातुमनसिकारादिवसेन थिनमिद्वं न सुट्ठुपटिविनोदेत्वा, समथनिमित्त-
मनसिकारादिवसेन उद्धच्चकुच्चं न सुसमूहतं^४ कत्वा, अञ्जे पि समाधिपरि-
पन्थे धम्मे न सुट्ठु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति, सो अविसोधितं आसयं
पविट्ठभमरो विय अविसुद्वं^५ उय्यानं पविट्ठराजा विय च खिप्पमेव निक्ख-
मति । यो पन समाधिपरिपन्थे धम्मे सुट्ठु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति,

क्वचनवसेन भुञ्जनाकारं । उग्गण्हाती ति उपरूपरि गण्हाति उपधारेति । इमस्स वा
सूपेय्यस्स अत्थाय हत्थं अभिहरति । अभिहारानं ति अभिमुखेन हरितब्बानं पण्णाकारानं,
पूजाभिहारानं वा । निमित्तं उग्गण्हाती ति “एवं मे चित्तं समाहितं अहोसी” ति निमित्तं
गण्हाति सल्लक्खेति ।

९८. समाधिपरिपन्थानं ति समाधिस्स परिपन्थभूतानं । धम्मानं ति कामच्छन्दादि-
नीवरणधम्मानं । सुविसोधितत्ता ति सुट्ठु विसोधितत्ता, विक्खम्भनवसेनेव सम्मदेव पहीनत्ता
ति अत्थो । कामादीनवपच्चवेक्खणादीही ति आदि-सद्देनं असुभमनसिकारनेक्खम्मनि-
संसपच्चवेक्खणादीनि सङ्गण्हाति । नेक्खम्मगुणदस्सनेनापि हि तस्स विवन्धभूते कामच्छन्दे
आदीनवो विसेसतो पाकटो होती ति । कायदुट्ठुल्लं ति कायदरथं सारद्धकायतं । तेन
कायचित्तानं सारम्भनिमित्तस्स व्यापादनीवरणस्स न विसोधनमाह । आरम्भधातुमनसिकारादी
ति आदि-सद्देन वीरियसम्बोज्झङ्गनिमित्तानं आलोकसञ्जादीनं च सङ्गहो दट्ठब्बो । समथ-
निमित्तमनसिकारादी ति आदि-सद्देन समाधिसम्बोज्झङ्गानियानं धम्मानं सङ्गहो दट्ठब्बो ।
अञ्जे पि समाधिपरिपन्थे ति विचिकिच्छाद्वानिये मदमानादिके च सन्धायाह । आसयं ति
वसनकसुसिरं । सुपरिसुद्वं ति आसङ्कनीयत्ताभावेन सुट्ठु परिसुद्वं । एत्थाह—ननु चायं पगेव

१. समाधिपरिपन्थानं—म० ।

२. सुट्ठु पटिपस्सद्वं—क० ।

३. सुट्ठु समूहतं—स्या०, रो०, क० ।

४. असुद्वं—सी० ।

सो सुविसोधितं आसयं पविट्टभमरो विय सुपरिसुद्धं उय्यानं पविट्टराजा
विय च सकलम्पि दिवसभागं अन्तोसमापत्तियं येव होति ।

९९. तेनाहु पोराणा—

“कामेसु छन्दं पटिघं विनोदये,
उद्धचमिद्धं विचिकिच्छपञ्चमं ।
विवेकपामोज्जकरेन चेतसा
राजा व सुद्धन्तगतो तहिं रमे” ति ॥

तस्मा चिरद्वितिकामेन परिवन्धकधम्मे^१ विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जित-
तब्बं । चित्तभावनावेपुल्लत्थञ्च यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं । तस्स द्वे
वड्ढनाभूमियो उपचारं वा अप्पनं वा । उपचारं पत्वा पि हि तं वड्ढेतुं
वड्ढति अप्पनं पत्वा पि । एकस्मिं पन ठाने अवस्सं वड्ढेतब्बं । तेन
बुत्तं—“यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं” ति ।

कामादीनवं पच्चवेक्खित्वा समथपटिपदं पटिपन्नो उपचारक्खणे येव ज्ञानेन नीवरणानि
विक्खग्भिमतानि, अथ कस्मा पुन कामादीनवपच्चवेक्खणादि गहितं ? ति सच्चमेतं । तं पन
पहानमत्तं ति ज्ञानस्स चिरद्वितिया अतिसयपहानत्थं पुन गहितं ।

६६. उद्धचमिद्धं ति कुक्कुच्चं थिनं च तदेकद्वताय गहितमेवा ति कत्वा बुत्तं ।
सुद्धन्तगतो ति सुपरिसुद्धपरियन्तं सब्बसो विसोधितकोणपरियन्तं उय्यानं गतो । तहिं रमे
ति तस्मिं ज्ञाने रमेय्य दिवसभागं पि ज्ञानसमङ्गी एव भवेय्य ।

चित्तभावनावेपुल्लत्थं ति समाधिभावनाय विपुलभावाय । यथा हि भावनावसेन
निमित्तस्स उपपत्ति, एवमस्स भावनावसेनेव वड्ढनं पि । तस्मा एकङ्गुलादिवसेन निमित्तं वड्ढेन्तस्स
पुनप्पुनं बहुलीकारेण ज्ञानं भावना पि बुद्धिं विरुद्धिं वेपुल्लं आपज्जति । तेन बुत्तं—
“चित्तभावनावेपुल्लत्थं च यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं” ति । तस्सा ति
पटिभागनिमित्तस्स ।

निमित्तवङ्गनयो

१००. तत्रायं वङ्गनयो—तेन योगिना तं निमित्तं पत्तवङ्गनपूर्व-
वङ्गनभक्तवङ्गनलतावङ्गनदुस्सवङ्गनयोगेन अवङ्गत्वा यथा नाम कस्सको
कसितव्वट्ठानं नङ्गलेन परिच्छिन्दित्वा परिच्छेदव्वन्तरे कसति, यथा वा पन
भिक्षू सीमं बन्धन्ता पठमं निमित्तानि सल्लक्खेत्वा पच्छा बन्धन्ति, एव-
मेव तस्स यथालङ्घस्स निमित्तस्स अनुक्कमेन एकङ्गुलद्वङ्गुलतिवङ्गुलचतु-
रङ्गुलमत्तं मनसा परिच्छिन्दित्वा^१ यथापरिच्छेदं^२ वङ्गेतव्वं । अपरिच्छिन्दित्वा
पन न वङ्गेतव्वं । ततो विदत्थिं रतनपमुखपरिवेणविहारसीमानं गाम-
निगमजनपदरज्जसमुद्दसीमानञ्च परिच्छेदवसेन वङ्गयन्तेन चक्कवाळपरि-
च्छेदेन वा ततो वा पि उत्तरि परिच्छिन्दित्वा वङ्गेतव्वं ।

१०१. यथा हि हंसपोतका पक्खानं उड्डितकालतो पट्टाय परिचं
परिचं पदेसं उप्पतन्ता परिचयं कत्वा अनुक्कमेन चन्दिमसूरियसन्तिकं
गच्छन्ति, एवमेव भिक्षु वुत्तनयेन निमित्तं परिच्छिन्दित्वा^३ वङ्गन्तो याव-
चक्कवाळपरिच्छेदा ततो वा उत्तरि वङ्गेति । अथस्स तं निमित्तं वङ्गितवङ्गित-
ट्टाने पथविया उक्कूलविकूलनदीविदुग्गपव्वतविसमेसु सङ्कुसतसमव्भाहतं
उसभचम्मं विय होति ।

निमित्तवङ्गनयवर्णना

१००. तत्रा ति सामिअत्थे भुम्मवचनं, तस्सा ति अत्थो । अवङ्गत्वा ति यथा
कुम्मकारो मत्तिकाय पत्तं करोन्तो पठमं अपरिच्छिन्दित्वा व पत्तं वङ्गेति, एवं पत्तवङ्गनयोगेन
पत्तवङ्गनयुत्तिया अवङ्गत्वा पूर्विकस्स पूर्ववङ्गनं । भत्तस्स उपरि भत्तपक्खिपनं भत्तवङ्गनं ।
वत्थस्स तिन्तस्स अञ्छनादि दुस्सवङ्गनं । पच्चेकं योग-सद्दो योजेतव्वो । अपरिच्छिन्दित्वा न
वङ्गेतव्वं सपरिच्छेदे एव भावनापवत्तितो । तथा हि वुत्तं—“सान्तके नो अन्नन्तेक” ति^४ ।

१०१. हंसपोतका ति जवनहंसपोतका । उक्कूलं उन्नतट्टानं । विकूलं निन्नट्टानं ।
नदीसोतेन कतं विदुग्गं नदीविदुग्गं । विसमाकारेण ठितो पव्वतपदेसो पव्वतविसमो ।

१. परिच्छिन्दित्वा परिच्छिन्दित्वा—सी० ।

२. यथापरिच्छिन्नपरिच्छेदं—रो० ।

३. परिच्छिन्दित्वा परिच्छिन्दित्वा—?

४. विसु०—४-२४ ।

१०२. तस्मिं पन निमित्ते पत्तपठमज्झानेन आदिकम्मिकेन समापज्जनबहुलेन भवितव्वं, न पच्चवेक्खणबहुलेन । पच्चवेक्खणबहुलस्स हि ज्ञानज्ञानि थूलानि दुब्बलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति । अथस्स तानि एवं उपट्ठितत्ता उपरि उस्सुककनाय^१ पच्चयतं आपज्जन्ति^२ । सो अण्णगुणे ज्ञाने उस्सुकमानो^३ पत्तपठमज्झाना च परिहायति, न च सकोति दुतियं पापुणितुं ।

तेनाह भगवा—

“सेय्याथा पि भिक्खवे गावी पब्बतेय्या वाला अव्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं । तस्सा एवमस्स ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव दिसं गच्छेय्य, अखादितपुब्बानि च तिणानि खादेय्यं, अपीतपुब्बानि च पानीयानि पिवेय्यं’ ति । सा पुरिमं पादं न सुप्पतिट्ठितं पतिट्ठापेत्वा पच्छिमं पादं उद्धरेय्य, सा न चेव अगतपुब्बं दिसं गच्छेय्य, न च अखादितपुब्बानि तिणानि खादेय्य, न च अपीतपुब्बानि पानीयानि पिवेय्य । यस्मिञ्चस्सा पदेसे ठिताय एवमस्सा ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव’ प...पिवेय्यं’ ति । तच्च पदेसं न सोत्थिना पच्चागच्छेय्य । तं किस्स हेतु ? तथा हि सा भिक्खवे गावी पब्बतेय्या वाला अव्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं, एवमेव खो भिक्खवे इधेकच्चो भिक्खु वालो अव्यत्तो अखेत्तञ्जू अकुसलो विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । सो तं निमित्तं नासेवति, न भावेति, न बहुलीकरोति, न स्वाधिट्ठितं

१०२. थूलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति पच्चवेक्खणाबाहुल्लेन विभूतभावतो । दुब्बलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति पगुणबलवभावस्स अनापादिकत्ता । उपरि उस्सुककनाया ति भावनाय उपरि आरोहनाय, दुतियज्झानाधिगमाया ति अत्थो ।

पब्बतेय्या ति पब्बते बहुलचारिनी । अखेत्तञ्जू ति अगोचरञ्जू । समाधिपरिपन्थानं विसोधनानभिज्जाताय बालो । ज्ञानस्स पगुणभावापादनवेय्यत्तियस्स अभावेन अव्यत्तो । उपरिज्ञानस्स पदट्ठानभावानवबोधेन अखेत्तञ्जू । सब्बथा पि समापत्तिकोसल्लाभावेन अकुसलो । समाधिनिमित्तस्स वा अनासेवनाय बालो । अभावनाय अव्यत्तो ।

१. उस्सुककनाय—रो० ।

२. न आपज्जन्ति—स्या०; नापज्जन्ति—रो०, क० ।

३. उस्सुकमानो—रो० ।

अधिष्ठाति । तस्स एवं होति ‘यंनूनाहं वितक्कविचारानं वूपसमा...प...
दुत्तियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं’ ति । सो न सक्कोति वितक्कविचारानं
वूपसमा...प...दुत्तियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्सेवं होति ‘यंनूनाहं
विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं’ ति । सो न
सक्कोति विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । अयं
वुच्चति भिक्खवे भिक्खु उभतो भट्ठो, उभतो परिहीनो, सेय्यथा पि गावी
पव्वतेय्या बाला अव्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पव्वते चरितुं” ति ।

तस्मानेन तस्मिं येव ताव पठमज्ज्ञाने पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना भवितव्वं ।

पञ्चवसीकथा

१०३. तत्रिमा पञ्च वसियो—आवज्जनवसी, समापज्जनवसी अधि-
द्वानवसी, वुट्ठानवसी, पच्चवेक्खणवसी ति । पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं यदिच्छकं
यावदिच्छकं आवज्जेति, आवज्जनाय दन्धायितत्तं नत्थी ति आवज्जनवसी ।
पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं...प...समापज्जति, समापज्जनाय दान्धयितत्तं नत्थी
ति समापज्जनवसी । एवं सेसापि वित्थारेतव्वा ।

अवद्दुलीकारेन अखेत्तञ्जू । सम्मदेव अनधिद्वानतो अकुसलो ति योजेतव्वं । उभतो भट्ठो
ति उभयतो ज्ञानतो भट्ठो । सो हि अप्पगुणताय न सुप्पतिट्ठितताय सउस्साहो पि विनासतो
असामत्थियतो च ज्ञानद्वयतो परिहीनो । चिण्णवसिना ति आसेवितवसिना ।

पञ्चवसीकथावण्णना

१०३. वसनं वसी ति धातुनिर्देशताय किरियानिर्देशो ति अधिष्ठायेनाह “वसियो”
ति, यथावचि पवत्तियो ति अत्थो । आवज्जनाय वसी आवज्जनावसेन वा वसी आवज्जन-
वसी । ज्ञानं आवज्जितुं यत्थ यत्थ पदेसे इच्छा यत्थिच्छकं । यदा यदा यस्मिं यस्मिं
वा ज्ञानज्जे इच्छा यदिच्छकं । याव याव इच्छा यावदिच्छकं, द-कारो पदसन्धिकरो ।
“यावा” ति च इदं बहूनां जवनवारानं निरन्तरं विय तथापवत्तनं सन्धाय वुत्तं, न एकमेव ।
सो हि परिच्छिन्नचित्तक्खणो ति । आवज्जनाय दन्धायितत्तं नत्थी ति वुत्तनयेन यत्थ कत्थचि
ठाने यदा यदा यं किञ्चि ज्ञानज्जं आवज्जेन्तस्स यत्थिच्छतं कालं आवज्जनाय आवज्जनपवत्तिया

१०४. अयं पनेत्थ अत्थप्पकासना । पठमज्झानतो बुद्धाय पठमं वितकं आवज्जयतो भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा उप्पन्नावज्जनानन्तरं वितक्कारम्मणानेव चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, ततो द्वे भवङ्गानि, ततो पुन विचारारम्मणं आवज्जनं, वुत्तनयानेव जवनानी ति एवं पञ्चसु ज्ञानङ्गेषु यदा निरन्तरं चित्तं पेसेतुं सक्कोति, अथस्स आवज्जनवसी सिद्धा होति । अयं पन मत्थकप्पत्ता वसी भगवतो यमकपाटिहारिये लब्धमिति, अब्जेसं वा एवरूपे काले । इतो परं सीघतरा आवज्जनवसी नाम नत्थि ।

१०५. आयस्मतो पन महामोग्गल्लानस्स नन्दोपनन्दनागराजदमने दन्धायित्तं वित्थायित्तं चिरायित्तं वा नत्थि । एवं आवज्जनवसी सिद्धा नाम होती ति अत्थो । सेसा ति बुद्धानअधिष्ठानपच्चवेक्खणावसियो ।

१०४. अङ्गसमुदायभावतो ज्ञानस्स ज्ञाने आवज्जनवसिं निष्पादेतुकामेन पटिपाटिया ज्ञानङ्गानि आवज्जेतव्वानी ति आह —“पठमं वितकं आवज्जयतो” ति । यदि पि आवज्जनमेवेत्थ इच्छितं आवज्जनवसिया अधिप्पेतत्ता, आवज्जनाय पन उप्पन्नाय जवनेहि भवितव्वं । तानि च खो आवज्जनतप्परताय चित्ताभिनीहारस्स यथावज्जितज्ञानङ्गारम्मणानि कतिपयानेव होन्ति, न परिपुण्णानी ति वुत्तं—“वितक्कारम्मणानेव चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ती” ति । चत्तारि तिक्खिन्द्रियस्स । पञ्च नातिक्खिन्द्रियस्सा ति दट्ठव्वं । निरन्तरं ति विसभागेहि निरन्तरं । अयं पना ति भवङ्गद्वयन्तरिता चतुजवनचित्ता यथावुत्ता आवज्जनवसी । अब्जेसं वा धम्मसेनापतिआदीनं । एवरूपे काले ति उट्ठाय समुट्ठाय लहुतरं आवज्जनवसीनिव्वत्तनकाले । सा च खो इत्तरा परित्तकाला, न सत्थु यमकमहापाटिहारिये विय चिरतरप्पवन्धवती । तथा हि तं सावकेहि असाधारणं वुत्तं । अधिगमेन समं ससम्पयुत्तस्स ज्ञानस्स सम्मा आपज्जनं पटिपज्जनं समापज्जनं, ज्ञानसमङ्गिता ।

१०५. सीघं ति एत्थ समापज्जितुकामतानन्तरं द्वीसु भवङ्गेषु उप्पन्नेसु भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा उप्पन्नावज्जनानन्तरं समापज्जनं सीघं समापज्जनसमत्थता । अयं च मत्थकप्पत्ता समापज्जनवसी सत्थु धम्मदेसनाय लब्धमिति । यं सन्धाय वुत्तं—“सो खो अहं अग्गिवेस्स तस्सा एव कथाय परियोसाने तस्मिं येव पुरिमस्मिं समाधिनिमित्ते अज्झत्तमेव चित्तं सण्ठपेमि सन्निसादेमि एक्कोदिं करोमि समादहामि येनस्सुदं निच्चकप्पं विहरामी” ति^१ । इतो

विय सीधं समापज्जनसमत्थता समापज्जनवसी नाम ।

१०६. अच्छरामत्तं वा दसच्छरामत्तं वा खणं ठपेतुं समत्थता अधि-
द्वानवसी नाम ।

१०७. तथेव लहुं वुट्ठातुं समत्थता बुद्धानवसी नाम । तदुभयदस्सनत्थं
बुद्धरक्खितत्थेरस्स वत्थुं कथेतुं वट्ठति ।

सो हायस्मा उपसम्पदाय अट्ठवस्सिको हुत्वा थेरम्बत्थले^१ महा-
रोहणगुत्तत्थेरस्स गिलानुपट्ठानं आगतानं तिसमत्तानं इद्धिमन्तसहस्सानं मज्जे
निसिन्नो, थेरस्स यागुं पटिग्गाहयमानं उपट्ठाकनागराजानं गहेस्सामी ति
आकासतो पक्खन्दन्तं सुपण्णराजानं दिस्वा तावदेव पब्बतं निम्मिनित्वा
नागराजानं बाहायं गहेत्वा तत्थ पाविसि । सुपण्णराजा पब्बते पहारं दत्वा
पलायि । महाथेरो आह—“सचे आवुसो बुद्धरक्खितो नाभविस्स, सब्बे व
गारय्हा अस्सामा ति ।

सीधतरा हि समापज्जनवसी नाम नत्थि । जुण्हाय रत्तिया न वोरोपितेहि केसेहि कपोतकन्दरायं
विहरन्तस्स आयस्मतो सारिपुत्तस्स यक्खेन महन्तं पि पब्बतकूटं पदालेतुं समत्थे पहारे सीसे
दिन्ते समापज्जनम्पेत्थ निदस्सेतब्बं । तथा हि वक्खति “तदा थेरो तस्स पहरणसमये समापत्तिं
अप्पेसी” ति^३ पालियं पन “अञ्जतरं समाधिं समापज्जित्वा निसिन्नो” ति^४ वुत्तं । इमे पन
थेरा “समापत्तितो बुद्धानसमकालं तेन पहारो दिन्नो” ति वदन्ति ।

१०६-१०७. अच्छरामत्तं ति अङ्गुलिफोटमत्तं खणं । ठपेतुं ति सेतु विय सीधसोताय
नदिया ओधं वेगेन पवतितुं अदत्वा यथावुत्तक्खणं ज्ञानं ठपेतुं समत्थता । अभिभुय्य ठपनं
अधिद्वानं विया ति वा अधिद्वानं । तत्थ वसी अधिद्वानवसी । तथेव लहुं वुट्ठातुं ति
अच्छरामत्तं वा दसच्छरामत्तं वा लहुं खणं ज्ञानसमङ्गी हुत्वा ज्ञानतो वुट्ठातुं समत्थता । भवङ्ग-
चित्तुप्पत्ति येव हेत्थ ज्ञानतो वुद्धानं नाम । एत्थ च यथा “एत्तकमेव खणं ज्ञानं ठपेस्सामी” ति
पुब्बपरिकम्मवसेन अधिद्वानसमत्थता अधिद्वानवसी, एवं “एत्तकमेव खणं ज्ञानसमङ्गी हुत्वा
ज्ञानतो वुट्ठहिस्सामी” ति पुब्बपरिकम्मवसेन बुद्धानसमत्थता बुद्धानवसी वेदितब्बा । या समापत्ति
“बुद्धानकुसलता” ति वुच्चति । तदुभयदस्सनत्थं ति अधिद्वानबुद्धानवसी दस्सनत्थं ।

१. थेरप्पत्तलेणे—क० ।

२. रक्खितो—सी०, रो० ।

३. विसु०—इद्धिविधनिर्देशे ।

४. खु०—१-१०८ ।

१०८. पच्चवेक्खणवसी पन आवज्जनवसिया एव वुत्ता । पच्चवेक्खणजवनानेव हि तत्थ आवज्जनानन्तरानो ति ।

दुतियज्ज्ञानकथा

१०९. इमासु पन पञ्चसु वसीसु चिण्णवसिना पगुणपठमज्ज्ञानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कविचारानं ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा दुतियं ज्ञानं सन्ततो मनसिक्त्वा पठमज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो ।

अथस्स यदा पठमज्ज्ञाना वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ज्ञानि पच्चवेक्खतो वितक्कविचारा ओळारिकतो उपट्ठहन्ति, पीतिसुखञ्चेव चित्तेकगता च सन्ततो उपट्ठाति, तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तअङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानि दुतियज्ज्ञानं उप्पज्झिस्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उप्पज्जति ततो तस्मिं येवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं दुतियज्ज्ञानिकं । सेसानि वुत्तप्पकारानेव कामावचरानी ति ।

तत्था ति तस्मिं निम्मितपब्बते तस्स विवरे । किञ्चापि एकं येव तं अभिञ्जाचित्तं येन पब्बतं निम्मितेय्य, अभिञ्जापादकस्स पन ज्ञानस्स लहुतरं ठपनं वुट्ठानं च इध निदस्सितं ति दट्ठब्बं । “एत्तका इद्धिमन्ता एकं उपट्ठाकं गरुळतो रक्खितुं न सक्खिंस्सु” ति गारह्हा अस्साम ।

१०८. आवज्जनानन्तरानी ति आवज्जनवसीभावाय यथाक्कमं वितक्कादीनं ज्ञानज्ज्ञानं आवज्जनाय परतो यानि जवनानि पवत्तानि, तानि तेसं पच्चवेक्खणानि । यदग्गेन आवज्जनवसीसिद्धि, तदग्गेन पच्चवेक्खणावसीसिद्धि वेदितब्बा ।

दुतियज्ज्ञानकथावण्णना

१०९. नीवरणप्पहानस्स तप्पठमताय आसन्ननीवरणपच्चत्थिका । थूलं नाम विपुल्लं पि फेग्गु विय सुखभञ्जनीयं ति आह—“ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति । सन्ततो मनसि करित्वा ति पठमज्ज्ञानं विय अनोळारिकत्ता सन्तधम्मसमङ्गिताय च “सन्त” ति मनसि

एतावता चेस “वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अवितक्कं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । एवमनेन द्रङ्गविप्पहीनं तिवङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं दुतियं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

११०. तत्थ वितक्कविचारानं वूपसमा ति वितक्कस्स च विचारस्स चा ति इमेसं द्विन्नं वूपसमा समतिक्रमा, दुतियज्ज्ञानक्खणे अपातुभावा ति वुत्तं होति । तत्थ किञ्चापि दुतियज्ज्ञाने सब्बे पि पठमज्ज्ञानधम्मा न सन्ति । अञ्जे येव हि पठमज्ज्ञाने फस्सादयो, अञ्जे इध । ओळारिकस्स

कत्वा । ये हि धम्मा दुतियज्ज्ञाने पीतिसुखादयो, कामं ते पठमज्ज्ञाने पि सन्ति, तेहि पन ते सन्ततरा चेव पणीततरा च भवन्ती ति । निकन्ति ति निकामनं, अपेक्खं ति अत्थो । परियादाया ति खेपेत्वा । चत्तारि पञ्चा ति वा सदो लुत्तनिदिट्ठो । दुतियज्ज्ञानं एतस्स अत्थी ति दुतियज्ज्ञानिकं । वुत्ताप्पकारानेवा ति पठमज्ज्ञाने वुत्ताप्पकारानि येव, परिकम्मादिनामकानी ति अत्थो ।

११०. वूपसमा ति वूपसमहेतु, वूपसमो ति चेत्थ पहानं अधिप्पेतं, तं च वितक्कविचारानं । अतिक्रमो अत्थतो दुतियज्ज्ञानक्खणे अनुप्पादो ति आह—“समतिक्रमा” ति आदि । कतमेसं पनेत्थ वितक्कविचारानं वूपसमो अधिप्पेतो, किं पठमज्ज्ञानिकानं, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकानं ति ।

किञ्चेत्थ यदि पठमज्ज्ञानिकानं, नत्थि तेसं वूपसमो । न हि कदाचि पठमज्ज्ञानं वितक्कविचारहितं अत्थि । अथ दुतियज्ज्ञानिकानं, एवं पि नत्थेव वूपसमो, सब्बेन सब्बं तेसं तत्थ अभावतो ? ति बुच्चते—येहि वितक्कविचारेहि पठमज्ज्ञानस्स ओळारिकता, तेसं समतिक्रमा दुतियस्स ज्ञानस्स समधिगमो, न सभावतो अनोळारिकानं फस्सादीनं समतिक्रमा ति अयमत्थो “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एतेन दीपितो । तस्मा “किं पठमज्ज्ञानिकानं वितक्कविचारानं वूपसमो इधाधिप्पेतो, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकानं” ति एदिसी चोदना अनोकासाव । यस्मा दिट्ठादीनवस्स तंतंज्ञानक्खणे अनुप्पत्तिधम्मतापादनं वूपसमनं अधिप्पेतं । वितक्कादयो एव ज्ञानङ्गभूता तथा करीयन्ति, न तंसम्पयुत्ता फस्सादयो, तस्मा वितक्कादीनं येव वूपसमादिवचनं जायागतं । यस्मा पन वितक्कादीनं विथ तंसम्पयुत्तधम्मानं पि एतेन “एतं ओळारिकं” ति

पन ओळारिकस्स अङ्गस्स समतिक्कमा पठमज्झानतो परेसं दुतियज्झानादीनं अधिगमो होती ति दीपनत्थं “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एवं वुत्तं ति वेदितव्वं ।

१११. अज्झत्तं ति इध नियकज्झत्तं अधिप्पेतं । विभङ्गे पन “अज्झत्तं पच्चत्तं” ति एत्तकमेव वुत्तं । यस्मा च नियकज्झत्तं अधिप्पेतं, तस्मा अत्तनि जातं, अत्तनो सन्ताने निव्वरं ति अयमेत्थ अत्थो । सम्पसादनं ति सम्पसादनं वुच्चति सद्धा । सम्पसादनयोगतो ज्ञानम्पि सम्पसादनं । नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं विया । यस्मा वा तं ज्ञानं सम्प-

आदीनवदस्सनं सुत्ते आगतं, तस्मा अविसेसेन वितक्कादीनं तंसहगतानं च वूपसमादिके वत्तव्वे वितक्कादीनं येव वूपसमो वुच्चमानो अधिकवचनं अज्जं अत्थं बोधेती ति कत्वा किञ्चि विसेसं दीपेती ति दस्सेतुं अट्ठकथायं “ओळारिकस्स पना” ति आदि गहितं ति इध “येहि वितक्कविचारेही” ति आदि वुत्तं ति दट्ठव्वं । “पीतिया च विरागा” ति आदीसु पि एसेव नयो । तस्मा वितक्कविचारपीतिसुखसमतिक्कमवचनानि ओळारिकोळारिकङ्गसमतिक्कमा दुतियादि-अधिगमदीपकानी ति तेसं एकदेसभूतं वितक्कविचारसमतिक्कमवचनं तंदीपकं वुत्तं । विसुं विसुं ठिते पि हि वितक्कविचारसमतिक्कमवचनादिके पहेय्यङ्गनिद्देसतासामज्जेन चित्तेन समूहतो गहिते वितक्कविचारवूपसमवचनस्स तदेकदेसता दट्ठव्वा । अयं च अत्थो अवयवेन समुदायोप-लक्खणनयेन वुत्तो । अथ वा वितक्कविचारवूपसमवचनेनेव तंसमतिक्कमा दुतियाधिगमदीपकेन पीतिविरागादिवचनानं पीतिआदिसमतिक्कमा ततियादिअधिगमदीपकता दीपिता होती ति तस्स तंदीपकता वुत्ता ।

१११. नियकज्झत्तमधिप्पेतं न अज्झत्तज्झत्तादि । तत्थ कारणमाह—“विभङ्गे पना” ति आदि । नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं विया ति नीलयोगतो वत्थं नीलं विया ति अधिप्पायो । येन सम्पसादनेन योगा ज्ञानं सम्पसादनं । तस्मिं दस्सिते “सम्पसादनं ज्ञानं” ति समानाधिकरणनिद्देसेनेव तंयोगा ज्ञाने तंसहप्पवत्ति दस्सिता ति अविरोधो वुत्तो । एकोदिभावे कथं ति एकोदिमिह दस्सिते एकोदिभावं ज्ञानं ति समानाधिकरणनिद्देसेनेव ज्ञानस्स

सादनसमन्नागतत्ता वितक्कविचारक्खोभवूपसमनेन च चेतसो सम्पसादयति, तस्मा पि सम्पसादनं ति वुचं । इमस्मिञ्च अत्थविकप्पे सम्पसादनं चेतसो ति एवं पदसम्बन्धो वेदितव्वो । पुरिमस्मिं पन अत्थविकप्पे चेतसो ति एतं एकोदिभावेन सद्धिं योजेतव्वं ।

११२. तत्रायं अत्थयोजना—एको उदेती ति एकोदि, वितक्क-विचारेहि अनज्झारुहत्ता अगो सेट्ठो हुत्वा उदेती ति अत्थो । सेट्ठो पि हि लोके एको ति वुच्चति । वितक्कविचारविरहतो वा एको असहायो हुत्वा इति पि वत्तुं वट्टति । अथ वा सम्पयुत्तधम्मो उदायती ति उदि, उट्ठापेती ति अत्थो । सेट्ठेन एको च सो उदि चा ति एकोदि, समाधि-स्सेतं अधिवचनं । इति इमं एकोदिं भावेति वट्टेती ति इदं दुतियज्ज्ञानं एकोदिभावं । सो पनायं एकोदि यस्मा चेतसो, न सत्तास्स, न जीवस्स, तस्मा एतं चेतसो एकोदिभवं ति वुचं ।

एकोदिवट्टनता वुत्ता होति ति चे ? “एकोदिभावं” ति पदं उद्धरित्वा एकोदिस्स निद्देशो न कातव्वो सिया ति एकोदिभावसद्धो एव समाधिग्धि पवत्तो सम्पसादनसद्धो विय ज्ञाने पवत्तती ति युत्तं । इमस्मिं च अत्थविकप्पे ति “चेतसो सम्पसादयती” ति एतस्मिं पक्खे “चेतसो” ति च उपयोगत्थे सामिवचनं । पुरिमस्मिं ति “सम्पसादनयोगतो ज्ञानं सम्पसादनं” ति वुत्तपक्खे । चेतसो ति सम्बन्धे सामिवचनं ।

११२. सेट्ठो पि लोके “एको” ति वुच्चति “याव परे एकाहं ते^२ करोमी” ति आदीसु । एको अदुतियो “एकाकीमि खुदकेहि जितं” ति आदीसु असहायत्थो पि एक-सद्धो दिट्ठो ति आह—“एको असहायो हुत्वा” ति । सद्धादयो पि कामं सम्पयुत्तधम्मानं साधारणतो असाधारणतो च पच्चया होन्ति येव, समाधि पन ज्ञानक्खणे सम्पयुत्तधम्मानं अविकखेप-लक्खणे इन्दट्ठकरणेन सातिसयं पच्चयो होती ति दस्सेन्तो—“सम्पयुत्तधम्मो...प... अधिवचनं ति आह ।

१. ०विरहितो—सी०, स्या०, रो० ।

२. एकभते—सी० ।

११३. ननु चार्यं सद्वा पठमज्ज्ञाने पि अत्थि, अयश्च एकोदिनामको समाधि, अथ कस्मा इदमेव “सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावश्चा” ति वुचं ? ति । वुच्चे—अदुब्धि पठमज्ज्ञानं वितक्कविचारक्खोभेन वीचितरङ्गसमाकुलमिव जलं न सुप्पसन्नं होति, तस्मा सतिया पि सद्वाय “सम्पसादनं” ति न वुत्तं । न सुप्पसन्नत्ता येव चेत्य समाधि पि न सुट्ठ पाकटो, तस्मा “एकोदिभावं” ति पि न वुचं । इमस्मिं पन ज्ञाने वितक्कविचारपल्लिबोधाभावेन लद्धोकासा बलवती सद्वा, बलवसद्वासहायपटिलाभेनेव च समाधि पि पाकटो, तस्मा इदमेव एवं वुचं ति वेदितव्वं । विभङ्गे पन “सम्पसादनं ति या सद्वा सद्दहना ओकप्पना अभिप्पसादो । चेतसो एकोदिभावं ति या चित्तस्स ठिति...प...सम्मासमाधी” ति एत्तकमेव वुचं । एवं वुत्तेन पन तेन सद्धिं अयं अत्थवण्णना यथा न विरुज्झति, अज्जदत्थु संसन्दति चेव समेति च, एवं वेदितव्वा ।

११३. “सम्पसादनं, चेतसो एकोदिभावं” ति विसेसनद्वयं ज्ञानस्स अतिसयवचनिच्छावसेन गहितं । स्वायमतिसयो यथा इमस्मिं ज्ञाने लब्धमिति, न तथा पठमज्ज्ञाने ति इमं विसेसं दस्सेतुं—“ननु चा” ति आदि वुत्तं । आरम्भणे आहननपरिहाननवसेन अनुमज्जनअनुयोजनवसेन च पवत्तमाना धम्मा सति पि नीवरणप्पहानेन किलेसकालुस्सिवापगमे सम्पयुत्तकानं कञ्चि खोभं करोन्तो विय तेहि च ते न सन्निसिन्ना होन्ती ति वुत्तं—“वितक्कविचारक्खोभेन न सुप्पसन्नं” ति खुद्धिका ऊमियो वीचियो । महतियो तरङ्गा । सति पि इन्द्रियसमत्ते वीरियसमताय च तेनेव खोभेन सम्पसादाभावेन च समाधि पि न सुट्ठ पाकटो बहले विय जले मच्छो । यथावुत्तक्खोभो एव पल्लिबोधो । एवं वुत्तेना ति यस्सा सद्वाय वसेन सम्पसादनं यस्सा च चित्तेकग्गताय वसेन एकोदिभावं ति च ज्ञानं वुत्तं । तासं एव “सद्दहना” ति आदिना पवत्तिआकारस्स विसेसविभावनावसेन वुत्तेन । तेन विभङ्गपाठेन । “सम्पसादनयोगतो सम्पसादनतो वा सम्पसादनं, एकोदि भावेती ति एकोदिभावं ति ज्ञानं वुत्तं” ति एवं पवत्ता अयं अत्थवण्णना न विरुज्झति । यथा पन अविरोधो, सो वुत्तो एव ।

११४. अवितक्कं अविचारं ति भावनाय पहीनत्ता एतस्मिं, एतस्स वा वितक्को नत्थी ति अवितक्कं । इमिना व नयेन अविचारं । विभङ्गे पि वुत्तं—“इति अयश्च वितक्को अयश्च विचारो सन्ता होन्ति समिता वूपसन्ता अत्थङ्गता अब्भत्थङ्गता अप्पिता व्यप्पिता सोसिता विसोसिता व्यन्तिकता, तेन वुच्चति अवितक्कं अविचारं” ति ।

११५. एत्थाह—“ननु च वितक्कविचारानं वूपसमा ति इमिना पि अयमत्थो सिद्धो, अथ कस्मा पुन वुत्तं अवितक्कं अविचारं” ति ? वुच्चते—एवमेतं सिद्धोवायमत्थो, न पनेतं तदत्थदीपकं । ननु अवोचुम्ह “ओळारिक्कस्स पन ओळारिक्कस्स अङ्गस्स समत्तिकमा पठमज्ज्ञानतो परेसं दुतियज्ज्ञानादीनं समधिगमो होती ति दस्सनत्थं वितक्कविचारानं वूपसमा ति एवं वुत्तं” ति ।

अपि च वितक्कविचारानं वूपसमा इदं सम्पसादनं, न किलेसकालुस्सियस्स । वितक्कविचारानश्च वूपसमा एकोदिभावं, न उपचारज्ज्ञानमिव नीवरणप्पहाना, पठमज्ज्ञानमिव च न अङ्गपातुभावा ति एवं सम्पसादन-एकोदिभावानं हेतुपरिदीपकमिदं वचनं । तथा वितक्कविचारानं वूपसमा इदं अवितक्कं अविचारं, न ततियचतुत्थज्ज्ञानानि विय चक्खुविज्झाणा-

११४. सन्ता ति समं निरोधं गता । समिता ति भावनाय समं गमिता निरोधिता । वूपसन्ता ति ततो एव सुट्ठु उपसन्ता । अत्थङ्गता ति अत्थं विनासं गता । अब्भत्थङ्गता ति उपसग्गेन पदं वड्ढेत्वा वुत्तं । अप्पिता ति विनासं गमिता । सोसिता ति पवत्ति-सङ्घातस्स सन्तानस्स अभावेन सोसं सुखभावं इता । व्यन्तिकता ति विगतन्तिकता ।

११५. अयमत्थो ति भावनाय पहीनत्ता वितक्कविचारानं अभावो । चोदकेन वुत्तमत्थं सम्पटिच्छित्वा परिहरितुं “एवमेतं सिद्धोवायमत्थो” ति वत्वा “न पनेतं” ति आदि वुत्तं । तत्थ एतं ति “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एतं वचनं । तदत्थदीपकं ति तस्स वितक्कविचाराभावमत्तसङ्घातस्स अत्थस्स दीपकं । अयञ्हेत्थ अत्थो—दुतियज्ज्ञानादिअधिगमूपायदीपकेन अज्ज्ञत्तसम्पसादनताय चेतसो एकोदिभावताय च हेतुदीपकेन, अवितक्क-अविचारभावहेतुदीपकेन च वितक्कविचारवूपसमवचनेनेव वितक्कविचाराभावो दीपितो ति किं

दीनि विय च अभावा ति एवं अवितक्कअविचारभावस्स हेतुपरिदीपकञ्च, न वितक्कविचारभावमत्तपरिदीपकं । वितक्कविचाराभावमत्तपरिदीपकमेव पन “अवितक्कं अविचारं” ति इदं वचनं । तस्मा पुरिमं वत्वा पि वत्तव्वमेवा ति ।

११६. समाधिजं ति पठमज्ज्ञानसमाधितो सम्पयुत्तसमाधितो वा जातं ति अत्थो । तत्थ किञ्चापि पठमम्पि सम्पयुत्तासमाधितो जातं, अथ खो अयमेव समाधि “समाधी” ति वत्तव्वतं अरहति वितक्कविचारक्खो-भविरहेन अतिविय अचलत्ता, सुप्पसन्नत्ता च । तस्मा इमस्स वण्णभणनत्थं इदमेव “समाधिजं” ति वुत्तं । पोतिसुखं ति इदं वुत्तनयमेव ।

११७. दुतियं ति गणनानुपुब्बता दुतियं । इदं दुतियं समापज्जती ति पि दुतियं । यं पन वुत्तं—“द्वङ्गविप्पहीनं तिवङ्गसमन्नागतं” ति, तत्थ वितक्कविचारानं प्हानवसेन द्वङ्गविप्पहीनता वेदितव्वा । यथा च पठमज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे नीवरणानि पहीयन्ति, न तथा इमस्स वितक्कविचारा । अप्पनाक्खणे येव पनेतं विना तेहि उप्पज्जति । तेनस्स ते “प्हानङ्गं” ति वुत्तति । पीति सुखं चित्तेकगता ति इमेसं पन तिण्णं उप्पत्तिवसेन तिवङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा । तस्मा यं विभङ्गे “ज्ञानं ति

पुन अवितक्कअविचारवचनेन कतेना ति ? न, अदीपितत्ता । न हि वितक्कविचार वूपसमवचनेन वितक्कविचारानं अप्पवत्ति वुत्ता होति । वितक्कविचारेसु हि तण्हाप्पहानं एतेसं वूपसमनं, ये च सङ्कारेसु तण्हाप्पहानं करोन्ति, तेसु मग्गेसु पहीनतण्हेसु च फलेसु सङ्कारपवति होति एव, एवमेविधा पि विक्खम्भितवितक्कविचारतण्हेस्स दुतियज्ज्ञानस्स वितक्कविचारसम्पयोगो पुरिमेन न निवारितो सिया ति तं निवारणत्थं आवज्जितुकामतादिअतिक्रमो व तेसं वूपसमो ति दस्सनत्थं च “अवितक्कं अविचारं” ति वुत्तं ।

११६. पठमम्पी ति पठमं ज्ञानं पि ।

११७. “दुतियं उप्पन्नं ति पि दुतियं” ति वत्तुं वट्ठति येव । न तथा इमस्स वितक्कविचारा ति यथा पठमज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे नीवरणानि पहीयन्ति, तथा इमस्स दुतियज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे वितक्कविचारा न पहीयन्ति असंकलिद्धसभावत्ता, उपचारभावनाय च ते पहातं असमत्थभावतो । यदि पि ताय तेसु तण्हा पहीयति, न पन सविसेसं । सविसेसञ्चि तत्थ

सम्पसादो पीति सुखं चित्तस्स एकग्गता”^१ ति वुत्तं तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं । ठपेत्वा पन सम्पसादनं निप्परियायेन उपनिज्ज्ञान-लक्खणप्पत्तानं अङ्गानं वसेन तिवज्झिकमेव एतं होति । यथाह—“कतमं तस्मिं समये तिवज्झिकं ज्ञानं होति, पीति सुखं चित्तस्स एकग्गता”^२ ति । सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्तनयमेव ।

ततियज्ज्ञानकथा

११८. एवमधिगते पन तस्मिम्पि वुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्ण-वसिना हुत्वा पगुणदुतियज्ज्ञानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नवितक्क-विचारपच्चत्थिका, ‘यदेव तत्थ पीतिगतं चेतसो उप्पिलावितं^३, एतेनेतं ओळारिकं अक्खायती”^४ ति वुत्ताय पीतिया ओळारिकता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा ततियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा दुतियज्ज्ञाने निकन्तिं परियादाय ततियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा दुतियज्ज्ञानतो वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ज्ञानि पच्चवेक्खतो पीति ओळारिको उपट्ठाति, सुखञ्चेव एकग्गता च सन्ततो उपट्ठाति । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तअङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं ततियज्ज्ञानं उप्पज्जिस्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं

तण्हाप्पहानं अप्पनाय एव होति । तेन वुत्तं “अप्पनाक्खणे येवा” ति आदि । पहानङ्गता पि अतिसयप्पहानवसेनेव वेदितब्बा यथा नीवरणानं पठमज्ज्ञानस्स । तस्मा ति यस्मा तिवज्झ-मेवेतं ज्ञानं, तस्मा । तं ति विभज्जे वचनं । रथस्स पण्डुकम्बलं विय सम्पसादो ज्ञानस्स परिक्खारो, न ज्ञानङ्गं ति आह—“सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं” ति ।

ततियज्ज्ञानकथावर्णना

११८. उप्पिलावितं ति कामञ्चायं परिग्गहेसु अपरिञ्चत्तपेमस्स अनादीनवदस्सिनो तण्हासहगताय पीतिया पवत्तिआकारो, इध पन दुतियज्ज्ञानपीति अधिप्पेता । तथा पि

१. अमि०—२-३११ ।

२. अमि०—१-४६-पेय्याले; अमि०—२-३१९ ।

३. उब्बिल्लावितं—सी०; उब्बिल्लावितं—स्या०, रो० ।

४. दी०—१-३३ ।

उप्पज्जति । ततो यस्मिं येवारम्मणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं ततियज्झानिकं, सेसानि वुत्तनयेनेव कामावचरानी ति । एत्तावता च पनेस पीतिया च विरागा उपेक्खको च विहरति सतो च सम्पजानो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेति, यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारी ति, ततियं झानं उपसम्पज्ज विहरती” ति^१ । एवमनेन एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं ततियं झानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

११९. तत्थ पीतिया च विरागा ति विरागो नाम वुत्तप्पकाराय पीतिया जिगुच्छनं वा समतिक्कमो वा । उभिन्नं पन अन्तरा च सद्दो सम्पिण्डनत्थो, सो वूपसमं वा सम्पिण्डेति वितक्कविचारानं वूपसमं वा । तत्थ यदा वूपसममेव सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा किञ्च भिय्यो वूपसमा चा” ति एवं योजना वेदितव्वा । इमिस्सा च योजनाय विरागो जिगुच्छनत्थो होति, तस्मा “पीतिया जिगुच्छना च वूपसमा चा” ति अयमत्थो दट्ठव्वो । यदा पन वितक्कविचारवूपसमं सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा, किञ्च भिय्यो वितक्कविचारानञ्च वूपसमा” ति एवं योजना वेदितव्वा । इमिस्सा च योजनाय विरागो समतिक्कमनत्थो होति, तस्मा “पीतिया च समतिक्कमा वितक्कविचारानञ्च वूपसमा ति अयमत्थो दट्ठव्वो ।

सब्बसो पीतियं अविरत्तं, सा पि अनुबन्धेय्या ति वुत्तं । उप्पिल्लवितं विद्या ति वा उप्पिल्ला-
वितं । आदीनवं हि तत्थ पाकटतरं कत्वा दस्सेतुं एवं वुत्तं ति दट्ठव्वं ।

११९. विरज्जनं विरागो । तं पन विरज्जनं निब्बिन्दनमुखेन हीळनं वा तप्पटिबद्ध-
रागप्पहानं वा ति तदुभयं दस्सेतुं—“वुत्तप्पकाराय पीतिया जिगुच्छनं वा समतिक्कमो
वा” ति आह । वुत्तप्पकाराया ति “यदेव तत्थ पीति” ति आदिना वुत्तप्पकाराय । सम्पिण्डनं
समुच्चयो ।

१२०. कामञ्चेते वितक्कविचारा दुतियज्ज्ञाने येव वूपसन्ता, इमस्स पन ज्ञानस्स मग्गपरिदीपनत्थं वण्णभणनत्थञ्चेतं वुत्तं । वितक्कविचारानञ्च वूपसमा ति हि वुत्ते इदं पञ्जायति, नूनं^१ वितक्कविचारवूपसमो मग्गो इमस्स ज्ञानस्सा ति । यथा च ततिये अरियमग्गे अप्पहीनानम्पि सक्काय-दिट्ठादीनं “पञ्चन्नं ओरम्भागियानं संयोजनानं पहाना”^२ ति^३ एवं पहानं वुच्चमानं वण्णभणनं होति, तदधिगमाय उस्सुक्कानं उस्साहजनकं, एवमेव इध अवूपसन्तानम्पि वितक्कविचारानं वूपसमो वुच्चमानो वण्णभणनं होति । तेनायमत्थो वुत्तो—“पीतिया च समतिक्कमा वितक्कविचारानञ्च वूपसमा” ति ।

१२१. उपेक्खको च विहरती ति एत्थ उपपत्तितो इक्खती ति उपेक्खा । समं पस्सति, अपक्खपतिता हुत्वा पस्सती ति अत्थो । ताय विसदाय विपुलाय थामगताय समन्नागतत्ता ततियज्ज्ञानसमङ्गी उपेक्खको ति वुच्चति ।

उपेक्खा पन दसविधा होति छळङ्गुपेक्खा, ब्रह्मविहारुपेक्खा, बोज्झङ्गुपेक्खा, वीरियुपेक्खा, सङ्खारुपेक्खा, वेदनुपेक्खा, विपस्सनुपेक्खा, तत्र-मज्झत्तुपेक्खा, ज्ञानुपेक्खा, पारिसुद्धुपेक्खा ति ।

१२२. तत्थ या “इध भिक्खवे^४ भिक्खु चक्खुना रूपं दिस्वा नेव सुमनो होति, न दुम्मनो, उपेक्खको च विहरति सतो सम्पजानो”^५ ति

१२०. मग्गो ति उपायो । तदधिगमाया ति ततियमग्गाधिगमाय ।

१२१. उपपत्तितो ति समवाहितभावेन पतिरूपतो । ज्ञानुपेक्खा पि समवाहितमेव अन्तोनीतं कत्वा पवत्तती ति आह—“समं पस्सती” ति । विसदाया ति परिब्यत्ताय संकिलेसविगमेन । विपुलाया ति महतिया सातिसयं महग्गतभावप्पत्तिया । थामगताया ति पीतिविगमेन थिरभावप्पत्ताय ।

१. ननु—क० ।

२. परिक्रयया—पाळियं; पहानाय—म०—२-११७-८ ।

३. दी०—१-१३३, म०—२-११७-८, सं०—४-६६, अं०—१-२१६—पिट्ठादीसु ।

४. स्त्रीणासवो (सम्बत्थ) पाळिया संसन्देतब्बं ।

५. अं०—३-३ ।

एवमागता खीणासवस्स छसु द्वारेसु इट्ठानिड्छळारम्मणपाथे परिसुद्धपकति-
भावाविजहनाकारभूता उपेक्खा, अयं छळङ्गुपेक्खा नाम ।

१२३. या पन “उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”^१
ति एवमागता सत्तेसु मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं ब्रह्मविहारुपेक्खा नाम ।

१२४. या “उपेक्खासम्बोज्झङ्गं भावेति विवेकनिस्सितं”^२ ति
एवमागता सहजातधम्मानं मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं बोज्झङ्गु-
पेक्खा नाम ।

१२५. या पन “कालेन कालं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोती”^३ ति
एवमागता अनचारद्वनातिसिथिलवीरियसङ्घाता उपेक्खा, अयं वीरियु-
पेक्खा नाम ।

१२६. या “कति सङ्घारुपेक्खा समथवसेन^४ उप्पज्जन्ति ? कति

१२२. परिसुद्धपकति खीणासवपकति निक्किलेसता ।

१२३. सत्तेसु कम्मस्सकतादस्सनहेतुको समभावदस्सनाकारो मज्झत्ताकारो ब्रह्म-
विहारुपेक्खा ।

१२४. सहजातधम्मानं ति निद्वारणे सामिवचनं । समप्पवत्तिया भावनाय वीथि-
पटिपन्नाय अलीनानुद्धता निरस्सादताय पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु व्यापाराभावतो सम्पयुत्तधम्मेसु
मज्झत्ताकारभूता बोज्झङ्गुपेक्खा ।

१२५. उपेक्खानिमित्तं ति एत्थ लीनुद्धच्चपक्खपातरहितं मज्झत्तं वीरियं उपेक्खा ।
तदेव तं आकारं गहेत्वा पवत्तेतब्बस्स तादिसस्स वीरियस्स निमित्तभावतो उपेक्खानिमित्तं भाव-
नाय समप्पवत्तिकाले उपेक्खीयती ति उपेक्खा, वीरियमेव उपेक्खा वीरियुपेक्खा ।

१२६. “पठमं ज्ञानं पटिलाभत्थाय नीवरणे”^५ “नेवसञ्जानासञ्जायतनसमापत्तिं
पटिलाभत्थाय अकिञ्चञ्जायतनसञ्जं पटिसङ्घा सन्तिट्ठना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं” ति^६
एवमागता इमा अट्ठ समाधिवसेन उप्पज्जन्ति । “सोतापत्तिमग्गं पटिलाभत्थाय उप्पादं पवत्तं

१. दी०—१-३७७, म०—१-५१—पिट्ठादीसु ।

२. म०—१-१६—पिट्ठादीसु ।

३. अं०—१-२३८ ।

४. समाधिवसेन—सम्बत्थ ।

५. खु०—५-७१ ।

सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति ? अट्ठ सङ्घारुपेक्खा समाधिवसेन उप्पज्जन्ति । दस सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ती”^१ ति एवमागता नीवरणादिपटिसङ्घासन्तिट्ठाना गहणे मज्झत्तभूता उपेक्खा, अयं सङ्घारुपेक्खा नाम ।

१२७. या पन “यस्मिं समये कामवचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति

निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं गतिं निब्बत्ति उपपत्तिं जातिं जरं व्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं । सोतापत्तिफलसमापत्तत्थाय उप्पादं पवत्तं ...प ...अरहत्तमग्गं पटिलाभत्थाय उप्पादं ...प ...उपायासं ...प ...अरहत्तफलसमापत्तत्थाय सुञ्जताविहारसमापत्तत्थाय अनिमित्तविहारसमापत्तत्थाय उप्पादं पवत्तं निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं गतिं निब्बत्ति उपपत्तिं जातिं जरं व्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं पटिसङ्घा सन्तिट्ठाना पञ्चा सङ्घारुपेक्खासु जाणं” ति^१ एवमागता इमा दसविपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति । एत्थ च पठमज्ज्ञानादीहि विक्खम्भितानि नीवरणवितक्कविचारादीनि पटिसङ्घाय सभावतो उपपरिक्खित्वा सन्निट्ठानवसेन तिट्ठमाना नीवरणादिपटिसङ्घासन्तिट्ठाना दिट्ठादीनवत्ता तेसं गहणे उप्पादने अज्झुपेक्खन्ती विपस्सनापञ्चा गहणे मज्झत्तभूता उपेक्खा ।

तत्थ उप्पादं ति पुरिमकम्मपच्चया खन्धानं इध उप्पत्तिमाह । पवत्तं ति तथाउप्पन्नस्स पवत्तिं । निमित्तं ति सब्बं पि तेभूमकसङ्खारगतं निमित्तभावेन उपट्ठानतो । आयूहनं ति आयतिं पटिसन्धिहेतुभूतं कम्मं । पटिसन्धिं ति आयतिं उप्पत्तिं । गतिं ति याय गतिया सा पटिसन्धि होति । निब्बत्तिं ति खन्धानं निब्बत्तनं । उपपत्तिं ति “समापन्नस्स वा उपपन्नस्स वा” ति^२ एत्थ “उपपन्नस्सा” ति बुत्तविपाकप्पवत्तिं । जातिं ति जरादीनं पच्चयभूतं भवपच्चया जातिं । जराव्याधिमरणादयो पाकटा एव । एत्थ च उप्पादादयो पञ्चेव सङ्घारुपेक्खाजाणस्स विसयवसेन बुत्ता, सेसा तेसं वेवचनवसेन । “निब्बत्ति, जाती” ति इदञ्चि द्वयं उप्पादस्स चेव पटिसन्धिया च वेवचनं, “गति, उपपत्ति चा” ति इदं द्वयं पवत्तस्स, जरादयो निमित्तस्सा ति वेदितब्बं । अप्पणिहितविमोक्खवसेन मग्गुप्पत्तिहेतुभूता चतस्सो, तथा फलसमापत्तिया चतस्सो सुञ्जतविहारानिमित्तविहारवसेन द्वेति दस सङ्घारुपेक्खा ।

१२७-१२८. या ति विपस्सनापञ्चा । यदत्थी ति यं अनिच्चादिलक्खणत्तयं उपलब्धमिति । यं भूतं ति यं पच्चयनिब्बत्तत्ता भूतं खन्धपञ्चकं । तं पजहती ति अनिच्चानुपस्सनादीहि

उपेक्खासहगतं”^१ ति एवमागता अदुक्खमसुखसञ्जिता उपेक्खा, अयं वेदनुपेक्खा नाम ।

१२८. या “यदत्थि यं भूतं, तं पजहति, उपेक्खं पटिलभती”^२ ति एवमागता विचिनने मज्झात्तभूता उपेक्खा, अयं विपस्सनुपेक्खा नाम ।

१२९. या पन छन्दादीसु येवापनकेसु आगता सहजातानं समवाहितभूता उपेक्खा, अयं तत्रमज्झात्तुपेक्खा नाम ।

१३०. या “उपेक्खको च विहरती”^३ ति एवमागता अग्गसुखे पि तस्मिं अपक्खपातजननी उपेक्खा, अयं झानुपेक्खा नाम ।

१३१. या पन “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं झानं” ति^४ एवमागता सब्बपच्चनीकपारिसुद्धा पच्चनीकवूपसमने पि अब्यापारभूता उपेक्खा, अयं पारिसुद्धिउपेक्खा नाम ।

१३२. तत्र छल्लुपेक्खा च ब्रह्मविहारुपेक्खा च बोज्झाङ्गुपेक्खा च तत्रमज्झात्तुपेक्खा च झानुपेक्खा च पारिसुद्धुपेक्खा च अत्थतो एका, तत्रमज्झात्तुपेक्खा व होति । तेन तेन अवत्थाभेदेन पनस्सा अयं भेदो । एकस्सा पि सतो सत्तस्स कुमारयुवथेरसेनापतिराजदिवसेन भेदो विय ।

निच्चसञ्जादयो पजहन्तो सम्मदेव दिट्ठादीनवत्ता तप्पटिबद्धच्छन्दरागप्पहानेन पजहति, यथा आयतिं आदानं न होति, तथा पटिपत्तिया पजहति । तथाभूतो च तत्थ उपेक्खं पटिलभति । विचिनने ति अनिच्चादिवसेन सम्मसने पि ।

१२६. सम्पयुत्तधम्मानं सम्पवत्तिहेतुताय समवाहितभूता ।

१३१. नीवरणवितक्कविचारादिसब्बपच्चनीकेहि विमुत्तत्ता सब्बपच्चनीक परिसुद्धा । तेसं वूपसन्तत्ता पच्चनीकवूपसमने पि अब्यापारभूता अब्यापारभावेन पवत्ता, अब्यापारतं वा पत्ता ।

१३२. यदि अत्थतो एका, कथमयं भेदो ति आह—“तेन तेना” ति आदि । तस्मा ति यस्मा सति पि सभावतो अभेदे येहि पन पच्चयविसेसेहि स्वायमिमासं अवत्थाभेदो ।

१. अभि०—१-४१ ।

२. म०—३-५९, अं०—३-२०७ ।

३. दी०—१-६७, अभि०—१-४७-पिट्ठादीसु ।

तस्मा तासु यत्थ छळङ्गुपेक्खा, न तत्थ वोज्झङ्गुपेक्खादयो । यत्थ वा पन वोज्झङ्गुपेक्खा, न तत्थ छळङ्गुपेक्खादयो होन्ती ति वेदितव्वा ।

१३३. यथा चेतासमत्थतो एकीभावो, एवं सङ्खारुपेक्खाविपस्सनुपेक्खानम्पि । पञ्जा एव हि सा किच्चवसेन द्विधा भिन्ना । यथा हि पुरिसस्स सायं गेहं पविट्ठं सप्पं अजपददण्डं गहेत्वा परियेसमानस्स तं थुसकोट्टके निपन्नं दिस्वा “सप्पो नुखो, नो” ति अवलोकेन्तस्स सोवत्तिकत्तयं दिस्वा निब्बेमतिकस्स “सप्पो, न सप्पो” ति विचिन्ने मज्झत्तता होति, एवमेव या आरद्धविपस्सकस्स विपस्सनाजाणेन लक्खणत्तये दिट्ठे सङ्खारानं अनिचभावादिविचिन्ने मज्झत्तता उप्पज्जति, अयं विपस्सनुपेक्खा नाम । यथा पन तस्स पुरिसस्स अजपददण्डेन गाळ्हं सप्पं गहेत्वा “किं ताहं इमं सप्पं अविहेठेन्तो अत्तानञ्च इमिना अडंसापेन्तो मुञ्चेय्य” ति मुञ्चनाकारमेव परियेसतो गहणे मज्झत्तता होति । एवमेव या लक्खणत्तयस्स दिट्ठत्ता आदित्ते विय तयो भवे पस्सतो सङ्खारगहणे मज्झत्तता, अयं सङ्खारुपेक्खा नाम । इति विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय सङ्खारुपेक्खा पि सिद्धा व होति । इमिना पनेसा विचिन्नगहणेसु मज्झत्तसङ्खातेन किच्चेन द्विधा भिन्ना ति । वीरियुपेक्खा पन वेदनुपेक्खा च अज्जमज्जञ्च अवसेसाहि च अत्थतो भिन्ना एवा ति ।

तेसं एकज्झं अप्पवत्तितो न तासं अमेदो, एकज्झं वा पवत्ति, तस्मा । तेनाह—“यत्थ छळङ्गुपेक्खा” ति आदि ।

१३३. एकीभावो ति एकता । सति पि मज्झत्ताभावसामञ्जे विसयभेदेन पनस्सा भेदो । यमतथं सन्धाय—“किच्चवसेन द्विधा भिन्ना” ति वुत्तं, तं वित्थारतो दस्सेन्तो—“यथा ही” ति आदिमाह । अयं विपस्सनुपेक्खा । यं सन्धाय वुत्तं पाळियं “यदत्थि यं भूतं, तं पजहति, उपेक्खं पटिलमती” ति । तत्थ यदत्थि यं भूतं ति खन्धपञ्चकं, तं मुञ्चितुकम्पताजाणेन पजहति । दिट्ठसोवत्तिकत्तयस्स सबलक्खणविचिन्ने विय दिट्ठलक्खणत्तयस्स भूतस्स सङ्खारलक्खणविचिन्ने उपेक्खं पटिलमति । सङ्खारानं अनिच्चादिलक्खणस्स सुदिट्ठत्ता

१३४. इति इमासु उपेक्खासु ज्ञानुपेक्खा इध अधिप्पेता । सा मज्झत्तलक्खणा, अनाभोगरसा, अब्यापारपच्चुपट्टाना, पीतिविरागपदट्टाना ति । एत्थाह—ननु च अयं अत्थतो तत्रमज्झत्तुपेक्खा व होति, सा च पठम-दुतियज्ज्ञानेसु पि अत्थि । तस्मा तत्रा पि उपेक्खको च विहरती ति एव-मयं वत्तन्वा सिया, सा कस्मा न वुत्ता ति ? अपरिव्यत्तकिच्चतो । अपरि-व्यत्तज्झि तस्सा तत्थ किच्चं वितक्कादीहि अभिभूतत्ता । इध पनायं वितक्कविचारपीतीहि अनभिभूतत्ता उक्खित्तसिरा विय हुत्वा परिव्यत्त-किच्चा जाता, तस्मा वुत्ता ति ।

निट्ठिता “उपेक्खको च विहरती” ति एतस्स सब्बसो अत्थवण्णना ।

१३५. इदानी सतो च सम्पजानो ति एत्थ सरती ति सतो । सम्पजानाती ति सम्पजानो । पुग्गलेन सति च सम्पजज्जञ्च वुत्तं । तत्थ सरणलक्खणा सति, असम्मुस्सनरसा, आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मोह-लक्खणं सम्पजज्जं, तीरणरसं, पविचयपच्चुपट्टानं ।

तेसं विचिनेने मज्झत्तभूताय विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय तथा दिट्ठादीनवानं तेसं गहणे पि अज्झुपेक्खना सिद्धा व होति, सब्बसो विसङ्खारनिन्नत्ता अज्झासयस्स ।

१३४. अनाभोगरसा ति पणीतमुखे पि तस्मिं अवनतिपटिपक्खकिच्चा ति अत्थो । अब्यापारपच्चुपट्टाना ति सति पि सुखपारमिप्पत्तियं तस्मिं सुखे अब्यावट्टा हुत्वा पच्चुपतिट्ठति, सम्पयुत्तानं वा तत्थ अब्यापारं पच्चुपट्टपेती ति अत्थो । सम्पयुत्तधम्मानं खोभं उप्पिलवं च आवहन्तेहि वितक्कादीहि अभिभूतत्ता अपरिव्यत्तं । तत्थ तत्रमज्झत्तताय किच्चं । तदभावतो इध परिव्यत्तं ।

निट्ठिता “उपेक्खको च विहरती” ति एतस्स सब्बसो अत्थवण्णना ।

१३५. “सरती ति सतो” ति पदस्स कत्तुसाधनतमाह । सम्पजानाती ति सम्मदेव पजानाति । सरणं चिन्तनं उपट्टानं लक्खणमेतिस्सा ति सरणलक्खणा । सम्मुस्सनपटिपक्खो असम्मुस्सनं, तं किच्चं एतिस्सा ति असम्मुस्सनरसा । किलेसेहि आरक्खा हुत्वा पच्चुपतिट्ठति, ततो वा आरक्खं पच्चुपट्टपेती ति आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मुहं सम्मदेव पजाननं. सम्मोहपटिपक्खो वा असम्मोहो । तीरणं किच्चस्स पारगमनं । पविचयो वीमंसा ।

१३६. तत्थ किञ्चापि इदं सतिसम्पज्जञं पुरिमज्ज्ञानेसु पि अत्थि । मुट्ठसतिस्स हि असम्पज्ज्ञानस्स उपचारमत्तम्पि न सम्पज्जति, पगेव अप्पना । ओळारिकत्ता पन तेसं ज्ञानानं भूमियं विय पुरिसस्स चित्तस्स गति सुखा होति, अब्बत्तं तत्थ सतिसम्पज्जञकिच्चं । ओळारिकङ्गप्पहानेन पन सुखु-
मत्ता इमस्स ज्ञानस्स पुरिसस्स खुरधारायं विय सतिसम्पज्जञकिच्चपरिग्ग-
हिता एव चित्तस्स गति इच्छितब्बा ति इधेव वुत्तं । किञ्च भिय्यो, यथा धेनुपगो वच्छो धेनुतो अपनीतो अरक्खियमानो पुनदेव धेनुं उपगच्छति,
एवमिदं ततियज्ज्ञानसुखं पीतितो अपनीतं, तं सतिसम्पज्जञारक्खेन अर-
क्खियमानं पुनदेव पीतिं उपगच्छेय्य, पीतिसम्पयुत्तमेव सिया । सुखे वा
पि सत्ता सारज्जन्ति, इदञ्च अतिमधुरं सुखं, ततो परं सुखाभावा । सति-
सम्पज्जञानुभावेन पनेत्थ सुखे असारज्जना होति, नो अञ्जथा ति इमम्पि
अत्थविसेसं दस्सेतुं इदं इधेव वुत्तं ति वेदितव्वं ।

१३७. इदानि सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेती ति एत्थ किञ्चापि

१३६. कामं उपचारज्ज्ञानादीनि उपादाय पठमदुतियज्ज्ञानानि पि सुखुमानेव, इमं
पन उपरिज्ञानं उपादाय “ओळारिकत्ता” ति वुत्तं । सा च ओळारिकता वितक्कादिथूलङ्गताय
वेदितव्वा । केचि “बहुचेतसिकताया” ति च वदन्ति । गति सुखा होति तत्थ ज्ञानेसू ति
अधिप्पायो । अब्बत्तं तत्थ सतिसम्पज्जञकिच्चं “इदं नाम दुक्करं करीयती” ति वत्तव्वस्स
अभावतो । ओळारिकङ्गप्पहानेन सुखुमत्ता ति अयमत्थो कामं दुतियज्ज्ञाने पि सम्भवति,
तथा पि येभुय्येन अविप्पयोगीभावेन वत्तमानेसु पीतिसुखेसु पीतिसङ्घातस्स ओळारिकङ्गस्स
पहानेन सुखुमताय इध सतिसयो सतिसम्पज्जञव्यापारो ति वुत्तं—“पुरिसस्सा” ति आदि ।
पुनदेव पीतिं उपगच्छेय्या ति हानभागियं ज्ञानं सिया दुतियज्ज्ञानमेव सम्पज्जेय्या ति अत्थो ।
तेनाह—“पीतिसम्पयुत्तमेव सिया” ति । “इदं च अतिमधुरं सुखं” ति ततियज्ज्ञानसुखं
सन्धायाह । अतिमधुरता चस्स पहासोदग्यसभावाय पीतिया अभावेनेव वेदितव्वा । इदं ति
“सतो, सम्पज्ज्ञानो” ति पदद्वयं ।

१३७. तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो ति यस्मा तस्स ज्ञानसमङ्गिनो यं नामकायेन सम्प-

ततियज्ज्ञानसमङ्गिनो सुखपटिसंवेदनाभोगो नत्थि । एवं सन्ते पि यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं । यं वा तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं, तंसमुट्ठानेनस्स यस्मा अतिपणीतेन रूपेण रूपकायो फुटो, यस्स फुटत्ता ज्ञाना बुद्धितो पि सुखं पटिसंवेदेय्य । तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेतीति आह ।

१३८. इदानीं यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारीति एत्थं यंज्ञानहेतुं यंज्ञानकारणा तं ततियज्ज्ञानसमङ्गि-पुग्गलं बुद्धादयो अरिया आचिक्खन्ति देसेन्ति पञ्जपेन्ति पट्टपेन्ति विवरन्ति विभजन्ति उत्तानीकरोन्ति पकासेन्ति, पसंसन्तीति अधिष्पायो । किन्ति ? उपेक्खको सतिमा सुखविहारीति । तं ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरतीति एवमेत्थं योजना वेदितव्वा ।

युत्तं सुखं, तं सो पटिसंवेदेय्य । यं वा तं ति अथ वा यं तं यथायुत्तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं । तं समुट्ठानेन ततो समुट्ठितेन अतिपणीतेन रूपेण अस्स ज्ञानसमङ्गिनो रूपकायो यस्मा फुटो । यस्स रूपकायस्स फुटत्ता ज्ञाना बुद्धितो पि ज्ञानसमङ्गी कायिकं सुखं पटिसंवेदेय्य । तस्मा एतं चेतसिककायिकसुखपटिसंवेदनसङ्घातं अत्थं दस्सेन्तो—“सुखं च कायेन पटिसंवेदेतीति आह” ति योजना । अयंहेत्थं सङ्खेपत्थो—नामकायेन चेतसिकसुखं कायिकसुखहेतुरूपसमुट्ठापनेन कायिकसुखं च ज्ञानसमङ्गी पटिसंवेदेतीति बुच्चति । फुटत्ता ति व्यापितत्ता ति अत्थो । यथा हि उदकेन फुटसरीरस्स तादिसे नातिपच्चनीके वातादिफोद्धवे फुटे सुखं उप्पज्जति । एवमेतेहि फुटसरीरस्सा ति । अपरो नयो—सुखं च कायेन पटिसंवेदेतीति एत्थं कथमाभोगेन विना सुखपटिसंवेदना ति चोदनायं “किञ्चापि...प...एवं सन्ते पी” ति । यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं, तस्मा सुखं च कायेन पटिसंवेदेतीति योजना । इदानीं सहा पि आभोगेन सुखपटिसंवेदनं दस्सेतुं—“यं वा तं” ति आदि बुत्तं ।

१३८. यं ति हेतुअत्थे निपातो, यस्मा ति अत्थो । तेनाह—यंज्ञानहेतू” ति । “आचिक्खन्ती” ति आदीनि पदानि कित्तनत्थानी ति अधिष्पायेनाह—“पसंसन्तीति अधिष्पायो” ति । किन्तीति पसंसनाकारपुच्छा । एदिसेसु ठानेसु सतिग्गहणेनेव

१३९. कस्मा पन तं ते एवं पसंसन्ती ति ? पसंसारहतो । अयञ्चिह यस्मा अतिमधुरसुखे सुखपारमिप्पत्ते पि ततियज्ज्ञाने उपेक्खको, न तत्थ सुखाभिसङ्गेन आकट्ठियति । यथा च पीति न उप्पज्जति, एवं उपट्ठित-सतिताय सतिमा । यस्मा च अरियकन्तं अरियजनसेवितमेव च असंकि-लिङ्गं सुखं नामकायेन पटिसंवेदेति, तस्मा पसंसारहो होति । इति पसं-सारहतो नं अरिया ते एवं पसंसाहेतुभूते गुणे पकासेन्तो “उपेक्खको सतिमा सुखविहारी” ति एवं पसंसन्ती ति वेदितव्वं ।

१४०. ततियं ति गणनानुपुब्बता ततियं, इदं ततियं समापज्जती ति ततियं । यं पन वुत्तं “एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं” ति, एत्थ पीतिया पहानवसेन एकङ्गविप्पहीनता वेदितव्वा । सा पनेसा दुतियज्ज्ञानस्स वितक्क-विचारा विय अप्पनाक्खणे येव पहीयति । तेन नस्स सा पहानङ्गं ति वुच्चति । सुखं चित्तेकग्गता ति इमेसं पन द्विन्नं उप्पत्तिवसेन दुवङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा । तस्मा यं विभङ्गे—“ज्ञानं ति उपेक्खा सति सम्पज्जञ्जं सुखं चित्तस्सेकग्गता”^१ ति वुत्तं, तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं । ठपेत्त्वा पन उपेक्खासतिसम्पज्जञ्जानि निप्परियायेन उपनिज्ज्ञानलक्खणप्प-त्तानं अज्ज्ञानं वसेन दुवङ्गिकमेवेतं होति । यथाह—“कतमं तस्मिं समये दुवङ्गिकं ज्ञानं होति ? सुखं चित्तस्सेकग्गता”^२ ति सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्त-नयमेव ।

सम्पज्जञ्जं पि गहितं होती ति इध पाळियं सतिया एव गहितत्ता एवं उपट्ठितसतिताय “सतिमा” इच्चेव वुत्तं, “सम्पज्जानो” ति देट्ठा वुत्तत्ता वा ।

१३६. ज्ञानक्खणे चेतसिक्खमेव लब्धती ति “सुखं नामकायेन पटिसंवेदेती” ति च वुत्तं ।

१४०. ततियं ति गणनानुपुब्बता ति इतो पट्ठाय दुतियततियज्ज्ञानकथाहि अविसेसो विसेसो च वुत्तो ति ।

१. अभि०—२-३१२ ।

२. अभि०—१-४६-पेग्याले, अभि०—२-३१७ ।

चतुर्थज्ज्ञानकथा

१४१. एवमधिगते पन तस्मिम्पि बुचनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्ण-
वसिना हुत्वा पगुणततियज्ज्ञानतो बुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नपीति-
पच्चत्थिका, यदेव तत्थ सुखमिति चेतसो आभोगो, एतेनेतं ओळारिक-
मक्खायती” ति एवं बुचास्स सुखस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च
तत्थ दोसं दिस्वा चतुर्थज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकत्वा ततियज्ज्ञाने निकन्तिं
परियादाय चतुत्थाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा ततियज्ज्ञानतो
बुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ज्ञानि पच्चवेक्खतो चेतसिकसोमनस्ससङ्घातं
सुखं ओळारिकतो उपट्ठाति, उपेक्खावेदना चेव चित्थेकग्गता च सन्ततो
उपट्ठाति, तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं
“पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं चतुर्थज्ज्ञानं उप्पज्जि-
स्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्मणं कत्वा मनो-
द्वारावज्जनं उप्पज्जति । ततो तस्मिं येवारम्मणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि
उप्पज्जन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं चतुर्थज्ज्ञानिकं, सेसानि बुचाप्प-
कारानेव कामावचरानि । अयं पन विसेसो—यस्मा सुखवेदना अदुक्ख-
मसुखाय वेदनाय आसेवनपच्चयेन पच्चयो न होति, चतुर्थज्ज्ञाने च
अदुक्खमसुखाय वेदनाय उप्पज्जितब्बं, तस्मा तानि उपेक्खावेदनासम्प-
युत्तानि होन्ति । उपेक्खासम्पयुत्तत्ता येव चेत्थ पीति पि परिहायती ति ।
एत्तावता चैस सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना पुब्बेव सोमनस्स-
दोमनस्सानं अत्थङ्गमा अदुक्खमसुखं उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं ज्ञानं

चतुर्थज्ज्ञानकथावण्णना

१४१. इदानीं निव्वत्तितविसेसं दस्सेन्तो—“अयं पन विसेसो” ति क्त्वा “यस्मा”
ति आदिमाह । आसेवनपच्चयेन पच्चयो न होति, अनिट्ठे ठाने पदन्तरसङ्गहितस्स आसेवन-

उपसम्पज्ज विहरति^१ । एवमनेन एकज्जविप्पहीनं दुवज्जसमन्नागतं तिविध-
कल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं चतुत्थं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

१४२. तत्थ सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना ति कायिक-
सुखस्स च कायिकदुक्खस्स च पहाना । पुब्बे वा ति तच्च खो पुब्बेव, न
चतुत्थज्ज्ञानक्खणे । सोमनस्सदोमनस्सानं अत्थङ्गमा ति चेतसिक-
सुखस्स च चेतसिकदुक्खस्स चा ति इमेसम्पि द्विन्नं पुब्बेव अत्थङ्गमा,
पहाना इच्चेव वुत्तं होति ।

कदा पन नेसं पहानं होती ? ति चतुन्नं ज्ञानानं उपचारक्खणे ।
सोमनस्सं हि चतुत्थज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे येव पहीयति । दुक्खदोमनस्स-
सुखानि पठमदुतियततियज्ज्ञानानं^२ उपचारक्खणेषु । एवमेतेसं पहानकमेन
अवुत्तानम्पि इन्द्रियविभङ्गे पन इन्द्रियानं उद्देसकमेनेव इधापि वुत्तानं सुख-
दुक्खसोमनस्सदोमनस्सानं पहानं वेदितव्वं ।

१४३. यदि पनेतानि तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारक्खणे येव पही-
यन्ति, अथ कस्मा “कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति ? इध
भिकख्वे भिक्खु विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विह-
रति । एत्थचुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति । कत्थ चुप्पन्नं

पच्चयत्ताभावतो । अदुक्खमसुखाय वेदनाय उप्पज्जितव्वं सातिसयं सुखविरागभावना-
भावतो । तानी ति अप्पनावीथियं जवनानि सन्धायाह ।

१४२. “पुब्बेवा” ति वुत्तत्ता कदा पन तेसं पहानं होती ति चोदनायं आह—
“चतुन्नं ज्ञानानं उपचारक्खणे” ति । एवं वेदितव्वं ति सम्बन्धो । पहानकमो नाम
पहायकधम्मानं उप्पत्तिपटिपाटि । तेन पन वुच्चमाने “दुक्खं दोमनस्सं सुखं सोमनस्सं” ति
वत्तव्वं सिया । कस्मा इतो अञ्जथा वचनं ति आह—“इन्द्रियविभङ्गे” ति आदि । अथ
कस्मा ज्ञानेस्वेव निरोधो वुत्तो ति सम्बन्धो ।

१४३. कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं ति अत्तनो पच्चयेहि उप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं । कत्थ च
अपरिसेसं निरुज्झती ति निरोधद्वानं पुच्छति । तेन “कत्था” ति पुच्छायं, “एत्था” ति

दोमनस्सिन्द्रियं सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति, इध भिक्खवे भिक्खु सुखस्स च पहाना^१ प^२ चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति, एत्थचुप्पन्नं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती^३ ति एवं ज्ञानेस्वेव निरोधो वुत्तो ति ? अतिसयनिरोधत्ता । अतिसयनिरोधो हि नेसं पठमज्झानादीसु, न निरोधो येव । निरोधो येव पन उपचारक्खणे, नातिसयनिरोधो ।

१४४. तथा हि नानावज्जने पठमज्झानुपचारे निरुद्धस्सा पि दुक्खिन्द्रियस्स ङंसमकसादिसम्फस्सेन वा विसमासनुपतापेन वा सिया उप्पत्ति, न त्वेव अन्तोअप्पनायं । उपचारे वा निरुद्धम्पेतं न सुट्ठु निरुद्धं होति, पटिपक्खेन अविहतत्ता । अन्तोअप्पनायं पन पीतिफरणेन सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होति, सुखोक्कन्तकायस्स च सुट्ठु निरुद्धं होति दुक्खिन्द्रियं, पटिपक्खेन विहतत्ता । नानावज्जने येव च दुत्तिज्झानुपचारे पहीनस्स^२ दोम-

विस्सज्जने हेतुमिह भुम्मवचनं दट्ठब्बं । ज्ञानानुभावनिमित्तं हि अनुप्पज्जन्तं “दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती” ति वुत्तं । अतिसयनिरोधो सुट्ठु पहानं उज्जुपटिपक्खेन वूपसमो ।

१४४. नानावज्जने ति येन आवज्जनेन अप्पनावीथि, ततो भिन्नावज्जने, अनेकावज्जने वा । अप्पनावीथियं हि उपचारो एकावज्जनो, इतरो अनेकावज्जनो अनेकक्खत्तुं पवत्तनतो । विसमनिसज्जाय उप्पन्नकिलमथो विसमासनुपतापो । पीतिफरणेना ति पीतिया फरणसत्ता पीतिसमुद्धानानं वा पणीतरूपानं कायस्स व्यापनतो वुत्तं । तेनाह— सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होती” ति । वितक्कविचारपच्चये पी ति पि-सद्धो अट्ठानप्पयुत्तो, सो “पहीनस्सा” ति एत्थ आनेत्वा सम्बन्धितब्बो “पहीनस्सा पि दोमनस्सिन्द्रियस्सा” ति । एतं दोमनस्सिन्द्रियं उप्पज्जती ति सम्बन्धो । “तस्स मय्हं अतिचिरं वितक्कयतो विचारयतो कायो पि किलमि चित्तं पि उहञ्जी” ति^३ वचनतो कायचित्तखेदानं वितक्कविचारपच्चयता वेदितब्बा । “वितक्कविचारभावे उप्पज्जति दोमनस्सिन्द्रियं” ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । तत्थस्स सिया उप्पत्ती ति तत्थ दुत्तियज्झानूपचारे अस्स दोमनस्सस्स उप्पत्ति भवेय्य ।

१. सं०—४-१८५ ।

२. पहीनस्सापि—क० ।

३. म०—१-१५५ ।

नस्सिन्द्रियस्स यस्मा एतं वितक्कविचारपच्चये पि कायकिलमथे चित्तुपघाते च सति उप्पज्जति । वितक्कविचाराभावे च नेव उप्पज्जति । यत्थ पन उप्पज्जति, तत्थ वितक्कविचारभावे, अप्पहीना एव च दुतियज्ज्ञानुपचारे वितक्कविचारा ति तत्थस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव दुतियज्ज्ञाने, पहीनपच्चयत्ता । तथा ततियज्ज्ञानुपचारे पहीनस्सा पि सुखिन्द्रियस्स पीतिसमुद्धानपणीतरूपफुटकायस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव ततियज्ज्ञाने । ततियज्ज्ञाने हि सुखस्स पच्चयभूता पीति सब्बसो निरुद्धा ति । तथा चतुर्थज्ज्ञानुपचारे पहीनस्सा पि सोमनस्सिन्द्रियस्स आसन्नत्ता अप्पनाप्पत्ताय उपेक्खाय अभावेन सम्मा अनतिकन्तत्ता च सिया उप्पत्ति, न त्वेव चतुर्थज्ज्ञाने । तस्मा

एत्थ च यदेके^१ “तत्थस्स सिया उप्पत्ती” ति वदन्तेन ज्ञानलाभीनं पि दोमनस्सुप्पत्ति अत्थी ति दस्सितं होति । तेन च अनीवरणसभावो लोभो विय दोसो पि अत्थी ति दीपेति । न हि दोसेन विना दोमनस्सं पवत्तति । न चेत्थ पट्टानपाळिया^२ विरोधो चिन्तेतब्बो । यस्मा तत्थ परहीनं ज्ञानं आरम्भणं कत्वा पवत्तमानं दोमनस्सं दस्सितं, अपरिहीनज्ज्ञानमारम्भणं कत्वा उप्पज्जमानस्स दोमनस्सस्स असम्भवतो । ज्ञानलाभीनं सब्बसो दोमनस्सं नुप्पज्जती ति च न सक्का वत्तुं अट्ठसमापत्तिलाभिनो अपि तस्स^३ उप्पन्नत्ता । न हेव खो सो पहीनज्ज्ञानो अहोसी ति वदन्ति, तं अयुत्तं अनीवरणसभावस्स दोसस्स^४ अभावतो । यदि सिया, रूपारूपावचरसत्तान पि उप्पज्जेय्य । न च उप्पज्जति । तथा हि “अरूपे कामच्छन्दनीवरणं पटिच्चथिनमिद्धनीवरणं उद्धच्चनीवरणं अविज्जानीवरणं” ति आदीसु^५ ब्यापादकुक्कुच्चनीवरणानि अनुद्धटानि । न चेत्थ नीवरणत्ता परिहारो, कामच्छन्दादीनं पि अनीवरणानं येव नीवरणसदिसताय नीवरणपरियायस्स वुत्तत्ता । यं पन वुत्तं—“अट्ठसमापत्तिलाभिनो अपि तस्स उप्पन्नत्ता” ति । तं पि अकारणं उप्पज्जमानेन च दोमनस्सेन ज्ञानतो परिहायनतो । लहुकेन पन पच्चयेन परिहीनं तादिसा^६ अप्पकसिरेनेव पटिपाकतिकं करोन्ती ति दट्ठब्बं । ‘तत्थस्स सिया उप्पत्ती’ ति इदं पन परिकप्पवचनं उपचारक्खणे दोमनस्सस्स अप्पहीनभावदस्सनत्थं^७ । तथा हि वुत्तं

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. अभि०—७:१—१२४ ।

३. असितस्स—सी० ।

४. दोमनस्सस्स—सी०, क० ।

५. अभि० ७:३—३०२ ।

६. तादिसानं—स्था०; तादिसं—क० ।

७. असुप्पहीन०—सी० ।

एव च एत्थुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती ति तत्थ तत्थ अपरि-
सेसग्गहणं कतं ति ।

१४५. एत्थाह—“अथेवं तस्स तस्स ज्ञानस्सुपचारे पहीना
पि एता वेदना इध कस्मा समाहटा” ति ? सुखग्गहणत्थं । या हि अयं
अदुक्खमसुखं ति एत्थ अदुक्खमसुखा वेदना वुत्ता, सा सुखुमा दुविज्जेय्या
न सका सुखेन गहेतुं, तस्मा यथा नाम दुडुस्स यथा व तथा वा उपसङ्कमित्वा
गहेतुं असक्कुणेत्यस्स गोणस्स सुखग्गहणत्थं गोपो एकस्मिं वजे सब्बा गावो
समाहरति, अथेकेकं नीहरन्तो पटिपाटिया आगतं “अयं सो गण्हथ नं”
ति तम्पि गाहयति, एवमेव भगवा सुखग्गहणत्थं सब्बा एता समाहरि ।
एवञ्चिह समाहटा एता दस्सेत्वा यं नेव सुखं न दुखं न सोमनस्सं न दोम-
नस्सं, अयमदुक्खमसुखा वेदना ति सकका होति एसा गाहयितुं ।

१४६.. अपि च अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया पच्चयदस्सनत्थञ्चा
पि एता वुत्ता ति वेदितब्बा । दुक्खप्पहानादयो हि तस्सा पच्चया ।
यथाह—चत्तारो खो आवुसो पच्चया अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया समा-

“न त्वेव अन्तोअप्पनायं” ति । यदि पन तदा दोमनस्सं उप्पज्जेय्य, पठमज्ज्ञानम्पिस्स
परिहीनमेवा ति दट्ठब्बं । पहीनं पि सोमनस्सिन्द्रियं पीति विय न दूरे ति क्त्वा “आसन्नत्ता”
ति वुत्तं । नानावज्जनूपचारे पहीनं पि प्हानङ्गं पटिपक्खेन अविहतत्ता अन्तरन्तरा उप्पज्जेय्य
वा ति इममत्थं दस्सेन्तो—“अप्पनाप्पत्ताया” ति आदिमाह । तादिसाय आसेवनाय
इच्छितव्वत्ता यथा मग्गवीथितो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा सदिसान्पस्सना व पवत्तन्ति,
एवमिधा पि अप्पनावारतो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा उपेक्खासहगता व पवत्तन्ती ति वदन्ति ।

१४५. समाहटा ति समानीता, सङ्गहेत्वा वुत्ता ति अत्थो । सुखदुक्खानि विय
अनोळारिक्ता अविभूताय सुखुमा । ततो एव अनुमिनितव्वसमावत्ता दुविज्जेय्या ।
दुडुस्सा ति ति दुडुपयोगस्स, दुदम्मस्सा ति अत्थो । सकका होति एसा गाहयितुं
अज्जापोहनयेना ति अधिप्पायो ।

१४६. अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया ति इदमेव चतुत्थज्ज्ञानं दट्ठब्बं । पच्चयदस्स-

परिया । इधावुसो भिक्खु सुखस्स च पहाना...प...चतुर्थं ज्ञानं उप-
सम्पज्झ विहरति । इमे खो आवुसो चचारो पच्चया अदुक्खमसुखाय चेतो-
विमुत्तिया समापत्तिया” ति ।

९४७. यथा वा अज्जत्थ पहीना पि सकायदिट्ठिआदयो ततिय-
मग्गस्स वण्णभणनत्थं तत्थ पहीना ति बुत्ता, एवं वण्णभणनत्थम्पेतस्स
ज्ञानस्सेता इध^१ बुत्ता ति पि वेदितव्वा ।

पच्चयघातेन वा एत्थ रागदोसानमतिदूरभावं दस्सेतुम्पेता बुत्ता ति
वेदितव्वा । एतासु हि सुखं सोमनस्सस्स पच्चयो, सोमनस्सं रागस्स ।
दुक्खं दोमनस्सस्स पच्चयो, दोमनस्सं दोसस्स । सुखादिघातेन चस्स
सप्पच्चया रागदोसा हता ति अतिदूरे होन्ती ति ।

१४८. अदुक्खमसुखं ति दुक्खाभावेन अदुक्खं । सुखाभावेन
असुखं । एतेनेत्थ दुक्खसुखपटिपक्खभूतं ततियवेदनं दीपेति, न दुक्ख-

नत्थं ति अधिगमस्स उपायभूतपच्चयदस्सनत्थं । तेनाह—“दुक्खप्पहानादयो हि तस्सा
पच्चया” ति । दुक्खप्पहानादयो ति च सोपचारा पठमज्झाना दयोवेत्थ अधिप्पेता ।

१४७. पहीना ति बुत्ता “पच्चन्नं ओरम्मागियानं सज्जोजनानं परिक्खवा” ति ।
एता ति सुखादयो वेदना ।

सोमनस्सं रागस्स पच्चयो । बुत्तञ्चिह—“सुखाय खो आवुसो विसाख वेदनाय
रागानुसयो अनुसेती” ति^३ । दोमनस्सं दोसस्स पच्चयो । बुत्तं पि चेतं “दुक्खाय खो आवुसो
विसाख वेदनाय पटिघानुसयो अनुसेती” ति^३ । सुखादिघातेना ति सुखादीनं पहानेन ।
अस्स ज्ञानस्स ।

१४८. न दुक्खं ति अदुक्खं, दुक्खविधुरं । यस्मा तत्थ दुक्खं नत्थि, तस्मा बुत्तं
“दुक्खाभावेना” ति । असुखं ति एत्थ पि एसेव नयो । एतेना ति दुक्खसुखपटिपक्खे-
वचनेन । पटिपक्खभूतं” ति इदं इध ततियवेदनाय दुक्खादीनं समतिक्रमवसेन पत्तव्वत्ता
बुत्तं, न कुसलाकुसलानं विय उज्जुविपच्चनीकताय । इट्ठानिट्ठविपरीतस्स मज्झत्तारम्मणस्स

१. म०—१-३६६ ।

२. ज्ञानस्स ता इध—सी०, स्या०, रो०; ज्ञानस्सिध—क० ।

३. म०—१-३७४ ।

सुखाभावमत्तं । ततियवेदना नाम अदुक्खमसुखा, उपेक्खा ति पि वुच्चति । सा इट्ठानिट्ठविपरीतानुभवनलक्खणा, मज्झत्तरसा, अविभूतपच्चुपट्टाना, सुखदुक्खनिरोधपदट्टाना ति वेदितव्वा ।

१४९. उपेक्खासतिपारिसुद्धिं ति उपेक्खाय जनितसतियापारिसुद्धिं । इमस्मिञ्चि ज्ञाने सुपरिसुद्धा सति, या च तस्सा सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता, न अब्जेन । तस्मा एतं “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति वुच्चति । विभङ्गे पि वुत्तं—“अयं सति इमाय उपेक्खाय विसदा होति परिसुद्धा परियोदाता । तेन वुच्चति उपेक्खासतिपारिसुद्धी”^१ ति । याय च उपेक्खाय एत्थ सतिया पारिसुद्धि होति, सा अत्थतो तत्रमज्झत्तता ति वेदितव्वा । न केवलश्चेत्थ ताय सति येव परिसुद्धा, अपि च खो सब्बे पि सम्पयुत्तधम्मा, सतिसीसेन पन देसना वुत्ता ।

तत्थ किञ्चापि अयं उपेक्खा हेट्ठा पि तीसु ज्ञानेसु विज्जति । यथा पन दिवा सूरियप्पभाभिभवा सोम्मभावेन च अत्तनो उपकारकत्तेन वा सभागाय रत्तिया अलाभा दिवा विज्जमाना पि चन्दलेखा अपरिसुद्धा होति अपरियोदाता, एवमयम्पि तत्रमज्झत्तुपेक्खा चन्दलेखा वितक्कादिपच्चनीकधम्मतेजाभिभवा सभागाय च उपेक्खावेदनारत्तिया अप्पटिलाभा विज्ज-
इट्ठानिट्ठविपरीतं वा मज्झत्ताकारेन अनुभवनलक्खणा इट्ठानिट्ठविपरीतानुभवनलक्खणा । ततो एव मज्झत्तरसा । अविभूतपच्चुपट्टाना ति सुखदुक्खानि विय न विभूताकारा, पिट्ठिपासाणे मिगगतमग्गे विय तेहि अनुमातव्वा अविभूताकारोपट्टाना । सुखनिरोधो नाम इध चतुत्थज्झानूपचारो, सो पदट्टानं एतिस्सा ति सुखनिरोधपदट्टाना ।

१४९. “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति पुरिमपदे उत्तरपदलोपेनेतं समासपदं ति आह—“उपेक्खाय जनितसतिपारिसुद्धिं” ति । सब्बपच्चनीकधम्मपरिसुद्धाय पच्चनीकसमने पि अब्बावटाय पारिसुद्धिउपेक्खाय वत्तमानाय चतुत्थज्झाने सति सम्पहंसनपञ्जा विय सुपरिसुद्धा सुविसदा च होती ति आह—या च तस्सा सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता, न अब्जेना” ति । यदि तत्रमज्झत्तता इध ‘उपेक्खा’ ति अधिप्पेता, कथं सति येव “परिसुद्धा” ति वुत्ता ति आह—“न केवलं” ति आदि ।

माना पि पठमादिज्ज्ञानभेदेसु अपरिसुद्धा होति । तस्सा च अपरिसुद्धाय दिवा अपरिसुद्धचन्द्रलेखाय पभा विय सहजाता पि सतिआदयो अपरिसुद्धा व होन्ति । तस्मा तेसु एकस्मि “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति न वुत्तं । इध पन वितक्कादिपच्चनीकधम्मतेजाभिभावाभावा सभागय च उपेक्खावेदना-रत्तिया पटिलाभा अयं तत्र मज्झत्तुपेक्खा चन्दलेखा अति विय परिसुद्धा । तस्सा परिसुद्धत्ता परिसुद्धचन्दलेखाय पभा विय सहजाता पि सतिआदयो परिसुद्धा होन्ति परियोदाता । तस्सा इदमेव “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति वुत्तं ति वेदितव्वं ।

१५०. चतुर्थं ति गणनानुपुब्बता चतुर्थं । इदं चतुर्थं समापज्जती ति चतुर्थं । यं पन वुत्तं “एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं” ति, तत्थ सोमनस्सस्स पहानवसेन एकङ्गविप्पहीनता वेदितव्वा । तच्च पन सोम-नस्सं एकवीथियं पुरिमजवनेसु येव पहीयति । तेनस्स तं पहानङ्गं ति वुच्चति । उपेक्खावेदना चित्तस्सेकग्गता ति इमेसं पन द्विअं उप्पत्तिवसेन दुवङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा । सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्तनयमेव । एस ताव चतुक्कज्ज्ञाने नयो ।

एवं पि कस्मा अयमेव सति “उपेक्खासतिपारिसुद्धी” ति वुत्ता ति अनुयोगं सन्धाय “तत्थ किञ्चापी” ति आदि वुत्तं । तत्थ हेट्ठा तीसु ज्ञानेसु विज्जमानाय पि तत्रमज्झत्तताय पच्चनीकाभिभवतो सहायपच्चयवेकल्लतो च अपारिसुद्धि, तथा तंसम्पयुत्तानं । तदभावतो इध पारिसुद्धी ति इममत्थं रूपकवसेन दस्सेतुं—“यथा पना” ति आदि वुत्तं । सूरियप्पभाभिभवा ति सूरियप्पभाय अभिसुध्यमानत्ता । अतिक्रवताय चन्दलेखा विय रत्ति पि सोम्मसभावा सभागाय रत्तियमेव च चन्दलेखा समुज्जलती ति सा सस्सा सभागा ति दस्सेन्तो—“सोम्मभावेन च अत्तनो उपकारकत्तेन वा सभागाय रत्तिया” ति आह ।

१५०. “एकवीथियं” ति इदं तत्थ सोमनस्सस्स एकसेन अभावतो वुत्तं, न ततो पुरिमतरेसु एकसेन भावतो । यथा पन वितक्कादयो दुतियादिज्ज्ञानकखणे येव पहीयन्ति, न

पञ्चकज्ज्ञानकथा

१५१. पञ्चकज्ज्ञानं पन निब्बरोन्तेन पगुणपठमज्ज्ञानतो बुद्धाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दित्वा दुतियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा पठमज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा पठमज्ज्ञाना बुद्धाय सतस्त सम्पजानस्स ज्ञानज्ञानि पच्चवेक्खतो वितक्कमचं तेसं एकवीथियं पुरिमज्जवनेसु, न एवमेतं ति दस्सेतुं वुत्तं । चतुक्कज्ज्ञाने ति चतुक्कनयवसेन निब्बसितज्ज्ञानचतुक्के ।

पञ्चकज्ज्ञानकथावण्णना

१५१. तत्था ति पठमज्ज्ञाने । चतुक्कनयस्स दुतियज्ज्ञाने विया ति चतुक्कनय-सम्बन्धिनि दुतियज्ज्ञाने विय । तं द्विधा भिन्दित्वा चतुक्कनये दुतियं “अवितक्कं विचारमत्तं, अवितक्कं अविचारं” ति च एवं द्विधा भिन्दित्वा पञ्चकनये दुतियं चेव ततियं च होति अभिधम्मे ति^१ अधिप्पायो । सुत्तन्तेसु पन सरूपतो पञ्चकनयो न गहितो ।

कस्मा पनेत्थ नयद्वयविभागो गहितो ? ति अभिधम्मे नयद्वयवसेन ज्ञानानं देसितत्ता । कस्मा च तत्थ तथा तानि देसितानि ? पुग्गलज्ज्ञासयतो देसनाविलासतो च । सन्निपतित देवपरिसाय^२ किर येसं यथादेसिते पठमज्ज्ञाने वितक्को एव ओळारिकतो उपट्ठासि, इतरे सन्ततो । तेसं अज्ज्ञासयवसेन च चतुरङ्गिकं अवितक्कं विचारमत्तं ज्ञानं देसितं । येसं विचारो येसं पीति येसं सुखं ओळारिकतो उपट्ठासि, इतरे सन्ततो । तेसं तेसं अज्ज्ञासयवसेन ततियादीनि ज्ञानानि देसितानि । अयं ताव पुग्गलज्ज्ञासयो ।

यस्सा पन धम्मधातुया सुप्पटिविद्धत्ता भगवा यस्मा देसनाविलासप्पत्तो, तस्मा जाण-महन्तताय देसनाय सुकुसलो यं यं अङ्गं लब्धति, तस्स तस्स वसेन यथारुचिं देसनं नियामेन्तो चतुक्कनयनवसेन पञ्चकनयवसेन च । तत्थ च पञ्चङ्गिकं पठमं चतुरङ्गिकं दुतियं तिवज्जकं ततियं दुवज्जिकं चतुत्थं दुवज्जिकमेव पञ्चमं ज्ञानं देसेती ति अयं देसनाविलासो । एत्थ च पञ्चकनये दुतियज्ज्ञानं चतुक्कनये दुतियज्ज्ञानपक्खिकं कत्वा विभत्तं “यस्मिं समये रूपप-पत्तिया मग्गं भावेति अवितक्कं विचारमत्तं समाधिजं पीतिमुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज

ओळारिकतो उपट्ठाति, विचारादयो सन्ततो । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो बुत्तनयेनेव दुतियज्ज्ञानं उप्पज्जति । तस्स वितक्कमत्तमेव प्हानङ्गं । विचारादीनि चत्तारि समन्नागतानि । सेसं वुत्तप्पकारमेव ।

एवमधिगते पन तस्मिम्पि बुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना हुत्वा पगुणदुतियज्ज्ञानतो बुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नवितक्कपच्चत्थिका, विचारस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा ततियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा” दुतियज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय ततियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा दुतियज्ज्ञानतो बुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ञानि पच्चवेक्खतो विचारमत्तं ओळारिकतो उपट्ठाति, पीतिआदीनि सन्ततो । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो बुत्तनयेनेव ततियज्ज्ञानं उप्पज्जति । तस्स विचारमत्तमेव प्हानङ्गं, चतुक्कनयस्स दुतियज्ज्ञाने विय पीतिआदीनि तीणि समन्नागतज्ञानि । सेसं वुत्तप्पकारमेव ।

विहरती” ति^१ । कस्मा ? एकत्तकायनानत्तसञ्जीसत्तावासफलताय दुतियज्ज्ञानेन समान-फलत्ता पठमज्ज्ञानसमाधितो जातत्ता च । पठमज्ज्ञानमेव हि “कामेहि अकुसलेहि च विवित्तं” ति तदभावा न इध “विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेही” ति सक्का वत्तुं, ना पि “विवेकजं” ति । सुत्तन्तदेसनासु च पञ्चकनये दुतियततियज्ज्ञानानि दुतियज्ज्ञानमेव भजन्ति वितक्कवूपसमा विचारवूपसमा अवितक्कत्ता अविचारत्ता च । एवं च कत्वा सुत्तन्तदेसनाय पि पञ्चकनयो लब्भतेवा ति सिद्धं होति । ननु सुत्तन्ते चत्तारि येव ज्ञानानि विभत्तानी ति पञ्चकनयो न लब्भती ? ति न, “सावितक्कसविचारो समाधी” ति^२ आदिना समाधित्थापदेसेन पञ्चकनयस्स लब्भमानत्ता । चतुक्कनयनिस्सितो पनक्त्वा पञ्चकनयो विभत्तो ति सुत्तन्तदेसनाय पि पञ्चकनयो निद्धारेतब्बो । “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति हि वितक्कस्स विचारस्स वितक्कविचारानं च “वितक्कविचारानं” ति सक्का वत्तुं । तथा “अवितक्कं अवि-

१५२. इति यं चतुक्कनये दुतियं, तं द्विधा भिन्दित्वा पञ्चकनये दुतियश्चेव ततियश्च होति । यानि च तत्थ ततियचतुत्थानि, तानि च चतुत्थपञ्चमानि होन्ति । पठमं पठममेवा ति ।

इति साधुजनपामोञ्जत्थाय कते विसुद्धिमगो समाधिभावनाधिकारे
पथवीकसिणनिद्देसो नाम चतुत्थो परिच्छेदो ।

चारं” ति च विना, सह च विचारेण वितक्कप्पहानेन अवितक्कं, सह विना च वितक्केन विचारप्पहानेन अविचारं ति अवितक्कं अविचारं अवितक्कं च अविचारं चा ति वा तिविधं पि सक्का सङ्गहेतुं ।

१५२. दुतियं ति च वितक्करहिते वितक्कविचारद्वयरहिते च जायागता देसना दुतियं अधिगन्तव्वत्ता विचारमत्तरहिते पि द्वयप्पहानाधिगतसमानधम्मत्ता । एवं च कत्वा पञ्चकनयनिद्देसे दुतिये वूपसन्तो पि वितक्को सहायभूतविचारवूपसमेन न सम्मा वूपसन्तो ति वितक्कविचारद्वयरहिते विय विचारवूपसमेनेव तदुपसमं सेसधम्मानं समानतं च दस्सेन्तेन वितक्कविचारानं वूपसमा अञ्जत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती” ति ततियं चतुक्कनये दुतियेन निब्बिसेसं विभत्तं । दुविघस्सा पि सहायविरहेन अञ्जथा च वितक्कप्पहानेन अवितक्कत्तं समाधिजं पीतिसुखं च समानं ति समानधम्मता पि दुतियं ति निद्देसो । विचारमत्तं पि हि वितक्कविचारद्वयरहितं विय यस्मिं समये रूपूपत्तिया मग्गं भावेति अवितक्कं विचारमत्तं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती” ति अवितक्कं समाधिजं पीतिसुखं विभत्तं । पठमज्ज्ञाने वा सहचारीसु वितक्कविचारेसु एकं अतिक्रमित्वा दुतियं पि तत्रद्वेसेव दोसतो दिस्वा उभयं पि सहातिक्रमन्तस्स पञ्चकनये ततियं वुत्तं ततियं अधिगन्तव्वत्ता, पठमतो अनन्तरभावेन पनस्स दुतियभावो च उपपज्जती ति । कस्मा पनेवं सरूपतो पञ्चकनयो न विभत्तो ? ति विनेय्यज्ज्ञासयतो । यथानुलोमदेसना हि सुत्तन्तदेसना ति ।

परमत्थमञ्जूसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

पथवीकसिणनिद्देसवण्णना निष्ठिता

—:०:—

५. सेसकसिणनिद्देसो

आपोकसिणकथा

१. इदानीं पथवीकसिणानन्तरे आपोकसिणे वित्थारकथा होति । यथेव हि पथवीकसिणं, एवं आपोकसिणम्पि भावेतुकामेन सुखनिसिन्नेन आपस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं, कते वा अकते वा ति सब्बं वित्थारेतब्बं । यथा च इध, एवं सब्बत्थ । इतो परं हि एत्तकम्पि अवत्वा विसेसमत्तमेव वक्खाम ।

२. इधा पि पुब्बेकताधिकारस्स पुञ्जवतो अकते आपस्मिं पोक्खरणिा वा तळाके वा लोणियं वा समुदे वा निमित्तं उप्पज्जति चूळसीवत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो लाभसकारं पहाय विवित्त्वासं वसिस्सामी ति महात्तिथे नावं आरूहित्वा जम्बुदीपं गच्छतो अन्तरा महासमुद्धं ओलो ह्यतो तप्पटिभागं कसिणनिमित्तं उदपादि ।

३. अकताधिकारेण चत्तारो कसिणदोसे परिहरन्तेन नीलपीत-लोहितोदातवण्णानं अञ्जतरवण्णं आपं अगहेत्वा यं पन भूमिं असम्पत्तमेव आकासे सुद्धवत्थेन गहितं उदकं, अञ्जं वा तथारूपं विप्पसन्नं अनाविलं,

५-सेसकसिणनिद्देसवण्णना

आपोकसिणकथावण्णना

१-२. यथावित्थारितस्स अत्थस्स अतिदेसो पि वित्थारट्ठाने येव तिष्ठती ति आह—
“वित्थारकथा होती” ति । आपोकसिणं ति आपोकसिणज्झानं, आपोकसिणकम्मट्ठानं वा । सब्बं वित्थारेतब्बं ति पथवीकसिणकम्मट्ठाने वुत्तनयेन वित्थारेतब्बं । एत्तकम्पी ति “कते वा अकते वा ति सब्बं वित्थारेतब्बं” ति एत्तकं पि अवत्वा । सामुद्दिकेन लोणुदकेन भरितो जलासयो लोणी ।

३. नीलादिवण्णसङ्करपरिहरणत्थं “सुद्धवत्थेन गहितं” ति वुत्तं । अञ्जं ति भूमि सम्पत्तं । तथारूपं ति यादिसं आकासजं उदकं, तादिसं । तेनाह—“विप्पसन्नं अनाविलं”

तेन पत्तं वा कुण्डिकं वा समतित्तिकं पूरेत्वा विहारपचन्ते वुत्तप्पकारे पटिच्छन्ने ओकासे ठपेत्वा सुखनिसिन्नेन न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो । न लक्खणं मनसि कातब्बं । निस्सयसवण्णमेव कत्वा उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मं चित्तं ठपेत्वा अम्बु, उदकं, वारि, सलिलं ति आदीसु आपोनामेसु पाकटनाम-वसेनेव “आपो आपो” ति भावेतब्बं ।

४. तस्सेवं भावयतो अनुक्रमेण वुत्तनयेनेव निमित्तद्वयं उपपज्जति । इध पन उग्गहनिमित्तं चलमानं विय उपट्ठाति, सचे फेणपुप्फुळकमिस्सं उदकं होति, तादिसमेव उपट्ठाति, कसिणदोसो पज्जायति । पटिभागनिमित्तं पन निप्परिनिप्फन्दं आकासे ठपितमणितालवण्टं विय मणिमयादासमण्डलं विय च हुत्वा उपट्ठाति । सो तस्स सह उपट्ठानेनेव उपचारज्झानं, वुत्तनयेनेव चतुक्कपञ्चकज्झानानि च पापुणाती ति । आपोकसिणं ।

तेजोकसिणकथा

५. तेजोकसिणं भावेतुकामेना पि तेजस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं । तत्थ कताधिकारस्स पुज्जवतो अकते निमित्तं गण्हन्तस्स दीपसिखाय वा उद्धने वा पत्तपचनट्ठाने वा दवदाहे वा यत्थ कत्थचि^३ अग्गिजालं ओलोकेन्तस्स निमित्तं उपपज्जति चित्तगुत्तत्थेरस्स विय । तस्स हायस्मतो धम्मस्सवन-दिवसे उपोसथागारं पविट्ठस्स दीपसिखं ओलोकेन्तस्सेव निमित्तं उपपज्जि ।

ति, यं पन उदकं ति सम्बन्धो । “न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो” ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं पथवीकसिणकथायं वुत्तमेव । लक्खणं पन इध पग्घरणलक्खणं वेदितब्बं ।

४. वुत्तनयेनेवा ति पथवीकसिणभावनायं वुत्तनयेनेव । तरङ्कुट्टानादि फेण मिस्सतादि च इध कसिणदोसो । सो ति योगावचरो । तस्सा ति पटिभागनिमित्तस्स ।

तेजोकसिणकथावण्णना

५. सिनिद्धानि सिनेहवन्तानि । सारदारूनि न फेग्गुदारूनि । जालाय चिरद्धितत्थं

१. फेणवुब्बुळक०—सी०, रो० ।

२. परिप्फन्दनं—क-सी०, क० ।

३. यत्थ कत्थचिदेव—क-सी०, स्या०, रो० ।

६. इतरेन पन कातब्बं । तत्रिदं करणविधानं—सिनिद्धानि सारदारुनि फालेत्वा सुक्खापेत्वा घटिकं घटिकं कत्वा पटिरूपं रुक्खमूलं वा मण्डपं वा गन्त्वा पत्तपचनाकारेण रासिं कत्वा आलिम्पेत्वा कटसारके वा चम्मे वा पटे वा विदत्थिचतुरङ्गुलप्पमाणं छिदं कातब्बं । तं पुरतो ठपेत्वा वुत्तनयेनेव निसीदित्वा हेट्ठा तिणकट्टं वा उपरि धूमसिखं वा अमनसिकरित्वा वेमज्जे घनजालाय निमित्तं गण्हितब्बं, नीलं ति वा पीतं ति वा ति आदिवसेन वण्णो न पच्चवेक्खितब्बो, उण्हत्तवसेन लक्खणं न मनसि कातब्बं । निस्सयसवण्णमेव कत्वा उस्सदवसेन पण्णात्तिधम्मे चित्तं ठपेत्वा पावको, कण्हवत्तनी, जातवेदो, हुतासनो ति आदीसु अग्गिनामेसु पाकटनामवसेनेव “तेजो तेजो” ति भावेतब्बं ।

७. तस्सेवं भावयतो अनुक्कमेन वुत्तनयेनेव निमित्तद्वयं उप्पज्जति । तत्थ उग्गहनिमित्तं जालं छिज्जित्वा छिज्जित्वा पतनसदिसं हुत्वा उपट्ठाति । अकते गण्हन्तस्स पन कसिणदोसो पञ्जायति, अलातखण्डं वा अङ्गारपिण्डो वा छारिका वा धूमो वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं निच्चलं आकासे ठपितरत्तकम्बलखण्डं विय सुवण्णतालवण्टं विय कञ्चनत्थम्भो विय च उपट्ठाति । सो तस्स सह उपट्ठानेनेव उपचारज्झानं, वुत्तनयेनेव चतुक्क-पञ्चकज्झानानि पापुणाती ति । तेजोकसिणं ।

वायोकसिणकथा

८. वायोकसिणं भावेतुकामेना पि वायुस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं ।

सिनिद्धसारदारुगहणं । घटिकं घटिकं कत्वा ति खन्धसो करित्वा । आलिम्पेत्वा ति जालेत्वा । घनजालाया ति अविरळवसेन पवत्तअग्गिजालायं ।

७. पतनसदिसं ति पतमानसदिसं । अकते गण्हन्तस्सा ति वुत्तनयेन यथ कसिणमण्डलं पञ्जायति, एवं अनभिसङ्गते केवले तेजस्मिं निमित्तं गण्हन्तस्स ।

वायोकसिणकथावण्णना

८. वुत्तब्हेतं ति एत्थ हि-सदो हेतु अत्थो, यस्मा ति अत्थो । तस्स “तस्मा”

तच्च स्वो दिट्ठवसेन वा फुट्ठवसेन वा । वुत्तहेतं अट्ठकथासु—“वायो कसिणं उग्गण्हन्तो वायुस्मिं निमिच्चं गण्हाति, उच्छृगं वा एरितं समेरितं उपलक्खेति, वेळुगं वा...प...रुक्खं वा केसगं वा एरितं समेरितं उपलक्खेति, कायस्मिं वा फुट्ठं उपलक्खेती” ति । तस्मा समसीसट्ठितं धनपत्तं उच्छृं वा वेळुं वा रुक्खं वा चतुरङ्गुलप्पमाणं धनकेसस्स पुरिसस्स सीसं वा वातेन पहरियमानं दिस्वा “अयं वातो एतस्मिं ठाने पहरती” ति सतिं ठपेत्वा, यं वा पनस्स वातपानन्तरिकाय वा भित्तिछिद्देन वा पभिसित्वा वातो कायप्पदेसं पहरति, तत्थ सतिं ठपेत्वा वातमालुतअनिलादीसु वायुनामेसु पाकट्टनामवसेनेव “वातो वातो” ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तवद्दनतो ओतारितमत्तस्स पायासस्स उसुमवट्ठिसदिसं चलं हुत्वा उपट्ठाति । पट्ठिभागनिमित्तं सन्निसिन्नं होति निच्चलं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ति । वायोकसिणं ।

ति इमिना सम्बन्धो । उच्छृगं ति उच्छृखेत्ते यथाठितानं अगं । एरितं ति वातेन चलितं । समेरितं ति सम्बसो चलितं । तस्मा ति यस्मा वायोकसिणं ...प...उपलक्खेती”ति एवं वुत्तं अट्ठकथायं, तस्मा । समसीसट्ठितं ति उपरिपत्तानं वसेन समसीसं हुत्वा ठितं । वेळुं वा रुक्खं वा ति एत्था पि “समसीसं ठितं धनपत्तवेळुं वा धनपत्तरुक्खं वा” ति आनेत्वा योजेतब्बं । एकङ्गुलादिप्पमाणेषु केसेसु रस्सभावतो, दीधतरेसु ओलम्बनतो, विरळेसु अनुप्पवेसतो वातप्पहारो न पञ्जायती ति चतुरङ्गुलप्पमाणं ग्गहणं, धनं ग्गहणञ्च कतं । एतस्मिं ठाने पहरती ति सतिं ठपेत्वा ति उच्छृगादीनं पचलनाकारग्गहणमुखेन तेसं पहारके वातसङ्घाते सतिं उपट्ठपेत्वा । तत्थ सतिं ठपेत्वा ति तस्मिं कायप्पदेसस्स सङ्गट्ठनवसेन पवत्ते वायुपिण्डे सङ्गट्ठनाकारग्गहणमुखेन सतिं उपट्ठपेत्वा । ‘उसुमवट्ठिसदिसं’ ति एतेन पुरिम-कसिणस्स विय इमस्सा पि निमित्तस्स संविग्गहतं दस्सेति । “निच्चलं ति इमिना निच्चल-भावो येव उग्गहनिमित्ततो इमस्स विसेसो ति पट्ठिभागनिमित्तस्सा पि उसुमवट्ठिसदिसताव विभाविता होती ।

नीलकसिणकथा

९. तदनन्तरं पन नीलकसिणं उग्गण्हन्तो नीलकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति वचनतो कताधिकारस्स पुञ्जवतो ताव तथारूपं मालागच्छं वा पूजाठानेसु पुप्फसन्थरं वा नीलवत्थमणीनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उपपज्जति । इतरेन नीलुप्पलगिरिकणिकादीनि पुप्फानि गहेत्वा यथा केसरं वा वण्टं वा न पञ्जायति, एवं चङ्गोटकं वा करण्डपटलं वा पत्तेहि येव समतित्तिं पूरेत्वा सन्थरितब्बं । नीलवण्णेन वा वत्थेन भण्डिकं बन्धित्वा पूरेतब्बं । मुखवट्टियं वा अस्स भेरितलमिव बन्धितब्बं । कंसनीलपलासनीलअञ्जननीलानं वा अञ्जतरेन धातुना पथवीकसिणे वुत्तनयेन संहारिमं वा भित्तिं येव वा कसिणमण्डलं कत्वा विसभागवण्णेन परिच्छिन्दितब्बं । ततो पथवीकसिणे वुत्तनयेन “नीलं नीलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । इधा पि उग्गहनिमित्ते कसिणदोसो पञ्जायति, केसरदण्डकपत्तन्तरिकादीनि उपट्टहन्ति । पट्टिभागनिमित्तं कसिणमण्डलतो मुञ्चित्वा आकासे मणितालवण्टसदिसं उपट्टाति । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ति । नीलकसिणं ।

नीलकसिणकथावण्णना

६. अञ्जनराजिवट्टादि वण्णधातुया वा । तथारूपं मालागच्छं ति अविरलविकसितनीलवण्णपुप्फसञ्छन्नं पुप्फगच्छं । इतरेना ति अकताधिकारेन । गिरिकणिकग्गहनेन नीलं गिरिकणिकमाह । करण्डपटलं समुग्गपिधानं । पत्तेहि येवा ति नीलुप्पलादीनं केसरवण्टानि अपनेत्वा केवलेहि पत्तेहि येव । पूरेतब्बं ति नीलवण्णं वत्थं गहेत्वा भण्डिकं विय बन्धित्वा यथा नीलमण्डलं हुत्वा पञ्जायति, तथा चङ्गोटकं वा करण्डपटलं वा पूरेतब्बं । मुखवट्टियं वा अस्सा ति अस्स चङ्गोटकस्स, करण्डपटलस्स वा मुखवट्टियं बन्धितब्बं । मणितालवण्टं इन्दनीलमणिमयं तालवण्टं ।

पीतकसिणकथा

१०. पीतकसिणे पि एसेव नयो । वुत्तञ्हेतं—पीतकसिणं उग्गण्हन्तो पीतकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति । तस्मा इधा पि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं मालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा पीतवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति चित्तगुत्तत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो चित्तलपव्वते पत्तङ्गपुप्फेहि कतं आसनपूजं पस्सतो सह दस्सनेनेव आसनप्पमाणं निमित्तं उदपादि । इतरेण कणिकार-पुप्फादिना वा पीतवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “पीतकं पीतकं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवा ति । पीतकसिणं ।

लोहितकसिणकथा

११. लोहितकसिणे पि एसेव नयो । वुत्तञ्हेतं—लोहितकसिणं उग्गण्हन्तो लोहितकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति । तस्मा इधा पि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं बन्धुजीवकादिमालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा लोहितकवत्थमणिधातूनं अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति । इतरेण जयसुमनबन्धुजीवकरत्त-कोरण्डकादिपुप्फेहि वा रत्तवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “लोहितकं लोहितकं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवा ति । लोहितकसिणं ।

पीतकसिणकथावण्णना

१०. पीतकसिणे मालागच्छं ति इक्कटादिमालागच्छं । हरितालं, मनोसिला वा धातु । पत्तङ्गपुप्फेही ति पत्तङ्गनामिका पीतवण्णपुप्फा एका गच्छजाति, तस्स पुप्फेहि । आसनपूजं ति चेतियङ्गणे कतं आसनपूजं । कणिकारपुप्फादिना ति आदि—सद्देन आकुलिकिङ्किरातपुप्फादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

लोहितकसिणकथावण्णना

११. लोहितमणि लोहितङ्गमणि आदि । लोहितधातु गेरुकातिहिङ्गुलिकादि ।

ओदातकसिणकथा

१२. ओदातकसिणे पि ओदातकसिणं उग्गण्हन्तो ओदातस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो तथारूपं मालागच्छं वा वस्सिकसुमनादिपुप्फसन्थरं वा कुमुदपदुमरासिं वा ओदातवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति, तिपुमण्डलरजतमण्डलचन्दमण्डलेसु पि उप्पज्जति येव । इतरेण वुत्तप्पकारेहि ओदातपुप्फेहि वा ओदातवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “ओदातं ओदातं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवा ति । ओदातकसिणं ।

आलोककसिणकथा

१३. आलोककसिणे पण आलोककसिणं उग्गण्हन्तो आलोकस्मिं निमित्तं गण्हाति भित्तिछिदे वा तालच्छिदे वा वातपानन्तरिकाय वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो यं भित्तिछिदादीनं अञ्जतरेण सूरियालोको वा चन्दालोको वा पविसित्वा भित्तिं वा भूमियं वा मण्डलं समुट्ठापेति, घनपण्णरुक्खसाखन्तरेण वा घनसाखामण्डपन्तरेण वा निक्ख-

ओदातकसिणकथावण्णना

१२. ओदातकसिणे मालागच्छं ति नन्दियावत्तादिमालागच्छं । धातु कक्कटि-मुत्तसेत्तिकादि^१ ।

आलोककसिणकथावण्णना

१३. तथा असक्कोन्तेना ति यथा सूरियालोकादिवसेन ओभासनिमित्तुप्पादनं वुत्तं, तस्स ओभासमण्डलस्स न चिरद्धित्ताय^२ तथा निमित्तुप्पादनं कातुं असक्कोन्तेन । घटमुखेन निगच्छनकओभासस्स महन्तभावतो “घटमुखं पिदहित्वा” ति वुत्तं । भित्तिमुखं

१. कक्कटिमुत्तसेत्तिआदि—स्या०, क० ।

२. चिरद्धा यित्ताय—सी०, क० ।

मित्वा भूमियमेव मण्डलं समुद्रापेति, तं दिस्वा व निमित्तं उपपज्जति । इतरेणा पि तदेव वुत्तप्पकारं ओभासमण्डलं “ओभासो ओभासो” ति वा “आलोको आलोको” ति वा भावेतब्बं । तथा असक्कोन्तेन घटे दीपं जालेत्वा घटमुखं पिदहित्वा घटे छिदं कत्वा भित्तिमुखं ठपेतब्बं । तेन छिदेन दीपा-लोको निक्खमित्वा भित्तिं मण्डलं करोति, तं आलोको आलोको ति भावेतब्बं । इदं इतरेहि चिरट्टितिकं होति । इध उग्गहनिमित्तं भित्तिया वा भूमियं वा उट्टितमण्डलसदिसमेव होति । पटिभागनिमित्तं घनविप्पसन्नं आलोकपुञ्जसदिसं । सेसं तादिसमेवा ति । आलोककसिणं ।

परिच्छिन्नाकासकसिणकथा

१४. परिच्छिन्नाकासकसिणे पि आकासकसिणं उग्गहन्तो आकासस्मिं निमित्तं गण्हाति भित्तिछिदे वा तालच्छिदे वा वातपानन्तरिकाय वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो भित्तिछिदादीसु अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उपपज्जति । इतरेन सुच्छन्नमण्डपे वा चम्मकटसारकादीनं वा अञ्ज-तरस्मिं विदत्थिचतुरङ्गुलप्पमाणं छिदं कत्वा तदेव वा भित्तिछिदादिभेदं छिदं “आकासो आकासो” ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तं सद्धिं भित्ति-

ति भित्तिअभिमुखं । उट्टितमण्डलसदिसं ति भित्तिआदं सु उट्टितपाकतिकआलोकमण्डल-सदिसं । घनविप्पसन्नं आलोकपुञ्जसदिसं ति भगवतो व्यामप्पमा विय बहलो विप्पसन्नो च हुत्वा पुञ्जभूतो आलोको अत्थि चेव, तं सदिसो ति अत्थो ।

परिच्छिन्नाकासकसिणकथावण्णना

१४. छिदसदिसमेव होती ति येहि भित्तिपरियन्तादीहि परिच्छिन्नं, तं छिदं, तं सदिसं, तेनेवाकारेण उग्गहनिमित्तं उपट्ठाती ति अत्थो । “वड्ढियमानं पि न वड्ढती” ति उग्गहनिमित्तस्स अवड्ढनीयत्तं दस्सेतुं वुत्तं । सब्बं पि हि उग्गहनिमित्तं वड्ढियमानं न वड्ढति येव । सति पि च वड्ढेतुकामतायं वड्ढना न सम्भवति भावनाय परिदुब्बलत्ता । भावनावसेन हि निमित्तवड्ढना । पटिभागनिमित्तं पन तस्मिं उपपन्ने भावना थिरा ति कत्वा “वड्ढियमानं वड्ढती” ति वुत्तं ।

परियन्तादीहि छिद्दसदिसमेव होति, वड्डियमानम्पि न वड्डति । पटिभाग-
निमित्तं आकासमण्डलमेव हुत्वा उपट्ठाति, वड्डियमानश्च वड्डति । सेसं
पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव वेदितव्वं ति । परिच्छिन्नाकासकसिणं ।

इति कसिणानि दसवलो दस यानि अवोच सब्बधम्मदसो ॥

रूपावचरम्हि चतुक्कपश्चकज्झानहेतूनि ॥

एवं तानि च तेसञ्च भावनानयमिमं विदित्वान् ।

तेस्वेव अयं भिय्यो पकिण्णककथा पि विञ्जेय्या ॥

पकिण्णककथा

१५. इमेसु हि पथवीकसिणवसेन एको पि हुत्वा बहुधा होती
ति आदिभावो, आकासे वा उदके वा पथविं निम्मिनित्वा पदसा गमनं,
ठाननिसज्जादिकप्पनं वा, परित्तअप्पमाणनयेन अभिभायतनपटिलाभो ति
एवमादीनि इज्झन्ति ।

१६. आपोकसिणवसेन पथवियं उम्मुज्जननिमुज्जनं, उदकवुट्ठि-
समुप्पादनं, नदीसमुदादिनिम्मानं, पथवीपव्वतपासादादीनं कम्पनं ति
एवमादीनि इज्झन्ति ।

किञ्चापि पालियं^४ “पथवीकसिणादीनि रूपज्ञानारम्भणानि अट्टेव कसिणानि सरूपतो
आगतानि, ओदातकसिणे पन आलोककसिणं आकासकसिणे च परिच्छिन्नाकासकसिणं
अन्तोगधं कत्वा देसना कता” ति अधिप्पायेनाह—“इति कसिणानि दसवलो, दस यानि
अवोचा” ति । पकिण्णककथा पि विञ्जेय्या ति पुब्बे विय असाधारणं तस्मिं तस्मिं
कसिणे पटिनियतमेव अत्थं अगगहेत्वा असाधारणतो साधारणतो च तत्थ तत्थ पकिण्णकं
विसटं अत्थं गेहत्वा पवत्ता पकिण्णककथा पि विजानितव्वा ।

पकिण्णककथावण्णना

१५. आदिभावो ति एत्थ आदि-सद्देन यस्स कत्तसच्चि पथवीपक्खियस्स वत्थुनो
निम्मानादिं सङ्गहति । ठाननिसज्जादिकप्पनं वा ति एत्था पि “आकासे वा उदके वा”

१७. तेजोकसिणवसेन धूमायना, पञ्जलना, अङ्गारवुट्टिसमुत्पादनं, तेजसा तेजोपरियादानं, यदेव सो इच्छति तस्स डहनसमत्थता, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थाय आलोककरणं, परिनिब्बानसमये तेजोधातुया सरीरज्झापनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

१८. वायोकसिणवसेन वायुगतिगमनं, वातवुट्टिसमुत्पादनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

१९. नीलकसिणवसेन नीलरूपनिम्मानं, अन्धकारकरणं, सुवण्ण-दुब्बण्णनयेन अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२०. पीतकसिणवसेन पीतकरूपनिम्मानं, सुवण्णं ति अधिमुच्चना, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो चा ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२१. लोहितकसिणवसेन लोहितकरूपनिम्मानं, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२२. ओदातकसिणवसेन ओदातरूपनिम्मानं, थिनमिद्धस्स दूरभाव-

ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । परित्तअप्पमाणनयेना ति नीलादिवण्णं अनामसित्वा परित्तअप्पमाणनयेनेव । एवमादीनी ति आदि-सद्देन सरीरतो उदकधारानिम्मानादिं सङ्गहाति ।

१७. यदेव सो इच्छति तस्स डहनसमत्थता ति बहूसु कप्पासपिच्चुसारदारु-आदीसु एकज्झं रासिभूतेसु ठितेसु यं यदेव इच्छति, तस्स तस्सेव डहनसमत्थता । इध आदि सद्देन अन्धकारविधमनादिं सङ्गहाति ।

१८. वायुगतिया गमनं वायुगतिगमनं, अतिसीधगमनं । इध आदि-सद्देन यदिच्छित्त-देसन्तरं पापुणनादिं सङ्गहाति ।

२०. सुवण्णं ति अधिमुच्चना सुवण्णभावाधिष्ठानं सेप्पथापि आयस्मा पिलिन्द-वच्छो^१ तिणण्डुपगपासादादीनं । वुत्तनयेना ति सुवण्णदुब्बण्णनयेन ।

करणं, अन्धकारविधमनं दिब्बेनचक्खुना रूपदस्सनत्थाय आलोककरणं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२३. आलोककसिणवसेन सप्पभारूपनिम्मानं थिनमिद्धस्स दूर-भावकरणं, अन्धकारविधमनं, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थं आलोककरणं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२४. आकासकसिणवसेन पटिच्छन्नानं विवटकणं, अन्तोपथवी-पव्वतादीसु पि आकासं निम्मिनित्वा इरियापथकप्पनं, तिरोकुट्टादीसु असज्ज-मानगमनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२५. सब्बानेव उद्धं अधो तिरियं अद्वयं अप्पमाणं ति इमं पभेदं लभन्ति । वुत्तब्हेतं—“पथवीकसिणमेको सज्जानाति । उद्धमधोतिरियं अद्वयमप्पमाणं” ति आदि ।

२६. तत्थ उद्धं ति उपरि गगनतलाभिमुखं । अधो ति हेट्ठाभूमि-तलाभिमुखं । तिरियं ति खेत्तमण्डलमिव समन्ता परिच्छिन्दितं । एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वड्ढेति, एकच्चो अधो, एकच्चो समन्ततो । तेन तेन वा कारणेन एवं पसारेति । आलोकमिव दिव्वचक्खुना रूपदस्सनकामो । तेन वुत्तं उद्धमधोतिरियं ति । अद्वयं ति इदं पन एकस्स अज्जभावानुप-गमनत्थं वुत्तं । यथा हि उदकं पविट्ठस्स सब्बदिसासु उदकमेव होति, न

२४. वण्णकसिणेषु तत्थ तत्थ आदि-सहेन नीलोभासनिम्मानादीनं सज्जहो दट्ठव्वो । पथवीपव्वतादी ति आदि सहेन समुदादीनं सज्जहो दट्ठव्वो ।

२५. सब्बानेव दस पि कसिणानि । इमं पभेदं लभन्ती ति इमं वड्ढनादिविसेसं पापुणन्ति । एको ति एकच्चो । सज्जानाती ति भावनापज्जाय सज्जानाति । आदि-सहेन “आपोकसिणं” ति आदि पालिं सज्जणाति ।

२६. उपरिगगनतलाभिमुखं “पथवीकसिणमेको सज्जानाती” ति पालिपदानि आनेत्वा सम्बन्धितत्वं । तं च खो वड्ढनवसेन । तेनाह—“एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वड्ढेती” ति । हेट्ठाभूमितलाभिमुखं ति आदीसु पि एसेव नयो । पुब्बे वड्ढनकाले पयोजनं अनपे-क्खित्वा वड्ढेन्तानं वसेन वुत्तता इदानि “तेन तेन वा कारणेन एवं पसारेती” ति आह,

अञ्जं, एवमेव पथवीकसिणं पथवीकसिणमेव होति, नत्थि तस्स अञ्जो कसिणसम्भेदो ति । एसेव नयो सब्बत्थ । अप्पमाणं ति इदं तस्स फरण-
अप्पमाणवसेन वुत्तं । तच्चि चेतसा फरन्तो सकलमेव फरति । न अयमस्स
आदि इदं मज्झं ति पमाणं गण्हाती ति ।

२७. ये च ते सत्ता कम्मावरणेन वा समन्नागता किलेसावरणेन वा
समन्नागता विपाकावरणेन वा समन्नागता असद्धा अच्छन्दिक्का दुप्पञ्जा
अभब्बा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तं ति वुत्ता, तेसमेकस्सा-
पेककसिणे पि भावना न इज्जति ।

२८. तत्थ कम्मावरणेन समन्नागता ति आनन्तरियकम्म-
समङ्गिनो । किलेसावरणेन समन्नागता ति नियतमिच्छादिट्ठिका

कसिणं वड्ढेती ति अत्थो । यथा किन्ति आह—“आलोकमिव दिव्वचक्खुना रूपदस्स-
नकामो” ति । उद्धञ्चे रूपं दट्ठुकामो उद्धं आलोकं पसारेति, अधो चे रूपं दट्ठुकामो
अधो आलोकं पसारेति, समन्ततो चे रूपं दट्ठुकामो समन्ततो आलोकं पसारेति, एवमयं
कसिणं ति अत्थो ।

एकस्सा ति पथवीकसिणादीसु एकेकस्स । अञ्जभावानुपगमनत्थं ति अञ्जकसिणभा-
वानुपगमनदीपनत्थं, न अञ्जं पथवी-आदि । न हि उदकेन ठितद्वाने ससम्भारपथवी अत्थि । अञ्जो-
कसिणसम्भेदो ति आपोकसिणादिना सङ्करो । सब्बत्था ति सब्बेसु आपोकसिणादीसु सेसकसि-
णेसु । एकदेसे अट्ठत्वा अनवसेसेन फरणप्पमाणस्स अगगहणतो फरणं अप्पमाणं । तेनेव हि नेसं
कसिणसमञ्जा । तथा चाह—“तब्बही” ति आदि । तत्थ चेतसा फरन्तो ति भावनाचित्तेन
आलम्बनं करोन्तो । भावनाचित्तच्चिह्नं कसिणं परित्तं वा विपुलं वा एकक्खणे सकलमेव मनसि
करोति, न एकदेसं ति ।

२८. आनन्तरियकम्मसमङ्गिनो ति पञ्चसु आनन्तरियकम्मेसु येन केनचि समन्ना-
गता । नियतमिच्छादिट्ठिका ति अहेतुकदिट्ठि अकिरियदिट्ठि नत्थिकदिट्ठि ति तीसु मिच्छा-
दिट्ठीसु याय कायचि नियताय मिच्छादिट्ठिया समन्नागता । उभतोव्यञ्जनकपण्णका ति
उभतोव्यञ्जनका पण्णका च । कामञ्चेते अहेतुकपटिसन्धिकत्ता विपाकावरणेन समन्नागता
होन्ति, तथा पि तिब्बकिलेसत्ता किलेसावरणेन समन्नागता वुत्ता । अहेतुकद्विहेतुक-

चेव उभतोव्यञ्जनकपण्डका च । विपाकावरणेन समन्नागता ति अहेतुक-
द्विहेतुकपटिसन्धिका । असद्धा ति बुद्धादीसु सद्धाविरहिता । अच्छन्दिका
ति अपचनीकपटिपदायं छन्दविरहिता । दुप्पञ्जा ति लोकियलोकुत्तर-
सम्मादिट्टिया विरहिता । अभव्वा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु
धम्मेषु सम्मत्तं ति कुसलेसु धम्मेषु नियामसङ्घातं सम्मत्तसङ्घातश्च अरिय-
मग्गं ओक्कमितुं अभव्वा ति अत्थो । न केवलश्च कसिणे येव, अज्जेसु पि
कम्मट्टानेसु एतेसं एकस्स पि भावना न इज्झति । तस्मा विगतविपाकावरणेन
पि कुलपुत्तेन कम्मावरणश्च किलेसावरणश्च आरका परिवज्जेत्वा सद्धम्मस्सवन-
सप्पुरिसूपनिस्सयादीहि सद्धश्च छन्दश्च पञ्जश्च वड्ढेत्वा कम्मट्टानानुयोगे
योगो करणीयो ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
सेसकसिणनिर्देशो नाम पञ्चमो परिच्छेदो ।

—:०:—

पटिसन्धिका ति अहेतुकपरिसन्धिका द्विहेतुकपटिसन्धिका च । दुहेतुकपटिसन्धिकानग्निं हि
अरियमग्गपटिवेधो ज्ञानपटिलभो च नत्थि, तस्मा ते पि विपाकावरणेन समन्नागता एव ।

अपचनीकपटिपदायं ति मग्गस्स अनुलोमपटिपदायं सच्चानुलोमिकार्यं विपस्स-
नायं । अच्छन्दिका ति “कत्तुकम्यताछन्दरहिता” ति सम्मोहविनोदनियं वुत्तं, तम्पि-
निब्बानाधिगमत्थमेव कत्तुकम्यताछन्दं सन्धाय वुत्तं ति दट्ठब्बं । उत्तरकुरुका पि मनुस्सा मारादयो
विय अच्छन्दिकट्टानं पविट्ठा निब्बुतिछन्दरहितत्ता । दुप्पञ्जा ति भवङ्गपञ्जाय परिहीना ।
“भवङ्गपञ्जाय परिपुण्णाय पि यस्स भवङ्गं लोकुत्तरस्स पादकं न होति, सो पि दुप्पञ्जो येवा”
ति सम्मोहविनोदनियं वुत्तं । यस्मिं हि भवङ्गे वत्तमाने तंसन्ततिर्यं लोकुत्तरं निव्वत्तति, तं
तस्स पादकं नाम होति ।

कुसलेसु धम्मेषू ति अनवज्जधम्मेषु सुखविपाकधम्मेषु वा । ओक्कमितुं ति अधिगन्तुं ।
कसिणे येवा ति कसिणकम्मट्टाने येव । एतेसं ति कम्मावरणसमन्नागतादीनं । तस्मा ति
यस्मा एते विपाकन्तरायादयो एवं अत्थजानिकरा अनत्थहेतुभूता च, तस्मा । तिण्णमेव चेत्य
अन्तरायानं गहणं इतरस्स सप्पटिकारत्ता, कम्मन्तरायपक्खिकत्ता वा ति दट्ठब्बं । सप्पुरिसूप-

निस्सयादीहि ति आदि-सहेन तब्बं योनिमोमनसिकारादिं सङ्गहाति । सद्धं ति कम्मफलसद्धं
रतनत्तयसद्धं च । छन्दं ति भावनानुयोगे तिब्बकत्तुकम्यतासङ्गातं कुसल्लच्छन्दं । पञ्चं ति
पारिहारियपञ्चं । वड्ढेत्वा ति यथा भावना इज्झति, तथा परिब्रूहेत्वा । यं पनेत्थ अत्थतो न
विभत्तं, तं सुविज्जेय्यत्ता देट्ठा वुत्तनयत्ता च न विभत्तं ।

परमत्थमञ्जूसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

सेसकसिणनिहेसवण्णना निष्ठिता

—:०:—

६-असुभकम्मट्टाननिद्देशो

उद्धुमातकादिपदस्थानि

१. कसिणानन्तरं उद्दिष्टेसु पन उद्धुमातकं, विनीलकं, विपुब्बकं, विच्छिदकं, विक्खायितकं, विक्खिराकं, हतविक्खिराकं, लोहितकं, पुळ्वकं^१ अट्टिकं ति दससु अविज्जाणकासुभेसु भस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथानुक्कमं समुग्गतेन सूनभावेन उद्धुमातत्ता^२ उद्धुमातं, उद्धुमातमेव उद्धुमातकं । पटिककूलत्ता वा कुच्छितं उद्धुमातं ति उद्धुमातकं । तथारूपस्स छवसररीस्सेतं अधिवचनं ।

२. विनीलं वुच्चति विपरिभिन्ननीलवण्णं, विनीलमेव विनीलकं ।

६. असुभकम्मट्टाननिद्देशवण्णना

उद्धुमातकादिपदस्थवण्णना

१. “अविज्जाणकासुभेसू” ति इदं उद्धुमातकादीनं सभावदस्सनवसेन वुत्तं । तस्मा भूतकथनमत्तं दट्ठव्वं, न सविज्जाणकअसुभस्स अकम्मट्टानभावतो । तथा हि वक्खति “न केवलं मतसररी” ति आदि । उद्धं जीवितपरियादाना ति जीवितक्खयतो उपरि मरणतो परं । समुग्गतेना ति उद्धितेन । उद्धुमातत्ता ति उद्धं उद्धं धुमातत्ता सूनत्ता । उद्धुमातमेव उद्धुमातकं ति क-कारेन पदवट्ठनमाह अनत्थन्तरतो यथा “पीतकं लोहितकं” ति । पटिककूलत्ता ति जिगुच्छनीयत्ता । कुच्छितं उद्धुमातं उद्धुमातकं ति कुच्छनत्थे वा अयं क-कारो ति दस्सेतुं वुत्तं यथा “पापको कित्तिसदो अब्भुग्गच्छती” ति^३ । तथारूपस्सा ति “भस्ता^४ विय वायुना” ति आदिना यथारूपं वुत्तं, तथारूपस्स ।

१. पुळ्वकं—स्या०, रो०, क० ।

२. मातत्ता—क० ।

३. वि०—३—२४३; वि०—५—२३६; दी०—२—६९; अं०—२—४९१ पिट्ठेसु ।

४. भस्स—सी० ।

पटिककूलचा वा कुच्छितं विनीलं ति विनीलकं । मंसुस्सदट्टानेसु रच-
वण्णस्स, पुब्बसन्निचयट्टानेसु सेतवण्णस्स, येभ्येन च नीलवण्णस्स, नील-
ट्टाने नीलसाटकपारुतस्सेव छवसरीरसेतं अधिवचनं ।

३. परिभिन्नट्टानेसु विस्सन्दमानं पुब्बं विपुब्बं, विपुब्बमेव विपुब्बकं ।
पटिककूलचा वा कुच्छितं विपुब्बं ति विपुब्बकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं
अधिवचनं ।

४. विच्छिदं वुच्चति द्विधा छिन्दनेन अपधारितं, विच्छिदमेव
विच्छिदकं । पटिककूलचा वा कुच्छितं विच्छिदं ति विच्छिदकं । वेमज्जे
छिन्नस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

५. इतो च एत्तो च विविधाकारेण सोणसिङ्गालादीहि खादितं ति
विक्खायितं, विक्खायितमेव विक्खायितकं । पटिककूलचा वा
कुच्छितं विक्खायितं ति विक्खायितकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं
अधिवचनं ।

६. विविधं खित्तं विक्खित्तं, विक्खित्तमेव विक्खित्तकं । पटिककूलचा
वा कुच्छितं विक्खित्तं ति विक्खित्तकं । अज्जेन हत्थं अज्जेन पादं अज्जेन
सीसं ति एवं ततो ततो खित्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

२. सेतरत्तेहि परिभिन्नं विमिस्सितं नीलं वीनीलं, पुरिमवण्णविपरिणामभूतं वा
नीलं विनीलं ।

३. परिभिन्नट्टानेसु काककङ्कादीहि । विस्सन्दमानपुब्बं ति विस्सवन्तपुब्बं, तहं
तहं पग्घरन्तपुब्बं ति अत्थो ।

४. अपधारितं ति विवटं उग्घाटितं ।

६. खित्तं ति छड्डितं, सोणसिङ्गालादीहि विसुं कत्वा खादनेन सरीरसङ्घाततो
छड्डित्वा तहं तहं छड्डितं । विविधं खित्तं ति विक्खित्तं ।

७. हतञ्च तं पुरिमनयेनेव विक्खित्तकञ्चा ति हतविक्खित्तकं ।
काकपदाकारेन अङ्गपचङ्गेसु सत्थेन हनित्वा वुत्तनयेन विक्खित्तास्स छव-
सरीरस्सेतं अधिवचनं ।

८. लोहितं किरति विक्खिपति इतो चितो च पग्घरती ति लोहि-
तकं । पग्घरितलोहितमक्खित्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

९. पुळवा^१ वुच्चन्ति किमयो । पुळवे^२ किरती ति पुळवकं । किमि-
परिपुण्णस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

१०. अट्ठि येव अट्ठिकं । पटिक्कूलत्ता वा कुच्छित्तं अट्ठी ति
अट्ठिकं । अट्ठिसङ्खलिकाय पि एकट्ठिकस्स पि एतं अधिवचनं ।

इमानि च पन उद्धृमातकादीनि निस्साय उप्पन्ननिमित्तानम्वि निमि-
त्तेसु पटिलद्धज्झानानम्वि एतानेव नामानि ।

उद्धृमातककम्मट्टानं

११. तत्थ उद्धृमातकसरीरे उद्धृमातकनिमित्तं उप्पादेत्वा उद्धृमातक-
सङ्घातं ज्ञानं भावेतुकामेन योगिना पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव वुत्ताप्पकारं

७. पुरिमनयेना ति “विविधं खित्तं” ति आदिना पुब्बे वुत्तनयेन । सत्थेन हनित्वा
ति वेरीहि खग्गकरवालादिना सत्थेन पहरित्वा । वुत्तनयेना ति “अज्जेन हत्थं” ति आदिना
पुब्बे वुत्तनयेन ।

९. अब्भन्तरतो निक्खमन्तेहि किमीहि पग्घरन्तकिमिकुलं पुळवकं ति आह “किमि-
परिपुण्णस्सा” ति ।

१०. उद्धृमातकादीनि आमकसुसानादीसु छड्ढितासुमानि । निस्साया ति पटिच्च
तानि पि आरब्भ । निमित्तानं ति उग्गहपटिभागनिमित्तानं । एतानेव उद्धृमातकादीनेव
नामानि ।

उद्धृमातककम्मट्टानवण्णना

११. भावेतुकामेना ति उप्पादेतुकामेन । तेना ति आचरियेन । अस्सा ति योगिनो ।

१. पुळवा—स्या०, रो०, क० ।

२. पुळवे—रो०, क०; पुळवेत्थ—स्या० ।

आचरियं उपसङ्कमित्र्वा कम्मट्ठानं उग्गहेतब्बं । तेनस्स कम्मट्ठानं कथेन्तेन असुभनिमित्तत्थाय गमनविधानं, समन्ता निमित्तुपलक्खणं एकादसविधेन निमित्तग्गाहो, गतागतमग्गपच्चवेक्खणं ति एवं अप्पनाविधानपरियोसानं सब्बं कथेतब्बं । तेना पि सब्बं साधुकं उग्गहेत्वा पुब्बे वुत्ताप्पकारं सेनासनं उपगन्त्वा उद्धुमातकनिमित्तं परियेसन्तेन विहातब्बं ।

१२. एवं विहरन्तेन च असुकस्मिं नाम गामद्वारे वा अटविमुखे वा पन्थे वा पव्वतपादे वा रुक्खमूले वा सुसाने वा उद्धुमातकसरीरं निक्खिन्नं ति कथेन्तानं वचनं सुत्वा पि न तावदेव अतित्थेन पक्खन्दन्तेन विय गन्तब्बं ।

कस्मा ? असुभं हि नामेतं वाळमिगाधिद्धितम्पि अमनुस्साधिद्धितम्पि होति । तत्रस्स जीवितन्तरायो पि सिया । गमनमग्गो वा पनेत्थ गामद्वारेन वा नहानतित्थेन वा केदारकोटिया वा होति । तत्थ विसभागरूपं आपाथमागच्छति, तदेव वा सरीरं विसभागं होति । पुरिसस्स हि इत्थिसरीरं इत्थिया च पुरिससरीरं विसभागं, तदेतं अधुनामतं सुमतो पि उपट्ठाति, तेनस्स ब्रह्मचरियन्तरायो पि सिया । सचे पन “नयिदं मादिसस्स भारियं” ति अचानं तक्कयति, एवं तक्कयमानेन गन्तब्बं ।

असुभनिमित्तत्थाया ति असुभनिमित्तस्स उग्गहन्तथाय, असुभे वा उग्गहनिमित्तस्स अत्थाय । गमनविधानं ति गमनविधि । येन विधिना गन्तब्बं, सो विधि । उग्गहनिमित्तस्स उपपन्नकालतो पट्ठाय पथवीकसिणे वुत्तं पटिपज्जनविधिं सन्धायाह “अप्पनाविधान-परियोसानं” ति ।

१२. तावदेवा ति सुतक्खणे येव । अतित्थेन पुण्णनदीआदिं पक्खन्दन्तेन विय अनुपविसन्तेन विय । केदारकोटिया ति केदारमरियादाय । विसभागरूपं ति खेत्तरक्खिता-दिविसभागवत्थुरूपं । सरीरं ति उद्धुमातककलेवरं । अधुनामतं ति अचिरमतं उद्धुमातकभावं अप्पत्तं । तक्कयती ति सम्भावेति भारियं कत्वा न मज्जति ।

१३. गच्छन्तेन च संघत्थेरस्स वा अञ्जतरस्स वा अभिज्जातस्स भिक्खुनो कथेत्वा गब्बं । कस्मा ? सच्चे हिस्स सुसाने अमनुस्ससीह-
व्यग्घादीनं रूपसद्दादिअनिट्टारम्मणाभिभूतस्स अङ्गपच्चङ्गानि वा पवेधेन्ति^२
भुत्तं वा न परिसण्ठाति, अञ्जो वा आबाधो होति । अथस्स सो विहारे
पत्तचीवरं सुरक्खितं करिस्सति । दहरे वा सामणेरे वा पहिणित्वा तं भिक्खुं
पटिजग्गिस्सति ।

अपि च सुसानं नाम निरासङ्कट्टानं ति मञ्जमाना कतकम्मा पि
अकतकम्मा पि चोरा समोसरन्ति । ते मनुस्सेहि अनुवद्वा^३ भिक्खुस्स
समीपे भण्डकं छड्ढेत्वा पि पलायन्ति । मनुस्सा “सहोड्डं चोरं अदस्सामा”
ति भिक्खुं गहेत्वा विहेठेन्ति । अथस्स सो “मा इमं विहेठयित्थ, ममायं
कथेत्वा इमिना नाम कम्मेन गतो” ति ते मनुस्से सञ्जापेत्वा सोत्थिभावं
करिस्सति । अयं आनिसंसो कथेत्वा गमने ।

तस्मा वुत्तप्पकारस्स भिक्खुनो कथेत्वा असुभनिमित्तदस्सने सञ्जाता-
भिलासेन, यथा नाम खत्तियो अभिसेकट्टानं, यजमानो यञ्जसालं, अधनो
वा पन निधिट्टानं पीतिसोमनस्सजातो गच्छति, एवं पीतिसोमनस्सं
उप्पादेत्वा अट्ठकथासु वुत्तेन विधिना गन्तव्वं ।

१३. रूपसद्दादी ति एत्थ मनुस्सानं रूपेहि, सीहव्यग्घादीनं सद्दादीहि, अमनुस्सानं
पि वा रूपसद्दादीहि । तथा सीहव्यग्घादीनं ति यथारहं योजेतव्वं । अनिट्टारम्मणाभि-
भूतस्सा ति भैरवादिभावेन अनिट्ठेहि आरम्मणेहि अभिभूतस्स अञ्जोत्थट्ठस्स । न पटिसण्ठाती
ति विदाहवसेन आसथे न तिट्ठति, उच्छड्डेतव्वं होती ति अत्थो । अञ्जो ति अमनुस्सादीनं
वसेन वा अञ्जथा वा वुत्तप्पकारतो अञ्जो आबाधो होति । सो ति संघत्थेरो, अभिज्जातभिक्खु
वा । यस्सानेन आरोचितं, सो । कतकम्मा ति कतथेय्यकम्मा । अकतकम्मा ति थेय्यकम्मं
कातुकामा । कतकम्मा पन इधाधिप्पेता । तस्सा ते ति कतकम्मा चोरा । सह ओड्डेना ति

१. अञ्जस्स—सी० ।

२. ववेधन्ति—स्था० ।

३. अनुवन्धा—स्था०, रो० क० ।

४. सहोड्डं—सी०, स्था० ।

१४. वुत्तञ्हेतं—

“उद्धमातकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति, उपड्डिताय सतिया असम्मुट्ठाय अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन, गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । यस्मिं पदेसे उद्धमातकं असुभनिमित्तं निक्खित्तं होति, तस्मिं पदेसे पासाणं वा वम्मिकं वा रुक्खं वा गच्छं वा लतं वा सनिमित्तं करोति, सारम्मणं करोति । सनिमित्तं कत्वा सारम्मणं कत्वा उद्धमातकं असुभनिमित्तं सभावभावतो उपलक्खेति, वण्णतो पि लिङ्गतो पि सण्ठानतो पि दिसतो पि ओकासतो पि परिच्छेदतो पि सन्धितो विवरतो निन्नतो थलतो समन्ततो । सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमित्तं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा एको अदुतियो गच्छति उपड्डिताय सतिया असम्मुट्ठाय अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । सो चङ्कमन्तो पि तब्भागियञ्जेव चङ्कमं अधिट्ठाति । निसीदन्तो पि तब्भागियञ्जेव आसनं पञ्जपेति ।

सहोदुं, थेनेत्वा गहियमानभण्डेन सद्धिं ति अत्थो । यजमानो ति यज्झं यजन्तो यज्झसामिको, “अद्धा इमाय पटिपत्तिया जरामरणतो मुच्चिस्सामी” ति पतिसोमनस्सं उप्पादेत्वा ।

एवं गमनविधानं एकदेसेन क्त्वा इदानीं अट्ठकथासु आगतनयेन तं दस्सेतुं—
“अट्ठकथासु वुत्तेन विधिना” ति आदिमाह ।

१४. तत्थ उग्गण्हन्तो ति उग्गण्हनहेतु । एको ति अयं एक-सदो असहायत्थो, न अज्जादिअत्थो ति “अदुतियो” ति वुत्तं । यथा वण्णादितो ववत्थानं एकसतो समुदितमेव इच्छित्तब्बं सब्बत्थकभावतो, न तथा सन्धिआदितो ति दस्सनत्थं — “वण्णतो पी” ति आदिना छसु ठानेसु सम्पिण्डनत्थो पि-सदो गहितो । पुन एको अदुतियो ति आदि गहितानमित्तस्स योगिनो निवत्तित्वा वसनट्ठानगमनं सन्धाय वुत्तं । तब्भागियञ्जेवा ति तप्पक्खित्तं येव असुभनिमित्तमनसिकारसहितमेव । आसनं पञ्जपेती ति निसज्जं कप्पेति । यं पन “असुभनिमित्तदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे” ति वक्खति, तम्पि इममेवत्थं सन्धाय वुत्तं । न हि केवलेन दिसाभिमुखभावेन किञ्चि इज्झति ।

समन्ता निमित्तुपलक्खणा किमत्थिया किमानिसंसा ति ? समन्ता निमित्तुपलक्खणा असम्मोहत्था असम्मोहानिसंसा । एकादसविधेन निमिच्छागाहो किमत्थियो किमानिसंसो ति ? एकादसविधेन निमिच्छागाहो उपनिबन्धनत्थो उपनिबन्धनानिसंसो । गतागतमग्गपच्चवेक्खणा किमत्थिया किमानिसंसा ति ? गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था वीथिसम्पटिपादनानिसंसा ।

सो आनिसंसदस्सावी रतनसञ्जी हुत्वा चिचीकारं उपट्टपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्भणे चिरं उपनिबन्धति 'अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी' ति । सो विविच्चेव कामेहि...प... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । तस्साधिगतं होति रूपावचरं पठमं ज्ञानं दिब्बो च विहारो भावनामयश्च पुञ्जकिरियवत्थुं" ति ।

१५. तस्मा यो चित्तसञ्जरात्थाय सिवथिकदस्सनं गच्छति, सो घण्डिं पहरित्वा गणं सन्निपातेत्वा पि गच्छतु । कम्मट्टानसीसेन पन गच्छन्तेन एककेन अदुतियेन मूलकम्मट्टानं अविस्सज्जेत्वा तं मनसिकरोन्तेनेव

समन्ता निमित्तुपलक्खणा ति उद्धृमातकस्स समन्ता पासाणादि निमित्तसल्लक्खणा । असम्मोहत्था ति उग्गहनिमित्ते उपट्टिते उप्पज्जनकसम्मोहविगमत्था । एकादसविधेना ति वण्णादिवसेन एकादसविधेन । उपनिबन्धनत्थो ति असुभारम्भणे चित्तं उपनेत्वा निबन्धनत्थो । वीथिसम्पटिपादनत्था ति कम्मट्टानवीथिया सम्मदेव पटिपादनत्था । पुञ्जकिरियवत्थु अधिगतं होती ति सम्बन्धो ।

१५. तस्मा ति यस्मा असुभनिमित्तस्स उग्गण्हनं अरियमग्गपदट्टानस्स पठमज्ज्ञानस्स अधिगमुपायो, यस्मा वा "असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छती" ति बुत्तं, तस्मा । चित्तसञ्जरात्थाया ति सरीरसभावसल्लक्खणेन संवेगजननेन च अत्तनो चित्तस्स सञ्जत्ति-अत्थं सञ्जापनत्थं । "चित्तसञ्जरात्थाया" ति वा पाठो, किलेसवसेन असंयतस्स चित्तस्स संयमनत्थं दमनत्थं, न कम्मट्टानत्थं ति अत्थो । कम्मट्टानसीसेना ति कम्मट्टानेन सीसभूतेन, तं उत्तमङ्गं पधानं कारणं कत्वा । मूलकम्मट्टानं ति पकतिया अत्तना कालेन कालं परिहरियमानं बुद्धानुस्सतिआदिसञ्चर्यकम्मट्टानं । "कम्मट्टानसीसेन गच्छामी" ति तं

सुसाने सोणादिपरिस्सयविनोदनत्थं कत्तरदण्डं वा यट्ठिं वा गहेत्वा, सूपट्ठितभावसम्पादनेन^१ असम्मुट्ठं सति कत्वा मनच्छट्ठानञ्च इन्द्रियानं अन्तोगतभावसम्पादनतो अबहिगतमनेन हुत्वा गन्तव्वं ।

१६. विहारतो निक्खमन्तेनेव असुकदिसाय असुकद्वारेन निक्खन्तोम्ही ति द्वारं सल्लक्खेतव्वं । ततो येन मग्गेन गच्छति, सो मग्गो ववत्थपेतव्वो, अयं मग्गो पाचिनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तर-दक्खिणदिसाभिमुखो वा विदिसाभिमुखो वा ति । इमस्मिं पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मिं ठाने दक्खिणतो, इमस्मिञ्चस्स ठाने पासाणो, इमस्मिं वम्मिको, इमस्मिं रुक्खो, इमस्मिं गच्छो, इमस्मिं लता ति एवं गमनमग्गं ववत्थपेत्तेन निमित्तट्ठानं गन्तव्वं । नो च खो पटिवातं । पटिवातं गच्छन्तस्स हि कुणपगन्धो घानं पहरित्वा मत्थलुङ्गं वा सङ्घोमेय्य, आहारं वा छट्ठापेय्य, विप्पटिसारं वा जनेय्य “ईदिसं नाम कुणपट्ठानं आगतोम्ही” ति । तस्मा पटिवातं वज्जेत्वा अनुवातं गन्तव्वं । सचे अनुवातमग्गेन न सक्का होति गन्तुं, अन्तरा पव्वतो वा पपातो वा पासाणो वा वति वा कण्टकट्ठानं वा उदकं वा चिक्खल्लं वा होति, चीवरकण्णेन नासं पिदहित्वा गन्तव्वं । इदमस्स गमनवत्तं ।

अविस्सज्जेत्वा । तेनाह—तं मनसिकरोन्तेनेवा” ति । सूपट्ठितभावसम्पादनेना ति मूलकम्मट्ठाने सुट्ठु उपट्ठितभावस्स सम्पादनेन । एवं हि सति असम्मुट्ठा नाम होति । बहिद्धा पुत्थुत्तारम्मणे अप्पवत्तित्वा कम्मट्ठाने येव पवत्तमानं मानसं अबहिगतं नाम । तथाभूतेन चानेन रूपिन्द्रियानि अप्पवत्तकिच्चानि कतानि होन्ती ति आह—“मनच्छट्ठानं” प... गन्तव्वं” ति ।

१६. द्वारं सल्लक्खेतव्वं ति विहारे पुरत्थिमादीसु दिसासु असुकदिसाय इदं द्वारं, ततो एव ताय दिसाय सल्लक्खितेन असुकद्वारेन निक्खन्तोम्ही ति द्वारं उपधारेतव्वं । ततो ति द्वारसल्लक्खणतो पच्छा । येन मग्गेन गच्छति सयं । निमित्तट्ठानं ति असुकनिमित्तस्स गण्हनट्ठानं । आहारं छट्ठापेय्या ति वम्मनं कारापेय्य । कण्टकट्ठानं ति कण्टकवन्तं ठानं ।

१७. एवं गतेन पन न ताव असुभनिमित्तं ओलोकेतब्बं । दिसा ववत्थपेतब्बा । एकस्मिं हि दिसाभागे ठितस्स आरम्मणश्च न विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च न कम्मनियं होति । तस्मा तं वज्जेत्वा यत्थ ठितस्स आरम्मणश्च विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च कम्मनियं होति, तत्थ ठातब्बं । पटिवातानुवातश्च पहातब्बं । पटिवाते ठितस्स हि कुणपगन्धेन उब्बाळ्हस्स चित्तं विधावति । अनुवाते ठितस्स सचे तत्थ अधिवत्था अमनुस्सा होन्ति, ते कुञ्जित्वा अनत्थं करोन्ति । तस्मा ईसकं उक्कम्म नातिअनुवाते ठातब्बं ।

एवं तिद्धमानेना पि नातिदूरे नाच्चासन्ने नानुपादं नानुसीसं ठातब्बं । अतिदूरे ठितस्स हि आरम्मणं अविभूतं होति । अच्चासन्ने भयं उपपज्जति । अनुपादं वा अनुसीसं वा ठितस्स सब्बं असुभं समं न पज्जायति । तस्मा नातिदूरे नाच्चासन्ने ओलोकेन्तस्स फासुकट्टाने सरीर-वेमज्झभागे ठातब्बं ।

१८. एवं ठितेन “तस्मिं पदेसे पासाणं वा...प...लतं वा सनिमित्तं करोती” ति एवं वुत्तानि समन्ता निमित्तानि उपलक्खेतब्बानि । तत्रिदं उपलक्खणविधानं—सचे तस्स निमित्तस्स समन्ता चक्खुपथे पासाणो होति, सो “अयं पासाणो उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा दीघो वा परिमण्डलो वा” ति ववत्थ-पेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं पासाणो इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणो” ति सल्लक्खेतब्बं ।

१७. दिसा ववत्थपेतब्बा ति सङ्खेपतो वुत्तमत्थं विवरितुं “एकस्मिं ही” ति आदि वुत्तं । खायती ति उपट्ठाति । कम्मनीयं ति भावनाय कम्मक्खमं । उब्बाळ्हस्सा ति बाधितस्स । विधावती ति नानारम्मण विसरति । उक्कमा ति उजुक्कं अनुवाततो अपक्कम्म । मतकलेवरं पुथुज्जनस्स येमुथ्येन भयतो उपट्ठाती ति आह—“अच्छासन्ने भयमुपपज्जती” ति । अनुपदं ति पादसमीपं । यत्थ ठितस्स सुखेन ओलोकेतुं सक्का, तं ओलोकेन्तस्स फासुकट्टानं ।

१८. समन्ता ति समन्ततो । पुन समन्ता ति सामन्ता समीपे । कच्छको ति

सचे वम्मिको होति, सो पि “उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा दीघो वा परिमण्डलो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं वम्मिको इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे रुक्खो होति, सो पि “अस्सत्थो वा निग्रोधो वा कच्छको वा कपीतनो वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा, तम्बो वा काळो वा सेतो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं रुक्खो इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे गच्छो होति, सो पि “सिन्दि वा करमन्दो वा कणवीरो वा कुरण्डको वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं गच्छो इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे लता होति, सा पि “लाबु वा कुम्भण्डी वा सामा वा काळवल्लि वा पूतिलता वा” ति ववत्थपेतब्बा । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं लता इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं लता” ति सल्लक्खेतब्बं ।

१९. यं पन बुचं सनिमिचं करोति सारम्मणं करोती ति, तं इधेव अन्तोगधं । पनप्पुनं ववत्थपेन्तो हि सनिमिचं करोति नाम । अयं पासाणो

काळकच्छको । “पिलक्खो” ति पि वदन्ति । कपीतनो ति विप्पलिरुक्खो । सिन्दी ति खुद्दकखज्जुरी । करमन्दादयो पाकटा एव । सामा ति सामलता । काळवल्ली ति काळवण्णा अपत्तिका एका लताजाति । पूतिलता ति जीवनवल्लि, या “गलोची” ति बुच्चति ।

१६. तं निमित्तकरणादि इधेव यथाबुत्ते पासाणादिनिमित्तकरणे एव अन्तोगधं परियापन्नं । सनिमित्तं करोती ति सह निमित्तं करोति, असुभं पासाणादिनिमित्तेन सह करोति ववत्थपेति । अथ वा असुभनिमित्तं पासाणादिनिमित्तं च सह एकज्झं करोन्तो ववत्थपेन्तो “सनिमित्तं करोती” ति बुत्तो । समानकालतादीपकेन हि सह-सद्देन अयं समासो

इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणो ति एवं द्वे द्वे समासेत्वा समासेत्वा ववत्थपेन्तो सारम्मणं करोति नाम ।

एवं सनिमित्तं सारम्मणञ्च कत्वा पन सभावभावतो ववत्थपेत्ती ति वुत्तत्ता खास्स सभावभावो अनञ्जसाधारणो अत्तनियो उद्धुमातकभावो, तेन मनसिकातब्बं । वणितं उद्धुमातकं ति एवं सभावेन सरसेन ववत्थपेतब्बं ति अत्थो ।

२०. एवं ववत्थपेत्वा वण्णतो पि लिङ्गतो पि सण्ठानतो पि दिसतो पि ओकासतो पि परिच्छेदतो पी ति छब्बिधेन निमित्तं गहेतब्बं ।

कथं ? तेन हि योगिना इदं सरीरं काळस्स वा ओदातस्स वा मज्जु-रच्छविनो वा ति वण्णतो ववत्थपेतब्बं ।

लिङ्गतो पन इत्थिलिङ्गं वा पुरिसलिङ्गं वा ति अववत्थपेत्वा पठमवये वा मज्झिमवये वा पच्छिमवये वा ठितस्स इदं सरीरं ति ववत्थपेतब्बं ।

यथा “सचक्कं देही” ति । तयिदं निमित्तकरणं अपरापरं सल्लक्खणेन होति, न एकवारमेवा ति आह—“पुनप्पुनं ववत्थपेन्तो हि सनिमित्तं करोती” ति । द्वे ति पासाणासुभनिमित्तानि । समासेत्वा सङ्गहेत्वा एकञ्जं कत्वा । सारम्मणं ति असुमारम्मणेन सद्धिं पासाणादिं समानारम्मणं करोति, सह वा आरम्मणं करोति, एकारम्मणं विय उभयं आरम्मणं करोति, एकञ्जं विय च अपरापरं सल्लक्खेन्तो पासाणादिं असुभनिमित्तञ्चा ति द्वयं आरम्मणं करोती ति अत्थो ।

अत्तनियो ति सको । वणितं ति सूतं । सभावेन सरसेना ति उद्धुमातकभावसङ्घातेन अत्तनो लक्खणेन, परेसं जिगुच्छुप्पादनसङ्घाते । अत्तनो किच्चेन च । सभावो एव वा तथा निष्फज्जनतो “रसो” ति वुत्तो ।

२०. छब्बिधेन निमित्तं गहेतब्बं ति वण्णादिना छप्पकारेण ताव उद्धुमातक-असुभनिमित्तं गहेतब्बं । केचि “कळेवरस्स दीघरस्सादिप्पमाणेन सद्धिं सत्तविधेना” ति वदन्ति, तं अट्ठकथायं नत्थि । लिङ्गतो ति एत्थ लिङ्गं नाम वयो लिङ्गं, न थनमस्सुआदि इत्थिपुरिसलिङ्गं ति दस्सेन्तेन “इत्थिलिङ्गं वा” ति आदि वुत्तं । ठितस्स अत्थस्स इदं सरीरं ति सम्बन्धो । उद्धुमातकसण्ठानवसेनेव, न पाकतिकसण्ठानवसेन । एतेन यदि

सण्ठानतो उद्धमातकस्स सण्ठानवसेनेव इदमस्स सीससण्ठानं, इदं गीवासण्ठानं, इदं हत्थसण्ठानं, इदं उदरसण्ठानं, इदं नाभिसण्ठानं, इदं कटिसण्ठानं, इदं उरुसण्ठानं, इदं जङ्घासण्ठानं, इदं पादसण्ठानं ति ववत्थपेतब्बं ।

दिसतो पन इमस्मिं सरीरे द्वे दिसा नाभिया अधो हेट्ठिमदिसा, उद्धं उपरिमदिसा ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमिस्सा दिसाय ठितो असुभनिमित्तं इमिस्सा ति ववत्थपेतब्बं ।

ओकासतो पन इमस्मिं नाम ओकासे हत्था, इमस्मिं पादा, इमस्मिं सीसं, इमस्मिं मज्झिमकायो ठितो ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमस्मिं ओकासे ठितो असुभनिमित्तं इमस्मिं ति ववत्थपेतब्बं ।

परिच्छेदतो इदं सरीरं अधो पादतलेन उपरि केसमत्थकेन तिरियं तचेन परिच्छिन्नं, यथापरिच्छिन्ने च ठाने द्रत्तिसङ्कुणपभरितमेवा ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अयमस्स हत्थपरिच्छेदो, अयं पादपरिच्छेदो, अयं सीसपरिच्छेदो, अयं मज्झिमकायपरिच्छेदो ति ववत्थपेतब्बं । यत्तकं वा पन ठानं गण्हति, तत्तकमेव इदं ईदिसं उद्धुमातकं ति परिच्छिन्दितब्बं ।

तत्थ कोचि अनुद्धुमातकभावप्पत्तो पदेसो सिया, सो न गहेतब्बो ति दस्सेति । ओळ्ळ-
रिकावयववसेन इदं सण्ठानववत्थान, न सुखुमावयववसेना ति सीससण्ठानादिकं नवविधमेव
सण्ठानं गहितं ।

इमिस्सा दिसाया ति इमिस्स पुरत्थिमाण, दक्खिणपच्छिमउत्तराय दिसाय, अनु-
दिसाय वा ठितो ति योजना । इमस्मिं नाम ओकासे हत्था ति इमस्मिं नाम भूमिप्पदेसे
इमस्स कळेवरस्स हत्था ठिता ति ववत्थपेतब्बं ति योजना ।

अधो पादतलेना ति आदि नाभिया हेट्ठा अधो, ततो उद्धं उपरी ति इमस्म ववत्था-
नस्स वसेन वुत्तं । हत्थपरिच्छेदो हेट्ठा अङ्गुलिअग्गेन उपरि अंसकूटसन्धिना तिरियं तच-
परियन्तेन गहेतब्बो । एस नयो पादपरिच्छेदादीसु पि । यत्तकं वा पन ठानं गण्हती ति
सचे सब्बं सरीरं परिच्छिन्दित्वा गहेतुं न सक्कोति, पदेसो तस्स उद्धुमातो, सो यत्तकं सरीर-
प्पदेसं उद्धुमातकवसेन आणेन परिग्गहाति, तत्तकमेव यथापरिग्गहितमेव । इदं ईदिसं
ति इदं हत्थादिकं ईदिसं एवमाकारं । उद्धुमातकं ति यथासभावतो परिच्छिन्दितब्बं ।

पुरिसस्स पन इत्थिसरीरं, इत्थिया वा पुरिससरीरं न वट्ठति । विस-
भागे सरीरे आरम्मणं न उपट्ठाति, विण्फन्दनस्सेव पच्चयो होति । “उग्धा-
टिता पि हि इत्थी पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठती” ति मज्झिमवृक्कथायं
वुत्तं । तस्मा सभागसरीरे येव एवं छब्बिधेन निमित्तं गण्हितब्बं ।

२१. यो पन पुरिमबुद्धानं सन्तिके आसेवितकम्मट्टानो परिहतधुतङ्गो
परिमहितमहाभूतो परिग्गहितसङ्गारो ववत्थापितनामरूपो उग्धाटित-
सत्तसञ्जो कतसमणधम्मो वासितवासनो भावितभावनो सबीजो आणुत्तरो
अप्पकिलेसो कुलपुत्तो, तस्स ओलोकितोलोकितट्टाने येव पटिभागनिमित्तं
उपट्ठाति । नो चे एवं उपट्ठाति, अथेवं छब्बिधेन निमित्तं गण्हतो उप-
ट्ठाति । यस्स पन एवम्पि न उपट्ठाति, तेन सन्धितो विवरतो निन्नतो
थलतो समन्ततो ति पुन पि पञ्चविधेन निमित्तं गहेतब्बं ।

विसभागे सरीरे आरम्मणं ति कम्मट्टानं पटिक्कूलाकारो न उपट्ठाति न खायति, सुभतो
उपट्ठहेय्य । तेनाह—“विण्फन्दनस्सेव पच्चयो होती” ति किलेसपरिण्फन्दनस्सेव निमित्तं
होती ति अत्थो । उग्धाटिका पी ति उद्धुमन्तभावप्पत्ता ति पि सब्बसो कुथितसरीरा पी ति वा
अत्थो । स्वायमत्थो पठमपाराजिके^२ विनीतवत्थूहि दीपेतब्बो ।

२१. आसेवितकम्मट्टानो ति असुभकम्मट्टाने कतपरिचयो । सोसानिकङ्गादीनं
वसेन परिहतधुतङ्गो । चतुधातुवक्त्यानवसेन परिमहितमहाभूतो । सलक्खणतो आणेन
परिग्गहितसङ्गारो । पच्चयपरिग्गहवसेन ववत्थापितनामरूपो । सलक्खणारम्मणिकविपस्स-
नाय उक्कंसनेन सुञ्जतानुपस्सनाबलेन उग्धाटितसत्तसञ्जो । विपस्सनाय पतिपदाआणद-
स्सनविसुद्धिसम्पापनेन कतसमणधम्मो । ततो एव सब्बसो कुसलवासनाय कुसलभावनाय
च पूरणेन वासितवासनो भवतिभावनो । विवट्ठूपनिस्सयकुसलबीजेन सबीजो । आणस्स
परिपक्कभावेन आणुत्तरो । यथावुत्ताय पटिपत्तिया किलेसानं तनुकरणेन अप्पकिलेसो ।
ओलोकितोलोकितट्टाने येवा ति उद्धुमातकादिअसुभस्स यत्थ यत्थ ओलोकितोलोकितट्टाने
एव, तादिसस्स कालविसेसो, असुभस्स पदेसविसेसो वा अपेक्खितब्बो नत्थी ति अत्थो ।
नो चे एवं उपट्ठाती ति एवं यथावुत्तपुरिसविसेसस्स विय पटिभागनिमित्तं नो चे उपट्ठाति ।

२२. तत्थ सन्धितो ति असीतिसतसन्धितो । उद्धुमातके पन कथं असीतिसतसन्धियो ववत्थपेस्सति ? तस्मानेन तयो दक्खिणहत्थसन्धी, तयो वामहत्थसन्धी, तयो दक्खिणपादसन्धी, तयो वामपादसन्धी, एको गीवसन्धि, एको कटिसन्धी ति एवं चुद्दसमहासन्धिवसेन सन्धितो ववत्थपेतब्बं ।

विवरतो ति विवरं नाम हत्थन्तरं पादन्तरं उदरन्तरं कण्णन्तरं ति एवं विवरतो ववत्थपेतब्बं । अक्खीनम्पि निम्मीलितभावो वा उम्मीलितभावो वा मुखस्स च पिहितभावो वा विवटभावो वा ववत्थपेतब्बो ।

निन्नतो ति यं सरीरे निन्नट्टानं अक्खिकूपो वा अन्तोमुखं वा गल-वाटको वा, तं ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं निन्ने ठितो, सरीरं उन्नते ति ववत्थपेतब्बं ।

थलतो ति यं सरीरे उन्नतट्टानं जण्णुकं वा उरो वा नलाटं वा, तं ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं थले ठितो सरीरं निन्ने ति ववत्थपेतब्बं ।

एवं छब्बिधेना ति एवं बुत्ताकारेन वण्णादिवसेन छब्बिधेन । पुन पी ति पि-सदो सम्पिण्ड-नत्थो । तेभ निमित्तग्गाहणविधिं सम्पिण्डेति, न पञ्चविधतं । छब्बिधेन हि पुब्बे निमित्तग्गाहणं विहितं ।

२२. असीतिसतसन्धितो ति सब्बे पि सन्धयो तदा पि अत्थे वा ति दस्सनत्थं वत्त्वा उद्धुमातभावेन येभुय्येन न पञ्जायन्ति । ये पन पञ्जायन्ति, ते ववत्थपेतब्बा ति दस्सेतुं—“उद्धु-मातके पना” ति आदि बुत्तं । तत्थ तयो दक्खिणहत्थसन्धी ति अंसकप्परमणिबन्धानं वसेन तयो दक्खिणहत्थसन्धयो । तथा वामहत्थसन्धयो । कटिजण्णुगोष्फकानं वसेन तयो दक्खिण-पादसन्धयो । तथा वामपादसन्धयो । एको कटिसन्धी ति कटिया सद्धिं पिट्टिकण्टकसन्धि सन्धाय वदति । हत्थन्तरं ति दक्खिणहत्थदक्खिणपस्सानं वामहत्थवामपस्सानं च अन्तरं विवरं । पादन्तरं ति उभिन्नं पादनं वेमज्झं । उदरन्तरं ति नाभिद्वानसञ्जितं कुच्छिवेमज्झं, उदरस्स वा अग्गन्तरं । कण्णन्तरं ति कण्णछिहं । इति-सदो आदि अत्थो, तेन नासच्छिदा-दीनम्पि सङ्गहो दट्ठब्बो । अक्खीनं मुखस्स च वसेना पि विवरं लब्धते वा ति दस्सेतुं—“अक्खी-नम्पी” ति आदि बुत्तं । समन्ततो ति एवं सन्धिआदितो उद्धुमातकं ववत्थपेन्तस्स चे निमित्तं

समन्ततो ति सब्बं सरीरं समन्ततो ववत्थपेतब्बं । सकलसरीरे जाणं चारेत्वा यं ठानं विभूतं हुत्वा उपट्ठाति, तत्थ “उद्धुमातकं उद्धुमातकं” ति चित्तं ठपेतब्बं । सचे एवम्पि न उपट्ठाति उदरपरियोसानं अतिरेकं उद्धुमातकं होति, तत्थ “उद्धुमातकं उद्धुमातकं” ति चित्तं ठपेतब्बं ।

विनिच्छयकथा

२३. इदानीं सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोती ति आदीसु अयं विनिच्छयकथा—

तेन योगिना तस्मिं सरीरे यथावुत्तनिमित्तगाहवसेन सुट्ठ निमित्तं गण्हितब्बं, सत्तिं सूपट्ठितं कत्वा आवज्जितब्बं, एवं पुनप्पुनं करोन्तेन साधुकं उपधारेतब्बञ्चेव ववत्थपेतब्बञ्च । सरीरतो नातिदूरे नाच्चासन्ने पदेसे ठितेन वा निसिन्नेन वा चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा निमित्तं

उपतिष्ठति, इच्चेतं कुसलं । नो चे, समन्ततो ववत्थपेतब्बं ति ववत्थापनविधिं दस्सेतुं—“सकल-सरीरे” ति आदि वुत्तं । तत्थ व्याणं चारत्वा ति सब्बत्थकमेव सरीरं आवज्जेत्वा तत्थ पटिक्कूलाकारसहितं उद्धुमातकभावं आरब्ध निरन्तरं भावनाव्याणं पवत्तेत्वा । यं ठानं ति एवं पन जाणं चारन्तस्स तस्मिं सरीरे यो पदेसो विभूतो हुत्वा उद्धुमातकाकारेण विभूतभावेन उपट्ठाति । उदरपरियोसानं उपरिमसरीरं ।

विनिच्छयकथावण्णना

२३. विनिच्छयकथा ति विनिच्छयसहिता अत्थवण्णना^१ । यथावुत्तनिमित्तगाह-वसेना ति वण्णादितो सन्धिआदितो च वुत्तप्पकारउद्धुमातकनिमित्तगाहणवसेन । सुट्ठ निमित्तं गण्हितब्बं ति यथा उग्गहनिमित्तं उपट्ठति, एवं सम्मदेव असुभनिमित्तं गहेतब्बं । इदानीं तमेव निमित्तस्स सुट्ठ गहणाकारं उपदिसन्तो “सत्तिं सूपट्ठितं कत्वा” ति आदिमाह । तत्थ एवं पुनप्पुनं करोन्तेना ति “यथा इमाय पटिपदाय जरामरणतो मुच्चिस्सामी” ति सज्जातादरेण सतिसम्पज्जञ्च सुट्ठ उपट्ठपेत्वा उद्धुमातकअसुभं पठमं आवज्जितं, एवं पुनप्पुनं तत्थ आवज्जनं करोन्तेन । साधुकं उपधारेतब्बञ्चेव ववत्थपेतब्बञ्चा ति

१. अत्थकथा अत्थवण्णना—सी०, क० ।

गणितव्वं । “उद्धमातकपटिकूलं उद्धमातकपटिकूलं” ति सत्तक्खत्तुं सह-
स्सक्खत्तुं उम्मीलेत्वा ओलोकेतव्वं, निम्मीलेत्वा आवज्जेतव्वं ।

एवं पुनपुनं करोन्तस्स उग्गहनिमित्तं सुग्गहितं होति । कदा सुग्गहितं
होति ? यदा उम्मीलेत्वा आलो न्तस्स निम्मीलेत्वा आवज्जेतस्स च एक-
सदिसं हुत्वा आपाथं आगच्छति, तदा सुग्गहितं नाम होति ।

२४. सो तं निमित्तं एवं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा
सुववत्थितं ववत्थपेत्वा सचे तत्थेव भावनापरियोसानं पत्तुं न सक्कोति,
अथानेन आगमनकाले वुत्तनयेनेव एककेन अदुतियेन तदेव कम्मट्टानं
मनसिकरोन्तेन सूपट्टितं सति कत्वा अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन
मानसेन अत्तनो सेनासनमेव गन्तव्वं ।

सुसाना निक्खमन्तेनेव च आगमनमग्गो ववत्थपेतव्वो—येन मग्गेन
निक्खन्तोस्मि, अयं मग्गो पाचीनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तर-

सक्कच्चं सतिथा सल्लक्खेतव्वञ्चेव पञ्जाय निच्छेतव्वञ्च सति हि “धारणा” ति निदिट्ठा,
धारणञ्चेत्थ सल्लक्खणं । पञ्जा “पविचयो” ति^२ निदिट्ठा, पविचयो चेत्थ निच्छयो ति ।
अथ वा उपधारेतव्वं ति सतिपुब्बङ्गमाय पञ्जाय उपलक्खेतव्वं । न हि कदाचि सतिरहिता
पञ्जा अत्थि । ववत्थपेतव्वं ति पञ्जापुब्बङ्गमाय सतिथा निच्छिन्नितव्वं । पञ्जासहिता एव
हि सति इधाधिप्पेता, न तव्विरहिता । अद्धक्खिअपङ्गादिवसेना पि ओलोकनं अत्थि ति
“उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा” ति वुत्तं । तेन परिव्यत्तमेव ओलोकनं दस्सेति । एवं पुनपुनं
करोन्तस्सा ति वुत्तप्पकारेन चक्खुं उम्मीलेत्वा निम्मीलेत्वा ओलोकनं आवज्जनञ्च अपरापरं
अनेकवारं करोन्तस्स । उग्गहनिमित्तं ति उद्धमातके उग्गहनिमित्तं । सुग्गहितं ति सुद्ध-
गहितं, यथा न विनस्सति न पमुट्ठं होति, एवं गहितं । एकसादिसं ति समानसदिसं । समा-
नत्थो हि अयं एक-सद्दो, यथा “अरियविनये ति वा, सप्पुरिसविनये ति वा एसेसे एके एकट्ठे समे
समभागे तज्जाते तज्जेवा” ति ।

२४. आगमनकाले ति विहारतो सुसानं उद्दिस्स आगमनकाले । वुत्तनयेनेवा
ति अतिदेसवसेन दीपितम्पि अत्थं “एककेना” ति आदिना सरूपतो दस्सेति । तत्थ तदेव

दक्खिणदिसाभिमुखो वा गच्छति, विदिसाभिमुखो वा गच्छति, इमस्मिं पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मिं दक्खिणतो, इमस्मिं चस्स ठाने पासाणो, इमस्मिं वम्मिको, इमस्मिं रुक्खो इमस्मिं गच्छो, इमस्मिं लता ति एवं आगमनमगं ववत्थपेत्वा आगतेन चङ्कमन्तेना पि तब्भागियो व चङ्कमो अधिद्धातव्वो । असुभनिमित्तदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे चङ्कमितव्वं ति अत्थो । निसीदन्तेन आसनम्पि तब्भागियमेव पञ्जपेतव्वं । सचे पन तस्सं दिसायं सोब्भो वा पपातो वा रुक्खो वा वति वा कललं वा होति, न सका तंदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे चङ्कमितुं, आसनम्पि अनोका-सत्ता न सका पञ्जपेतुं । तं दिसं अनपलोकेन्तेना पि ओकासानुरूपे ठाने चङ्कमितव्वश्चेव निसीदितव्वश्च । चित्तं पन तंदिसाभिमुखं येव कातव्वं ।

२५. इदानीं समन्ता निमित्तुपलक्खणा किमत्थिया ति आदि-पञ्चानं असम्मोहत्था ति आदि विस्सज्जने अयं अधिष्णायो । यस्स हि अवेलायं उद्धमातकनिमित्तद्वानं गन्त्वा समन्ता निमित्तुपलक्खणं कत्वा निमित्तगहणत्थं चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेन्तस्सेव तं मतसरीरं उद्धित्वा ठितं विय अज्झोत्थरमानं विय अनुबन्धमानं विय च हुत्वा उपट्ठाति, सो तं वीभच्छं भेरवारम्मणं दिस्वा विक्खित्तचित्तो उम्मत्तको विय होति, भयं छम्भितत्तं लोमहंसं पापुणाति । पालियं हि विभत्तअट्ठतिसारम्मणेषु अज्जं

कम्मद्वानं ति उद्धमातककम्मद्वानं । मूलकम्मद्वानं ति एके, तदयुत्तं । उपट्ठितनिमित्तं हि कम्मद्वानं विस्सज्जेत्वा कम्मद्वानन्तरमनसिकारो रज्जो रज्जं छड्ढेत्वा विदेसगमनं विया ति । आगतेना ति अत्तनो वसनद्वानं आगतेन ।

२५. अवेलायं ति सञ्ज्ञावेलादिअयुत्तवेलायं । वीभच्छं ति विरूपं । भेरवारम्मणं ति वेतालसदिसं भयानकं विसयं । विक्खित्तचित्तो ति भीरुपुरिसो विय पिसाचादि दिस्वा चित्तविक्रमे पत्तो । उम्मत्तको विया ति यक्खुम्मत्तको विय एकच्चो होति । ज्ञान-विबभन्तको ति ज्ञानतो विच्चुत्तको सीलविबभन्तकमन्तविबभन्तका विय । सन्थम्भेत्वा ति उपपन्न-

एवरूपं मेरवारम्माणं नाम नत्थि । इमस्मिं हि कम्मट्ठाने ज्ञानविभन्तकां नाम होति । कस्मा ? अतिमेरवत्ता कम्मट्ठानस्स । तस्मा तेन योगिना सन्थम्भित्वा सति सूपट्ठितं कत्वा मतसरीरं उड्ढित्वा अनुबन्धकं नाम नत्थि । सचे हि सो “एतस्स समीपे ठितो पासाणो वा लता वा आच्छेय्य, सरीरम्पि आगच्छेय्य यथा पन सो पासाणो वा लता वा नागच्छति, एवं सरीरम्पि नागच्छति । अयं पन तुय्हं उपट्ठानाकारो सञ्जजो सञ्जासम्भवो, कम्मट्ठानं ते अज्ज उपट्ठितं, मा भायि भिक्खू” ति तासं विनोदेत्वा हासं उप्पादेत्वा तस्मिं निमित्ते चित्तं सञ्चरापेतब्बं । एवं विसेसं अधिगच्छति । इदमेतं सन्धाय वुत्तं—“समन्ता निमित्तुपलक्खणा असम्मोहत्था” ति ।

२६. एकादसविधेन पन निमित्तग्गाहं सम्पादेन्तो कम्मट्ठानं उपनिबन्धति । तस्स हि चक्खूनि उम्मीलेत्वा ओलोकनपच्चया उग्गहनिमित्तं उप्पज्जति, तस्मिं मानसं चारेन्तस्स पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति । तत्थ मानसं चारेन्तो अप्पनं पापुणाति । अप्पनायं ठत्वा वियस्सनं बहुन्तो^१

परित्तासवूपसमनेन विगतकम्पताय^२ निच्चलो हुत्वा । सति सूपट्ठितं ति आदि सन्थम्भनस्स उपायदस्सनं । मतसरीरं उड्ढित्वा अनुबन्धनकं नाम नत्थि असति तादिसे मन्तप्पयोगे । सो पि उड्ढमातकादिभावमप्पत्ते अविनष्टरूपे एव इज्झति, तथा देवताधिग्गहो । न एवरूपे ति अधिप्पायो । सञ्जजो ति भावनापरिकप्पसञ्जाय^३ जातो । ततो एव सञ्जासम्भवो सञ्जामत्तसमुट्ठानो । तासं विनोदेत्वा निमुत्तुपट्ठाननिमित्तं उप्पन्नचित्तसन्तासं वुत्तप्पकारेन विनोदेत्वा वूपसमेत्वा । “इदानीं तव परिस्समो सप्फलो जातो” ति हासं पीतिं पमोदनं उप्पदित्वा । चित्तं सञ्चरापेतब्बं ति भावनाचित्तं पवत्तेतब्बं मनसिकातब्बं ।

२६. निमित्तग्गाहं ति निमित्तस्स उग्गण्हनं, उग्गहनिमित्तं । सम्पादेन्तो ति साधेन्तो निष्पादेन्तो । कम्मट्ठानं उपनिबन्धती ति भावनं यथावुत्ते निमित्ते उपनेन्तो निबन्धति । योगकम्मं हि योगिनो मुखविसेसानं कारणभावतो, “कम्मट्ठानं” ति अधिप्पेतं, योगकम्मस्स वा पवत्तिट्ठानताय यथा उपट्ठितनिमित्तं कम्मट्ठानं, तं भावना चित्ते उपनिबन्धति ।

१. बहुत्वे—क० ।

२. विगतगतकम्पताय—स्या०, क० ।

३. भावनापरिकम्मसञ्जायस्या०, क० ।

अरहतं सच्छिकरोति । तेन वुत्तं—एकादसविधेन निमित्तग्गाहो उपनिबन्धनत्थो ति ।

२७. गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था ति एत्थ पन या गतमग्गस्स च आगतमग्गस्स च पच्चवेक्खणा वुत्ता, सा कम्मट्ठानवीथिया सम्पटिपादनत्था ति अत्थो । सचे हि इमं भिक्खुं कम्मट्ठानं गहेत्वा आगच्छन्तं अन्तरामग्गे केचि अज्ज भन्ते कतिमीं ति दिवसं वा पुच्छति, पञ्चं वा पुच्छति, पटिसन्थारं वा करोन्ति, अहं कम्मट्ठानिको ति तुण्हीभूतेन गन्तुं न वट्ठति । दिवसो कथेतब्बो । पञ्चो विस्सज्जेतब्बो । सचे न जानति न जानामी ति वत्तब्बं । धम्मिको पटिसन्थारो कातब्बो । तस्सेवं करोन्तस्स उग्गहितं तरुणनिमित्तं नस्सति । तस्मिं नस्सन्ते पि दिवसं पुट्ठेन कथेतब्बमेव । पञ्चं अजानन्तेन न जानामी ति वत्तब्बं । जानन्तेन एकदेसेन^१ कथेतुम्पि वट्ठति । पटिसन्थारो पि कातब्बो । आगन्तुकं पन भिक्खुं दिस्वा आगन्तुकपटिसन्थारो कातब्बो व । अवसेसानि पि चेतियङ्गणवत्तवोधियङ्गणवत्ताउपोसथागारवत्त भोजनसालाजन्तावरआचरियुपज्झाय-आगन्तुकगमिकवत्तादीनि सब्बानि खन्धकवत्तानि पूरेतब्बानेव । तस्स तानि

तं पनस्स उपनिबन्धन सन्धाय चित्तं सञ्चरापेतब्बं । एवं “विसेसमाधगच्छती” ति वुत्तं ति दस्सेन्तो—“तस्स ही” ति आदिमाह । तत्थ तस्सा ति योगिनो, तस्स वा उद्धुमातका-सुमस्स । मानसं चारेन्तस्सा ति भावनाचित्तं अपरापरं पवत्तेन्तस्स, उग्गहनिमित्तं पुनप्पुनं मनसि करोन्तस्सा ति अत्थो ।

२७. “वीथिसम्पटिपादनत्था” ति पदस्स “कम्मट्ठानवीथिया सम्पटिपादनत्था” ति अत्थं बत्वा तं पन कम्मट्ठानवीथिं, तस्सा च सम्पटिपादनविधिं वित्थारतो दस्सेतुं—“सचे ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ कतिमी ति पक्खस्स कतमी, किं दुतिया, ततियादीसु वा अज्जतरा ति अत्थो । तुण्हीभूतेन गन्तुं न वट्ठति पुच्छन्तानं चित्तस्स अज्जथत्तपरिहरणत्थं । अप्पसन्नानज्झि पसादाय पसन्नानं च भिक्खोभावाय सासनसम्पटिपत्ति । नस्सती ति न दिस्सति, न उपट्ठाती ति अत्थो । “आगन्तुकपटिसन्थारो कातब्बो” ति इमिना आगन्तुकवत्तं एकदेसेन

पूरेन्तस्सा पि तं तरुणनिमित्तं नस्सति, पुन गन्त्वा निमित्तं गण्हस्सामी ति गन्तुकामस्सा पि अमनुस्सेहि वा वाळमिगेहि वा अधिद्धितत्ता सुसानम्पि गन्तुं न सक्का होति, निमित्तं वा अन्तरधायति । उद्धुमातकं हि एकमेव वा द्वे वा दिवसे ठत्वा विनीलकादिभावं गच्छति । सब्बकम्मट्ठानेसु एतेन समं दुल्लभं कम्मट्ठानं नाम नत्थि । तस्मा एवं नट्टे निमित्ते तेन भिक्खुना रत्तिट्ठाने वा दिवाठाने वा निसीदित्वा अहं इमिना नाम द्वारेन विहारा निक्खमित्वा असुकदिसाभिमुखं मग्गं पटिपज्जित्वा असुकस्मिं नाम ठाने वामं गण्हि, असुकस्मिं दक्खिणं । तस्स असुकस्मिं ठाने पासाणो, असुकस्मिं वम्मिकरुक्खगच्छलतानं अज्जतरं । सोहं तेन मग्गेन गन्त्वा असुकस्मिं नाम ठाने असुभं अद्दसं तत्थ असुकदिसाभिमुखो ठत्वा एवश्चेवञ्च समन्ता निमित्तानि सल्लक्खेत्वा एवं असुभनिमित्तं उग्गहेत्वा असुकदिसाय सुसानतो निक्खमित्वा एवरूपेन नाम मग्गेन इदञ्चिदञ्च करोन्तो आगन्त्वा इध निसिन्नो ति एवं याव पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नट्ठानं, ताव गतागतमग्गो पच्चवेक्खितब्बो । तस्सेवं पच्चवेक्खतो तं निमित्तं पाकटं होति,

दस्सितं ति “अवसेसानि पी” ति वत्वा आगन्तुकवत्तं परिपुण्णं गहेत्तुं पुन आगन्तुक-ग्गहणं कतं । गमिकवत्तादीनी ति आदि-सद्देन आवासिकअनुमोदनपिण्डचारिकअनुमोदनपिण्ड-चारिकआरज्जिकसेनासनवच्चकुटिवत्तादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । वत्तक्खन्धके^१ हि आगतानि महावत्तानि इध “खन्धकवत्तानी” ति वुत्तानि । तज्जनीयकम्मकतादिकाले पन पारिवासिकादिकाले च चरितब्बानि इमस्स भिक्खुनो असम्भवतो इध नाधिप्पेतानि । निमित्तं वा अन्तरधायती ति सुसाने ठितं असुभनिमित्तं उद्धुमातकभावापगमेन अन्तरधायति । तेनाह— “उद्धुमातकं” ति आदि । तस्मा ति तेन कारणेन । इमस्स कम्मट्ठानस्स दुल्लभत्ता ति अत्थो । निसीदित्वा पच्चवेक्खितब्बो ति सम्बन्धो ।

निमित्तं गहेत्तं गहेत्तं गमने विय निमित्तं गहेत्वा निवत्तने पि यथासल्लक्खितदिसादि-पच्चवेक्खणं याव निमित्तविनासा पवत्तित्तिरियाय अविच्छेदेन उपधारणत्थं । सति हि तस्स निरन्तरूपधारणे विहारं पविसित्वा निसिन्नकाले कम्मट्ठानस्स उपट्ठिताकारो समथनि-

पुरतो निविस्वत्तं विय उपट्ठाति । कम्मट्ठानं पुरिमाकारेनेव वीथिं पटि-
पज्जति । तेन वुत्तं—गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपाद-
नत्था ति ।

२८. इदानीं आनिसंसदस्सावी रतनसज्जी हुत्वा चित्तीकारं
उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं उपनिबन्धतो
ति एत्थ उद्धुमातकपटिककूले मानसं चारेत्वा ज्ञानं निव्वरोत्वा ज्ञानपदट्ठानं
विपस्सनं वड्ढेन्तो “अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी” ति
एवं आनिसंसदस्साविना भवितव्वं ।

यथा पन दुग्गतो पुरिसो महग्घं मणिरतनं लभित्वा दुल्लभं वत मे
लद्धं ति तस्मिं रतनसज्जी हुत्वा गारवं जनेत्वा विपुलेन पेमेन सम्पियाय-
मानो तं रक्खेय्य, एवमेव “दुल्लभं मे इदं कम्मट्ठानं लद्धं, दुग्गतस्स
महग्घमणिरतनसदिसं । चतुधातुकम्मट्ठानिको हि अत्तनो चत्तारो महाभूते
परिग्गण्हाति, आनापानकम्मट्ठानिको अत्तनो नासिकवातं परिग्गण्हाति,
कसिणकम्मट्ठानिको कसिणं कत्वा यथासुखं भावेति, एवं इतरानि
कम्मट्ठानानि सुलभानि । इदं पन एकमेव वा द्वे वा दिवसे तिट्ठति, ततो परं
विनीलकादिभावं पापुणाती ति नत्थि इतो दुल्लभतरं” ति तस्मिं रतन-
सज्जिना हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तं निमित्तं

मित्तस्स गहणे चित्तस्स समाहिताकारो विय पाकटो हुत्वा उपतिट्ठेय्या ति । तेनाह—तस्सेवं...
प...वीथिं पटिपज्जती” ति । पुरिमाकारेन निमित्तस्स पाकटभावेन उपट्ठितत्ता पुरिमाकारेनेव
कम्मट्ठानमनसिकारो भावनावीथिं पटिपज्जति ।

२९. उद्धुमातकं नाम अतिविय असुचिदुग्गन्धजेगुच्छपटिककूलं बीमच्छं भयानकं च,
एवरूपे आरम्मणे भावनामनुयुज्जन्तस्स एवं आबद्धपरिकम्मस्स थिरीभूतस्सेव योगिनो
अधिप्पायो समिज्जती ति दस्सेतुं—“आनिसंसदस्सावी” ति आदि वुत्तं । एवं ति एवमेव
वुत्तप्पकारेनेव आनिसंसदस्साविना । तं रक्खेय्या ति “अद्धा इमिना सुखं जीविस्सामी” ति
अत्तनो जीवितं विय तं मणिरतनं रक्खेय्य । चतुधातुकम्मट्ठानिको ति आदि नेसं कम्मट्ठानानं
सुलभतादस्सनं । तत्थ चतुधातुकम्मट्ठानिको ति चतुधातुकम्मट्ठानं वा तत्थ वा निशुत्तो,

रक्खितब्बं । रत्तिट्टाने च दिवाठाने च “उद्धमातकपटिक्कूलं उद्धमात-
कपटिक्कूलं” ति तत्थ पुनप्पुनं चित्तं उपनिबन्धितब्बं । पुनप्पुनं तं निमित्तं
आवज्जितब्बं, मनसिकातब्बं, तक्काहतं विकक्काहतं कातब्बं ।

२९. तस्सेवं करोतो पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति । तत्रिदं निमित्त-
द्वयस्स नानाकरणं । उग्गहनिमित्तं विरूपं बीमच्छं भेरवदस्सनं हुत्वा
उपट्टाति । पटिभागनिमित्तं पन यावदत्थं भुज्जित्वा निपन्नो थूलङ्गपचङ्ग-
पुरिसो विय ।

चतुधातुकम्मट्टानं वा परिहरन्तो । इतरानी ति वुत्तावसिट्ठानि अनुस्सतिव्रह्मविहारादीनि । तं
निमित्तं ति तं यथाळद्धं उग्गहनिमित्तं । “रक्खितब्बं” ति वत्ता रक्खणविधिं पुन दस्सेतुं—
“रत्तिट्टाने” ति आदि वुत्तं ।

२९. नाना करीयति एतेना ति नानाकरणं, भेदो बीमच्छं भेरवदस्सनं हुत्वा
उपट्टाति मनसिकारस्स अनुळारताय अनुपसन्तताय च आरम्मणस्स । तब्बिपरियायतो
“पटिभागनिमित्तं थूलङ्गपचङ्गपुरिसो विय उपट्टाती” ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । बहिद्धा
ति गोचरज्ज्ञत्ततो बहिद्धा । कामानं अमनिकारा ति असुभभावनानुभावेन कामसञ्जाय दूर-
समुस्सारितत्ता कामगुणे आरब्भ मनसिकारस्सेव अभावा । अमनसिकारा ति वा मनसिकार-
पटिपक्खहेतु । याय हि कामसञ्जाय वसेन सत्ता कामे मनसि करोन्ति, तस्स पटिपक्खभूता
असुभसञ्जा कामानं अमनसिकारो, तन्निमित्तं ति अत्थो । तेनाह—“विक्खम्भनवसेन
कामच्छन्दो पहीयती” ति । पटिभागनिमित्तारम्मणाय हि असुभसञ्जाय सद्धिं बलप्पत्तो
समाधि उप्पज्जमानो व कामच्छन्दं विक्खम्भेति, अनुरोधमूलको आघातो मूलकारेण
विक्खम्भिते विक्खम्भितो येव होती ति आह—“अनुनयं प” पहीयती” ति । न हि
कदाचि पहीनानुनयस्स ब्यापादो सम्भवति । यथावुत्तअसुभसञ्जासहगता हि पीति
सातिसया पवत्तमाना व ब्यापादं विक्खम्भेन्ती पवत्तति । तथा आरद्धवीरियताया ति
यथा उपचारज्ज्ञानं उप्पज्जति, तथा कम्मट्टानमनसिकारवसेन पग्गहितवीरियताय । वीरियञ्चि
पग्गण्हन्तस्स सम्मासङ्कप्पो मिच्छासङ्कप्पं विय सविप्फारताय थिनमिद्धं विक्खम्भेन्तमेव
उप्पज्जति ।

विप्पटिसारो पच्छानुतापो, तप्पटिपक्खतो अविप्पटिसारो, दरथपरिळाहाभावेन
चित्तस्स निब्बुतता । तस्स अविप्पहिसारस्स पच्चयभूतं सोळं तंसहगता तदुपनिस्सया च

तस्स पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव बहिद्वा कामानं अमनसि-
कारा विक्खम्भन वसेन कामच्छन्दो पहीयति । अनुनयप्पहानेनेव चस्स
लोहितप्पहानेन पुब्बो विय व्यापादो पि पहीयति । तथा आरद्धवीरियताय
थिनमिद्धं, अविप्पटिसारकरसन्तधम्मानुयोगवसेन उद्धच्चकुक्कुच्चं, अधिगत-
विसेसस्स पच्चक्खताय पटिपत्तिदेसके सत्थरि पटिपत्तियं पटिपत्तिफले च
विचिकिच्छा पहीयती^१ ति पञ्च नीवरणानि पहीयन्ति ।

३०. तस्मिञ्जेव च निमित्ते चेतसो अभिनिरोपनलक्खणो वितक्को,
निमित्तानुमज्जनकिच्चं साधयमानो विचारो, पटिलद्धविसेसाधिगमपच्चया

पीतिपस्सद्धि सुखादयो सभावतो हेतुतां च^२ सन्तसभावा, तेसं अनुयुज्जनेन अत्रूपसन्तसभावं
उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयती ति आह—“अविप्पटिसारकरसन्तधम्मानुयोगवसेन उद्धच्च-
कुक्कुच्चं पहीयती” ति । भावनाय हि पुब्बेनापरं विसेसं आवहन्ति या यं सातिसयं सुखं
लब्धमिति, तं अनुपसन्तसभावं उद्धच्चकुक्कुच्चं विक्खम्भेन्तमेव उप्पज्जति । अधिगतविसेसस्सा
ति यथाधिगतस्स भावनाविसेसस्स । पच्चक्खताया ति पटिपज्जन्तस्स योगिनो पच्चक्खभावतो
“सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा, यो एवरूपिं सम्भापटिपत्तिं देसेती” ति पटिपत्तिदेसके
सत्थरि । पटिपत्तियं ति पटिपज्जमानज्ज्ञानपटिपत्तियं । पटिपत्तिफले ति ताय साधेतब्बे
लोकियलोकुत्तरफले । विचिकिच्छा पहीयति धम्मन्वयविचाराहितबलेन । विचारबलेन इति पञ्च
नीवारणानि पहीयन्ती ति एवं पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव हेद्वा पवत्तभावनानुभाव-
निप्पन्नेहि समाधिआदीहि कामच्छन्दादीनि पञ्च नीवरणानि विक्खम्भनवसेन पहीयन्ति ।
न हि पटिपक्खेन विना पहातब्बस्स पहानं सम्भवति, पटिपक्खा च समाधिआदयो कामच्छ-
न्दादीनं । यथाह पेटके—“समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो” ति आदि ।

३०. तेनेव च “इमेहि तेसं नीवरणानं पहानं” ति पहानपरिदीपनमुखेन ज्ञानज्ञानि
सरूपतो दस्सेतुं—“तस्मिञ्चेव चा” ति आदि वुत्तं । तत्थ तस्मिञ्चेव चा ति यं तं यथाउपडितं
उग्गहनिमित्तं भिन्दित्वा विय उपडितं, तस्स पटिच्छन्नभूतं पटिभागनिमित्तं, तस्मिञ्जेव निमित्ते ।
चेतसो ति अत्तना सम्पयुत्तचित्तस्स । अभिनिरोपनलक्खणो ति आरोपनलक्खणो, अप्पना-

१. पहीयती—अयं पाठो सी० रो० पोत्थके नस्ति ।

२. हेतुतो ताव— स्या०, क० ।

पीति, पीतिमनस्स पस्सद्विसम्भवतो पस्सद्वि, तंनिमित्तं सुखं, सुखितस्स चित्तसमाधिसम्भवतो सुखनिमित्ता एकगता चा ति ज्ञानज्ञानि पातुभवन्ति । एवमस्स पठमज्ज्ञानपटिविम्बभूतं उपचारज्ज्ञानमपि तं खणं येव निब्बत्तति । इतो परं याव पठमज्ज्ञानस्स अप्पना चेव वसिप्पत्ति च, ताव सब्बं पथवी-कसिणे वुत्तानयेनेव वेदितब्बं ।

विनीलकादिकम्मट्ठानं

३१. इतो परेसु पन विनीलकादीसु पि यं तं “उद्धमातकं असुभ-निमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति उपट्ठिताय सतिया” ति आदिना नयेन गमनं आदिं कत्वा लक्खणं वुत्तं, तं सब्बं “विनीलकं असुभ-निमित्तं उग्गण्हन्तो, विपुब्बकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो” ति एवं तस्स तस्स वसेन तत्थ तत्थ उद्धमातकपदमचं परिवचेत्वा वुत्तानयेनेव सविनिच्छया-धिप्पायं वेदितब्बं ।

सभावो ति अत्थो । निमित्तानुमज्जनं पटिभागनिमित्ते अनुविचरणं । आरम्भणे हि भमरस्स पदुमस्सूपरि अनुपरिब्भमनं विय विचारस्स अनुविचारणाकारेन पवत्ति अनुमज्जनकिच्चं । विसेसो एव अधिगन्तव्यतो विसेसाधिगमो, पटिलद्धो च सो विसेसाधिगमो चा ति पटि...प...गमो, तप्पच्चया तं हेतुका पटिलद्धविसेसाधिगमपच्चया पीति । पीतिमनस्स पीतिसहित-चित्तस्स । पस्सद्विसम्भवतो ति कायचित्तपस्सद्दीनं संसिज्जनतो । “पीतिमनस्स कायो पस्सम्भती” ति^१ हि वुत्तं । पस्सद्विनिमित्तं पस्सद्विहेतुकं सुखं “पस्सद्विकायो सुखं वेदियती” ति वचनतो । सुखानिमित्ता सुखपच्चया एकगता । “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१ हि वुत्तं । इति ज्ञानज्ञानि पातुभवन्ती ति एवं एतानि वितक्कादीनि ज्ञानज्ञानि तस्मिं येव निमित्ते उप्पज्जन्ति । पठमज्ज्ञानपटिविम्बभूतं ति पठमज्ज्ञानस्स पटिच्छन्नभूतं । तज्ज्ञ-णञ्जेव पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव उपचारज्ज्ञानमपि निब्बत्तति, न नीवरणप्पहान-मेवा ति अधिप्पायो ।

विनीलकादिकम्मट्ठानवण्णना

३१. विनीलकादीसु पि कम्मट्ठानेसु । लक्खणं वुत्तं ति यं तं निमित्तगगहणलक्खणं

३२. अयं पन विसेसो—विनीलके “विनीलकपटिककूलं विनीलक-
पटिककूलं” ति मनसिकारो पवचेतब्बो । उग्गहनिमित्तञ्चेत्थ कवरकवरवण्णं
हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन उस्सदवसेन उपट्ठाति ।

३३. विपुब्बके “विपुब्बकपटिककूलं विपुब्बकपटिककूलं” ति मनसि-
कारो पवचेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ पग्घरन्तमिव उपट्ठाति । पटिभाग-
निमित्तं निच्चलं सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

३४. विच्छिद्दकं युद्धमण्डले वा चोराटवियं वा सुसाने वा यत्थ
राजानो चोरे छिन्दापेन्ति । अरञ्जे वा पन सीहव्यग्घेहि छिन्नपुरिसट्ठाने
लब्धमिति । तस्मा तथारूपं ठानं गन्त्वा सचे नानादिसायं पतितम्पि
एकावज्जनेन आपाथं आगच्छति, इच्चेतं कुसलं, नो चे आगच्छति, सयं
हत्थेन न परामसितब्बं । परामसन्तो हि विस्सासं आपज्जति । तस्मा
आरामिकेन वा समणुद्देसेन वा अञ्जेन वा केनचि एकट्ठाने कारेतब्बं ।
अलभन्तेन कत्तरयट्ठिया वा दण्डकेन वा एकज्जुलन्तरं कत्वा उपनामेतब्बं ।
एवं उपनामेत्वा “विच्छिद्दकपटिककूलं विच्छिद्दकपटिककूलं” ति मनसिकारो
पवचेतब्बो । तत्थ उग्गहनिमित्तं मज्झे छिद्दं विय उपट्ठाति । पटिभाग-
निमित्तं पन परिपुण्णं हुत्वा उपट्ठाति ।

वुत्तं । वुत्तनयेनेवा ति उद्धुमातके वुत्तनयेनेव । सह विनिच्छयेन अधिप्पायेन चा ति सवि-
निच्छयाधिप्पायं । तं सब्बं लक्खणं वेदितब्बं ति सम्बन्धो ।

३२. कवरकवरवण्णं ति येभ्य्येन सबलवण्णं । उस्सदवसेना ति रत्तसेतनीलवण्णेसु
उस्सदस्स वण्णस्स वसेन ।

३३. सन्निसिन्नं ति निच्चलभावेनेव सब्बसो थिरतं ।

३४. चोराटवियं ति चोरेहि परियुद्धितअरञ्जे । यत्था ति यस्मिं आघातने । छिन्न-
पुरिसट्ठाने ति छिन्नपुरिसवन्ते ठाने । नानादिसायं पतितम्पी ति छिन्नं हुत्वा सरीरस्स
खण्डद्वयं विसुं दिसासु पतितम्पि । एकावज्जनेना ति एकसमन्नाहारेन । आपाथमागच्छती

३५. विक्खायितके “विक्खायितपटिककूलं विक्खायितपटिककूलं”
ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ तहिं तहिं खायितसदिस-
मेव उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं परिपुण्णं व हुत्वा उपट्ठाति ।

३६. विक्खित्तकम्पि विच्छिदके वुचनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा
वा कत्वा वा “विक्खित्तकपटिककूलं विक्खित्तकपटिककूलं” ति मनसिकारो
पवत्तेतब्बो । एत्थ उग्गहनिमित्तं पाकटन्तरं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं
पन परिपुण्णं व हुत्वा उपट्ठाति ।

३७. हतविक्खित्तकम्पि विच्छिदके वुत्तप्पकारेसु येव ठानेसु
लब्भति । तस्मा तत्थ गन्त्वा वुत्तनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा वा कत्वा
वा “हतविक्खित्तकपटिककूलं हतविक्खित्तकपटिककूलं” ति मनसिकारो
पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ पञ्जायमानं पहारमुखं^१ विय होति,
पटिभागनिमित्तं परिपुण्णमेव हुत्वा उपट्ठाति ।

३८. लोहितकं युद्धमण्डलादीसु लद्धप्पहारानं हत्थपादादीसु वा
छिन्नेसु भिन्नगण्डपीलकादीनं वा मुखतो पग्घरमानकाले लब्भति । तस्मा
तं दिस्वा “लोहितकपटिककूलं लोहितकपटिककूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।
एत्थ उग्गनिमित्तं वातप्पहता विय रत्तपटाका चलमानाकारं उपट्ठाति ।
पटिभागनिमित्तं पन सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

ति एकज्झं आपाथं आगच्छति । विस्सासं आपज्जती ति अजेगुच्छितं उपगच्छेय्य सेय्यथा
पि छवडाहको । सहत्था अपरामसने जिगुच्छा सण्ठाति येवा ति आह—“कत्तरयट्ठिया वा
दण्डकेन वा...प...उपनामेतब्बं” ति । विच्छिदकभावपञ्जायनत्थं एकङ्गुलन्तरकरणं ।
उपनामेतब्बं ति उपनेतब्बं ।

३५. खायितसदिसमेवा ति खायितासुभसदिसमेव ।

३६-३७. अङ्गुलङ्गुलन्तरं ति विविधं खित्तं सरीरावयवं अङ्गुलन्तरं अङ्गुलन्तरं ।
कत्वा वा ति कत्तरयट्ठिया वा दण्डकेन वा सयं कत्वा वा ।

३८. लद्धप्पहारानं ति लद्धावुधप्पहारानं मुखतो ति सम्बन्धो । मुखतो ति पहरादि-
मुखतो । पग्घरमानकाले ति लोहितं पग्घरमानकाले । लोहितकं लब्भती ति योजना ।

३९. पुळवकं द्वीहतीहच्चयेन कुणपस्स नवहि वण्णमुखेहि किमि-
रासिपग्घरणकाले होति । अपि च तं सोणसिङ्गालअमनुस्सगोमहिंस-
हत्थिअस्सअजगरादीनं सरीरप्पमाणमेव हुत्वा सालिभत्तरासि विय तिड्ढति ।
तेसु यत्थ कत्थचि “पुळवकपटिक्कूलं पुळवकपटिक्कूलं” ति मनसिकारो
पवत्तेतब्बो । चूळपिण्डपातिकित्तस्सत्थेरस्स हि काळदीघवापिया अन्तो
हत्थिकुणपे निमित्तं उपट्ठासि । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ चलमानं विय उप-
ट्ठाति । पटिभागनिमित्तं सालिभत्तपिण्डो विय सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

४०. अट्ठिकं “सो पस्सेय्य सरीरं सीवथिकाय छड्ढितं अट्ठिसङ्खलिकं
समंसलोहितं न्हारुसम्बन्धं” ति^२ आदिना नयेन नानप्पकारतो बुत्तं ।
तत्थ यत्थ तं निक्खित्तं होति, तत्थ पुरिमनयेनेव गन्त्वा समन्ता पासाणा-
दीनं वसेन सनिमित्तं सारम्मणं कत्वा इदं अट्ठिकं ति सभावभावतो उप-
लब्धत्वा वण्णादिवसेन एकादसहाकारेहि निमित्तं उग्गहेतब्बं ।

४१. तं पन वण्णतो सेतं ति ओलोकेन्तस्स न उपट्ठाति, ओदात-
कसिणसम्भेदो होति । तस्मा अट्ठिकं ति पटिक्कूलवसेनेव ओलोकेतब्बं ।

लिङ्गं ति इध हत्थादीनं नामं । तस्मा हत्थपादसीसउरवाहुकटि-
उरुजङ्घानं वसेन लिङ्गतो ववत्थपेतब्बं । दीघरस्सवट्ठचतुरस्सखुद्दक-
महन्तवसेन पन सण्ठानतो ववत्थपेतब्बं । दिसोकासा बुत्तनया एव ।
तस्स तस्स अट्ठिनो परियन्तवसेन परिच्छेदतो ववत्थपेत्वा यदेवेत्थ पाकटं

३६. तं ति पुळवकं । तेसू ति सोणादिसरीरेसु ।

४०. अट्ठिकं ति अट्ठिकअसुभं नानप्पकारतो बुत्तं ति सम्बन्धो । पुरिमनयेनेवा ति
पुब्बे उद्धुमातके बुत्तनयेनेव ।

४१. तं ति अट्ठिकं । न उपट्ठाती ति सभावतो न उपट्ठाति, पटिक्कूलवसेन न उपट्ठाती
ति अत्थो । तेनाह—“ओदातकसिणसम्भेदो होती” ति । अट्ठिके पटमवयादिसंलक्खणं न
सक्का ति “लिङ्गं ति इध हत्थादीनं नाम” ति बुत्तं । अट्ठिकसङ्खलिका पन अयं दहरस्स,
अयं योव्वने ठितस्स, अयं अवयवेहि बुद्धिप्पत्तिस्सा” ति एवं वयवसेन ववत्थपेतुं सक्कुणेय्या व,

हुत्वा उपट्ठाति, तं गहेत्वा अप्पना पापुणितब्बा । तस्स तस्स अट्ठिनो निन्नट्ठानथलट्ठानवसेन पन निन्नतो च थलतो च ववत्थपेतब्बं । पदेस-वसेना पि अहं निन्ने ठितो अट्ठि थले, अहं थले अट्ठि निन्ने ति पि ववत्थ-पेतब्बं । द्विन्नं पन अट्ठिकानं घटितघटितट्ठानवसेन सन्धितो ववत्थ-पेतब्बं । अट्ठिकानं येव अन्तरवसेन विवरतो ववत्थपेतब्बं । सब्बत्थेव पन आणं चारेत्वा इमस्मिं ठाने इदमट्ठी^१ ति समन्ततो ववत्थपेतब्बं । एवम्पि निमित्ते अनुपट्ठहन्ते नलाटट्ठिम्हि चित्तं सण्ठपेतब्बं ।

४२. यथा चेत्थ, एवं इदं एकादसविधेन निमित्तगहणं इतो पुरिमेसु पुल्लवकादीसु पि युज्जमानवसेन सल्लक्खेतब्बं ।

इदञ्च पन कम्मट्ठानं सकलाय पि अट्ठिकसङ्कलिकाय एकस्मिम्पि अट्ठिके सम्पज्जति । तस्मा तेसु यत्थ कत्थचि एकादसविधेन निमित्तं उग्गहेत्वा “अट्ठिकपटिक्कूलं अट्ठिकपटिक्कूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । इध उग्गहानित्तम्पि पटिभागनिमित्तम्पि एकसदिसमेव होती ति वुत्तं, तं

अव्यापिताय पन न गहितं ति वेदितब्बं । यदि पि अट्ठिकसङ्कलिकायं सन्धितो ववत्थापनं लब्धति, अट्ठिके पन न लब्धती ति तस्स अनियतभावदीपनत्थं कमविलङ्घनं कत्वा “तस्स तस्स अट्ठिनो निन्नट्ठानथलट्ठानवसेना” ति आदि वुत्तं । तत्थ निन्नट्ठानं नाम अट्ठिो विनतप्पदेसो । थलट्ठानं उन्नतप्पदेसो । घटितघटितट्ठानवसेना ति अनुपगतन्हावन्धानं इतरेस च अञ्जमञ्जं संकिलिद्धसंकिलिद्धट्ठानवसेन । अन्तरवसेना ति अञ्जमञ्जस्स अन्तरवसेन सुसिरवसेन च । सब्बत्थेवा ति सकलाय अट्ठिकसङ्कलिकाय, सब्बस्मिं वा अट्ठिके ।

४२. एत्था ति एतस्मिं अट्ठिकामुमे । युज्जमानवसेन सल्लक्खेतब्बं ति यं निमित्त-ग्गहणं यत्थ पुज्जति, तं तत्थ उग्गहणत्थं निमित्तगहणवसेन उपलक्खेतब्बं । सकलाया ति अनवसेसभागाय परिपुण्णावयवाय । सम्पज्जति निमित्तपट्ठानवसेन । तेसू ति अट्ठितसङ्कलि-कट्टिकेसु । वुत्तं अट्ठकथायं । तं ति “एकसदिसमेवा”ति वचनं । एकस्मिं अट्ठिके युत्तं ति इदं यथा विनीलकादीसु उभिन्नं निमित्तानं यथारहं वण्णविसेसतो परिपुण्णापरिपुण्णतो सविवरा विवरतो चलाचलतो च विसेसो लब्धति, न एवमेतस्सा ति कत्वा वुत्तं, न पन सब्बेन सब्बं विसेसा-

एकस्मिं अट्टिके युत्तं । अट्टिकसङ्खलिकाय पन उग्गहनिमित्ते पञ्जायमाने विवरता । पटिभागनिमित्ते परिपुण्णभावो युज्जति । एकट्टिके पि च उग्ग-
निमित्तेन बीमच्छेन भयानकेन भवितव्वं । पटिभागनिमित्तेन पीतिसोमनस्स-
जनकेन, उपचारावहत्ता ।

४३. इमस्मिं हि ओकासे यं अट्टकथासु वुत्तं, तं द्वारं दत्वा व
वुत्तं । तथा हि तत्थ “चतूसु ब्रह्मविहारेसु दससु च असुभेसु पटिभाग-
निमित्तं नत्थि । ब्रह्मविहारेसु हि सीमसम्भेदो येव निमित्तं । दससु च
असुभेसु निब्बिकप्पं कत्वा पटिक्कूलभावे येव दिट्ठे निमित्तं नाम होती”
ति क्त्वा पि पुन अन्तरन्तरमेव, “दुविधं इध निमित्तं—उग्गहनिमित्तं,
पटिभागनिमित्तं । उग्गहनिमित्तं विरूपं बीमच्छं भयानकं हुत्वा उपट्ठाती” ति
आदि वुत्तं । तस्मा यं विचारेत्वा अवोचुम्ह, इदमेवेत्थ युत्तं ।

अपि च महातिस्सत्थेरस्स दन्तट्टिकमत्तावलोकनेन सकलित्थि-
सरीरस्स अट्टिसङ्घातभावेन उपट्ठानादीनि चेत्थ निदस्सनानी ति ।

भावतो । तेनेवाह—“एकट्टिके पि चा”ति आदि । तत्थ बीमच्छेना ति सुविभूतअट्टिरूपत्ता
अट्टिभावेनेव विरूपेन । भयानकेना ति तेनेव पाकतिकसत्तानं भयावहेन । पीतिसोमनस्सज-
नकेना ति सण्हमट्टभावेन उपट्ठानतो, भावनाय च सविसेसत्ता पीतिया, सोमनस्सस्स च
उप्पादकेन । तेनेवाह—“उपचारावहत्ता” ति ।

४३. इमस्मिं ओकासे ति उग्गहपटिभागनिमित्तानं वुत्तट्ठाने । द्वारं दत्वा वा ति
“पटिक्कूलभावे येव दिट्ठे निमित्तं नाम होती” ति एत्तके एव अट्ठत्वा अनन्तमेव “दुविधं इध
निमित्तं ति आदिना उग्गहपटिभागनिमित्तानि विभजित्वा वचनेन यथावुत्तस्स निमित्तविभा-
गस्स द्वारं दत्वा व वुत्तं । निब्बिकप्पं ति “सुभं” ति विकप्पेन निब्बिकप्पं, असुभन्त्वे वा ति
अत्थो । विचारेत्वा ति “एकस्मिं अट्टिके युत्तं” ति आदिना विचारेत्वा ।

महातिस्सत्थेरस्सा ति चेतियपब्बतवासीमहातिस्सत्थेरस्स । निदस्सनानी ति दन्तट्टिक
मत्तदस्सनेन सकलस्सा पि तस्सा इत्थिया सरीरस्स अट्टिसङ्घातभावेन उपट्ठानादीनि एत्थ
अट्टिककम्मट्ठाने उग्गहपटिभागनिमित्तानं विसेसविभावानानि उदाहरणानि ।

इति असुभानि सुभगुणो दससतलोचनेन श्रुतकिञ्चि ।
 यानि अवोच दसवलो एकेकज्ज्ञानहेतुनी ति ॥
 एवं तानि च तेसश्च भावनानयमिमं विदित्वान ।
 तेस्वेव अयं भिर्यो पकिण्णककथा पि विज्जेय्या ॥

पकिण्णककथा

४४. एतेसु हि यत्थ कत्थचि अधिगतज्ज्ञानो सुविक्खम्भितरागता
 वीतरागो विय निल्लोलुप्पचारो होति । एवं सन्ते पि य्वायं असुभप्पभेदो
 वुत्तो, सो सरीरसभावप्पत्तिवसेन च रागचरितभेदवसेन चा ति वेदितब्बो ।
 छवसरीरं हि पटिक्कूलभावं आपज्जमानं उद्धमातकसभावप्पत्तं वा
 सिया, विनीलकादीनं वा अज्जतरसभावप्पत्तं । इति यादिसं यादिसं
 सका होति लद्धं, तादिसे तादिसे उद्धमातकपटिक्कूलं विनीलकपटिक्कूलं ति
 एवं निमित्तं गण्हितब्बं एवा ति सरीरसभावप्पत्तिवसेन दसधा असुभप्पभेदो
 वुत्तो ति वेदितब्बो ।

सुभगुणो ति सवासनानं किलेसानं पहीनत्ता सुपरिसुद्धगुणो । दससतलोचनेना ति
 सहस्सकखेन देवानमिन्देन । सो हि एकासनेनेव सहस्सअत्थानं विचारणसमत्थेन पञ्चाचक्खुना
 समन्नागतत्ता “सहस्सकखो” ति वुच्चति । श्रुतकिञ्चि ति “यो धीरो सब्बधि दन्तो” ति
 आदिना^१ अभित्युतकिञ्चित्सदो ।

पकिण्णककथावण्णना

४४. उजुपटिपक्खेन पहीनभावं सन्धायाह—“सुविक्खम्भितरागता” ति । असुभ-
 प्पभेदो ति उद्धमातकादिअसुभविभागो । सरीरसभावप्पत्तिवसेना ति सरीरस्स अत्तनो
 सभावूपगमनवसेन । सरीरञ्चि विनस्समानं अब्जरूपेन ठितस्स रक्खसस्स विय सभावप्पत्तिवसेनेव
 विनस्सति । रागचरितभेदवसेना ति रागचरितविभागवसेन । यदि सरीरसभावप्पत्तिवसेन
 अयमसुभप्पभेदो वुत्तो, महासतिपट्ठानादीसु^२ कथं नवप्पभेदो ? ति सो सरसतो एव सभावप्प-
 त्तिवसेन वुत्तो । अयं पन परूपक्कमेना पि । तत्थ च इधागतेसु दससु असुभेसु एकच्चानेव गहि-
 तानि, अट्ठिकं च पञ्चविधा विभत्तं । तानि च विपस्सनावसेन, इमानि समथवसेना ति पाकटोयं
 भेदो ति ।

१. वि०-३-३८ पिट्ठे ।

२. दी०-२-३१७, म०-१-७६ ।

४५. विसेसतो चेत्थ उद्धुमातकं सरीरसण्ठानविपत्तिप्पकासनतो सण्ठानरागिनो सप्पायं । विनीलकं छविरागविपत्तिप्पकासनतो सरीरवण्णरागिनो सप्पायं । विपुब्बकं कायवणपटिवद्धस्स दुग्गन्धभावस्स पकासनतो मालागन्धादिवसेन समुट्ठापितसरीरगन्धरागिनो सप्पायं । विच्छिद्दकं अन्तोसुसिरभावप्पकासनतो सरीरे घनभावरागिनो सप्पायं । विक्खायितकं मंसूपचयसम्पत्तिविनासप्पकासनतो थनादीसु सरीरप्पदेसेसु मंसूपचयरागिनो सप्पायं । विक्खित्तकं अङ्गपच्चङ्गानं विक्खेपप्पकासनतो अङ्गपच्चङ्गलीलारागिनो सप्पायं । हतविक्खित्तकं सरीरसङ्घातभेदविकारप्पकासनतो सरीरसङ्घातसम्पत्तिरागिनो सप्पायं । लोहितकं लोहितमक्खितपटिककूलभावप्पकासनतो अलङ्कारजनितसोभारागिनो सप्पायं । पुळ्वकं कायस्स अनेककिमिकुलसाधारणभावप्पकासनतो काये ममत्तरागिनो सप्पायं । अट्टिकं सरीरट्ठीनं पटिककूलभावप्पकासनतो दन्तसम्पत्तिरागिनो सप्पायं ति एवं रागचरितभेदवसेना पि दसधा असुभप्पभेदो वुत्तो ति वेदितब्बो ।

४५. इमेसं पन दस्सनं पि असुभभावसामञ्जेन सति पि अविसेसतो रागचरितानं सप्पायभावे यं वुत्तं “रागचरितभेदवसेन चा” ति, तं विभजित्वा दस्सेतुं—“विसेसतो” ति आदि वुत्तं । सूनभावेन सुसण्ठितग्गि शरीरं दुस्सण्ठितमेव होती ति उद्धुमातकसरीरे सण्ठानविपत्तिं दोपेती ति आह—“सरीरसण्ठानविपत्तिप्पकासनतो” ति । सण्ठानसम्पत्तिर्यं रत्तो सण्ठानरागी, तस्स सप्पायं सण्ठानरागस्स विक्खम्मनुपायभावतो । कायो एव कायवणो,^१ तत्थ पटिवद्धस्स निस्सितस्स । सुसिरभावप्पकासनतो ति सुसिरस्स विवरस्स अत्थिभावप्पकासनतो । सरीरे घनभावरागिनो ति सरीरे अङ्गपच्चङ्गानं थिरभावं पटिच्च उप्पज्जनकरागवतो । विक्खेपप्पकासनतो ति सोणसिङ्गालादीहि इतो चितो च विक्खेपस्स पकासनतो अङ्गपच्चङ्गलीलारागिनो सप्पायं । ईदिसानं किर अनवद्धितरूपानं अवयवानं को^२ लीलाविलासो ति विरागसम्भवतो । सङ्घातभेदविकारप्पकासनतो ति सङ्घातस्स अङ्गपच्चङ्गानं संहतभावस्स सुसम्बन्धताय भेदो एव विकारो सङ्घातभेदविकारो, तस्स पकासनतो । लोहितं मक्खितं हुत्वा पटिककूलभावो लोहितमक्खितपटिककूलभावो, तस्स पकासनतो ।

१.—कायवणो—सी०, स्या० ।

२.—सा—स्या०, को ।

४६. यस्मा पन दसविधे पि एतस्मिं असुभे सेय्यथापि नाम अपरिसण्ठितजलाय सीघसोताय नदिया अरितबलेनेव नावा तिड्ढति, विना अरित्तेन न सक्का ठपेतुं, एवमेव दुब्बलत्ता आरम्मणस्स वितक्कबलेनेव चित्तं एकग्गं हुत्वा तिड्ढति, विना वितक्केन न सक्का ठपेतुं, तस्मा पठमज्झानमेवेत्थ होति, न दुतियादीनि ।

४७. पटिक्कूले पि च एतस्मिं आरम्मणे “अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी” ति एवं आनिसंसदस्साविताय चैव नीवरणसन्तापप्पहानेन च पीतिसोमनस्सं उप्पज्जति, बहुं दानि वेतनं लभिस्सामी ति आनिसंसदस्साविनो पुप्फल्लङ्कस्स गूथरासिम्हि विय उस्सन्नव्याधिदुक्खस्स रोगिनो वमनविरेचनप्पवत्तिथं विय च ।

ममत्तरागिनो ति “मम अयं ति उप्पज्जनकरागवतो । दन्तसम्पत्तिरागिनो ति दन्तसम्पत्तिथं रज्जनसीलस्स ।

४६. कस्मा पनेत्थ उद्धुमातकादिके पठमज्झानमेव उप्पज्जति, न दुतियादीनी^३ ति अनुयोगं मनसि कत्वा आह—“यस्मा पना” ति आदि । अपरिसण्ठितजलाया ति स्रोतवसेन पवत्तिया समन्ततो अट्टितजलाय असन्निसिन्नसलिलाय । अरित्तबलेना ति पाजनदण्डबलेन । दुब्बलत्ता आरम्मणस्सा ति पटिक्कूलभावेन अत्तनि चित्तं ठपेतुं असमत्थभावो आरम्मणस्स दुब्बलता । पटिक्कूले हि आरम्मणे सरसतो चित्तं पवत्तितुं न सक्को ति, अभिनिरोपनलक्खणेन पन वितक्केन अभिनिरोपियमानमेव चित्तं एकग्गतं लभति । न विना वितक्केना ति वितक्करहितानि दुतियादिज्झानानि तत्थ पतिट्ठं न लभन्ति । तेनाह—“वितक्कबलेने वा” ति आदि ।

४७. यदि पटिक्कूलभावतो उद्धुमातादिआरम्मणे दुतियादिज्झानानि न पवत्तन्ति, एवं सन्ते पठमज्झानेना पि तत्थ न उप्पज्जितब्बं । न हि तत्थ पीतिसोमनस्सानं सम्भवो युत्तो ति चोदनं सन्धायाह—“पटिक्कूले पि च एतस्मिं” ति आदि । तत्थ आनिसंसदस्साविता, नीवरणसन्तापरोगवूपसमानं बथाक्कमं पुप्फल्लङ्कवमनविरेचनउपमा योजेतब्बा ।

४८. दसविधम्पि चेतं असुभं लक्खणतो^१ एकमेव होति । दसविधस्सा पि हेतस्स असुचिदुग्गन्धजेगुच्छपटिक्कूलभावो एवं लक्खणं । तदेतं इमिना लक्खणेन न केवलं मतसरीरे, दन्तट्टिकदस्साविनो पन चेतियपब्बतवासिनो महातिस्सत्थेरस्स विय हत्थिक्खन्धगतं राजानं ओलोकेन्तस्स संघरक्खितत्थेरूपट्टाकसामणेरस्स विय च जीवमानकसरीरे पि उपट्टाति । यथेव हि मतसरीरं एवं जीवमानकम्पि असुभमेव । असुभ-लक्खणं पनेत्थ आगन्तुकेन अलङ्कारेण पटिच्छन्नत्ता न पञ्जायति । पकतिया पन इदं सरीरं नाम अतिरेकतिसतअट्टिकसमुस्सयं असीतिसतसन्धिसङ्घटितं नवन्हारुसतनिबन्धनं^२ नवमंसपेसिसतानुलितं अल्लचम्मपरियोनद्धं छविया पटिच्छन्नं छिद्वावच्छिद्दं मेदकथालिका विय निच्चुग्वरितपग्घरितं किमि-संघनिसेवितं रोगानं आयतनं दुक्खधम्मानं वत्थु परिभिन्नपुराणगण्डो विय नवहि वणमुखेहि सततविस्सन्दनं यस्स उभोहि अक्खीहि अक्खिगूथको पग्घरति, कण्णविलेहि कण्णगूथको, नासापुटेहि सिङ्घाणिका, मुखतो आहारपित्तसेम्हरुधिरानि, अधोद्वारेहि उच्चारपस्सावा, नवनवुतिया लोमकूप-सहस्सेहि असुचिसेदयूसो पग्घरति । नीलमक्खिकादयो सम्परिवारेन्ति । यं दन्तकट्टमुखधोवनसीसमक्खनन्हाननिवासनपारुपनादीहि^३ अपटिजग्गित्वा यथाजातो व फरुसविप्पकिण्णक्रेसो हुत्वा गामेन गामं विचरन्तो राजा पि

४८. यथावुत्तकारणं दसधा ववत्थितम्पि सभावतो एकविधमेवा ति दस्सेतुं “दसविधम्पि चेतं” ति आदि वत्वा स्वायं सभावो यथा अविज्जाणक्रेसु, एवं अविज्जाणक्रेसु पि लब्भतेव । तस्मा तत्था पि योनिमोमनसिकारवतो भावना इज्जते वा ति दस्सेन्तो “तदेतं इमिना लक्खणेना” ति आदिमाह । एत्था ति एतस्मि जीवमानकसरीरे । अलङ्कारेणा ति पटिजगगनपुब्बकेन अलङ्कारेण । न पञ्जायति पच्चुरजनस्सा ति अधिप्पायो । अतिरेकतिसतअट्टिकसमुस्सयं दन्तट्टिकेहि सद्धिं, तेहि पन विना “तिमत्तानि अट्टिसतानी,

१. असुभलक्खणतो—सी० ।

२. ०निबद्धं—सी० ।

३. ०पापुरणादीहि—सी० । (०पावुरणादीहि—अयं पाठो पि युक्तो व) ।

पुष्पछड्डकचण्डालादीसु अञ्जतरो पि समसरीरपटिककूलताय निब्विसेसो होति, एवं असुचिदुग्गधजेगुच्छपटिककूलताय रञ्जो वा चण्डालस्स वा सरीरेवेमत्तं^१ नाम नत्थि ।

दन्तकट्टमुखधोवनादीहि पनेत्थ दन्तमलादीनि पमज्जित्वा नाना-
वत्थेहि हिरिकोपीनं पटिच्छादेत्वा नानावण्णेन सुरभिविलेपनेन विलिम्पित्वा
पुष्पाभरणादीहि अलङ्कारित्वा अहं ममं ति गहेतब्बाकारप्पत्तं करोन्ति ।
ततो इमिना आगन्तुकेन अलङ्कारेण पटिच्छन्नत्ता तदस्स याथावसरसं
असुभलक्खणं असञ्जानन्ता पुरिसा इत्थिसु, इत्थियो च पुरिसेसु रतिं
करोन्ति । परमत्थतो पनेत्थ रज्जितब्बकयुत्तड्डानं नाम अणुमत्ताम्पि नत्थि ।

तथा हि केसलोमनखदन्तखेळसिङ्घाणिकउच्चारपस्सावादीसु एक-
कोट्टासम्पि सरीरतो बहि पतितं सत्ता हत्थेन छुपितुम्पि^२ न इच्छन्ति,
अट्टियन्ति, हरायन्ति, जिगुच्छन्ति । यं यं पनेत्थ अवसेसं होति, तं तं
एवं पटिककूलम्पि समानं, अविज्जन्धकारपरियोनद्धा अत्तसिनेहरागरत्ता,
इडं कन्तां निच्चं सुखं अत्ता ति गण्हन्ति । ते एवं गण्हन्ता अटवियं
किं सुकरुक्खं दिस्वा रुक्खतो अपतितपुष्पं “अयं मंसपेसी” ति विहञ्ज-
मानेन जरसिङ्घालेन समानतं आपज्जन्ति ।

ति कायगतासयं वक्खति । छिदावच्छिदं ति खुदानुखुदछिदवन्तं । मेदकथालिका
मेदभरितभाजनं । निच्चुग्घरितपग्घरितं ति निच्चालं उपरि हेट्ठा च विस्सवन्तं ।
एवमत्तं ति नानत्तं । नानावत्थेही ति नानावण्णेहि वत्थेहि । हिरिया लज्जाय कोपनतो
विनासनतो हिरिकोपिनं, उच्चारपस्सावमग्गं । याथावसरसं ति यथाभूतं सभावं ।
याथावतो रसीयति आयती ति हि रसो, सभावो । रतिं ति अभिरतिं अभिरुचिं ।
अत्तसिनेहसङ्घातेन रागेन रत्ता अत्तसिनेहरागरत्ता । विहञ्जमानेना ति इच्छितालमेन
विघातं आपज्जन्तेन ।

१. सरीरेवेमत्तं—रो० ।

२. फुसितुम्पि—सी० ।

३. अपतितं अपतितं पुष्पं “अयं मंसपेसि अयं मंसपेसी” ति—सी०, रो० ।

४९. तस्मा—

यथा पि^१ पुप्फितं दिस्वा सिङ्गालो किंसुकं वने ।
 मंसरुक्खो मया लद्धो इति गन्त्वान वेगसा ॥
 पतितं पतितं पुप्फं ङंसित्वा अतिलोलुपो ।
 नयिदं मंसं अटुं मंसं यं रुक्खस्मिं ति गण्हाति ॥
 कोट्टासं पतितं येव असुभं ति तथा बुधो ।
 अग्गहेत्वान गण्हेय्य सरीरट्टम्पि न तथा
 इमं हि सुभतो कायं गहेत्वा तत्थ मुच्छिता ।
 बाला करोन्ता पापानि दुक्खा न परिमुच्चरे ॥
 तस्मा पस्सेय्य मेधावी जीवतो वा मतस्स वा ।
 सभावं पूतिकायस्स सुभभावेन वज्जितं ॥

५०. वुत्तज्हेतं—

“दुग्गन्धो असुचि कायो कुणपो उक्करूपमो ।
 निन्दितो चक्खुभूतेहि कायो बालाभिनन्दितो ॥
 अल्लचम्मपटिच्छन्नो नवद्वारो महावणो ।
 समन्ततो पग्घरति असुचि पूतिगन्धियो ॥
 सचे इमस्स कायस्स अन्तो बाहिरको^२ सिया ।
 दण्डं नून गहेत्वान काके सोणे निवारये^३” ति ॥

४९. किं सुकं ति पालिभट्टकं,^४ पलासो ति केचि, सिम्बली ति अपरे । अतिलोलुपो ति अतिविय लोभसभावो । अटुं ति एतं । नं ति केसादिसरीरकोट्टासं । मुच्छिता ति मोहिता, मुच्छापापिकाय वा तण्हाय वसेन मुच्छं पत्ता । सभावं ति पटिककूलभावं ।

५०. उक्करूपमो ति उच्चारपस्तावट्टानसमो, वच्चकूपसमो वा । चक्खुभूतेही ति चक्खुं पत्तेहि पटिलद्धपञ्जाचक्खुके हि, लोकस्स वा चक्खुभूतेहि । अल्लचम्मपटिच्छन्नो ति अल्लचम्मपरियोनद्धो । दण्डजातिकेना ति उत्तरिमनुस्सधम्मे पटिलद्धं भव्वरूपेन ।

१. हि—सी० ।

२. बाहिरतो—सी०, स्या० ।

३. काके सोणे च वारये—सी०; काकसोणे निवारये—स्या० ।

४. पारिभट्टकं—सी० ।

तस्मा दब्बजातिकेन भिक्खुना जीवमानसरीरं वा होतु मतसरीरं वा
यत्थ यत्थ असुभाकारो पञ्जायति, तत्थ तत्थेव निमित्तं गहेत्वा कम्मट्ठानं
अप्पनं पापेतब्बं ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कतो विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
असुभकम्मट्ठाननिद्देशो नाम छट्ठो परिच्छेदो ।

— : ० : —

यत्थ यत्थ सरीरे, सरीरस्स वा यत्थ यत्थ कोट्ठासे । निमित्तं गहेत्वा ति असुभाकारस्स
सुट्ठु सल्लक्खणवसेन यथा उग्गहनिमित्तं उप्पज्जति, एवं उग्गहणवसेन निमित्तं गहेत्वा,
उग्गहनिमित्तं उप्पादेत्वा ति अत्थो । कम्मट्ठानं अप्पनं पापेतब्बं ति यथालब्धे उग्गहनिमित्ते
कम्मं करोन्तेन पटिभागनिमित्तं उप्पादेत्वा उपचारज्ज्ञाने ठितेन तमेव भावनं उस्सुक्कापेन्तेन
असुभकम्मट्ठानं अप्पनं पापेतब्बं । अधिगतप्पनो हि पठमज्ज्ञाने ठितो तमेव ज्ञानं पादकं
क्त्वा विपस्सनं आरभित्वा सङ्खारे सम्मसन्तो नचिरस्सेव सब्बासवे खेपेती ति ।

परमन्थमज्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

असुभकम्मट्ठाननिद्देशवण्णना निष्ठिता ।

— : ० : —

७-छानुस्सतिनिद्देशो

बुद्धानुस्सतिकथा

१. असुभानन्तरं उद्दिष्टासु पन दससु अनुस्सतीसु पुनप्पुनं उप्पज्जनतो सति येव अनुस्सति । पवत्तितब्बद्धानमिद्दि येव वा पवत्तत्ता सद्धापव्वजितस्स कुलपुत्तस्स अनुरूपा सती ति पि अनुस्सति । बुद्धं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति बुद्धानुस्सति । बुद्धगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । धम्मं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति धम्मनुस्सति । स्वाक्खात-तादिधम्मगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । संघ आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति संघानुस्सति । सुप्पटिपन्नतादिसंघगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । सीलं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति सीलानुस्सति । अखण्डतादि-सीलगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । चागं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति चागानुस्सति । मुत्तचागतादिचागगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । देवता आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति देवतानुस्सति । देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो सद्धादिगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं ।

७. छानुस्सतिनिद्देशवण्णना

१. बुद्धानुस्सतिकथावण्णना

१. असुभानन्तरं ति असुभकम्मद्धानानन्तरं । अनुस्सतीसू ति अनुस्सतिकम्मद्धानैसु । “अनु अनु सति अनुस्सती” ति इममत्थं दस्सेतुं—“पुनप्पुनं उप्पज्जनतो” ति वत्ता न एत्थ धनु—सद्दयोगेन सति-सद्दो अत्थन्तरवाचको ति दस्सेतुं—“सति येव अनुस्सती” ति वुत्तं । तेन नायमनु-सद्दो “उपलब्भाती” ति आदीसु उग-सद्दो विय अनत्थको, ना पि “सज्जाननं पज्जाननं” ति आदीसु सं-सद्दादयो विय अत्थन्तरदीपको ति दस्सेति । “पवत्तितब्बद्धानमिद्दि येव वा पवत्तत्ता” ति इमिना च अनुस्सतिया अनुस्सरितव्वानुरूपता वुत्ता होती ति पवत्तकस्सेव अनुरूपतं दस्सेतुं—“कुलपुत्तस्स अनुरूपा” ति वुत्तं, सद्धापव्वजितस्स वा कु-पुत्तस्स । अनुरूपता नाम पवत्तितब्बद्धानस्स अनुरूपताय एव होती ति पवत्तकस्सेव अनुरूपता वुत्ता, न

मरणं आरब्ध उपपन्ना अनुस्सति मरणानुस्सति^१ । जीवितिन्द्रियुपच्छेदा-
रम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । केसादिभेदं रूपकायं गता, काये वा
गता ति कायगता, कायगता च सा सति चा ति कायगतसती ति वत्तब्बे
रस्सं अकत्वा कायगतासती ति वुत्ता । केसादिकायकोट्टासनिमित्ता-
रम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । आनापाने आरब्ध उपपन्ना सति
आनापानस्सति । अस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणाय सतिया एतं
अधिवचनं । उपसमं आरब्ध उपपन्ना अनुस्सति उपसमानुस्सति ।
सब्बदुक्खूपसमारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं ।

२. इति इमासु दससु अनुस्सतीसु बुद्धानुस्सतिं ताव भावेतुकाभेन
अवेचप्पसादसमन्नागतेन योगिना पतिरूपे सेनासने रहोगतेन पटिसल्लीनेन
“इति पि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो सुगतो

उभयस्स । अनुरूपा ति च युत्ता ति अत्थो । बुद्धं ति ये गुणे उपादाय भगवति “बुद्धो” ति
पज्जत्ति, ते गुणे एकज्झं गहेत्वा वुत्तं । तेनाह—“बुद्धगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं”
ति । आरब्भा ति आलम्बित्वा । धम्मं ति परियत्तिधम्मेन सद्धिं नवविधम्पि लोकुत्तरधम्मं ।
ननु च निब्बानं विसुं कम्मट्ठानभावेन वक्कति ? किञ्चापि वक्कति, धम्मभावसामञ्जेन पन
मग्गफलेहि सद्धिं इध पालिया सङ्गहितत्ता तस्सा पि धम्मनुस्सतिकम्मट्ठाने गहणं दट्ठब्बं, अस-
ङ्खतामतादिभावेन पन मग्गफलेहि विसिद्धताय तस्स विसुं कम्मट्ठानभावेन गहणं कतं । सीला-
नुस्सति आदीनं पन तिस्सन्नं अनुस्सतीनं विसुं कम्मट्ठानभावेन गहणं योगावचरस्स अत्तनो
एव सीलस्स, चागस्स, सद्धादीनं च अनुस्सतिट्ठानभावेन गहेतव्वत्ता । रूपकायं गता ति अत्तनो
कारजकायं आरब्ध आरम्मणकरणवसेन पवत्ता । काये ति काये विसयभूते । कोट्टासनिमि-
त्तारम्मणाया ति केसादिकोट्टासेसु पटिक्कूलनिमित्तारम्मणाय । इतो पुरिमासु सत्तसु अनुस्स-
तीसु नत्थि निमित्तुप्पत्ति, इध अत्थी ति दस्सनत्थं निमित्त-ग्गहणं । तथा अस्सासपस्सास-
निमित्तारम्मणाया ति एत्था पि । उपसमं ति सब्बसङ्खारूपसमं निब्बानं ति अत्थो ।

२. अवेच्च बुद्धगुणे याथावतो भत्वा उपपन्नो पसादो अवेचचप्पसादो अरियमग्गेन
आगतप्पसादो, तंसदिमो पि वा यो दिट्ठिगतवातेहि अचलो असम्पकम्मियो, तेन समन्नागतेन ।
तादिसस्स बुद्धानुस्सतिभावना इज्झति, न इतरस्स । पतिरूपसेनासने ति यथावुत्त अट्ठारस-

लोकविदू अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानं बुद्धो भगवा” ति^१ एवं बुद्धस्स भगवतो गुणा अनुस्सरित्वा ।

३. तत्रायं अनुस्सरणनयो—सो भगवा इति पि अरहं, इति पि सम्मासम्बुद्धो” प” इति पि भगवा ति अनुस्सरति । इमिना च इमिना च कारणेना ति वुत्तं होति ।

४. तत्थ आरक्ता अरीनं अरानश्च हतत्ता पच्चयादीनं अरहत्ता पापकरणे रहाभावा ति इमेहि ताव कारणेहि सो भगवा अरहं ति अनुस्सरति ।

दोसवज्जिते पच्चङ्गसमन्नागते सेनासने । रहोगतेना ति रहसि गतेन । तेन कायविवेकं दस्सेति । पटिसल्लीनेना ति नानारम्मणतो पटिसल्लीनेन, बहिद्धा पुथुत्ता रम्मणतो पटिक्क-
मापेत्वा कम्मद्वाने सल्लीनेन, सुसिलिद्धचित्तेना ति अत्थो । एवं ति इमाय पालिया आगतनयेन ।

३. सो भगवा ति एत्थ सो ति यो सो समतिस पारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे भज्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधि अभिसम्बुद्धो देवानं अतिदेवो ब्रह्मानं अतिब्रह्मा लोकनाथो भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि सदेवके लोके “भागवा” ति पत्थट्ठकित्तिसद्दो, सो । भगवा ति इदं सत्थु नामकित्तनं । तथा हि वुत्तं “भगवा ति नेतं नामं मातरा कत्तं” ति अपि^२ । परतो पन भगवा ति गुणकित्तनं । अरहं ति आदीसु नवसु ठानेसु पच्चेकं इति पि-सद्दं योजेत्वा बुद्धगुणा अनुस्सरित्वा ति दस्सेन्तो—“इति पि अरहं” प” इति पि भगवा ति अनुस्सरती” ति आह । “इतिपेतं भूतं इतिपेतं तच्छं” ति आदीसु^३ विय इति-सद्दो आसन्नपच्चक्ख-
करणत्थो, पि-सद्दो सम्पिण्डनत्थो । तेन नेसं बहुभावो दीपितो, तानि च गुणसल्लक्खणकारणानि भावेन्तेन चित्तस्स सम्मुखीभूतानि कातब्धानी ति दस्सेन्तो—“इमिना च इमिना च कारणेना ति वुत्तं होती” ति आह ।

४. दूरता नाम आसन्नता विय उपादायुपादाय वुच्चती ति परमुक्कंसगतं दूरभावं दस्सेन्तो—“सुविदूरविदूरे” ति आह, सुट्ठु विदूरभावेनेव विदूरे ति अत्थो । सा पनस्स किलोसतो दूरता तेसं सब्बसो पहीनत्ता ति दस्सेन्तो आह—“मग्गेन किलेसानं विद्धंसितत्ता” ति ।

१. अं०—३—८ ।

२. खु०—४:१-४२१, खु०—४:२-२८ ।

३. दी०—१-५ ।

आरका हि सो सब्बकिलेसेहि सुविदूरविदूरे ठितो मग्गेन सवासनानं
किलेसानं विद्धंसितत्ता ति आरकत्ता अरहं ।

सो ततो आरका नाम यस्स येनासमङ्गिता ।

असमङ्गी च दोसेहि नाथो तेनारहं मतो ति ॥

५. ते च अनेन किलेसारयो मग्गेन हता ति अरीनं हतत्ता
पि अरहं ।

यस्मा रागादिसङ्घाता सब्बे पि अरयो हता ।

पञ्जासत्थेन नाथेन तस्मा पि अरहं मतो ति ॥

६. यञ्चेतं अविज्जाभवतण्हामयनाभि पुज्जादिअभिसङ्खारं
जरामरणेमि आसवसमुदयमयेन अक्खेन विज्झित्वा तिभवरथे समायोजितं

ननु अञ्जेसम्पि खीणासवानं ते पहीना एवा ति अनुयोगं मनसि कत्वा वुत्तं—“सवासनानं”ति ।
न हि भगवन्तं ठपेत्वा अञ्जे सहवासनाय किलेसे पहातुं सक्कोन्ति, एतेन अञ्जेहि असाधारणं भग-
वतो अरहत्तं ति दस्सितं होति । का पनायं वासना नाम ? पहीनकिलेसस्सा पि अप्पहीनकिले-
सस्स पयोगसदिसपयोगहेतुभूतो किलेसनिहितो सामत्थियविसेसो आयस्मतो पिलिन्दवच्छस्स^१
वसलसमुदाचारनिमित्तं विय । कथं पन “आरका” ति वुत्ते “किलेसेही” ति अयमत्थो लब्धती
ति ? सामञ्जसोत्तनाय विसेसे अवट्टानतो, विसेसत्थिना च विसेसस्स अनुपयोजेतब्बतो, “आर-
कास्स होन्ति पापका अकुसला धम्मा” ति आशीनि^२ सुत्तपदानेत्य उदाहरितब्बानि । आरका
ति चेत्थ आ-कारस्स रस्सत्तं, क-कारस्स च ह-कारं सानुसारं कत्वा निरुत्तिनयेन “अरहं” ति
पदसिद्धिं वेदितब्बं । वुत्तमेवत्थं सुखग्गहणत्थं “सो ततो आरका नामा” ति गाथाबन्धमाह ।
तत्थ समञ्जनसीलो समङ्गी, न समङ्गिता असमङ्गिता^३ असमन्नागमो असहवुत्तिता ।

५. अनत्थचरणेन^४ किलेसा एवं अरयो ति किलेसारयो । “अरीनं हतत्ता अरिहा”
ति वत्तब्बे निरुत्तिनयेन “अरहं” ति वुत्तं ।

६. यञ्चेतं संसारचक्रं ति सम्बन्धो । रथचक्रस्स नामि विय मूलावयवभूतं अन्तो
बहि च समवट्ठितं अविज्जाभवतण्हामयं द्वयं ति वुत्तं—“अविज्जाभवतण्हामयनाभि” ति ।

१. वि०-१-३५४,

२. म०-१-३४३ ।

३. समङ्गीति असमङ्गिता-सी०,

स्या०, समङ्गीति न समङ्गिता असमङ्गिता-क० ।

४. हरणेन-स्या० ।

अनादिकालप्पवचं संसारचक्कं, तस्सानेन बोधिमण्डे वीरियपादेहि सील-
पथवियं पतिट्ठाया सद्दाहत्थेन कम्मक्खयकरं जाणफरसुं गहेत्वा सब्बे अरा
हता ति अरानं हतत्ता पि अरहं ।

७. अथ वा संसारचक्कं ति अनमतगं संसारवट्ठं वुच्चति । तस्स
च अविज्जा नाभि मूलत्ता, जरामरणं नेमि परियोसानत्ता, सेसा दसधम्मा
अरा अविज्जामूलकत्ता जरामरणपरियन्तत्ता च ।

नामिया नेमिया च सम्बन्धा अरसदिसा पच्चयफलभूतेहि अविज्जातण्हाजरामरणेहि सम्बन्धा
पुञ्जादिसङ्खारा ति वुत्तं—“पुञ्जादिअभिसङ्खारारं” ति । तत्थ तत्थ भवे परियन्तभावेन
पाकटं जरामरणं ति तं नेमिद्वानियं कत्वा आह—“जरामरणनेमी” ति । यथा च रथचक्कप-
वत्तिा पधानकारणं अक्खो, एवं संसारचक्कपवत्तिा आसवसमुदयो ति आह—“आसवसमु-
दयमयेन अक्खेन विज्झित्वा” ति । आसवा एव अविज्जादीनं कारणत्ता आसवसमुदयो ।
यथाह—“आसवसमुदया अविज्जासमुदयो” ति^१ । विपाककटत्तारूपपभेदो कामभवादिको
तिभवो एव रथो, तस्मिं तिभवरथे । अत्तनो पच्चयेहि समं, सब्बसो वा आदितो पट्ठाया
योजितं ति समायोजितं । आदिरहितं कालं पवत्तती ति कत्वा अनादिकालप्पवत्तं ।

“खन्धानं च पटिपाति धातुआयतनान च ।

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना संसारो ति पवुच्चती” ति^२ ।

एवं वुत्तसंसारोव संसारचक्कं । अनेना ति भगवता । बोधिमण्डे ति बोधिसङ्घातस्स
जाणस्स मण्डभावप्पत्ते ठाने, काले वा । वीरियपादेही ति संकिलेसवोदानपक्खियेसु सन्नि-
रुम्भनसन्निक्खिपनकिच्चताय द्विधा पवत्तेहि अत्तनो वीरियसङ्घातेहि पादेहि । सीलपथवियं
ति पतिट्ठेन सीलमेव पथवी, तस्सं । पतिट्ठाया ति सम्पादनवसेन पतिट्ठित्वा । सद्दाहत्थेना
ति अनवज्जधम्मादानसाधनतो सद्दा व हत्थो, तेन । कम्मक्खयकरणं ति कायकम्मादिभेदस्स
सब्बस्स पि कम्मस्स खयकरणतो कम्मक्खयकरं । जाणफरसुं ति समाधिसिलायं सुनिसित-
मग्गजाणफरसुं गहेत्वा ।

७. एवं “अरानं हतत्ता” ति एत्थ वुत्तअरधाते^३ संसारं चक्कं विय चक्कं ति गहेत्वा
अत्थयोजनं कत्वा इदानीं पटिच्चसमुप्पादवेसनाक्कमेन पि तं दस्सेतुं—“अथ वा” ति आदि

१. म०-१-७४

२. दी० ङ०-२-८६, सं० ङ०-२-८९, अं० ङ०-२-३८६-पिट्ठादिसु ।

३. वुत्तं अरसङ्घातं—सारत्थ० दी०-१-२१८-पिट्ठे ।

तत्थ दुक्खादीसु अज्जाणं अविज्जा । कामभवे च अविज्जा कामभवे सङ्खारानं पच्चयो होति । रूपभवे अविज्जा रूपभवे सङ्खारानं पच्चयो होति । अरूपभवे अविज्जा अरूपभवे सङ्खारानं पच्चयो होति । कामभवे सङ्खारा कामभवे पटिसन्धिविज्जाणस्स पच्चया होन्ति । एस नयो इतरेसु । कामभवे पटिसन्धिविज्जाणं कामभवे नामरूपस्स पच्चयो होति । तथा रूपभवे । अरूपभवे नामस्सेव पच्चयो होति । कामभवे नामरूपं कामभवे सळायतनस्स पच्चयो होति । रूपभवे नामरूपं रूपभवे तिण्णं आयतनानं पच्चयो होति । अरूपभवे नामं अरूपभवे एकस्स आयतनस्स पच्चयो होति । कामभवे सळायतनं कामभवे छब्बिधस्स फस्सस्स पच्चयो होति । रूपभवे तीणि आयतनानि रूपभवे तिण्णं फस्सानं पच्चया होन्ति । अरूपभवे एकं आयतनं अरूपभवे एकस्स फस्सस्स पच्चयो होति । कामभवे छ फस्सा कामभवे छन्नं वेदनानं पच्चया होन्ति । रूपभवे तयो फस्सा तत्थेव तिस्सन्नं ।

वुत्तं । तत्थ अनमतग्गं संसारवट्टं ति अनु अनु अमतग्गं अविज्जातकोटिकं संसारमण्डलं । सेसा दस धम्मा सङ्खारादयो जातिपरियोसाना अरा । कथं ? नाभिया अविज्जाय मूलतो, नेमिया जरामरणेन अन्ततो सम्बन्धत्ता ति दस्सेन्तो आह—“अविज्जामूलकत्ता जरामरणपरियन्तत्ता चा” ति । दुक्खादीसू ति दुक्खसमुदयनिरोधमग्गेसु । तत्थ दुक्खे अज्जाणं तदन्तो गत्ता तप्पटिच्छादनतो च, सेसेसु पटिच्छादनतो व । दुक्खं ति चेत्थ दुक्खं अरियसच्चं अधिप्पेतं ति तं कामभवादिवसेन तिधा भिन्दित्वा तथा तप्पटिच्छादिकं अविज्जं, अविज्जादिपच्चये तीसुभवेसु सङ्खारादिके च पटिपाटिया दस्सेन्तो—“कामभवे च अविज्जा” ति आदिमाह । तत्थ कामभवे अविज्जा ति कामभवे आदीनवप्पटिच्छादिका अविज्जा । रूपभवे अरूपभवे अविज्जा ति एत्था पि एसेव नयो । कामभवे सङ्खारानं ति कामभूमिपरियापन्नानं सङ्खारानं, कामभवे वा निष्पादेतब्बा ये सङ्खारा, तेसं कामभवूपपत्तिनिव्वत्तकसङ्खारानं ति अत्थो । पच्चयो होती ति पुज्जाभिसङ्खारानं ताव आरम्भणपच्चयेन चेव उपनिस्सयपच्चये न चा ति द्विधा पच्चयो होति । अपुज्जाभिसङ्खारेसु सहजातस्स सहजातादिवसेन, असहजातस्स अनन्तरसमनन्तरादिवसेन, नानन्तरस्स पन आरम्भणवसेन चेव उपनिस्सयवसेन च पच्चयो होति । अरूपभवे सङ्खारानं ति आनेज्जाभिसङ्खारानं । पच्चयो होति उपनिस्सय-

अरूपभवे एको तत्थेव एकस्सा वेदनाय पच्चयो होति । कामभवे छ वेदना कामभवे छन्नं तण्हाकायानं पच्चया होन्ति । रूपभवे तिस्सो तत्थेव तिण्णं । अरूपभवे एका वेदना अरूपभवे एकस्स तण्हाकायस्स पच्चयो होति । तत्थ सा सा तण्हा तस्स तस्स उपादानस्स, उपादानादयो भवादीनं ।

८. कथं ? इधेकच्चो कामे परिभुञ्जिस्सामी ति कामुपादानपच्चया कायेन दुच्चरितं चरति, वाचाय दुच्चरितं चरति, मनसा दुच्चरितं चरति, दुच्चरितपारिपूरिया अपाये उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिभवो, खन्धानं निब्बत्ति जाति, परिपाको जरा, भेदो भरणं ।

अपरो सग्गसम्पत्तिं अनुभविस्सामी ति तत्थेव सुचरितं चरति, सुचरितपारिपूरिया सग्गे उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो ति सो एव नयो ।

९. अपरो पन ब्रह्मलोकसम्पत्तिं अनुभविस्सामी ति कामुपादान-

वसेनेव । इमस्मिं पनत्थे एत्थ वित्थारियमाने अतिप्पपञ्चो होति, सयमेव च परतो आगमिस्सती ति न नं वित्थारयाम ।

तिण्णं आयतनानं ति चक्खुसोतमनायतनानं । एकस्सायतनस्सा ति मनायतनस्स । इमिना नयेन फस्सादीनम्पि विभागो वेदितब्बो । तत्थ तत्थ सा सा तण्हा ति रूपतण्हा-दिभेदा तत्थ तत्थ कामभवादीसु उपपज्जनका तण्हा ।

८. तण्हादिमूलिका कथा अतिसङ्खित्ता ति तं उपादानभवे च विभजित्वा वित्थारेत्वा दस्सेतुं—“कथं” ति आति वुत्तं । तत्थ “कामे परिभुञ्जिस्सामी” ति इमिना कामतण्हा-पवत्तिमाह । तथा “सग्गसम्पत्तिं अनुभविस्सामी” ति आदीहि । सा पन तण्हा यस्मा भुस-मादानवसेन पवत्तमाना कामुपादानं नाम होति, तस्मा वुत्तं—“कामुपादानपच्चया” ति । तथे वा ति कामुपादानपच्चया एव ।

९. ब्रह्मलोकसम्पत्तिं ति रूपीब्रह्मलोके सम्पत्तिं । “सब्बे पि तेभूमका धम्मा कामनीयत्थेन कामा” ति वचनतो भवरागो पि कामुपादानमेवा ति क्त्वा “कामुपादानपच्चया

१. उपपज्जति—सी०, स्या०, रो० ।

२. उपपत्तिहेतुभूतं—सी०, स्या० ।

३. खु०—४:१—३, खु०—४:२—३९, पिट्ठादीसु थोकं विसदिसं ।

पञ्चया एवमेतं भावेति, करुणं मुदितं उपेक्खं भावेति, भावनापारि-
पूरिया ब्रह्मलोके निव्वत्तति । तत्थस्स निव्वत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो ति
सो एव नयो ।

अपरो अरूपभवे सम्पत्तिं अनुभविस्सामी ति तथेव आकासानञ्चाय-
तनादिसमापत्तियो भावेति, भावानापारिपूरिया तत्थ तत्थ निव्वत्तति,
तत्थस्स निव्वत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो,
खन्धानं निव्वत्ति जाति, परिपाको जरा, भेदो मरणं ति । एस नयो
सेसुपादानमूलिकासु पि योजनासु ।

१०. एवं अयं “अविज्जा हेतु सङ्गारा हेतुसमुप्पन्ना, उभो पेटे हेतु-
समुप्पन्ना ति पञ्चयपरिग्गहे पञ्चा धम्मद्वितीयाणं । अतीताम्पि अद्धानं

एव मेत्तं भावेती” ति आदि वुत्तं । सेसुपादानमूलिकासु पी ति एत्थायं योजना—
इधेक्कच्चो “नत्थि परो लोको” ति नात्थिकदिट्ठिं गण्हाति, सो दिट्ठुपादानपञ्चया कायेन
दुच्चरितं चरती ति आदि वुत्तनयेन योजेतब्बं । अपरो “असुकस्मिं सम्पत्तिभवे अत्ता उच्छि-
ज्जती” ति उच्छेददिट्ठिं गण्हाति, सो तत्रूपपत्तिया कायेन सुचरितं चरती ति आदि वुत्तनयेनेव
योजेतब्बं । अपरो “रूपी मनोमयो हुत्वा अत्ता उच्छिज्जती” ति रूपपत्तिया मग्गं भावेति ।
भावनापारिपूरिया ति सब्बं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अपरो “अरूपभवे उप्पज्जित्वा अत्ता
उच्छिज्जती” ति अरूपपत्तिया मग्गं भावेति । भावनापारिपूरिया ति सब्बं वुत्तनयेनेव
वेदितब्बं । एताहि येव अत्तवादुपादानमूलिका पि योजना संवण्णिता ति दट्ठब्बं । एवं दिट्ठधम्म-
निब्बानवादवसेना पि योजना वेदितब्बा । अपरो “सीलेन सुद्धी” ति ‘असुद्धिमग्गं सुद्धिमग्गो’
ति परामसन्तो सीलव्वतुपादानपञ्चया कायेन दुच्चरितं चरती ति आदिना सब्बं वुत्तनयेनेव
योजितब्बं ।

१०. इदानीं ख्वायं संसारचक्कं दस्सन्तेन “कामभवे अविज्जा कामभवे सङ्गाराणं
पञ्चयो होती” ति आदिना अविज्जादीनं पञ्चयभावो, सङ्गारादीनं पञ्चयुप्पन्नभावो च दस्सितो,
तमेव पटिसम्भिदामग्गपाळिं आनेत्वा निगमनवसेन दस्सन्तो—“एवं अयं” ति
आदिमाह । तत्थ यथा सङ्गारा हेतुनिव्वत्ता, एवं अविज्जा पि कामासवादिना सहेतुका एवा ति

अनागतम्पि अद्धानं अविज्जा हेतु, सङ्खारा हेतुसमुप्पन्ना, उभो पेते हेतुसमुप्पन्ना ति पच्चयपरिग्गहे पञ्जा धम्मट्ठित्तिजाणं” ति एतेनेव नयेन सब्बपदानि वित्थारेतव्वानि ।

११. तत्थ अविज्जासङ्खारा एको सङ्खेपो, विज्जाणनामरूपसकायतन-फस्सवेदना एको, तण्हुपादानभवा एको, जातिजरामरणं एको । पुरिम-सङ्खेपो चेत्थ अतीतो अद्धान् द्वे मज्झिमा पच्चुप्पन्नो, जातिजरामरणं अनागतो । अविज्जासङ्खारग्गहणेन चेत्थ तण्हुपादानभवा गहिता व होन्ती ति इमे पञ्च धम्मा अतीते कम्मवट्ठं, विज्जाणादयो पञ्च एतरहि विपाकवट्ठं, तण्हुपादानभवग्गहणेन अविज्जासङ्खारा गहिताव होन्ती ति इमे पञ्च धम्मा एतरहि कम्मवट्ठं, जातिजरामरणापदेसेन विज्जाणादीनं निदिट्ठत्ता इमे पञ्च धम्मा आयत्तिं विपाकवट्ठं । ते आकारतो वीसतिविधा होन्ति । सङ्खार-

आह—“उभोपेत हेतुसमुप्पन्ना” ति । पच्चयपरिग्गहे ति नामरूपस्स पच्चयानं अविज्जादीनं परिच्छिज्ज गहणे, निष्कादेतव्वे भुम्मं । पञ्जा ति कङ्खावितरणविसुद्धिसङ्खाता पकारतो ानना । धम्मट्ठित्तिजाणं ति पटिच्चसमुप्पादावबोधो । इदं च धम्मट्ठित्तिजाणं यस्मा अद्धान्तये सङ्खामलवितरणवसेन पवत्तति, तस्मा ‘अतीतम्पि अद्धानं’ ति आदि बुत्तं । एतेनेव नयेना ति एतेन “अविज्जा हेतू” ति आदिना अविज्जायं बुत्तेन नयेन । “सङ्खारा हेतु, विज्जाणं हेतुसमुप्पन्नं” ति आदिना सब्बापदानि वित्थारेतव्वानि ।

११. संखिप्पं ति एत्थ अविज्जादयो विज्जाणादयो चा ति सङ्खेपो; हेतु विपाको च । हेतु विपाको ति वा संखिप्पती ति सङ्खेपो, अविज्जादयो विज्जाणादयो च । सङ्खेपभावसामञ्जेन पन एकवचनं कतं ति दट्ठव्वं । तेन पन सङ्खेपा अतीते हेतु, एतरहि विपाको, एतरहि हेतु, आयत्तिं विपाको ति एवं कालविभागेन चत्तारो जाता । तेनाह—“पुरिम-सङ्खेपो चेत्थ अतीतो अद्धान्” ति आदि । सङ्खेप-सद्दो वा भागाधिवचनं ति अतीतो हेतुभागो पठमो सङ्खेपो । एस नयो सेसेसु पि । तण्हुपादान भवा गहिता व होन्ति किलेसकम्मभाव-सामज्जतो, तेहि विना अविज्जासङ्खारानं सकिच्चाकरणतो च । कम्मं तण्हा च तस्स सहकारी-कारणं हुत्वा वट्ठनत्थेन कम्मवट्ठं ।

विज्जाणानश्चेत्थ अन्तरा एको सन्धि, वेदनातण्हानमन्तरा एको, भवजातीन-
मन्तरा एको ति ।

इति भगवा एतं चतुसङ्खेपं तियद्धं वीसताकारं तिसन्धि पटिच्च-
समुप्पादं सब्बाकारतो जानाति पस्सति अज्जाति पटिविज्झति । “तं
जातट्ठेन जाणं, पजाननट्ठेन पज्जा, तेन वुच्चति “पच्चयपरिग्गहे पज्जा
धम्मट्ठित्तिजाणं” ति । इमिना धम्मट्ठित्तिजाणेन भगवा ते धम्मे यथाभूतं
वत्त्वा तेसु निव्विन्दन्तो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो वुत्तप्पकारस्स इमस्स
संसारचक्कस्स अरे हनि विहनि विद्धंसेसि । एवम्पि अरानं हतत्ता अरहं ।

अरा संसारचक्कस्स हता जाणासिना यतो ।

लोकनाथेन तेनेस अरहं ति पवुच्चति ॥

विज्जाणानामरूपसलायतनफस्सवेदनानं जातिजराभङ्गास्था “जातिजराभरणं” ति वुत्ता
ति आ —“जातिजराभरणापदेसेन विज्जाणादीनं निद्विट्ठा” ति । इमे ति विज्जा-
णादयो । आयतिं विपाकवट्टं पच्चुप्पन्नहेतुतो भावीनं अनागतानं गहितत्ता । ते ति
अविज्जादयो । आकारतो ति सरूपतो अवुत्ता पि तस्मिं तस्मिं सङ्गहे आकिरीयन्ति अविज्जा-
सङ्खारादिग्गहणेहि पकासीयन्ती ति आकारा, अतीतहेतुआदीनं वा पकारा आकारा, ततो
आकारतो । वीसतिविधा होन्ति अतीतेहेतुपच्चकादिभेदतो ।

सङ्खारविज्जाणानं अन्तरा एको सन्धी ति हेतुतो फलस्स अविच्छेदप्पवत्तिभावतो
हेतुफलसम्बन्धभूतो एको सन्धी । तथा भवजातीनमन्तरा । वेदनातण्हानमन्तरा पन
फलतो हेतुनो अविच्छेदप्पवत्तिभावतो फलहेतुसम्बन्धभूतो एको सन्धि । फलभूतो पि हि धम्मो
अज्जस्स हेतुसभावस्स धम्मस्स पच्चयो होती ति ।

इती ति वुत्तप्पकारपरामसनं । तेनाह—“चतुसङ्खेपं” ति आदि । सब्बाकारतो
ति इध वुत्तेहि अवुत्तेहि च पटिच्चसमुप्पादविभङ्गे^१ अनन्तनयसमन्तपट्टानादीसु च आगतेहि
सब्बेहि आकारेहि । जानाती ति अवबुज्झति । पस्सती ति दस्सनभूतेन जाणचक्खुना
पच्चक्खतो पस्सति । अज्जाति पटिविज्झती ति तेसं येव वेवचनं । तं ति तं जाननं ।
जातट्ठेना ति यथासभावतो जाननट्ठेन । पजानट्ठेना ति अनिच्चादीहि पकारेहि
पटिविज्झनट्ठेन ।

१२. अग्गदक्खिण्ययत्ता च चीवरादिपच्चये अरहति, पूजाविसेसञ्च । तेनेव च उप्पन्ने तथागते ये केचि महेसक्खा देवमनुस्सा, न ते अञ्जत्थ पूजं करोन्ति, तथा हि ब्रह्मा सहम्पति सिनेरुमत्तेन रतनदामेन तथागतं पूजेसि । यथाबलञ्च अञ्जे देवा मनुस्सा च विम्बिसारकोसलराजादयो । परिनिब्बुताम्पि च भगवन्तं उद्दिस्स छन्नवुतिकोटिधनं विस्सज्जेत्वा असोक-महाराजा सकलजम्बुदीपे चतुरासीतिविहारसहस्सानि पतिट्ठापेसि । को पन वादो अञ्जेसं पूजाविसेसानं ति पच्चयादीनं अरहत्ता पि अरहं ।

पूजाविसेसं सह पच्चयेहि यस्मा अयं अरहति लोकनाथो ।

अत्थानुरूपं अरहं ति लोके तस्मा जिनो अरहति नाममेतं ॥

१३. यथा च लोके ये केचि पण्डितमानिनो बाला असिलोकभयेन रहो पापं करोन्ति, एवमेस न कदाचि करोती ति पापकरणे रहाभावतो पि अरहं ।

इदानीं यदत्थमिदं भवचक्रं इधानीतं, तं दस्सेतुं—“इमिना” ति आदि वुत्तं । तत्थ ते धम्मो ति ते अविज्जादिके धम्मे । यथाभूतं ब्रत्वा ति महावज्जिराणेन याथावतो जानित्वा । निब्बिन्दन्तो बलवविपस्सनाय विरज्जन्तो विमुच्चन्तो अरियमग्गेहि अरे हनी ति योजना । तत्थ यदा भगवा विरज्जति विमुच्चति, तदा अरे हनति नाम । ततो परं पन अभिसम्बुद्धक्खणं गहेत्वा वुत्तं—“हनि विहनि विद्धंसेसी” ति ।

१२. चक्रवत्तिनो अचेतने चक्ररतने उप्पन्ने तत्थेव लोको पूजं करोति, अञ्जत्थ पूजाविसेसा पच्छिञ्जन्ति, किमङ्गं पन सम्मासम्बुद्धे उप्पन्ने ति दस्सेन्तो “उप्पन्ने तथागतो” ति आदिमाह । को पन वादो अञ्जेसं पूजाविसेसानं ति यथावुत्ततो अञ्जेसं अमहेसक्खेहि देवमनुस्सेहि करियमानानं नातिउल्लारानं पूजाविसेसानं अरहभावे का नाम कथा । अत्थानुरूपं ति अरहत्तत्थस्स अनुरूपं अन्वत्थं ।

१३. असिलोकभयेना ति अकित्तिभयेन । रहो पापं करोन्ति “मा नं” कोचि जज्जा” ति एस भगवा न कदाचि करोति पापहेतूनं बोधिमण्डे एव सुप्पहीनत्ता । अपरो नयो—आरका ति अरहं, सुविदूरभावतो इच्चेव अत्थो । कुतो पन सुविदूरभावतो ति ? ये

यस्मा नत्थि रहो नाम पापकम्मेसु तादिनो ।

रहाभावेन तेनेस अरहं इति विस्सुतो ॥

एवं सब्बथा पि—

आरक्ता हतत्ता च किलेसारीन सो मुनि ।

हतसंसारचकारो पच्चयादीन चारहो ।

न रहो करोति पापानि अरहं तेन वुच्चती ति ॥

अभावितकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावितपञ्जा, ततो एव अप्पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स अकोविदा अरियधम्मे अविनीता अरियधम्मस्स अदस्साविनो अप्पटिपन्ना मिच्छापटिपन्ना च, ततो सुविदूरभावतो । वुत्तञ्जेतं भगवता—

“सङ्घाटिकण्णे चे पि मे भिक्खवे भिक्खु गहेत्वा पिड्डितो पिड्डितो अनुवग्घो अस्स पादे पदं निक्खिपन्तो, सो च होति अभिञ्जालु कामेनु तिब्बसारागो व्यापन्नचित्तो पटुद्धमनसङ्कप्पो मुट्ठस्सति असम्पजानो असमाहितो विग्भन्तचित्तो पाकतिन्द्रियो । अथ खो सो आरका व मग्घं, अहं च तस्स । तं किस्स हेतु ? धम्मं हि सो भिक्खवे भिक्खु न पस्सति, धम्मं अपस्सन्तो मं न पस्सति” ति^१ ।

यथावुत्तपुग्गला हि सचे पि सायं पातं सत्थु सन्तिकावचरा व सिथुं, न ते तावता “सत्थु सन्तिका” ति वत्तब्बा, तथा सत्था पि नेसं । इति असप्पुरिसानं आरका दूरेति अरहं ।

“सम्मा न पटिपज्जन्ति ये निहीनासया नरा ।

आरका तेहि भगवा दूरे तेनारहं मतो ति ॥

तथा आरका ति अरहं, आसन्नाभावतो ति अत्थो । कुतो पन आसन्नभावतो ति ? ये भावितकाया भावितसीला भावितचित्ता भावितपञ्जा, ततो एव पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स कोविदा अरियधम्मे सुविनीता अरियधम्मस्स दस्साविनो समापटिपन्ना, ततो आसन्नभावतो । वुत्तप्पि चेतं भगवता—

“योजनसते चे पि मे भिक्खवे भिक्खु विहरेय्य, सो च होति अनभिञ्जालु कामेसु न तिब्बसारागो अब्यापन्नचित्तो अप्पटुद्धमनसङ्कप्पो उपट्ठितस्सति सम्पजानो समाहितो एकगचित्तो सुवुत्तिन्द्रियो । अथ खो सो सन्तिके व मग्घं, अहं च तस्स ।

तं किस्स हेतु ? धम्मं हि सो भिक्खवे भिक्खु पस्सति, धम्मं पस्सन्तो मं पस्सती ति^१ ।

तथारूपा हि पुग्गला सत्थु योजनसहस्सन्तरिका पि होन्ति, न तावता ते “सत्थु दूरचारिनो” ति वत्तब्बा, तथा सत्था पि नेसं । इति सप्पुरिसानं आरका आसन्ने ति अरहं ।

ये सम्मा पटिपज्जन्ति सुप्पणीताधिमुत्तिका ।

आरका^२ तेहि आसन्ने तेना पि अरहं जिने ॥

ये इमे रागादयो पापधम्मा यस्मिं सन्ताने उप्पज्जन्ति, तस्स दिट्ठधम्मिकम्पि सम्परायिकम्पि अनत्थं आवहन्ति । निब्बानगामिनिया पटिपदाय एकंसेनेव उज्जुविपच्चनीकभूता च, ते अत्तहितं परहितं च परिपूरेतुं सम्मा पटिपज्जन्तेहि साधूहि दूरतो रहितब्बा परिच्चजितब्बा पहातब्बा ऋति रहा नाम, ते च यस्मा भगवतो बोधिमूले येव अरियमग्गेन सब्बसो पहीना समुच्छिन्ना । यथाह —

“तथागतस्स खो ब्राह्मण रागो पहीनो दोसो मोहो, सब्बे पि पापका अकुसला धम्मा पहीना उच्छिन्नमूला तालावत्थुकता अनभावकता आयतिं अनुप्पादधम्मा” ति^३ ।

तस्मा सब्बसो न सन्ति एतस्स रहा ति अरहो ति वत्तब्बे ओकारस्स सानुसारं अकारादेसं कत्वा “अरहं” ति वुत्तं ।

पापधम्मा रहा नाम साधूहि रहितब्बतो ।

तेसं सुट्ठु पहीनत्ता भगवा अरहं मतो ॥

ये ते सब्बसो परिज्जातक्खन्धा पहिनकिलेसा भावितमग्गा सच्छिकतनिरोधा अरहन्तो खीणासेवा, ये च सेक्खा अप्पत्तमानसा अनुत्तरं योगक्खेमं पत्थयमाना विरहन्ति, ये च परिसुद्धपयोगा कल्याणज्झासया सद्वासीलसुतादिगुणसम्पन्ना पुग्गला, तेहि न रहितब्बो न परिच्चजितब्बो, ते च भगवता ति अरहं । तथा हि अरियपुग्गला सत्थारा दिट्ठधम्मस्स पच्चक्खकरणतो सत्थु धम्मसरीरेन अविरहिता एव होन्ति । यथाह आयस्मा पिङ्गियो—

“पस्सामि नं मनसा चक्खुना व रत्तिन्दिवं ब्राह्मण अप्पमत्तो ।

नमस्समानो विवसेमि रत्तिं तेनेव मज्जामि अबिण्णवासं ।

१. खु०—१-२४३ ।

२. भगवा—मूलपण्णासके साल्लव्यकसु तटिकायं ।

३. वि०—१-५, अं०—३-२८८ पिट्ठेसु अत्यतो समानं ।

सद्धा च पीति च मनो सति च नापेन्तिमे गोतमसासनम्हा ।

यं यं दिसं वजति भूरिपञ्चो स तेन तेनेव नतोहमस्मी” ति^१ ।

तेनेव च ते अञ्जं सत्थारं न उद्दिसन्ति । यथाह—

“अट्टानमेतं भिक्खवे अनवकासो, यं दिट्ठसम्पन्नो पुग्गलो अञ्जं सत्थारं उद्दिसेय्या ति नेतं ठानं विज्जती” ति^२ ।

कल्याणपुथुज्जना पि येभुय्येन सत्थरि निच्चलसद्धा एव होन्ति । इज्जि सुप्पटिपन्नोहि पुरिसविसेसेहि अविरहितव्वतो तेसं च अविरहनतो न सन्ति एतस्स रहा परिच्चजनका, नत्थि वा एतस्स रहो साधूहि परिच्चजितव्वता पि अरहं ।

“ये सच्छकतसद्धम्मा अरिया सुद्धगोचरा ।

न तेहि रहितो होति नाथो तेनारहं मतो” ति ॥

रहो ति च गमनं वुच्चति, भगवतो च नानागतीसु परिभमनसद्धातं संसारे गमनं नत्थि कम्मस्वयकरेन अरियमग्गेन बोधिमूले येव सब्बसो ससम्भारस्स कम्मवट्ठस्स विद्धंसितत्ता । यथाह—

“येन देवूपपत्यस्स गन्धब्बो वा विरहङ्गमो ।

यक्खत्तं येन गच्छेय्यं मनुस्सत्तञ्च अब्बजे ।

ते मय्हं आसवा खीणा विद्धस्ता विनिळीकता” ति^३ ।

एवं नत्थि एतस्स रहोगमनं गतीसु पञ्चाजाती ति पि अरहं ।

रहो वा गमनं यस्स संसारे नत्थि सब्बसो ।

पहीनजातिमरणो अरहं सुगतो मतो ॥

पासंसत्ता वा भगवा अरहं । अक्खरचिन्तका हि पासंसायं अरह-सहं वण्णेन्ति । पासंस-भावो च भगवतो अनञ्जल्लाधारणो यथाभुच्चगुणाधिगतो सदेवके लोके सुप्पतिट्ठितो । तथा हेस अनुत्तरेन सीलेन अनुत्तरेन समाधिना अनुत्तराय पञ्चाय अनुत्तराय विमुत्तिया असमो असम-समो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो ति एवं तस्मिं तस्मिं गुणे विभजित्वा वुच्चमाने पण्डितपुरिसेहि देवेहि ब्रह्मेहि भगवता वा पन परियोसापेतुं असक्कुण्य्यरूपो । इति पासंसत्ता पि भगवा अरहं ।

गुणेहि सदिसो नत्थि यस्मा लोके सदेवके ।

तस्मा पासंसियत्ता पि अरहं द्विपदुत्तमो ॥

१. खु०-१-५४० ।

२. म०-३-१२७, अ०-१- ।

३. अं० २-४१ ।

१४. सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो ।
तथाहि एस सब्बधम्मे सम्मा सामञ्च बुद्धो, अभिञ्जेय्ये धम्मे अभि-
ञ्जेय्यतो बुद्धो, परिञ्जेय्ये धम्मे परिञ्जेय्यतो, पहातब्बे धम्मे पहातब्बतो,
सच्छिकातब्बे धम्मे सच्छिकातब्बतो, भावेतब्बे धम्मे भावेतब्बतो ।
तेनेव चाह—

“अभिञ्जेय्यं अभिञ्जातं भावेतब्बञ्च भावितं ।
पहातब्बं पहीनं मे तस्मा बुद्धोस्मि ब्राह्मणा ति” ॥

एवं सब्बथा पि—

“आरका मन्दबुद्धीनं आरका^३ च विजानतं ।
रहानं सुप्पहीनत्ता विदून्मरहेय्यतो ।
भवेसु च रहाभावा पासंसा अरहं जिनो”ति ॥

१४. सम्मा ति अविपरीतं । सामं ति सयमेव । सम्बुद्धो ति हि एत्थ सं—सद्दो
“सयं” ति एतस्स अत्थस्स बोधको दृष्टब्बो । सब्बधम्मानं ति अनवसेसानं ज्ञेयधम्मानं ।
कथं पनेत्थ सब्बधम्मावबोधो लब्धती ति ? एकदेसस्स अग्गहणतो । पदेसग्गहणे हि असति
गहेतब्बस्स निप्पदेसता व विञ्जायति यथा “दिक्खितो^४ न ददाती” ति । एवञ्च कत्वा अत्थ-
विसेसनापेक्खा कत्तरि एव बुद्धसद्दसिद्धि वेदितव्वा कम्मवचनिच्छाय अभावतो । “सम्मा
सामं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धो” ति एतकमेव हि इध सद्दतो लब्धति, “सब्बधम्मानं” ति पन
अत्थतो लब्धमानं गहेत्वा वुत्तं । न हि बुज्झनकिरिया अविसया युज्जति ।

इदानीं तस्सा विसयं “सब्बधम्मे” ति सामञ्जतो वुत्तं विभजित्वा दस्सेतुं—“अभिञ्जेय्यं
धम्मे”ति आदि वुत्तं । तत्थ अभिञ्जेय्येति अभिविसिद्धेन जाणन जानितब्बे । के पन ते ति ?
चतुसच्चधम्मे । अभिञ्जेय्यतो बुद्धो ति अभिञ्जेय्यभावतो बुज्झि । पुब्बभागे विपरम्पनापञ्जाय,
अधिगमक्खणे मग्गपञ्जाय, अपरभागे सब्बञ्जुतजाणादीहि अञ्जासी ति अत्थो । इतो परेसु पि
एसेव नयो । परिञ्जेय्यधम्मे ति दुक्खं अरियसच्चमाह । पहातब्बे ति समुदययक्खिये ।
सच्छिकातब्बे ति निब्बानं सन्धायाह । बहुवचननिर्देशो पन सोपादिसेसादिकं परियायसिद्धं
भेदं गहेत्वा कतो, उद्देशो वा अयं चतुसच्चधम्मानं ति । तथा हि वक्खति “चक्खु दुक्खसच्चं” ति

१. सब्बधम्मे सम्मासम्बुद्धो—सी० ।

२. म०—२-४००; खु०—१-३५८ ।

३. आसन्ना-मूलपण्णासके । सालेय्यक-सुत्तटिकायं ।

४. दिक्खितो—स्या०; सद्दनीतिधातुमाला पस्सितव्वा ।

१५. अपि च चक्खुं दुक्खसच्चं, तस्स मूलकारणभावेन समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा मग्गसच्चं ति एवं एकेकपदुद्वारेणा पि सब्बधम्मो सम्मा सामञ्च बुद्धो । एस नयो सोतघानजिह्वाकायमनेसु ।

एत्तेनेव नयेन रूपादीनि छ आयतनानि, चक्खुविज्जाणादयो छ विज्जाणकाया, चक्खुसम्फस्सादयो छ फस्सा, चक्खुसम्फस्सजादयो छ वेदना, रूपसञ्जादयो छ सञ्जा, रूपसञ्चेतनादयो छ चेतना, रूपतण्हादयो छ तण्हाकाया, रूपवितक्कादयो छ वितक्का, रूपविचारादयो छ विचारा, रूपक्खन्धादयो पञ्चक्खन्धा, दस कसिणानि, दस अनुस्सतियो, उद्दुमातक-

आदि । उद्देसो च अविनिच्छित्तत्थपरिच्छेदस्स धम्मस्स वसेन करीयति । उद्देसेन हि उद्दिसियमानानं धम्मानं अत्थितामत्तं वुच्चति, न परिच्छेदो ति अपरिच्छेदेन बहुवचनेन वुत्तं यथा “अप्पच्चया धम्मा, असङ्खता धम्मा” ति^१ । सच्छिकातब्बे ति वा फलविमुत्तीनम्पि गहणं, न निब्बानस्सेवा ति बहुवचननिद्देशो कतो । एवञ्च भावेतब्बे ति एत्थ ज्ञानानम्पि गहणं दट्ठब्बं ।

गाथायं भावेतब्बञ्चा ति एत च-सदो अवुत्तसमुच्चयत्थो, तेन सच्छिकातब्बस्स गहणं वेदितब्बं । तस्मा बुद्धोस्मी ति यस्मा चत्तारि सच्चानि मया बुद्धानि, सच्चविनिमुत्तं च किञ्चि ज्ञेय्यं नत्थि, तस्मा सब्बम्पि ज्ञेय्यं बुद्धोस्मि, अब्भज्जासि ति अत्थो ।

१५. एवं सच्चवसेन सामञ्जसो वुत्तमत्थं द्वारारम्भणेहि सद्धिं द्वारप्पवत्तधम्मोहि खन्धादीहि च सच्चवसेनेव विभजित्वा दस्सेतुं—“अपि चा ति आदि आरद्धं । तत्थ मूलकारणभावेना ति सन्तेसु पि अविज्जादीसु अज्जेसु कारणेसु तेसं पि मूलभूतकारणभावेन । तण्हा हि कम्मस्स विचित्तभावहेतुतो सहायभावूपगमनतो च दुक्खविचित्तताय पधानकारणं । समुट्ठापिका ति उप्पादिका । पुरिमतण्हा ति पुरिमभवसिद्धा तण्हा । उभिन्नं ति चक्खुस्स तं समुदयस्स च । अप्पवत्ती ति अप्पवत्तिनिमित्तं । निरोधपजानना ति सच्छिकिरियाभिसमयवसेन निरोधस्स पटिविज्झना । एकेकपदुद्वारेणा ति “चक्खुं चक्खुसमुदयो” ति आदिना एकेककोट्टासनिद्वारेणेन । तण्हाय पि परिञ्ज्यभावसम्भावतो उपादानक्खन्ध तोगधत्ता च दुक्खसच्चसङ्गहं दस्सेतुं—“रूपतण्हादयो छतण्हाकाया” ति वुत्तं । कसिणानी ति ककिण-

सञ्जादिवसेन दस सञ्जा, केसादयो द्वतिसाकारा, द्वादसायतनानि, अष्टा-
रस धातुयो, कामभवादयो नव भवा, पठमादीनि चत्तारि ज्ञानानि, मेत्ता-
भावनादयो चतस्सो अप्पमञ्जा, चतस्सो अरूपसमापत्तियो, पटिलोमतो
जरामरणादीनि, अनुलोमतो अविज्जादीनि पटिच्चसमुप्पादङ्गानि च योजे-
तब्बानि ।

१६. तत्रायं एकपदयोजना—“जरामरणं दुक्खसच्चं, जाति समुदय-
सच्चं, उभिन्नमपि निस्सरणं निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा मग्गसच्चं”
ति । एवं एकेकपदद्वारेण संबधम्मि सम्मा सामञ्च बुद्धो अनुबुद्धो पटिबुद्धो ।

ज्ञानानि । द्वतिसाकारा ति द्वतिस कोट्ठासा तदारम्भणज्ज्ञानानि च । नव भवा ति
कामभवादयो तयो सञ्जीभवादयो तयो, एकवोकारभवादयो तयो ति नव भवा । चत्तारी
ज्ञानानी ति अग्गहितारम्भणविसेसानि चत्तारि रूपावचरज्ज्ञानानि, विपाकज्ज्ञानानं वा एतं
गहणं । एत्थ च कुसलधम्मानं उपनिस्सयभूता तण्हा समुट्ठापिका पुरिमतण्हा ति वेदितब्बा ।
किरियधम्मानं पन यत्थ ते तस्स अत्तभावस्स कारणभूता ।

१६. अनुबुद्धो ति बुज्झितव्वधम्मस्स अनुरूपतो बुद्धो । तेना ति तस्मा, यस्मा
सामञ्जसतो विसेसतो च एकेकपदद्वारेण संबधम्मि बुद्धो, तस्मा वुत्तं । किं ति आह—“सम्मा
सामञ्च संबधम्मनं बुद्धत्ता” ति, संबस्स पि जेय्यस्स सब्बाकारतो अविपरीतं सयमेव
अभिसम्बुद्धत्ता ति अत्थो । इमिनास्स परोपदेसरत्तिस्स सब्बाकारेण संबधम्मभावबोधनसमत्थस्स
आकङ्खप्पटिबद्धवुत्तिनो अनावरणजाणसङ्घातस्स संबञ्जुतजाणस्स अधिगमो दस्सितो ।

ननु च संबञ्जुतजाणतो अञ्जं अनावरणजाणं, अञ्जथा “छ असाधरणजाणानि
बुद्धजाणानी”ति^१ वचनं विरुज्झेय्या ति ? न विरुज्झति विसयपवत्तिभेदवसेन अञ्जेहि असा-
धारणभाव स्सनत्थं एकस्सेव जाणस्स द्विधा वुत्तत्ता । एकमेव हि तं जाणं अनवसेससङ्घता-
सङ्घतसम्मुतिधम्मविसयताय संबञ्जुतजाणं, तत्थ च आवरणाभावतो निस्सङ्गचारमुपादाय
“अनावरणजाणं”ति वुत्तं । यथाह पटिसम्भिदायं—“सब्बं सङ्घतमसङ्घतं अनवसेसं जानाती ति
संबञ्जुतजाणं, तत्थ आवरणं नत्थी ति अनावरणजाणं” ति आदि^२ । तस्मा नत्थि नेसं
अत्थतो भेदो, एकत्तेन चेत्तं एवमिच्छितव्वं । अञ्जथा संबञ्जुतानावरणजाणानं साधारणता,
असंबधम्मरम्भणता च आपज्जेय्य । न हि भगवतो जाणस्स अणुमत्तमि आवरणं अत्थि,

तेन वुत्तं—“सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो” ति ।

अनावरणजाणस्स च असब्बधम्मरम्मणभावे यत्थ तं न पवत्तति, तत्थावरणसम्भावतो अनावरणभावो येव न सिया । अथ वा पन होतु अञ्जमेव अनावरणजाणं सब्बञ्जुतजाणतो, इध पन सब्बत्थ अप्पटिहृतवुत्तिताय अनावरणजाणं ति सब्बञ्जुतजाणमेव अधिप्पेतं । तस्स चाधिगमने भगवा “सब्बञ्जू, सब्बविदू, सम्मासम्बुद्धो”ति च वुत्तति न सक्कियेव सब्बधम्मावबोधतो । तथा च वुत्तं पटिसम्भिदायं^१ “विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बञ्जुतजाणस्स पटिलाभा सच्छिका पञ्जत्ति यदिदं “बुद्धो”ति । सब्बधम्मावबोधनसमत्थजाणसमाधिगमेन हि भगवतो सन्ताने अनवसेसधम्मे पटिविज्झितं समत्थता अहोसी ति ।

एत्थाह—किं पनिदं जाणं पवत्तमानं सक्कियेव सब्बस्मि विसये पवत्तति, उदाहु कमेना ति ? किञ्चेत्थ—यदि ताव सक्कियेव सब्बस्मि विसये पवत्तति, अतीतानागतपच्चुपन्नअज्झत्तबहिद्धादिमेदभिन्नानं सङ्गतधम्मानं असङ्गतसम्मुतिधम्मानञ्च एकज्झं उपट्टाने दूरतो चित्तपटं पेक्खन्तस्स विय पटिविभागेनावबोधो^२ न सिया, तथा च सति “सब्बे धम्मा अनत्ता”ति विपस्सन्तानं अनत्ताकारेण विय सब्बधम्मा अनिरूपितरूपेण भगवतो जाणस्स विसया होन्ती ति आपज्जति । ये पि “सब्बजेय्यधम्मानं ठितलक्खणविसयं विकप्परहितं सब्बकालं बुद्धानं जाणं पवत्तति, तेन ते ‘सब्बविदू’ति वुत्तन्ति, एवञ्च कत्वा ‘चरं समाहितो नागो, तिष्ठन्तो पि समाहितो’ ति इदम्पि वचनं सुवत्तं होती”ति वदन्ति, तेसम्पि वुत्तदोसा नातिवत्ति, ठितलक्खणारम्मणताया च अतीतानागतसम्मुतिधम्मानं तदभावतो एकदेसविसयमेव भगवतो जाणं सिया । तस्मा सक्कियेव जाणं पवत्तती ति न युज्जति ।

अथ कमेन सब्बस्मि विसये अणं पवत्तति ? एवम्पि न युज्जति । न हि जातिभूमिसमावादिवसेन दिसादेसकालादिवसेन च अनेकभेदभिन्ने जेय्ये कमेन गय्हमाने तस्स अनवसेसपटिवेधो सम्भवति, अपरियन्तभावतो जेय्यस्स । ये पन “अत्थस्स अविस्वादनतो जेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा ‘सेसे पि एवं’ ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनेन सब्बञ्जू भगवा, तञ्च जाणं न अनुमानिकं संसयाभावतो । संसयानुबद्धं हि लोके अनुमानजाणं” ति वदन्ति, तेसम्पि तं न युत्तं । सब्बस्स हि अप्पच्चक्खभावे अत्थाविसंवादनेन जेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा “सेसे पि एवं” ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनस्स असम्भवतो । यद्धि तं सेसं, तं अप्पच्चक्खं ति ।

१७. विज्जाहि पन चरणेन च सम्पन्नत्ता विज्जाचरणसम्पन्नो ।
तत्थ विज्जा ति तिस्सो पि विज्जा, अट्ठ पि विज्जा । तिस्सो विज्जा
भयमेरवसुत्ते^१ वुत्तनयेनेव विदितब्बा, अट्ठ अम्बट्ठसुत्ते^२ । तत्र हि विप-
स्सनाजाणेन मनोमयिद्विया च सह छ अभिज्जा परिग्गहेत्वा अट्ठ
विज्जा वुत्ता ।

अथ तस्मिन् पञ्चकख, तस्स सेसभावे एव न सिया ति ? सब्बमेतं अकारणं । कस्मा ?
अविसयविचारणभावतो । वुत्तं हेतं भगवता “बुद्धविसयो भिक्खवे अचिन्तेय्यो न
चिन्तेतब्बो । यो चिन्तेय्य, उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्सा”ति^३ । इदं पनेत्थ सन्निट्ठानं—
यं किञ्चि भगवता जातुं इच्छितं सकलं, एकदेसो वा, तत्थ अप्परिहतवुत्तिताय पञ्चकखतो
जाणं पवत्तति, निच्चसमाधानञ्च विक्खेपाभावतो । जातुं इच्छितस्स च सकलस्स अविसयभावे
तस्स आकङ्खप्पटिबद्धवुत्तिता न सिया, एकन्तेनेव सा इच्छितब्बा “सब्बे धम्मा बुद्धस्स भगवतो
आवज्जनप्पटिबद्धा आकङ्खप्पटिबद्धा मनसिकारप्पटिबद्धा चित्तुप्पादप्पटिबद्धा”ति^४ वचनतो ।
अतीतानागतविसयमपि भगवतो जाणं अनुमानागमतक्कग्गहणविरहितत्ता पञ्चकखमेव ।

ननु च एतस्मिन् पक्खे यदा सकलं जातुं इच्छितं, तदा सक्कियेव सकलविसयताय अनि-
रूपितरूपेण भगवतो जाणं पवत्तेय्या ति वुत्तदोसा नातिवत्ति येवा ति ? न, तस्स विसोधितत्ता ।
विसोधितो हि सो बुद्धविसयो अचिन्तेय्यो ति । अञ्जथा पचुरज्जनजाणसमानवुत्तिताय बुद्धानं
भगवन्तानं जाणस्स अचिन्तेय्यता न सिया । तस्मा सकलधम्ममारम्माणि तं एकधम्मारम्माणं
विय सुवत्थापिते येव ते धम्मे कत्वा पवत्तती ति इदमेत्थ अचिन्तेय्यं । वुत्तञ्चेतं—“यावतकं
जेय्यं तावतकं जाणं । यावतकं जाणं, तावतकं जेय्यं । जेय्यपरियन्तिकं जाणं, जाणपरियन्तिकं
जेय्यं”ति^५ । एवमेकज्झं, विसुं सक्किं कमेन वा इच्छानुरूपं सग्गा सामञ्च सब्बधम्मानं
बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धो ।

१७. विज्जाही ति एत्थ विन्दियं विन्दती ति विज्जा, याथावतो उपलभती ति
अत्थो । अत्तनो वा पटिपक्खस्स विज्जनट्ठेन विज्जा । तमोक्खन्धादिकस्स पदालनट्ठेना ति
अत्थो । ततो एव अत्तनो विसयस्स विदितकरणट्ठेन पि विज्जा । सम्पन्नत्ता ति समन्नागतत्ता ।
परिपुण्णत्ता वा, अविकलत्ता ति अत्थो । तिस्सन्नं अट्ठन्नं च विज्जानं तत्थ तत्थ सुत्ते गहणं ।

१. म०—१-२९ ।

२. दी०—१-८७ ।

३. अ०—२-८४ ।

४. खु०—४:१—१५०; ४:२—१८६; खु०—५—४५६ ।

चरणं ति सीलसंवरो, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारता, भोजने मत्तञ्जुता, जागरियानुयोगो, सत्त सद्धम्मा, चत्तारिरूपावचरज्झानानी ति इमे पन्नरस धम्मा वेदितव्वं । इमे येव हि पन्नरस धम्मा, यस्मा एतेहि चरति अरियसावको गच्छति अमतं दिसं, तस्मा चरणं ति बुत्ता । यथाह—
“इध महानाम अरियसावको सीलवा होती” ति सब्बं मज्झिमपण्णासके^१ बुत्तनयेनेव वेदितव्वं । भगवा इमाहि विज्जाहि इमिना च चरणेन समन्ना-
गतो, तेन बुच्चति विज्जाचरणसम्पन्नो ति ।

१८. तत्थ विज्जासम्पदा भगवतो सब्बञ्जुतं पूरेत्वा ठिता, चरण-
सम्पदा महाकारुणिकतां । सो सब्बञ्जुताय सब्बसत्तानं अत्थानत्थं अत्वा
महाकारुणिकताय अनत्थं परिवज्जेत्वा अत्थे नियोजेति, यथा तं विज्जा-
चरणसम्पन्नो । तेनस्स सावका सुप्पटिपन्ना होन्ति, नो दुप्पटिपन्ना विज्जा-
चरणविपन्नानं^२ सावका अत्तन्तपादयो विय ।

विनेय्यज्झासयवसेना ति दड्ढव्वं । सत्त सद्धम्मा नाम सद्धा हिरी ओत्तप्पं बाहुसच्चं वीरियं सति
पञ्चा च । ये सन्धाय बुत्तं—“इध भिक्खु सद्धो होती” ति^३ आदि । चत्तारि ज्ञानानी
ति यानि कानिचि चत्तारि रूपावचरज्झानानि ।

कस्मा पनेत्थ सीलादयो पन्नरसेव “चरणं” ति बुत्ता ति चोदनं सन्धायाह
“इमे येव ही” ति आदि । तेन तेसं सिक्खत्तयसङ्गहतो निब्बानुपगमने एकंसतो साधनभावमाह ।
इदानी तदत्थसाधनाय आगमं दस्सेन्तो “यथाहा” ति आदिमाह । भगवा ति आदि
बुत्तस्सेवत्थस्स निगमनवसेन बुत्तं ।

१८. ननु चायं विज्जाचरणसम्पदा सावकेषु पि लब्धती ति ? किञ्चापि लब्धति,
न पन तथा, यथा भगवतो ति दस्सेतुं—“तत्थ विज्जासम्पदा” ति आदि बुत्तं ।
चरणधम्मपरियापन्नता करुणाब्रह्मविहारस्स, सो चेत्थ महग्गतभावप्पत्ता साधारणभावो ति
आह—“चरणसम्पदा महाकारुणिकतां पूरेत्वा ठिता” ति । यथा सत्तानं अनत्थं परिवज्जेत्वा
अत्थे नियोजनं पञ्चाय विना न होति, एवं नेसं अत्थानत्थजाननं सत्थु करुणाय विना न
होती ति उभयमपि उभयत्थ सकिच्चकमेव सिया । यत्थ पन यस्सा पधानभावो, तं दस्सेतुं
“सो सब्बञ्जुताया” ति आदि बुत्तं । तत्थ यथा तं विज्जाचरणसम्पन्नो ति यथा

१९. सोभनगमनत्ता सुन्दरं ठानं गतत्ता, सम्मा गतत्ता, सम्मा च गदत्ता सुगतो । गमनम्पि हि गतं ति बुच्चति, तच्च भगवतो सोभनं परिसुद्धमनवज्जं । किं पन तं ति ? अरियमग्गो । तेन हेस गमनेन खेमं दिसं असज्जमानो गतो ति सोभनगमनत्ता सुगतो । सुन्दरश्चेस ठानं गतो अगतं निब्बानं ति सुन्दरं ठानं गतत्ता पि सुगतो ।

अज्जो पि विज्जाचरणसम्पन्नो, तेन विज्जाचरणसम्पन्नस्सेवायं आवेणिकापटिपत्ती ति दस्सेति । सा पनायं सत्थु विज्जाचरणसम्पदा सासनस्स नित्यानिकताय सावकानं सम्पापटिपत्तिया एकन्तकारणं ति दस्सेतुं—“तेनस्सा” ति आदि बुत्तं । तं सुविज्जेय्यमेव ।

एत्थ च विज्जासम्पदाय सत्थु पज्जामहत्तं पकासितं होति, चरणसम्पदाय करुणामहत्तं । तेसु पज्जाय भगवतो धम्मरज्जप्पत्ति, करुणाय धम्मसंविभागो । पज्जाय संसारदुक्खनिब्विदा, करुणाय संसारदुक्खसहनं । पज्जाय परिदुक्खपरिगाननं, करुणाय परदुक्खपतिकारारम्भो । पज्जाय परिनिब्बानाभिमुखभावो, करुणाय तदधिगमो । पज्जाय सयं तरणं, करुणाय परेसं तारणं । पज्जाय बुद्धभावसिद्धिं, करुणाय बुद्धकिञ्चसिद्धि । करुणाय वा बोधिसत्तभूमियं संसारभिमुखभावो पज्जाय तत्थ अनभिरति । तथा करुणाय परेसं अभिसापनं, पज्जाय सयं परेहि अभायनं । करुणाय परं रक्खन्तो अत्तानं रक्खति, पज्जाय अत्तानं रक्खन्तो परं रक्खति । तथा करुणाय अपरन्तपो, पज्जाय अनत्तन्तपो । तेन अत्तहिताय पटिपन्नादीसु चतूसु पुग्गलेसु चतुत्थपुग्गलभावो सिद्धो होति । तथा करुणाय लोकनाथता, पज्जाय अत्तनाथता । करुणाय चस्स निन्नताभावो, पज्जाय उन्नमाभावो । तथा करुणाय सब्बसत्तेसु जनितानुग्गहो पज्जानुगतत्ता न च न सब्बत्थ विरत्तचित्तो, पज्जाय सब्बधम्मेषु विरत्तचित्तो करुणानुगतत्ता न च न सब्बसत्तानुग्गहाय पवत्तो । यथा हि करुणा भगवतो सिनेहसोकविरहिता, एवं पज्जा अहंकारममंकारविमिसुत्ता ति अज्जमज्ज विसौधिता परमविशुद्धा गुणविसैसा विज्जाचरणसम्पदाहि पकासिता ति दट्ठब्बं ।

१६. गमनम्पि हि गतं ति बुच्चति “गते ठिते” ति आदीसु^१ । सोभनं ति सुभं । सुभभावो^२ विसुद्धताय, विसुद्धता दोसविगमेना ति आह—“विसुद्धमनवज्जं” ति । गमनञ्च नाम बहुविधं ति इधाधिप्पेतं गमनं दस्सेन्तो—“अरियमग्गो” ति आह । सो हि निब्बानस्स

सम्मा च गतो तेन तेन मग्गेन पहीने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो ।
 वुत्तञ्हेतं—“सोतापत्तिमग्गेन ये किलेसा पहीना । ते किलेसे न पुनेति
 न पच्चेति न पच्चागच्छती ति सुगतो” प” अरहत्तमग्गेन ये किलेसा
 पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छती ति सुगतो” ति ।
 सम्मा वा गतो दीपङ्करपादमूलतो पभुति याव बोधिमण्डा ताव समत्तिस-
 पारमीपूरिकाय सम्मापटिपत्तिया सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो सस्सतं,
 उच्छेदं, कायसुखं, अत्तकिलमथं ति इमे च अन्ते अनुपगच्छन्तो गतो ति
 सम्मा गतत्ता पि सुगतो ।

गति अधिगमो ति क्त्वा ‘गतं, गमनं’ ति च वुच्चति । इदानीं तस्सेव गहणे कारणं दस्सेतुं—
 “तेन हेसा” ति आदि वुत्तं । खेमं दिसं ति निब्बानं । असज्जमानो ति परिपन्थाभावेन
 सुगतिगमने पि असज्जन्तो सङ्गं अकरोन्तो, पगेव इतरत्थ । अथ वा एकासने निसीदित्वा
 खिप्पभिञ्जावसेनेव चतुन्नग्गि मग्गानं पटिलद्धभावतो असज्जमानो असज्जन्तो गतो । यं गमनं
 गच्छन्तो सब्बमनत्थं अपहरति,^१ सब्बञ्च उनुत्तरं सम्पत्ति आवहति, तदेव सोमनं नाम । तेन
 च भगवा गतो ति आह—“इति सोमनगमनत्ता सुगतो” ति सोमनत्थो सु—सद्दो
 ति क्त्वा ।

असुन्दरानं दुक्खानं सङ्खारप्पवत्तीनं अभावतो अच्चन्तसुखत्ता एकन्ततो सुन्दरं नाम
 असङ्खता धातू ति आह—“सुन्दरञ्चेस ठानं गतो अमत्तं निब्बानं” ति । तेनाह भगवा
 “निब्बानं परमं सुखं” ति^३ । सम्मा ति सुट्ठु । सुट्ठु गमनञ्च नाम पटिपक्खेन अनभिभूतस्स
 गमनं ति आह—“पहिने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो” ति । इदञ्च सिखाप्पत्तं सम्मागमनं,
 याय आगमनीयपटिपदाय सिद्धं, सा पि सम्मागमनमेवा ति एवम्पि भगवा सुगतो ति दस्सेतुं—
 “सम्मा वा गतो” ति आदि वुत्तं । सम्मापटिपत्तिया ति सम्मासम्बोधिया सम्पापने अविपरी-

१. ४:१—९६ ।

२. आपोहति—स्या०, क० ।

३. म०—२—२०६, खु०—१—३६ ।

सम्मा चेस गदति युत्तहाने युत्तमेव वाचं भासती ति सम्मा गदत्ता पि सुगतो ।

२०. तत्रिदं साधकमुत्तं—“यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यञ्च खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाय । यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अनत्थसंहितं,

तपटिपत्तिया । “सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो” ति एतेन महाबोधिया^१ पटिपदा अविभागेन सब्बसत्तानं सब्बदा हितसुखावहभावेनेव पवत्तती ति दस्सेति । “सस्सतं उच्छेदं ति इमे अन्तो अनुपगच्छन्तो गतो” ति एतेन पटिच्चसमुप्पादगतिं दस्सेति । “कामसुखं अत्तकिलमथं ति इमे अनुगच्छन्तो गतो” ति एतेन अरियमग्गगतिं दस्सेति ।

२०. तत्रा ति युत्तहाने युत्तस्सेव भासने निप्फादेतब्बे, साधेतब्बे चेत्तं मुम्मं । अभूतं ति अभूतत्थं । अत्थमुखेन हि वाचाय अभूतता, भूतता वा । अतच्छं ति तस्सेव वेवचनं । अभूतं ति वा असन्तं अविज्जमानं । अतच्छं ति अतथाकारं अञ्जथासन्तं । अनत्थसञ्चितं ति दिट्ठधम्मिकेन सम्परायिकेन वा अनत्थेन सञ्चितं, अनत्थावहं । न अत्थो ति अनत्थो, अत्थस्स पटिपक्खो अभावो च । तेन सञ्चितं, पिसुणवाचं सम्फप्पलापञ्चा ति अत्थो । एवमेत्थ चतुब्बिधस्सा पि वचीदुच्चरितस्स सङ्गहो दट्ठब्बो । एत्थ च पठमा वाचा सीलवन्तं “दुस्सीलो” ति, अचण्डालादिमेव “चण्डालो” ति आदिना भासमानस्स दट्ठब्बा । दुतिया दुस्सीलं “दुस्सीलो” ति, चण्डालादिमेव “चण्डालो” ति आदिना अविनयेन भासमानस्स । ततिया नेरयिकादिकस्स नेरयिकादिभावविभावनीकथा यथा “आपायिको देवदत्तो नेरयिको” ति आदिका^२ । चतुत्थी “वेदविहितेन यञ्जविधिना पाणातिपातादिकत्तं सुगति

१. महाबोधियानं...सी०, क०; महाबोधियाणं—स्या० ।

२. वि०—४—३०३ ।

सा च परेसं पिया मनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यश्च खो
तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा,
तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाया” ति^१ एवं
सम्मा गदत्ता पि सुगतो ति वेदितब्बो ।

२१. सब्बथा पि विदितलोकत्ता पन लोकविद् । सो हि भगवा
सभावतो समुदयतो निरोधतो निरोधूपायतो ति सब्बथा लोकं अवेदि

आवहती” ति लोकस्स व्यामोहनकथा । पञ्चमी भूतेन पेसुञ्जूपसंहारादिकथा । छद्वा युत्तप्पत्तद्धाने
पवत्तिता दानसीलादिकथा वेदितब्बा । एवं सम्मा गदत्ता ति यथावुत्तं अभूतादि
वज्जेत्वा भूतं तच्छं अत्थसंहितं पियं मनायं ततो एव सम्मा सुद्धु गदनतो सुगतो द-कारस्स
त-कारं कत्वा । आपाथगमनमत्तेन कस्सचि अप्पियमिपि हि भगवतो वचनं पियं मनापमेव
अत्थसिद्धिया लोकस्स हितसुखावहत्ता ।

अपि च सोभनं गतं गमनं एतस्सा ति सुगतो । भगवतो हि वेनेय्यजनुपसङ्कमनं
एकन्तेन तेसं हितसुखनिष्पादनतो सोभनं भद्दकं । तथा लक्खणानुब्यञ्जनपटिमण्डितरूपकायताय
दुतविलम्बितखलितानुकट्टननिष्पीलनुक्कुटिककुटिलाकुलतादिदोसरहितविलासितराजहंस वसभवा-
रणमिगराजगमनं कायगमनं जाणगमनञ्च विपुलनिम्मलकरुणासतिवीरियादिगुणविसेस-
सहितं अभिनीहारतो याव महाबोधि अनवज्जताय सत्तानं हितसुखावहताय च सोभनमेव ।
अथवा सयम्भूजण्णेन सकलमिपि लोकं परिञ्जाभिसमयवसेन परिजानन्तो सम्मा गतो अवगतो ति
सुगतो । तथा लोकसमुदयं पहानाभिसमयवसेन पजहन्तो अनुप्पत्तिधम्मत्तं आपादेन्तो सम्मा गतो
अतीतो ति सुगतो । लोकनिरोधं निब्बानं सच्छिकिरियाभिसमयवसेन सम्मा गतो अधिगतो
ति सुगतो । लोकनिरोधगामिनि पटिपदं भावनाभिसमयवसेन सम्मा गतो परिपन्नो ति सुगतो ।
तथा यं इमस्म सदेवकस्स लोकस्स िट्ठं सुतं मुतं विञ्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं
मनसा, सब्बं तं हत्थतले आमलकं विस सम्मा पच्चक्खतो गतो अब्भञ्जासी ति सुगतो ।

२१. सब्बथा ति सब्बप्पकारेन । यो यो लोको यथा यथा वेदितब्बो, तथा तथा ।
ते पन पकारे दस्सेतुं—“सभावतो”ति आदि वुत्तं । तत्थ सभावतो ति दुक्खसभावतो ।
सब्बो हि लोको दुक्खसभावो । यथाह—“संखित्तेन पञ्चुपादनक्खन्धा दुक्खा”ति^२ । समुदयतो
ति यतो सो समुदेति, ततो तण्हादितो । निरोधतो ति यत्थ सो निरुज्झति, ततो विसङ्खारतो ।

अज्जासि पटिविज्झि । यथाह—“तत्थ खो आवुसो न जायति न जीयति न मीयति न चवति न उपपज्जति, नाहं तं गमनेन लोकस्स अन्तं जातेय्यं दद्वेय्यं पत्तेय्यं ति वदामि, न चाहं आवुसो अप्पत्वा व लोकस्स अन्तं दुक्खस्स अन्तकिरियं वदामि । अपि चाहं आवुसो इमस्मिं येव व्याममत्ते कळेवरे ससज्जिम्हि समनके लोकश्च पज्जपेमि, लोकसमदयश्च लोक-निरोधश्च लोकनिरोधगामिनिश्च पटिपदं ।

“गमनेन न पत्तब्बो लोकस्सन्तो कुदाचनं ।
न च अपत्वा लोकन्तं दुक्खा अत्थि पमोचनं ।
तस्मा हवे लोकविदू सुमेधो लोकन्तगू वूसितब्रह्मचरियो ।
लोकस्स अन्तं समितावि जत्वा नासीसती लोकमिमं परञ्चा” ति ।

निरोधूपायतो ति येन विधिना सो निरोधो पत्तब्बो, ततो अरियमग्गतो, इतो अज्जस्स प्रकारस्स अभावा ।

इति “सब्बथा लोकं अवेदी”ति वत्वा तदत्थसाधकं मुत्तं दस्सेन्तो, “यत्थ खो आवुसो” ति आदिमाह । तत्थ “न जायती” ति आदिना उज्जुं जातिआदीनि पटिक्खिपित्वा “न चवति न उपपज्जती”ति पदद्वयेन अपरापरं चवनुपपज्जनानि पटिक्खिपति । केचि पन “न जायती ति आदि गम्भसेय्यकवसेन बुत्तं, इतरं ओपपातिकवसेना”ति वदन्ति । तं ति जातिआदिरहितं । गमनेना ति पदसा गमनेन । जातेय्यं ति जानितब्बं । “जातार्थ”ति वा पाठो जाता अयं निब्बानत्थिको ति अधिप्पायो ।

कामं पादगमनेन गन्त्वा लोकस्सन्तं जातुं, दट्ठं, पत्तुं वा न सक्का अपि च परिमित-परिच्छिन्नद्वाने तं पज्जापेत्वा दस्सेमी ति दस्सेन्तो—“अपि चा”ति आदिमाह । तत्थ ससज्जिम्ही ति सज्जासहिते । ततो एव समनके अविज्जाणके । अविज्जाणके पन उतु-समुद्धानरूपसमुदायमत्ते पज्जापेतुं न सक्का ति अधिप्पायो । लोकं ति खन्धादिलोकं । लोक-निरोधं ति तस्स लोकस्स निरुज्झनं, निब्बानमेव वा । अदेसम्पि हि तं येसं निरोधो, तेसं वसेन उपचारतो, देसतो पि निद्दिसीयति यथा “चक्खुं लोके पियरूपं, सातरूपं एत्थेसा तण्हा पहीय-माना पहीयति, एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झती”ति^२ ।

२२. अपि च तयो लोका—सङ्खारलोको, सत्तलोको, ओकासलोको ति । तत्थ “एको लोको सब्बे सत्ता आहारद्वितिका” ति^१ आगतद्वाने सङ्खारलोको वेदितब्बो । सस्सतो लोको ति वा असस्सतो लोको ति वा” ति^२ आगतद्वाने सत्तलोको ।

गमनेना ति पाकतिकगमनेन । लोकस्सन्तो ति सङ्खारलोकस्स अन्तो अन्तकिरिया-हेतुभूतं निब्बानं । कुदाचनं ति कदाचि पि । अपत्वा ति अगमग्गेन अनधिगन्त्वा । पमोचनं ति पमुत्ति निस्सरणं । तस्मा ति यस्मा लोकस्सन्तं अपत्वा वट्टदुक्खतो मुत्ति नत्थि, तस्मा । हवे ति निपातमत्तं । लोकविदू ति सभावादितो सब्बं लोकं जानन्तो । सुमेधो ति सुन्दरपञ्चो । लोकन्तगू ति परिञ्जाभिसमयेन लोकं विदित्वा पहानाभिसमयेन लोकन्तगू । मग्गब्रह्मचरि-वासस्स परिनिद्वितत्ता वुसितब्रह्मचरियो । सब्बेसं किलेसानं समितत्ता, चतुसच्चधम्मानं वा अभिसमितत्ता समितावी । नासिसति न पत्थेति । यथा इमं लोकं एवं परञ्च लोकं अप्पटि-सन्धिकत्ता ।

२२. एवं यदि पि लोकविदुता अनवसेसतो दस्सिता सभावतो दस्सितत्ता, लोको पन एकदेसेनेव वुत्तो ति तं अनवसेसतो दस्सेतुं—“अपि च तयो लोका”ति आदि वुत्तं । तत्थ इन्द्रियबद्धानं खन्धानं समूहो सन्तानो च सत्तलोको । रूपादीसु सत्तविसत्तताय सत्तो, लोकी-यन्ति एत्थ कुसलाकुसलं तब्बिपाको चा ति लोको ति । अनिन्द्रियबद्धानं रूपादीनं समूहो सन्तानो च ओकासलोको लोकीयन्ति एत्थ तसा, थावरा च, तेसञ्च ओकासभूतो ति । तदाधारताय हेस “भाजनलोको” ति पि वुच्चति । उभये पि खन्धा सङ्खारलोको पच्चयेहि सङ्खरीयन्ति, लुज्जन्ति पलुज्जन्ति चा ति । आहारद्वितिका ति पच्चयद्वितिका, पच्चयायत्त-वुत्तिकाति अत्थो । पच्चयत्थो हेत्थ आहार-सदो “अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स उपादाया”ति आदीसु^३ विय । एवं हि “सब्बे सत्ता”ति इमिना असञ्जसत्ता पि परिगगहिता होन्ति । सा पनायं आहारद्वितिकता निप्परि-यायतो सङ्खारधम्मो, न सत्तधम्मो ति आह—“आहारद्वितिका ति आगतद्वाने सङ्खारलोको वेदितब्बो”ति ।

यदि एवं “सब्बे सत्ता”ति इदं कथं ति ? पुग्गलाधिद्वाना देसना ति नायं दोसो । यथा अञ्जत्था पि “एकधम्मो भिक्खवे भिक्खु सम्मा निब्बिन्दमानो सम्मा विरज्जमानो सम्मा

१. सु०—५—१३५ ।

२. दी०—१—१५७ ।

३. सं०—४—९३ ।

“यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ति दिसा भन्ति विरोचमाना” ।
 ताव सहस्सधा लोको एत्थ ते वत्तती वसो” ति^२ ॥
 आगतट्टाने ओकासलोको ।

२३. तम्पि भगवा सब्बथा अवेदि । तथा हिस्स “एको लोको सब्बे सत्ता
 आहारट्टितिका । द्वे लोका नामश्च रूपश्च । तयो लोका तिस्सो वेदना ।
 चत्तारो लोका चत्तारो आहारा । पञ्च लोका पञ्चुप्पादानक्खन्धा ।
 छ लोका छ अज्झत्तिकानि आयतनानि । सत्त लोका सत्तविज्जाणट्टितियो ।

विमुच्चमानो सम्मा परियन्तदस्सात्री सम्मदत्थं अभिसमेच्च दिट्ठेव धम्मे दुक्खस्सन्तकरो होति ।
 कतमस्मिं एकधम्मे ? सब्बे सत्ता आहारट्टितिका” ति^३ । दिट्ठिगतिकानं सस्सतादिवसेन “अत्ता
 लोको” ति च परिकप्पना येभुय्येन सत्तविसया, न सङ्खारविसया ति आह—“सस्सतो लोको
 ति वा असस्सतो लोको ति वा आगतट्टाने सत्तलोको वेदितब्बो” ति ।

यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ती ति यत्तके ठाने चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ति परि-
 ब्भमन्ति । दिसा भन्ति विरोचमाना ति तेसं परिबभमनेनेव ता दिसा पभस्सरा हुत्वा
 विरोचन्ति । ताव सहस्सधा लोको ति तत्तकं सहस्सप्पकारो ओकासलोको, सहस्सलोकधातुयो
 ति अत्थो । “ताव सहस्स वा” ति वा पाठो ।

२३ तम्पी ति तं तिविधम्पि लोकं । तथा हिस्स सब्बथा पि विदितो ति सम्बन्धो । एको
 लोको ति “सब्बे सत्ता आहारट्टितिका” ति याय पुग्गलाधिष्ठानाय कथाय सब्बेसं सङ्खारानं
 पच्चयायत्तवुत्तिता वुत्ता, ताय सब्बो सङ्खारलोको एको एकविधो पकारन्तरस्स अभावतो । द्वे
 लोका ति आदीसु पि इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । नाम-ग्गहणेन चेत्थ निब्बानस्स
 अग्गहणं, तस्स अलोकसभावत्ता । ननु च “आहारट्टितिका” ति एत्थ पच्चयायत्त-
 वुत्तिताय मग्गफलधम्मानम्पि लोकता आपज्जती ति ? नापज्जति, परिज्जेय्यानं दुक्खसच्च-
 धम्मानं इध “लोको” ति अधिप्पेतत्ता । अथ वा “न लुज्जति न पलुज्जती” ति यो गहितो तथा
 न होति, सो लोको ति तंगहणरहितानं लोकुत्तरानं नत्थि लोकता । उपादानानं आरम्भणभूता
 खन्धा उपादानक्खन्धा । दसायतनानी ति दस रूपायतनानि ।

१. विरोचना—सी०, स्या० ।

२. म०—१—४०२ ।

३. अं०—४—१३९ ।

अट्ट लोका अट्ट लोकधम्मा । नव लोका नव सत्तावासा । दस लोका दसायतनानि । द्वादस लोका द्वादसायतनानि । अट्टारस लोका अट्टारस धातुयो” ति अयं सङ्खारलोको पि सब्बथा विदितो ।

२४. यस्मा पनेस सब्बेसम्पि सत्तानं आसयं जानाति, अनुसयं

एत्थ च “आहारद्वितिका”ति पच्चयायत्तवृत्तितावचनेन सङ्खारानं अनिच्चता । ताथ च “यदनिच्चं, तं दुक्खं । यं दुक्खं, तदनत्ता”ति^२ वचनतो दुक्खानत्तता च पकासिता होन्ती ति तीणि पि सामञ्जलक्खणानि गहितानि । नामं ति चत्तारो अरूपिनो खन्धा, ते च अत्थतो फस्सादयो । रूपं ति भूतुपादायरूपानि, तानि च अत्थतो पथवीआदयो ति अविसेसेनेव सलक्खणतो मङ्खारा गहिता । तग्गहणेनेव ये तेसं विसेसा कुसलादयो हेतुआदयो च, ते पि गहिता एव होन्ती ति आह—“इति अयं सङ्खारलोको पि सब्बथा विदितो”ति ।

२४. आगम्म चित्तं सेति एत्था ति आसयो मिगासयो विय । यथा मिगो गोचराय गत्वा पच्चागन्त्वा तत्थेव वनगहने सयती ति सो तस्स आसयो, एवं अञ्जथा पवत्तित्वा पि चित्तं आगम्म यत्थ सेति, सो तस्स आसयो ति वुच्चति । सो पन सस्सतदिट्ठिआदिवसेन चतुब्बिधो । वुत्तञ्च—

“सस्सतुच्छेददिट्ठि च खन्ति चवानुलोमिका ।

यथाभूतञ्च यं जाणं एतं आसयसदितं”ति ॥

तत्थ सब्बदिट्ठोनं सस्सतुच्छेददिट्ठिहि सङ्गहितत्ता सब्बे पि दिट्ठिगतिका सत्ता इमा एव द्वे दिट्ठियो सन्निस्सिता । यथाह—“द्वयनिस्सितो ख्वायं कच्चान लोको येभुय्येन अत्थितञ्च नत्थिञ्चा” ति^३ । अत्थिता ति सस्सतग्गाहो अधिप्पेतो, नत्थिता ति उच्छेदग्गाहो । अयं ताव वट्ठनिस्सितानं पुत्थुज्जनानं आसयो । विवट्ठनिस्सितानं पन सुद्धसत्तानं अनुलोमिका खन्ति, यथाभूतजाणं ति दुविधो आसयो ।

आसयं जानाती ति चतुब्बिधम्पि सत्तानं आसयं जानाति । जानन्तो च तेसं दिट्ठिगतानं तेसञ्च जाणानं अप्पवत्तिक्खणे पि जानाति । वुत्तञ्हेतं—

“कामं सेवन्तञ्चेव जानाति ‘अयं पुग्गलो कामगरुको कामासयो कामाधिमुत्तो’ ति, कामं

जानाति, चरितं जानाति, अधिमुत्तिं जानाति, अप्परजक्खे महारजक्खे, तिक्खिन्द्रिये मुदिन्द्रिये, स्वाकारे द्वाकारे, सुविञ्जापये दुविञ्जापये, भब्बे

सेवन्तञ्जेव जानाति, 'अयं पुग्गलो नेक्खम्मगरुको नेक्खम्मासयो नेक्खम्माधिमुत्तो' ति" आदि^१ ।

अप्पहीनभावेन सन्ताने अनु अनु सयन्ती ति अनुसया, अनुरूपं कारणं लभित्वा उप्पज्जन्ती ति अर्थो । एतेन नेसं कारणलामे उप्पज्जनारहतं दस्सेति । अप्पहीना हि किलेसा कारणलामे सति उप्पज्जन्ति । के पन ते ? रागादयो सत्त अनागता किलेसा, अतीता पच्चुप्पन्ना च तंसभावत्ता तथा बुच्चन्ति । न हि धम्मनं कालभेदेन सभावभेदो अत्थि । तं सत्तविधं अनुसयं तस्स तस्स सत्तस्स सन्ताने परोपरभावेन पवत्तमानं जानाति ।

चरितं ति मुचरितदुच्चरितं । तं हि विभङ्गे^२ चरितनिर्देशे निदिष्टं । अथ वा चरितं ति चरिया वेदितब्बा । ता पन रागदोसमोहसद्धानुद्धिवितक्कवसेन छ मूलचरिया, तासं अपरियन्तो अन्तरभेदो, संसग्गभेदो पन तेसद्धिविधो । तं चरितं सभावतो संकिलेसवोदानतो समुद्धानतो फलतो निस्सन्तो ति एवमादिना प्रकारेण जानाति ।

अधिमुत्ति अज्झासयधातु । सा दुविधा हीनाधिमुत्ति पणीताधिमुत्ती ति । याय हीनाधिमुत्तिका सत्ता हीनाधिमुत्तिके येव सेवन्ति, पणीताधिमुत्तिका च पणीताधिमुत्तिके येव । सा अज्झासयधातु अज्झासयसभावो अधिमुत्ति । तं अधिमुत्तिं जानाति "इमस्स अधिमुत्ति हीना, इमस्स पणीता" ति, तत्था पि "इमस्स मुदु, इमस्स मुदुतरा, इमस्स मुदुतमा" ति आदिना । इन्द्रियानं हि तिक्खमुदुभावादिना यथारहं अधिमुत्तिया तिक्खमुदुभावादिको वेदितब्बो । तथा हि बुत्तं सम्मोहविनोदनीयं^३ "हेट्ठा गहिता पि अधिमुत्ति इध सत्तानं तिक्खिन्द्रियमुदिन्द्रियभावदस्सनत्थं पुन गहिता" ति ।

अप्परजं अक्खं एतेसं ति अप्परजक्खा, अप्पं वा रजं पज्जामये अक्खिम्हि एतेसं ति अप्परजक्खा, अनुस्सदरागादिरजा सत्ता, ते अप्परजक्खे । महाराजक्खे ति एत्था पि एसेव नयो । उस्सदरागादिरजा महारजक्खा । तिक्खिन्द्रिये ति तिक्खिणेहि सद्दादीहि इन्द्रियेहि समन्नागते । मुदिन्द्रिये ति मुदुकेहि सद्दादीहि इन्द्रियेहि समन्नागते । उपनिस्सयइन्द्रियानि

१—खु०—९—१३६ ।

२. अभि०—२—४०३ ।

३. अभि० दु०—२—४४२ ।

अभब्बे सत्ते जानाति, तस्मास्स सत्तलोको पि सब्बथा विदितो ।

२५. यथा च सत्तलोको एवं ओकासलोको पि । तथा हेस एकं चक्कवाळं आयामतो च वित्थारतो च योजनानं द्वादससतसहस्सानि चतुत्तिससतानि च पञ्जासश्च योजनानि । परिक्खेपतो पन—

सब्बं सतसहस्सानि छत्तिसपरिमण्डलं ।
दस चेव^१ सहस्सानि अट्ठट्ठानि सतानि च ॥

तत्थ—

दुवे सतसहस्सानि चत्तारि नहुतानि च ।
एत्तकं बहलत्तेन सङ्घातायं वसुन्धरा ॥

नाम इधाधिप्पेतानि । स्वाकारे ति सुन्दराकारे कल्याणपकतिके, विवट्टञ्जासये ति अत्थो । सुविञ्जापये ति सम्मत्तनियामं विञ्जापेतुं सुकरे सद्धे, पञ्चवन्ते च । भब्बे अभब्बे ति एत्थ भब्बे ति कम्मावरणकिलेसावरणविपाकावरणरहिते । बुत्तविपरियायेन द्वाकारदुविञ्जापयाभब्बा वेदितब्बा । एत्थ च “इमस्स रागरजो अप्पो, इमस्स दोसरजो अप्पो” ति आदिना अप्परज-क्खेसु जाननं वेदितब्बं । सेसेसु पि एसेव नयो । तस्मा ति यस्मा भगवा अपरिमाणे सत्ते आसयादितो अनवसेसेत्वा जानाति, तस्मा अस्स भगवतो अत्तलोको पि सब्बथा विदितो ।

ननु च सत्तेसु पमाणादि पि जानितब्बो अत्थी ति ? अत्थि । तस्स पन जाननं न निब्बदाय विरागाय निरोधाया ति इध न गहितं, भगवतो पन तम्पि सुविदितं सुववत्थापितमेव, पयोजनाभावा देसनं नारुळ्हं । तेन बुत्तं—

‘अथ खो भगवा परित्त नखसिखायं पंसु आरोपेत्वा भिक्खू आमन्तेसि तं किं मञ्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो बहुतरं, यो वायं मया परित्तो नखसिखायं पंसु आरोपितो, अयं वा महापथवी ति” आदि^२ ।

२५. ओकासलोको पि सब्बथा विदितो ति सम्बन्धो । चक्कवाळं ति लोकधातु^२ । सा हि नेमिमण्डलसदिसेन चक्कवाळपब्बतेन समन्ततो परिकिखत्तत्ता ‘चक्कवाळ’ ति बुच्चति ।

तस्सा एव सन्धारकं—

चत्तारि सतसहस्सानि अट्ठेव नहुतानि च ।
एत्तकं बहलत्तेन जलं वाते पत्तिट्ठितं ॥

तस्सा पि सन्धारको—

नव सतसहस्सानि मालुतो नभमुग्गतो ।
सट्ठिश्चेव सहस्सानि एसा लोकस्स सण्ठिठि ॥

२६. एवं सण्ठिते चेत्थ योजनानं—

चतुरासीति सहस्सानि अज्झोगाळ्हो महण्णवे ।
अच्चुग्गतो तावदेव सिनेरु पब्बतुत्तमो ॥
ततो उपड्डुपड्डेन पमाणेन यथाक्कमं ।
अज्झोगाळ्हुग्गता दिब्बा नानारतनचित्तिता^१ ॥

चतुतिससतानि चा ति चतुअधिकानि तिससतानि, तीणिसहस्सानि चत्तारिसतानि चा ति अत्थो । अड्डुड्डानी ति उपड्डुचतुत्थानि, तीणिसतानि पञ्चासञ्चा ति अत्थो । नहुतानी ति दससहस्सानि । सङ्घाता ति कथिता । सण्ठिती ति हेट्ठा उपरितो चा ति सम्बसो ठिति ।

२६. एवं सण्ठिते ति एवमवद्धिते । एत्था ति चक्कवाळे । अच्चुग्गतो तावदेवा ति तत्तकमेव चतुरासीति योजनसहस्सानि येव उब्बेधो । न केवलं चेत्थ उब्बेधो व, अथ खो आयामवित्थारा पिस्स तत्तका येव । वुत्तहेतं—

“सिनेरु भिक्खवे पब्बतराजा चतुरासीति योजनसहस्सानि आयामेन, चतुरासीति योजनसहस्सानि वित्थारेना” ति^२ ।

ततो ति सिनेरुस्स हेट्ठा उपरि च वुत्तप्पमाणतो । उपड्डुपड्डेना ति उपड्डेन उपड्डेन । इदं वुत्तं होति—द्वाचत्तालीसयोजनसहस्सानि समुद्दे अज्झोगाळ्हो तत्तकमेव च उपरि उग्गतो युगन्धरपब्बतो, एकवीस योजनसहस्सानि समुद्देअज्झोगाळ्हो तत्तकमेव च उपरि उग्गतो ईसधरो पब्बतो ति इमिना नयेन सेसेसु पि उपड्डुपड्डुपमाणता वेदितव्वा । यथा महा-समुद्दो याव चक्कवाळपादमूला अनुपुब्बनिच्चो, एवं याव सिनेरुपादमूला ति हेट्ठा सिनेरु-

युगन्धरो ईसधरो करवीको सुदस्सनो ।
 नेमिन्धरो विनतको अस्सकण्णो गिरि ब्रह्म ॥
 एते सत्त महासेला सिनेरुस्स समन्ततो ।
 महाराजानमावासा देवयक्खनिसेविता ॥
 योजनानं सतानुच्चो हिमवा पञ्च पब्बतो ।
 योजनानं सहस्सानि तीणि आयतवित्थतो ॥
 चतुरासीतिसहस्सेहि कूटेहि पटिमण्डितो ।
 तिपञ्चयोजनक्खन्धपरिक्खेपा नगव्हया ॥
 पञ्जासयोजनक्खन्धसाखायामा समन्ततो ।
 सतयोजनवित्थिण्णा तावदेव च उग्गता ॥
 जम्बू यस्सानुभावेन जम्बुदीपो पकासितो ।

यश्चेतं जम्बुया पमाणं, एतदेव असुरानं चित्रपाटलिया, गरुळानं
 सिम्बलिरुक्खस्स, अपरगोयाने कदम्बस्स, उत्तरकुरुसु कप्परुक्खस्स, पुब्बविदेहे
 सिरीसस्स, तावतिसेसु^१ पारिच्छत्तकस्सा ति । तेनाहु पोराना—

पमाणतो उपट्ठपमाणो पि युगन्धरपब्बतो पथवियं सुप्पतिट्ठितो, एवं ईसधरादयो पी ति दट्ठब्बं ।
 वुत्तं हेतं “महासमुद्धो भिक्खवे अनुपुब्बनिन्नो अनुपुब्बपोणो अनुपुब्बपम्भारो” ति^२ ।
 सिनेरुयुगन्धरादीनं अन्तरे सीदन्तरसमुद्धा^३ नाम । ते वित्थारतो यथाक्कमं सिनेरु-
 आदीनं अञ्चुग्गतसमानपरिमाणा ति वदन्ति । ब्रह्मा ति महन्तो ।

सिनेरुस्स समन्ततो ति परिक्खिपनवसेन सिनेरुस्स समन्ततो ठिता । सिनेरुं ताव
 परिक्खिपित्वा ठितो युगन्धरो, तं परिक्खिपित्वा ईसधरो । एवं तं तं परिक्खिपित्वा ठिता
 “सिनेरुस्स समन्ततो” ति वुत्ता ।

योजनानं सतानुच्चो, हिमवा पञ्च पब्बतो ति हिमवा पब्बतो पञ्च योजनानं
 सतानि उच्चो उब्बेधो । नगव्हया ति नग-सद्धेन अव्हातव्वा रक्खाभिधाना । पञ्जासयो-
 जनक्खन्धसाखायामा ति उब्बेधतो पञ्जासयोजनक्खन्धायामा, उब्बेधतो, समन्ततो च

१. तावतिसे—क० ।

२. सु०—१—१२४, वि०—४—३५४, अं०—३—३०७ । ३. सीदन्तसमुद्धा—सी० ।

“पटली सिम्बली जम्बू देवानं पारिच्छत्तको ।
 कदम्बो कप्परुक्खो च सिरीसेन भवति सत्तमं ति ॥
 द्वेअसीति सहस्सानि अज्झोगाळ्हो महण्णवे ।
 अच्चुगतो तावदेव चक्कवाळसिलुच्चयो ॥
 परिक्खपित्वा तं सब्बं लोकधातुमयं ठितो” ति ।

२७. तत्थ चन्दमण्डलं एकूनपञ्जासयोजनं । सूरियमण्डलं पञ्जा-
 सयोजनं । तावतिसंभवनं दससहस्सयोजनं । तथा असुरभवनं अवीचि-
 महानिरयो जम्बुदीपो च । अपरगोयानं सतसहस्सयोजनं । तथा
 पुब्बविदेहं । उत्तरकुरु अट्टसहस्सयोजनं । एकमेको चेत्थ महादीपो
 पञ्चसतपञ्चसतपरित्तिदीपपरिवारो । तं सब्बमि एक्कं चक्कवाळं, एक्का
 लोकधातु । तदन्तरेसु लोकन्तरिकनिरया ।

पञ्जासयोजनसाखायामा च । ततो एव सतयोजनविस्थिणा, तावदेव च उगता ।
 यस्सानुभावेना ति यस्सा महन्तता कप्पट्ठायितादिप्पकारेण पभावेन ।

गरुळानं सिम्बलिरुक्खो सिनेरुस्स दुतियपरिमण्डे पतिट्ठितो ।

सिरीसेनाति पञ्चत्ते करणवचनं । सत्तमं ति लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं, सिरीसो भवति
 सत्तमो ति अत्थो ।

२७. तत्थ चण्डमण्डलं हेट्ठा, सूरियमण्डलं उपरि । तस्स आसन्नभावेन चन्दमण्डलं
 अत्तनो छायाय विकलभावेन उपट्ठाति । तानि योजनन्तरिकानि युगन्धरगगपमाणे आकासे
 विचरन्ति । असुरभवनं सिनेरुस्स हेट्ठा, अवीचि जम्बुदीपस्स । जम्बुदीपो सकटसण्ठानो ।
 अपरगोयानं आदाससण्ठानो । पुब्बविदेहो अद्धचन्दसण्ठानो । उत्तरकुरु पीठसण्ठानो ।
 तं तं निवासीनं, तं तं परिवारदीपवासीनञ्च मनुस्सानं मुखमि तं तं सण्ठानं ति वदन्ति ।
 तदन्तरेसू ति तेसं चक्कवाळानं अन्तरेसु । तिण्णं हि पत्तानं अज्जमज्जआसन्नभावेन ठपितानं
 अन्तरसदिसे तिण्णं तिण्णं चक्कवाळानं अन्तरे एक्केको लोकन्तरनिरयो ।

अनन्तानी ति अपरिमाणानि, “एत्तकानी” ति अज्जेहि मिनितुं असक्कुण्येयानि ।
 भगवा अनन्तेन बुद्धजाणेन अवेदि “अनन्तो आकासो, अनन्तो सत्तनिकायो, अनन्तानि
 चक्कवाळानी” ति तिविधमि अनन्तं बुद्धजाणं परिच्छिन्दति सयमि अनन्तत्ता । यावत्तकं हि

एवं अनन्तानि चक्रवाळानि अनन्ता लोकधातयो भगवा अनन्तेन बुद्धजाणेन अवेदि अञ्जासि पटिविज्झि । एवमस्स ओकास-लोको पि सब्बथा विदितो । एवम्पि सब्बथाविदितलोकत्ता लोकविद् ।

२८. अत्तना पन गुणेहि विसिद्धतरस्स कस्सचि अभावतो नत्थि एतस्स उत्तरो ति अनुत्तरो । तथा हेस सीलसुणेना पि सब्बलोकं अभिभवति, समाधिपञ्जाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनगुणेना पि । सीलगुणेना पि असमो असमसमो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो...प...

जेय्यं, तावतकं जाणं । यावतकं जाणं, तावतकं जेय्यं । जेय्यपरियन्तिकं जाणं, जाणपरियन्तिकं जेय्यं ति । तेन वुत्तं—“अनन्तेन बुद्धजाणेन अवेदी” ति । अनन्तता चस्स अनन्तजेय्यपटिविज्झनेनेव वेदितव्वा तत्थ अप्पटिहतचारत्ता । ननु चेत्थ विवट्ठादीनम्पि विदितता वत्तव्वा ति ? सच्चं वत्तव्वं, सा पन परतो अभिञ्जाकथायं आगमिस्सती ति इध न गहिता ।

२८. अत्तना ति निस्सक्कवचनमेतं । गुणेहि अत्तना विसिद्धतरस्सा ति सम्बन्धो । तरग्गहणं चेत्थ “अनुत्तरो” ति पदस्स अत्थनिद्देशताय कतं, न विसिद्धस्स कस्सचि अत्थिताय । सदेवके हि लोके सदिसक्कपो पि नाम कोचि तथागतस्स नत्थि, कुतो सदिसो । विसिद्धे पन का कथा । कस्सची ति कस्सचि पि । अभिभवती ति सीलसम्पदाय उपनिस्सयभूतानं हिरोत्तप्पमेत्ताकरुणानं, विसेसपच्चयानं सद्भासतिवीरियपञ्जानञ्च उक्कंसप्पत्तिया समुदागमतो पट्टाय अनञ्जसाधारणो सवासनपटिपक्खस्स पहीनत्ता उक्कंसपारमिप्पत्तो सत्थु सीलगुणो । तेन भगवा सदेवकं लोकं अञ्जदत्थु अभिभुय्य पवत्तति, न सयं केनचि अभिभुय्यती ति अधिप्पायो । एवं समाधिगुणादीसु पि यथारहं वत्तव्वं । सीलादयो चेते लोकियलोकुत्तरमिस्सका वेदितव्वा । विमुत्तिजाणदस्सनं पन लोकियं कामावचरमेव ।

यदि एवं कथं तेन सदेवकं लोकं अभिभवती ति ? तस्सा पि आनुभवतो असदिसत्ता । तम्पि हि विसयतो पवत्तितो पवत्तिआकारतो च उत्तरितरमेव । तं हि अनञ्जसाधारणं सत्थु विमुत्तिगुणं आरब्भ पवत्तति, पवत्तमानञ्च अतक्कावचरं परमगम्भीरं सण्हसुखुमं सविसयं पटिपक्खधम्मानं सुप्पहीनत्ता सुद्धु पाकटं विभूततरं कत्वा पवत्तति, सम्मदेव च वसीभावस्स पापित्ता भवङ्गपरिवासस्स च अतिपरित्तकत्ता लहुं लहुं पवत्तती ति ।

विमुत्तिजाणदस्सनगुणेना पि । यथाह—“न खो पनाहं समनुपस्सामि सदेवके लोके समारके...प...सदेवमनुस्साय पजाय अत्तना सीलसम्पन्नतरं” ति वित्थारो । एवं अग्गप्पसादसुत्तादीनि “न मे आचरियो अत्थी” ति आदिका^१ गाथायो च वित्थारेतब्बा ।

एवं सीलादिगुणेहि भगवतो उत्तरितरस्स अभावं दस्सेत्वा इदानीं सदिसस्सा पि अभावं दस्सेतुं—“असमो” ति आदि वुत्तं । तत्थ असमो ति एकस्मिं काले नत्थि एतस्स सीलादिगुणेन समा सदिसा ति असमो । तथा असमेहि अतीतानागतबुद्धेहि समो, असमा वा समा एतस्सा ति असमसमो । सीलादिगुणेन नत्थि एतस्स पटिमा ति अप्पटिमो । सेसपदद्वये पि एसेव नयो । तत्थ उपमामत्तं पटिमा, सदिसूपमा पटिमागो, युगग्गाहवसेन ठितो पटिपुग्गलो वेदितब्बो ।

न खो पनाहं समनुपस्सामी ति मम समन्तचक्खुना हत्थतले आमलकं विय सम्बलोकं पस्सन्तो पि तत्थ सदेवके...प...पजाय अत्तना अत्ततो सीलसम्पन्नतरं सम्पन्नतरसीलं कच्चि पुग्गलं न खो पन पस्सामि, तादिसस्स अभावतो ति अधिष्णायो । अग्गप्पसादसुत्तादीनी ति एत्थ—

“यावता भिक्खवे सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सज्जिनो वा असज्जिनो वा नेवसज्जिनासज्जिनो वा, तथागतो तेसं अग्गमक्खायति अरहं सम्मासम्बुद्धो । ये भिक्खवे बुद्धे पसन्ना, अग्गे ते पसन्ना । अग्गे खो पन पसन्नानं अग्गो विपाको होतो”ति^३—

इदं अग्गप्पसादसुत्तं । आदि-सद्दन—

“सदेवके...प...देवमनुस्साय तथागतो अभिभू अनभिभूतो अज्जदत्थुदसो वसवत्ती, तस्मा ‘तथागतो’ ति वुच्चती”ति^४ ।

एवमादीनि सुत्तपदानि वेदितब्बानि । आदिका गाथायो ति एत्थ—

“अहं हि अरहा लोके अहं सत्था अनुत्तरो ।

एकोमिह सम्मासम्बुद्धो सीतिभूतोस्मि निम्बुतो^५ ॥

दन्तो दमयतं सेट्ठो सन्तो समयतं इसि ।

मुत्तो मोचयतं अग्गो तिण्णो तारयतं वरो^६ ॥

१. अं०—२-३७; खु०—१-२४१ ।

२. म०—१-२२२, वि०—३-११ ।

३. अं०—२-३७, अं०—२-३०१, अं०—४-११५, खु०—१-२४८ ।

४. अं०—१-२-२६

दी०—३-१०४ ।

५. वि०—३-११, म०—१-२२१, म०—२-३३६ ।

६. खु—१-२६४ ।

२९. पुरिसदम्मे सारेती ति पुरिसदम्मसारथि । दमेति विनेती ति वुत्तं होति । तत्थ पुरिसदम्मा ति अदन्ता दमेतुं युत्ता तिरच्छानपुरिसा पि मनुस्सपुरिसा पि अमनुस्सपुरिसा पि । तथा हि भगवता तिरच्छान-पुरिसा पि अपलालो नागराजा, चूळोदरो, महोदरो, अग्गिसिखो, धूमसिखो, अरवाळो नागराजा, धनपालको हत्थी ति एवमादयो दमिता निब्बिसा कता सरणेषु च सीलेसु च पतिट्ठापिता । मनुस्सपुरिसा पि सच्चकनिगण्ठपुत्ताअम्बट्टमाणवपोक्खरसातिसोणदण्डकूटदन्तादयो, अमनुस्स-पुरिसा पि आळवकस्सचिलोमखरलोमयक्खसक्कदेवराजादयो दमिता विनीता विचित्रेहि विनयनूपायेहि । “अहं खो केसि पुरिसदम्मे सण्हेन पि विनेमि, फरुसेन पि विनेमि, सण्हफरुसेन पि विनेमी” ति इदञ्चेत्थ सुत्तं^१ वित्थारेतब्बं ।

नयिमस्मिं लोके परस्मि वा पन ।

बुद्धेन सेट्ठो सदिसो च विज्जति ॥

यमाहु दक्खिण्येयानं अगगतं गतो ।

पुञ्जत्थिकानं विपुलफलेसिनं” ति^२ ॥

एवमादिका गाथा वित्थारेतब्बा ।

२९. दमेती ति समेति, कायसमादीहि योजेती ति अत्थो । तं पन कायसमादीहि योजनं यथारहं तदङ्गविनयादीसु पतिट्ठापनं होती ति आह—“विनेती ति वुत्तं होती”ति । दमेतुं युत्ता ति दमनारहा । अमनुस्सपुरिसा ति एत्थ न मनुस्सा ति अमनुस्सा । तंसदि-सता एत्थ^३ जोतीयति, तेन मनुस्सत्तमत्तं नत्थि, अञ्जं समान ति यक्खादयो अमनुस्सा”ति अधिप्पेता न ये केचि मनुस्सेहि अञ्जे । तथा हि तिरच्छानपुरिसानं विसुं गहणं कत्तं, यक्खादयो एव च निदिट्ठा । अपलासो हिमवन्तवासी । चूळोदरमहोदरा नागदीपवासिनो । अग्गिसिख-धूमसिखा सीहलदीपवासिनो । निब्बिसा कता दोसविसस्स विनोदनेन । तेनाह—“सरणेषु च सीलेसु च पतिट्ठापिता”ति । कूटदन्तादयो ति आदि—सहेन घोटमुख^४उपालिगह-पति आदीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । सक्कदेवराजादयो ति आदि—सह्म अजकलापयक्खवक्कवहा-दीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । इदं चेत्थ सुत्तं ति इदं केसिसुत्तं । विनीता विचित्रेहि विनयनूपा-येही ति एतस्मिं अत्थे वित्थारेतब्बं यथारहं सण्हादीहि उपाहि विनयस्स दीपनतो ।

१. अं०—२—११२ ।

२. खु०-२-९९, अभि०-५-४७९ ।

३. एत्थ न-कारेन-क० ।

४. घोरमुखर-स्या०, घोरमुख-क०, म०-२-४१४ पिट्ठे पस्सितब्बं ।

३०. अपि च भगवा विमुद्धसीलादीनं पठमज्झानादीनि सोता-
पन्नादीनञ्च उचारिमग्गपटिपदं आचिक्खन्तो दन्ते पि दमेति येव ।

३१. अथ वा अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथी ति एकमेविदं अत्थपदं ।
भगवा हि तथा पुरिसदम्मे सारेति, यथा एकपल्लङ्केनेव निसिन्ना अट्ट दिसा
असज्जमाना धावन्ति । तस्मा अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथी
ति बुच्चति । “हत्थिदमकेन भिक्खवे हत्थिदम्मो सारितो एकं येव दिसं
धावती” ति इदञ्चेत्थ सुत्तं वित्थारेतब्बं ।

३२. दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं अनुसासती ति
सत्था । अपि च “सत्था विया ति सत्था, भगवा सत्थवाहो । यथा

३०. विमुद्धसीलादीनं पठमज्झानादीनी ति “विमुद्धसीलस्स पठमज्झानं, पठम-
ज्झानलभिनो दुतियज्झानं” ति आदिना तस्स तस्स उपरूपरि विसेसं आचिक्खन्तो ति
सम्बन्धो । सोतापन्नादीनं ति एत्था पि एसेव नयो । “दन्ते पि दमेति येवा” ति इदं
पुब्बे “सब्बेन सब्बं दमथं अनुपगता पुरिसदम्मा” ति बुत्ता ति कत्वा बुत्तं । ये पन विप्पकत-
दम्मभावा सब्बथा दमेतब्बतं नातिवत्ता, ते सत्ते सन्धाय “दन्ते पि दमेति येवा” ति बुत्तं । ते
पि हि पुरिसदम्मा एवा ति, यतो ने सत्था दमेति ।

३१. अत्थपदं ति अत्थाभिब्यञ्जकपदं, वाक्यं ति अत्थो । वाक्येन हि अत्थाभि-
व्यक्ति, न नामादिपदमत्तेन । एकपदभावेन च अनज्जसाधारणो सत्थु पुरिसदम्मसारथिभावो
दस्सितो होति । तेनाह—“भगवा ही” ति आदि । अट्ट दिसा ति अट्ट म्मापत्तियो । ता
हि अज्जमज्जसम्बन्धा पि असंकिण्णभावेन दिस्सन्ति अपदिस्सन्ती ति दिसा, दिसा विया ति
वा दिसा । असज्जमाना ति न सज्जमाना वसीभावप्पत्तिया निस्सङ्गचारा । धावन्ति जवन-
युत्तियोगतो । एकं येव दिसं धावति, अत्तनो कायं अपरिवत्तेन्तो ति अधिप्पायो । सत्थारा
पन दमिता पुरिसदम्मा एकिरियापथेनेव अट्ट दिसा धावन्ति । तेनाह—“एकपल्लङ्केनेव निसिन्ना”
ति । अट्ट दिसा ति च निदस्सनमत्तमेतं. लोकियेहि अगतपुब्बं निरोधसमापत्तिदिसं अमतदि-
सञ्च पक्खन्दनतो ।

३२. दिट्ठधम्मो बुच्चति पच्चक्खो अत्तभावो, तत्थ नियुत्तो ति दिट्ठधम्मिको, इध
लोकत्थो । कम्मकिलेसवसेन सम्परेतब्बतो सम्मा गन्तब्बतो सम्परायो, परलोको, तत्थ नियुत्तो

सत्थवाहो सत्थे कन्तारं तारेति, चोरकन्तारं तारेति, वाळकन्तारं तारेति, दुब्भिक्खकन्तारं तारेति, निरुदककन्तारं तारेति, उत्तारेति, नित्तारेति, पतारेति, खेमन्तभूमिं सम्पापेति, एवमेव भगवा सत्था सत्थवाहो सत्ते कन्तारं तारेति, जातिकन्तारं तारेती” ति आदिना निद्देसनयेन पेत्य अत्थो वेदितव्वो ।

३३. देवमनुस्सानं ति देवानञ्च मनुस्सानञ्च । उक्कट्टपरिच्छेद-
वसेन भव्वपुग्गलपरिच्छेदवसेन चेतं वुत्तं । भगवा पन तिरच्छानगतानम्पि

ति सम्परायिको, परलोक्त्यो । परमो उत्तमो अत्थो परमत्थो, निव्वानं । तेहि दिट्ठधम्मिकस-
म्परायिकपरमत्थेहि । यथारहं ति यथानुरूपं । तेसु अत्थेसु यो यो पुग्गलो यं यं अरहति,
तदनुरूपं । अनुसासती ति विनेति तस्मिं अत्थे पतिट्ठपेति, सह अत्थेन वत्तती ति सत्थो ।
भण्डमूलेन वाणिज्जाय देसन्तरं गच्छन्तो जनसमूहो । हितुपदेसादिवसेन परिपालेतव्वो सासि-
तव्वो सो एतस्स अत्थी ति सत्था, सत्थवाहो । सो विय भगवा ति आह—“सत्था विया ति
सत्था, भगवा सत्थवाहो”ति ।

इदानीं तमत्थं निद्देसपाळिनयेन दस्सेतुं—“यथा सत्थवाहो”ति आदि वुत्तं । तत्थ
सत्थे ति सत्थिके जने । कं तारेन्ति एत्था ति कन्तारो, निरुदको अरञ्जप्पदेसो । रुळ्हीवसेन
पन इतरो पि अरञ्जप्पदेसो तथा वुच्चति । चोरकन्तारं ति चोरेहि अधिष्ठितकन्तारं । तथा
वाळकन्तारं । दुब्भिक्खकन्तारं दुल्लभमिक्खं कन्तारं । तारेती ति अखेमन्तद्धानं अतिक्का-
मेति । उत्तारेती ति आदि उपसग्गेन पदं वट्ठेत्वा वुत्तं । अथवा उत्तारेती ति खेमन्तभूमिं
उपनेन्तो तारेति । नित्तारेती ति अखेमन्तद्धानतो निक्खामेन्तो तारेति । पतारेती ति परि-
ग्गहेत्वा तारेति, हत्थेन परिग्गहेत्वा विय तारेती ति अत्थो । सब्बम्पेतं तारणुत्तारणादि खेमद्धाने
ठपनमेवा ति आह—“खेमन्तभूमिं सम्पापेती”ति । सत्ते ति वेनेय्यसत्ते । महागहनताय,
महानत्थताय, दुन्नित्थरणताय च जाति येव कन्तारो, जातिकन्तारो, तं जातिकन्तारं ।

३३. उक्कट्टपरिच्छेदवसेना ति उक्कट्टसत्तपरिच्छेदवसेन । देवमनुस्सा एव हि
उक्कट्टसत्ता, न तिरच्छानादयो । भव्वपुग्गलपरिच्छेदवसेना ति सम्मत्तनियामौक्कमनस्स

अनुसासनिष्पदानेन सत्था येव । ते पि हि भगवतो धम्मस्सवनेन उपनिस्सय-
सम्पत्तिं पत्वा ताय एव उपनिस्सयसम्पत्तिया दुतिये वा ततिये वा अत्ता-
भावे मग्गफलभागिनो होन्ति । मण्डूकदेवपुत्तादयो चेत्थ निदस्सनं ।

३४. भगवति किर गग्गराय पोक्खरणिआ तीरे चम्पानगरवासीनं
धम्मं देसियमाने एको मण्डूको भगवतो सरे निमित्तं अग्गहेसि । तं एको
वच्छपालको दण्डं ओलुब्भ तिट्ठन्तो सीसे सन्निरुम्भित्वा अट्ठासि । सो
तावदेव कालं कत्वा तावतिसभवने द्वादसयोजनिके कनकविमाने निव्वत्ति ।
सुत्तप्पबुद्धो विय च तत्थ अच्छरासंघपरिवुत्तं अत्तानं दिम्वा “अरे अहम्पि
नाम इध निव्वत्तो, किं नु खो कम्मं अकासि” ति आवज्जेन्तो न अज्जं
किञ्चि अद्दस, अज्जत्र भगवतो सरे निमित्तग्गाहा । सो तावदेव सह
विमानेन आगन्त्वा भगवतो पादे सिरसा वन्दि । भगवा जानन्तो व पुच्छि—

“को मे वदन्ति पादानि इद्धिया यससा जलं ।

अभिवक्कन्तेन वण्णेन सब्बा ओभासयं दिसा” ति ॥

योग्यपुग्गलस्स परिच्छिन्दनवसेन । एतं ति “देवमनुस्सानं”ति एतं वचनं । भगवतो ति
निस्सक्कवचनं यथा “उपज्झायतो अज्जेती”ति, भगवतो सन्तिके ति वा अत्थो । उपनिस्सय-
सम्पत्तिं ति तिहेतुकपटिसन्धिआदिकं मग्गफलाधिगमस्स बलवकारणं ।

३४. गग्गराया ति गग्गराय नाम रज्जो देविया, ताय वा कारितत्ता “गग्गरा”ति
लद्धनामाय । सरे निमित्तं अग्गहेसी ति “धम्मो एसो बुच्चतो” ति धम्मसज्जाय सरे
निमित्तं गण्हि, गण्हन्तो च पसन्नचित्तो परिसपरियन्ते निपज्जि । सन्निरुम्भित्वा अट्ठासी
ति तस्स सीसे दण्डस्स ठपितभावं अपस्सन्तो तत्थ दण्डं उप्पीळित्वा अट्ठासि । मण्डूको पि
दण्डे ठपिते पि उप्पीळिते पि धम्मगतेन पसादेन विस्सरमकरोन्तो व कालमकासि । देवलोके
निव्वत्तसत्तानं अयं धम्मता, या “कुतोहं इध निव्वत्तो, तत्थ किं नु खो कम्ममकासि”ति
आवज्जना । तस्मा अत्तनो पुरिमभवस्स दिट्ठत्ता आह—“अरे अहम्पि नाम इध निव्वत्तो”
ति । भगवतो पादे वन्दि कतञ्जुतासंवट्ठितेन पेमगारवबहुमानेन ।

“मण्डूकोहं पूरे आसिं उदके वारिगोचरो ।

तव धम्मं सुणन्तस्स अवधि वच्छपालको” ति ॥

भगवा तस्स धम्मं देसेसि । चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । देवपुत्तो पि सोतापत्तिफले पतिट्ठाय सितं कत्वा पक्कमी ति ।

भगवा जानन्तो व महाजनस्स कम्मफलं बुद्धानुभावं च पच्चक्खं कातुकामो “को मे वन्दती”ति गाथाय पुच्छि । तत्थ को ति देवनागयक्खगन्धब्बादीसु को, कतमो ति अत्थो । मे ति मम । पादानी ति पादे । इद्धिया ति इमाय एवरूपाय देविद्धिया । “यससा” ति इमिना एदिसेन परिवारेन, परिच्छेदेन च । जलं ति विज्जोतमानो । अभिक्कन्तेना ति अतिविय कन्तेन कमनीयेन सुन्दरेन । वण्णेना ति छविवण्णेन सरीरवण्णनिभाय । सब्बा ओभासयं दिसा ति सब्बा दस पि दिसा पभासेन्तो, चन्दो विय सूरियो विय च एकोभासं एकालोकं करोन्तो ति अत्थो ।

एवं पन भगवता पुच्छितो देवपुत्तो अत्तानं पवेदेन्तो “मण्डूकोहं पूरे असिं” ति गाथमाह । तत्थ पूरे ति पुरिमजातीयं । “उदके” ति इदं तदा अत्तनो उत्पतिट्ठानदस्सनं । “उदके मण्डूको” ति एतेन उद्धमायिकादिकस्स थले मण्डूकस्स निवचनं कतं होति । गावो चरन्ति एत्था ति गोचरो, गुन्नं धासेसनट्ठानं । इध पन गोचरो विया ति गोचरो, वारि उदकं गोचरो एतस्सा ति वारिगोचरो । उदकचारी पि हि कोचि कच्छपादि अवारिगोचरो पि होती ति “वारिगोचरो”ति विसेसेत्वा बुत्तं । तव धम्मं सुणन्तस्सा ति ब्रह्मस्सरेन करवीकरुतमञ्जुना देसेन्तस्स तव धम्मं “धम्मो एसो बुच्चती” ति सरे निमित्तगाहवसेन सुणन्तस्स । अनादरे चेत्तं सामिवचनं । अवधि वच्छपालको ति वच्छे रक्खन्तो गोपालदारको मम समीपं आगन्त्वा दण्डमोलुब्ध तिट्ठन्तो मम सीसे दण्डं सन्निरुम्भित्वा मं मारेसी ति अत्थो ।

सितं कत्वा ति “तथा परित्तरेना पि पुञ्जानुभावेन एवं अतिविय उल्लारा लोकि-लोकुत्तरा सम्पत्तियो लब्धन्ती”ति पीतिसोमनस्सजातो भासुरतरधवलविप्फुरन्तदस्सनकिरणावलीहिं भिय्योसो मत्ताय तं पदेसं ओभासेन्तो सितं कत्वा । पीतिसोमनस्सवसेन हि सो—

“मुहुत्तं चित्तपसादस्स इद्धिं पस्स यसञ्च मे ।

आनुभावञ्च मे पस्स वण्णं पस्स जुतिञ्च मे ॥

३५. यं पन किञ्चि अत्थि जेय्यं नाम सब्बसेव बुद्धत्ता विमोक्ख-
न्तिकजाणवसेन बुद्धो । यस्मा वा चत्तारि सच्चानि अत्तना पि बुज्झि,
अज्जे पि सत्ते बोधेसि, तस्मा एवमादीहि पि कारणेहि बुद्धो । इमस्स च
पनत्थस्स विज्जापनत्थं “बुज्झिता सच्चानी ति बुद्धो । बोधेता पजाया ति

ये च ते दीधमद्धानं धम्मं अस्सोसुं गोतम ।

पत्ता ते अचेलद्धानं यत्थ गत्त्वा न सोचरे” ति ॥

इमा द्वे गाथा वत्ता पक्कामि ।

३५. यं पन किञ्ची ति एत्थ यं ति अनियमितवचनं । तथा किञ्ची ति । पना ति वच-
नार्ङ्गारमत्तं । तस्मा यं किञ्ची ति जेय्यस्स अनवसेसपरियादानं कतं होति । पना ति विसेसत्थ-
दीपको निपातो । तेन “सम्मासम्बुद्धो”ति इमिना सङ्खेपतो वित्थारतो च सत्थु चतुसच्चाभि-
सम्बोधो वुत्तो । “बुद्धो”ति पन इमिना तदज्जस्म पि जेय्यस्सावबोधो । पुरिमेन वा सत्थु
पटिज्जेधजाणानुभावो, पच्छिमेन देसनाजाणानुभावो । पी ति उपरि वुच्चमानो विसेसो ज्ञोती-
यति । सब्बसो पटिपक्खेहि विमुच्चती ति विमोक्खो, अग्गमग्गो । तस्स अन्तो अग्गफलं, तत्थ
भवं तस्मिं लद्धे लद्धवतो विमोक्खन्तिकजाणं, सब्बज्जुतजाणेन सद्धिं सब्बम्पि बुद्धजाणं ।
एवं पवत्तो ति एत्थ—

“सब्बज्जुताय बुद्धो, सब्बदस्साविताय बुद्धो, अनज्जनेय्यताय बुद्धो, विसविताय बुद्धो,
खीणासवसङ्गातेन बुद्धो, निरुपलेपसङ्गातेन बुद्धो, एकन्तवीतरागो ति बुद्धो, एकन्तवीतदोसो
ति बुद्धो, एकन्तवीतमोहो ति बुद्धो, एकन्तनिक्किलेसो ति बुद्धो, एकायनमग्गं गतो ति बुद्धो,
एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो, अबुद्धिविहतत्ता बुद्धिपटिलाभा बुद्धो । बुद्धो
ति नेतं नामं मातरा कतं, न पिआरा कतं, न भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मित्तामच्चेहि
कतं, न जातिसालोहितेहि कतं, न समणब्राह्मणेहि कतं, न देवताहि कतं, विमोक्खन्तिकमेतं
बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बज्जुतजाणस्स पटिलाभा सच्छिका पज्जत्ति यदिदं
बुद्धो”ति २—

अयं निर्देसपालिनयो । यस्मा चेत्थ तस्सा पटिसम्भिदापालिया भेदो नत्थि, तस्मा

बुद्धो” ति एवं पवत्तो सब्बो पि निहेसनयो, पटिसम्भिदानयो वा वित्थारेतब्बो ।

३६. भगवा ति इदं पनस्स गुणविसिद्धसब्बसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनं । तेनाहु पोराणा—

द्वीसु एकेना पि अत्थसिद्धी ति दस्सनत्थं “पटिसम्भिदानयो वा”ति अनियमत्थो वा-
सदो बुत्तो ।

तत्थ यथा लोके अवगन्ता “अवगतो”ति बुच्चति, एवं बुज्झिता सत्त्वानी ति बुद्धो
मुद्धकत्तुवसेन । यथा पण्णसोसा वाता “पण्णसुसा”ति बुच्चन्ति, एवं बोधेता पजाया ति बुद्धो
हेतुकत्तुवसेन, हेतुअत्थो चेत्थ अन्तोनीतो ।

सब्बब्बुताय बुद्धो ति सब्बधम्मबुज्झनसमत्थाय बुद्धिया बुद्धो ति अत्थो ।
सब्बदस्साविताय बुद्धो ति सब्बधम्मानं जाणचक्खुना दिट्ठत्ता^१ बुद्धो ति अत्थो ।
अनब्बनेय्यताय बुद्धो ति अज्जेन अबोधनीतो सयमेव बुद्धत्ता बुद्धो ति अत्थो ।
विसविताय बुद्धो ति नानागुणविसवनतो पदुममिव विकसनट्ठेन^२ बुद्धो ति अत्थो ।
खीणासवसङ्गतेन बुद्धो ति एवमादीहि छहि परियायेहि निदक्खयविबुद्धो -पुरिसो विय
सब्बकिलेसनिदक्खयविबुद्धत्ता बुद्धो ति बुत्तं होति । एकायनमग्गं गतो ति बुद्धो ति गमनत्थानं
बुद्धिअत्थताय बुद्धिअत्थानग्गि गमनत्थता लब्भती ति एकायनमग्गं गतत्ता बुद्धो ति
बुच्चती ति अत्थो । एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो ति
न परेहि बुद्धत्ता बुद्धो, अथ खो सयमेव अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धत्ता बुद्धो ति
अत्थो । अबुद्धिविहत्तत्ता बुद्धिपटिलाभा बुद्धो ति बुद्धि बुद्धं बोधो ति अनन्थन्तरं ।
तत्थ यथा रत्तगुणयोगतो रत्तो पट्टो, एवं बुद्धगुणयोगतो बुद्धो ति आपनत्थं बुत्तं ।
ततो परं बुद्धो ति नेतं नामं ति आदि अत्थानुगतार्थं पज्जती ति बोधनत्थं बुत्तं ति
एवमेत्थ हमिना पि कारणेन भगवा बुद्धो ति वेदितव्वं ।

३६. अस्सा ति भगवतो । गुणविसिद्धसब्बसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनं ति
सब्बेहि सीलादिगुणेहि विसिद्धस्स ततो एव सब्बसत्तेहि उत्तमस्स गरुनो गाखवसेन

१. खु०—४:१-१७६ । २. खु०—५-२०२ । ३. गुणविसिद्धसत्तुत्तम०—सी०, स्या०, वि०

ट्ट०—१-९४ । ४. सब्ब-धम्मबोधनसमत्थाय बुद्धिया—स्या०, क०, सारत्थ० टी०-१-२९६-पिट्ठेपि ।

५. विसवनट्ठेव-सी० ।

भगवा ति वचनं सेट्ठं भगवा ति वचनमुत्तमं ।

गरुगारवयुत्तो सो भगवा तेन वुच्चती” ति ॥

चतुर्विधं वा नामं—आवत्थिकं लिङ्गिकं नेमित्तिकं अधिच्च-
समुप्पन्नं ति । अधिच्चसमुप्पन्नं नाम लोकीयवोहारेण यदिच्छकं ति वुत्तं
होति । तत्थ वच्छो दम्मो बलीबद्दो ति एवमादि आवत्थिकं । दण्डी
छत्ती सिखी करी ति एवमादि लिङ्गिकं । तेविज्जो छळभिज्जो ति एवमादि
नेमित्तिकं । सिरिवड्डको धनवड्डको ति एवमादि वचनत्थं अनपेक्खित्वा
पवत्तं अधिच्चसमुप्पन्नं ।

इदं पण भगवा ति नामं नेमित्तिकं । न महामायाय, न सुद्धोदनमहा-
राजेन, न असीतिया आतिसहस्सेहि कतं, न सक्कसन्तुसितादीहि देवता-

वुत्तवचनमिदं^१ भगवा ति । तथा हि लोकनाथो अपरिमितनिरुपमप्पभावसीलादिगुणविसेस-
समङ्गिताय सन्धानत्थपरिहारपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितमुखविधानतप्पराय निरतिसताय पयोग-
सम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तुपकारिताय च अपरिमाणसु लोकधातूसु अपरिमाणानं
सत्तानं उत्तमगारवट्ठानं ति ।

भगवा ति वचनं सेट्ठं ति सेट्ठवाचकं वचनं सेट्ठगुणसहचरणतो “सेट्ठ” ति वुत्तं ।
अथ वा वुच्चती ति वचनं, अत्थो । तस्मा यो “भगवा” ति वचनेन वचनीयो अत्थो, सो
सेट्ठो ति अत्थो । भगवा ति वचनमुत्तमं ति एत्था पि एसेव नयो । गारवयुत्तो ति
गरुभावयुत्तो गरुगुणयोगतो, गरुकरणं वा सातिसयं अरहती ति गारवयुत्तो, गारवारहो ति अत्थो ।

गुणविसेसहेतुकं “भगवा” ति इदं भगवतो नामं ति सङ्केपतो वुत्तमत्थं
वित्थारतो विमज्जितुकामो नामं येव ताव अत्थुद्धारतवसेन दस्सेन्तो “चतुर्विधं वा नामं”
ति आदिमाह । तत्थ आवत्थिकं ति अवत्थाय विदितं तं तं अवत्थं उपादाय पञ्चत्तं
वोहरितं । तथा लिङ्गिकं तेन तेन लिङ्गेन वोहरितं । नेमित्तिकं ति निमित्ततो आगतं ।
अधिच्चसमुप्पन्नं ति यदिच्छाय पवत्तं, यदिच्छाय आगतं यदिच्छकं । पठमेन आदि
सद्देन बालो, युवा, बुद्धो ति एवमादिं सङ्गहाति । दुतियेन मुण्डी, जयी ति एवमादिं,

१. वुत्तमानवचनमिदं—सी० ।

१. अद्यपदीपनं क० ।

विसेसेहि । वुत्ताम्पि चेत्तं धम्मसेनापतिना--“भगवा ति नेत्तं नामं मातरा कत्तं...पे...विमोक्खन्तिकमेत्तं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बज्जुतजाणस्स पटिलाभा सच्छिका पज्जत्ति यदिदं भगवा” ति ।

३७. यं गुणनेमित्तिकञ्चेत्तं नामं, तेसं गुणानं पकासनत्थं इमं गाथं वदन्ति--

“भगी भजी भागि विभत्तवा इति ।

अकासि भगं ति गरू ति भाग्यवा ॥

बहूहि जायेहि सुभावितत्तनो ।

भवन्तगो सो भगवा ति वुच्चती” ति ॥

तत्तियेन बहुस्सुतो, धम्मकथिको, ज्ञायी ति एवमादिं, चतुत्थेन अवभरिसनं^१ पाचनं ति एवमादिं सङ्गहाति । “नेमित्तिकं” ति वुत्तमत्थं व्यतिरेकवसेन पतिट्ठापेतुं “न महामायाया” ति आदिवुत्तं । “विमोक्खन्तिकं” ति इमिना इदं नामं अरियाय जातिया जातक्खणे येव जातं ति दस्सेति । यदि विमोक्खन्तिकं, अथ कस्मा अज्जेहि खीणासवेहि असाधारणं ति आह--“सह सब्बज्जुतजाणस्स पटिलाभा” ति । बुद्धानजिह अरहत्तफलं निप्पज्जमानं सब्बज्जुतजाणादीहि सब्बेहि बुद्धगुणेहि सद्धिं येव निप्पज्जति । तेन वुत्तं--“विमोक्खन्तिकं” ति । सच्छिका पज्जत्ती ति सब्बधम्मानं सच्छिकिरियानिमित्ता पज्जति । अथ वा सच्छिका पज्जत्ती ति पच्चक्खसिद्धा पज्जत्ति । यं गुणनिमित्ता हि सा ते सत्थु पच्चक्खभूता ति गुणा विय सा पि सच्छिकता एव नाम होति, न परेसं वोहारमत्तेना ति अधिप्पायो ।

३७. वदन्ती ति महाथेरस्स गरुभावतो बहुवचनेनाह, सङ्गीतिकारेहि वा कतमनुवादं सन्धाय । इस्सरियादिभेदो भगो अस्स अत्थी ति भगी । अकासि भगं ति रागादिपापधम्मं भगं अकासि, भगवा ति अत्थो । बहूहि जायेही ति कायभावनादिकेहि अनेकेहि भावनाक्कमेहि । सुभावितत्तनो ति सम्मदेव भावितसभावस्स । पच्चत्ते चेत्तं सामिवचनं ।

निद्देसे वुत्तनयेना ति एत्थायं निद्देसनयो--

“भगवा ति गारवाधिवचनमेत्तं । आप च भग्गरागो ति भगवा, भग्गदोसो ति भगवा, भग्गमोहो ति भगवा, भग्गमानो ति भगवा, भग्गदिट्ठी ति भगवा, भग्गतण्हो ति भगवा, भग्गकिलेसो ति भगवा, भजि विभजि पविभजि धम्मरतनं ति भगवा, भवानं अन्तकरो ति भगवा, भावितकायो भावितसीओ भावितचित्तो भावितपज्जो ति भगवा, भजि वा भगवा अरज्जवनपत्थानि पन्तानि सेनासनानि अप्पसद्धानि अप्पनिग्घोसानि

निर्देशे' बुत्तनयेनेव चेत्थ तेसं तेसं पदानं अत्थो दट्ठब्बो ।

३८. अयं पन अपरो नयो ।

भाग्यवा भग्गवा बुत्तो भगेहि च विभत्तावा ।

भत्तवा वन्तगमनो भवेसु भगवा ततो ति ॥

विभक्तवानि मनुस्सरा स्सेय्यकानि पटिसल्लानसारुप्पानी ति भगवा, भागी वा भगवा
चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खरानं ति भगवा, भागी वा भगवा अत्थरसस्स
धम्मरसस्स विमुत्तिरस्स अधिसीलस्स अधिचित्तस्स अधिपज्जाया ति भगवा, भागी वा भगवा
चतुन्नं ज्ञानानं चतुन्नं अप्पमज्ज्ञानं चतुन्नं अरूपसमापत्तीनं ति भगवा, भागी वा भगवा अट्ठन्नं
विमोक्खानं अट्ठन्नं अभमायतनानं नवन्नं अनुपुब्बविहारसमापत्तीनं ति भगवा, भागी वा
भगवा दसन्नं सज्जाभावनानं दसन्नं कसिणमापत्तीनं आनापानस्सतिसमाधिस्स असुभसमापत्तिया
ति भगवा, भागी वा भगवा चतुन्नं सतिपट्टानानं चतुन्नं सम्मप्पधानानानं चतुन्नं इद्धिपादानं
पञ्चन्नं इन्द्रियानं पञ्चन्नं बलानं सत्तन्नं बोद्धज्ज्ञानं अरियस्स अट्ठङ्गिकस्स मग्गस्सा ति भगवा, भागी
वा भगवा दसन्नं तथागतबलानं चतुन्नं वेसारज्ज्ञानं चतुन्नं पटिसम्भिदानं छन्नं अभिज्ज्ञानं छन्नं
बुद्धधम्मानं ति भगवा, भगवा ति नेतं नामं प...सच्छिका पज्जत्ति यदिदं भगवा' ति^१ ।

एत्थ च "गारवाधिवचनं" ति आदीनि यदि पि गाथायं आगतपदानुक्कमेन न
नि दट्ठानि, यथारहं पन तेसं सब्बेसम्पि निर्देशभावेन वेदितव्वानि । तत्थ गारवाधिवचनं ति
गरुनं गरुभाववाचकं वचनं । भज्जी ति भागसो कथेसि । तेनाह—“विभज्जी” ति ।
धम्मरतनं ति मग्गफलादिअरियधम्मरतनं । पुन भज्जी ति सेवि । भागी ति भागधेय्यवा ।
पुन भागी ति भजनसीलो । अत्थरसस्सा ति अत्थसन्निस्सयस्स रसस्स । विमुत्तायतनसीसे हि
ठत्वा धम्मं कथेन्तस्स सुणन्तस्स च तदत्थं आरब्भ उप्पज्जनकपीतिसौमनस्सं अत्थरसो ।
धम्मं आरब्भ धम्मरसो । यं सन्धाय वुत्तं “लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं” ति^२ ।
विमुत्तिरसस्सा ति विमुत्तिभूतस्स, विमुत्तिसन्निस्सयस्स वा रसस्स । सज्जाभावनानं ति
अनिच्चसज्जादीनं दसन्नं सज्जाभावनानं । छन्नं बुद्धधम्मानं ति छ असाधारणजाणानि सन्धाय
वुत्तं । तत्थ तत्थ “भगवा” ति सहसिद्धि निरुत्तिनयेन वेदितव्वं ।

३८. यदि पि 'भाग्यवा' ति आदीहि पदेहि वुच्चमानो अत्थो 'भगी भज्जी' ति
निर्देशगाथाय सज्जहितो एव, तथा पि पदसिद्धि अत्थविभागअत्थयोजनादिसहितो संवण्णनानयो

तत्थ “वण्णागमो वण्णविपरिययो” ति आदिकं निरुत्तिलक्खणं गहेत्वा सदनयेन वा पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं गहेत्वा यस्मा लोकीय-
लोकुत्तरसुखाभिनिव्वत्तकं दानसीलादिपारप्पत्तं भाग्यमस्स अत्थि, तस्मा
भाग्यवा ति वत्तब्बे भगवा ति बुच्चती ति जातब्बं ।

३९. यस्मा पन लोभदोसमोहविपरीतमनसिकारअहिरिकानोत्तप्प-
कोधूपनाहमक्खपळासइस्सामच्छरियमायासाठेय्यथम्मसारम्भमानातिमानमद-
पमादतण्हाअविज्जातिविधाकुसलमूलदुच्चरितसंकिलेसमलविसमसञ्जावितक्कप -

ततो अञ्जाकारो ति बुत्तं—“अयं पन अपरो नयो” ति । आदिकं ति आदि सदेन वण्णविकारो,
वण्णलोपो, धातुअत्थेन नियोजनञ्चा ति इमं तिविधं लक्खणं सङ्गण्हाति । सदनयेना ति
व्याकरणनयेन । पिसोदरादीनं सदानं आकतिगणभावतो बुत्तं—“पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं
गहेत्वा” ति । पक्खिपनमेवं लक्खणं । तप्परियापन्नाताकरणं हि पक्खिपन । पारप्पत्तं ति
परमुक्कंसगतं पारमिभावप्पत्तं । भाग्यं ति कुसलं । तत्थ मग्गकुसलं लोकुत्तरसुखनिव्वत्तकं, इतरं
लोकीयसुखनिव्वत्तकं, इतरप्पि वा विवट्ठूपनिस्सयं परियायतो लोकुत्तरसुखनिव्वत्तकं सिया ।

३६. लोभादयो एककवसेन गहिता । तथा विपरीतमनसिकारो विपल्लासभाव
सामञ्जेन, अहिरिकादयो दुक्कवसेन । लोभादयो च पुन “तिविधाकुसलमूलं” ति तिकवसेन
गहिता । कायदुच्चरितादितण्हासंकिलेसादिरागमलादिरागविसमादिकामसञ्जादिकामवितक्कादि-
तण्हापपञ्चादयो तिविधदुच्चरितादयो । सुभसञ्जादिका चतुन्विधविपरियेसा । “चीवरहेतु
वा भिक्खुनो तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, पिण्डपात, सेनासन, इतिभवाभवहेतु वा” ति^१ एव-
मागता चत्तारो तण्हुप्पादा । “बुद्धे कङ्कति, धम्मे, संघे, सिक्खाय, सब्रह्मचारीसु कुपितो होति
अनत्तमनो आहतचित्तो खीलज्जातो” ति^२ एवमागतानि पञ्च चेतोखीलानि । “कामे अवीत-
रागो होति, काये अवीतरागो, रूपे अवीतरागो, यावदत्थं उदरावदेहकं भुञ्जित्वा सेय्यसुखं
पस्ससुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरति, अञ्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरती” ति^३
आगता पञ्च विनिबन्धा । रूपाभिनन्दनादयो पञ्चाभिनन्दना । कोधो, मक्खो,
इस्सा, साठेय्यं, पाप्पिच्छता, सन्दिट्ठिपरामासो ति इमानि छ विवादमूलानि । रूपतण्हादयो
छ तण्हाकाया ।

१. अं०—२—११ । २—दी०—३—१८५ म०—१—१३७ । अं०—२—४८८, अं०—४—९३,

अभि०—२—४५३ । ३. दी०—३—१८५, म०—१—१३९ ।

पञ्चचतुर्विधविपरियेसआसवगन्धओघयोगअगतितण्डुप्पादुपादानपञ्चचेतो -
 खिलविनिबन्धनीवरणाभिनन्दनाछविवादमूलतण्हाकायसत्तानुसयअट्टमिच्छत्त-
 नवतण्हामूलकदसाकुसलकम्मपथद्रासट्टिदिट्ठिगतअट्टसततण्हाविचरितप्पभेद -
 सब्बदरथपरिळाहकिलेससतसहस्सानि, सङ्खेपतो वा पञ्च किलेसखन्ध-
 अभिसङ्खारदेवपुत्तमच्चुमारे अभञ्जि, तस्मा भग्गत्ता एतेसं परिस्सयानं
 भग्गवा ति वत्तब्बे भग्गवा ति वुच्चति ।

कामरागपटिघदिट्ठिविचिकिच्छाभवरागमानाविजा सत्तानुसया । मिच्छादिट्ठिआदयो
 अट्ट मिच्छत्ता । “तण्हं पटिच्च परियेसना, परियेसनं पटिच्च लाभो, लाभं पटिच्च विनिच्छयो,
 विनिच्छयं पटिच्च छन्दरागो, छन्दरागं पटिच्च अज्झोसानं, अज्झोसानं पटिच्च परिग्गहां,
 परिग्गहं पटिच्च मच्छरियं, मच्छरियं पटिच्च आरक्खा, आरक्खाधिकरणं दण्डादानादयो” ति^१
 एते नव तण्हामूलका । चत्तारो सस्सतवादा, चत्तारो एकच्चसस्सतवादा, चत्तारो अन्तानन्तिका,
 चत्तारो अमराविकखेपिका, द्वे अधिच्चसमुप्पन्निका, सोळस सज्जीवादा, अट्ट असज्जीवादा,
 अट्ट नेवसज्जीनासज्जीवादा, सत्त उच्छेदवादा, पञ्च परमदिट्ठधम्मनिब्वानवादा ति एतानि
 द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि । अज्झत्तिकस्स उपायाय “अस्मी” ति होति^२ “इत्थस्मी” ति, “एवस्मी”
 ति “अज्जथास्मी” ति, “भविस्सं” ति, “इत्थं भविस्सं” ति “एवं भविस्सं” ति “अज्जथा भविस्सं”
 “असस्मी” ति, “सातस्मी” ति, “सियं” ति “इत्थं सियं” ति, “एव सियं” ति, “अज्जथा सियं ति,
 “अपाहं सियं” ति “अपाहं इत्थं सियं” ति, “अपाहं एवं सियं” ति, “अपाहं अज्जथा सियं”
 ति होती ति अट्ठारस, बाहिरस्सुपादाय “इमिना अस्मी” ति होति, “इमिना इत्थस्मी” ति, “इमिना
 एवस्मी” ति “इमिना अज्जथास्मी” ति आदिका^३ वुत्तनया अट्ठारसा ति छत्तिंस, अतीता छत्तिंस,
 अनागता छत्तिंस, पच्चुप्पन्ना छत्तिंसा ति अट्टसततण्हाविचरितानि । पभेद—सहो पच्चेकं
 संबन्धितब्बो । तत्थायं योजना—लोभप्पभेदा दोसप्पभेदा याव अट्टसततण्हाविचरितप्पभेदा
 ति । सब्बानि सत्तानं दरथपरिळाहकरानि किलेसानं अनेकानि सतसहस्सानि अभञ्जी ति
 योजना । आरम्मणादिविभागतो हि पवत्तिआकारविभागतो च अनन्तप्पभेदो किलेसा ति ।
 सङ्खेपतो ति एत्थ समुच्छेदप्पहानवसेन सब्बसो अप्पवत्तिकरणेन किलेसमारं, समुदयप्पहान-
 परिज्जावसेना खन्धमारं, सहायवेकल्लकरणवसेन सब्बथा अप्पवत्तिकरणेन अभिसङ्खारमारं,

१. दी०—२—४७, दी०—३—२३४ ।

२. सति—स्या०, क० ।

३. अभि०—२—४७५ ।

आह चेत्थ

“भग्गरागो भग्गदोसो भग्गमोहो अनासवो ।

भग्गास्स पापका धम्मा भगवा तेन वुच्चती” ति ॥

४०. भाग्यवताय चस्स सतपुञ्जलक्खणधरस्स रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति । भग्गदोसताय धम्मकायसम्पत्ति । तथा लोकियसरिक्खकानं बहुमतभावो, गहट्टपब्बजितेहि अभिगमनीयता, अभिगतानञ्च नेसं कायचित्तदुक्खापनयने पटिवलभावो, आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता, लोकियलोकुत्तरसुखेहि च सञ्जोजनसमत्थता दीपिता होति ।

बलविधमनविसयातिक्कमनवसेन देवपुत्तमच्चुमारञ्च अभञ्जि भग्गे अकासि । परिस्सयानं ति उपह्वानं । सम्पत्ति आयतिञ्च सत्तानं अनत्थावहत्ता मारणट्ठेन विवाधनट्ठेन किलेसा व मारो ति किलेसमारो । वधकट्ठेन खन्धा व मारो ति खन्धमारो । तथा हि वुत्तं—“वधकं रूपं ‘वधकं रूपं’ ति यथाभूतं नप्पजानाती” ति आदि^१ । जातिजरादिमहाव्यसननिव्वत्तनेन अभिसङ्कारो व मारो ति अभिसङ्कारमारो । संकिलेसनिमित्तं हुत्वा गुणमारणट्ठेन देवपुत्तो व मारो ति देवपुत्तमारो । सत्तानं जीवितस्स जीवितपरिक्खारानञ्च जानिकरणेन महाबाधरूपता मच्चु एव मारो ति मच्चुमारो ।

४०. सतपुञ्जलक्खणधरस्सा ति अनेकसतपुञ्जनिव्वत्तमहापुरिसलक्खणवहतो रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति, इतरासं फलसम्पदानं मूलभावतो अधिट्ठानभावतो च । धम्मकायसम्पत्ति दीपिता होति, पहानसम्पदापुब्बकत्ता आणसम्पदादीनं । भाग्यवताय लोकियानं बहुमतभावो । भग्गदोसताय परिक्खकानं बहुमतभावो ति योजना । एवं इतो परेसु पि यथासङ्ख्यं योजेतब्बं । पुञ्जवन्तं हि गहट्टा खत्तियादयो अभिगच्छन्ति, पहीनदोसं पब्बजित तापसरिक्खाजकादयो ‘दोसविनयाय धम्मं देसेती’ ति । अभिगतानञ्च नेसं कायचित्तदुक्खापनयने पटिवलभावो, अभिसदानधम्मदानेहि उपकारसम्भावतो । रूपकायं तस्स पसादचक्खुना, धम्मकायं पञ्जाचक्खुना दिस्वा दुक्खद्वयस्स पटिप्पस्सम्भनतो उपगतानञ्च तेसं आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता, “पुब्बे आमिसदानधम्मदानेहि मया अयं लोकगभावो अधिगतो, तस्मा तुम्हेहि पि एवमेव पटिपज्जितब्बं” ति एवं सम्मापटिपत्तिं नियोजनेन अभिगतानं लोकियलोकुत्तरसुखेहि सञ्जोजनसमत्थता च दीपिता होति ।

४१. यस्मा च लोके इस्सरियधम्मयससिरिकामपयत्तेसु छसु धम्मेसु भगसदो पवत्तति, परमञ्चस्स सकचित्ते इस्सरियं, अणिमालङ्घिमादिकं वा लोकियसम्मत्तं सब्बाकारपरिपूरं अत्थि । तथा लोकुत्तरो धम्मो । लोकत्तयव्यापको यथाभुच्चगुणाधिगतो अति विय परिसुद्धो यसो । रूपकायदस्सनव्यावटजननयनप्पसादजननसमत्था सब्बाकारपरिपूरा सब्बङ्गपच्चङ्गसिरी । यं यं एतेन इच्छितं पत्थितं अत्थितं परहितं वा तस्स तस्स तथेव अभिनिष्फन्नत्ता इच्छितत्थनिव्वत्तिसञ्जितो कामो । सब्बलोकगरुभावप्पत्तिहेतुभूतो सम्मावायामसङ्गातो पयत्तो च अत्थि । तस्मा इमेहि भगेहि युत्तत्ता पि भगा अस्स सन्ती ति इमिना अत्थेन भगवा ति वुच्चति ।

४१. सकचित्ते इस्सरियं अत्तनो चित्तस्स वसीभावापादनं, येन पटिक्कूलादीसु अप्पटिक्कूलसञ्जितादिविहारसिद्धि अधिट्ठानिद्धिआदिको इद्धिविधो पि चित्तिस्सरियमेव चित्तभावनाय वसीभावप्पत्तिया इज्जनतो । अणिमालङ्घिमादिकं^१ ति आदि-सदेन महिमा पत्ति पाकम्मं ईसिता वसिता यत्थकामावसायिता ति इमे छ पि सङ्गहिता, तत्थ कायस्स अणुभावकरणं अणिमा । लहुभावो लङ्घिमा^२ आकासे पदसा गमनादिना । महत्तं महिमा कायस्स मन्त-तापादनं । इट्ठदेसप्पत्ति पत्ति । अधिट्ठानादिघसेन इच्छितनिष्पादनं पाकम्मं । सयंवसिता इस्सरभावो ईसिता । इद्धिविधे वसीभावो वसिता । आकासेन वा गच्छतो, अज्जं वा किञ्चि करोतो यत्थ कत्थचि वोसानप्पत्ति यत्थकामावसायिता । “कुमारकरूपदिदस्स^३” ति पि वदन्ति । एवमिदं अट्ठविधं लोकियसम्मत्तं इस्सरियं । तं पन भगवतो इद्धिविधन्तो गधं, अनञ्जसाधारणञ्चा ति आह—“सब्बाकार परिपूरं अत्थी” ति ।

केसञ्चि पदेसवुत्ति, अयथाभूतगुणसन्निस्सयत्ता अपरिसुद्धो च यसो होति न एवं तथागतस्सा ति दस्सेतुं—“लोकत्तयव्यापको” ति आदि वुत्तं । तत्थ इध अधिगतसत्थुगुणानं आरुप्पे उप्पन्नानं “इति पि सो भगवा” ति आदिना भगवतो गुणे अनुस्सरन्तानं यसो पाकटो होती ति आह—“लोकत्तयव्यापको” ति । यथाभुच्चगुणाधिगतत्ता एव अतिविय परिसुद्धो । अनवसेसलक्खणानुव्यञ्जनादिसम्पत्तिया सब्बाकारपरिपूरा । सब्बङ्गपच्चङ्गसिरी सब्बेसं अङ्गपच्चज्ज्ञानं सोभा । “तिण्णो तारेय्यं, ति आदिना यं यं एतेन लोकनाथेन इच्छितं मनोवचीपणिधान-

४२. यस्मा पन कुलादीहि भेदेहि सब्बधम्मे, खन्धायतनधातु-
सच्चइन्द्रियपटिच्चसमुप्पादादीहि वा कुसलादिधम्मे, पीळनसङ्गतसन्ताप-
विपरिणामद्वेने वा दुक्खं अरियसच्चं, आयूहननिदानसंयोगपटिबोधेन
समुदयं, निस्सरणविवेकासङ्गतअमतद्वेने निरोधं, निरयानिकहेतुदस्सनाधि-
पतेर्यद्वेने मग्गं विभत्तवा, विभजित्वा विवरित्वा देसितवा ति वुत्तं होति—
तस्मा विभत्तवा ति वत्तब्बे भगवा ति वुत्तति ।

वसेन, पत्थितं कायपणिधानवसेन । तथे वा ति पणिधानानुरूपमेव । श्रीरियपारमिभावप्पत्तो,
अरियमग्गपरियापन्नो च सम्मावायामसङ्गातो पयत्तो ।

४२. भेदेही ति सब्बत्तिकदुकपदसंहितेहि पमेदेहि । पटिच्चसमुप्पादादीही ति
आदि-सद्देन न केवलं विभङ्गपाळियं आगता सतिपट्टानादयो व सङ्गहिता, अथ खो सङ्गहा-
दयो, समयवित्तादयो ठपनादयो, तिकपट्टानादयो च सङ्गहिता ति वेदितव्वं । दुक्खसच्चस्स
पीळनद्वो तंसमङ्गिनो सत्तस्स हिंसनं अविप्फारिकताकरणं । सङ्गतद्वो समेच्च सम्भूय पच्चयेहि
कतभावो । सन्तापद्वो दुक्खदुक्खतादीहि सन्तप्पनं परिदहनं । विपरिणामद्वो जराय मरणेन
चा ति द्विधा विपरिणामेतव्वता । समुदयस्स आयूहनद्वो दुक्खस्स निव्वत्तनवसेन सम्पिण्डनं ।
निदानद्वो “इदं तं दुक्खं” ति निददन्तस्स विय समुट्ठापनं । संयोगद्वो संसारदुक्खेन
संयोजनं । पल्लिबोधद्वो मग्गाधिगमस्स निवारणं । निरोधस्स निस्सरणद्वो सब्बपधीनं पटि-
निस्सग्गसभावत्ता ततो विनिस्सयता, तन्निस्सरणदिमत्तता वा । विवेकद्वो सब्बसङ्खारविसं-
युत्तता । असङ्गतद्वो केनचि पि पच्चयेन अनभिसङ्गतता । अमतद्वो निच्चसभावत्ता मरण-
भावो, सत्तानं मरणभावहेतुता वा । मग्गस्स निरयानद्वो वट्टदुक्खतो निग्गमनद्वो । हेतु अत्थो
निव्वानस्स सम्पापकभावो । दस्सनद्वो अच्चन्तमुखुमस्स निव्वानस्स सच्छिकरणं । आधिपते-
र्यद्वो चतुसच्चदस्सने सम्पयुत्तानं आधिपच्चकरणं, आरम्भणाधिपतिभावो वा विसेसतो मग्गा-
धिपतिवचनतो । सति पि हि ज्ञा दीनं आरम्भणाधिपतिभावे ज्ञानाधिपतिनो धम्मा”ति
एवमादिं अवत्वा “मग्गाधिपतिनो धम्मा” इच्चेव वुत्तं, तस्मा विञ्जायति “अत्थि मग्गस्स
आरम्भण धिपतिभावे विसेसो”ति । एते च पीळनादयो सोळसाकारा नाम । कस्मा पनेत्थ
अञ्जेसु रोगगण्डादिआकारेसु विज्जमानेसु एतेव परिग्राहन्ती ति ? सल्लक्षणतो च सच्चन्तर-
दस्सनतो च आविभावतो । स्वायमत्थो परतो सच्चकथायमेव आवि भविस्सति ।

४३. यस्मा च एस दिव्वब्रह्मअरियविहारे कायचित्तउपधिविवेके मुञ्जतप्पणिहितानिमित्तविमोक्खे अञ्जे च लोकियलोकुत्तरे उत्तरिमनुस्स-धम्ममे भजि सेवि बहुलं अकासि, तस्मा भत्तवा ति वत्तब्बे भगवा ति वुच्चति ।

४४. यस्मा पन तीसु भवेसु तण्हासङ्खातं गमनं अनेन वन्तं, तस्मा भवेसु वन्तगमनो ति वत्तब्बे भवसदतो भ-कारं गमनसदतो ग-कारं वन्तसदतो व-कारञ्च दीघं कत्वा आदाय भगवा ति वुच्चति, यथा लोके मेहनस्स खस्स माला ति वत्तब्बे मेखला ति ।

४३. दिव्वविहारो कसिणादिआरम्मणानि रूपावचरज्ज्ञानानि । मेत्तादिज्ज्ञानानि ब्रह्मविहारो । फलसमापत्ति अरियविहारो । कामेहि विवेकद्वकायतावसेन एकीभावो काय-विवेको । पठमज्ज्ञानादिना नीवरणादीहि विविच्चित्तता चित्तविवेको । उपधिविवेको निब्बानं । अञ्जे ति लोकियाभिञ्जादिके ।

४४. किलेसामिसङ्खारवसेन भवेसु परिब्भमनं, सो च तण्हाप्पणानो ति वुत्तं—“तण्हा-सङ्खातं गमनं” ति । वन्तं ति अरियमग्गमुखेन उगिरितं पुन अपञ्चावमनवसेन^१ छड्डितं । भगवा ति वुच्चति निरुत्तिनयेना ति दस्सेन्तो आह—“यथा ... प ... मेखला” ति ।

अपरो नयो—भागवा ति भगवा, भतवा ति भगवा, भागे वनी ति भगवा, भगे वनी ति भगवा, भत्तवा ति भगवा, भगे वमी ति भगवा । भागे वमी ति भगवा ।

भागवा भतवा भागे भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे वमी ति भगवा जिनो ॥

तत्थ कथं भागवा ति भगवा ? ये ते सीलादयो धम्मक्खन्धा गुणकोट्टासा, ते अन-ज्जसाधारणा निरतिसया तथागतस्स अत्थि उपलब्भन्ति । तथा हिस्स सीलं समाधि पञ्चा विमुत्ति विमुत्तिजाणदस्सनं, हिरी ओत्तपपं, सद्धा वीरियं, सति सम्पज्झं, सीलविसुद्धि दिट्ठिविसुद्धि, समथो विपस्सना, तीणि कुसलमूलानि, तीणि सुचरितानि, तयो सम्मावितक्का, तिस्सो अनवज्जसज्जा, तिस्सो धातुयो, चत्तारो सतिपट्ठाना, चत्तारो सम्मप्यधाना, चत्तारो इद्धिपादा, चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि अरियफलानि, चतस्सो पटिसम्भिदा, चतुयोनिपरिच्छेदकजाणानि, चत्तारो अरियवंसा, चत्तारि वेसारज्जजाणानि, पञ्च पधानियङ्गानि, पञ्चङ्गिको सम्मासमाधि, पञ्चाणिको सम्मासमाधि,

पञ्चिन्द्रियानि, पञ्च बलानि, पञ्च निस्सारणीया धातुयो, पञ्च विमुत्तायतनजाणानि, पञ्च विमुत्ति-
परिपाचनीया सञ्जा, छ अनुत्सतिट्ठानानि, छ गारवा, छ निस्सारणीया धातुयो, छ सततविहारा,
छ अनुत्तरियानि, छ निब्बेधभागिया सञ्जा, छ अभिञ्जा, छ असाधारणजाणानि, सत्त अपरि-
हानिया धम्म, सत्त अरियधम्मा, सत्त अरियधनानि, सत्त वोज्झङ्गा, सत्त ण्णपुरिसधम्मा,
सत्त निज्जरवत्थूनि, सत्त सञ्जा, सत्त दक्खिण्येय्यपुग्गलदेसना, सत्तविञ्जाणट्ठित्तिदेसना, सत्त
खीणासव्वलदेसना, अट्ठ पञ्चापटिलाभहेतुदेसना, अट्ठ सम्मत्तानि, अट्ठ लोकधम्मतिककमा,
अट्ठ आरम्भवत्थूनि, अट्ठ अक्खणदेसना, अट्ठ महापुरिसवितककां, अट्ठ अभिभायतनदेसना,
अट्ठ विमोक्खा, नव योनिमोमनसिकारमूलका धम्मा, नव पारिसुद्धिपधानियङ्गानि, नव सत्तावास-
देसना, नव आघातपटिविनया, नव सञ्जा, नव नानत्ता, नव अनुपुब्बविहारा, दस
नाथकारणा धम्मा, दस कसिणायतनानि, दस कुसलकम्मपथा, दस सम्मत्तानि,
दस अरियवासा, दस असेक्खधम्मा, दस तथागतवलानि, एकादस मेत्तानिसंसा^१ ।
द्वादस धम्मचक्काकारा, तेरस धुतगुणा, चुदस बुद्धजाणानि, पञ्चदस विमुत्तिपरिपाच-
नीया धम्मा, सोळसविधा आनापानस्सति, सोळस अपरन्तपनीया धम्मा,^२ अट्ठारस बुद्धधम्मा,
एकूनवीसति पञ्चवेक्खणजाणानि, चतुचत्तालीस जाणवत्थूनि, पञ्चास उदयव्ययजाणानि,
परोपञ्चास कुसलधम्मा, सत्तसत्तति जाणवत्थूनि, चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससमापत्तिसञ्चा-
रिमहावजिरजाणं, अनन्तनयसमन्तपट्टानपविचयपञ्चवेक्खणदेसनाजाणानि, तथा अनन्तासु
लोकधातुसु अनन्तानं सत्तानं आसंयादिविभावनजाणानि चा ति एवमादयो अनन्तापरिमाणभेदा
अनञ्जसाधारणा निरतिसया गुणभागा गुणकोट्टासां संविज्जन्ति उपलब्धन्ति । तस्मा यथा-
वुत्तविभागा गुणभागा अस्स अत्थी ति भागवा ति वत्तब्बे आ-कारस्स रस्सत्तं क्त्वा “भगवा”ति
वुत्तो । एवं ताव भागवा ति भगवा ।

यस्मा सीलादयो सब्बे गुणभागा असेसतो ।

विज्जन्ति सुगते तस्मा “भगवा”ति पवुच्चति ॥

कथं भतवा ति भगवा ? ये ते सब्बलोकहिताय उस्सुक्कमापन्नेहि मनुस्सत्तादिके
अट्ठ धम्मे समोधानेत्वा सम्मासम्भोधिवा कतमहाभिनीहारेहि महाबोधिसत्तेहि परिपूरेतब्बा
दानपारमी, सील, नेक्खम्म, पञ्जा, वीरिय, खन्ति, सच्च, अधिट्ठान, मेत्ता, उपेक्खापारमी
ति दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थपारमियो ति समत्तिस पारमियो, दानादीनि

१—एकादस सीलानिसंसा ति सी० पोत्थके अतिरेकपाठो ।

२—सोळस सच्चाकारा ति सी० पोत्थके अतिरेकपाठो ।

चत्तारि सङ्गहवत्थूनि, सच्चादीनि^१ चत्तारि अधिष्ठानानि, अत्तपरिच्चागो, नयन, धन, रज्ज, पुत्तदारपरिच्चागो ति पञ्च महापरिच्चागा, पुब्बयोगो, पुब्बचरिया, धम्मकखानं, जातत्थचरिया लोकत्थचरिया, बुद्धत्थचरिया^२ ति एवमादयो, सङ्खेपतो वा सब्बे पुञ्जसम्भारजाणसम्भार-बुद्धकारकधम्मा, ते महाभिनीहारतो पट्टाय कम्पानं सतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्खेय्यानि यथा हानभागिया, संकिलेसभागिया, ठितिभागिया वा न होन्ति, अथ खो उत्तरुत्तरि विसेस-भागियाव होन्ति, एवं सक्कच्चं निरन्तरं अनवसेसतो भता सम्भता अस्स अत्थो ति “भतवा” ति वत्तब्बे भगवा ति बुत्तो निरुत्तिनयेन त-कारस्स ग-कारं कत्वा । अथ वा भतवा ति ते येव यथाबुत्ते बुद्धकारकधम्मे बुत्तनयेन भरि सम्भरि, परिपूरेसी ति अत्थो । एवम्पि भतवा ति भगवा ।

सम्मासम्बोधिया सब्बे दानपारमिआदिके ।

सम्भारे भतवा नाथो तस्मा पि भगवा मतो ॥

कथं भागे वनी ति भगवा ? ये ते चतुर्वीसतिकोटिसतसहस्ससङ्ख्या देवसिकं वल्लञ्जनक-समापत्तिभागा, ते अनवसेसतो लोकहितत्थं अत्तनो च दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं निच्चकप्पं निच्चकप्पं वनि भजि सेवि बहुलमकासी ति भागे वनी ति भगवा । अथ वा अभिज्जेय्यधम्मेसु कुसलादीसु, खन्धादीसु च ये ते परिज्जेय्यादिवसेन सङ्खेपतो वा चतुर्विधा अभिसमयभागा, वित्थारतो पन “चक्खुं परिज्जेय्यं” प...जरामरणं परिज्जेय्यं” ति आदिना^३ अनेकपरिज्जेय्यभागा, “चक्खुस्स समुदयो पहातब्बो प...जरामरणस्स समुदयो पहातब्बो” ति आदिना पहातब्ब-भागा, “चक्खुस्स निरोधो प...जरामरणस्स निरोधो सच्छिकातब्बो” ति आदिना सच्छि-कातब्बभागा, “चक्खुस्स निरोधगामिनी परिपदा” ति आदिना, “चत्तारो सतिपट्टाना” ति आदिना च अनेकमेदा भावेतब्बभागा च धम्मा, ते सब्बे वनि भजि यथारहं गोचरभावना-सेवनानं वसेन सेवि । एवम्पि भागे वनी ति भगवा । अथ वा ये इमे सीलादयो धम्मकखन्धा सावकेहि साधारणा गुणकोट्टासा गुणभागा, “किन्ति नु खो ते वेनेय्यसन्तानेसु पतिट्ठपेय्यं” ति^४ महाकरुणाय वनि अभिपत्थयि सा चस्स अभिपत्थना यथाधिप्पेतफलावहा अहोसि । एवम्पि भागे वनी ति भगवा ।

यस्मा जेय्यसमापत्तिगुणभागे तथागतो ।

भजि पत्थयि सत्तानं हिताय भगवा ततो ॥

१—सी० पोत्थकेनत्थि, पञ्चादिनी—दी०-३-१७९ ।

२—बुद्धिचरिया—सी०, क० ।

३—खु०-५-२६-पिट्ठे परिस्मिदामग्गे ।

४—पतिट्ठहेय्युं ति-स्या०, क० ।

कथं भगे वनी ति भगवा ? समासतो ताव कतपुञ्जेहि पयोगसम्पन्नेहि यथाविभवं भजीयन्ती ति भगा, लोकियलोकुत्तरसम्पत्तियो । तत्थ लोकिये ताव तथागतो सम्भोधितो पुब्बे बोधिसत्तभूतो परमुक्कंसगते वनि भजि सेवि, यत्थ पतिट्ठाया निरवसेसतो बुद्धकारकधम्ममे समन्ना-
नेन्तो बुद्धधम्ममे परिपाचेसि । बुद्धभूतो पन ते निरवज्जसुखूपसंहिते अनज्जसाधारणे लोकुत्तरे पि वनि भजि सेवि । वित्थारतो पन पदेसरज्जइस्सरियचक्कवत्तिसम्पत्तिदेवरज्जसम्पत्तिआदिवसेन ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तिजाणदस्सनमग्गाभावनाफलसच्छिकिरियादिउत्तरिमनुस्सधम्मवसेन च अनेकविहिते अनज्जसाधारणे भगे वनि भजि सेवि । एवम्पि भगे वनी ति भगवा ।

या ता सम्पत्तियो लोके या च लोकुत्तरा पुथू ।

सब्बा ता भजि सम्बुद्धो तस्मा पि भगवा मतो ॥

कथं भत्तवा ति भगवा ? भत्ता दल्लहभत्तिका अस्स बहू अत्थी ति भत्तवा । तथागतो हि महाकरुणासम्बञ्जुतजाणादिअपरिमितनिरुपमप्पभावगुणविसेससमङ्गिभावतो^१ सम्बसत्तुत्तमो सम्बानत्थपरिहारपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेव-
मनुस्साय पजाय अच्चनःपकारिताय द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणअसीतिअनुव्यज्जनव्यामप्पमादि-
अनज्जसाधारणगुणविसेसपटिमण्डितरूपकायताय यथाभुच्चगुणाधिगतेन “इति पि सो भगवा”
ति आदिनयप्पवत्तेन लोकत्तयव्यापिना सुविपुलेन, सुविसुद्धेन च थुतिघोसेन समन्नागतत्ता,
उक्कंसपारमिप्पत्तासु अप्पिच्छतासन्तुट्ठिआदीसु सुपतिट्ठितभावतो, दसबलचतुवेसारज्जादिनिरति-
सयगुणविसेससमङ्गिभावतो च “रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो, घोसप्पमाणो घोसप्पसन्नो, लूखप्पमाणो
लूखप्पसन्नो, धम्मप्पमाणो धम्मप्पसन्नो” ति एवं चतुप्पमाणिके लोकसन्निवासे सम्बथा पि
पसादावहभावेन समन्तपासादिकत्ता अपरिमाणानं सत्थानं सदेवमनुस्सानं आदरबहुमानगारवा-
यतनताय परमपेमसम्भत्तिट्ठानं । ये तस्स ओवादे पतिट्ठिता अवेच्चप्पसादेन समन्नागता होन्ति,
केनचि असंहारिया तेसं सम्भत्ति समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रम्हुना वा ति ।
तथा हि ते अत्तनो जीवितपरिच्चागे पि तत्थ पसादं न परिच्चजन्ति, तस्स वा आपणं दल्लहभत्ति-
भावतो । तेनेवाह—

“धो वे कतञ्जू कतवे दि धीरो ।

कल्याणमित्तो दल्लहभत्ति च होती” ति^२ ॥

सेय्यथा पि भिक्खवे महासमुदो ठितधम्मो वेलं नातिवत्तति, एवमेव खो भिक्खवे यं मया सावकानं सिक्खापदं पञ्चत्तं, तं मम सावका जीवितहेतु पि नातिक्कमन्ती” ति^१ च ।

एवं भत्तवा ति भगवा निरुत्तिनयेन एक्कस्स त-कारस्स लोपं कत्वा इतरस्स ग-कारं कत्वा ।

गुणातिसययुत्तस्स यस्मा लोकहितेसिनो ।

सम्मत्ता बहवो सत्थु भगवा तेन वुच्चति ॥

कथं भगे वमी ति भगवा ? यस्मा तथागतो बोधिसत्तभूतो पि पुरिमासु जातीसु पारमियो पूरेन्तो भगसङ्घातं सिरिं, इस्सरियं, यसञ्च वमि उगगारि खेळपिण्डं विय अनपेक्खो छड्डुयि । तथा हिस्स सोमनस्सकुमारकाले^२ हत्थिपालकुमारकाले^३ अयोधरपण्डितकाले^४ मूग-पक्खपण्डितकाले^५ चूलसुतसोमकाले^६ ति एवमादीसु नेक्खम्मपारमिपूरणवसेन देवरज-सदिसाय रज्जसिरिया परिच्चत्तअत्तभावानं परिमाणं नत्थि । चरिमत्तभावे पि हत्थगतं चक्कव-त्तिसिरिं देवल्लोकाधिपच्चसदिसं चतुदीपिस्सरियं, चक्कवत्तिसम्पत्तिसन्निस्सयं सत्तरतनसमुज्जलं यसञ्च तिणाय पि अमञ्जमानो निरपेक्खो पहाय अभिनिक्खमित्वा सम्मासम्बोधि अभिसम्बुद्धो, तस्मा इमे सिरिआदिके भगे वमी ति भगवा । अथ वा भाणि नाम नक्खत्तानि, तेहि समं गच्छन्ति पवत्तन्ती ति भगा, सिनेरुयुगन्धरउत्तरकुरुहिमवन्तादिभाजनलोकविसेससन्निस्सया सोभा कप्पट्ठियभवतो । ते पि भगवा वमि तन्निवाससत्तावाससमतिककमनतो तप्पटिबद्धछन्दरा-गप्पहानेन पजही ति । एवम्पि भगे वमी ति भगवा ।

चक्कवत्तिसिरिं यस्मा यसं इस्सरियं सुखं ।

पहासि लोकचित्तञ्च सुगतो भगवा ततो ॥

कथं भगे वमी ति भगवा ? भागा नाम सभावधम्मकौट्टासा, ते खन्धायतनधाता-दिवसेन, तथा पि रूपवेदनादिवसेन, अतीतादिवसेन च अनेकविधा, ते च भगवा “सब्बं पपञ्चं, सब्बं योगं, सब्बं गन्थं, सब्बं संयोजनं समुच्छिन्दित्वा अमतं धातुं समधिगच्छन्तो वमि उगगारि अनपेक्खो छड्डुयि न पच्चावमि^७ । तथा हेस सब्बत्थकमेव पथविं आपं तेजं वायं,

१. अ०—३—३१३, खु०—१—१२६, वि०—४—३५६ । २. खु०—३:१—३३१ पिट्ठे ।

३. खु०—३:१—३४८ पिट्ठे जातके ।

४. खु०—३:१—३५२ पिट्ठे जातके ।

५. खु०—३:२—१५६ पिट्ठे जातके ।

६. खु०—३:२—२६ पिट्ठे जातके ।

७. न पच्चावमि—स्या०, इतिवुत्त—ट्ट०—१०, सारत्थ० टी०—१—३१९—पिट्ठेसु पस्सितव्वं ।

चक्खुं सोतं धानं जिह्वं कायं मनं, रूपे सहे गन्धे रसे फोढब्बे धम्मो, चक्खुविज्जाणं ...प... मनोविज्जाणं, चक्खुसम्पस्सं...प...मनोसम्पस्सं, चक्खुसम्पस्सजं वेदनं...प...मनोसम्पस्सजं वेदनं, चक्खुसम्पस्सजं सज्जं...प...मनोसम्पस्सजं सज्जं, चक्खुसम्पस्सजं चेतनं...प...मनोसम्पस्सजं चेतनं, रूपतण्हं...प...धम्मतण्हं, रूपवितक्कं...प...धम्मवितक्कं, रूपविचारं...प...धम्मविचारं” ति आदिना अनुपदधम्मविभागवसेन पि सब्बे व धम्मकोट्टासे अनवसेसतो वमि उगिरि अनपेक्खपरिच्चागेन छड्ढुयि । वुत्तं हेतं—

“यं तं आनन्द चत्तं वन्तं मुत्तं पहीनं पटिनिस्सट्ठं, तं तथागतो पुन पच्चावमिस्सती ति नेतं ठानं विज्जती” ति^१ ।

एवम्पि भागे वमी ति भगवा । अथ वा भागे वमी ति सब्बे पि कुसलाकुसले सावज्जानवज्जे हीनपणीते कण्हसुक्कसपटिभागे धम्मो अरियमग्गजाणमुखेन वमि उगिरि अनपेक्खो परिच्चजि पज्जहि, परेसज्ज तथत्ताय धम्मं देसेसि । वुत्तम्पि चेत्तं—

“धम्मा पि वो भिक्खवे पहातब्बा पगेव अधम्मा^२ । कुल्लपमं वो भिक्खवे धम्मं देसेस्सामि नित्थरणत्थाय, नो गहणत्थाया” ति आदि^३ ।

एवम्पि भागे वमी ति भगवा ।

खन्धायतनधातादिधम्मभेदा महिसिना ।

कण्हा सुक्का यतो वन्ता ततो पि भगवा मतो ॥

तेन वुत्तं—

“भागवा भतवा भागे भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे वमी ति भगवा जिनो” ति ॥

एत्थ च यस्मा सङ्खेपतो अत्तहितसम्पत्तिपरहितपटिपत्तिवसेन दुविधा बुद्धगुणा, तासु अत्तहितसम्पत्ति पद्धानसम्पदाजाणसम्पदामेदतो दुविधा, आनुभावसम्पदादीनं तदविनाभावेन तदन्तो गधत्ता । परहितपटिपत्ति पयोगासयभेदतो दुविधा । तत्थ पयोगतो लाभसक्कारादिनिरपेक्खचित्तस्स सब्बदुक्खनित्यानिक्कधम्मूपदेसो, आसयतो पटिविरुद्धेसु पि निच्चं हितेसिता, जाणपरिपाककालागमनादिपरहितपटिपत्ति च, आमिसपटिग्गहणादिना पि अत्थचरिया परहित-

१. दी०—२—९३ ।

२. म०—१—१८० ।

३. म०—१—१७९ ।

४५. तस्सेवं इमिना च इमिना च कारणेन सो भगवा
अरहं...प...इमिना च इमिना च कारणेन भगवा ति बुद्धगुणे अनुस्सरतो
नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोसपरियुद्धितं, न मोहपरि-
युद्धितं चित्तं होति । उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरब्भं ।

पटिपत्ति होति येव । तस्मा तेसं विभावनवसेन पाळियं “अरहं” ति आदीनं पदानं गहणं
वेदितब्बं ।

तत्थ “अरहं” ति इमिना पदेन पहानसम्पदावसेन भगवतो अत्तहितसम्पत्ति विभा-
विता । “सम्मासम्बुद्धो, लोकविदू” ति च इमेहि पदेहि आणसम्पदावसेन । ननु च “लोक-
विदू” ति इमिना पि सम्मासम्बुद्धता विभावीयती ति ? सच्चं विभावीयति, अत्थि पन
विसेसो, “सम्मासम्बुद्धो” ति इमिना सम्बञ्जुत्तजाणानुभावो विभावितो, “लोकविदू” ति
पन इमिना आसयानुसयजाणादीनम्पि आनुभावो विभावितो ति । “विज्जाचरणसम्पन्नो” ति
इमिना सम्बा पि भगवतो अत्तहितसम्पत्ति विभाविता । “सुगतो” ति पन इमिना समुदागमतो
पट्टाय भगवतो अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता । “अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि
सत्था देवमनुस्सानं” ति इमेहि पदेहि भगवतो परहितपटिपत्ति विभाविता । “बुद्धो” ति
इमिना भगवतो अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता । एवञ्च कत्वा “सम्मासम्बुद्धो”
ति कत्वा “बुद्धो” ति वचनं समत्थितं होति । तेनैवाह—‘अत्तना पि बुज्झि अञ्जे पि सत्ते
बोधेसी’ ति आदि । “भगवा” ति च इमिना पि समुदागमतो पट्टाय भगवतो सम्बा अत्तहित-
सम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता ।

अपरो नयो—हेतुफलसत्तूपकारवसेन सङ्खेपतो तिविधा बुद्धगुणा । तत्थ “अरहं सम्मा-
सम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो लोकविदू” ति इमेहि पदेहि फलसम्पत्तिवसेन बुद्धगुणा विभाविता ।
‘अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानं’ ति इमेहि सत्तूपकारवसेन बुद्धगुणा पकासिता ।
“बुद्धो” ति इमिना फलवसेन, सत्तूपकारवसेन च बुद्धगुणा विभाविता । “सुगतो भगवा”
ति पन इमेहि पदेहि हेतुफलसत्तूपकारवसेन बुद्धगुणा विभाविता ति वेदितब्बं ।

४५. तस्सा ति बुद्धानुस्सतिकम्मट्ठानिकस्स योगिनो । एवं ति “तत्रायं नयो” ति
आदिना वुत्तप्पकारेन, तस्मिं समये ति बुद्धगुणानुस्सरणसमये । रागपरियुद्धितं ति रागेन
परियुद्धितं, परियुद्धानप्पत्तेहि रागेहि सहितं चित्तं अरञ्जमिव चोरेहि तेन परियुद्धितं ति वुत्तं,

इच्चस्स एवं रागादिपरियुट्ठानाभावेन विक्खम्भितनीवरणस्स कम्मट्ठाना-
भिमुखताय उजुगतचित्तस्स बुद्धगुणपोणा वितक्कविचारा पवत्तन्ति ।
बुद्धगुणे अनुवितक्कयतो अनुविचारयतो पीति उप्पज्जति, पीतिमनस्स
तस्स परियुट्ठानद्वानभावतो, परियुट्ठितरागं ति अत्थो । यं वा रागस्स परियुट्ठानं, तं तंस्सहिते
चित्ते उपचरितं ति दट्ठब्बं । एतस्मिं पक्खे रागेना ति रागेन हेतुना ति अत्थो । उजुगतमेवा
ति पगेव कायवङ्कादीनं अपनीतत्ता, चित्तस्स च अनुजुभावकरानं मायादीनं अभावतो, रागादि-
परियुट्ठानाभावेन वा ओनतिउन्नतिविरहतो उजुभावमेव कतं । अथ वा उजुगतमेवा ति कम्म-
द्वानस्स वीथिं ओतिण्णताय लीनुद्धच्चविगमनतो मज्झिमसमथनिमित्तपटिपत्तिया उजुभावमेव
गतं । तथागतं आरब्भा ति तथागतगुणे आरम्भणं कवा ।

इच्चस्सा ति इति अस्स । “सो भगवा इति पि अरहं” ति आदिना पुब्बे वुत्तप्पकारेन
बुद्धगुणे अनुवितक्कयतो ति सम्बन्धो । एवं ति “नेव तस्मिं समये” ति आदिना वुत्तयेन ।
बुद्धगुणपोणा ति बुद्धगुणनिन्ना । “वितक्कविचारा पवत्तन्ती” ति एतेन बुद्धगुणसङ्घातं
कम्मद्वानं वितक्काहतं, वितक्कपरियाहतं, पुनप्पुनं अनुमज्जनञ्च करोती ति दस्सेति । पीति
उप्पज्जती ति भावनावसेन उपचारज्ज्ञाननिष्फादिका बलवती पीति उप्पज्जति । पीतिमनस्स
वुत्तप्पकारपीति सहितचित्तस्स । कायचित्तदरथा ति कायचित्तपस्सद्धीनं पटिपक्खभूता सुखुमा-
वत्था उद्धच्चसहगता किलेसा । पटिप्पस्सम्भन्ती ति सन्निसीदन्ति । अनुक्कमेन एकक्खणे
यदा बुद्धगुणारम्भणा भावना उपरूपरि विसेसं आवहन्ती पवत्तति, तदा नीवरणानि विक्खम्भि-
तानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्ना व होन्ति, सुविसदानि सद्धदीनि इन्द्रियाणि होन्ति, भावनाय
पगुणताय वितक्कविचारा सातिसयं पट्टकिञ्चा व होन्ति, बलवती पीति उप्पज्जति, पीतिपदट्ठाना
सस्सद्धि सविसेसा जायति, पस्सद्धकायस्स समाधिपदट्ठानं सुखं थिरतरं हुत्वा पवत्तति, सुखेन
अनुब्रूहितं चित्तं कम्मद्वाने सम्मदेव समाधियति, एवं अनुक्कमेन पुब्बभागे वितक्कादयो
उपरूपरि पट्टपट्टतरभावेन पवत्तित्वा भावनाय मज्झिमसमथपटिपत्तिया इन्द्रियानञ्च एकरस-
भावेन पट्टतमानि हुत्वा एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । यं सन्धाय वुत्तं भगवता—

“यस्मिं महानाम समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं

समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति...प...सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१ ।

कस्मा पनेत्थ ज्ञानं अप्पनापत्तं न होती ति आह—“बुद्धगुणानं पन गम्भीरताया”
ति आदि । गम्भीरे हि आरम्भणे गम्भीरे उदके पतितनावा विय समथभावना पतिट्ठं न लभति,

पीतिपदद्वानस्स पस्सद्विया कायचित्तदरथा पटिप्पसम्भन्ति, पस्सद्वदरथस्स कायिकम्पि चेतसिकम्पि सुखं उपपज्जति, सुखिनो बुद्धगुणारम्मणं हुत्वा चित्तं समाधियतीति अनुक्कमेन एकक्खणे ज्ञानज्ञानि उपपज्जन्ति । बुद्धगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं बुद्धगुणानुस्सरणवसेन उपपन्नत्ता बुद्धानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

४६. इमञ्च पन बुद्धानुस्सतिमनुयुत्तो भिक्खु सत्थरि सगारवो होति सप्पतिस्सो, सद्भावेपुल्लं सतिवेपुल्लं पञ्जावेपुल्लं पुञ्जवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जवहुलो होति, भयभेरवसहो, दुक्खाधिवासनसमत्थो, सत्थारा

“गम्भीरताया” ति च इमिना सभावधम्मता पि सङ्गहिता । सभावधम्मो हि गम्भीरो न पज्जति । ननु च तज्जापज्जत्तिवसेव सभावधम्मो गच्छतीति ? सच्चं गच्छति पुब्बभागे, भावनाय पन वड्डमानाय पज्जति समतिक्कमित्वा सभावे येव चित्तं तिष्ठति । ननु च सभावधम्मे पि कथंचि अप्पना समिज्जति दुतियारुप्पज्ज्ञानादीति ? सच्चं समिज्जति, तच्च खो एकप्पकारे आरम्भणे, इदं पन नानप्पकारं ति दस्सेन्तो—“नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताया” ति आह । एवम्पि यथा नानप्पकारेसु एकसादिकोद्धासेसु मनसिकारं पवत्तेन्तस्स एकस्मिं येव कोद्धासे अप्पनावसेन भावना अवतिष्ठति, एवमिध कस्मा न होतीति ? विसमोयं उपज्जासो । तत्थ हि सति पि कोद्धासबहुभावे एकप्पकारेनेव भावना वत्तति पटिक्कूलाकारस्सेव गहणतो, इध पन नानप्पकारे न गुणानं नानप्पकारत्ता, न अयमेकस्मिं येव गुणे ठातुं सक्कोति भावनावलेन पच्चक्खतो बुद्धगुणेषु उपपद्दहन्तेसु सद्भाय बलवभावतो । तेनेव हि “अधिमुत्तताया” ति वुत्तं । यदि उपचारप्पत्तं ज्ञानं होति, कथं बुद्धानुस्सतीति वुत्तं ति आह—“तदेतं” ति आदि ।

४६. सगारवो होति सप्पतिस्सो, सत्थगुणसरीरस्स पच्चक्खतो उपपद्दहनतो । ततो येव सद्भावेपुल्लं अवेच्चप्पसादसदिसं सद्दामहत्तं । बुद्धगुणानं अनुस्सरणवसेन भावनाय पवत्तता सतिवेपुल्लं । तेसं परमगम्भीरताय नानप्पकारताय च पञ्जावेपुल्लं । तेसं उल्लारपुञ्जक्खत्तताय पुञ्जवेपुल्लञ्च अधिगच्छति । पीतिपामोज्जवहुलो होति पीतिसम्बोज्जङ्गद्वानीयत्ता बुद्धानुस्सतिया । भयभेरवसहो बुद्धगुणारम्मणाय सतिया भयभेरवामिभव-

संवाससञ्जं पटिलमति, बुद्धगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरम्पि चेतियघरमिव पूजारहं होति, बुद्धभूमियं चित्तं नमति । वीतिककमितव्ववत्थु-समायोगे चस्स सम्मुखा सत्थारं पस्सतो विय हिरोत्तप्पं पच्चुपट्ठाति, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायणो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराम सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय बुद्धानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं ताव बुद्धानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

धम्मानुस्सतिकथा

४७. धम्मानुस्सतिं भावेतुकामेना पि रहोगतेन पटिसल्लीनेन “स्वाक्खातो भगवता धम्मो सन्दिट्टिको अकालिको एहिपस्सिको

नतो । तेनाह भगवा “अनुस्सरेथ सम्बुद्धं, भयंतुम्हाकं नो सिया” ति^१ । दुक्खाधिवासन-समत्थो बुद्धानुस्सतिया सरीरदुक्खस्स पदुमपलासे उदकस्स विय विनिवट्टनतो । संवाससञ्जं ति सहवाससञ्जं । बुद्धभूमियं चित्तं नमति बुद्धगुणानं महन्तभावस्स पच्चक्खतो उपट्ठानतो । बुद्धानुस्सतिभावनाय सब्बदा बुद्धगुणानं चित्ते विपरिवत्तनतो बुत्तं—“सम्मुखा सत्थारं पस्सतो विया” ति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो ति इमाय भावनाय उपरि तं अधिट्ठानं कत्वा सच्चानि अप्पटिविज्झन्तो । सुगतिपरायणो ति सुगतिसम्परायो ति ।

अप्पमादं ति अप्पमज्जनं सक्कच्चं अनुयोगं । कयिराथा ति करेय्य । सुमेधसो ति सुन्दरपञ्जो । एवं महानुभावाया ति बुत्तप्पकारेण नीवरणविकखम्भनादिसमत्थेन सत्थरि सगारवभावादिहेतुभूतेन महता सामत्थियेन समन्नागताय ।

२. धम्मानुस्सतिकथावण्णना

४७. धम्मानुस्सतिं ति एत्थ पदत्थो सभावत्थो च आदितो बुत्तो येवा ति तं अनाम-सित्वा भावनाविधानमेव दस्सेतुं—“धम्मानुस्सतिं भावेतुकामेना पि” ति आदि आरब्धं । कस्मा पनेत्थ बुद्धानुस्सतियं विय “अवेच्चप्पसादसमन्नागतेना” ति न बुत्तं । ननु एता पटि-पाटिया छ अनुस्सतियौ अरियसावकानं वसेन देसनं आरुह्वा ति ? सच्चमेतं, एवं सन्ते पि

ओपनेय्यिको^१ पच्चत्तं वेदितव्वो विञ्जूही” ति^२ एवं परियत्तिधम्मस्स चैव नवविधस्स च लोक्कुत्तरधम्मस्स गुणा अनुस्सरितव्वा ।

४८. स्वाक्खातो ति इमस्मिं हि पदे परियत्तिधम्मो पि सङ्गहं गच्छति, इतरेसु लोक्कुत्तरधम्मो व । तत्थ परियत्तिधम्मो ताव स्वाक्खातो आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता, सात्थसव्यञ्जनकेवलपरिपुण्णपरिसुद्धब्रह्मचरियप्पकासनत्ता च ।

“परिसुद्धसीलादिगुणानं पुथुज्जनानम्पि इज्झन्ती” ति दस्सनत्थं “अवेच्चप्पसादसमन्नागतेना” ति इध न बुत्तं, अरियसावकानं पन सुखेन इज्झन्ती ति । तथा पि पाळियं आगतत्ता च बुद्धानुस्सतिनिर्देशे बुत्तं ति दट्ठव्वं, अयञ्च विचारो परतो आगमिस्सतेव ।

४८. परियत्तिधम्मो पी ति पि-सहेन लोक्कुत्तरधम्मं सम्पिण्डेति । इतरेसू ति सन्दिट्ठिकादिपदेषु । लोक्कुत्तरधम्मो वा ति अवधारणं निप्परियायेन सन्दिट्ठिकादिअत्थं सन्धाय बुत्तं, परियायतो पनेते परियत्तिधम्मे पि सम्भवन्तेव । तथा हि परियत्तिधम्मो बहुसुतेन आगतागमेन परमेन सतिनेपक्केन समन्नागतेन पञ्चवता आदिकल्याणतादिविसेसतो सयं दट्ठव्वो ति सन्दिट्ठिको । आचरियपयिरुपासनाय विना न लब्भा ति चे ? लोक्कुत्तरधम्मे पि समाने कल्याणमित्तसन्निस्सयेनेव सिज्झन्तो, तथा सत्थुसन्दस्सने पि । “सन्दिट्ठिया जयती” ति अयं पनत्थो तिथियभिम्मद्दने निप्परियायतो व लब्भति, किलेसज्जे परियायतो परम्पराहेतुभावतो । “सन्दिट्ठं अरहती” ति अयम्पि अत्थो लब्भतेव, सब्बसो संकिलेसधम्मनं पद्धानं, वोदानधम्मनं परिब्रूहनञ्च उद्दिस्स पवत्तत्ता । अयञ्च अत्थो “ये खो त्वं गोतमि धम्मे जानेय्यासि, इमे धम्मा सरागाय सवत्तन्ति नो विरागाय, सञ्जोगाय संवत्तन्ति नो विसञ्जोगाय, सउपादानाय संवत्तन्ति नो अनुपादानाय, एकंसेन गोतमि धारेय्यासि ‘नेसो धम्मो, नेसो विनयो, नेतं सत्थुसासनं’ ति”^३, “धम्मा पि वो भिक्खवे पहातव्वा, पगेव अधम्मा” ति^४ च एवमादीहि सुत्तपदेहि विभागेतव्वो । अकालिकाधिगमुपायताय अकालिको । विज्जमानतापरिसुद्धताहि एहिप्पस्सविधिं अरहती ति एहिप्पस्सिको । ततो एव वट्ठुक्खनित्थरणत्थिकेहि अत्तनो चित्ते उपनयनं, चित्तस्स वा तत्थ उपनयनं अरहती ति ओपनेय्यिको । विमुत्तायतन-

१. ओपनेय्यिको—सी०, स्या० ।

२. अं०—३—८ ।

३. वि०—४—३७९, अं०—३—३७४ ।

४. म०—१—१८० ।

४९. यं हि भगवा एकगाथम्पि देसेति, सा समन्तभद्रकत्ता धम्मस्स पठमपादेन आदिकल्याणा, दुतियततियपादेहि मज्झेकल्याणा, पच्छिमपादेन परियोसानकल्याणा । एकानुसन्धिकं सुत्तं निदानेन आदिकल्याणं, निगमनेन परियोसानकल्याणं, सेसेन मज्झेकल्याणं । नानानुसन्धिकं सुत्तं पठमानुसन्धिना आदिकल्याणं, पच्छिमेन परियोसानकल्याणं, सेसेहि मज्झेकल्याणं । अपि च सनिदानसउप्पत्तिकत्ता आदिकल्याणं, वेनेय्यानं अनुरूपतो अत्थस्स अविपरीतताय च हेतुदाहरणयुत्ततो च मज्झेकल्याणं, सोतूतं सद्वापटिलाभजनेन निगमनेन च परियोसानकल्याणं ।

सीसे ठत्वा परिचयेन सम्मदेव अत्थवेदं, धम्मवेदञ्च लभन्तेहि पच्चत्तं वेदितब्बो विज्जुही ति । एवं सन्दिट्ठिकादिपदेसु परियत्तिधम्मम्पि पक्खित्वा मनसिकारो युज्जतेव ।

४९. सा ति गाथा । समन्तभद्रकत्ता ति सब्बभागेहि सुन्दरत्ता । धम्मस्सा ति सासनधम्मस्स । किञ्चापि अवयवविनिमुत्तो समुदायो नाम परमत्थतो कोचि नत्थि, येसु पन अवयवेसु समुदायरूपेन अवेक्खितेसु “गाथा” ति समञ्चा, तं ततो भिन्नं विय कत्वा संसामिवोहारं आरोपेत्वा दस्सेन्तो—“पठमेन पादेन आदिकल्याणा” ति आदिमाह । ‘एकानुसन्धिकं’ ति इदं नातिबहुविभागं यथानुसन्धिना एकानुसन्धिकं सन्धाय बुत्तं, इतरस्स पन तेनेव देसेतब्बधम्मविभागेन आदिमज्झपरियोसानभागा लब्भन्ती ति । निदानेना ति कालदेसदेसकपरिसादिअपदिसनलक्खणेन निदानगन्थेन । निगमनेना ति “इदमवोचा” ति आदिकेन^१, “इति यं तं बुत्तं, इदमेतं पटिच्च बुत्तं” ति^२ वा ययाबुत्तत्थनिगमनेन ।

अयं कथा विसेसतो सुत्तपिटकसंवण्णना ति कत्वा सुत्तपिटकवसेन धम्मस्स आदिकल्याणादिकं दस्सेत्वा इदानीं सुत्तपिटकविनयपिटकानं वसेन तं दस्सेतुं—“सनिदानसउप्पत्तिकत्ता” ति आदि बुत्तं । तत्थ सनिदानसउप्पत्तिकत्ता ति यथाबुत्तनिदानेन सनिदानताय सअट्ठुप्पत्तिकताय च । वेनेय्यानं अनुरूपतो ति सिक्खापदपञ्चित्तिया धम्मदेसनाय च तंतंसिक्खापदभावेन पञ्जापियमानस्स वेनेय्यज्झासयानुरूपं पवत्तियमानस्स अनुरूपतो । अत्थस्सा ति देसियमानस्स च सीलादिअत्थस्स । “तं किस्स हेतु^३ १, सेय्यथा पि भिक्खवे” ति आदिना^४ तत्थ तत्थ हेतूपमागहणेन हेतुदाहरणयुत्ततो ।

१. सस्सामिवोहारं—सी० ।

२. सं०—१—२२२ ।

३. अं०—४—१३९ ।

४. सं०—२—३५८ ।

५० सकलो पि सासनधम्मो अत्तनो अत्थभूतेन सीलेन आदिकल्याणो, समथविपस्सनामग्गफलेहि मज्झेकल्याणो, निब्बानेन परियोसानकल्याणो । सीलसमाधीहि वा आदिकल्याणो, विपस्सनामग्गेहि मज्झेकल्याणो, फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो । बुद्धसुबोधिताय आदिकल्याणो, धम्मसुधम्मताय मज्झेकल्याणो, संघमुप्पटिप्पत्तिया परियोसानकल्याणो । तं सुत्वा तथत्थाय पटिपन्नेन अधिगन्तव्वाय अभिसम्बोधिया वा आदिकल्याणो, पच्चेकबोधिया मज्झेकल्याणो, सावकबोधिया परियोसानकल्याणो ।

५०. एवं सुत्तविनयवसेन परियत्तिधम्मस्स आदिमज्झपरियोसानकल्याणतं दस्सेत्वा इदानीं तीणि पिटकानि एकज्झं गहेत्वा तं दस्सेतुं—सकलो पी” ति आदि बुत्तं । तत्थ सासनधम्मो ति—

“सब्बपापस्स अकरणं कुसलस्स उपसम्पदा ।

सच्चित्तपरियोदपनं एतुं बुद्धान सासनं” ति^१ ॥

एवं बुत्तस्स सत्थुसासनस्स पकासको परियत्तिधम्मो । सीलेन आदिकल्याणो सीलमूलकत्ता सासनस्स । समथादीहि मज्झेकल्याणो तेसं सासनसम्पत्तिया वेमज्झभावतो । निब्बानेन परियोसानकल्याणो तदधिगमतो उत्तरिकरणीयाभावतो । सासने सम्मापटिप्पत्ति नाम पञ्चाय होति, तस्सा च सीलं, समाधि च मूलं ति आह—“सीलसमाधीहि आदिकल्याणो” ति । पञ्चा पन अनुबोधपटिवेधवसेन दुविधा ति तदुभयमपि गण्हन्तो “विपस्सनामग्गेहि मज्झेकल्याणो” ति आह । तस्स निष्फत्ति फलं, किञ्चं निब्बानसञ्चिकिरिया, ततो परं कत्तब्बं नत्थी ति दस्सेन्तो आह—“फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो” ति । फलग्गहणेन वा सउपादिसेसनिब्बानमाह, इतरेण इतरं, तदुभयञ्च सासनसम्पत्तिया ओसानं ति आह—“फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो” ति ।

बुद्धस्स सुबोधिता सम्मासम्बुद्धता, ताय आदिकल्याणो तप्पभवत्ता । सब्बसो संकिलेसप्पहानं वोढानं परिपूरी च धम्मसुधम्मता, ताय मज्झेकल्याणो तंसरीरत्ता । सत्थारा यथानुसिद्धं तथापटिप्पत्ति संघमुप्पटिप्पत्ति, ताय परियोसानकल्याणो, ताय सासनस्स लोके सुप्पतिष्ठितभावतो । तं ति सासनधम्मं । तथत्ताया ति यथत्ताय भगवता धम्मो देसितो,

५१. सुय्यमानो चेस नीवरणविकखम्भनतो सवनेन पि कल्याणमेव आवहती ति आदिकल्याणो, पटिपज्जियमानो समथविपस्सनासुखावहनतो पटिपत्तिया पि कल्याणं आवहती ति मज्झेकल्याणो, तथापटिपन्नो च पटिपत्तिफले निट्ठिते तादिभावावहनतो पटिपत्तिफलेन पि कल्याणं आवहती ति परियोसानकल्याणो ति एवं आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता स्वाक्खातो ।

तथत्ताय तथभावाय । सो पन अभिसम्भोधि पच्चेकबोधि सावकबोधी ति तिविधो, इतो अज्झथा निब्बानाधिगमस्स अभावतो । तत्थ सम्बगुणेहि अग्गभावतो इतरबोधिद्वयमूलताय च पठमाय बोधिया आदिकल्याणता गुणेहि वेमज्झभावतो दुतियाय मज्झेकल्याणता, तदुभयावरताय, तदोसानताय च सासनधम्मस्स ततियाय परियोसानकल्याणता बुत्ता ।

५१. एसो ति सासनधम्मो । नीवरणविकखम्भनतो विमुत्तायतनसीसे ठत्वा सद्धम्मं सुणन्तस्स नीवरणानं विकखम्भनसम्भवतो । बुत्तं हेतं—

“यथा यथाबुसो भिक्खुनो सत्था वा धम्मं देसेति, अज्जतरो वा गक्कन्नियो सब्रह्मचारी, तथा तथा सो तत्थ लभति अत्थवेदं लभति धम्मवेदं” ति^१ ।

“यस्मिं भिक्खवे समये अरियसावको ओहितसोतो धम्मं सुणाति, पच्चस्स नीवरणानि तस्मिं समये पहीनानि होन्ती” ति^२—

च आदि । समथविपस्सनासुखावहनतो ति समथसुखस्स च विपस्सनासुखस्स च सम्पादनतो । बुत्तम्पि चेत्तं—

“सो विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं” ति आदि^३ ।

तथा—

“यतो यतो सम्मसति खन्धानं उदयब्बयं ।

लभती पीतिपामोज्जं अमत्तं तं विजानतं ।

अमानुसी रती होति सम्मा धम्मं विपस्सतो” ति^४ च ॥

१. अं०—२—२९० । २. सं०—४—७९ ।

३. दी०—१—८७, म०—२—१२४ । ४. खु०—१—५३ ।

५२. यं पनेस भगवा धम्मं देसेन्तो सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्म-
चरियञ्च पकासेति, नानानयेहि दीपेति, तं यथानुरूपं अत्थसम्पत्तिया
सात्थं, व्यञ्जनसम्पत्तिया सब्यञ्जनं । सङ्कासनपकासनविवरणविभजन-
उत्तानीकरणपञ्जतिअत्थपदसमायोगतो सात्थं, अक्खुरपदव्यञ्जनाकार-
निरुत्तिनिर्देससम्पत्तिया सब्यञ्जनं । अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि
सात्थं, धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सब्यञ्जनं । अत्थपटिमानपटि-

तथापटिपन्नो ति यथा समयविपस्सनामुखं आवहति, यथा वा सत्थारा अनुसिद्धं,
तथा पटिपन्नो सासनधम्मो । तादिभावावहनतो ति छळङ्गुपेक्खावसेन इट्ठादीसु तादिभावस्स
लोकधम्मेहि अनुपलेप्सस आवहनतो । एस भगवा वुत्तनयेन तिविधकल्याणं धम्मं देसेन्तो यं
सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियञ्च पकासेति, तं यथानुरूपं अत्थसम्पत्तिया सात्थं, व्यञ्जन-
सम्पत्तिया सब्यञ्जनं ति योजना ।

५२. तत्थ अविसेसेन तित्तो सिक्खा, सकलो च तन्तिधम्मो सासनब्रह्मचरियं ।
यं सन्धाय वुत्तं—“कतमेसानं खो भन्ते बुद्धानं भगवन्तानं ब्रह्मचारियं न चिरद्वितिकं अहोसी”
ति आदि^१ । सब्बसिक्खानं मण्डभूतसिक्खत्तयसङ्गहितो अरियमग्गो मग्गब्रह्मचरियं । यं
सन्धाय वुत्तं—“खीणा जाति, वुत्तिं ब्रह्मचरियं, कतं करणीयं” ति^२ । यथानुरूपं ति
यथारहं । सिक्खत्तयसङ्गहं हि सासनब्रह्मचरियं अत्थसम्पत्तिया सात्थं । मग्गब्रह्मचरिये वत्तब्बमेव
नत्थि । अत्थसम्पत्तिया ति सम्पन्नत्थताय । सम्पत्तिअत्थो हि इध सह-सहो । इतरं पन
यथावुत्तेनत्थेन सात्थं, सब्यञ्जनं च । ये पनेत्थ “वचनसभावं सात्थं, अत्थ सभावं
सब्यञ्जनं” ति विभजित्वा वदन्ति, तं न सुन्दरं, तथा विभत्तस्स परियत्तिधम्मस्स अभावतो ।
सद्दत्था हि अभिन्नरूपा विय हुत्वा विनियोगं गच्छन्ति । तथा हि नेसं लोकियामिस्सीभावं पटि-
जानन्ति । सति पि वा भेदे “सब्यञ्जनं” ति एत्थ यदि तुल्ययोगो अधिप्पेतो “सपुत्तो
आगतो” ति आदीसु विय, एवं सति “अत्थपटिसरणा भिक्खवे होथ, मा व्यञ्जनपटिसरणा”
ति अत्थप्पधानवादो बाधितो^३ सिया, अथ विज्जमानतामत्तं “सलोकमको सपक्खको” ति आदीसु
विय व्यञ्जनसम्पत्ति अग्गहिता सिया । तस्मा अट्ठकथायं वुत्तनयेनेव अत्थो गहेतब्बो ।

१. वि०—१—१० । २. वि०—३—१७, सं०—४—६८—पिट्ठादीसु ।

३. अत्थप्पधानभावो दीपितो—स्था०, क० ।

सम्मिदाविसयतो सात्थं, धम्मनिरुत्तिपटिसम्मिदाविसयतो सब्यञ्जनं । पण्डित-
वेदनीयतो परिकखकजनप्पसादकं ति सात्थं, सद्देय्यतो लोकियजनप्पसादकं
ति सब्यञ्जनं । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं, उत्तानपदतो सब्यञ्जनं ।
उपनेतब्बस्स अभावतो सकलपरिपुण्णभावेन केवलपरिपुण्णं । उपनेतब्बस्स
अभावतो निहोसभावेन परिसुद्धं ।

सात्थं सब्यञ्जनं ति एत्थ नेत्तिनयेना पि अत्थं दस्सेतुं—“सङ्कासनं पं” सब्य-
ञ्जनं ति वुत्तं । तत्थ यदि पि नेत्तियं ब्यञ्जनमुखेन ब्यञ्जनत्थग्गहणं होती ति “अक्खरं पदं”
ति आदिना^१ ब्यञ्जनपदानि पठमं उद्दिष्टानि, इध पन पाळियं “सात्थं सब्यञ्जनं” ति आग-
तत्ता अत्थपदानि येव पठमं दस्सेतुं—“सङ्कासनपकासना” ति आदि वुत्तं । तत्थ सङ्केपतो
कासनं दीपनं सङ्कासनं “मञ्जमानो भिक्खु बद्धो मारस्स, अमञ्जमानो मुत्तो” ति आदीसु^२
विय । तत्तकेन हि तेन भिक्खुना पटिविद्धं । तेनाह—“अञ्जातं भगवा” ति आदि । पठमं
कासनं पकासनं । आदिकम्मस्मिं हि अयं प-सद्दो “पञ्जपेति पड्डपेती” ति आदीसु^३ विय ।
तिक्खिन्द्रियापेक्खं चेतं पदद्वयं उद्देसभावतो । तिक्खिन्द्रियो हि सङ्केपतो पठमञ्च वुत्तमतथं
पटिपज्जति । संखित्तस्स वित्थारवचनं सकिं वुत्तस्स पुन वचनञ्च विवरणविभजनानि । यथा
“कुसला धम्मा” ति सङ्केपतो सकिंयेव च वुत्तस्स अत्थस्स “कतमे धम्मा कुसला ? यस्मिं समये
कामावचरं कुसलं चित्तं” ति आदिना^४ वित्थारतो विवरणवसेन विभजनवसेन च पुन वचनं ।
मज्झिमिन्द्रियापेक्खमेतं पदद्वयं निद्देसभावतो । विवटस्स वित्थारतराभिधानं, विभक्तस्स च
पकारेहि आपनं वेनेय्यानं चित्तपरितोसनं उत्तानीकरणपञ्चापनानि । यथा “फस्सो होती”
ति आदिना^५ विवटविभक्तस्स अत्थस्स “कतमो तस्मिं समये फस्सो ? यो तस्मिं समये फस्सो
फुसना सम्फुसना” ति^५ आदिना उत्तानीकिरिया, पञ्चापना च । मुदिन्द्रियापेक्खमेतं पदद्वयं पटि-
निद्देसभावतो । “पञ्चापनपट्टपनविवरणविभजनउत्तानीकरणपकासनअत्थपदसमायोगतो”—
ति पि पाठो ।

कथं पं । यं पाठविकप्पो जातो ति ? वुच्चते—नेत्तिपाळियं आगतनयेन पुरिमपाठो ।
तत्थ हि—

१. खु०-१०-५ नेत्ति । २. सं०-२-३०२ । ३. सं०-२-२४ ।

४. अभि०-३-१८ ।

५. अभि०-१-१९ ।

“सङ्कासना पकासना विवरणा विभजनुत्तानीकम्मपञ्जत्ति ।

एतेहि छहि पदेहि अत्थो कम्मञ्च निदिट्ठं”ति^१ ॥

देसनाहारयोजनाय च एतस्सेवत्थस्स “सङ्कासना पकासना” ति आदिना आगतं । पच्छिमो पन “पञ्जपेति पट्टपेति विवरति विभजति उत्तानीकरोति ‘पस्सथा’ ति चाह”ति^२ सुत्ते आगतनयेन व्यञ्जनमत्तकतो । एवञ्च नेसं द्विन्नं पाठानं विसेसो, न अत्थतो । तथा हि सङ्क्षेपतो “पठमं आपनं पञ्चापनं, पठममेव पट्टपनं” ति इमानि पदानि सङ्कासनपकासन-पदेहि अत्थतो अविशिष्टानि । यञ्च पुरिमपाठे छट्ठं पदं “पकारतो आपनं”ति पञ्चापनं वुत्तं । तं दुतियपाठे पकासनपदेन “निब्बिसेसं पकारतो कासनं”ति कत्वा । यस्मा आपनकासनानि अत्थावसासनसभावताय अभिन्नानि, सब्बेसञ्च वेनेय्यानं चित्तस्स तोसनं, बुद्धिया च निसानं याथावतो वत्थुसभावभावभासने ज्ञायती ति । एवं अत्थपदरूपत्ता परियत्तिअत्थस्स यथावुत्तछअत्थ-पदसमायोगतो सात्थं सासनं ।

अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिर्देशसम्पत्तिया ति एत्थ उच्चारणवेलाभं अप-रियोसिते पदे वर्णो अक्खरं । “एकक्खरं पदं अक्खरं” ति एके “आ एवं किर तं”ति आदीसु आ-कारादयो विय । “विसुद्धकारणानं मनसा देसनावाचाय अक्खरणतो अक्खरं” ति अञ्जे । विभत्तियन्तं अत्थआपनतो पदं । सङ्क्षेपतो वुत्तं पदाभिहितं अत्थं व्यञ्जेती ति व्यञ्जनं, वाक्यं । “किरियापदं अव्ययकारकविसेसनयुत्तं वाक्यं”ति हि वदन्ति । पकारतो वाक्यविभागो आकारो । आकाराभिहितं निब्बचनं निरुत्ति । निब्बचनवित्थारो निस्सेसुपदे-सतो निर्देशो । एतेसं अक्खरादीनं व्यञ्जनपदानं सम्पत्तिया सम्पन्नताय सव्यञ्जनं ।

तत्रायमस्स अत्थपदसमायोगो, व्यञ्जनसम्पत्ति च—अक्खरेहि सङ्कासेति, पदेहि पका-सेति, व्यञ्जनेहि विवरति, आकारेहि विभजति, निरुत्तीहि उत्तानी करोति, निर्देशेहि पञ्जपेति, तथा अक्खरेहि उग्घाटेत्वा पदेहि विनेति उग्घटितञ्जुं, व्यञ्जनेहि विपञ्चेत्वा आकारेहि विनेति विपञ्चितञ्जुं, निरुत्तीहि नेत्वा निर्देशेहि विनेति नेय्यं, एवञ्चायं धम्मो उग्घटियमानो उग्घ-टितञ्जुं विनेति, विपञ्चियमानो विपञ्चितञ्जुं, निरुत्तमानो नेय्यं । तत्थ उग्घटना आदि, विपञ्चना मज्झे, नयनमन्ते । एवं तीसु कालेषु तिघा देसितो दोसत्तयविधमनो गुणत्तयावहो तिविधवेने-

य्यविनयनो ति । एवम्पि तिविधकल्याणोयं धम्मो अत्थव्यञ्जनपरिपूरिया “सात्थो सब्यञ्जनो” ति वेदितव्वो “परिपुण्णो परिसुद्धो” ति च ।

अत्थगम्भीरता ति आदीसु अत्थो नाम तन्तिअत्थो । धम्मो तन्ति । पटिवेधो तन्तिया तन्तिअत्थस्स च यथाभूतावबोधो । देसना मनसा वक्त्वापिताय तन्तिया देसना । ते पनेते अत्थादयो यस्मा ससादीहि विय महासमुदो मन्दबुद्धीहि दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च तस्मा गम्भीरा । अथ वा अत्थो नाम हेतुफलं । धम्मो हेतु । देसना पञ्चत्ति, यथाधम्मं धम्माभिलापो, अनुलोमपटिलोमसङ्खेपवित्थारादिवसेन वा कथनं । पटिवेधो अभिसमयो, अत्थानुरूपं धम्मेसु, धम्मानुरूपं अत्थेसु, पञ्चत्तिपथानुरूपं पञ्चत्तीसु अवबोधो, तेसं तेसं वा धम्मानं पटिविज्झितव्वो सलक्खणसङ्खातो अविपरीतसभावो । ते पि चेते अत्थादयो यस्मा अनुपचितकुसलसम्भारेहि ।

दुप्पञ्जेहि ससादीहि विय महासमुदो दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च, तस्मा गम्भीरा । तेसु पटिवेधस्सा पि अत्थसन्निस्सितत्ता वुत्तं—“अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि सत्थ” ति अत्थगुणदीपनतो । तासं धम्मदेसनानं व्यञ्जनसन्निस्सितत्ता वुत्तं—“धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सब्यञ्जनं” ति तासं व्यञ्जनसम्पत्तिदीपनतो ।

अत्थेसु पभेदगतं जाणं अत्थपटिसम्भिदा । अत्थधम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदासु पभेदगतं जाणं पटिभानपटिसम्भिदा ति इमिस्सा पि पटिसम्भिदाय अत्थविसयत्ता आह—“अत्थ पटिभानपटिसम्भिदाविसयतो सात्थ” ति, अत्थ सम्पत्तिया आसति तदभावतो । धम्मो ति तन्ति । निरुत्ती ति तन्तिपदानं निद्वारेत्वा वचनं । तत्थ पभेदगतानि जाणानि धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदा ति आह—“धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सब्यञ्जनं ति, असति व्यञ्जनसम्पत्तिया तदभावतो । परिकखकजनप्पसादकं ति एत्थ इति-सदो हेतु अत्थो । यस्मा परिकखकजनानं किंकुसलगवेसीनं पसादावहं, तस्मा सात्थं । अत्थसम्पन्नं ति फलेन हेतुनो अनुमानं नदीपूरेन विय उपरि बुद्धिप्पवत्तिया । सात्थकता पनस्स पण्डितवेदनोयताय, सा परमगम्भीरसण्हसुखुमभावतो वेदितव्वा । वुत्तहेतं—“गम्भीरो दुद्धो” ति आदि^१ । लोकीयजनप्पसादकं ति सब्यञ्जनं ति यस्मा लोकीयजनस्स पसादावहं,^२ तस्मा सब्यञ्जनं । लोकीयजनो हि व्यञ्जनसम्पत्तिया तुस्सति, इधा पि फलेन हेतुनो अनुमानं । सब्यञ्जनता पनस्स सद्देय्यताय, सा आदिकल्याणदिभावतो वेदितव्वा ।

५३. अपि च पटिपत्तिया अधिगमव्यत्तितो सात्थं । परियत्तिया आगमव्यत्तितो सब्यञ्जनं, सीलादिपञ्चधम्मक्खन्धयुत्ततो केवलपरिपुण्णं, निरुपक्विकलेसतो नित्थरणताय पवत्तितो लोकामिसनिरपेक्खतो च परिसुद्धं ति एवं सात्थसब्यञ्जनकेवलपरिपुण्णपरिसुद्धब्रह्मचरियप्पकासनतो स्वाक्खतो ।

अथ वा “पण्डितवेदनीयतो सात्थं” ति पञ्चापदट्टानताय अत्थसम्पन्नतं आह, ततो परिक्वकजनप्पसादकं । सद्धेय्यतो सब्यञ्जनं ति सद्धापदट्टानताय व्यञ्जनसम्पन्नतं, ततो लोकियजनप्पसादकं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं ति अधिप्पायतो अगाधापारताय अत्थसम्पन्नं^१ अञ्जया तदभावतो । उत्तानपदतो सब्यञ्जनं ति सुबोधसद्ताय व्यञ्जनसम्पन्नं, प मगम्भीरस्स पि अत्थस्स वेनेय्यानं सुविञ्जेय्यभावापादनतो । सबोपेस पठमस्स अत्थद्वयस्स पमेदो^२ दट्ठब्बो, तथा चेव तत्थ तत्थ संवण्णितं । तथा हेत्थ त्रिकप्पस्स, समुच्चयस्स वा अगगहणं । उपनेतव्वस्सा ति पक्खिपितव्वस्स वोदानत्थस्स अबुत्तस्स अभावतो । सकलपरिपुण्णभावेना ति सब्रभागेहि परिपुण्णताय । अपनेतव्वस्सा ति संकिलेसधम्मस्स ।

५३. पटिपत्तिया ति सीलविसुद्धियादिसम्मापटिपत्तिया, तन्निमित्तं । अधिगमव्यत्तितो ति सच्चपटिवेधेन अधिगमवेय्यत्तियसम्भावतो सात्थं कपिलवतादि^३ विय तुच्छं निरत्थकं अहुत्वा अत्थसम्पन्नं ति कत्वा । परियत्तिया ति परियत्तिधम्मपरिचयेन । आगमव्यत्तितो ति दुरक्खातधम्मेसु परिचयं करोन्तस्स विय सम्मोहं अजनेत्वा बाहुसच्चवेय्यत्तियसम्भावतो सब्यञ्जनं । व्यञ्जनसम्पत्तिया हि सति आगमव्यत्तितो ति । सीलादिपञ्चधम्मक्खन्धयुत्ततो ति सीलादीहि पञ्चहि धम्मकोट्टासेहि अविरहितत्ता । केवलपरिपुण्णं अनवसेसेन समन्ततो पुण्णं पूरितं । निरुपक्विकलेसतो ति दिट्ठिमानादिउपक्विकलेसाभावतो । नित्थरणत्थाया ति वट्ठदुक्खतो निस्सरणाय । लोकामिसनिरपेक्खतो ति कथञ्चि पि तण्हासन्निस्सयस्स अनिस्सयनतो ।

१—अत्थसम्पन्नं उत्तानाधिप्पाये सति-स्था०, अत्थसम्पन्नतं । उत्तानाधिप्पाये सति-क० ।

२—पपञ्चो-सी० ।

३. कपिलमतादि-स्था०, क० ।

५४. अत्थविपल्लासाभावतो वा सुट्ठु अक्खातो ति स्वाक्खातो । यथा हि अञ्जतित्थियानं धम्मस्स अत्थो विपल्लासं आपज्जति, अन्तरायिका ति वुत्तधम्मानं अन्तरायिकत्ताभावतो, निरयानिका ति वुत्तधम्मानं निरयानिकत्ताभावतो । तेन ते दुरक्खातधम्मा येव होन्ति, न तथा भगवतो धम्मस्स अत्थो विपल्लासं आपज्जति । इमे धम्मा अन्तरायिका, इमे धम्मा निरयानिका ति एवं वुत्तधम्मानं तथाभावानतिककमनतो ति । एवं ताव परियत्तिधम्मो स्वाक्खातो ।

५५. लोकुत्तरधम्मो पन निब्बानानुरूपाय पटिपत्तिया पटिपदानुरूपस्स च निब्बानस्स अक्खातत्ता स्वाक्खातो । यथाह—“सुपञ्जत्ता खो

५४. एवं आदिकल्याणतादिअपदेसेन सत्थु पुरिमवेसारज्जद्वयवसेन धम्मस्स स्वाक्खातत्तं विभावेत्वा इदानीं पच्छिमवेसारज्जद्वयवसेना पि तं दस्सेतुं—“अत्थविपल्लासाभावतो वा सुट्ठु अक्खातो ति स्वाक्खातो” ति वत्ता समत्थं व्यतिरेकमुखेन विभावेन्तो “यथा ही” तिआदिमाह । तत्थ विपल्लासमापज्जती ति तेसं धम्मे “अन्तरायिका”ति वुत्तधम्मानं विपाकादीनं अन्तरायिकत्ताभावतो एकसेन अपायूपपत्तिहेतुताय अभावतो । निरयानिकत्ताभावतो ति अतम्मयताभावतो संसारतो च निरयानिकाति वुत्तधम्मानं एकच्चयञ्जकिरियापकतिपुरिसन्तराणादीनं^१ ततो निरयानिकत्ताभावतो विपरीतो एव होति । तेना ति अत्थस्स विपल्लासापपज्जनेन । ते अञ्जतित्थिया । तथाभावानतिककमनतो ति कम्मन्तरायादीनं पञ्चन्नं अन्तरायिकभावस्स अरियमग्गधम्मानं निरयानिकभावस्स कदाचि पि अनत्तिवत्तनतो ।

५५. निब्बानानुरूपाय पटिपत्तिया हि अधिगन्तव्वस्स सब्बसङ्खतविनिस्सट्ठस्स निब्बानस्स अनुरूपाय सब्बसङ्खारनिस्सरणूपायभूताय सपुब्बभागाय सम्मापटिपत्तिया अक्खातत्ता ति योजना । पटिपदानुरूपस्सा ति सब्बदुक्खनिरयानिकभूता आरम्भणकरणमत्तेना पि किलेसेहि अनामसनीया^२ यादिसी पटिपदा, तदनुरूपस्स । सुपञ्जत्ता ति सिलादिकखन्धत्तयसङ्गहिता सम्मादिट्ठिआदिप्पभेदा मिच्छादिट्ठिआदीनं पहायिकभावेन सुट्ठु सम्मदेव विहिता । संसन्दति किलेसमलविसुद्धिताय समेति । एवं मग्गनिब्बानानं पटिपदापटिपज्जनीयभावेहि अञ्जमञ्जानुरूपताय स्वाक्खातत्तं दस्सेत्वा इदानीं तिविधस्सा पि लोकुत्तरधम्मस्स पञ्चेकं स्वाक्खतत्तं दस्सेतुं—

१. ...पुरिसन्तरयञ्जादीनं—क० ।

२. अनामसनीयतादिना—स्या०, क० ।

पन तेन भगवता सावकानं निब्बानगामिनी पटिपदा संसन्दति निब्बानञ्च पटिपदा च । सेय्यथा पि नाम गङ्गोदकं यमुनोदकेन संसन्दति समेति, एवमेव सुपञ्जरा खो पन तेन भगवता सावकानं निब्बानगामिनी पटिपदा संसन्दति निब्बानञ्च पटिपदा चा” ति* ।

अरियमग्गो चेत्थ अन्तद्वयं अनुपगम्म मज्झिमा पटिपदाभूतो व “मज्झिमा पटिपदा”ति अक्खातत्ता स्वाक्खातो । सामञ्जफलानि पटिप्पस्सद्ध-
किलेसानेव “पटिप्पस्सद्धकिलेसानी”ति अक्खातत्ता स्वाक्खातानि । निब्बानं
सस्सतामतताणलेणादिसभावमेव सस्सतादिसभाववसेन अक्खातत्ता
स्वाक्खातं ति एवं लोक्कुत्तरधम्मो पि स्वाक्खातो ।

५६. सन्दिट्ठिको ति एत्थ पन अरियमग्गो ताव अत्तनो सन्ताने
रागादीनं अभावं करोन्तेन अरियपुग्गलेन सामं दट्ठब्बो ति सन्दिट्ठिको ।
यथाह—“रत्तो खो ब्राह्मण रागेन अभिभूतो परियादिण्णचित्तो अत्ता-
व्यावाधाय पि चेतेति, परव्यावाधाय पि चेतेति, उभयव्यावाधाय पि
चेतेति । चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । रागे पहीने नेव
अत्ताव्यावाधाय चेतेति, न परव्यावाधाय चेतेति, न उभयव्यावाधाय चेतेति,
न चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । एवम्पि खो ब्राह्मण सन्दिट्ठिको
धम्मो होती” ति* ।

“अरियमग्गो चेत्था” ति आदि वुत्तं । तत्थ अन्तद्वयं ति सस्सतुच्छेदं, कामसुखअत्तकिल-
मथानुयोगं, लीनुद्धच्चं, पटिष्ठानायूहनं ति एवं पमेदं अन्तद्वयं । अनुपगम्मा ति अनुपगन्त्वा,
अनुपगमनहेतु वा । पटिपस्सद्धकिलेसानी ति सुट्ठु वूपसन्तकिलेसानि, पटिप्पस्सद्धिप्पहानवसेन
सम्मदेव पहीनदोसानि । सस्सतादिसभाववसेना ति “सस्सतञ्च वो भिक्खवे धम्मं देसेस्सामि
अमतञ्च ताणञ्च लेणञ्चा” ति आदिना तेसु तेसु सुत्तेसु सस्सतादिभावकित्तनवसेन ।

५६. “रागादीनं अभावं करोन्तेन अरियपुग्गलेन सामं दट्ठब्बो” ति इमिना
“अरियमग्गेन मम रागादयो पहीना” ति सयं अत्तना अनञ्जनेय्येन दट्ठब्बो ति सन्दिट्ठि,
सन्दिट्ठि एव सन्दिट्ठिको ।

५७. अपि च नवविधो पि लोक्कुत्तरधम्मो येन येन अधिगतो होति, तेन तेन परसद्भाय गन्तव्वतं हित्वा पच्चवेक्खणञ्जाणेन सयं दट्ठव्वो ति सन्दिट्ठिको ।

अथ वा पसत्था दिट्ठि सन्दिट्ठि, सन्दिट्ठिया जयती ति सन्दिट्ठिको । तथा हेत्थ अरियमग्गो सम्पयुत्ताय, अरियफलं कारणभूताय, निब्बानं विसयि-भूताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयति । तस्मा यथा रथेन जयती ति रथिको, एवं नवविधो पि लोक्कुत्तरधम्मो सन्दिट्ठिया जयती ति सन्दिट्ठिको ।

अथ वा दिट्ठं ति दस्सनं वुच्चति । दिट्ठमेव सन्दिट्ठं, दस्सनं ति अत्थो । सन्दिट्ठं अरहती ति सन्दिट्ठिको । लोक्कुत्तरधम्मोहि भावनाभिसमयवसेन सच्छिकिरियाभिसमयवसेन च दिस्समानो येव वट्ठभयं निवत्तेति । तस्मा यथा वत्थं अरहती ति वत्थिको, एवं सन्दिट्ठं अरहती ति सन्दिट्ठिको ।

५८. अत्तनो फलदानं सन्धाय नास्स कालो ति अकालो । अकालो येव अकालिको । न पञ्चाहसत्ताहादिमेदं कालं खेपेत्वा फलं देति, अत्तनो पन पवत्तिसमनन्तरमेव फलदो ति वुत्तं होति ।

५७. तेन तेन अरियसावकेन परसद्भाय परस्स सद्वहनेन परनेय्येन गन्तव्वतं हित्वा आपेतव्वतं पहाय पच्चवेक्खणञ्जाणेन करणभूतेन । पसत्था दिट्ठि सन्दिट्ठि यथा सम्बो-ज्झङ्गो । अरियमग्गो अत्तना सम्पयुत्ताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयति अरियफलं ताय एव अत्तनो कारणभूताय, निब्बानं आरम्भणकरणेन अत्तनो विसयीभूताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयती ति योजना ।

भावनाभिसमयवसेन मग्गधम्मो । सच्छिकिरियाभिसमयवसेन निब्बानधम्मो । फलम्पि हेट्ठिमं सकदागामिविपस्सनादीनं पच्चयभावेन उपरि मग्गाधिगमस्स उपनिस्सयभावतो परियायतो “दिस्समानो वट्ठभयं निवत्तेती” ति वत्तव्वतं लभति ।

५८. नास्स कालो ति नास्स आगमेतव्वो कालो अत्थि । यथा हि लोक्कियकुसलस्स “उपपज्जे अपरपरियाये” ति आदिना फलदानं पति आगमेतव्वो कालो अत्थि, न एवमेतस्सा ति अत्थो । तेनाह—“न पञ्चाहा” ति आदि । पक्कट्ठो ति दूरो । फलदानं पतिकालो पक्कट्ठो अस्सा ति

अथ वा अत्तनो फलदाने पक्कटो कालो पत्तो अस्सा ति कालिको । को सो ? लोकियो कुसलधम्मो । अयं पन समनन्तरफलत्ता न कालिको ति अकालिको । इदं मग्गमेव सन्धाय वुचं ।

५९. “एहि पस्स इमं धम्मं” ति एवं पवचं एहिपस्सविधिं अरहती ति एहिपस्सिको । कस्मा पनेस तं विधिं अरहती ति ? विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च । रितामुट्ठियं हि हिरञ्जं वा सुवण्णं वा अत्थी ति वत्वा पि “एहि पस्स इमं” ति न सकका वत्तुं । कस्मा ? अविज्जमानत्ता । विज्जमानम्पि च गूथं वा मुत्तं वा मनुञ्जभावप्पकासनेन चित्तसम्पहंसनत्थं “एहि पस्स इमं” ति न सकका वत्तुं । अपि च खो पन तिणेहि वा पण्णेहि वा पटिच्छादेताब्बमेव होति । कस्मा ? अपरिसुद्धत्ता । अयं पन नवविधो पि लोक्कुत्तरधम्मो सभावतो विज्जमानो विगतवलाहके आकासे सम्पुण्णचन्दमण्डलं विय पण्डुकम्बले निक्खितजातिमणि विय च परिसुद्धो । तस्मा विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च एहिपस्सविधिं अरहती ति एहिपस्सिको ।

६०. उपनेतब्बो ति ओपनेय्यिको^१ । अयं पनेत्थ विनिच्छयो— उपनयनं उपनयो, आदिचं चेलं वा सीसं वा अज्झुपेक्खित्वा पि भावनावसेन अत्तनो चित्ते उपनयनं अरहती ति ओपनयिको, ओपनयिको व

कालिको, कालन्तरफलदायी । तेनाह—“अत्तनो फलदाने”ति । पत्तो ति उपनीतो । इदं ति “अकालिको”ति पदं ।

५९. विधिं ति विधानं, “एहि पस्सा”ति एवंपवत्तविधिवचनं । विज्जमानत्ता ति परमत्थतो उपलब्धमानत्ता । परिसुद्धत्ता ति किलेसमलविरहेन सब्बथा विसुद्धत्ता । अमनुञ्जम्पि कदाचिपयोजनवसेन यथासभावप्पकासनेन दस्सेतब्बं भवेय्या ति तदभावं दस्सेतो आह—“मनुञ्जभावप्पकासनेना”ति ।

६०. उपनेतब्बो ति उपनेय्यो, उपनेय्यो व ओपनेय्यिको ति इमस्स अत्थस्स अधिप्पेतत्ता श्राह—“उपनेतब्बो ति ओपनेय्यिको”ति । चित्ते उपनयनं उप्पादनं ति आह—“इदं

१. ओपनयिको—सी०, स्या० ।

२. ओपनेय्यिको—क०, उपनयिको—स्या० ।

ओपनेय्यिको' । इदं सङ्गते लोकुत्तरधम्मे युज्जति । असङ्गतो पन अत्तनो चित्तेन उपनयनं अरहतीति ओपनेय्यिको । सच्छिकिरियावसेन अल्ली-यनं अरहतीति अत्थो ।

अथ वा निब्बानं उपनेतीति अरियमग्गो उपनेय्यो । सच्छिकातव्वतं उपनेतव्वोति फलनिब्बानधम्मो उपनेय्यो । उपनेय्यो एव ओपनेय्यिको^२ ।

६१. पच्चत्तं वेदितव्वो विञ्जूहीति सव्वेहि पि उग्घटितञ्जू-आदीहि विञ्जूहि अत्तनि अत्तनि वेदितव्वो “भावितो मे मग्गो, अधिगतं फलं, सच्छिकतो निरोधो”ति । न हि उपज्झायेन भावितेन मग्गेन^३ सद्धि-विहारिकस्स किलेसा पहीयन्ति । न सो तस्स फलसमापत्तिया फासु विहरति । न तेन सच्छिकतं निब्बानं सच्छिकरोति । तस्मा न एस परस्स सीसे आभरणं विय दट्ठव्वो । अत्तनो पन चित्ते येव दट्ठव्वो, अनुभवि-तव्वो विञ्जूहीति वुरां होति । बालानं पन अविसयो चेस ।

सङ्गते लोकुत्तरधम्मे युज्जती”ति । चित्ते उपनयनंति पन आरम्मणभूतस्स धम्मस्स आरम्मणभावूपनयने अधिप्पेते असङ्गते पि युज्जेय्य “आरम्मणकरणसङ्गातं उपनयनं अरहतीति ओपनेय्यिको”ति । अल्लीयनंति फुसनं । निब्बानं उपनेति अरियपुग्गलंति अधिप्पायो ।

६१. विञ्जूहीति विदूहि, पटिविद्धसव्वेहीति अत्थो । ते पन एकंसतो उग्घटित-ञ्जूआदयो होन्तीति आह—उग्घटितव्वञ्जूआदीही”ति । “पच्चत्तं”ति एतस्स “पति अत्तनी”ति भुम्मवसेन अत्थो गहेतव्वोति आह—“अत्तनि अत्तनी”ति । वेदितव्वोति वुत्तं, कथं वेदितव्वोति आह—“भावितो मे”ति आदि । तत्थ “मे”ति इमिना “पच्चत्तं”ति पदेन वुत्तमत्थं अन्वयतो दस्सेत्वा पुन व्यतिरेकेन दस्सेतुं—“न ही”ति आदि वुत्तं, तं सुविञ्जेय्यमेव । “विञ्जूही”ति इदं अन्तोगधावधारणंति दस्सेन्तो—“बालानं पन अविसयो चेसा”ति आह ।

१. उपनय्यिकोव ओपनय्यिको—स्या० । सी० पोत्थके पनेतं नत्थि ।

२. उपनेय्यो एव ओपनय्यिको—सी०, स्या० ।

३. भाविते मग्गे—सी०, रो० ।

६२. अपि च स्वाक्खातो अयं धम्मो । कस्मा ? सन्दिट्टिकत्ता । सन्दिट्टिको, अकालिकत्ता । अकालिको, एहिपस्सिकत्ता । यो च एहिपस्सिको, सो नाम ओपनेय्यिको होती ति ।

६३. तस्सेवं स्वाक्खाततादिभेदे धम्मगुणे अनुस्सरतो “नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति धम्मं आरब्भा” ति पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्ञानि उपपज्जन्ति । धम्मगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्ताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं धम्मगुणानुस्सरणवसेन उपपन्नत्ता धम्मानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन धम्मानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु एवं ओपनेय्यिकस्स धम्मस्स देसेतारं इमिना पङ्गेन समन्नागतं सत्थारं नेव अतीतंसे समनुपस्सामि, न पनेतरहि अञ्जत्र तेन भगवता ति एवं धम्मगुणदस्सनेनेव सत्थरि सगारवो होति सप्पतिस्सो । धम्मे गरुचित्तिकारो सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जवहुलो होति, भयभैरवसहो, दुक्खाधिवासनसमत्थो, धम्मेन संवाससञ्जं पटिलभति, धम्मगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरम्पि चेतियघरमिव पूजारहं होति, अनुत्तरधम्माधिगमाय चित्तं नमति, वीतिकमितव्ववत्थुसमायोगे चस्स धम्मसुधम्मतं समनुस्सरतो हिरोतप्पं पच्चुपट्टाति । उत्तरि अप्पटिविज्जन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

६२. एवं आदिकल्याणतादिना अञ्जमञ्जस्स अनुरूपदेसनाय धम्मस्स स्वाक्खाततं दस्सेत्वा इदानीं पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमं पच्छिमं पदं कारणवचनं ति दस्सेन्तो—“अपि चा” ति आदिमाह । तत्थ सन्दिट्टिकत्ता ति यस्मा अयं धम्मो बुत्तनयेन सामं दट्ठब्बो, सन्दिट्ठिया किलेसे विद्धंसेति, सन्दस्सनञ्च अरहति, तस्मा स्वाक्खातो दुरक्खाते तिथियधम्मे तदभावतो । इमिना नयेन सेसपदेसु पि यथारहं अत्थो दट्ठब्बो ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।
 एवं महानुभावाय धम्मानुस्सतिया सदा ति ॥
 इदं धम्मानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

संधानुस्सतिकथा

६४. संधानुस्सति भावेतुकामेना पि रहोगतेन पटिसल्लीनेन
 “सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो, उजुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो, जाय-
 प्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो, सामीचिप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो,
 यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि अट्ठ पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसंधो
 आहुनेय्यो, पाहुनेय्यो, दक्खिणेय्यो, अज्जलिकरणीयो, अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं
 लोकस्सा” ति एवं अरियसंघगुणा अनुस्सरितव्वा ।

६५. तत्थ सुप्पटिपन्नो ति सुट्ठु पटिपन्नो । सम्मापटिपदं
 अनिवत्तिपटिपदं अनुलोमपटिपदं अपच्चनीकपटिपदं धम्मानुधम्मपटिपदं
 पटिपन्नो ति बुत्तं होति । भगवतो ओवादानुसासनिं मक्कच्चं सुणन्ती
 ति सावका । सावकानं संधो सावकसंधो सीलदिट्ठिसामञ्जताय

६३. तस्सेवं ति आदीसु यं वत्तव्वं, तं बुद्धानुस्सतियं बुत्तनयेन वेदितव्वं ।

३—संधानुस्सतिकथावण्णना

६४. अरियसंघगुणा ति आरकत्ता किलेसेहि, अनये नइरियनतो, अये च इरियनतो,
 सदेवकेन च लोकेन “सरणं” ति अरणीयतो अरियो च सो संधो च, अरियानं वा संधो अरिय-
 संधो, तस्स गुणा ।

६५. यं सम्मापटिपदं पटिपन्नो “सुट्ठु पटिपन्नो” ति बुच्चति । सा अरियमग्गपटिपदा
 पटिपक्खधम्मे अनिवत्तिधम्मे वत्वा पज्जहनतो पयोजनाभावा सयम्पि अनिवत्तिधम्मा अधिगन्त-
 व्वस्स च निब्बानस्स एकंसतो अनुलोमी ति । ततो एव अपच्चनीका अनुधम्मभूता च, तस्सा
 च पटिपन्नत्ता अरियसंधो “सुप्पटिपन्नो” ति बुत्तो ति दस्सेतुं—“सुट्ठु पटिपन्नो” ति आदि
 बुत्तं । तत्थ “अनिवत्तिपटिपदं” ति इमिना उजुप्पटिपत्तिं दस्सेति । पुनपुनं निवत्तने हि

संघातभावं आपन्नो सावकसमूहो ति अत्थो । यस्मा पन सा सम्मपटि-
पदा उज्जु अवक्का अकुटिला अजिम्हा, अरियो च जायो ति पि बुच्चति,
अनुच्छविकत्ता च सामीची ति पि सङ्गं गता । तस्मा तं पटिपन्नो अरिय-
संघो उज्जुप्पटिपन्नो आयप्पटिपन्नो सामोचिप्पटिपन्नो ति पि बुत्तो ।

एत्थ च ये मग्गहा, ते सम्मापटिपत्तिसमङ्गिताय सुप्पटिपन्ना । ये
फलहा, ते सम्मापटिपदाय अधिगन्तव्वस्स अधिगतत्ता अतीतं पटिपदं
सन्धाय सुप्पटिपन्ना ति वेदितव्वा ।

सति उज्जुप्पटिपत्ति न होति । “अनुलोमपटिपदं अपच्चनीकपटिपदं” ति इमिना आयप्प-
टिपत्ति । पटिपज्जितव्वस्स हि निब्बानस्स अनुलोमनेन अरच्चनीकताय चस्सा जायतो ।
धम्मानुधम्मपटिपदं” ति इमिना सामीचिप्पटिपत्ति अनुच्छविकभावदीपनतो । एतेन पठम-
पदस्स पपच्चनिद्दे सो, इतरानि तीणि पदानी ति दस्सेति । तेनाह—“यस्मा पत्ता” ति आदि ।

यथानुसिद्धं पटिपज्जनेन किञ्चसिद्धितो अरियभावावहं सवनं सक्कच्चसवनं नामा ति
बुत्तं—“सक्कच्चं सुणन्ती ति सावका” ति, तेन अरिया एव निप्परियायतो सत्थुसावका नामा
ति दस्सेति । सीलदिट्ठिसामञ्जसाया ति अरियेन सीलेन अरियाय च दिट्ठिया समानभावेन ।
अरियानज्झि सीलदिट्ठियो मज्झे भिन्नसुवण्णं विय निन्नानाकरणं मग्गेनागतत्ता । तेन ते
यत्थ कत्थचि ठिता पि संहताव । तेनाह—“संघातभावमापन्नो” ति । मायासाठेय्या-
दिपापधम्मसमुच्छेदेन उज्जु । ततो एव गोमुत्तवक्काभावेन अवक्का । चन्दलेखा
वक्काभावेन अकुटिला । नङ्गलकोटिवक्काभावेन अजिम्हा । अवक्कादिभावेन वा
उज्जु । परिसुद्धेन अरिया । अपण्णकभावेन जायति कमति निब्बानं, तं वा जायति
पटिविज्झीयति एतेना ति जायो । वट्टदुक्खनिय्यानाय अनुच्छविकत्ता । अनुरुत्ता
सामीचि ओपायिका ति पि सङ्गं समञ्जं गता सम्मापटिपत्ति, ताय समङ्गिताय सुप्पटिपन्ना
“सम्मापटिपज्जन्ती” ति कत्वा । वत्तमानत्थो हि अयं पटिपन्न सहो यथा “सोतापत्तिफल-
सच्छिकिरियाय पटिपन्नो” ति^१ । अतीतं पटिपदं ति यथावत्तमगगसम्मापटिपत्ति वदति ।
उभयेन च सामञ्जनिद्देसेन, “सुप्पटिपन्ना च सुप्पटिपन्ना च सुप्पटिपन्ना” ति एकसेसनयेन
वा गहितानं समूहो “सुप्पटिपन्नो” ति बुत्तो ति दस्सेति ।

६६. अपि च स्वाक्खाते धम्मविनये यथानुसिद्धं पटिपन्नत्ता पि अपण्णकपटिपदं पटिपन्नत्ता पि सुप्पटिपन्नो ।

६७. मज्झिमाय पटिपदाय अन्तद्वयं अनुपगम्म पटिपन्नत्ता काय-
वचीमनोवङ्कुकुटिलजिम्हदोसप्पहानाय पटिपन्नत्ता च उज्जुप्पटिपन्नत्ता
च उज्जुप्पटिपन्नो ।

६८. आयो वुच्चति निब्बानं । तदत्थाय पटिपन्नत्ता आयप्पटिपन्नो ।

६९. यथा पटिपन्ना सामीचिपटिपन्नारहा होन्ति, तथा पटिपन्नत्ता
सामीचिप्पटिपन्नो ।

६६. एवं आदिपदत्थनिर्द्देशभावेन इतरपदानं अर्थं वत्वा इदानीं चतुन्नम्पि पदानं
अवोमिस्सकं अर्थं दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं । तत्थ यथानुसिद्धं ति सत्थारा यथा
अनुसिद्धं, तथा अनुसासनीअनुरूपं ति अत्थो । अपण्णकपटिपदं ति अविरज्जनकपटिपदं,
अनवज्जपटिपत्तिं ति अत्थो । एत्थ च स्वाक्खाते धम्मविनये अपण्णकपटिपदं पटिपन्नत्ता
ति एवं सम्बन्धिदत्तं । पुरिमपदेन सम्बन्धे दुतियपदं न वत्तब्बं सिया, ननु च दुतियपदेन
सम्बन्धे पि पठमं पदं न वत्तब्बं सिया ति ? न तस्स पठमं अपेक्खितत्ता । सा पन सावकानं
अपण्णकपटिपदा यथानुसिद्धं पटिपदा ति दस्सनत्थं “यथानुसिद्धं पटिपन्नत्ता” ति वत्तब्बं । उभ-
यस्सा पि वा सुप्पटिपन्नभावमाधनत्ता उभयं वुत्तं । तथा हि पि-सद्देन उभयं समुच्चिनोति ।

६७. किलेसजिम्हवसेन अन्तद्वयगाहो ति^१ सम्बसो तं पहाय सम्मापटिपदा कायादि-
वङ्कप्पहायिनी उज्जुप्पटिपत्तिं होती ति आह—“मज्झिमाय पटिपदाय...प...उज्जु-
प्पटिपन्नो” ति ।

६८. आयो नाम युत्तप्पत्तपटिपत्ति, निब्बानञ्च । सम्बसङ्खारसमथताय आदित्तं चेत्तं,
सीसं वा अज्झुपेक्खित्वा पि पटिपज्जितव्वमेवा ति आह—“आयो वुच्चति निब्बानं” ति ।
निब्बायनकिरियामुखेन चेत्थ निब्बानं वुत्तं ति दट्ठब्बं, मग्गजाणादीहि वा आयति पटिविज्झी-
यति सच्छिकरीयति चा ति आयो निब्बानं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

६९. गुणसम्भावनाय परेहि कयिरमानं पञ्चुपट्टानादिसामीचिकम्मं अरहन्ती ति
सामीचिकम्मारहा ।

७०. यदिदं ति यानि इमानि । चत्तारि पुरिसयुगानी ति युगलवसेन पठममग्गडो फलडो ति इदमेकं युगलं ति एवं चत्तारि पुरिसयुगलानि होन्ति । अट्ठ पुरिसपुग्गला ति पुरिसपुग्गलवसेन एको पठममग्गडो एको फलडो ति इमिना नयेन अट्ठेव पुरिसपुग्गला होन्ति । एत्थ च पुरिसो ति वा पुग्गलो ति वा एकत्थानि एतानि पदानि । वेनेय्यवसेन पनेतं वुत्तं । एस भगवतो सावकसंघो ति यानिमानि युगवसेन चत्तारि पुरिसयुगानि, पाटिएकतो अट्ठ पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसंघो ।

आहुनेय्यो ति आदीसु आनेत्वा हुनितब्बं ति आहुनं । दूरतो पि आनेत्वा सीलवन्तेसु दातब्बं ति अत्थो । चतुन्नं पच्चयानमेतं अधिवचनं । तं आहुनं पटिग्गहेतुं युत्तो तस्स महप्फलकरणतो ति आहुनेय्यो ।

अथ वा दूरतो पि आगन्त्वा सब्बसापतोय्यम्पि एत्थ हुनितब्बं ति आहवनीयो । सक्कादीनम्पि वा आहवनं अरहतो ति आहवनीयो । यो चायं ब्राह्मणानं आहवनीयो नाम अग्नि, यत्थ हुतं महप्फलं ति तेसं लद्धि । सचे हुतस्स महप्फलताय आहवनीयो, संघो व आहवनीयो । संघे हुतं हि महप्फलं होति ।

७० यदिदं ति अन्तोगधलिङ्गवचनभेदो निपातो ति तस्स वचनभेदेन अत्थमाह—“यानि इमानि” ति । एवं ति पकारत्थे निपातो, इमिना पकारेणा ति अत्थो । तेन इतरानि तीणि युगलानि दस्सितानि होन्ती ति आह—“एवं चत्तारि पुरिसयुगलानि होन्ती” ति । एतं ति एतं “पुरिसपुग्गला” ति बहुवचनवसेन वुत्तं पदं । पुरिसा च ते पुग्गला च पुरिसपुग्गला । तत्थ “पुरिसा” ति इमिना पठमाया पकतिया गहणं, “पुग्गला” ति पन दुतियाय पि सत्तसामञ्जेना ति एवं वा एत्थ अत्थो दट्ठब्बो । चतुन्नं पच्चयानं कीदीसानं ? आनेत्वा हुनितब्बानं ति अधिकारतो पाकटोयमत्थो । दातब्बं ति वा पच्चत्तवचनं “चतुन्नं पच्चयानं” ति पदं अपेक्खित्वा सामिवसेन परिणामेतब्बं, अञ्जथा येसं केसञ्चि चतुन्नं पच्चयानं ‘आहुनं’ ति समञ्जा सिया । आहुनं अरहती ति वा आहुनेय्यो । सक्कादीनम्पि वा आहवनं सक्कादीहि पि दिव्यमानं दानं । यत्थ हुतं महप्फलं ति

यथाह—

“यो च वस्ससतं जन्तु अग्निं परिचरे वने ।
एकञ्च भावितत्तानं मुहुत्तमपि पूजये ।
सा येव पूजना सेय्यो यञ्चे वस्ससतं हुतं” ति^१ ॥

तदेतं निकायन्तरे आहवनीयो ति पदं इध आहुनेय्यो ति इमिना
पदेन अत्थतो एकं, व्यञ्जनतो पनेत्थ किञ्चिमत्तमेव नानं । इति आहुनेय्यो ।

७१. पाहुनेय्यो ति एत्थ पन पाहुनं बुच्चति दिसाविदिसतो आग-
तानं पियमनापानं जातिमित्तानं अत्थाय सकारेन पटियत्तं आगन्तुकदानं ।
तम्पि ठपेत्वा ते तथारूपे पाहुनके संघस्सेव दातुं युत्तं । संघो व तं पटिग्ग-
हेतुं युत्तो । संघसदिसो हि पाहुनको नत्थि । तथा हेस एकबुद्धन्तरे च
दिस्सति, अब्बोकिण्णञ्च पियमनापत्तकरेहि धम्महेहि समन्नागतो ति । एवं
पाहुनमस्स दातुं युत्तं, पाहुनञ्च पटिग्गहेतुं युत्तो ति पाहुनेय्यो । येसं पन
पाहवनीयो ति पाळि, तेसं यस्मा संघो पुब्बकारं अरहति, तस्मा सब्बपठमं
आनेत्वा एत्थ हुनितब्बं ति पाहवनीयो । सब्बप्पकारेन वा आवहनं

यस्मि आवहनीयग्गिहि हुतं दधिआदि आहुनेय्यग्गिगहपत्तग्गिदक्खिणेय्यग्गीसु^३ हुततो उळार-
फलं ति तेसं ब्राह्मणानं लद्धि । हुतं ति दिन्नं । निकायान्तरे ति सब्बत्थिकवादिनिकाये ।

७१. ठपेत्वा ते ति ते पियमनापे जातिमित्ते अपनेत्वा, तेसं अदत्त्वा ति अधिप्पायो ।
एस एसो । एकबुद्धन्तरे च दिस्सती ति एकस्मि बुद्धन्तरे वीतिवत्ते दिस्सति । च-सद्देन
कदाचि असङ्खेय्ये पि कप्पे वीतिवत्ते ति दस्सेति । अब्बोकिण्णं ति पटिपक्खेहि अब्बोमिस्सं,
किरियाविसेसकञ्चेतं । पियमनापत्तकरधम्मा नाम सीलादयो, ते अरियसंघे सुप्पतिट्ठिता ।
अयं हेत्थ अधिप्पायो—जातिमित्ता विप्पयुत्ता न चिरस्सेव समागच्छन्ति, अनुवट्ठिता च तेसु
पियमनापता, न एवमरियसंघो । तस्मा संघो व पाहुनेयो ति । पुब्बकारं ति अग्गकिरियं ।

१. खु०—१-२७ धम्मपदे ।

२. पाहुनञ्च -रो०, क० ।

३. दक्खिणेय्यग्गिगहपत्तेय्यग्गीसु—सी० ।

अरहती ति पाहवनीयो । स्वायमिध तेनेव अत्थेन पाहुनेय्यो ति बुच्चति ।

७२. दक्खिणा ति पन परलोकं सहित्वा दातव्वदानं बुच्चति । तं दक्खिणं अरहति, दक्खिणाय वा हितो यस्मा नं महप्फलकरणताय विसोधेती ति दक्खिणेय्यो ।

७३. उभो हत्थे सिरस्मिं पतिट्ठापेत्वा सब्बलोकेन कयिरमानं अञ्जलिकम्मं अरहती ति अञ्जलिकरणीयो ।

७४. अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं लोकस्सा ति सब्बलोकस्स असदिसं पुञ्जविरुहनट्ठानं । यथा हि रज्जो वा अमच्चस्स वा सालीनं वा यवानं वा विरुहनट्ठानं रज्जो सालिक्खेत्तं रज्जो यवक्खेत्तं ति बुच्चति, एवं संघो सब्बलोकस्स पुञ्जानं विरुहनट्ठानं । संघं निस्साय हि लोकस्स नानप्पकारहितमुखसंवत्तनिकानि पुञ्जानि विरुहन्ति । तस्मा संघो अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं लोकस्सा ति ।

७५. एवं सुप्पटिपन्नतादिभेदे संघगुणे अनुस्सरतो “नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति संघं आरब्भा” ति^१ पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । संघगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उप-
सब्बप्पकारेना ति आदरगारवबहुमानादिना देय्यधम्मस्स सक्कच्चकरणादिना च सब्बेन पकारेन । स्वायं पाहवनीय—सदो “पाहुनेय्यो” ति बुच्चति परियायभावेन ।

७२. दक्खन्ति एताय सत्ता यथाधिप्पेताहि सम्पत्तीहि बड्ढन्ती ति दक्खिणा । तथाभावकरणेन दक्खिणं अरहति । यथा उळ्ळारातिविपुलद्रयलाभेन विसोधितं नाम होति, एवं दक्खिणा विपुलफलताया ति बुत्तं—“महप्फलकरणतायविसोधेती” ति ।

७३. पुञ्जत्थिकेहि अञ्जलि करणीया एत्था ति अञ्जलिकरणीयो ।

७४. यदि पि पाळियं “अनुत्तरं” ति बुत्तं । नत्थि इतो उत्तरं विसिद्धं ति हि अनुत्तरं । समप्पिस्स पन नत्थी ति दस्सेन्तो—“असदिसं” ति आह । खित्तं बुत्तं बीजं

चारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं संघगुणानुस्सरणवसेन उप्पन्नत्ता संघानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन संघानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु संघे सगारवो होति सप्प-
तिस्सो । सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्ज्वहुलो होति, भयमेरवसहो,
दुक्खाधिवासनसमत्थो, संघेन संवाससञ्जं पटिलमति । संघगुणानुस्सतिया
अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरं सन्निपतितसंघमिव उपोसथागारं पूजारहं होति,
संघगुणाधिगमाय चित्तं नमति, वीतिककमितव्यवत्थुसमायोगे चस्स सम्मुखा
संघ पस्सतो विय हिरोत्तपं पच्चुपट्टाति, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन
सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेघसो ।

एवं माहानुभावाय संघानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं संघानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

सीलानुस्सतिकथा

७६. सीलानुस्सतिं भावेतुकामेन पन रहोगतेन पटिसल्लीनेन “अहो
वत मे सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असवलानि अकम्मासानि भुजि-
स्सानि विञ्जुप्पसत्थानि अपरामट्टानि समाधिसंवत्तनीकानी” ति^१ एवं
अखण्डतादिगुणवसेन अचानो सीलानि अनुस्सरितव्वानि । तानि च गहट्ठेन
गहट्ठसीलानि, पब्बजितेन पब्बजितसीलानि ।

महप्फलभावकरणेन तायति रक्खति, खिपन्ति वपन्ति एत्थ बीजानी ति वा खेत्तं,
केदारादि, खेत्तं विय खेत्तं, पुञ्ञानं खेत्तं पुञ्ञक्खेत्तं । सेसं बुद्धानुस्सतियं वुत्तनयानुसारेण
वेदितव्वं ।

४. सीलानुस्सतिकथावण्णना

७६. अहो वत सीलानि^२ अखण्डानि, अहोवत अच्छिद्धानि ति एवं सब्बत्थ
योजेतव्वं । अहो वता ति च सम्भावने निपातो । तेनाह—“अखण्डतादिगुणवसेना”

७७. गहट्टसीलानि वा होन्तु पब्बजितसीलानि वा, येसं आदीम्मि वा अन्ते वा एकम्पि न भिन्नं, तानि परियन्ते छिन्नसाट्को विय न खण्डानी ति अखण्डानि । येसं वेमज्झे एकम्पि न भिन्नं, तानि मज्झे विनिविद्ध-साट्को विय न छिद्धानि ति अछिद्धानि । येसं पटिपाटिया द्वे वा तीणि वा न भिन्नानि, तानि पिट्टिया वा कुच्छिया वा उट्ठितेन दीघवट्ठादि-सण्ठानेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अञ्जतरसरीरवण्णा गावी विय न सबलानी ति असबलानि । यानि अन्तरन्तरा न भिन्नानि, तानि विस-भागविन्दुविचित्रा गावी विय न कम्मासानी ति अकम्मासानि ।

अविसेसेन वा सब्बानि पि सत्तविधेन मेथुनसंयोगेन कोधुपनाहा-दीहि च पापधम्मेहि अनुपहतत्ता अखण्डानि अछिद्धानि असबलानि अकम्मासानि ।

तानि येव तण्हादासव्यतो मोचेत्वा भुजिस्सभावकरणेन भुजिस्सानि । बुद्धादीहि विञ्जूहि पसत्थत्ता विञ्जुप्पसत्थानि । तण्हादिट्ठोहि अपरामट्ठत्ताय केनचि वा अयं ते सीलेसु दोसो ति एवं परामट्ठु असक्कुण्येयत्ताय

ति । अखण्डभावादिसम्पत्तिवसेना ति अत्थो । परस्स सीलानि अनुस्सरियमानानि पियमनापभा-वावहनेन केवलं मेत्ताय पदट्ठानं होन्ति, न विसुं कम्मट्ठानं ति आह—“अत्तनो सीलानि अनुस्सरित्तब्बानी”ति । चागादीसु पि एसेव नयो ।

७७. येसं ति सीलादीनं । पटिपाटिया समादाने समादानक्कमेन, एकज्झं समादाने उद्देसक्कमेन सीलानं आदिअन्तं वेदितव्वं । परियन्ते छिन्नसाट्को विया ति वत्थन्ते दस्सन्ते वा छिन्नवत्थं विय, विसदिसूदाहरणं चेत्तं । एवं सेसानि पि उदाहरणानि । विनिवेध-वसेन छिन्नसाट्को विनिविद्धसाट्को । विसभागवण्णेन गावी विया ति सम्बन्धो । सबल-रहितानि वा असबलानि । तथा अकम्मासानि । सत्तविधमेथुनसंयोगो हेट्ठा सीलकथायं वुत्तो एव । कोधूपनाहादीही ति आदि-सद्देन मक्खपळासइस्सामच्छरियमायासाठेय्य-मानातिमानादयो गहिता । तानि येव अखण्डादिगु ानि सीलानि । सीलस्स तण्हादासव्यतो मोचनं विवट्ठूपनिस्सयभावापादनं । ततो एव तंसमङ्गीपुग्गलो सेरी सयंवसी भुजिस्सो नाम होति । तेनाह—“भुजिस्सभावकरणेन भुजिस्सानी” ति । “इमिनाहं सीलेन

अपरामद्धानि । उपचारसमाधिं अप्पनासमाधिं वा, अथ वा पन मग्ग-
समाधिं फलसमाधिञ्चा पि संवत्तेन्ती ति समाधिसंवत्तनिकानि ।

७८. एवं अखण्डतादिगुणवसेन अत्तनो सीलानि अनुस्सरतो
“नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न
मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति, सीलं
आरब्भा” ति पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्ञानि
उप्पज्जन्ति । सीलगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय
वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तामेव ज्ञानं होति । तदेतं सीलगुणानुस्सरण-
वसेन उप्पन्नत्ता सीलानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन सीलानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सिक्खाय सगारवो होति
सभागवुत्ति, पटिसन्थारे अप्पमत्तो, अत्तानुवादादिभयविरहितो, अणुमत्तेसु
वज्जेसु भयदस्सावी, सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जवहुलो होति ।
उत्तारि अप्पटिविज्जन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय सीलानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं सीलानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

देवो वा भवेय्यं देवञ्चतरो वा, तत्थ निच्चो धुवो सस्सतो” ति, “सीलेन सुद्धी” ति च एव-
मादिना तण्हादिट्ठीहि अपरामद्घत्ता अयं ते सीलेसु दोसो ति चतूसु विपत्तीसु याय कायचि
विपत्तिया दस्सनेन परामद्दं अनुद्धसेतुं । समाधिसंवत्तनप्पयोजनानि समाधिसंवत्तनिकानि ।

७९. सिक्खाय सगारवो ति सीलधनं निस्साय पटिलद्धसमादानत्ता सातिसयं सिक्खाय
सगारवो सप्पतिस्सो होति । सभागवुत्ती ति सम्पन्नसीलेहि सभागवुत्तिको, ताय एव वा
सिक्खाय सभागवुत्ति । यो हि सिक्खागारवरहितो, सो ताय विसभागवुत्ति नाम होति विलो-
मनतो । यथा परेहि सद्धिं अत्तनो छिदं न होति, एवं धम्माभिसेहि पटिसन्थरणं पटिसन्थारो ।
सिक्खाय सगारवत्ता एव तत्थ अप्पमत्तो होति । अत्तानुवादभयं परानुवादभयं दण्डभयं
दुग्गतिभयं ति एवमादीनि भयानि इमस्स दूरसमुस्सारितानी ति आह—“अत्तानुवादादिभय-
विरहितो” ति । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

५. चागानुस्सतिकथा

७९. चागानुस्सतिं भावेतुकामेन पन पकतिया चागाधिमुत्तेन निच्चप्पवत्तदानसंविभागेन भवितव्वं । अथ वा पन भावनं आरभन्तेन इतो दानि पभुति सति पटिग्गाहके अन्तमसो एकालोपमचाम्पि दानं अदत्त्वा न भुञ्जिस्सामी ति समादानं कत्वा तंदिवसं गुणविसिट्ठेसु पटिग्गाहकेसु यथासत्ति यथावलं दानं दत्त्वा तत्थ निमित्तं गण्हित्वा रहोगतेन पटिसन्लीनेन “लाभा वत मे, सुलद्धं वत मे, योहं मच्छेरमलपरियुद्धिताय पजाय विगतमलमच्छेरेन चेतसा विहरामि, मुत्तचागो पयतपाणि वोस्सग्गरतो याचयोगो दानसंविभागरतो” ति एवं विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेन अचानो चागो अनुस्सरितव्वो ।

८०. तत्थ लाभा वत मे ति मय्हं वत लाभा,^२ ये इमे “आयुं खो पन दत्त्वा आयुस्स भागी होति दिव्वस्स वा मानुसस्स वा” इति

१—चागानुस्सतिकथावण्णना

७६. पकतिया ति सभावेन । चागाधिमुत्तेना ति देय्यधम्मपरिच्चागे युत्तप्पयुत्तेन तन्निन्नेन तप्पोणेन । निच्चं सदा पवत्ता दानसंविभागा यस्स सो निच्चपवत्तदानसंविभागो, तेन । इधा पि “पकतिया” ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । यं परस्स पटियत्तं दिव्यति, तं दानं । यं अत्तना परिभुञ्जितव्वतो संविभजति, सो संविभागो । इतो दानि पभुती ति इतो पट्टाय दानि अज्जतग्गे अज्जदिवसं आदिं कत्वा । अदत्त्वा न भुञ्जिस्सामी ति दानसमादानं कत्वा । तंदिवसं ति तस्मिं भावनारम्भदिवसे । तत्थ निमित्तं गण्हित्वा ति तस्मिं दाने परिच्चागचेतनाय पवत्तिआकारस्स सल्लक्खणवसेन निमित्तं गहेत्वा । विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेना ति विगतानि मलमच्छेरानि एतस्मा ति विगतमलमच्छेरो, चागो, तस्स भावो विगतमलमच्छेरता । तदादीनं गुणानं, सम्पत्तीनं, आनिसंसानं वा वसेन ।

८०. सत्तं धम्मं अनुक्कमं ति साधूनां बोधिसत्तानं धम्मं पवेणिं अनु अनु कमन्तो ओक्कमन्तो, ओक्कमन्तो वा । ये इमे दायकस्स लाभा आयुवण्णसुखबलपटिभानादयो

१. यथावलं संविभागेन—रो०, क० ।

२. लाभा वरं—रो० क० ।

३. अं०—२—३०७ ।

च, “ददं पियो होति भजन्ति न बहू” इति च, “ददमानो पियो होति, सतं धम्ममनुक्कमं” इति च एवमादीहि नयेहि भगवता दायकस्स लाभा संवण्णिता, ते मय्हं अवस्सं भागिनो ति अधिप्पायो ।

सुलद्धं वत मे ति यं मया इदं सासनं मनुस्सत्तं वा लद्धं, तं सुलद्धं वत मे । कस्मा ? योहं मच्छेरमलपरियुद्धिताय पजाय पदान-संविभागरतो ति ।

८१. तत्थ मच्छेरमलपरियुद्धिताया ति मच्छेरमलेन अभिभूताय । पजाया ति पजायनवसेन सत्ता वुच्चन्ति । तस्मा अत्तनो सम्पत्तीनं परसाधारणभावमसहनलक्खणेन चित्तस्स पभस्सरभावदूसकानं कण्हधम्मानं अज्जतरेन मच्छेरमलेन अभिभूतेसु सत्तेसु ति अयमेत्थ अत्थो ।

विगतमलमच्छेरेना ति अज्जेसम्पि रागदोसादिमलानञ्चेव मच्छेरस्स च विगतत्ता विगतमलमच्छेरेन । चेतसा विहरामी ति यथा-वुत्तप्पकारचित्तो हुत्वा वसामी ति अत्थो । सुत्तेसु पन महानामसक्कस्स सोतापन्नस्स सतो निस्सयविहारं पुच्छतो निस्सयविहारवसेन देसितत्ता अगारं अज्झावसामी ति वुत्तं । तत्थ अभिभवित्वा वसामी ति अत्थो ।

पियभावादथो च भगवता संवण्णिता पक्कित्ता । मनुस्सत्तं वा ति वा-सदो अवुत्तविक-प्पत्थो, तेन इन्द्रियपाटवभावकम्मस्सकताजाणादीनं सङ्गहो दट्ठवो ।

८१. मच्छेरमलेना ति मच्छेरसङ्घातेन मलेन । अथ वा मच्छेरञ्च मलञ्च मच्छेर-मलं, तेन मच्छेरेन चैव लोभादिमलेन चा ति अत्थो । पजायनवसेना ति यथासकं कम्म-निव्वत्तनवसेन । कण्हधम्मानं ति लोभादिएकन्तकाळकानं पापधम्मानं । विगतत्ता ति पहीनत्ता । विगतमलमच्छेरेन चेतसा ति इत्थम्भूतलक्खणे करणवचनं । सोतापन्नस्स सतो ति गेहं आवसन्तस्स सोतापन्नस्स समानस्स । निस्सयविहारं ति निस्साय विहरितव्वविहारं, देवसिकं वल्लज्जनककम्मट्ठानं ति अत्थो । अभिभवित्वा ति अगारं आवसन्तानं अज्जेसं उप्पज्जनकरागादिउपक्किलेसे अभिभुय्य ।

८२. मुत्तचागो ति विस्सट्ठचागो । पयतपाणी ति परिसुद्धहत्थो । सक्कच्चं सहत्था देय्यधम्मं दातुं सदा धोतहत्थो येवा ति वुत्तं होति । वोस्सग्गरतो ति वोस्सज्जनं वोस्सग्गो, परिच्चागो ति अत्थो । तस्मिं वोस्सग्गे सतताभियोगवसेन रतो ति वोस्सग्गरतो । याचयोगो ति यं यं परे याचन्ति, तस्स तस्स दानतो याचनयोगो ति अत्थो । याजयोगो ति पि पाठो । यजनसङ्घातेन याजेन युत्तो ति अत्थो । दानसंविभागरतो ति दाने च संविभागे च रतो । अहं हि दानञ्च देमि, अत्तना परिभुज्जितव्वतो पि च संविभागं करोमि, एत्थेव चस्मि उभये रतो ति एवं अनुस्सरती ति अत्थो ।

८३. तस्सेवं विगतामलमच्छेरतादिगुणवसेन अत्तनो चागं अनुस्सरतो “नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति न दोसं...प...न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उज्जुगतामेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति चागं आरब्भा” ति’ पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्झानि उप्पज्जन्ति । चागगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारचागगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं चागगुणानुस्सरणवसेन उप्पन्नत्ता चागानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

८२. यो किञ्चि देन्तो पि सापेक्खो व देति, सो मुत्तचागो न होति, अयं पन न एवं ति “मुत्तचागो”ति वुत्तं । विस्सट्ठचागो ति निरपेक्खपरिच्चागो ति अत्थो । यथा पाणातिपातबहुलो पुग्गलो “लोहितपाणी”ति वुच्चति, एवं दानबहुलो पुग्गलो “पयतपाणी” ति वुत्तो ति दस्सेन्तो—“दातुं सदा धोतहत्थो येवा” ति आह । तत्थ सदा ति निच्चं, अभिण्हं ति अत्थो । परिच्चागो ति देय्यधम्मपरिच्चागो ति अधिकारतो विज्जायति । यं यं देय्यधम्मं परे याचनका । याचने योगो याचनयोगो, परेहि याचितुं युत्तो ति अत्थो । याजेन युत्तो ति दानेन युत्तो सदा परिच्चजनतो । उभये ति यथावुत्ते दाने संविभागे च रतो अभिरतो ।

८३. यथा परिसुद्धसीलस्स पुग्गलस्स अखण्डतादिगुणवसेन अत्तनो सीलस्स अनुस्सरन्तस्स सीलानुस्सतिभावना इज्झति एवं परिसुद्धउल्लारपरिच्चागस्स पुग्गलस्स अनुपक्किलिट्ठमेव अत्तनो

इमञ्च पन चागानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु भिय्योसो मत्ताय चागाधिमुत्तो होति, अलोभज्झासयो, मेत्ताय अनुलोमकारी, विसारदो, पीतिपामोज्जवहुलो, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय चागानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं चागानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

६. देवतानुस्सतिकथा

८४. देवतानुस्सतिं भावेतुकामेन पन अरियमग्गवसेन समुदागतेहि सद्दादीहि गुणेहि समन्नागतेन भवितव्वं । ततो रहोगतेन पटिसल्लीनेन “सन्ति देवा चातुमहाराजिका, सन्ति देवा तावतिसा, यामा, तुसिता, निम्मानरतिनो, परनिम्मितवसवत्तिनो, सन्ति देवा ब्रह्मकायिका, सन्ति देवा ततुत्तरि, यथारूपाय सद्दाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ

परिच्चागं अनुस्सरन्तस्स भावना इज्झते ति दस्सेतुं—“विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेना” ति आदि बुत्तं, तं बुत्तत्थमेव ।

भिय्योसो ति उपरि पि । मत्ताय पमाणस्स महतिया मत्ताय, विपुलेन पमाणेना ति अत्थो । चागाधिमुत्तो ति परिच्चागे अधिमुत्तो निन्नपोणपम्भारो । ततो एव अलोभज्झासयो कत्थचि पि अनभिसङ्गचित्तो । पटिग्गाहकेसु मेत्तायनवसेन परिच्चागो होती ति मेत्ताय मेत्ताभावनाय अनुलोमकारी अनुरूपपटिपत्ति । विसारदो ति विसदो अत्तनो व गुणेन कत्थचि पि अमङ्कुभूतो अभिभुय्य विहारी । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

६. देवतानुस्सतिकथावण्णना

८४. अरियमग्गवसेना ति अरियमग्गस्स अधिगमवसेन । समुदागतेही ति सम्मदेव तदुप्पत्तितो उद्धं आगतेहि । यादिसा हि अरियानं सन्ताने लोकिया पि सद्दादयो, न तादिसा कदाचि पि पोथुज्जनिका सद्दादयो । दिव्वन्ती ति देवा । चत्तारो महाराजानो एतेसं ति चतुमहाराज, ते एव चातुमहाराजिका । तेत्तिस सहपुज्जकारिनो तत्थूपपन्ना ति तं सहचरितं ठानं तावतिसं, तन्निवासिनो पि देवा तंसहचरणतो एव तावतिसा । दुक्खतो याता अपयाता ति यामा । तुसाय पीतिया इता उपगता ति तुसिता । भोगानं निम्माने रति एतेसं ति निम्मानरतिनो ।

उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा सद्धा संविज्जति । यथारूपेन सीलेन । यथारूपेन सुतेन । यथारूपेन चागेन । यथारूपाय पञ्जाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा पञ्जा संविज्जती” ति एवं देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो सद्धादिगुणा अनुस्सरित्त्वा ।

८५. सुत्ते पन “यस्मिं महानाम समये अरियसावको अत्तनो च तासञ्च देवतानं सद्धञ्च सीलञ्च सुतञ्च चागञ्च पञ्जञ्च अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होती” ति वुत्तं । किञ्चापि वुत्तं, अथ खो तं सक्खिद्वाने ठपेत्वा देवतानं अत्तनो सद्धादीहि समानगुणदीपनत्थं वुत्तं ति वेदितव्वं । अट्ठकथायं हि “देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणे अनुस्सरती” ति दळ्हं कत्वा वुत्तं ।

८६. तस्मा पुब्बभागे देवतानं गुणे अनुस्सरित्वा अपरभागे अत्तनो संविज्जमाने सद्धादिगुणे अनुस्सरतो चस्स “नेव तस्मिं समये

पर नम्मितेसु भोगेसु वसं वत्तेन्ती ति परनिम्मितवसवत्तिनो । ब्रह्मानं कायो समूहो ब्रह्मकायो, तप्परियापन्नताय तत्थ भवा ति ब्रह्मकायिका । तत्तत्तरी ति ततो ब्रह्मकायिकेहि उत्तरि, उपरि परित्ताभादिके सन्धाय वदति । देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा ति “यथारूपाय मग्गेनागताय सद्धाय समन्नागता, सीलेन सुतेन चागेन पञ्जाय समन्नागता इतो चुता तत्थ उपपन्ना ता देवता, मय्हम्पि तथारूपा सद्धा सीलं सुत्तं चागो पञ्जा च संविज्जती” ति देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा सक्खिं ओतारेन्तेन विय अत्तनो सद्धादिगुणा अनुस्सरित्त्वा ।

८५. यदि एवं सुत्ते उभयगुणानुस्सरणं वुत्तं, तं कथन्ति अनुयोगं मनसि कत्वा आह— “सुत्ते पना” ति आदि । तत्थ किञ्चापि वुत्तं ति “अत्तनो च, तासञ्च देवतानं” ति उभयं समधुरं विय सुत्ते किञ्चापि वुत्तं । अथ खो तं “देवतानं सद्धञ्च सीलञ्चा” ति आदिवचनं । सक्खिद्वाने ठपेतव्वं ति “वुत्तं” ति परतो पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । किमत्थं पन सक्खिद्वाने ठपनं ति आह—“देवतानं अत्तनो सद्धादीहि समानगुणदीपनत्थं ति वेदितव्वं” ति । कस्मा पन सुत्ते यथारुतवसेन अत्थं अग्गहेत्वा एवं अत्थो गय्हती ति आह—“अट्ठकथायञ्ही” ति आदि ।

८६. तस्मा ति यस्मा अट्ठकथायं देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणानुस्सरणं दळ्हं

रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति देवता आरब्भा” ति पुग्गिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । सद्वादिगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं देवतानं गुणसदिससद्वादिगुणानुस्सरणवसेन देवतानुस्सतिच्चेव सहं गच्छति ।

इमञ्च पन देवतानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु देवतानं पियो होति मनापो, भिय्योसो मत्ताय सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिगामोज्जवहुलो विहरति, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय देवतानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं देवतानुस्सतिषं वित्थारकथामुखं ।

पकिण्णककथा

८७. यं पन एतासं वित्थारदेसनायं “उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरब्भा” ति आदीनि वत्वा “उज्जुगतचित्तो खो

क्त्वा वुत्तं, सोल्लचागानुस्सतीसु विय इधा पि अत्तनो गुणानुस्सरणं ज्ञानुप्पत्तिनिमित्तं युत्तं, तस्मा । पुब्बभागे भावनारम्भे । अपरभागे ति यथा भावेन्तस्स उपचारज्ज्ञानं इज्झति, तथा भावनाकाले । यदि अत्तनो एव इध गुणा अनुस्सरित्वा, कथमयं देवतानुस्सती ति आह—“देवतानं गुणसदिससद्वादिगुणानुस्सरणवसेना” ति । तेन सदिसकप्पनाय अयं भावना “देवतानुस्सती” ति वुत्ता, न देवतानं, तासं गुणानं वा अनुस्सरणेना ति दस्सेति । पुब्बभागे वा पवत्तं देवतागुणानुस्सरणं उपादाय “देवतानुस्सती” ति इमिस्सा समञ्जा वेदित्वा । तथा हि वक्खति “पुब्बभागे देवता आरब्भ पवत्तचित्तवसेना” ति । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

पकिण्णककथावण्णना

८७. एतासं ति एतासं बुद्धानुस्सतिआदीनं छन्नं अनुस्सतीनं । वित्थारदेसनायं ति

पन महानाम अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायती” ति^१ वुत्तं, तत्थ इति णि सो भगवा ति आदीनं अत्थं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठिं सन्धाय लभति अत्थवेदं ति वुत्तं । पाळिं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठिं सन्धाय लभति धम्मवेदं । उभयवसेन लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं ति वुत्तं ति वेदितव्वं ।

यञ्च देवतानुस्सतियं देवता आरब्भा ति वुत्तं, तं पुब्बभागे देवता आरब्भ पवत्तचित्तवसेन देवतागुणसदिसे वा देवताभावनिष्फादके गुणे आरब्भ पवत्तचित्तवसेन वुत्तं ति वेदितव्वं ।

८८. इमा पन छ अनुस्सतियो अरियसावकानं येव इज्झन्ति । तेसं हि बुद्धधम्मसंघगुणा पाकटा होन्ति । ते च अखण्डतादिगुणेहि सीलेहि, विगतमलमच्छेरेन चागेन, महानुभावानं देवतानं गुणसदिसेहि सद्दादिगुणेहि समन्नागता ।

महानामसुत्ते^२ च सोतापन्नस्स निस्सयविहारं पुट्ठेन भगवता सोतापन्नस्स निस्सयविहारदस्सनत्थमेव एता वित्थारतो कथिता ।

वित्थारवसेन पवत्तदेसनायं, महानामसुत्तं^३ सन्धाय वदति । भगवा ति आदीनं अत्थं ति भगवा ति आदीनं पदानं अत्थं । अत्थवेदं ति वा हेतुफलं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठिमाह । धम्मवेदं ति हेतुं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठिं । “आरकत्ता अरहं” ति अनुस्सरन्तस्स हि यं तं भगवतो किलेसेहि आरकत्तं, सो हेतु । जापको चेत्थ हेतु अधिप्पेतो, न कारको सम्पापको वा । योनेन जायमानो अरहत्तत्थो, तं फलं । इमिना नयेन सेसपदेसु पि हेतुफलविभागो वेदितव्वो । धम्मामनुस्सतिआदीसु पि “आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता” ति आदिना, “यस्मा पन सा सम्मापटिपदा” ति आदिना च तत्थ तत्थ हेतुअपदेसो कतो येवा ति । धम्मूपसंहितं ति यथावुत्तहेतुहेतुफलसङ्घातगुणूपसंहितं । गुणे ति अत्तनो गुणे ।

८९. अरियसावकानब्बेव इज्झन्ती ति अरियसावकानं इज्झन्ति येवा ति उत्तरपदावधारणं दट्ठव्वं, अवधारणञ्च तेसं मुखसिद्धिदस्सनत्थं । तेनाह—“तेसं ही” ति आदि । न पुथुञ्जनानं सव्वेन सव्वं इज्झन्ती ति । तथा हि वक्खति “एवं सन्ते पी” ति आदि । यदि एवं

८९. गेधसुत्ते पि “इध भिक्खवे अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, इति पि सो भगवा...प...उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति, निक्खन्तं मुत्तं बुद्धितं गेधम्हा । गेधो ति खो भिक्खवे पञ्चनेतं काम-गुणानं अधिवचनं । इदम्पि खो भिक्खवे आरम्मणं करित्वा एवमिधे-कच्चे सत्ता विसुज्झन्ती” ति^१ एवं अरियसावकस्स अनुस्सतिवसेन चित्तं विसोधेत्वा उत्तरि परमत्थविसुद्धिअधिगमत्थाय कथिता ।

९०. आयस्मता महाकच्चानेन देसिते सम्बाधोकासुत्ते पि “अच्छ-रियं आवुसो अब्भुतं आवुसो यावच्चिदं तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन सम्बाधे ओकासाधिगमो अनुबुद्धो सत्तानं विसुद्धिया ...प...निब्बानस्स सच्छिकिरियाय यदिदं छ अनुस्सतिट्ठानानि । कत-मानि छ ? इधावुसो अरियसावको तथागतं अनुस्सरति...प...एवमिधेकच्चे सत्ता विसुद्धिधम्मा भवन्ती” ति^२ एवं अरियसावकस्सेव परमत्थविसुद्धिधम्म-ताय ओकासाधिगमवसेन कथिता ।

उपोसथसुत्ते पि “कथञ्च विसाखे अरियूपोसथो होति ? उपक्किलि-ट्ठस्स विसाखे चित्तस्स उपक्कमेन परियोदपना होति । कथञ्च विसाखे

कस्मा महानामसुत्तादीसु^३ बहूसु सुत्तेसु अरियसावकग्गहणं कतं ति ? तेसं बहुलविहारताया ति आचरिया ।

८६. निक्खन्तं ति निग्गतं निस्सटं । मुत्तं ति विस्सट्ठं । बुद्धितं ति अपेतं । सब्बमेतं विक्खम्भनमेव सन्धाय वदति । गेधम्हा ति पलिबोधतो^४ । इदम्पी ति बुद्धानुस्सतिवसेन लद्धं उपचारज्ज्ञानमाह । आरम्मणं करित्वा ति पच्चयं कत्वा, पादकं कत्वा ति अत्थो । विसुज्झन्ती ति परमत्थविसुद्धिं पापुणन्ति ।

६०. सम्बाधे ति तण्हासंकिलेसादिना सम्पीळे संकटे घरावासे । ओकासाधिगमो लोकुत्तरधम्मस्स अधिगमाय अधिगन्तव्वओकासो । अनुस्सतियो एव अनुस्सतिट्ठानानि ।

१. अं०—३-३१ ।

२. अं०—३-३३ ।

३. अं०—३-८ ।

४. पळिपतो—सी० ।

उपक्किलिडस्स चित्तस्स उपक्कमेन परियोदपना होति ? इध विसाखे अरियसावको तथागतं अनुस्सरती^१ ति^१ । एवं अरियसावकस्सेव उपोसथं उपवसतो चित्तविसोधनकम्मट्ठानवसेन उपोसथस्स महप्फलभावदस्स नत्थं कथिता ।

एकादसनिपाते पि “सद्धो खो महानाम आराधको होति नो अस्सद्धो । आरद्धविरियो, उपट्ठितसति, समाहितो, षञ्जवा महानाम आराधको होति, नो दुप्पञ्जो । इमेसु खो त्वं महानाम पञ्चसु धम्मेषु पतिट्ठाय छ धम्मे उत्तरि भावेय्यासि । इध त्वं महानाम तथागतं अनुस्सरेय्यासि इति पि सो भगवा” ति एवमरियसावकस्सेव तेसं नोभन्ते नानाविहारेन विहरतं केनस्स विहारेन विहरितव्वं” ति^२ पुच्छतो विहारदस्सनत्थं कथिता ।

९१. एवं सन्ते पि परिसुद्धसीलादिगुणसमन्नागतेन पुथुज्जनेना पि मनसि कातव्वा । अनुस्सववसेना पि^३ बुद्धादीनं गुणे अनुस्सरतो चित्तं पसीदति येव । यस्सानुभावेन नीवरणानि विक्खम्भेत्वा उलारपामोज्जो विपस्सनं आरभित्वा अरहत्तं येव सच्छिकरेय्य कटअन्धकारवासी फुस्सदेवत्थेरो विय ।

सो किरायस्मा मारेन निम्मितं बुद्धरूपं दिस्वा अयं ताव सरागदोसमोहो एवं सोभति, कथं नु खो भगवा न सोभति ? सो हि

विसुद्धिधम्मा ति विसुज्जनसभावा । विसुज्झितुं वा भव्वा । परमत्थविसुद्धिधम्मताया ति परमत्थविसुद्धिया निब्बानस्स भव्वभावेन । उपक्कमेना ति पयोगेन । परियोदपना ति विसोधना ।

६१. एवं सन्ते पी ति एवं महानामसुत्तादीसु^४ अनेकेसु सुत्तेसु अरियसावकस्सेव

१. अं०—१-१९१ ।

२. अं०—४-३७२ ।

३. अनुस्सरणवसेनापि—स्या०, क० ।

४. अं०—३-८ ।

सब्बसो वीतरागदोसमोहो ति बुद्धारम्भणं पीतिं पटिलभित्वा विपस्सनं
वड्ढेत्वा अरहत्तं पाप्पणी ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
छअनुस्सतिनिद्देशो नाम सत्तमो परिच्छेदो ।

—:०:—

वसेन छसु अनुस्सतीसु देसितासु पि । यस्सानुभावेना ति यस्स चित्तप्पसादस्स बलेन । पीतिं
पटिलभित्वा ति अनुस्सववसेन बुद्धारम्भणं पीतिं उप्पादेत्वा ।

परमत्थमञ्जुप्पायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

छअनुस्सतिनिद्देशवण्णना निट्ठिता ।

— : ० : —

८-अनुस्सतिकम्मट्टाननिद्देशो

मरणस्सतिकथा

१. इदानीं इतो अनन्तराय मरणस्सतिया भावनानिद्देशो अनुप्पत्तो । तत्थ मरणं ति एकभवपरियापन्नस्स जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो । यं पनेतं अरहन्तानं बट्टुक्खसमुच्छेदसङ्घातं समुच्छेदमरणं, सङ्कारानं खणभङ्गसङ्घातं खणिकमरणं, रुक्खो मतो लोहं मतं ति आदीसु सम्मुतिमरणञ्च, न तं इध अधिप्पेतं ।

८ अनुस्सतिकम्मट्टाननिद्देशवर्णना

मरणस्सतिकथावर्णना

१. इतो ति देवतानुस्सतिया । सा हि छसु अनुस्सतीसु सब्बपच्छा निदिट्ठत्ता आसन्ना पच्चक्खा च । अनन्तराया ति तदनन्तरं उदिट्ठत्ता वुत्तं । मरणस्स सति मरणस्सती ति मरणं ताव दस्सेतुं—“तत्थ मरणं” ति आदि वुत्तं । कामञ्चेत्थ खन्धानं भेदो “जरामरणं द्वीहि खन्धे-हि सङ्गहितं” ति^१ वचनतो चुति खन्धानं विनासो मरणन्ति वत्तब्बं, विसेसतो पन तं जीवितिन्द्रियस्स विनासभावेन कम्मट्टानिकानं पच्चुपतिट्ठती ति “जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो” ति वुत्तं । तेनेवाह निद्देशे “कळेवरस्स निक्खेपो जीवितिन्द्रियस्सुपच्छेदो” ति^२ । तत्थ एकभवपरियापन्नस्सा ति एकेन भवेन परिच्छिन्नस्स । जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो ति जीवितिन्द्रियप्पबन्धस्स विच्छेदो आयुक्खयादिवसेन अन्तरधानं । समुच्छेदमरणं ति अरहतो सन्तानस्स सब्बसो उच्छेदभूतं मरणं । सङ्कारानं खणभङ्गसङ्घातं ति सङ्गतधम्मानं उदयवयपरिच्छिन्नस्स पवत्तिखणस्स भङ्गो निरोधो ति सङ्गं गतं । खणिकमरणं ति यथावुत्तखणवन्तं तस्मिं येव खणे लब्धमानं मरणं । यं खन्धप्पबन्धं उपादाय रुक्खादिसमञ्जा, तस्मिं अनुपच्छिन्ने पि अल्लतादिविगमनं निस्साय मतवोहारो सम्मुतिमरणं । न तं इध अधिप्पेतं ति तं समुच्छेदखणिक-

१. अभि०—३—१८ ।

२—अभि०—२—१७५ । दी०—२—२२८ ।

म०—१—६६ पिडादीसु ।

२. यं पि चेत्तं अधिप्पेतं, तं कालमरणं अकालमरणं ति दुविधं होति । तत्थ कालमरणं पुञ्ञक्खयेन वा आयुक्खयेन वा उभयक्खयेन वा होति । अकालमरणं कम्मपच्छेदकम्मवसेन ।

३. तत्थ यं विज्जमानाय पि आयुसन्तानजनकपच्चयसम्पत्तिया केवलं पटिसन्धिजनकस्स कम्मस्स विपक्कविपाकत्ता मरणं होति, इदं पुञ्ञक्खयेन मरणं नाम । यं गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेन अज्जतन-कालपुरिसानं विय वस्ससतमत्तपरिमाणस्स आयुनो खयवसेन मरणं होति, इदं आयुक्खयेन मरणं नाम । यं पन दूसीमारकलाबुराजादीनं विय तं खणं येव ठानाचावनसमत्थेन कम्मणा उपच्छिन्नसन्तानानं पुरिमकम्मवसेन वा सत्थहरणादीहि उपक्कमेहि उपच्छिज्जमानसन्तानानं मरणं होति, इदं अकालमरणं नाम । तं सब्वम्पि वुत्तप्पकारेन जीवितिन्द्रियुपच्छेदेन सङ्गहितं । इति जीवितिन्द्रियुपच्छेदसङ्घातस्स मरणस्स सरणं मरण-स्सति ।

सम्पत्तिमरणं इध मरणानुसत्तियं नाधिप्पेतं अब्राहुल्लतो अनुपट्टहनतो असंवेगवत्थुतो चा ति अधिप्पायो ।

२. अधिप्पेतं सत्तिया आरम्भणभावेन । आयुआदीनं खयकाले मरणं कालमरणं । तेसं अपरिक्खीणकाले मरणं अकालमरणं । “कालमरणं पुञ्ञक्खयेना” ‘ति इदं यथाधिकारं सम्पत्तिभववसेन वुत्तं, विपत्तिभववसेन पन “पापक्खयेना” ति वत्तब्बं ।

३. आयुसन्तानजनकपच्चयसम्पत्तिया ति आयुपबन्धस्स पवत्तापनकानं आहार-दिपच्चयानं सम्पत्तियं । विपक्कविपाकत्ता ति अत्तनो फलानुरूपं दातव्वविपाकस्स दिन्नत्ता । गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेना ति देवानं विय गतिसम्पत्तिया पठमकप्पियानं विय काल-सम्पत्तिया उत्तरकुरुकादीनं विय आहारसम्पत्तिया च अभावेन । आदि सहेन उतुसुक्कसोणितादि परिग्गह्ति । अज्जतनकालपुरिसानं विया ति विय-सदो अट्टाने पट्टपिता,^१ अज्जतनकाल-पुरिसानं वस्ससतमत्तपरिमाणस्स विय आयुनो खयवसेना ति योजना । एवं हि अनागते पि परमा-युनो सङ्गहो गतो होति, अतीते पन गतिसम्पत्तिया विय कालाहारादिसम्पत्तिया भावेन अनेक-

४. तं भावेतुकामेन रहोगतेन पटिसल्लीनेन “मरणं भविस्सति, जीवितिन्द्रियं उपच्छिज्जिस्सती” ति वा, “मरणं मरणं” ति वा योनिसो मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

अयोनिसो पवत्तयतो हि इट्ठजनमरणानुस्सरणे सोको उप्पज्जति विजातमातुया पियपुत्तमरणानुस्सरणे विय । अनिट्ठजनमरणानुस्सरणे पामोज्जं उप्पज्जति वेरीनं वेरिमरणानुस्सरणे विय । मज्झतजनमरणानुस्सरणे संवेगो न उप्पज्जति मतकळेवरदस्सने छवडाहकस्स विय । अत्तनो मरणानुस्सरणे सन्तासो उप्पज्जति उक्खित्तासिकं वधकं दिस्वा भीरुकजातिकस्स विय ।

तदेतं सब्बम्पि सतिसंवेगञ्चाणविरहतो होति । तस्मा तत्थ तत्थ हतमतसत्ते ओलोकेत्वा दिट्ठपुब्बसम्पत्तीनं सत्तानं मतानं मरणं आवज्जेत्वा सतिश्च संवेगश्च आणश्च योजेत्वा “मरणं भविस्सती” ति आदिना नयेन मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एवं पवत्तेन्तो हि योनिसो पवत्तेति । उपायेन पवत्तेती ति अत्थो ।

वस्ससहस्स^१ परिमाणो पि आयु अहोसि । अयञ्च विभागो वत्तमानस्स अन्तरक्कप्पस्स वस्सेन वुत्तो ति दट्ठब्बं । कलाबुराजादीनं ति आदि सहेन नन्दयक्खनन्दमाणवकादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । तं सब्बम्पी ति यं “कालमरणं अकालमरणं, तत्था पि पुञ्जक्खयमरणं आयुक्खयमरणं उभयक्खयमरणं उपक्कममर” ति वुत्तप्पभेदं मरणं, तं सब्बम्पि ।

४. योनिसो ति उपायेन । मनसिकारो ति मरणारम्भणो मनसिकारो । येन पन उपायेन मनसिकारो पवत्तेतब्बो तं ब्यतिरेकमुखेन दस्सेतुं “अयोनिसो पवत्तयतो” ति आदि वुत्तं । तत्थ अयोनिसोपवत्तयतो ति अनुपायेन सति संवेगं आणञ्च अनुपट्ठपेत्वा मरणं अनुस्सरतो । तदेतं सब्बम्पी ति सोकपामोज्जानं उप्पज्जनं संवेगस्स अनुप्पज्जनं सन्तासस्स उप्पज्जनञ्च यथाक्कमं सतिसंवेगञ्चाणविहरतो होति । यो हि “मरणं नामेतं जातस्स एकन्तिकं” ति पण्डितानं वचनं सरति, तत्थ संवेगजातो होति सम्पज्जानो च, तस्स इट्ठजनमरणादिनिमित्तं सोकादयो अनोकासा व । तस्मा ति यस्मा अयोनिसो मनसिकारं पवत्तयतो एते दोसा, तस्मा । तत्थ

एवं पवत्तयतो येव हि एकच्चस्स नीवरणानि विक्खम्भन्ति, मरणा-
रम्मणा सति सण्ठाति, उपचारप्पत्तमेव कम्मट्ठानं होति ।

५. यस्स पन एत्तावता न होति, तेन वधकपच्चुपट्टानतो, सम्पत्ति-
विपत्तितो, उपसंहरणतो, कायबहुसाधारणतो, आयुदुब्बलतो, अनिमित्ततो,
अट्ठानपरिच्छेदतो, खणपरित्ततो ति इमेहि अट्ठहाकारेहि मरणं अनुस्स-
रितव्वं ।

६. तत्थ वधकपच्चुपट्टानतो ति वधकस्स विय पच्चुपट्टानतो ।
यथा हि इमस्स सीसं छिन्दिस्सामी ति असिं गहेत्वा गीवाय चारयमानो
वधको पच्चुपट्टितो व होति, एवं मरणम्पि पच्चुपट्टितमेवा ति अनुस्सरि-
तव्वं । कस्मा ? सह जातिया आगततो, जीवितहरणतो च ।

यथा हि अहिच्छत्तकमकुळं मत्थकेन पंसुं गहेत्वा व उग्गच्छति, एवं
सत्ता जरामरणं गहेत्वा व निव्वत्तन्ति । तथा हि नेसं पटिसन्धिचित्तं
उप्पादनन्तरमेव जरं पत्वा पव्वतसिखरतो पतितसिला विय भिज्जति सद्धिं

तत्था ति अरञ्जमुसानादिमु । हतमतसत्ते ति चोरादीहि हते सरसेन मते च सत्ते । दिट्ठपुब्बा
सम्पत्ति येसं ते दिट्ठपुब्बसम्पत्ती, तेषां दिट्ठपुब्बसम्पत्तीनां । योजेत्वा ति उपट्ठेत्वा ।
एकच्चस्सा ति तिव्विन्द्रियस्स आणुत्तरस्स ।

५. वधकपच्चुपट्टानतो ति घातकस्स विय पति पति उपट्टानतो आसन्नभावतो ।
सम्पत्तिविपत्तितो ति आरोग्यादिसम्पत्तीनां विय जीवितसम्पत्तिया विपज्जनतो । उपसंहरणतो
ति परेसं मरणं दस्सेत्वा अत्तनो मरणस्स उपनयनतो । कायबहुसाधारणतो ति सरीरस्स बहूनां
साधारणभावतो । आयुदुब्बलतो ति जीवितस्स दुब्बलभावतो । अनिमित्ततो ति मरणस्स
ववत्थितनिमित्ताभावतो । अट्ठानपरिच्छेदतो ति कालस्स परिच्छन्नभावतो । खणपरित्ततो
ति जीवितखणस्स इत्तरभावतो ।

६. वधकपच्चुपट्टानतो ति एत्थ वियसद्धो छुत्तनिदिट्ठो ति दस्सेन्तो “वधकस्स विय
पच्चुपट्टानतो ति वत्ता तमेवत्थं विवरन्तो “यथा ही” ति आदिमाह । तत्थ चारयमानो ति
आगुरेन्तो पहरणाकारं करोन्तो पच्चुपट्टितो व उपगन्त्वा ठितो समीपे एव । जरामरणं गहेत्वा
व निव्वत्तं ति “यथा हि अहिच्छत्तकमकुळं उग्गच्छन्तं पंसुविरहितं न होति, एवं सत्ता निव्वत्तन्ता
जरामरणविरहिता न होन्ती” ति एत्तकेन उपमा । अहिच्छत्तकमकुळं कदाचि कत्थच्चि पंसुविरहितो पि

सम्पयुक्तखन्धेहि । एवं खणिकमरणं ताव सह जातिया आगतं । जातस्स पन अवस्सं मरणतो इधाधिप्पेतं मरणम्पि सह जातिया आगतं ।

तस्मा एस सत्तो जातकालतो पट्टाय यथा नाम उद्धितो सूरियो अत्थाभिमुखो गच्छते व, गतगतट्टानतो ईसकम्पि न निवत्तति । यथा वानदी पव्वतेय्या सीघसोता हारहारिनी सन्दते व वत्तते व ईसकम्पि न निवत्तति, एवं ईसकम्पि अनिवत्तमानो मरणाभिमुखो व याति । तेन वुचं—

“यमेकरत्तिं पठमं गम्भे वसति माणवो ।

अब्भुद्धितो व सो याति स गच्छं न निवत्तती” तिं ॥

७. एवं गच्छतो चस्स गिम्हाभितत्तानं कुन्नदीनं खयो विय, पातो आपोरसानुगतबन्धनानं दुमप्फलानं पतनं विय, मुग्गराभिताळितानं मत्तिक-
भाजनानं भेदो विय, सूरियरस्मिसम्फुट्टानं उस्सावबिन्दूनं विट्ठंसनं विय च
मरणमेव आसन्नं होति ।

भवेय्य, सत्ता पन कथञ्चि पि जरामरणविरहिता न होन्ती ति खणिकमरणं ताव उपमाभा-
वेन दस्सेत्वा इधाधिप्पेतं मरणं दस्सेतुं “तथा ही” ति आदि वुत्तं । अथवा यदि मे स ।
जरामरणं गहेत्वा व निव्वत्तन्ति, निव्वत्तिसमनन्तरमेव मरितव्वं ति चोदनं सन्धायाह—
“तथा ही” ति आद । अवस्सं मरणतो ति अवस्सं मरितव्वतो, एकन्तेन मरणसम्भावतो
वा । पव्वतेय्या ति पव्वततो आगता । हारहारिनी ति पवादे पतितस्स तिणपण्णादिकस्स
अतिविय हरणसीला । सन्दते वा ति सवति एव । वत्तते वा ति पवाहवसेन वत्तति एव न तिष्ठति ।

यमेकरत्तिं ति यस्सं एकरत्तियं, भुम्मत्थे उपयोगवचनं दट्ठव्वं, अच्चन्तसंयोगे वा । पठमं
ति सब्बपठमं पटिसन्धिक्खणे । गम्भे ति मातुकुच्छियं । माणवो ति सत्तो । येभुय्येन सत्ता
रत्तियं पटिसन्धिं गणहन्ती ति रत्तिग्गहणं । अब्भुद्धितो वा ति उद्धितव्वो विय, अभिमुखभा-
वेन वा उद्धितो व मरणस्सा ति अधिप्पायो । सो याती ति सो माणवो याति, पठमक्खणतो
पट्टाय गच्छते व । स गच्छं न निवत्तती ति सो एवं गच्छन्तो खणमत्तम्पि न निवत्तति,
अञ्जदत्थु मरणं येव उपगच्छति ।

७. कुन्नदीनं ति पव्वततो पतितानं खुदकनदीनं । पातो आपोरसानुगतबन्धनानं

तेनाह—

“अच्चयन्ति अहोरत्ता जीवितं उपरुञ्जति ।

आयु खीयति मच्चानं, कुन्नदीनं व ओदकं” ॥

“फलानमिव पक्कानं पातो पपततो भयं ।

एवं जातान मच्चानं निच्चं मरणतो भयं ॥

यथा पि कुम्भकारस्स कतं मत्तिकभाजनं ।

खुदकश्च महन्तश्च यं पक्कं यश्च आमकं ।

सब्बं भेदनपरियन्तं^३ एवं मच्चान जीवितं” ॥

“उस्सावो व तिणग्गम्हि सूरियस्सुग्गमनं पति ।

एवमायु मनुस्सानं मा मं अम्म निवारया” ति^४ ॥

एवं उक्खित्तासिको वधको विय सह जातिया आगतं पनेतं मरणं गीवाय असिं चारयमानो सो वधको विय जीवितं हरति येव, न अहरित्वा^५ निवत्तति । तस्मा सह जातिया आगततो जीवितहरणतो च उक्खित्तासिको वधको विय मरणम्पि पच्चुपट्टितमेवा ति एवं वधकपच्चुपट्टानतो मरणं अनुस्सरितव्वं ।

ति पुरिमदिवसे दिवा सूरियसन्तापेन अन्तो अनुपविसित्वा पुन रत्तियं बन्धनमूलं उपगतेन आपोरसेन तिन्तसिथिलबन्धनताय पातो आपोरसानुगतबन्धनानं ।

अच्चयन्ती ति अतिककमन्ति । उपरुञ्जती ति निरुञ्जति । उदकमेव ओदकं, उदकोधं वा । यस्मा अच्चयन्ति अहोरत्ता, तस्मा जीवितं उपरुञ्जति । यस्मा जीवितं उपरुञ्जति, तस्मा आयु खीयति मच्चानं । पपततो ति पपतनतो भयं सामिकानं रुक्खे ठत्वा कम्मे विनियुञ्जितु^६मानं, हेट्ठा पविट्ठानं वा । उग्गमनं पति उग्गमननिमित्तं । मा मं अम्म निवारय पब्बज्जाया ति अधिप्पायो ।

कोचि मित्तमुखसत्तुरन्धगवेसी सह वत्तमानो पि न हनेय्य, अयं पन एकंसेन हनति येवा ति दस्सेतुं—“सह जातिया आगततो”ति क्त्वा “जीवितहरणतो चा” ति वुत्तं ।

१. सं०—१-१०८ ।

२. कता मत्तिकभाजना—खु०—१-३६० ।

३. सब्बे भेदनपरियन्ता—खु०—१-३६० ।

४. खु०—१-३६० ।

५. खु०—३:१-२२८ ।

६. न आहरित्वा—रो०, क०; अनाहरित्वा न—सी० ।

८. सम्पत्तिविपत्तितो ति इध सम्पत्ति नाम तावदेव सोमति,
याव नं विपत्ति नाभिभवति, न च सा सम्पत्ति नाम अत्थि, या विपत्तिं
अतिक्कम्म तिट्ठेय्य । तथा हि—

“सकलं मेदिनिं भुत्वा दत्त्वा कोटिसतं सुखी ।

अड्डामलकमचास्स अन्ते इस्सरतं गतो ॥

तेनेव देहबन्धेन पुञ्जम्हि खयमागते ।

मरणाभिमुखो सो पि असोको सोकमागतो” ति ॥

९. अपि च सब्बं आरोग्यं व्याधिपरियोसानं, सब्बं योव्वनं
जरापरियोसानं, सब्बं जीवितं मरणपरियोसानं, सब्बो येव लोकसन्निवासो
जातिया अनुगतो, जराय अनुसटो, व्याधिना अभिभूतो, मरणेन अब्भाहतो ।

१०. तेनाह—

“यथा पि सेला विपुला नभं आहच्च पव्वता ।

समन्ता अनुपरियेय्युं निप्पोथेन्ता चतुद्दिशा ॥

एवं जरा च मच्चु च अधिवत्तन्ति पाणिने ।

खत्तिये ब्राह्मणे वेस्से सुदे चण्डालपुक्कुसे ॥

८. नं ति सम्पत्ति । सुखी ति दिव्वसदिसेहि भोगेहि आधिपतेय्येन च सुखसमङ्गी ।
देहबन्धेना ति सरीरेन । असोको ति असोकमहाराजा । सोकमागतो ति सोचितव्वतं गतो ।

९. आरोग्यं योव्वनानं । व्याधिजरापरियोसानता जीवितस्स मरणपरियोसानताय उदाहरण-
वसेन आनीता पच्चयभागवसेन वा । लोको येव लोकसन्निवासो यथा सत्तावासा ति, सन्नि-
वसितव्वताय वा सत्तनिकायो लोकसन्निवासो । अनुगतो ति अनुबन्धो पच्चत्थिकेन विय ।
अनुसटो ति अनुपविट्ठो उपविसेन विय । अभिभूतो ति अज्झोत्थटो महद्दत्थीहि विय ।
अव्भाहतो ति पहतो भूतेहि विय ।

१०. सेला ति सिलामया, न पंसुआदिमया । विपुला ति महन्ता अनेकयोजनायाम-
वित्थारा । नभं आहच्चा ति विपुलत्ता एव आकासं अभिविहच्च सब्बदिसासु फरित्वा । अनु-

न किञ्चि परिवज्जेति सब्बमेवाभिमहति ॥

न तत्थ हत्थीनं भूमि न रथानं न पत्तिया ।

न चापि मन्तयुद्धेन सक्का जेतुं धनेन वा” ति ॥

एवं जीवितसम्पत्तिया मरणविपत्तिपरियोसानतं ववत्थपेन्तेन सम्पत्ति-
विपत्तितो मरणं अनुस्सरितव्वं ।

११. उपसंहरणतो ति परेहि सद्धिं अत्तनो उपसंहरणतो । तत्थ
सत्तहाकारेहि उपसंहरणतो मरणं अनुस्सरितव्वं, यसमहत्ततो, पुञ्जमहत्ततो,
थाममहत्ततो, इद्धिमहत्ततो, पञ्जामहत्ततो, पच्चेकबुद्धतो, सम्मासम्बुद्धतो ति ।

कथं ? इदं मरणं नाम महायसानं महपरिवारानं सम्पन्नधनवाहनानं
महासम्मत्तमन्धातुमहासुदनदब्बहनेमिनिमिप्पभुतीनम्पि उपरि निरासङ्कमेव
पतितं, किमङ्गं^१ पन मय्हं उपरि न पतिस्सति ।

महायसा राजवरा महासम्मत्तआदयो ।

ते पि मच्चुवसं पत्ता मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं ताव यसमहत्तसो अनुस्सरितव्वं ।

परियेय्युं ति अनुविचरेय्युं । निप्पोथेन्ता ति अत्तना आघातितं^२ चुण्णविचुण्णं करोन्ता ।
अधिवत्तन्ती ति अधिभवन्ति । कुलेन वा रूपेन वा सीलेन वा सुतेन वा सद्धादीहि वा
सेट्ठो ति सम्भावनाय खत्तियादीसु न कञ्चि परिवज्जेति । तेहि एव निहीनो ति अवमञ्ज-
मानाय सुद्धादीसु न कञ्चि परिवज्जेति । अञ्जदत्थु सब्बमेव अभिमहति निम्मयति ।
दण्डादिउपाया च तत्थ अविस्सया एवा ति दस्सेतुं—“न तत्थ हत्थीनं भूमी” ति आदि बुत्तं ।
तत्थ मन्तयुद्धेना ति आथम्बणवेदविहितेन मन्तसङ्गामप्पयोगेन । धनेना ति धनदानेन ।
वा-सद्धो अबुत्तविकप्पनत्थो । तेन सामं मेदञ्च सङ्गण्हाति ।

११-१३. परेहि सद्धिं अत्तनो उपसंहरणतो ति परेहि मतेहि सद्धिं “ते पि नाम
मता, किमङ्गं पन मादिसा” ति अत्तनो मरणस्स उपनयनतो । यसमहत्ततो ति परिवारमह-

१. सं०—१-१०१ ।

२. किमङ्ग—सी०, रो० ।

३. आसादितं—सी० ।

१२. कथं पुञ्जमहत्ततो ?

जोतिको जटिलो उग्गो मेण्डको अथ पुण्णको ।
एते चञ्जे च ये लोके महापुञ्जा ति विस्सुता ।
सब्बे मरणमापन्ना मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पुञ्जमहत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१३. कथं थाममहत्ततो ?

वासुदेवो बलदेवो भीमसेनो युधिष्ठिलो ।
चानुरो यो महामल्लो^१ अन्तकस्स वसं गता ॥
एवं थामवल्लूपेता इति 'लोकस्मिह' विस्सुता ।
एते पि मरणं याता मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं थाम महत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१४. कथं इद्धिमहत्ततो ?

पादङ्गुलकमरोन वेजयन्तमकम्पयि ।
यो नामिद्धिमतं सेट्ठो दुतियो अग्गसावको ॥
सो पि मच्चुमुखं घोरं मिगो सीहमुखं विय ।
पविट्ठो सह इद्धीहि मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं इद्धिमहत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१५. कथं पञ्जामहत्ततो ?

लोकनाथं ठपेत्वान ये चञ्जे अत्थि पाणिनो ।
पञ्जाय सारिपुत्तास्स कलं नाग्घन्ति सोळसिं ॥

त्ततो विभवमहत्ततो च । पुञ्जमहत्ततो ति महापुञ्जभावतो । थाममहत्ततो ति वीरियबल-
महत्ततो । युधिष्ठिलो धम्मपुत्तो । चानुरो यो बलदेवेन निब्बुद्धं कत्वा मारितो ।

१४. सह इद्धीही ति वेजयन्तकम्पननन्दोपनन्ददमनादीसु दिट्ठानुभावाहि अत्तनो
इद्धीहि सद्धि मच्चुमुखं पविट्ठो ।

१५. कलं नग्घन्ति सोळसिं ति सोलसन्नं पूरणभागं न अग्घन्ति । इदं बुद्धं होति—

१. चानुरो पियदामल्लो—सी० ।

एवं नाम महापञ्चो पठमो अग्गसावको ।

मरणस्स वसं पत्तो मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पञ्चामहत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१६. कथं पच्चेकबुद्धतो ? ये पि ते अत्तनो जाणवीरियबलेन सब्ब-
किलेससत्तुनिम्मथनं कत्वा पच्चेकबोधिं पत्ता खग्गविसाणकप्पा सयम्भुनो,
ते पि मरणतो न मुत्ता, कुतो पनाहं मुच्चिस्सामी ति ?

तं तं निमित्तमागम्म वीमंसन्ता महेसयो ।

सयम्भुञ्जाणतेजेन ये पत्ता आसवक्खयं ॥

एकचरियनिवासेन खग्गसिङ्गसमूपमा ।

ते पि नातिगता मच्चुं मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पच्चेकबुद्धतो अनुस्सरितव्वं ।

१७. कथं सम्मासम्बुद्धतो ? यो पि सो भगवा असीतिअनुव्यञ्जन-
पटिमण्डितद्वत्तिसमहापुरिसलक्खणविचित्ररूपकायो सब्बाकारपरिसुद्ध-
सीलक्खन्धादिगुणरतनसमिद्धधम्मकायो यसमहत्तपुञ्जमहत्तथाममहत्त-

आयस्मतो थेरस्स सारिपुत्तस्स पञ्चं सोलसभागे कत्वा ततो एकं भागं सोलसधा गहेत्वा लद्धं
एकभागसङ्कातं कलं सम्मासम्बुद्धं ठपेत्वा अञ्जेमं सत्तानं पञ्चा न अगधन्ती ति ।

१६. सब्बस्सा पि संकिलेसपक्खस्स समुग्धातो जायेन आरद्धवीरियस्स होती ति आह—
“जाणवीरियबलेना” ति । सम्मादिट्ठिसम्मावायामेसु हि सिद्धेसु अट्ठाङ्गिको अरियमग्गो सिद्धो व
होती ति । एकाकीभावेन खग्गविसाणकप्पा । परतोघोसेन विना सयमेव भूता पटिविद्धा-
कुप्पा ति सयम्भुनो ।

हत्थगतसुवण्णवलयानं अञ्जमञ्जं संघट्टनं वंसकळीरस्स कत्थचि असत्तता ति एवमादिकं
तं तं निमित्तं कारणं आगम्म । वीमंसन्ता ति पवित्तिनिवत्तियो उपपरिक्खन्ता । महन्तानं
सीलक्खन्धादीनं एसनङ्गेन महेसयो । एकचरियनिवासेना ति एकचरियनिवासमत्तेन, न
सीलादिना । खग्गमिगसिङ्गसमा उपमा येसं खग्गमिगसिङ्गं वा समूपमा येसं ते खग्ग-
सिङ्गसमूपमा ।

१७. तम्बनखतुङ्गनखतादिअसीति अनुव्यञ्जनपटिमण्डितेहि सुप्पतिट्ठितपादादीहि

इद्धिमहत्तपञ्जामहत्तानं पारं गतो असमो असमसमो अप्पट्ठिपुग्गलो अरहं
सम्मासम्बुद्धो, सो पि सलिलबुद्धिनिपातेन महाअग्गिक्खन्धो विय मरणबुद्धि-
निपातेन ठानसो वूपसन्तो ।

एवं महानुभावस्स यं नामेतं महेस्सिनो ।

न भयेन न लज्जाय मरणं वसमागतं ॥

निल्लज्जं वीतसारज्जं सब्बसत्ताभिमह्नं ।

तयिदं मादिसं सत्तं कथं नाभिभवस्सती ति ॥

एवं सम्मासम्बुद्धतो अनुस्सरितब्बं ।

तस्सेवं यसमहत्तादिसम्पन्नेहि परेहि सौद्धिं मरणसामञ्जताय
अत्तानं उपसंहरित्वा तेसं विय सत्तविसेसानं मय्हम्पि मरणं भविस्सती ति
अनुस्सरतो उपचारप्पत्तं कम्मट्ठानं होती ति । एवं उपसंहरणतो मरणं
अनुस्सरितब्बं ।

१८. कायबहुसाधारणातो ति अयं कायो बहुसाधारणो ।
असीतिया ताव किमिकुलानं साधारणो । तत्थ छविनिस्सिता पाणा छविं
खादन्ति, चम्मनिस्सिता चम्मं खादन्ति, मंसनिस्सिता मंसं खादन्ति, न्हारुनि-
स्सिता न्हारुं खादन्ति, अट्ठिनिस्सिता अट्ठिं खादन्ति, मिञ्जनिस्सिता मिञ्जं
खादन्ति । तत्थेव जायन्ति जीयन्ति मीयन्ति, उच्चारपस्सावं करोन्ति । कायो

द्वत्तिसाय महापुरिसलक्खणेहि विचित्रो अच्छरियम्भुतो रूपकायो एतस्सा ति असीति...प...
रूपकायो । सह वासनाय सब्बेसं किलेसानं पहीनत्ता सब्बाकारपरिसुद्धसीलक्खन्धादि-
गुणरत्नेहि समिद्धो धम्मकायो एतस्सा ति सब्बाकार...प...धम्मकायो । ठानसो ति
तङ्कणे येव ।

एवं महानुभावस्सा ति एवं यथावुत्तरूपकायसम्पत्तिया, धम्मकायसम्पत्तिया च
विज्जायमानविपुलापरिमेय्यबुद्धानुभावस्स, वसं नागतं अनुपगमनवसेना ति अधिपायो ।

मरणं सामञ्जं एतस्सा ति मरणसामञ्जो, तस्स भावो मरणसामञ्जता, ताथ ।

१८. किमिकुलानं ति किमिसमूहानं, किमिजातीनं वा । जीयन्ती ति जरं
पापुणन्ति ।

व नेसं स्रुतिघरश्चेवं गिलानसाला च सुसानश्च वच्चकुटि च पस्सावदोणिका च ।
स्वायं तेसम्पि किमिकुलानं पकोपेन मरणं निगच्छति येव । यथा च
असीतिया किमिकुलानं, एवं अज्झत्तिकानं येव अनेकसतानं रोगानं
बाहिरानश्च अहिविच्छिकादीनं मरणस्स पचयानं साधारणो ।

यथा हि चतुमहापथे ठपिते लक्खम्हि सब्बदिसाहि आगता सर-
सत्तितोमरपासाणादयो निपतन्ति, एवं काये पि सब्बुपद्वा निपतन्ति ।
स्वायं तेसम्पि उपद्वानं निपातेन मरणं निगच्छति येव । तेनाह भगवा—
“इध भिक्खवे भिक्खु दिवसे निक्खन्ते रत्तिया पटिहिताय इति पटि-
सत्थिक्खति, बहुका खौ मे पचया मरणस्स, अहि वा मं डंसेय्य, विच्छिको
वा मं डंसेय्य, सतपदी वा मं डंसेय्य, तेन मे अस्स कालंकिरिया, सो
ममस्स अन्तरायो, उपक्खलित्वा वा पपतेय्यं, भत्तं वा मे भुत्तं व्यापज्जेय्य,
पित्तं वा मे कुप्पेय्य, सेम्हं वा मे कुप्पेय्य, सत्थका वा मे वाता कुप्पेय्यं,
तेन मे अस्स कालंकिरिया, सो ममस्स अन्तरायो” ति^१ । एवं कायबहु-
साधारणतो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१९. आयुदुब्बलतो ति आयु नामेतं अबलं दुब्बलं । तथा हि
सत्तानं जीवितं अस्सासपस्सासूपनिबद्धश्चेव इरियापथूपनिबद्धञ्च सीतुण्हूप-
निबद्धञ्च महाभूतूपनिबद्धञ्च आहरूपनिबद्धञ्च ।

निक्खन्ते ति वीतिवत्ते । पटिहिताया ति पच्चानुगताय । सो ममस्स अन्तरायो ति
सा यथावुत्ता न केवलं कालकिरिया व, अथ खो मम अतिदुल्लभं खणं लभित्वा ठितस्स^३
सत्थुसासनमनसिकारस्स अन्तरायो अस्स भवेय्य । व्यापज्जेय्या ति विपत्तिं गच्छेय्य । सत्थ-
केन विय अङ्गपच्चङ्गानं कन्तनका मरणकाले सन्धिबन्धनच्छेदनकवाता सत्थकवाता ।

१६. अबलं ति बलहीनं । दुब्बलं ति तस्से व वेवचनं । अभावत्यो हि अयं दु-सद्दो
“दुस्सीलो^४ दुप्पञ्जो” ति आदिमु^५ विय । तदेतं आयु । अस्सासपस्सासानं समवुत्तिता अप-
रापरं पवेसनिकम्मो व । बहि निक्खन्तनासिकवाते अन्तो अपविसन्ते पविट्ठे वा

१—पसूतिघरञ्चेव—स्या०, रो०, क० ।

२. अं०—३—२६ ।

३—जीवितस्स—स्या०, क० ।

४—अं०—२-४९१; अं०—४-२१० ।

५.—म०—१-३६० ।

तदेतं अस्सासपस्सासानं समवुत्तितं लभमानमेव पवत्तति, बहि
 निक्खन्तनासिकवाते पन अन्तो अपविसन्तो, पविट्ठे वा अनिक्खमन्ते
 मतो नाम होति । चतुत्थं इरियापथानम्पि समवुत्तितं लभमानमेव पवत्तति,
 अञ्जतरञ्जतरस्स पन अधिमत्तताय आयुसङ्गारा उपच्छिज्जन्ति ।
 सीतुण्हानम्पि समवुत्तितं लभमानमेव पवत्तति, अतिसीतेन पन अतिउण्हेन
 वा अभिभूतस्स विपज्जति । महाभूतानम्पि समवुत्तितं लभमानमेव
 पवत्तति, पथवीधातुया पन आपोधातुआदीनं वा अञ्जतरञ्जतरस्स पकोपेन
 बलसम्पन्नो पि पुग्गलो पत्थद्वकायो वा अतिसारादिवसेन किलिन्नपूतिकायो
 वा महाडाहपरेतो वा सम्भिज्जमानसन्धिवन्धनो वा हुत्वा जीवितक्खयं
 पापुणाति । कवलीकाराहारम्पि युत्तकाले लभन्तस्से व जीवितं पवत्तति,
 आहारं अलभमानस्स पन परिक्खयं गच्छती ति । एवं आयुदुब्बलतो
 मरणं अनुस्सरितव्वं ।

२०. अनिमित्ततो ति अववत्थानतो, परिच्छेदाभावतो ति अत्थो ।
 सत्तानं हि—

जीवितं व्याधि कालो च देहनिक्खेपनं गति ।

पञ्चेते जीवलोकस्मिं अनिमित्ता न नायरे ॥

अनिक्खमन्ते ति एकस्तेव पवेसनिक्खमो विय वुत्तं, तं नासिकवातभावसामञ्जेना ति दट्ठव्वं ।
 अधिमत्तताय अच्चासन्नअधिष्ठानादिना । तदभावो हि इरियापथानं समवुत्तिथा । अतिसीतेन
 अभिभूतस्स कायस्स विपज्जनं महिसरट्ठादीसु^१ हिमपातकालेन दीपेतव्वं । तत्थ हि सत्ता सीतेन
 भिन्नसरीरा जीवितक्खयं पापुणन्ति । अतिउण्हेन अभिभूतस्स विपज्जनं मरुकन्तारे
 उण्हामितत्ताय पच्छि तत्थ ठपितं उपरि साटकं पुत्तञ्च अक्कमित्वा मताय इत्थिया दीपेतव्वं ।
 महाभूतानं समवुत्तिता पकोपाभावो । पथवीधातुआदीनं पकोपेन सरीरस्स विकारापत्ति
 परतो धातुकम्मट्ठानकथायं^२ आगमिस्सति । युत्तकाले ति भुज्जितुं युत्तकाले सुदाभिभूतकाले ।

२०. अववत्थानतो ति कालादिवसेन ववत्थानभावतो । ववत्थानं ति चेत्थ परि-

१—महिसरट्ठो सी०, स्या० ।

२—विमुद्धि०-११-समाधिनिर्देशे ।

तत्थ जीवितं ताव “एत्तकमेव जीवितब्बं, न इतो परं” ति ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । कललकाले पि हि सत्ता मरन्ति, अब्बुदपेसि-
वनमासिकद्वेमासतोमासचतुमासपञ्चमासदसमासकाले पि । कुच्छितो
निक्खन्तसमये पि । ततो परं वस्ससत्तस्स अन्तो पि बहि पि मरन्ति येव ।
व्याधि पि “इमिना व व्याधिना सत्ता मरन्ति, न अञ्जेना” ति एवं
ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । चक्खुरोगेना पि हि सत्ता मरन्ति, सोतरोगा-
दीनं अञ्जतरेना पि ।

कालो पि “इमस्मिं येव काले मरितब्बं, न अञ्जस्मिं” ति एवं
ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । पुब्बण्हे पि हि सत्ता मरन्ति, मज्झन्हिकादीनं
अञ्जतरस्मिम्पि ।

देहनिकखेपनं पि “इधेव मियमानानं देहेन पतितब्बं, न अञ्जत्रा”
ति एवं ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । अन्तोगामे जातानं हि बहिगामे पि
अत्तभावो पतति । बहिगामे जातानम्पि अन्तोगामे । तथा थलजानं वा जले,
जलजानं वा थले ति अनेकप्पकारतो वित्थारेतब्बं ।

गति पि “इतो चुतेन इध निब्बत्तितब्बं” ति एवं ववत्थानाभावतो
अनिमित्ता । देवलोकतो हि चुता मनुस्सेसु पि निब्बत्तन्ति, मनुस्सलोकतो
चुता देवलोकादीनम्पि यत्थ कत्थचि निब्बत्तन्ती ति एवं यन्त्युत्तगोणो
विय गतिपञ्चके लोको सम्परिवत्तती ति एवं अनिमित्ततो मरणं
अनुस्सरितब्बं ।

च्छेदो अधिप्पेतो, न असङ्करतो ववत्थानं निच्चयो चा ति आह “परिच्छेदाभावतो” ति ।
न नायरे ति न जायन्ति ।

इतो परं ति एत्थ परं ति परं अञ्जं कालं ति अत्थो । तेन ओरकालस्सा पि सङ्गहो
सिद्धो होति । परमायुतो ओरकालं एव चेत्थ “परं” ति अधिप्पेतं । ततो परं सत्तानं जीवनस्स
अभावतो “ववत्थानाभावतो” ति वत्तुं न सक्का ति । अब्बुदपेसी ति आदीसु “अब्बुदकाले
पेसिकाले” ति आदिना काल-सद्धो पच्चेकं योजेतब्बो । कालो ति इध पुब्बण्हादिवेला अधि-
प्पेता । तेनाह—“पुब्बण्हे पि ही” ति आदि । इधेव देहेन पतितब्बं ति सम्बन्धो । अनेकप्प-
कारतो ति नगरे जातानं गामे, गामे जातानं नगरे, वने जातानं जनपदे जनपदे, जातानं वने

२१. अञ्चानपरिच्छेदतो ति मनुस्सानं जीवितस्स नाम एतरहि परित्तो अद्वा^१, यो चिरं जीवति, सो वस्ससतं, अप्पं वा भिय्यो । तेनाह भगवा—“अप्पमिदं भिक्खवे मनुस्सानं आयु, गमनीयो सम्परायो, कत्तब्बं कुसलं, चरितब्बं ब्रह्मचरियं, नत्थि जातस्स अमरणं । यो भिक्खवे चिरं जीवति, सो वस्ससतं, अप्पं वा भिय्यो” ति^२ ।

अप्पमायुमनुस्सानं हीळेय्य नं सुपोरिसो ।

चरेय्यादित्तसीसो व नत्थि मच्चुस्स नागमो ति^३ ॥

२२. अपरम्पि आह—“भूतपुब्बं भिक्खवे अरको नाम सत्था अहोसी” ति सब्बं पि सत्तहि उपमाहि अलङ्कृतं सुत्तं वित्थारेतब्बं ।

ति आदिना अनेकप्पकारतो । इतो चुतेना ति इतो गतितो चुतेन । इध इमिस्सं गतियं । यन्तयुत्तगोणो विया ति यथा यन्ते युत्तगोणो यन्तं नातिवत्तति, एवं लोको गतिपञ्चकं ति एत्तकेन उपमा ।

२१. अप्पं वा भिय्यो ति वस्ससततो उपरि “दस वा वस्सानि, वीसति वा” ति आदिना दुतियं वस्ससतं अपापुणन्तो अप्पकं वा जीवती ति अत्थो । गमनीयो ति गन्धब्बो उपपज्जनवसेन । सम्परायो ति परलोको ।

हीळेय्या ति परिभवेय्य न सम्भावेय्य । नं ति आयुं । सुपोरिसो ति साधुपुरिसो पञ्जवा । चरेय्या ति सुचरितं चरेय्य । तेनाह—“आदित्तसीसो वा” ति ।

२२. सत्तहि उपमाही ति—

सेय्यथा पि ब्राह्मण तिणग्गे उस्सावबिन्दु सूरिये उग्गच्छन्ते खिप्पं येव पटिविगच्छति, न चिरद्वितिकं होति । उदके उदकपुब्बुळं । उदके दण्डराजि । नदी पब्बतेय्या दूरङ्गमा सीघसोता हारहारिनी । बलवा पुरिसो जिह्मग्गे खेलपिण्डं संयूहित्वा अकसिरेनेव वमेय्य । दिवसं सन्तत्ते अयोकराहे मंसपेसि पक्खित्ता खिप्पं येव पटिविगच्छति, न चिरद्वितिका होति । गावी वज्झा आघातनं नीयमाना यं थदेव पादं उद्धरति, सन्तिके व होति वधस्स, सन्तिके व मरणस्स, एवमेवं खो ब्राह्मण गोवज्झपमं जीवितं मनुस्सानं परित्तं लहुकं बहुदुक्खं बहुपायासं मन्तायं बोद्धब्बं, कत्तब्बं कुसलं, चरितब्बं ब्रह्मचरियं, नत्थि जातस्स अमरणं” ति^३—

एवमागताहि इमाहि सत्तहि उपमाहि अलङ्कृतं ।

१. एतरहि न परिच्छेदो न तथा अद्वा—सी० ।

२. सं०—१—१०८ ।

३. अं—३—२५८ ।

२३. अपरम्पि आह—“यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं रत्तिन्दिवं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं दिवसं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं पिण्डपातं भुञ्जामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं चत्तारो पञ्च आलोपे सङ्घादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । इमे वुच्चन्ति भिक्खवे भिक्खू पमत्ता विहरन्ति, दन्धं मरणस्सति भावेन्ति आसवानं खयाय ।

यो च ख्वायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति । अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं आलोपं सङ्घादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं अस्ससित्वा वा पस्ससामि, पस्ससित्वा वा अस्ससामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । इमे वुच्चन्ति भिक्खवे भिक्खू अप्पमत्ता विहरन्ती, तिक्खं मरणस्सति भावेन्ति आसवानं खयाया” ति ।

एवं चतुषश्चालोपसङ्घादनमत्तं अविस्सासियो परित्तो जीवितास्स अद्धा ति एवं अद्धानपरिच्छेदतो मरणं अनुस्सरित्त्वं ।

२४. खणपरित्ततो ति परमत्थतो हि अतिपरित्तो सत्तानं जीविता-
क्खणो एकचित्तप्पवत्तिमतो येव । यथा नाम रथचक्रं पवत्तमानम्पि

२३. रत्तिन्दिवं ति एकं रत्तिन्दिवं । भगवतो सासनं ति अरियमग्गपट्टिवेधावहं सत्थु ओवादं । बहुं वता मे कतं अस्सा ति बहुं वता मया अत्तहितं पन्वजितकिञ्चं कतं भवेय्य । तदन्तरं ति तं खणं तत्तकं वेलं । एकं पिण्डपातं ति एकं दिवसं यापनप्पहोनकं पिण्डपातं । दन्धं ति मन्दं चिराय । अविस्सासियो अविस्सासनीयो ।

२४. चित्ते चरन्ते येव सत्तानं जीवितबोहारो, चित्तस्स च अतिइत्तरो खणो लहुपरिव-

एकेनेव नेमिप्पदेसेन पवत्तति, तिट्ठमानम्पि एकेनेव तिट्ठति, एवमेव एक-
चित्तक्खणिकं सत्तानं जीवितं । तस्मिं चित्ते निरुद्धमत्तो सत्तो निरुद्धो ति
बुच्चति । यथाह—“अतीते चित्तक्खणे जीवित्थ, न जीवति, न जीवि-
स्सति । अनागते चित्तक्खणे न जीवित्थ, न जीवति, जीविस्सति । पच्चुप्पन्ने
चित्तक्खे न जीवित्थ, जीवति, न जीविस्सति ।

तिभावतो । यथाह भगवा—“नाहं भिक्खवे अङ्गं एकधम्मम्पि समनुपस्सामि, यं एवं
लहुपरिवत्तं, यथयिदं चित्तं” ति^१ । तस्मा सत्तानं जीवितं एकचित्तक्खणिकत्ता लहुसं इत्तरं ति
दस्सेन्तो—“परमत्थतो” ति आदिमाह । तत्थ ‘परमत्थतो’ ति इमिना यायं^२ यो चिरं जीवति,
सो वस्ससत् ति आदिना^३ सत्तानं जीवितप्पवत्तिवुत्ता, सा पवन्धविसयत्ता बोहारवसेना ति तं
पटिक्खिपति । “अतिपरित्तो” ति इमिना—

“सेय्यथा पि भिक्खवे चत्तारो दल्लहधम्मा धनुग्गहा सुसिक्खिता कतहत्था कत्तूपासना
चतुद्दिशा ठिता अस्सु, अथ पुरिसो आगच्छेय्य ‘अहं इमेसं...प...कत्तूपासनानं चतुद्दिशा
कण्ठे खित्ते अप्पतिट्ठिते पथवियं गहेत्वा आहरिस्सामी’ ति । यथा च भिक्खवे तस्स पुरिसस्स
जवो, यथा च चन्दिमसूरियानं जवो, ततो सीघतरो । यथा च भिक्खवे तस्स पुरिसस्स जवो,
यथा च चन्दिमसूरियानं जवो, यथा च या देवता चन्दिमसूरियानं पुरतो धावन्ति, ता- देवतानं
जवो, ततो सीघतरं आयुसङ्गारा खीयन्ती” ति^४—

एवं बुत्तं परित्तम्पि पटिक्खिपति । तत्र हि गमनस्सादानं देवपुत्तानं हेट्ठपरियेन पटिमुखं
धावन्तानं सिरसि पादे च बद्धखुरधारासन्निपाततो पि परित्तको रूपजीवितिन्द्रियस्स सो खणो
बुत्तो, चित्तस्स पन अतिविय परित्ततरो, यस्स उपमा पि नत्थि । तेनेवाह “यावञ्चिदं
भिक्खवे उपमा पि न सुकरा, याव लहुपरिवत्तं चित्तं” ति^५ । जीवितक्खणो ति जीवनक्खणो ।
एकचित्तप्पवत्तिमत्तो येव एकस्स चित्तस्स पवत्तिमत्तेनेव सत्तानं परमत्थतो
जीवनक्खणस्स परिच्छिन्नत्ता । इदानीं तमत्थं उपमाय पकासेन्तो “यथा नामा” ति आदिमाह ।
तत्थ पवत्तमानं ति पवत्तन्तं । एकचित्तक्खणिकं ति एकचित्तक्खणमत्तवन्तं । तस्मिं
चित्तो निरुद्धमत्तो ति येन वत्तमानचित्तक्खणेन “जीवती” ति बुच्चति, तस्मिं चित्ते निरोधं भङ्गं

१. अं—१—१०; अमि०—५—१८८ । २. दी०—२—५;—सं०—१—१०८; अं०—३—

२५९—पिट्ठादीसु । ३. सं०—२—२२१ ।

२५. जीवितं अत्तभावो च सुखदुक्खा च केवला ।
 एकचिन्तासमायुत्ता लहु सो वत्तते खणो ॥
 ये निरुद्धा मरन्तस्स तिट्ठमानस्स वा इध ।
 सब्बे पि सदिसा खन्धा गता अप्पटिसन्धिका ॥
 अनिब्बत्तेन न जातो पच्चुपन्नेन जीवति ।
 चित्तभङ्गा मतो लोको पञ्जत्ति परमत्थिया' ति' ॥
 एवं खणपरित्ततो मरणं अनुस्सरितव्वं ।

पत्तमत्ते तंसमङ्गी सत्तो निरुद्धो मतो ति वुच्चति । वुत्तमेवत्थं पाळिया विभावेतुं 'यथाहा' ति आदि वुत्तं । तेन तीसु पि कालेषु सत्तानं परमत्थतो जीवनं नाम चित्तकखणवसेनेवा ति दस्सेति ।

२५. जीवितं ति जीवितिन्द्रियं । सुखदुक्खा ति सुखदुक्खवेदना । उपेक्खा पि हि सुखदुक्खासु एव अन्तोगधा इट्ठानिट्ठभावतो । अत्ताभावो ति जीवितवेदनाविज्जाणानि ठपेत्वा अवसिद्धधम्मा वुत्ता । केवला ति अत्तन निच्चभावेन वा अवोमिस्सा । एकचिन्तास-
 मायुत्ता ति एकेकेन चित्तेन सहिता । लहुसो वत्ताति खणो ति वुत्तनयेन एकचित्तकखणिकताय लहुको इतिइत्तरो जीवितादीनं खणो वत्तति ।

ये निरुद्धा मरन्तस्सा ति चवन्तस्स सत्तस्स चुत्तितो उद्धं "निरुद्धा" ति वत्तन्वा ये खन्धा । तिट्ठमानस्स वा इधा ति ये वा इध पवत्तियं तिट्ठन्तस्स धरन्तस्स भङ्गप्पत्तिया निरुद्धा खन्धा । सब्बे पि सदिसा ते सब्बे पि एकसदिसा । कथं^२ गता अप्पटिसन्धिका पुन आगन्त्वा पटिसन्धानाभावेन विगता ।

यथा हि चुत्तिखन्धा न निवत्तन्ति, एवं ततो पुब्बे पि खन्धा, तस्मा एकचित्तकखणिकं सत्तानं जीवितं ति अधिप्पायो ।

अनिब्बत्तेन न जातो ति अनुप्पन्नेन चित्तेन जातो न होति अजातो नाम होति । पच्चुप्पन्नेन वत्तमानेन चित्तेन जीवति जीवमानो नाम होति । चित्ताभङ्गा मतो लोको ति चुत्ति-
 चित्तास्स विय सब्बस्स पि तस्स तस्स चित्तास्स भङ्गप्पत्तिया अयं लोको परमत्थतो मतो नाम होति निरुद्धस्स अप्पटिसन्धिकता । एवं सन्ते पि पञ्जत्ति परमत्थिया या तं तं धरन्तं चित्तं

२६. इति इमेसं अट्टन्नं आकारानं अञ्जतरञ्जतरेन अनुस्सरतो पि पुनप्पुनं मनसिकारवसेन चित्तं आसेवनं लभति, मरणारम्मणा सति सन्ति-
द्वृति, नीवरणानि विक्खम्भन्ति, ज्ञानज्ञानि पातुभवन्ति । सभावधम्मत्ता
पन संवेजनीयत्ता च आरम्मणस्स अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं
होति । लोकुत्तरज्ज्ञानं पन दुतियचतुत्थानि च आरुप्पज्ज्ञानानि सभाव-
धम्मे पि भावनाविसेसेन अप्पनं पाप्पुणन्ति । विसुद्धिभावनानुक्कमवसेन
हि लोकुत्तरं अप्पनं पाप्पुणाति । आरम्मणातिक्कमभावनावसेन आरुप्पं ।
अप्पनापत्तस्सेव हि ज्ञानस्स आरम्मणसमतिकमनमत्तं तत्थ होति । इध पन
तदुभयम्पि नत्थि, तस्मा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं मरणस्सति-
बलेन उप्पन्नत्ता मरणस्सतिचेव सङ्गं गच्छति ।

उपादाय “तिस्रो जीवति कुत्सो जीवती” ति वचनप्पवत्तिया विसयभूता सन्तानपञ्जशि, सा
एत्थ परमत्थिया परमत्थभूता । तथा हि वदन्ति “नामगोत्तं न जीरती” ति^१ ।

२६. अञ्जतरञ्जतरेन आकारेन । चित्तं ति कम्मट्ठानारम्मणं चित्तं । आसेवनं
लभती ति भावनाविसेवनं लभति, बहिद्धा विक्खेपं पहाय एकत्तवसेन मरणारम्मणमेव होती ति ।
तेनाह—“मरणारम्मणा सति सन्तिद्वृती” ति । सभावधम्मानं भेदो^२ सभावधम्मगतिको
एवा ति आह “सभावधम्मत्ता पन आरम्मणस्सा” ति । तेनाह भगवा “जरामरणं भिक्खवे
अनिच्चं सङ्गतं पटिच्चसमुप्पन्नं ति आदि^३ । संवेजनीयत्ता ति संवेजजननतो महाभूतेसु महा-
विकारता विय गय्हमाना मरणं अनुस्सरियमानं उपरूपरि उब्बेगमेव आवहती ति तत्थ न
भावनावित्तं अप्पेतुं सक्कोति । यदि सभावधम्मत्ता अप्पनं न पाप्पुणाति, लोकुत्तरज्ज्ञानं,
एक्कच्चानि अरुप्पज्ज्ञानानि च कथं ति आह “लोकुत्तरज्ज्ञानं पना” ति आदि । विसुद्धि-
भावनानुक्कमवसेना ति हेट्ठिमविसुद्धिया आनुभावेन अधिगतातिसयाय पटिपदाज्जाणदस्सन-
विसुद्धिभावनाय सब्बसङ्गारेहि निब्बिन्दनविरज्जनादिविसंयोगाधिमुत्तिअप्पनाय च पटिपक्ख-
भूतानं पापधम्मानं विगमो ति एवंभूताय विसुद्धिभावनानुक्कमस्स वसेन लोकुत्तरज्ज्ञानं
अप्पनापत्तमेव होति । आरम्मणसमतिकमनमत्तं तत्थ होती ति अञ्जेसं सभावधम्मा-

१. —सं०—१—४० ।

२. सभावधम्मानं खयो सभावधम्मानं वयो—सी० ।

३. सं०—२—२४ ।

२७. इमञ्च पन मरणस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सततं अप्पमत्तो होति, सब्बभवेसु अनभिरतिसञ्जं पटिलमति, जीवितानिकन्ति जहाति, पापगरही होति, असन्निधिबहुलो परिक्खारेसु विगतामलमच्छेरो, अनिच्चसञ्जा चस्स परिचयं गच्छति, तदनुसारेनेव च दुक्खसञ्जा अनत्तसञ्जा च उपट्ठाति । यथा अभावितमरणा सत्ता सहसा वाळमिगयक्खसप्पचोर-वधकाभिभूता विय मरणसमये भयं सन्तासं सम्मोहमापज्जन्ति, एवं अनापज्जित्वा अभयो असम्मूळ्हो कालं करोति । सचे दिट्ठे व धम्मे अमतं नाराधेति, कायस्स भेदा सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय मरणस्सतिया सदा ति ॥

इदं मरणस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

कायगतासतिकथा

२८. इदानीं यं तं अञ्जत्र बुद्धुप्पादा अप्पवत्तपुब्बं सब्बतित्थियानं अविशयभूतं तेसु तेसु सुत्तन्तेसु “एकधम्मो भिक्खवे भावितो बहुलीकतो महतो संवेगाय संवत्तति । महतो अत्थाय संवत्तति । महतो योगक्खेमाय

रम्मणकम्मद्वानानं विय चित्तस्स समाधाने व्यापारो नत्थि । यथा समाहितेन पन चित्तेन आरम्मण-समतिक्कमनमत्तमेव भावनाय कातब्बं, तस्मा सभावधम्मे पि आरुप्पज्झानं अप्पेती ति ।

२७. सततं अप्पमत्तो होति संवेगबहुलत्ता, ततो एवस्स सब्बभवेसु अनभिरतिसञ्जा-पटिलाभो । जीवितानिकन्तिं जहा ति मरणस्स अवस्संभावितादस्सनतो । पापगरही होति अनिच्चसञ्जापटिलाभतो, ततो एव असन्निधिबहुलता विगतामलमच्छेरता च । तदनुसारेना ति अनिच्चसञ्जापरिचयानुसारेन । अभावितमरणा ति अभावितमरणानु-स्सरणा । अभयो असम्मूळ्हो कालं करोति पगेव मरणसञ्जाय सूपड्डितत्ता ।

कायगतासतिकथावण्णना

२८. बुद्धा उप्पज्जन्ति एत्था ति बुद्धुप्पादो, बुद्धानं उप्पज्जनकालो, तस्मा । अञ्जत्र तं ठपेत्वा, अञ्जस्मिं काले ति अत्थो । न पवत्तपुब्बं ति अपवत्तपुब्बं । ततो एव सब्बतित्थियानं

संवत्तति । महतो सतिसम्पज्जञाय संवत्तति । ज्ञाणदस्सनपटिलाभाय संवत्तति । दिट्ठधम्मसुखविहाराय संवत्तति । विज्ञाविमुत्तिफलसच्छिकिरियाय संवत्तति । कतमो एकधम्मो ? कायगता सति । अमतं ते भिक्खवे परिभुञ्जन्ति, ये कायगतासतिं परिभुञ्जन्ति । अमतं ते भिक्खवे न परिभुञ्जन्ति, ये कायगतासतिं न परिभुञ्जन्ति । अमतं तेसं भिक्खवे परिभुत्तं । अपरिभुत्तं । परिहीनं । अपरिहीनं । विरुद्धं । अविरुद्धं, येसं कायगतासति आरद्धा^१ ति एवं भगवता अनेकेहि आकारेहि पसंसित्वा “कथं भाविता भिक्खवे कायगता सति कथं बहुलीकता महप्फला होति महानिसंसा ? इध भिक्खवे भिक्खु अरञ्जगतो वा” ति^२ आदिना नयेन आनापानपब्बं, इरियापथपब्बं, चतुसम्पज्जपब्बं, पटिक्कूलमनसिकारपब्बं, धातुमनसिकारपब्बं, नव

अविसयभूतं । ननु च सुनेत्तसत्थारादयो^३ अञ्जे च तापसपरिब्बाजका सरीरं “असुभं” ति जानिमु । तथा हि सुमेधतापसेन सरीरं जिगुच्छन्तेन बुत्तं—

“यन्नूनिम पूतिकायं नानाकुणपूरितं ।

छड्डयित्वान गच्छेय्यं अनपेक्खो अनत्थिको” ति^४—

आदि । कामं बोधिसत्ता, अञ्जे च तापसादयो सरीरं “असुभं” ति जानन्ति, कम्मट्ठानभावेन पन न जानन्ति । तेन बुत्तं—“अञ्जत्र बुद्धप्पादा” ति आदि । संवेगाय संवत्तति याथवतो कायसभावप्पवेदानतो । अत्थाया ति दिट्ठधम्मिकादिअत्थाय । योगक्खेमाया ति चतूहि योगेहि खेमभावाय । सतिसम्पज्जञाया ति सब्बत्थ सतिअविप्पवासाय च सत्तट्ठानियसम्पज्जञाय च । ज्ञाणदस्सनपटिलाभाया ति विपस्सनाज्ञाणाधिगमाय । विज्ञाविमुत्तिफलसच्छिकिरियाया ति तिस्सो विज्जा चित्तस्स अधिमुत्ति निब्बानं चत्तारि सामञ्जफलानी ति एतेसं पच्चक्खकरणाय । अमतस्स निब्बानस्स अधिगमहेतुताय अमतसदिसातप्पकसुखसहितताय च कायगतासति “अमतं” ति बुत्ता । परिभुञ्जन्ती ति ज्ञानसमापज्जनेन वळ्ळन्ति । परिहीनं ति जिनं । विरुद्धं ति अनधिगमेन विरज्जितं । आरद्धं ति साधितं निष्पादितं । अनेकेहि आकारेहि तेसु तेसु सुत्तन्तेसु पसंसित्वा यं तं कायगतासतिकम्मट्ठानं निदिट्ठं ति सम्बन्धो । कथं पन निदिट्ठं ति ? कायगतासतिसुत्ते^५ । तत्थ हि “कथं भाविता

१. अं०—१-४२ ।

२. अं०—१-४५ ।

३. म०—३-१११ ।

४. अं०—३-८४, २३३, २५६ । ५. सु०—७-३०५ पिट्ठे बुद्धवंसे । ६. म०—३-१५३ ।

सिवथिकपब्बानी ति इमेसं चुइसन्नं पब्बानं वसेन कायगतासतिकम्मट्ठानं निदिट्ठं, तस्स भावनानिदेसो अनुप्पत्तो ।

२९. तत्थ यस्मा इरियापथपब्बं, चतुसम्पजञ्जपब्बं धातुमनसिकारपब्बं ति इमानि तीणि विपस्सनावसेन वुत्तानि । नव सिवथिकपब्बानि विपस्सनाजाणेषु येव आदीनवानुपस्सनावसेन वुत्तानि । या पि चेत्य उद्धुमातकादीसु समाधिभावना इज्जेय्य, सा असुभनिदेसे पकासिता येव । अनापानपब्बं पन पटिक्कूलमनसिकारपब्बञ्च इमानेवेत्थ द्वे समाधिवसेन वुत्तानि । तेषु आनापानपब्बं अनापानस्सतिवसेन विसुं कम्मट्ठानं येव ।

यं पनेतं “पुन च परं भिक्खवे भिक्खु इममेव कायं उद्धं पाद-तला अधो केसमत्थका तचपरियन्तं पूरं नानप्पकारस्स असुचिनो पच्च-वेक्खति । अत्थिइमस्मिं काये केसा लोमा...प...मुत्तं” ति^१ एवं मत्थलुङ्गं अट्ठिमिज्जेन सङ्गहेत्वा पटिक्कूलमनसिकारवसेन देसितं वृत्तिसाकारकम्मट्ठानं, इदमिध कायगतासती ति अधिप्पेतं ।

च भिक्खवे” ति आदिना अयं देसना आगता । तत्रायं सङ्खेपत्थो—भिक्खवे केन पकारेन कायगतासतिभावना भाविता केन च पकारेण पुनप्पुनं कता आनापानज्झानादीनं निष्पत्तिया महप्फला तेषं तेषं विज्जाभागियानं अभिज्जा सच्छिक्कणीयानञ्च धम्मानं अरतिरतिसहन-कादीनञ्च संसिद्धिया महानिसंसा च होती ति ? आनापानपब्बं ति आनापानकम्मट्ठानावधि^२ । एस नयो सेसेसु पि ।

२९. धातुमनसिकारकम्मट्ठानेन यदि पि उपचारसमाधि इज्जति, सम्मसनवारो पन तत्थ सातिसयो ति धातुमनसिकारपब्बमि “विपस्सनावसेन वुत्तं” ति वुत्तं । “अयमि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो” ति^३ तत्थ तत्थ असुभानिच्चतादीहि सद्धिं काये आदीनवस्स विभावनवसेन देसनाय आगतत्ता “नवसिवथिक...प...वुत्तानी” ति वुत्तं । एत्थ उद्धुमातकादीसू ति एतेसु सिवथिकपब्बेसु आगतउद्धुमातकादीसु । आनापानस्सति-

३०. तत्थायं पालिवण्णनापुब्बङ्गमो भावनानिर्देशो । इममेव कायं ति इमं चतुमहाभूतिकं पूतिकायं । उद्धं पादतला ति पादतलतो उपरि । अधो केसमत्थका ति केसगतो हेट्ठा । तचपरियन्तं ति तिरियं तचपरिच्छिन्नं । पूरं नानप्पकारस्स असुचिनो पच्चवेक्खती ति नानप्पकारकेसादिअसुचिभरितो अयं कायो ति पस्सति । कथं ? अत्थि इमस्सि काये केसा...प...मुत्तं ति ।

३१. तत्थ अत्थी ति संविज्जन्ति । इमस्मिं ति थायं उद्धं पादतला अधो केसमत्थका तचपरियन्तो पूरो नानप्पकारस्स असुचिनो ति वुच्चति, तस्मिं । काये ति सरीरे । सरीरं हि असुचिसञ्चयतो कुच्छित्तानं वेसादीनञ्चेव चक्खुरोगादीनञ्च रोगसतानं आयभूततो कायो ति वुच्चति ।

वसेना ति आनापानस्सतिभावनावसेन । यो उपरि “करीसं मत्थलुङ्ग”ति मत्थलुङ्गकोट्टासो गच्छति, तं इध पलियं अट्ठिमिञ्जेनेव सङ्गण्हित्वा देसना आगता ति दस्सेन्तो—“मत्थलुङ्गं अट्ठिमिञ्जेनेव सङ्गहेत्वा” ति आह । इधा ति इमस्मिं अनुस्सतिनिर्देशे । कायं गता काये वा गता सति कायगतासती ति सतिसीसेन इदं द्वत्तिसाकारकम्मट्ठानं अधिप्पेतं ति योजना ।

३०. चतुमहाभूतिकं ति चतुमहाभूतसन्निस्सयं । पूतिकायं ति पूतिभूतं परमदुग्गन्धकायं ! ठानगमनावत्थं सरीरं खन्वाय तस्स वा अवयवेषु सब्बहेट्ठिमं पादतलं ति वुत्तं “उद्धं पादतला” ति । तिरियं तचपरिच्छिन्नं ति एत्थ ननु केसलोमनखानं तचस्स च अतचपरिच्छिन्नता अत्थी ति ? किञ्चापि अत्थि, तचपरिच्छिन्नबहुलताय पन कायस्स तचपरिच्छिन्नता होती ति एवं वुत्तं । तचो परियन्तो अस्सा ति तचपरियन्तो ति एतेन पन वचनेन कायेकदेसभूतो तचो गहितो एव, तप्पट्ठिबद्धा च केसादयो तदनुपविट्ठमूला तचपरियन्त व होन्ती ति द्वत्तिसाकारसमूहो सब्बो पि कायो तचपरियन्तो वुत्तो ति वेदितब्बो ।

३१. अत्थी ति वचनविपल्लासेन वुत्तं, निपातपदं वा एतं । तस्मा तीसु पि सङ्खासु तदेवस्स रूपं । तेनाह “संविज्जन्ती” ति । अक्खरचिन्तकेहि सरीरे काय-सदं वर्णन्तेहि पि असुचिसमुदायभावं नेव इच्छितब्बो ति दस्सेन्तो—“असुचिसञ्चयतो” ति क्त्वा पुन नं निरुत्ति-

केसा लोमा ति एते केसादयो द्वत्तिसाकारा । तत्थ अत्थि इमस्मि काये कसा, अत्थि इमस्मिं काये लोमा ति एवं सम्बन्धो वेदितव्वो ।

३२. इमस्मिं हि पादतला पट्टाय उपरि, केसमत्थका पट्टाय हेट्ठा, तत्ततो पट्टाय परितो ति एत्तके व्याममत्ते कलेवरे सब्बाकारेन पि विचिनन्तो न कोचि किञ्चि मुत्तं वा मणिं वा वेळुरियं वा अगरुं वा कुङ्कुमं वा कप्पूरं वा वासचुण्णादिं वा अणुमत्तम्पि सुचिभावं पस्सति, अथ खो परमदुग्गन्ध-जेगुच्छं असिरिकदस्सनं नानप्पकारं केसलोमादिभेदं असुचिं येव पस्सति । तेन बुत्तं—अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा...प...मुत्तं ति । अयमेत्थ पदसम्बन्धतो वण्णना ।

३३. इमं पन कम्मट्ठानं भावेतुकामेन आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्गमित्वा इदं कम्मट्ठानं गहेतव्वं । तेनापिस्स कम्मट्ठानं कथेन्तेन सत्तथा उग्गहकोसल्लं दसथा च मनसिकारकोसल्लं आचिक्खितव्वं । तत्थ वचसा मानसा वण्णतो सण्ठानतो दिसतो ओकासतो परिच्छेदतो ति एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खितव्वं ।

इमस्मिं हि पटिककूलमनसिकारकम्मट्ठाने यो पि तिपिटको होति, तेना पि मनसिकारकाले पठमं वाचाय सज्झायो कातव्वो । एकच्चस्स हि

नयेन दस्सेतुं—“इच्छितानं” ति आदि बुत्तं । तत्थ आयभूततो ति उप्पत्तिट्ठानभूतत्ता । “पूरं नानप्पकारस्सा” ति बुत्तं । “के पन ते पकारा ? येहि नानप्पकारं असुचि बुत्तं” ति ते केसादिके दस्सेतुं पालियं “केसा लोमा” ति आदि बुत्तंति इममत्थं दीपेन्तो आह—“एते केसादयो द्वत्तिसाकारा” ति । आकारा पकारा ति हि एको अत्थो ति । एवं सम्बन्धो ति “अत्थि इमस्मिं काये नखा” ति आदिना सब्बकोट्ठासेसु “अत्थि इमस्मिं काये” ति पदत्तयेन सम्बन्धो वेदितव्वो ।

३२. परितो ति तिरियं, समन्ततो वा पादतलकेसमूलेसु च तच्चस्स लब्भनतो । सुचि-भावं ति सुचिनो सम्भावं सुचिमेव वा ।

३३. येन विधिना उग्गहे कुसलो होति, सो सत्तविधो विधि “उग्गहकोसल्लं” ति बुच्चति, तन्निब्वत्तं वा जाणं । मनसिकारकोसल्ले पि एसेव नयो ।

सज्झायं करोन्तस्सेव कम्मट्ठानं पाकटं होति । मलयवासी महादेवत्थेरस्स सन्तिके उग्गहितकम्मट्ठानानं द्विन्नं थेरानं विय । थेरो किर तेहि कम्मट्ठानं याचितो चत्तारो मासे इमं येव सज्झायं करोथा ति द्वत्तिसाकारपाळिं अदासि । ते किञ्चापि नेसं द्वे तयो निकाया पगुणा, पदक्खिण्णाहिताय पन चत्तारो मासे द्वात्तिसाकारं सज्झायन्ता व सोतापन्ना अहेसुं । तस्मा कम्मट्ठानं कथेन्तेन आचरियेन अन्तेवासिको वत्तब्बो “पठमं ताव वाचाय सज्झायं करोही” ति ।

३४. करोन्तेन च तचपञ्चकादीनि परिच्छिन्दित्वा अनुलोमपटिलोमवसेन सज्झायो कातब्बो । केसा लोमा नखा दन्ता तचो ति हि वत्वा पुन पटिलोमतो तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

तदनन्तरं वक्कपञ्चके मंसं न्हारु अट्ठि अट्ठिमिञ्जं वक्कं ति वत्वा पुन पटिलोमतो वक्कं अट्ठिमिञ्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

ततो पप्फासपञ्चके हृदयं यकनं किलोमकं पिहकं पप्फासं ति वत्वा पुन पटिलोमतो पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्ठिमिञ्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

ततो मत्थलुङ्गपञ्चके अन्तं अन्तगुणं उदिरयं करीसं मत्थलुङ्गं ति वत्वा पुन पटिलोमतो मत्थलुङ्गं करीसं उदिरयं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं वक्कं अट्ठिमिञ्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

सज्झायन्ता वा ति सज्झायं करोन्ता एव । तेसं किर चत्तारो मासे सज्झायत्तानं सज्झायमग्गेनेव कोट्ठासे उपधारेन्तानं पटपाटिया द्वत्तिसाकारा विभूततरा हुत्वा खायिसु, पटक्कूलसज्जा सण्ठासि, ते तस्मिं नमिस्से ज्ञानं अप्पेत्वा ज्ञानपादकं वपस्सनं वड्ढेत्वा दस्सनमग्गं पटिविस्सिंसु । तेन वुत्तं “सज्झायन्ता व सोतापन्ना अहेसुं” ति ।

३४. परिच्छिन्दित्वा ति तचपञ्चकादिवसेनेव परिच्छेदं कत्वा । पथवीधातुबहुलभावतो मत्थलुङ्गस्स करीसावसाने तन्तिआरोपनमाह । एत्थ च मंसं न्हारु अट्ठि अट्ठि-

ततो मेदछक्के पित्तं सेम्हं पुब्बो लोहितं सेदो मेदो ति वत्वा पुन पटिलोमतो मेदो सदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्तं मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

ततो मुत्तछक्के अस्सु वसा खेळो सिङ्घाणिका लसिका मुत्तं ति वत्वा पुन पटिलोमतो मुत्तं लसिका सिङ्घाणिका खेळो वसा अस्सु मेदो सेदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्तं मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

एवं कालसतं कालसहस्सं कालसतसहस्सम्पि वाचाय सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायेन हि कम्मट्ठानतन्ति पगुणा होति, न इतो चितो च चित्तं विधावति । कोट्टासा पाकटा होन्ति, हत्थसङ्खलिका विय वतिपादपन्ति विय च खायन्ति ।

३५. यथा पन वचसा, तथेव मनसा पि सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायो हि मनसा सज्झायस्स पच्चयो होति । मनसा सज्झायो लक्खणपटिवेधस्स पच्चयो होति ।

मिञ्जं वक्कं, वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा त एवं वक्कपञ्चकादीसु अनुलोमसज्झायं वत्ता पटिलोमसज्झायो पुरिमेहि सम्बन्धो वुत्तो । स्वायं सम्मोहविनोदनयं^१ विसुं तिपञ्चाहं पुरिमेहि एकतो तिपञ्चाहन्ति छपञ्चाहं सज्झायो वुत्तो-तत्थ आदिअन्तदस्सनवसेन वुत्तो ति दट्ठब्बो । अनुलोमपटिलोमसज्झाये पि हि पटिलोम, सज्झायो अन्तिमो होति, सज्झायप्पकारन्तरं वा एतम्पी ति वेदिब्बं ।

हत्थसङ्खलिका ति अङ्गुलिपन्तिमाह ।

३५. मनसा सज्झायो ति चित्तेन चिन्तनमाह, यं मानसं “जप्पनं” ति वुच्चति, सम्मदेव अज्झायो ति वा सज्झायो, चिन्तनं ति अत्थो । चिरतरं सुट्ठु पवत्तनेन^२ पगुणभूता

३६. वण्णतो ति केसादीनं वण्णो ववत्थपेतब्बो ।

३७. सण्ठानतो ति तेसं येव सण्ठानं ववत्थपेतब्बं ।

३८. दिससतो ति इमस्मिं हि सरीरे नाभितो उद्धं उपरिमदिसा, अधो हेडिमदिसा, तस्मा अयं कोट्टासो इमिस्सा नाम दिसाया ति दिसा ववत्थपेतब्बा ।

३९. ओकासतो ति अयं कोट्टासो इमस्मिं नाम ओकासे पतिट्ठितो ति एवं तस्स तस्स ओकासो ववत्थपेतब्बो ।

४०. परिच्छेदतो ति सभागपरिच्छेदो विसभागपरिच्छेदो ति द्वे परिच्छेदा । तत्थ अयं कोट्टासो हेडा च उपरि च तिरियञ्च इमिना नाम परिच्छिन्नो ति एवं सभागपरिच्छेदो वेदितब्बो । केसा न लोमा, लोमा पि न केसा ति एवं अमिस्सकतावसेन विसभागपरिच्छेदो वेदितब्बो ।

४१. एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खन्तेन पन इदं कम्मट्ठानं

कम्मट्ठानतन्ति समापज्जित्वा मनसिकरोन्तस्स आदितो पट्ठाय याव परियोसाना कत्थचि असज्जमाना निरन्तरमेव उपट्ठाति, तदनुसारेन तदत्थो पि विभूतरो हुत्वा खायती ति आह “वचसा सज्झायो हि...प०...पटिवेधस्स पच्चयो होती”ति । लक्खणपटिवेधस्सा ति असुभलक्खणपटिवेधस्स ।

३६. पटिक्कूलसभावसल्लक्खणस्स कस्सत्ति वण्णग्गहणमुखेन कोट्टासा ववत्थानं गच्छन्ति कस्सचि सण्ठानग्गहणमुखेन कस्सचि दिसाविभागग्गहणमुखेन कस्सचि पतिट्ठितो— कासग्गहणमुखेन, कस्सचि सब्बसो परिच्छिज्जग्गहणमुखेना ति वण्णादितो सल्लक्खणं उग्गहकोसल्लावहं वुत्तंति तं दस्सेन्तो “केसादीनं वण्णो ववत्थपेतब्बो” ति आदिमाह ।

४०. अत्तनो भागो सभागो, सभागेन परिच्छेदो सभागपरिच्छेदो, हेट्ठपरितिरियपरियन्तेहि सकोट्टासिककेसन्तरादीहि च परिच्छेदो ति अत्थो । अमिस्सकतावसेना ति कोट्टासन्तरेहि अवोमिस्सकतावसेन । असभागो हि इध “विभागो”ति अधिप्पेतो, न विरुद्धसभागो । स्वायमत्थो केसादिसद्वतो एव लब्धति । सद्दन्तरत्थापोहवसेन सद्दो अत्थं वदती ति “केसा” ति वुत्ते “अकेसा न होन्ती” ति अयमत्थो विज्जायति । के पन ते अकेसा ? लोमादयो, न च वटादीसु पसङ्गोपकरणेनेव नेसं निवत्तिता ।

४१. पटिक्कूलवसेनेव कथितं धातुविभागस्स सामञ्जतो पि अगहितत्ता । तत्थेव

असुकस्मिं सुत्ते पटिककूलवसेन कथितं, असुकस्मिं धातुवसेना ति जत्वा आचिक्खितव्वं । इदं हि महासतिपट्टाने पटिककूलवसेनेव कथितं । महा-
हत्थिपदोपममहाराहुलोवादधातुविभङ्गेसु^२ धातुवसेन कथितं । कायगता-
सतिसुत्ते^३ पन यस्स वण्णतो उपट्ठाति, तं सन्धाय चत्तारि ज्ञानानि
विभत्तानि । तत्थ धातुवसेन कथितं विपस्सनाकम्मट्ठानं होति, पटिककूलवसेन
कथितं समथकम्मट्ठानं । तदेतं इध समथकम्मट्ठानमेवा ति ।

४२. एवं सत्तधा उग्गहकोसल्लं आचिक्खित्वा अनुपुब्बतो
नातिसीघतो नातिसणिकतो विक्खेपपटिवाहनतो पण्णत्तिसमतिक्कमनतो
अनुपुब्बमुञ्चनतो, अप्पनातो तयो च सुसन्ता ति एवं दसधा मनसि-
कारकोसल्लं आचिक्खितव्वं ।

तत्थ अनुपुब्बतो ति इदं हि सज्झायकरणतो पट्टाय अनुपटिपाटिया
मनसिकातव्वं, न एकन्तरिकाय । एकन्तरिकाय हि मनसिकारोन्तो, यथा
नाम अकुसलो पुरिसो द्वतिसपदं निस्सेणिं एकन्तरिकाय आरोहन्तो
किलन्तकायो पतति, न आरोहनं सम्पादेति, एवमेव भावनासम्पत्तिवसेन
अधिगन्तव्वस्स अस्सादस्स अनधिगमा किलन्तचित्तो पतति, न भावनं
सम्पादेति ।

विसुं धातुकम्मट्ठानस्स कथितत्ता च धातुविभङ्गो पक्कुसातिसुत्ते^४ विभङ्गप्पकरणे धातुविभङ्ग-
पालि^५ च । यस्स वण्णतो उपट्ठाति केसादि, तं पुग्गलं सन्धास ज्ञानानि केसादीसु वण्ण-
कसिणारम्मणानि विभत्तानि । जत्वा आचिक्खितव्वंति पदत्थं वुत्तं, तं दस्सेतुं तत्थ धातु-
वसेना” ति आदि वुत्तं । इधा ति इमस्मिं पटिककूलमनसिकारपव्वे । कायगतासतिसुत्ते^३
हि पटिककूलमनसिकारपव्व गहेत्वा इध कायगतासतिभावना निद्दिसीयति ।

४२. न एकन्तरिकाया ति एकन्तरिकाय पि न मनसि कातव्वं, पगेव द्वन्तरिकादिना-
ति अधिप्पायो । न भावनं सम्पादेति, लक्खणपटिवेधं न पापुणाति एकन्तरिकाय मनसि
करोन्तो ति सन्वन्धो ।

१. दी—२—२१९ । २. म०—१—२३५; म०—२—१००; म० ३—३२५ ।

३. म०—३—१५१ ।

४. म०—३—८२२ ।

५. अभि०—२—१०२ ।

६. म०—३—१५१ ।

४३. अनुपुब्बतो मनसिकरोन्तेना पि च नातिसीघतो मनसिकातब्बं । अतिसीघतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तियोजनं मग्गं पटिपज्जित्वा ओक्कमनविस्सज्जनं असल्लक्खेत्वा सीघेन जवेन सत्तक्खत्तुम्पि गमनागमनं करोतो पुरिसस्स किञ्चापि अद्धानं परिक्खयं गच्छति, अथ खो पुच्छित्वा व गन्तब्बं होति, एवमेव केवलं कम्मट्ठानं परियोसानं पापुणाति, अविभूतं पन होति, न विसेसं आवहति, तस्मा नातिसीघतो मनसिकातब्बं ।

४४. यथा च नातिसीघतो, एवं नातिसणिकतो पि । अतिसणिकतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तदहेव तियोजनमग्गं गन्तुकामस्स पुरिसस्स अन्तरामग्गे रुक्खपब्बततळाकादीसु विलम्बमानस्स मग्गो परिक्खयं न गच्छति, द्वीहतीहेन परियोसापेतब्बो होति, एवमेव कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छति, विसेसाधिगमस्स पच्चयो न होति ।

४५. विक्खेपपटिवाहनतो ति कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा बहिद्धा पथुत्तारम्मणे चेतसो विक्खेपो पटिवाहितब्बो । अप्पटिवाहतो हि यथा नाम एकपदिकं पपातमग्गं पटिपन्नस्स पुरिसस्स ओक्कमनपदं असल्लक्खेत्वा

४३. ओक्कमनविस्सज्जनं ति पटिपज्जितब्बविस्सज्जेतब्बे मग्गे । पुच्छित्वाव गन्तब्बं होति गहेतब्बविस्सज्जेतब्बट्ठानस्स असल्लक्खणतो । कम्मट्ठनं परियोसानं पापुणाती ति आदितो पट्ठाया याव परियोसाना मनसिकारमत्तं होती ति अधिप्पायो । अविभूतं पन होति पटिक्कूलाकारस्स सुट्ठु असल्लक्खणतो । ततो एव न विसेसं आवहति ।

४४. कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छती ति पटिपाटिया सब्बकोट्ठासे मनसि करोतो येव विभूता हुत्वा उपट्ठहन्ति । ते सातिसयं पाटिक्कूलतो मनसि करोन्तस्स कम्मट्ठानं परियोसानं गच्छेय्य, इमस्स पन अतिविय दन्धं मनसि करोतो विभूततो उपट्ठानमेव नत्थि, कुतो पटिक्कूलाया सण्ठानं । तेनाह—“विसेसाधिगमस्स पच्चयो न होती” ति ।

४५. बहिद्धा पथुत्तारम्मणे ति “असुचि पटिक्कूलं” ति केसादीसु पवत्तेतब्बं असुमानुपस्सं हित्वा सुभादिवसेन गच्छमाना केसादयो पि इध “बहिद्धा पथुत्तारम्मणमेवा” ति वेदितब्बा । रूपादयो हि नीलादिवसेन पथुसभावताय पथुत्तारम्मणं नाम, नानारम्मणं ति

इतो चितो च विलोकयतो पदवारो विरज्जति, ततो सतपोरिसे पपाते पतितब्बं होति, एवमेव बहिद्धा विक्खेपे सति कम्मट्ठानं परिहायति परिधंसति । तस्मा विक्खेपपटिवाहनतो मनसिकातब्बं ।

४६. पण्णत्तिसमतिकमनतो ति या अयं केसा लोमा ति आदिका पण्णत्ति, तं अतिकममत्वा पटिक्कूलं ति चित्तं ठपेतब्बं । यथा हि उदकदुल्लभकाले मनुस्सा अरज्जे उदपानं दिस्वा तत्थ तालपण्णादिकं किञ्चिदेव सज्जाणं बन्धित्वा तेन सज्जाणेन आगन्त्वा न्हायन्ति चेव पिवन्ति च । यदा पन नेसं अभिण्हसञ्चारेन आगतागतपदं पाकटं होति, तदा सज्जाणेन किञ्चं न होति, इच्छित्तिच्छित्तक्खणे गन्त्वा न्हायन्ति चेव पिवन्ति च एवमेव पुब्बभागे केसा लोमा ति पण्णत्तिवसेन मनसिकरोतो पटिक्कूलभावो पाकटो होति । अथ केसा लोमा ति पण्णत्ति समतिकममत्वा पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेतब्बं ।

अत्थो । असमाधानं चेतसो विरूपो खेपो ति विक्खेपो । सो सति सूपट्ठितं कत्वा सक्कच्चं कम्मट्ठानं मनसि करोन्तेन पटिवाहितब्बो । परिहायती ति हायति । परिधंसती ति विनस्सति ।

४६. या अयं केसा लोमा ति आदिका लोकसङ्केतानुगता । पण्णत्ती ति अट्ठधम्मे उपादाय पण्णत्ति । तं केसादिपण्णत्ति । अतिकममत्वा ति पटिक्कूलभावनाय अतिकममत्वा उग्घाटित्वा । तस्सा उग्घाटितत्ता तस्मिं तस्मिं कोट्ठासे पटिक्कूलतो उपट्ठहन्ते “पटिक्कूल” ति चित्तं ठपेतब्बं । इदानीं तमत्थं उपमाय विभावेन्तो “यथा ही” ति आदिमाह । तन्निदं उपमासंसन्दनं—मनुस्सा विय योगावचरो । उदपानं विय कोट्ठासा । तालपण्णाः मज्जाणं विय केसादिपण्णत्ति । तेन मनुस्सानं उदपाने न्धानपिवनादि विय योगावचरस्स पुब्बभागे केसा लोमा ति पण्णत्तिवसेन मनसिकरो । अभिण्हसञ्चारेन मनुस्सानं सज्जाणेन विना उदपाने किञ्चकरणं विय योगावचरस्स मनसिकारबलेन पण्णत्ति अतिकममत्वा पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेत्वा भावनानुयोगो । पुब्बभागे प०...पाकटो होती ति “केसा लोमा” ति आदिना भावनामनुयुज्जन्तस्स केसादिपण्णत्तिया सद्धिं येव कोट्ठासानं पटिक्कूलभावो पुब्बभागे पाकटो

४७. अनुपुब्बमुञ्चनतो ति यो यो कोट्टासो न उपट्ठाति, तं तं मुञ्चन्तेन अनुपुब्बमुञ्चनतो मनसिकातब्बं । आदिकम्मिकस्स हि केसा ति मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा मुत्तं ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठति । मुत्तं ति च मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा केसा ति इमं आदिकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठति । अथस्स मनसिकरोतो मनसिकरोतो केचि कोट्टासा उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तेन ये ये उपट्ठहन्ति, तेसु तेसु ताव कम्मं कातब्बं याव द्वीसु उपट्ठितेसु तेसम्पि एको सुट्ठुतरं उपट्ठहति, एवं उपट्ठितं पन तमेव पुनप्पुनं मनसिकरोन्तेन अप्पना उप्पादेतब्बा ।

४८. तत्रायं उपमा—यथा हि द्वत्तिसतालके तालवने वसन्तं मक्कटं गहेतुकामो लुहो आदिमिह ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्ठिं करेय्य, अथ खो सो मक्कटो पटिपाटिया तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालमेव गच्छेय्य, तत्थ पि गन्त्वा लुहेन तथेव कते पुन तेनेव नयेन आदितालं आगच्छेय्य, सो एवं पुनप्पुनं पटिपाटियमानो उक्कुट्ठु-कुट्ठिड्डाने येव उट्ठहित्वा अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपतित्वा तस्स वेमज्जे

होति । अथा ति पच्छा भावनाय वीथिपटिपन्नकाले । पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेतब्बं ति कोट्टासानं पटिक्कूलकारे येव भवनाचित्तं पवत्तेतब्बं ।

४७. अनुपुब्बेन मुञ्चनं अनुपुब्बमुञ्चनं, अनुपट्ठहन्तस्स अनुपट्ठहन्तस्स मुञ्चनं ति अत्थो । कथं पन अनुपट्ठानं होती ति आह—“अदिकम्मिकस्सा” ति आदि । परियोसान-कोट्टासमेव आहच्च तिट्ठती ति इदं कम्मट्ठानं तन्तिअनुसारेन आदितो कम्मट्ठानमनसिकारो पवत्तती ति क्त्वा वुत्तं । तथा हिस्स मनसा सज्झायो विय मनसिकारो ते ते कोट्ठासे आमट्ठ-मत्ते क्त्वा गच्छति, न लक्खणसल्लक्खणवसेन । यदा पन ने लक्खणसल्लक्खणवसेन सुट्ठु उपधारेन्तो मनसि करोति, तदा केचि उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तत्थ पटिपज्जन-विधिं दस्सेन्तो “अथस्सा” ति आदिमाह । तत्थ कम्मं ति मनसिकारकम्मं ताव कातब्बं । कीव चिरं ति^२ याव द्वीसु उपट्ठितेसु, तेसम्पि द्विजं एको सुट्ठुतरं उपट्ठहति ताव ।

४८. उक्कुट्ठुक्कुट्ठिड्डाने येव उट्ठहित्वा ति पुब्बे विय एकत्थकताय उक्कुट्ठिया

मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानो पि न उट्ठेय्य, एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं—यथा हि तालवने द्वत्तिस ताला, एवं इमस्मिं काये द्वत्तिसकोट्टासा । मक्कटो विय चित्तं । लुद्धो विय योगावचरो । मक्कटस्स द्वत्तिसतालके तालवने निवासो विय योगिनो चित्तस्स द्वत्तिसकोट्टासके काये आरम्मणवसेन अनुसञ्चरणं । लुद्धेन आदिमिह ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्टिया कताय मक्कटस्स तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालगमनं विय योगिनो केसा ति मनसिकारे आरद्धे पटिपाटिया गन्त्वा परियोसानकोट्टासे भेव चित्तस्स सण्ठानं । पुन पच्चागमने पि एसेव नयो । पुनप्पुनं पटिपाटियमानस्स मक्कटस्स उक्कुट्टिकुट्टिद्वाने उट्ठानं विय पुनप्पुनं मनसिकरोतो केसुचि केसुचि उपट्ठितेसु अनुपट्ठहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु परिकम्मकरणं । अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपतित्वा तस्स मज्झे मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानस्स पि अनुट्ठानं विय अवसाने द्वीसु उपट्ठितेसु यो सुट्ठतरं उपट्ठाति, तमेव पुनप्पुनं मनसिकरित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

अपरा पि उपमा—यथा नाम पिण्डपातिको भिक्खु द्वत्तिसकुलं गामं उपनिस्साय वसन्तो पठमगेहे येव द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकं विस्सज्जेय्य । पुन दिवसे तिस्रो लभित्वा परतो द्वे विस्सज्जेय्य । ततियदिवसे आदिमिह येव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालं गन्त्वा परिभुज्जेय्य । एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

द्वत्तिसकुलगामो विय हि द्वत्तिसाकारो । पिण्डपातिको विय योगावचरो । तस्स तां गामं उपनिस्साय वासो विय योगिनो द्वत्तिसाकारे परिकम्मकरणं । पठमगेहे द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकस्सा विस्सज्जनं विय, दुतियदिवसे तिस्रो लभित्वा परतो द्विन्नं विस्सज्जनं विय च मनसिकरोतो मनसिकरोतो अनुपट्ठहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु याव कोट्टासद्वये परिकम्मकरणं । ततियदिवसे आदिमिह येव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालायं

निसीदित्वा परिभोगो विय द्वीसु यो सुदुतरं उपट्ठाति, तमेव पुनपुनं मनसि-
करित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

४९. अप्पनातो ति अप्पनाकोट्ठासतो केसादीसु एकेकस्मिं
कोट्ठासे अप्पना होती ति वेदित्वा ति अयमेवेत्थ अधिप्पायो ।

५०. तयो च सुत्तन्ता ति अधिचित्तं, सीतिभावो, वोज्झङ्ग-
कोसल्लं ति इमे तयो सुत्तन्ता वीरियसमाधियोजनत्थं वेदित्वा ति अय-
मेत्थ अधिप्पायो । तत्थ—

“अधिचित्तमनुयुत्तेन भिक्खवे भिक्खुना तीणि निमित्तानि
कालेन कालं मनसिकातब्बानि । कालेन कालं समाधिनिमित्तं मनसि-
कातब्बं । कालेन कालं पग्गहनिमित्तं मनसिकातब्बं । कालेन कालं उपेक्खा-
निमित्तं मनसिकातब्बं । सचे भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं
समाधिनिमित्तं येव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य ।
सचे भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं पग्गहनिमित्तं येव
सनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं उद्धच्चाय संवत्तेय्य । सचे भिक्खवे अधि-

कमेन सब्बतालेसु पतित्वा उट्ठहित्वा उट्ठहित्वा परियन्ततालं आदितालञ्च आगन्त्वा^१ ततो
ततो तत्थ तत्थेव कताय उक्कुट्ठिया उट्ठहित्वा ति अत्थो ।

द्वे भिक्खा ति द्वीसु गेहेसु लद्धभिक्खा^२ ।

४९. अप्पनातो ति अप्पनाकारतो द्वत्तिसाकारे अप्पना होन्ति । किं पच्चेकं कोट्ठासेसु
होति उदाहु अञ्जथा ति विचारणायं आह—“अप्पनाकोट्ठासतो” ति कोट्ठासतो कोट्ठासतो
ति अत्थो । तेनाह—“केसादिसू” ति आदि ।

५०. अधिचित्तं ति समथविपनाचित्तं ।

अनुयुत्तेना ति युत्तप्पयुत्तेन, भावेन्तेना ति अत्थो । कालेन कालं ति कालं काले ।
समाधिनिमित्तं उपलब्धतसमाधानाकारो समाधि एव । मनसिकातब्बं ति चित्ते

चित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं उपेक्खानिमित्तं येव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं न सम्मा समाधियेय्य आसवानं खयाय । यतो च खो भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु कालेन कालं समाधिनिमित्तं पग्गनिमित्तं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोति, तं होति चित्तं मुदुश्च कमञ्जश्च पभस्सरश्च, न च पभङ्गु, सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ।

सेय्यथापि भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा उक्कं बन्धति, उक्कं बन्धित्वा उक्कामुखं आलिम्पेति, उक्कामुखं आलिम्पेत्वा सण्डासेन जातरूपं गहेत्वा उक्कामुखे पक्खिपित्वा कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वातं जातरूपं एकन्तं अभिधमेय्य, ठानं तं जातरूपं डहेय्य । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं उदकेन परिप्फोसेय्य, ठानं तं जातरूपं निब्बायेय्य । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अज्झुपेक्खेय्य, ठानं तं जातरूपं न सम्मापरिपाकं गच्छेय्य । यतो च खो भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति, तं होति जातरूपं मुदुश्च कमञ्जश्च पभस्सरश्च, न च पभङ्गु, सम्मा उपेति कम्माय । यस्सा यस्सा च पिळ्ळधनविकितिया

कातब्बं, उप्पादेतब्बं ति अत्थो । समाधिकारणं वा आरम्भणं समाधिनिमित्तं, तं आवज्जितब्बं ति अत्थो । पग्गहनिमित्तउपेक्खानिमित्तेसु पि एसेव नयो । ठानं अत्थी ति वचनसेसो । तं भावना चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य, एतस्स संवत्तनस्स ठानं कारणं अत्थी ति अत्थो । तं वा मनसिकरणच्चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य, एतस्स ठानं कारणं अत्थी ति अत्थो । मुदुं ति सुभावितभावेन मुदुभूतं वसीभावप्पत्तं ति अत्थो । मुदुत्ता एव कम्मळ्वं कम्मक्खमं कम्मयोगं । पभस्सरं ति उपक्किलेसविगमेन परिमुद्धं, परियोदात्तं ति अत्थो । न च पभङ्गू ति कम्मनियभावूपगमनेन न च पभिज्जनसभावं सुद्धन्तं विय सुवण्णं विनियोगक्खमं । तेनाह—“सम्मा समाधियति आसवानं खयाया” ति ।

आकङ्क्षति यदि पट्टिकाय यदि कुण्डलाय यदि गीवेप्याय यदि सुवर्ण-
मालाय, तच्चस्स अत्थं अनुभोति ।

एवमेव खो भिक्खवे अधिचित्तमनुयत्तेन...प...समाधियति आस-
वानं खयाय । यस्स यस्स च अभिञ्जा सच्छिकरणीयस्स धम्मस्स चित्तं
अभिनिन्नामेति अभिञ्जा सच्छिकिरियाय, तत्र तत्रेव सक्खिभव्वतं
पापुणाति, सति सति आयतने” ति’ ।

इदं सुत्तं अधिचित्तं ति वेदितव्वं ।

“छहि भिक्खवे धम्मेहि समन्नागतो भिक्खु भव्वो अनुत्तरं सीतिभावं
सच्छिकातुं । कतमेहि छहि ? इध भिक्खवे भिक्खु यस्मिं समये चित्तं
निग्गहतेव्वं, तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति । यस्मिं समये चित्तं पग्गहे-
तव्वं, तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति । यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितव्वं,
तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति । यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितव्वं, तस्मिं
समये चित्तं अज्झुपेक्खति । पणीताधिमुत्तिको च होति निव्वानाभिरतो ।

उक्कं बन्धती ति मूसं सम्पादेति । आलिम्पेती ति आदीपेति जालेति । तच्चा ति
तं पीळन्धनविकतिसङ्गातं अत्थं पयोजनं अस्स सुवर्णकारस्स अनुभोति प्होति साधेति ।
अस्स वा सुवर्णस्स अत्थं सुवर्णकारो अनुभोति पापुणाति ।

अभिञ्जाय इद्विविधादिआण्णेन सच्छिकरणीयस्स इद्विविधपच्चनुभवनादिकस्स अभिञ्जा
सच्छिकरणीयस्स । यस्स पच्चक्खं अत्थि, सो सक्खि । सक्खिनो भव्वता सक्खिभव्वता,
सक्खिभव्वनं ति वुत्तं होति । सक्खि च सो भव्वो चा ति वा सक्खिभव्वो । अयञ्चि इद्विविधा-
दीनं भव्वो, तत्थ च सक्खी ति सक्खिभव्वो, तस्स भावो सक्खिभव्वता, तं पापुणाति ।
सति सति आयतने ति तस्मिं तस्मिं पुव्वहेतुआदिके कारणे सति ।

सीतिभावं ति निव्वानं, किलेसदरथवूपसमं वा । निग्गण्हाती ति उद्धटं चित्तं उद्धच्च-
पाततो रक्खणवसेन निग्गण्हाति । पग्गण्हाती ति लीनं चित्तं कोसज्जपाततो रक्खणवसेन
पग्गण्हाति । सम्पहंसेती ति सम्पवत्तं चित्तं तथापवत्तियं पञ्जाय तोसेति, उत्तेजेति वा ।
यदा वा निरस्सादं चित्तं भावनाय न पक्खन्दति, तदा जातिआदीनि सवेगवत्थूनि^२ पच्चवे-

इमेहि खो भिक्खवे छहि धम्मेहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीति-
भावं सच्छिकातुं” ति^१ ।

इदं सुत्तं सीतिभावो ति वेदितव्वं ।

५१. बोज्झङ्गकोसल्लं पन “एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये
लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाया”
ति^२ अप्पनाकोसल्लकथायं दस्सितमेव ।

इति इदं सत्तविधं उग्गहकोसल्लं सुग्गहितं कत्वा इदञ्च दसविधं
मनसिकारकोसल्लं सुट्ठु ववत्थपेत्वा तेन योगिना उभयकोसल्लवसेन कम्म-
ट्ठानं साधुकं उग्गहेतव्वं ।

सचे पनस्स आचरियेन सद्धिं एकविहारे येव फासु होति, एवं
वित्थारेन अकथापेत्वा कम्मट्ठानं सुट्ठु ववत्थपेत्वा कम्मट्ठानं अनुयुञ्जन्तेन
विसेसं लभित्वा उपरूपरि कथापेतव्वं । अञ्जत्थ वसितुकामेन यथावुत्तेन
विधिना वित्थारतो कथापेत्वा पुनप्पुनं परिवत्तेत्वा सब्बं गण्ठिट्ठानं
छिन्दित्वा पथवीकसिणनिद्देसे वुत्तनयेनेव अननुरूपं सेनासनं पहाय
अनुरूपे विहारे वसन्तेन खुद्दकपलिवोधुपच्छेदं कत्वा पटिक्कूलमनसिकारे
परिकम्मं कातव्वं ।

क्खित्वा सम्पहंसेति समुत्तेजेति । अज्झुपेक्खती ति यदा पन चित्तं अलीनं अनुद्धतं सम्मदेव
भावनावीरिं ओतिण्णं होति, तदा पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु कञ्चि व्यापारं अकत्वा समप्पवत्तेसु
युगेसु^३ सारथि विथ अञ्छुपेक्खति उपेक्खको व होति । पणीताधिमुत्तिको ति पणीते उत्तमे
मग्गफले अधिमुत्तो निन्नपोणपम्भारो ।

५१. सुग्गहितं कत्वा ति यथावुत्तं उग्गहकोसल्लसङ्घातं विधिं सुट्ठु उग्गहितं परिया-
पुणनादिना सुपरिग्गहितं कत्वा । सुट्ठु ववत्थपेत्वा ति मनसिकारकोसल्लसङ्घातं विधिं
सम्मदेव सल्लक्खणवसेन उपधारेत्वा । विसेसं ति पुब्बेनापरं भावनाय विसेसं । पुनप्पुनं
परिवत्तेत्वा ति कम्मट्ठानतन्तिं पग्गणभावं पापेन्तो भिय्यो भिय्यो वाचाय, मनसा च परि-
वत्तेत्वा । गण्ठिट्ठानं ति यथा रुक्खस्स दुब्बिनिभेदो अरञ्जस्स वा गहनभूतो पदेसो

५२. करोन्तेन पन केसेसु ताव निमित्तं गहेतब्बं । कथं ? एकं वा द्वे वा केसे लुञ्चित्वा हत्थतले ठपेत्वा वण्णो ताव ववत्थपेतब्बो । छिन्नट्टाने पि केसे ओलोकेतुं वट्टति । उदकपत्ते वा यागुपत्ते वा ओलोकेतुम्पि वट्टति येव । काळककाले दिस्वा काळका ति मनसिकातब्बा, सेतकाले सेता ति । मिस्सककाले पन उस्सदवसेन मनसिकातब्बा होन्ति । यथा च केसेसु, एवं सकले पि तचपञ्चके दिस्वा व निमित्तं गहेतब्बं ।

कोट्टासववत्थापनकथा

५३. एवं निमित्तं गहेत्वा सब्बकोट्टासे वण्णसण्ठानदिसोकास-परिच्छेदवसेन ववत्थपेत्वा वण्णसण्ठानगन्धआसयोकासवसेन पञ्चधा पटिक्कूलतो ववत्थपेतब्बा ।

तत्रायं सब्बकोट्टासेसु अनुपुब्बकथा । केसा ताव पकतिवण्णेन काळका अहारिट्ठकवण्णा । सण्ठानतो दीघवट्टलिकातुलादण्डसण्ठाना^१ । दिसतो उपरिमदिसाय जाता । ओकासतो उभोसु पस्सेसु कण्णचूळिकाहि, पुरतो नलाटन्तेन, पच्छतो गलवाटकेन परिच्छिन्ना सीसकटाहवेठनं अल्लुचम्मं केसानं ओकासो । परिच्छेदतो केसा सीसवेठनचम्मे वीहग्गमतं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेट्ठा अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन

“गण्ठिद्वानं” ति वुच्चति, एवं कम्मद्वानतन्तिया अत्थतो दुब्बिनिभेदो गहनभूतो च पदेसो “गण्ठिद्वानं” ति वुच्चति । तं परिपुच्छनादिलङ्घेन जाणफरसुना छिन्दित्वा ।

५२. निमित्तं ति कम्मद्वाननिमित्तं, असुभाकारो । एदिसेन पयोजनेन लुञ्चनम्पि अन-वज्जं ति दस्सेतुं लुञ्चित्वा” ति वुत्तं । छिन्नट्टाने ति मुण्डितद्वाने^२ । वट्टति येव निस्सरणज्झा-सयेन ओलोकनतो । अस्सदवसेना ति अफलितानं, फलितानं वा बहुलतावसेन । दिस्वा व निमित्तं गहेतब्बं दस्सनयोग्यताय तचपञ्चकस्स, इतरेसु सुत्वा च अत्ता च निमित्तं गहेतब्बं ।

कोट्टासववत्थापनकथावण्णना

५३. अहारिट्ठकवण्णा ति अभिनवारिट्ठफलवण्णा । कण्णचूळिका ति उपरिक्कण-

१. दीघवट्टतुल०—सी० ।

२. छिन्नट्टानेति लुञ्चितद्वाने—सी० ।

परिच्छिन्ना, द्वे केसा एकतो नत्थी ति अयं सभागपरिच्छेदो । केसा न लोमा, लोमा न केसा ति एवं अवसेसएकतिसकोट्ठासेहि अमिस्सीकता केसा नाम पाटियेक्को एक्कोट्ठासो ति अयं विसभागपरिच्छेदो । इदं केसानं वण्णादितो ववत्थापनं ।

५४. इदं पन नेसं वण्णादिवसेन पञ्चधा पटिक्कूलतो ववत्थापनं । केसा नामेते वण्णतो पि पटिक्कूला । सण्ठानतो पि गन्धतो पि आसयतो पि ओकासतो पि पटिक्कूला ।

मनुज्जे पि हि यागुपत्ते वा भत्तपत्ते वा केसवण्णं किञ्चि दिस्वा केसमिस्सकमिदं हरथ नं ति जिगुच्छन्ति, एवं केसा वण्णतो पटिक्कूला । रत्तिं भुज्जन्ता पि केससण्ठानं अक्कवाकं वा मक्कचिवाकं वा छुपित्वा पि तथेव जिगुच्छन्ति । एवं सण्ठानतो पटिक्कूला ।

तेलमक्खनपुण्फधूपादिसङ्खारविरहितानञ्च केसानं गन्धो परमजेगुच्छो होति ततो जेगुच्छतरो अग्गिम्हि पक्खित्तानं । केसा हि वण्णसण्ठानतो अप्पटिक्कूला पि सियुं, गन्धेन पन पटिक्कूला येव । यथा हि दहरस्स कुमारस्स वच्चं वण्णतो हलिद्विवण्णं, सण्ठानतो पि हलिदिपिण्डसण्ठानं सङ्खारट्ठाने छड्ढितं च उद्धुमातककाळसुनखसरीरं वण्णतो तालपक्कवण्णं, सण्ठानतो वट्टेत्वा विस्सट्ठमुदिङ्गसण्ठानं । दाठा पिस्स सुमनमकुळसदिसा ति उभयम्पि वण्णसण्ठानतो सिया अप्पटिक्कूलं गन्धेन पन पटिक्कूलमेव, एवं केसा पि सियुं वण्णसण्ठानतो अपटिक्कूला, गन्धेन पन पटिक्कूला येवा ति ।

यथा पन असुचिट्ठाने गामनिस्सन्देन जातानि सूपेय्यपण्णानि नागरिकमनुस्सानं जेगुच्छानि होन्ति अपरिभोगानि, एवं केसा पि पुब्बलोहितमुत्तकरीसपिचासेम्हादिनिस्सन्देन जातत्ता जेगुच्छा ति इदं नेसं आसयतो पाटिक्कुल्यं ।

सक्खलिकाय परभागं सन्धाय वुत्तं । तिरियं अब्बमब्बेन परिच्छिन्ना, कथं ? द्वे केसा एकतो नत्थी ति ।

इमे च केसा नाम गूथरासिम्हि उट्ठितकण्णिकं विय एकतिसकोट्टास-
रासिम्हि जाता । ते सुसानसङ्कारट्टानादोसु जातसाकं विय परिक्खादिसु
जातकमलकुवल्यादिपुप्फं विय च असुचिट्टाने जातत्ता परमजेगुच्छा ति ।
इदं नेसं ओकासतो पाटिक्कुल्यं ।

यथा च केसानं, एवं सब्बकोट्टासानं वण्णसण्ठानगन्धासयोकासवसेन
पञ्चधा पटिक्कूलता वेदितव्वा । वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन पन
सब्बे पि विसुं विसुं ववत्थपेतव्वा ।

५५. तत्थ लोमा ताव पकतिवण्णतो न केसा विय असम्भिन्न-
काळका, काळपिङ्गला पन होन्ति । सण्ठानतो ओनतग्गा तालमूलसण्ठाना ।
दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो ठपेत्वा केसानं पतिट्ठितोकासञ्च
हत्थपादतलानि च येभ्युयेन अवसेससरीरवेठनचम्मे जाता । परिच्छेदतो
सरीरवेठनचम्मे लिखामत्तं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेट्ठा अत्तनो मूलतलेन,
उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना, द्वे लोमा एकतो नत्थि ।
अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५६. नखा ति वीसतिया नखपत्तानं नामं । ते सब्बे पि वण्णतो
सेता । सण्ठानतो मच्छसकलिकसण्ठाना । दिसतो पादनखा हेट्ठिमदिसाय,
हत्थनखा उपरिमदिसाया ति द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो अङ्गुलीनं
अगपिट्ठेसु पतिट्ठिता । परिच्छेदतो द्वीसु दिसासु अङ्गुलिकोटिमंसेहि,
अन्तो अङ्गुलिपिट्ठिमंसेन, बहि चेव अग्गे च आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन
परिच्छिन्ना, द्वे नखा एकतो नत्थि । अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभाग-
परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५४. आसयो ति निस्सयो, पच्चयोति अत्थो ।

५५. असम्भिन्नकाळका अञ्जेन वण्णेन असम्भिस्सकाळका ।

५६. पत्तसदिसत्ता नखा एव नखपत्तानि । नखा तिरियं अञ्जमञ्जेनपरि-
च्छिन्ना ति विसुं ववत्थिततं सन्धाय वुत्तं । तमेव हि अत्थं दस्सेतुं—“द्वे नखा एकतो नत्थी”
ति आह ।

५७. दन्ता ति परिपुण्णदन्तस्स द्वत्तिस दन्तट्टिकानि । ते पि वण्णतो सेता । सण्ठानतो अनेकसण्ठाना । तेसं हि हेट्ठिमाय ताव दन्तपाळिया मज्जे चत्तारो दन्ता मत्तिकापिण्डे पटिपाटिया ठपितअलाबुवीज-सण्ठाना । तेसं उभोसु पस्सेसु एकेको एकमूलको एककोटिको मल्लिक-मकुळसण्ठानो । ततो एकेको द्विमूलको द्विकोटिको यानकउपत्थम्भिनि-सण्ठानो । ततो द्वे द्वे तिमूला तिकोटिका । ततो द्वे द्वे चतुमूला चतुकोटिका ति । उपरिमपाळिया पि एसेव नयो । दिसतो उपरि-मदिसाय जाता । ओकासतो द्वीसु हनुकट्टिकेसु पतिट्ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा हनुकट्टिके पतिट्ठितेन अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना, द्वे दन्ता एकतो नत्थि । अयं नेसं सभाग-परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५८. तचो ति सकलसरीरं वेठेत्वा ठितच्चम्मं । तस्स उपरि काल-सामपीतादिवण्णा छवि नाम, या सकलसरीरतो पि सङ्कट्टियमाना बदरट्ठि-मत्ता होति । तचो पन वण्णतो सेतो येव । सो चस्स सेतभावो अग्नि-जालाभिघातपहरणप्पहारादीहि विट्ठंसिताय छविया पाकटो होति । सण्ठा-नतो सरीरसण्ठानो व होति । अयमेत्थ सङ्खेपो ।

वित्थारतो पन पादङ्गुलित्तचो कोसकारककोससण्ठानो । पिट्ठि-पादत्तचो पुटबन्धउपाहनसण्ठानो । जङ्घत्तचो भन्नापुटकतालपण्णसण्ठानो । अरुत्तचो तण्डुलभरितदीघत्थविकसण्ठानो । आनिसदत्तचो उदकपूरित-

५७. दन्तपाळिया ति दन्तावलिया । यानकउपत्थम्भिनी ति सकटस्स धुरट्ठाने उपत्थम्भकदण्डो । दन्तानं आधारभूता अट्ठि हनुकट्टि ।

५८. सङ्कट्टियमाना ति सम्पिण्डियमाना । कोसकारककोसो उपल्लिण्डुपोट्टिकं^१ यं “कोसेय्यफलं”ति पि बुच्चति । पुटबन्धउपाहनो सकलपिट्ठिपादच्छादनउपाहनो । आनिसदं आसनपदेसो । तूणिरौ सरावासो^२ । गलकञ्चुकं कण्ठत्ताणं । कीटकुलावकं खरमुखकुटि^३ ।

१. उपलण्डपोट्टिकं—सी० । उपलण्डपोतलिकं—क० ।

२. सरचापो—सी० । सराचापो—स्या० ।

३. खरमुखकूटपं—सी०, स्या० ।

पटपरिस्सावनसण्ठानो । पिट्ठित्तचो फलकोनद्धचम्मसण्ठानो । कुच्छित्तचो
वीणादोणिकोनद्धचम्मसण्ठानो । उरत्तचो येभ्युयेन चतुरस्ससण्ठानो । उभय-
बाहुत्तचो तूणिरोनद्धचम्मसण्ठानो । पिट्ठिहत्थत्तचो खुरकोससण्ठानो,
फणकत्थविकसण्ठानो वा । हत्थङ्गुलित्तचो कुञ्चिककोसकसण्ठानो ।
गीवत्तचो गलकञ्चुकसण्ठानो । मुखत्तचो छिदावछिदो कीटकुलावक-
सण्ठानो । सीसत्तचो पत्तत्थविकसण्ठानो ति ।

तच्चपरिगणहकेन च योगावचरेन उत्तरोद्धतो पट्टाय उपरिमुखं जाणं
पेसेत्वा पठमं ताव मुखं परियोनन्धित्वा ठितचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो नलाट-
ट्टिचम्मं । ततो थविकाय पक्खित्तपत्तस्स च थविकाय च अन्तरेण हत्थ-
मिव सीसट्टिकस्स च सीसचम्मस्स च अन्तरेण जाणं पेसेत्वा अट्टिकेन सट्ठिं
चम्मस्स एकावद्धभावं वियोजेन्तेन सीसचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो खन्धचम्मं ।
ततो अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिणहत्थचम्मं । अथ तेनेव नयेन वाम-
हत्थचम्मं । ततो पिट्ठिचम्मं तं ववत्थपेत्वा अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिण-
पादचम्मं । अथ तेनेव नयेन वामपादचम्मं । ततो अनुकमेनेव वत्थिउदर-
हृदयगीवचम्मानी ववत्थपेतब्बानि । अथ गीवचम्मानन्तरं हेट्ठिमहनुचम्मं
ववत्थपेत्वा अधरोद्धपरियोसानं पापेत्वा निट्ठपेतब्बं । एवं ओळारिको-
ळारिकं परिगणहन्तस्स सुखुमम्पि पाकटं होति । दिसतो द्वीसु दिसासु
जातो । ओकासतो सकलसरीरं परियोनन्धित्वा ठितो । परिच्छेदतो हेडा
पतिट्ठिततलेन, उपरि आकासेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

अनुलोमेन पटिलोमेन चा ति एत्थ अंसपदेसतो पट्टाय बाहुनो पिट्ठियदेसेन ओत्तरणं
अनुलोमो, मणिवन्धतो पट्टाय बाहुनो पुरिमभागेन आरोहनं पटिलोमो । तेनेव नयेना ति
दक्खिणहत्थे वुत्तेन नयेन अनुलोमेन पटिलोमेन चा ति अत्थो । सुखुमम्पी ति यथावुत्तओळारि-
कचम्मतो सुखुमं । अन्तोमुखचम्मादिकोट्टासेसु वा तच्चेन परिच्छिन्नत्ता यं दुरुपलक्खणीयं^१, तं

५९. मंसं ति नव मंसपेसिसतानि । तं सब्वम्पि वण्णतो रत्तं किंसुक-
पुप्फसदिसं । सण्ठानतो जङ्घपिण्डिकमंसं तालपण्णपुटभत्तसण्ठानं । ऊरु-
मंसं निसदपोतसण्ठानं । आनिसदमंसं उद्धनकोटिसण्ठानं । पिट्टिमंसं
तालगुळपटलसण्ठानं । फासुकद्वयमंसं कोट्टलिकाय कुच्छियं तनुमत्तिकालेप-
सण्ठानं । थनमंसं वट्टेत्वा अवक्खित्तमत्तिकापिण्डसण्ठानं । बाहुद्वयमंसं
द्विगुणं कत्वा ठपितनिच्चम्ममहामूसिकसण्ठानं । एवं ओळरिकोळारिकं
परिगण्हन्तस्स सुखुमम्पि पाकटं होति । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं ।
ओकासतो विसाधिकानि तीणि अट्ठि सतानि अनुलिम्पित्वा ठितं ।
परिच्छेदतो हेट्ठा अट्टिसङ्घाते पतिट्टिततलेन, उपरि तचेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन
परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन
केससदिसो येव ।

६०. न्हारू^१ ति नव न्हारूसतानि । वण्णतो सब्वे पि न्हारू सेता ।
सण्ठानतो नानासण्ठाना । एतेसु हि गीवाय उपरिमभागतो पट्टाय पञ्च-
महान्हारू सरीरं विनन्धमाना पुरिमपस्सेन ओतिण्णा पञ्च पच्छिमपस्सेन,
पञ्च दक्खिणपस्सेन, पञ्च वामपस्सेन, दक्खिणहत्थं विनन्धमाना पि
हत्थस्स पुरिमपस्सेन पञ्च पच्छिमपस्सेन पञ्च । तथा वामहत्थं विनन्ध-
माना, दक्खिणपादं विनन्धमाना पि पादस्स पुरिमपस्सेन पञ्च, पच्छिम-
पस्सेन पञ्च । तथा वामपादं विनन्धमाना पी ति एवं सरीरधारका नाम सट्ठि

“सुखुमं”ति वुत्तं । तज्झि वुत्तनयेन जाणेन तच्चं विवरित्वा पस्सन्तस्स पाकटं होति । इध छवि
पि तच्चगतिका एवा ति “तच्चो उपरि आकासेन परिच्छिन्नो” ति वुत्तो ।

५९. निसदपोतो सिलापुत्तको । उद्धनकोटी ति मत्तिकापिण्डेन कतउद्धनस्स कोटि ।
तालगुळपटलं नाम पक्कतालफललसिकं तालपट्टिकादीसु लिम्पित्वा सुक्खापेत्वा उद्धरित्वा
गहितपटलं । सुखुमं ति यथावुत्तमंसतो सुखुमं । पण्हिकमंसादिशूलानं सकलसरीरस्स किसानं
येभुय्येन मंसेन पटिच्छादितत्ता वुत्त “किरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्नं”ति ।

महान्हारु कायं विनन्धमाना ओतिण्णा । ये कण्डरा ति पि बुच्चन्ति । ते सब्बे पि कन्दमकुलसण्णाना । अञ्जे पन तं तं पदेसं अज्झोत्थरित्वा ठिता । ततो सुखुमतरा सुत्तरज्जुकसण्णाना । अञ्जे ततो सुखुमतरा पूतिलता सण्णाना, अञ्जे ततो सुखुमतरा महावीणातन्तिसण्णाना । अञ्जे थूल-सुत्तकसण्णाना । हत्थपादपिण्डीसु न्हारु सकुणपादसण्णाना । सीसो न्हारु दारकानं सीसजालकसण्णाना । पिण्डियं न्हारु आतपे पसारितअल्लजाल-सण्णाना । अवसेसा तं तं अङ्गपचङ्गानुगता न्हारु सरीरे पटिमुक्कजालकञ्चुक-सण्णाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो सकलसरीरे अड्डीनि आव-न्धित्वा ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा तिण्णं अड्डिसतानं उपरि पतिट्ठिततलेहि, उपरि मंसचम्मामि आहच ठितप्पदेसेहि, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना, अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६१. अड्डी ति ठपेत्वा द्वत्तिस दन्तड्डीनि, अवसेसानि चतुसट्ठि हत्थड्डीनि, चतुसट्ठि पादड्डीनि, चतुसट्ठि मंसनिस्सितानि मुदुअड्डीनि, द्वे पण्हकड्डीनि, एकेकस्मिं पादे द्वे द्वे गोप्फकड्डीनि, द्वे जङ्घड्डीनि, एकं जण्णुकट्ठि, एकं उरुट्ठि, द्वे कटिड्डीनि, अट्टारस पिण्डिकण्टकड्डीनि, चतुवीसति फासुकड्डीनि, चुदस उरड्डीनि, एकं हृदयड्ठि, द्वे अक्खकड्डीनि, द्वे कोट्टड्डीनि, द्वे बाहड्डीनि, द्वे द्वे अग्गवाहड्डीनि, सत्त गीवड्डीनि, द्वे हनुकड्डीनि, एकं नासिकड्ठि, द्वे अक्खिड्डीनि, द्वे कण्णड्डीनि, एकं नलाटड्ठि, एकं मुद्धड्ठि, नव सीसकपालड्डीनी ति एवं तिमतानि अड्डिसतानि, तानि सब्बानि पि वर्णतो सेतानि । सण्णानतो नानासण्णानानि ।

तत्थ हि अग्गपादङ्गुलिअड्डीनि कतकवीजसण्णानानि । तदनन्तरानि मज्झपब्बड्डीनि पनसट्ठिसण्णानानि । मूलपब्बड्डीनि पणवसण्णानानि ।

६०. जालकारो कञ्चुको जालकञ्चुको । विसुं ववत्थितभावेनेव न्हारु तिरियं अब्बमब्बेन परिच्छिन्ना ।

६१. दन्तानं विसुं गहितत्ता “ठपेत्वा द्वत्तिस दन्तड्डीनी” ति वुत्तं । एकं जण्णुकट्ठि, एकं ऊरुड्डी ति एक—ग्गहण “एकेकस्मिं पादे” ति अधिकतत्ता । एवं तिमतानी ति एवं

पिट्ठिपादट्ठीनि कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि । पण्हकट्टि एकट्ठिताल-
फलबीजसण्ठानं ।

गोष्फकट्टीनि बद्धकीळागोळकसण्ठानानि, जङ्घट्टीनं गोष्फकट्टिसु
पतिट्टितट्ठानं अनपनीततचसिन्दिकरीळसण्ठानं । खुद्दकजङ्घट्टिकं धनुकदण्ड-
सण्ठानं । महन्तं मिलातसप्पपिट्टिसण्ठानं । जण्णुकट्टि एकतो परिकखीणफेणक-
सण्ठानं । तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्टितट्ठानं अतिखिणग्गगोसिङ्गसण्ठानं । अरुट्टि
दुत्तच्छित्तवासिपरसुदण्डसण्ठानं । तस्स कटिट्टिमिह पीतिट्टितट्ठानं कीळा-
गोळकसण्ठानं । तेन कटिट्टिनो पतिट्टितट्ठानं अग्गच्छिन्नमहापुन्नागफलसण्ठानं ।

कटिट्टीनि द्वे पि एकावद्धानि हुत्वा कुम्भकारिकउद्धनसण्ठानानि ।
पाटियेक्कं कम्मरकूटयोत्तकसण्ठानानि । कोटियं ठितं आनिसदट्टि अधोमुखं
क्त्वा गहितसप्पफणसण्ठानं, सत्तट्टिद्वानेसु छिदावच्छिदं । पिट्टिकण्टकट्टीनि
अब्भन्तरतो उपरूपरि ठपितसीसपट्टवेठकसण्ठानानि, बाहिरतो वट्टुनावलि-
सण्ठानानि । तेसं अन्तरन्तरा ककचदन्तसदिसा द्वे तयो कण्टका होन्ति ।

चतुवीसतिया फासुकट्टीसु अपरिपुण्णानि अपरिपुण्णअसिसण्ठानानि ।
परिपुण्णानि परिपुण्णअसिसण्ठानानि । सब्बानि पि ओदातकुक्कटस्स
पसारितपक्खसण्ठानानि । चुद्दस उरट्टीनि जिण्णसन्दमानिकपञ्जरसण्ठानानि ।
हृदयट्टि दब्बिफणसण्ठानं । अक्खकट्टीनि खुद्दकलोहवासिदण्डसण्ठानानि ।
कोट्टट्टीनि एकतो परिकखीणसीहळकुद्दालसण्ठानानि ।

मत्तसद्देहि आनिसदट्टिआदीनि इध अबुत्तानि पि दस्सेती ति वेदितब्बं । एवञ्च कत्वा
“अतिरेकतिसत्तअट्टिकसमुस्सयं” ति^१ इदञ्च वचनं समत्थितं होति ।

कीळागोळकानि सुत्तेन बन्धित्वा अञ्जमञ्जं घट्टेत्वा कीळनगोळकानि । धनुकदण्डो
दारकानं कोळनकखुद्दकधनुकं । तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्टितट्ठानं ति जण्णुकट्टिमिह पविसित्वा
ठितट्ठानं ति अधिप्पायो । तेन ऊरुट्टिना पतिट्टितं ठानं यं कटिट्टिनो, तं अग्गच्छिन्नमहा-
पुन्नागफलसदिसं ।

बाहुट्टीनि आदासदण्डकसण्ठानानि । अग्गबाहुट्टीनि यमकतालकन्द-
सण्ठानानि । मणिवन्धट्टीनि एकतो अल्लियापेत्वा ठपितसीसकपट्टवेठक-
सण्ठानानि । पिट्ठिहत्थट्टीनि कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि । हत्थङ्गुलीसु
मूलपव्वट्टीनि पणवसण्ठानानि । मज्झपव्वट्टीनि अपरिपुण्णपनसट्ठिसण्ठानानि,
अग्गपव्वट्टीनि कतकबीजसण्ठानानि ।

सत्त गीवट्टीनि दण्डेन विज्झित्वा पटिपाटिया ठपितवंसकळीरचक्कलक-
सण्ठानानि । हेट्ठिमहनुकट्टि कम्मरानं अयोक्कट्टयोत्तकसण्ठानं । उपरिमं
अवल्लेखनसत्थकसण्ठानं । अक्खिक्कूपनासक्कूपट्टीनि अपनीतमिज्जतरुणतालट्टि-
सण्ठानानि । नलाटट्टि अधोमुखट्टपितसङ्ख्खालककपालसण्ठानं । कण्णचूळि-
कट्टीनि न्हापितखुरकोससण्ठानानि । नलाटकण्णचूळिकानं उपरि पट्टवन्धनो-
कासे अट्टिसङ्कुटितघटपुण्णपटलखण्डसण्ठानं । मुट्ठट्टि मुखच्छिन्नवङ्कनाळि-
केरसण्ठानं । सीसट्टीनि सिब्बेत्वा ठपितजज्जरलाबुकटाहसण्ठानानि ।

दिसतो द्वीसु दिसासु जातानि । ओकासतो अविसेसेन सकलसरीरे
ठितानि । विसेसेन पनेत्थ सीसट्टीनि गीवट्टिसु पतिट्टितानि । गीवट्टीनि
पिट्ठिकण्टकट्टीसु, पिट्ठिकण्टकट्टीनि कट्टिट्टीसु, कट्टिट्टीनि ऊरुट्टिसु, अरुट्टीनि
जण्णुकट्टीसु, जण्णुकट्टीनि जङ्घट्टीसु, जङ्घट्टीनि गोप्फकट्टीसु, गोप्फ-
कट्टीनि पिट्ठिपादट्टीसु पतिट्टितानि । परिच्छेदतो अन्तो अट्ठिमिज्जेन,
उपरितो मंसेन, अग्गे मूले च अज्जमज्जेन परिच्छिन्नानि, अयं नेसं
सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६२. अट्ठिमिज्जं ति तेसं अट्ठीनं अब्भन्तरगतं भिज्जं । तं
वण्णतो सेतं । सण्ठानतो महन्तमहन्तानं अट्ठीनं अब्भन्तरगतं वेळुनाळियं
पक्खित्तसेदितमहावेत्तग्गसण्ठानं । खुदानुखुदकानं अब्भन्तरगतं वेळुयट्ठि-
पव्वेसु पक्खित्तसेदिततनुवेत्तग्गसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं ।

कुम्भकारेन निष्पादितं उद्धनं कुम्भकारिकउद्धनं । सीसकपट्टवेठकं ठपेत्वा ठपितं
सीसमयं पट्टकं । येन सुत्तं कन्तं ति, तस्मिं तक्कम्हि विज्झित्वा ठपितगोळका वट्टना नाम,
वट्टनानं आवळि वट्टनावळि ।

ओकासतो अट्ठीनं अब्भन्तरे पतिट्ठितं । परिच्छेदतो अट्ठीनं अब्भन्तरतलेहि परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-सदिसो येव ।

६३. वक्कं ति एकवन्धना द्वे मंसपिण्डिका । तं वण्णतो मन्दरत्तं पाळिभद्दकट्ठिवण्णं । सण्ठानतो दारकानं यमककीळागोळकसण्ठानं, एकवण्टपटिवद्धअम्बफलद्वयसण्ठानं वा । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो गलवाटका निक्खन्तेन एकमूलंन थोकं गन्त्वा द्विधा भिन्नेन थूलन्ह रुना विनिवद्धं हुत्वा हृदयमंसं परिक्खिपित्वा ठितं । परिच्छेदतो वक्कं वक्कभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभाग-परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६४. हृदयं ति हृदयमंसं । तं वण्णतो रत्तपदुमपत्तापिट्ठिवण्णं । सण्ठानतो बाहिरपत्तानि अपनेत्वा अधोमुखं ठपितपदुममकुळसण्ठानं । बहि मट्ठं, अन्तो कोसातकीफलस्स अब्भन्तरसदिसं । पञ्जवन्तानं थोकं विकसितं, मन्दपञ्जानं मकुळितमेव^२ । अन्तो चस्स पुन्नागट्ठिपतिट्ठानमत्तो आवाटको होति, यत्थ अद्वपसतमचं लोहितं सण्ठाति, यं निस्साय मनोधातु च मनो-विज्जाणधातु च वचन्ति ।

तं पनेतं रागचरितस्स रत्तं होति, दोसचरितस्स काळकं, मोहचरितस्स मंसधोवनउदकसदिसं, वितक्कचरितस्स कुलत्थयूसवण्णं, सद्वाचरितस्स कणि-कारपुप्फवण्णं, पञ्जाचरितस्स अच्छं विप्पसन्नं अनाविलं पण्डरं परिसुद्धं निद्धोतजातिमणि विय जुतिमन्तं खायति । दिसतो उपरिमाय दिसाय

मण्डलाकारेण छिन्नवंसकळीरखण्डानि वंसकळीरचक्कलकानि । अवलेखनसत्थकं उच्छ्रुतचावेलेखनसत्थकं ।

६३. वक्कभागेन परिच्छिन्नं ति वक्कपरियन्तेन भागेन परिच्छिन्नं । इतो परेसु पि एवरूपेसु एसेव नयो ।

६४. यं निस्सया ति यं लोहितं निस्साय, निस्सयनिस्सयो पि “निस्सयो” त्वेव बुच्चति ।

जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानं मज्झे पतिट्ठितं । परिच्छेदतो हृदयं हृदयभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभाग-परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६५. यकनं ति यमकमंसपटलं । तं वण्णतो रत्तं पण्डुकधातुकं, नातिरत्तकुमुदस्स पत्तपिड्डिवण्णं । सण्ठानतो मूले एकं अग्गे यमकं कोवि-
ळारपत्तसण्ठानं । तच्च दन्धानं एकमेव होति महन्तं, पञ्चवन्तानं द्वे वा तीणि वा खुद्धानि । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो द्विन्नं थनानं अब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितं । परिच्छेदतो यकनं यकन-
भागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस सदिसो येव ।

६६. किलोमकं ति पटिच्छन्नापटिच्छन्नभेदतो दुविधं परियो-
नहनमंसं । तं दुविधमपि वण्णतो सेतं दुक्कलपिलोतिदवण्णं । सण्ठानतो अत्तनो ओकाससण्ठानं । दिसतो पटिच्छन्नकिलोमकं उपरिमाय दिसाय । इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो पटिच्छन्नकिलोमकं हृदयञ्च वक्कञ्च पटिच्छादेत्वा, अपटिच्छन्नकिलोमकं सकलसरीरे चम्मस्स हेट्ठतो मंसं परियो-
नन्धित्वा ठितं । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं किलोमक-
भागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स साभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससादिसो येव ।

६७. पिह्कं ति उदरजिह्वामंसं । तं वण्णतो नोलं निग्गुण्डिपुण्फ-
वण्णं । सण्ठानतो सत्तज्जुलप्पमाणं अबन्धनं काळवच्छकजिह्वासण्ठानं ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो हृदयस्स वामपस्से उदर-
पटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितं, यस्मिं पहरणप्पहारेन बहिनिकखन्ते

भति हि कारणकारणे पि कारणवोहारो यथा “चोरेहि गामो दड्ढो” ति । अथवा यस्मिं
रूपकलापे हृदयवत्थु, ताम्प लोहितगतिकमेव हु वा तिष्ठती ति “यं निस्साया” ति वुत्तं ।

६५. पण्डुकधातुकं ति पण्डुसभावं ।

६६. परियोनहनमंसं ति पटिच्छादकमंसं ।

सत्तानं जीवितवृत्तयो होति । परिच्छेदतो पितृकभागेन परिच्छिन्नं, अय-
मस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६८. पप्फासं ति द्वत्तिसमंसखण्डप्पभेदं पप्फासमंसं । तं वण्णतो
रत्तं नातिपक्कउदुम्बरफलवण्णं । सण्ठानतो विसमच्छिन्नबहलवूपखण्डसण्ठानं ।
अव्वभन्तरे असितपीतानं अभावे उग्गतेन कम्मजतेजुस्माना अव्वभाहतत्ता
सङ्खादितपलालपिण्डमिव निरसं निरोजं । दिसतो उपरिमाय दिसाय
जातं । ओकासतो सरीरव्वभन्तरे द्विन्नं थनानमन्तरे हृदयञ्च यकनञ्च
उपरि छादेत्वा ओलम्बन्तं ठितं । परिच्छेदतो पप्फासभागेन परिच्छिन्नं,
अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६९. अन्तं ति पुरिसस्स द्वत्तिसहत्था, इत्थिया अट्ठवीसतिहत्थं
एकवीसतिया ठानेसु ओभग्गा अन्तवट्ठि । तदेतं वण्णतो सेतं सक्खर-
सुधावण्णं । सण्ठानतो लोहितदोणियं आभुजित्वा ठपितसीसच्छिन्न-
सप्पसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो उपरि गल-
वाटके हेट्ठा च करीसमग्गे विनिबन्धत्ता गलवाटककरीसमग्गपरियन्ते
सरीरव्वभन्तरे ठितं । परिच्छेदतो अन्तभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स
सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७०. अन्तगुणं ति अन्तभोगट्टानेसु बन्धनं । तं वण्णतो सेतं दक-
सीतलिकमूलवण्णं । सण्ठानतो दकसीतलिकमूलसण्ठानमेव । दिसतो

६७. उदरजिह्वामंसं ति जिह्वासण्ठानं उदरस्स मत्थकस्से तिट्ठनकमंसं । “नीलं”
ति वत्वा नीलं नाम बहुधातुकं ति आह “निग्गुण्ठिपुप्फवण्णं” ति ।

६८. पप्फासमंसं ति यथाट्टाने एव लम्बित्वा थोकं परिवत्तकमंसं । निरसं ति
नीहीनरसं । निरोजं ति निष्पभं, ओजारहितं वा ।

६९. ओभग्गा ति अवभुजित्वा ठिता । सक्खरसुधावण्णं ति मरुम्बेहि कत-
सुधावण्णं । “सेतसक्खरसुधावण्णं” ति पि पाठो, सतेसक्खरवण्णं, सुधावण्णञ्चा ति अत्थो ।

७०. अन्तस्स आभुजित्वा आभुजित्वा ठितप्पदेसा अन्तभोगट्टानानि । ते बन्धनभूतं
अन्तगुणं नामा ति दस्सेन्तो आह—“अन्तगुणं ति अन्तभोगट्टानेसु बन्धनं” ति कुहालफरसु-

द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो कुदालफरसुकम्मादीनि करोन्तानं यन्ता-
कड्डनकाले यन्तसुत्तकमिव यन्तफलकानि अन्तभोगे एकतो अगळन्ते
आबन्धित्वा पादपुञ्छनरज्जुमण्डलकस्सा अन्तरा संसिञ्चित्वा ठितरज्जुका
विय एकवीसतिया अन्तभोगानं अन्तरा ठितं । परिच्छेदतो अन्तगुणभागेन
परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-
सदिसो येव ।

७१. उदरियं ति उदरे भवं असितपीतखायितसायितं । तं वर्णतो
अज्झोहटाहारवर्णं । सण्ठानतो परिस्तावने सिथिलवद्धतण्डुलसण्ठानं ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरे ठितं ।

उदरं नाम उभतो निष्पीळयमानस्स अल्लसाटकस्स मज्झे सञ्जात-
फोटकसदिसं अन्तपटलं, बहि मट्ठं, अन्तो मंसकसम्बुपलिवेठनकिलिडपावारक-
पुप्फकसदिसं, कुथितपनसतचस्स अब्भन्तरसदिसं ति पि वत्तुं वड्ढति ।
यत्थ तकोटका गण्डुप्पादका तालहीरका सूचिमुखका पटतन्तसुत्तका इच्चेव-
मादिद्वित्तिसकुलप्पभेदा किमयो आकुलव्याकुला सण्डसण्डचारिनो हुत्वा
निवसन्ति, ये पानभोजनादिमिह अविज्जमाने उल्लङ्घित्वा विरवन्ता हृदयमंसं
अभिहनन्ति, पानभोजनादिअज्झोहरणवेलायश्च उद्वंमुखा हुत्वा पठमज्झोहटे
द्वे तयो आलोपे तुरिततुरिता विलुप्पन्ति, यं तेसं किमीनं सूतिघरं वच्चकुटि
गिलानसाला सुसानश्च होति । यत्थ सेय्यथा पि नाम चण्डालगामद्वारे

कम्मादीनि करोन्तानं अन्तभोगे अगळन्ते एकतो आबन्धित्वा, किं विय ? यन्तसुत्तकमिव
यन्तफलकानी ति । किमिव तत्थ ठितं ति° आह “पादपुञ्छनं प... ठितं” ति ।
पुरिमज्जेत्थ आबन्धनस्स, दुतियं ठानाकारस्स निदस्सनं ति दट्ठब्बं ।

७१. असितं नाम भुत्तं ओदनादि । पीतं नाम पिवनवसेन अज्झोहटपानकादि ।
खायितं नाम संखादितं पिड्डमूलफलखज्जादि । सायितं नाम अस्सादितं अम्बपक्कमभुपाणितादि ।

१. पटतन्तुका सुत्तका—सी०, पटतन्तू सुत्तका—स्या०, पटतन्तुसुत्तका—रो० ।

२. कत्थ ठितं ति—सी० ।

चन्दनिकाय निदाघसमये थूलफुसितके देवे वस्सन्ते उदकेन वुहमानं मुत्त-
करीसचम्मअट्ठिहारखण्डखेळसिद्धाणिकलोहितप्पभुति नानाकुणपजातं निप-
तित्वा कदमोदकालुळितं द्वाहीतीहच्चयेन सञ्जातकिमिकुलं सूरियातपसन्ताप-
वेगकुथितं उपरि फेणपुप्फुळके' मुञ्चन्तं अभिनीलवण्णं परमदुग्गन्धजेगुच्छं नेव
उपगन्तुं, न दद्दुं अरहरूपतं आपज्जित्वा तिड्ढति, पगेव घायितुं वा सायितुं
वा, एवमेव नानप्पकारं पानभोजनादिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं जिह्वाहत्थपरि-
वत्तितखेळलालापलिबुद्धं तङ्गणविगतवण्णगन्धरसादिसम्पदं तन्तवायखलि-
सुवानवमथुसदिसं निपतित्वा पित्तसेम्हवातपलिवेठितं हुत्वा उदरग्गिसन्ताप-
वेगकुथितं किमिकुलकुलं उपरूपरि फेणपुप्फुळकानि मुञ्चन्तं परमकसम्बु-
दुग्गन्धजेगुच्छभावं आपज्जित्वा तिड्ढति यं सुत्वा पि पानभोजनादीसु अम-
नुञ्जता सण्ठाति, पगेव पञ्चाचक्खुना अवलोकेत्वा । यत्थ च पतितं
पानभोजनादि पञ्चधा विवेकं गच्छति, एकं भागं पाणका खादन्ति, एकं
भागं उदरग्गि ज्ञापेति, एको भागो मुत्तं होति, एको भागो करीसं, एको
भागो रसभावं आपज्जित्वा सोणितमंसादीनि उपब्रूहयति । परिच्छेदतो
उदरपटलेन चैव उदरियभागेन च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७२. करीसं ति वच्चं । तं वण्णतो येभुर्येन अज्जोहटाहारवण्णमेव
होति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो हेडिमाय दिसाय जातं ।
ओकासतो पक्कासये ठितं ।

पक्कासयो नाम हेडानाभिपिट्टिकण्टकमूलानं अन्तरे अन्तावसाने
उब्बेधेन अट्ठङ्गुलमत्तो वेळ्ळनाळिकसदिसो, यत्थ सेय्यथा पि नाम उपरि

यत्था ति यस्मि उदरे । यं ति च उदरमेव पच्चासति । यत्थ पानभोजनादीनि
पतित्वा तिड्ढती ति सम्बन्धो । सुवानवमथु सारमेय वन्तं । विवेकं ति विभागं ।

७२. हेडानाभिपिट्टिकण्टकमूलानं अन्तरे ति पुरिमभागवसेन नाभिया

भूमिभागे पतितं वस्सोदकं ओगळित्वा हेट्ठा भूमिभागं पूरेत्वा तिष्ठति,
एवमेव यंकिञ्चि आमसये पतितं पानभोजनादिकं उदरगिना फेणुहेहकं
पक्कं पक्कं निसदाय पिसितमिव सण्हभावं आपज्जित्वा अन्तविलेन ओग-
ळित्वा, ओगळित्वा ओमहित्वा वेळुपब्बे पक्खिपमानपण्डुमत्तिका विय
सन्निचितं हुत्वा तिष्ठति । परिच्छेदतो पक्कासयपटलेन चैव करीसभागेन
च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-
सदिसो येव ।

७३. मत्थलुङ्गं ति सीसकटाहम्भन्तरे ठितमिञ्जरासि । तं वर्णतो
सेतं अहिच्छत्तकपिण्डवर्णं । दधिभावं असम्पत्तं दुट्ठुखीरवर्णं ति पि वत्तं
वट्ठति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं ।
ओकासतो सीसकटाहम्भन्तरे चत्तारो सिब्बिनिमग्गे निस्साय समोधानेत्वा
ठपिता चत्तारो पिट्ठपिण्डा विय समोहितं तिष्ठति । परिच्छेदतो सीसकटाहस्स
अम्भन्तरतलेहि चैव मत्थलुङ्गभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स सभाग-
परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७४. पित्तं ति द्वे पित्तानि बद्धपित्तञ्च अवद्धपित्तञ्च । तत्थ
बद्धपित्तं वर्णतो बहलमधुकतेलवर्णं । अवद्धपित्तं मिलातआकुलिपुष्पवर्णं ।
सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो बद्धपित्तं उपरिमाय दिसाय
जातं, इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो अवद्धपित्तं ठपेत्वा केसलोम-
दन्तनखानं मंसविनिमुत्तडानञ्चेव थद्धसुक्खचम्मञ्च, उदकमिव तेलबिन्दु
अवसेससरीरं व्यापेत्वा ठितं, यम्हि कुपिते अक्खीनि पीतकानि होन्ति,
भमन्ति, गत्तं कम्पति, कण्डूयति । बद्धपित्तं हृदयपप्फासानं अन्तरे यकन-
मंसं निस्साय पतिट्ठिते महाकोसातकीकोसकसदिसे पिचाकोसके ठितं, यम्हि
कुपिते सत्ता उम्मत्तका होन्ति, विपल्लत्थचित्ता, हिरोतप्पं छुट्ठेत्वा अकातब्बं

हेट्ठापदेसस्स पच्छिमभागवसेन हेट्ठिमपिट्ठिकण्टकानं वेमज्जे । वेळु नाळिकसदिसो पदेसो
ति अधिप्पायो ।

करोन्ति, अभासितब्बं भासन्ति, अचिन्तितब्बं चिन्तेन्ति । परिच्छेदतो पित्तभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७५. सेम्हं ति सरीरब्भन्तरे एकपत्थपूरप्पमाणं^१ सेम्हं । तं वण्णतो सेतं नागबलापण्णरसवण्णं । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरपटले ठितं । यं पानभोजनादिअज्झोहरण-काले, सेय्यथा पि नाम उदके सेवालपण्णकं कट्टे वा कथले वा पतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति, एवमेव पानभोजनादिमिह निपतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति । यमिह च मन्दीभूते पक्कगण्डो विय पूतिकुक्कुटण्डमिव च उदरं परमजेगुच्छं कुणपगन्धं होति, ततो उग्गतेन च गन्धेन उदेको पि मुखमिह दुग्गन्धं पूति-कुणपसदिसं होति । सो च पुरिसो अपेहि दुग्गन्धं वायसी ति वत्तव्वतं आपज्जति, यच्च वड्ढित्वा बहलत्तमापन्नं पिधानफलकमिव वच्चकुटियं उदरपटलस्स अब्भन्तरे येव कुणपगन्धं सन्निरुम्भित्वा तिट्ठति । परिच्छेदतो सेम्हभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७६. पुब्बो ति पूतिलोहितवसेन पवत्तपुब्बं । तं वण्णतो पण्डुपलास-वण्णो । मतसरीरे पन पूतिबहलाचामवण्णो होति । सण्ठानतो ओकास-सण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु होति । ओकासतो पन पुब्बस्स ओकासो नाम निबद्धो नत्थि, यत्थ सो सन्निचितो तिट्ठेय्य । यत्र यत्र खाणुकण्टकपहरणगिजालादीहि अभिहते सरीरप्पदेसे लोहितं सण्ठहित्वा

७३. समोहितं ति निचितं ।

७५. पूतिभावं आपन्नं कुक्कुटण्डं पूतिकुक्कुटण्डं । उदेको पित्तादीहि विना केवलो उद्धङ्गमवातो ।

पचति, गण्डपीठकादयो वा उप्पच्चन्ति, तत्र तत्र तिष्ठति । परिच्छेदतो पुब्बभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७७. लोहितं ति द्वे लोहितानि सन्निचितलोहितञ्च संसरण-लोहितञ्च । तत्थ सन्निचितलोहितं वर्णतो निपक्कवहललाखारसवर्णं । संसरण-लोहितं अच्छललाखारसवर्णं । सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो सन्निचितलोहितं उपरिमाय दिसाय जातं । इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो संसरणलोहितं ठपेत्वा केसलोमदन्तनखानं मंसविनिमुत्तट्टानञ्चैव थद्धसुक्खचम्मञ्च धमनिजालानुसारेण सब्बं उपादिण्णसरीरं फरित्वा ठितं । सन्निचितलोहितं यकनट्टानस्स हेट्ठाभागं पूरेत्वा एकपत्थपूरमतं हृदयवक्क-पप्फासानं उपरि थोकं थोकं पग्घरन्तं वक्कहृदययकनपप्फासे तेमयमानं ठितं । तस्मिं हि वक्कहृदयादीनि अतेमेन्ते सत्ता पिपासिता होन्ति । परिच्छेदतो लोहितभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७८. सेदो ति लोमकूपादीहि पग्घरणकआपोधातु । सो वर्णतो विप्पसन्नतिलतेलवर्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो सेदस्स ओकासो नाम निबद्धो नत्थि, यत्थ सो लोहितं विय सदा तिद्देय्य । यदा पन अग्निसन्तापस्वरियसन्ताप-उतुविकारादीहि सरीरं सन्तपति, तदा उदकतो अब्बूळहमत्तविसमच्छिन्न-भिसमुळालकुमुदनाळकलापो विय सब्बकेसलोमकूपविवरेहि पग्घरति । तस्मा तस्स सण्ठानम्पि केसलोमकूपविवरानं वसेनेव वेदितव्वं ।

७६. आचामो अवस्सावनकज्जिकं^१ ।

७७. वक्कहृदययकनपप्फासे तेमयमानं ति एत्थ यकनं हेट्ठाभागपूरणेनेव तेमेति, इतरानि तेसं उपरि थोकं थोकं पग्घरणेना ति दट्ठव्वं ।

७८. उतुविकारो उण्हवलाहकादिहेतुको । विसमच्छिन्नो भिसादिकलापो विसमं उदकं

१. अवस्सा वितकञ्चिकं—सो०, अवस्सावनकञ्चिकं—स्या० ।

सेद परिगण्हकेन च योगिना केसलोमकूपविवरे पूरेत्वा ठितवसेनेव सेदो मनसिकातब्बो । परिच्छेदतो सेदभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभाग-परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

मेदो ति थिनसिनेहो । सो वण्णतो फालितहलिद्विवण्णो । सण्ठानतो थूलसरीरस्स ताव चम्ममंसन्तरे ठपितहलिद्विवण्णदुकूलपिलोतिकसण्ठानो होति । किससरीरस्स जंघमंसं ऊरुमंसं पिड्डिकण्ठकनिस्सितं पिड्डिमंसं उदर-वट्टिमंसं ति एतानि निस्साय दिगुणतिगुणं कत्वा ठपितहलिद्विवण्णदुकूल-पिलोतिकसण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो थूलस्स सकलसरीरं फरित्वा किसस्स जंघमंसादीनि निस्सायः ठितो । यं सिनेहसङ्गं गतम्पि परमजेगुच्छत्ता नेव मुद्धनि तेलत्थाय, न नासतेलादीनं अत्थाय गण्हन्ति । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं मेदभागेन परि-च्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-सदिसो येव ।

७९. अस्मू ति अक्खीहि पग्घरणकआपोधातु । तं वण्णतो विप्प-सन्नतिलतेलवण्णं सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो अक्खिकूपकेसु ठितं । न चेत्तं पित्तकोसके पित्तमिव, अक्खिकूपकेसु सदा सन्निचितं तिष्ठति । यदा पन सत्ता सोमनस्सजाता महाहसितं हसन्ति, दोमनस्सजाता रोदन्ति परिदेवन्ति, तथारूपं पा विसमा-हारं आहारेति, यदा च नेसं अक्खीनि धूमरजपंसुकादीहि अभिहञ्जन्ति । तदा एतेहि सोमनस्सदोमनस्सविसभागाहारउतूहि समुद्धित्वा अक्खि-कूपके पूरेत्वा तिष्ठति वा पग्घरति वा । अस्सुपरिगण्हकेन च योगिना अक्खिकूपके पूरेत्वा ठितवसेनेव परिगण्हितव्वं । परिच्छेदतो अस्सुभागेन

पग्घरति, एवमेवं सरीरं केसकूपादिविवरेहि उपरि, हेट्ठा, तिरियञ्च सेदं विसमं पग्घरतो ति दस्सेतुं विसमच्छिन्नग्राहणं कतं ।

७९. विसमाहारं ति तदा पवत्तमानसरीरावत्थाय असप्पाहारं, अतिकटुकअच्चुण्हा-

परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-
सदिसो येव ।

८०. वसा ति विलीनसिनेहो । सा वर्णतो नाळिकेरतेलवर्णा ।
आचामे आसित्ततेलवर्णा ति पि वत्तुं वट्ठति । सण्ठानतो न्हानकाले
पसन्नउदकस्स उपरि परिब्भमन्तसिनेहविन्दुविसटसण्ठाना । दिसतो द्वीसु
दिसासु जाता । ओकासतो येभ्ययेन हत्थतलहत्थपिट्ठिपादतलपाद-
पिट्ठिनासापुटंनलाटअंसकूटेसु ठिता । न चेसा एतेसु ओकासेसु सदा
विलीनाव हुत्वा तिष्ठति । यदा पन अग्निसन्तापसूरियसन्ताप उतुविसभाग-
धातुविसभागेहि ते पदेसा उस्माजाता होन्ति, तदा तत्थ न्हानकाले
पसन्नउदकूपरिसिनेहविन्दुविसटो विय इतो चितो च सञ्चरति । परि-
च्छेदतो वसाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभाग-
परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८१. खेळो ति अन्तोमुखे फेणमिस्सा आपोधातु । सो वर्णतो सेतो
फेणवर्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना, फेणसण्ठानो ति पि वत्तुं वट्ठति ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातो । ओकासतो उभोहि कपोलपस्सेहि
ओरूय्ह जिह्वाय ठितो । न चेस एत्थ सदा सन्निचितो हुत्वा तिष्ठति ।
यदा पन सत्ता तथारूपं आहारं पस्सन्ति वा सरन्ति वा, उण्हतित्तकटुक-
लोणम्बिलानं वा किञ्चि मुखे ठपेन्ति, यदा वा नेसं हृदयं आगिलायति,^१
किस्मिञ्चिदेव वा जिगुच्छा उप्पज्जति, तदा खेळो उप्पज्जित्वा उभोहि

दिविसभागाहारं वा । सम्मोहविनोदनियं^२ पन “विसभागाहार” तेव वुत्तं तदा प्रवत्तमानानं
धातूनं विसभागत्ता ।

८०. “न्हानकाले” ति इदं उदकस्स उपरि सिनेहस्स सम्भवदस्सनत्थं वुत्तं । परिब्भ-
मन्तसिनेहविन्दुविसटसण्ठाना ति विसटं हुत्वा परिब्भमन्तसिनेहं विन्दुसण्ठाना । उतुवि-
सभागो बहिद्वासमुद्धानो । धातुविसभागो अन्तोसमुद्धानो । ते पदेसा ति ते हत्थतलादिपदेसा ।

८१. किञ्ची ति उण्हादिरसानं अञ्जतरं आहरवत्थु । नेसं न्ति सत्तानं । हृदयं

कपोलपस्सेहि ओरुह्म जिह्वाय सण्ठाति । अग्गजिह्वाय चेस तनुको होति, मूलजिह्वाय बहलो । मुखे पक्खितञ्च पुथुकं वा तण्डुलं वा अञ्जं वा किञ्चि खादनीयं नदीपुलिने खतकूपकसलिलं विय परिक्खयं अगच्छन्तो व तेमेतुं समत्थो होति । परिच्छेदतो खेळेभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८२. सिद्धाणिका ति मत्थलुङ्गतो पग्घरणकअसुचि । सा वण्णतो तरुणतालट्टिमिञ्जवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो उपरिमाय दिसाय जाता । ओकासतो नासापुटे पूरेत्वा ठिता । न चेसा एत्थ सदा सन्निचिता हुत्वा तिट्ठति, अथ खो यथा नाम पुरिसो पदुमिनिपत्ते दधिं बन्धित्वा हेट्ठा कण्टकेन विज्झेय्य, अथानेन छिद्देन दधिमुत्तं गळित्वा बहि पतेय्य, एवमेव यदा सत्ता रोदन्ति, विसभागाहारउतवसेन वा सञ्जात-धातुखोभा होन्ति, तदा अन्तो सीसतो पूतिसेम्हभावं आपन्नं मत्थलुङ्गं गळित्वा तालुमत्थकविवरेन ओतरित्वा नासापुटे पूरेत्वा तिट्ठति वा पग्घरति वा । सिद्धाणिकापरिग्गण्हकेन च योगिना नासापुटे पूरेत्वा ठितवसेनेव परिग्गण्हितव्वा । परिच्छेदतो सिद्धाणिकाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्सा सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८३. लसिका ति सरीरसन्धीनं अब्भन्तरे पिच्छिलकुणपं । सा वण्णतो कणिकारनिय्यासवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो अट्टिसन्धीनं अब्भञ्जनकिच्चं साधयमाना असीतिसतसन्धीनं अब्भन्तरे ठिता । यस्स चेसा मन्दा होति, तस्स उट्ठ-

आगिलायती ति विसभागाहारादिं पटिच्च हृदयप्पदेसो विवत्तति ।

८२. दधिनो विस्सन्दनअच्छरसो दधिमुत्तं^१ । गळित्वा ति सन्दित्वा । तालुमत्थक-विवरेन ओतरित्वा ति मत्थकविवरतो आगन्त्वा तालुमत्थकेन ओतरित्वा ।

८३. तेलं विय सकटस्स नामिअक्खसीसानं अट्टिसन्धीनं अब्भञ्जनकिच्चं साध-

हन्तस्स निसीदन्तस्स अभिक्कमन्तस्स पटिक्कमन्तस्स समिञ्जन्तस्स पसा-
रेन्तस्स अट्टिकानि कटकटायन्ति, अच्छरासदं करोन्तो विय सञ्चरति । एक-
योजनद्वियोजनमत्तं अद्धानं गतस्स वायोधातु कुप्पति, गत्तानि दुक्खन्ति ।
यस्स पन बहुका होन्ति, तस्स उट्ठाननिसज्जादीसु न अट्टीनि कटकटायन्ति,
दीघन्पि अद्धानं गतस्स न वायोधातु कुप्पति, न गत्तानि दुक्खन्ति ।
परिच्छेदतो लसिकाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्सा सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८४. मुत्तं ति मुत्तरसं । तं वण्णतो मासखारोदकवण्णं । सण्ठानतो
अधोमुखद्वपितउदककुम्भअब्भन्तरगतउदकसण्ठानं । दिसतो हेट्ठिमाय
दिसाय जातं । ओकासतो वत्थिस्स अब्भन्तरे ठितं । वत्थि नाम वत्थिपुटो
बुच्चत्ति । यत्थ सेय्यथा पि चन्दनिकाय पक्खित्ते अमुखे रवणघटे
चन्दनिकारसो पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पञ्जायति, एवमेव
सरीरतो मुत्तं पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पञ्जायति, निक्खमनमग्गो
पन पाकटो होति । यम्हि च मुत्तस्स भरिते पस्सावं करोमा ति सत्तानं
आयूहनं होति । परिच्छेदतो वत्थिअब्भन्तरेन चेव मुत्तभागेन च परिच्छिन्नं,
अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८५. एवं हि केसादिके कोट्टासे वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेद-
वसेन ववत्थपेत्वा अनुपुब्बतो नातिसीघतो ति आदिना नयेन वण्णसण्ठान-

यमाना । कटकटायन्ती ति “कटकटा” ति सदं करोन्ति, अनुरवदस्सनं हेतं । दुक्खन्ती ति
दुक्खित्तानि सञ्जातदुक्खानि होन्ति ।

८४. समूलकुलमासं ज्ञापेत्वा छारिकं अवस्सावेत्वा गहितयूसो मासखारो । उच्छि-
ट्टोदकगम्भमलादीनं छट्टनट्टानं चन्दनिका । रवणघटं नाम पकतिया सम्मुखमेव होति । यस्स
पन आरग्गमत्तम्पि उदकस्स पविसनमुखं नत्थि, तं दस्सेतुं—“अमुखे रवणघटे” ति बुत्तं ।
आयूहनं ति समीहनं ।

८५. एवञ्ही ति आदि यथाबुत्ताय उग्गाहकोसल्लपटिपत्तिया निगमनं । इदानं यथाबुत्तं
मनसिकार कोसल्लपटिपत्तिम् । निगमनवसेन गहेत्वा कम्मट्टानं मत्थकं पापेत्वा दस्सेतुं “अनु-

गन्धासयोकासवसेन पञ्चधा पटिक्कूला पटिक्कूला ति मनसिकरोतो पण्णत्तिसमतिक्क मावसाने, सेय्यथा पि चक्खुमतो पुरिसस्स द्रुत्तिसवण्णानं कुसुमानं एकसुत्तकगन्धितं मालं ओलोकेन्तस्स सब्बपुप्फानि अपुब्बापरियमिव पाकटानि होन्ति, एवमेव अत्थि इमस्मिं काये केसा ति इमं कायं ओलोकेन्तस्स सब्बे ते धम्मा अपुब्बापरियाव पाकटा होन्ति । तेनं वुत्तं मनसिकारकोसल्लकथायं आदिकम्मिकस्स हि केसा ति मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा मुत्तं ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठती ति ।

८६. सचे पन बहिद्धा पि मनसिकारं उपसंहरति, अथस्स एवं सब्बकोट्टासेसु पाकटीभूतेसु अहिण्डन्ता मनुस्सतिरच्छानादयो सत्ताकारं विजहित्वा कोट्टासरासिवसेनेव उपट्ठहन्ति, तेहि च अज्झोहरियमानं पानभोजनादि कोट्टासरासिम्हि पक्खिपमानमिव उपट्ठाति ।

८७. अथस्स अनुपुब्बमुञ्चनादिवसेन पटिक्कूला पटिक्कूला ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो अनुक्कमेन अप्पना उपपज्जति । तत्थ केसादीनं वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन उपट्ठानं उग्गाहनिमित्तं, सब्बाकारतो

पुब्बतो” ति आदि आरब्धं । तत्थ पण्णत्तिसमतिक्कमावसाने ति केसादिपण्णत्तिसमतिक्कमवसेन पवत्ताय भावनाय अवसाने । अपुब्बापरियमिवा ति एकज्झमिव । केसा ति इति सदो आदिअत्थो, पकारत्थो वा, एवमादिना इमिना पकारेन वा ति अत्थो । ते धम्मा ति वण्णादिवसेन ववत्थायिता पटिक्कूलाकारतो उपट्ठिता कोट्टासधम्मा ।

८६. बहिद्धा पी ति ससन्तानतो बहि पि परसन्तानकाये पी ति अत्थो । मनसिकारं उपसंहरती ति^१ यथावुत्तं पटिक्कूलमनसिकारं उपनेति । यथा इदं, तथा एतं ति । एवं सब्बकोट्टासेसु पाकटीभूतेसू ति यथा अत्तनो काये, एवं परेसम्पि काये सब्बेसु केसादिकोट्टासेसु पटिक्कूलवसेन विभूतभावेन उपट्ठितेसू ति अत्थो । अयमेत्थ कसिणेसु बड्डुनसदिसो योगिनो भावनाविसेसो दस्सितो ।

८७. अनुपुब्बमुञ्चनादी ति आदि सहेन सुत्तन्तयेन विभ वितं वीरियसमतायोजनं सज्झहति । पुनप्पुनं मनसिकरोतो ति वुत्तनयेन अत्तनो काये केसादिके “पटिक्कूला पटिक्कूला”

पटिककूलवसेन उपट्ठानं पटिभागनिमित्तं । तं आसेवतो भावयतो बुत्तनयेन असुभकम्मट्ठानेसु विय पठमज्झानवसेनेव अप्पना उप्पज्जति । सा यस्स एको व कोट्ठासो पाकटो होति, एकस्मिं वा कोट्ठासे अप्पनं पत्वा पुन अज्जस्मिं योगं न करोति, तस्स एका व उप्पज्जति ।

यस्स पन अनेके कोट्ठासा पाकटा होन्ति, एकस्मिं वा ज्ञानं पत्वा पुन अज्जस्मिं योगं करोति, तस्स मल्लकत्थेरस्स विय, कोट्ठासगमनाय पठमज्झानानि निव्वत्तन्ति । सो किरायस्मा दीघभाणकअभयत्थेरं हत्थे गहेत्वा आवुसो अभय इमं ताव पज्जं उग्गण्हाही ति वत्वा आह—मल्लकत्थेरो द्वत्तिसकोट्ठासेसु द्वत्तिंसाय पठमज्झानानं लामी, सचे रत्तिं एकं दिवा एकं समापज्जति, अतिरेकद्वमासेन पुन सम्पज्जति, सचे पन देवसिकं एकं समापज्जति, अतिरेकमासेन पुन सम्पज्जती ति ।

एवं पठमज्झानवसेन अज्झमानम्पि चेत्तं कम्मट्ठानं वण्णसण्ठानादीसु सतिबलेन इज्जनतो कायगतासती ति बुच्चति ।

८८. इमञ्च कायगतासतिं अनुयुत्तो भिक्खु अरतिरतिसहो होति, न च नं अरति सहति, उप्पन्नं अरतिं अभिभुय्य अभिभुय्य विहरति,

ति अभिण्हसो मनसिकारं पवत्तेन्तस्स यदा सद्धादीनि इन्द्रियानि लद्धसमथानि विसदानि पवत्तन्ति, तदा अस्सद्धिपादीनं दूरीभावेन सातिसयं बलप्पत्तेहि सत्तहि सद्धमेहि लद्धपत्थम्भानि वितक्कादीनि ज्ञानज्ञानि पटुतरानि हुत्वा पातुभवन्ति । तेसं उज्जुविपच्चनीकताय नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति सद्धिं तदेकद्वेहि पापधम्मेहि । उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति, सो तंयेव निमित्तं आसेवन्तो भावेन्तो बहुलीकरोन्तो अप्पनं पापुणाति । तेन बुत्तं—“अनुक्कमेन अप्पना उप्पज्जती” ति । सत्त्वाकारतो ति वण्णादिवसेन पञ्चधा पि, सा ति अप्पना ।

यदि पनेत्तं कम्मट्ठानं अविज्जाणकासुभकम्मट्ठानानि विय पठमज्झानवसेन सिज्जति, अथ कस्मा “कायगतासती” ति बुत्तं ति—आह ‘एवं पठमज्झानवसेना’ ति आदि । नानावण्णसण्ठानादीसु द्वत्तिंसाय कोट्ठासेसु पवत्तमानाय सतिया किञ्चमेत्थ सातिसयं ति आह “सतिबलेन इज्जनतो” ति ।

८८. पन्तसेनासनेसु अधिकुसलेसु च अरतिं, कामगुणेसु च रतिं सहति अभिभवती ति अरतिरतिसहो सरीरसभावचिन्तनेन अनभिरतिया पहीनत्ता । तथा कोट्ठासभावनाय

भयभेरवसहो होति, न च नं भयभेरवं सहति, उप्पन्नं भयभेरवं अभिभुय्य अभिभुय्य विहरति, खमो होति सीतस्स उण्हस्स...प...पाणहरानं अधिवासकजातिको होति केसादीनं वण्णभेदं निस्साय चतुन्नं ज्ञानानं लाभो होति, छ अभिञ्जा पटिविज्झति ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो अनुयुञ्जेथ पण्डितो ।

एवं अनेकानिसंसं इमं कायगतासतिं ति ॥

इदं कायगतासतियं वित्थारकथामुखं ।

आनापानस्सतिकथा

८९. इदानीं यं तं भगवता “अयम्पि खो भिक्खवे आनापान-स्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च सुखो च विहारो, उप्पन्नप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मं ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेती” ति एवं पसंसित्वा “कथं भावितो च भिक्खवे आनापानस्सति-समाधि, कथं बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च सुखो च विहारो, उप्पन्नप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मं ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेति ? इध भिक्खवे खिक्खु अरञ्जगतो च रुक्खमूलगतो वा सुञ्जागारगतो वा निसीदति पल्लङ्कं आभुजित्वा उजुं कायं पणिधाय

अत्तसिनेहस्स परिकलीणत्ता भयभेरवं सहति, सीतादीनञ्च अधिवासकजातिको होति । अत्थसिनेहवसेन हि पुरिसस्स भयभेरवं होति, दुक्खस्स च अनधिवासनं । इमं पन कोट्टासभावमनुयुत्तस्स न केवलं पठमज्ज्ञानमत्तमेव, उत्तरि पि पटिवेधो अत्थी ति दस्सेतुं “केसादीनं” ति आदि बुत्तं ।

आनापानस्सतिकथावण्णना

८९. यं तं एवं पसंसित्वा आनापानस्सतिकम्पटानं दिदिद्धं ति सम्बन्धो । तत्थ यस्मा “कथं भावितो” ति आदिकाय पुच्छापाळिया अत्थे विभाविते थोमनापाळिया पि अत्थो विभावितो येव होति भेदाभावतो, तस्मा तं लङ्घित्वा “कथं भावितो चा” ति आदिना आरभति । तत्थ हि इतो पसंसाभावो “अयम्पि खो” ति वचनञ्च विसेसो । तेषु पसंस.भावं

परिमुखं सति उपट्टपेत्वा । सो सतो व अस्ससति सतो व पस्ससति दीघं वा अस्ससन्तो, दीघं अस्ससामी ति पजानाति, दीघं वा पस्ससन्तो...प... रस्सं वा अस्ससन्तो...प...रस्सं वा पस्ससन्तो, रस्सं पस्ससामी ति पजानाति । सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, सब्बकायपटिसंवेदी पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, पस्सम्भयं कायसङ्खारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । पीतिपटिसंवेदी । सुखपटिसंवेदी । चित्तसङ्खारपटिसंवेदी । पस्सम्भयं चित्तसङ्खारं । चित्तपटिसंवेदी । अभिप्पमोदयं चित्तं । समादहं चित्तं । विमोचयं चित्तं । अनिच्चानुपस्सी । विरागानुपस्सी । निरोधानुपस्सी । पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, पटिनिस्सग्गानुपस्सी पस्ससिस्सामी ति सिक्खती”’ ति एवं सोळसवत्थुकं आनापानस्ततिकम्माट्टानं निदिट्ठं । तस्स भावनानिर्देशो अनुप्पत्तो ।

सो पन यस्मा पाळिवण्णनानुसारेनेव वुच्चमानो सब्बाकारपरिपूरो होति तस्मा अयमेत्थ पाळिवण्णनापुब्बङ्गमो निर्देशो ।

दस्सेतुं “एवं पसंसित्वा” ति वुत्तं । पसंसा च तत्थ अभिरुच्चिजननेन उस्साहनत्था । तज्झि सुत्वा भिक्खू “भगवा इमं समाधिं अनेकेहि आकारेहि पसंसति. सन्तो किरायं समाधिं पणीतो च असेचनको च सुखो च विहारो पापधम्मे च ठानसो अन्तरधापेती” ति सज्जाताभिरुचयो उस्साहजाता सक्कच्चं अनुयुज्जितब्बं पटिपज्जितब्बं मज्जन्ति । “अयम्पि खो” ति पदस्स ये इमे मया निब्बानमहासरस्स ओतरणतित्थभूता कसिणज्ज्ञानअसुभज्ज्ञानादयो देसिता, न केवलं ते एव, अयम्पि खो ति भगवा अत्तनो पच्चक्खभूतं समाधिं देसनानुभावेन तेसाम्पि भिक्खून् आसन्नं, पच्चक्खच्च करोन्तो सम्पिण्डनवसेन एवमाहाति सम्बन्धमुखेन अत्थो वेदितव्वो ।

सोळसवत्थुकं ति चत्तुसु अनुपस्सनासु चतुन्नं चतुक्कानं वसेन सोळसट्टानं । सब्बाकारपरिपूरो ति कम्मट्टानपाळिया पदत्थो पिण्डत्थो उपमा चोदना परिहारो पयोजनं ति एवमादीहि सब्बेहि आकारेहि परिपुण्णो । निर्देशो ति कम्मट्टानस्स निस्सेसतो वित्थारो ।

९०. कथं भावितो च भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधी ति एत्थ ताव कथं ति आनापानस्सतिसमाधिभावनं नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यता पुच्छा भावितो च भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधी ति नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यताय पुट्ठधम्मनिदस्सनं । कथं बहुलीकतो...प...वूपसमेती ति एत्था पि एसेव नयो ।

तत्थ भावितो ति उप्पदितो, वड्डितो वा । आनापानस्सतिसमाधी ति आनापानपरिग्गाहिकाय सतिया सद्धिं सम्पयुत्तो समाधि, आनापान-सतियं वा समाधि आनापानस्सतिसमाधि बहुलीकतो ति पुनप्पुनं कतो ।

६०. कथं ति इदं पुच्छनाकारविभावनपदं । पुच्छा चेत्थ कथेतुकम्यतावसेन अञ्जासं असम्भवतो । सा च उपरि देसनं आकळ्हानं सब्बेसं पकारविसेसानं आमसनववसेना ति इममत्थं दस्सेन्तो “कथं ति...प...कम्यतापुच्छा” ति आह । कथं बहुलीकतो ति एत्था पि “आनापानस्सतिसमाधी” ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । तत्थ कथं ति आनापानस्सतिसमाधिबहुलीकारं नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यतापुच्छा । बहुलीकतो आनापानस्सतिसमाधी ति तथापुट्ठधम्मनिदस्सनं ति इममत्थं “एसेव नयो” ति इमिना अतिदिसति । तथा सन्तभावादयो पि तस्स येहि भावनाबहुलीकारेहि सिद्धा, तग्गहणेनेव गहिता होन्ती ति दस्सेतुं—“कथं बहुलीकतो...प...वूपसमेती ति एत्था पि एसेव नयो” ति वुत्तं ।

“पुन च परं उदायि अक्खाता मया सावकानं पटिपदा, यथापटिपन्ना मे सावका चत्तारो सतिपट्टाने भवेन्ती” ति आदीसु उप्पादनवड्डनट्ठेन भावना वुच्चती ति तदुभयवसेन अर्थं दस्सेन्तो “भावितो ति उप्पादितो वड्डितो वा” ति आह । तत्थ भावं विज्जमानतं इतो गतो ति भावितो उप्पादितो पटिलद्धमत्तो ति अत्थो उप्पन्नो पन लद्धासेवना, भावितो पगुणभावं आपादितो वड्डितो ति अत्थो । आनापानपरिग्गाहिकाया ति दीघरस्सादिविसेसेहि सद्धिं अस्सासपस्सासे परच्छिज्जगाहिकाया, ते आरम्भ पवत्ताय, सतियं च्चयभूतायं ति अत्थो । पुरिमस्मिञ्चि अत्थो समाधिसस सतिया सहजाताटिपच्चयभावो वुत्तो सम्पयुत्तवचनतो, दुतियस्मिं पन उपनिस्सयभावो पि । उपचारज्ज्ञानमहगता हि सति अप्पनासमाधिसस उप-

सन्तो चेव पणीतो चा ति सन्तो चेव पणीतो चेव । उभयस्थ
एवसहेन नियमो वेदितब्बो ।

९१. किं वुत्तं होति ? अयं हि यथा असुभकम्मट्ठानं केवलं पटिवेध-
वसेन सन्तश्च पणीतश्च, ओळारिकारम्मणत्ता पन पटिकूलारम्मणत्ता च
आरम्मणवसेन नेव सन्तं न पणीतं न एवं केनचि परियायेन असन्तो वा
अप्पणीतो वा, अथ खो आरम्मणसन्तताय पि सन्तो वूपसन्तो निब्बुतो,
पटिवेधसङ्घातअङ्गसन्तताय पि । आरम्मणपणीतताय पि पणीतो अतित्ति-
करो, अङ्गपणीतताय पी ति । तेन वुत्तं—सन्तो चेव पणीतो चा ति ।

निस्सयो होती ति । बहुलीकतो ति बहुलं पवत्तितो, तेन आवज्जनादिवसीभावप्पत्तिमाह । यो
हि वसीभावं आपादितो, सो इच्छितिच्छितक्खणे समापज्जितब्बतो पुनप्पुनं पवत्तायति । तेन
वुत्तं “पुनप्पुनं कतो” ति । यथा “इवेव भिक्खवे समणो” ति^१ “विबिच्चेव कामेहो” ति^२ च
एवमादीसु पठमपदे वुत्तो एवसहो दुतियादीसु पि वुत्तो एव होति, एवमिधापी ति आह “उभ-
यश्च एवसहेन नियमो वेदितब्बो” ति ।

९१. उभयपदनियमेन लद्धगुणं दस्से तु “अयब्बही” ति आ वि वुत्तं ।

असुभकम्मट्ठानं ति असुभारम्मणज्ञानमाह । तं हि असुभेसु योगकम्मभावतो,
योगिनी मुखविसेसानं कारणभावतो च “असुभकम्मट्ठानं” ति वुच्चति । “केवलं” ति इमिना
आरम्मणं निवत्तेति । पटिवेधवसेना ति ज्ञानपटिवेधवसेन । ज्ञानादि भावनाविसेसेन इज्झन्तं
अत्तनो विसयं पटिविज्झन्तमेव पवत्तति, यथा सभावतो पटिविज्झीयति चा ति “पटिवेधो” ति
वुच्चति । ओळारिकारम्मणत्ता ति बीमच्छारम्मणत्ता । पटिकूलारम्मणत्ता ति जिगु-
च्छितब्बारम्मणत्ता । परियायेना ति कारणेन । लेसन्तरेन वा आरम्मणसन्तताया ति अनु-
क्कमेन विचेतब्बतं पत्तं आरम्मणस्स परमसुखुमतं सन्धायाह । सन्ते हि सन्निसिन्ने आरम्मणे
पवत्तमानो धम्मो सयम्पि सन्निसिन्नो व होति । तेनाह “सन्तो वूपसन्तो निब्बुतो” ति, निब्बुत-
सब्बपरिहाहोति अत्थो । आरम्मणस तताय तदारम्मणधम्मानं सन्तता लोकुत्तरधम्मारम्मणाहि
पच्चेवेक्खणाहि दीपेतब्बा ।

९२. असेचनको च सुखो च विहारो ति एत्थ पन नास्स सेचनं ति असेचनको, अनासित्तको अब्बोकिण्णो पाटियेक्को आवेणिको । नत्थि एत्थ परिकम्मेन वा उपचारेन वा सन्तता, आदिसमन्नाहारतो पभुति अत्तनो सभावेनेव सन्तो च पणीतो चा ति अत्थो । केचि पन असेचनको ति अनासित्तको ओजवन्तो सभावेनेव मधुरो ति वदन्ति । एवमयं असेचनको च अप्पितप्पितक्खणे कायिकचेतसिकसुखपटिलाभाय संवत्तनतो सुखो च विहारो ति वेदितब्बो ।

६२. नास्स सन्तपणीतभावावह किञ्चि सेचनं ति असेचनको । असेचनकत्ता अनासित्तको । अनासित्तकत्ता एव अब्बोकिण्णो असम्मिस्सो परिकम्मादिना । ततो एव पाटियेक्को विसुंयेवेको । आवेणिको असाधारणो । सम्बमेतं सरसतो एव सन्तभ वं दस्सेतुं वुत्तं परिकम्मं वा सन्तभावनिमित्तं, परिकम्मं ति च कसिणकरणादीनि निमित्तुप्पादपरियोसानं, तादिसं इध नत्थी ति अधिप्पायो । तदा हि कम्मट्ठानं निरस्सादत्ता असन्तमप्पणीतं सिया । उपचारेन वा नत्थि एत्थ सन्तता ति योजना । यथा उपचारक्खणे नीवरणविगमेन अङ्गपातुभावेन च परेसं सन्तता होति, न एवमिस्सा अयं पन आदिसमन्ना... प...पणीतो च ति योजना । केची ति उत्तरविहारवासिके सन्धायाह । अनासित्तको ति उपसेचनेन न आसित्तको । तेनाह “ओजवन्तो”ति, ओजवन्तसिंसो ति अत्थो । मधुरो त इट्ठो, चेतसिकसुखपटिलाभसंवत्तनं तिकचतुक्कज्झानवसेन, उपेक्खाय वा सन्तभावेन सुखगति-कत्ता सम्बंसम्पि वसेन वेदितब्बं । ज्ञानसमुद्धानपणीतरूपफुट्टसरीरतावसेन पन कायिकसुखपटिलाभसंवत्तनं दट्ठब्बं, तच्च खो भानतो बुद्धितकाले । इमस्मिं पक्खे “अप्पितप्पितक्खणे” ति इदं हेतुमिह भुम्मवचनं दट्ठब्बं । अविक्खम्भिते ति ज्ञानेन सकसन्तानतो अनीहटे अप्प-हीने । अकोसल्लसम्भूते ति अकोसल्लं वुच्चति अविज्जा, ततो सम्भूते । अविज्जापुब्बज्जमा ि सम्बे पायधम्मा । खणेनेवा ति अत्तनो पवत्तक्खणेनेव । अन्तरधापेती ति एत्थ अन्तर-धापनं विनासनं, तं पन ज्ञानकत्तुक्कस्स इधाधिप्पेतत्ता परियुद्धानप्पहानं होती ति आह—“विक्ख-म्भेती” ति । वूपसमेती ति विसेसेन उपसमेती विसेसेन उपसमनं पन सम्मदेव उपसमनं होती ति आह—“सुट्ठ उपसमेती”ति ।

ननु च अज्जो पि समाधि अत्तनो पवत्तिकखणेनेव पटिपक्खधम्मे अन्तरधापेति वूप-समेति, अथ कस्मा अयमेव समाधि एवं विसेसेत्वा वुत्तो ति ? पुब्बभागतो पट्ठाय नानावित-

उप्पन्नपन्ने ति अविक्खम्भिते अविक्खम्भिते । पापके ति लामके । अकुसले धम्मे ति अकोसल्लसम्भूते धम्मे । ठानसो अन्तरधापेती ति खणेनेव अन्तरधापेति, विक्खम्भेति । वूपसमेती ति सुहु उपसमेति, निब्बेधभागियत्ता वा अनुपुब्बेन अरियमग्गबुद्धिप्पत्तो समुच्छिन्दति । पटिप्पस्सम्भेती ति वुत्तं होति ।

अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो—भिक्षवे केन पकारेण केनाकारेण केन विधिना भावितो आनापानस्सनिसमाधि, केन पकारेण बहुलीकतो सन्तो चेव...प...वूपसमेती ति ।

९३. इदानीं तमत्थं वित्थारेन्तो “इध भिक्षवे” ति आदिमाह । तत्थ इध भिक्षवे भिक्षु ति भिक्षवे इमस्मिं सासने भिक्षु । अयं हि क्ववूपसमसम्भावतो, वुत्तहेतं “आनापानस्सति भावेतब्बा वितक्कुपच्छेदाया” ति^१ । अपि च तिवक्खपञ्जस्स जाणुत्तरस्सेतं कम्मट्ठानं, जाणुत्तरस्स च किलेसप्पहानं इतरेहि सातिसयं, यथा सद्धाधिमुत्ते^२ दिट्ठिप्पत्तस्स । तस्मा इमं विसेसं सन्धाय “ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेती ति वुत्तं । अथ वा निमित्तपातुभावे सति खणेनेव सङ्गपातुभावसम्भावतो अयमेव समाधि “ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेती” ति वुत्तो । यथा तं महतो अकालमेघस्स उद्धितस्स धारा-निपाते खणेनेव पथविंशं रजोजल्लस्स वूपसमो । तेनाह—“सेय्यथा पि भिक्षवे महाअकालमेघो उद्धितो” ति आदि^३ । सासनिकस्स ज्ञानभवना येभुय्येन निब्बेधभागिया व होती ति आह—“निब्बेधभागियत्ता” ति । बुद्धानं पन एकसेन निब्बेधभागिया व होती । इममेव हि कम्मट्ठानं भावेत्वा सब्बे पि सम्मसम्बुद्धा सम्मासम्बोधिं अधगच्छन्ति । अरियमग्गस्स पादकभूतो अयं समाधि अनुक्कमेन वण्डुत्वा अरियमग्गभावं उपगतो विद्ये होती ति आह—“अनुपुब्बेन अरियमग्गबुद्धिप्पत्तो” ति । अयं पनत्थो विरागानिरोधपटिनिस्सग्गानुपस्सनानं वसेन सम्मदेव युज्जति । हेट्ठा पपञ्चवसेन वुत्तमत्थं सुखग्गहणत्थं सङ्गहेत्वा दसेन्तो—“अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो” ति आह, पिण्डत्थो ति वुत्तं होति ।

९३. तमत्थं ति “तं कथं भावितो” ति आदिना पुच्छावसेन सङ्खेपतो वुत्तमत्थं । “इध तथागतो लोके उप्पज्जती” ति^३ आदीसु इध-सदो लोकं उपादाय वुत्तो, “इधेव तिष्ठ-

१—अं०-४-५, खु०-१-१२० । २—सं०-३-२८०; वि०-१-८६ । ३—दी०-१-५५,

म०-१-२२९. अं०-१-१५५ ।

एत्थ इधसद्धो सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिब्बत्तकस्स पुग्गलस्स सन्नि-
स्सयभूतसासनपरिदीपनो, अञ्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो च । वुत्तं
हेतं—“इधेव भिक्खवे समणो...प...सुञ्जा परप्पवादा समणेहि अञ्जे”
ति । तेन वुत्तं—“इमस्मिं सासने भिक्खू” ति ।

९४. अरञ्जगतो वा...प...सुञ्जागारगतो वा ति इदमस्स
आनापानस्सतिसमाधिभावनानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं । इमस्स हि
भिक्खुनो दीघरत्तं रूपादीसु आरम्मणेषु अनुविसटं चित्तं आनापानस्सति-
समाधिआरम्मणं अभिरूहितुं न इच्छति, कूटगोणयुत्तरथो विय उप्पथमेव
धावति । तस्मा सेय्यथा पि नाम गोपो कूटधेनुया सब्बं खीरं पिबित्वा वड्डितं
कूटवच्छं दमेतुकामो धेनुतो अपनेत्वा एकमन्ते महन्तं धम्मं निखणित्वा
तत्थ योचेन बन्धेय्यं, अथस्स सो वच्छो इतो चितो च विप्फन्दित्वा पला-
यितुं असक्कोन्तो तमेव धम्मं उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, एवमेव

मानस्सा” ति^२ आदीसु ओकासं, “इधाहं भिक्खवे भुत्तावी अस्सं पवारितो” ति आदीसु^२ पद-
पूरणमत्तं, “इध भिक्खु धम्मं परियापुणाती” ति^३ पन सासनं, “इध भिक्खवे भिक्खू” ति
इधा पि सासनमेवा ति दस्सेन्तो—“भिक्खवे इमस्मिं सासने भिक्खू” ति वत्ता तमतथं पाकटं
कत्वा दस्सेतुं—“अयञ्ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिब्ब-
त्तकस्सा ति सब्बप्पकार-ग्गहणं सोलसपकारे सन्धाय । ते हि इमस्मिं येव सासने । बहिरकाहि
जानन्ता आदितो चतुप्पकारमेव जानन्ति । तेनाह—“अञ्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो”
ति, यथावुत्तस्स पुग्गलस्स निस्सयभावपटिसेधनो ति अत्थो । इतेन “इध भिक्खवे” ति इदं
अन्तोगधेवसहं ति दस्सेति । सन्ति हि एकपदानि पि सावधारणानि यथा “वायुभक्खो” ति ।
तेनेवाह—“इधेव भिक्खवे समणो” ति आदि । परिपुण्णासमणकरणधम्मो हि सो, यो
सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिब्बत्तको । परप्पवादा ति परेसं अञ्जतित्थियानं नानप्पकारा
वादा तित्थायतन नि ।

९४. अरञ्जादिकस्सेव भावनानुरूपसेनासनतं दस्सेतुं—“इमस्स ही” ति आदि वुत्तं ।
दुद्धमो दमथं अनुपगतो गोणो कूटगोणो । यथा थनेहि सब्बसो खीरं न पग्घरति, एवं दोह-

इमिना पि भिक्खुना दीघसं रूपारम्मणादिरसपानवड्ढितं दुड्ढचित्तं दमेतु-
कामेन रूपादि आरम्मणतो अपनेत्वा अरञ्जं...प...सुञ्जागारं वा पवि-
सित्वा तत्थ अस्सासपस्सासथम्मे सतियोत्तेन बन्धितब्बं । एवमस्स तं
चित्तं इतो चित्तो च विप्फन्दित्वा पि पुब्बे आचिण्णारम्मणं अलभमानं
सतियोत्तं छिन्दित्वा पलायितुं सक्कोन्तं, तमेवारम्मणं उपचारप्पनावसेन
उपनिसीदति चेव उपनिपज्जति च ।

९५. तेनाहुपोराणा—

“यथा थम्मे निबन्धेय्य वच्छं दमं नरो इध ।

बन्धियेवं सकं चित्तं सतियारम्मणे दळ्हं” ति ॥

एवमस्सेतं सेनासनं भावनानुरूपं होति । तेन वुत्तं—“इदमस्स
आनापानस्सतिसमाधि भावनानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं” ति ।

९६. अथ वा यस्मा इदं कम्मट्ठानप्पमेदे मुद्धभूतं सब्बञ्जुबुद्धपच्चेक-
बुद्धबुद्धसावकानं विसेसाधिगमदिट्ठधम्मसुखविहारपदट्ठानं आनापानस्सति-
कम्मट्ठानं इत्थिपुरिसहत्थिअस्सादिसदसमाकुलं गामन्तां अपरिचजित्वा
न सुकरं भावेतुं, सद्वक्कण्टकत्ता ज्ञानस्स, अगामके पन अरञ्जे सुकरं योगाव-
चरेन इदं कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा आनापानचतुत्थज्ज्ञानं निब्वत्तेत्वा तदेव
पादकं कत्वा सङ्गारे समस्सित्वा अग्गफलं अरहत्तं सम्पापुणितुं, तस्मास्स
अनुरूपसेनासनं दस्सेन्तो भगवा अरञ्जगतो वा आदिमाह ।

पटिविधनी कूटधेनु । रूपसद्दादिकेपटिच्च अप्पल नको अस्सादो रूपारम्मणादिरसो ।
पुब्बे आचिण्णारम्मणं ति पब्बज्जतो पुब्बे, अनादिमतिं वा संसारे परिचिंतारम्मणं ।

९५. निबन्धेय्या ति बन्धेय्य । सतिया ति सम्मदेव कम्मट्ठानसल्लक्खणसम्पवत्ताय
सतिया । आरम्मणे ति कम्मट्ठानारम्मणे दळ्हं ति थिरं, यथा सतोकारिस्स उपचारप्पनामेदो
समाधि इज्जति, तथा थामगतं कत्वा ति अत्थो ।

९६. विसेसाधिगमदिट्ठधम्मसुखविहारपदट्ठानं ति सब्बेसं बुद्धानं, एकच्चानं
पच्चेकबुद्धानं, बुद्धसावकानञ्च विसेसाधिगमस्स चेव अञ्जकम्मट्ठानेन अधिगतविसेसानं दिट्ठ-
धम्मसुखविहारस्स च पदट्ठानभूतं ।

९७. वत्थुविज्जाचरियो विय हि भगवा । सो यथा वत्थुविज्जा-
चरियो नगरभूमिं पस्सित्वा सुट्ठु उपपरिक्खित्वा “एत्थ नगरं मापेथा” ति
उपदिसति, सोत्थिना च नगरे निट्ठिते राजकुलतो महासक्कारं लभति,
एवमेव योगावचरस्स अनुरूपसेनासनं उपपरिक्खित्वा “एत्थ कम्मट्ठानं
अनुयुञ्जितब्बं” ति उपदिसति । ततो तत्थ कम्मट्ठानं अनुयुत्तेन योगिना
कमेन अरहत्ते पत्ते “सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा” ति महन्तं सक्कारं
लभति ।

९८. अयं पन भिक्खु दीपिसदिसो ति वुच्चति । यथा हि महा-
दीपिराजा अरञ्जे तिण्णगहनं वा वनगहनं वा पव्वतगहनं वा निस्साय
निलीयित्वा वनमहिंसगोकणसूकरादयो मिगे गण्हाति, एवमेव अयं
अरञ्जादीसु कम्मट्ठानं अनुयुञ्जन्तो भिक्खु यथाक्कमेन सोतापत्तिसकदा-
गामि-अनागामि-अरहत्तमग्गे चेव अरियफलञ्च गण्हाती ति वेदितब्बो ।
तेनाहु पोराणा—

“यथा पि दीपिको नाम मिलीयित्वा गण्हाति मिगे ।

तथेवायं बुद्धपुत्तो युत्तयोगो विपस्सको ।

अरञ्जं पविसित्वान गण्हाति फलमुत्तमं” ति ॥

तेनस्स परक्कमजवयोगभूमिं अरञ्जसेनासनं दस्सेन्तो भगवा
“अरञ्जगतो वा” आदिमाह ।

९९. तत्थ अरञ्जगतो ति “अरञ्जं ति निक्खमित्वा बहि
इन्दखीला सब्बमेतं अरञ्जं” ति च “आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं

१७. वत्थुविज्जाचरियो विय भगवा योगीनं अनुरूपनिवासट्ठानुपदिसन्तो ।

१८. भिक्खु दीपिसदिसो अरञ्जे एकिको विहरित्वा पटिपक्खनिम्मथनेन इच्छिततथ-
साधनतो । फलमुत्तमं ति सामञ्जस्यमाह । परक्कमजवयोगभूमिं ति भावनुस्साहजवस्स
योगाकरणभूमिभूतं ।

१९. एवं वुत्तलक्खणेसू ति अभिधम्मपरियायेन^२, सुत्तन्तपरियायेन^३ च वुत्त-
लक्खणेसु । रुक्खसमीपं ति “यावता मज्झन्तिके काले समन्ता छाया फरति, निवाते

१. वि० टु०-२-१२, दी० टु०-२-३५४; मि० टु०-१-२१३ ।

२. अमि०-२-३०२ ।

३. वि०-१-३७० ।

पच्छिमं” ति’ च एवं वुत्तलक्खणेसु अरञ्जेसु यंकिञ्चि पविवेकसुखं अरञ्जं गतो । रुक्खमूलगतो ति रुक्खसमीपं गतो । सुञ्जागारगतो ति सुञ्जं विविक्तोकासं गतो । एत्थ च ठपेत्वा अरञ्जञ्च रुक्खमूलञ्च अवसेस-सत्तविधसेनासनगतो पि सुञ्जागारगतो ति वत्तुं बट्टति ।

१००. एवमस्स उतुत्तयानुकूलं धातुचरियानुकूलञ्च आनापानस्सति-भावनानुरूपं सेनासनं उपदिसित्वा अलीनानुद्धच्चपक्खिकं सन्तं इरियापथं उपदिसन्तो निसीदन्ती ति आह । अथस्स निसञ्जाय दळ्हभावं अस्सास-पस्सासानं पवत्तनसुखतं आरम्भणपरिग्गहूपायञ्च दस्सेन्तो—पल्लङ्कं आभु-जित्वा ति आदिमाह ।

तत्थ पल्लङ्कं ति समन्ततो ऊरुबद्धासनं । आभुजित्वा । ति बन्धित्वा । उजुं कायं पणिधाया ति उपरिमसरीरं उजुकं ठपेत्वा । अट्टारस पिट्टिकण्टके कोटिया कोटिं पट्टिपादेत्वा । एवं हि निसीदन्तस्स चम्म-मंसन्हारुनि न पणमन्ति । अथस्स या तेसं पणमनपच्चया खणे खणे वेदना पण्णानि पतन्ति, एत्तावता रुक्खमूलं ति वुच्चती ति एवं वुत्त रुक्खस्स समीपद्धानं । अवसेस-सत्तविधसेनासनं ति पब्वतं कन्दरं गिरिगुहं सुसानं वनपत्थं अब्भोकासं पललपुञ्जं ति एवं वुत्तं ।

१००. उतुत्तयानुकूलं धातुचरियानुकूलं ति गिम्हादिउतुत्तयस्स, सेम्हादिधातुत्त-यस्स मोहादिचरियत्तयस्स च अनुकूलं । तथा हि गिम्हकाले च अरञ्जं अनुकूलं, हेमन्ते रुक्ख-मूलं, वस्सकाले सुञ्जागारं, सेम्हधातुकस्स सेम्हपकतिकस्स अरञ्जं, पित्तधातुकस्स रुक्ख-मूलं, वातधातुकस्स सुञ्जागारं अनुकूलं, मोहचरितस्स अरञ्जं, दोसचरितस्स रुक्खमूलं, रागचरितस्स सुञ्जागारं अनुकूलं । अलीनानुद्धच्चपक्खिकं ति असङ्कोचाविकखे-पक्खिकं । सयनञ्चि कोसञ्जपक्खिकं, ठानचङ्कमनानि उद्धच्चपक्खिकानि, न एवं निमज्जा । ततो एवस्स सन्तता । निसञ्जाय दळ्हभावं पल्लङ्काभुजनेन, अस्सास-पस्सासानं पवत्तनसुखतं उपरिमकायस्स उजुकट्टपनेन आरम्भणपरिग्गहूपायं परिमुखं सतिथा ठपनेन दस्सेन्तो । ऊरुबद्धासनं ति ऊरूनमधोबन्धन^२ वसेन निसञ्जा । हेट्ठिमकायस्स अनुजुकं ठपनं निसञ्जावचनेनेव बोधितं ति “उजुं कायं” ति

१. वि०-१-३७१ ।

२. मिथोबन्धन...मी० ।

उप्पज्जेय्युं, ता न उप्पज्जन्ति । तासु अनुप्पज्जमानासु चित्तं एकगं होति, कम्मट्ठानं न परिपतति, बुद्धिं फातिं उपगच्छति । परिमुखं सति उपट्ठपेत्वा ति कम्मट्ठानाभिमुखं सति ठपयित्वा । अथ वा परी ति परिग्गहट्ठो, मुखं ति निय्यानट्ठो, सती ति उपट्ठानट्ठो । तेन वुच्चति “परिमुखं सति” ति एवं पटिसम्भिदायं वुत्तनयेन पेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । तत्रायं सङ्खेपो, परिग्गहितनिय्यानसतिं कत्वा ति ।

१०१. सो सतो व अस्ससति, सतो पस्ससती ति सो भिक्खु एवं निसीदित्वा एवञ्च सति उपट्ठपेत्वा तं सति अविजहन्तो, सतो एव अस्ससति, सतो पस्ससति । सतोकारी होती ति वुत्तं होति । इदानि येहाकारेहि सतो कारी होति, ते दस्सेतुं दीघं वा अस्ससन्तो ति आदिमाह । वुत्तं हेतं पटिसम्भिदायं सो सतो व अस्ससति, सतो पस्ससती ति एतस्सेव विभङ्गे—

एत्थ काय-सदो उपरिमकायविसयो ति आह “उपरिमसेरीरं उज्जुकं ठपेत्वा” ति । तं पन उज्जुकट्ठपनं सरूपतो पयोजनतो च दस्सेतुं “अट्ठारसा” ति आदि वुत्तं । न पणमन्ती ति न ओन-मन्ति । न परिपतती ति न विगच्छति वीथिं न विलङ्घति, ततो एव पुब्बेनापरं विसेसुप्पत्तिया बुद्धिं फातिं” उपगच्छति । इध परि-सदो-अभि-सदेन समोहनत्थो ति आह “कम्मट्ठाना-भिमुखं” ति, बहिद्धा पुथुत्तारम्मणसो निवारेत्वा कम्मट्ठानं येव पुरक्खित्वा ति अत्थो । परी ति परिग्गहट्ठो “परिणायिका ति आदीसु विय निय्यानट्ठो पटिपक्खतो निग्गमनट्ठो । तस्मा परि-ग्गहितनिय्यानं ति सब्बथा गहितासम्मोसं परिच्चत्तसम्मोसं सति कत्वा, परमं सतिनेक्कं उपट्ठपेत्वा ति अत्थो ।

१०१. सतो वा ति सतिया समन्नागतो एव सरन्तो एव अस्ससति नास्स काचि सति-विरहिता अस्सासप्पवत्ति होती ति अत्थो । सतो पस्ससती ति एत्था पि सतो व पस्ससती ति, एव-सदो आनेत्वा वत्तब्बो । सतोकारी ति सतो एव हुत्वा, सतिया एव वा कातब्बस्स कत्ता, करणसीलो वा यदि “सतो व अस्ससति सतो पस्ससती” ति एतस्स विभङ्गे^२ वुत्तं, अथ कस्मा “अस्ससति पस्ससति” च्चेव अवत्वा “सतोकारी” ति वुत्तं ? एकरसं देसनं काटु-

“वत्तिंसाय आकारेहि सतोकारी होति । दीघं अस्सासवसेन चित्तस्स एकगतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सतोकारी होति दीघं पस्सासवसेन” प० “पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्सासवसेन । पटिनिस्सग्गानुपस्सी पस्सासवसेन चित्तस्स एकगतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति, ताय सतिया तेन जाणेन सतोकारी होती” ति^१ ।

तत्थ दीघं वा अस्ससन्तो ति दीघं वा अस्सासं पवत्तयन्तो “अस्सासो ति बहि निक्खमनवातो, पस्सासो ति अन्तो पविसनवातो” ति कामताय पठमचतुक्के पट्ठयमेव हि वत्तमानकालवसेन आगतं, इतरानि अनागतकालवसेन तस्मा एकरसं देसनं कातुकामताय सब्बत्थं^२ ‘सतोकारि’ ँवेव वुत्तं ।

दीघं अस्सासवसेना ति दीघअस्सासवसेन विभत्तिअलोपं क्वा निद्देशो । दीघं ति वा भगवता वुत्तअस्सासवसेन । चित्तस्स एकगतं अविक्खेपं ति विक्खेपस्स पटिपक्खभावतो “अविक्खेपो” ति लद्धनामचित्तस्स एकगमभावं पजानतो । सति उपट्ठिता होती ति आरम्भणं उपगन्त्वा ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेना ति यथावुत्ताय सतिया, यथावुत्तेन च जाणेन । इदं वुत्तं होति—दीघं अस्सासं आरम्भणभूतं अविक्खित्तचित्तस्स^३ असम्मोहतो वा पजानन्तस्स तत्थ सति उपट्ठिता एव होति, तं सम्पजानन्तस्स आरम्भणकरणवसेन, असम्मोहवसेन वा सम्पजञ्जं, तदधीनसतिसम्पजञ्जेन^४ तंसमङ्गी योगावचरो सतोकारी नाम होती ति । पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्सासवसेना ति पटिनिस्सग्गानुपस्सी हुत्वा अस्ससनस्स वसेन । “पटिनिस्सग्गानुपस्सीअस्सासवसेना”ति वा पाठो । तस्स पटिनिस्सग्गानुपस्सिनो अस्सासा पटिनिस्सग्गानुपस्सीअस्सासा, तेसं वसेनाति अत्थो । विनयनयेन अन्तो उट्ठितससनं अस्सासो, बहि उट्ठितससनं पस्सासो । सुत्तन्तनयेन पन बहि उट्ठित्वा पि अन्तो ससनतो अस्सासो, अन्तो उट्ठित्वा पि बहि ससनतो पस्सासो । अयमेव च नयो—

‘अस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो अज्झत्तं विक्खेपगतेन चित्तेन काथो पि चित्तमि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च चन्दिता चा” ति, “पस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो बहिद्धा विक्खेपगतेन चित्तेन काथो पि चित्तमि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च चन्दिता चा” ति^५—

१. खु०-५-२०४ । २-अविक्खित्तचित्तं ति च-क०; सारत्थ-टी०-२-१८८ पिट्ठे पस्सितब्बं ।

३. तदभिना सतिसम्पजञ्जेन-सी० । ४. खु०-५-१९३-पिट्ठे परिसम्मिदामग्गे ।

विनयट्ठकथायं वुत्तं । सुत्तन्तट्ठकथासु पन उप्पटिपाटिया आगतं । तत्थ सब्बेसम्पि गम्भसेय्यकानं मातुकुच्छितो निक्खमनकाले पठमं अब्भन्तरवातो बहि निक्खमति, पच्छा बाहिरवातो सुखुमरजं गहेत्वा अब्भन्तरं पविसन्तो तालुं आहच्च निब्बायति । एवं ताव अस्सासपस्सासा वेदितब्बा ।

१०२. या पन तेसं दीघरस्सता, सा अद्धानवसेन वेदितब्बा । यथा हि ओकासद्धानं फरित्वा ठितं उदकं वा वालिका वा “दीघं उदकं दीघा वालिका, रस्सं उदकं रस्सा वालिका” ति वुच्चति, एवं चुण्णविचुण्णा पि अस्सासपस्सासा हत्थिसरीरे च अहिसरीरे च तेसं अत्तभावसङ्घातं दीघं अद्धानं सणिकं पूरेत्वा सणिकमेव निक्खमन्ति, तस्मा दीघा ति वुच्चन्ति । सुनख-ससादीनं अत्तभावसङ्घातं रस्सं अद्धानं सीघं पूरेत्वा सीघमेव निक्खमन्ति, तस्मा रस्सा ति वुच्चन्ति ।

मनुस्सेसु पन केचि हत्थिअहिआदयो वियकालद्धानवसेन दीघं अस्ससन्ति च पस्ससन्ति च । केचि सुनखससादयो विय रस्सं । तस्मा तेसं

इमाय पाळिया समेति ।

पठमं अब्भन्तरवातो बहि निक्खमति, तस्मा पवत्तिकमेन अस्सासो पठमं वुत्तो ति वदन्ति । तालुं आहच्च निब्बायती ति तालुं आहच्च निरुज्झति । तेन किर सम्पत्ति-जातो बालदारको खिपितं करोति । एवं तावा ति आः यथावु-स्स अत्थस्स निगमनं । केचि “एवं तावा ति अनेन पवत्तिकमेन अस्सासो बहिनिक्खमनवातो ति गहेतब्बं ति अधिप्पायो” ति वदन्ति ।

१०२. अद्धानवसेना ति कालद्धानवसेन । अयं हि अद्धान-सद्दो कालस्स देसस्स च वाचको । तत्थ देसद्धानं उदाहरणभावेन दस्सेत्वा कालद्धानवसेन अस्सासपस्सासानं दीघ-रस्सतं विभावेतुं “यथा ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ ओकासद्धानं ति ओकासभूतं अद्धानं । फरित्वा ति व्यापेत्वा । चुण्णविचुण्णा पि अनेककलापभावेन । दीघं अद्धानं ति दीघं पदेसं । तस्मा ति सणिकं पवत्तिया दीघसन्तानताय “दीघा” ति वुच्चन्ति । एत्थ च हत्थिआदि-सरीरे, सुनखादिसरीरे च अस्सासपस्सासानं देसद्धानविसिद्धेन कालद्धानवसेनेव दीघरस्सता वुत्ता ति वेदितब्बा । “सणिकं पूरेत्वा सणिकमेव निक्खमन्ति,” “सीघं पूरेत्वा सीघमेव निक्ख-

कालवसेन दीघमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च ते “दीघा” इत्तरमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च “रस्सा” ति वेदितव्वा ।

१०३. तत्रायं भिक्खु नवहाकारेहि दीघं अस्ससन्तो पस्ससन्तो च दीघं अस्ससामी पस्ससामी ति पजानाति । एवं पजानतो चस्स एकेनाकारेन कायानुपस्सनासतिपट्ठानभावना सम्पज्जती ति वेदितव्वा ।

यथाह पटिसम्भिदायं—

“कथं दीघं अस्ससन्तो दीघं अस्ससामी ति पजानाति । दीघं पस्ससन्तो दीघं पस्ससामी ति पजानाति ? दीघं अस्सासं अद्धान-
मन्ती” ति च वचनतो । मनुस्सेसू ति समानप्पमाणेषु पि मनुस्ससरीरेसु । दीघं अस्ससन्ती ति दीघं अस्सासप्पबन्धं पवत्तेन्ती ति अत्थो । पस्ससन्ती ति एत्था पि एसेव नयो । सुनख-
ससाद्यो विय रस्सं अस्ससन्ति च पस्ससन्ति चा ति योजना । इदं पन दीघं, रस्सञ्च अस्ससन्, पस्ससन्ञ्च ते सत्तानं सरीरसभावो ति दट्ठब्बं । तेसं ति सत्तानं । ते ति अस्सासपस्सासा इत्तरमद्धानं ति अप्पकं कालं ।

१०३. नवहाकारेही ति भावनमनुयञ्जन्तस्स पुब्बेनापरं अलद्धविसेस्स केवलं अद्धानवसेन आदितो वुत्ता तयो आकारा ते च खो एकच्चो अस्सासं सुट्ठु सल्लक्खेति, एकच्चो पस्सासं, एकच्चो तदुभयं ति इमेसं तिण्णं पुग्गलानं वसेन । केचि पन “अस्ससति पि पस्स-
सतिपी ति एकज्झं वचनं भावनाय निरन्तरं पवत्तिस्सनथ” ति वदन्ति । छन्दवसेन पुब्बे विय तयो तथा पामोज्जवसेना ति इमेहि नवहाकारेहि ।

कामं चेत्थ एकस्स पुग्गलस्स तयो एव आकारा लब्धन्ति, तन्तिवसेन पन सब्बेसं पाळिआरुहत्ता, ते वसेन परिकम्मस्स कातव्वत्ता च “तत्रायं भिक्खु नवहाकारेही” ति वुत्तं । एवं पजानतो ति एवं यथावुत्तेहि आकारेहि अस्सासपस्सासे पजानतो, तत्थ मनसिकारं पवत्तेन्तस्स । एकेनाकारेना ति दीघं अस्सासादीसु चतूसु आकारेसु एकेन आकारेन, नवसु तीसु वा एकेन । तथा हि वक्खति—

“दीघो रस्सो च अस्सासो पस्सासो पि च तादिसो ।

चत्तारो वर्णा वत्तन्ति नासिकग्गे व भिक्खुनो” ति ॥

अयं भावना अस्सासपस्सासकायानुपस्सना ति कत्वा वुत्तं “कायानुपस्सनासतिपट्ठान भावना सम्पज्जती” ति ।

सङ्घाते अस्ससति दीधं पस्सासं अद्वानसङ्घाते पस्ससति । दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति पि पस्ससति पि । दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि छन्दो उप्पज्जति । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीधं अस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति, छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीधं पस्सासं प दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति पि पस्ससति पि । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि पामोज्जं उप्पज्जति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीधं अस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीधं पस्सासं प दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते

इदानीं पाळिवसेनेव ते नवआकारे, भावनाविधिञ्च दस्सेतु “यथाहा” ति आदि आरब्धं । तत्थ कथं पजानाती ति पजाननविधिं कथेतुकम्यताय पुच्छति । दीधं अस्सासं ति वुत्तलक्खणं दीधं अस्सासं । अद्वानसङ्घाते ति “अद्वान” ति सङ्घं गते दीधे काले, दीधं खणंति अत्थो । कोट्टासपरियायो वा सङ्घातसदो “थेय्यसङ्घातं” ति आदीसु^१ विय, तस्मा अद्वानसङ्घाते ति अद्वानकोट्टासे, देसभागे ति अत्थो । छन्दो उप्पज्जती ति भावनाय पुब्बेनापरं विसेसं आवहन्तिया लद्धस्सा त्था तत्थ सातिसयो कत्तुकामतालक्खणो कुसलच्छो उप्पज्जति । छन्दवसेना ति तथापवत्तछन्दस्स वसेन, सविसेसं भावनमनुयुज्जन्तस्स कम्मद्वानं बुद्धिं फातिं गमेन्तस्स । ततो सुखुमतरं ति यथावुत्तछन्दप्पवत्तिया पुरिमतो सुखुमतरं । भावनावलेन हि पटिप्पस्सद्वदरथपरिळाहताय कायस्स अस्सासपस्सासा सुखुमतरा हुत्वा पवत्तन्ति । पामोज्जं उप्पज्जती ति अस्सासपस्सासानं सुखुमतरभावेन आरम्मणस्स सन्ततरताय, कम्मद्वानस्स च वीथिपटिपन्नताय भावनाचित्तसहगतो पमोदो खुद्दिंकादिभेदो तरुणपीति उप्पज्जति । चित्तं विवत्तती ति अनुक्कमेन अस्सासपस्सासानं अतिविय सुखुमतरभावप्पत्तिया अनुपट्टहने विचेतव्वाकारप्पत्तेहि चित्तं विनिवत्तती ति केचि । भावनावलेन पन सुखुमतरभावप्पत्तेसु अस्सासपस्सासेसु तत्थ पटिभागनिमित्ते उप्पन्ने पकतिअस्सासपस्सासतो चित्तं निवत्तति । उपेक्खा सण्ठाती ति तस्मिं पटिभागनिमित्ते उपचारप्पनाभेदे समाधिग्धि उप्पन्ने पुन ज्ञाननिव्वत्तनत्थं व्यापाराभावतो अज्झुपेक्खनं होती ति । सा पनाय उपेक्खा तत्रमज्झत्तुपेक्खा ति वेदितव्वा ।

अस्ससति पि पस्ससति पि । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतं दीधं अस्सासपस्सासं
अद्धानसङ्घाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि दीधं अस्सासपस्सासा चित्तं
विवत्तति, उपेक्खा सण्ठाति । इमेहि नवहि आकारेहि दीधं अस्सासपस्सासा
कायो । उपट्ठानं सति । अनुपस्सना जाणं । कायो उपट्ठानं, नो सति ।
सति.उपट्ठानश्चेव सति च । ताय सतिया तेन जाणेन तं कायं अनुपस्सति ।
तेन बुच्चति काये कायानुपस्सनासतिपट्ठानभावना” तिः ।

इमेहि नवहि आकारेही ति इमेहि यथाबुत्तेहि नवहि पकारेहि पवत्ता । दीधं
अस्सासपस्सासा कायो ति दीधाकारा अस्सासपस्सासा चुण्णविचुण्णा पि समूहत्वेन कायो ।
अस्सासपस्सासे निस्साय उपपन्ननिमित्तम्पेत्य अस्सासपस्साससमञ्जमेव^१ बुत्तं । उपट्ठानं
सती ति आरम्भणं उपगन्त्वा तिष्ठती ति सति उपट्ठानं नाम ।

अनुपस्सना जाणं ति समथवसेन निमित्तस्स अनुपस्सना, विपस्सनावसेन अस्सास-
पस्सासे, तन्निस्सयञ्च कायं “रूपं” ति चित्तं तंसम्पयुत्तधम्मे च “अरूपं” ति ववत्थपेत्वा
नामरूपस्स अनुपस्सना च जाणं, तथ यथाभूतावबोधो । कायो उपट्ठानं ति सो कायो
आरम्भणकरणवसेन उपगन्त्वा सति एत्थ तिष्ठती ति उपट्ठानं नाम । एत्थ च “कायो उप-
ट्ठानं” ति इमिना इतरकायस्सा पि सङ्गहो होति यथाबुत्तसम्मसनचारस्सा पि इध इच्छित्ता ।
नो सती ति सो कायो सति नाम न होति । सति उपट्ठानञ्चेव सति च सरणत्वेन,
उपतिष्ठनत्वेन च । ताय सतिया ति यथ बुत्ताय सतिया । तेन जाणेना ति यथाबुत्तेनेव
जाणेन । तं कायं ति तं अस्सासपस्सासकायञ्चेव तन्निस्सयरूपकायञ्च । अनुपस्सती ति
ज्ञानसम्पयुत्तजाणेन च विपस्सनाजाणेन च अनु अनु पस्सति । तेन बुच्चति काये कायानु-
पस्सनासतिपट्ठानभावना ति तेन अनुपस्सनेन यथाबुत्ते काये अयं कायानुपस्सनासतिपट्ठान-
भावनाति बुच्चति ।

इदं बुत्तं होति—या अयं यथाबुत्ते अस्सासपस्सासकाये, तस्स निस्सयभूते करजकाये च
कायस्सेव अनुपस्सना अनुदकभूताय मरीचिया उदकानुपस्सना विथ न अनिच्चादिसभावे काये
निच्चादिभावानुपस्सना, अथ खो यथारहं अनिच्चदुक्खानत्तासुभभावस्सेवानुपस्सना । अथ
वा काये “अहं” ति वा “मम” ति वा “इत्थी” ति वा पुरिसो” ति वा गहेतव्वस्स
कस्सचि अभावतो तादिसं अननुपस्सित्वा कायमत्तस्सेव अनुपस्सना कायानुपसना ताय कायानु-

१०४. एस नयो रस्सपदे पि । अयं पन विसेसो—यथा एत्थ “दीघं अस्सासं अद्धानसङ्घाते” ति बुत्तं, एवमिध “रस्सं अस्सासं इत्तरसङ्घाते अस्ससती” ति आगतं । तस्मा रस्सवसेन याव “तेन बुच्चति काये कायानुपस्सनासतिपट्टानभावना” ति, ताव योजेतब्बं ।

१०५. एवमयं अद्धानवसेन इत्तरवसेन च इमेहि आकारेहि अस्सास-पस्सासे पजानन्तो दीघं वा अस्ससन्तो दीघं अस्ससामी ति पजानाति... प...रस्सं वा पस्ससन्तो रस्सं पस्ससामी ति पजानाती ति वेदितब्बो । एवं पजानतो चस्स ।

दीघो रस्सो च अस्सासो पस्सासो पि च तादिसो ।

चत्तारो वण्णा वत्तन्ति नासिकग्गे व भिक्खुनो ति' ॥

१०६. सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामि'प'पस्ससिस्सामी ति सिक्खति सकलस्स अस्सासकायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं

पस्सनाय सम्पयुत्त सति येव उपट्टानं सतिपट्टानं, तस्स भावना वट्टना कायानुपस्सनासति-पट्टानभावना ति ।

१०४. एस नयो ति “नवहि आकारेही” ति आदिना बुत्तविधिं रस्स-पदे अतिदिसति । एत्था ति एतस्मिं यथादस्सिते “कथं दीघं अस्ससन्तो” ति आदिना^१ आगते पालिनये । इधा ति इमस्मिं रस्सपदवसेन आगते पालिनये ।

१०५. अयं ति योगावचरो । अद्धानवसेना ति दीघकालवसेन । इत्तरवसेना ति परिक्तकालवसेन । इमेहि आकारेही ति इमेहि नवहि आकारेहि ।

तादिसो ति दीघो रस्सो च । चत्तारो वण्णा ति चत्तारो आकारा, ते च दीघादयो एव । नासिकग्गे व भिक्खुनो ति गाथाबन्धमुखत्थं रस्सं कत्वा बुत्तं “नासिकग्गे वा” ति, वा-सद्दो अनियमत्थो, तेन उत्तरोट्ठं सङ्गहाति ।

१०६. सब्बकायपटिसंवेदी ति सब्बस्स कायस्स पटि पटि पच्चेकं सम्मदेव वेदन-सीलो ज्ञाननसीलो, तस्स वा पटि पटि सम्मदेव वेदो एतस्स अत्थि, तं वा पटि पटि सम्मदेव वेदमानो ति अत्थो । तत्थ तत्थ सब्बगहणेन अस्सासादिकायस्स अनवसेसपरियादाने सिद्धे

करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामी ति सिक्खति । सकलस्स पस्सास-
कायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो पस्ससिस्सामी
ति सिक्खति । एवं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो आणसम्पयुत्तचित्तेन
अस्ससति चेव पस्ससति च । तस्मा “अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी” ति
सिक्खती ति बुच्चति ।

एकस्स हि भिक्खुनो चुण्णविचुण्णविसटे अस्सासकाये पस्सासकाये वा
आदि पाकटो होति, न मज्झपरियोसानं । सो आदिमेव परिग्गहेतुं सक्कोति,
मज्झपरियोसाने किलमति । एकस्स मज्झं पाकटं होति, न आदिपरियोसानं ।
एकस्स परियोसानं पाकटं होति न आदिमज्झं । सो परियोसानं येव
परिग्गहेतुं सक्कोति, आदिमज्झे किलमति । एसस्स सब्बम्पि पाकटं
होति, सो सब्बं पि परिग्गहेतुं सक्कोति, न कत्थचि किलमति, तादिसेन
भवितब्बं ति दस्सेन्तो आह—“सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामी ति...
प...पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति ।

पि अनेककलापसमुदायभावतो तस्स सब्बसम्पि भागानं संवेदनदस्सनत्थं पटि-सद्गृह्णणं ।
तत्थ सक्कच्चकारीभावदस्सनत्थं सं-सद्गृह्णणं ति इमत्थं दस्सेन्तो “सकलस्सा” ति आदिमाह ।
तत्थ यथा समाने पि अस्सासपस्सासेसु योगिनो पटिपत्तिविधाने पच्चेकं सकच्चं येव पटिपज्जि-
तब्बं ति दस्सेतुं विसुं देसना कता, एवं तमेवत्थं दीपेतुं सति पि अत्थस्स समानताय “सकस्सा”
ति आदिना पदद्वयस्स विसुं विसुं अत्थवण्णना कता ति वेदितब्बं । पाकटं करोन्तो ति विभूतं
करोन्तो, सब्बसो विभावेन्तो ति अत्थो । पाकटीकरणं विभावनं तत्थ असम्मुद्धानं प्राणेनेव
नेसं पवत्तेनेन होती ति दस्सेन्तो “एवं विदितं करोन्तो” ति आदिमाह । तत्थ तस्मा ति
यस्मा आणसम्पयुत्तचित्तेनेव अस्सासपस्सासे पवत्तेति, न विप्पयुत्तचित्तेन, तस्मा एवंभूतो
सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती ति बुच्चति, बुद्धादीही ति
योजना । चुण्णविचुण्णविसटे ति ति अनेककलापताय चुण्णविचुण्णभावेन विसटे । आदि
पाकटो होति सतिवा आणस्स च वसेन तथा पुब्बाभिसङ्खारस्स^१ पवत्तता । तादिसेन

१. कतपुब्बाभिसङ्खारस्स—सारत्थ-टी०—२-१९३ ।

१०७. तत्थ सिक्खती ति एवं घटति, वायमति । यो वा तथा भूतस्स संवरो, अयमेत्थ अधिसीलसिक्खा । यो तथाभूतस्स समाधि, अयं अधिचित्तसिक्खा । या तथाभूतस्स पज्जा, अयं अधिपज्जासिक्खा ति इमा तिस्सो सिक्खायो तस्मिं आरम्भणे, ताय सत्तिया, तेन मनसिकारेन सिक्खति, आसेवति, भावेति, बहुलीकरोती ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठव्वो ।

१०८. तत्थ यस्मा पुरिमनये केवलं अस्ससितव्वं पस्ससितव्वमेव, न च अब्जं किञ्चि कातव्वं । इतो पट्टाय पन जाणुप्पादनादीसु योगो करणीयो । तस्मा तत्थ अस्ससामी ति पजानाति, पस्ससामी ति पजानातिचेव वत्तमानकालवसेन पाळिं वत्वा इतो पट्टाय कत्तव्वस्स जाणुप्पादनादिनो आकारस्स दस्सनत्थं सब्बकायपटिसंवेदी अस्स-सिस्ससामी ति आदिना नयेन अनागतवचनवसेन पाळि आरोपिता ति वेदितव्वा ।

भवितव्वं ति चतुत्थपुग्गलसदिसेन भवितव्वं पगेव सति, जाणञ्च पच्चुपट्ठेत्वा तीसु पि ठानेसु जाणसम्पयुत्तमेव चित्तं पवत्तेव्वं ति अधिप्पायो ।

१०७. एवं ति वुत्तप्पकारेन सब्बकायपटिसंवेदनवसेनेव । घटती ति उस्सहति । वायमती ति वायामं करोति, मनसिकारं पवत्तेती ति अत्थो । तथाभूतस्सा ति आनापानस्सति भावेन्तस्स । संवरो ति सति वीरियमपि वा । ताय सत्तिया ति या आनापाने आरम्भ पवत्ता सति ताय । तेन मनसिकारेना ति यो सो तत्थ सतिपुब्बङ्गमो भावनामनसिकारो, तेन सद्धिं ति अधिप्पायो । आसेवती ति “तिस्सो सिक्खायो” ति वुत्ते अधिकुसलधम्मो आसेवति । तदा सेवनञ्हेत्थ सिक्खनं ति अधिप्पेतं ।

१०८. पुरिमनये ति पुरिमस्मिं भावनानये, पठमवत्थुद्वये ति अधिप्पायो । तत्था पि कामं जाणुप्पादनं लब्भतेव अस्सासपस्सासानं याथावतो दीघरस्सभावावबोधसम्भावतो, तथा पि तं न दुक्करं यथापवत्तानं तेसं गहणमत्तभावतो ति तत्थ वत्तमानकालप्पयोगो कतो । इदं पन दुक्करं पुरिसस्स खुरधारायं गमनसदिसं, तस्मा सातिसयेनेत्थ पुब्बाभिसङ्खारेन भवितव्वं ति दीपेतुं अनागतकालप्पयोगो कतो ति इममत्थं दस्सेतुं—“तत्थ यस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ

१०९. पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामी ति...प...
पस्ससिस्सामी ति सक्खती ति ओळारिकं कायसङ्खारं पस्सम्भेन्तो
पटिप्पस्सम्भेन्तो निरोधेन्तो वूपसमेन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी
ति सिक्खति ।

तत्र एवं ओळारिकसुखमता च पस्सद्धि च वेदितव्वा । इमस्स हि
भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च चित्तञ्च सदरथा होन्ति
ओळारिका । कायचित्तानं ओळारिकत्ते अवूपसन्ते अस्सासपस्सासा पि
ओळारिका होन्ति, बलवतरा हुत्वा पवत्तन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन
अस्ससन्तो पि पस्ससन्तो पि तिष्ठति । यदा पनस्स कायो पि चित्तम्पि
परिग्गहिता होन्ति, तदा ते सन्ता होन्ति वूपसन्ता । तेषु वूपसन्तेसु
अस्सासपस्सासा सुखमा हुत्वा पवत्तन्ति, “अत्थि नु खो नत्थी” ति विचे-
तव्वताकारप्पत्ता होन्ति ।

व्याणुप्पादनादीसू ति आदि-सद्देन कायसङ्खारपस्सम्भनपीतिपटिसंवेदनादिं सङ्गहाति । केचि
पनेत्थ “संवरसमादानानं सङ्गहो” ति वदन्ति ।

१०६. कायसङ्खारं ति अस्सासपस्सासं । सो हि चित्तसमुद्धानो पि समानो करज-
कायप्पटिबद्धवुत्तिताय तेन सङ्खरीयती ति कायसङ्खारो ति वुच्चति । यो पन “कायसङ्खारो
वचीसङ्खारो” ति^१ एवमागतो कायसङ्खारो चेतनालक्खणो सति पि द्वारन्तरुप्पत्तियं येमुय्यवुत्तिता
तव्वहुलवुत्तिता च कायद्वारेन लक्खितो, सो इव नाधिप्पेतो । पस्सम्भेन्तो ति आदीसु पच्छिमं
पच्छिमं पदं पुरिमस्स पुरिमस्स अत्थवचनं, तस्मा पस्सम्भनं नाम वूपसमनं, तच्च तथापयोगे
असति उप्पज्जनारहस्स ओळारिकस्स कायसङ्खारस्स पयोगसम्पत्तिया अनुप्पादनं ति दट्ठव्वं ।
तत्रा ति “ओळारिकं कायसङ्खारं पस्सम्भेन्तो” ति एत्थ । अपरिग्गहितकाले ति
कम्मट्ठानस्स अनारद्धकाले, ततो एव कायचित्तानम्पि अपरिग्गहितकाले । “निसीदति पल्लङ्कं
आभुजित्वा उजुं कायं पणिधाया” ति हि इमिना कायपरिग्गहो, “परिमुखं सति उपट्ठपेत्वा”
ति इमिना चित्तपरिग्गहो वुत्तो । तेनेवाह “कायो पि चित्तम्पि परिग्गहिता होन्ती” ति ।
कायो ति करजकायो । सदरथा ति सपरिळाहा, सा च नेसं सदरथता गरुभावेन विय

सेय्यथा पि पुरिसस्स धावित्वा पब्बता वा ओरोहित्वा महाभारं वा सीसतो ओरोपेत्वा ठितस्स ओळारिका अस्सासपस्सासा होन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन अस्ससन्तो पि पस्ससन्तो पि तिट्ठति । यदा पनेस तं परिस्समं विनोदेत्वा न्हत्वा च पिवित्वा च अल्लसाटकं हृदये कत्वा सीताय छायाय निपन्नो होति, अथस्स ते अस्सासपस्सासा सुखुमा होन्ति “अत्थि नु खो नत्थी” ति विचेतव्वताकारप्पत्ता, एवमेव इमस्स भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च...प...विचेतव्वताकारप्पत्ता होन्ति ।

तं किस्स हेतु? तथा हिस्स पुब्बे अपरिग्गहितकाले “ओळारिको-
ळारिके कायसङ्गारे पस्सम्भेमी” ति आभोगसमन्नाहारमनसिकारपच्चवेक्खणा
नत्थि, परिग्गहितकाले पन अत्थि । तेनस्स अपरिग्गहितकालतो परिग्ग-
हितकाले कायसङ्गारो सुखुमो होति । तेनाहु पोराणा—

“सारद्धे काये चित्ते च अधिमत्तं पवत्तति ।

असारद्धम्हि कायम्हि सुखुमं सम्पवत्तती” ति^१ ॥

ओळारिकताय अविनाभाविनी ति आह “ओळारिका” ति । बलवतरा ति सबला^२ थूला । सन्ता होन्ती ति चित्तं ताव बहिद्धा विक्खेपाभावेन एकगं हुत्वा कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा पवत्तमानं सन्तं होति वूपसन्तं, ततो एव तंसमुट्ठाना रूपधम्मा लहुमुदुकम्मज्जभावप्पत्ता । तदनुगुणताय सेसं तिसन्ततिरूपं ति एवं चित्ते, काये च वूपसन्ते पवत्तमाने तन्निस्सिता अस्सासपस्सासा सन्तसभावा अनुक्कमेन सुखुमतरसुखुमतमा हुत्वा पवत्तन्ति । तेन वुत्तं “यदा पनस्स कायो पी” ति आदि ।

आभुज्जनं आभोगो । “पस्सम्भेमी” ति पठमावज्जना । सम्मा अनु अनु आहरणं समन्नाहारो, तस्मिं येव अत्थे अपरापरं पवत्तआवज्जना । तस्सेव अत्थस्स मनसि करणं चित्ते ठपनं मनसिकारो । वीमंसा पच्चवेक्खणा ।

सारद्धे ति सदरथे अपरिळाहे । अधिमत्तं ति बलवं ओळारिकं । लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं । कायसङ्गारो ति हि अधिप्पेतो । “अधिमत्तं हुत्वा पवत्तती” ति किरियाविसेसनं वा एतं । सुखुमं ति एत्था पि एसेव नयो । कायम्ही ति एत्थ “चित्ते चा” ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं ।

१. वि० टु०—२—१७ ।

२. पबला—सी०; बहका—क०; सारत्थ—टी०—१-१९४—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

११०. परिग्गहे पि ओळारिको, पठमज्झानूपचारे । सुखुमो तस्मिम्पि ओळारिको, पठमज्झाने सुखुमो । पठमज्झाने च दुतियज्झानूपचारे च ओळारिको, दुतियज्झाने सुखुमो । दुतियज्झाने च ततियज्झानूपचारे च ओळारिको, ततियज्झाने सुखुमो । ततियज्झाने च चतुत्थज्झानूपचारे च ओळारिको, चतुत्थज्झाने अतिसुखुमो अप्पवत्तिमेव पापुणाती ति । इदं ताव दीघभाणकसंयुत्तभाणकानं मतं ।

१११. मज्झिमभाणका पन पठमज्झाने ओळारिको, दुतियज्झानूपचारे सुखुमो ति एवं हेड्डिमहेड्डिमज्झानतो उपरूपरिज्झानूपचारे पि सुखुमतरं इच्छन्ति । सब्बेसं येव पन मतेन अपरिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो परिग्गहितकाले पटिप्पस्सम्भति । परिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो पठमज्झानूपचारे...प...चतुत्थज्झानूपचारे पवत्तकायसङ्कारो चतुत्थज्झाने पटिप्पस्सम्भति । अयं ताव समथे नयो ।

११०. पठमज्झानतो वुट्ठाय करियमानं दुतियज्झानस्स नानावज्जनं परिकम्मं पठमज्झानं विय दूरसमुस्सारितपटिपक्खं ति कत्वा तंसमुट्ठानो कायसङ्कारो पठमज्झाने च दुतियज्झानूपचारे च ओळारिको ति सदिसो वुत्तो । एस नयो सेसूपचारद्वये पि । अथ वा दुतियज्झानादीनं अधिगमाय पटिपज्जतो दुक्खापटिपदादिवसेन किलमतो योगिनो कायकिलमयचित्तपधातादिवसेन, वितक्कादिसङ्कोभेन च सपरिफन्दताय चित्तप्पवत्तिया दुतियज्झानादिउपचारेसु कायसङ्कारस्स ओळारिकता वेदितव्वा । अतिसुखुमो ति अज्जत्थ लब्भमानो कायसङ्कारो चतुत्थज्झाने अतिक्कन्तसुखुमो । सुखुमभावो पिस्स तत्थ नत्थि, कुतो ओळारिकता अप्पवत्तनतो । तेनाह “अप्पवत्तिमेव पापुणाती” ति ।

१११. लामिस्स प्तो अनुपुब्बसमापत्तिसमापज्जनवेलं, एकासनेनेव वा सब्बेसं ज्ञानानं पटिलाभं सन्धयाय मज्झिमभाणका हेड्डिमहेड्डिमज्झानतो उपरूपरिज्झानूपचारे पि सुखुमतरं इच्छन्ति । तत्थ हि सोपचारानं ज्ञानानं उपरूपरि विसेसवन्तता, सन्तता च सम्भवेय्य, एकावजनूपचारं वा सन्धाय एवं वुत्तं । एवज्झि हेट्ठा वुत्तवादेन इमस्स वादस्स अविरोधो सिद्धो भिन्नविसयत्ता । सब्बेसब्बेवा ति उभयेसम्पि । यस्मा ते सब्बे पि वुच्चमानेन विधिना पस्सद्धिमिच्छन्ति येव । “अपरिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो परिग्ग-

११२. विपस्सनायं पन अपरिग्गहे पवत्तो कायसङ्गारो ओळारिको, महाभूतपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, उपादारूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, सकलरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, अरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, रूपारूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, पच्चयपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, सपच्चयनामरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, लक्खणारम्मणिकविपस्सनाय सुखुमो । सो पि दुब्बलविपस्सनाय ओळारिको, बलवविपस्सनाय सुखुमो । तत्थ पुब्बे वुत्तनयेनेव पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमेन पच्छिमेन पटिप्पस्सद्धि वेदितव्वा । एवमेत्थ ओळारिकसुखुमता च पस्सद्धि च वेदितव्वा ।

११३. पटिसम्भिदायं पनस्स सद्धिं चोदनासोधनाहि एवमत्थो वुत्तो—

“कथं पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्ससिस्सामी...प...पस्ससिस्सामी ति सिक्ख ति ? कतमे कायसङ्गारा ? दीधं अस्सासपस्सासा कायिका हितकाले पटिप्पस्सम्भती”ति इदं सदिससन्तानताय वुत्तं । न हि ते एव ओळारिका अस्सासादयो सुखुमा होन्ति । पस्सम्भनाकारो पन नेसं हेट्ठा वुत्तो येव ।

११२. महाभूतपरिग्गहे सुखुमो ति चतुधातुमुखेन विपस्सनाभिनिवेसं सन्धाय वुत्तं । सकलरूपपरिग्गहे सुखुमो भावनाय उपरूपरि पणीतभावतो । तेनेवाह “रूपारूपपरिग्गहे सुखुमो” ति । लक्खणारम्मणिकविपस्सना ति कलापसम्मसनमाह । निब्बिदानुपस्सनतो पट्टाल बलवविपस्सना । ततो ओरं दुब्बलविपस्सना । पुब्बे वुत्तनयेना ति ‘अपरिग्गहितकाले’ ति आदिना समथनये वुत्तेन नयेन “अपरिग्गहे पवत्तो कायसङ्गारो महाभूतपरिग्गहे पटिप्पस्सम्भती” ति अदिना विपस्सनानये पि पटिप्पस्सद्धि योजेतव्वा ति वुत्तं होति ।

अस्सा ति इमस्स “पस्सम्भयं कायसङ्गारं”ति पदस्स । चोदनासोधनाही ति अनुयोगपरिहारेहि । एवं ति इदा न वुच्चमानाकारेन ।

११३. कथं ति यं इदं “पस्सम्भयं...प...सिक्खती”ति^१ वुत्तं, तं कथं केन पकारेन कायसङ्गारस्स पस्सम्भनं, योगिनो च सिक्खनं होतो ति कथेतुकम्यताया पुच्छित्वा कायसङ्गारे सरूपतो, ओळारिकसुखुमतो, वूपसमतो, अनुयोगपरिहारतो च दस्सेतुं “कतमे कायसङ्गारा” ति आदि आरब्धं । तत्थ कायिका ति रूपकाये भवा । कायपटिबद्धा ति कायसन्निस्सिता ।

एते धम्मा कायपटिवद्वा कायसङ्गारा । ते कायसङ्गारे पस्सम्भेन्तो निरो-
धेन्तो वूपसमेन्तो सिक्खति...प...यथारूपेहि कायसङ्गारेहि कायस्स
आनमना, विनमना सन्नमना, पणमना, इञ्जना, फन्दना, चलना,
कम्पना—पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, पस्सम्भयं
कायसङ्गारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । यथारूपेहि कायसङ्गारेहि कायस्स
न आनमना, न विनमना, न सन्नमना, न पणमना, अनिञ्जना, अफ-
न्दना, अचलना, अकम्पना—सन्तं सुखुमं पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्स-
सिस्सामि पस्समिस्सामी ति सिक्खति ।

इति किर पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति,
पस्सम्भयं कायसङ्गारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । एवं सन्ते वातूपळद्विया

काये सति होन्ति, असति न होन्ति, ततो एव ते अकायसमुद्धाना पि कायेन सङ्खरीयन्ती ति
कायसङ्गारा पस्सम्भेन्तो ति ओळारिकोळारिकं पस्सम्भेन्तो । सेसपदद्वयं तस्सेव वेवचनं ।
ओळारिकिद्दि कायसङ्गारं अवूपसन्तसभावं सन्निसीदापेन्तो “पस्सम्भेन्तो” ति वुच्चति,
अनुप्पादनरोधं पापेन्तो “निरोधेन्तो” ति, सुट्ठु सन्तसभावं नयन्तो “वूपसमेन्तो” ति ।

यथारूपेही ति यादिसेहि । कायसङ्गारेही ति ओळारिकेहि कायसङ्गारेहि । आनमना
ति अभिमुखभावेन कायस्स नमना । विनमना ति विसुं विसुं पस्सतो नमना । सन्नमना ति
सम्बतो, सुट्ठु वा नमना । पणमना ति पच्छतो नमना । इञ्जना दीनि आनमनादीनं वेव-
चनानि, अधिमत्तानि वा अभिमुखं चलनादीनि आनमनादयो, मन्दानि इञ्जनादयो ।
पस्सम्भयं कायसङ्गारं ति तथारूपं आनमनादीनं कारणभूतं ओळारिकं कायसङ्गारं
पस्सम्भेन्तो । तस्मिं हि पस्सम्भिते आनमनादयो पि पस्सम्भिता एव होन्ति ।

सन्तं सुखुमं ति यथारूपेहि कायसङ्गारेहि कायस्स अपरिप्फन्दनहेतूहि आनमनादयो न
होन्ति, तथारूपं दरथाभावतो सन्तं, अनोळारिकताय सुखुमं । पस्सम्भयं कायसङ्गारं ति
सामञ्जसतो एकं कत्वा वदति । अथ वा पुब्बे ओळारिकोळारिकं कायसङ्गारं पटिप्पस्सम्भेन्तो
अनुक्कमेन कायस्स अपरिप्फन्दनहेतुभूते सुखुमसुखुमतरे उप्पादेत्वा ते पि पटिप्पस्सम्भेत्वा परम-
सुखुमताय कोटिप्पत्तं यं कायसङ्गारं पटिप्पस्सम्भेति, तं सन्धाय वुत्तं “सन्तं सुखुमं पस्सम्भयं
कायसङ्गारं” ति ।

च पभावना न होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना न होति, आनापोन-
स्सतिया च पभावना न होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना न
होति, न च नं तं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि ।

इति किर पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति
सिक्खति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सा-
सानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापान-
स्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समा-
पज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि । यथा कथं विय ?

सेय्यथा पि कंसे आकोटिते पठमं ओळारिका सदा पवत्तन्ति ।
ओळारिकानं सदानं निमित्तं सुगहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता

इति आदि चोदकवचनं । तत्थ इती ि पकारत्थे निपातो । किरा ति अरुच्चिसूचने, एवं
चे ति अत्थो । अयञ्हेत्थ अधिप्पायो—बुत्तप्पकारेन यदि अतिसुखुमप्पि कायसङ्खारं पस्सम्भेती ति ।
एवं सन्ते ति एवं सति तथा बुत्ताकारे लब्धमाने । वातूपलद्धिया ति वातस्स उपलद्धिया ।
च—सद्दो समुच्चयत्थो, अस्सासादिवातारम्मणस्स चित्तस्स पभावना उप्पादना पवत्तना न होति,
ते च तेन पस्सम्भेतब्बा ति अधिप्पायो । अस्सासपस्सासानञ्च भावना ति ओळारिके
अस्सासपस्सासे भावनाय पटिप्पस्सम्भेत्वा सुखुमानं तेसं पभावना च न होति, उभयेसं तेसं तेन
पटिप्पस्सम्भेतब्बतो । आनापानस्सतिया ति आनापानारम्मणाय सतिया च पवत्तनं न होति,
आनापानानं अभावतो । ततो एव तंसम्पयुत्तस्स आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना
उप्पादना पि न होति । न हि कदाचि आरम्मणेन विना सारम्मणधम्मा सम्भवन्ति ।
न च नं नं ति एत्थ तं ति निपातमत्तं । तं बुत्तं विधानं समापत्तिं पण्डिता पज्जवन्तो न चेव
समापज्जन्तिपि ततो न बुद्धहन्तिपि ति योजना । एवं चोदको सत्त्वेन सत्त्वं अभावूपनयनं
पस्सम्भनन्ति अधिप्पायेन चोदेति ।

पुन इति किरा ति आदि यथावुत्ताय चोदनाय विसज्जना । तत्थ किरा ति “यदी” ति
एतस्स अत्थे निपातो । इति किर सिक्खति, मया बुत्ताकारेन यदि सिक्खती ति अत्थो । एवं
सन्ते ति एवं पस्सम्भने सति । पभावना होती सि यदि पि ओळारिका कायसङ्खारा
पटिप्पस्सम्भन्ति, सुखुमा पन अत्थेवा ति अनुक्कमेन परमसुखुम भावप्पत्तस्स वसेन निमित्तपत्तिया
आनापानस्सतिया, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना इज्झतेवा ति अधिप्पायो ।

सूपधारितत्ता निरुद्धे पि ओळारिके सदे अथ पच्छा सुखुमका सदा पवत्तन्ति । सुखुमकानं सदानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि सुखुमके सदे अथ पच्छा सुखुमसदनिमित्तारम्मणता पि चित्तं पवत्तति, एवमेव पठमं ओळारिका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । ओळारिकानं अस्सासपस्सासानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि ओळारिके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । सुखुमकानं अस्सासपस्सासानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि सुखुमके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमअस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणता पि चित्तं न विक्खेपं गच्छति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि ।

पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्सासपस्सासा कायो, उपट्ठानं सति, अनुपस्सना जाणं, कायो उपट्ठानं, नो सति । सति उपट्ठानञ्चेव सति च,

यथा कथं विया ति यथाबुत्तविधानं तं कथं विय दट्ठब्बं, अत्थि किञ्चि तदत्थसम्पटिपादने ओपम्मं ति अधिप्पायो । इदानी ओपम्मं दस्सेतुं “सेय्यथा पी” तिआदि बुत्तं । तत्थ सेय्यथा पी ति ओपम्मत्थे निपातो । कंसे ति कंसभाजने । निमित्तं ति निमित्तस्स, तेसं सदानं पवत्ताकारस्सा ति अत्थो । समिअत्थे हि इदं उपयोगवचनं । सुग्गहितत्ता ति सुट्ठु गहितत्ता । सुमनसिकतत्ता ति सुट्ठु चित्ते ठपितत्ता । सूपधारितत्ता ति सम्मदेवउपधारितत्ता सल्लक्खितत्ता । सुखुमका सदा ति अनुरवे आह, ये अप्पका । अप्पत्थो हि अयं क-सदो । सुखुमसदनिमित्तारम्मणता पी ति सुखुमो सदो व निमित्तं सुखुमसदनिमित्तं, तदारम्मणताय पि । किं बुत्तं होति ? कामं तदा सुखुमा पि सदा निरुद्धा, सदनिमित्तस्स पन सुग्गहितत्ता सुखुमतरसदनिमित्तारम्मणभावेना पि चित्तं पवत्तति । आदितो पट्ठाय हि तस्स तस्स निरुद्धस्स सदस्स निमित्तं अविक्खित्तेन चित्तेन उपधारेन्तस्स अनुक्कमेन परियोसाने अतिसुखुमसदनिमित्तमि आरम्भणं कत्वा चित्तं पवत्ते व । चित्तं न विक्खेपं गच्छति तस्मि यथाउपट्ठिते निमित्ते समाधानसम्भावतो ।

ताय सति या तेन जाणेन तं कायं अनुपस्सति । तेन वुच्चति काये कायानु-
पस्सना सतिपट्ठानभावना” ति ।

अयं तावेत्थ कायानुपस्सनावसेन वुत्तस्स पठमचतुक्कस्स अनुपुब्बपद-
वण्णना ।

११४. यस्मा पनेत्थ इदमेव चतुक्कं आदिकम्मिकस्स कम्मट्ठानवसेन
वुत्तं । इतरानि पन तीणि चतुक्कानि एत्थ पत्तज्झानस्स वेदनाचित्तधम्मानु-
पस्सनावसेन वुत्तानि । तस्मा इदं कम्मट्ठानं भावेत्वा आनापानचतुत्थज्झान-
पदट्ठानाय विपस्सनाय सह पटिसम्मिदाहि अरहत्तं पापुणितुकामेन आदि-
कम्मिकेन कुलपुत्तेन पुब्बे वुत्तनयेनेव सीलपरिसोधनादीनि सब्बकिच्चानि
कत्वा वुत्तप्पकारस्स आचरियस्स सन्तिके पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं
उग्गहेतव्वं ।

तत्रिमे पञ्च सन्धयो—उग्गहो, परिपुच्छा, उपट्ठानं, अप्पना,
लक्खणं ति । तत्थ उग्गहो नाम कम्मट्ठानस्स उग्गण्हनं । परिपुच्छा नाम
कम्मट्ठानस्स परिपुच्छना । उपट्ठानं नाम कम्मट्ठानस्स उपट्ठानं । अप्पना
नाम कम्मट्ठानस्स अप्पना । लक्खणं नाम कम्मट्ठानस्स लक्खणं । “एवं
लक्खणमिदं कम्मट्ठानं” ति कम्मट्ठानसभावूपधारणं ति वुत्तं होति ।

एवं सन्ते ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनवसेन वुत्तं । तत्थ यस्स सुत्तपदस्स सद्धिं
चोदनासोधनाहि अत्थो वुत्तो, तं उद्धरित्वा कायानुपस्सनासतिपट्ठानानि विभागतो दस्सेतुं
“पस्सम्भयं” ति आदि वुत्तं । तं सब्बं वुत्तनयत्ता उत्तानमेव ।

११४. आदिकम्मिकस्स कम्मट्ठानवसेना ति समथकम्मट्ठानं सन्धाय वुत्तं । विप-
स्सनं कम्मट्ठानं पन इतरचतुक्केषु पि लब्धते व । एत्था ति पठमचतुक्के । पञ्चसन्धिकं ति
पञ्चपब्बं, पञ्चभागं ति अत्थो ।

कम्मट्ठानस्स उग्गण्हनं ति कम्मट्ठानगन्थस्स उग्गण्हनं । तदत्थपरिपुच्छा कम्मट्ठा-
नस्स परिपुच्छना । अथ वा गन्थतो अत्थतो च कम्मट्ठानस्स उग्गण्हनं उग्गहो । तत्थ
संसयपरिपुच्छना परिपुच्छा कम्मट्ठानस्स उपट्ठानं ति निमित्तपट्ठानं, एवं भावनमनुयुञ्ज-
न्तस्स “एवमिधनिमित्तं उपट्ठाती” ति उपधारणं, तथा कम्मट्ठानप्पना “एवं ज्ञानमप्पेती”

११५. एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गण्हन्तो अत्तना पि न किलमति, आचरियम्पि न विहेसेति । तस्मा थोकं उद्दिशापेत्वा बहुकालं सज्झायित्वा एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा आचरियस्स सन्तिके वा अञ्जत्र वा पुब्बे वुत्तप्पकारे सेनासने वसन्तेन उपच्छिन्नखुद्दकपलिवोधेन कतभत्तकिच्चेन भत्तसम्पदं पटिविनोदेत्वा सुखनिसिन्नेन रतनत्तयगुणानुस्सरणेन चित्तं सम्पहंसेत्वा आचरियुग्गहतो एकपदम्पि असम्मुहन्तेन इदं आनापानस्सतिकम्मट्ठानं मनसिकातव्वं ।

तत्रायं मनसिकारविधि—

११६. गणना अनुबन्धना फुसना ठपना सल्लक्खणा ।

विवट्टना पारिसुद्धि तेसञ्च पटिपस्सना ॥

तत्थ गणना ति गणना येव । अनुबन्धना ति अनुबहना । फुसना ति फुट्टट्ठानं । ठपना ति अप्पना । सल्लक्खणा ति विपस्सना । विवट्टना ति मग्गो । पारिसुद्धी ति फलं । तेसञ्च पटिपस्सना ति पचवेक्खणा ।

ति । कम्मट्ठानस्स लक्खणं ति गणनानुबन्धनाफुसनानं वसेन भावनं उस्तुक्कापेत्वा ठपनाय सम्पत्ति, ततो परम्पि वा सल्लक्खणादिवसेन मत्थकप्पत्ती ति कम्मट्ठानसभावस्स सल्लक्खणं । तेनाह “कम्मट्ठानसभावूपधारणं ति वुत्तं होती” ति ।

११५. अत्तना पि न किलमति ओधिसो कम्मट्ठानस्स उग्गण्हन्तो । ततो एव आचरियम्पि न विहेसेति धम्माधिकरणम्पि^१ भावनाय मत्थकं पापनतो । तस्मा ति तं निमित्तं अत्तनो अकिलमनआचरियाविहेसनहेतु । थोकं ति थोकं थोकं । उग्गहेतव्वतो उग्गहो, सब्बो पि कम्मट्ठानविधि, न पुब्बे वुत्तउग्गहमत्तं । आचरियतो उग्गहो आचरियुग्गहो, ततो । एकपदम्पी ति एक्कोट्ठासम्पि ।

११६. अनुबहना ति^२ अस्सासपस्सासानं अनुगमनवसेन सतिथा निरन्तरं अनुपवत्तना । फुसना ति अस्सासपस्सासे गणन्तस्स गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिथा अनुबन्धन्तस्स यथा अप्पना होति, तथा चित्तं ठपेन्तस्स च नासिकगादिट्ठानस्स नेसं फुसना । य मा पन

१ धम्माधिकरणम्पि वा—सी०, स्या०; सारन्ध—टी०—२-२०६—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

२. अनुगहना ति—क० ।

तत्थ इमिना आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन पठमं गणनाय इदं कम्मट्ठानं मनसि कातब्बं । गणन्तेन च पञ्चन्नं हेट्ठा न ठपेतब्बं । दसन्नं उपरि न नेतब्बं । अन्तरा खण्डं न दस्सेतब्बं । पञ्चन्नं हेट्ठा ठपेन्तस्स हि सम्भाधे ओकासे चित्तुप्पादो विफन्दति सम्भाधे वजे सन्निरुद्धगोगणो विय । दसन्नमि उपरि नेन्तस्स गणननिस्सितको चित्तुप्पादो होति । अन्तरा खण्डं दस्सेन्तस्स “सिखापत्तं नु खो मे कम्मट्ठानं, नो” ति चित्तं विकम्पति । तस्मा एते दोसे वज्जेत्वा गणेतब्बं ।

गणन्तेन च पठमं दन्धगणनाय धञ्जमापकगणनाय गणेतब्बं । धञ्जमापको हि नाळिं पूरेत्वा “एकं” ति वत्वा ओकिरति पुन पूरेन्तो । किञ्चि कचवरं दिस्वा तं छुट्ठेन्तो “एकं एकं” ति वदति । एस नयो द्वे द्वे ति आदीसु । एवमेव इमिना पि अस्सासपस्सासेसु यो उपट्ठाति, तं गहेत्वा “एकं एकं” ति आदिं कत्वा याव “दस दसा” ति पवत्तमानं पवत्तमानं

गणनादिवसेन विय फुसनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थि, फुट्ठफुट्ठाने येव गणनादि कातब्बंति दस्सेतुं इध फुसनागणहं ति दीपेन्तो “फुसनाति फुट्ठट्ठानं” ति आह । ठपना ति समाधानं । तं हि सम्मदेव आरम्मणे चित्तस्स आधानं ठपनं होति । तथा हि समाधि “चित्तस्स ठिति सण्ठिती” ति^१ निदिट्ठो । समाधिप्पधाना पन अप्पना ति आह “ठपना ति अप्पना” ति । अनिच्चतादीनं सल्लक्खणतो सल्लक्खणा विपस्सना । पवत्ततो, निमित्ततो च विनिवट्ठनतो विवट्ठना नाम मग्गो । सकलसंकिलेसपटिप्पस्सद्धिभावतो सम्बसो सुद्धी ति पारिसुद्धिफलं । तेसं ति विवट्ठना-पारिसुद्धीनं । पटिपस्सना ति पटि पटि दस्सनं पेक्खनं । तेनाह “पच्चवेक्खणा” ति ।

खण्डं ति एकं तीणि पञ्चा ति एवं गणनाय खण्डनं । ओकासे ति गणनविधिं सन्धायाह । गणननिस्सितो व न कम्मट्ठाननिस्सितो । “सिखापत्तं नु खो” ति इदं चिरतरं गणनाय मनसि करोन्तस्स वसेन वुत्तं । सो हि तथा लद्धं अविकखेपमत्तं निस्साय एवं मज्जेय्य । “अस्सासपस्सासेसु यो उपट्ठाति तं गहेत्वा” ति इदं अस्सासपस्सासेसु यस्स एको व पठमं उपट्ठाति, तं सन्धाय वुत्तं । यस्स पन उभो पि उपट्ठहन्ति, तेन उभयमि गहेत्वा गणेतब्बं । “यो उपट्ठाती” ति इमिना च द्वीसु नासापुट्ठातेसु यो पाकट्ठतो उपट्ठाति, सो गहेतब्बो ति

उपलक्ष्येत्वा व गणेतब्धं । तस्सेवं गणयतो निक्खमन्ता च पविसन्ता च अस्सासपस्सासा पाकटा होन्ति ।

११७. अथानेन तं दन्धगणनं धञ्जमापकगणनं पहाय सीधगणनाय गोपालकगणनाय गणेतब्धं । छेको हि गोपालको सक्खरायो उच्छङ्गेन गहेत्वा रज्जुदण्डहत्यो पातो व वजं गन्त्वा गावो पिड्डियं पहरित्वा पलिघत्थम्भमत्थके निसिन्नो द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव गाविं एका द्वे ति सक्खरं खिपित्वा खिपित्वा गणेति । तियामरत्तिं सम्बाधे ओकासे दुक्खं वुत्थ-गोगणो निक्खमन्तो निक्खमन्तो अञ्जमञ्जं उपनिधंसन्तो वेगेन वेगेन पुञ्जपुञ्जो हुत्वा निक्खमति । सो वेगेन, वेगेन “तीणि चचारि पञ्च दसा” ति गणेति येव ।

एवं इमस्सा पि पुरिमनयेन गणयतो अस्सासपस्सासा पाकटा हुत्वा सीधं सीधं पुनप्पुनं सञ्चरन्ति । ततोनेन पुनप्पुनं सञ्चरन्ती ति जत्वा अन्तो च बहि च अगहेत्वा द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव गहेत्वा “एको द्वे तीणि चचारि पञ्च छ, एको द्वे तीणि चचारि पञ्च छ सचा ...प...अट्ट... नव...दसा” ति सीधं सीधं गणेतब्धमेव । गणनपटिवद्धे हि कम्मट्टाने गणन-बलेनेव चित्तं एकमां होति, अरित्तुपत्थम्भनवसेन चण्डसोते नावाट्टपनमिव ।

अयम्पि अत्थो दीपितो ति दट्ठब्धं । पवत्तमानं पवत्तमानं ति आमेडितवचनेन निरन्तरं अस्सासपस्सासानं उपलक्ष्णं दस्सेति । एवं ति वुत्तप्पकारेन उपलक्ष्येत्वा वा ति अत्थो । पाकटा होन्ति गणनावसेन बहिद्धा विक्खेपामावतो ।

११७. पलिघत्थस परिवत्तनं^१, तं यत्थ निक्खिपन्ति, सो पलिघत्थम्भो । तियामरत्तिं ति अञ्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । पुरिमनयेना ति सीधगणनाय, गोपालकगणनाया ति अत्थो एको द्वे तीणि चचारि पञ्चा ति गणनाविधिदस्सनं । तस्मा अट्टा तिआदीसु पि एकतो पट्टायेव पञ्चेकं अट्टादीनि पापेतब्धानि । सीधं सीधं गणेतब्धमेव । कस्मा ति तत्थ कारणं, निदस्सनञ्च दस्सेति “गणनपटिवद्धेही” ति आदिना । तत्थ अरीयति तेन नावा ति अरित्तं, पाजनदण्डो । अरित्तेन उपत्थम्भनं अरित्तुपत्थम्भनं, तस्स वसेन ।

११८. तस्सेवं सीधं सीधं गणयतो कम्मट्टानं निरन्तरं पवचं विय हुत्वा उपट्ठाति । अथ निरन्तरं पवचती ति अत्वा अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्बं । अन्तो पविसनवातेन हि सद्धिं चिचं पवेसयतो अब्भन्तरं वातब्भाहतं मेदपूरितं विय होति । बहि निक्खमनवातेन सद्धिं चिचं नीहरतो बहिद्वा पुथुचारम्मणे चिचं विक्खिपति । फुट्टफुट्टोकासे पन सतिं ठपेत्वा भावेन्तस्सेव भावना सम्पज्जति । तेन वुचं—“अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्बं” ति ।

कीवचिरं पनेतं गणेतब्बं ति ? याव विना गणनाय अस्सासपस्सासारम्मणे सति सन्तिट्ठति । बहि विसट्ठितक्कविच्छेदं कत्वा अस्सासपस्सासारम्मणे सतिसण्ठापनत्थं येव हि गणना ति ।

११९. एवं गणनाय मनसिकत्वा अनुबन्धनाय मनसिकातब्बं । अनुबन्धना नाम गणनं पटिसंहरित्वा सतिया निरन्तरं अस्सासपस्सासानं अनुगमनं । तच्च खो न आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेन ।

११८. निष्परियायतो निरन्तरपवत्ति नाम ठपनायमेवा ति आह “निरन्तरं पवत्तं विया” ति । अन्तो पविसन्तं वातं मनसिकरोन्तो अन्तो चित्तं पवेसेति नाम । बहि चित्तनीहरणे पि एसेव नयो । वातब्भाहतं ति अब्भन्तरगतं वातं बहुलं मनसि करोन्तस्स वातेन तं ठान अब्भाहतं विय, मेदेन पूरितं विय च होति, तथा उपट्ठाति । नीहरतो फुट्टोकासं मुञ्चित्वा, तथा पन नीहरतो वातस्स गतिसमन्नेसनमुखेन नानारम्मणेषु चित्तं धिधावती ति आह “पुथुत्तारम्मणे चित्तं विक्खिपती” ति ।

एतं ति एतं अस्सासपस्सासजातं ।

११९. अनुगमनं ति पवत्तपवत्तानं अस्सासपस्सासानं आरम्मणकरणवसेन सतिया अनु अनु पवत्तनं अनुगच्छनं । तेनेवाह “तच्च खो न आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेना ति । नाभि आदि तत्थ पठमं उप्पज्जनतो । पठमुप्पत्तिवसेन हि इध आदिचिन्ता, न उप्पत्तिमत्तवसेन । तथा हि ते नाभितो पट्ठाय याव नासिकग्गा सब्बत्थउप्पज्जन्तेव । यत्थ यत्थ च उप्पज्जन्ति, तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति धम्मानं गमनाभावतो । यथापञ्चयं पन देसन्तरुप्पत्तिं

वहि निक्खमनवातस्स हि नाभि आदि, हृदयं मज्झं, नासिकागं परियोसानं । अब्भन्तरं पविसनवातस्स नासिकगं आदि, हृदयं मज्झं, नाभि परियोसानं । तच्चस्स अनुगच्छतो विक्खेपगतं चित्तं सारद्धा च होति इज्जनाय च । यथाह—“अस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो अज्झत्तं विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्ताम्पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च फन्दिता च । पस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो वहिद्धा विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तं पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च फन्दिता चा” ति^१ । तस्मा अनुबन्धनाय मनसिकरोन्तेन आदिमज्झपरियोसानवसेन न मनसिकातब्बं । अपि च खो फुसनावसेन च ठपनावसेन च मनसिकातब्बं ।

गतिसमञ्जा । हृदयं मज्झं ति हृदयसमीपं तस्स उपरिभागो मज्झं । नासिकगं^२ परियोसानं ति नासिकद्वानं तस्स परियोसानं अस्सास पस्साससमञ्जाय तदवधिभावतो । तथा हेते “चित्तसमुद्धाना” ति वुत्ता, न च वहिद्धा चित्तसमुद्धानां सम्भवो अत्थि । तेनाह “अब्भन्तरं पविसनवातस्स नासिकगं आदी”ति । पविसननिक्खमनपरियायो पन तंसदिसवसेन वुत्तो ति वेदितब्बो । विक्खेपगतं ति विक्खेपं उपगतं, विक्खित्तं असमाहितं ति अत्थो । सारद्धाया ति सदरथभावाय । इज्जनाया ति कम्मद्वानमनसिकारस्स चलनाय ।

विक्खेपगतेन चित्तेना ति हेतुमिह करणवचनं, इत्थम्भूतलक्खणे वा । सारद्धा ति सदरथा । इज्जिता ति इज्जनका चलनका । तथा फन्दिता ।

आदिमज्झपरियोसानवसेना ति आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेन न मनसि कातब्बं ति सम्बन्धो । “अनुबन्धनाय मनसि करोन्तेन फुसनावसेन च ठपनावसेन च मनसि कातब्बं”ति येनाधिप्पायेन वुत्तं, तं विवरितुं “गणनानुबन्धनावसेन विया” ति आदिमाह । तत्थ विमुं मनसिकारो नत्थी ति गणनाय, अनुबन्धनाय च विना यथाक्कमं केवलं फुसनावसेन ठपनावसेन च कम्मद्वानमनसिकारो नत्थि । ननु फुसनाय विना ठपनाय विय, फुसनाय विना गणनाय पि मनसिकारो नत्थि येव ? यदि पि नत्थि, गणना पन यथा कम्मद्वानमनसिकारस्स मूलभावतो पधानभावेन गहेतब्बा, एवं अनुबन्धना ठपनाय, तां विना ठपनाय अस-

गणनानुबन्धनावसेन विय हि फुसनाठपनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थि । फुट्टफुट्टट्टाने येव पन गणेन्तो गणनाय च फुसनाय च मनसिकरोति । तत्थेव गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तो, अप्पनावसेन च चित्तं ठपेन्तो, अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसिकरोती ति वुच्चति । स्वायमत्थो अट्टकथासु वुत्तपङ्गुळदोवारिकूपमाहि, पटिसम्भिदायं वुत्तककचूपमाय च वेदितव्वो ।

१२०. तत्रायं पङ्गुळोपमा—सेय्यथा पि पङ्गुळो दोलाय कीळतं मातापुत्तानं दोलं खिपित्वा तत्थेव दोलाथम्भमूले निसिन्नो कमेन आगच्छन्तस्स च गच्छन्तस्स च दोला फलकस्स उभो कोटियो मज्झच्च पस्सति, न च उभोकोटिमज्झानं दस्सनत्थं व्यावटो होति । एवमेवायं भिक्खु

म्भवतो । तस्मा सति पि फुस्सनाय नानन्तरिकभावे^१ गणनानुबन्धना एव मूलभावतो पधानभावेन गहेत्वा इतरासं तदभावं दस्सेन्तो आह “गणनानुबन्धनावसेन विय हि फुसनाठपनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थी” ति । यदि एवं ता कस्मा उद्देसे विसुं गहिता ति आह “फुट्टफुट्टट्टाने येवा” ति आदि । तत्थ “फुट्टफुट्टट्टानेयेव गणेन्तो” ति इमिना गणनाय फुसना अङ्गंति दस्सेति । तेनाह “गणनाय च फुसनाय च मनसिकरोती” ति । तत्थे वा ति फुट्टफुट्टट्टाने येव । ते ति अस्सासपस्सासे । सतिया अनुबन्धन्तो ति गणनावीर्थि अनुगन्त्वा सतिया निबन्धन्तो ।^२ फुट्टोकासे येव ते निरन्तरं उपधारेन्तो ति अत्थो । अप्पनावसेन चित्तं ठपेन्तो ति यथा अप्पना होति, एवं यथा उपट्ठिते निमित्ते चित्तं ठपेन्तो समादहन्तो । अनुबन्धनाय चा ति आदीसु अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसि करोती ति वुच्चती ति योजना । स्वाय-मत्थो ति स्वायं “फुट्टफुट्टट्टाने येव गणेन्तो, तत्थेव गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तो” ति च वुत्तो, सो अयमत्थो । या अन्वन्ताय न भिनोति न विनिच्छिनाति, सामानस्स समीपे ति उपमा यथा “गोणो विय गवयो” ति ।

१२०. पङ्गुळो ति पीठसप्पी । दोला पेखोलो^३ । कीळतं ति कीळन्तानं । मातापुत्तानं ति अत्तनो भरियाय पुत्तस्स च । उभो कोटियो ति आगच्छन्तस्स पुरिमकोटिं, गच्छन्तस्स

१. नान्तरियकभावे—सी०; नानन्तरियकभावे—स्या० ।

२. अनुबन्धन्तो—सी०, स्या० ।

३. पेखोलो—सी०, स्या०; पेखोलो—सकत; पोखेपो—क० ।

सतिवसेन उपनिबन्धनथम्ममूले ठत्वा अस्सासपस्सासदोलं खिपित्वा तत्थेव निमित्ते सतिया निसीदन्तो कमेन आगच्छन्तानञ्च गच्छन्तानञ्च फुट्टुडाने अस्सासपस्सासानं आदिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छन्तो तत्थ च चित्तं ठपेन्तो पस्सति, न च तेसं दस्सनत्थं व्यावटो होति । अयं पङ्गुळोपमा ।

१२१. अयं पन दोवारिकूपमा—सेय्यथा पि दोवारिको नगरस्स अन्तो च बहि च “को त्वं ? कुतो वा आगतो ? कुहिं वा गच्छसि ? किं वा ते हत्थे” ति न वीमंसति । न हि तस्स ते भारा, द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव पन वीमंसति, एवमेव इमस्स भिक्खुनो अन्तोपविट्ठवाता च बहिनिकखन्त-वाता च न भारा होन्ति, द्वारप्पत्ता द्वारप्पत्ता येव भारा ति । अयं दोवारिकूपमा ।

१२२. ककचूपमा पन आदितो पट्टाय एवं वेदितव्वा । वुत्तं हेतं—

“निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

अजानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भति ॥

निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

जानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भती” ति ॥

पच्छिमकोटिं ति द्वे पि कोटियो । मज्झं ति दोलाफलकस्से व मज्झं । उपनिबन्धनथम्मो विया ति उपनिबन्धनथम्मो, नासिकगं, मुखनिमित्तं वा, तस्स मूले समीपे ठत्वा । कथं ठत्वा ? सतिया वसेन । सतिञ्चि तत्थ सुपट्ठितं करोन्तो योगावचरो तत्थ ठितो नाम होति, अवयवधम्मेन समुदाय-स्स अपदिसितव्वतो । निमित्ते ति नासिकगादिनिमित्ते । सतिया निसीदन्तो ति सतिवसेन निसीदन्तो । “सतिञ्चि तत्था” ति आदिना ठाने विय वत्तव्वं । तत्था ति फुट्टफुट्टाने ।

१२१. ते ति नगरस्स अन्तोबहिगता मनुस्सा, तेसं सङ्गहा च हत्थगता ।

१२२. आदितो पट्टाया ति उपमेय्यत्थदस्सनतो पट्टाय । गाथायं निमित्तं ति उप-निबन्धनानिमित्तं । अनारम्मणमेकचित्तस्सा ति एकस्स चित्तस्स न आरम्मणं, आरम्मणं न होन्ती ति अत्थो । अजानतो च तयो धम्मे ति निमित्तं अस्सासो पस्सासो ति इमे तयो धम्मे आरम्मणकरणवसेन अविन्दन्तस्स । च-सद्दो व्यतिरेके । भावना ति अनापानस्सति-

“कथं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्भणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति? सेय्यथा पि रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, तमेनं पुरिसो ककचेन छिन्देय्य । रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि-करोति, न आगता वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति । यथा रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, एवं उपनिबन्धनानिमित्तं । यथा ककचदन्ता, एवं अस्सास-पस्सासा । यथा रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोति, न आगता वा

समाधिभावना । नुपलब्धती ति न उपलब्धति न सिञ्जती ति अयं चोदनागाथाय अत्थो, दुतिया पन परिहारगाथा सुविञ्जेय्या व ।

कथं ति तासं अत्थं विवरितुं कथेतुकम्यतापुच्छा । इमे तयो धम्मा ति आदीसु पदयोज-नाय सद्धि अयमत्थनिद्देशो — इमे निमित्तादयो तयो धम्मा एकचित्तस्स कथं आरम्भणं न होन्ति, तथा पि न चिमे न च इमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, कथं न च होन्ति अविदिता ? तेसञ्चि अविदितत्ते चित्तञ्च कथं विक्खेपं न गच्छति, पधानञ्च भावनानाय निष्पादकं वीरियञ्च कथं पञ्जायति, नीवरणानं विक्खम्भकं सम्मदेव समाधानवहं भावनानुयोगसङ्घातं पयोगञ्च योगी कथं साधेति, उपरूपरि लोकियलोकुत्तरञ्च विसेसं कथमधिगच्छती ति ।

इदानीं तमत्थं कच्चूपमाय साधेतुं “सेय्यथा पी” ति आदि वुत्तं । भूमिभागस्स विसमताय चञ्चले रुक्खे छेदनकिरिया न सुकरा सिया, तथा च सति ककचदन्तगति दुब्बिञ्जेय्या ति आह “समे भूमिभागे” ति । ककचेना ति खुदकेन खरपत्तेन । तेनाह “पुरिसो” ति । फुट्टककचद-न्तानं ति फुट्टफुट्टकचदन्तानं वसेन । तेन ककचदन्तेहि फुट्टफुट्टद्वाने यैव पुरिसस्स सतिया उपट्ठानं दस्सेति । तेनाह “न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोती” ति । ककचस्स आकट्ट-नकाले पुरिसाभिमुखं पवत्ता आगता । पेल्लनकाले ततो विगता “गता” ति वुत्ता । न च आगता वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति सन्वत्थ सतिया उपट्ठित्ता छिन्दितव्वट्ठानं अफु-सित्वा गच्छन्तानं, आगच्छन्तानञ्च ककचदन्तानं अभावतो । पधानं ति रुक्खस्स

गता वा कक्चदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति, एवमेव भिक्खु नासिकगो वा मुखनिमित्ते वा सति उपट्ठपेत्वा निसिन्नो होति, न आगते वा गते वा अस्सासपस्सासे मनसि करोति, न आगता वा गता वा अस्सासपस्सासा अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति विसेसमधिगच्छति ।

पधानं ति कतमं पधानं ? आरद्धवीरियस्स कायो पि चित्तम्पि कम्मनियं होति, इदं पधानं । कतमो पयोगो ? आरद्धवीरियस्स उपक्किलेसा पहीयन्ति, वितक्का वूपसमन्ति, अयं पयोगो । कतमो विसेसो ? आरद्ध-

छेदनवीरियं । पयोगं ति तस्सेव छेदनकिरियं । विसेसं ति अनेकभावापादनं, तेन च साधेतब्बं पयोजनविसेसं ।

यथा रुक्खो ति आदि उपमासंसन्दनं । उपनिबन्धति आरम्भणे चित्तं एताया ति सति उपनिबन्धना नाम, तस्सा अस्सासपस्सासानं सल्लक्खणस्स निमित्तं ति उपनिबन्धना निमित्तं, नासिकगं मुखनिमित्तं वा । एवमेवा ति यथा पि सो पुरिसो कक्चेन रुक्खं छिन्दन्तो आगतगते कक्चदन्ते अमनसिकरोन्तो पि फुट्ठफुट्ठहाने येव सतिया उपट्ठपनेन आगतगते कक्चदन्ते जानाति, सुत्तपदञ्च अविरञ्जन्तो अत्थञ्चिच्चं साधेति, एवमेव । नासिकगो मुखनिमित्ते ति दीघनासिको नासिकगो इतरो मुखं दसनं^१ निमीयति छादीयति एतेना ति मुखनिमित्तं ति लङ्घनामे उत्तरोहे ।

इदं पधानं ति येन वीरियारम्भेन आरद्धवीरियस्स योगिनो कायो पि चित्तम्पि कम्मनियं भावनाकम्मक्खमं भावनाकम्मयोगं होति, इदं वीरियं पधानं ति फलेन हेतुं दस्सेति । उपक्किलेसा पहीयन्ती ति चित्तस्स उपक्किलेसभूतानि नीवरणानि विक्खम्भनवसेन पहीयन्ति । वितक्कावूपसमन्ती ति ततो एव कामवितक्कादयो मिच्छावितक्का उपसमं गच्छन्ति, नीवरणप्पहानेन वा पठमञ्झानाधिगमं दस्सेत्वा वितक्कावूपसमापदेसेन दुत्थिञ्झादीनमधिगममाह । अयं पयोगो ति अयं ज्ञानाधिगमस्स हेतुभूतो कम्महानानुयोगो पयोगो । संयोजना पहीयन्ती ति दस पि संयोजनानि मग्गपटिपाटिया समुच्छेदवसेन पहीयन्ति । अनुसया न्यन्ती होन्ती ति तथा सत्त पि अनुसया अनुप्पत्तिधम्मतापादनेन भङ्गमत्तस्स पि

वीरियस्स संयोजना पहीयन्ति, अनुसया व्यन्ती होन्ति, अयं विसेसो । एवं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्मणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च चित्तं विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पञ्जायति, पयो-
गञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति ।

आनापानसति यस्स परिपुण्णा सुभाविता ।

अनुपुब्बं परिचिता यथा बुद्धेन देसिता ।

सो इमं लोकं पभासेति अब्भा मुत्तो व चन्दिमा” ति ॥

अयं ककचूपमा । इध पनस्स आगतागतवसेन मनसिकारमत्तमेव पयोजनं ति वेदितव्वं ।

१२३. इदं कम्मट्ठानं मनसिकरोतो कस्सचि च चिरेनेव निमित्तञ्च उपपज्जति, अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता अप्पनासङ्घाता ठपना च सम्पज्जति ।

अनवसेसतो विगतन्ता होन्ति । एत्थ च संयोजनप्पहानं नाम अनुसयनिरोधेनेव होति, पहीनेसु च संयोजनेसु अनुसयानं लेसो पि न भविस्सती ति च दस्सनत्थं “संयोजना पहीयन्ति अनुसया व्यन्ती होन्ती” ति वुत्तं । अयं विसेसो ति इमं समधिं निस्साय अनुक्कमेन लब्भमानो अयं संयोजनप्पहानादिको इमस्स समाधिस्स विसेसो ति अत्थो ।

यस्सा ति येन । अनुपुब्बं ति अनुक्कमेन । परिचिता ति परिचिण्णा । अयं हेत्थ सङ्खेपत्थो—आनापानस्सति यथा बुद्धेन भगवता देसिता, तथेव येन दीघरस्सपजाननादि-
विधिना अनुपुब्बं परिचिता सुद्धु भाविता, ततो एव परिपुण्णा सोलसन्नं वत्थूनं पारिपूरिया सम्बसो पुण्णा । सो भिक्खु इमं अत्तनो खन्धादिलोकं पञ्चोभासेन पभासेति । यथा किं अब्भा मुत्तो व चन्दिमा अब्भुपक्किलेसविमुत्तो चन्दिमा तारकराजा विया ति ।

इधा ति ककचूपमायं । अस्सा ति योगिनो । इधा ति वा इमस्मिं ठाने । अस्सा ति उपमाभूतस्स ककचस्स । आगतगतवसेन यथा तस्स पुरिसस्स अमनसिकारो, एवं अस्सास-
पस्सासानं आगतगतवसेन अमनसिकारमत्तमेव पयोजनं ।

१२३. निमित्तं ति पटिभागनिमित्तं । अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता ति अप्पनावितक्कादि-

कस्सचि पन गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पभुति, 'अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायो पि चित्तं पि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति' यथा सारद्धकायस्स मञ्चे वा पीठे वा निसीदतो मञ्चपीठं ओनमति, विकूजति, पच्चत्थरणं वल्लिं गण्हाति । असारद्धकायस्स पन निसीदतो नेव मञ्चपीठं ओनमति, न विकूजति, पच्चत्थरणं वल्लिं गण्हाति, तूलपिचुपूरितं विय मञ्चपीठं होति । कस्मा ? यस्मा असारद्धो कायो लहुको होति । एवमेव गणनावसेन मनसिकारकालतो पभुति अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायो पि चित्तम्पि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति ।

तस्स ओळारिके अस्सासपस्सासे निरुद्धे सुखुमस्सासपस्सासनिमित्ता-रम्मणं चित्तं पवत्तति । तस्मिम्पि निरुद्धे अपरापरं ततो सुखुमतं निमित्ता-रम्मणं पवत्तति येव ।

कथं ? यथा पुरिसो महतिया लोहसलाकाय कंसथालं आकोटेय्य, एकप्पहारेन महासदो उप्पज्जेय तस्स ओळारिकसद्धारम्मणं चित्तं पवत्तेय्य ।

अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता ति वदन्ति, विचारादी ति^२ पन वत्तब्बं निप्परियायेन वितक्कस्स अप्पनाभावतो । सो हि पाळियं "अप्पना व्यप्पना" ति^३ निद्दिट्ठो, तंसम्पयोगतो वा यस्मा ज्ञानं "अप्पना" ति अट्ठकथावोहारो, ज्ञानङ्गेषु च समाधि पधानं, तस्मा तं "अप्पना" ति दस्सेन्तो "अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता अप्पनासङ्घाता ठपना च सम्पज्जीती" ति आह । कस्सचि पन गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पभुती ति एत्थ 'अनुक्कमतो' प० लङ्घनाकारप्पत्तं विय होती" ति एत्तको गन्थो परिहीनो ।

सारद्धकायस्स कस्सचि पुग्गलस्स । ओनमतिपट्टिकादीनं^४ पलम्बनेन । विकूजती ति सद्दं करोति । गत्तानिसदक्कप्परादीनं^५ सन्धिद्वानेषु वल्लिं गण्हाति तत्थ तत्थ वल्लितं होति । कस्मा ? यस्मा सारद्धकायो गक्को होती ति कायदरथवूपसमेन सद्धिं सिञ्जमानो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधो व्यतिरेकमुखेन तस्स साधनं विय वुत्तो । ओळारिकअस्सासपस्सास

१-१. री० पोत्थके अर्थ पाठो न दिस्सति ।

२-विचारादीनी ति-सी० ।

३-अभि०-१-१९ ।

४-पाटिकादिनं-स्या०, क० ।

५-गत्तनेत्तक्कप्परादीनं-सी०; वत्तनेत्थ कुप्पलादीनं-स्या० ।

निरुद्धे ओळारिके सदे अथ पच्छा सुखुमसदनिमित्तारम्मणं, तस्मिम्पि निरुद्धे अपरापरं ततो सुखुमतरं सुखुमतरं सदनिमित्तारम्मणं पवत्ततेव, एवं ति वेदितव्वं । वुत्तम्पि चेत्तं—“सिय्यथा पि कंसे आकोटिते” ति^१ वित्थारो ।

१२४. यथा हि अञ्जानि कम्मट्ठानानि उपरूपरि विभूतानि होन्ति. न तथा इदं । इदं पन उपरूपरि भावेन्तस्स सुखुमत्तं गच्छति, उपट्ठानम्पि न उपगच्छति । एवं अनुपट्ठहन्ते पन तस्मिं तेन भिक्खुना उट्ठायासना चम्मखण्डं पप्फोटेत्वा न गन्तव्वं । किं कातव्वं ? “आचरियं पुच्छिस्सामी” ति वा, “नट्ठं दानि मे कम्मट्ठानं” ति वा न वुट्ठातव्वं । इरियापथं विको-
पेत्वा गच्छतो हि कम्मट्ठानं नवनवमेव होति । तस्मा यथा निसिन्नेनेव देसतो आहरितव्वं ।

निरोधवसेना ति अन्वयवसेन तदत्थसाधनं । तत्थ कायदरथे वूपसन्ते ति चित्तजरूपानं लहुमुदुकम्मञ्जभावेन यो सेसतिसन्तति रूपानम्पि लहुआदिभावो, सो इध कायस्स लहुभावो ति अधिप्पेतो । स्वायं यस्मा चित्तस्स लहुआदिभावेन विना नत्थि, तस्मा वुत्तं “कायो पि चित्तम्पि लहुकं होती” ति । ओळारिके अस्सासपस्सासे निरुद्धे ति आदि हेट्ठा वुत्तनयम्पि विचेतन्नाकारप्पत्तस्स कायसङ्खारस्स विचयनविधिं दस्सेतुं आनीतं ।

१२४. उपरूपरि विभूतानी ति भावनाबलेन उद्धं उद्धं पाकटानि होन्ति । देसतो ति पकतिया फुसनदेसतो, पुब्बे अत्तना फुसनवसेन उपधारितट्ठानतो ।

“कत्थ नत्थी” ति ठानवसेन, “कस्स नत्थी” ति पुग्गलवसेन वीमंसियमानमत्थं ए.ज्झं कत्वा विभावेतुं “अन्तोमातुकुच्छियं” ति आदि वुत्तं । तत्थ यथा उदके निमुग्गस्स पुग्गलस्स निरुद्धोकासताय अस्सासपस्सासा न पवत्तन्ति, एवं अन्तोमातुकुच्छियं । यथा मतनं समुट्ठापकचित्ताभावतो, एवं असञ्जीभूतानं मुच्छापरेतानं, असञ्जीसु वा जातानं, तथा निरोध-
समापन्नानं । चतुत्थज्झानसमापन्नानं पन धम्मतावसेनेव नेसं अनुप्पज्जनं, तथा रूपारूपभवस-
मङ्गीनं । केचि पन “अनुपुब्बतो सुखुमभावप्पत्तिया चतुत्थज्झानसमापन्नस्स, रूपभवे रूपानं भवज्जस्स च सुखुमभावतो रूपभवसमङ्गीनं नत्थी” ति कारणं वदन्ति^२ । अत्थि येव ते

तत्रायं आहरणूपायो—तेन हि भिक्खुना कम्मट्ठानस्स अनुपट्ठानभावं
 गत्वा इति पटिसञ्चिक्खितब्बं, इमे अस्सासपस्सासा नाम कत्थ अत्थि,
 कत्थ नत्थि, कस्स वा अत्थि, कस्स वा नत्थी ति ? अथेवं पटिसञ्चिक्खता
 इमे अन्तोमातुकुच्छियं नत्थि, उदके निमुग्गानं नत्थि, तथा असञ्जीभूतानं,
 मतानं, चतुत्थज्ज्ञानसमापन्नानं, रूपारूपभवसमङ्गीनं, निरोधसमापन्नानं ति
 गत्वा एवं अत्तना व अत्ता पटिचोदेतब्बो “ननु त्वं पण्डित नेव मातुकुच्छि-
 गतो, न उदके निमुग्गो, न असञ्जीभूतो, न मतो, न चतुत्थज्ज्ञानसमा-
 पन्नो, न रूपारूपभवसमङ्गी, न निरोधसमापन्नो । अत्थि येव ते अस्सास-
 पस्सासा, मन्दपञ्जताय पन परिग्गहेतुं न सक्कोसी” ति । अथानेन
 पकतिफुट्टवसेन चिचं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

इमे हि दीघनासिकस्स नासापुटं घट्टेन्ता पवत्तन्ति । रस्सनासिकस्स
 उत्तरोट्ठं । तस्मानेन इमं नाम ठानं घट्टेन्ती ति निमित्तं ठपेतब्बं । इममेव
 हि अत्थवसं पटिच्च वुत्तं भगवता—“नाहं भिक्खवे मुट्ठसतिस्स असम्प-
 जानस्स आनापानस्सतिभावनं वदामी” ति ।

१२५. किञ्चापि हि यं किञ्चि कम्मट्ठानं सतस्स सम्पजानस्सेव
 सम्पज्जाति । इतो अञ्जं पन मनसिकरोन्तस्स पाकटं होति । इदं पन
 अस्सासपस्सासा परियेसतो ति^१ अधिप्पायो, यथावुत्तसत्तट्ठानविनिमुत्तस्स अस्सासपस्सासानं
 अनुप्पज्जनट्ठानस्स अभावतो । पकतिफुट्टवसेना ति पकतिया फुसनट्ठानवसेन । निमित्तं
 ठपेतब्बं ति सतिया तत्थ तत्थ सुखप्पवत्तत्थं थिरतरसञ्ज्ञाननं पवत्तेतब्बं । थिरसञ्जापट्ठाना
 हि सति । इममेवा ति इमं एव अनुपट्ठहन्तस्स कायसङ्खारस्स कण्टकुट्टापननयेन^३ उपट्ठापन-
 विधिमेव । अत्थवसं ति हेतुं । अत्थो ति हि फलं, सो यस्स वसेन पवत्तति, सो अत्थवसो ति ।
 मुट्ठसतिस्सा ति विनट्ठसतिस्स । असम्पजानस्सा ति सम्पज्जञ्जरहितस्स, भावेन्तरस्स
 अनुक्रमेन अनुपट्ठहन्ते अस्सासपस्सासे वीमंसित्वा “इमे ते” ति उपधारेत्तुं, सम्मदेव पजानि-
 तुञ्च समत्थाहि सतिपज्जाहि विरहितस्सा ति अधिप्पायो ।

१२५. इतो अञ्जं कम्मट्ठानं गरुकं ति भारियं । सा चस्स गरुक्ता भावनाय

१—म०—३-१४७; सं०—४-२८७ ।

२—परियेसतो ति—सी०; पारियेसतो ति—सारत्थ—टी०—२-२१७ ।

३—कन्दुकुट्टापननयेन—सी०; कन्दुकुट्टापननयेन—स्या० ।

आनापानस्सतिकम्मट्ठानं गरुकं गरुकभावनं बुद्धपच्चेकबुद्धबुद्धपुत्तानं महा-
पुरिसानं येव मनसिकारभूमिभूतं, न चेव इत्तरं, न इत्तरसत्तसमासेवितं ।
यथा यथा मनसि करीयति, तथा तथा सन्तश्चेव होति सुखुमश्च । तस्मा
एत्थ बलवती सति च पञ्ञा च इच्छितव्वा ।

यथा हि मट्टसाटकस्स^१ तुन्नकरणकाले सुचि पि सुखुमा इच्छितव्वा ।
सूचिपासवेधनम्पि ततो सुखुमतरं, एवमेव मट्टसाटकसदिसस्स इमस्स
कम्मट्ठानस्स भावनाकाले सूचिपटिभागा सति पि सूचिपासवेधनपटिभागा
तंसम्पयुत्ता पञ्ञा पि बलवती इच्छितव्वा । ताहि च पन सतिपञ्ञाहि
समन्नागतेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अञ्ञत्र पकतिफुट्टोकासा
परियेसितव्वा ।

यथा पन कस्सको कसिं कसित्वा बलीवहे मुञ्चित्वा गोचरमुखे कत्वा
छायाय निसिन्नो विस्समेय्य अथस्स ते बलीवदा वेगेन अटविं पविसेय्युं ।
यो होति छेको कस्सको, सो पुन ते गहेत्वा योजेतुकामो न तेसं अनुपदं
गन्त्वा अटविं आहिण्डति, अथ खो रस्मिश्च पतोदश्च गहेत्वा उजुकमेव
तेसं निपातनतित्थं गन्त्वा निसीदति वा निपज्जति वा । अथ ते गोणे
दिवसभागं चरित्वा निपातनतित्थं ओतरित्वा न्हत्वा च पिवित्वा च पच्चुत्त-
रित्वा ठिते दिस्वा रस्मिया बन्धित्वा पतोदेन विज्झन्तो आनेत्वा योजेत्वा
पुन कम्मं करोति, एवमेव तेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अञ्ञत्र
पकतिफुट्टोकासा परियेसितव्वा । सतिरस्मिं पन पञ्ञापतोदश्च गहेत्वा
पकतिफुट्टोकासे चित्तं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतव्वो । एवं हिस्स मनसि-
करोतो न चिरस्सेव ते उपट्ठहन्ति, निपातनतित्थे विय गोणा । ततोनेन

सुदुक्करभावेना ति आह “गरुकभावनं” ति । उपरुपरि सन्तसुखुमभावप्पत्तितो “बलवती
सुविसदा सूरा च सतिपञ्ञा च इच्छितव्वा” ति क्त्वा सुखुमस्स नाम अत्थस्स साधनेना पि
सुखुमेनेव भवितव्वं ति दस्सेतुं “यथा ही” ति आदि वुत्तं । इदानी अनुपट्ठहन्तानं अस्सास-
पस्सासानं परियेसनुपायं दस्सेन्तो “ताहि च पना” ति आदिमाह । तत्थ गोचरमुखे ति
गोचराभिमुखे । अनुपदं ति पदानुपदं । चरित्वा ति गोचरं गहेत्वा । तस्मिं येव ठाने ति

सतिरस्मिया बन्धित्वा तस्मिं येव ठाने योजेत्वा पञ्जापतोदेन विज्झन्तेन पुनपुनं कम्मट्ठानं अनुयुञ्जितव्वं ।

१२६. तस्सेवमनुयुञ्जन्तो न चिरस्सेव निमित्तं उपट्ठाति । तं पनेतं न सब्बेसं एकसदिसं होति । अपि च खो कस्सचि सुखसम्फस्सं उप्पादयमानो तूलपिचु विय कप्पासपिचु विय वातधारा विय च उपट्ठाती ति एकच्चे आहु ।

१२७. अयं पन अट्ठकथासु विनिच्छयो—इदं हि कस्सचि तारकरूपं विय मणिगुळिका विय मुत्तागुळिका विय च, कस्सचि खरसम्फस्सं हुत्वा कप्पसट्ठि विय दारुसारसुचि विय च, कस्सचि दीघपामङ्गसुत्तं विय कुसुम-दामं विय धूमसिखा विय च, कस्सचि वित्थतं मक्कटसुत्तं विय बलाहक-पटलं विय पट्टमपुष्पं विय रथचक्रं विय चन्दमण्डलं विय सूरियमण्डलं विय च उपट्ठाति ।

तच्च पनेतं—यथा सम्बहुलेसु भिक्खुसु सुत्तन्तं सज्झायित्वा निसि-न्नेसु एकेन भिक्खुना “तुम्हाकं कीदिसं हुत्वा इदं सुत्तं उपट्ठाती” ति बुत्ते एको “मय्हं महती पब्बतेय्या नदी विय हुत्वा उपट्ठाती” ति आह । अपरो “मय्हं एका वनराजि विय” । अज्जो “मय्हं एको सीतच्छायो साखासम्पन्नो फलभारभरितरुक्खो विया” ति । तेसं हि तं एकमेव सुत्तं सञ्जानानताय

उपनिबन्धनानिमित्तसञ्चित्तद्वाने । योजेत्वा ति मनसिकारेण योजेत्वा । सतिरस्मिया बन्धित्वा ति वा बुत्तमेवत्थमाह “तस्मिं येव ठाने योजेत्वा” ति । न हि उपमेय्ये बन्धनयोजन-द्वानानि विसुं लब्धन्ति ।

१२६. निमित्तं ति उग्गहनिमित्तं, पटिभागनिमित्तं वा । उभयम्पि हि इध एकज्झं बुत्तं । तथा हि तूलपिचुआदिउपमत्तयं उग्गहे युज्जति, सेसं उभयत्थ । एकच्चे ति एके आचरिया ।

१२७. तारकरूपं विया ति तारकाय पभारूपं विय । मणिगुळिकादिउपमा पटिभागे वट्ठन्ति । कथं पनेतं एकं येव कम्मट्ठानं अनेकाभारतो उपट्ठाती ति आह “तच्च पनेतं” ति आदि । सुत्तन्तं ति एकं सुत्तं । पगुणप्पवत्तिभावेन अविच्छेदं, महाविसयतच्च सन्धायाह

नानतो उपट्ठाति । एवं एकमेव कम्मट्ठानं सञ्जानानताय नानतो उपट्ठाति । सञ्जं हि एतं सञ्जानिदानं सञ्जापभवं । तस्मा सञ्जानानताय नानतो उपट्ठातीति वेदितव्वं ।

१२८. एत्थं च अञ्जमेव अस्सासारम्मणं चित्तं, अञ्जं पस्सा-
सारम्मणं, अञ्जं निमित्तारम्मणं । यस्स हि इमे तयो धम्मा नत्थि, तस्स
कम्मट्ठानं नेव अप्पनं, न उपचारं पाप्पुणाति । यस्स पनिमे तयो धम्मा
अत्थि, तस्सेव कम्मट्ठानं उपचारञ्च अप्पनञ्च पाप्पुणाति ।

१२९. वुत्ताहेतं—

“निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचिन्तास्स ।

अजानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भति ॥

निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचिन्तास्स ।

जानतो व तयो धम्मे भावना उपलब्भती” तिः ।

“महती पव्वतेय्या नदी विया” ति । अत्थव्यञ्जनं मत्तिया समन्तभद्रकं सुत्तं सब्बभागमनोहारा
सब्वपालिफुल्ला वनघटा विया ति आह “एकावनराजि विया” ति । तेनाह भगवा “वनप्पगुम्बे
यथ फुस्सितग्गे” ति^२ नानानुसन्धिकं नानापेय्यालं विविधनयनिपुणं बहुविधकम्मट्ठानमुखसुत्तन्तं
अत्थिकेहि सक्कच्चं समुपजीवितव्वं ति आह “सीतच्छयो...प...रुक्खो विया” ति ।
सञ्जानानताया ति निमित्तपट्ठानतो पुब्बे व पवत्तसञ्जान नानाविधभावतो ।

१२८. इमे तयो धम्मा ति अस्सासो, पस्सासो, निमित्तं ति इमे तयो धम्मा । नत्थी
ति कम्मट्ठानवसेन मनसिकातव्वभावेन नत्थि न उपलब्भन्ति । न च उपचारं ति उपचारप्पि
न पाप्पुणाति, पगेव अप्पनं ति अधिप्पायो । यस्स पना ति विज्जमानपक्खो वुत्तनयानुसारेण
वेदितव्वो ।

१२९. इदानीं वुत्तस्सेव अत्थस्स समत्थनत्थं कक्कचूपमायं आगता “निमित्तं”ति
आदिका गाथा पञ्चानीता ।

१३०. एवं उपट्ठिते पन निमित्ते तेन भिक्खुना आचरियस्स सन्तिकं गन्त्वा आरोचेतब्बं “मय्हं भन्ते एवरूपं नाम उपट्ठाती” ति । आचरियेन पन एतं निमित्तं ति वा न वा निमित्तं ति न वत्तब्बं । “एवं होति आवुसो” ति वत्त्वा पुनप्पुनं मनसिकरोही ति वत्तब्बो । निमित्तं ति हि वुत्तो वोसानं आपज्जेय्य । न निमित्तं ति वुत्ते निरासो विसीदेय्य । तस्मा तदुभयम्पि अवत्त्वा मनसिकारे येव नियोजेतब्बो ति । एवं ताव दीघभाणका ।

१३१. मज्झिमभाणका पनाहु—“निमित्तमिदं आवुसो कम्मट्ठानं पुनप्पुनं मनसिकरोहि सप्पुरिसा ति वत्तब्बो” ति ।

अथानेन निमित्तो येव चित्तं ठपेतब्बं । एवमस्सायं इतो पभुति ठपनावसेन भावना होति ।

१३०. निमित्ते ति यथावुत्ते पटिभागनिमित्ते । एवं होती ति भावनमनुयुत्तस्स एव होति । तस्मा “पुनप्पुनं एवं मनसि करोही” ति वत्तब्बो । वोसानं आपज्जेय्या ति “निमित्तं नाम दुक्करं उप्पादेतुं, तयिदं लद्धं, हन्दाहं दानि यदा वा तदा वा विसेसं निव्वत्तेस्सामी” ति सङ्कोचं आपज्जेय्य । विसीदेय्या ति “एत्तकं कालं भावनमनुयुत्तस्स निमित्तम्पि न उप्पन्नं, अभव्वो मज्जे विसेसस्सा” ति विसादं आपज्जेय्य ।

१३१. “इमाय पटिपदाय जरामरणतो मुच्चिस्सामी ति पटिपन्नस्स निमित्तं” ति वुत्ते कथं सङ्कोचापत्ति, भिग्घोसो मत्ताय उस्साहमेव करेय्या ति “निमित्तमिदं...प...वत्तब्बो ति मज्झिमभाणका आहु । एवं ति वुत्तप्पकारेण पटिभागनिमित्तेयेव भावनाचित्तस्स ठपनेन । इतो पभुती ति इतो पटिभागनिमित्तुप्पत्तितो पट्ठाया । पुब्बे यं वुत्तं “अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसि करोती ति, तत्थ अनुबन्धनं फुसनञ्च विस्सज्जेत्वा ठपनावसेन भावना होती ति ठपनावसेनेव भावेतब्बं ति अत्थो ।

१३२. वुत्ताञ्हेतं पोरणेहि—

“निमित्ते ठपयं चित्तं नानाकारं विभावयं ।

धीरो अस्सासपस्सासे सकं चित्तं निबन्धती” ति^१ ।

तस्सेवं निमित्तुपट्टानतो पभुति नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति,
किलेसा सन्निसिन्ना व, सति उपट्ठिता येव, चित्तं उपचारसमाधिना
समाहितमेव ।

अथानेन तं निमित्तं नेव वण्णतो मनसिकातब्बं, न लक्खणतो पच्च-
वेक्खितब्बं । अपि च खो खत्तियमहेसिया चक्कवत्तिगम्भो विय कस्सकेन
सालियवगम्भो विय च आवासादीनि सत्त असप्पायानि वज्जेत्वा तानेव
सत्त सप्पायानि सेवन्तेन साधुकं रक्खितब्बं । अथ नं एवं रक्खित्वा
पुनप्पुनं मनसिकारवसेन बुद्धिं विरुद्धिं गमयित्वा दसविधं अप्पना कोसल्लं
सम्पादेतब्बं, वीरियसमता योजेतब्बा । तस्सेवं घटेन्तस्स पथवीकसिणे
वुत्तानुक्कमेनेव तस्मिं निमित्ते चतुक्कपञ्चकज्झानानि निव्वत्तन्ति ।

१३२. पोरणेहि वुत्तोवायमत्थो ति “निमित्ते” ति गाथमाह । तत्थ निमित्ते ति
पटिभागनिमित्ते । ठपयं चित्तं ति भावनाचित्तं ठपेन्तो, ठपनावसेन मनसि करोन्तो ति अत्थो ।
नानाकारं ति “चत्तारो वण्णा” ति^२ एवं वुत्तं नानाकारं । आकारसामञ्जसवसेन हेतं एकवचनं ।
विभावयं ति विभावेन्तो अन्तरधापेन्तो । निमित्तुप्पत्तितो पट्टाय हि ते आकारा अमनसिक-
रोतो अन्तरहिता विय होन्ति । अस्सासपस्सासे ति अस्सासपस्सासे यो नानाकारो, तं विभा-
वयं, अस्सासपस्साससम्भूते वा निमित्ते । सकं चित्तं निबन्धती ति ताय एव ठपनाय अत्तनो
चित्तं उपनिबन्धति, अप्पेती ति अत्थो । ये पन “विभावयं ति विभावेन्तो विदितं पाकटं करोन्तो”
ति अत्थं वदन्ति, तं पुब्बभागवसेन युज्जेय्य । अयञ्हेत्थ अत्थो—धिति सम्पन्नत्ता धीरो योगी
अस्सासपस्सासे नानाकारं विभावेन्तो नानाकारतो ते पजानन्तो विदिते पाकटे करोन्तो,
नानाकारं वा ओळारिकोळारिके पस्सम्मेन्तो वूपसमेन्तो तत्थ यं लद्धं निमित्तं, तस्मिं चित्तं
ठपेन्तो अनुक्कमेन सकं चित्तं निबन्धति अप्पेती ति ।

१—वि० टु०—२-३० ।

२. वि० टु०—२-१६, पटिसं०—टु०—२-९०—पिट्ठादीसु ।

१३४. एवं निव्वत्तचतुक्कपञ्चकज्झानो पनेत्थ भिक्खु सल्लक्खणा-
विवट्टनावसेन कम्मट्ठानं वड्ढेत्वा पारिसुद्धिं पत्तुकामो तदेव ज्ञानं पञ्च-
हाकारेहि वसिप्पत्तं पगुणं कत्वा नामरूपं ववत्थपेत्वा विपस्सनं पट्टपेति ।

कथं ? सो हि समापत्तितो बुट्ठाय अस्सासपस्सासानं समुदयो करज-
कायो च चित्तञ्चा ति पस्सति । यथा हि कम्मार्गगारिया धममानाय भस्तञ्च
पुरिसस्स च तज्जं वायामं पटिच्च वातो सञ्चरति, एवमेव कायञ्च
चित्तञ्च पटिच्च अस्सासपस्सासा ति । ततो अस्सासपस्सासे च कायञ्च रूपं
ति चित्तञ्च तंसम्पयुत्तधम्मे च अरूपं ति ववत्थपेति । अयमेत्थ सङ्खेपो ।
वित्थारतो पन नामरूपववत्थानं परतो आविभविस्सति ।

१३५. एवं नामरूपं ववत्थपेत्वा तस्स पच्चयं परियेसति । परिये-
सन्तो च नं दिस्वा तीसु पि अट्ठासु नामरूपस्स पवत्तिं आरब्भ क्हं

वण्णतो ति पिचुपिण्डतारकरूपादीसु विय उपट्ठितवण्णतो । लक्खणतो ति खरभावादि-
सभावतो, अनिच्चादिलक्खणतो वा । रक्खितब्बं तं निमित्तं ति सम्बन्धो । निमित्तस्स रक्खणं
नाम तत्थ पटिलद्धस्स उपचारज्ञानस्स रक्खणेनेव होती ति आह—“पुनप्पुनं मनसिकारवसेन
बुद्धिं विरुद्धिं गमयित्वा”ति ।

१३४. एत्था ति एतिसं कायानुपस्सनायं । पारिसुद्धिं पत्तुकामो ति अधिगन्तुकामो
समापज्जितुकामो च तत्थ सल्लक्खणाविवट्टनावसेन अधिगन्तुकामो, सल्लक्खणावसेन समापज्जितु-
कामो ति योजेतब्बं । नामरूपं ववत्थपेत्वा विपस्सनं पट्टपेती ति सङ्खेपतो बुत्तमत्थं
वित्थारतो दस्सेतुं “कथं”ति आदि बुत्तं । तत्थ यथा ही ति आदि कायस्स चित्तस्स च अस्सास-
पस्सासानं समुदयभावदस्सनं । कम्मार्गगारिया ति कम्माराणं उक्कायं अग्गिधमनभस्ता ।
धममानाया ति ममयन्तिया, वातं गाहापेन्तिया ति अत्थो । तज्जं ति तदनु रूपं एवमेवा ति
एत्थ कम्मार्गगारी विय करजकायो, वायामो विय चित्तं दट्ठब्बं । किञ्चापि अस्सासपस्सासा
चित्तसमुद्धाना, करजकायं पन विना तेसं अप्पवत्तनतो “कायञ्च चित्तञ्च पटिच्च अस्सास-
पस्सासा” ति बुत्तं ।

१३५. तस्सा ति नामरूपस्स । पच्चयं परियसती ति “अविज्जासमुदया रूपसमुदयो”

वितरति । वित्तिण्णकङ्खो कलापसम्मसनवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा उदयब्ब-
यानुपस्सनाय पुब्बभागे उप्पन्ने ओभासादयो दस विपस्सनुपक्किलेसे
पहाय उपक्किलेसविमुत्तं पटिपदाजाणं मग्गो ति ववत्थपेत्वा उदयं पहाय
भङ्गानुपस्सनं पत्वा निरन्तरं भङ्गानुपस्सनेन वयतो उपट्ठितेसु भव्वसङ्गारेसु
निब्बिन्दन्तो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो यथाक्कमेन चत्तारो अरियमग्गे
पापुणित्वा अरहत्तफले पतिट्ठाय एकूनवीसतिभेदस्स पच्चवेक्खणाजाणस्स
परियन्तं पत्तो सदेवकस्स लोकस्स अग्गदक्खिण्यो होति ।

एत्तावता चस्स गणनं आदिं कत्वा पटिपस्सनापरियोसाना
आनापानस्सतिसमाधिभावना समत्ता होती ति अयं सव्वाकारतो पठम-
चतुक्कवण्णना ।

ति आदिना^१ अविज्जादिकं पच्चयं वीमंसति परिग्गण्हाति । कङ्खं वितरती ति “अहोसिं नु खो
अहं अतीतमद्धानं” ति^२ आदिनयप्पवत्तं सोलसवत्थुकं विचिकिच्छं अतिककमति पजहति ।
“यं किञ्चि रूपं अतीतानागतपच्चुप्पन्नं” ति^३ आदिनयप्पवत्तं कलापसम्मसनं । पुब्बभागे
ति पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धिपरियापन्नाय उदयब्बयानुपस्सनाय पुब्बभागे उप्पन्ने । ओभासा-
दयो ति ओभासो जाणं पीति पस्सद्धिं सुखं अधिमोक्खो पग्गहो उपेक्खा उपट्ठानं निकन्ती ति
इमे ओभासादयो दस । उदयं पहाया ति उदयब्बयानुपस्सनाय गहितं सङ्गारानं उदयं
विस्सज्जेत्वा तेसं भङ्गस्सेव अनुपस्सनतो भङ्गानुपस्सनं जाणं पत्वा आदीनवानुपस्सनापुब्बङ्गमाय
निब्बिदानुपस्सनाय निब्बिन्दन्तो । मुञ्चितुकम्यतापटिसङ्खानुपस्सनासङ्खादपेक्खानुलोमजाणानं
चिण्णपरियन्ते उप्पन्नगोत्रभुजाणानन्तरं उप्पन्नेन मग्गजाणेन सव्वसङ्गारेसु विरज्जन्तो
विमुच्चन्तो । मग्गक्खणे हि अरियो विरजति विमुच्चती ति च वुच्चति । तेनाह “यथाक्कमेन
चत्तारो अरियमग्गे पापुणित्वा” ति । मग्गफलनिब्बानपहीनावसिद्धिकिलेससङ्घातस्स पच्च-
वेक्खितव्वस्स पभेदेन एकूनवीसतिभेदस्स । अरहतो हि अवसिद्धिकिलेसाभावेन एकून-
वीसतिता । अस्सा ति आनापानकम्मट्ठानिकस्स ।

१. खु०—५-६१—पिट्ठे पटिसम्मिदामग्गे । २. म०—१-१२; सं०—२-२५ । ३. म०—१-
२७०; म०—३-७८; अं०—२-१८२—पिट्ठादीसु ।

१३६. इतरेसु पन तीसु चतुक्केसु यस्मा विसुं कम्मट्ठानभावनानयो नाम नत्थि । तस्मा अनुपदवण्णनानयेनेव तेसं एवं अत्थो वेदितब्बो । पोतिपटिसंवेदी ति पीति पटिसंविदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामो ति सिक्खन्ति । तत्थ द्वीहाकारेहि पीति पटिसंविदिता होति आरम्मणतो च असम्मोहतो च ।

१३७. कथं आरम्मणतो पीति पटिसंविदिता होति ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जति । तस्स समापत्तिक्खणे ज्ञानपटिलाभेन आरम्मणतो पीति पटिसंविदिता होति, आरम्मणस्स पटिसंविदितत्ता । कथं असम्मोहतो ?

१३६. २३४. विसुं कम्मट्ठानभावनानयो नाम नत्थि पठमचतुक्कवसेन अधिगत-ज्ञानस्स वेदनाचित्तधम्मानुपस्सानावसेन देसितत्ता । तेसं ति तिण्णं चतुक्कानं ।

पीतिपटिसंवेदी ति पीतिया पटि पटि सम्मदेव वेदनासीलो, तस्सा वा पटि पटि सम्मदेव वेदो एतस्स अत्थि, तं वा पटि पटि सम्मदेव वेदयमानो । तत्थ कामं संवेदनग्गहणेनेव पीतिया सक्कच्चं विदितभावो बोधितो होति, येहि पन पकारेहि तस्सा संवेदनं इच्छितं, तं दस्सेतुं पटि-सद्दग्गहणं “पटि पटि संवेदी ति पटिसंवेदी”ति । तेनाह ‘द्वीहाकारेही’ ति आदि ।

१३७. तत्थ कथं आरम्मणतो पीतिपटिसंविदिता होती त पुच्छावचनं । सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जती ति पीतिसद्दगतानि द्वे पठमदुतियज्ञानानि पटिपाटिया समा-पज्जति । तस्सा ति तेन । “पटिसंविदिता” ति हि पदं अपेक्खित्वा कत्तु अत्थे एतं सामिवचनं । समापत्तिक्खणे ति समापन्नक्खणे । ज्ञानपटिलाभेना ति ज्ञानेन समङ्गिभावेन । आरम्मणतो ति आरम्मणमुखेन, तदारम्मणाज्ञानपरियापन्ना पीति पटिसंविदिता होति आरम्मणस्स पटिसंविदितत्ता । किं वुत्तं होति ? यथा नाम सप्पपरियेसनं चरन्तेन तस्स आसये पटिसंविदिते सो पि पटिसंविदितो गहितो एव होति मन्तागदबल्लेन तस्स गहणस्स सुकरत्ता, एवं पीतिया आसयभूते आरम्मणे पटिसंविदिते सा पीति पटिसंविदिता एव होति सलक्खणतो सामञ्जतो च तस्सा गहणस्स सुकरत्ता ति ।

कथं असम्महतो पीतिपटिसंविदिता होती ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । विपस्सनाक्खणे ति विपस्सनापञ्जाय तिक्खविसदप्पत्ताय’ विसयतो दस्सनक्खणे । लक्खणपटिवेधेना ति

सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं खयतो वयतो
सम्मसति तस्स विपस्सनाक्खणे लक्खणपटिवेधेन असम्मोहतो पीति
पटिसंविदिता होति ।

१३८. बुत्तञ्हेतं पटिसम्भिदायं—

“दीधं अस्सासवसेन चित्तस्स एकगगतं अविक्खेपं पजानतो सति
उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सा पीति पटिसंविदिता होति ।
दीधं पस्सासवसेन । रस्सं अस्सासवसेन । रस्सं पस्सासवसेन । सब्बकाय-
पटिसंवेदी अस्सासपस्सासवसेन । पस्सम्मयं कायसङ्गारं अस्सासपस्सासवसेन
पीतिया सलक्खणस्स सामञ्ज लक्खणस्स च पटिविज्जनेन । यं हि यस्स विसेसतो, सामञ्जतो
च लक्खणं, तस्मिं विदिते सो याथावतो विदितो एव होति । तेनाह “असम्मोहतो पीति
पटिसंविदिता होती” ति ।

१३८. इदानीं तमत्थं पाळिया एव विभावेतुं “बुत्तञ्हेतं” ति आदिमाह । तत्थ
दीधं अस्सासवसेना ति आदीसु यं वत्तब्बं तं हेट्ठा बुत्तमेव । तत्थ पन सतोकारितादस्सनवसेनं
पाळि आगता, इध पीतिपटिसंवेदितावसेन, पीतिपटिसंवेदिता च अत्थतो विभत्ता एव । अपि
च अयमेत्थ सङ्केपत्थो—दीधं अस्सासवसेना ति दीधस्स अस्सासस्स आरम्भणभूतस्स वसेन
पजानतो सा पीति पटिसंविदिता होति ति सम्बन्धो । चित्तस्स एकगगतं अविक्खेपं पजानतो
ति ज्ञानपरियापन्नं “अविक्खेपो” ति लद्धनामं चित्तस्सेकगगतं तंसम्पयुत्ताय पञ्चाय पजानतो ।
यथेव हि आरम्भणमुखेन पीति पटिसंविदिता होति, एवं तंसम्पयुत्तधम्मा पि आरम्भणमुखेन
पटिसंविदिता एव होन्ती ति । सति उपट्ठिता होती ति दीधं अस्सासवसेन ज्ञानसम्पयुत्ता सति
तस्स आरम्भणे उपट्ठिता आरम्भणमुखेन ज्ञाने पि उपट्ठिता नाम होति । ताय सतिया ति
एवं उपट्ठिताय ताय सतिया यथावुत्तेन तेन जाणेन सुप्पटिविदितत्ता आरम्भणस्स तस्सवसेन
तदारम्भणा सा पीति पटिसंविदिता होति । दीधं पस्सासवसेना ति आदंसु पि इमिनाव
नयेन अत्थो वेदितव्वो ।

एवं पठमचतुक्कवसेन दस्सितं पीतिपटिसंवेदनं आरम्भणतो, असम्मोहतो च
विभागसो दस्सेतुं “आवज्जतो” ति आदि बुत्तं । तत्थ आवज्जतो ति ज्ञानं आवज्जन्तस्स ।
सा पीती ति सा ज्ञानपरियापन्ना पीति । जानतो ति समापन्नक्खणे आरम्भणमुखेन जानतो ।
तस्सा सा पीती पटिसंविदिता होती ति सम्बन्धो । पस्सतो ति दस्सनभूतेन जाणेन ज्ञानतो

चित्तस्स एकगतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सति या तेन जाणेन सा पीति पटिसंविदिता होति । आवज्जतो सा पीति पटिसंविदिता होति । जानतो, पस्सतो, पच्चवेक्खतो, चित्तं अधिट्ठहतो, सद्वाय अधिमुच्चतो, वीरियं पग्गण्हतो, सति उपट्ठापयतो, चित्तं समादहतो, पञ्ञाय पजानतो, अभिञ्ञेय्यं परिञ्ञेय्यं पहातब्बं भावेतब्बं सच्छिकातब्बं सच्छिकरोतो सा पीति पटिसंविदिता होति । एवं सा पीति पटिसंविदिता होती” ति ।

बुद्धाय पस्सन्तस्स । पच्चवेक्खतो ति ज्ञानं पच्चवेक्खन्तस्स । चित्तं अधिट्ठहतो ति “एत्तं वेलं ज्ञानसमङ्गी भविस्सामी” ति ज्ञानचित्तं अधिट्ठहन्तस्स । एव पञ्ञन्नं वसीभावानं वसेन ज्ञानस्स पजाननमुखेन आरम्भणतो पीतिया पटिसंवेदना दस्सिता ।

इदानीं येहि धम्मेहि ज्ञानं, विपस्सना च सिञ्ञन्ति, तेसं ज्ञानपरियापजानं विपस्सना-मग्गपरियापजानञ्च सद्वादीनं वसेन पीतिपटिसंवेदनं दस्सेतुं “सद्वाय अधिमुच्चतो” तिआदि वुत्तं । तत्थ अधिमुच्चतो ति सहहन्तस्स, समथविपस्सनावसेना ति अधिप्पायो । वीरियं पग्गण्हतो ति आदीसु पि एसेव नयो । अभिञ्ञेय्यं ति अभिविसिद्धाय पञ्ञाय जानितब्बं । अभिजानतो ति विपस्सनापञ्ञापुब्बङ्गमाय मग्गपञ्ञाय जानतो । परिञ्ञेय्यं ति दुक्खसच्चं तीरणपरिञ्ञाय मग्गपञ्ञाय च परिजानतो । पहातब्बं ति समुदयसच्चं पहाणपरिञ्ञाय, मग्गपञ्ञाय च पजहतो । भावयतो सच्छिकरोतो भावेतब्बं मग्गसच्चं, सच्छिकातब्बं निरोधसच्चं । केचि पनेत्थ पीतिया एव वसेन अभिञ्ञेय्यादीनि उद्धरन्ति, तं अयुत्तं ज्ञानादि-समुदायं उद्धरित्वा ततो पीतिया निद्वारणस्स अधिप्पेतत्ता ।

एत्थ च “दीर्घं अस्सासवसेना” ति आदिना पठमचतुक्कवसेन आरम्भणतो पीतिपटि-संवेदनं वुत्तं, तथा “आवज्जतो” ति आदीहि पञ्चहि पदेहि । “अभिञ्ञेय्यं अभिजानतो” ति आदीहि पन असम्मोहतो । “सद्वाय अधिमुच्चतो” तिआदीहि उभयथापी ति सङ्खेपतो समथ-वसेन आरम्भणतो, विपस्सनावसेन असम्मोहतो पीतिपटिसंवेदनं वुत्तं ति दट्ठब्बं । कस्मा पनेत्थ वेदनानुपस्सनायं पीतिसीसेन वेदना गहिता, न सरूपतो एव ति ? भूमिभिभागादिवसेन वेदनं भिन्दित्वा चतुधा वेदनानुपस्सनं दस्सेतुं । अपि च वेदनाकम्मट्ठानं दस्सेन्तो भगवा पीतिया ओळारिकत्ता तंसम्पयुत्तसुखं सुखग्गहणत्थं पीतिसीसेन दस्सेति ।

१३९. एतेनेव नयेन अवसेसपदानि पि अत्थतो वेदितव्वानि । इदं पनेत्थ विसेसमत्तं—तिण्णं ज्ञानानं वसेन सुखपटिसंविदिता, चतुन्नम्पि वसेन चित्तसङ्खारपटिसंविदिता वेदितव्वानि । चित्तसङ्खारो ति वेदनादयो द्वे खन्धा । सुखपटिसंवेदीपदे चेत्थ विपस्सनाभूमिदस्सनत्थं “सुखं ति द्वे सुखानि, कायिकञ्च सुखं चेतसिकञ्च” ति पटिसम्भिदायं वुत्तं । पस्सम्मभयं चित्तसङ्खारं ति ओळारिकं ओळारिकं चित्तसङ्खारं पस्सम्भेन्तो, निरोधेन्तो ति अत्थो । सो वित्थारतो कायसङ्खारे वुत्तनयेनेव वेदितव्वो ।

१४०. अपि चेत्थ पीतिपदे पीतिसीसेन वेदना वुत्ता, सुखपदे सरूपेनेव वेदना । द्वीसु चित्तसङ्खारपदेसु “सञ्जा च वेदना च चेतसिका

१३९. एतेनेव नयेन अवसेसपदानि ति “सुखपटिसंवेदी चित्तसङ्खारपटिसंवेदी” ति पदानि पीतिपटिसंवेदिपदे आगतनयेनेव अत्थतो वेदितव्वानि । सक्का हि “द्वीहाकारेहि सुखपटिसंवेदिता होति, चित्तसङ्खारपटिसंवेदिता होति आरम्भणतो” तिआदिना पीतिट्टाने सुखादिपदानि पक्खिपित्वा “सुखसहगतानि तीणि ज्ञानानि, चत्तारि वा ज्ञानानि समापज्जती” ति आदिना अत्थं विज्जातुं । तेनाह “तिण्णं ज्ञानानं वसेना” ति आदि । वेदनादयो ति आदिसद्देन सञ्जा गहिता । तेनाह “द्वे खन्धा” ति । विपस्सनाभूमिदस्सनत्थं ति पक्किण्णकसङ्खारसम्मसनवसेन विपस्सनाय भूमिदस्सनत्थं “सुखन्ति द्वे सुखानी” ति आदि वुत्तं समथे कायिकसुखाभावतो । सो ति सो पस्सम्भनपरियायेन वुत्तो निरोधो । ‘इमस्स हि भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले’ ति आदिना वित्थारतो कायसङ्खारे वुत्तो, तस्मा वुत्तनयेनेव वेदितव्वो । तत्थ कायसङ्खारवसेन आगतो, इध चित्तसङ्खारवसेना ति अयमेव विसेसो ।

१४०. एव चित्तसङ्खारस्स पस्सम्भनं अतिदेसेन दस्सेत्वा यदब्बं इमस्मिं चतुक्के वत्तव्वं, तं दस्सेतुं ‘अपि चा’ तिआदि वुत्तं । तत्थ पीतिपदे ति ‘पीतिपटिसंवेदी’ तिआदिना देसितकोट्टासे । पीतिसीसेन वेदना वुत्ता ति पीतिअपदेसेन तं सम्पयुत्ता वेदना वुत्ता, न पीति ति अधिप्पायो । तत्थ कारणं हेट्ठा वुत्तमेव । द्वीसु चित्तसङ्खारपदेसू ति “चित्तसङ्खारपटिसंवेदी पस्सम्मभयं चित्तसङ्खारं” ति चित्तसङ्खारपटिसंयुत्तेषु द्वीसु पदेसु । “विज्जाणपच्चया

एते धम्मा चित्तपटिबद्धा चित्तसङ्खारा” ति^१ वचनतो सञ्जासम्पयुत्ता वेदना ति एवं वेदनानुपस्सना नयेन इदं चतुक्कं भासितं ति वेदितब्बं ।

१४१. ततियचतुक्के पि चतुन्नं ज्ञानानं वसेन चित्तपटिसंवेदिता वेदितब्बा । अभिप्पमोदयं चित्तं ति चित्तं मोदेन्तो पमोदेन्तो हासेन्तो पहासेन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । तत्थ द्वीहाकारेहि अभिप्पमोदो होति, समाधिवसेन च विपस्सनावसेन च ।

१४२. कथं समाधिवसेन ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जति । सो समापत्तिक्खणे सम्पयुत्तापीतिया चित्तं आमोदेति पमोदेति । कथं विपस्सनावसेन ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं खययो वयतो सम्मसति । एवं विपस्सनाक्खणे ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं आरम्मणं कत्वा चित्तं आमोदेति पमोदेति । एवं पटिपन्नो “अभिप्पमोदयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति बुच्चति ।

नामरूपं” ति^२ वचनतो चित्तेन पटिबद्धा ति चित्तपटिबद्धा । ततो एव कामं चित्तेन सङ्खरीयन्ती ति चित्तखङ्गारा, सञ्जावेदनादयो, इध पन उपलक्खणमत्तं सञ्जावेदनाव अधिप्पेता ति आह “सञ्जासम्पयुत्ता वेदना” ति ।

१४१. चित्तपटिसंवेदी ति एत्थ द्वीहाकारेहि चित्तपटिसंवेदिता होति आरम्मणतो असम्मोहतो च । कथं आरम्मणतो चत्तारि ज्ञानानि समापज्जति, तस्स समापत्तिक्खणे ज्ञानपटिलाभेना ति आदिना वुत्तनयानुसारेन सब्बं सुविज्जेय्यं ति आह “चतुन्नं ज्ञानानं वसेन चित्तपटिसंवेदिता वेदितब्बा” ति । चित्तं मोदेन्तो ति ज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं सम्पयुत्ताय पीतिया मोदयमानो, तं वा पीतिं आरम्मणं कत्वा पवत्तं विपस्सनाचित्तं ताय एव आरम्मणभूताय पीतिया मोदयमानो । पमोदेन्तो तिआदीनि पदानि तस्सेव वेवचनानि पीतिपरियायभावतो ।

१४२. सम्पयुत्ताय पीतिया चित्तं आमोदेती ति ज्ञानचित्तसम्पयुत्ताय पीतिसम्बोज्झङ्गभूताय ओदयलक्खणाय ज्ञानपीतिया तमेव ज्ञानचित्तं सहजातादिपञ्चयवसेन चेव ज्ञानपञ्चयवसेन च परिव्रूहेन्तो हट्ठपहट्ठाकारं पापेन्तो आमोदेति पमोदेति च । आरम्मणं कत्वा ति उल्लारं ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं आरम्मणं कत्वा पवत्तमानं विपस्सनाचित्तं ताय एव आरम्मणभूताय पीतिया योगावचरो हट्ठपहट्ठाकारं पापेन्तो “आमोदेति पमोदेती” ति बुच्चति ।

१. खु०-५-२१९; म०-१-३७२ ।

२. वि०-३-१; म०-३-१२७; खु०-१-६३-पिट्ठादीसु ।

१४३. समादहं चित्तं ति पठमज्झानादिवसेन आरम्भणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो । तानि वा पन ज्ञानानि समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्मसतो विपस्सनाक्खणे लक्खण-पटिवेधेन उप्पज्जति खणिकचित्तेकगता । एवं उप्पन्नाय खणिकचित्तेकगताय वसेन पि आरम्भणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो “समादहं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति बुच्चति ।

१४४. विमोचयं चित्तं ति पठमज्झानेन नीवरणेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो, दुतियेन वितक्कविचारेहि, ततियेन पीतिया, चतुत्थेन सुख-दुक्खेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो । तानि वा पन ज्ञानानि समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्मसति । सो विपस्सनाक्खणे अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जातो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो, दुक्खानु-

१४३. समं ठपेन्तो ति यथा ईसकम्पि लीनपक्खं उद्धच्चपक्खञ्च अनुपगम्म अनो-नतं अनुव्रतं यथा इन्द्रियानं समत्तपटिपत्तिया अविसमं, समाधिस्स वा उक्कंसगमनेन आने-ज्जप्पत्तिया सम्मदेव ठितं होति, एवं अप्पनावसेन ठपेन्तो । लक्खणपटिवेधेना ति अनिच्चा-दिकस्स लक्खणस्स पटि पटि विज्झनेन खणे खणे अवबोधेन । खणिकचित्तेकगता ति खण-मत्तट्टितिकी समाधि । सो पि हि आरम्भणे निरन्तरं एकाकारेन पवत्तमानो पटिपक्खेन अनभिभूतो अप्पितो विय चित्तं निच्चलं ठपेति । तेन वुत्तं “एवं उप्पन्नाया” ति आदि ।

१४४. मोचेन्तो ति विक्खम्भनविमुत्तिवसेन विवेचेन्तो विसुं करोन्तो नीवरणानि पजहन्तो ति अत्थो । विपस्सनालक्खणे ति भज्जानुपस्सनाक्खणे । भज्जो हि नाम अनिच्चताय परमा कोटि, तस्मा ताय भज्जानुपस्सको योगावचरो चित्तमुखेन सब्बसङ्खारगतं अनिच्चतो पस्सति, नो निच्चतो । अनिच्चस्स दुक्खत्ता दुक्खस्स च अनत्तकत्ता तदेव दुक्खतो अनुपस्सति, नो सुखतो । अनत्ततो अनुपस्सति, नो अत्ततो । यस्मा पन यं अनिच्चं दुक्खं अनत्ता, न तं अभिनन्दितब्बं । यच्च न अभिनन्दितब्बं, न तं रज्जितब्बं । तस्मा भज्जदस्सनानुसारेण “अनिच्चं दुक्खं अनत्ता” ति सङ्खारगते दिट्ठे तस्मि निब्बिन्दति, नो नन्दति । विरज्जति, नो रज्जति । सो एवं निब्बिन्दन्तो विरज्जन्तो लोकियेनेव ताव जाणेन रागं निरोधेति, नो समुदेति, नास्स समुदयं करोती ति अत्थो । अथ वा सो एवं विरत्तो यथा दिट्ठं सङ्खारगतं, तथा अदिट्ठं

पस्सनाय सुखसञ्जातो, अनत्तानुपस्सनाय अरासञ्जातो, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दितो, विरागानुपस्सनाय रागतो, निरोधानुस्सनाय समुदयतो, पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानतो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो अस्ससति चेव पस्सति च । तेन बुच्चति “विमोचयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति । एवं चित्तानुपस्सनावसेन इदं चतुक्कं भासितं ति वेदितब्बं ।

१४५. चतुत्थचतुक्के पन अनिच्चानुपस्सी ति एत्थ ताव अनिच्चं वेदितब्बं, अनिच्चता वेदितब्बा, अनिच्चानुपस्सना वेदितब्बा, अनिच्चानुपस्सी

अत्तनो जाणेन निरोधेति, नो समुदेति । निरोधमेवस्स मनसि करोति, नो समुदयं ति अत्थो । सो एवं पटिपन्नो पटिनिस्सज्जति नो आदियति । किं वुत्तं होति ? अयञ्चिह अनिच्चादिअनुपस्सना सद्धिं खन्धाभिसङ्खारेहि किलेसानं परिच्चजनतो, सङ्खतदोसदस्सनेन तव्विपरीते निव्वाने तन्निन्ताय पक्खन्दनतो परिच्चागपटिनिस्सग्गो पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो चा ति बुच्चति । तस्मा ताय समन्नागतो योगावचरो वुत्तनयेन किलेसे च परिच्चजति, निव्वाने च पक्खन्दति । तेन वुत्तं “सो विपस्सनाक्खणे अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जातो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो” प”पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानतो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो अस्ससति चेव पस्ससति चा” ति ।

तत्थ अनिच्चस्स, अनिच्चं ति वा अनुपस्सना अनिच्चानुपस्सना । तेभूमकधम्मानं अनिच्चतं गहेत्वा पवत्ताय विपस्सनाय एतं नामं । निच्चसञ्जातो ति सङ्खतधम्मे “निच्चा सस्सता” ति पवत्ताय मिच्छासञ्जाय । सञ्जासीसेन चित्तिद्वीनम्पि गहणं दट्ठब्बं । एस नयो सुखसञ्जादीसु पि । निब्बिदानुपस्सनाया ति सङ्खारेसु निव्विन्दनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । नन्दितो ति अप्पीतिकतण्हातो । विरागानुपस्सनाया ति तथा विरज्जनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । तेन वुत्तं “रागतो मोचेन्तो” ति । निरोधानुपस्सनाया ति सङ्खारानं निरोधस्स अनुपस्सनाय । यथा सङ्खारा निरुज्झन्तिथेव, आर्याति पुनग्भववसेन न उप्पज्जन्ति, एवं वा अनुपस्सना निरोधानुपस्सना । मुच्चितुकम्पता हि अयं बलप्पत्ता । तेनाह “समुदयतो मोचेन्तो” ति । पटिनिस्सज्जनाकारेन पवत्ता अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना । आदानतो ति निच्चादिवसेन गहणतो, पटिसन्धिगगहणतो वा ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

१४५. अनिच्चंति अनुपस्सी, अनिच्चस्स वा अनुपस्सनीलो अनिच्चानुपस्सी ति

वेदितव्यो । तत्थ अनिच्चं ति पञ्चक्खन्धा । कस्मा ? उप्पादवयञ्जथत्ता-
भावा । अनिच्चता ति तेसं येव उप्पादवयञ्जथत्तं, हुत्वा अभावो वा ।
निव्वत्तानं तेनेवाकारेण अठत्वा खणभङ्गेण भेदो ति अत्थो । अनिच्चानुपस्सना
ति तस्सा अनिच्चताय वसेण रूपादीसु अनिच्चं ति अनुपस्सना । अनिच्चा-
नुपस्सी ति ताय अनुपस्सनाय समन्नागतो । तस्मा एवंभूतो अस्ससन्तो
च पस्ससन्तो च इध “अनिच्चानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति
सिक्खती” ति वेदितव्यो ।

एत्थ किं पनेतं अनिच्चं, कथं वा अनिच्चं, का वा अनिच्चानुपस्सना, कस्स वा अनिच्चानु-
पस्सना ति चतुक्कं विभावेतव्वं ति तं दस्सेन्तो—“अनिच्चं वेदितव्वं” ति आदिमाह ।

तत्थ निच्चं नाम धुवं सस्सतं यथा तं निव्वानं, न निच्चं ति अनिच्चं, उदयव्यवन्तं,
अत्थतो सङ्गता धम्मा ति आह “अनिच्चं ति पञ्चक्खन्धा । कस्मा ? उप्पादवयञ्ज-
थत्तभावा” ति, उप्पादवयञ्जथत्तसम्भावा ति अत्थो । तत्थ सङ्गतधम्मानं हेतुपच्चयेहि उप्पज्जनं
अहुत्वा सम्भवो अत्तलामो उप्पादो । उप्पन्नानं तेसं खणनिरोधो विनासो वयो । जराय
अञ्जथाभावो अञ्जथत्तं । यथा हि उप्पादावत्थाय भिन्नाय भङ्गावत्थायं वत्थुभेदो नत्थि, एवं
ठितिसङ्गताय भङ्गाभिमुखावत्थायमपि वत्थुभेदो नत्थि, यत्थ जरावोहारो । तस्मा एकस्सा पि
धम्मस्स जरा युज्जति, या खणिकजरा ति वुच्चति । एकस्सेन च उप्पादभङ्गावत्थासु वत्थुनो अभेदो
इच्छितव्वो, अञ्जथा ‘अञ्जो उप्पज्जति, अञ्जो भिज्जती’ ति आपज्जेय्य । तथिमं खणिकजरं
सन्धायाह “अञ्जथत्तं” ति । यं पनेत्थ वत्तव्वं, तं परतो कथयिस्साम ।

यस्स लक्खणत्तयस्स भवा खन्धेसु अनिच्चसमञ्जा, तस्मिं लक्खणत्तये अनिच्चता-
समञ्जा ति “अनिच्चता ति तेसं येव उप्पादवयञ्जथत्तं” ति क्त्वा विसेसतो धम्मानं खणिकनिरोधे
अनिच्चतावोहारो ति दस्सेन्तो—“हुत्वा अभावो वा” ति आदिमाह । तत्थ उप्पादपुब्बकत्ता
अभावस्स हुत्वागहणं । तेन पाकभावपुब्बकत्तं विनासभावस्स दस्सेति । तेनेवाकारेणा ति
निव्वत्तनाकारेणैव । खणभङ्गेना ति खणिकनिरोधेन । तस्सा अनिच्चताया ति खणिकभङ्ग-
सङ्गताय अनिच्चताय । ताय अनुपस्सनाया ति यथावुत्ताय अनिच्चानुपस्सनाय । समन्नागतो
ति समङ्गिभूतो योगावचरो ।

१४६. विरागानुपस्सो ति एत्थ पन द्वे विरागा—खयविरागो च अच्चन्तविरागो च । तत्थ खयविरागो ति सङ्खारानं खणभङ्गो । अच्चन्त-
विरागो ति निब्बानं । विरागानुपस्सना ति तदुभयदस्सनवसेन पवत्ता
विपस्सना च मग्गो च । तां दुविधाय पि अनुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा
अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “विरागानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी
ति सिक्खती” ति वेदितव्यो । निरोधानुपस्सी-पदे पि एसेव नयो ।

१४७. पटिनिस्सग्गानुपस्सी ति एत्था पि द्वे पटिनिस्सग्गा—
परिच्चागपटिनिस्सग्गो च पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो च । पटिनिस्सग्गो येव
अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना । विपस्सनामग्गानं एतमधिवचनं ।

१४८. विपस्सना हि तदङ्गवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्खारेहि किलेसे
परिच्चजति, सङ्खतदोसदस्सनेन च तब्बिपरीते निब्बाने तन्निन्नताय पक्खन्दती

१४६. खयो. सङ्खारानं विनासो, विरज्जनं तेसं येव विलुज्जनं विरागो, खयो एव
विरागो खयविरागो । खणिकनिरोधो । अच्चन्तमेत्थ एतस्मिं अधिगते. सङ्खारा विरज्जन्ति
निरुज्जन्ती ति अच्चन्तविरागो, निब्बानं । तेनाह “खयविरागो सङ्खारानं खणभङ्गो,
अच्चन्तविरागो निब्बानं”ति । तदुभयवसेन पवत्ता ति खयविरागानुपस्सनावसेन
विपस्सनाय, अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन मग्गस्स पवत्ति योजेतव्वा । आरम्भणतो वा
विपस्सनाय खयविरागानुपस्सनावसेन पवत्ति, तन्निन्नभावतो अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन,
मग्गस्स पन असम्भोहतो खयविरागानुपस्सनावसेन, आरम्भणतो अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन
पवत्ति वेदितव्वा । “एसेव नयो”ति इमिना यस्मा विरागानुपस्सी-पदे वुत्तनयानुसारेन
“द्वे निरोधा खयनिरोधो च अच्चन्तनिरोधो चा” ति एवमादि अत्थवण्णनं अतिदिसति, तस्मा
विरागद्वाने निरोधपदं पक्खिपित्वा “खयो सङ्खारानं विनासो”ति आदिना इध वुत्तनयेन तस्स
अत्थवण्णना वेदितव्वा ।

१४७. पटिनिस्सज्जनं पहातव्वस्स तदङ्गवसेन वा समुच्छेदवसेन वा परिच्चजनं
परिच्चागपटिनिस्सग्गो । तथा सब्बूपधीनं पटिनिस्सग्गभूते विसङ्खारे अत्तनो निस्सज्जनं,
तन्निन्नताय वा तदारम्भणताय वा तत्थ पक्खन्दनं पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ।

१४८. तदङ्गवसेना ति एत्थ अनिच्चानुपस्सना ताव तदङ्गप्पहानवसेन निच्चसज्जनं
परिच्चजति, परिच्चजन्ती च तथा अप्पवत्ति यं ये “निच्चं”ति गहणवसेन किलेसा, तम्मूलका

ति परिच्चागपटिनिस्सग्गो चेव पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ति च वुच्चति । मग्गो समुच्छेदवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजति, आरम्मणकरणेन च निब्बाने पक्खन्दती ति परिच्चागपटिनिस्सग्गो चेव पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ति च वुच्चति । उभयम्पि पन पुरिमपुरिमजाणानं अनु अनुपस्सनतो अनुपस्सना ति वुच्चति । ताय दुविधाय पि पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति वेदितब्बो ।

इदं चतुत्थचतुक्कं सुद्धविपस्सनावसेनेव वुत्तं । पुरिमानि पन तीणि समथविपस्सनावसेन । एवं चतुन्नं चतुक्कानं वसेन सोळसवत्थुकाय आनापानस्सतिया भावना वेदितब्बा । एवं सोळसवत्थुवसेन च पन अयं आनापानस्सति महप्फला होति महानिसंसा ।

२४९. तत्रस्स “अयम्पि खो भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो चा” ति आदिवचनतो सन्तभावादि-

अभिसङ्गारा, तदुभयमूलका च विपाकखन्धा अनागते उप्पज्जेय्थुं, ते सब्बे पि अप्पवत्तिकरणवसेन परिच्चजति, तथा दुक्खसञ्जादयो । तेनाह “विपस्सना हि तदङ्गवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजती”ति ।

सङ्गतदोसदस्सनेना ति सङ्गते तेभूमके सङ्गारगते अनिच्चतादिदोसदस्सनेन । निच्चादिभावेन तद्विपरीतो । तन्निन्नताया ति तदधिमुत्तताय । पक्खन्दती ति अनुपविसति अनुपविसन्तं विय होति । सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजती ति मग्गेन किलेसेसु परिच्चत्तेसु अविपाकधम्मतापादनेन अभिसङ्गारा, तमूलका च खन्धा अनुपत्तिरहभावेन परिच्चत्ता नाम होन्ती ति सब्बे पि ते मग्गो परिच्चजती ति वुत्तं । उभयं ति विपस्सनाजाणं, मग्गजाणञ्च । मग्गजाणम्पि हि गोत्रभुजाणस्स अनु पच्छा निब्बानदस्सनतो “अनुपस्सना”ति वुच्चति ।

सोळसवत्थुवसेन चा ति सोळसन्नं वत्थूनं वसेना पि वुच्चमानसन्तभावादिवसेना पी ति समुच्चयत्थो च-सहो । “आनापानस्सति भाविता”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितब्धं ।

१४६. अस्सा ति आनापानस्सतिसमाधिस्स । कामवितक्कादिवितक्कुपच्छेदसमत्थताय पि

वसेना पि महानिसंसता वेदितब्बा, वितक्कुपच्छेदसमत्थताय पि । अयं हि सन्तपणीतअसेचनकसुखविहारत्ता समाधिअन्तरायकरानं वितक्कानं वसेन इतो चित्तो च चित्तस्स विधावनं विच्छिन्दित्वा आनापानारम्मणाभिमुखमेव चित्तं करोति । तेनेव वुचं—“आनापानस्सति भावेतब्बा वितक्कुपच्छेदाया” ति^१ ।

१५०. विज्जाविमुत्तिपारिपूरिया मूलभावेना पि चस्सा महानिसंसता वेदितब्बा । वुचं हेतं भगवता—“आनापानस्सति भिक्खवे भाविता बहुलीकता चचारो सतिपट्टाने परिपूरेति, चचारो सतिपट्टाना भाविता बहुलीकता सच्च बोज्झङ्गे परिपूरेन्ति, सच्च बोज्झङ्गा भाविता बहुलीकता विज्जाविमुत्तिं परिपूरेन्ती” ति^२ ।

अपि च चरिमकानं अस्सासपस्सासानं विदितभावकरणतो पिस्सा महानिसंसता वेदितब्बा । वुत्तं हेतं भगवता—“एवं भाविताय खो राहुल आनापानस्सतिया एवं बहुलीकताय ये पि च ते चरिमका अस्सासपस्सासा, ते पि विदिता व निरुज्झन्ति, नो अविदिता” ति^३ ।

१५१. तत्थ निरोधवसेन तयो चरिमका—भवचरिमका ज्ञानचरिमका चुतिचरिमका ति । भवेसु हि कामभवे अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति, रूपारूपभवेसु नप्पवत्तन्ति, तस्सा ते भवचरिमका । ज्ञानेसु पुरिमे ज्ञानत्तये

महानिसंसता वेदितब्बा ति सम्बन्धो । अयं ति आनापानस्सतिसमाधि । उच्चावचेसु आरम्भणेषु पवत्ति येव इतो चित्तो च चित्तस्स विधावनं ।

१५० विज्जा नाम मग्गो । विमुत्ति फलं । मूलभावो विपस्सनाय पादकभावो । चत्तारो सतिपट्टाने परिपूरेति कायानुपस्सनादीनं चतुन्नं अनुपस्सनानं वसेन तस्सा भावनाय पवत्तनतो । सत्त बोज्झङ्गे परिपूरेन्ति बोज्झङ्गभावनाय विना सतिपट्टानभावनापारिपूरिया अभावतो । विज्जाविमुत्तिं परिपूरेन्ति बोज्झङ्गभावनाय तासं सिखाप्पत्तिभावतो । चरिमकानं ति अन्तिमकानं ।

१५१. निरोधवसेना ति निरुज्जनवसेन । भवचरिमका ति भववसेन चरिमका

पवत्तन्ति, चतुत्थे नप्पवत्तन्ति, तस्मा ते ज्ञानचरिमका । ये पन चुति-
चित्तस्स पुरतो सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा चुतिचित्तेन सह
निरुज्झन्ति, इमे चुतिचरिमका नाम । इमे इध “चरिमका” ति अधिप्पेता ।

१५२. इमं किर कम्मट्ठानं अनुयत्तस्स भिक्खुनो आनापानारम्मणस्स
सुट्ठं परिग्गहितत्ता चुतिचित्तस्स पुरतो सोळसमस्स चित्तस्स उप्पादक्खणे
उप्पादं आवज्जयतो उप्पादो पि नेसं पाकटो होति । ठितिं आवज्जयतो ठिति
पि नेसं पाकटा होति । भङ्गं आवज्जयतो च भङ्गो नेसं पाकटो होति ।

इतो अब्बं कम्मट्ठानं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स भिक्खुनो हि आयु-
अन्तरं परिच्छिन्नं वा होति अपरिच्छिन्नं वा । इमं पन सोळसवत्थुकं आना-
पानस्सतिं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स आयुअन्तरं परिच्छिन्नमेव होति । सो
“एत्तकं दानि मे आयुसङ्गारा पवत्तिस्सन्ति, न इतो परं” ति अत्वा अत्तनो
धम्मताय येव सरीरपटिजग्गननिवासनपारुपनादीनि सब्बकिच्चानि कत्वा
अक्खीनि निमीलेति कोटपब्बतविहारवासी तिस्सत्थेरो विय, महा-

निहीनभवपवत्तिनो^१ । तथा ज्ञानचरिमका वेदितव्वा । चुतिचरिमका ति चुतिया चरिमका
चुतिक्खणपवत्तिनो मब्बपरियोसानका । तस्मा ति तीसु भवेसु निहीने कामभवे पवत्तनतो । ते
ति अस्सासपस्सासा । पुरतो ति हेट्ठा । यस्मा विभङ्गट्ठकथायं^२ रूपधम्मनं सोळसचित्तक्ख-
णायुकता विभाविता, तस्मा “सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा” ति वुत्तं । चुतिचित्तस्स
पुरतो ति वा चुतिचित्तं अवधिभावेन गहेत्वा ततो ओरं सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा ति
एवं पन अत्थे गय्हमाने सत्तरसचित्तक्खणायुकताव अस्सासपस्सासानं वुत्ता होति !

१५५. इमे किर इमं कम्मट्ठानं अनुयत्तस्स भिक्खुनो पाकटा होन्ती ति आनेत्वा
सम्बन्धो । तत्थ कारणमाह “आनापानारम्मणस्स सुट्ठं परिग्गहितत्ता” ति । तमेवत्थं
विभावेतुं “चुतिचित्तस्सा” ति आदि वुत्तं ।

करञ्जियविहारवासी महातिस्सत्थेरो विय, देवपुत्तमहारट्ठे पिण्डपातिकतिस्स-
त्थेरो विय, चित्तलपब्बतविहारवासिनो द्वे भातियत्थेरा विय च ।

१५३. तत्रिदं एकवत्थुपरिदीपनं—द्वेभातियत्थेरानं किरिको पुण्ण-
मुपोसथदिवसे पातिमोक्खं ओसारेत्वा भिक्खुसंघपरिवुतो अत्तनो वसनट्ठानं
गन्त्वा चङ्कमे ठितो चन्दालोकं ओलोकेत्वा अत्तनो आयुसङ्गारे उपधारेत्वा
भिक्खुसंघं आह—“तुम्हेहि कथं परिनिब्बायन्ता भिक्खू दिट्ठपुब्बा” ति ? तत्र
केचि आहंसु—“अम्हेहि आसने निसिन्नका व परिनिब्बायन्ता दिट्ठपुब्बा” ति ।
केचि “अम्हेहि आकासे पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नका” ति । थेरो आह—
“अहं दानि वो चङ्कमन्तमेव परिनिब्बायमानं दस्सेस्सामी” ति । ततो चङ्कमे
लेखं कत्वा “अहं इतो चङ्कमकोटितो परकोटिं गन्त्वा निवत्तमानो इमं लेखं
पत्वा व परिनिब्बायिस्सामी” ति वत्वा चङ्कमं ओरुह्य परभागं गन्त्वा
निवत्तमानो एकेन पादेन लेखं अक्कन्तक्खणे येव परिनिब्बायि ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो अनुयुञ्जेथ पण्डितो ।

एवं अनेकानिसंसं आनापानस्सतिं सदा ति ॥

इदं आनापानस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

उपसमानुस्सतिकथा

१५४. आनापानस्सतिया अनन्तरं उद्दिट्ठं पन उपसमानुस्सतिं भावेतु-

तत्थ आयुअन्तरं नाम जीवितन्तरं जीवनक्खणावधि । धम्मताय एवा ति सभावेनेव,
रुचिवसेनेवा ति अत्थो ।

१५३. चन्दालोकं ओलोकेत्वा ति जुण्हपक्खे पदोसवेलायं समन्ततो आसिञ्चमान-
खीरधारं विय गगनतलं, रजतपत्तसदिसवालिकासन्थतञ्च भूमिभागं दिस्वा “रमणीयो वतायं
कालो, देसो च मम अज्झासयसदिसो, कीव चिरं नु खो अयं दुक्खभारो वहितब्बो” ति अत्तनो
आयुसङ्गारे उपधारेत्वा परिक्लीणे ति अधिप्पायो । लेखं कत्वा ति चङ्कमे तिरियं लेखं कत्वा ।

अनुयुञ्जेथा ति अनुयुञ्जेय्य, भावेय्या ति अत्थो !

उपसमानुस्सतिकथावण्णना

१५४. एवं ति यथावुत्तेन विरागादिगुणानुस्सरणप्पकारेन । सम्बदुक्खूपसमसङ्गा-

कामेन रहोगतेन षट्सल्लीनेन—“यावता भिक्खवे धम्मा सङ्गता वा असङ्गता वा विरागो तेसं धम्मानं अगमक्खायति, यदिदं मदनिम्मदनो पिपासविनयो आलयसमुग्धातो वट्टुपच्छेदो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बानं” ति^१ एवं सब्बदुक्खूपसमसङ्घातस्स निब्बानस्स गुणा अनुस्सरितव्वा ।

तत्थ यावता ति यत्तका । धम्मा ति सभावा । सङ्गता वा असङ्गता वा ति सङ्गम्म समागम्म पच्चयेहि कता वा अकता वा । विरागो तेसं धम्मानं अगमक्खायती ति तेसं सङ्घातासङ्गतधम्मानं विरागो अगमक्खायति सेट्ठो उत्तमो ति बुच्चति ।

तत्थ विरागो ति न रागाभावमत्तमेव, अथ खो यदिदं मदनिम्मदनो...प...निब्बानं ति यो सो मदनिम्मदनो ति आदीनि नामानि असङ्गतधम्मो लभति, सो विरागो ति पच्चेतव्वो । सो हि यस्मा तं आगम्म सब्बे पि मानमदपुरिसमदादयो मदा निम्मदा अमदा होन्ति, विनस्सन्ति, तस्मा मदनिम्मदनो ति बुच्चति । यस्मा च तं आगम्म तस्सा ति दुक्खदुक्खादिभेदं सब्बम्पि दुक्खं उपसम्मति एत्था ति सब्बदुक्खूपसमो ति सङ्घातव्वस्स ।

“पञ्चत्तिधम्मा” ति आदीसु असभावो पि जाणेन धारीयति अवधारीयती ति धम्मो ति बुच्चती ति ततो निवत्तेन्तो “धम्मा ति सभावा” ति आह । भवनं परमत्थतो विज्जमानता भावो, सह भावेना ति सभावा, सच्छिकट्टपरमत्थतो लब्धमानरूपा ति अत्थो । ते हि अत्तनो सभावस्स धारणतो धम्मा ति, यथाबुत्तनट्ठेन सभावा ति च बुच्चन्ति । सङ्गम्मा ति पच्चयसमोधान लक्खणेन सङ्गमेन सन्निपतित्वा । समागम्मा ति तस्सेव वेवचनं । पच्चयेही ति अनुरूपेहि पच्चयेहि । कता ति निव्वत्तिता । अकता ति केहिचि पि पच्चयेहि न कता । असङ्गता ति बहुवचनस्स^२ कारणं हेट्ठा बुत्तमेव । अगमक्खायती ति अगो अक्खायति, म कारो पदसन्धिकरो । सो असङ्गतलक्खणो सभावधम्मो विरागो ति पच्चेतव्वो, विरज्जति एत्थ संकिलेसधम्मो ति । निब्बानं आरम्भणं कत्वा पवत्तमानेन अरियमग्गेन पहीयमाना मानमदादयो तं पत्वा पहीयन्ति नामा ति आह “तमागम्म...प...विनस्सती” ति तत्थ “सेय्योहमस्मी” ति आदिना^३ मज्जनावसेन

१—अं—२-३७; खु०—१-२४१ ।

२—पुशु०—सी०, स्या०, क० ।

३—अभि०—१—२५०; सं०—३—८१—पिट्ठादीसु ।

सब्बा पि कामपिपासा विनयं अब्भत्थं याति, तस्मा पिपासविनयो ति बुच्चति । यस्मा पन तं आगम्म पञ्चकामगुणालया समुग्घातं गच्छन्ति, तस्मा आलयसमुग्घातो ति बुच्चति । यस्मा च तं आगम्म तेभूमकवट्टं उपच्छिज्जति, तस्मा वट्टुपच्छेदो ति बुच्चति । यस्मा पन तं आगम्म सब्बसो तण्हा खयं गच्छति विरज्जति निरुज्जति च, तस्मा तण्हकखयो विरागो निरोधो ति बुच्चति । यस्मा पनेस चतस्सो योनियो पञ्च गतियो सत्त विज्जाणट्ठितियो नव च सत्तावासे अपरापरभावाय विननतो आबन्धनतो संसिब्बनतो वानं ति लद्धवोहाराय तण्हाय निक्खन्तो निस्सटो विसंयुत्तो, तस्मा निब्बानं ति बुच्चती ति ।

१५५. एवमेतेसं मदनिम्मदनतादीनं गुणानं वसेन निब्बानसङ्घातो उपसमो अनुस्सरितब्बो । ये वा पनञ्जे पि भगवता—“असङ्खतश्च वो भिक्खवे देसिस्सामि सच्चश्च । पारश्च । सुदुदसच्च । अजरञ्च ।

पवत्तो मानो एव मानमदो । पुरिसभावं निस्साय उप्पज्जनकमदो पुरिसमदो । आदि-सद्देन जातिमदादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । निम्मदा ति विगतमदभावा । इममेव हि अत्थं दस्सेतुं “अमदा” ति वुत्तं । मदा निम्मदीयन्ति एत्थ अमदभावं विनासं गच्छन्ती ति मदनिम्मदतो एसेव नयो सेसपदेसु पि । कामा पिपासा ति कामानं पातुकम्यता, कामतण्हा । कामगुणा एव आलीयन्ति एत्थ सत्ता ति कामगुणालया । तेभूमकं वट्टं ति तीसु भूमीसु कम्मकिलेसविपाक-वट्टं । एस असङ्खतधम्मो । अपरापरभावाया ति अपरापरं योनिआदितो योनिआदिभावाय । आबन्धनं गण्ठिकरणं । संसिब्बनं तुन्नकारणं । निक्खमनं निस्सरणञ्चस्स तण्हाय विसंयोगो एवा ति आह “विसंयुत्तो” ति ।

१५५. ये गुणे निमित्तं कत्वा मदनिम्मदनादिनामानि निब्बाने निरुल्लहानि, ते मद-निम्मदनादिके यथावुत्ते निव्वत्तितनिब्बानगुणे एव गहेत्वा आह “मदनिम्मदनादीनं गुणानं वसेना” ति, न पन मदा निम्मदीयन्ति एतेना ति एवमादिके । ते हि अरियमग्गगुणा । भगवता उपसमगुणा वुत्ता ति सम्बन्धो । कत्थ पन वुत्ता ति ? असङ्खतासंयुत्तादीसु^१ । तत्थ सच्चं

धुवञ्च । निप्पपञ्चञ्च । अमतञ्च । सिवञ्च । खेमञ्च । अब्भुतञ्च ।
अनीतिकञ्च । अन्यापज्झञ्च । विसुद्धिञ्च । दीपञ्च । ताणञ्च । लेणञ्च वो
भिक्षवे देसिस्सामी” ति^१ आदीसु सुत्तेसु उपसमगुणा वुत्ता, तेसम्पि वसेन
अनुस्सरितव्वो येव ।

तस्सेवं मदनिम्मदनतादिगुणवसेन उपसमं अनुस्सरतो “नेव तस्मि
समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोस न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति ।
उज्जुगतमेवस्स तस्मि समये चित्तं होति उपसमं आरब्भा” ति बुद्धानु-
स्सतिआदीसु वुत्तनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्ञानि
उप्पज्जन्ति । उपसमगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधि-
मुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं उपसम-
गुणानुस्सरणवसेन उपसमानुस्सतिञ्चेव सङ्गं गच्छति ।

ति अवितथं । निब्बानं हि केनचि परियायेन असन्तभावाभावतो एकस्सेनेव सन्तत्ता अविपरीत-
हेन सच्चं । तेनाह “एकं हि सच्चं, न दुतियमत्थी” ति^२ । पारं ति संसारस्स परतीरभूतं ।
तेनेवाह “तिण्णो पारङ्गतो थले तिष्ठति ब्राह्मणो” ति^३ । “अप्पका ते मनुस्सेसु, ये जना पार-
गामिनो” ति^४ च । सुदुद्दसं ति परमगम्भीरदाय, अतिसुखुमसन्तसभावताय च अनुपचित-
जाणसम्भारेहि दट्ठं असक्कुण्येयताय सुट्ठं दुद्दसं । नत्थि एत्थ जरा एतस्मि वा अधिगते
पुग्गलस्स जराभावो ति अजरं । ततो एव जरादीहि अपलोकियताय थिरहेन धुवं । तण्हादि-
पपञ्चाभावतो निप्पपञ्चं । नत्थि एत्थ मतं ति अमतं । असिवभावकरानं संकिलेसधम्मानं
अभावेन सिवं । चतूहि योगेहि अनुपद्दुत्तत्ता खेमं । विसङ्खारभावेन अच्छरियताय, अभूतपुब्ब-
ताय च अब्भुतं । सब्वासं ईतीनं अनत्थानं अभावेन अनीतिकं । निदुक्खताय अन्यापज्झं ।
सब्बसंकिलेसमलतो अच्छन्तसुद्धिया विसेसतो सुद्धी ति विसुद्धि । चतूहि पि ओधेहि अनज्झोत्थ-
रणीयताय दीपं । सकलवट्ठदुक्खतो परिपालनहेन ताणं ।

“सच्चञ्च वो भिक्षवे देसेस्सामी” ति आदिका पालि संखित्ता ति वेदितव्वो । आदि-
सहेन अनन्तअनासव निपुण-अज्जजर-अपलोकितअनिदस्सन-पणीत-अच्छरिय-अनीतिकधम्म-

१-सं०-३-३१२, ३२० ।

३. सु०-१-२२२-पिट्ठे इतिवुत्तके ।

२. सु०-१-४०६-पिट्ठे सुत्तनिपाते ।

४. सु०-१-२५-पिट्ठे धम्मपदे ।

१५६. छ अनुस्सतियो विय च अयम्पि अरियसावकस्सेव इज्झति,
एवं सन्ते पि उपसमगरुकेन पुथुज्जनेना पि मनसिकातब्बा । सुतवसेना पि
हि उपसमे चित्तं पसीदति ।

इमञ्च पन उपसमानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सुखं सुपति, सुखं पटि-
बुज्झति, सन्तिन्द्रियो होति सन्तमानसो हिरोत्तप्पसमन्नागतो पासा-
दिको पणीताधिमुत्तिको सब्रह्मचारीनं गरु च भावनीयो च । उत्तरि अप्पटि-
विज्झन्तो पन सुगतिपरायणो होति ।

तस्मा हवे अप्पमन्नो भावयेथ विचक्खणो ।

एवं अनेकानिसंसं अरिये उपसमे सतिं ति ॥

इदं उपसमानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे

अनुस्सतिकम्मट्ठाननिर्देशो नाम

अट्ठमो परिक्खेदो ।

— : ० : —

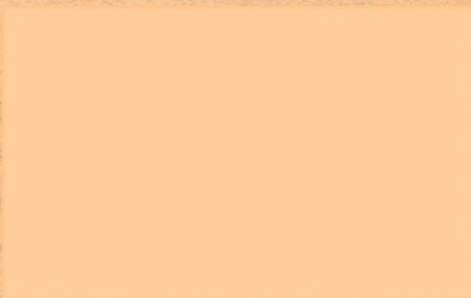
मुत्ति-लेण-परायण-गम्भीरादिवचनेहि च बोधिता इध अबुत्ता गुणा सङ्गय्हन्ति, तत्थ नत्थि
एतस्स उप्पादन्तो वा वयन्तो वा ति अनन्तो, असङ्गतधम्मो । आसवानं अनारम्भणताय
अनासवो । निपुणञ्जाणगोचरताय निपुणो । सङ्गतधम्मो विय जराय अज्जजरितताय अजज्जरो ।
व्याधिआदीहि अपलोकियताय अपलोकितं । अचक्खुविज्जाणविज्जेय्यताय अनिदस्सनो ।
अ तत्तिकरट्ठेन पणीतो । अपचुरताय अच्छरियो । इतीहि अनभिभवनीयसभावत्ता, अनीतिक-
भावहेतुतो च अनीतिकधम्मो । वट्ठदुक्खमुत्तिनिमित्तताय मुत्ति । संसारं भयतो पस्सन्तेहि
निलीयनीयतो^१ लेणं । तेसं येव परागती ति परायणो । पकतिआणेन अलद्धपटिद्धताय अगाधट्ठेन
गम्भीरो । कातपुब्बेहि पि दुक्खेन किञ्छेन अनुबुज्झितव्वतो दुरनुबोधो । सच्छिकिरियं
मुञ्चित्वा न तक्कआणेन अवचरितव्वो ति अतक्कावचरो । बुद्धादीहि पण्डितेहेव वेदितव्वतो
अधिगन्तव्वतो पण्डितवेदनीयो ति एवमत्थो वेदितव्वो ।

१५६. अरियसावकस्सेव इज्झति सच्छिकेरियाभिसमयवसेन निब्बानगुणानं पाकट-
भावतो । अट्ठाने चायं एव-सद्दो वुत्तो, इज्झति एवा ति योजना । सुखसिद्धिवसेन वा एवं
वुत्तं “अरियसावकस्सेवा” ति । तेनेवाह “एवं सन्ते पी” ति आदि । उपसमगरुकेना ति
निब्बाननिन्नेन । मनसि कातब्बा यथावुत्ता उपसमगुणा । सुखं सुपती ति आदीसु वत्तब्बं
मेत्ताकथायं आवि भविस्सति । पणीताधिमुत्तिको होति निब्बानाधिमुत्तत्ता ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

अनुस्सतिकम्मट्ठाननिद्देसवण्णना

निद्धिता

सोधनपत्तं

पिठे	पन्तिथं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
११	२२	विशुद्धो	विशुद्धी
१२	२२	अनिच्चलक्खमेव	अनिच्चलक्खणमेव
१२	२५	उदयब्बयज्जणादीनं	उदयब्बयज्जणादीनं
१३	११	अधिगमूपायो	अधिगमूपायो
१६	२२	चित्तेति	चिन्तेति
१६	२४	चित्तं	चित्तं
१६	१६	तिखणं	तिखिणं
२१	२३	सङ्गहेत्वा	सङ्गहेत्वा
२२	८	होती	होति
३६	१२	सक्कुणं ति	सक्कुणन्ति
४६	२१	उत्साहे	उत्साहे
५१	७	फोटुब्बं	फोटुब्बं
५१	८	फुसित्वाप	फुसित्वा
५२	१५	लभं	लाभं
५६	११	चाटुकम्पता	चाटुकम्पता
७४	१५	जनन्ति	जानन्ति
७७	५	पणिघाय	पणिघाय
८३	१४	इदं	इदं
८६	१०	अनुव्यञ्जनसो	अनुव्यञ्जनसो
१०३	३	आगच्छती	आगच्छती
२०७	२४	ब्रूह्यमानो	ब्रूह्यमानो
१४३	१७	अपचिनं ति न आचिनं ति	अपचिनन्ति न आचिनन्ति
१८८	११	तिकचकुक्कज्झानिकेन	चिकघतुक्कज्झानिकेन
१९०	२२	आरम्मकरणवसेनापि	आरम्मणकरणवसेनापि
२०६	१२	तस्सेव	तस्सेव
१०९	१३	सज्झायन्तस्स	सज्झायन्तस्स
२१२	२०	भावनामनुयञ्जन्तो	भावनामनुयुञ्जन्तो
२१४	२३	षवेणिपालको	पवेणीपालको
२२६	२२	पुग्गला	पुग्गला

पिठे	पन्तिथं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
२२६	३	सोमनस्मं	सोमनस्सं
२३७	१	ब्रह्मविहारो	ब्रह्मविहारो
२३८	३	अट्टिकञ्जाय	अट्टिकसञ्जाय
२३६	१६	सब्बदिसास	सब्बदिसासु
२४०	२	तस्सा	तस्मा
२५८	८	आलाभो	अलाभो
२६१	१३	सबस्स	सब्बस्स
२६१	२४	आदियन्तो	आदियन्तो
२८०	१६	तेना	तेनाह
३५७	१३	दान्धायितत्तं	दन्धायितत्तं
३२८	३	भवङ्गानि	भवङ्गानि
३५६	६	एतस्स	एतस्स
३६२	१	स्वो	खो
३५६	६	विवटकणं	विवटकरणं
३७०	१६	अज्जं	अज्जं
३७७	२	गब्बं	गन्तब्बं
३७७	२५	तस्सा	तस्मा
३८१	२३	अच्छासन्ने	अच्चासन्ने
३८३	२२	जिगुच्छुप्पादनसङ्घाते	जिगुच्छुप्पादनसङ्घातेन
३८४	१६	इमिस्स पुरत्थिमाण	इमिस्सा पुरत्थिमाप
३६०	४	आच्छेद्य	आगच्छेद्य
३६०	१३	वियस्सनं	विपस्सनं
४००	१३	उग्गहनितम्पि	उग्गहनिमित्तम्पि
४००	२१	पुज्जति	युज्जति
४०१	१	उग्ग-	उग्गह-
४०४	२	अरितबलेन	अरित्तबलेन
४१८	१६	फलहेतुसम्बन्धभूतो	फलहेतुसम्बन्धभूतो

